

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 03256

SHRIFTN

Simon Rawidowicz

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

שמעון ראוידאָוויטש

ש ר י פ ט ז

שמעון ראויד אויטש

שירי בני

ארגענטינער אפטייל פון אלוועלטלעכן יידישן קולטור-קאנגרעס

בו ענאס - איירעס

ה'תשכ"ב — 1962

הערש און לאה באַנעט
האַבן סובסידירט דעם
דאָזיקן באַנד.

דאָס דאָזיקע בוך איז דערשינען מיט דער הילף פון קאָמיטעט אַרויסצוגעבן
די ייִדישע שריפטן פון ד״ר שמעון ראָוידאָוויטש ז״ל
מעקסיקע, שיקאַגאָ, לאַנדאָן.

א י נ ה א ל ט

א.

11	-----	אויטאביאגראפישע נאטיץ
13	-----	א קורצע ביאגראפיע
23	-----	א. גאלאמב: פראפ. שמעון ראַוידאָוויטש
30	-----	ג. קרעסעל: דער אויסטייטש פון אונדזער געשיכטע אין אַ נייעם ליכט
39	-----	בערל כהן: פראפ. שמעון ראַוידאָוויטש ז"ל
43	-----	גרויסער עולם באַערט דעם אַנדענק פון פראַפעסאָר שמעון ראַוידאָוויטש
45	-----	גראַיעווע — די שטרעבנדיקע און טרוימענדיקע

ב.

57	-----	העברעישע ליטעראַטור אין דער השכלה-צייט
73	-----	רבינו משה בן מימון
103	-----	גאַט און מענטש לפי דעם רמב"ם
141	-----	משה מענדעלסאָן — דער דייטשער און יידישער פילאָסאָף
158	-----	משה העס — דער פילאָסאָף
170	-----	נחמן קראַכמאַלס דרך אין געשיכטע, קריטיק און טראַדיציע
196	-----	גוסטאָוו לאַנדויער, זיין לערע און זיינע ווערק
222	-----	נחום סאַקאַלאָוו

ג.

251	-----	די פראַבלעמאַטיק פון באַגריף גלות
272	-----	ייִדן אויף דער וועלט
283	-----	ייִדישער קיום — סוף און אין-סוף
320	-----	צוויי וואָס זיינען איינס
336	-----	איין המשך — צוויי המשכים
357	-----	די שרעק פון פירער
361	-----	מדינת ישראל — אַדער צוריק צו ארץ-ישראל
377	-----	למען ישראל לאַ אַחשה

ד.

399	-----	בריוו
427	-----	יעפים ישורין: ד"ר שמעון ראַוידאָוויטש — ביבליאָגראַפיע

26

אויטאביאגראפישע נאטיץ פון שמעון ראווידאוויטש

(די אויטאביאגראפישע נאטיץ האט ש. ר. אָנגעשריבן דעם 14טן פעברואר 1937, אין לאַנדאָן, אויף דער בקשה פון א. ליעסיץ, רעדאקטאר פון „די צוקונפט“, דער אויסלייג איז מאָדערניזירט.)

ד"ר שמעון ראווידאוויטש, געבוירן 1897 אין גראיעווע, געקריגן אַ ייִדיש־טראַדיציאָנעלע דערציונג, ספּעציעל ביים פּאָטער ר' חיים צחק, דער פּאַרפּאָטער פון רש"יִקאַמענטאַר „מרחבי יצחקי“. שפּעטער האָט ער שטודירט אין בערלין, וווּ ער האָט אַנטוויקלט זיין פּילאָסאָפּישע און ליטעראַרישע טעטיקייט. אין יאָר 1919 — דער רעדאַקטאָר פון דער ייִדישער ציוניסטיש־סאָציאַליסטישער וואַכנצייטונג „אונדזער פּרייהייט“ אין בערלין. שפּעטער שטייט ער אין דער שפּיץ פון פּאַרלאַג „עינות“, שפּעטער ווערט ער רעדאַקטאָר פון דער „התקופה“. אין יאָר 1931 ווערט אויף זיין איניציאַטיוו צוזאַמענגערופן אין בערלין די קאַנפּערענץ, וועלכע גרינדעט דעם וועלט־פּאַרבאַנד „ברית עברית עול־מית“. אַלס איינצלנער פּאַרטערעט ד"ר ר. קעגן דער אָפּאָזיציע פון דער איבער־וויגנדיקער מאַיאָריטעט, — דאָרט און שפּעטער, — אַ פּאָזיטיווע גלות־אידעאַ־לאַגיע (זיין טעאָריע קעגן אַחד־העמם „גייסטיקן צענטרום“ און קעגן די „גלות־פּאַרנייער“, הייסט פּערמאַנענטע און גלייכבאַרעכטיקטע „שותפות“ צווישן גלות און ארץ־ישׂראל), ער פּאַרלאַנגט צו שאַפן אַ פּאַרשטענדיקונג און אַ מאָדוס ווי־ווענדי צווישן ייִדיש און העברעיִש. ד"ר ר. איז געשטאַנען אין דער שפּיץ פון יענעם פּאַרבאַנד אין בערלין ביז היטלערס רעוואָלוציע, שפּעטער אין לאַנדאָן, וווּ ד"ר ר. לעבט זינט 1933; איצט איז ער אַ דאָצענט פּאַר ייִדישער מיטל־אַלטערלעכער פּילאָסאָפּיע אין דער לאַנדאָנער אוניווערסיטעט. ד"ר ר. שרייבט הויפּטזעכלעך העברעיִש, אָבער אויך זייער פּיל ייִדיש, דייטש און ענגליש. ער איז אַ מיטאַרבעטער פון אַ ריי צייטשריפטן אין פּאַרשיידענע לענדער.

אַ טייל פון זיינע ווערק און אויסגאַבן זיינען די פּאַלגנדע כּראַנאַלאַגיש געאַרדנט: ספר המדע לרמב"ם (אויסגאַבע פּאַר שולץ, 1922, העב־רעיִש), כתבי ר' נחמן קרוכמל, מיט אַן אַריינפיר צו רנ"ק פון איבער 200 זייטן (1924, העברעיִש); אבן עזרא און קראַכמאַל (1925, העב־רעיִש); רנ"ק, זיינע פּאַר־לויפער און תּלמידים (1928 — 1925, העברעיִש); איז קראַכמאַל געווען אַ הע־געליאַנער? (1928, דייטש); משה מענדעלסאָנס ייִדישע שריפטן, באַנד 1 (1929), מיט אַן אַריינפיר און נאָמעס איבער 300 זייטן, דייטש); לודוויג פּויערבאַכס פּיר־לאַסאַפּיע (1931, 520 זייטן, דייטש); אַ רייע עסייען איבער מענדעלסאָנס פּילאַ־סאָפּיע (אין דער „התקופה“, אין „ספר ביאליק“, „העולם“ אויף העברעיִש, אין דער קאַסטער־פּעסטשריפט אויף ענגליש, 1937 — 1929); אַם לאַ כאַן — היכן? דאָס פּראַבלעם פון גלות און קולטור (1932, העברעיִש); קיום התפוצה, 14 קאָ־

פיטלעך איבער די יידישע פראגע אין דייטשלאַנד (1935 — 1934); די סטרוק-
 טור פון „מורה נבוכים“ (1935, העב'); מענטש און גאט ביים רמב"ם (1935,
 העב'); א שטודיע איבער דעם רמב"מס פילאָסאָפיע (1937, לאַנדוי-בוך, ענגליש).
 אין דער „צוקונפט“ זיינען דערשינען פון ד"ר ר.: גוסטאָו לאַנדויער
 (1928), א פילאָסאָפישער יובילייום (1931), משה מענדעלסאָן (1937). אין
 1920 האָט ר. איבערגעזעצט אויף יידיש א. ד. גאַרדאַנס „בריוו פון ארץ-ישראל“
 און אל. יפהס „אַרבעטער זידלונגען“.
 (צו דער אויטאָביאָגראַפיע האָט ר. בייגעלייגט אַ קאָפיע פון אַן ענגלישער
 רשימה פון זיינע כתבים).

א קורצע ביאגראפיע פון שמעון ראַוידאָוויטש

שמעון ראַוידאָוויטש איז געבוירן געוואָרן ד' חשוון תרנ"ז אין גראַיעווע. לאַמזשער גובערניע, פּוילן־רוסלאַנד, ביי חנה בתיה פון הויז רעמבלין־קער און ר' היימ יצחק ראַווידיאָוויטש — אַן אַנגעזעענער סוחר, וואָס האָט אין יאָר תרפ"ב עולה געווען אין ארץ־ישׂראל און האָט זיך באַזעצט ווי אַן ערדאַרבעטער אין דער קאַלאָניע מרחביה, וואָס געפינט זיך אין עמק יזרעאל. אין די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן האָט ער אין מרחביה אַנגעשריבן זיין ספר „מרחבי יצחקי“, וואָס קלערט־אויף רש"יס גאַנג ביי זיין פירוש צום תלמוד און פּרעגט אָפּ די אויפפאַסונגען פון די „בעלי התוספות“ קעגן רש"ין.

אין זיין היים האָט זיך שמעון ר. אַנגעזאַפּט מיט טיפּער ליבע צום ייִדישן פּאַלק, צו זיין לאַנד, שפּראַך און תורה. אין טאַטנס הויז זיינען געווען ענג פאַר־בונדן צווישן זיך, אַן שום קאַנפּליקטן — ייִדישע רעליגיע, ייִדישע שפּראַך און די ליבע צו ציון און ירושלים, און די טראַדיציע איז אויפּגעהיט געוואָרן דאַרטן לויט אַלע דינים און תּגים מיט אַלע זיטן וואָס דאַרפן איינגעפלאַנצט ווערן אין דער נשמה פון קינד, וואָס דאַרפן אים באַגלייטן אין זיין לעבנסוועג. דער דאָזיגער טראַדיציאָנעלער שטייגער איז איבערגעגעבן געוואָרן צו דעם הויזגעזינד מיט טיפּער אהבה צו ייִדישע ווערטן און אַן באַצווינגענדיקער שטרענגקייט.

די דבקות פון טאַטנס שבתדיקער תּפילה, איבערהויפּט ווען עס פּלעגט קר־מען צו „ותחזינה עינינו בשׁוֹבך לציִוִן...“ די טרערן וואָס ער פּלעגט פאַרגיסן ווען ער פּלעגט תּשעה באַב זאָגן די קינה „אלי ציון ועריה“, דאָס גיין יעדן פּרימאַרגן גאַנץ פּרי — אַפילו אין די קאַלטע ווינט־טער־טעג און שניי־שטורעם — אין בית־מדרש צו לערנען דעם שיעור מיט זיין טאַטן איידער ער גייט אַוועק צו זיינע געשעפטן אויף אַ גאַנצן טאַג, דאָס אויס־טיילן אַ געוויסן „מעשר־שטייער פון זיינע פאַרדינסטן אויף צדקה אין די אַפטע דערשיינונג פון נוצן דאָס העברעיִשע לשון אין אַ ייִדישער הויז אין די יאָרן פון פאַר דער ערשטער וועלט־מילחמה — די דאָזיקע אַלע זאַכן וואָס זיינען איבער־געגעבן פונעם טאַטן צום זון — דאָס האָבן זיי פאַרטיפּט זיינע וואָרצלען אין טיפּער מסירת־נפשׁ צום עם ישׂראל און זיינע גייסטקע ווערטן.

אין זיינע יונגע יאָרן האָט ער געלערנט ביי זיין טאַטן תלמוד און דעם ערשטן אַריינפיר אין ייִדישער מחשבה און פּילאָסאָפּיע, איבערהויפּט די פּילאָ־סאָפּישע שיטה פונעם רמב"ם, ער האָט אויך אַרויסגעהאַלפן דעם טאַטן אין זיין געזעלשאַפּטלעכער אַרבעט לטובת ייִשוב ארץ־ישׂראל. זיין טאַטע איז אין יענער צייט געווען דער „מורשה“ פון אַדעסער ראַט, דעלעגאַט פון זיבעטן ציוניסטישן קאָנגרעס אין באַזעל און צווישן די „נייִן־זאַגערס“ אויף דעם אר־אַנדער־פּראַיעקט. דער יונגער ראַוידאָוויטש האָט דעם טאַטן געהאַלפן זאַמלען

געלט פֿאַרן ייִשובֿ א״י, פֿאַרשפּרייטן די ציוניסטישע שקלים און קק״ל־מאַרקעס, און אין שאַפֿן קרייזן פֿון העברעיִש־רעדנדיקע אין פֿראַווינג־שטעטל גראַיעווע. ווען אין זיין פֿאַטערס הויז פֿלעגן פֿאַרקומען ציוניסטישע פֿאַרזאַמלונגען און מען האָט מורא געהאַט פֿאַר אַ פֿלוצימדיקן באַזוך פֿון דער צאַרישער פֿאַליציי — פֿלעגט דער יונגער שמעון שטענדיק נעמען אויף זיך צו זיין דער שומר אין דרויסן.

אין יאָר 1910 האָט ער געלערנט אין דער לידער ישיבה פֿון הרב ריינעס, און פינחס שיפּמאַן איז געווען זיין לערער אויף העברעיִש. ״ווען איך טראַכט וועגן פינחס שיפּמאַן, צום ביישפּיל, ווערט מיין האַרץ פול מיט דאַנק צו אים״, שרייבט ש. ר. אין זיין בריוו צו זיין ברודער מיט דער דאַטע פֿון 19טן מיי 1956. ווען ער קומט צוריק פֿון לידע קיין גרייעווע הייבט ער זיך אָן צוצוגרייטן צו די פּעדאַגאָגישע לערער־קורסן אין גראַדנע. ער לערנט תּלמוד ביי הרב עמיאל ז״ל, דעם דעמאָלטיקן גראַיעווער רב, וואָס איז שפּעטער אין זיינע לעצטע יאָרן געווען הויפּט־רב אין תּל־אַביב.

אין יאָר תּרע״ד, ווען עס ברעכט אויס די ערשטע וועלט־מילחמה אַנטלויפט די גאַנצע מישפּחה, ווי דאָס רובֿ שטאַטישע איינוווינער, קיין ביאַליסטאָק וואָס איז געווען אַ סך ווייטער פֿון דער גרענעץ. דאָ בלייבערט זיך אויס זיין האַרי־זאָנט פֿאַר זיין ציוניסטישער און גייסטיקער טעטיקייט. שוין צו 17 יאָר ווערט ער אַ לערער אין אַ העברעיִשער טאַגשול, גרינדעט העברעיִשע אַוונט־קורסן פֿאַר דערוואַקסענע, ער איז טעטיק אין דער געזעלשאַפֿט ״חובבי שפת עבר״, האַלט לעקציעס וועגן העברעיִשע שרייבער, ער איז דער איבערזעצער און דער אָרגאַניזאַטאָר פֿון דעם העברעיִשן דראַמאַטישן קרייז און גלייכצייטיק פֿאַרט ער אַרום און האַלט רעפּעראַטן אין שטאַט און אין די אַרומיקע שטעטלעך אויף העברעיִשע און ציוניסטישע טעמעס. ער ווערט אויסגעקליבן ווי איינער פֿון די פינף דעלעגאַטן פֿון ״צעירי ציון״ אין דעם קהילה־ראַט פֿון ביאַליסטאָק, אין יאָר תּרע״ח האַלט ש. ר. אַ לעקציע וועגן דער קולטור־טעטיקייט אויף דער קרייז־קאַנפּערענץ פֿון דער ציוניסטישער באַוועגונג וואָס דאַרטן ווערט געגרינדעט אַ ספּעציעלער ראַט פֿאַר דער ליטווישער אומגעגנט. אויף דער דאָזיקער קאַנפּערענץ ווערט גרינדעט אַ קולטור־פּאַנד וואָס ווערט אַנגעפירט דורך אים. אין יאָר תּרע״ט ווערט ער געשיקט ווי איינער פֿון די דריי דעלעגאַטן פֿון ביאַליסטאָק צו אַ קאַנפּערענץ פֿון זעקס קרייז־אָרגאַניזאַציעס פֿון דער פּאַרטיי ״צעירי ציון״ וואָס איז פֿאַרגע־קומען אין ווילנע.

אין ווילנע באַגעגנט ער זיך מיט דעם שרייבער ש. ל. ציטראַן און דעמאָלט ווערט פֿאַרעפּנטלעכט זיין ערשטער אַרטיקל ״אחד העם און זיין שול״ (דער שע־פּער און דער קאַמענטאַטאָר) אין דער וואַכנשריפּט ״החיים״.

אין יאָר 1919 פֿאַרט ער אַריבער קיין בערלין, דאַרטן לערנט ער און גרייט זיך צו באַקומען ״מאַטורע״, און נאָך דעם קומט ער אָן אין בערלינער אוניווער־סיטעט. אין דער זעלביקער צייט איז ער אויך אַ לערער פֿון העברעיִשער שפּראַך און ליטעראַטור אין פֿאַרשיידענע קורסן פֿאַר דערוואַקסענע, ער פֿאַרנעמט זיך אויך מיט געזעלשאַפֿטלעכער אַרבעט, איז טעטיק אין ״הפּועל הצעיר״, ער איז רעדאַקטאָר פֿון ״אונדזער פּרייהייט״, פֿאַרט ווי אַ דעלעגאַט צוזאַמען מיט בר בער, ר. וועלטש, י. רייכערט און אַרלאַזאַראָוו קיין פּראַג צו דער פּאַראַייניקונגס־קאַנפּערענץ פֿון ״צעירי ציון״ און ״הפּועל הצעיר״. אין יענער צייט פֿאַרעפּנט־

לעכט ער זיינע ארטיקלען אין „יודישע רונדשוי“, „דער יודע“, „אשכול“ — יידישע ענציקלאָפּעדיע אין דייטש אין דער אָפּטיילונג פון דער נייער העברעזישער ליטעראַטור, ער האָלט לעקציעס אין דער „יודישער פּאָלקס־הויכשולע“, באַטייליקט זיך אין דעם „העולם“, „השלוח“, איז איינער פון די רעדאַקטאָרן פון „התקופה“ איז דער בערלינער עפּאָכע, ער גיט אַרויס זיין בוך „מ ר ד כ י ז א ב פ י ע ר ב ע ר ג“ אין דעם פּאַרלאַג „אור“, בערלין תרפ"ג, און אין דעם אַריינפיר פון דעם בוך שרייבט ער: „צו דעם 20סטן יאַרצייט פון פייער־בערגן האָב איך רעפּערירט אין יידיש אַ טייל פון די געדאַנקען פון דעם דאָזיקן בוך אין מילין היימשטאַט ביאַליסטאָק. מיט געוויסע ענדערונגען איז די דאָזיקע לעקציע אָפּגעדרוקט געוואָרן אין דער „התקופה“ נומער 11 א. איצט, 25 יאָר נאָך זיין טויט, דרוק איז נאָך אַ מאָל איבער די דאָזיקע ליטעראַרישע שטודיע מיט פּאַרשיידענע ענדערונגען.“ אין בערלין האָט ער אויך געגרינדעט דעם ביכער־פּאַרלאַג „עינות“ כדי אַרויסצוגעבן מ ק ו ר ו ת פון אונדזער אַלטער און נייער ליטעראַטור — אַ קירצערע (פאַר דער שול, יוגנט און פּאָלק) און אַ לענגערע (פאַר שטודיום־צוועקן). אין יאָר תרפ"ב האָט ער אין דעם זעלביקן פּאַרלאַג אַרויסגעגעבן אין אַ פּאָפּולערער פּאַרעם דעם ס פ ר ה מ ד ע פון דעם רמב"ם (דאָס זעלביקע בוך איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אין אַ צווייטער אויפ־לאַגע אין דעם יאָר תש"ז אין דעם פּאַרלאַג פון ר. מס אין ירושלים). אין יאָר תרפ"ד האָט ער אַרויסגעגעבן אין דעם פּאַרלאַג „עינות“ די ש ר י פ ט ו פון ר' נחמן קראָכמאַל מיט אַ וויכטיקן און וואַגיקן אַריינפיר וועגן דעם לעבן און סיסטעם פון דעם רנ"ק. „און איך מעג זאָגן: אַז איך בין באַ־לוינט געוואָרן; ער, (דער אַריינפיר צו דער ערשטער אויפ־לאַגע פון רנ"קס כתבים) האָט דערפילט דעם ווונטש אין קאַפיטל רנ"ק און יידישער מחשבת. דעם רנ"קס זכות איז מיר בייגעשטאַנען — און אויך ווי עס וואַלט מיר אַ ביי־סעלע „פּאַרטונקלט“. וויפּל אַריינפירן (און גאַרנישט קיין קורצע) און ביכער האָב איך פּאַרעפּנטלעכט נאָך דעם רנ"קס שריפטן — אַבער רנ"קס שריפטן האָבן אַזוי אַריינגעדערונגען אין די הערצער פון די ליינער, אַז זיי געדענקען תמיד דעם, חסד נעורים. (ציטירט פון דעם אַריינפיר צו דער צווייטער אויפ־לאַגע פון רנ"קס שריפטן).“

וועגן ראַוידאַוויטשעס עקאָנאָמישער און גייסטיקער לאַגע קענען מיר זיך דערוויסן פון זיינעם אַ בריוו פון בערלין, געשריבן אין דעצעמבער 1923: „און וועגן פרנסה זאָרג איך זיך, כאַטש דערווייל האָלט איך זיך נאָך אויס, אַבער איך האָב נישט קיין באַזע פאַר מיינע פּאַרדינסטן. און ווידער: איך האָב דערזען, אַז איך דאַרף אַ סך אַרבעטן איבער זיך, אַרבעטן איבער מיינ גייסט, אַ סך גע־דאַנקען ווערן געבוירן יעדער טאָג, פּאַרשיידענע פּלענער, און איך דאַרף און מוז אַרבעטן אַן אויפ־הער. איך דאַרף ליינענען, שרייבן, נישט רוען, בכדי באַווייזן צו פּאַרזייכענען דעם עיקר פון מיינ געדאַנק, זיך אַליין, מיינ „איד“. און דאָ גייען אַוועק מיינע יאָרן אין געשעפטן, אונטערהאַנדלונגען מיטן „ילקוט“ אד"גל, און איך זע נישט קיין אויסוועג. איך זוך אַן אַרבעט, וווּ איך זאל זיין באַשעפּטיקט אַ פיר אַדער פינף שעה אַ טאָג בכדי זיך קענען אויסהאַלטן, אַבער ווי אַזוי?“

„...עס פּאַסירט, אַז עס באַפּאַלט מיך אַ גרויסער חשק צום לערנען און אַפּט מאַל ליינען איך און מאַך נאָטיצן אַ גאַנצן טאָג. אַבער אַפּט מאַל געשעט. אַז אַלץ ווערט מיר לאַנגווייליק, זיגנאָגיש איז דער וועג פון דעם מענטשן, און דו

וועסט לייצענען די דאָזיקע ווערטער און פון זיי וועסטו לערנען, אז מען דאַרף אַרבעטן און אַרבעטן נישט אין דרויסן פון זיך נאָר טיף אין זיך. אַרבעטן אין זיך, אין דעם אייגענעם האַרץ, אין דעם אייגענעם גייסט. איך אליין האָב זיך אינספּירירט מיט אַ סך אַרבעט."

און וועגן זיין באַציונג צו זיינע אידעאָלאָגישע קעגנער און אַפּרעגער קען מען זיך דערוויסן פון זיינעם אַ בריוו, וואָס ער האָט געשריבן צו איינעם פון זיינע ברידער (בערלין 1925): "זיי מיר מוחל אויף מיין "רעאַליטעט" וואָס לאַכט אַפּ פון זיין פּאַנטאַזיע. דו האָסט נבואות געזאָגט און דו ווייסט נישט וואָס. צו דייןע פּאַנטאַסטישע געדאַנקען איז, ווייזט אויס, פאַראַן אַ וויסנשאַפּטלעכע באַזע. פון דאַנען איז געדונגען, אַז דו וועסט אַזוי גיך נישט אויפגעבן דייןע מור נונגען און שטאַנדפונקטן צוליב דער קריטיק און שפּאַט פון אַנדערע. זאָלן דיר זייערע רייד דינען ווי אַ וועקער צו קריטיק, קאָנטראָל און פאַרשונג — נאָר נישט צו מבטל זיין די קלאַרע געדאַנקען אין דיין טעאָריע און אין דייןע השקפות."

אין דער זעלביקער צייט וואָס ער האָט געגרינדעט דעם ביכערפּאַרלאַג "עינות" וווּ ער איז גלייכצייטיק געווען דער ליטעראַרישער רעדאַקטאָר און דער פירער פון פאַרלאַג, האָט ער אויך רעדאַקטירט די "שריפטן" פון דעם אוניווערסיטעט און ביבליאָטעק אין ירושלים (Scripta Universitatis atque bibliotheca Hierosolymitanorum), וואָס זיינען אַרויסגעגאַנגען דורך דעם שמעון וואָלי-קאָוסקיפּאַנד. (די ערשטע בענד זיינען געדרוקט געוואָרן אין לייפציג, דייטשלאַנד).

אין "סקריפּטאַ" זיינען אויכעט פאַרעפנטלעכט געוואָרן עטלעכע עסייען וואָס זיינען איבערגעזעצט געוואָרן דורך ש. ר. און ער האָט אויך איבערגעקוקט אַ סך אַנדערע איבערגעזעצונגען און זיי רעדאַקטירט שפּראַכלעך. אין יאַנואַר 1923 שרייבט ער צו זיין ברודער: "אפּשר וועט אַריבערגעפירט ווערן דאָס רעדאַקטירן פון דער "סקריפּטאַ" קיין ארץ־ישראל; איך קען פאַרן אַהיז, אָבער וואָס וועט זיין מיט מיין שטודיום און מיט דעם גורל פון דעם פאַרלאַג "עינות"?"

אין מאַרץ 1925 פאַרט ער פון בערלין קיין ארץ־ישראל צו באַזוכן זיין פאָטער און זיין פאָמיליע, וואָס האָבן זיך באַזעצט אין יאַר 1922 אין דער קאַלאַניע מרחביה. ער איז אויך בייגעווען פּרילינגצייט, ווען מען האָט געלייגט דעם ווינקלשטיין פון דעם העברעיִשן אוניווערסיטעט אויף דעם הר הצופים אין ירושלים.

אין 1926 האָט ער חתונה געהאַט מיט אסתר עוגעניאַ די טאַכטער פון ד"ר אַלפרעד קליי אין בערלין, אַ באַרימטער אַדוואָקאַט און אַ מיטגליד פון דער עק־זעקוטיוו פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין דייטשלאַנד און אַ ראַטמאַן פון דער בערלינער קהילה, וואָס איז גלייכצייטיק אויך געווען דער פאַרשטייער פון דער פיק"א אין פאַרין.

אין 1926 האָט זיך אין בערלין געשאַפן אַ קאָמיטעט אויף אַרויסצוגעבן אַלע כתבים פון משה מענדעלסאָן צו זיין 200סטן געבוירנטאָג. די רעדאַקציע פון די יודאַסטישע שריפטן פון מענדעלסאָן איז איבערגעגעבן געוואָרן צו ש. ר. אין דער זעלביקער צייט האָט ער צוזאַמען מיט בן־ציון כץ און ש. טשערניכאָווסקי רעדאַקטירט די "התקופה", ער האָט געאַרבעט אין שטיבל־פאַרלאַג און שטודירט פּילאָסאָפּיע אין בערלינער אוניווערסיטעט.

אין 1930 האָט ער פאַרענדיקט זיין בוך וועגן „דער פּילאָסאָפּיע פּון לוד-וויג פּויערבאָך“ (אין דייטש). דאָס דאָזיקע בוך האָט ער צוגעטראָגן ווי אַ דאָקטאָרדיסערטאַציע. און אין יאָר 1931 איז דאָס בוך דערשינען אין דעם פאַרלאַג פּון רויטער און רייכארד אין בערלין.

אין דער זעלביקער צייט האָט ער פאַרעפּנטלעכט אַרטיקלען אויף פאַרשיידענע טעמעס אין „כנסת“, מאַזנים“ א.א.

אין נאָוועמבער 1932 שרייבט ער צו זיין ברודער: „נאָר וואָס בין איך אויפֿגענומען געוואָרן ווי דער וויסנשאַפֿטלעכער ביבליאָטעקאַר פּון דער קהילה (אין בערלין) אויף דער דאָזיקער שטעלע האָב איך זיך גאַרנישט געריכט — אָבער זי וועט קענען לכל הפּחות פאַרזיכערן אַ העלפט פּון אונדזערע באַדערפענישן. ווען איך וואָלט געהאַט מערער צייט וואָלט איך אָפּגעגעבן אַ גאַנץ יאָר צו באַאַרבעטן אויספירלעך „מיין טעאָריע“ אין דער פּראָגע פּון יהדות, גלות וכו' אָבער פּון דער צווייטער זייט מוז איך זיך אָפּגעבן צו מיינע שטעלעס. אַלע מיינע יאָרן קומט מיר אויס צו אַרבעטן אויף אַ סך פּראָגנען און צייטנווייז בלייב איך אַ „קרח מכאן וקרח מכאן“ און איך בין זייער אומרויק וועגן מיינ „אינערלעכער“ און „אויסערלעכער צוקונפט“.

אין ו' תמוז תרצ"א האָט ער רעפּערירט אויף אַ העברעיִשן קאָנגרעס אין בערלין וועגן שאַפּן אַ „ברית העברים“, וואָס איז שפּעטער אָנגערופן געוואָרן מיטן נאָמען „ברית עברית עולמית“. דעם דאָזיקן רעפּעראַט האָט ש. ר. איבער־געגעבן אין חודש אלול תרצ"ב צו פאַרעפּנטלעכן צו דער אָפּטיילונג פּון „ברית עברית עולמית“ אין לעמבערג, מירון־גאַליציע.

און וועגן די ענינים פּון „ברית עברית“ וואָס ער האָט אין 1931 זיך אַזוי פּיל באַמיט צו אָרגאַניזירן שרייבט ער צו זיין ברודער, אין ארץ־ישׂראל: „...דו ווונדערסט זיך אויף דער „אָנשטרענגונג“ און „גייסטיקן מוט“ פּון דיין ברודער, וואָס ער האָט אין דער צייט זיך פאַרמאַסטן אויפּצושטעלן דעם דאָזיקן „ברית“. דאָס איז אַ רעוולוטאַט מתוך שרעק, פאַרצווייפלונג. פּון דעם געבאַט פּון דער צייט, אַז אַט נאָך אַ ביסל און די העברעיִשע באַוועגונג קומט אום אין גלות. — האָב איך זיך פאַרמאַסטן און איך האָב געשאַפּן דעם „ברית עברית“.

און אין אַ צווייטן בריוו: „...בכלל גענומען, האָב איך עפּעס אויפּגעטאַן אין דער לעצטער צייט. איך האָב געשאַפּן דעם „ברית עולמית“, כאַטש נאָך אַלע־מען קומען אַ סך אַנדערע און פּראַקלאַמירן זיך אַז זיי זיינען גאָר די שאַפּערס. אויב דו האַסט געלייענט מיינ רעפּעראַט אין „מאזנים“ האַסטו געקענט געפינען די נשמה־פּאַקטאַרן מיינע, וואָס האָבן מיך צו דעם געבראַכט. מיינ באַציונג צו ארץ־ישׂראל האָט זיך אויף גאַרנישט נישט געענדערט. אָבער איך שטעל אַוועק אין צענטער פּון אונדזער פּראַבלעם די פּראָגע פּון דער צוקונפט פּון דעם ייִדנטום אין גלות. און דאָ בין איך געוואָרן אַ קריגערישער צד פאַר דער גאַנצער וועלט. אַ סך שרייבער און זשורנאַליסטן האָבן געשאַרפט און שאַרפּן זייערע נעגל אַנטקעגן מיר. און ווי דער שטייגער אין אַ מילחמה פּרווון נישט די קעמ־פּער צו וועלן פאַרשטיין ריכטיק די געדאַנקען פּון זייער קעגנער“.

ווי פאַרדריסלעך איז דאָס, וואָס במשך פּון דער צייט האָבן אַפּילו דאָס פאַר־געסן די טוער פּון „ברית עברית“; וואָס ווער ווי ווער, אָבער זיי האָבן געדאַרפט געדענקען ווער עס איז געווען דער שאַפּער פּון דאָזיקן „ברית“!

אין יאָר 1930 האָט ש. ר. באַקומען זיין פּרייסישע בירגערשאַפט. אין 2טן

מיי 1930 שרייבט ער צו זיין ברודער: „ווען עס האָט מיר נעכטן געזאָגט דער דייטשישער באַזאַמטער בשעת ער האָט מיר איבערגעגעבן מיינע בירגערשאַפֿירן: „יעצט זינט זי פֿרייסע“ איז מיר אַ ציטער אַריבער מיין לייב. איך האָב אומגע־קערט מיין אסתּרן צו איר געבוירן־לאַנד. און פון דעסטוועגן זיינען מיר נישט צופֿרידן. פון איין גלות צום צווייטן. סוף־סוף דאַרפֿן אַזעלכע ייִדישע מענטשן ווי מיר זיינען נעמען אויף זיך דעם עול פון ישראל־בילדערשאַפֿט, הגם זי איז אַן אַראַביש לאַנד. און אויב עס איז אַנגעצייכנט געוואָרן די גזירה פון אומקום און האַפֿענונגסלאַזיקייט אויף דעם הייפל וואָס אַרבעטן פֿאַר דעם אויפקום פון ישראל זאָל אונדזער גורל זיין ווי זייער גורל. וואָלט איך געלעבט אין די צייטן פון שבת־צבי וואָלט איך צו געשטאַנען צו זיינע אַנהענגער, כאַטש אין אים גופא וואָלט איך געוויס נישט געלויבט. ווען ייִדן קומען אום צוליב דעם, ווייל זיי האָבן געוואָגט צו לעבן, ווייל זיי האָבן געוואָלט אַרויפשטייגן אויף דעם לעבנס־באַרג, ווייל זיי האָבן זיך געבונטעוועט קעגן דער גרויער סטאַטיק — ווייל איך אַז מיין טייל זאָל זיין מיט זיי“.

אין יאָר 1933 איז ש. ר. אַוועקגעפֿאַרן מיט זיין ווייב אסתּרן, צו לאַנגע יאָר, מיטן ציל זיך צו באַזעצן אין אַרץ־ישראל. מיט זיבן אויגן האָט ער געווכט אַ פֿאַסיקן אַרבעטס־פּלאַץ. ער האָט קאַנטראַלירט יעטוועדע מעגלעכקייט און אַפילו אַ שאַטן פון אַ מעגלעכקייט אין תּל־אביב און איבערהויפּט אין ירושלים, אָבער ער האָט קיין שום קאַנקרעטע זאַך נישט געפונען. טייל האָבן אים אַפילו צוגעזאָגט אַרויסצוהעלפֿן אין דער נייטיקער צייט, און עס זיינען געווען אַזעלכע, פון די פירער פון ישוב, וואָס זיי האָבן אים בפירוש געזאָגט: פֿאַר קיין לאַנדאָן און פון דאַרטן וועט מען דיך פֿאַרבעטן אויף אַ „פּראַפעסאָר־שטעלע“ אין ירושלים. אָבער אַלע צוזאָגן און רייד זיינען נישט פֿאַרווירקלעכט געוואָרן.

זייענדיק אין אַרץ־ישראל האָט ער זיך איינגעשאַפּט אַ דירה, וואָס לויט דער מיינונג פון זאַקענער האָט דאָס געדאַרפֿט זיין אַ באַזע פֿאַר דער עקזיס־טענץ פון אַ מישפּחה אין אַרץ־ישראל, אָבער צוליב פֿאַרשידענע מאַטיוון וואָס זיינען נישט געווען אָפהענגיק פון אים איז אַלץ צעשטערט געוואָרן. אַ פולע אַנטווישונג האָט אים באַהערשט, זיין פּלאַן איז צעשטערט געוואָרן און זיינע האַ־פענונגען — נישט פֿאַרווירקלעכט געוואָרן.

און בלית־ברירה — איז ער אַוועקגעפֿאַרן קיין ענגלאַנד, קיין לאַנדאָן. דאַרטן האָט ער געלערנט העברעיִשע ליטעראַטור און ייִדישע פּילאָסאָפּיע אין דער „סקול אָף אַריענטאַל סטאַדיעס“ און האָט אויך געשריבן ליטעראַרישע אַי־בערזיכטן אין ענגלישע צייטונגען. אין דעם „העולם“ פלעגט ער פֿאַרעפנטלעכן יעדע וואָך אַן אַרטיקל אונטער אַ פּסעוודאָנים „כדי מיינע חברים, די וויסנשאַפֿט־לער, זאָלן נישט וויסן, אַז איך האָב פֿאַראומרייניקט מיין פּען“. אין יאָר 1936 האָט ש. ר. אַפּגעמאַכט אַ הסכּם מיט דעם רעדאַקטאָר פון „העולם“ קליינמאַן, אַז ווען מען וועט אַריבערפירן די רעדאַקציע פון דעם „העולם“ קיין אַרץ־ישראל, וועט ער אויך אַהין אַריבערפֿאַרן. אין דער עקזעקוטיווע פון ירושלים איז מען אָבער געווען קעגן דעם. און ער, קליינמאַן, האָט זיך געראַטעוועט „פון זיינע מאַראַלישע צוזאָגן און התחייבותן“, — לויט די רייד פון ש. ר.

ווינענדיק אין ענגלאַנד האָט ראָוידאוויטש אַ סך געטראַכט וועגן זיין צו־קונפּט. און אַט איז אַ ציטאַט פון זיין בריוו פון אויגוסט 1936: „מאַדאַם ש. רעדט אונדז שטאַרק צו, אַז מיר זאָלן זיך באַזעצן אין אַמעריקע, אָבער אונדז

געפעלט נישט אַמעריקע, הגם מיר האָבן דאָרטן עטלעכע אויסזיכטן זיך איינצור-
אַרדענען. מיר ווילן זיך באַזעצן אין ארץ־ישׂראל כאָטש דאָרטן האָבן מיר זייער
ווייניק מעגלעכקייטן זיך איינצואַרדענען. ביי אונדז — אַזוי ווי שטענדיק, עולם
כמינהגו. און דער ״מינהג״ איז נישט אַזוי דערהויבן. איך בין באַלאָדן מיט אַר-
בעט אָבער ״שלא על מנת לקבל פרס״. ״מען עקספּלאָאטירט מיך אין אַלע ייִדי-
שע קרייזן פון לאַנדאָן — און חנינא בן דוסא... ווי באַוווסט״.

אין דער צייט פון דער צווייטער וועלט־מילחמה, אין יאָר 1941, אין די
שרעקלעכע טעג פון דעם ״בליצקריג״ וואָס לאַנדאָן האָט איבערגעלעבט, האָט ש.
ר. געשאַפן און רעדאַקטירט דעם ״י ל ק ו ט״, אַ שריפט פאַר לעבנס־פּראָד-
בלעמען, ליטעראַטור און ייִדישן געדאַנק; זיין אָנהייב איז געווען ווי אַ חודש־
בייאַגע פון פיר זייטן צו דער ענגלישער וואַכנשריפט ״די ציוניסט־
שעה שקפה״ און אין אַ ברייטערן פאַרמאַט איז ער דערשינען אין חודש
תשרי ה'תש"ב. דער ״ילקוט״ — שרייבט ער צו זיין ברודער — פאַרשאַפט מיר
אַ סך צרות און זייער ווייניק פרייד. איך האָב אויף זיך גענומען דעם דאָזיקן
״קליינעם עול״ (ווייל ער אַן עול ״אַ גרינגער״ און אַ ״קליינער״ איז ער ספּע-
ציעל שווער) נאָר צוליב דעם, ווייל איך האָב זיך געפילט פאַרפליכטעט אויפצו-
שטעלן עפעס אַ ייִדיש־ליטעראַרישן ״זכר לחורבן״ אין דער לעצטער אייראָפּעי-
שער שטאַט וווּ מע מעג נאָך עפעס דרוקן אין לשון־קודש. דער ״ילקוט״ איז נישט
דערשינען אויף דעם חשבון פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע נאָר מיט דער
הילף פון א״י ן ייִדן מיטן נאָמען אַסקאַר פיליפּ, מיינער אַ לאַנדאַנער חסיד.
אָבער אין דעם ״עולם השקרא״ האָט מען, ווי דער שטייגער איז, פּראָקלאַמירט:
״די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע אין ענגלאַנד גיט אַרויס דעם ״ילקוט״ אַאָז״וו,
אַאָז״וו.״ ״קיינ מאָל האָב איך נישט געשריבן מיט אַזאַ האַרץ־ציטערניש ווי איך
האָב געשריבן מיינע אַרטיקלען פאַר דעם ״ילקוט״; אַ סך מאַטיוון האָבן צו דעם
געבראַכט און צווישן זיי: דאָס איז דאָך די א״י נ צ י ק ע העברעיִשע שריפט
אין גאַנצן אייראָפּע״ — האָט ער געשריבן צו זיין ברודער אין יאָר 1941
פון דער שטאַט ל י ד ס.

אין דער ענגלישער עפאָכע זיינער האָט ער אויך אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן די
זייער וויכטיקע און וואַגיגע זאַמליכער א״נ ״מצודה״, וואָס זיינען דערשינען
אין דעם פאַרלאַג ״אַרט״ געגרינדעט פון די מעצענאַטן די ברידער אַלעקסאַנ-
דער, בנציון און זאב מרגליות, אַסקאַר פיליפּ און ש. ר. אין דער ״מצודה״, וואָס
דאָרטן האָט מען זיך פאַרנומען מיט פאַרשידענע ייִדישע לעבנס־פּראָבלעמען,
וויסנשאַפט און ליטעראַטור, האָבן ייִדישע שרייבער געזען אַ גראַנדיעז ווערק, אַ
שטאַרקע פעסטונג פאַר דעם ייִדישן געדאַנק אין גלות״ און זיי האָבן געשיקט
וואַרעמע ברכות דעם רעדאַקטאָר און די אַרויסגעבערס וואָס האָבן זוכה געווען
צו ממשיך זיין די רייזנדיקע תקופה פון דור און איבעררייסן מיט דער ״שטומע־
ניש״ פון דער ייִדישער מחשבה.

די מעצענאַטן, די אַרויסגעבער האָבן באַצאָלט די הוצאות אין דער דרוקעריי,
שכר־סופרים צו די שרייבער־אַנטיילנעמער אין די זאַמליכער און ש. ר. איז
געווען דער איינציקער וואָס האָט רעדאַקטירט און געשריבן אַן שום לויז, דאָס
איז געווען דער יסוד פון דער שותפות צווישן די אַרויסגעבערס און דעם רעדאַק-
טאָר.

עס זיינען דערשינען זיבן גרויסע בענד פון דער ״מצודה״, וואָס אין יעדן

איינעם פון זיי האָט ש. ר. אַרײַנגעלייגט צוויי יאָר שווערע אַרבעט אויף רעדאַקטירן, קאַרעגירן די אַרטיקלען פון די שרייבערס, שרייבן הונדערטער בריוו, אייבערקוקן די געדרוקטע בויגנס און חוץ דעם האָט ער נאָך געדאַרפט צוטראַגן פון זיינע אַנדערע פאַרדינסטן צו דעם דעפיציט וואָס דער פאַרלאַג „אַררט“ האָט געהאַט ביים אַרויסגעבן די „מצודה“ און דעם „ספר דובנוב“, וואָס איז דערשיינען אונטער ראַוידאוויטשעס רעדאַקציע, וווּ דער רעדאַקטאָר האָט דאַרטן געהאַט אַן אַרבעט אַז „קדוש בעל כרחו“ און אויך די בריוו וואָס דובנאָוו האָט צו אים געשריבן.

אין איינעם פון זיינע בריוו שרייבט ער: „מען האָט מיך באַשטימט פאַר דעם רעדאַקטאָר פון דער ליטעראַרישער ירושה פון סאַקאַלאָוו — אָבער מיט דעם בודזשעט האָבן זיי מיך נישט דערפרייט. די עקזעקוטיווע אין לאַנדאָן פירט אונטערהאַנדלונגען וועגן דעם מיט ירושלים. איך האָב געוואָלט אוועקפאַרן פון לאַנדאָן, איך קען דאָ נישט זיצן און צווען אַזאַ גייסטיקע יידישע אָפּגעלאַזנקייט און שווייגן, זיצן און גאַרנישט טאָן. איך האָב מורא, אַז אויך ניריאָרק וועט פאַלן אויף מיר ווי אַ לאַסט. אַנדערש, — טראַכט איך — איז ירושלים, דאַרטן איז „אַלץ אין אַרדענונג“, איך וועל זיין אַ פרייער מענטש, במשך פון עטלעכע יאָר וועל איך צוגרייטן צום דרוק די צען בענד פון מיינע שריפטן, און איך וועל וואַרטן אויף אַ נס אָדער אויף אַ פאַרלעגער, און טאַמער וועסטו פּרעגן וואָס מיר וועלן דערווייל עסן? — זאל גאָט זאָרגן“.

ער וווינט אין ענגלאַנד, אָבער זיין האַרץ און זיין נשמה זיינען אין ישראל. אין יענער צייט לייגט מען אים פאַר אַרבעט אין זיין ספּעציאַליטעט אין אַמעריקע, אָבער ער איז נישט אַנטציקט אַנצונעמען דעם פאַרשלאַג. אין איינעם פון זיינע בריוו צו זיין ברודער אין ארץ־ישראל שרייבט ער אַזוי: „די צוויי יאָר וואָס איך ווײן אין לאַנדאָן האָבן מיר אַזוי שטאַרק פאַרמאַטערט, אַז איך האָב גאַר קיין חשק נישט אונטערצונעמען אַ רייזע קיין אַמעריקע. איך וויל אַ ביסל רוען. צי וועל איך אין ארץ־ישראל געפינען די רו?“

אין די חדשים יולי-סעפטעמבער 1941 האָט ש. ראַוידאוויטש געהאַלטן אין לאַנדאָן אַכט רעפּעראַטן, וואָס אין זיי האָט ער אַנטוויקלט זיינע געדאַנקען אין דער יידן־פּראַגע, די שותפות פון ארץ־ישראל און די תּפוצות, ציוניזם אַזוי. „דאָס זיינען געווען ווונדערלעכע אַוונטן, פולע מיט ברויזנדיקע געדאַנקען און אַראַפּריידן זיך פונעם האַרצן; וועגן זיי האָבן די לאַנדאַנער יידן געזאָגט, אַז זיי האָבן עפּעס ענלעכעס אין זייער שטאַט נישט געהערט“.

נאָך דעם איז ער אַריבערגעפאַרן פון לאַנדאָן קיין ל י ד ס און דאַרטן איז ער געוואָרן דער אַנפירער פון דעם העברעיִשן אינסטיטוט פון דעם אַוניווערסיטעט. אין דעם געזעגן־אָוונט וואָס מען האָט לכבוד אים איינגעאַרדנט פאַר זיין פאַרלאָזן לאַנדאָן האָבן זיך באַטייליקט אַלע גדולים פון לאַנדאָן, און אויך בן־גוריון איז געווען צווישן די באַגריסער. אַלע האָבן אונטערגעשטראַכן, אַז זיין באַשטימונג אין ל י ד ס ער אַוניווערזיטעט איז אַ גרויסע פאַליטישע דער־גרייכונג.

אין יאָר 1943 איז ער אויסגעקליבן געוואָרן ווי אַ מיטגליד פון דעם „וועד־הקהילות“ אין ענגלאַנד.

אין אַקטאָבער 1945 שרייבט ער צו זיין ברודער: „צי ווייסטו, אַז איך בין געווען פאַרשריבן אין דער, שוואַרצער ליסטע פון היטלערן פאַר די קרבנות פון

ענגלאַנד, דאָס הייסט, איינער פון די ענגלישע טויזנטער, וואָס די געסטאַפּאַ האָט זיי געדאַרפט אַרעסטירן תיכף ומיד ביים אייננעמען ענגלאַנד אין יאָר 1940! איך בין געווען דער ערשטער פון דעם אות ר'. איך האָב זיך נישט פאַרגעשטעלט, אַז היטלער זאָל מיר צוטיילן אַזאַ גרויסן כבוד — און באַמת, עס איז אַ גרויסער כבוד. צווישן די ערשטע טויזנטער קרבנות פון ענגלאַנד."

אין יאָר 1948 פאַרט ער אַריבער קיין אַמעריקע, קיין שיקאַגאָ. דאַרטן ווערט ער אַ לעקטאָר אין דער "מדרשה ללמודי היהדות" ביז דעם יאָר 1951. תּוֹך זיינע לעקציעס אין דער "מדרשה" פאַר העכער הונדערט שילערס פון פאַרשיי-דענע קלאַסן האָט ער אויך געהאַלטן אַ גאַנצע ריי רעפּעראַטן וועגן דעם "מהות פון ייִדנטום און זיינע פּרינציפּן פון דעם רמב"ם ביז אונדזער צייט". ער האָט אויך אין יאָר תש"ב רעדאַקטירט דעם "שיקאַגער פינקס", וואָס איז דערשינען אין דעם פאַרלאַג פון דער מדרשה. אין יאָר 1949 באַטייליקט ער זיך אין דעם סימפּאָזיום פון "די צוקונפט" אין ניריאַרק, צוזאַמען מיט דעם אַמבאַסאַדאָר פון מדינת-ישראל אליהו אילת און דעם פּאָעט ה. ל. וויק. די טעמע פון זיין רעפּעראַט איז געווען: "צוויי וואָס זיינען איינס", אויך אין די קומענדיקע יאָרן באַטייליקט ער זיך אין די סימפּאָזיוםס פון "די צוקונפט". אין די וואַקאַציע־הדשים יוני-יולי 1959 האָלט ער אַ סעריע לעקציעס ווי אַ גאַסט־פּראָפּעסאָר אין דראַפּטיקאַלעדזש, פּילאַדעלפּיע — דרייסיק לעקציעס וועגן דעם "נייעם ישראל-געדאַנק".

פון שיקאַגאָ פאַרט ער אַריבער אין 1951 אין בראַנדייס־אוניווערזיטעט וואָס געפינט זיך אין וואַלטיאָ. דאַרטן ווערט ער פּראָפּעסאָר פון דער העברעיִשער ליטעראַטור און פּילאָסאָפּיע און פּירער פון דער העברעיִשער אַפּ־טיילונג. דאָס איז געווען זיין לעצטע סטאַנציע מאַונס. מיט זיין גאַנצן אַרצן און נשמה איז ער געווען פאַרבונדן צו דעם אָרט וווּ זיין פּאָטער און פּאַמיליע האָבן געפונען זייער באַנייט היימלאַנד אין ארץ־ישראל, אָבער זייער אַ סך זיי-נען געווען די גורמים, וואָס האָבן אים געשטערט צו פאַרוויקלעכן די דאָזיקע שטרעבונג זיינע ביי זיין לעבן.

במשך פון אַלע זיינע אַרבעטס־יאָרן אין ענגלאַנד און אין אַמעריקע האָט ער צוגעגרייט זיינע שריפטן וואָס פאַרנעמען זיך מיט די פּראָבלעמען פון ישראל, עס ישראל, ארץ־ישראל און ייִדישע קולטור אין זער מדינה און אין די תּפוצות. די מערהייט פון די דאָזיקע אַרבעטן זיינען צונויפגעזאַמלט אין דעם ספר "בבל און ירושלים", וואָס זיינע בלעטער האָט ער נאָך קאַרעגירט אין די לעצטע טעג פון זיין לעבן און ער האָט אויך צוגעגרייט אַן אינדעקס, אָבער ער האָט נישט זוכה געווען צו זען אים אַן אָפּגעדרוקטן ביי זיין לעבן.

נאָך חיים גרינבערגס טויט איז מסכים ש. ר. אַנצונעמען דעם פאַרשלאַג צו פאַר-טרעטן חיים גרינבערגס אָרט ווי אַ נישט־באַצאָלטער רעדאַקטאָר פון "בצרון". אין יאָר 1953 קלייבט אים אויס פאַר אירן אַ מיטגליד די "אַמעריקאַנער אַקאַדעמיע פאַר קונסט און וויסנשאַפטן".

אין 1956 נעמט מען אים אויף ווי אַן ערן־מיטגליד אין דעם "ייִדישן נאָ-ציאָנאַלן אַרבעטער־פאַרבאַנד".

אין דעם זעליבן יאָר הייבט ער אַן צו האַלטן אַ ציקל לעקציעס פאַר לע-דער אין באַסטאָן אד"מ "שפינאָזאַ און דער ייִדישער געדאַנק". אין סוף אַקטאָ-בער 1956 (ד"ה אין דער צייט פון דער סיני־אַקציע) פאַרבעט אים פּראָפּ. דינור

אַנטייל צו נעמען אין דעם צווייטן קאָנגרעס פֿאַר „מדעי היהדות“ אין ירושלים, וואָס איז פֿאַרגעקומען אין סוף יולי 1957. דעם 27סטן יוני 1957 (כ"ח בסיון תשי"ז) שרייבט פֿראַפ. דינור: „טייערער פֿראַפ. ראָוידאָוויטש, עס זיינען דער-גאַנגען צו מיר קלאַנגען, אַז דו שלאָגסט זיך מיט דער דעה צי דו זאָלסט אַנטייל נעמען אין דעם קאָנגרעס למדעי היהדות, און די קלאַנגען האָבן מיר פֿאַרשאַפט גרויס צער. דיין נישט אַנטייל נעמען וועט אונדז שטאַרק טרעפֿן. דו ביסט דאָך איינער פֿון די הויפט־רעדנער אויף דעם סימפּאָזיום וועגן דעם רמב"ם. מיר, פֿון אונדזער זייט, האָבן געטאָן אַלץ כּדי צו פֿאַרלייכטערן דיין רייע קיין ארץ־ישראל און דיין פֿאַרברענגען צווישן אונדז. מיר האָבן אַ סך שותפותדיקע אַרבעטס־פּלע-נער, און דיין פעלן וועט אויך אין דעם געביט ברענגען גרויס שאָדן. טראַכט גוט איבער די דאָזיקע זאָך, זיי נישט קיין פּורש מן הציבור און טייל זיך נישט אַפּ פֿון אַ סך חברים, וואָס באַמיען זיך צו מקרב זיין די הערצער און דערמוטיקן דעם גייסט דורך אַ געדאַנקען־אויסטויש און שותפישער אַרבעט“.

ש. ראָוידאָוויטשעס ענטפּער איז געווען: „טייערער פֿראַפ. דינור יחי, איך דאַנק דיר פֿאַר דיין בריוו פֿונעם 28סטן סיון ה"י. אויך האָב איך גרויס צער וואָס עס וועט מיר אוממעגלעך זיין אַנטייל צו נעמען אין דעם קאָנגרעס למדעי היהדות. מערער ווי דער קאָנגרעס דאַרף מיך, דאַרף איך אים האָבן, אַ סך מחש-בות האָבן זיך ביי מיר אַנגעקליבן וועגן דעם רמב"ם. גליקלעך וואָלט איך געווען צו רעפּערירן זיי פֿאַר מיינע חברים, די וויסנשאַפטס־לייט, כּדי קלאַרער צו מאַכן די שיטה פֿון דעם רמב"ם ווי אויך זיך באַגעגענען מיט צענדליקער חברים און פּריינד וואָס איך האָב זיי לאַנגע יאָרן שוין נישט געזען — און דער עיקר, באַ-זוכן ארץ־ישראל וואָס איז ביי מיר שקול כּנגד כּולם (וואָרעם נישט נאָר „בני בית“ האָבן איך אין ארץ־ישראל, ברידער, שוועסטער, נאָר אויך אַ „בית ממש“ האָבן איך אין תל־אביב), און פֿון דעסטוועגן בין איך געצווונגען געוואָרן צו מודיע זיין ד"ר פּינעסן, אַז צו מיינן גרויסן באַדויערן וועל איך נישט קענען זיך משתתף זיין אין דעם קאָנגרעס! ווען איך האָב אים געגעבן מיינן הסכמה זיך משתתף צו הייב יולי. צו מיינן פֿאַרדרוס — צוליב דער שולד פֿון דרוקער ווי אויך צוליב דער שולד פֿון דעם מחבר, וואָס איז זייער מקפיד ביים קאַרעגירן — וועל איך ערשט קענען מאַכן אַ ברכה אויפֿן בוך נישט פּרזער ווי סוף אויגוסט. אויב איך זאָל איצט איבעררייסן מיט די ל"ט קלייניקע מלאכות, וואָס זיינען פֿאַרבונדן ביים אַרויסגעבן דאָס בוך — וועט זיין דערשיינען זיך פֿאַרשלעפֿן אויף נאָך עט-לעכע חדשים. און צוליב אַ סך טעמים מוז איך פֿאַרענדיקן מיינן בוך וואָס דרוקט זיך שוין גאַנצע זעקס יאָר. איך האָף און בין מיתפלל, אַז דו זאָלסט זוכה זיין צונויפצורופן דעם דריטן קאָנגרעס אין צוויי יאָר אַרום און איך זאָג דיר צו מיט מיינן גאַנצן האַרצן זיך באַטייליקן אין אים“.

מוצא שבת־קודש, די נאַכט פֿון דעם 22סטן טאָג אין חודש תמוז ה'תשי"ז (20סטער יולי 1957) האָט זיין האַרץ אויפֿגעהערט צו קלאַפֿן.
זיין גייסט און זיין נשמה לעבן צווישן די בלעטער פֿון זיינע ספרים, וואָס ער האָט איבערגעלאָזן און אין די הערצער פֿון דער גרויסער צאָל פֿון זיינע תל-מידים פֿאַרערער אין בבל און ירושלים.

ד"ר שמעון ראַוידאוויטש (שטריכן צו אַן אַפּשאַצונג)

אין גאַנצן האָט דער מענטש געלעבט בסך־הכל נאָר זעכציק יאָר (1897-1957), און אויפגעטאָן ווי זעלטן ווער אַ צווייטער.

עס טרעפט אַ מאָל — מענטשן ווערן געבאָרן פֿאַר דער צייט, זיי גייען שטאַרק פֿאַרויס פֿאַר זייער דור, מען פֿאַרשטייט זיי נישט, מען נעמט זיי נישט אויף, מען טייטשט זיי אויס פֿאַלש. אין גמרא הייסט עס „לא אכשרה דרא“ — דער דור איז נישט מסוגל אויפצונעמען די געדאַנקען פון דעם מענטשן. אַזוינע מענטשן גייען נישט מיט דעם שטראָם. און אין אונדזערע „דעמאָקראַטישע“ צייטן, ווען אַלץ און אומעטום הערשט די מאַסן־פֿראַדוקציע־שיד־מאָדעס און גע־דאַנקען־מאָדעס — אַלץ איינס, איז דער וואָס גייט נישט מיטן שטראָם, אויסגע־שטעלט אויף אַ סך סכנות. מען רודפט אַזאַ איינעם, מען איז אים מחרים אַפיציעל און נאָך מער — נישט אַפיציעל. ביי אונדז איז פֿאַראַן אַזאַ מין שטראָף ווי „מיתת שתיקה“ — מען פֿאַרשווייגט אים מיט זיינע געדאַנקען, אויב מען דרייט זיי נישט איבער. אין אַ בריוו צום אייגענעם פֿאַטער (א יוד אַ תלמיד־חכם, ציור ניסט, פֿיאַנער־ערדאַרבעטער אין מרחביה) קלאַגט ער זיך וואָס דער טאַטע אַפילו האַלט אים פֿאַר אַ גלותיסט און פֿאַר אַ שונא־ציון (גנוזים א', 302). דאָס שרייבט ער אין יאָר 1931 און אין 1948 קומט אים ווידער אויס צו שרייבן אויף דער טעמע צו ש. ניגערן (אין אונדזער אויסגאַבע בריוו נומער 3) קלאַגט ער זיך ווידער וואָס אים קומט אויס צו פירן אַן „איינצל־קאַמף“. פֿיינד גרייפן אַן, איג־נאָרירן, באַקאָטירן און פֿריינד... צוליב מורא אפשר... פֿריינד באַזונדערן זיין מוט, און אים טוט עס וויי: „צי האַלטן מיר שוין אַזוי ווייט, אַז מען דאַרף האַבן באַזונדערן מוט צו זאָגן וואָס מען דענקט און ווי מען דענקט“... ער זאָגט אויף זיך צו ניגערן, אַז ער שווימט נישט „קעגן שטראָם“, נאָר מחוץ דעם שטראָם. אַזאַ מדרגה פון בדיות (איינזאַמקייט) דערגרייכט מען היינט ביי אונדז אַז מען האָט די חוצפה צו דענקען ביחידות און בציבור — פֿאַר זיך, אומאַפהענגיק, נישט אונטער אַ טלית עס כל הנערים“.

אַבער אין וואָס איז באַשטאַנען זיין עבירה? מיט וואָס האָט ער זיך אַזוי פֿאַרזינדיקט? — אין דער צייט ווען אַלע ריכטונגען און גרופּעס נעמען פון דער היסטאָרישער יידישקייט נאָר איין פֿראַגמענט, איין טייל און מער נישט. צעבראַכן די לוחות אויף שטיקער און שטיקלעך, און איטלעכער קלייבט זיך אויס נאָר איין שטיקל, מער נישט. אין דער זעלבער צייט איז ש. ר. געווען דער אמתער

א י נ ט ע ג ר א ל ע ר ייד, וואָס האַלט פון דער גאַנצער יידישקייט „פון אברהם אבינו און משה רבינוס ערשטן באַזוך אין סיני ביז בן־גוריונס „צווייטן באַזוך“ דאָרט, אין יאָר 1956“ (בריוו 25, אונדזער זאַמלונג). איז ער פאַרליבט אין ארץ־ישראל, טרוימט כסדר צו באַזעצן זיך דאָרטן, פאַרט אַהין, קויפט אַ הויז אַפילו, און — מוז פאַרן צוריק, הגם מען דאַרף אים האַבן בפירוש אין ירושלימער אר־ניווערסיטעט. ער טויג אַבער נישט, ווייל ער איז נישט קאַנפּאַרמירט. איז ער פאַרליבט אין ארץ־ישראל, פילט זיך פרעמד אין דייטשלאַנד און אין דער זעל־ביקער צייט איז ער פאַרליבט אויך אין דער יידישקייט פון דער אַלטער היים, פון דעם שטעטל, פאַרליבט ביז גאָר אין דעם „תלמוד השטעטל“ (זיינער אַן אויסדרוק). איך ווייס נישט צי מען קען געפינען אַ צווייטן יידישן געלערנטן אין חכמת ישראל, וואָס זאָל אַזוי ליב האַבן די יידישקייט פון שטעטל, ווי ער ווייזט עס אַרויס למשל אין זיין באַשרייבונג פון אַ הושענא־רב־הנאָכט אין שטע־טלשן בית־מדרש (מצודה, ה'ה, ז' 532).

צו 17 יאָר, גלייך ווי די מישפּחה פאַרט אַריבער פון גרייטעווע קיין ביאָ־ליסטאָק (ביים אָנהייב פון דער ערשטער וועלט־מילחמה אין 14טן יאָר) הייבט זיך אַן ענערגישע געזעלשאַפטלעכע אַקטיוויקייט — לעקציעס, רעפּעראַטן, קורסן, דיסקוסיעס, „צעירי ציון“־קאַנפּערענצן, שולן... פון דעם קען ער זיך נישט אַפּזאָגן אַפילו ווען ער קריגט אַ פאַרשלאַג צו ווערן פּריוואַט־דאָצענט פון פּילאָ־לאַסאַפּיע אין בערלינער אוניווערסיטעט אין 31סטן יאָר. ער קען עס נישט אַנ־געמען, ווייל ער וואַלט זיך געמוזט אַפּזאָגן פון זיין אַרבעט אין יידישקייט.

אגב, פון אַן אַנטיסעמיטישן אוניווערסיטעט אין בערלין, ערב היטלערן — יאָ באַקומען אַזא פאַרשלאַג, אַבער פון דעם ירושלימער — נישט דערוואַרט זיך אַ גאַנץ לעבן, הגם זיין הויפט־אַרבעט איז אַלע מאָל געווען אין העברעיִש. זיין אַרבעטזאַמקייט איז נישט אַפּצושאַצן; ביז דעם 34סטן יאָר פון זיין לעבן האָט ער שוין געהאַט אַנגעשריבן אַריבער 90 דרוק־ביגן וויסנשאַפטלעכע אַרבעטן. דאָס איז מיכתמא אַ רעקאָרד. שוין צו 26-27 יאָר גיט ער אַרויס די שריפטן פון רנ"ק מיט אַן אויספירלעכן אַריינפיר פון 238 זייטן (צווייטע אָויפלאַגע אין פאַרלאַג „אַרט“ 1961). און דאָס קלאַגט ער זיך וואָס דער אַריינפיר איז נישט גענוג פול, וואָס ער האָט אַפט געמוזט שרייבן אין דרוקעריי ממש, אין צען וואַכן צייט (אַריינפיר צו דער 2טער אָויפלאַגע). אין אַ בריוו צום טאַטן קיין ארץ־ישראל שרייבט ער אַז ער האָט פּלענער פאַר אַרבעט אויף אַ פינף הונדערט יאָר (גנוים א', 301). און אַוועק פון דער וועלט איז ער אין מיטן פון זיינע פּלענער. ביי אַזא פאַרנומענקייט איז ער פּריינדלעך, שרייבט אַ סך בריוו, האָט צייט פאַר פּריינדלעכע שמועסן, פאַרטיפּט אין די יידישע אייביקייטן איז ער אַ גאַנץ לעבן געווען אַ מענטש פון היינט. ער שרייבט ערגעץ אין „בבל וירושלים“, נצח־איי־ביקייט אַן חיי־שעה איז אַ פאַלשער וועג. זיינען ווייט פון לעבן די וואָס פאַר־גראַבן זיך אין שערבלעך און שפּענדלעך פון פאַרצייטן און זיי זעען נישט און זיי הערן נישט דאָס גאַנצע לעבעדיקע פאַלק פון היינט. און פאַרקערט, קען מען נישט האַבן קיין אמת ריכטיקן קוק אויף דעם היינט פון פאַלק, אויב מען זעט אים נישט דורך ברילן פון אייביקייט, ווייל דער היינט איז דאָך נאָר איין אי־בערגאַנג־מאַמענט פון דעם נצח. גערעכט איז געווען דער וואָס האָט געוואָגט אַז אין אַלע פּראַבלעמען פון היינט האָט ער ליב צו פרעגן דעם ישראל סבא. איז ער טאַקע אַן „איש בודד“ איינזאַם אין זיינע אידיען צווישן די יידישע געלערנטע.

אבער אין דער זעלביקער צייט איז ער מעורב בין הבריות, א ליבער פריינד-
לעכער מענטש, א מיטשמועסער, אן איינוואַמער קעמפער און דאָך ליב און
פריינדלעך צו אַלעמען. ער האָלט זיך פאַר אַ מוצלח וואָס ער האָט קעגנער (בבל
וירושלים, ז' 31) אַ ציוניסט בלב ונפש און לייקנט נישט, און איז פאַרליבט אין
דער ייִדישקייט פון זיין תקופה; איז ער העברעיִסט, אַ העברעער פון גאָטס גע-
נאָד, איז זיין העברעיִש אפּשער דער רייכסטער און זאַפּטיקער, ווייל ער הערט
אַלע אַלע געדאַנקען וועגן דעם היינט אַלע בת־קולות פון אַלע נצח־תּקופות פון
אונדזער עבר. אַ העברעיִסט, דער ערשטער שעפּער פון ברית עברית און איז אַ
ליבהאַבער פון ייִדיש, ער נעמט אָן צו ווערן דער רעדאַקטאָר פון דער ייִדישער
ענציקלאָפּעדיע. עס איז אויך נישט קיין ווונדער; אַ ייִד וואָס איז ווי ער היימיש
אין אַלע אוצרות פון ייִדישן נצח, מוז זיין פאַרליבט אין שפּראַך פון ידעם נצח,
וואָס זי איז דער שאַצקאַמער פון אונדזער נצח. און ווידער — אַ מענטש וואָס
איז אזוי געטריי אַריינגעטאַן אין דעם היינט — ווי קען ער גאָר פרובירן אַנט-
לויפן פון דעם לשון פון פּאָלק היינט? דער היינט מיט דעם נצח אינצייטיק מיט
זייערע לשונות.

און עס איז טראַגיש: אַ מענטש האָט כל ימיו געבענקט קיין ארץ־ישראל,
דאַרט געהאַט אויך די אייגענע פּאַמיליע, און ער האָט געמוזט אַפּריכטן גלות.
געוואָרן אַ פּרייסישער בירגער אין 1925. קלאַגט ער זיך אין אַ בריוו צו אַ ברר-
דער „פון איין גלות אין אַ צווייטן“. געוואָרן נאָך דעם אויס „פּרייס“ און גאָר אָן
ענגלענדער, כדי נאָך דעם צו ווערן אָן אַמעריקאַנער, ליב געהאַט ייִדיש, פאַר-
ליבט אין העברעיִש, און אַרבעטן אַ גאַנץ לעבן האָט ער געמוזט גאָר אין פרעמדע
שפּראַכן. און אַפילו דער מלאך־המוות האָט נישט געלאָזט אים דערוואַרטן זיך צו
זען זיין אויסגעחלומט, גרויס ווערק (בבל וירושלים), וואָס האָט אים געקאָסט
יאָרן לעבן און געלט („דמים תרתי משמע“ — אין אַ פּריוואַטן בריוו) אַט אַזאַ
איז געווען דער גורל פון דעם מענטשן; אַ כּסדרדיקער „לך־לך“, אין דער פרעמד,
און כּסדר געהאַפּט, קיין מאָל נישט פאַרלאָרן די האַפּענונג צו קומען צו זיך,
אַהיים, צו גאַנצער ייִדישקייט, צו ייִדישער גאַנצקייט. אין אַ בריוו צו ניגערן
(נומער 1 אין אונדזער זאַמלונג) פּרייט ער זיך וואָס די „צוקונפּט“ רעדט וועגן
„טאַטאַלער“ ייִדישקייט (דאָס וואָס מיר רופן אינטעגראַלער) און דאָס איז אויך
דער ציל פון זיין זשורנאַל „ילקוט“. און ער חלומט וועגן אַ „טונעל וואָס ווערט
געגראָבן פון צוויי זייטן“ צו פאַרבינדן אַלע שטרעמונגען אין ייִדישקייט.

אין אַ צווייטן בריוו צו ניגערן רעדט ער וועגן אַ געמיינזאַמען באַקעמפן
פון לע"ז (פרעמדשפּראַכיקייט ביי ייִדן) געמיינזאַם פון ייִדישיסטן און העברע-
איסטן צוזאַמען. „מיר“ און „איר“ (ייִדישיסטן און העברעיִסטן) — ביידע
שטרעבן צו אַ „לבוש“; מיר איזאָלירן נישט דעם לבוש פון אינהאַלט. „די אַסי-
מילאַציע — די ציוניסטישע אין גלות צי די רעליגיעזע אין אירע פאַרשיידענע
פאַרמען, איז בכלל נישט מקבל דעם עול פון לבוש“. דאָ איז קורץ און קלאַר
אַרויסגעזאָגט די ראַל פון די שפּראַכן ביי ייִדן — זיי זיינען דער לבוש פון אונ-
דזער גאַנצן פאַרמעג, דער שאַצקאַמער האָבן מיר פּרוער געשריבן, פון אונדזער
נשמה. אַבער לבוש איז וויכטיק ווען עס איז דאָ אַן אינהאַלט אין דעם לבוש.
אַבער לביש אָן אינהאַלט — אַ קנקן אָן דעם מה ישׁוּב בו — וואָס איז אַזאַ
ווערט? (איי, וויפל כוחות און צייט מען פאַרלירט איצט ביי ייִדן אויף צו לער-
נען ליידיקע ווערטער אָן אַ וואָסער עס איז אינהאַלט!). און ווייל ער איז געווען

אזוי געטריי איבערגעגעבן צו יידישע אינהאלטן דערפאר האָט ער געווען תמיד די גאַנצקייט און די המשכדיקייט פון יידישקייט. מהאי טעמא האָט ער אויך אזוי טעמפעראַמענטפול געקעמפט פאַר דעם נאַמען מדינת־ישראל, ווייל דער נאַמען „ישראל“ מוז בלייבן געהערן דעם פּאָלק אין זיין אייביקייט און אין זיין אומעטיקייט (זיין דיסקוסיע וועגן דעם מיט בן־גוריוווען איז געדרוקט אין איינעם פון די יום־טוב־נומערן פון „יידישער קעמפער“). ש. ר. — דער געטרייסטער חסיד פון שלימות, פון יידישער גאַנצקייט — בבל וירושלים, רופט ער עס: אַליין איז ער אויך אזוי — גרייעווע — דאָס גלותדיקע שטעטל און מרחביה — דער ארץ־ישראלדיקער מושב, וווּ זיין פּאָטער האָט זיך באַזעצט צו ווערן אַ פּויער, עובד אדמה. און עס איז ביי אים נישטאָ דער „ויתרוצו“. ער פילט און ווייס: גרייעווע איז אַליין דורותדיק גאַנץ, מרחביה וועט קענען זיין דורותדיק גאַנץ, נאָר בתנאי, אויב זי וועט ירשענען די גייסטיקע ירושה פון גרייעווע. די גמראַ זאָגט עס לאַקאַניש קורץ: „עתידין בתיכנסיות ובתימדרשות שבבל שיקבעו בארץ־ישראל.“ ד״ה: ווען וועט ארץ־ישראל באמת זיין ארץ־ישראל? ווען עס וועט איבערנעמען די תורה פון הויז־לארץ. מ ר ח ב י ה מוז ירשענען ג ר י י ע ו ו ע. עס דאַרף איבערפראַזירט ווערן פון גמרא, עס דאַרף קומען „יפיתתה של גרייעווע באהלי מרחביה“...

פאַר דעם מענטשן איז כאַראַקטעריסטיש זיין זאַרג, אַז די שרייבער וואָס באַ־טייליקן זיך אין זיינע ליטעראַרישע אונטערנעמונגען זאלן קריגן זייער האַנאַ־ראַר. אַליין איז ער פאַר זיך לגמרי נישט מקפיד אויף דעם, פאַרקערט, איז ער זיך מרבה הוצאה און לאַזט זיך קאַסטן, אָבער די אַנדערע דאַרפן קריגן זייער האַנאַראַר. אין אַ צווייטן בריוו צו ניגערן רירט ער אָן די אַלטע פּראַגע „למי אני עמל?“ — פאַר וועמען שרייבט דער שרייבער? אויף זיך שרייבט ער, אַז ער טראַכט קיין מאָל קיין סך נישט וועגן דעם לייענער. עס אינטערעסירט אים די זאַך... „איך באַדויער זייער די שרייבערס וואָס שרייבן תמיד פאַר אַנדערע. קיין מאָל נישט פאַר זיך.“ דאָ איז קענטיק דער „מעין המתגבר“ — טראַכט עפעס אַ סך דער קוואַל, צי וועלן זיינע וואַסערן טרינקען אַ סך אַדער נישט? דאָס איז דער סימן מובהק פון אַ שעפּערישן מענטשן.

וועלן מיר דאָ אין קורצן סומירן זיין יידישן קרעדאָ. זיין לעצטן מאמר אין אַ יובל־נומער פון ה ד ו א ר האָט ער באַטיטלט „לפתחון ולא לסגרון“. יידיש־קייט, מיינט ער, איז פּראַצעס, אַ דינאַמישער אַ דינאַמישער קולטור־פּראַצעס וואָס דאַרף נישט און וואָס טאָר נישט איבערגעריסן ווערן. דאָס איז אייגנט־לעך געווען די אידייע פון די חכמי־התלמוד ווען זיי האָבן געזאָגט אַז די דיבריי־תורה פריים ורבים, זיי פאַרמערן זיך ווי עס פאַרמערן זיך געוויקסן. עס איז אַ פּראַצעס, וואָס גייט סיי ווי. אונדזער היינטיקע יידישקייט איז במילא אַנדערש פון דער יידישקייט פון אונדזערע אַבות. עס איז אָבער אַ גרויסער אונטערשייד צי אַ פּראַצעס גייט פּאַסיוו, פון זיך אַליין, אָדער ער איז אַ פּראַדיקט פון אַן אַק־טיווער אַריינמישונג פון מענטש און איז פּלאַנירט און אויסגעריכטנט. ראַווידאָ־וויטש פּאַרלאַנגט טאַקע אַ באַוווּסטזיניקע אַריינמישונג פון מענטשן אין דעם פּראַצעס. מיר זיינען אַ פּאָלק מיט אַ סך פאַרשידענע שטרעמונגען, רעליגיעזע און וועלטלעכע, אַלע ווילן נייעסן, אָבער על־פּירוב זיינען דאָ שטרעמונגען גענומען פון דער פרעמד, אַ פּאַרלאַנג זיך אויסצוגלייכן מיט אַנדערע, אַ דראַנג צו אָנט־לויפן פון זיך אַליין, פון דער אייגענער טראַדיציע.

א פראצעס גייט תמיד געטריבן דורך איבערן, טראדיציע און אקטועלע אר-
מיקע באדינגונגען. אן אקטיווער פראצעס ווערט אויך געפירט זורך די אידע-
אלן, שטרעבונגען פון זיינע פירער. זיינען די שטרעבונגען ביי אונדז זייער פאר-
שיידן. דער צד השווה שבהם איז דאס וואס כמעט אלע באמען זיי זיך איבער-
צורייסן דעם יידישקייט-פראצעס. מען וויל רעדוצירן די גאנצע יידישקייט צו א
רעליגיעזן גאטדינסט. אים גופא באמיט מען זיך אויך צו מאכן ענלעכער צו דעם
ביי אנדערע פעלקער. פון א קולטור וואס וויל ארומנעמען דאס גאנצע לעבן, —
פון דעם וויל מען נישט הערן און נישט זען. עס איז אומענדלעך ווייט פון די
עקסטרעמע ארטאדאקסן ביז די עקסטרעמסטע רעפארמער, אבער פאר זיי אלע-
מען איז די רעליגיע א געענדיקטער פראצעס. שוין איז איצט נישטאָ מער אפילו
קיין רעליגיעזע שעפערשקייט, איצט איז געבליבן נאר אויפצוהיטן דאס שוין
געשאפענע אין דער אָדער אין אן אנדער פארעם.

פאראן אויך אנדערע וואס ווילן פארקערט אפלייקענען דאס ביז-איצטיקע
אין יידישקייט, מען הייבט אן א נייע יידישקייט, א יידישקייט וואס איז ביז
איצט נישט געווען. צו די דאזיקע אנהייבער דארף מען צורעכענען די וועלטלע-
כע-ציוניסטן ווי אלע אנדערע. דאס וואס ביז איצט איז אָדער "גלות מרה", מען
דארף עס אלץ שולל זיין, אפלייקענען. אַפּוואַרפּן, אָדער — פאַר אַנדערע איז עס
אַלץ מוקצא "מחמת רעליגיע", געטאָ וכדומה. ביז איצט איז געווען איין גע-
שיכטע, מיר הייבן אן א נייע געשיכטע.

און די מערהייט פון פאלק — זי שטייט פון ווייטן צו אלע אידייען, זי דער-
ווייטערט זיך פון יידישקייט סתם אן אלע טעאָריעס און אידייען, עס איז גרינגער
צו פאָרגעסן זיך וועגן יידישקייט כּל־זמן מען לאָזט.

אָט אין דער טראַגישער סיטואַציע, האָט ראַווידאָוויטש אַ גאַנץ לעבן גע-
רופן צו שעפערשן, צו אַקטיוון כּסדרדיקן שאַפּן, לפתחון ולא לסיגרון.

נישט שלילות, נישט אַפּוואַרפּונגען, נאָר איבערשאַפּונגען, כּסדר פון גע-
וועזענעם בויען דאָס קומענדיקע, די צוקונפט בויען אויף דער פאַראַנגענהייט.
אָט דער געדאַנק איז אויסגעדריקט געוואָרן אין אַ לאָזונג "ישראל אחד" —
דאָס יידישע פּאָלק איז איינהייטלעך אין צייט און אין שטח. בשם דעם פּרינ-
ציפּ האָט ער באַקעמפט אַ גאַנץ לעבן דעם "שלילת הגלות", וואָס האָט באַהערשט
דעם ציוניזם און דעם העברעיזם.

טשיקאָווע איז דאָס, וואָס ראַווידאָוויטש דערציילט אין דעם אַריינפיר צו
זיין גרויסן ווערק: ווען ער האָט דעם געדאַנק וועגן "שותפות" צווישן ארץ-ישראל
און דעם גלות אַנטוויקלט אין אַנהויב פון די דרייסיקער יאָרן אויף אַ העב-
רעישער קאַנפּערענץ אין בערלין איז קעגן אים אַרויס צום שאַרפּסטן ר' בנימין,
"אונדזער חוב איז נישט צו פאַרפעסטיקן דעם גלות נאָר אויסצוואַרצלען זיינע
יסודות" (ז' 37). דאָס איז דער זעלביקער ר' בנימין וואָס האָט מיט אַ צוואַנציק
יאָר שפּעטער אין גאַנצן געביטן זיין שטעלונג צו דער פּראַבלעם גלות און ארץ-
ישראל.

דאָס איז דער יסוד פון ראַווידאָוויטשעס תורה: ישראל אחד דורך דער צייט
און אין שטח, אין אלע לענדער. נישט געשפּאַלטן, נישט געברעקלט, נישט גע-
טיילט — איין שעפערשער המשך. אין דעם ערשטן טייל פון זיין גרויסן ווערק
ב ב ל ו י ר ו ש ל י מ ש טעלט זיך דער מחבר אַפּ אויף דער גרויסער אַנט-
וויקלונג צווישן דער תּג"ך־תּקופה און דער תּלמודישער. ווי ער רופּט עס —

צווישן דעם ערשטן בית־המקדש און דעם צווייטן («בין בית לבית»). הגם ער האלט זיינע אלע אידייען אויף דעם געביט פאר נאך נישט גענוג אויסגעפארשט, פון דעסטוועגן איז עס א זאמלונג פון ענדערונגען פון גרויסער וויכטיקייט. אין דער תנ"ך־תקופה איז פאראן גלויבן, אין דער צווייטער — רעליגיע. פריער קעמפט דער יידישער גאט קעגן דעם פרעמדן בעל, שפעטער קומט דער קאמף צווישן יידישקייט און «עבודה זרה». (לויט מין מיינונג איז ווי פריער אזוי שפעטער געווען דער קאמף קעגן דעם דראנג צו אסימילאציע. נאך אין פארשידענע פארמען). אין דער צייט פון ערשטן בית־המקדש איז געווען נבואה, ביים צווייטן — הלכה, נביאים און חכמים; מיטאס און דעמיטאלאגיאזאציע. אין ערשטן בית־המקדש האט דער שטייגער לעבן און אויפפיר נישט פארנומען קיין אויבנאניקן ארט אין דענקען, — דער מיטאס איז געווען וויכטיקער. אין צווייטן בית־המקדש איז דער איינהייטלעכער אויפפיר און געמיינזאמער שטייגער געווארן דער וויכטיקסטער פאקטאר אין אויפהאלטן אינאיינעם דאס צעשאטענע און צעשפרייטע פאלק. גאר אנדערש, גאר פארשיידן איז דער גאט־באגריף אין די ביידע תקופות — פון דעם «ה' איש מלחמה» ביז דעם הקדוש־ברוך־הוא וואס זיצט מיט די צדיקים אין תלית און תפילין און לערנט צוזאמען מיט זיי תורה איז א גוואלטיקער מרחק. קריסטנטום איז אין תוך אריין א צוריקקער צום מיטאס. דערפאר, דערציילט ראַוידאָוויטש, האבן קריסטלעכע טעאלאגן נישט געקענט באגרייפן די «גאטלעסטערונג» וואס עס איז פאראן אין אזא פארשטעלונג ווי גאט זיצט און לערנט תורה. אין צווייטן בית־המקדש איז פאראן א שטארקע טענדענץ צו פארבייטן דעם איינמאליקן מאמענט פון מעמד הר סיני מיט א פער־מאגענטן תורה־שעפערישן פראצעס, און דערביי נישט אריינגיין אין קיין קאנפליקטן מיט דעם דירעקטן ווארט פון דער תורה־שבתכתב. (הגם מען האט זיך אויך פאר אזא קאנפליקט נישט דערשראקן — עין תחת עין — פון דער תורה מיינט גאר געלט: «מוטב שתעקר תורה ולא תשכה תורה מִישראל» (תמו י"ד ב') אָמר ריש לקיש: פעמים שביטולה של תורה זהו יסודה, (מנחות צ"ט, א'). אין דער תנ"ך־תקופה איז דער צענטער געווען דער בית־המקדש, אין צווייטן פער־ריאָד — די תורה, דער אויפפיר (דער ערשטער אויף דעם וועג איז געווען ירמיהו הנביא, קאפ. ז', א. ג.). עס איז געווען ווי א צוגרייטונג צו א יידישקייט, וואס איז אומאָפּהענגיק פון לאַנד, פון בית־המקדש, פון כוהנים וכדומה.

ראַוידאָוויטש סומירט די אנדערשקייט פון בית־שני אין די פיר פונקטן:
א. — דער באַזיס פון יידישקייט איז די תורה שבעל־פה; שטייגער, טראַ-

דיציע;

ב. — דער דערהייבן די תורה שבעל־פה צו דער מדרגה פון שבכתב;

ג. — דאָס אוועקזעצן דעם געבער פון דער תורה (גאָט) ביי דער תורה זי

צו לערנען;

ד. — דאָס העכער־שטעלן דעם צווייטן בית איבער דעם ערשטן אין ענין

פון קדושה.

דער וויכטיקסטער אויספיר ראַוידאָוויטשעס אין דעם ענין איז אַ דאָס

יידישע פאלק הייבט זיך אָן נישט פון בית־ראשון, נאָר פון בית־שני טאקע. דאָס

יידישע פאלק איז געוואָרן אַ באַזונדער און אייגנארטיק פאלק אויף אייביק פון

יענעם מאַמענט ווען אנדערע פעלקער האָבן אויפגעהערט אונז צו פארשטיין

(ז' 88). גאָר פשוט: דאָס אייביקע יידישע פאלק איז געוואָרן אזא נישט פון

אַברהמען, נישט פון משהן, נאָר פון דער תורה שבעל־פה, וואָס איז דערהויבן געוואָרן ביו צו דער חשיבות פון אַ תורה (ז' 105).

ווען מיר וועלן כאַטש טיילווייז אויסשעפן די אידייען פון דעם גרויסן לעבנסווערק פון גרויסן געלערנטן, וואָלטן מיר געדאַרפט נישט קיין אַרטיקלען, נאָר ביכער. וועלן מיר דאָ זיך אָפּשטעלן. מיר וועלן זיך נאָר דערלויבן צוצוגעבן פון אונדז: אויך היינט האָבן מיר די פּראַבלעם: וואָס איז ייִדישקייט — צי די קולטור וואָס אין ספרים שבכתב, אָדער די קולטור שבשטייגער, וואָס איז פּאָלקס־לשון, אין פּאָלקס־טראַדיציעס? — ישראל סבא האָט אויף דעם געענטפערט מיט דער פּען פון איינעם פון זיינע בעסטע זין, וואָס איז אַוועק פון דער וועלט צו פרי.

דער אויסמיטיש פון אונדזער געשיכטע אין א נייעם ליכט
(לייענענדיק „בבל וירושלים“ פון ש. ראַווידאָוויטש)

א.

גראַיעווע, ש. ראַווידאָוויטשעס געבוירן־שטעטל האָט אויסגעטיילט אַ ספּע־
ציעל חסד־ווינקעלע אין דעם האַרצן פון דעם העברעיִשן „קורא ותיק“. ווען מיר
דערמאָנען דעם נאָמען גראַיעווע, באַהעפט זיך באַלד צו אים דער נאָמען פון
אַ ב ר ה ם ׀ מ ׀ ר ׀ ד ׀ כ ׀ י ׀ פ ׀ י ׀ ר ׀ ק ׀ א ׀ . וואָס האָט צוגעשטעלט לייענשטאַף מיט
צענדליקער יאָרן צוריק פאַר דעם יונגן העברעיִשן לייענער און האָט אויך דער־
צויגן אַ דור שרייבערס, וואָס ער האָט זיי מכניס־אורח געווען אין זיינע ליטע־
ראַישע טריבונעס. חוץ דעם איז די דאָזיקע שטאַט פאַרבונדן מיט די נעמען פון
צ ב י ו ו י ס ל א ו ס ק י ז״ל, ע מ ב ו א ל אַ ל ש ו ו אַ נ ג ע ר און
אַ ר י א ב ן ז ה ב . ש. ראַווידאָוויטש, איינער פון די הויפּט־ליכטער פון
גראַיעווע האָט צעשפּרייט זיינע פּליגלען אויף מיזרח און מערב — פּרזער פאַרט
ער אין ל י ד ע , ווּ ער לערנט ביי ה ר ב ר י י נ ע ס און פ י נ ח ס
ש י פ מ אָן און שפּעטער פאַרט ער אַריבער קיין דייטשלאַנד, וווּ ער זאָפט איין
אין זיך די מערב־קולטור און פאַראינטערעסירט זיך ספּעציעל מיט פּויערבאַכן
פון איין זייט און מיט מענדעלסאָנען פון דער צווייטער זייט.

די דאָזיקע צוויי ווירקונגס־כוחות גיסן זיך צונויף צוזאַמען ווען ער פּאַסט
צו דעם מעטאָד וואָס ער האָט זיך דערוואָרבן אין מערב כדי אים צו באַנוצן ביים
שטודירן דעם ייִדישן געדאַנק — זאָל זיין פון דעם רמב״ם און זאָל זיין פון
רנ״קן — אין דער פּרעכטיקער אויסגאַבע פון רנ״קס שריפּטן, און שפּעטער אויך
אין זיין אַנאַליז איבער דער ייִדישער געדאַנקען־וועלט פון אונדזער איצטיקער
צייט. זיין זאָרג פאַר נצה ישראל און פאַר זיין ווייטערדיקן קיום האָט אים גע־
בראַכט צו דער גרינדונג פון „ב ר י ת ע ב ר י ת ע ו ל מ י ת “ און צו
דעם געדאַנק וועגן העברעיִשן חינוך אין די תּפוצות, אין דער צייט ווען דער
רעיון איז נאָך געווען בחזקת טרוים. אין אַלע זיינע וואַנדערונגען פון בערלין קיין
ענגלאַנד און פון דאַרטן אין די פאַראייניקטע שטאַטן האָט ער מיט זיך מיטגע־
טראָגן דעם העברעיִשן פייער־שטיין און אין אים די מחשבות און באַטראַכטונג־
גען וועגן דעם גורל פון אונדזער פּאַלק אין דעם עבר, הווה און עתיד צוזאַמען.
די זאַמליכער „מצודה“ וואָס ער האָט אויסגעטראָגן אויף זיך מיט אַן אויסער־
געוויינלעכער עקשנות, אַזוי אויך די אויסגאַבעס „ספר סאָקאַלאָוו“, „ספר דוב־
נאָוו“, „פּינקס שיקאַגאַ“ אַאָנד. (ער האָט אויך אַנטייל גענומען ביים רעדאַגירן
עטלעכע בענד פון „התּקופה“) זיינען מער גישט געווען ווי טיילווייזע אַנטפּלע־

קונגען פון דעם אינעווייניקסטן ברענענדיקן פייער זיינעם, ווו כלל ישראל, העב-
רע'ש און טיפע באטראכטונגען אין אונדזער געשיכטע האָבן עס כסדר אויפגע-
האַלטן. קיין מאָל האָט ער נישט גורס געווען די באַגרענעצונג פון זיין טעמאַטיק
נישט אין דער בחינה פון צייט און נישט אין דער בחינה פון די ענינים. דער
שטענדיקער צונויפגוס פון אַלע צייטן און זייערע אינהאַלטן — דאָס האָט באַ-
שעפטיקט זיין געדאַנק, איבערהויפט אין די לעצטע יאָרן ביים אויפקום פון דער
מדינה.

נישט קיין מינדערוויכטיקן טייל אין זיין קאָמפליצירטער שטעלונג וועגן די
קעגנזייטיקע באַצונגען צווישן ישראל און דער תפוצה קען מען געוויס אַרויפ-
רעכענען אויפן שטייגער פון זיין שרייבן, אויף זיין ברייטן אַרט שרייבן —
הגם יעדער זאָך איז געווען אַן אַרגאַנישער טייל פון דעם גאַנצן. אָבער אונדזער
היינטצייטיקער ליינער איז נישט צוגעוויינט אויפצונעמען אַזאַ פאַראַדאַקסאַלן
שטייגער פון שרייבן, אַזאַ מין געזונטע ברעייטקייט. אויבנאויפן
זעט עס אויס, ווי אַ „תּרתי דסתרי“ — אַ מין קעגנזייטיקע סתירהדיקייט —
אָבער דער כלל לאַזט זיך נישט אַנמעסטן לגבי ראַוידאַוויטשן. דאָס דאָר-
זיקע אויסטענהן זיך זיינס, וואָס דערהייבט זיך אומגעהויער העכער איבער דער
פלאַנעריי וואָס הערט זיך אין די לעצטע יאָרן וועגן די באַצונגען צווישן יש-
ראל און די תפוצות — האָט ער בלוז אין אַ קליינעם טייל פאַרעפנטלעכט אין
די פאַרשיידענע אויסגאַבעס פון פאַרשיידענע שפּראַכן. אָבער די הויפּטגעדאַנק
קען זיינע — וואָס זיינען אויך אין דער בחינה „תּנא ושייר“ — האָט ער אַריינ-
געלייגט אין זיין גרויסן העברעיִשן ספר וואָס ער האָט אים במשך פון די לעצטע
טעג פון זיין לעבן צוגעגרייט צום דרוק און האָט אים נישט זוכה געווען צו זען
אַן אָפּגעדרוקטן. נאָרוואָס איז דערשינען דער ספר „בבלי ריש לימ
(פאַרלאַג אַררט, לאַנדאַן, ווו דעם אַריינפיר צו זיין אַנדענק האָט דער פאַרלאַג
געהייליקט מיט אויפציערנדיקע ווערטער) — אַ וויסנשאַפּטלעך ווערק פון אַ
גרויסן פאַרמעסט וואָס איז זעלטן ווען דערשינען אין העברעיִש (דער ספר פאַר-
נעמט מער ווי 900 זייטן). און ווי זיין פאַרנעם אַזוי איז אויך זיין וואַגיקייט.
מיר האָבן פאַר זיך איינס פון די געציילטע וויסנשאַפּטלעכע אַריגינעלע העב-
רעיִשע ווערק וואָס זיין טעמע איז — דער עבר און דער הווה אין זייער אַרגאַני-
שער באַהעפטונג.

ב.

איינער ראַוידאַוויטש פירט אונדז אַריין אין דעם אופן פון זיין באַנעמען
דעם פּראָצעס פון אונדזער געשיכטע, איז וויכטיק זיך צו באַקענען מיט דער
סיסטעם און גאַנג פון זיין מחשבה, וואָס איז נישט אָפּטיילעוודיק פון דעם אינ-
האַלט, פונקט ווי עס איז עס אויך זיין שפּראַך וואָס איז באַווירצט מיט ספּעציי-
פישער אייגנאַרטיקייט: שפּראַך-חידושים פון איינ זייט און ירושהדיקע טראַדי-
ציע פון אַלע שפּראַכיקע דיוואַנען פון דער צווייטער זייט. אויך דאָס איז אַן
אַרגאַנישער טייל פון זיין „מישנה“. אַגב, אָפּט קומט אונדז אויס, אַז דער אַרכי-
טעקטאַנישער געבוי פון דעם דאָזיקן ספר ווי אויך זיין שפּראַך און סטיל זיינען
גאַר גענומען פון דעם „מורה נבוכי הזמן“. (צי אפשר האָט גורם
געווען צו דעם זיין לאַנגיאַריקע באַשעפטיקונג מיט דער רנ"ק?).
דער ערשטער צו דעם דרך פון זיין מחשבה איז דער באַווסטער כלל וואָס

איז אויבנאויפיק — די ערשטע הנחה פון אונדזער צייט, נאָר ראָוידאָוויטש באַ-
קליידט זי אין אַ שיינעם אַריגינעלן לבוש, אַזוי אַז זי זעט אויס כמעט ווי אַ
נייע. מיר מיינען עס די שייכות פון דעם איצט און דער אייביקייט פון איין זייט
און די באַטראַכטונגען פון די דאָזיקע שייכותן פון דער צווייטער זייט. מען האָט
געהאַלטן און מען האַלט, אַז לויט דער פּריזמע פון אייביקייט קען מען נאָר באַ-
טראַכטן ענינים און זאַכן וואָס זיינען אַדער אין תּחום פון אייביקער עקסיסטענץ.
אַדער גאָר פאַרמישפט צום אונטערגאַנג (אַלץ לויטן פּסק־דין פון דעם באַטראַכ־
טער) אָבער זי — די דאָזיקע פּריזמע פון אייביקייט — איז כלל נישט צוגע-
פּאַסט פאַר די צייט־געשעענישן וואָס זיינען נאָך איצט אין צושטאַנד פון ווערן.
און נישט נאָר דאָס, אויך נאָך עפּעס האָבן די „חכמים“ צוגעגעבן, אַז דאָס עצם
פאַרנעמען זיך מיט די צייט־געשעענישן שעדיקט במילא די הייך פון דער וויסנ־
שאַפט. ראָוידאָוויטש פּרעגט אָפּ דעם דאָזיקן כלל מיט בליציקע רעיונות און
גלייכצייטיק דערלויבט ער זיך אַרויסצוברענגען אַ געדאַנק, אַז יעטוועדער איי-
נער וואָס איז נישט מסוגל צו באַהאַנדלען ווי עס, איז נייטיק די צייט־פּראַבלע-
מען איז אויך פאַר אים דער עבר ווי אַ מדרש־נעלם. און פון דאַנען פירט ער
אַרויס דעם געדאַנק, אַז דער עבר און דער הווה זיינען ווי אַ באַהאַפטענע קייט
וואָס איינער אָן דעם צווייטן קען נישט אויסקומען און ווען מען וויל פאַרשטיין
איינ שיכט איז דער ערשטער באַדינג צו באַנעמען און אַריינצודרינגען אין די
פונדאַמענטן פון דעם צווייטן. נאָר אויף אַזאָ וועג קען מען באַנעמען, אין גדר
פון די מעגלעכקייטן, אַלע רינגען לויט זייער נאַטירלעכן און אַרגאַנישן סדר.
„דער וואָס איז אימפּאַטענט לגבי דעם הווה קען נישט בויען קיין בנין פאַר דעם
עבר“ — פלעגט ער אָפט מאַל איבערחזרן דאָס ווערטל. און אַזוי קומט ער צו
דער משנה פון די ראשונים וואָס זי איז פּאַקטיש אויך די משנה פון די אחרונים
און אָפּילו — פאַר דער צוקונפט.

פון דאַנען איז שוין נישט ווייט געווען אַנצוקלאַגן בכלל די „חכמת־ישראל“,
וואָס צוליב איר שטאַרקער נייגונג צו פּעריאָדיאַציע האָט זי איבערגעריסן דעם
פאַרבינדנדיקן פּאַדעם פון אונדזערע לאַנגע היסטאָרישע תקופות. און נאָך מע-
רער: צוליב אַ סך פאַרשיידענע טענדענצן האָט מען אין דער געשיכטע פון
„חכמת־ישראל“ אָפט מאַל צו שטאַרק געלייגט דעם טראַפּ אויף געוויסע דערשיי-
נונגען אין ייִדישן לעבן — אין מערב, אויף אונדזער צושטייער צו דער וועלט
און אונדזער רייף ווערן צו עמאַנציפּאַציע; אין מיזרח און אין מדינת־ישראל —
אויף די וואַרצלען פון נאַציאָנאַליזם וואָס וואַקסן אַרויס אין שוים פון דער פאַר-
גאַנגענהייט. אַ גאַנצער אינטעגראַלער קוק איז אומבאַדינגט נייטיק מצד דער
איצטיקער ייִדישער וויסנשאַפט אויף דעם געשטאַלט פון דער ייִדישער געשיכטע
און דאָס איז אַ פּאַדערונג וואָס ווערט זייער אָפט אַרויסגערוקט ביי אונדז אין די
לעצטע יאָרן, נאָר זי פאַרטשעפעט זיך ערגעץ וווּ אין מיטן וועג, וואָס פירט פון
דער פּאַדערונג צו דער דעאַליזירונג.

און ווען ראָוידאָוויטש אַרגומענטירט די נייטיקייט און די באַדערפעניש
פון אַזאָ אינטעגראַלער באַטראַכטונג וווּ עס זאָלן אויפגעדעקט ווערן די דע-
פעקטן פון איר פעלן אין דער פאַרשונונג פון אונדזער געשיכטע ביז איצט, און
ער לאָזט נישט צו אין זיינע מאַטיווירונגען קיין שום הנחות, הייבט ער אָן די
באַטראַכטונג פון אונדזער געשיכטע וואָס אויף אַנדערע לשונות ווערט עס אָנ-
דערופן די פּילאָסאָפּיע פון דער געשיכטע. אָבער מען דאַרף דאָ אויך באַמערקן, אַז

ראוידאוויטש גופא באנוצט זיך נישט מיט דעם דאזיקן באגריף, אפשר מיט ט ספער ציעלער כוונה, ווייל ער איז שוין צופיל אפגענוצט פון צופיל זיך באנוצן מיט אים.

ג.

מיר האבן א קיימאלן; די עפאכעס פון דעם ערשטן און צווייטן בית-המקדש זיינען נישט בלויז כראנאלאגישע היסטארישע שטאפלען, נאָר אויך פילבאטיי-טיקע באגריפן. אבער ראוידאוויטשעס אָן אויסטייטש, הגם ער איז באַקרעפטיקט מיט גוט באַקאַנטע פאַקטן צו יעטוועדן איינעם וואָס איז אַ ביסל נאָענט צו דער דאָזיקער סוגיה איז אין תוך לחלוטין אַ נייער און איבערהויפט מיט דעם, ווייל ער גיט אַ ספּעציעלן אייגנארטיקן טעם צו אונדזער צוויי טויזנט יאָריקער גע-שיכטע, אַריינרעכענענדיק אויך די יאָרן פון דער זעלבשטענדיקייט פון דער מדינה. אויבנאויפיק קומט אויס, אַז מיר האָבן דאָ פאַר זיך אַ מין ביאָלאָגישע אַנטוויקלונג — פון בילד צו באַגריף, ד"ה: די תקופה פון בית-ראשון איז כאַראַקטעריסטיש ספּעציעל מיט איר בילדערישקייט און קאַנקרעט-קייט און די תקופה פון בית-שני האָט אויף זיך דעם חותם פון באַגריף און פּאָן און הַשְׁגוּת. מיט אַנדערע ווערטער: דער בית-ראשון איז עמאָ-ציאָנעל און פּרימייטיוו און דער בית-שני — קאַנטעמפּלאַטיוו און לאַגיש. פון דאַנען שטאַמט עס טאַקע אַפּ דער קאַמער וואָס איז פאַקטיש נאָר אַ קאַפּיע פון דעם געזעענעם אַריבערגעפירט אין דעם גבול פון דער מחשבה, און די אַלע באַמזונגען צו אַבסטראַהירן דאָס גשמיותדיקע אין דעם תנ"ך דורך די פאַרשיידענע צייטקאַמענטאַטאָרס, זיינען נאָר אַ סימנ-דלות פאַר דער דאָזיקער דערשיינונג און פאַר דער תקופה וואָס דאָס בילד האָט אויפּגעהערט צו הערשן און אַנשטאַט אים איז געקומען דער בייט.

דער באַטייט פון דעם „בית-שני“ ווערט אויסגעברייטערט, ווען מיר לייגן אַכט אויף זיינע כאַראַקטעריסטישע סימנים: א) די תקופה פון דער זעלבשטענ-דיקער יידישער מלוכה איז געווען זייער אַ קורצע. ב) עס הייבן זיך אָן צו שאַפן תפוצות און גלייכצייטיק מיט דעם קומט-אויף די פּראַבלעם ווי אזוי אויפ-צוהאַלטן דעם יידישן קיום און אַחרון, אַחרון — דער בית-שני האָט נישט געהאַט קיין כוח-מושך, וואָס זאָל באַוועגן צו אָן עליה פון גלות און פון די תּפּוּצות. און דאָס ווערט געמיינט נישט לגבי סתם אַ תּפּוצה, נאָר וועגן דער ערשטער שעפּערישער תפוצה, וואָס איר פונדאַמענט איז געלייגט געוואָרן גלייך מיטן ערשטן גלות. די דאָזיקע אַלע סימנים ווייזן לויט ש. ראוידאוויטשן, אַז דער בית-שני איז נישט דער המשך פון בית-ראשון, נאָר גראַד עפּעס אַ יסודותדיקער און תּוּכיקער קעגנזאָץ איז דאָ אין אים, וואָס טיילט אים לגמרי אַפּ פון דער אייגנארטיקייט פון בית-ראשון און דער קעגנ-זאץ איז ספּעציעל בולט אין די פונדאַמענטאַלע מאַניפעסטאַציעס פון די דאָזיקע ביינע „הייזער“: אין דער תּוּר הַשְׁבַּכְתּוּב און אין דער תּוּר הַשְׁבַּעל-פּה.

אויבנאויפיק קומט אויס, אַז די תּוּר הַשְׁבַּעל-פּה איז מער נישט ווי אַ דירעקטער און אומדירעקטער המשך צו דער תּוּר הַשְׁבַּכְתּוּב און קומט צו דערקלערן זי. די דאָזיקע גאַטירלעכע אַנטוויקלונג פון דעם פּראַצעס האָט נאָך מיט עטלעכע צענדליק יאָר צוריק אַרויסגעפירט ר' אייזיק הירש ווייס אין זיין ווונדערלעכן ספר: דור דור ודור שיו.

אָבער דאָ קומט טאַקע ראָוידאָוויטשעס בליציקער און קלאַרער ח י ד ו ש, וואָס באַווייזט מיט אַ שלל ראיות און לאַגישע אויספירן, אַז עס איז נישט אַזוי. און אויב מען וועט נישט קומען און אַפּפּרעגן זיין אויפּפאַסונג, איז זי באמת אַ רעוואָלוציאַנערע און זי קען נאָך צעשטערן די ערשטע אַקסיאָמעס וואָס האָבן נישט געהאַט קיין אַפּפּרעגערס. און ראָוידאָוויטש באַנוגנט זיך נישט בלויז מיט דער באַגרינדונג, אַז דער גאַנצער עצם פירוש פון דער הלכה און אַגדה צו דער תורה־שבכתב איז אַ נייע שאַפונג, דאָס הייסט אַן אַריגינעלע יצירה פאַר זיך, וואָס האָט גאָר קיין שייכות נישט מיט איר יסוד און באַזע. ער טענהט נאָך אויך, אַז די נייע שאַפונג האָט צעשטערט דעם גאַנצן יסוד און אים פאַרשלונגען אין זיך, עפעס פון דעם אופן: „ולא נודע כי בא אל קרבה“. תורה־שבכתב באַזונדער און די תורה־שבכתב ווי זי איז אַפּגעשפיגלט אין דער תורה־שבעל־פה — אויך זי איז אַ באַזונדערע זאַך, אַנדערש פון דער ערשטער און היפּוכדיק צו איר אויף גאַנצע הונדערט פּראָצענט. די תורה פון בית־שני האָט געבאַלעבאַטעוועט אין דער תורה־שבכתב ווי אין אַן אַייגענעם גאַרטן און מ'קען זי בשום־אופן נישט אַריינקוועטשן אין דער דעפיניציע פון אַ פירוש, ווייל דער פירוש איז שוין ווייט אַריבער זיין באַשטימטע גרענעץ און האָט אַלץ עוקר געווען פונעם וואַרצל און מיטן וואַרצל.

אַז ס'איז אַזוי, זעט מען פון דעם וואָס דער דאָזיקער דרך רייסט זיך אַרויס פון דעם תהום פון הלכה און פירוש און גליטשט זיך אַריין אין תהום פון לעבן, דאָס הייסט, אַנצווייזן דעם תהומיקן קאַנטראַסט פון איין ב י ת. צום צווייטן און דער עיקר פון דעם דאָזיקן קאַנטראַסט איז נישט נאָר אין דעם אויסטיילן דעם לעצטן ב י ת, נאָר אין העכער שטעלן אים פאַר דעם בית־ראשון. און דאָס אַלץ ווערט נישט נאָר געזאָגט בדרך רמז. עס ווערט אַרויסגעזאָגט אין אַ סך פאַרשיידענע נוסחאות און אויסגעדריקט אין אַ סך מימרות אין דער הלכה און אַגדה. דער חכם קומט אַנשטאַט דעם נביא („חכם עדיף מנביא“). און מיטן חכם איז געשטיגן דער באַטייט פון תורה־לערנען און פון דעמאָלט אַן איז עס געוואָרן דאָס, וואָס גיט אַ זין דעם ייִדישן לעבן ביז דער היינטיקער צייט. דעם ענין האָט אויך אונטערגעשטראַכן — (און אַפּנים אַז דאָס האָט פאַרוען ראָוידאָוויטש) — דער פאַרשטאַרבענער געלערנטער ד"ר יוסף הגר אין זיין ספר „ב ה י נ ו ת היסטוריות. כ ת ר ת ו ר ה קעגן כ ת ר א ל ה י ם — דאָס איז די רעוואָלוציע, וואָס דער בית־שני האָט אַריינגעבראַכט אין ישראל און קיין בע־סערן סימן צו דער דאָזיקער רעוואָלוציע דאַרף מען נישט מער, ווי דעב זאָג, אַז „גאָט זיצט און לערנט תורה“ און ענלעכע אַנדערע אַנטראָפּאָמאַרפּיזמען אַזעל־כע, וואָס זיינען דער פּראָדוקט פון דעם בית־שני. און כאַראַקטעריסטיש איז דאָס, וואָס ווי שטאַרק מען האָט זיך געמאַטערט פריער צו דערקלערן די אַנטראָפּאַ־מאַרפּיזמען אין תנ"ך, האָט מען דאָס זעלביקע לגמרי פאַרקוקט אין דער תורה־שבעל־פה. „דאָס וואָס איז נישט אַנטפלעקט געוואָרן צו משהן איז אַנטפלעקט געוואָרן צו רבי עקיבאן און זיינע חברים“ — דאָס איז אַ קלאַרער און אומדיר־רעקטער רמז צו דער פּאָזיציע פון דער תורה־שבעל־פה לגבי דער תורה־שבכתב און אַן אַנווייזן ביז וואָנען עס דערגרייכט די תורה־שבעל־פה מיט איר אַפּשאַצן זיך אַליין, אַדער בעסער געזאָגט, מיט איר שטעלן זיך העכער. אַלע לערנען איצט — אַפילו גאָט אין הימל.

און עס איז אויך וויכטיק אונטערצושטרײַכן, אַז הגם ראָוידאָוויטשעס שיטה

אין רעפערירן זיין טעאריע רייסט זיך ארויס פון דעם אָנגענומענעם ניסח פון פאַרשונג און פּילאָסאָפּיע און גייט אַרײַן אין תּהום פון דער ע ס יי, וואָס בליצט מיט אירע שאַרפע פּאַראַדאָקסאַלע דעפּיניציעס, דאָך באַזירט ער זיין יעדן געדאַנק מיט אַ שלל מראַיִמקומות און מקורות פון דעם גרויסן ים פון דער תּורה־שבעל־פּה. און עס באַקומט זיך: אַז מיר האָבן פּאַר זיך נישט נאָר אַ שיינע און בליצאַרטיקע עסיי, נאָר אויך אַן עקזאַקטע וויסנשאַפּטלעכע שטודיע, נישט קוקנדיק אויף דעם וואָס דער לבוש אירער איז אַנדערש — אַ לבוש פון אַן עסיי, וואָס די שיינקייט פון איר סטיל באַצויבערט אייך אויסגעוויינלעך.

און פון דאַנען קומען מיר צו דעם אויספיר, אַז דער „פירוש“ פון דעם ב י ת - ש נ י קען נישט אויפגענומען ווערן מיט דעם פשוטן באַטייט פאַר „פירוש“ און אינטערפּרעטאַציע בכלל. דער אַריגינאַל, די תּורה־שכּתב איז דורכ־געגאַנגען אַ פייערדיקן גוס־אויזון און איז געלייטערט געוואָרן איידער ער איז פאַרדייט געוואָרן אין „קאַמענטאַר“. און אין אַריגינאַל איז, בכּן, מער נישט געבליבן ווי דאָס וואָס איז פאַראַן אין דעם קאַמענטאַר.

ד.

די סובאַרדינרטקייט פון דעם אַריגינאַל צום קאַמענטאַר און דער אויפ־שטייג פון דעם קאַמענטאַר צו דער מדרגה פון אַן אַריגינאַל וואָס איז אַנדערש און סתירהדיק צו דעם אמתן מקור, איז אויך די דערשיינונג וואָס ווערט אַנטפלעקט ביי אַן אַנדער ענין וואָס איז אויך זייער באַווסט און באַקאַנט: דער ענין פון ערשטן „כּיבוש“, ד״ה די ערשטע קדושה דורך יהושוע, און די צווייטע — פאַרבונדן מיט שיבת־ציון אין די צייטן פון עזרא און נחמיה. עס איז אָנגע־נומען, אַז די צווייטע קדושה איז וויכטיקער און זי שטייגט אַריבער די ערשטע, און צו דער מסקנא איז געקומען דער רמב"ם, ווען ער זאָגט: „אַלץ וואָס עס האָבן איינגענומען די עולי־מצרים איז געהייליקט געוואָרן מיט דער ערשטער קדושה — ווען זיי זיינען פאַרטריבן געוואָרן איז בטל געוואָרן די קדושה, ווייל די ער־שטע קדושה וואָס איז געווען בלויז אַדאַנק דעם כּיבוש גופּא — איז געווען אַ צייטווייליקע און נישט קיין אייביקע. ווען עס קומען די בני־הגולה און פאַרנעמען אַ טייל ארץ־ישׂראל האָבן זיי זי פון סיני געהייליקט אַ צווייטע הייליקונג אויף אייביק, פאַר איר צייט ווי אויך פאַר דער צוקונפּט“. (הלכות תּרומות א, ה). דרינגען מיר, פון דעם, אַז די ערשטע קדושה, וואָס איז דורכגעפירט געוואָרן מ פ י א ל ו ה י ם איז פאַרשוונדן און בטל געוואָרן, און נאָר די צווייטע, וואָס איז געקומען דורך דעם מענטשן עקסיסטירט אויף אייביק (און איך וועל דאָ באַמערקן, אַז דער רב"ז אין זיין פירוש צום רמב"ם מאַטערט זיך צו פאַרענט־פערן די דאָזיקע „פּליאה“: „אויב זי איז שוין געהייליקט געוואָרן — איז ווי זשע איז פאַרשוונדן געוואָרן די דאָזיקע קדושה?“). בעל־כּרחך מוזסטו מסכים זיין, אַז די צווייטע קדושה, וואָס איז געווען פאַרבונדן מיט תּורה־לערנען און מיט דער גאַנצער גייסטיקער אַנטוויקלונג פון דעם ב י ת - ש נ י איז געווען גרע־סער און שטאַרקער פון דעם ב י ת - ר א ש ו ן, דער ב י ת - ש נ י, ער האָט געהייליקט דאָס פּאַלק ישׂראל און ארץ־ישׂראל אויף אייביקע אייביקייטן. מיט דעם האָט דער ב י ת - ש נ י אונטערגעשטראַכן זיין ווערט און זיין זעלבשטענדיקייט און מיט דעם האָט ער שפּעטער געלייגט זיין חותם אויף דעם גאַנג פון אינדזער געשיכטע.

און מיר קומען צום אויספיר, אָז די צוויי „הייזער“ (בית-ראשון און בית-שני) האָבן צוויי באַזונדערע פרצופים, און דאָס וואָס איינע האָט, פאַרמאָגט נישט די צווייטע. און כאָטש מען קען נישט לגמרי פאַרלייקענען די פאַרבנדונג פון דעם בית-ראשון מיט דעם בית-שני (אויך דאָס קאָנטראַסט-טאַרטיקע פאַרבנדט) שטייען די דאָזיקע ביידע „הייזער“ מיט זייער אייגנאַר-טיקייט און ספּעציפּישקייט נישט נאָר אין דער צייט וואָס זיי האָבן עקסיסטירט נאָר אויך אין די שפּעטערדיקע דורות. יעדע שפּערישע פּערמענאַציע ביי יידן, במשך פון אונדזער געשיכטע ביז דער היינטיקער צייט, ציט זיך מיט איר מקור צו איינעם פון די „הייזער“. ווייל גרויס איז געווען די ווירקונגס-קראַפט פון די „הייזער“ ביי יידן, און דאָס איז די כסדרדיקע השפּעה פון יעטועדן איינעם פון זיי, וואָס ראַווידאוויטש באַמיט זיך מגלה צו זיין ביי זיין אַנאַליזירן די היינט-צייטיקע געשיכטע, איינשליסנדיק אויך די פּאָליטישע זעלבשטענדיקייט אונ-דזערע. און עס ווייזט אויס, אָז דער אַנאַליז קומט איבערהויפּט, ווייל נאָר ער איז בכוח צו באַשיידן דאָס פאַרהוילענע פון די היינצייטיקע פּראַבלעמען און איבערהויפּט דעם פּראַבלעם-קנופּ פון דער באַציונג פון מדינת-ישראל צו די תּו-צות און פון די תּפוצות צו דער מדינה.

די צוויי יידישע לבושים, דער לבוש פון דעם ערשטן און צווייטן בית-המקדש זיי זיינען התחלה-פורעם וואָס אין זיי האַלט זיך אָן דאָס יידישע פּאָלק, בייטנדיק זיך, און זיי זיינען דער מקור פון אַלע שפּערישע פּערמענאַ-ציעס וואָס זיינען אויפגעקומען ביי אונדז פון דעם ווייטן אַמאָל ביז איצט, און זיי פּערמענטירן ביז היינטיקן טאָג מיט דעם זעלביקן אימפעט פון אַמאָל. דער בית-ראשון האָט אויסגעשפּרייט זיינע לייזונגן און האָט איינגעשלאָסן דורך דער פאַרמיטלונג פון קריסטנטום זיין ספּעציפּישקייט בלויז פאַר יידן. דער צווייטער בית-המקדש איז אויסגעטיילט געוואָרן בלויז פאַרן גלות און פאַר דער תּפוצה, וועס איז אויפגעקומען די „תּורה-קינגרייך“ און ווי אַ קאָנטראַסט — דאָס קאַראַימערטום, וואָס האָט זיך געבונטעוועט קעגן דער דאָזיקער תּורה-קינגרייך און זי האָט זיך געריסן צו דעם בית-ראשון, וואָס איז „ריין“ פון די „פּסולת“ פון די „פרושים“ און פון די פּירושים פון בית-שני. אויך די משיחישע באַוועגונגען וואָס האָבן געשטרעבט אויסגעלייזט צו ווערן פון דעם גלות פון דעם תּורה-קינגרייך וואָס איז אויפגעשטעלט געוואָרן פון דעם בית-שני, האָבן נישט אומזיסט זיך געבונטעוועט קעגן דער תּורה-אַריסט-טאַקראַטיע. אויך אינעם חסידיזם לאָזן זיך געפינען כאַראַקטעריסטישע סימנים פון אַן ענלעכן רעוואַלט און פון אַ פּרוווי זיך אומצוקערן צו דער נאַטור און אַראַפּ-וואַרפן פון זיך דעם עול פון לומדות, וואָס דאָס הייסט, זיך אומקערן צוריק צו יענער געבענטשטער פּרימיטיווקייט פון דעם בית-ראשון אויף זיין ווילדער לאַנד-שאַפט, וואָס נעמט אַרום די וועלט און אַלץ וואָס אין איר.

פון דאָנען קומט עס טאַקע ראַווידאוויטש אַפּצופּרעגן די היפּאָטעזע פון „חכמת ישראל“, וואָס וויל זען אין אַ סך וואַגיקע היסטאָרישע דערשיינונגען פון אונדזער געשיכטע געוויסע השפּעות און מקורות פון דרויסן. בעת זיי געפינען זיך גאַר טיף, טיף אין דעם בית-ראשון און אין דער פּערמענאַציע וואָס האָט אויפגעברויזט די ראַנגלענישן צווישן די ביידע „הייזער“ אין דער יידישער מחנה. דעריבער פאַרלאַנגט ער צו רעווידירן אַ גאַנצע ריי אַנגענומענע „אמתן“ און פון ס'ניי זיי קאָנטראַלירן אין דעם ליכט פון דעם אינהאַלט פון די „הייזער“

אין דער יידישער געשיכטע און זייער גורלדיקע איבערוועגנדיקע השפעה שפע-טער.

אין דעם ליכט פון דעם דאזיקן בנין וואָס נאָר קאָנטורן פון אים האָבן מיר דאָ געצייכנט, קאָרעגירט ראָוידאָוויטש די קאָפּיטלען פון אונדזער געשיכטע און שרייבט צו פאַרשטענדלעך, דעם אַבסאָלוטן ניצחון פאַר דעם בית-שני, וואָס האָט געהערשט אומבאַגרענעצט ביז דעם סוף 18טן י"ה. דער קריזיס וואָס איז אויפגעקומען אין ייִדישן לעבן פון יענער צייט אָן און ווייטער איז אין תּוֹך נאָר אַ פאַרשאַרפטער אויפגעקומענער קאָנפּליקט צווישן דעם בית-ראשון און בית-שני וואָס ביז דעמאָלט איז ער געווען פאַרטושט, גלייך ווי דער בית-שני איז דער המשך פון בית-ראשון. דאָ האָט צום ערשטן מאַל אין דער ייִדישער געשיכטע רעוואָלטירט דער בית-ראשון און ער האָט גע-וויזן פאַר אַלעמען זיין סובאַרדינאַציע צו דעם בית-שני. ביז דעמאָלט האָט אַריינגעדורנגען די תּוֹרה-שבכתב אין די לומדישע קרייזן פון דעם ייִדישן פּאָלק דורך דער תּוֹרה-שבעלפּה און דאָס באַקענען זיך מיט אַ פּסוק פון דער תּוֹרה איז נאָר געווען דורך דער פאַרמיטלונג פון דער גמרא. איצט האָט פאַרלאַנגט דער פּסוק פון דער תּוֹרה זעלבשטענדיקייט פאַר זיך און נישט קומען צו דעם פּאָלק דורך אַ צווייטער כּלי וואָס איז נישט זיינע. דאָס אויסלערנען אַ פּסוק פון דער תּוֹרה דורך דער גמרא איז אַ קאָנקרעטער ביישפּיל ווי אזוי די תּוֹרה-שבכתב איז סובאַרדינירט געוואָרן דורך דער תּוֹרה-שבעלפּה. פון איצט אָן און ווייטער איז אויפגעלייזט געוואָרן די שותפות און ס'איז שאַרפּער געוואָרן דער קאָנ-טראַסט, וואָס אַ סך גרויסע גייסט-מענטשן פון אונדזער פּאָלק האָבן אים גע-וואָלט פאַרטושן.

ה.

די גרויסע רחבות וואָס דער בית-ראשון האָט צוגעשטעלט, האָט באַצויבערט אַ גרויסן קענטיקן טייל פון דעם ייִדנטום פון דעם 18טן י"ה און ווייטער און זי איז געוואָרן די צונונגס-קראַפט פאַר דער רעפּאַרמאַציע פון איין זייט און פאַר דער השכלה פון דער צווייטער זייט. און נישט קיין סתם פּוסטע זאַכן זיינען געווען די לאַזונגען פון דער רעפּאַרמאַציע, אַז דער תּנ"ך איז נישט איינציק בלויז פאַר ייִדן מיט זיין טיפּן רעליגיעזן אינהאַלט. אויב דו ווילסט האָבן אַ גוטן סימן צו דעם צעפּאַלן פון דעם ייִדנטום אין דער נייער צייט, — האָסטו נישט קיין בעסערן ווי די צעטיילונג פון דער אינטעגראַלער ייִדישער וועלט לויט דעם בית-שני אויף די צוויי פּרעזידיקע וועלטן זיינע — די וועלט פון בית-ראשון באַזונדער פון איין זייט, און די וועלט פון בית-שני באַזונדער פון דער צווייטער. דאָס נייע ישראל הייבט אָן זיין וועג מיט אַ פּרווה זיך אומ-צוקערן צו דעם בית-ראשון, עפעס אַ ניי קאַראַימערטום, און די אַלע פאַרשיידנאַרטיקע פּרווון פון דער נייער צייט זיינען אין תּוֹך נישט מער ווי אַ דעוואָלט קעגן דעם בית-שני און קעגן זיין סובאַרדינירן דעם בית-ראשון. זוך עס ביי מענדעלסאָנען און ביי די אַלע באַוועגונגען וואָס זיינען געקומען נאָך אים און דו וועסט די דאָזיקע טענדענץ געפינען סיי אָפּן און סיי באַהאַלטענערהייט.

אודאי האָט אויך עקסיסטירט — זאָגט ראָוידאָוויטש — אַ געראַנגל מיט די אויסערלעכע כּוחות, אָבער מיר האָבן נישט געלייגט ענגוג אַכט צו דעם אי-

געווייניקסטן גערענגל צווישן איין "בית" און דעם צווייטן, וואָס ביז דעמאלט איז ער נישט געווען אזוי שטאַרק ווי איצט. דער בית ראשון איז געווען פאַר דער העברעיִשער השכלה אַ שפרונגברעט פון קודש וול און פון דער תורה - קייגרייך צו דער אַלגעמיינער קולטור. דער בית־ראשון האָט עס זיי צוגעשטעלט די דאָזיקע רחבות, און נישט אומזיסט איז דאָס תנ"ך־לשון געווען דער שפראַכיקער לבוש פון די העברעיִשע משכילים במשך פון מער ווי הונדערט יאָר. מ'קען זאָגן, אַז דאָס איז נישט געווען קיין סתם־שפיל מיט מליצה, נאָר עס איז געווען אין דעם פאַרבאָהאַלטן אַ טיפע טענדענץ זיך אומצוקערן צו דעם בית־ראשון און צו זיין וועלט וואָס איז פאַרטונקלט געוואָרן דורך דעם בית־שני במשך פון אַ סך יאָרהונדערטער. און נאָר דורך דעם האָט זיך געשאַפן דער דאָזיקער פאַראַדאַקס, וואָס דאָס לשון־קודש פון תנ"ך איז גע־וואָרן די טיר און דער אַרויסגאַנג צום וועלטלעכן לשון און וועלטלעכן לעבן אַ דאָך דעם גרויסן מרחב, וואָס האָט זיי אַרומגענומען דאָס לשון־קודש אין זיין וועלט. דער אינסטיטוט פון בית־ראשון וואָס האָט זיך פריער אַנטפלעקט אוי־סערלעך אין זיין העברעיִשן לבוש, האָט זיך אויך שפּעטער אַנטפלעקט מיט זיין „לאַנד־אינסטיטוט" — וואָס דאָס הייסט אויך: אומקער צום בית־ראשון. אין אברהם מאָפּוס אַהבת־ציון איז פאַרקערפּערט געוואָרן דער דאָזיקער אומ־קער אין זיין פולער פראַכט און ערשט נאָך דעם איז געקומען די חיבת־ציון־באַ־וועגונג מיט אַלע אירע רעזולטאַטן, ביז דער מדינה, ביז אונדזערע טעג. דער דאָ־זיקער אומקער וואָס איז געווען גלייכצייטיק צו אינהאַלט און פאַרעם איז פונ־דאַמענטאַל פאַרבונדן מיט דער אַלגעמיינער באַוועגונג, וואָס די השכלה, רעפּאָר־מאַציע א"א זיינען געווען אירע רעזולטאַטן און קאַנסעקוענצן. אמת איז אויך, אַז אין דער חיבת־ציון־באַוועגונג און אין אירע ווייטערדיקע אַנטוויקלונגען זיינען טיילווייז אויך פאַראַן היסטאָרישע ווערטן פון בית־שני, אָבער מכריע געווען האָבן די ווערטן פון בית־ראשון, ווייל אין דער צייט פון בית־ראשון האָט בכלל נישט עקזיסטירט די פראַבלעם פון דער עקסיסטענץ פון ייִדן צווישן פּעלקער און דער באַשייד פון דער פראַבלעם דורך דעם ציוניזם ווי אַזעלכע, זיך אומצוקערן צום בית־ראשון. דאָ ליגט דער מקור פון „שליטת הגלות" פון איין זייט און דער סאַברישער כּנעניזם פון דער צווייטער זייט.

ווי מיר האָבן שוין אויבן געזאָגט איז דער דאָזיקער מדרש־ראוידאוויטש וועגן אונדזער צוויי־טויזנט־יאָריקער געשיכטע נישט מער ווי אַן אַריינפיר צו די היינטיקע פראַבלעמען. מיט דעם איז ער מקיים די פאַדערונג וואָס ער האָט זיך אַליין געשטעלט אין דעם אָנהייב פון בוך, אַז קיין שום שטודיע קען נישט אַריבערגיין אַן אַ טיפע פאַרשונג פון דער היינטיקער צייט, ווייל דער אָנהייב איז פאַרבונדן מיט דעם סוף, אָבער וועגן די באַהאַנדלונגען פון אונדזער צייט וואָס פאַרנעמען הונדערטער זייטן אין בוך, לוינט צו רעדן באַזונדער, דאָס מאַל האָבן מיר בלויז אַרומגערעדט ראוידאוויטשעס אויסטייטש פון אונדזער גע־שיכטע. דאָס איז דער אויסטייטש וואָס דעקט אויף פאַרבאַרגענע סודותדיקע און וויכטיקע קאַפיטלען פון אונדזער דורותדיקער געשיכטע און רעגט אַן יעטועדן איינעם וואָס איז מעיין אין די וועגן פון אונדזער פאַלק אין הווה און אין עבר אַריינצוטראַכטן זיך אויף אַ סך אַנגענומענע הנחות פון דער ייִדישער היסטאָ־ריאָגראַפיע.

פון עברית: ל. באַיאַן

פראפעסאר שמעון ראַוידאַװיטש ז"ל

משנת יחיד

מיטן טױט פון פראָפ' שמעון ראַוידאַװיטש האָט די ייִדישע װעלט פאַרלאָרן אײנע פון אירע שעפּערישסטע און אײנערעסאַנטסטע פּערווענלעכקײטן אין לעצטן פּערטל יאַרהונדערט.

אַליין אַ טײַף־װאַרצלדיקער ציוניסט — און אַ באַיאַער פון די תּפוצות; אַ פאַרברענטער העברעיִסט — און נישט קײן פאַרנײנער פון ייִדיש; אַ רמ"ח אברױמדיקער אױב־ישראל — און אַ מאמין בטוב שבגוים; עמאַציאַנעל אַ קיבוץ־גלויותניק — ראַציאַנעל אַ גלויות־קיבוצניק.

ש. ראַוידאַװיטש איז נישט געגאַנגען אױפן דרך־המלך פונעם ייִדישן געזעלשאַפֿט. זײן שיטה איז געװען אַ משנת־יחיד און אַזױ איז זי פאַרבליבן. זי האָט אָבער באַפּרוּכפּערט די ייִדישע מחשבה אױך פון יענע, װעלכע האָבן מיט איר נישט אײנגעשטימט.

"ישראל אחד"

די הױפּט־אידיע פון ראַוידאַװיטשעס שיטה איז אַז ס'איז פאַראַן „אײן ישראל“. אָבער דאָס איז װײט נישט די עם אַחד־אידיע פון דעם ציוניזם. די קלאַ־סישע ציוניסטישע תּורה לערנט, אַז ייִדן זײנען אײן פּאָלק, װאַס קאָן און מוז זיך אומקערן קײן ציון, װײל אין גלות װעלן און מוזן זײ אונטערגײן. ש. ראַוידאַװיטש לערנט, אַז ייִדן זײנען אײן פּאָלק, ציון איז אַ טײל פון פּאָלק און תּפוצות און ארץ־ישראל דערגאַנצן זיך אײנס דאָס אַנדערע. ער מאַכט נישט קײן גרונט־חילוק צװישן ארץ־ישראל און תּפוצות און זאָגט, אַז „זײ זײנען צװײ, װאַס איז אײנס“. ארץ־ישראל און די תּפוצות זײנען גלײכ װערט יק און בײדע דאַרפן בשותפות בויען דאָס ייִדישע פּאָלק — דורך בנין הארץ און דורך בנין התּפוצות. אין אײן אַרט פאַרמולירט ער עס אַזױ: „דאָס פנים פון ישראל (פּאָלק) איז — ארץ פון אײן זײט, תּפוצות פון אַ צװײטער זײט... ישראל אַחד מײנט למעשה אױך דאָס; די ייִדנטומס („יהודיות פון ארץ (ישראל) און די תּפוצות זײנען פולקאָם גלײכע כנסיות אין פליכטן און רעכט, אין נאַציאָנאַלן גראַד און קאַלעקטיווער אַחריות“ („מצודה“, לונדון, תש"ה).

אַזאַ שאַרפע פאַרמולירונג װעגן די נאַציאָנאַלע צװישן ארץ־ישראל און תּפוצות האָט נאָך קײן אײן ציוניסטישער דענקער נישט געמאַכט, נישט פאַר ראַװיִטש־דאָװיטשן, נישט נאָך אים.

ציוניזם און שלילת הגלות

פראָפ' שמעון ראָוידאָוויטש איז מחולק מיטן קלאַסישן ציוניזם אין נאָך אַ קאַרדינאַלער פראַגע: ער גלייבט נישט, אָז דער ציוניזם קאָן אין גאַנצן פאַר-ענטפערן די פראַגע פון ייִדן און פון ייִדישקייט. אויך אַחַד-העם איז נישט געווען קיין מאַמין אין דעם, אָז אַרץ-ישׂראל וועט לייען די ייִדן-פראַגע, אָבער ער האָט געגלייבט אין דעם „מרכז רוחני“ פון ייִדישן לאַנד. ראָוידאָוויטש איז געווען קעגן דער אידייע פון „מרכז רוחני“, ווייל ער האָט דאָך געהאַלטן פון דער גלייכווער-טיקייט פון תפוצות און אַרץ-ישׂראל. און ווייל ער האָט נישט געגלייבט אין דער פולער לייונג פון דער ייִדיש-נאַציאָנאַלער פראַגע דורכן ציוניזם, איז ער ממילא געוואָרן איינער פון די סאַמע שאַרפסטע באַקעמפערס פון דער טעאָריע פון שלילת-הגלות. ער האָלט, אָז דאָס פאַרנייען דעם גלות איז געווען און איז איינע פון די הויפט-פעלערן פון דעם ציוניזם און אָז דאָס האָט געבראַכט שאַדן סיי די ייִדן אין די תפוצות, סיי דעם ציוניזם גופא. ער האָלט, אָז די צוקונפט פון אַרץ-ישׂראל איז פאַרבונדן מיט דער צוקונפט פון די תפוצות און ווער עס זאָרגט נישט פאַרן קיום פון די תפוצות, כל-זמן זיי זיינען פאַראַן, גראַבט ממילא אונטער דעם יסוד פון אַרץ-ישׂראל. אין זיינע ווערטער: „אויב דער גלות האָט נישט קיין מאַרגן — האָט אַרץ-ישׂראל אין זיינע ווערטער: „אויב דער גלות האָט נישט קיין מאַרגן — פאַרלייקנסטו דעם מאַרגן פון ציון.“

קיבוץ גלויות

לויט זיין גאַנצער געפילס-וועלט, לויט זיין גאַנצן ייִדיש-נאַציאָנאַלן איינ-שטעל איז ראָוידאָוויטשן זייער נאַענט געווען דער דורות-דיקער חלום פון „וקבצנו יחד מכל הגוים“. אין די טיפענישן פון זיין נשמה האָט ער געשטרעבט דערצו, אָבער עס האָט אים געפעלט די אמונה, אָז אַזאַ נס זאָל געשען אין דער צוקונפט, וואָס אַ מענטש קאָן פאַרויסזען. ער האָט געזאָגט איין מאַל אַזוי: „ווען איך וואָלט זוכה געווען צו זען די גאולה פון ייִדישן פאָלק, אָן א מ ת ע גאולה, אָדער לכל-הפחות די קאַנצענטראַציע פון דער מערהייט פון דער ייִדישער אומה אין אַרץ-ישׂראל — וואָלט איך אויפגעשטאַנען און אויסגעראַמט פון דער וועלט אַלע מיינע הנחות אין דער פֿרשה פון די תפוצות“ („מצודה“, תש”ח, ז' 156). ער האָט געהאַלטן, אָז „נישט דער דור און נישט די וועלט זיינען נישט צוגעגרייט פאַרן קיבוץ-גלויות (און אפילו נישט פון זייער מערהייט) אין (אַזאַ) ייִדישער מדינה, וואָס איז ביכולת צו לייען די פראַגע פון ייִדישן פאָלק“ (דאָרטן, ז' 154).

תפוצות

אויב איך האָב קיין טעות נישט, איז ש. ראָוידאָוויטש געווען דער אויסגע-פינער פון באַגריף תפוצות ווי אַ פאַרבייט צו גלות — און דער דאָזי-קער פראַגע האָט ער געווינדמעט דעם גרעסטן טייל פון זיינע אַרבעטן. פון די פריער ציטירטע שורות וועגן קיבוץ-גלויות איז קלאַר, אָז ראָוידאָ-זויטש באַטראַכט און באַשעפטיקט זיך מיט די תפוצות ווי מיט אַ פאַקט, אָבער זיי זיינען נישט פאַר אים קיין נאַציאָנאַלער אָדער רעליגיעזער „אידעאַל“. ער גרענעצט זיך נישט איין מאַל אַפּ פון דובנאָווס „אַפריאָריזם פון גלות“, ווי ער

טרעט אפט בכלל ארויס קעגן דובנאווס „גלות-נאציאנאליזם“, כאטש ס'איז דאך פאראן שותפותדיקס אין זייערע שיטות וואס שייך קאמף פאר יידן אין די תפוצות, ווי א באזע פון יידיש-נאציאנאלן קיום און המשך, א קאמף כלפי פנים און כלפי חוץ.

פראפ' שמעון ראווידאוויטש איז א מין גלות-ציוניסט, ווי סתם-רהדיק דאס זאל נישט קלינגען אויפן ערשטן אויגנבליק. ער אליין באצייכנט אין עטלעכע ערטער זיין שיטה מיטן נאמען „ציון-תפוצותיזם“ (”תפוצותיות“) און ער האט טאקע מורא, אז דאס זאל זיך אנדערע נישט אפדוכטן ווי א לאגישע סתירה. „אין די אויגן פון דער גרעסטער מערהייט ציוניסטן וועט דער דאזיקער „ציון תפוצותיזם“ אויסקוקן ווי א מין „שני הפכים בנושא אחד“ (”מצודה“, תש”ה, ז' 50). ער דערקלערט זיין דאזיקע שיטה מיט דעם, וואס „דאס יידישע פאלק... איז און וועט זיין א פאלק פון ארץ (ישראל) און תפוצות. דאס יידישע פאלק איז מערער פון ארץ-ישראל, איז פריער פון ארץ-ישראל.“

היות תפוצות און ארץ-ישראל זיינען פאר ראווידאוויטשן נאך צוויי גלייכ-ווערטיקע זייטן פון עם ישראל, דעריבער איז פאר אים „דער קאמף פון יידישן פאלק פאר זיין קיום אין די תפוצות נישט קיין צווייט-ראנגיקער חוב, נאך אן ערשטע לעבנס-באדערפעניש פארן יידישן פאלק“ (דארטן, 69). ער האט פאר-געלייגט, „אז די ציוניסטישע וועלט-באוועגונג זאל ענדערן איר באזעלער פראגראם, צוגעבנדיק צום קאמף פאר א יידיש-נאציאנאלער היים (אדער איצט: מדינת-ישראל) אויך דעם פונקט פון אנערקענען דאס עקסיסטענצירעכט פון די תפוצות.“ קלאר, אז אזא נייער פונקט אין באזעלער פראגראם וואלט רעוואלוציאניזירט די טעטיקייט פון דער גאנצער ציוניסטישער באוועגונג.

די חומרות פון תפוצותיזם

דאס אוועקשטעלן ארץ-ישראל און די תפוצות אויף איין מדרגה פארלייכט-טערט נישט די מצוות פון די ציוניסטן, נאך פארגרעסערט זייערע פליכטן. ראווידאוויטש, וועלכער האלט אז אן גייסטיק-געזונטע תפוצות קאן נישט עקסיסטירן אויך קיין מדינת-ישראל, פאדערט פון ציוניזם גרויסע נאציאנאלע ארבעט אין די תפוצות און פאר זיי. ער זאגט, אז „די דאזיקע פאדערונג פון פולשטענדיקער גלייכקייט צווישן ארץ-ישראל און די תפוצות קומט נישט מקיל זיין, נאך מחמיר זיין... קומט צוגעבן דעם יאך פון יידישן פאלק בכלל אויפן יאך פון בנין-הארץ, וואס דאס ציוניסטישע יידנטום האט גענומען אויף זיך“ (”מצודה“, תש”ד, ז' 10).

ש. ראווידאוויטש רעדט זייער אפט און זייער שארף וועגן דער עס-הארצות, וואס „עסט אויף די תפוצות“, וועגן נאציאנאלן חינוך, וואס איז פארלאזן, וועגן דער שרעקלעכער אסימילאציע — און באשולדיקט אין אלץ דעם ציוניזם. ווייל ער נעגירט די תפוצות און די ארבעט פאר זיי. רעדנדיק אין מאל וועגן ענגלישן יידנטום, זאגט ער, אז דער דאזיקער שבט דארף אויסקלייבן, צי ער געהערט „צום יידישן פאלק אדער דעם אפגאט פון אסימילאציע און גלייכגילט, צי איז ער פאר אן עכט יידישן קיום אדער פאר דענאציאנאליזאציע און געשטאלט-פאר-טשוונג“. די דאזיקע ווערטער זיינען אויך פונקט אזוי פאסיק פארן יידנטום אין

אָמערקע אָדער דרום־אָפֿריקע — און ראַוידאוויטש פֿאָדערט, אַז דער ציוניזם זאָל אָנהייבן די גרויסע נאַציאָנאַלע אויפֿלעב־אַרבעט אין די תּפּוצות.

נאַציאָנאַלע רעכט

פֿראַפֿ' שמעון ראַוידאוויטש פֿאָדערט אָבער נישט נאָר גרינטלעכע קולטור־ און דערצױנגס־אַרבעט פֿון ציוניזם אין די תּפּוצות, ער רוקט אויך אַרויס די פֿאָדערונג פֿון נאַציאָנאַלע רעכט פֿאַר יידן, ווי פֿאַר אַנדערע מיעוטישע אין זײַערע ווױנערטער — אַ פֿרק, וואָס זײַער פּיל אָפּילו נאַציאָנאַלע יידן אין די מערב־לענדער האָבן שוין כּמעט פֿאַרגעסן. ראַוידאוויטש זאָגט — און אין דעם איז ער נישט אַליין — אַז יידן לעבן אין די תּפּוצות אויפֿן סמך פֿון רעכט און נישט פֿון חסד וועגן. ער האַלט, אַז יידן האָבן דאָס רעכט צו לעבן אין די תּפּוצות ווי אַ פֿאַלק און נישט ווי עפּעס אַ גרופּע. ער טרעט שאַרף אַרויס קעגן דעם, וואָס דער ציוניזם האָט נישט אַראָפּגעריסן בשעתו די דערקלערונג פֿון דעמאָלט־דיקן טשעכאָסלאָוואַקישן פרעזידענט ד"ר עדואַרד בענעש: ציוניזם אָדער אַסימילאַציע. ער מײַנט, אַז ס'איז דאָ נאָך אַן אַלטערנאַטיווע: נאַציאָנאַל־פֿאַלקישער קיום אין די תּפּוצות, און די פֿעלקער מוזן עס אָנערקענען און העלפֿן אין דעם. ער באַטאָנט, אַן מדינה און אומה זײַנען נישט איין און דער זעלביקער נאַגריה, און וואָס קולטורעלער און עטישער אַ פֿאַלק איז, קאָן עס אַלץ בעסער באַגרייפֿן. אַז אין „זײַן“ לאַנד קאָנען לעבן מענטשן, וואָס געהערן טאַקע צו „זײַן“ מדינה, אָבער זײַנען דאָך קינדער פֿון אַן אַנדער פֿאַלק.

העברעיִש און ייִדיש

פֿראַפֿ' שמעון ראַוידאוויטש איז געווען העברעער דורך און דורך. ער איז, איינגנטלעך, געווען דער פֿאַרויסלויפֿער פֿון געדאַנק וועגן „ברית עברית עולמית“. אין איין אָרט רעדט ער וועגן „תּפּוצות עברית“. הגם די ייִדיש פּרעסעריי פֿון אַ קלויזנער אָדער קלאַצקין איז אים אַלע מאָל געווען פֿרעמד, האָט ער אָבער נאָכן חורבן שלישי אַלץ מער גענומען אַרויסווייזן אַ התּקרבות צום ייִדישן לשון. זײַנע לעצטע כּסדרדיקע אויפֿטריטן — אין אַ זאַפּטיקן ייִדיש — אויף די יער־לעכע קאָנפֿערענצן פֿון יוואָ, אין גינזאַרק, אויפֿן לעצטן „צוקונפֿט־סימפּאָזיום, וווּ ער האָט האַרציק גערעדט וועגן ייִדישן לשון, זײַנען אַ באַווייז פֿאַר דעם. און זאָל דאָ נאָך דערמאָנט ווערן אַ פֿאַקט, וואָס איז גאָר ווייניק באַקאַנט: ראַוידאָ־וויטש איז די לעצטע חדשים געווען באַשעפּטיקט מיטן צוגרייטן די נאַענטסטע בענד פֿון דער ייִדישער נאַציאָנאַלער רעפּעטיטע פֿאַר וועלכע ער איז באַשטימט געוואָרן צו זײַן דער הויפּט־רעדאַקטאָר, אָבער אין מזל לידיש.

אין „ספר דובנוב“ שרייבט ראַוידאוויטש, אַז „לא לחכמים ולסופרים ביש־ דאל אורך ימים“. זײַן האַרץ האָט אים שוין אין תּש״ה געזאָגט, אַז ער וועט צו קיין אריכת־ימים נישט דערלעבן.

גרויסער עולם באַערט דעם אַנדערנק פון פראַפעסאָר שמעון ראַוידאוויטש

אַ גרויסער עולם איז געקומען צו דער אַנדענק־פאַרזאַמלונג נאָך פראַפעסאָר שמעון ראַוידאוויטש, שבת אַוונט אין אַטראַן קולטור־הויז, איינגעאַרדנט דורך דער אַלגעמיינער ייִדישער ענציקלאָפּעדיע, קולטור־קאָנגרעס און יוואָ. יעקב פאַט, וואָס האָט געפירט דעם פאַרזיץ, האָט באַצייכנט ראַוידאוויטשן אַלס דעם מייסטער פון העברעיִשן נוסח. גלייכצייטיק איז ער געווען אַ גרויסער חסיד פון ייִדיש לשון און פון דער ייִדישער ליטעראַטור. ער האָט באַקעמפט די טעאַריע פון שלילת הגלות און געוואָרפן גייסטיקע בריקן צווישן גלות און ישראל, צווישן ירושלים און ניריאַרק. ראַוידאוויטש האָט אָפט אַנגעוויזן אויף דער וואַקסנדיקער ראַלע פון די אשכנזים אין דער ייִדישער געשיכטע. „אַן דעם גלות קען אויך נישט זיין קיין מדינת־ישראל“, איז געווען זיין אָפט־באַנוצט וואָרט. מען טאָר נישט אַרויסלאָזן קיין רינג פון דער ייִדישער געשיכטע, ווייל אַן דעם רינג איז נישטאָ קיין נצח ישראל. ראַוידאוויטש, איינער פון די הויפט־ביויער פון דער הסתדרות עברית עולמית, האָט אַרויסגעוויזן אַן אינטימע ליבע צו ייִדיש און צו די גייסטיקע אוצרות, געשאַפן אין דער ייִדישער שפראַך.

ד״ר שלמה ביקל האָט אַנאַליזירט דעם פאַרשטאַרבענעם פאַרדינסטן פּאַרן ייִדישן מאָדערנעם געדאַנק. דער הויפט־מאָטיוו פון ראַוידאוויטשעס שאַפן איז געווען דער געדאַנק וועגן קיום פון ייִדישן פּאָלק ללאַ תנאי — די באַדינגונג־לאָזע עקסיסטענץ פון ייִדישן פּאָלק. דעם געדאַנק האָט ער נאָך אַרויסגערוקט אין זיין הקדמה צו די שריפטן פון רנ״ק (ר׳ נחמן קראַכמאַל), וואָס דער 27־יע־ריקער ראַוידאוויטש האָט אַרויסגעגעבן אין בערלין, אין זיין פאַרלאַג „עיינות“. ראַוידאוויטש איז דער גרינדלעכסטער פאַרשער פון רנ״ק. ד״ר ביקל האָט זיך באַזונדערס אָפגעשטעלט אויף דעם קאַמף פון פראַפ׳ ראַוידאוויטש אַרום דער פראַגע וועגן נאָמען פון דער ייִדישער מדינה (נישט „ישראל“, נאָר „מדינת ישראל“), ווייל דער נאָמען „ישראל“ מיינט דאָס ייִדיש וועלט־פּאָלק, נישט בלויז די ייִדישע מדינה.

ד״ר ביקל האָט באַצייכנט ראַוידאוויטשן אַלס דעם עילוי פון געדאַנק און דעם עילוי פון טאַט. ער האָט געקנעלט מיט צוויי דורות יונגע יידן ייִדישע מחשבה.

ד״ר מרדכי קאַסאווער האָט דערציילט אינטערעסאַנטע עפיואָדן וועגן פראַפ׳ ראַוידאוויטש אַלס דעם רעדאַקטאָר פון דער אַלגעמיינער ענציקלאָפּעדיע. טראַץ דעם, וואָס פראַפ׳ ראַוידאוויטש האָט צוגעגרייט צום דרוק די ביכער „בבל“, אַ בוך וועגן ר׳ נחמן קראַכמאַל, און געלאָזט אין מאַנסקריפט נאָך 5 ביכער, איז געווען שטאַרק באַשעפטיקט ביים רעדאַגירן דעם לאַנדאַנער זשורנאַל „מצודה“.

אַלס פּראָפּ' אין דעם בראַנדעס־אוניווערסיטעט אַאָז'וו האָט ער מסכים געווען צו ווערן דער רעדאַקטאָר פון דער ייִדישער ענציקלאָפּעדיע און איר געווינדמעט פיל פון זיין טייערער צייט.

אין פרעזידיום זיינען אויך געזעסן דער דיכטער ה. לייזיק, ש. גילינסקי און ל. שפּיזמאַן — די פּאַרשטייער פון די דריי אַרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן אייבי געאַרדנט דעם אַוונט. אין זאל זיינען אויך געווען די אלמנה פון פאַרשטאַר־בענעם, אַסתר, אַ טאַכטער פון ד"ר אַלפרעד קלעי, באַווסטער ציון־טוער אין פאַר־מילחמהדיקן דייטשלאַנד און פאַרזיצער פון בערלינער קהילה; פּראָפּ' ראַ ווידאַוויטשעס איינציקער זון, בנימין; ראַוידאַוויטשעס ברודער, ד"ר י. מ. ראַ ביד, און פרוי פיק פון ישראל, די יוגנט־פריינדן פון דער טראַגיש־אומגעקומענער אַנאַ פּראַנק, וועלכע ווילט איצט אין אַמעריקע.

גראיעווע — די שטרעבנדיקע און טרוימענדיקע *

(א קאפיטל זיכרונות)

.1

וואָס איך שרייב דאָ וועגן אונדזער געמיינוואַמען געבורט־שטעטל, די קהילה קדושה, גראיעווע — באַזירט זיך אויף מיינע יוגנט־איינדרוקן ביו צום יאָר 1914, ד"ה, גענויער ביו צו דער פינפטער וואָך אין דער ערשטער וועלט־מילחמה, ווען מײן פאַמיליע האָט פאַרלאָזן גראיעווע, ווי פיל אַנדערע גראיעווער פאַמיליעס — אַלס „ביעזשענצעס“, פליכטלינגע, ווי מ'האַט זיי דעמאָלט גע־רופן. זייט 1914 האָב איך צו מײן גרויס באַדויערן, גראיעווע נישט באַזוכט. איך באַדויער זייער טיף, וואָס איך האָב נישט אָנגענומען אין די 30ער יאָרן אַ פאַר־שלאַג צו מאַכן אַ לעקציע־טורנע איבער פּוילן, ווייל איך וואָלט זיכער באַזוכט קודם־כל דאָס שטעטל פון מײן יוגנט.

די גראיעווער ייִדישע קהילה איז געווען אין די יאָרן ביו צום ערשטן וועלט־קריג נאַטירלעך ווי אַלע קליינע פּראָווינציעלע קהילות אין לאַמזשער גובערניע און די שכנותדיקע געגנטן; עקאָנאָמיש אַ מיטלשטאַנד־קהילה, דער עיקר סוחרים און קרעמער, אַ ביסל בעלי־מלאכה און כמה „שיינע יידן“. זי האָט זיך אָבער אין אַ געוויסער הינזיכט אונטערשיידט פון אַנדערע שטעטלעך דורך דעם, וואָס זי איז געווען אַ ג ר ע נ ע צ - ש ט אַ ט און איז געשטאַנען אין אַ טעגלעכן און זייער לעבעדיקן קאָנטאַקט מיט מיזרח־פּרייסן (פּראָסטקען — אַדער פּראָס־טקע, ווי גראיעווער יידן פלעגן זי רופן; ליק ביו קעניגסבערג וווּ גראיעווער יידן פלעגן באַזוכן די פּראָפעסאָרן; קראַנג, וווּ די רייכע פלעגן גיין זומער „אויף די בעדער“). פון איין זייט; און מיטן גרויסן ייִדישן צענטער אין ביאַליסטאָק פון דער אַנדערער זייט.

כאַטש געאַגראַפיש איז גראיעווע געווען זיכער פּוילן, האָט איר ייִדישער ישוב געהערט גייסטיק און שפּראַכלעך צו ליטע. זי איז געווען טיפיש ליטוויש אויך אין איר דרך אין לערנען (ד"ה תלמוד־לערנען).

די גראיעווער קהילה איז געווען דורך און דורך רעליגיעז אַרטאָדאָקסיש מיט אַן איבערוויגנדיקער מאַיאָריטעט — מתנגדים. ס'זיינען דאָרט געווען צוויי גרעסערע חסידים־שטיבלעך; קאַצקער און גערער, און עס זיינען דאָרט אויך געווען אַ פאַר איינצלנע אָנהענגער־חסידים פון אַנדערע רביים. קיין איין איינ־ציקע ייִדישע קראַם איז דאָרט שבת נישט געווען אָפן (אויסער שוואַרצס אָפ־טייק, אָבער וועלכער גראיעווער ייד וואָלט עס געגאַנגען קויפן סתם זאַכן, וואָס זיינען נישט בגדר פיקוח־נפש?) און אַזוי ווי דאָס רוב קראַמען זיינען געווען ייִדישע און די פּאַליאַקן פון די אַרומיקע דערפער זיינען שבת נישט געקומען קיין

* דאָס דאָזיקע קאפיטל האָט ש. ר. אָנגעשריבן פאַרן „גראיעווער יזכור־בוך“.

גראַיעווע, ווייל ס'איז נישט געווען וואָס צו קויפֿן — איז די שבת־מנוחה אין גראַיעווע געווען טאָטאַל, אין שטרענגסטן זינען פֿון וואָרט. אַפֿילו די עטוואָס פֿרייערע יוגנט, וועלכע האָט אָנגעהויבן בולט צו ווערן אין גראַיעווע, קורץ פֿאַר 1914, איינגעשלאָסן די פֿאַר גימנאַזיסטן, וועלכע פֿלעגן קומען אין זייער גע־בורט־שטעטל אויף „קאַניקולעס“ (וואַקאַציע), האָבן נישט מעיז פֿנים געווען אַרויסצוגיין שבת אויפֿן גאַס מיט אַ שטעקל, אפֿשר האָבן די ייִדישע דאַקטוירים יאָ אַ ביסל מקיל געווען אין דעם פֿרט — דער דאַקטער און דער אַפֿטייקער האָבן גענאָסן אין יעדן ייִדישן שטעטל אַ ביסל אַ „פֿריווילעגירטע“ שטעלונג בנוגע דעם רעליגיעזן לעבנסשטייגער, מיט זיי האָט מען אַפט נישט אַזוי שטאַרק מדקדק געווען, פֿון די גראַיעווער פֿאַריקמאַכערס — ס'זיינען געווען אַ סך־הכל פֿיר ייִדישע פֿאַריקמאַכער־קראַמען — האָט איינער אָדער צוויי דוכט מיר, גע־האַט דעם „מוט“ אַריינצופֿאַרן אַ ביסל אין שבת אַריין (אַבער טאַקע נאָר אַ ביסל), נאָכדעם ווי זלמן דער שמש, זלמן זמודע, דער הינקענדיקער, האָט שוין אויסגעשריגן אין די הויפטגאַסן פֿון גראַיעווע זיין „אין שול אַריין“... וואָס עס האָט שעטנדיק געקלונגען: „אין־על־שול־אַריין“. און פֿאַר וואָס מ'האַט אויסגע־קליבן דווקא אַ קוליאָון שמש פֿאַר דער דאָזיקער אָנשטרענגענדיקער פֿונקציע, ווייס איך באמת נישט, (גראַיעווער שמשים זיינען אַ קאַפיטל פֿאַר זיך). אַפֿילו דער קליינער קריין פֿון עקספּעדיטאָרס און זייערע אָנגעשטעלטע — וואָס עט־לעכע פֿון זיי האָבן געמוזט גיין שבת צום באַן און מחלל שבת זיין בפרהסיא, זיי־נען געווען דאָס רוב אַפֿיציעל און פֿראַקטיש בית־מדרש־יידן, זיי האָבן נישט גע־דאוונט בציבור יעדן טאָג, אפֿשר אויך נישט יעדן מאָנטיק און דאָנערשטיק — אָבער ראש חודש, חול המועד, פורים, שוין נישט רעדנדיק שבת און יום־טוב, זיינען זיי געשטאַנען אין בית־מדרש אין זייערע טליתים מיט אַלע אַנדערע גראַ־יעווער יידן, און עטלעכע אַפֿילו מיטן טלית איבערן קאַפ, ווי די אַנדערע.

אין דעם פֿרט האָט די ייִדישע גראַיעווע געהאַט דעם זעלבן פֿנים ווי דאָס רוב ייִדישע שטעטלעך — ספּעציעל די ק ל ע נ ע ר ע, מיט אַ קאַמפּאַקטער ייִדישער באַפֿעלקערונג — אין רוסלאַנד בכלל, אַזוי איז געווען גראַיעווער ייִדיש־קייט אַ ט אַ ל ע — מיט אַן אָפּגעשלאָסענעם לעבנסשטייגער, אַ ייִדיש־קייט פֿון בשכבד ובקומך וכו', פֿון ערשטן טאָג פֿון געבורט ווען חדר־ינגלעך פֿלעגן גיין צו קימפּעטאָרינס לייענען קריאת־שמע און קריגן אַ טאַרבעלע מיט ניס און בעבלעך — ביז צו דער לוויה אויפֿן בית־עולם, הינטער דער שול־גאַס, — די שרעק פֿון יעדן גראַיעווער ייִדישן קינד אין די לאַנגע ווינטער־נעכט אין חדר, און נאָך מער גייענדיק אַהיים אין די לבנהלאַזע נעכט (די „גאָז־לאַמטער“ נע אין מיטן פֿון מאַרק ביים פֿלומפ, האָט מען אַריינגעפֿירט אין גראַיעווע פֿיל שפּעטער).

.2

ד אָ ס ג ע ז ע ל ש א פ ט ל ע ד ך פ א ל י ט י ש ע לעבן פֿון דער גראַ־יעווער קהילה איז געווען נישט שטאַרק אַנטוויקלט, ווי אין דאָס רוב פֿון די פֿראַווינציעלע שטעטלעך פֿון דעם דאָזיקן טיפ, די געצילטע „משכילים“ אין גראַיעווע האָבן געלעבט ווי די אַנדערע יידן, די רעוואָלוציאָנערע שטימונג פֿון אָנהייב פֿון איצטיקן יאַרהונדערט האָט געפֿונען אַ שוואַכן אַפּקלאַנג צווישן דער גראַיעווער יוגנט, ספּעציעל ווען מען פֿאַרגלייכט צ״ב מיט דער גרויסער פֿאַלי־

טישער באוועגונג און אקטיוויטעט פון פארשיידענע יידישע קרייזן אין דער נישט־ווייטער ביאליסטאק, (וואס האט פארמאגט יידישע פאבריקן, יידישע אינ־דוסטרעיעלער און ארבעטער), נאָר אַ קליינער טייל פון גראַיעווער בעלי־מלאכות, ספעציעל די יינגערע, און אַ ביסל אינטעליגענץ — ד"ה אַ פאַר גימנאָזיסטן און סטודענטן, אָבער זיי זיינען געווען זייער, זייער ווייניק אין צאָל, באַשרענקט נאָר אויף איינצלנע מישפּחות אין שטעטל — איז אַ ביסל מיטגעריסן געוואָרן פון די כּוואַליעס פון דער ווייטער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג, אָבער קיין ריכטיק אַרגאַניזירטע יידישע סאָציאַליסטישע פּאַרטיי, פון אַ געוויסן פאַרנעם, — ווי "בונד" אָדער פּועליציון — איז אין גראַיעווע נישט געווען, אויף ווי ווייט איך געדענק, אַ פאַר יחידים פלעגן קריגן פון ביאליסטאק און אַנדערע ערטער אומלעגאַלע ליטעראַטור און זיי פלעגן זיי אַ ביסל פאַרשפּרייטן צווישן די בעלי־מלאכות און דער יוגנט, און אַ קליינער קרייז פון "לינקע" יונגעלייט פלעגט אַפֿ-האַלטן פאַרזאַמלונגען אויפן בית־עולם און דווקא תּשעה באַב, ווען אַלע ייִדן גייען אויפן "גוטן אַרט" און די פּאָליציי האָט נישט חושד געווען, אַז יענע גע- ציילטע יונגעלייט גייען דאָרט צוליב גאַנץ אַנדערע טעמים...

גראַיעווע האָט געהאַט אַ סך חברות און צדקה־אַנשטאַלטן, ווי אַנדערע יידישע שטעטלעך. קורץ פאַר דער מילחמה האָבן די ייִדן אָנגעהויבן צו אַרגאַני- זירן אַ מיין קאַלעקטיווע לייגעזעלשאַפּט, אַ קאַאָפּעראַטיווע באַנק, וועלכע איז געווען נויטווענדיק, כדי צו העלפן און פאַרטיידיקן דעם יידישן סוחר קעגן דעם פּוילישן באַיקאַט און דעם ווירטשאַפּטלעכן עקספּאַנסיאָניזם פון פּוילישע קאַנקור רענטן.

פאַרהעלטניסמעסיק איז דער רירעוודיקסטער פּאָליטישער קרייז געווען דער ציוניסטישער. די חיבת־ציון באַוועגונג האָט אויך אין גראַיעווע גע- פונען אַ לעבעדיקן אַפּקלאַנג. אָבער די גרינדונג פון "פּאָליטישן ציוניזם" פון טעאָדאָר הערצל האָט מן הסתם "דערשראַקן" אַ סך פון די פּריערדיקע עלטערע אָנהענגער פון רעיון ישוב ארץ־ישראל.

3

ווען איך שרייב דאָ אַ בלעטל פון אַ קאַפיטל וועגן "ציוניזם אין גראַיעווע" מוז איך דאָס פאַרבינדן מיט מיין פּאַטער, ר' חיים יצחק ז"ל, כאַטש איך בין דאָ נישט אויסן צו שרייבן מיין פּאַטערס ביאָגראַפיע, און אַוודאי, אַוודאי נישט מיין אויטאָביאָגראַפיע. אָבער מיין פּאַטער איז געווען כל ימיו דער "ראש הציונים" אין גראַיעווע. ער איז אויך געשיקט געוואָרן אַלס דעלעגאַט פון לאַמזשער גובערניע צום 7טן ציוניסטישן קאָנגרעס — נאָך הערצלס טויט, ווען ס'איז אַנטשידן געוואָרן די פּראָגע פון אַוגאַנדע, און מיין פּאַטער האָט געהערט צו די נייַדזאָגערס, כאַטש די פּרימערע ציוניסטן, די "מזרחי", אונטער דער פיר- רונג פון הרב ריינעס, האָבן געזאָגט "א" צו אַוגאַנדע, מיין פּאַטער איז זיין לעבן געווען אַזוי פאַרבונדן מיטן ציוניזם אין גראַיעווע, אַז איך קען נישט מפּריד זיין בין הדבקים.

די איבערוועגנדיקע מערהייט פון גראַיעווער ייִדן איז געווען זייער אַפּאָ- טיש צום ציוניזם, נישט פאַראַינטערעסירט, אָדער נייטראַל, די מער באַווסטזי- גיקע, גייסטיקע פירער פון דער אַרטאָדאָקסיע זיינען אַפילו געווען שטאַרק לעב- געריש — פּאַסיוו צו אַקטיוו. מיין פּאַטער האָט מיר דערציילט, אַז דער דעמאָל-

טיקער גראַיעווער רב, ר' אליהו אהרן מיליקאָווסקי — דער מחבר פון „אהלי אהרן“, געדרוקט אין גראַיעווע, (שפעטער רב אין כאַרקאָוו, דערנאָך ראש אָב בית־דין אין תל־אביב, ווו ער איז נישט לאַנג צוריק נפטר געוואָרן, נאָכדעם ווי ער האָט דערגרייכט אַ הויכן עלטער) האָט צוערשט סימפאָטיזירט מיטן ציוניזם, אָבער שפעטער, אונטער דעם מאַראַלישן דרוק פון דער ריכטונג פון ר' חיים בריסקער, דער גרעסטער תלמודישער אויטאָריטעט אין דעמאָליטיקן רוסלאַנד — האָט ער זיך שטאַרק מתרחק געווען (דערווייטערט) פון ציוניזם. אויך זיין נאָכ־פאָלגער, דרך אָגב, ר' משה אביגדור עמיאל (שפעטער רב אין אַנטווערפן און דאָן דער רב הראשי אין תל־אביב) איז ביז צו די מילחמה־יאָרן געשטאַנען זייער ווייט פון ציוניזם. איך געדענק, אָ דער ציוניסטישער מטיף און רעליגיעזער שרייבער, אַ גוטער פריינט פון מיין פאָטער, ר' יצחק ניסענבוים אין וואַרשע, האָט אַפילו געשריבן אין 1913 צו מיין פאָטער, אַז הרב עמיאל, דעמאָלט קאַנ־דידאָט פאַר גראַיעווער רבנות, איז גאַרנישט קיין סימפאָטיקער פון ציוניזם. אין די מילחמה־יאָרן האָט הרב עמיאל זיך אָנגעשלאָסן אָן דער „מזרחי“ און איז גע־וואָרן איינער פון זיינע וויכטיקסטע אידעאָלאָגן און גייסטיקע פירער.

שוין אַלס גאַר יונג קינד האָב איך מיך אָפּט אָנגעשטויסן אויף דער קעג־נערשאַפט פון אַ סך פרומע יידן אין גראַיעווע קעגן ציוניזם. וואָס זיי האָבן נישט געוואָגט צו זאָגן מיין פאָטער אין פנים, האָבן זיי מיר געזאָגט, בעת איך פלעג זיצן מיט זיי ביים גרויסן אויוון אין נייעם בית־המדרש און לערנען גמרא. צי־ניזם און אַפיקורסות זיינען געווען ביי זיי סינאָנימען. מיין פאָטער וואָלט מסתמאָ שטאַרק גערודפּט געוואָרן ווען ער וואָלט נישט געווען אַן אמתער ירא וחרד ווי זיי, און ווען ער וואָלט נישט געווען אַ שמענדיקער לערנער אין בית־המדרש. ער איז געווען דער איינציקער יידישער סוחר אין גראַיעווע, וועלכער פלעגט גיין טאַג־טעגלעך פאַרטאָג, זומער און ווינטער, פאַרן ערשטן מנין, וועלכער פלעגט אָנהויבן דאווענען מיט די ערשטע סימנים פון זון־אויפגאַנג, אין בית־המדרש לער־נען אַ בלאַט גמרא מיט די קינדער, איידער ער פלעגט מאַכן זיין טעגלעכן באַזוך אין זיין שפייכלער־ביוראַ אין פראַסטקען. דעם גרויסן דרד־ארץ, וועלכן אויך די אולטראַ־אַרטאָדאָקסישע גראַיעווער יידן האָבן געהאַט פאַרן ראש הציונים אין זייער שטעטל, האָט אַ ביסל אָפגעשוואַכט די אַרטאָדאָקסישע קעגנערשאַפט צום רעיון פון ציוניזם און האָט נישט דערלויבט זיי אָנצונעמען ראַדיקאַלע פאַרמען. אָבער גאַנץ כשר איז מיין פאָטער דאָך נישט געווען אין די אויגן פון יענע פרומע יידן. „ר' חיים־יצחק איז דאָך אַ ביסל געכאַפט אין דער מעשה“, פלעגן זיי זאָגן צווישן זיך. און איך פלעג עס אָפּט הערן אין נייעם בית־המדרש, ווו איי־האַב פאַרבראַכט אַ גרויסן טייל פון מיין יוגנט אין גראַיעווע.

נישט נאָר אונדזער שטוב איז געווען דער ציוניסטישער צענטער אין גראַיעווע — אויך אונדזער שפייכלער איז געווען שטאַרק „ציוניסטיש“... אין אים האָבן זיך אַ סך יאָרן געוואָלגערט — צווישן דעם פאַטערס סחורות — די רעשטן לעך פון דער ע ר ש ט ע ר ביבליאָטעק אין גראַיעווע, וועלכע די ציוניסטן האָבן געגרינדעט (אויף דער שטשוטשינער גאַס). דאָרט איז געשטאַנען אַ טונקל־ברוינע ביכער־שראַנק מיט אַ טיר, וועלכע האָט זיך שווער געעפּנט און צוגע־מאַכט — און דאָרט האָב איך צום ערשטן מאל געזען דעם „השלוח“ און „אחי־אסף“ און אנדערע העברעיִשע פּובליקאַציעס — געזען איידער איך בין געווען בכוח זיי ריכטיק צו לייענען און צו פאַרשטיין. מן הסתם — אזוי בין איך באַ־

רעכטיקט משער צו זיין — האָט מען צוליב מורא פאַר דער גראַעווער פּאַליציי (ציוניסטישע פּאַראַיינען זיינען נישט געווען לעגאַליזירט אין דעמאָלטיקן רוסלאַנד און פּוילן) צוגעמאַכט די ביבליאָטעק גלייך נאָך איר גרינדונג, און איר פּאַרבראַ- האַלטן אין שפייכלער פון ראש הציונים — ביו קורץ פאַר דער מילחמה איז ווי- דער געגרינדעט געוואָרן אַ קליינע ייִדיש־העברעיִשע עפנטלעכע ביבליאָטעק אין גראַעווע.

ביי אונדז אין שטוב זיינען פאַרגעקומען די זיצונגען פון די פּירנדיקע ציו- ניסטן אין שטאַט. קיין אָפיציעלע וואָלן זיינען צווישן די גראַעווער ציוניסטן נישט געווען. דער „פּאַרלאָמענטאַריזם“ איז נאָך דעמאָלט נישט געווען אָנט- וויקלט אין ייִדישע שטעטלעך ווי גראַעווע. אָבער מען האָט גענוי געוויסט ווער ס'איז געווען דער ראש הציונים, און ווער די נאַענטסטע און אַקטיווסטע מיטאַר- בעטער. און דאָס האָט אויך די גראַעווער פּאַליציי געוויסט — און אָפט געמאַכט ביי אונדז אין שטוב „אַביסקעס“ (הויז־זוכונגען), גענישטערט אין אַלע שאַפּעס, שופּלאַדן פון פּאַטערס שרייבטיש און ביכער־שראַנג (וואַוואַנטקע) איז גראַע- ווער ייִדיש). און אָפילו ווען זיי האָבן נישט געפונען קיין שקלים אָדער נאַציאָ- נאַל־פּאַנד־פּושקעס, האָט דאָס געמוזט קאַסטן אַ פינף אָדער צען רובל, כדי זיי זאָלן נישט מאַכן קיין „פּראַטאַקאַל“ קעגן פּאַטער. און אַזוי האָט מען „צעריבן די מעשה“. ווי מ'פלעגט דאָס דעמאָלט באַשרייבן. צי דאָס זיינען געווען רעזול- טאַטן פון מסירות, איז שווער צו זאָגן. עס איז געווען גענוג, אַז עפּעס אַ ציר- ניסטישער מטיף אָדער אַן ארץ־ישראלדיקער משולח (אַזוי האָבן זיי דעמאָלט גע- הייסן, זייערע מאָדערנע יורשים הייסן היינט „שליחים“) זאָל אונדז באַזוכן און בלייבן איבער נאַכט — אַז אַ 2-3 פּאַליציסטן זאָלן קומען אויף מאַרגן אָדער אַ טאָג שפּעטער און איבערקערן אונדזער גאַנצע הויז... צוערשט פלעגן מיר זיך זייער שרעקן — שפּעטער האָבן מיר זיך צוגעוויינט צו די דאָזיקע נישט־איינגע- לאַדענע באַזוכער, און צוליב זיכערקייט־טעמים האָט מיין פּאַטער טאַקע געהאַלטן די ציוניסטישע ליטעראַטור, שקלים־פּושקעס און אַנדערע טריף־פּסולע ענינים אויף דער אַנדערער זייט פון גרענעץ — אין זיין שפייכלער אין פּראַסטקען.

4

ווי לייכט איז דאָס היינט צו זיין אַ ציוניסט. דער יונגער דור קען זיך דאָס גאַרנישט פאַרשטעלן, ווי שווער דאָס איז געווען אין יענע יאָרן אין אונדזער גראַעווע. דער „בונד“ האָט דאָרט נישט געהאַט קיין גרויסע השפּעה אויף די בעלי־מלאכות אָדער אויף דער יוגנט. ווי דערמאַנט, פון סאַציאַליזם זיינען נאָר אַ פאַר אַקאַדעמישע יוגנטלעכע באַאיינפלוסט געוואָרן. די „שטרענגע האַנט“ פון דער גראַעווער פּאַליציי האָט מען געקענט ווי ס'איז בייקומען. זיי זיינען געווען „ערלעכע גוים“, ד"ה זיי האָבן יאָ גענומען... די גרעסטע שוועריקייט פאַרן גראַעווער ציוניזם איז געווען די טראַדיציאָנעלע אַפּאַטיע פון דעם מיטלשטאַנד, רוב מנין ורוב בנין פון גראַעווער קהילה, און די אידעאָלאָגישע קעגנערשאַפט פון דער קאָוונער „לשכה שחורה“ און פון אונדזערע מיליטאַנטע אַרטאָדאָקסישע קרייזן.

נאָך לאַנגע מילחמות האָט מען צ"ב דערלויבט מיין פּאַטער זיך אַוועקצו- שטעלן שבת נחמו אין נייעם בית־מדרש אויף דער בימה און לאָזן שמשון דעם שמש מאַכן מי שברכס פאַרן אָדעסער „וועד לישוב ארץ ישראל“, און אַזוי איז

דאָס געוואָרן ביסלעכווייז אַ מינהג אויך אין די אַנדערע גראַיעווער בת־מדרשים. שפּעטער האָט מען אויך „דערלויבט“ מיין פּאָטער צו זאָגן אין בית־מדרש תּשעה באָב אין דער פּרי אַלע ציון־קינות און „אלי ציון“. די אַנדערע זאָגערס פּון די קינות האָבן אָנגעהויבן צו שפּירן, אַז די דאָזיקע ציון קינות איז אַ „מאָנאָפּאַל“ פּון ראש הציונים און דאָס איז געווען אַ גרויסער ציוניסטישער טריומף פּאַר דער קליינער הייפּעלע פּון ציון־טרוימער אין גראַיעווע. צווישן זיי וויל איך דאָ ספּעציעל דערמאָנען: חיים קאַצפּעראַווסקע, אַ מילנער (מ'האָט אים גערופן חיים מיט דער נגינה מלרע, ווייל ער, אַ גוטער ראש השנה בעל־תּפילה, פּלעגט זאָגן על פי דיקוק; זכרנו לחיים אַז"ו שטרענג מיט דער נגינה מלרע); יעקב־יהושע כּרמין, דער ציוניסטישער מלמד (מיין פּאָטער האָט אים שטאַרק מאַראַליש אונטערשטיצט און אויך געשיקט אַלע זיינע פינף זין צו אים אין חדר, וועלכער איז געווען „מאָדערן“, ווייל מ'האָט דאָרט געלערנט לויט שניידערס לערנבוך „בית־ספר“, אַ ביסל „היינטיקער“ ווי אין די אַנדערע גראַיעווער חדרים, זיין שם־לואי איז געווען אין גראַיעווע; „סטאַראַזום“); אלימלך פּאַמעראַנץ, דער טייערער און איבערגעגעבענער העברעיִשער לערער (אויך איך האָב ביי אים געלערנט איין זמן, אַ האַלב יאָר); הערשל קאַפּטשױוסקי, זייער אַ גרויסער אידעאָלאָסט, אַ פּיינער מענטש, און אַ זון פּון איינער פּון די שענסטע מישפּחות אין גראַיעווע, (גע־שטאַרבן אין דער ערשטער מילחמה, אויפן וועג צווישן שטשוטשין און גראַיעווע); בערל ראָזען, פּיינשטיין, זיידקע בערמאַן, כינקאַווסקי, מיין אָנקל מרדכי רעמבע־לינקער, געווירצמאַן, דער יונגערער צבי וויסלאָבסקי, ד"ר שאול אלשוואַנגער, אַ טרייער העברעיִסט, אַ זון פּון דער מישפּחה, וועלכע האָט אַרויסגעגעבן עטלעכע ייִדישע געלערנטע און ציוניסטישע טוער (עמנואל אלשוואַנגער, אַלעק אלשוואַנגער גער אין ארץ־ישראל, מיין פּריינט, אליהו אלשוואַנגער, לעבט איצט אין דער שווייץ, אַן אוצר פּול מיט חכמה און ליבשאַפט צו לשון־קודש, כאַטש מ'האָט אים לאַנג פּאַררעכנט צו די ייִדישיסטן, פּאַר מיין אָפּפּאַרן קיין אַמעריקע איז ער צו מיר געקומען אין לאַנדאָן און מיר געבעטן, יא, כמעט גוזר געווען, אַז איך זאָל נישט גיין קיין אַמעריקע, נאָר דווקא קיין ארץ־ישראל). ד"ר ש. אלשוואַנגער, ווי אַלע זיינע ברידער, האָבן אַריינגעבראַכט אין גראַיעווע אַ נייע אַטמאָספּערע, זיי האָבן פּאַראייניקט אין זיך רוסישע און דייטשישע קולטור, און זיי פּאַרדינען אַ באַזונדער אַרט אין דער געשיכטע פּון גראַיעווער אינטעליגענץ. אַלס אַ יונגל פּון 15 יאָר בין איך איינמאַל געגאַנגען צו ד"ר אלשוואַנגער אַלס פּאַציענט — צוליב איין איינציקן טעם: איך האָב געוואָלט האָבן די הנאה און זכיה צו אונטערזוכט ווערן מעדיציניש אויף העברעיִש... די 50 קאַפּיקעס, פּון מיין „פּרוואַטער קאַסע“, זיינען מיר דאָס ווערט געווען, געדאַרפט האָבן איך דע־מאַלט אַ דאַקטער אויף כּפרות... וואָס פּאַר אַ לוקסוס אַ יונגער העברעיִסט אין גראַיעווע האָט זיך געקענט דעמאַלט פּאַרגינען!...

.5

איך וועל דאָ נאָך קורץ באַשרייבן די הויפּט־אַקטיוויטעטן פּון דער קליינער ציוניסטישער גרופּע אין גראַיעווע, זיי זיינען דאָן באַשטאַנען הויפּטזאַכלעך אין געלט זאַמלען און פּראָפּאַגאַנדע — אין היינטיקן לשון, קאַמף פּאַר אַנערקענונג פּון מצוות ישׁוב ארץ־ישראל, ברענגען פּסוקים און דברי־חז"ל, אַז ארץ־ישראל

איז כשר... א סך פון די ימים טובים און להבדיל תשעה באב זיינען ספעציעל באנוצט געווארן פאר אן אינטענסיווער ציוניסטישער ארבעט. אום תשעה באב האט מען געזאמלט געלט פארן קרן קימת לישראל. שקלים האט מען פארקויפט א גאנץ יאר און ערב די קאנגרעסן; שבת נחמו — אלע מי שנדרס פאר ארץ ישראל א באזונדערע אקטיוויטעט איז אנטוויקלט געווארן אין חודש אלול אויף דעם געביט פון פארקויפן אטרונים. די פרומע מהדרין מן המהדרין פלעגן דעמאלט שטארק אגיתירן קעגן ארץ ישראלדיקע אטרונים, ווייל ערשטנס זענען די יידישע קאלאניסטן בכלל אפיקורסים און צווייטנס, האלטן זיי נישט קיין שמיטה. אנטשטאט די ארץ ישראלדיקע אטרונים פלעגן זיי ברענגען קארפירער אטרונים — און גראד נאך דעם זיי אין קארפן איז פארגעקומען א פאגראם אויף יידן. אין חודש אלול פלעגט אנהייבן צו קאכן אין גראיעווער בתי מדרשים איבער דער אטרונים פראגע.

איך געדענק ווי איך פלעג ארומגיין איבער די בתי מדרשים און קלעפן לאנג גע כרוזים, וואס באווייזן — מן הסתם מן הנביאים ומן הכתובים און פון דער איבעריקער הייליקער ליטעראטור, אז נישט נאר איז נישט קיין זינד צו קויפן אן ארץ ישראלדיקן אטרוג, נאר פארקערט ס'איז גאר א גרויסע מצווה, און עס שטייט דאך טאקע: ולקחתם לכם משלכם אגוזים. אויך פלעג זיך מאַטערן אַנצור קלעפן די כרוזים אויף די טירן פון די בתי מדרשים, — דער איינציקער „פובלי-סיטי“ צענטער אין דער אלטער גראיעווע — און אונדזערע פרומע קעגנער פלעגן זיי אראפרייסן, אזוי פלעגן זיי אויך אראפרייסן יעדע מודעה אין די בתי מדרש שים וועגן א ציוניסטישן מטיף — ווי ניסענבוים אדער יעווערראו, וועלכע פלעגן קומען קיין גראיעווע. שוין דער ווארט „מטיף“ איז געווען א דאָרן אין זייערע אויגן — פארוואס עפעס מטיף און נישט מגיד אדער דרשן און מיין רבי, ר' בערעלע (אן איידעם פון יודקע, דעם קארעטניק, וואס פלעגט פארן אויף דער „ליניע“ גראיעווע-לאַמזשע) פלעגט מיר זאָגן: נישט אומזיסט רופט מען זיי מטיף, ווייל ס'שטייט דאָך: על דאטפת אטפוך וסוף מטיפך יטופון...

מיר האָבן זיך נישט באַנגונגט מיט מודעות. מיין פאַטער פלעגט באַשטעלן א פאַר הונדערט ארץ ישראלדיקע אטרונים און לולבים פון אַדעס צי פון וואַרשע, און די לעצטע צוויי וואָכן פאַר סוכות פלעגט אונדזער שטוב ווערן צום טייל אן אטרונים-מאַרק; קעסטלעך מיט אטרונים איינגעוויקלט אין ספעציעלע אטרונים-וואַטע, זייער ריח און פאַרב לעבן נאָך אין מיין זיכרון, און מיר די קינדער פלעגן פירן דאָס געשעפט, פלעגן אויך פלעכטן „פינגערלעך“ פאַר די לולבים, זאַמלען הושענות. איינער א גראיעווער אטרונים-ספעציאַליסט האָט אונדז געלערנט ווי מ'קען „זויבערן“ אטרונים, ד"ה אַפרייבן זייערע פלעקן. נישט שטענדיק איז עס געלונגען. אַפט האָט געטראָפן, אז ביי דער דאָזיקער „אַפעראַציע“ איז אַפגעבראַכן געוואָרן דער פיטום און דער אטרוג האָט שוין בכלל קיין קונה נישט געפינען. מיר פלעגן אויך מאַכן „פראַפאַגאַנדע“, אז יידן זאָלן קומען צו אונדז און קויפן די אטרונים, פאַרויכערנדיק זיי, אַז אַזעלכע הדרס ווי אונדזערע אטרונים קען מען קיין מאָל נישט געפינען צווישן די קארפירער אטרונים. יידן פלעגן קומען, קוקן און קוקן, בודק זיין צי דער פיטום איז גאַנץ, צי דער אטרוג איז טאַקע א הדר... גראיעווער יידן האָבן געהאַט צייט. זיי פלעגן פאַרברענגען שטונדן-לאַנג אין אויסזוכן אן אטרוג — פונקט ווי זיי פלעגן פאַרברענגען אין די קראַמער ביים קויפן עסנוואַרג אדער מלבושים; און פלעגן זיך נאַטירלעך דינגען און דינן

גען ביים אתרוג, א דבר שבקדושה — ווי ביי דברי־חול. פון „פעסטע פרייזן“ האָט דעמאָלט גראַיעווע נישט געוויסט — און נישט נאָר גראַיעווע אַליין.

.6

יעדער יום־טוב האָט געהאַט זיין אייגענעם קאַמף. ערב יום־כיפור, מינחה צייט פלעגט שטיין אין פּאַליש פון די גראַיעווער בתי־מדרשים אַ לאַנגער טיש. פול מיט טעלער — קערות — מיט צעטלעך פון פאַרשידענע חברות: הכנסת־אורחים, ביקור־חולים, תלמוד־תורה, לינת־הצדק, אַ קערה פאַרן שמש, פאַרן בית־מדרש אַזווי, וווּ יעדער ייִד פלעגט אַרייִנוואַרפן זיין נדבה, נאָך מינחה, גייענ־דיק אַהיים צו פאַרפּאַסטן. האָבן סוף־כל־סוף די ציונים אויסגעפירט, אַז מ'זאָל דערלויבן שטעלן אויך אַ קערה פאַרן אַדעסער קאַמיטעט למען ישוב ארץ־ישראל, וועלכער פלעגט אַפּדרוקן אַ יערלעכן באַריכט פון די הכנסות פון די קערות (מיט די נעמען פון די מנדבים פון 20 קאַפּיקעס און מער, אויב איך האָב קיין טעות נישט. ס'וואָלט געווען כדאי מעיין צו זיין אין די דאָזיקע באַריכטן, פון וועלכע מ'קען געפינען די גראַיעווער ייִדן, וואָס האָבן מנדב געווען פאַר ארץ־ישראל). מיין פּאַטער האָט מיר געגעבן דעם אויפּטראַג, איך זאָל זען, אַז אין יעדן גראַיע־ווער בית־מדרש, אויך אין דער עורת־נשים זאָל שטיין אַ קערה פאַר ארץ־ישראל. אַזוי בין איך געוואָרן דער צענטראַלער משגיח אויף אַלע ערב יום כיפור־קערות, ספּעציעל אין די גרעסערע בתי־מדרשים: אַלטער, נייער, די שיל, הכנסת־אורחים. אין די חסידים־שטיבלעך האָבן מיר נישט געהאַט קיין דריסט הרגל. איך פלעג פאַרברענגען אַ געוויסע צייט אין יעדן בית־מדרש, איך פלעג זען, אַז מען זאָל די ארץ־ישראל קערות נישט פאַררוקן אָן אַ זייט, וואָרעם אַלע אַנדערע אינסטי־טוציעס האָבן געקוקט אויף איר נישט מיט קיין צו פריינטלעכע אויגן און איך פלעג דערמאָנען אויך אַ חשובן און פאַרמעגלעכן באַלעבאַס, אַז ס'איז דאָ אַזאַ מין זאָך ווי אַ ארץ־ישראל קערה... אַזוי איז מיר אויסגעקומען צו זען ווי גראַיעווער „נשים צדקניות“ פלעגן מיט פאַרוויינטע אויגן, נאָך מינחה אַרויסנעמען פון זייער פאַרטשיילעכל 3 אַדער 5 קאַפּיקעס, אַרייַנטאָן זיי אין קערה, און דאַן אַרויסנעמען דאָס רעשט און אַרייַנטאָן אין אַן אַנדער קערה, „באַאַרבעטן“ אויף אַזאַ אופן 15 קערות מיט 3 אַדער 5 קאַפּיקעס און אפשר צוריקלייגן אין דער טרערנפולער פאַרטשיילעכל 2 קאַפּיקעס. זאָלן זיי האָבן אַ ליכטיקן גן־עדן און זאָלן זיי מיר מוחל זיין, איך וויל חס ושלום זיי נישט באַשולדיקן. די קאַפּיקע אין דער דעמאָלטיקער גראַיעווע איז געווען אַ מטבע, אַ סך מער ווי אַ דאָלער היינט ביי די אַמעריקאַנער אייניקלעך פון די אַרעמסטע גראַיעווער מישפּחות. פאַר אַ קאַפּיקע — צוויי גראַשן — האָט מען געקענט קריגן אין גראַיעווע אַ סך זאַכן, און אַ נדבה פון אַ קאַפּיקע איז געווען אַ נדבה.

דאָס געלט פון די קערות האָבן מיר פאַרפּאַקט אין די פאַרטשיילעכלעך. יעדער בית־מדרש זיין אייגענע פאַרטשיילעכל — און אַוודאי האָבן מיר דאָס אויס־געציילט מוצאי יום־כיפור — איך פלעג אַפּט פאַרשפּעטיקן אין שטוב צו דער סעודה המפּסקת (פאַרפּאַסטן) — צוליב מיין השגחה אויף די ארץ־ישראלדיקע קערות אין די גראַיעווער בתי־מדרשים.

שפּעטער איז די אַרבעט נאָך גרעסער געוואָרן. צו דער קערה פאַרן אַדעסער קאַמיטעט איז צוגעקומען נאָך אַ נייע קערה פאַרן נאַציאָנאַל־פּאַנד (קרן קימת

לישראל). לכתחילה איז דער פירער פון אדעסער קאמיטעט, מנחם אוסישקין, שטארק געווען קעגן צוצולאזן א קרן קימת לישראל-קערה, ווייל דאס וואלט גע-ווען א קאנקורענץ פאר דער אנדערער קערה פון אדעסער קאמיטעט. שפעטער האט ער בעל כרחו מסכים געווען. דעמאלט איז דער מאסקווער ציוניסטישער פירער, ד"ר יחיאל טשלענגאו, געווען דער ראש פון קק"ל. נאך דער ערשטער וועלט-מילחמה איז, כידוע, אוסישקין אליין געווארן דער גרויסער קעמפער פאר די צילן פון קק"ל. אויב דער מינהג פון קערות איז אפגעהיט געווארן אין גרא-יעווע אויך שפעטער, אין דעם פעריאד צווישן די צוויי וועלט-מילחמות — ווייס איך נישט.

גראיעווער ציוניסטן פלעגן איינארדענען ספעציעלע „שמחות-בית-השאבה“ אונטן אין חול-המועד-סוכות. א באזונדער ארט פלעגט פארנעמען דער ציוניס-טישער מנין שמיני-עצרת און שמחת-תורה, וואס פלעגט איינגעארדנט ווערן אין א פריוואטער הויז (אמאל ביים אלטן פאלאקעוויטש, אמאל ביים זייער אקטיוון ציוניסט, פיינשטיין). דאס האט געדינט סיי אלס א קוואל פון ציוניסטישע הכנ-סות, ווייל אלע „בעבור שנדרס“ פלעגן גיין נאר פאר ארץ-ישראל, סיי אלס א מאראלישער „חיוזק החברה“, לעבעדיק מאכן די שטימונג פון קליינעם ציוניסטישן קרייז און זיי באפעסטיקן אין זייער קאמף פארן אויפבוי פון ארץ-ישראל.

7.

די ימים-טובים זיינען געווען די הויפט-פונקטן פון דער ציוניסטישער אק-טיוויטעט אין גראיעווע, אבער די דאזיקע אקטיוויטעט איז אויך אנגעגאנגען א גאנץ יאר: דער שקלים-פארקויף (און גראיעווע האט צוויי מאל געשיקט דעלע-גאטן צו ציוניסטישע קאנגרעסן: צום 7טן קאנגרעס מיין פאטער, זע אויבן, און ד"ר שאול אלשוואנגער צום 9טן קאנגרעס). כל מיני זאמלונגען פאר ארץ-ישראל, ווי געלט-זאמלונגען ביי חתונות — (אלס קאנקורענץ מיט צאר ניקאלייס פאסט פלעגן מיר ארומטראגן חתונה-איינלאדונגען מיט קק"ל-מארקעס און אזוי ארום געהאט א „ידישע פאסט“ א סך פריער ווי מדינת-ישראל האט געשאפן די ער-שטע יידישע פאסט-דינסט. די דאזיקע פאסט-טעטיקייט פארן קק"ל האב איך נאך פארגעזעצט אין מיין ערשטן יאר אין ביאליסטאק, אין 1915). די גראיע-ווער ציוניסטישע יוגנט איז געווען צופרידן מיט דער ראל פון זיין „הענט און פיס“, אדער דער אויספיר-ארגאן פון גראיעווער ציוניזם. זי איז נישט געווען אזוי אידעאלאגיש פארגעשריטן ווי צ"ב די ציוניסטישע יוגנט אין ביאליסטאק און אנדערע גרעסערע צענטערן. זי האט נישט רעוואלוציאנערישע קעגן די „אלטע“. ערשט קורץ פאר דער ערשטער וועלט-מילחמה איז דארט געמאכט געווארן א פארזוך צו גרינדן א צעירי ציון-גרופע, און אויב איך האב קיין טעות נישט, איז ד"ר שמואל אייזענשטאט געקומען אין גראיעווע ספעציעל פאר דעם דאזיקן צוועק.

קורץ פאר דער מילחמה האט אויך א קליינער קרייז פון ציוניסטישע יוגנט-לעכע אנגעהויבן צו ריידן העברעיש צווישן זיך און פראפאגאנדירן פארן דיבור עברי. זיי פלעגן נעבעך צאלן א גראשן פאר יעדן יידיש ווארט, וואס פלעגט זיך אמאל נישט ווילנדיק ארויסרייסן פון זייער מויל ביים ריידן העברעיש. אזוי האט אין דעם „באגושער וואלד“, אויף די שטשוטשינער און רייגעראדער שאסייען,

אויף די וועגן קיין קאשעראווע פון איין זייט און אין דער ריכטונג פון שטשוטשין אויף דער אנדערער זייט, אויפן פלאץ פון דער פאסט, ווו די גראַיעווער יוגנט פלעגט זיך פאַרזאַמלען, ביי די רעלצן פון דער באַן, אַנגעהויבן צו קלינגען די אַלטע שפראַך, וועלכע האָט זיך גענומען באַנייען אין ארץ־ישׂראל און אין חוץ־לאָרץ.

אַ גרויס טייל פון דער גראַיעווער בעלי־ביתישער יוגנט האָט געלערנט רוד־סיש און דייטש. אַ קליינער טייל האָט באַזוכט פאַרשידענע גימנאַזיעס אין לאַמ־זשע, סוואַלק, מאַריאַמפּאָל, פּולטוסק און ווילנע. אַבער רוסיש איז נאָך נישט געוואָרן די הויפּט־שפראַך פון גראַיעווער יוגנט פאַר דער ערשטער וועלט־מילחמה. ס'איז דעמאָלט געווען אין גראַיעווע אַ קליינער קרייז פון יוגנטלעכע ייִדישיסטן. אַבער די מערהייט פון דער אויפגעקלערטער יוגנט איז געווען העברעיִסטיש גע־שטימט.

אַ סך וואָס גראַיעווער ציוניסטן האָבן געטאָן איז געטאָן געוואָרן אויך אין אַנדערע שטעט און שטעטלעך אין לאַמושער, סוואַלקער און גראַדנער גובערניעס. מיט וועלכע גראַיעווע איז געשטאַנען אין פאַרבינדונג. דאָס אַלגעמיין ייִדיש־גע־זעלשאַפטלעכע און ספּעציעל ציוניסטישע לעבן פון גראַיעווע איז נישט געווען — און האָט נאָטירלעך נישט געקענט זיין — אַזוי פאַרגעשריטן ווי אין די גרע־כערע ייִדישע ישובים ווי ביאַליסטאָק, וואַרשע אַאָזװו. אַבער ווען מען פאַר־גלייכט דאָס גראַיעווער ייִדישע לעבן מיט דעם לעבן פון ענלעכע ייִדישע ישובים אין פּוילן און ליטע מיט דער זעלבער צאָל פון ייִדישער באַפעלקערונג און איר לעבנס־שטייגער — קען מען זיכער זאָגן, אַן קיין שום גוזמא, אַז גייסטיק־קול־טורעל איז דאָס גראַיעווער ייִדנטום געשטאַנען אויף אַ ה ע כ ע ר ע ר מ ד ר ג ה , ווי די אַנדערע ייִדישע שטעטלעך פון זעלבן פאַרנעם.

די יורשים פון יענע גראַיעווער ייִדן ביז 1914 — זייערע קינדער און איי־ניקלעך, ווו זיי זיינען איצט, מעגן זיין שטאַלץ מיט דעם לעבן און שטרעבן פון זייערע אַבות אין דער אַלטער גראַיעווע. צו דעם דאָזיקן זכות־אַבות זאָלן זיי שאַפן זייער־אייגענעם זכות אין ייִדישן לעבן און דאָס וועט זיין דער שענסטער זיכרון פאַר אונדזער קליינער און שיינער ייִדישער קהילה־קדושה גראַיעווע, עליה השלום.

2

העברעישע ליטעראטור אין דער השכלה-צייט

אָרײַנפיר

די ערשטע פאָזע פון דער מאָדערנער העברעישער ליטעראַטור איז די השכלה-ליטעראַטור. זי הייבט זיך אָן אין מיטן 18טן י"ה, אין דער צייט, ווען די אידייען פון דער אייראָפעישער אויפקלערונג נעמען אַרײַנדרינג גען אין מערב-אייראָפעישן ייִדנטום, וואָס קומט אין אַ מער ענגער באַרירונג ווי ביז אַהער מיט דער אויסערלעכער וועלט.

די משכילישע שרייבער, ספעציעל פון ערשטן דור, זיינען על פי רוב געווען פּערזענלעך געבונדן דורך דער רעליגיעזער טראַדיציע, ווייניקסטנס אין טאַג-טעג לעכן לעבן, אָבער אין זייער גייסטיקן און ליטעראַרישן שאַפן איז דער פּרימאַט פון רעליגיע און טראַדיציע שוין שטאַרק געווען צעטרייסלט. אַזוי אין די העב-רעישע השכלה-ליטעראַטור, פון איין זייט, אַ המשך פון דער אַלטער טראַדיציאָנע-לער העברעישער ליטעראַטור — ווייל אויך די אַלטע העברעישע ליטעראַטור האָט געהאַט אַ וועלטלעכע פּאָעזיע (אין שפּאַניע, איטאַליע, האַלאַנד אַאַ"וו) — און, פון דער אַנדער זייט, איז זי אַ באַוווּסזיניקער אָפקער פון איר, הגם נישט תמיד קומט עס קלאַר צום אויסדרוק. די דאָזיקע פּראַטעסט און אַפּאָזיציע-שטימונג לגבי דעם אַלטן טראַדיציאָנעלן ייִדנטום אין גאַנץ פּאַרשידן ביי די איינצלנע רעפּרעזענטאַנטן פון די פּאַרשידענע לענדער.

בדרך כלל שייַדט זיך אונטער די השכלה-ליטעראַטור פון דער עלטערער העב-רעישער ליטעראַטור סיי לויטן אינהאַלט און סיי לויט דער פּאַרעם:

א) איר טיפישער שטאַף איז נישט קיין הלכהשער און נישט קיין אַגדהשער, בכלל נישט קיין אויסשליסלעך רעליגיעזער אָדער טעאָלאָגישער, נאָר אַ וועלטלעך-כער. איר הויפט-אַביעקט איז דער מענטש, דער ייִדישער מענטש, וואָס געוויינט זיך צו ביסלעכווייז צו שטיין מיט ביידע פּיס אויף דער ערד און שאַפט זיך אַן עולם-הזהדיקע, אַ די-וועלטליקע לעבנס-אַריענטאַציע, אויך ווען ער איז נאָך טראַ-דיציאָנעל געבונדן מיטן גלויבן אין עולם-הבא וכוּדומה. איר ציל איז צו שילדערן די ווירקלעכקייט פון ייִדישן מענטשן און זיין געזעלשאַפט מיט דער טענדענץ זי צו פּאַרבעסערן. דערמיט ווערט פּאַרוועלטלעכט די "הייליקע שפּראַך" גופא. לשון-קודש האָט מען אמת אויך ביז דעמאָלט באַנוצט פּאַר "דבריי-הול", פּאַר וואַכעדיקע טעמעס. נאָך פּאַר דער השכלה-צייט האָבן העברעישע מחברים געשריבן וועגן פּאַר-שידענע וועלטלעכע און נאַטור-וויסנשאַפטלעכע ענינים, אָבער איצטער איז דאָס נישט מער ספּאַראַדיש, נישט אַ בייזאָך, נאָר אַ פּראַגראַם, וואָס ווערט פּרינציפּיעל פּאַרטיידיקט און פּראַקטיש דורכגעפירט. דאָס איז שוין נישט מער אַ זאָך פון אַ חיד, נאָר אַ קאָנטיווירלעכע ליטעראַרישע באַוועגונג, פּאַרבונדן מיט אַ קולטורעלן

און פּאָליטישן פּראָצעס, וואָס דרינגט אַריין אין די פּאָלקס־מאַסן טיפּער ווי ווען נישט איז בײַז איצט.

(ב) וואָס איז שײך דער פּאַרעם קומט די איבערשאַצונג פון די אַלטע ווערטן צום אויסדרוק אין אַ ראַדיקאַלן אָפקער פון יענעם העברעיִשן סטיל, וואָס האָט געהערשט די לעצטע יאָרהונדערטער. דאָס איז געווען — אויסער געוויסע אויס־נאַמען — אַ מין העברעיִש־אַראַמישער גמרא־לשון, אָפט הינטערשטעליק און אומ־נעגוי אין פּרט פון עטימאָלאָגיע און סינטאַקסיס. די השכלה־ליטעראַטור קערט זיך אום צוריק צום העברעיִש פון תנ"ך. איר ביבלישער פּוריום איז מער ווי בלויז אַ סטיליסטישע דערשיינונג — זיינע טיפּערע פּאָלקס־פּסיכאָלאָגישע סיבות זיינען פּאַרבונדן מיט דער השכלה־באַוועגונג בכלל, מחמת דער נײַער סטיל איז שטאַרק צוגעפּאַסט צו די ראַמאַנטישע עלעמענטן, וואָס האָבן אין איר געלעבט. ס'איז ווי דער די זעלבע דערשיינונג — אויך פּרײַער זיינען געווען איינצלנע גלענצנדיקע סטיליסטן, וואָס האָבן געשריבן אַ רײַע העברעיִש, אָבער איצט איז דאָס אַ פּראַ־גראַם, אַ פּרינציפּיעלע אויפגאַבע, אַ גייסטיקער עיקר.

די אַלגעמײַנע און אפילו די ייִדישע בילדונג פון די שעפּער פון דער השכלה־ליטעראַטור איז געווען גאַנץ פּאַרשידן. אויסער די ייִדישע קוואַלן, האָבן אַ סך צווישן זיי געצויגן יניקה פון דער דײַטשער, פּראַנצויזישער, איטאַליענישער און ענגלישער ליטעראַטור. די העברעיִשע השכלה־ליטעראַטור איז בכלל דער ערשטער מאָדערנער פּראָדוקט פון אַן אײַנערטער אַרײַע און געמײַנזאַם־גײַסטיקן קאַנטאַקט צווישן פּאַרשידענע ייִדישע קיבוצים.

די הויפּט־געביטן פון דער העברעיִשער השכלה־ליטעראַטור, וואָס אירע פּאַר־שידענע פּאַזן אין די באַזונדערע לענדער האָבן זיך פּאַרשידן אַנטוויקלט, זיינען געווען: וועלע טלעכע פּאַזע (אין דער פּאַזעִע האָט געהערשט די ליריק און דער עפּאָס, דאָס דידאַקטישע ליד, אויך די נאַכגעמאַכטע ביבלישע אי־דיליע); דראַמאַ (אויך דאָ אין דער ערשטער רײַ — ביבלישע מאַטיוון); פּאַפּולערע נאַטור־וויסנשאַפּט, דער צײַונגס־ליטע־ראַטור, מאַראַליזירנדיקע ווערק, שפּראַך־וויסנשאַפּט און ביבליע־עקסעגזע, אויך אויסגאַבעס פון קלאַסי־שע ווערק. אויך האָט זי זיך פון אָנהײב אָן פּאַרנומען מיט איבערזעצונגען פון דער וועלט־ליטעראַטור און דווקא נישט שטענדיק פון די באַזונדערע אַקטועלע ווערק; שפּעטער האָבן זיך אין איר פּונאַנדערגעבליט חקירה, געשיכ־טע און געזעלשאַפּט־אַטירע (דער עיקר אין גאַליציע), ווי אויך דער ביבליש־היסטאָרישער און אַקטועלע פּאָנדי־קערראַמאַן (אין רוסלאַנד).

איר געזעלשאַפּטלעכע באַזע איז געווען דער לומדיש־משיכילי־שער מיטלשטאַנד, וואָס האָט געהאַט סימפּאַטיעס פאַר מעסיקער פּאַרמאַעס, פאַר טאַלעראַנץ און אַ ראַציאָנאַליסטישן צוגאַנג צום לעבן, און געוויסע קרייזן פון דער נײַער ייִדיש־גײַסטיקער אײַנטיגעניץ. די פּאַרמעלע־כערע יידן און אַ סך פּאַרטערטער פון די פּרײַע פּראַפּעסיעס, צו וועלכע יידן האָבן דעמאָלט באַקומען אַ צוטריט, זיינען גאַנץ פּרײַ אוועק אויפן וועג פון אַסימילאַציע און זיינען שוין געשטאַנען מחוץ פון אַט דער נײַער השכלה־וועלט.

ו. די ערשטע פאזע

די באזונדערס אינטערעסאנטע געשטאלט פון איטאליעניש-העברעיִשן דראַ- מאַטורג, דיכטער און מקובל משה-היימ לוצאטו (1707—1746) קען נישט געשטעלט ווערן אין שפיץ פון דער נייער העברעיִשער ליטעראַטור. ער איז מער אַ לעצט רינגעלע אין אַ קייט פון אַ לאַנגער ליטעראַרישער אַנטוויקלונג אין איטאליענישן ייִדנטום פון 17טן י"ה אָן און אפשר נאָך פּרזער, איידער אַן אָנהייב פון אַ נייער עפּאָכע, הגם זיין השפּעה אויף דער שפּעטערער העברעיִשער ליטעראַטור איז זייער גרויס. זיין פּערזענלעכקייט און לעבנסוועג שטייען נישט אין קרייז פון השכלה-ייִדנטום, דערפּאָך מוז מען אָנהייבן די העברעיִשע השכלה-לי- טעראַטור מיט דער ליטעראַרישער אַרבעט פון דעם קרייז משכילים אַרום משה מענדעלסאָן (1729—1786).

מענדעלסאָן אליין, דער גלעזנדיקער דייטשער שריפטשטעלער, האָט בעצם ווייניק וואָס געגעבן דער העברעיִשער השכלה-ליטעראַטור. זיין ווערק — די דיי- טשע חומש-איבערוועגונג — וואָס האָט צום שטאַרקסטן באַאיינפלוסט די יונגע משכילישע קרייזן, ס'רוב מחוץ דייטשלאַנד, געהערט נישט אָהער, נאָר צו דער השכלה-באַוועגונג בכלל. אָבער זיין העברעיִשער "באור" צו אַט דער איבערוועגונג האָט יאָ אַ דירעקטע שייכות אָהער, ווייל גראַד דאָ אַנטוויקלט מענדעלסאָן זיין פּרינציפּיעלע שטעלונג צו אונדזער קלאַסישן אוצר און זיין שפּראַך. דאָס האָט גע- האָט אַ היסטאָרישע באַדייטונג סיי פון דער פּאַרמעל-עסעטישער זייט, סיי פון דער אַלגעמיינקולטור-עלער. אַ באַזונדערע חשיבות האָט אויך זיין פּיאָנער-אַרבעט ביים אַרויסגעבן — צוזאַמען מיט טוביה באַק — די העברעיִשע מאַראַליזירנדיקע וואַכנשריפט "קהלת מוסר" (1750). מיט דעם האָט ער געלייגט דעם גרונטשטיין פאַר דער העברעיִשער פּעריאָדישער ליטעראַטור. דער "קהלת מוסר" פון יונגן מענדעלסאָן שטייט אונטער דער השפּעה פון וואַלף און לייבניץ, אָבער די פּילאָ- סאָפּישע פּרווון זיינען דאָ נישט שטאַרק אַריגינעל און זיינען זייער ווייט פון מענ- דעלסאָנס שפּעטערע דייטשע פּילאָסאָפּישע שאַפונגען. פּיל וויכטיקער איז דאָ מענדעלסאָנס טענדענץ צו באַווייזן, אַז די ייִדן מוזן זיך צוריקקערן צו העברעיִש. ווי אַלע פעלקער צו זייערע נאַציאָנאַלע שפּראַכן, און אַז העברעיִש איז מסוגל צו דינען אַלס אויסדרוק-פּאַרעם פאַר וויסנשאַפט און פאַר וועלטלעכער פּאַעזיע. דער "קהלת מוסר" האָט אָבער נישט געהאַט קיין לאַנגן קיום. שפּעטער איז מענדעל- סאָן אַוועק מיטן אומגעקערטן וועג און האָט איבערגעזעצט נישט פון דייטש אויף העברעיִש, נאָר פון דער העברעיִשער קלאַסישער ליטעראַטור אויף דייטש. בכל אופן האָט זיין גרויסער אינטערעס פאַר דער ביבלישער פּאַעזיע שטאַרק משפּיע געווען אויפן קרייז פון די דייטשע (און שפּעטער אויך פון די גאַליצישע און רו- סישע) משכילים.

אַ פּיל גרעסערן באַטייט פאַר דער העברעיִשער השכלה-ליטעראַטור אין דייטש- לאַנד האָט געהאַט די ליטעראַרישע טעטיקייט פון ערשטן מאַדערנעם העברעיִשן פּאַעט און פּילאָלאָג נפתלי הערץ וויזל (1725—1805). הגם זיינע וואַרצלען ליגן אין פּוילישן ייִדנטום, פון וואָנען עס האָט געשטאַמט זיין מישפּחה, האָבן אים שטאַרק באַאיינפלוסט די געבילדעטע קרייזן פון ספרדישע ייִדן אין אַמסטערדאַם און קאַפּענהאַגן, וווּ ער האָט געלעבט אַ סך יאָרן. פון זיי האָט ער

איבערגענומען די טראדיציע פון דעם עלטערן וועלטלעכן העברעיִש-שליטערִארישן שאַפן אין איטאַליע און האַלאַנד. זינט 1774, ווען ער באַזעצט זיך אין בערלין, ווערט ער אַריינגעצויגן אין מענדעלסאָנס קרייז און ווערט דער ליטעראַרישער פֿירער פון דעם ערשטן דור העברעיִשע שרייבער־משכילים. שטרענג טראַדיציאָנעל אַרעינטירט, האָט ער אַליין תמיד געפילט, אַז ער איז צו אַלט פאַר דער יוגנט און צו יונג פאַר די אַלטע. דאָס איז געווען דער גורל פון אַ סך משכילים פון די ער־שטע צוויי דורות. זיין פילאָלאָגישע אַרבעט איז פאַרבונדן דער עיקר מיט ביבל־עקסעגזעזע אויף אַ טראַדיציאָנעלן באַזיס. משכיליש־רעפּאַראַמאַטאַריש האָט ער זיך אַנטפלעקט אין זיין קריטיק פון דער הערשנדיקער טראַדיציאָנעלער דערציִונג. דער „טאַלעראַנץ־עדיקט“ פון עסטרייכישן קייזער יאָזעף II (אַקטאָבער 1781), וואָס האָט, נישט געקוקט אויף זיינע שאַטן־זייטן, דאָך אַנטהאַלטן געוויסע הומאַניסט־שע קאַנצעסיעס פאַר יידן אויף דעם געביט פון דערציִונג, האָט ווייזלען שטאַרק באַגייסטערט. כדי צו אונטערשטיצן די דאָזיקע שטרעבונגען, האָט ער פאַרעפנט־לעכט די בראַשור „דברי שלום ואמת“ (1782), וואָס האָט אַרויסגערוּפן אַ שטאַרקן שטורעם, אפשר דעם ערשטן „קולטור־קאַמף“ אין מאַדערנעם יידנטום. עס איז וויכטיק פּעסטצושטעלן, אַז זי האָט זייער געשטאַרקט דעם אינטערעס סיי פאַרן העברעיִש־ליטעראַרישן שאַפן און סיי פאַרן מאַדערניזירן די ייִדישע דערציִונג. אַ געוויסע השפּעה האָבן געהאַט אויך ווייזלס עטיש־פּילאָסאָפּישע פּרוּווין („ספר המדות והוא ספר השכל“), הגם זייער ווערט איז נישט זייער גרויס. זיין וויכטי־קערע ליטעראַרישע אַרבעט איז זיין פּאָעטיש ווערק „שירי תפארת“. אונטער קלאַפ־שטאַקס השפּעה און אַנדערע דייטשע שריפטשטעלער, בתּוכם מענדעלסאָנען, האָט ווייזל פאַרפאַסט די ערשטע מאַדערנע העברעיִשע מעשה־עפּאָפּייע, אַ פּאָעטישע פאַראַפּראָזע פון ביבלישן שטאַף. ער אַליין האָט זי באַטראַכט דער עיקר ווי אַ דערנענטערן די יוגנט צום ביבלישן מקור. דער ריינער ביבלישער סטיל, וועלכן ווייזל האָט שוין פריער אַפּטער באַנוצט, האָט דאָ געפּונען זיין ליטעראַרישע קריס־טאַליזירונג. טעכניש־פּאָעטיש באַשטייט זיין חידוש דערין, וואָס ער האָט באַפרייט די העברעיִשע פּאָעזיע פון עלטערע מיטלאַלטערלעכע פאַרמען און האָט אַריינגע־פירט די מעטריק, וואָס איז געוואָרן קלאַסיש פאַר דער גאַנצער העברעיִשער השכ־לה־פּאָעזיע. ווי קריטיש מען זאָל נישט זיין צום פּאָעטישן אַספּעקט פון די „שירי תפארת“, רירט עס נישט אָן זייער היסטאָרישע ווירקונג — דעם פּאַקט, וואָס די שפּעטערדיקע העברעיִשע פּאָעטן האָבן אַלע געלערנט ביי ווייזלען. דער רוב פון זיי — אד״ם הכהן און אַנדערע — האָבן באַטראַכט די „שירי תפארת“, ווי דאָס גרעסטע פּאָעטישע ווערק אויף העברעיִש זינט דעם תנ״ך. נישט קיין קלענערער השכל־משורר ווי יהודה לייב גאַרדאָן האָט באַטראַכט ווייזלען אַלס באַנייער פון דער העברעיִש־וועלטלעכער פּאָעזיע.

מיט מענדעלסאָנען און ווייזלען איז געשטאַנען אין אַ נאָענטער באַציִונג דער קרייז פון „מאסף“ — די אויסגאַבע, וואָס איז געווען דער המשך פון „קהלת מוסר“. אין דער שפּיץ פון „מאסף“ זיינען געשטאַנען צוערשט י צ ח ק א י כ ל, מ נ ח ם מ ע נ ד ל ב ר ע ס ל ו י, די ברידער פרידלענדער דער־נאָך יואל ברי״ל און אהרן בן זאב (וואַלפּסאָן). נאָך שפּע־טער — שלום הכהן און גאָר צולעצט רפאל יעקב פירשטנטאָל (זע העברעיִשע פרעסע, ב׳ „יידן“ ג.). דער „מאסף“, וואָס איז סיי ליטעראַריש

און סיי פאליטיש נישט געשטאנען אויף דער הויך פון זיין בריוונדיקער צייט, האָט געהאַט אַ מינימאַלע השפּעה אויף דער יוגנט אין דייטשלאַנד. דאָך האָט זיך אַרום אים קאָנצענטרירט דער אַלטער דור משכילים. חוץ מענדעלסאָנען, וויזלען און שלמה מימונען (זייער זעלטן) האָבן זיך אין אים באַטייליקט אַ ריי דייטשע און עסטרייכישע העברעיִשע שרייבער. צווישן זיי זיינען די וויכטיקסטע:

יצחק סאַטאַנאַוו (1732—1804), אַ פּילזיטיקער שריפטשטעלער און אַרויסגעבער פון עלטערע ווערק, וואָס האָט דרך אַגב נישט מורא געהאַט אויך צו פעלשן טיטלען פון ספרים, הסכמות און נעמען פון מחברים. זיין גרויסער לייטעראַרשער פּאַרדינסט באַשטייט דערין, וואָס ער האָט אַריבערגעטרעטן די גרע-נעצן פונעם פּוריסטישן ביבלישן העברעיִש און האָט פּאַרלאַנגט, אַז מען זאָל אויפֿ-עפּענען אַ טויער פּאַר די עלעמענטן פון שפּעטערדיקן העברעיִש, פּאַרן משנה-לשון. דערמיט האָט זיך אָנגעהויבן אין דער השכלה-ליטעראַטור אַ געוויסער באַפּריינג-פּראַצעס פון ראַמאַנטישן שאַבלאָן און ס'האַט זיך געעפּנט דער וועג צו אַ מער קאָנקרעטן און רעאַליסטישן סטיל, וואָס האָט אָבער זיין פּולן אויסדרוק געפּונען ערשט פּיל שפּעטער.

יהודה לייב בן זאב (1764—1811) — געווען פּראָדוקטיוו אויף אַ גאַנצער ריי געביטן (פּילאָלאָגיע, שול-ביכער, קאַטעכיזם, פּירושים צו דער ביבל, פּאָעזיע אַאָ"וו).

יוסף פון טראַפּעלויץ (1770—1804), פּאָעט, מחבר פון דער העברעיִשער אַריגינעלער דראַמע „מלכות שאול“ (1794), וועלכע האָט אַ מער פּאָזיטיוון ליטעראַרישן ווערט איידער אַנדערע ענלעכע פּרווון אין יענער צייט.

אויף דעם זעלבן געביט האָט אויך געאַרבעט דער ספּרדישער ייד דוד פּראַנקימענדעס (אַמסטערדאַם 1715—1792), דער מחבר פון די דראַמעס „גמול עתליה“, אונטער פּראַנצויזישן און איטאַליענישן איינפלוס, און „תּשועת ישראל בידי יהודית“. אים האָט מען באַטראַכט ווי אַ דירעקטן תּלמיד פון משה-חיים לוצאַטו. אין אים איז נאָך געווען לעבעדיק די טראַדיציע פון דער עלטערער וועלטלעכער, ספּרדישער, איטאַליעניש-האַלענדישער ליטעראַטור אויף העברעיִש.

די אַנדערע אַקטיווע מיטאַרבעטער פון די „מאספים“ זיינען אויסער די דער-מאַנטע רעדאַקטאָרן געווען: זאב דעסוי, אליהו מאַרפורגאַ, דוד קאַראַ, וויזלס גייס-טיקער העלפּער, ר' שאול הערשל (דער זון פון ר' צבי הירש לעווין) און אַנדערע. **ברוך בן יהודה לייב** פון לינדוי (1795—1849) — אַ העבֿי רעיִשער פּאָפּולאַריזאַטאָר פון נאַטור-וויסנשאַפּטן.

אין שייכות מיט זיי דאַרף דערמאַנט ווערן אויך דער ברעסלויער דיין ר' שלמה פּאַפּענהיים (בערך 1740—1814), הגם ער געהערט נישט צו דעם ענגערן קרייז פון די „מאספים“. ער האָט פּאַראַייניקט אין זיך דאָס פּילאָסאָפּישע דענקען מיט אַ פּילאָלאָגיש-עסטעטישן אינטערעס. אַן אַנטירעפּאַרמער, האָט ער באַרייכערט די השכלה-ליטעראַטור נישט נאָר מיט זיין פּילאָסאָפּיש-פּילאָלאָגישער שריפט „ידיעות שלמה“, נאָר אויך מיט דעם ווערק „אגרת אַרבע כּוסות“, וואָס האָט פון 1790 ביז 1881 דערלעבט 12 אויפּלאַגעס — אַ ווערק, וואָס האָט גע-שילדערט דעם מחברס פּערזענלעכע טראַגישע איבערלעבונגען און האָט געווירקט דורך זיין ליטעראַרישער עכטיקייט.

II. דער בריק צווישן מערב און מזרח

דער עלטערער קרייז פון די השכלה־שרייבער איז באַשטאַנען פון מענטשן, וואָס האָבן געלעבט און געווירקט אין פרייסן. ס'רוב זיינען עס אָבער געווען נישט קיין געבוירענע פרייסישע יידן (מע. דעלסאַן גופא איז געקומען פון דעסוי, אַנט־האַלט); אַפילו די כלי־קודש אין די פרייסישע קהילות פלעגן דעמאָלט קומען פון פוילן. די באַטייליקונג פון די איבעריקע דייטשע יידן — חוץ פרייסן — אין דער השכלה־ליטעראַטור איז געווען ביז גאַר נישטיק. דאָס איז געווען פאַרבונדן מיט דער אַנטוויקלונג פון די יידישע קיבוצים אין די דייטשע לענדער אין 18טן י"ה. דער צווייטער דור פרייסישע יידן פון דער השכלה־תקופה האָט זיך שוין אין מענדעל־סאַנס צייטן אָנגעהויבן שטאַרק צו אַסימילירן און אַפילו צו שמדן. נאָך פאַר דער עמאַנציפאַציע, איידער די העברעיִשע השכלה־ליטעראַטור און באַוועגונג האָט געקענט ברענגען וואַסערע ס'נישט איז רעזולטאַטן, איז דאָס אַריינדרייגען פונעם נייעם דור אין דער פרעמדער וועלט שוין אַוועק גאַר ווייט. דער צענטער פון דער השכלה־ליטעראַטור טראַגט זיך אַזוי אַריבער שוין אין די 80ער יאָרן פון 18טן י"ה קיין עסטרייך (דער עיקר קיין גאַליציע, אָבער אויך אין עסטרייכישן טייל איטאַליע). וווּ זי געפינט פאַר זיך אַ גוטן באַדן. צווישן אירע פאַרטערע, וואָס זיינען דירעקט באַאיינפלוסט געוואָרן פונעם בערלינער קרייז און וואָס זיינען אָבער אין דייטשלאַנד נישט געבליבן און האָבן אַריבערגעפלאַנצט דעם בערלינער גייסט אין זייערע היימען, אויפן מזרח, דאַרפן דערמאָנט ווערן:

דער פּאָדאַליער מנחם־מענדל לעפין (1749—1826), וואָס האָט פאַרפלאַנצט די בערלינער השכלה־טענדענצן אין גאַליציע און רוסלאַנד, האָט פאַרבראַכט אין בערלינער קרייז פון די משכילים סך הכל דריי יאָר (בערך 1780—1783). דאָך איז עס געווען זייער אַ גוטע צייט פאַר אים. אַ דאַנק זיינע ענגע באַ־ציונגען מיט פאַרשידענע גייסטיקע קרייזן (אויך נישט־יידישע) אין פוילן און רוסלאַנד, איז זיין פירנדיקע ראַל אין דער פאַרשפרייטונג פון השכלה אין גאַליציע און זיין פערזענלעכער איינפלוס אויף אירע קלאַסישע פאַרטערער געווען זייער גרויס. זיין מאַראַליזירנדיקער „חשבון הנפש“ האָט געהאַט זייער אַ גרויסע וויר־קונג. פאַפולאַריזאַציע פון וויסנשאַפטן און פּאָלקס־אויפקלערונג זיינען געווען זיין הויפטציל. דאָס האָט אים געפירט ערשטנס צו אַ ראַדיקאַלן אַפקער פון ביבלישן סטיל, וואָס האָט ביז דעמאָלט געהערשט אין דער השכלה־ליטעראַטור (ער ציט ווייטער די ליניע פון זיין לאַנדסמאַן יצחק סאַטאַנאָוו), און צו זיינע איבערזעצונגן גען פון ביבל אויף יידיש, אָבער מיט אַ העברעיִשן פירוש. טיסאַנ (Tissots) בוך וועגן פּאָלקס־מעדיצין, וואָס לעפין האָט אָנגעהויבן איבערצועצן לויט מענדעל־סאַנס עצה נאָך אין בערלין, באַווייזט ווי לעפין האָט געקענט ליטעראַריש אויס־נוצן דעם סטיל פון משנה — זיינע חידושים זיינען וויכטיק סיי פון טערמינאָלאַ־גישן און סיי פון סינטאַקסישן שטאַנדפונקט. ער האָט געהאַט אַ ריכטיקן חוש פאַר דער אויסשליסלעכער ראַל, וואָס דער משנה־ און מדרש־לשון דאַרפן שפילן אין דער אויפֿלעבונג פון דער העברעיִשער שפראַך און ליטעראַטור. לעפין האָט זיך אויך גענומען „איבערזעצן“ אויף זיין משנה־ און מדרש־לשון דעם רמב"ם „מורה נבוכים“ (פון אבן תיבוןס איבערזעצונג). דער פרוו (ערשטער טייל אַרויס לערך 1830) האָט באמת נישט קיין וויסנשאַפטלעכן ווערט, אָבער דאָך אַ געוויסן שפראַכ־

לעכן באטייט. זיינע באמינונגען צו דערווייטערן די גרענעצן פון העברעיִש האָבן געפונען אַ ריי אָנהענגער, ווי זיין תלמיד מרדכי סוכאַסטאַווער און אַנדערע. אליעזר צווייפל באַטאַנט בפירוש זיין אָפהענגיקייט פון לעפינס סטיל. זיכער איז די דאָ-זיקע השפעה אַריבער שפעטער אויך אויף מענדעלע מוכר־ספרים, דער שאַפער פון מאַדערנעם העברעיִשן סטיל.

אַ באַזונדערע פונקציע ביים פאַרזעצן די ליטעראַרישע טראַדיציע פון דער בערלינער השכלה־ליטעראַטור און זי ווייטער אויסבילדן אין גאַליציע איז אויס־געפאַלן אויף אַ סך ה'ן (1772—1845; שטאַמט פון מעזריטש), וואָס האָט זיין יוגנט פאַרבראַכט אין דייטשלאַנד און איז געשטאַנען אין דירעקטער באַציונג מיט ווייזלען און זיין קרייז. צו זיינע גרויסע פאַרדינסטן געהערט דאָס באַנייען פון „מאַסף“, און נאָך מער די שאַפונג פון זיין ליטעראַריש־פּעריאָדישן צענטער „בכורי העתים“, אַ זשורנאַל פון דער העברעיִשער השכלה־ליטעראַטור (זע העברעיִשע פרעסע, ב' „יידן“ ג'). שלום הכהנס אייגענע פּאַעטישע זאַמלונג „מטעי קדם על אדמת צפון“ (1800) האָט געמאַכט אַ גרויסן רושם אויף זיין דור. אַזוי ווי ווייזל האָט געשטעלט משהן אַ דענקמאַל אין די „שירי תפארת“, האָט שלום הכהן געשטעלט דוד המלכן אַ דענקמאַל אין זיין פּאַעמע „ביר רוד“. משה־חיים לוצאַטס וועג, ווייל ער פאַרזעצן אין זיין „עמל ותרצה“ (1812), ווּ עס שפילן אַ וויכטיקע ראָל דער סאַציאַלער מאַמענט און איינציטיק די ליבע צום נאַטיר־לעכן, דורך שטאַט־לופט נאָך גישט פאַרדאַרבענעם לעבן — ראַמאַנטיש־אויפקלע־רערישע מאַטיוון, וואָס מען באַגעגנט בכלל אַפט אין דער השכלה־ליטעראַטור.

III. דער גאַליצישער צענטער

אַ ריי אַביעקטיווע פּאַליטישע און ווירטשאַפטלעכע באַדינגונגען איז אַיִ-נעווייניקסטן לעבן פון די יידן אין גאַליציע אין יענער צייט: די עסטרייכישע „טאַלעראַנץ־פּאַליטיק, פון איין זייט, און די קאַנצענטרירונג פון ברייטע ייִדי־שע מאַסן און אינטעליגענצ־שיכטן, פון דער אַנדער זייט, די פאַרבונדניקייט פון גאַליצישן ייִדנטום גלייכצייטיק מיטן אייראָפּעיִשן מערב און מיוזח, וואָס האָט געשאַפן אַ באַזיס פאַר אַ סינטעז פון אַלטן טראַדיציאָנעלן לעבנס־און דענק־שטייגער מיט די נייע פרישע ווינטן פון דער פרעמדער קולטור — דאָס אַלץ האָט דאָרט געמאַכט דעם באַדן זייער פרוכטבאַר פאַר אַ בליִפּעריאָד פון דער העברעיִשער השכלה־ליטעראַטור.

נאָך אין דער פאַר־השכלה־צייט זיינען דאָרטן געמאַכט געוואָרן אַ פאַר־פרוון צו שאַפן ליטעראַטור פון אַ וועלטלעכער ריכטונג. אָבער אַ קאַנטיניוואַלע־כע און סיסטעמאַטישע העברעיִש־וועלטלעכע ליטעראַרישע טעטיקייט הייבט זיך דאָרטן אָן ערשט נאָך דעם אָפּשלוס פון דעם מענדעלסאָן־ווייזל־פּעריאָד, און דוֹב (בער) ג' ינצבורג (1776—1811) מיט זיינע פּאַעטישע פרוון עפנט די איינגטלעכע תקופה פון דער העברעיִשער השכלה־ליטעראַטור אין גאַ־ליציע. אָבער גישט אויפן געביט פון פּאַעזיע, אויף וועלכן די גאַליציאַנישע מש־כילים האָבן זייער פלייסיק געאַרבעט, דאָרף מען זוכן איר בולטסטע און וויכ־טיקסטע דערגרייכונג. אַ פיל וויכטיקערן און צענטראַלערן אָרט פאַרנעמט אין איר געשיכטע־פאַרשונג, סאַטירע, חקירה און קריטישער אַנאַליז פון דער טראַ־דיציאָנעלער ייִדישער וועלט. ספּעציעל אויפן היסטאָריש־פּילאָסאָפּישן געביט

האַבן דאָ די פּירנדיקע ראַלע געשפּילט נחמן קראַכמאַל (1785—1840)
און זיין פּריינד שלמה יהודה ראַפּאָפּאָרט (1790—1867).

קראַכמאַל איז געווען די סאַמע צענטראַלע פיגור פון דער גאַליצישער העב־
רעישער השכלה־ליטעראַטור. הגם זיין איינציק ווערק „מורה נבוכי הזמן“ איז
אַרויס ערשט נאָך זיין טויט, איז זיין פּילזייטיקע דירעקטע השפּעה אויף זיינע
פּריינד און יינגערע תלמידים געווען זייער גרויס. ער איז מיסתמא געווען דער
שטאַרקסטער און קאַנצענטרירסטער מוח אין דער גאַנצער השכלה־ליטעראַטור
זינט אָנהייב 19טן י"ה. ער האָט פאַראייניקט אין זיין פּערזאָן דעם קריטיש־
היסטאָרישן מעטאָד פון אַ מאָדערנעם פּילאָלאָג און היסטאָריקער מיט אַ גע־
שיכט־פּילאָסאָפּישן צוגאַנג צום ייִדנטום. איינע פון זיינע הויפּט־אויפגאַבעס איז
געווען איינצופאַסן דאָס ייִדנטום און זיין געשיכטע אין צייט און רוים, קריטיש
דורכצוטראַכטן און צו אַנאַליזירן די גאַנצע אַנטוויקלונג פון ייִדישן פּאָלק און
פון זיין גייסט. נישט נאָר פאַרמולירט ער די געשיכט־פּילאָסאָפּישע פּרינציפּן
פון דער ייִדישער געזעלשאַפּטלעכער אַנטוויקלונג, נאָר ער סקיצירט אויך די
גאַנצע אַנטוויקלונג פון ייִדן און ייִדנטום לויט אַ דריי־שטופיקער סכעמע פון
אויפשטייג, בליצייט און אונטערגאַנג, דערביי באַטאָנט ער, אַז דער אונטערסאָ־
לער און אַבסאָלוטער „רוחני“ (גייסטיקער פּרינציפּ), וואָס באַהערשט די ייִדי־
שע געשיכטע, היט אָפּ דאָס ייִדנטום פון אונטערגאַנג און אַז דעריבער איז דעם
ייִדנטום באַשערט געווען מערערע מאל דורכצומאַכן דעם נאַטירלעכן דריי־שטופ־
פיקן געשיכטלעכן ציקל, כדי נישט צו פאַרשווינדן ווי אַנדערע קאַלעקטיוון, ווען
זיי דערגייען ביז צו זייער אונטערגאַנג־שטופּע. זיין עמפּיריש־עוואָלוציאָניס־
טישער באַגריף פון „פּאָלק־גייסט“ האָט זייער שטאַרק באַאיינפלוסט דאָס שפּע־
טערע ייִדישע דענקען. קראַכמאַל באַווייזט אויך פיל שאַרפּזין און אַריגינעלקייט
ווי אַ ביבל־פאַרשער, תלמוד־ און אגדה־קריטיקער. „מורה נבוכי הזמן“ (נישט
פאַרענדיקט פון מחבר), וועלכן די משכילים האָבן פאַרגליכן מיטן רמב"ם
„מורה נבוכים“, געהערט ביז צום היינטיקן טאַג צו די קלאַסישע היסטאָריש־
פּילאָסאָפּישע ווערק פון דער מאָדערנער העברעישער ליטעראַטור.

נישט אַזוי פּילאָסאָפּיש און סיסטעמאַטיש אומפאַסנדיק ווי קראַכמאַל, אָבער
אַ באַדייטיקע פאַרשער־נאַטור איז אויך געווען זיין אַ ביסל יינגערער בודור,
תלמיד און פּריינד — ש. י. ראַפּאָפּאָרט. ער האָט — צום אונטער־
שייד פון קראַכמאַל — זייער פּרי אַנגעהויבן זיין ליטעראַרישע טעטיקייט און
איז געווען פון די אַקטיווסטע מיטאַרבעטער פון די ביידע וויכטיקע השכלה־
צייטשריפטן „בכורי העתים“ און „כרם חמד“. זיינע פּאָעטישע פּרווון (איבער־
זעצונגען פון שילער און ראַסין א"א) זיינען אַ סך ווייניקער וויכטיק ווי זיין היס־
טאָריש־קריטישע פאַרשונג, וואָס האָט געלייגט דעם גרונדשטיין פאַר דער העב־
רעישער „הכמת ישראל“ און האָט געהאַט אַ השפּעה אויך אויף דער מאָדערנער
ייִדישער וויסנשאַפּט אין דייטשלאַנד און איטאַליע. זיינע ביאָגראַפּיעס פון פאַר־
שיידענע גאונים (רב סעדיה, רב האַי גאון) און תלמודישע אויטאָריטעטן (רב
נתן בעל „הערוך“ א"א) האָבן געוויזן אַ נייעם וועג פאַר די ספּעציעל־פאַרשונגען
פון ייִדישער געשיכטע און פון דער אַלטער העברעישער ליטעראַטור. אַרום די
ביידע אַנפירער פון דעם גאַליצישן השכלה־קרייז האָבן געווירקט אַ ריי פּאַפּו־
לאַריזאַטאָרן אויף פאַרשיידענע געביטן: שמון בלאך (1789—1845),

אברהם גאלדבערג, שמואל לייב גאלדענבערג, דער רעדאקטאר פון דער וויכטיקער השכלה-צייטשריפט „כרם חמד“ און אנדערע. די העברעישע השכלה-ליטעראטור אין גאליציע האט זיך אפגעגעבן נישט בלויז מיט פארשוונגען — זי איז אויך געווען פארבונדן מיט דער קעגנווארט און האט אנגעהויבן ווענדן איר פנים צו די רעאלע אינטערעסן פון די יידישע פאקס-מאסן. דעריבער איז זי שטארק ארויסגעטראטן פאר פראדוקטיוויזאציע און קעגן האנדל, פאר פארשפרייטן האנטווערק און ערד-ארבעט צווישן די מאסן — א טענדענץ, וואס האט שפעטער באהערשט אויך די השכלה-ליטעראטור אין רוס-לאנד. אט דער רעאליזם פון די גאליצישע משכילים האט געפונען זיין אויסדרוק אין פראקטישע רעפארמעס פון דערצוונג און פון געזעלשאפטלעכן לעבן, פון איין זייט, און אין ליטערארישער סאטירע, פון דער אנדערער זייט. יו ס פ ע ר ל (1773—1839), דער מחבר פון דער אַנטי-חסידישער סאטירע „מגלה טמירין“ און „בוהן צדיק“, האט אין זיך פאראייניקט ביידע פונקציעס. נאך פאר אים האט שוין עקסיסטירט אן אנהייב. פון אן אַנטי-חסידישער ליטעראטור, אָבער זיינע סאטירעס האָבן געווירקט אַ סך עכטער און האָבן געהאַט אַ גרעסערע השפעה. ליטערארישע פּערשער און פּולקאמענער איז געווען דער גרעסטער פּראָזאַקער סאַטיריקער פון דער השכלה-ליטעראטור אין גאליציע. י צ ה ק ע ר ט ע ר (1792—1851), וועמענס „הצופה לבית ישראל“ ווערט נאך היינט געליינט אין די שולן. דער מחבר האט זיך באנוצט נישט בלויז מיט סאטירע און ווייך נאר אויך מיט אלעגאריעס און פאָעטישע סימבאָלן. ער האט זיך נישט באַגרע-נעצט בלויז מיט קעמפּערישע שטימונגען פון חסידישן לעבנסשטייגער, נאָר האָט אונדז איבערגעלאָזן אין זיינע ליטערארישע ווערק אויך אַ ריי לעבעדיקע יידישע טיפן. ס'דאַרפן דאָ נאָך דערמאָנט ווערן די גאליצישע העברעישע משכילים: אריה קינדערפריינט, דוב גינצבורגס זון — חיים, מרדכי סטרעליטסקער. דער וויכטיקסטער פון דעם דאָזיקן קרייז איז אָבער געווען דער פּילזייטיקער מאיר הלוי לעטעריס (1804—1871), וואָס איז געווען זייער פּראָדוקטיוו אויף דעם געביט פון העברעישע אי-בערזעצונגען פון דער אַלגעמיינער ליטעראטור (האַמער, שילער, ביי ראָן. געטע און אנדערע).

iv. אַנדערע מערבֿ־איראָפּעיִשע צענטערס

אין איטאליע איז דער אויפקום פון אַ מער-ווייניקער וועלטלעכער העברעיִ-שער ליטעראטור נישט געווען פארבונדן מיט אַ גייסטיקן קריזיס ווי די השכלה-באוועגונג. אָדער מיט אַפּאָזיציאָנעלע שטימונגען קעגן אַלטן לעבנסשטייגער. דאָס „וועלטלעכע“ האָט דאָ — אַלס פּועליִזאַצאָ פון באַזונדערע אַנטוויקלונגס-תנאים — עקסיסטירט שוין לאַנג פאַר דער השכלה-צייט און איז געווען פאַר-וואַרצלט אין סיסטעם פון טראַדיציאָנעלן לעבן זינט דער צייט פון עמנואל הרומי ביז משה חיים לוצאַטאָ און ווייטער. דער ערשטער פון דעם דור נאָך רמח"ל, וואָס געהערט בפירוש אין דער רעם פון דער השכלה-ליטעראטור, הגם זיין לי-טעראַריש שאַפן ליגט אין דער צייט פון פאַר די „מאספים“, איז דער דאָקטאָר א פ ר י ם ל ו צ אָ ט אַ (1729—1792). נישט געקוקט דערויף, וואָס ער האָט גאַנצע דרייסיק יאָר פאַרבראַכט אין לאַנדאָן, האָט ער אויפגעהיט דאָס בעסטע

פון דער וועלטלעכער העברעיִשער פּאָעזיע פּונעם עלטערן איטאַליענישן ייִדנטום, אינאיינעם מיט אַ שטאַרקן איינפלוס מצד דער אַלגעמיינער איטאַליענישער ליִטעראַטור. זיינע סאַנעטן און זיין זאַמלונג „אלה בני הנעורים“ זיינען געוויימעט אַלגעמיינ־מענטשלעכע מאַטיוון. ער האָט איינגעפירט די אַלטע, נאַטירלעכע אי־טאַליענישע וועלטלעכע פּאָעזיע אין דער השכלה־ליטעראַטור. דעם דאָזיקן יסוד האָט אויך פאַרטראָטן שמואל אַהרן ראָמאַנעלי (1757—1814), אַ געלערנטער און רייזדער, וואָס האָט באַקאַנט געמאַכט פאַרשיידענע ייִדישע קיבוצים אין מערב און אין מזרח מיט איטאַליענישע און ספרדישע ליטעראַ־רישע שטימונגען. זיין אַלעגאָרישע דראַמע „הקולות יחדלון“ ווייזט אויף אַ נייער טענדענץ אין דער העברעיִשער ליטעראַטור פון 18טן י״ה. אין זיין צווייטער דראַמע „מחוזות שדי“ קומען צום אויסדרוק דאָנטישע מאַטיוון, וואָס האָבן אינ־טערעסירט כמעט אַלע איטאַליענישע און ייִדיש־איטאַליענישע דיכטער פון יענער צייט. זיינע מאַראַקאַנער ריזע־באַשרייבונגען „משא בערב“ איז באַשערט געווען אַן אויסערגעוויינטלעכע פּאָפּולעריקייט. טיפּיש פאַר דעם גייסטיקן שטאַנד פון איטאַליענישן ייִדנטום איז דער פּאַקט, אַז האָט זיך דעמאַלט באַוווּן אויך אַ העברעיִשע פּאָעמעסע רחל מאָרפּאָרג אַ (עוגב רחל), די ערשטע פון די מאַדערנע ייִדישע דיכטער־פרויען.

דעם וויכטיקסטן פּלאַץ אין דער העברעיִשער ליטעראַטור אין איטאַליע פון 19טן י״ה פאַרנעמט דער פּילזייטיקער געלערענטער און שריפטשטעלער שמואל דוד לוואַטאַ (1800—1865), וואָס איז געשטאַנען אין אַ פּערזענלעכער און ליטעראַרישער נאָענטער פאַרבנדונג מיט די אָנפירער פון דער גאַליציאָישער השכלה־ליטעראַטור און האָט געהערט צו די אַקטיווע מיטאַרבּעטער פון זייערע זשורנאַלן. אויסער זיין אַריגינעלער דיכטונג („כנור נעים“) האָט ער גרויסע פאַר־דינסטן פאַרן רענעסאַנס פון דער העברעיִשער מיטאַלעטערלעכער פּאָעזיע. אין זיין פּערזאָן האָבן זיך פאַראייניקט דיכטערישע שטימונגען און וויסנשאַפּטלעכע גרינדלעכקייט אויף פאַרשיידענע געביטן. הגם ער האָט מיטגעשאַפּן מיט דעם גאַנצן קרייז פון די גאַליציאָישע משכילים, איז ביי אים שטאַרק בולט דער עלטערער ייִדיש־איטאַליענישער משכילישער עלעמענט, קריטיש און שטרענג וויסנשאַפּט־לעך אין זיין פאַרשונג, איז ער אין זיין וועלט־אַנשווינג עמאַציאָנאַליסטיש און אַנטיראַציאָנאַליסטיש; ער באַקעמפט די מיטלעלטערלעכע אידעאַלן פון דער השכלה — דער רמב״ם און אבן עזרא (דעם ערשטן מחמת זיין ראַציאָנאַליזם, העלעניזם און אַריסטאָטעליזם) און שפּאַרט זיך אַן אַן יהודה הלויס פּילאָסאָפּיע. בשעת זיין אַ ביסל עלטערער בן־דוד און לאַנדסמאַן יצחק־שמואל רע־דושי אַ וויל האַרמאָניזירן גלויבן און פּילאָסאָפּיע, באַטאָנט לוצאַטאָ די פּרינ־ציפּיעלע פאַרשיידנקייט פון די ביידע געביטן און האַלט, אַז „יהדות“ קען גוט אויסקומען אַן דער פּילאָסאָפּיע, וואָס שטאַמט פון גריכנלאַנד. לוצאַטאָס פּאָעטיש און פּילאָסאָפּיש שאַפּן געפּינט זיך אויפן וועג צום מאַדערנעם ייִדישן נאַציאָנאַ־ליזם, מיט וועלכן די העברעיִשע ליטעראַטור האָט זיך געזאַלט פאַרבּינדן ערשט פּיל שפּעטער. פון דעם לוצאַטאָ־קרייז אין איטאַליע זיינען נאָך ווערט דערמאָנט צו ווערן: הלל דעלאַטאַרע (סאַנעטן „טל ילדות“), יוסף אַל־מנצ'י, משה חיים לוצאַטאָס ביאַגראַף („הגאון בכנור“ א״א) און יצחק חיים קאַסטיליאַנע. די קאַנסערוואַטיווע דיכטונג אין איטאַליע איז חוץ דעם געווען פאַרטראָטן דורך דעם ספרדישן רב אין ליוואָרנאַ אליהו

בן א מ א ז ע ג , וואס האט געפרוווט אלס קעגנזאץ צו רעדזשאַ און לוצאטאָ פאַרטיידיקן די טראַדיציע קעגן דעם נייעם גייסט דורך אַ געוויסער ווענדונג צו קבלה. אַן אייגנטלעכע שול פון העברעישע שרייבער אין איטאַליע האָט לוצאטאָ נישט געשאַפן.

חוץ איטאַליע זיינען אין דער דעמאָלטיקער השכלה-ליטעראַטור געווען פאַר-טראַטן אויך אַנדערע מערב־אײראָפּעישע לענדער, קודם־כל אונגאַרן. דער ערש-טער באַדייטיקער פאַרזעצער פון דער השכלה-ליטעראַטור אין אונגאַרן איז דאַרטן געווען דער יונג־פאַרשטאַרבּענער ש ל מ ה ל ע ו י ז אָ ן (1789—1822), וואָס האָט זיין ליטעראַרישע און גייסטיקע אַנטוויקלונג געהאַט נישט ווייניק צו פאַרדאַנקען דעם השכלה־צענטער אין פראַג. אויסער זיינע פרווון אויף אַנדערע געביטן האָט אַ גרויסן ווערט און ווירקונג געהאַט זיין בוך „מליצת ישרון“ (1816), אין וועלכן עס פאַראייניקט זיך זיין שטאַרקע איגענע פּאָעטישע־סטע-טישע געשטאַלטונגס־קראַפט מיט אַ טיפּער היסטאָריש־עקוועגעטישער פאַר-שטענדעניש פון דער ביבלישער ליטעראַטור, סיי פון שפּראַכלעך־פאַרמעלער, סיי פון דער אַלגעמיינער היסטאָרישער זייט האָט לעוויזאַן אַ נייעם צוגאַנג צו דער ביבלישער וועלט.

די יידן אין פראַנקרײך האָבן זיך אין דעם אויפקום פון דער השכלה-ליטעראַטור אַקטיוו כּמעט ווי גאַרנישט באַטייליקט, הגם אין עלזאַס און לאַטייני-גען זיינען יאָ געווען געוויסע קליינע קרייזן פון משכילים. די העברעישע געלע-גנהייט־שירים פון אַ מ ש ה מ ע ן , ל י פ מ אָ ן , מ ש ה ב ו ז ש ע נ -ט אַ ל וכד' האָבן נישט קיין באַזונדערן ליטעראַרישן ווערט. ביי א ל י ה ו ח ל פ אָ ן (דער פּאָטער פון זשאַק הלוי, דער פאַרפּאַסער פון „La Juife“, און לעאַן הלוי) הערט מען אַ ביסל מער דעם אַפּקלאַנג פון יענער רעוואָלוציאַ-נערער צייט, דאָך האָט זי בכלל נישט געשטויסן דעם פראַנצויזישן העברעישן משכיל צו ממשותדיקן ליטעראַרישן שאַפן.

דער היסטאָרישער גורל צו קאַמבינירן אַלע ביזיאַטיקע טענדענצן פון דער השכלה-ליטעראַטור אויף אַ שעפּערישן אופן און זי אַלץ מער און מער צו פאַר-בינדן מיט די ברייטערע פּאַלקס־שיכטן און אַקטועלע גייסטיקע און פּאַליטישע פּראַצעסן אין יידישן און אַלגעמיינעם לעבן איז אויסגעפאַלן אויף אַ פיל לעבע-דיקער און מאַסיווערן צווייג פון וועלט־ייִדנטום. דאָס איז געווען ר ו ס ל אָ ן ד .

v. די השכלה־צענטער אין רוסלאַנד

די אַקטיווע מיטאַרבעט פון רוסישן (ליטוויש־פויליש־אוקראַינישן) ייִדן-טום אין דער השכלה-ליטעראַטור פון דייטשלאַנד און עסטרייך איז נישט געווען זייער גרויס. אַ דאַנק די באַוווּסטע אינעווייניקסטע און אויסנווייניקסטע סיבות האָט זיך אין רוסלאַנד דער השכלה־פּראַצעס בכלל גאַנץ אַנדערש אַנטוויקלט ווי אין די מערב־לענדער. די העברעישע השכלה-ליטעראַטור האָט דאַרטן לכתחילה געהאַט צוויי באַזונדערע הויפּט־צענטערס: אַ וואַלינעראַוקראַינישן און אַ ליט-וויש־פוילישן. מיט דער צייט שמעלצן זיך ביידע אַלץ מער און מער אַרגאַניש צונויף צו אַן איינציקן „רוסישן צענטער“.

דער וואַלינעראַוקראַינישער צענטער האָט זיך אַפּגעצווייגט פון דער גאַלי-ציישער השכלה. זיין הויפּט־פאַרטערטער י צ ח ק - ב ע ר ל ע ו ו י ז אָ ן

(1788—1860) איז געשטאנען אין דירעקטע פערזענלעכע באַצונגען מיט די פיאנערן פון דער השכלה-ליטעראטור אין גאליציע. לעווינזאנס טעטיקייט אין זייער וויכטיק סיי פאר דער השכלה-ליטעראטור, סיי פאר דער השכלה-באווע-גונג בכלל. די פראבלעמען, וואס זיינען געשטאנען פאר אים, געפינען זייער א קלארן אויסדרוק אין זיין ערשטן בוך „תעודה בישראל“. א סך פראבלעמען פון דער יידישער רעליגיע און געשיכטע באהאנדלט ער אין גייסט פון מענדעל-סאנען. ער איז דער וויכטיקסטער פארטרעטער פון דעם פארטיי די קונגס-פערטיג אין דער השכלה-ליטעראטור און וויל — צום טייל מיט דער הילף פון עלטערע רעליגיעזע מקורים — באווייזן, אז השכלה און יידישע טראדיציע קענען לעבן בשלום צוזאמען. זיין אפאלאגעטיק און רעפארמיזם, וואס האבן אים געמאכט זייער פאפולער, זיינען געגרינדעט דער עיקר אויף די דאזיקע יסודות. די נייע טענדענצן פון פראדוקטיוויזאציע, פונקט אזוי ווי דער קאמף קעגן חסידיזם, געפינען אין אים זייער קלארסטן אויסדרוק.

אין ליטווישן ייִדנטום האָט שוין לאַנג פאַר דער השכלה-צייט געלעבט אַ שטאַרקער ראַציאָנאַליזם און קריטיציזם אַפילו אין דער הלכה-שלומדישער און רעליגיעזער וועלט. דער ווילנער גאון (1720—1797) איז דער העכסטער פארטרעטער פון דער דאזיקער ריכטונג. דער גרויסער טעקסט-קריטיקער פון תלמוד האָט פארמאָגט אויך אַ טיפע פארשטענדעניש פאר שפראַך בכלל און אַ ממשותדיקן, אַקטיוון אינטערעס צו נאַטור-וויסנשאַפטן, וואָס ער האָט גע-וועקט אויך ביי זיינע תלמידים. ר' ברוך שקלאַווער (בערך 1740—1812) האָט נישט בלויז געשאפן אַ העברעישע פאַראַפראָזע פון אייקלידן, נאָר אויך פאַרעפנטלעכט אַ ריי אַרבעטן אויף פאַרשיידענע געביטן פון נאַטור-וויסנ-שאַפט („יסוד עולם“, „עמודי שמים“, „תפארת אדם“, „דרך ישרה“, „קנה המדה“). יהודה הורוויץ (געשט' 1797) ווערק באַהאַנדלען צווישן אַנדערע אויך עטישע און סאַציאַלע פראַבלעמען. די מאַדערנע אייראָפּעיִשע ראַ-ציאָנאַליסטישע אידיען געפינען חוץ דעם אַ שטאַרקן אַפּקלאַנג אין פּנחס הורוויץ (געשט' 1821) „ספר הברית“. צבי הירש קאַצענעל-בויגנס „נחל עדנים“ און „נתיבות עולם“, מרדכי פּלונגיאַנס (1814—1883) „תלפיות“, ר' מנשה איליערס (1767—1831) ווערק אַזאָוו זיינען אַלע אינטערעסאַנטע דאַקומענטן פון דער דאָזיקער ריכטונג. אויך די שטעלונג צום תנ"ך, צו דער העברעישער שפראַך און דקדוק איז געווען אין ליטווישן פאַרהשכלהדיקן ייִדנטום פיל פּאַזיטיווער ווי אין אַנדערע לענדער. תלמודישע לאַגיק און פילאָלאָגיע בכלל האָבן באַשעפטיקט אַ ריי באַדייטנדיקע רעפּרעזענטאַנטן פון ליטווישן טראַדיציאָנעלן ייִדנטום. די ליטווישע העברעישע השכלה-ליטעראטור האָט נישט בלויז סיסטעמאַטישער און באַוווּסטיגיקער וויי-טער אַנטוויקלט די דאָזיקע טענדענצן, נאָר זי האָט זיך פון אָנהייב אָן באַמיט צו וועקן אויך דעם עסטעטישן מאַמענט אין יונגן דור דורך שאַפן מאַדערנע העב-רעישע פּאַעזיע און פראָזע, און חוץ דעם — צו פאַרבינדן דאָס העברעישע ליטע-ראַרישע שאַפן מיט אַקטועלע צייט-פראַבלעמען.

די וויכטיקסטע פונקטן פון דעם דעמאָליטיקן ליטווישן השכלה-צענטער זיי-נען געווען ווילנע און קאָוונע, צו די ערשטע פיאנערן פון דער דאָרטיקער השכלה-ליטעראטור געהערט מרדכי-אהרן גינצבורג (1795—1846). זיין הויפט-אינטערעס איז קאַנצענטרירט אויף לענדער-באַשרייבונגען און אויף אַלגע-

מיינער געשיכטע. דאָס העלפט אים צו פאַרבינדן די השכלה-ליטעראַטור מיט אַק-
טועלע אַלגעמיינ־היסטאָרישע געשעענישן («גלות ארץ חדשה», «הצרפתים ברוס-
יה», «החרות א"א»). זיין כוונה איז געווען צו ווייזן זיין דור, ווי די וועלט זעט
באמת אויס. און ווי אזוי עס זעט אויס ספעציעל די ייִדישע וועלט, האָט ער
זייער שיין געשילדערט אין זיין אויטאָביאָגראַפֿיע «אביעזר» — אַן אינטערע-
סאַנטער דאָקומענט פֿון יענער צייט. אַ נאָך מער צענטראַלערן אָרט אין יענעם
קרייז האָט פֿאַרנומען אַ ב ר ה ם - ד ו ב ל ע ב ע נ ו אַן אָדער א ד ם
ה כ ה ן (1794—1878), דער באַדייטיקער ווילנער מדקדק, ביבל־קאָמענטאַטאָר
און ערשטער ליטווער פֿון יענעם דור. זיינע «שירי שפת קודש», וואָס האָבן דע-
מאָלט געגאַנגען אַלס דאָס ערשטע און לעצטע וואָרט פֿון פּאָעזיע, זיינען געווען
אַנגעפֿילט מיט חקירות איבער מענטש און וועלט, באַהערשט פֿון דער טענדענץ
צו באַווייזן, אַז «ליכט» (דאָס נייע בכלל) מוז סוף כל סוף באַזיגן דעם חושך
(דאָס אַלטע). אין זיין אַלגעגאָרישער דראַמע «אמת ואמונה», וואָס האָט אַרויס-
גערופֿן אַן אַפּאָזיציע גישט נאָר מצד דער אָרטאָדאָקסיע, האָט ער געשטרעבט אויף
אַן אַלגעגאָריש־סימבאָלישן אופן צו באַווייזן, אַז די אמונה מוז «גערייניקט» ווערן
און אַז די «געלייטערטע» אמונה איז אידענטיש מיט דער נייער השכלה.

דער ביבלישער ראַמאַנטים אין דער השכלה-ליטעראַטור האָט סיי אַלגע-
מיינ־אידיעש, סיי שפּראַכלעך־סטיליסטיש זיין שטאַרקסטן אויסדרוק געפֿונען
ביי א ב ר ה ם מ א פּו (1807—1867), דעם שעפער פֿון ראַמאַן אין דער
מאָדערנער העברעיִשער ליטעראַטור. זיינע ראַמאַנען «אהבת ציון» און «אשמת
שומרון», וואָס זיינען באַאיינפֿלוסט פֿון דער פּראַנצויזישער ליטעראַטור, זיינען
תיכף געוואָרן די באַליבסטע ביכער פֿון זיין דור און ווערן געלייענט נאָך ביז
הייַנטקוטן טאָג. זיי שילדערן דאָס אינעווייניקסטע לעבן פֿון די ייִדן אין דער צייט
פֿון בית־ראשון — ליכט און שאַטן, ליבע און אינטריגע, די מלכים, נביאים און
כהנים פֿון יענער צייט. מאַפּוס העלדן, אמנון און תמר, זיינען געוואָרן אַזוי ווי אַ
סימבאָל פֿון פּערזענלעכן און אינטימען לעבן פֿאַר דער העברעיִש ליבבדיקער
השכלה־יונגט פֿון 19טן י"ה. «אהבת ציון» איז פיל אידיילישער ווי «אשמת
שומרון», וואָס ווייזט שוין דעם צעפֿאַל פֿון יענעם העראַישן בנין. אין «אשמת
שומרון» זיינען שוין דאָ רמזים פֿון אַ קריטיק פֿון דער קעגנוואַרט, וואָס ווערט
גאַנץ שאַרף און ברייט אַנטוויקלט אין מאַפּוס אַקטועלן ראַמאַן «עֵיט צבוע», דעם
ערשטן קעמפּערישן ראַמאַן פֿון דער העברעיִשער השכלה־ליטעראַטור, וואָס האָט
גערופֿן צו פּראַטעסט און קאַמף פֿאַר אַ נייער וועלט.

דער ווילנער קרייז, וואָס האָט געפֿונען שטאַרקע אונטערשטיצונג מצד די
קאָוונער פּריינד, איז דערוויל אַלץ מער געוואַקסן. די דאָרטיקע נייע העברעיִשע
פּראָזע האָט — נאָך מרדכי־אהרן גינצבורג — געפֿונען אַ פּראָדוקטיוון פּאַרטער-
טער אין ק ל מ ן ש ו ל מ א ן (1819—1899), אַ פּאַפּולאַריזאַטאָר פֿון גע-
שיכטע און אַן איבערזעצער־באַאַרבעטער הן פֿון וויסנשאַפֿטלעכע ווערק (וועבער,
גרעץ, פּלאָוויס א"א). הן פֿון שיינער ליטעראַטור. זיין איבערזעצונג «מסתרי
פּאַרזי» פֿונעם פּראַנצויזישן ראַמאַניסט סי (Sue) איז געווען — אויסער מאַפּוס
דאָמאַנען — דאָס פּאַפּולערסטע בוך פֿון יענער צייט און האָט געהאַט אַ גרויסע
ליטעראַרישע השפּעה.

איינע פֿון די ליטעראַריש־וויכטיקסטע פּערזענלעכקייטן אין די ערשטע צוויי
דורות פֿון דער ליטווישער השכלה־ליטעראַטור איז אד"ם הכהנס זון מ י כ ה -

יוסף לעבענזאָן אָדער מיכ"ל (1828—1852), וואָס האָט אַרײַנגע-
בראַכט אין דער נײַער העברעיִשער פּאָעזיע אַ מאָדערנעם טאָן און אַ באַזונדערס
שטאַרקן פּאָעטישן אויסדרוק. אויך ער — באַאיינפלוסט פון די קלאַסיקער פון
דער וועלט־ליטעראַטור — באַנוצט זײַער פיל ביבלישע מאָטיוון, אָבער ער איז
נישט פאַרשקלאַפט צו דער ביבלישער מליצה, ווי זײַן פּאָטער אָדער אַנדערע פון
די השכלה־פּאָעטן. אין די ביבלישע פיגורן אָדער בילדער, וואָס באַהערשאַ זײַן
פּאָעזיע, פולסירט אָן עכטער און נאַטירלעכער פּאָעטישער שוונג. זײַנע לידער
וועגן ליבע און פּרילינג האָבן אַנגעזאָגט אַ נײַעם פּעריאָד אין דער מאָדערנער
העברעיִשער ליריק. זײַן אייגן שאַפן, ווי אויך זײַן אינטערעס פאַר די קלאַסישע
ווערק פון דער וועלט־פּאָעזיע האָט געהאַט אַ גרויסע השפּעה אויף זײַן קרייז, צו
וועלכן עס האָט צווישן אַנדערע געהערט די צענטראַלע פיגור פון דער בליִצ־צײַט
פון דער השכלה־ליטעראַטור — יהודה־לייב גאָרדאָן (1830—1892).
ערשט אַ דאָנק אים האָט זיך געזאָלט אָנהייבן באַפּרייען פון איר ראַמאַנטישן
און דילעטאַנטישן באַלאַסט, כדי זיך צו דערנענטערן אַלץ מער צו דער מדרגה
פון אַ לעבעדיקער, אַקטועלער ליטעראַטור.

פון די אַנדערע שרײַבער און דיכטער פונעם אָנהייב השכלה־ליטעראַטור אין
רוסלאַנד דאַרפן נאָך דערמאָנט ווערן: דער פּאָעט יעקב אײכנבוים און
אַברהם־בערגער גאַטלאַבער, דער רעדאַקטאָר פון העברעיִשן ושוונאַל
„הבקר אור“, וואָס האָט איבערגעזעצט אויף העברעיִש אַ טײל פון מענדעלסאָנס
און לעסינגס ווערק.

אַריגינעלע און זעלבשטענדיקע פּאַרשונג איז אין דער ערשטער פּאָזע
פון דער השכלה־ליטעראַטור אין רוסלאַנד געווען נישט זײַער גוט פּאַרטראַטן.
יצחק־בער לעווינזאָן איז געווען מער אַ גוטער פּאַפּולאַריזאַטאָר ווי אַן אַריגי־
נעלער פּאַרשער. אליעזר־צבי צווייפל (1815—1888), דער ערשטער
פּאַרשער און פּאַרטידיקער פון חסידים אין דער השכלה־צײַט, איז אײַנער
פון די ווייניקע פּערזענלעכקייטן, וואָס געהערן אַהער. אַ פּאַפּולאַריזאַטאָר פון
ײִדישער וויסנשאַפט איז געווען אויך רש"י פּיין (1818—1890), דער
באַגרינדער פון דער ווילנער העברעיִשער וואַכנשריפט „הכרמל“. די אַלגעמײַנע
וויסנשאַפטן האָבן פּאַרטראַטן און פּאַפּולאַריזירט מיט מער אָדער ווייניקער אַרײַ-
גינעלקייט: חײם־זעליק סלאָנימסקי (1810—1904), יוסף
שײנאַק (1812—1870), צבי (הירש) ראָבינאָוויטש (1832—
1889) און אַנדערע.

אַ וויכטיקע דערגרייכונג פון דער דעמאָלטיקער העברעיִשער ליטעראַטור
אין רוסלאַנד איז דאָ, וואָס דאַרטן האָט זיך אָנגעהויבן צו שאַפן די ליטעראַטור־
קריטיק. זי איז שפּעטער באַזונדערס אַנטוויקלט געוואָרן פון מענדעלע
מוכרס פּריים אין זײַן „משפט שלום“ און פון אורי קאַוונער מיט
זײַן רעאַליסטיש־אוטיליטאַריסטישן צוגאַנג צו ליטעראַטור. עס ווערט דערין קענ־
טיק די וואַקסנדיקע השפּעה פון דער רוסישער ליטעראַטור מיט איר רייכער קרי־
טיק, אַט די ליניע איז אין אַ געוויסער מאָס שפּעטער פּאַרגעזעצט געוואָרן פון
אַברהם־יעקב פּאַפּערנאָ (1840—1918) א.א.

vi. די ראדיקאלע ווענדונג אין גאליציע

כמעט פאראלעל מיט אַט דער אַנטוויקלונג פון דער השכלה-ליטעראַטור אין רוסלאַנד גייט די גייסטיקע אַנטוויקלונג פון צווייטן דור גאליצישע משכילים: זי פאַרקירעוועט זיך אויפן וועג פון שאַרפער געדאַנקלעכער ראדיקאַליזירונג. גייט אַריבער פון דער פאַרטיידיקונג צו אַנגרייף און ווערט אַ ראדיקאַלקעמפערישע גייסטיקע באַוועגונג. דער אַרגאַן פון דעם דאַזיקן קעמפער רישן לאַגער איז דאָס יאַרבוך „החלוץ“, געגרינדעט פון י. ה. ש. ה. ש. ל. ש. אַר (1814—1895) און גייסטיק אונטערגעשטיצט פון אברהם קראַכמאַל (1824—1895), ווי אויך פון דעם דייטשידישן רעפּאַרמאַטאַר אברהם גייגער (1810—1874). אין אים האָבן זיך באַטייליקט אויך אַנדערע שרייבער, וואָס האָבן גאַרנישט אַדער נאָר טיילווייז מסכים געווען צו דער דאַזיקער גייער ווענדונג (לייבוש לעף, פינעלעס, שטיינשניידער א״א). טיילווייז איז די נייע ווענדונג געווען באַאיינפלוסט פון דער רעפּאַרם-באַוועגונג אין דייטשלאַנד, טיילווייז פון די פּאָליטישע און רעליגיעז-ראדיקאַלע שטרעמונגען פון מיטן פּאַריזער ייִה. זי האָט זיך מער נישט פאַרנומען מיט פּאַעזיע און לעבנס-שילדערונג גען, נאָר איז אַריבער גלייך צום אידעישן קאַמף קעגן דעם אַלטן יידנטום, וואָס עס האָט שוין לאַנג פאַרן „החלוץ“ אַנגעהויבן צו פירן איינער פון ערשטן דור משכילים, י. ה. ד. ה. ל. י. ב. מ. י. ז. ע. ס. („קנאת האמת, 1829). יהושע העשל שאַר, „דער גאליצישער וואַלטער“, האָט מיט די כליזין הן פון אַ תלמודיסט, הן פון אַ סאַטירישן שריפטשטעלער געשטורעמט די טויערן פון דער אַלטער ייִדישער טראַדיציע און איז אַנגעפאַלן אויף פיל קלאַסישע געשטאַלטן פון תלמודישן יידנטום, כדי צוצוגרייטן דעם וועג פאַר רעליגיעזע רעפּאַרמעס אין גאליציע. אברהם קראַכמאַל האָט פאַרטראַטן אַ שאַרפן ביבליקריטישן שטאַנדפונקט, איז אָבער געווען פיל פּילאָסאָפּישער אַריענטירט איידער זיין פריינד שאַר און האָט נישט געקוקט אויף זיין גאַנצער קריטיק פון טראַדיציאָנעלן יידנטום, אויפגע-שטעלט דאַגמעס פאַר אַ פּאָזיטיוון ייִדישן גלויבן. ער איז געווען דער ערשטער באַגייסטערטער ספינאַזיסט אין דער העברעישער ליטעראַטור („אבן הראשה“, „דעת אלהים בארץ“, „הכתב והמכתב“ אאז״ו). שפּעטער האָט פאַרגעזעצט זיין ספינאַזיזם דער פאַרשער שלמה רובין.

קעגן דער ריכטונג פון „החלוץ“ האָט פּאַלעמיזירט צווישן אַנדערע מנחם פינעלעס (של״ש, אין „דרכה של תורה“). אַלס רעאַקציע קעגן ש. י. ראַפּאַפּאַרטס שטאַרקן אַיינפלוס און קעגן דער מאַדערנער פאַרשונג האָט זיך אין גאליציע דע-מאָלט געבילדעט דער קרייז פון די „רואים“ (נחמן פישמאַן, מנחם-מענדל מאַר, יעקב בודק און יעקב מענטש). אַפּקלאַנגען פון דעם קאַמף פון די וויסנשאַפּטלעכע ריכטונגען קען מען געפינען אין דער דעמאָליטיקער העברעישער פעריאָדישער ליטעראַטור אין גאליציע. נישט געקוקט אויף דער אַפּאָזיציע פון רעכטס און לינקס, איז די קראַכמאַל-ראַפּאַפּאַרטישע ליניע דאָך געבליבן די דאָמינאַנדיקע אין דער גאליצישער ליטעראַטור, „חכמת ישראל“, וואָס איז געווען אין אַ געוויסער מאָס פאַרבונדן מיט דער דייטשער „וויסנשאַפּט דעס יודענטומס“. פון די פאַר-שער, וואָס האָבן אַ מער-ווייניקערע שייכות צום וויסנשאַפּטלעכן צווייג פון דער העברעישער השכלה-ליטעראַטור, מעגן דאָ דערמאָנט ווערן: קראַכמאַלס פריינד — ר' צבי-הירש חיות (1805—1855) — פיל קאַנסערוואַטיווער און

טראַדיציאָנעלער איידער די אַנדערע: ש ל מ ה - צ ב י ה י ר ש פון טאַראַג-
פּאַל, וואָס גיט אונדז אַן אינטערעסאַנטן אַבער נישט גענוג קאָנסעקווענטן היס-
טאָרישן פּרוּוו אין זיין „נצח ישראל“ און אין „קורות ישראל ואמונתו“. צו די
וויכטיקסטע העברעישע פּאַרשער פון יענער צייט געהערן חוץ דעם ש נ י א ו ר
ז א ק ש (1816—1892), דער פּריינד פון מיכ"ל און מאַפּו. הגם ער שטאַמט פון
ליטע, האָט ער אַקטיוו פּאַרגעזעצט די טראַדיציע פון דער גאַליצישער השכלה-
ליטעראַטור און האָט זיך באַמיט אויפצולעבן די אידייען-וועלט פון דעם מיטל-
עלטערלעכן פּאַעט און פּילאָסאָף ר' שלמה בן גבירול; ש מ ח ה פ י נ ס ק ע ר
(1801—1864), דער באַדייטיקער פּאַרשער פון קאַראַימער סעקטער, און אויך
י ע ק ב ר י י פ מ א ון .

„אַלגעמיינע יידישע ענציקלאָפּעדיע“, יידן, באַנד 2.

רבנו משה בן מימון (צו זיין 750סטן יארצייט, כ' טבת תשמ"ו)

באמערקונג:

מיין רמב"ם-עטיי איז צום גרעסטן טייל אן אויסברייטערונג פון מיין רעפערעאט. וואָס איך האָב געהאַלטן וועגן רמב"ם אויף דעם דערעפּענונג-אַוונט פון דער 29סטער יערלעכער ייוואַקאַנפּערענץ, (יאנואַר 1955) — מיט אַ ריי ענדערונגען און הוספות אין עטלעכע צענטראַלע פּונקטן. צוליב זעלבסטפאַרשטענדלעכע טעמים קאָן איך דאָ נישט געבן קיין באַמערקונגען מיט קוועלן — צי פון רמב"ם צי פון אַנדערע מקורות — וואָס וואָלטן באַלויכטן די הויפּט-פּונקטן פון מיין טעזיס. לייענער, וואָס וואָלטן געוואָלט נאַכפּאַלגן געוויסע פּונקטן וואָס ווערן דאָ דערמאָנט ווי רמזים — קענען מעיין זיין אין מיינע אַנדערע אַרבעטן וועגן רמב"ם; פון זיי דערלויב איך זיך דאָ צי דער-מאַנען אַ פּאַר: „שאלת מבנהו של מוה"ג" (תרביץ, 1935); „אדם ואלוה" (מאזניס, 1935, איבערזעצט אויף יידיש אין „דווקא", 1954); „שאלת ההגשמה לרב סעדיה גאון ולרמב"ם" (כנסת, 1938); „מדע בספר המדע" (מצודה, באַנד 2); „ספר המדע וספר המצוות לרמב"ם" (מצודה, באַנד 3—4); „ספר הפתיחה למשנה תורה" (מצודה, באַנד 7).

1.

יידישע מחשבה האָט דריי פּנימער: אַ רעליגיעזע הלכהשס און אַ ספּעקולאַר-טיווס. יעדער מחשבה-ייִד, גרויס צי קליין, אין ווייטן עבר צי אין אונדזער קעגנ-וואַרט, — לעבט מיט אַ ייִנעם פון די דריי פּנימער. רבנו משה בן מימון איז כמעט דער איינציקער פון די מחשבה-ייִדן, וואָס האָט געהאַט אַ לעדער יי פּנימער: אמונה, הלכה און ספּעקולאַציע. אַלע דריי זיינען געווען כל ימיו זיין פנים. אין אַלע דריי האָט ער געשיינט ווי דאָס גרויסע ליכט אין ישראל, דער מאור הגילה פאַר די לעצטע 800 יאָר.

זיינע ערשטע צוויי פּנימער — דאָס רעליגיעזע און דאָס הלכהשע — זיינען מער אַדער ווייניקער קלאַר, אָפּן. זיין דריט פנים — דאָס ריין ספּעקולאַטיווע — און ספּעציעל די פאַרבינדונג צווישן אים און די אַנדערע צוויי פּני-מער — איז אַ ביסל פּראָבלעמאַטיש. פּראָבלעמאַטיש נישט אזוי פאַרן רמב"ם אַליין — ווי פאַר דער וועלט, אין וועלכער ער האָט געלעבט, און פאַר וועלכער ער האָט געשאַפּן דאָס, וואָס ער האָט געשאַפּן.

וועלכער פון די דריי פּנימער איז געווען דעם רמב"ם אַליין דאָס וויכטיק-סטע? מיר דוכט, ער האָט נישט מבחין געווען בין פנים לפנים. מיר צעשניידן, אַנאַליזירן, אינזאָלירן איין פנים פון אַנדערן — מיר מעגן דאָס טאָן, מיר קוֹזן דאָס טאָן, כדי צו באַקומען אַן אַדעקוואַטן באַגריף פון יעדן אַספּעקט אין רמב"ם'ס לעבן און שאַפּן און צו קומען צו אַ סך-הכל פון דעם גאַנצן רמב"ם

— ווי אַ מענטש און דענקער, מאמין, בעל־הלכה און פּילאָסאָף. ער האָט געהאַט פאַר זיך — נאָר אַ ייִן פּנים, און דאָס איז געווען אַן איין־זיך געשלאָסן, אומצעטיילבאַר פּנים. זיין דריי שיכטיק פּנים — איז געווען ביי אים איינס. מחשבה האָט ביי אים געהייסן: אמונה, הלכה און ספּעקולאַציע — אַ דריי־שטאַקיקער בנין, וואָס איז ביי אים צוזאַמענגעגאַסן ווי איין אַרגאַניש געבוי, מעור אחד. ער האָט זיך נישט געקאַנט פאַרשטעלן סתם, מחשבה אָן אמונה און אָן הלכה, און אמונה און הלכה אָן דענקען, אמתן דענקען, טיפע ספּעקולאַציע — זיינען פאַר אים געווען ווייט פון שלימות, אָדער פשוט נישט אַנצוגעמען. דעריבער, ווער ס'זעט ביים רמב"ם אמונה אַליין, הלכה אָדער ספּעקולאַציע אַליין — זעט נאָר אַ טייל פון אים, איין איזאָלירטן אַספּעקט. ווער ס'זעט רמב"ם אַלע דריי פּנים — דער זעט דעם גאַנצן רמב"ם. אָבער דאָס דאָזיקע פולע און גאַנצע זען עפנט פאַר אונדזערע אויגן אַ סך פּראָבלעמען. — מאַכט דעם רמב"ם זייער פּראָבלעמאַטיש, — נאָכאַמאָל: פּראָבלעמאַטיש פאַר אונדז, נישט פאַר אים.

אַ סך דורות האָבן זיך געמאַטערט פאַר ענטפּערן דעם רמב"ם — סיי אין משנה־תורה, סיי אין מורה־הנבוכים. גרויסע לומדים, ליתנס אין ים־התלמוד פלעגן באַטראַכטן דאָס פאַרענטפּערן אַ שווערן רמב"ם ווי זעם העכסטן און שענסטן ציל פון זייער גייסטיקן שאַפּן. איך וויל דאָ נישט אַנאַליזירן דעם הלכה־לומדישן אופן פון פאַרענטפּערן די האַרבע רמב"ם — אויף ווי ווייט זיי העלפן אונדז באַמת צו קריגן אַ טיפע און אַדעקוואַטע הבנה אין רמב"ם. דאָס איז נישט מיין סוגיאָ דאָ. בנוגע דעם תחום דענקען וויל איך אָבער זאָגן, אַז דער דרך פון ויש ליושב איז נישט דער אידעאָלסטער. עס איז נישט כדאי צו פאַר־גלעטן דעם רמב"ם, פאַרשטאַפּן לעכער, פאַרלאַטעווען ווי ס'לאָזט זיך, אויס־גלייכן קרומענישן, מאַכן אַ מין והיה העקוב למישור ווו ס'איז פאַרט קרוב, צו־דעקן שוועריקייטן אָדער וועלכע ס'איז סתירות, וואָס די שיטה אַליין ווייזט אָן אויף דעם. פאַרקערט, דאָ בעט זיך נישט צו פאַרשטאַפּן נאָר אויפצורייסן, אויפ־צורייסן דעם רמב"ם שיטה, זי אויפּשניידן און אָפּן מאַכן ביי דעם לעצטן פונקט.

ס'זיינען דאָ צוויי דרכים אין אַ צוגאַנג צו אַ פּילאָסאָפּישער שיטה, אַלט צי ניי. איין דרך באַשטייט אין פאַרענטפּערן, צושליסן, צודעקן יעדן גרוב און ריס אין איר, — אַזוי ווערט אָבער די שיטה, וואָס מיר לערנען, נאָך פאַרשלאָסענער פאַר אונדז. אַן אַנדערער און אַ בעסערער דרך איז אויפצומאַכן אַ שיטה, אויפ־לייזן די צוגעמאַכטע קייט פון דענקען, זען ווי דאָס פאַרטיקע געוועב איז געווען געוועבט, און אָנהייבן פון דאָס ניי אויפוועבן די שיטה — אין גייסט און סטיל פון דער שיטה. אויב דאָס איז ריכטיק בנוגע אַ נייערער סיסטעם פון דענקען — איז דאָס נאָר ריכטיקער און דרינגענדיקער ווען מען האָט פאַר זיך אַן על־טערע שיטה, דאָ ווו ס'בעט זיך אַ מין אינטעלעקטועלער תחית המתים, ווו מ'מוז זוכן דעם לוו השדרה פון אַלטן בניו כדי צו געפיען אַן אָנהייב פון שעפּערישער אינטערפּרטאַציע, גייסטיקער רעקאָנסטרוקציע. נאָר אויך אַזא אופן קאָן מען פליסיק מאַכן אַן אַלטע פּילאָסאָפּישע שיטה פון אַ 800 יאָר צוריק — און ווידער פילן איר לעבעדיקן פולס.

רמב"ם, דער דענקער, האָט נישט וואָס מורא צו האָבן פאַר קשיאס. געפער־לעכער זיינען פאַר אים און זיין שיטה געוויסע תירוצים, וואָס זיינען אַזוי ווייט פון אים ווי מזרח איז ווייט פון מערב. לכן, פּילאָסאָפּיש דאַרפן מיר נישט שטרעבן

צו קריגן אַ פאַרענטפערטן רמב"ם — אַ רמב"ם פול מיט תירוצים, און ממילא פאַרשטאַפט פון אַלע זייטן, וואָס מיר דאַרפן האָבן איז אַן אַ פּענעם רמב"ם — אויב איך מעג זיך אַזוי אויסדריקן — נישט קיין צוגערעכטן און פאַרגלעטן, נאָר אַ רמב"ם פול מיט פּראַבלעמען, פּראַבלעמען פון זיין צייט און פון אונדזער צייט.

דער דגש ליגט דאָ נישט אויף „אונדז“ — נאָר אויף אים, דעם רמב"ם, אין דער געוויינלעכער פּראַגע „רמב"ם און מיר“ — וואָס איז אַזוי אָפט גער שטעלט געוואָרן אין די לעצטע צוויי דורות, ספּעציעל ביי יוביליען און יאָר צייטן — ליגט ווייניק מזל-ברכה, סיי פאַרן רמב"ם, סיי פאַר אונדז, ס'האַט נישט קיין זינען צו שטעלן דעם רמב"ם — אָדער וועלכן ס'איז קדמון — פאַרן משפט פון „מיר“: וואָס „מיר“ האַלטן פון אים, צי „מיר“ אָנערקענען אים צי נישט, וואָס ער קאָן „אונדז“ געבן אַזוי. אין דער אמתן איז עס פאַרקערט: מיר מוזן גיין צו אים, נישט ער צו אונדז, מיר מוזן זיך צופאַסן צו אים — נישט ער צו אונדז, ווילן מיר זען זיין מהות ווי ס'איז — מוזן מיר זיך איינלעבן אין אים, וועבן פון דאָס ניי זיין אַלט געוועב, מיט זיין שתיזער, ווען אויך אויף אונדזער אופן — יא, זיך טיפער געדאַנקלעך אויסשמועסן מיט אים, נאָר אַזוי קאָן מען דעם רמב"ם פון ס'ניי אויפוועבן — אין טרייקייט צו זיין שורש און נוסח. נאָר אַזוי קאָן מען אים ברענגען אין לעבעדיקער באַוועגונג — און זיך באַוועגן מיט אים צוזאַמען, דאָס וואַלט געווען די ריכטיקע פּילאָסאָפּישע באַ- דייטונג פון אַ רמב"ם-יאָרצייט.

אַ פאַר צענדלינג יאָר מעיין זיין אין רמב"ם האָבן מיר געגעבן דאָס געפיל, אַז ס'לוינט אויפצומאַכן דאָס אַלטע געוועב פון רמב"ם — ס'לוינט זייער; יא, ס'איז אַפילו נויט ווען די ק פאַר אונדז אָפן צו מאַכן דעם רמב"ם — אין אַלע זיינע דריי פּנימער, דער רמב"ם איז נאָך אַלץ אַ קוואַל פון דענקען, לע- בעדיק דענקען. עס ראַנגלען זיך נאָך אין אים פּראַבלעמען, נאָר נישט-אויסגע- שעפטע, נאָך לעבעדיקע, אויך פאַר אונדז.

2.

זיינע לייזונגען זיינען נישט דער עיקר, זיין פיזיקאַליש וועלט- בילד און אַנדערע וויכטיקע טיילן פון זיין סיסטעם, און פון גרויסער השיבות פאַר אים אין זיין סיסטעם — זיינען נאָטירלעך צייט-באַדינגט. דער עיקר איז זיין דראַנג צו זוכן אַ לייזונג: נישט דער אַזוי גערופענער סינטעז — נאָר דער וועג, דער רצון, די אינערלעכע נויט פליסיק צו מאַכן יידי- שע מחשבה. דאָס הייסט: ברענגען יידישע מחשבה און מחשבה בכלל אין אַ באַציונג, אין אַ לעבעדיקער און פערמאַנענטער קעגנזייטיקער באַציונג; נישט מורא האָבן פאַר שפּאַנונג, פאַרקערט, זוכן די שפּאַנונג, די באַ- ציונג צווישן דער מחשבה פון דעם בגויים לא יתחשב און מחשבה פאַר זיך אַליין, מחשבה בכלל.

אונדזערע בעלי-אגדה האָבן פאַר יעדן יידישן קדמון — פון אברהם אַבינו אָן — גענאָסן אַ ספּעציעלע מטבע (מוניטין שלו). די מטבע האָט צוויי זייטן, און זיי דריקן אויס דאָס וועזן און דעם אויפטו פון אונדזערע קדמונים, וואַלט עמיצער געפרעגט, וואָס איז דעם רמב"םס מטבע, מוניטין שלו מהם? וואַלט

איך געענטפערט; משנה-תורה מכאן ומורה-הנבוכים מכאן. וואָלט דער רמב"ם אונדז געלאָזן א יי נ ס פון די ביידע, וואָלטן מיר געמעגט זאָגן; דיינו. האָט ער אָבער אַ מטבע, און זי האָט צוויי זייטן — און דאָס איז געוואָרן אַ גרויסע פּראָבלעם: ווי אזוי קען א יי נ מטבע האָבן משנה-תורה אויף איין זייט און מורה-הנבוכים אויף דער אַנדער זייט?

ס'זיינען דאָ פאַרשער און סתם-רמב"ם-קענער, וואָס פּילפולן זיך אָפט וועגן דער פּראָגע; וואָס איז וויכטיקער, צענטראַלער, אָדער מער כאַראַקטעריסטיש פאַרן רמב"ם; זיין משנה-תורה אָדער מורה-הנבוכים? אָפט דוכט זיך ווי זיי וואָלטן געהאַט אַ מין „מיסטעריעזע" וואָג, לייגן אויף איין שאַל דעם משנה-תורה, אויף דער אַנדער שאַל דעם מורה-הנבוכים — און וועגן אָפּ די ביידע, אַמאָל גייען זיי אזוי ווייט און מאַכן השערות — וועגן רמב"ם אַליין, ד"ה: וועגן זיין אייגענער שטעלונג צו זיינע צוויי הויפט-ווערק, די לבושים פון זיין גרויסן גייסט — אזוי ווי זיי וואָלטן געווען זיכער, אַז דער רמב"ם אַליין האָט „געהאַלטן" פון איינעם פון יענע צוויי ווערק מער ווי פון אַנדערן... אַזעלכע מיני אינטעלעקט טועלע „איבונגען" זיינען נישט נאָר שטרענג-וויסנשאַפטלעך נישט צו דער-לאָזן — זיי האָבן אַפילו נישט דעם ווערט וואָס סתם אַ היפּאָטעזע האָט אַמאָל, גיט אַמאָל אַ ביסל שפּייז דער פּאָנטאָזיע, אָדער העלפט אונדז כאַפּן אַ קוק אין אַ פאַרבאָרגן ווינקעלע. די דאָזיקע פּראָגע איז פאַר זיך אַליין גאַנץ זינלאָז. די רמב"ם-מטבע איז אַ גאַנצע און א יי נ ס ל ע כ ע מטבע — זי האָט צוויי זייטן, זי מוז האָבן די דאָזיקע צוויי זייטן; און מיר מוזן זיי ביידע ש ט ע נ ד י ק זען, ג ל יי כ צ יי ט י ק און ג ל יי כ ו ע ר ט י ק באַ האַנדלען. נאָר אזוי וועלן מיר אַריינדרינגען אַ ביסל אין דער טיפעניש פון דער רמב"ם-שאַפּונג, און פאַרשטיין אין אַ געוויסער מאָס דאָס, מיט וואָס דער רמב"ם האָט באַהערשט הונדערטער יאָרן דאָס אינטעלעקטועלע לעבן אין ישראל — און איז געוואָרן ביי אונדז דאָס, וואָס ער איז.

באַטראַכטן מיר דעם רמב"םס גייסטיק געשטאַלט — וואַרפט זיך אונדז אין די אייניק קודם-כל זיין טיף געפיל פון א ח ר י ו ת פאַר גאָט און מענטש, פאַר דער רייניקייט פון גלויבן און דענקען אין ישראל.

ער באַזונגט זיך נישט מיט פירושים און פּראָגמענטן — ער וויל דאָס גאַנצע צען זיין בליק איז ט אַ ט אַ ל. ער גייט ביז צום לעצטן, צום טיפּסטן, וואָס וויל ער ווי אַ שעפּערישער דענקער? ער וויל ח ו ת ם זיין, מאַכן אַ סך-הכל, אַפּשליסן, קאַנצענטרירן אין אַ תּמצית דעם גאַנצן עבר, אַרויסקריסטאַ-ליזירן דעם ע י ק ר פון דער געוואָלדיק-פאַרצווייגטער און שווער-באַלאָדע-נער טראַדיציע פון הלכה און דענקען. ענציקלאָפּעדישע מענטשן זיינען דרך-כלל ווייניק שעפּעריש; אַ ר י ס ט אַ ט ע ל און ל י י ב נ י ך, למשל, זיינען נישט קיין זייער אָפטע דערשיינונגען אין וועלט פון דענקען. אַז מען איז שטענדיק פאַרנומען מיטן מאַכן דעם סך-הכל פון דער גאַנצער וועלט — פאַרלירט מען דעם א יי ג ע נ ע ם חשבון, מ'הייבט גאַרנישט אָן קיין שטיקל אייגנס. דער רמב"ם איז זיכער נישט געווען אַזאַ מין ענציקלאָפּעדיסט. זיין לעבנס-ניסח באַשטייט נישט אין ענציקלאָפּעדיזם — נאָר אין ש ע פ ע ר י ש ע ר ח ת י מ ה, און אַ שעפּערישע חתימה — איז שטענדיק אַ פ ת י ח ה, אַ נייער אָנהייב. דאָס איז דער טיפּפערער זין פון זיין גיגאַנטיש הלכה-ווערק מ ש נ ה ת ו ר ה; האָט דער משנה-תורה אָפּגעשניטן? אָפּגעשלאָסן? צוגעמאַכט די

טויערן פון לערנען, פון אינטעלעקטועלער אַקטיוויטעט אין לומדישן ישראל? האָט ער אַ סוף געמאַכט פון שקלא וטריא, משא ומתן אין הלכה? ניין, פאַר-קערט, דער דאָזיקער ספר, וואָס האָט געוואָלט חותם זיין (זע דעם רמב"ם הקדמה צו משנה-תורה, אויך זיינע בריוו קעגן זיינע קריטיקער אין דער דאָזי-קער פרשה) — האָט געפֿענט, אויסגעגראָבן נייע קוואַלן פון גייסטיקער ענערגיע. קײַן הלכה־ספר האָט אין די לעצטע 765 יאָר (זייט 1189, ווען דער משנה-תורה איז אָפגעשלאָסן געוואָרן) אַזוי פיל אָנגערעגט, דערמוטיקט, אַרויסגעפֿאַדערט דאָס הלכה־שע שאַפֿן, אָפּט אָפּילו דעם אַלגעמיינ־אויסגעלאַכטן און ווייניק־פֿאַרשטאַנענעם פּילפּול — ווי דווקא דער משנה-תורה.

און דאָ ליגט פֿאַר אונדז אַ צווייטע מטבע פֿאַרן רמב"ם: חתימה פון איין זייט און פתיחה פון דער אַנדער זייט. חתימה און פתיחה זיינען אין זיין פערזענלעכקייט און שאַפֿן אינערלעך שטאַרק פֿאַרבונדן. דער סך-הכל זאָגט ביי אים שירה פון אַ בראשית. דער תמצית הייסט ביי אים: אָנהייב. די אַלטע וועלט ווערט אָפגעשלאָסן — און תוך כדי שקיעה און אָפּשליסן הייבט זיך אָן אַ נייער מאַרגן. אויך דאָ לעבן אין רמב"ם ברענענדיקע פּראָגעס, וואָס וואַרטן נאָך אויף שעפּערישער אינטערפּרעטאַציע.

3

הימל און ערד זיינען די צוויי ברען־פּונקטן פון זיין פּילאָסאָפּישער עליפֿ-סע. ער וויל אַ פּרייע ערד און אַ ריינעם הימל — אַ פּרייען מענטשן און אַ ריי-נעם גאָט. זיין אידעאָלער מענטש איז אַן אמונה־אַקצעפּטירנדיקער און פֿאַרשטאַנד־געפּירטער, אַ פּרייער מענטש, ד"ה, אַ דענקענדיקער מענטש (און, זעלבסטפֿאַר-שטענדלעך, גלייכזייטיק אַ שומר תורה ומצוות), וואָס דערגרייכט די העכסטע מדרגה פון שלימות אין גייסט און פֿאַרשטאַנד. ער אַליין איז אינעווייניק "מיטן מלך אין זיין פּלאַץ" — אין רמב"ם'ס לשון (אין מורה־הנבוכים, דריטן טייל, קאַפּיטל 51).

אַזאַ מענטשן וויל ער האָבן אויף דער ערד. און אין הימל וויל ער זען אַ גאָט, וואָס איז אַבסאָלוט ווייט פון צייטלעכן, פון ערדישן, פון מענטשן און פון מענטשלעכן — בקיצור אַ גאָט. גאָט איז ביי אים נישט אַ "מענטשלעכע דער-פּינדונג", אַ נוצלעכע "אינסטיטוציע", אַ מין סאַציאַל־פּראָגמאַטישער העכס-טער "פּונקציאָנער", אַ מיטל פֿאַר געוויסע סאַציאַלע ראַליעס אָדער וועלכע עס איז אינדיווידועל־פּסיכאָלאָגישע "טעראָפּעוטישע" צוועקן — נאָר גאָט ממש. (מאָדערנע ייִדישע פּאָזיטיוויסטן אינטערפּרעטירן דעם רמב"ם אין זייער גייסט — אָבער דאָס איז זיכער נישט דער היסטאָרישער רמב"ם, דער רמב"ם ווי ער איז געווען כשהוא לעצמו). אָבער פון דער אַנדערער זייט, כאַטש גאָט איז כבודו מלא עולם — מוז ער דאָך לאָזן פּלאַץ אויף דער ערד פֿאַר דעם מענטשן. נאָך מער: ער מוז לאָזן פּלאַץ פֿאַר נאָר, פֿאַר געזעץ און אַרדענונג. דער רמב"ם איז וועלט־ווייט פון שפּינאָזעס "דעאוס סיווע נאַטוראַ". זיין גאָט איז דער באַשאַפּער פון דער נאַטור, שטייט אַיב ער דער נאַטור. אָבער ער עלי-מינירט נישט די נאַטור. גאָט איז גאָט — און נאַטור איז נאַטור.

וויל מען פֿאַרשטיין טיפּער דעם רמב"ם'ס שטעלונג צו נאַטור און נאַטור־אַרדענונג — איז כדאי דורכצואַרבעטן אַ סך פון די אַנטי־רמב"ם אויסברוכן אין דער מיטלאַטערלעכער און שפּעטערער ליטעראַטור. דעם רמב"ם'ס ייִדישע קעג-

נער זיינען אפט נישט געווען בכוח, אָדער האָבן נישט געוואָלט, אַקצעפּטירן נאָ-
טור — אין טיפּערן זין פון וואָרט — ווי דער רמב"ם האָט דאָס געטאָן. צווישן
זיי זיינען געווען רעליגיעזע דענקער, וואָס האָבן באַטראַכט די נאַטור פאַר אַן
אומגליק פאַר ישׂראל — וואָס דאָרף נישט די נאַטור, וואָס איז איבער דער נאָ-
טור, אָדער וואָס איז אַ נאַטור פאַר זיך אליין. איינער פון די אַנגרייפּער פון
„חכמת יונת", למשל, שלמה אבי ער שלום ביילאה, דער מחבר פון „אמונת
חכמים", אַ 500 יאָר נאָכן רמב"ם, האָט אויסגעשריגן: „הפשט והטבע היו
בוכרינו" — פשט און נאַטור האָבן אונדז אומגליקלעך געמאַכט. דער רמב"ם
אַבער געהערט צו די ווייניקע יידישע רעליגיעזע דענקער, וואָס נישט זיינענדיק
מוותר מקוצי של יוד אויפן הימל — האָבן אויך נישט אַפּגעטראָטן אַ כזית פון
דער ערד אונטער זייערע פיס. יא, גאָט — אַבער אויך מענטש. יא, דאָס איבער-
נאַטירלעכע אַבער אויך נאַטור. „פשט" און „טבע" — אַן זיי וואָלט דער
רמב"ם נישט געווען בכוח גייסטיק צו עקסיסטיין.

די איבער-נאַטור און נאַטור, גאָט און מענטש — דער רמב"ם איז טיף
אַריינגעדרונגען אין דער אָמפּאַרמיידלעכער, „אומהיילבאַרער" שוואַכקייט פון
מענטשן צו פאַרמענטשלעכן נישט נאָר דאָס אוממענטשלעכע, נאָר אויך דאָס
איבערמענטשלעכע. דער מענטש איז צו גראַב, צו קערפּערלעך, צו ערדיש, צו
מגושמדיק — און אַזוי איז ער כסדר, באַוווּסט און נישט-באַוווּסט, מעשים, פאַר-
מענטשלעכט-פאַרקערפּערט, אַלץ וואָס איז אַרום אים אין דער נאַטור, אויך אַלץ
וואָס איז איבער אים און איבער דער נאַטור — ד"ה, ער פאַרמענטשלעכט אַפילו
גאָט אַליין; און צוליב טיפע פּסיכאָלאָגישע סיבות — אפשר גאָט נאָך מער ווי
די נאַטור. דעם רמב"ם מילחמה קעגן דער הגשמה, פאַרמענטשלעכונג פון גאָט
— און דאָ איז ער ממשיך די שטאַרקע „רייניקונג" טענדענץ לגבי דעם באַגריף
גאָט ביי די עלטערע תורה-איבערזעצער און רב סעדיה גאון — איז איינע פון
זיינע פאַרביטערטסטע מילחמות. אין איר ווייזט ער זיך אַרויס ווי אַן אויסער-
געוויינלעכער שאַרפּער פאַלעמיקער. וואָס פאַר אַ גרויס געפאַר דער רמב"ם האָט
געפונען אין דער טענדענץ פון דער הגשמה — קען מען זען פון דעם, וואָס ער
האָט נישט נאָר אין זיין הלכה-ספר, דעם משנה-תורה (הלכות תשובה, פרק ג')
דערקלערט הלכהש יעדן יידן, וואָס אַקצעפּטירט הגשמה פון גאָט פאַר אַ מ י ן
(די דריטע פון די פינף קאָטעגאָריעס פון מינים, וואָס דער רמב"ם ציילט דאָרט
צוזאַמען). נאָר וואָס ער הייבט אַן זיין מורה-הנבוכים מיט דעם קאַמף קעגן
הגשמה, און ער גיט אים אַפ אַ ניין און פערציק קאָפיטלעך. דער דאָזיקער ערש-
טער אונטערטייל פון ערשטן בוך פון מורה-הנבוכים איז פון פונדאַמענטאַלער
וויכטיקייט פאַרן פאַרשטיין דעם רמב"םס דענקען — און אויך פון דער שאַרפּער
רעאַקציע קעגן אים מצד זיינע קעגנער. פאַר דעם רמב"ם איז דאָס אַבסאָלוטע
אַפּוואַרפן די גאָט-הגשמה אַ פונדאַמענטאַלער תנאי, סיי פאַר אמתער אמונה,
סיי פאַרן ריכטיקן דענקען. אמונה און דענקען פאַרלאַנגען קאָטעגאָריש, אַז דער
באַגריף גאָט זאָל זיין אַבסאָלוט פריי פון קערפּער און קערפּערלעכקייט, מענטש
און פאַרמענטשלעכונג. זיינע יידישע קעגנער, אין זיין צייט און שפּעטער, האָבן
נישט געזען, ווי ער, יענע געפאַר, וואָס ליגט אין דער הגשמה. זיין גרויסער
משנה-תורה קריטיקער, ר' אַברהם בן דוד, האָט געזאָגט: אַ סך „גרעסערע און
בעסערע" פון אים, דעם רמב"ם; זיינען געגאַנגען אין דרך פון הגשמה... אויף
ווי ווייט גלויבן, פאַר זיך אַליין, צי פון דענקענדיקע מענטשן צי פון סתם-מא-

מינים, מו ז' אָדער קען אַפּוואַרפן דעם לייכטסטן און סובטעלסטן שאַטן פון גאַטס הגשמה, ווי דער רמב"ם האָט עס געטאָן און האָט פאַרלאַנגט פון יעדן מאַמין, צו טאָן — דאָס איז אַ פּראַגע פאַר זיך.

הגשמה פון גאַט — אונטערגראַבט פאַרן רמב"ם די עצם אידייע פון גאַט, שאַפט אַ קאַרדינאַלע סתירה אין גאַטס וועזן, וואָס מוז סוף-כל-סוף שירן אויך צו דער פאַרנייגונג פון זיין עקזיסטענץ. אָבער די דאָזיקע הגשמה איז נישט דער איינציקער דע נקפ"ע ל' ע' ר', וואָס דער רמב"ם פאַרוואַרפט אַזוי ענערגיש. ער וואַרפט אָפּ מיט דער זעלביקער אַנטשלאַסנקייט יעדן טעות, יעדן פּסוּדאָ, אַלץ וואָס איז „פאַלש“, נישט-רעאַל — אין די אַלגעמיינספּע-קולאַטיווע און רעליגיעזע ספּערעס. אַזוי באַקעמפט ער אויך דעם דמיון, די אומ-באַגרינדעטע „פאַנטאַזיע“. אַזוי ווי עס. איז אַ חילול השם צו פאַר-פאַלשן גאַטס מידות און עקזיסטענץ דורך פאַרמענטשלעכונג — אַזוי איז עס אַ מין חילול השם, פּראַפּאַנירונג פון מענטשן, ווען ער לעבט ווי אַ געפאַנגענער אין אַ וועלט פון ווילדע דמיונות, טעותים, אילוזיעס, און נישט אין דער ספּערע פון קלאַרן פאַרשטיין און וויסנשאַפטלעכן באַגרייפן. אין דער זעלבער מאָס איז דער רמב"ם אויך קעגן דער הערשאַפט פון צופאַל (מקרה) אין מענטשנס לעבן און דענקען. עס מוז זיין אַ געזעץ, אַן אַרדענונג, אויבן און אונטן, אין קליינע ווי אין גרויסע ענינים. די מעטאַפיזיק איז באַזירט אויף גע-זעצן פון אַרדענונג, אַלזאָ, וואָס מער געזעץ און אַרדענונג — און וואָס ווייניקער צופאַל און פּלאַנאַליזאָיקייט. וואָס מער חכמה און ידיעה — און וואָס ווייניקער שפּינוועבס פון אילוזיע און סתם-פאַנטאַזיע — דאָרט וווּ מענטש מוז וויסן, פאַרשטיין און גרינטלעך באַגרייפן.

.4

רמב"ם דער דענקער האָט אַרויסגעפאַדערט סיי די עלעמענטאַרע רעליגיע-זע איינשטעלונג פון דעם „נאַיוון“ אָדער סתם מאַמין פון איין זייט, סיי די זי-כערקייט און צופרידנקייט פון די האַלבע און דריי-פערטל „אינטעליגענטן“, וואָס זיינען נישט געווען אַזוי ערנסט אין זייער דענקען און נישט אַזוי טיף פאַרוואַרצלט אין דער יידישער אמונה-טראַדיציע ווי ער, פון דער אַנדערער זייט.

זיין ברייטער אינטעלעקטועלער פאַרנעם, זיין זוכן צו גיין טיף ווי מעגלעך אין דענקען — האָבן אים שטענדיק געטריבן זיך צו באַמיען און לייזן אומלייד-באַרע פּראַבלעמען. גרויס איז זיין נישט מורא האָבן פאַר אומלייזבאַרקייט. זיין ספּעקולאַטיווער מוט איז כמעט גרענעצלאָז — כאַראַקטעריסטיש פאַר אַזאַ גרויסן בעלי-יכולת, פאַר דעם טיפּ דענקער, וואָס דער רמב"ם רעפּרעזענטירט.

אין זיין עטישער סיסטעם מאַכט דער רמב"ם דעם מיטלענע. די מידה בינור גיט, — פאַרן צענטראַלן פּרינציפּ. אויף דער דאָזיקער מידה בינונית האָט אַרטיסטאָטעל נישט געהאַט קיין מאַנאַפּאַל — כאַטש ער האָט דעם דאָ-זיקן פּרינציפּ סטאַביליזירט אין דער עטיק, און אַזוי איז ער געוואָרן פאַרקניפט מיט זיין נאַמען, ווי אַ סך עלטערע אידייען, וואָס זיינען אַריינגעפאַלן אין זיין האַנט און געוואָרן זיין „אייגנטום“. דער עיקר פון יענעם מיטלענע ווי אַן עטי-

שער מאַקסיס איז געווען באַקאַנט און אַקצעפּטירט ביי פאַרשידענע אַלטע פעל-קער, און איז פאַרטראַטן אויך אין עלטערע ייִדישע קוועלן, וואָס פון זיי האָט דער רמב"ם, נאַטירלעך, שטאַרק געשעפּט. אָבער אין זיין מעטאַפיזיק דערלויבט דער רמב"ם נישט קיין דריסטהרגל — נישט דעם מיטלועג, נישט דער פּשרה צווישן צוויי עקסטרעמען. דאָרט מאַכט ער די ביידע קציות, די אייגנטלעך קעג-נערישע עקסקלוסיווע שטאַנדפּונקטן — א י נ ס .

דער רמב"ם איז נישט דער ערשטער — און נישט דער לעצטער — וואָס האָט זיין גאַנץ לעבן זיך געראַנגלט שלום צו מאַכן צווישן ג ל ו י ב נ און ו ו י ס נ , התגלות (אַנטפלעקונג) און תּבוּנה (פאַרשטאַנד). אָבער ער האָט זיך נישט באַגנוגט מיט סתּם שלום, סתּם קאַמפּראַמיס, לעבלעכע האַרמאָניע, אַ מין „נישט-אַנגריף-פאַקט“, אָדער פּרידלעכע צוזאַמען-עקזיסטענץ, וווּ ביידע צדדים דערקלערן — אומדירעקט — זייער קעגנזייטיקן פאַרדאַכט, זייער ווילן דעם אַנדערן חרוב צו מאַכן און זייער שוואַכקייט אָדער מורא דאָס פאַרלויפיק אויסצופירן... דאָס איז נישט דעם רמב"םס דרך אין מחשבה. ער ג י ס ט ה ת ג ל ו ת און תּבוּנה צוזאַמען, וו ע ב ט גלויבן און דענקען צוזאַמען אין אַ ניי געוועב. צי די ביידע „פיינדלעכע“ עקסטרעמען בלייבן צוזאַמען לדורות צי נישט — איז אַן אַנדער פּראָגע. ביי א י ס אָבער זיינען זיי לעבעדיק צו-זאַמען — והיו לבשר אחד; אָדער בעסער: לרוח אחד.

איך וויל דאָ אָנווייזן נאָר אויף איין אילוסטראַציע פון אַ צענטראַלער פּרשה אין רמב"םס דענקען — די פּרשה פון דער גאַט-קאַנצעפּציע, די העכסטע סוגיא, די צענטראַלע ביי יעדן רעליגיעזן פּילאָסאָף, ביי אונדז און ביי די אומות העולם, — און פאַקטיש אייגנטלעך ביי י ע ד נ פּילאָסאָף, פון פּלאַטאָן און אַריסטאָטעלן ביז די היינטיקע דענקער.

5.

דער משנה-תּורה איז דער גרעסטער און שעפּערישסטער סך-הכל פון דער תּורה-שבכתב און דער תּורה-שבעל-פה ביז צום צוועלפטן יאָרהונדערט — אַ סך-הכל פון אַ גאַנץ איינציקאַרטיקן כאַראַקטער. דער דאָזיקער „סך-הכל“ מוז אַ סך טיפּער פאַרשטאַנען ווערן ווי אַ סך „פאַרשטייען“ אים, ווען זיי ריידן וועגן אים ווי וועגן אַן „ענציקלאָפּעדיע“, אָדער סתּם אַ „זאַמלונג“ פון הלכה-מאַטע-ריאַל; אָדער ווען זיי זאָגן, אַז דער משנה-תּורה איז סוף-כל-סוף נישט קיין „אַרי-גינעל“ ספר ווייל אַלץ וואָס שטייט אין אים שטאַמט נישט פון רמב"ם, נאָר פון די עלטערע מקורות.

אויך דער מורה נבוכים האָט אין זיך אין אַ פאַר טיילן, אַ סך פון דעם שעפּערישן „סך-הכל“. אָבער, אין תּוך אַריין, צווישן זיינע פאַרשידענע פּנימער איז באַזונדערס שטאַרק בולט דאָס פנים פון אַ פירוש — אַ פירוש אויף תנ"ך. טיפּער געזען — איז אין אַ געוויסן און אַנטשטיינדדיקן פּרט, יעדע דענק-סיס-טעם, וואָס איז געשאַפּן געוואָרן פון אַ יידן, פון ידידיה (פּילאָן) אין אַלעקסאַנד-ריע של מצרים, ביז הערמאַן כהן אין דייטשן מאַרבורג און וויטער אַ פירוש אויף די כתב-הקודש. נאָר דער באַגריף פ י ר ו ש מוז טיפּער פאַרשטאַנען ווערן. דאָס איז נישט סתּם פאַרטייטשן און דערקלערן, דאָס וואָס מ'רופט אַן „קאַמענטאַר“ — עס איז אין זיין עצם וועזן אַ פרוּוו זיי צו גיסן און פורעמען.

אן אקט פון שאפן און איבערשאפן, אויך א טיפער וויכוח, א חשבון-הנפש פון א שפעטערן יידן מיט אן עלטערן מקור, מיט אן אלטן מקור, דעם מקור פון אלע מקורות — וואָס נישט יידיש, נישט רב סעדיה גאון, נישט דער רמב"ם און אפילו נישט שפינאָזא האָבן געקאָנט איגנאָרירן, ווען זיי האָבן געמאַכט זייער ערשטן אָדער אַנטשיידנדיקן שריט אין זייער וועלט פון מחשבה, ווען זיי האָבן זיך אָנגעהויבן אַריענטירן אין דער מעשה-בראשית און מעשה-מרכבה פון ישראל און פון דער וועלט.

דער תנ"ך, די מעשה-בראשית פון ישראל, הייבט זיך אָן גאַנץ קורץ, מיט דריי ווערטער: בראשית בראשית בראשית. די פילאָסאָפיש-זויסנ-שאַפּטלעכע גריכיש-מוסולמאַנישע מיטלאַלטערלעכע וועלט, וווּ דער רמב"ם איז געווען אינטעלעקטועל-ספעקולאַטיוו אַ בן-בית — הייבט זיך אָן מיט אַ מעטאָ-פיזיק וואָס איז געבויט אויף גאָט ווי די ערשטע סיבה, ערשטער באַוועגער, און גאָט אַ באַשאַפּער — איז אַ ייִן גאָט, גאָט אָן ערשטע סיבה, אָן ערשטער באַוועגער — איז אַ גאַנץ אַנדערער גאָט. יעדער פון די דאָזיקע ביידע באַגריפן רעפּרעזענטירט נישט נאָר אַן אַנדער טיפּ גאָט, אָן אַנדער מין הימל — נאָר אויך אַן אַנדער טיפּ מענטש, ערד, ציוויליזאַציע, גע-זעלשאַפּט, וואָרעם דאָס מוז זיין פאַר אונדז אָן עלעמענטאַרער כלל: מיט יעדן באַגריף גאָט איז פאַרבונדן אַ באַשטימטער באַגריף מענטש: מלכותא דארעא כמלכותא דרקיעא; יעדער טיפּ הימל האָט זיך זיין טיפּ ערד, אַ גאָט-קאַנצעפּ-ציע איז נישט קיין אָנגעלעגנהייט בלויז פאַר טעאָלאָגיע אָדער מעטאָפיזיק, מיט איר איז שטענדיק פאַרבונדן נישט נאָר אַ באַשטימטע באַציונג צווישן גאָט און קאָסמאָס — נאָר אויך צווישן קאָסמאָס, נאַטור, מענטש און געזעלשאַפּט.

די אויבן-דערמאָנטע צוויי קאַנצעפּציעס פון גאָט זיינען אַזוי פונדאַמענטאַל פאַרשידן — יא, אַפילו פרינציפיעל קעגנעריש, אַ גאָט, וואָס שאַפּט אַ וועלט — צי יש מאין צי פון אָן אייביקער מאַטעריע, צי פון זיך אליין דורך אַ פּראָצעס פון עמאַנאַציע — איז אַ גאַנץ אַנדער גאָט ווי אַ גאָט וואָס באַוועגט, וואָס איז אַ סיבה, אָדער באַשאַפּט נישט. אַזוי ווי אַ גאָט, וואָס קען נישט ווערן פלייש-קערפער-מענטש, און קען קיין זון נישט האָבן — איז אַבסאָלוט פאַרשידן און קעגנעריש צו אַ גאָט, וואָס קען יא ווערן פאַרקערפערט און פאַרמענטשלעכט, און אויב אַפילו בלויז סימבאָליש, און קען יא האָבן אַ זון, צי אַ זון ממש, צי „על פי הדרוש"... (דעריבער, דאָכט מיר אַז דאָס שטענדיקע ריידן ביי אונדז — ספעציעל דאָ אין אמעריקע — וועגן דעם „בשרות פו דיקן" גאָט פון דער אַזוי-גערופענער יידיש-קריסטלעכער ציוויליזאַציע, איז נישט נאָר ווייט פון אמת נאָר אַפילו זייער געפערלעך פאַר דעם יידישן „שותף" — ווי אַ רעליגיעז-קולטורעלע אילוזיע, וואָס קען פירן צו געוויסע סאָציאַל-פּאָליטישע אילוזיעס, וואָס אויף זיי טאָר מען נישט בויען אַ „פרידלעך צוזאַמענלעבן" צווישן ייד און קריסט).

גאָט, ווי די ערשטע סיבה, איז סוף-כל-סוף אָן אומלייזבאַרער טייל, אַ רינגעלע אין אַ לאַנגער-לאַנגער קייט באַוועגערס און סיבות. יא, ער איז ערשטער באַוועגער, באַוועגער און נישט באַוועגט, ערשטע סיבה, אָבער, זייענדיק ערשט — הייסט האָבן געמיינזאַמקייט מיט צוויי, דריי אָנאָוו; ד"ה, זיין ווי ס'איז אין אומגעפער דער זעלבער מערכה ווי דער צווייטער, דריטער, פערטער אָנאָוו. אַוודאי, ערשטע סיבה איז אַ פרימוס. —

אַבער אין עצם זיין אַ פרימוס ליגט אַ געוויסע אימאָנענטע באַציונג. אַ פ א ר - ב ו נ ד נ ק י י ט מיט די אַנדערע באַוועגער און סיבות, וואָס עפנט אויף די טיר פאַר אַ מין אָפהענגיקייט, קעגנזייטיקייט, וואָס זיינען זייער פּראָבלעמאַטיש פאַר אַ העכסט און איינציק־אַרטיק וועזן ווי גאַט. אַ סיבה קען קיין מאָל נישט עקזיסטירן פאַר זיך, זי מוז האָבן אַ פּו ע ל - ל י ו צ א, מוז שטיין אין פּראָצעס פון פּערמאַנענטער סיבותדיקייט, צי גלייכראַנגיק מיט די אַנדערע סיבות צי נישט. אַן ערשטע סיבה ווערט נויטווענדיק פאַרוויקלט אין באַציונגען, וואָס זיינען עלול צו באַרױבן די ערשטע סיבה פון איר איינציק־אַרטיקייט, איר ערשטקייט — ווייל ערשטקייט פאַרלאַנגט, אַז זי זאָל געצױלעט ווערן, אַז עס זאָל זיין צווייטיקייט, דריטקייט אַאָזװו.

גאַט ווי אַ בורא־עולם — איז פאַר זיך גופא נישט גלאַט קיין ערשטע סיבה. ער איז דער וויקלעכער אַ י י נ צ י ק ע ר מקור פון עקזיסטענץ בכלל, און אַלץ וואָס איז מיט דעם פאַרבונדן, גאַט, דער באַשאַפּער, האָט אַ כאַראַקטער, וואָס נאָטור און מענטש קענען קיין מאָל נישט האָבן — זיי זיינען אַ ב ס א - ל ו ט אויסגעשלאָסן פון אַזאַ מין אייגנשאַפּט, אין וועלכער־עס־איז ממשותדי־קער פאַרעם. בראַשית, בראַ אלהים — הייסט: גאַט אַ ל י י ן איז דער בורא, און עס איז נישטאָ קיין ערשטער בורא, צווייטער בורא אַאָזװו. (מיר ריידן דאָ וועגן בריאה אין איר פונדאַמענטאַלסטער און העכסטער באַטייטונג, ווי זי קען פאַרבונדן ווערן נאָר מיט גאַט אַלײן, און גאַט אַ באַשאַפּער.) נאָטור און מענטש ווערן דאָ קיין מאָל נישט אַרײַנגעשטעלט אין דער זעלבער שורה מיט גאַט, דעם בורא עולם. דאָס איז אַן אַבסאָלוט. ט ר אַ נ ס צ ע נ ד ע ט ע ר גאַט. ער איז מ ה ו ן דער וועלט, א י ב ע ר דער וועלט. כאַטש כבודו מלא עולם — פּרעגן משרתיו, זיינע מלאַכים, און נישט נאָר זיי אַלײן; איה מקום כבודו? אַזדאי, דאָס תנ״כישע־תלמודישע ייִדנטום און אונדזער קבלה ריידן דאָ אין אַ ביסל פאַרשײדענע נוסחאות — אַבער אין תּו ך אַ ר י י ן בלייבן זיי אַלע פּרינציפּיעל שטרענג ביי גאַט דעם באַשאַפּער, דעם טראַנסצעדענטן העכ־סטן וועזן.

6.

בראשית ברא — איז נישט קיין צו פּע ל י ק ע פתיחה פון דער תורה נביאים וכתובים, פון דער אַלטער ייִדישער וועלט. די באַרימטע קשיא פון דעם בעל־אַגדה פאַרוואָס די תורה הייבט זיך אָן מיט דער בריאת־העולם און נישט מיט דער ערשטער מצווה (אין רש״י פירוש צום ערשטן פסוק אין דער תורה: דער באַרימטער „אמר ר' יצחק וכו׳) שטרעט מיר גאַרנישט — איך מוז דאָ אָפן מודה זיין. דער רמב״ם האָט וועגן דער פתיחה פון דער תורה אַ פ י ל א - ס אַ פ י ש ע דערקלערונג, נישט אַ נאַציאָנאַל־פּאַליטישע, ווי ר' יצחק, אין רש״י פירוש — (זע דעם רמב״ם פתיחה צום מורה־הנבוכים). לפי עניות דעתי — וואָלט די תורה זיך נישט אָנגעהויבן מיטן בראשית ברא, וואָלט דאָס געווען ייִדיש־פּילאָסאָפּיש זייער „באָדויערלעך“, אויף ווי ווייט „באָדויערן“ איז בכלל דערלאָזבאַר אין אַזעלכע ענינים. אַ ריכטיקערע, מער אַדעקוואַטע פתיחה פאַר דער תורה איז זיך קיים פאַרצושטעלן — אויף ווי ווייט מיר אחרונים שבאחרונים מעגן זיך בכלל דערלויבן אַזעלכע מיני אַנאַליזן און דיסקוסיעס בנוגע קלאַסישע טעקסטן פון קדמונים.

בראשית — איז נישט סתם א וואָרט. דאָס איז אַ יסוד פון אַ נייער ציוויליזאַציע. אַ נייער גאַט, פול מיט איינציקאַרטיקער שאַפונגס־קראַפֿט — איינציקאַרטיק אין דעם בוכשטעבלעכן, אַבסאָלוטן באַטייט פון וואָרט — שטייט אויף אַין דער וועלט פון אַלטן מיזרח און שאַפט זיך אַ נייעם מענטשן, אַ נייע געזעלשאַפֿט — אַ געזעלשאַפֿט וואָס שטעלט דעם טראַפּ אויף אַ ראַשיית, אַ ניהייב, שאַפֿן, זיין אַקטיוו, טאַן און טאַן.

ראשית באַטייט: נישט מעכאַניש, נישט נאַטירלעך, „בלינד־נאַטירלעך, נויטווענדיק־נאַטירלעך. ראשית מיינט: פרייהייט, רצון, ציל. סיבה, סיבות־דיקייט — איז אַ לאַגישער באַגריף, אַדער אַן אינטערפּרעטאַטיווע באַשרייבונג פון נאַטור־דערשיינונגען — אַבער פון ראשית ווייס זי נישט. זי אַרדנט־אין דאָס אומגעאַרדנטע, סטאַביליזירט די באַצונגען צווישן די דערשיינונגען, פאַר־טייטשט אונדז אַ סיבות־דיק־פאַרבונדענע וועלט — אַבער גיט זי איר, דער וועלט, אַ טאַטן? די וועלט פון סיבה, פון סיבות־דיקייט, איז געוויס נישט קיין ממזר — אַבער אַ טאַטן קען זי נישט. דער ערשטער באַוועגער האָט נישט דעם מוט, דעם רצון, דעם דראַנג, דעם כוח זיך אונדז פאַרצושטעלן אַר דעם נישטן מקור, פאַרן לעבעדיקן קוואַל פון עקזיסטענץ. ראשית אַבער הייסט: עס איז דאָ אַן אַנהייב, און אַן אַנהייבער; עס איז דאָ אַ רצון צו אַן אַנהייב — ווייל עס איז דאָ אַ ציל, אַ כוונה, ווען זי איז אַפילו נישט גאַנץ קלאַר און אַפן, ווייל דער מענטשלעכער פאַרשטאַנד איז צו שוואַך תּופּס צו זיין יענעם ציל, יענע כוונה, יענעם גרויסן אַקט פון פרייהייט וואָס איז סימבאָליש אויסגעדריקט אין עצם רעיון פון בריאה. דער אַקט פון בראשית ברא איז אַ ייִ נמאָל יק איז דער געשיכטע פון קאַסמאָס, פון זיין בכלל, אין מאָל האָט עס פאַסירט — ווי אַ מאַניפעסטאַציע פון דעם פרייסטן, אויטאָנאָמסטן רצון פון יענעם פרייסטן וועזן וואָס דער מענטש ווי אַזעלכער קען זיך ווי ס'איז פאַרשטעלן. די קאַנצעפציע פון ראשית האָט טיפּע וואַרצלען אין אַ רעוואָלוציע פון דענקען ביי די אַלטע העברייער — וואָס האָט זיי געפירט נישט צו אַ פילאָסאָפיע פון סיבות און באַוועגערס, נאָר צו אַ סיסטעם פון אַבסאָלוטע נאַרמען, צו אַ נאַרמאַטיוון דענקען, וואָס איז אַ שאַרפּער קעגנזאָץ צו דער סיבות־דיק־מעכאַניסטישער וועלט־אויפפאַסונג. אין דער קאַנצעפציע פון ראשית ליגט דער מקור פון ייִדישער פרייהייט בכלל, פון ייִדישער עטיק, פון אונדזער אור־חיים, פאַר אַ ציוויליזאַציע פון מענטשן אין אַ ייִדישן לבוש, פאַרן מענטשן בכלל ווי אַ ייִד זעט אים.

הקיצור, ראשית און סיבה זיינען צוויי הויפט־סימבאָלן פון צוויי פאַרשי־דענע וועלטן, גרינטלעך קעגנזעצט־אַריענטירטע וועלט־אַנשויונגען. דאָס ראַשיית־לשון און דאָס סיבה־לשון זיינען נישט אַ ייִן לשון. וואָס פאַר אַ שטאַרקן אינטעלעקטועלן מוט און שאַפונגס־כוח האָט דער רמב"ם געמוזט האָבן ווען ער איז געווען אימשטאַנד צו אַיגנאַרירן דעם תּהום צווישן ראשית און סיבה. בראשית ברא איז אויך פאַר אים געווען אַבסאָ־לוט בראשית ברא. אַבער ראשית איז אים נישט נאָר אַנהייב אין ייִדיש־טראַדי־ציאָנעלן זין — נאָר גלייכצייטיק אַ ויך סיבה און ערשטער באַ־וועגער. ראשית בלייבט ראשית — אַבער קריגט ביי אים אַ ניי פנים, אַ צווייט פנים. וויכטיק איז דאָ אַ פאַקט — וואָס איז ביז איצט נישט באַמערקט געוואָרן — אַז בעת אין זיינע אַראַביש־געשריבענע שריפטן רעדט דער רמב"ם אימגע־שטערט וועגן גאַט ווי די ערשטע סיבה און ערשטער באַוועגער — טוט ער דאָס

נישט אין זיינע העברעיִשע ווערק (כאַטש, וואָס ער איז אין מורה הנבוכים בפירוש מתיר צו באַגרייפן גאַט ווי אַ סיבה, גענוי ווי אַ „פועל“ — ערשטער טייל, פרק ס"ט).

פאַרגלייכט מען פאַראַלעלע, אָפּט אידענטישע שטעלן אין אַראַביש-געשרי-בענעם ספר המצוות און אין העברעיִשן משנה-תורה — למשל — זעט מען, אַז אין דעם העברעיִשן נוסח ווערט נישט דערמאַנט די ערשטע סיבה אָדער ערש-טער באַוועגער באַצייכענונג פאַר גאַט. גאַט ווערט דאָ געשילדערט ווי דער בוראָ עולם, אדון כל האָרץ, מצוי ראשון, ממציא כל הנמצאים אַאָז"ו. דאָ בלייבט ראשית נישט א י ב ע ר ז ע צ ט, נישט טאַפּל-שיכטיק, נאָר א י י ן - ש י כ ט י ק, אין איר טראַדיציאָנעלן גרונט-נוסח.

אָוודאי, ראשית איז אַ קאַנצעפּציע פול מיט פּראָבלעמען, וואָס זיינען פון גרויס גייסטיקן משקל נישט נאָר פאַרן ייִדישן דענקען, נאָר פאַר דענקען בכלל. פון דער אַנדערער זייט, ערשטע סיבה איז זייער אַ שווערער אויסגאַנגספונקט פאַר אַ סיסטעם פון דענקען, גלויבן און פילן, וואָס הייבט זיך אָן מיט ראשית. ייִדישע טראַדיציאָנאַליסטן און מוסולמענישע טעאָלאָגן האָבן אויף זייער דרך באַטאַנט די שוועריקייטן, וואָס ליגן אין דער קאַנצעפּציע פון ערשטער סיבה און ערשטן באַוועגער. דעם רמב"ם זיינען די דאָזיקע שוועריקייטן געווען גאַנץ גוט באַקאַנט. ער האָט אָבער גלייכצייטיק געוואוסט, אַז אויך די קאַנצעפּציע גאַט דער באַשאַפער איז נישט גאַנץ פריי פון אַ געוויסער לאַגישער פּראָבלעמאַטיק, אין באַגריף בוראָ-עולם ליגן געוויסע באַציאָונגען צווישן דעם באַשאַפער און דעם געשאַפענעם, וואָס זיינען נישט אַזוי פשוט, נישט אַזוי נאַטירלעך-האַרמאָניש מיט דער קאַנצעפּציע גאַט — ווי דער רמב"ם האָט זי פאַרשטאַנען, דורכגע-טראַכט און געלעבט.

7.

דער רמב"ם לייזט די שוועריקייטן פון איין קאַנצעפּציע דורך דעם, וואָס ער איז מצרף צו זיי די שוועריקייטן פון דער אַנטקעגנגעזעצטער קאַנצעפּציע. אַ מאָל דאַכט זיך מיר ווי עס וואָלט געשוועבט פאַר זיינע אויגן אַ מין דענק-געזעץ ענלעך צום מאַטעמאַטישן געזעץ: מינוס צאָל מינוס איז פלוס. אַזוי ווי דער רמב"ם וואָלט געהאַלטן, אַז שוועריקייט מאָל שוועריקייט איז אַ לייזונג, אָדער פירט צו אַ לייזונג. דער רמב"ם נעמט אָפּט צוויי אַנטקעגנגעזעצטע קאַנ-צעפּציעס און צווינגט זיי צו קומען צו אַ נייער איינהייט.

דאָס איז שטאַרק בולט אין דער מעטאַפיזישער סוגיא ביי וועלכער מיר האַלטן דאָ, אין פאַרמולירן די קאַנצעפּציע גאַט. צווישן די פאַרשידענע גרונט-קאַנצעפּציעס וועגן גאַט זיינען דאָ די פּאָלגנדיקע צוויי, וואָס אונטערשיידן זיך שטאַרק איינע פון דער אַנדערער. פון איין זייט איז דאָ אַ ר י ס ט אָ ט ע ל ס קאַנצעפּציע פון גאַט ווי דענקען, „דענקען פון דענקען“, גאַט וואָס דענקט זיך אַליין און אין דעם וואָס ער דענקט זיך אַליין איז ער דער ערשטער באַוועגער, די גאַנצע „אַקטואַליטעט“, די ערשטע און פולקאַמפּענטע „אַקטואַליטעט“ אַאָז"ו, דענקען איז דאָ דער איינציקער דערלאָבאַרער אַטריבוט פאַר גאַט; אין דענקען ווערט גאַטס וועזן אויסגעדריקט אַבסאָלוט פּאַזיטיוו. די אויפפאַסונג פון גאַט ווי „דענקען פון דענקען“ האָט געפירט צו אַנטשיידנדיקע רעזולטאַטן אין פאַר-שידענע גייסטיקע ספּעצעס. אַנטקעגן דער דאָזיקער אויפפאַסונג שטייט די גאַט-

קאנצעפציע פון פלאטינוס, דעם באגרינדער פון געאָפלאַטאָניזם, וואָס האָט געהאַט — ווי אַריסטאָטעלס סיסטעם — אַן אויסערגעוויינלעך שטאַרקן איינפלוס אויף דער מעטאָפיזיק און טעאָלאָגיע נישט נאָר אין מיטלאַלטער, נאָר אויך אין די „מאָדערנע“ צייטן, און אין מיטלאַלטער זיינען אָפּט דער אַריסטאָטעליזם און דער געאָפלאַטאָניזם שטאַרק פאַרמישט געוואָרן. דער געאָפלאַטאָניזם וואָרפּט אָפּ וועלכער־עס־איז פּאָזיטיווע אַטריבוטן פון גאָט — אויך די אויפפאַסונג פון גאָט ווי דענקען. גאָטס וועזן איז דאָ אויסער וועלכער־עס־איז אינטער לעקטועלער דערקענטעניש, איבער וועלכער־עס־איז פּאָזיטיווע־פאַרמולירטער איינדיקער נישט עטיק און נישט לאָגיק מעג מען פאַרבינדן מיט גאָטס „דעפיניציע“, אַלע פּאָזיטיווע דעפיניציעס זיינען אַבסאָלוט אוממעגלעך אַזוי באַלד ווי עס קומט צום „באַגרייפן“ גאָט און זיין וועזן.

אויך אויף דעם דאָזיקן געביט ווייזט זיך דעם רמב"מס שטאַרקער אינטער־לעקטועלער מוט, זיין כוח ניי צו וועבן און צו ברענגען אין באַצונג אַנטקעגן־געזעצטע פונדאַמענטאַלע שטאַנדפונקטן. כדי צו גאַראַנטירן גאָטס אַבסאָלוטקייט, טראַנסצעדענץ און אַחדות — נעמט ער אַוועק פון דעם באַגריף גאָט אַלע פּאָזיטיווע אַטריבוטן — אין גייסט פון פּלאַטינוס און די געאָפלאַטאָנישע מפרשים פון אַריסטאָטעל, פון דער „געאָאָטיווער טעאָלאָגיע“, — פון איין זייט. און פון דער אַנדערער זייט, — כדי צו באַפעסטיקן דעם פאַרשטאַנד־כאַראַקטער פון גאָט, כדי צו ראַטעווען די „קאָגניטאָיאָ“ פון גאָט, וואָס שאַפט דעם באַזיס פאַרן „צלם אלוהים“ אין מענטשן, האַלט ער זיך שטאַרק ביי דער דערמאָנטער קאָנצעפציע פון גאָט ווי דענקען, דענקען פון דענקען, ווי דאָס זיך־דענקענדיקע וועזן, און באַטאָנט די אידענטיטעט פון שכל, משכיל און מושכל אין גאָט — וואָס די מקובלים האָבן שפּעטער איבערגענומען פון אים. פון איין זייט, — כדי צו זיך כערן די אויפפאַסונג פון גאָטס גרענעצלאָזער קראַפט און וועלט־פירונג און אַלץ וואָס איז מיט דעם פאַרבונדן, בנוגע דעם גורל פון מענטש, ישראל און וועלט — איז ער נישט מוותר אויך אַ קוצו של יוד פון טראַדיציאָנעלן באַגריף פון גאָט ווי דעם באַשאַפּער. פון דער אַנדערער זייט, — כדי צו סטאַביליזירן די אַבסאָלוטע לוטע געזעצמעסיקייט פון דער נאַטור, דעמאָנסטרירן גאָט ווי דעם אייביקן גאַראַנטאָר פון די אומפאַרענדלעכע געזעצן פון דער קאָסמאָס־אַרדענונג — פאַרטיי־דיקט ער דעם גרונט־באַגריף פון באַוועגונג און סיבה אין פאַרבינדונג מיט גאָט, און מאַכט פון רבונ־של־עולם אַן ערשטע סיבה און ערשטן באַוועגער. און אויף אַזאָ אופן לייגט ער דעם גרונט־שטיין פאַר זיין מעטאָפיזיק, פאַר אַן אַדעקוואַטער קאָנצעפציע וועגן גאָט — גאָט פאַר זיך און גאָט אין זיין „באַצונג“ צום קאָסמאָס און מענטש.

.8

אויב ריין ל א ג י ש און דערקענטעניש־טעאָרעטיש עקזיסטירט אַזאָ שאַרפּער אונטערשייד צווישן יענע צוויי קאָנצעפציעס: ראשית און סיבה, שאַפן און באַוועגן — איז ווען מען פאַרטיפּט זיך אין ר ע ל י ג י ע ז ן אַספּעקט פון יענע קאָנצעפציעס, זעט מען ממש אַ ת ה ו ם צווישן דעם בורא־עולם און דעם ערשטן באַוועגער. דאָ לייגט איינער פון די וויכטיקע מקורות פון דער קעגנערשאַפט צום רמב"ם — פון 12טן יאָרהונדערט ביז היינטיקן טאַג, אין גע־וויסע קרייזן. אַ שאַרפּער רעליגיעזער פּאָלעמיקער פון 18טן יאָרהונדערט ווי ר׳

י ע ק ב ע מ ד ן, למשל, האָט געהאַלטן, אָז די גאַנצע מעשה איז אַ ליגן, דער מחבר פון משה-תורה האָט דעם מורה-הנבוכים קיין מאָל נישט געשריבן. דאָס האָט עפעס אַן אַפיקורס מיסברויכט דעם נאָמען פון שפּאַנישן אָדלער... פּרזער, אין מיטלאַלטער האָט זיך אַ קורצע צייט אויסגעוויזן ווי דער רמב"ם האַלט ביים שפּאַלטן דעם בית ישראל אין צוויי מחנות: רמב"מיסטן און אַנטי-רמב"מיסטן. יענע דירעקטע און אומדירעקטע, אַקטיווע און פּאַסיווע קעגנער-שאַפט, האָט טיפע וואַרצלען אין דער ר א ש י ת-מענטאַליטעט, אין דער בראַשית-באַציונג, וואָס מען קען נישט און מען טאָר נישט — ריינ-היסטאָריש — אַזוי לייכט אַוועקמאַכן מיט דער האַנט.

פון טיפּערן רעליגיעזן שטאַנדפּונקט, בראַשית בראַ — צו אַ בורא עולם קען מען ריידן, אויסגיטן דאָס האַרץ, מתפלל זיין; און אָז עס העלפט נישט, קען מען האָבן טענות, אַפילו רופן צו אַ דין-תורה; צי ער קומט צי ער קומט נישט, מ'קען אים אַבער רופן. עס איז דאָ פאַר וועמען מורא צו האָבן, צו ווע-מען צו האָפּן, וועמען ליב צו האָבן. אַ בורא עולם קען זיין און איז אַ פּאַטער צום מענטשן, אַבינו שבשמים, אַבינו מלכנו, אין דער אַלטער קלאַסיש-העברעי-שער פּאַרעם, אין טאַטעניגראַטעניו אין נייערן מיזרח-אייראָפּענישן נוסח — וויפל ראַשיתדיקייט און נישט נאָר אינטימע וואַרעמקייט ליגט אין זיי, — אַבער אַן ערשטע סיבה קען דאָס אַלץ נישט זיין.

פון די ערשטע יידישע תּמימותדיק-גלייבנדיקע רמב"ם-קעגנער אין מיטל-אַלטער ביז צום פּראַנצויזישן קאַטוילישן מיסטיקער פּ אַ ס ק אַ ל, פון זיי ביי צום איטאַליעניש-יידישן ראַמאַנטיקער ש מ ו א ל-ד ו ד ל ו צ א ט ו און צו מ ר ד כ י ז א ב פ י י ע ר ב ע ר ג ס נ ת מ ן, דעם רבס זון אין דעם "ל א ן ?" — האָבן גאַטזוכנדיקע און גאַט-גלייביקע מענטשן, יידן און נישט-ייידן, רעוואַלטירט קעגן דער ערשטער סיבה און דעם ערשטן באַוועגער, זיי האָבן זיך געריסן צו געפינען אין גאַט זיכערקייט און רו, פּרייד און לעבן, זיי האָבן געשריען פון אַ בלוטיק האַרץ, אין פּאַסקאַלס פּראַנצויזיש און אין פּייער-בערג-נחמנס לשון-קודש: גיט אונדז צוריק דעם רבנו-של-עולם, דעם בורא-עולם; פּאַסקאַל זאָגט אין זיין "מעמאַריאַל": דער גאַט פון אַברהם, יצחק און יעקב, נישט דער גאַט פון די פּילאָסאָפּן און די געלערנטע, אין פּייערבערג-נחמנען שרייט אויס דער יונגער "ראַמאַנטישער" נאָך-השכלה ייד אין מיזרח-אייראָפּע; פאַרוואָס האָט מען ביי מיר אַוועקגערויבט דעם גוטן גאַט, גוט צו די וואָס האָפּן צו אים און זוכן אים? פאַרוואָס האָט מען ביי מיר צוגענומען דעם שטאַרקן, מעכטיקן גאַט, אל גדול גיבור ונורא, גאַט דעם רחום והנוק, וואָס לעבט מיטן אַרעמען, געדריקטן און געשלאַגענעם מענטשן, דעם אלהי ישראל? דער גאַט, וואָס אַריסטאָטעל האָט מיר געגעבן איז קיין גאַט נישט. ער קען גאַרנישט טאָן. ער איז אַ מלך אָן ממשלה, אָן יכולת, גיט מיר צוריק גאַט, וואָס איז נאָענט צו מיר און איך בין נאָענט צו אים, דעם אלהי אַברהם, יצחק ויעקב, גאַט פון משהן און די נביאים...

איז דעם רמב"ם באַציונג צום רבנו-של-עולם געווען ווייניקער אינטענ-סיוו, ווייניקער דבקותדיק-פּערזענלעך, ווייניקער אויספילנדיק דאָס גאַנצע האַרץ ווי ביי פּאַסקאַלן, שמואל-דוד לוצאַטו, אָדער פּייערבערג-נחמן? האָט ווער עס-איז געשריבן ווען עס איז טיפּער ווי דער רמב"ם, מיט מער נשמה-פּייער און מער האַרץ-בלוט, וועגן דעם גרעסטן חוב פון מענטשן, וועגן זיין העכסטער שלימות, וואָס

באשטייט אין אומאויפהערלעכער, פערמאנענטער קאנצענטרירונג אין גאט, אויף גאט? איז נישט דער לעצטער טייל פון מורה הנבוכים איינער פון די ברענענדיק-סטע דאקומענטן פון א דענקער, וואס פילט אלהיו בקרב, גאט אין זיך דורך און דורך, כל עצמותיו תאמרנה: גאט? האט ווערעס-איז נאכן רמב"ם — און אפילו זיין ווידערשפעניקסטער תלמיד ברוך שפינאזא — טיפער-אינערלעך איבערגעלעבט און געפילט שטארקער פון אים דעם ענין „אמאָר דעאי“? האט ווערעס-איז פון זיינע רעליגיעזע קעגנער ווערעס-איז אנטשיידנדיקער און לעבעדיקער ווי ער פאר-לאנגט, אז די באציאונג פון אמת, פולקאמענעם און פרייען מענטשן צו גאט זאל זיין באזירט נישט אויף מורא, יראה; נאר אויף ליבע, נאך מער אויף ת ש ק, ל ו ס ט, השק צו גאט, יא, אויף א מין טיף-עראטישער באציאונג צווישן דעם מענטשן, וואס איז זיך מתדבק אין גאט, דעם עצם מקור פון יענער דבקות? נישט נאר דער פילאסאפישער מורה הנבוכים, נאר אויך דאס ערשטע בוך פון דעם הלכהשן משנה-תורה, דאס ספר המדע, ענדיקט זיך מיט דעם שטארקן אקארד פון דער טיפסטער ליבע צו גאט: וואס איז די ריכטיקע ליבע צו גאט? — פרגט דער רמב"ם אין לעצטן פרק פון הלכות תשובה. זיין ענטפער איז: א מענטש מוז ליב האבן גאט מיט א גרויסער און זייער, זייער שטארקער ליב-שאפט, אזוי אז זיין זעל זאל שטענדיק זיין פארבונדן מיט דער ליבע צו גאט און ער זאל שטענדיק זיין פארוונקען אין איר, ווי יענע ליבשאפט-קראנקע מענטשן, וואס זייער הארץ איז נישט פריי פון דער ליבע צו יענער פרוי, וואס ער איז פארקלערט-פארוונקען אין איר שטענדיק, סיי ביים זיצן און אויפשטיין, סיי ביים עסן און טרינקען, נאך מער פון דעם מוז זיין די ליבע צו גאט אין הארצן פון זיינע ליבהאבער, שטענדיק פארוונקען אין אים...

א פילאסאף, וואס האט געשפירט אזא מין ליבע צו גאט, און האט געשיל-דערט פארן מענטשן א ווינטשנסווערטן אידעאל פון „ליבע-קראנקייט“ צו גאט — איז זיכער נישט געווען ווייניקער גאט-אויסגעפילט ווי זיינע קעגנער, די רעלי-גיעזע מענטשן פון די פארשידענע צייטן, וואס זיי, זיינע קעגנער, האבן נישט געקענט — האט ער י א געקענט, געטאן, אויסגעפירט. אויב זיי האבן נישט געקענט — איז דאס נישט זיין שולד. אים זיינען געווען ראשית און סיבה א יי נ ס, ער האט געזען טיפער, ער האט געפונען יענע הייכן, ווו הימל און ערד זיינען זיך מתיחד, ארץ ושמים נשקו, דארט ווו א סך סתירות ווערן פאר-שוונדן — דארט ווו ווייניק, ווייניק מענטשן זיינען זוכה אַנצוקומען, אפילו כאפן א קוק, דער רמב"ם איז דארט אפט געוועזן, ער האט זיך נישט באַגנונגט מיט כאפן א קוק — ער האט געזען, פול און פריי געקוקט און געזען.

9

די וואס באטאָנען באַזונדערס שטאַרק, און אַפט איינזייטיק, דעם רמב"ם „שלטון השכל“ — הערשאַפט פון פאַרשטאַנד — זיינען צום באַדויערן זייער מגזום, זיי באַמערקן נישט צוויי צענטראַלע פונקטן אין רמב"ם דענקען.
 ע ר ש ט נ ס : דער רמב"ם איז קיין מאָל נישט געווען קיין דאָגמאַטי-שער ראַציאָנאַליסט, ער האָט פאַרמאַגט אַ טיפן איינבליק אין די ג ר ע נ ע צ ו פ ו ן פ א ר ש ט א נ ד, פון דערקענטעניש בכלל. זיין קאמף פאר שכל איז, דער עיקר געווענדט קעגן דעם דמיון, דער פסעוודא-דערקענטעניש, קעגן דעם

אומבאָגרינדעטן, אומבאָווייזבארן, איינגעבילדעטן „וויסן“. דעם דמיון רופט ער טאָקע אָן יצירה־רע. דער שכל איז ביים רמב"ם נישט אַנטיטעטיש צום געפיל, צום מענטשנס עמאָציאָנעלן לעבן.

מע מוז בכלל זיין אָפּגעהיט מיטן באַנוצן דעם באַגריף „ראַציאָנאַליזם“. ווי אַ סך אַנדערע פּאַראַלגעמיינערונגען — פּאַקטיש ווי זיי אַלע, איז „ראַציאָנאַליזם“ גאַנץ פּאַרשידענע און אַנטקעגנגעזעצטע איינשטעלונגען — און מיר זיי־נען זייער אומזיכער וואָס דאָס מיינט גענוי. „ראַציאָנאַליזם“ בכלל געהערט זיכער צו יענע געלויפיקע באַגריפּן און טערמינען — און זיי זיינען אַ סך, אַ סך אין אונדזער דענקען און ריידן — וואָס ווייניקער מע באַנוצט זיי, איז אַלץ קלאַרער און בעסער. און מ'זאָל עס אויך נישט צו אָפט און צו באַטאָנט באַנוצן בנוגע דעם רמב"ם. וואָלט דעם רמב"ם שכל געווען אַ ראַטיאָ פון אַ שטרענגן „אַרטאָדאָקסן“ ראַציאָנאַליסט — וואָלט ער קיין מאָל נישט געקענט ווערן אַ מקור פאַר דעם מענטשנס דביקות מיט גאָט, דער עצם דיבוק וואָס פּאַרכינדט גאָט און מענטש. און אזוי וואָלט דער רמב"ם קיין מאָל נישט געווען בכוח אָפּ־צושליסן זיין מורה־הנבוכים מיט יענע איינציאָרטיקע פּרקים, וואָס זיינען אַ קלאַסישער דאָקומענט פאַר אַ הייס האַרץ, פאַר אַ פּייערגעפילטן אינטעלעקט — וואָס באַפרייט זיך פון אַלע ענגשאַפטן און באַשרענקטקייטן פון דעם אַזווייג־רופּענעם סתם מענטשלעכן שכל.

צווייטנס, מע מוז בעסער פּאַרשטיין די היסטאָרישע און פּאָליטיש־פּילאָסאָפּישע פונקציע פון שכל אין ייִדישן דענקען פון פּריסטן מיטלאַלטער אָן. דער קאָמף פון רב סעדיה גאון און דעם רמב"ם און זייערע נאָכפּאָלגער פאַר שכל, איז אַ קאָמף פאַר ממשות, קיום, ערד, — און פאַר מאַכן ישראל אַ טייל פון דער וועלט, פאַר איינברירגערונג אין דער וועלט, פאַר „נאַטוראַליזאַציע“ אין טיפּן זין פון וואָרט. נישט אַרייַן־לאַזנדיק זיך דאָ אין אַנאַליזירן די געמיינזאַמקייט, פּאַרשידנקייט און קעגנזייִטיקע אָפּהענגיקייט צווישן געפיל און פּאַרשטאַנד בכלל. — דערלויב איך זיך דאָך צו זאָגן, אַז פּאַרשטאַנד — אין זיין טיף־גייענדיקן באַטייט — איז דאָך אַ זיכערער באַדן פאַר געמיינזאַמקייט און קאָאָפּעראַציע, שבת אחים צווישן מענטש און מענטש, גרופּע און גרופּע, פּאַלק און פּאַלק — אַ סך סטאַבילער ווי עמאָציע. ברור פּינאָ האָט געזאָגט: פּאַרשטאַנד פּאַראַייניקט, עמאָציע צעטיילט. טיפּער געזען וואָלט איך דאָס גענומען ווי אַ פונדאַמענטאַלן געזעץ פאַר דעם מענטשנס געשיכטע בכלל. וואָלט איך ווען עס איז געשריבן אַ ייִדישע געשיכטע, ספּעציעל אַ מאַדערנע ייִדישע געשיכטע — וואָלט איך יע־נעם זאָץ באַנוצט ווי אַ מאַטאָ פאַר מיין שריפט. אַטעמען קען אויף אונדזער ערד אין אונדזער לופט, מענטש און ייד — ווען מענטשן ווילן פּאַרשטיין, זיך קעגנ־זייטיק פּאַרשטיין, ווען מענטש מאַכט אַן אַנשטרענגונג ווי עס איז צו באַנוצן זיין נאַטירלעך געבוירענעם צי דורות־דערוואָרבענעם שכל. פון דער אַנדערער זייט, איטלעך מאָל ווען דער פּאַרשטאַנד ווערט דיסקרעדיטירט, אויסגעלאַכט, דעגראַדירט, פאַרבאַטן — ווען די וועלט ווערט פּאַרפלייצט פון אַ מבול פון עמאָ־ציאָנאַליזם, איראַציאָנאַליזם, פון פּאַרשידענע עלעמענטן פון פּאָליטישער און רעליגיעזער ראַמאַנטיק, צי עכטע צי פּאַלשע, אין אזאָ אַדער אין אַן אַנדער פּאַ־רעם — גייט אַראָפּ מענטש און וועלט פון זינען, פּאַרלירט דעם פּאַרשטאַנד —

מאכט מענטש און וועלט אַ חורבן פון זיך, און ישראל איז פון די ערשטע קרבנות.

נאָר איין קורצע באַמערקונג: מע זאָל מיך נישט חושד זיין אין פאַרטיידיקן אַ געוויסע ריכטונג, וואָס צו איר געהער איך אַבסאָלוט נישט. ווען איך זאָג פאַרשטאַנד — מיין איך נישט סתם „שכל-הישר“ — „קאַמאָן סענס“, וואָס איז אַפֿט נישט „קאַמאָן“ און נישט „סענס“; איך מיין נישט דעם באַלעבאַטישן שכל-הישר, וואָס איז אַפֿט זייער, זייער קרום, קריכט אויף דער ערד און הויבט זיך קיין מאָל נישט אויף פון איר, זעט נאָר זיינע קליינטשינקע און ענגינקע אַרבער-אַמות, איז אַן פּליגל, אַן פּאַנטאַזיע — אויך פּראַקטיש פאַרשטייט ער און באַגרייפֿט זייער, זייער ווייניק, ניין, איך מיין „ראַטיאָ“ אין איר גאַנצער לעבעדיקייט און פּולסטער ממשותדיקייט. איך רעד וועגן דעם דינאַמישן פאַרשטאַנד, דעם פּערמאַנענט באַוועגטן און באַוועגנדיקן — ווי אַ פּרינציפּ, געזעץ, אַרדענונג, נאָרמע, יסוד כל היסודות פון זיין און דענקען, — דאָס וואָס מאַכט זיין בכלל, און בפרט מענטש און געזעלשאַפֿט, פאַרשטאַנדפול, פאַרשטענדלעך, זינפול, אויך ווערטפול.

פאַר זיין און לעבן אין אַ וועלט פון ש אַ פ נ ד י ק ו פאַרשטאַנד האָבן געקעמפט אונדזערע מיטלאַלערלעכע דענקער, און דער רמב"ם אין זייער שפּיץ, מיט גרעסטער אַבסאָלקסנקייט און שעפּערישער אַנטשיידנקייט. און פאַרשטאַנד, אין זיין טיפּסטן זין — באַגרייפֿן מיר זיך און די וועלט, דאָ איז נישטאָ קיין פּלאַץ פאַר קיין שום אַנטלויפֿן פון זיך, פון זיין פאַרשטאַנד, און זיך ראַטעווען אין אַ מין „קרעדאָ קוואַיאַ אבסורדום“ (איך גלויב עס, ווייל ס'איז אַבסורד). אין דעם אמתן פאַרשטיין — טרעפט זיך נישט נאָר מענטש און מענטש, פּאָלק און פּאָלק, נאָר אויך ציוויליזאַציע און ציוויליזאַציע, דור און דור, דער היינט און אַלע זיינע נעכטנס פון דעם מענטשנס ששת ימי בראשית אָן. דאָ דערנענטערן מיר זיך אַ סך מער צו יענעם אידעאַל פון צלם אלהים — וואָס פאַרבינדט מענטש און מענטש, אויך ישראל און וועלט — דער צלם, וואָס מיט אים הייבט זיך אַן די געשיכטע פון בשר ודם אין דעם ספר בראשית, און וואָס מיט זיין אינטערפרע-טאַציע עפנט אויף דער רמב"ם זיין מורה-הנבוכים.

.10

ווען דער רמב"ם זאָגט אין זיין פתיחה צום מורה-הנבוכים — אַז ער גייט שרייבן אַ ספר וועגן מעטאַפיזישע פּראָבלעמען, וועגן וועלכע קיינער פאַר אים האָט ביי יידן נאָך קיין מאָל נישט געשריבן — איז ער אין תוך אַריין גערעכט; נישט געקוקט אויף דעם, וואָס פאַר אים האָבן זיך מתעסק געווען מיט פּילאָסאָ-פיע, אַלגעמיינע און ייִדישע, אַ ריי דענקער ווי יצחק ישראל, רב סעדיה גאון, ר' בחיי אבן פקודה, ר' שלמה אבן גבירול, ר' יהודה הלוי, ר' יוסף אבן צדיק, ר' משה און אַברהם אבן עזרא, ר' אַברהם בן דוד און אַנדערע קלענערע דענקער. איינער פון דעם רמב"םס גרעסטע קענער אין די לעצטע דורות, דער מחבר פון „לידער, נישט פאַרענדיקטן פירוש אויפֿן מורה-הנבוכים: „גבעת המורה“, ש ל מ ה מ י מ ו ן , האָט טאַקע געזאָגט: אַזאַ חיבור ווי דער מורה-הנבוכים איז נישט גע-שאַפֿן געוואָרן ביי אונדז נישט פאַרן רמב"ם און נישט נאָך אים. דער רמב"ם איז נישט געווען דער ערשטער דענקער ביי יידן — אַבער

וואָס ער האָט געזאָגט, אויף וועלכן ס'איז געבליבן, האָט ער שטענדיק געזאָגט ווי נאָר אַ ראַשון קען זאָגן. ער איז געווען פון די מוטיקסטע ייִדישע דענקער — אויב נישט דער סאַמע מוטיקסטער. דענקען איז ביי אים געווען זייער, זייער ערנסט — דענקען איז אים געווען אַ באַדינגונג פאַר זיין עקזיסטירן, נישט קיין ספּעקולאַטיוו זיך אַרומצושפּילן, זשאַנגלירן מיט באַגריפּן. זיין אייגענער גייסט טיקער קיום אַזוי ווי דער קיום פון פּאַלק ישראל — איז פאַר אים געווען אַפּ הענגיק פון קלאַרן, גענויען, טיפּ־גייענדיקן דענקען. דער רמב"ם האָט אויפגע־ שטעלט דריי באַדינגונגען פאַר אַ נביא: אַ נביא מוז פאַרמאָגן אַ פּערפעקטן פאַרשאַנד, אַ פּערפעקטן כּוּח־הדמיון אין אַ געזונטן גוף, און גאָטס „אינספּיראַציע“ (די שפּע פון גאָט); און די פּערטע באַדינגונג אָדער אייגנשאַפט פון נביא איז ביי אים: דער כּוּח פאַרויס צו גיין, „אַנצוגרייפּן“, די פּעיקייט פון אַפּוואַרפּן דאָס נעגאַטיווע. „אַגרעסיוו“ — אין שפּערישן באַטייט — איז אויך דער רמב"ם געווען ווי אַ דענקער; נישט „פּאַלעמיש“ אין ענגערן זין — נאָר „אַגרעסיוו“ אין טיפּערן און שפּערישן זין: אַנגרייפּן אַלץ דאָס, וואָס האָט נישט געפּאַסט אין דער אידעאַלער סיסטעם פון מחשבה און דאָס נייע וועבן, נייע אויסגיסן און פּורעמען.

דער רמב"ם האָט אַפּגעהיט דעם גאַנצן היקף און משקל פון דער תּנ"כישער און פּרושישער טראַדיציע אין דער קאַנצעפּציע פון גאָט און מענטש. ער האָט זיך באַמיט כל ימיו זי צו באַפּרייען פון אינעווייניק פון דעם איראַציאָנאַליזם און סופּערנאַטוראַליזם, אויך פון בלינדן וואָלונטאַריזם, וואָס האָט מער ווירק־ לעכקייט ווי שפּערישן פּרייען רצון, אויף וויפּל זיי האָבן באַדראַט צו פאַר־ שלינגען אָדער צו פאַרוואַסערן דעם עצם יסוד פון וויסן, דענקען, פאַרשטיין. אין דעם איבערנאַטירלעכן האָט ער אַנטדעקט די נאַטור; אין דעם איבער־ געזעצלעכן — דאָס געזעצלעכע און דאָס נאַרמאַל־נויטווענדיקע. די התגלות, וואָס ברעכט די נאַטור און „באַדראַט“ זי אין אַ געוויסער מאָס, און די נאַטור — ווערן ביי אים צוזאַמענגעשמאַלצן אין איין איינהייט. און דאָס אַלץ — איינער פון זיינע הויפּט־צילן — כדי איינצואַרדענען דעם מענטשן, סטאַביליזירן די גע־ זעלשאַפט (זיין פּאַליטיש דענקען, זיין אינטערפּרעטירן די תּורה און די סיס־ טעם פון מצוות, איז פון זייער גרויסן היסטאָרישן ווערט), ראַטעווען די נאַטור פאַר אמונה און הלכה, און מאַכן ישראל און וועלט א ייִנס — אין פאַרשאַנד.

אַבער דער רמב"ם איז קיין מאָל נישט געווען אַ סתּם נאָכלויפּער נאָך דער וועלט.

11

איד טייל איין ייִדישע דענקער — אלטע און מאַדערנע, און נישט דווקא דענקער, נאָר גייסטיק־שאַפּנדיקע יידן בכלל, אויך דיכטער און קינסטלער, גע־ זעלשאַפּטלעך־שאַפּנדיקע מענטשן — אין צוויי קאַטעגאָריעס: אין דער ערשטער קאַטעגאָריע געהערן מענטשן, וואָס באַמיען זיך צו באַ־ רייכערן ייִדיש לעבן און דענקען מיט ווערטן און אידייען פון דרויסן, פון דער נישט־ייִדישער וועלט. צווישן זיי געפינט איר מענטשן, וואָס שטייען אָפּט מיט איין פּוס אין שטוב, אין בית־ישראל, און מיט דער צווייטער פּוס דרויסן, און שלעפּן די גאַנצע צייט פון דרויסן אין שטוב אַריין. צוערשט איבערזעצן זיי פון

דרויסן; שפעטער זוכן זיי איבערזעצער, וואָס זאלן זיי אליין איבערזעצן, אָדער צוריק־איבערזעצן, זיי אַריבערפירן דורך דעם גלגול־מחילות פון שטוב אין דרויסן. קורץ, זיי רוף אידן אָן די אימפּאַרטימלע שטעלן, אימפּאַרטימלע רערס אין גייסט און דענקען, קונסט און ליטעראַטור.

די צווייטע קאָטעגאָריע באַשטייט פון אַ גאַנץ אַנדערן טיפּ גייסטיק־שאַפֿן דיקע יידן. זיי לעבן כל ימיהם אין שטוב — מיט ביידע פּיס, מיט האַרץ און לייב און זעל. זיי ווייסן זייער גוט וואָס עס טוט זיך אין דרויסן, אָבער דאָס איז ביי זיי נישט דער עיקר. זיי שלעפּן נישט סתם פון דרויסן אין שטוב אַריין, זיי פאַרברייטערן די שטוב פון אינעווייניק — נישט פון דרויסן, זיי מאַכן פעסטער, זיכערער די פּונדאמענטן פון שטוב. דורך זיי, זייער עצם זיין און דענקען, ווערט דאָס בית־ישׂראל ברייטער, העכער, לעבעדיקער, פּריילעכער — פון אינעווייניק. זיי זיינען נישט קיין סתם אימפּאַרטירערס, נישט קיין טראַנספּאַרט־מענטשן. אַזעלכע טיפע און אמתע בני־בית, שטוב־מענטשן אין טיפּערן זין פון וואָרט — זיינען אַוודאי נישט זייער צאַלרייך, זיי זיינען יחידים אין די דורות, אָבער אין זייער זכות לעבט דאָס בית ישׂראל. זיי זיינען די, וואָס באַפעסטיקן שעפּעריש אונדזער שטוב, אונדזערע אַרבע אמות אין דער וועלט — אין יעטוועדן דור, יעדער פון זיי אויף זיין באַזונדער אופן.

איינער פון זיי — און פון די גרעסטע — איז דער רמב"ם. ס'איז אומאָדע־קוואַט און אַבסאָלוט נישט אויסשעפּנדיק צו כאַראַקטעריזירן רמב"ם דעם דעני־קער — און מע טוט עס אַזוי אַפט — ווי אַריסטאָטעלס תּלמיד אָדער פּלאַטאָנס, נאָך הערמאַן כּהנא שׂיטה — ווי אַ נאָכפּאָלגער פון דער אָדער יענער שול אין דער דרויסנדיקער וועלט. אַזוי ווי עס איז בכלל אומאָדעקוואַט און זייער גישט באַפּרידיקנדיק ווען אַלע היסטאָריקער פון ייִדישן דענקען אין מיטלאַלטער זיי־נען יוצא מיטן קלאַסיפּיצירן דאָס דאָזיקע דענקען אין די דריי באַרימטע פּילאָ־סאָפּישע שולן: דער אַראַבישער קאַלאַם, דער נעאַ־פּלאַטאָניזם און דער אַריסטאָטעליזם. פּאַרטיפּט מען זיך אַ ביסל מער אין די באַמזונגען פון אונדזערע דענקער אין מיטלאַלטער, זעט מען ווי „אויסערלעך“ אַזאַ מין קלאַסיפּיקאַציע איז, ווי ווייניק זי טרעפט דעם עיקר פון דעם גייסטיקן קאַמף פון אונדזערע דענקער. דער רמב"ם האָט גוט געקענט און שעפּעריש באַגריפֿן דאָס גריכיש־מוסולמאַנישע דענקען פון זיין 12טן יאָרהונדערט, אויף ווי ווייט דאָס איז אים געווען צוגענגלעך. ער האָט טיף געלעבט אין דער וועלט פון ספּעקולאַציע פון זיין צייט. אָבער דאָ ליגט נישט דער עיקר פון זיין אויפּטו. דער רמב"ם האָט נישט סתם אימפּאַרטירט אַריסטאָטעלן אַהיים. ער האָט געזוכט אַזוי טיף ביי זיך אין דער היים — ביז ער האָט דאָרט אַנטדעקט אַלץ, וואָס איז געווען אמת און זינפול אין דער דרויסנדיקער וועלט.

די אַנטוויקלונג פון הלכה, פון דער תּורה שבעל־פּה, איז אין אַן אַנטשיידנדי־דיקער מאָס באַזירט אויף דער אַקסיאָם, אַז דיכא מידי דלא ראיא באורייתא, אַלץ שטייט אין דער תּורה, תּורת משה, תּורה־שבכתב, מע דאַרף זי נאָר ריכטיק פּאַרטייטשן. די דאָזיקע אַקסיאָם איז אַבסאָלוט נישט דער מאָנאָפּאָל פון די שע־פּער פון תּורה שבעל־פּה. ייִדישע מחשבה אין אַלע אירע דריי צענטראַליאַס־פעקטן האָט זיך געהאַטן ביי יענעם עיקר זייער־שטאַרק. די מחשבה פון אַ רמב"ם האָט איר טיפּן וואַרצל אין זעלבן צוגאַנג. אויב עס איז דאָ אַן אמת אין דער נישטי־ייִדישער גייסטיקער וועלט, און עס איז באמת אַן אמת — מוז דאָס

זיכער זיין אין שטוב. מע דארף עס נישט סתם איבערזעצן, אימפארטירן — ווייל עס איז דא אין שטוב, — און די שטוב־מענטשן, די בני־בית, ווייסן דאס. דער רמב"ם האָלט זיך ביי דער טעוע, אָן אייגנטלעך שטאַמט די פּילאָסאָפּיע בכלל פון יידן, און נישט פון די גריכן, (די טעוע איז פאַרטראָטן געוואָרן איבער טויזנט יאָר פאַרן רמב"ם פון יידישע און נישטיידישע פאַרטיידיקער פון ספּע־קולאַציע אויך אין אַלכסנדריה של מצרים און אויך שפּעטער נאָכן רמב"ם), אָן די יידן האָבן פאַרלוירן די פּילאָסאָפּיע נוי אַ רעזולטאַט פון גלות און פון אַסי־מילאַציע צווישן די פעלקער (פאַרגלייך דעם אַרגומענט פון רמב"ם מיט דעם קריטישן אַרגומענט פון די קעגנער פון רמב"ם און פּילאָסאָפּיע ביי יידן, אָן פּי־לאָסאָפּיע איז אַ פּראָדוקט פון אַסימילאַציע, „זמורת זר בכרם ישראל“, אָן אַר־גומענט, וואָס לעבט ביי אונדז אין אַ געוויסן קרייז אפילו ביי היינטיקן טאַג).

די דאָזיקע טעוע איז נישט סתם קיין מליצה אָדער אַן אַפּאָלאָגיע.

דער רמב"ם האָט זיך שטענדיק באַצויגן צו דעקלען ווי צו אַן אַ יי ג ע - ב ע ר זאך, נישט ווי צו אַ געגנבעטער, געכאַפּטער „קאַנטראַבאַנד־סחורה פון דרויסן. דעם רמב"ם מאַטאָ איז געווען — אויב איך מעג דאָס אַזוי פאַרמולירן: ח פ ר ת ו מ צ א ת — ג ר א ב , וועסטו געפינען. גראַב אין דער התגלות — וועסטו געפינען שכל, חכמה, בינה, גראַב אין דער גאַט־געבונדנקייט — וועט זיך פאַר דיר אַנטפלעקן מענטש־פּרייהייט. זוך — וועסטו געפינען, נאָר ש ל ע פ נישט ווי אַ ש ל ע פ ע ר פּו ן ד רױ ס ן . גראַב און גראַבן — נאָר נישט קיין ש ל ע פ ע ר זײ ן . גראַב אין בית־ישראל — און דו האָסט די וועלט. יא, נאָר דורך אַזאַ מין טיפּן גראַבן — קען אַ ייד געפינען די וועלט פאַר זיך. אַלץ וואָס איז ריכטיק און שיינ אין דרויסן — מוז זיין אין שטוב, איז דאָ אין שטוב. מען דאַרף נאָר די שטוב ריכטיק פאַרשטיין — און פון א י נ ע ו ו י י נ י ק , מבפנים, לפני ולפנים.

דעם דאָזיקן רמב"ם — ווי איך זע אים שוין זייער לאַנג — נישט קיין שלעפּער און אימפּארטירער, נאָר אַן אַ נ ט ד ע ק ע ר פון אינעווייניק, אָדער ווי איך וואָלט אים געוואָלט אַנרופּן: אַ ח״ו פ ר ל ע י ק ר . וואָס גראַבט און זוכט דעם עיקר, און דעם עיקר פון בית־ישראל קען מען געפינען נאָר ביי ישראל, — אַט ד ע ם ״רמב"ם וואָלט איך געוואָלט באַזונדער באַטאָנען. די דאָזיקע געשטאַלט פון רמב"ם וואָלט איר געוואָלט, זאָל ווערן וואָס קלאַרער און לעבעדיקער, אונדז און די דורות וואָס וועלן קומען נאָך אונדז. דאָ איז דער מורה־הנבוכים אַ מו ר ה־ד ר ך פאַר אונדז אַלעמען — אַ דרך ווי אַ ייד דענקער צי לינסטלער, זאָל זען די וועלט און די שטוב, זאָל לעבן אין שטוב און האָבן אין שטוב די גאַנצע וועלט — אין אַ ל שׁו ן פון שטוב, אין אַ נױ ס ח פון אינעווייניק. זה הדרך.

דעם דאָזיקן אַספּעקט פון וועלכן מיר באַטראַכטן דאָ דעם רמב"ם ווי ע ר א י ז , פ א ר ז י ך — מוזן מיר אויך אַנווענדן ווען מיר ריידן וועגן דעם רמב"ם ווי ר ק ו נ ג . עס זיינען דאָ ביי אונדז מענטשן — און נישט נאָר אין די רייען פון אַסימילירטן, נאָר אויך אין דעם לאַגער פון נאַציאָנאַלן יידנטום — וואָס מעסטן דעם רמב"ם מיט דער מאָס פון דער נישטיידישער וועלט. וואָס זיי אינטערעסירט צום מיינסטן איז — למשל — די השפּעה, וואָס

דער רמב"ם האָט געהאַט אויף דענקער אין דער נישט־יידישער וועלט, פון טאָ-מאָס אַקווינאַס ביז לייבניץ און קאַנט אַאָז"וו. זייער ערשטע פראַגע איז: פאַר-נעמט דער רמב"ם אַ פּלאַץ אין דער פּילאָסאָפּיע פון דער וועלט? וואָס האַלטן "זיי", די אומות־העולם, פון רמב"ם? דערמאָנען זיי אים, ציטירן זיי אים, ווייסן זיי פון אים?... די דאָזיקע פּראַגע שטאַמט פון אַ געוויסן — צום באַדויערן — צו שטאַרק־געלויפיקן, כמעט הערשנדיקן צוגאַנג צו דער ישראל־וועלט פּראָבלעמאַ-טיק, געפּינען זיי אַזאַ מין "צושטייער". איז גוט און שיין, אויב נישט — זיינען זיי זייער אומגליקלעך. דער ענין האָט נישט קיין גרויסן ווערט פאַר זיי, ווייל ס'איז דאָך נאָר אַ שטוב־זאָך. עס איז נישט אַרויס אין דער "וועלט". זיי האָבן אַ מין מאָס פאַר קליינע יידן און פאַר גרויסע יידן, קליינע יידישע ווערק און גרויסע יידישע ווערק, גרויסע יידישע ווערק זיינען ביי זיי נאָר אַזעלכע, וואָס די "וועלט" איבערזעצט, וואָס די וועלט קען. גרויסע יידן זיינען אין זייערע אויגן נאָר אַזעלכע, וואָס וועגן זיי רעדט די "וועלט"...

דער דאָזיקער צוגאַנג ווערט אָפט אָנגעווענדט אויך בנוגע דעם רמב"ם. ער איז פאַלש — אויך בנוגע אים. דער עיקר איז אויך דאָ נישט יענע "וועלט". עס איז אַבסאָלוט נישט אַנטשיידנדיק וויכטיק — נישט פאַרן רמב"ם, נישט פאַר אונדז בכלל — צי דער רמב"ם האָט יאָ געהאַט צי ער האָט נישט געהאַט אַן איינפלוס אויף דעם אָדער יענעם מיטלאַלטערלעכן סכאַלאַסטיקער אָדער מאַ-דערנעם דענקער. יאָ, טאַמאַס אַקווינאַס, נישט טאַמאַס אַקווינאַס, און ווען טאָ-מאַס אַקווינאַס וואָלט דעם "רבנו משה" אָפּילו איין איינציק מאָל נישט דער-מאַנט, און ווען די אַנדערע שפּעטערדיקע פּילאָסאָפּן פון דער "וועלט" וואָלטן פון אים אַבסאָלוט גאַרנישט געוויסט — וואָלט דאָס גאַרנישט אויסגעמאַכט פאַר אונדזער אָפּשאַצונג פון רמב"םס דענקערישער פּערזענלעכקייט און זיין אויפטו ווי אַ מחשבה־מענטש. ווי כ ט י ק און א י ט ש י י ד נ ד י ק איז וואָס דער רמב"ם האָט געטאָן אין דער היים, א י נ ב י ת י ש ר א ל — דאָס וואָס ער האָט געטאָן פאַר יידיש לעבן און דענקען אין די לעצטע 750 צי 800 יאָר; וואָס ער האָט געשאַפּן פאַר די ארזי הלבנון אין מחשבה און הלכה. פון די גדולים אין מיטלאַלטער ביז צו די גרויסע רמב"ם־לומדים אין אַלע טיילן פון אייראָפּע און אַנדערע ערד־טיילן; דאָס וואָס ער האָט באַגלייט ווי אַ ליכטשטערן יענע "בחורי עוני הולכים בחפזון", וואָס זיינען געגאַנגען "על דרכי מיר, איי-שישאָק, ולוזין" (אין יהודה־לייב גאַרדאַנס לשון) און גייען נאָך אין אַנדערע נייערע צענטערס פון לערנען. צענטראַל און לעבנס־וויכטיק איז דאָס, וואָס ער האָט געטאָן און וואָס ער איז געווען פאַרן יידישן דענקער בכלל, אַלטן ווי נייעם. פאַר ראַציאָנאַליסטן און מקובלים פון עלטערן נוסח, פאַר משה מנדעלסאָן (וועמעס הויקער זאל קומען דערפון וואָס ער האָט ווי אַ קינד זיך שטאַרק געבויגן איבער דעם מורה־הנבוכים, און דער מורה־הנבוכים האָט זיין גייסט זיכער נישט פאַרקריפּלט, ווי ער אַליין זאל האָבן באַמערקט); פאַר אַ שלמה מ'מ'ו'ן — יענער ליטוויש־פּוילישער יונגערמאַן, וואָס האָט אָנגענומען דעם נאָמען פון רמב"םס טאַטן פאַר זיין פאַמיליע־נאָמען, איינער פון די אַריגינעלסטע יידישע דענקער אין דער "וועלט" פון די לעצטע יאָרהונדערטער; פאַר אַ ר' נחמן קראָכמאַל. — דער מחבר פון "מורה נבוכי הזמן", וואָס דער רמב"ם איז געווען ביי אים פון די צענטראַלע געשטאַלטן, וואָס האָבן געפורעמט זיין גייסטיקע פּערזענלעכקייט און דענקען; פאַר אַ הערמאַן

כ ה ן , דער באַגרינדער פון דער באַרימטער „מאַרבורגער שולע“ אין דער דייִ-
טשער פּילאָסאָפּיע, וואָס האָט זיך שטאַרק באַמיט נישט נאָר צו מאַכן דעם
ומב"ם צענטראַל פאַר דער מאַדערנער ייִדישער פּילאָסאָפּיע, נאָר אויך פאַר-
בינדן אים מיטן פּראָצעס פון דער אַלגעמיינער פּילאָסאָפּיע פון זיין אייגענער
צייט, ווי ער האָט זי געווען און געוואָלט אַנטוויקלען; פאַר זיי און זייערע תּלמי-
דים; און נישט דעם און יענעם יחיד אַליין — נאָך אויך פאַר דער ייִדישער
השכלה און אַנדערע גייסטיקע באַוועגונגען ביי אונדז, אַלט און ניין.

זי זיי אַלע האָבן אים ריכטיק, אַדער שטרענג־היסטאָריש, פאַרשטאַנען און
אינטערפּרעטירט — איז אַן אַנדער פּראָגע, נישט נוגע אַזער, און נישט וויכטיק
פאַר אונדזער רמב"ם־חשבון־הנפש. אַודאי — למשל — האָבן סיי די משכילים
פון 18טן יאָרהונדערט, סיי די ליבעראַלע יידן און רעפּאָרמער פון 19טן יאָרהונ-
דערט און ווייטער, אָפט „אַריינגעלייגט“ אין רמב"ם צופיל פון זייער אייגענער
אידעאָלאָגיע. ער איז נישט געווען אַזאָ „ליבעראַל“ און „משכיל“ ווי אונדזערע
השכלה־יידן און ליבעראַלע רעפּאָרמער האָבן אים געשילדערט — אַזוי ווי ער
איז נישט געווען אַזאָ „אַפּיקורס“ און „כּופּר בעיקר“ ווי טייל פון זיינע אַרטאָ-
דאָקסישע קעגנער האָבן אין אים געזען... ווי זיי אַלע האָבן אים געזען — האָבן
זיי אים געזען. דער עיקר — זיי האָבן אים געזען. יא, זיי האָבן מיט אים גע-
טראַכט, מיט אים גערעדט, זיך מיט אים מתווכח, געווען,
זיך געבויט אויף אים, קורץ: אים געלעבט אין טיפּסטן זין פון ייִאָרט.

אַזוי ווי עס זיינען געווען ביים אַלטן ישראל ער־יִמ־ק־ל־ט, שטעט
וואו אומגליקלעכע מענטשן האָבן זיך געקענט ראַטעווען — אַזוי האָבן מיר (און
נישט נאָר מיר אַליין אַודאי) געהאַט אַ נש־יִמ־ק־ל־ט: מענטשן, ביי ווע-
מען ליידנדיקע און זוכנדיקע מיטמענטשן האָבן געפונען אַ נייע אַחיזה, אַ לעבע-
דיקן אַנשפאַר, וואָס האָט זיי געראַטעוועט פון פאַרצווייפּלונג און אונטערגאַנג.
דער רמב"ם איז געווען אַזאָ מין אִי־ש־מ־ק־ל־ט — אַ קוואַל פון אַפּפּרישונג.
אַ נייער אָנהייב פאַר יחידים און באַוועגונגען, וואָס זיי איז שווער געווען צו
גיין אין דרך־המלך. דעם אויסגעטראַטענעם וועג, — און האָבן געזוכט אין צייטן
פון קריזיס — אַ נייעם דרך.

וואו אַ נייער דרך הייבט זיך אָן ביי אונדז, אין די לעצטע יאָרהונדערטער —
כמעט שטענדיק האָט מען זיך צוגעטוילעט צום רמב"ם — אַ מענטש וואָס איז
געוואָרן אַ וועג, אַ סימבאָל, אַ פּירנדיקער שטערן אין „הימל פון דענקען“ —
אַ אִי־ש־מ־ק־ל־ט.

13.

איינער פון די גרויסע גייערס אין אונדזער דרך־המלך איז געווען ר'
יהודה הלוי. בעת ער איז נפטר געוואָרן, איז דער רמב"ם געווען אַ
יינגל פון צען יאָר, נאָך אין קאַרדאָוואַ. ר' יהודה הלוי איז געווען פון די ערשטע
יידישע דענקער, וואָס האָט געזען ווי די נייע אידישע הייבן־אָן אַריינדרינגען אין
יידישן דענקען פון מיטלאַלטער. ער האָט זיי אָפּגעוואָרפּן. און ער האָט זייער
שאַרף געוואָרנט די יידן פון זיין צייט צו בלייבן ביי דער אַם־ארחים (די מוטער
פון אַלע וועגן), דער טראַדיציע, זיך נישט לאָזן פאַרפירן פון יענער חכמת יוונת.
— וואָס האָט נאָר בלומען און נישט קיין פרוכט — נאָר בלומען...
דער רמב"ם — אויך ער איז נישט געגאַנגען פליקן קיין בלומען, קיין מאַל

נישט געווען קיין בלומען-מענטש. אויך אים איז פריי, פרוכט, געווען א סך נעג-טער צום האַרצן ווי פּרַח, בלום — נאָך אין אַ גרעסערער מאָס ווי דעם פּאַעט-דענקער ר' יהודה הלוי. אויך זיין ברכה — ווי די ברכה פון אלע יידן — איז גע-ווען אַ בורא פּר יי-ברכה. קיין בורא פּר-ברכה האָט ער אויך נישט גע-קענט. ר' יהודה הלוי האָט געווען דאָס גאַנצע דענקען ווי אַ מין פּרַח. ער האָט געהאַלטן: דענקען איז זייערס אַ זאָך, די אומות-העולם. זיי נייטיקן זיך אין דעם. ישראל אָבער האָט התגלות, אמונה, ירושה, טראַדיציע, „ענין אלהי“ — דער דאַרף דאָס דאָזיקע דענקען בכלל נישט האָבן. קומט צוגיין דער רמב"ם און זאָגט: נייך, עס איז אונדז ערס אַ זאָך, אַ ייד דענקט, אַ ייִד מוֹדעני קען. שפינאַז האָט געזאָגט: „האַמאָ קאַגיטאַט“ (דער מענטש טראַכט). דער רמב"ם וואָלט זיכער געזאָגט: „יודעוס קאַגיטאַט“. אַ ייד טראַכט“. נישט נאָר האָט דער רמב"ם לעגטימירט דענקען ביי יידן — ער האָט עס גע-מאַכט פאַר אַ פליכט, פאַר אַ מצווה: מע מוז דענקען.

אַ סך אמונה-מענטשן — ביי אונדז און ביי די קריסטן און מוסולמענער — האָבן מתרה געווען וועגן דער געפאַר פון מחשבה בכלל פאַר אמונה. זייער שיטה איז געווען: אָדער מחשבה אָדער אמונה. איינער פון די איינפלוסרייכסטע קירכנפּאָטערס, טערטוליאַן, האָט געזאָגט, אַז גלויבן און וויסן, אמונה און דעני-קען זיינען נישט נאָר פאַרשידן — נאָר זיי זיינען אַבסאָלוט אַנאַגאָניש און שליסן זיך קעגנזייטיק אויס. ירושלים און אַטען — האָט ער געטענהט — וועלן זיך קיין מאָל נישט פאַראייניקן.

דער דאָזיקער צוגאַנג — אין פאַרשידענע אופנים — איז געווען און איז נאָך זייער פּאָפּולער אויך ביי אונדז. טאַקע אַזוי, טיפּער געזען, בעט זיך דאָ צו פּרעגן אַ זייער עלעמענטאַרע און אומפאַרמיידלעכע פּראָגע: ייִדיש דענ-קען — איז דאָס נישט אין זיך אַליין תּרתי דסתּרי, אַ ווידערשרוך אין זיך אַליין? ייִדיש הייסט סיני, התגלות, אַ גאָט וואָס אַנטפלעקט זיך דעם מענטשן. סנה בוער באש און ווערט נישט פאַרברענט. דענקען אָבער האָט אַ גאַנץ אַנדער פייער, ציט זיין יניקה פון אַ גאַנץ אַנדער שירש. דענקען האָט נישט אַברהם אָבינוס בריית-בין הבתרים, יענע אימה השכה גדולה, און נישט משה רבנוס סנה בוער באש. דענקען קומט פון אונטן, פון מענטשן — אַפילו ווען מע האָלט אַז „אונטן קומט פון אויבן“, און דעם מענטשנס שכל איז מער נישט ווי אַן אַפּגלאַנג פון גאָטס שכל, אַ קאַפּיע פון אַן אַריגינאַל, אַ צלם פון אלהים. דענקען איז פּריי, וויל פּריי זיין, אַבסאָלוט פּריי פון וועלכער עס איז אויטאָריטעט פון דרויסן צי פון אויבן, פאַראַנטוואָרטלעך פאַר זיך אַליין און איז קיינעם גאַרנישט „שולדיק“. ייִדיש דענקען — איז ייִדיש פאַרשידענע און אַנ-איז דאָס נישט אַ מין זיווג צווישן פייער און פייער? צוויי פאַרשידענע און אַנ-טאַגאַניסטישע פייערס — אויב מען מעג אַזא „בילד“ באַנוצן — זיינען אפשר נאָך שווערער צוזאַמענצוהאַלטן ווי פייער און וואַסער...

דער רמב"ם האָט געפּסקנט: ירושלים און אַטען זיינען נישט קיין תּרתי דסתּרי; סיני און נישט-סיני קענען לעבן צוזאַמען, ווייל אַלץ וואָס איז אמת אין נישט-סיני איז דאָ אין סיני — ווען מ'פאַרשטייט נאָר סיני ריכטיק, ווען מ'באַ-גרייפט סיני אַדעקוואַט און גאַנץ. דער רמב"ם האָט געוויסט, אַז דענקען איז אַ סכנה פאַר אמונה — אָבער דאָס איז נאָר נישט-ריכטיק דענקען און נישט-אמתע אמונה. אמתע אמונה פאַרלאַנגט דענקען; ריכטיק דענקען קען מען

נישט אָפטיילן פון אמונה. און אויב יאָ סכנה — דער אידעאלער פולקאָמענער מענטש האָט צו אָקצעפּטירן די סכנה, מוז לעבן אין דער דאָזיקער געפאַר. דענקען איז געפערלעך, — נישט דענקען איז אָבער א ו מ מ ע ג ל ע ך .

וואָלט דעם רמב"ם שייטה געווען בלויז אַ מין פּשרה, אָדער סתם אַ סינטעזע — וואָלטן מיר געהאַט נאָך אַ טעאָלאָגישע סיסטעם, נישט הייס נישט קאַלט, נישט טויט נישט לעבעדיק. אָבער דער רמב"ם האָט אונדז איבערגעלאָזן אַ פּרוּוו פון אַ לעבעדיקער און שאַפּונגספּולער פּאַראַייניקונג פון קצוות, אַ שעפּערישע באַמונג צו ברענגען אין פּאַרבינדונג און אינערלעכער רייבונג וועלטן פון אי-דייען, וואָס זיינען פּאַר אַנדערע אין דער מדרגה פון ולא קרב זה אל זה. וויכטי-קער ווי די דורכגעפירטע פּאַראַייניקונג פון אַ התגלות־טעזיס מיט אַ רבונג־של־עולם אין דער שפיץ פון דער פּיראַמידע פון איין זייט און אַ וויסנשאַפּטלעך טעאָ-לאָגישע סיסטעם מיט אַן ערשטן באַוועגער אַן דער שפיץ פון אַן אַנדער זייט — איז דער ע צ מ פ ר אַ צ ע ס פ ון פ אַ ר א י י נ י ק ון ; פּרוכטבאַרער ווי קאַמבינירן די וועלטן וואָס לאָזן זיך בכלל אפשר נישט קאַמבינירן — איז דער גרויסער אינערלעכער ג ע ר אַ נ ג ל צו פּאַרבינדן און צוזאַמענשליסן, דער ג אַ נ ג צו פּאַרבינדן, דער אומגעהויערער ד ר אַ נ ג צו ברענגען צו אַ שעפּערישן ויתרוצו יענע ביידע גרויסע קצוות: התגלות און תבונה, הימל און ערד, סיני און נישט־סיני, געבונדנקייט און פרייהייט, רעליגיעזע אויטאָריטעט און אינטעלעקטועלאַויטאַנאָמע זעלבשטענדיקייט.

אין דעם אופן ווי דער רמב"ם פּאַרבינדט קעגנזעצלעכע עקסטרעמען און צווינגט זיי צו שבת אחים גם יחד, ספעציעל אין זיין צענטראַלער קאָנצעפּציע פון גאָט און קאָסמאָס — אין זיין אינטערפּרעטאַציע פון תנ"כישן יידנטום, פון נבואה, פון מלאכים, אין זיין רעוואָלוציאָנערן און שעפּערישן פּאַרטייטשן די אַלטע מיטאַספּולע וועלט פון משל און חידה און וויזיע אין זיין לשון פון קלאָרן באַגרייפן און פּאַרשטיין, — אין דעם אַלעמען גייט ער אָפּט ביז צום סאַמע לעצטן ברעג פון מעגעלעכן און דערלויבטן פּאַר אַ מענטשן פון אמונה. בכלל, ווער עס לעבט מיטן רמב"ם — פילט אָפּט, אַז ער איז געווען אַ דענקער וועמעס דענ-קען איז געהאַנגען אויף אַ שפיץ פון אַ מעסער; אַזוי ווי ער וואָלט אונדז גע-בראַכט צום על־פּי־התהום — און געראַטעוועט זיך און אונדז פון תהום. דאָס דאָזיקע ברענגען אונדז צום אָפּגרונט און ראַטעווען אונדז פון אָפּגרונט — איז אַזוי אַנגעלאָדן מיט לעבנס־פּראַגרעס, וואָס גייען עד היסוד פון יידישן קיום בכלל. און דאָס מאַכט גראַד דעם רמב"ם אַזוי ל ע ב ע ד י ק — אויב מען פּאַרשטייט נאָר אַפּצוואַרפן זיין באַגרענעצטע צייט־קלייפּה און אַנהייבן זען פּאַר זיך יענעם אַ פ ע נ ע ם רמב"ם, וואָס איך האָב דערמאַנט.

.14

מען מוז זען דעם רמב"ם נישט ווי אַ פּאַרטיקן, פּאַרענדיקטן, אָפּגעשלאָסען נעם דענקער — נאָר ווי אַ דענקער וואָס גייט און דענקט, וואָס האַלט נאָך אין דענקען, געפינט זיך נאָך אין פּראַצעס פון שאַפן. מען מוז גיין און דענ-קען מיט אים צוזאַמען; נישט מורא האָבן פּאַר קשיאס און שוועריקייטן; זיך נישט באַגונגענען מיט די פּראַבלעמען וואָס ער האָט אַוועקגעשטעלט — נאָר זיי פּאַרבינדן מיט די טיפענישן פון וואַנען זיינע פּראַבלעמען זיינען אַרויסגעוואַקסן; ווייטער אַנטוויקלען זיינע אַנגעהויבענע און נישט שטענדיק אויסשעפּנדיק־באַ-

האנדלטע דענק־מאָטיוון; ווייטער וועבן און וועבן זיין געוועב; זען דעם רמב"ם מחשבה ווי אַן אָפּגעעסן נאָך־לעבעדיקן קוואַל, אַ מעיין נובע, וואָס פון אים קענען מיר נאָך אַ סך שעפּן, און וואָס מער מיר וועלן פון אים שעפּן, אַלץ מער וועט ער זיין נובע און נובע. ער וועט נישט לייון פאַר אונדז אונדזערע פּראָבלעמען — און ווער עס קען ווען־עס־איז לייון אַ פּראָבלעם פאַר וועמען ס'איז אַנדערש ווי ער אַליין? מיר וועלן אונדזערע פּראָבלעמען אָבער בעסער פאַרשטיין — ווען מיר לעבן דורך דעם רמב"ם, אין אַלע זיינע טיפּענישן.

אזוי ווערט אַ ביסל בולטער די גרויסע חשיבות פון רמב"ם־לערנען פאַר אונדז. מיר מוזן אים באַטראַכטן פון פאַרשידענע אַספעקטן. ער פאַר זיך אַליין, מוז פון אונדז געפאַרשט ווערן אין אַלע זיינע דריי צענטראַלע אַספעקטן צו ו- ז א מ ע ן : אמונה, הלכה און ספּעקולאַציע, ווי דערמאָנט ביים אָנהייב פון מיינע רייד. פון אונדזער שטאַנדפּונקט אָבער מוזן מיר זיך באַמערקן אים צו באַ- טראַכטן נישט נאָר ווי דעם קלאַסישן רעפּרעזענטאַנט פון ייִדיש־דענקען פון אַלע צייטן — נאָר פון איין זייט א ו י ך ווי אַן אַ ר ו י ס פ פ א ד ע ר ו נ ג : ייִד דענק, מוזט דענקען, וואָס דאָס מענטשלעכע דענקען קען באַווייזן ווי אַן אמת מוז זיין ייִדיש, איז ייִדיש, דאָ קען קיין סתירה נישט זיין. אָבער פון דער אַנדער זייט שטעלט דער רמב"ם מיט זיך פאַר אויך אַ גרעסערע פ ר א ב ל ע ם : ייִד דענק — ווי ? ווי ווייט קען יהדות דענקען און בלייבן יהדות? וויפּיל נישט־ סיני קען סיני אין זיך טראַגן און נישט פאַרלירן זיין מהות? ווי קען סיני און נישט־סיני לעבן צוזאַמען? ווי ווייט קען התגלות און שכל, גאָט און מענטש, גע- בונדנקייט און פרייהייט, ראשית און סיבה, סיני־ישראל און נישט־סיני־וועלט גיין דעם זעלבן דרך?

דעם רמב"ם לייזונגען וועלן נישט שטענדיק זיין אונדזערע לייזונגען, ווי דערמאָנט. זיינע פ ר א ב ל ע מ ע ן אָבער זיינען א ו נ ד ז ע ר ע . זיין גרונט־פּראָבלעם איז א ו נ ד ז ע ר ס , און וועט זיין די פּראָבלעם פון אונדזערע קינדער און קינדס־קינדער. עס איז אַ טעות צו מאַכן אַ פונדאַמענטאַלן חילוק צווישן מיטלאַלטער און נייִ־צייט בנוגע די גרונט־פּראָבלעמען פון ייִדישן דענקען. עס איז בכלל נישטאָ קיין מיטלאַלטער אין ייִדישער מחשבה: אין אַ גרוי- סער מאָס זיינען מיר אַלע נאָך אין מיטלאַלטער, און וועלן דאָרט בלייבן כל־זמן מיר זיינען וואָס מיר זיינען. דעם רמב"ם גרונט־פּראָבלעם, די גרונט־פּראָבלעם פון זיינע פאַרגייער און נאָכפּאָלגער, איז א ו נ ד ז ע ר ס : זיין אַן עם לבדד ישכון און ג ל י י כ צ י י ט י ק לעבן אין דער וועלט ווי אַ טייל פון דער וועלט — אָפּהיטן ישראל אורשפּרינגלעכן מהות און געשטאַלט ביז צום לעצטן פינטעלע, און גלייכצייטיק זיין א י י נ ס מיט נאַטור, מיט וועלט!

יעדער דענקענדיקער ייִד, וואָס לעבט מיט חשבון, חשבון־הנפש — און נאָר באַנקראַטשיקעס קענען לעבן אַן אַ חשבון, ווילן פון חשבון נישט וויסן — וועט געפינען זיין וועג צום רמב"ם, וועט זיך דורכשמועסן מיט אים. און וואָס מער ער וועט זיך טרעפּן מיטן רמב"ם — אַלץ מער און מער וועט ער וועלן שמועסן מיט אים. — און נישט נאָר ביים י א ר צ י י ט - ל י כ ט ל .

די גרעסטע מתנה, וואָס דאָס פּאָלק ישראל קען געבן זיינס אַ קינד, — איז א י א ר צ י י ט , אַמאַל אויך אַ יוביליי. פון אַלע ייִדישע גדולים ביז צו די

לעצטע דורות, איז דער רמב"ם דער צום מיינסטן געיאָרצייטטער גדול. אים יאָרצייטעווען פרומע יידן און וועלטלעכע יידן, און אפילו נישט-יידן — פון דער שפּאַנישער רעגירונג אין קאַרדאַוואַ אין 1935, די יורשים פון פּערדינאַנד און איזאַבעל, וואָס האָבן פּאַרטריבן דעם רמב"ם פּאַלק אין 1492, און געוויסע קרייזן אין לאַנד וווּ דער רמב"ם האָט פּאַרבראַכט דעם גרעסטן טייל פון זיין לעבן, אין מצרים פון 1935, ביז צו דייטשלאַנד נאָך-היטלערן, דאָס לאַנד פון די אומוויליקע און וויליקע יורשים פון יענעם מלוכה-זידן, וואָס זאָל קיין מאָל קיין תקומה נישט האָבן, אָבער איז צום באַדויערן אַבסאָלוט נישט פּאַרשוונדן, וווּ ס'איז אַפּיזיעל, מיט דער באַטייליקונג פונעם פּרעזידענט פון דער באַן-רעפּובליק, געפּייערט גע- וואָרן נישט לאַנג צוריק דעם רמב"ם 750סטער יאָרצייט; אויך אַנדערע לענדער האָבן מיטגעפּייערט דעם רמב"ם יוביליי און יאָרצייטן, אין די לעצטע 50 יאָר, פון 1904 ביז 1954 — האָט דער רמב"ם געהאַט צוויי יאָרצייטן און איין גע- בורן-יוביליי — אַ רעקאָרד פון ימים-טובים. אין מדינת-ישראל ווערט איצט דער רמב"ם שטאַרק געפּייערט; עס פּאַסט זיך אַוודאי, אַז די יידישע מלוכה, וואָס איז אויפגעקומען אין 1948, זאָל גאַנץ באַזונדער לעבעדיק מאַכן דעם זיכרון פון דעם בעל-משה-תורה, וואָס האָט פּאַרענדיקט זיין חיבור אין 1189 מיט הלכות מלכים, מיט דער וויזיע פון אַן אויפגעלעבטער מלוכה ביי יידן. דער רמב"ם, אָדער דעם רמב"ם יאָרצייט, ווערט אויך דורך פּאַרשידענע אַפּיזיעלע מדינת-ישראלדיקע אַמטן — מיניסטעריום פון קאָמוניקאַציע און אַנדערע — שטאַרק באַנוצט ווי איינע פון די אַטראַקציעס פאַר מדינת-ישראל-טוריסטיק אין 1954 - 1955 *). גאַנץ שייך. יידן זאָלן פּאַרן קיין מדינת-ישראל, ווי עולים און

*) עס איז אָבער דאָך נישט ריכטיק וואָס דער רמב"ם יאָרצייט, ווי אַנדערע יידישע היס-טאָרישע טעג — ווערן אין דער אַפּיזיעלער טוריסטיק-ליסטע, האָט ווערט פּאַרשפּרייט אין אַמע-ריקע, למשל, פון מדינת-ישראל קאָנסולאַטן און אינפּאַרמאַציע-ביוראָס — כמעט בטל בששים צווישן די פּאַרשידענע קאָטוילישע, פּראָטעסטאַנטישע און מאַכמעדאַנישע יאָרצייטן, ווי די פּיער-רונג פון מעריס „עלייה“ צום הימל, דער „תענית פון סט. דזשאָן“, און ענלעכע אַטראַקציעס פאַר דער קריסטלעכער וועלט. מען האָט געמעגט רויק מבדיל זיין דאָ בין קודש „לקודש“, צווישן יידישע הייליקע אַטראַקציעס און נישט-יידישע הייליקע אַטראַקציעס. דאָס רעליגיעזע מדינת-ישראלדיקע מיניסטעריום — משרד הדתות — האָט דעם פּירנדיקן אַנטייל אין ווי רמב"ם-פּיערונג-גען פון דעם פּראַקלאַמירטן „רמב"ם יאָר“, ס'איז פּאַרוואַנדערלעך וואָס דאָס דאָזיקע מיניסטעריום פּאַרטיידיקט נישט אַ ביסל דעם כבוד פון רמב"ם — ווי אויך אַנדערע יידיש-רעליגיעזע קנינים — און זעט נישט צו אַז קאָנסולאַטן-אַמטן פון דער מדינה זאָלן אַרויסלאָזן סעפּאַראַטע ליסטעס פון טוריסטן-אַטראַקציעס: איינע פאַר יידן — און באַזונדערער פון רמב"ם — און איינע פאַר דער קריסטלעכער און מוסולמאַנישער וועלט.

נאָך באַדויערלעכער איז דער פּאַקט וואָס די מדינת-ישראל — ד"ה איר פּאַסט-אַמט. מיט דער צושטימונג פון יידישן מיניסטעריום פאַר רעליגיעס — האָט אַרויסגעלאָזן צום 750סטן יאָרצייט פון רמב"ם אַ סענציעלע „רמב"ם-מאַרקע“, דאָס ליידער פּאַרשפּרייטע „בילד“ פון רמב"ם איז אַבסאָלוט נישט אויטענטיש, ד"ה דער רמב"ם — ווי ר' סעדיה גאון, ר' יהודה הלוי, רש"י, די בעלי התוספות און די אַנדערע ראשונים און אחרונים — האָט נישט געלאָזן קיין „פּאַטאַגראַפּיע“ אָדער אויטענטישע „צייכענונג“, און מ'טאָר נישט פּאַרשפּרייטן פון מדינה-וועגן אַ פּאַלשע „פּאַטאַגראַפּיע“ פון אַ יידישן גדול. אויב מען קאָן אויסקומען אַן אַ משה רבנו-מאַרקע, אַן אַ רש"י-מאַרקע אַזוי, — קאָן מען פּיערן דעם רמב"ם אַן אַ פּאַלשער מאַרקע... עס וואַלט געווען זייער שיין ווען די מדינת-ישראל רעגירונג ציט צוריק די רמב"ם-מאַרקע — און וואָס ניקער אַלץ בעסער.

ווי טוריסטן. צי דער רמב"ם איז געקומען צו קבר־ישראל אין טבריה, צי אין חברון, צי ערגעץ־ווי אַנדערש.

אַבער, לאַמיר נישט יוצא זיין מיט יאַרצייט און טוריסטיק, זאָל דער רמב"ם נישט האָבן צו זאָגן ווי איינער פון זיינע גרויסע יורשים, כאַטש דער עיקר אַ פּאַעט, חיים נחמן ביאַליק; אללי לי, כי הייתי אסתירא בלגינתכם — אַ קלינ־גענדיקער אַפּגעריבענער גראַשן אין אַ פּוסטער צדקה־פּושקע... ווייניקער יאָר־צייטעווען — און מער לערנען. לערנען רמב"ם — הייסט יידיש לערנען בכלל. לערנט מען דעם רמב"ם ריכטיק — געפינט מען ביי אים אַ שעפּערישן תּמצית פון איבער 2,000 יאָר יידיש שאַפּן פּאַר אים, און אַן אַריינפיר צום גייסט־טיקן לעבן ביי אונדז אין די 750 יאָר נאָך אים.

מיר זיינען אים און אונדז נאָך אַ סך שולדיק. עס איז זייער, זייער באַדוּי־ערלעך, וואָס מיר האָבן עדהיום נאָך נישט קיין גענויע, פּאַרלאָזלעכע, דע־פּיניטיווע וויסנשאַפּט־לעכע אויסגאָבע נישט פון משנה־תּורה, נישט פון אבן תּבונס היסטאָריש איינפלוס־ריכער איבערזעצונג פון מורה־הנבוכים — וואָס זאָל זיין באַזירט אויף אַלע מאַנוסקריפּטן און ערשטע דרוקן, און זאָל זיין אַרויסגעגעבן אין אַ פּאַרעם פּאַסיק פּאַרן רמב"ם און פּאַר זיינע יורשים אין 20סטן יאָרהונדערט, וואָס האָט געמאַכט אזאָ גרויסן פּאַרשריט אין דער טעכניק און קונסט פון אַרויסגעבן קלאַסישע טעקסטן; און פון רמב"םס פירוש המשניות, די בריוו און אַנדערע ווערק — גאָר נישט צו ריידן. אַ סך וואָס ווערט געטאָן אויף דעם דאָזיקן געביט, איז אַדער מער נישט ווי אַן התחלה — אַדער וויסנשאַפּט־לעך אומבאַפּרידיקנדיק. עס פעלט אונדז אויך אַ מין קאַרפּוס — אַדער אוצר — פון די רמב"ם־פּרשים, סיי צום משנה־תּורה, סיי צום מורה־הנבוכים, אויך אַ פּולשטענדיקער היסטאָרישער אַריינפיר צו יענער ליטעראַטור פון די מפרשים וואָס צווישן זיי געפינען זיך אַ סך פון אונדזערע סאַמע שעפּערישסטע גדולים פון די לעצטע 750 יאָר.

בנוגע דער רמב"ם־פּאַרשונג בכלל, מעג איך זאָגן, אַז עס איז נאָך דאָ אַ סך צו טאָן אין רמב"םס פרדס. אין אַ סך פרטים איז דאָ נאָך נישט גע־מאַכט געוואָרן אַפילו קיין ערנסטער אַנהייב. יידישע וויסנשאַפּט־לעך פון אַלע ריכטונגען און שאַטירונגען וועלן דאָ געפינען אַ רייך פעלד פּאַר זייער פּאַרשונג — אויב זיי וועלן האָבן דעם ריכטיקן צוגאַנג צום רמב"ם, און פּאַרשטיין ווי אים לעבעדיק צו מאַכן, אַפּהיטנדיק אַבסאָלוט זיין נוסח און סטיל פון דענקען ביז צום לעצטן פינטעלע. לעבעדיק מאַכן דעם רמב"ם, פּליסיק מאַכן — הייסט עפּע־נען אַ פּרישן קוואַל פון יידישער קולטור בכלל. עפּענען, — פּאַר יידן, פּאַר בית־ישראל. סתם אייבערזעצן דעם רמב"ם אויף ענגליש אַדער אויף אַן אַנדער לע־זלשון — אַ טעטיקייט וואָס רופּט אַרויס אזאָ גרויסע התלהבות ביי אונדז, און קריגט אויך פּראַקטישע אונטערשיצונג, מער ווי אַנדערע קאָנסטרוק־טיווע וויסנשאַפּט־לעכע פּלענער, ווייל „דאָס איז גוט פּאַר יידן“ ווען די „גוים“ זעען וואָס מיר האָבן... — איז, לפי עניות דעתי, נישט פון די דרינגענדיקסטע אויפגאַבעס. עס וועט קיין סך נישט העלפּן — נישט דעם רמב"ם, נישט דעם בית־ישראל.

אודאי, יעדער דור פּילט, אַז עס פעלט אים אַ רמב"ם. אונדזער דור — דאַכט מיר — פעלט נישט נאָר אַ רמב"ם, אַ מורה־הנבוכים — נאָך ערגער: עס פעלן אים די נבוכים... אַ נבוכ איז נישט סתם אַ צעטומלטער

מענטש מיט אַ פאַרמישטן, פאַרדרייטן קאַפּ. אַ נבון אין רמב"ם זין איז אַ ייד וואָס לעבט אין סיני און גלייכצייטיק אין נישט־סיני, און וויל אין ביידע לעבן, און וויל גיין זיין וועג — און זוכט אַ וועג. אַ נבון — ווי מיר פאַרשטייען אים — איז אַ מענטש, וואָס גייט אַרויס פון מצרים צו גיין אין זיין כּנען, איי "צור געזאָגטן לאַנד", און דער מדבר שליסט אים איין — אָבער ער גייט, ער וויל און מוז גיין, גיין ערגעץ־וווּ. עס זיינען איצט פאַראַן צו ווייניק מענטשן ביי אונדז, וואָס לאָזן זיך בכלל אין וועג אַריין, וואָס פילן, אַז זיי מוזן גיין, וואָס לעבן טיף פאַרוואַרצלט גלייכצייטיק אין סיני און נישט־סיני און קומען צו אַ מבוכה, אַן אמתער שעפערישער מבוכה — און זוכן אַ נייע רמב"ם־לייזונג. דער ריבער זאָג איך: מע מוז אַזוי לערנען דעם רמב"ם, ווי אַן אָפּענעם רמב"ם, אַז איידער און אַנשטאָט מיר זאָלן זוכן אַ מורה־הנבוכים — זאָלן מיר באַגרייפן וואָס די סיני און נישט־סיני מבוכה איז, און מיר וועלן זיין כּכוח צו זיין נבוכים. מבוכה איז אַ מדרגה, און אַ הויכע מדרגה. טיפּער געזען, ווען דער רמב"ם וואָלט קיין מאָל נישט געפילט אין זיך יענע שעפערישע מבוכה — וואָלט ער קיין מאָל נישט געוואָרן ביי אונדז אַ מורה פאַר די נבוכים. אפשר איז ער — טיפּער גע־זען — געווען דער גרעסטער און שעפערישסטער נבון פון אַלע נבוכים — דער גרעסטער זוכער, דער טיפּסטער גראַבער, דער בעסטער שווימער אין ים פון מחר־שבה, און ער האָט געוויסט מער ווי זיינע אַרומיקע וואָס אמתע נבוכה איז. שער־פערישע ייִדישע מחשבה וועט שטענדיק פאַרשטיין וואָס מבוכה איז. און וווּ ס'איז דאָ אמתע מבוכה — דאָרט שטייט אויך סוף־כל־סוף אויף אַ מורה־הנבור־בים.

.16

און צום סוף — ווען מיר שטייען איצט, 750 יאָר נאָך דעם רמב"ם פטירה, און טראַכטן וועגן אים, שטעלט זיך פאַר אונדז דאָס בילד פון ע ל ט ע ר ן רמב"ם, פאַרמאָטערט פון שווערן יאָך לעבן, פון וואַנדערונג און קראַנקייט און פון זיין מעדיצינישער פראַפעסיע, וואָס האָט ביי אים צוגענומען כּמעט זיין גאַנצער צייט (ווי מיר לערנען פון זיין בריוו צו ר' שמואל אבן תבון, אין וועלכן ער באַשרייבט קורץ זיין טאַג־טעגלעך לעבן), גלויבנדיק אין גאולה, וואַרטנדיק אויף משיח בכל יום שיבוא, און גלייכצייטיק פול מיט מורא: ווער ווייס, ווער ווייס, וואָס וועט זיין אונדזער סוף? פון אַברהם אָבינו אָן, וואָס האָט געקוקט אין הימל און געפרעגט גאָט מיט אַ טיפּן ציטער: מה תתן לי ואנכי הולך עירי, עלנט ווי אַ שטיין און קיין יורש איז נישטאָ — ביז צום רמב"ם, און נאָכן רמב"ם ביז צום היינטיקן טאַג, האָט יעדער גרויסער ייד געפרעגט אויף זיין אופן דעם דאָ־זיקן ווער ווייס. אין זיין לעצטן בריוו — זיין לעצטן אונדז דערווייל באַקאַנטן בריוו — אומגעפער פון יאָר 1202 — שרייבט דער רמב"ם זיינע פריינד און פאַרערער אין לונעל, דרום־פראַנקרייך:

... שטאַרקט זיך און זאָל זיך אַייער האַרץ שטאַרקן. איך בין אייך מודיע, אַז אין דער איצטיקער שווערער צייט זיינען נישט געבליבן קיין מענטשן, וואָס זאָלן אויפהייבן די פאַן פון משה און מדקדק זיין אין רב אַשים רייד, אויב סער אייך אין אַלע שטעט אַרום אייך: איך ווייס, אַז איר האַלט שטענדיק אויף מדרשות און איר זייט מענטשן פון פאַרשטאַנד און חכמה אָבער אין יענע אַלע ערטער איז די תורה פאַרלוירן געגאַנגען. דאָס רוב גרויסע שטעט זיינען טויט.

זוייניקע פון זיי זיינען גוסס, עס זיינען דא א דריי אָדער פיר „קראַנקע ערטער“ אין גאַנץ ארץ־ישׂראל, און אין גאַנץ סיריע איז איין שטאָט, וווּ עס זיינען דאָ אַ פּאַר געלערנטע וואָס זיינען זיך מתעסק אין תורה, אָבער זיי זיינען זיך נישט ממית אין איר צעלט, און אין גאַנצן גלות און אין בבל זיינען דאָ צוויי־דריי קערנדלעך. איז גאַנץ תימן אַזױװ. דאָרט האָבן שוין מנדב געווען — פּאַרמעג־לעכע מענטשן, גאָט זאָל זיי בענטשן, און האָבן געשיקט שליחים און האָבן גע־קויפט דריי עקזעמפּליאַרן פון חיבור (משנה־תורה) און האָבן געגעבן אַן עקזעמ־פּליאַר אין יעדן אָרט. דאָס האָט ליכטיק געמאַכט זייערע אויגן און געפירט זייערע מעשים ביז אינדיע. אָבער די יידן אין אינדיע קענען נישט די תורה שבכתב און האָבן נישט פון דער רעליגיע מער ווי שבת און מילה אַזױװ. און אין די שטעט פון מערב איז דאָך בעוונותינו באַקאַנט וואָס איז נגוד געוואָרן אויף זיי — און עס איז אונדז נישט געבליבן הילף אויסער אייך, אונדזערע ברי־דער, אַנשי גאולתנו, חזקו ונתחזקה פאַר אונדזער פּאַלק אַזױװ, באַמיט זיך צו זיין געוואַגטע מענטשן, די זאָך הענגט אָפּ פון אייך אַזױװ. —

דאָס הייסט, אין אַ געוויסן זין, דער קיום־ישׂראל אויפן גאַנצן כדור האָרץ ביים סוף פון 12טן און אָנהייב פון 13טן יאָרהונדערט איז געווען אָפהענגיק פון דער קליינער קהילה יידן אין לונעל — און אירע פאַר שכנותדיקע קהילות — וווּ עס איז היינט זיכער שווער צו קריגן אַ מנין פאַר יאַרצייט, אויב עס זיינען דאָרט בכלל נאָך דאָ יורשים פון רמב״מס פריינד און פּאַרערער.

אייגנטלעך איז עס אַן אויסערגעוויינלעך. דער ש י ט ע ר נ ד י ק בילד פון מצב פון וועלטי־ידנטום אין צווייטן יאָר פון 13טן יאָרהונדערט — ווי דער רמב״ם האָט דאָס דעמאָלט געזען פאַר זיינע אויגן. אָבער, ברענגט אונדז נישט דער דאָזיקער צוואה־בריוו פון רמב״ם אויך אַ געוויסע דערמוטיקונג?

איצט, 750 יאָר נאָך דעם רמב״מס פטירה, נאָך אַזויפיל שמר און פּאַרניכ־טונג אין אַלע אַרבע כּנפות האָרץ, אונטער דעם „שוץ“ פון קריסטנטום און איס־לאַם און כּלערליי מיני פּאַליטישע רעליגיעס און אידעאָלאָגיעס, נאָך דעם מורא־דיקן חורבן פון אייראָפּעיִשן ישׂראל, די גרעסטע קאַטאַסטראָפּע פון כלל ישׂראל זייט דעם חורבן בית־שני, — איצט קענען מיר פון דעסטוועגן שטיין דאָ אין אַ שטאָט פון איבער צוויי מיליאָן בני־ישׂראל, כּן ירבו, אין אַ לאַנד, וואָס דער רמב״ם און זיין זור האָבן אָפּילו אין חלום נישט געקענט זען — שטיין און טראַכטן און ריידן וועגן דעם רמב״ם פאַר אַן עולם יידן, דאָ אין זאָל, וואָס שטייגט אפשר אַריבער די צאָל פון אַלע יידן אין לאַנד פון רמב״מס שאַפּן, אין גאַנץ מצרים פון יענע טעג; און מיר ריידן אין אַ ייִדיש לשון פון וועלכן דער גרויסער בעל לשון־קודש, דער גרעסטער העברעיִשער סטיליסט און פּראָזע־שריי־בער זייט די תנאים פון דער משנה־צייט, האָט אויך נישט געוואָסט; נישט געקענט נישט דאָס אָרט, נישט דעם לשון; און מיר פּאַרשטייען אים אויף ווי ווייט ס'איז מעגלעך, און ער וואָלט אונדז מדהסתם אויך פּאַרשטאַנען, ווען ער וואָלט געווען מיט אונדז, צום טייל אָפּילו אונדזער־לשון, איז דאָס אַליין נישט אַ לעבעדיקע מאַניפעסטאַציע פון דער אומאונטערבראַכענער קאַנטראַסט־ינ־אירלעך־עכ־ייִט פון ייִדיש לעבן און דענקען מ מצרים ועד הנה, פון רמב״מס פּאַסטאַט־קאַהיר ביז די גרעסטע און קלענסטע ייִדישע ישובים אויפן גאַנצן כדור האָרץ, און מדינת־ישׂראל בתוכם?

איז דאָס נישט אַליין אַ מקור פון גייסטיקער באַפעסטיקונג פאַר יעדן ייִדישן

יחיד און ייִדישן קיבוץ, וואָס וויל לעבן און דענקען ייִדיש, נישט געקוקט אויפן
מבול פון פרעמדטקייט און פאַרנייגונג, וואָס בושעוועט אַרום אונדז, פון שונאים,
נישט-גלויבנדיקע און נישט-ווילנדיקע, אין שטוב און אין דרויסן?

די פּאַלקס־לעגענדע דערציילט: ווען מען האָט געבראַכט דעם רמב"ם צו
קבורה פון פּאַסטאַט־קאַהיר קיין טבריה — זיינען איבער דרייסיק גולנים באַ-
פּאַלן דעם רמב"םס לוויה. דער לוויה־עולם איז זיך צעלאָפּן פון שרעק. די איבער
דרייסיק גולנים, גרויסע גיבורים, האָבן זיך גענומען אַרייַנוואַרפן דעם רמב"םס
אַרון אין ים אַריין — האָבן זיי אָבער נישט געקענט אים רירן פון אַרט. אַזוי
שווער איז געווען דעם רמב"םס גוף.

אויב זיין גוף איז געווען אַזוי שווער — איז זיין גייסט געווען אַ סך, אַ סך
וואַגיקער, האָט געהאַט אַ סך מער משקל.

עס זיינען דאָ מענטשן גולנים — און עס איז דאָ נאָך אַ גרעסערער גולן ווי
מענטש: דאָס איז צ י י ט, טאָג און נאַכט, נאַכט און טאָג, צייט, דרייסיק
גולנים מענטשן האָבן נישט געקענט רירן פון אַרט דעם רמב"םס בשר ודם. און
ג ז ל ן צ י י ט, 750 יאָר, האָבן נישט געקענט רירן פון אַרט דעם רמב"םס
גייסט, אַוועקנעמען פון אים דאָס צענטראַלע אַרט וואָס דאָס פּאַלק ישראל האָט
אים אָפּגעגעבן צוריק מיט 750 יאָר. אין די לעצטע 750 יאָר זיינען אַ סך מטב"ר
עות ביי אונדז און אין דער וועלט אָפּגעריבן געוואָרן, פּסול געוואָרן, אַבסאָלוט
נישט צום נוצן — די רמב"ם־מטבע אָבער, די מטבע פון משנה־תורה און מורה־
הנבוכים, איז נאָך אַלץ אַ מטבע. גולן־צייט האָט ביז איצט נישט געקענט ביי-
קומען דעם רמב"ם — מיר מעגן זיכער זאָגן: גולן־צייט וועט אויך ווייטער נישט
קענען טאָן דאָס, וואָס ער האָט ביז איצט נישט געקענט. אויך איז די קומענדיקע
דורות וועט דער רמב"ם נישט פאַרלירן זיין צענטראַל אַרט ווי דער הויכפּונקט
פון מחשבה ביים פּאַלק ישראל.

„צוקונפֿט" מאַייוני און יולי־אויגוסט, 1955.

גאט און מענטש לפי דעם רמב"ם

1.

דעם רמב"םס תורת אלהות (געטלעכקייט-לערע) איז דער צענטראל-פונקט. אויב נישט גאָר דער תוך פון זיין פילאָסאָפיע. אַלע איבעריקע טיילן פון זיין פילאָסאָפישן סיסטעם זיינען פאַרבונדן מיט איר. דעריבער איז וואָס מער מיר פאַרטיפן זיך אין זיין דאָזיקער לערע, אַלץ מער זיינען מיר תופס דעם רמב"םס לערע בכלל. אַט די תורת אלהות זיינע שפּרייט זיך אויס אויף פאַרשידענע גע- ביטן און מיר קענען דאָ נישט באַהאַנדלען אַפילו קיין קליינעם טייל פון זיי.

די דאָזיקע תורה טיילט זיך אויף אַ פּאָזיטיוון טייל און אויף אַ נעגאַטיוון טייל. אין דעם פּאָזיטיוון טייל, אויף וועלכן ער האָט אויפגעבויט און פון אַלע זייטן אַרומגעפּעסטיקט אַט די תורה זיינע, אַנטפלעקט ער זיין עצם כוח פון אַ בוימייסטער. אין דעם נעגאַטיוון טייל טרעפן מיר אים ווי אַ פילאָסאָף-פּאַלעמיר קער (און מיר טאָרן נישט גרינגשאַצן די פּאַלעמיק, וועלכע פאַרנעמט אַ זייער חשובן פּלאַץ אין מוֹרֵה נְבוֹכִידָנֶזֶר, דער עיקר אין ערשטן טייל). ביידע טיילן זיינען אייגנטלעך איינס, עס איז נישט מעגלעך תופס צו זיין דאָס פּאָזי- טיווע אין רמב"םס תורת אלהות, סיידן מען איז מצרף אויך דאָס נעגאַטיווע פון דער דאָזיקער לערע (פאַרקערפּערונג, אַפּעקט, אַטריבוטן אד"גל) און מען פאַר- טיפט זיך אינעם ספּעציפישן כאַראַקטער פון דער דאָזיקער נעגאַציע זיינער. און מיר וועלן זיך דאָ נישט פאַרנעמען מיט אַנאַליזירן דעם רמב"םס עצם גאָט- קאַנצעפט, אין שייכות מיט די גרונט-פילאָסאָפיעס פון אַריסטאָטל און פּלאַטינוס, לפי דעם איסלאַמישן פילאָסאָפישן צוגאַנג פון זיין צייט, ווי אויך נישט מיט זיין פּילזייטיקער באַגרינדונג פון דעם דאָזיקן קאַנצעפט, וועלכער דינט ווי אַ צענטראַל- פונקט פאַר זיין גאַנצער פילאָסאָפישער לערע און אַלץ וואָס איז מיט איר פאַרבונדן. פונקט ווי מיר קענען זיך דאָ נישט אַריינלאָזן אין יענער ספּעציפישער פּראַבלעמאַ- טיק, וואָס בלייבט גילטיק אין רמב"םס תורת אלהות (און כלל נישט צום שאַדן פון דער דאָזיקער לערע), וועלכער מען דאַרף אַנטקעגנשטעלן, פון איין זייט דעם געליי- טערטן רעליגיעזן געפיל און פון דער צווייטער זייט די לאַגישע דערקענטעניש.

מיר וועלן זיך דאָ באַגרענעצן אויף בלויז איין פונקט, אין וועלכן דאָס פּאָזי- טיווע און דאָס נעגאַטיווע קומען זיך צונויף: מענטש און גאָט. מיר גרייטן זיך דאָ נישט צו באַהאַנדלען אַרומנעמענדיק דעם רמב"םס מענטש-טעאָריע, מענטש און באַשאַף, דער מענטש ווי אַ "מיקראָקאָסמאָס" און ווי אַ פּראַבלעם פון ציל, פּסיכאָ- לאַגיע וכדומה. דאָס געהערט צו דער ייִדישער פאַרשונג פון פילאָסאָפישער אַנט- ראַפּאָלאַגיע, וואָס גייט נישט אַריין אין אונדזער גדר. אונדז דאָ אינטערעסירט בלויז דער מענטש און זיין "שייכות" צו גאָט.

צוויי הויפט-מעטאָדן זיינען דאָ אין דעם מענטש און גאָט-שטודיום: דער

מעטאָד פון אַבסאָלוטער באַהעפטונג צווישן מענטש און גאָט. מענטש און גאָט זיינען זיך אייביק נאָענט. דער מענטש איז אַ מין גאָטס שליה אויף דער ערד, אַ מין בוכשטעבלעכער „בצלמו ובדמותו“. וויפלערליי נוסחאות און מדרגות פאַר-מאָגט דער דאָזיקער מעטאָד? פון דער עלעמענטאַרער, תמימותדיקער אמונה, וועלכע נויטיקט זיך אין אַ פערמאַנענטן קאָנטאַקט מיט גאָט, ווי אַ טאָגטעגלעכע שוין-וואָנט, אין אַ פראַקטישער נאָענטקייט, אין גאָטס אויער וואָס הערט, אין גאָטס האַרץ, וואָס באַטייליקט זיך אין די ליידן פון דער וועלט וכדומה (און אַט די תמימותדיקע אמונה שטעלט זיך נישט אָפּ אויך פאַר אַ געוויסן אַנטראַפּאַ-מאָרפּיזם, ווי עס איז צו זען פון אייניקע רעליגיעז-מעטאָפיזישע סילאָגייזמען צווישן „מעלה און מטה“, אין וועלכע רעליגיעזע מיסטיקער פאַלן אַריין און זיי נען מרעיש עולמות דערמיט) — ביז אייניקע פון יענע רעליגיעז-ספעקולאַטיווע ריכטונגען, וועלכע שאַפן אַן אַבסאָלוטע נאָענטקייט צווישן גאָט און וועלט, זעען גאָט אַן אויסגעשפּרייטן אין אַלץ, וואָס געפינט זיך מחוץ אים, ער געפינט זיך אין יעדן אַטאָם באַזונדער (צו זיי דאַרף מען אויך צורעכענען דעם פּאַנטעיוזם אין אַלע זיינע שאַטירונגען). ער געפינט זיך אויך אין מענטשן, „די קרוין פון דעם באַשאַף“ און באַהעפט זיך מיט אים.

דער צווייטער מעטאָד איז פון יענע וואָס זוכן, פאַרקערט, צו שאַפן אַ תהום צווישן גאָט און מענטש. פאַר יענע איז דער הויפטציל פון זייער רעליגיעז-מעטאָ-פיזישער ספעקולאַציע דאָס פּונאַנדערשיידן די „באהאַפטענע“, הן צוליב לאַגיק און דערקענטעניש פון דער עקזיסטענץ בכלל, הן צוליב דעם מהות פונעם מענטשן אָדער צוליב דעם *ad maiorem del gloriam* וכדומה. זיי זאָגן: גאָט און מענטש זיינען לחלוטין נישט צום פאַרגלייכן, נישט אין שייכות, נישט אין קאָנטאַקט און נישט אין קיין שום זאך, וואָס פאַרמאָגט אין זיך שותפותדיקס, פאַרבינדונג אָדער פאַרגלייך אד"גל. זיי שליסן אויס און טיילן אַבסאָלוט אָפּ גאָט פון דער וועלט. זייער טראַנסצעדענץ האָט גאָר קיין שיעור נישט. עס איז גאַרנישט צום איבער-ציילן די פאַרמען, וועלכע דער „נוסח“ פון אַט דעם תהום צווישן דעם האָר פון הימל און ערד און די באַוווינער פון דער ערד האָט אַנגענומען, אַ תהום, וועלכן מען וועט קיין מאָל נישט קענען באַזייטיקן (צו אַזאָ ספעציפישן עקסטרעם אין פאַרקריפּלונג אין אַט דער צעטיילונג אין, למשל, דערגאַנגען דער שאַפּער פון דער „דיאַלעקטישער טעאָלאָגיע“ קאַרל באַרט, פאַר וועלכן עס עקזיסטירט בלויז אַן אייביקער תהום צווישן גאָט און מענטש).

ביים רמב"ם געפינען מיר עפעס פון די צעטיילער, ווי אויך פון די פאַראיי-ניקער. די לויטערקייט פון זיין גאָט-קאָנצעפט אין ספעקולאַטיוון זינען, דערנעבן טערט אים צום לאַגער פון די צעטיילער. ער אַרבעט אַ סך אויף צו פאַרטיפן די דאָזיקע צעטיילונג. דערפון, דאָס נעגאַטיווע אין רמב"םס תורת אלהות, דאָס אָפּ-זונדערן גאָט פון אַלץ וואָס איז מחוץ אים (און דער „מחוץ אים“ לגבי גאָט מיינט דעם „אַלץ“, ווייל — לפי דעם רמב"ם — געפינט זיך אין דעם זיין נישט מער ווי גאָט און דאָס איבעריקע). פון דער צווייטער זייט אָבער, ווי אַ דערצויגענער אויף דער יידישער מסורה און ווי איר באַנייער, קען ער נישט מסכים זיין צו אַזאָ עקסטרעמען איבערוואַג פון דער צעטיילונג. די גאָט-אויפּפאַסונג און דער מענטש-באַגריף פון דער יידישער רעליגיעזער טראַדיציע שטעלט זיך קעגן אַזאָ צעטייל-לונג-מעטאָד. ווי אַ רעליגיעזער ייד באַהעפט דער רמב"םס צוריק מענטש מיט גאָט, נאָך דעם ווי ער האָט, מיט זיין גרעסטער געדאַנקען-שאַרפקייט, געפרוּווט זיי פּו-

נאנדערטיילן. אזוי האָט ער זיך אויסגעהיט און טאַקע אַרויסגעדרייט פון אַט דער סעפּאַרירונג צווישן מענטש און גאָט, וועלכע דער פּילאָסאָף אין אים האָט גע- האַלטן אין איין אַרומזוכן. מיטן באַהאַנדלען דעם אינעווייניקסטן געראַנגל צווישן סעפּאַרירונג און באַהעפטונג, קומען מיר צום הויפּט־אַריינפיר פון דעם רמב"ם מענטש־און־גאָט־טעאָריע.

פאַרן רמב"ם (נישט בלויז פאַר אים, נאָר אויך פאַר אַנדערע פאַרשער פון גאָט און מענטש זינט דער געדאַנק איז אויפגעקומען) איז אַקסיאָמאַטיש, אַז גאָט איז אומבאַגרייפֿלעך (1). קיינער קען נישט משיג זיין גאָט נאָר ער אַל ייִן און דעם מענטשנס השגה איז דער באַגריף פון דער נישט־באַגרייפֿ- לעכקייט, אָדער „עגז“, די אוממעגלעכקייט צו באַגרייפֿן (2). אַט דעם פּרינציפּ האָט אַ טאַפֿלטן אָנשפּאַר: אין דעם אַביעקטיוו־מעטאָפיזישן ווידערשטאַנד (מצד גאָט) און אין דער סוביעקטיוו־אַנטראָפּאָלאָגישער רעסיסטענץ (דער עיקר מצד דעם מענטשן מיט זיינע נישט־געזונדיקע אינטעלעקטועלע פעיקייטן אד׳גל).

(1) למשל: מורה נבוכים ח"א, נ"ט. צוליב קיצור וועגן גיבן מיר אַן אין אונזערע הערות נאָר דעם חלק און דאָס קאַפּיטל פון דעם מקור, פון וועלכן עס ווערט געבראַכט. מיר פּרוּוו דאָ — ווען גייטיק, און צוליב סיבות וואָס מיר קענען נישט אויסרעכענען — איבער- געבן דעם רמב"םס ווערטער אין אַראַבישן אַריגינאַל גופא, צי ווי אַ פּרוּוו איבערצוזעצן פּונסני, אָדער ווי אַ גענויע קאַמפּילאַציע אָנשטאַט אַן איבערזעצונג. אויף צו פאַרשן דעם רמב"םס יעדע מוז זיך אומקערן צום אַראַבישן אַריגינאַל פּונעם מו"נ. אויף וויפּל מיר האָבן קאַפּירט פון אבן תבונס איבערזעצונג — און יעדער נישט ספּעציפּירטע איבערזעצונג מיינט אבן תבונס — האָבן מיר עס געמאַכט לפי גאַלמאַנס מו"נ־אויסגאַבע (וואַרשע, תרל"ב); אַלחריזיס איבערזע- צונג נעמען מיר פון דער דריטער אויפֿלאַגע (שלאַסבערג־שייער), ווילנע, תרע"ג. דעם אַראַבישן אַריגינאַל האָבן מיר קאַפּירט פון שלמה מונקס אויסגאַבע. (אד׳גל, Le Guide des Egarés, Paris, 1806). זע אויך משנה תורה, הלכות יסודי התורה, ב' ח': „אפילו מעלה הראשונה אינה יכולה להשיג אמת הבורא כמו שהוא אלא דעתה להשיג ולידע... והכל (כל המעלות) אינן יודעין הבורא כמו שהוא יודע עצמו“. אַט דעם געדאַנקענגאַנג געפינען מיר אין דער נריכישער פּילאָסאָפּיע (און נישט נאָר אין די לערעס פון פּלאַטינוס, ידידה האַלכסנדרוני אד׳גל), ווי אין דער איסלאַמישער (דאָס באַווייזן די איסלאַם־טעאָלאָגן און דענקער, גאַלדזיער א׳א). אויך ביי יידן האָבן סירוב פּילאָסאָפּן פאַרן רמב"ם געהאַט אַזאַ צוגאַנג. זע, למשל, ר' בחיים חובת הלבבות אין שער היחוד: „...על כן אתה צריך להטריח נפשך עד שתדע את בוראך יתעלה מצד סימני מעשיו ולא מצד עצם כבודו... כי לא נוכל למצאו במחשבתנו... ואמר אחר: החכם שבבני אדם בדעת הבורא הוא יותר סכל באמתת עצם כבודו ומי שאינו יודע אותו סבור שידוע עצם כבודו“. די נעמען, מיט וועלכע מען באַצייכנט גאָט, די „מליצה“ אד׳גל, פאַרגלייכט ר' בחיי מיטן „בהמישן שנגאַרכן ביים טרינקען וואַסער, וואָס ברענגט זי צו טרינקען מער ווי ווען מען זאָל רעדן קלאַר און ריכטיק“ (פאַרלאַג סלוצק, ז' 71 און ווייטער). אָדער אין אַמונה רמה פון אברם בן זאָד: „והענין כמו שאמר הפילוסוף שבקושי השגנו הדברים יהיה משני צדדים: אם מחולשת מדרגת מציאותם... ואם מגודל מדרגת מציאותם, כאשר לנו יקרה אצל העיון באלוה יתברך, כי הוא נעלם לחוץ הראותו כמו השמש המאיר...“ (פאַרלאַג ווייל, ז' 53 און אין אַנדערע ערטער).

(2) צווישן יענע פּילאָסאָפּן, וואָס האָבן געלערנט אַט די טעאָריע פון אוממעגלעכקייט משיג צו זיין, איז געווען באַקאַנט דער באַרימטער כלל פון דער איסלאַמישער פּילאָסאָפּיע: „אלעזי מן דרך אלדאראך אדאראך“: דאָס נישט קענען משיג זיין גופא איז די דערקענטעניש (זע: ד. קויפּמאַן Geschichte del Attributenlehre, 1877, ז' 444 און ווייטער). די דאָזיקע לאַגיש־ מעטאָפיזישע הנחה האָט געדינט ווי אַ יסוד פאַר עטלעכע מיטאַלטערלעכע דענקער, און עס איז נאָך פאַרבליבן עפעס פון איר כאַראַקטעריסטישן דיאַלעקטישן גייסט.

דאָס איז, לפי אים, נישט קיין אַקסיאָם פאַר בלויז פּילאָסאָפּן (3), נאָר אַ גרונד־אמת פאַר אַלע דורכשניטלעכע מענטשן. נישט פאַראַן קיין קאָנטאַקט און קיין שותפותדיקס צווישן מענטש און גאָט (לפי דעם לשון פון טייל יידישע מיסטיקער: „וואָס דער געדאַנק איז נישט בכוח משיג צו זיין“), נישט בנוגע דעם מהות, נישט בנוגע עקסיסטענץ, נישט לגבי דעם וויסן און נישט לגבי אַלע אַנדערע מינים פּסיכאָלאָגישע, ספּעקולאַטיווע, גייסטיקע אָדאַ טעטיקייטן, וועלכע ווערן אויך צוגעשריבן גאָט. עס איז דאָ פאַראַן אַ פיגוראַטיווער בשותפותדיקער נאָ־מען (דערפּון, דעם רמב"מ'ס שטודיע איבער פיגוראַטיווע און פּילטיטישע טערי־מינען). דער אונטערשייד צווישן מענטשלעכן וויסן און געטלעכן וויסן, אַ שטיי־גער, אַנטשפּרעכט נישט דער פאַרשיידנקייט, וועלכע מיר טרעפּן אָן ביי פאַרשיידנקייטן בכלל, נאָר זי איז אַ „מבאינה גוהריה“ (און כדי עס נאָך קלאָרער צו מאַכן איז ער מוסיף: ווי דער אונטערשייד פון דעם עצם הימל צום עצם ערד) (5), אַ סובסטאַנציעלער חילוק, ווי אלהיזוי דריקט זיך אויס „אַן אמתדיקער סובסטאַנציעלער חילוק“ („הבדלה אמתית עצמית“). אַט דער סובסטאַנציעלער חילוק איז דער יסוד פאַר אַלע איבעריקע דיפּערענצן צווישן גאָט און מענטש. ביי אַלע האַנדלט זיך עס וועגן דעם עצם זאָך, וועלכע מען באַטראַכט, און ביים סכּעמאַטיזירן דעם פּראָבלעם פון וויסן, ווען ער באַטאַנט ווידער דעם סובסטאַנציעלן חילוק אויף דעם געביט — ווייל דער וויסן ביי גאָט איז דאָך שטענדיק בלויז איינער, עס איז דאָך נישט שייך ביי אים קיין הוספות, נישט קיין נייעסן, נישט קיין אַנדערשקייט וכדומה — גיט ער צו: „און דאָס וואָס מיר באַמערן זיך צו וויסן ווי אַזוי ער איז, איז גלייך ווי מיר וואָלטן זיך אָנגעשטרענגט צו זיין ער און אונדזער באַגריף זאָל ווערן דיין באַגריף“. און ווייטער: „און ווען מיר וואָלטן געוויסט ווי אַזוי ער איז, וואָלטן מיר דאָך פאַרמאָגט יענעם שכל, דורך וועלכן מען קען משיג זיין טאַקע יענעם מין באַגריף, און דאָס קען מעגלעך זיין נאָר ביי אים, יתעלה און ער גופא“ (6). דאָס איז דעם רמב"מ'ס נוסח פון „אילו ידעתיו הייתי“ („ווען איך וואָלט אים געקענט וואָלט איך געווען ער“).

אַ סך ערנסטן דענקען האָט דער רמב"ם אַוועקגעגעבן אויף צו באַגרינדן די גרונט־הנחה, אַז עס איז נישט פאַראַן קיין שייכות („נסבה“), און אַודאי שוין נישט קיין באַהעפטונג („אצאפה“), צווישן גאָט און דער איבעריקער וועלט און במילא שוין צווישן גאָט און מענטש. אויב עס איז נישטאַ קיין שייכות, קען אויך נישט זיין קיין ענלעכקייט; און די נישט־ענלעכקייט, וואָס צווישן גאָט און

3) אין דעם פרק, וואָס פאַרנעמט זיך מיט זיין גאָט־דערקענטעניש (ח"ג, כ'), פאַררופט זיך דער רמב"ם אויף פּילאָסאָפּן, וועלכע האָבן גרונטיק דערוויין, אַז אונדזער שכל איז נישט בכוח משיג צו זיין דעם מהות פון גאָט: „והם הם אשר ביארו במופת ששכלנו וידיעתנו מקצרות להשיג אמתת עצמו כפי מה שהיא, זע ווייטער אין יענעם פרק.

4) ח"א, ג"ט (אין דעם קאַפיטל פון די אַטריבוטן): „אלואס כלהם אלמאצין ואלאתון... אלהיזוי האָט איבערגעזעצט: „והסכימו בני אדם“.

5) ח"ג, כ' און ביים סוף איוב־קאַפיטל (דאַרט, כ"ג) באַצייכנט ער דעם דאָויקן חילוק מיט אַן אַנדער נוסח: „...והבדלת הפעולות הטבעיות מן הפעולות המלאכותיות כן הוא הבדל ההנהגה וההשגחה והכוונה האלהית לעיניים ההם הטבעיים מהנהגתנו והשגחתנו וכוננתנו האנושית למה שנהיג אותו ונשגיח ונכוון אליו...“

6) ח"ג, כ"א און ביים סוף פון יענעם פּראָגענט שטרייכט אונטער דער רמב"מ: „פאסחם הדיא“ (פאַרשטיי עס) און אַזאַ באַטאַונג פּאָדערט תמיד אַ ספּעציעלע אויפּמערקזאַמקייט

דער איבעריקער וועלט געפינט זיך תמיד אויף איין מדרגה מיט דער אחדות-הבורא און זיין איינציקייט, זיין אבסאלוטער פשטות, זיין אלמעכטיקייט אד"גל (זע, למשל, מו"נ, ח"א, ב"ח). מיט א ספעציפיש-שארפער פאלעמיק און א בא-זונדער איראניע צעקלאפט דער רמב"ם, אין יענעם "אטריבוטן"-פרק (דארט, ג"ט), די יעניקע וואָס דערקענען אין גאָט עפעס פון זייערע אייגענע אידייען און פארגלייכן גאָט צום מענטשן וכדומה. דער רמב"ם קען דעם מענטש. וואָס זעט זיך אליין און וואָס פאָרטיפט זיך אין זיין מהות און ער מיינט דערמיט צו האָבן באַשאַפן זיין גאָט "בצלמו ובדמותו" (דערפאַר, אגב, האָט ער אַזוי באַ-קעמפט דעם אַנטראַפּאָמאַרפּיזם, די אַטריבוטן אד"גל. ער, מיט זיין קלאָרן שכל, האָט פאַרשטאַנען, אַז מען קען אַנדערש קיין סוף נישט מאַכן צום מענטשנס באַשאַפן גאָט אין זיין געשטאַלט, ווי נאָר דורך צעשטערן דעם גלויבן, אַז גאָט האָט באַשאַפן דעם מענטשן בצלמו). ווי טיף און גרונטיק ער האָט באַקעמפט די ענלעכקייט-אידיע אין דער טעאָריע און אין דער פּראַקטיק! און אַט דאָס האָט דעם רמב"ם אַוועקגעפירט פון דעם דעסקריפּטיוון מעטאָד און אים דער-פירט צו זיין אייגנאַרטיקן שעפּערישן סטיל, וועלכער באַהערשט זיך אליין (זע דאָרט). און אים אַרט כלל נישט, וואָס אַט די ענלעכקייט אידיע איז נישט פּרעמד דעם ייִדיש-רעליגיעזן געדאַנק (7). אַפילו דעמאָלט ווען דער רמב"ם זעט אין דעם פאַרגלייכן צו גאָט די העכסטע מענטשלעכע מידה («גאיה פצילה אלאנ-סאן» (8). רעדוצירט ער אויך דעם באַטייט דערפון בלויז אויף דעם טעטיקייט-געביט, «עס הייסט, אַז מיר פאַרגלייכן אונדזערע טעטיקייטן צו זיינע טעטי-קייטן (39). נאָר אויפן טעטיקייט-געביט גיט דער רמב"ם אַ הכשר אויף אַטריבוטן, נאָכמער, להיפוך ווי ביי דער ספּערע פון מהות און אַנדערע, איז ער אַפילו מחייב אויף אַט דעם טעטיקייט-געביט אַ טיילווייזע דערקענטעניש פון גאָטס "חכמה-כאַראַקטעריסטיק" אין זיינע אַקטן (10). דאָס וואָס עס ווערט געזאָגט אין "ספרי": "פונקט ווי ער איז אַ חנוך, ביסטו אויך אַ חנוך, פונקט ווי ער איז אַ רחום, ביסטו אויך אַ רחום", מיינט נאָך נישט — לפי דעם רמב"ם, — אַז עס איז שוין בכלל דאָ אַן ענלעכקייט צו גאָט. מחוץ דער טעטיקייט-ספּערע איז נישט פאַראַן קיין באַצונג פון "ווי ער — אַזוי דו" צווישן גאָט און מענטש, נישטאָ קיין אַנאַלאָגיע, און נישטאָ קיין ענלעכקייט און נישט קיין שום לאַגישע מאָס.

אַ קליינע עפענונג האָט דער רמב"ם געלאָזט אין דער ספּערע, וואָס צווישן

(7) שאַראַטטאַני האָט פּרטימדיק באַהאַנדלט די באַצונג פון די אַלטע ייִדישע און איסלאַ-מיש-רעליגיעזע סעקטעס צו אַט דעם "תּשביה"-פּראָבלעם און וואָס מיט דעם איז פאַרבונדן. זע האַרבריקערס איבער, Religionspartheien u Philosophen-Schulen, 1850, ז' 247 און ווייטער, אויך אין אַנדערע ערטער. דעם ענין האָבן אויך באַהאַנדלט אייניקע פון אונדזערע געלערנטע אין דער לעצטער צייט.

(8) אין פרק כ"ה, ח"ג באַזירט דער רמב"ם די "שלמות האַחרונה" אויף דער דערקענ-טעניש פון דעם אמתדיקן רעאַלן וויסן; מציאות הבורא, זיין איינציקייט, זיין פאַטענץ, זיין ווילן, זיין אייביקייט. דאָס זענען עס די "גאיה אכירה". זע אויך דאָרט, פרק ל"ב.

(9) ח"א, ב"ד.
(10) ח"ג, כ"ה: "וכבר הודעתך דעת תורתנו בזה הענין, והוא שראו, להאמינו שאין הרחקה באמרנו שכל אלו הפעולות מציאותם והעדרם נמשך אחר חכמתו יתעלה ואנחנו נסכל הרבה מאפני החכמה בפעולותיו" (ינתן כנול כתירא מן נונה אלחכמה פי אעל מאלהי). אַ סך, אַבער נישט אַלע.

גאָט און דער איבעריקער וועלט, וועלכע ער איילט זיך אָבער באַלד צו פאַרמאַכן. מיט זיין גיבן אַ הכשר אויף אַ טיילווייזן דערקענען און פאַרגלייכן אין דער טעטיקייט־ספּעריע, האָט ער ווי געעפנט אַ טיר פאַר די אָנהענגערס פון באַ־העפטונג צווישן גאָט און דער איבעריקער וועלט, די צעשיידונג אָבער, פון וועל־כער ער איז מער באַווירקט, צווינגט אים צו פאַרוואַרפן אָט די דערנענטערונג. און דערפאַר טאַקע, איז ווען ער נעמט שוין אָפילו אָן דעם קאַנצעפט וועגן גאָט, ווי אַ פירער פון דער וועלט איז איר הערשער און הייבט זיך אָן באַנוצן מיט דעם תּמימותדיקן אמונה־לשון, וואָס זעט אין דער ספּעריע, וואָס צווישן גאָט און דער איבעריקער וועלט אַ מין „שייכות צווישן קאָפיטאַן און דער שיף“, באַ־גרענעצט ער עס אָבער דורך זיין באַטאָנען, אָז עס איז נישטאָ דערין גאַרנישט פון ווירקלעכער שייכות און נישט פון קיין ווירקלעכער אַנאַלאָגיע, און ער דער־פירט אָט דעם שייכות־באַגריף צום מינימום: דאָס איז נישט מער ווי אַ מין „אויסגלייכן די מענטאַליטעט“ (הישרת הדעת) (11), וועלכע דאַרף באַשטיין אויף גאָטס אָנפירונג מיט דעם אוניווערס און זיין אַכטונג געבן אויף איר אָרדענונג.

דאָס אַוועקשטעלן די גאָט־דערקענטעניש בלויז אויף דער פאַראַנענקייט („ישות“) („אניה“, לויט אַלחריזון, „הויה“) („מיר קענען משג זיין נאָר זיין פאַראַנענקייט, אָבער נישט זיין מהות“. און דאָס מיינט נישט פאַרן רמב"ם קיין פאַרמינערונג. נאָר פאַרקערט גאָר, אָט דער צמצום מיינט פאַר אים אַ מין „מאָקסיום“ אין זיין תּורת אלהות), דאָס מאַכן אָפהענגיק די „שייכות־נעגאַ־ציע און אַלץ וואָס דערמיט איז פאַרבונדן פון אָט דער דערקענטעניש, האָבן אַרויסגערופן ביים רמב"ם אַ הימן צו גאָט, איינעם פון די ווייניקע הימנען אין מו"נ. און ער פאַרענדיקט איינעם פון די גרונט־קאָפיטלען אין דער אַטריבוטן־פרשה מיט „סבחאן“ (12): „געלויבט זאָל זיין יענער, וואָס מיט זיין אַנשטרענג גען זיך צו דערגיין זיין מהות, דערזעט ער זיין אומפעקטייט אים צו דערקענען און משיג זיין און ביים אַריינקלערן זיך אין זיינע פּאָזיטיווע טעטיקייטן, וועלכע זיינען אַ רעזולטאַט פון זיין רצון, וועט פון זייער וויסן ווערן אינגאַראַנץ און ביים פּרווון אים גרויסמאַכן מיט ווערטער־אַטריבוטן, וועט יעדער וואָרט־איבער־טרייבונג זיך אַרויסווייזן ווי אַ פאַרמינערונג און נאַריש“ (13). און אין פרק ב"ט (ח"א), נאָך דעם ווי ער באַהאַנדלט די ספּעציפישע דינאַמישקייט פון דעם נעגאַציע־קאַנצעפט, וואָס שטעקט אין דעם אַטריבוטן־טייל (וועגן דעם וועלן מיר רעדן באַזונדער), פאַרגייט ער זיך ווידער אין אַ לויב־געזאַנג איבער אַ גאָט־דערקענטעניש, וואָס האָט פאַר איר יסוד דעם „לך דומיה תּהלה“ („פאַר דיר איז שוויגן אַ לויב“): „און אַלע פּילאָסאָפּן זאָגן: ער האָט אונדז באַזיגט מיט זיין

(11) אין אַריגינאַל: „לאַראַשאַד אַלדהן“ הן אַלחריזון, הן אבן תבון זעצן איבער דיהו: שכל. אין דער אמתן אבער מיינט דיהן עפעס מער ווי בלויז שכל. מונק זעצט איבער *l'esprit*.

(12) די ווייניקע ערטער אין מו"נ, וואָס ווערן פאַרענדיקט מיט „סבחאן“, פאַרדינען אַ ספּעציעלע אויפּמערקזאַמקייט, ווי איך האָב עס שוין אָנגעוויזן אין מיין אַרבעט „שאלת הארכי־טקטניקה של המורה נבוכים, תרביץ, רמב"ם־העפט תרצ"ה.

(13) אין אַראַבישע אַריגינאַל מאַכט אָט דער סוף אַ שטאַרקערן רושם ווי אין אבן תבונס איבערזעצונג. אַלחריזון זעצט איבער: „ישתבח הבורא אשר בהתבונן הדעות בישתו תשוב השתם קצור וכשתבוננו מה שהתחייב בפעולותיו מחפצו תשוב חכמתם סכלות, וכשיפצרו הלשונות לרום אות במיני הספור תשוב כל מליצה פתיות“.

מילדקייט (14) און צוליב זיין צופיל אנטפלעקן זיך ווערט ער פארהוילן, פונקט ווי די זון ווערט פארהוילן פון די אויגן, וועלכע זיינען צו שוואך אויפצונעמען איר ליכט. און מען האט שוין וועגן דעם גענוג גערעדט און עס איז שוין נישט נייטיק עס איבערצוזוהרן. דאס העכסטע וועגן דעם איז געזאגט געווארן אין תהילים (ס"ה, ב'): לך דומיה תהלה. דאס הייסט: דאס שווייגן איז ביי דיר דער שבת. און דאס איז זייער וויכטיק אין דעם ענין (15). ווייל וואס מיר זאלן נישט זאגן וועגן אים אין זינען פון גרויסקייט און שבחים, וועט עס זיין בלויז א לאסט (16) פאר אים, יתעלה, און עס וועט גיכער אויסזען א חסרון, נמצא, אז דאס שווייגן, ווי אויך דאס באגרענעצן זיך (17) אויף די אבסטראקטע באגריפן איז מער צו געפאסט, ווי עס האבן גערעגטן די שלמים: אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלה.

אָט דאָס איז פאַרן רמב"ם גאָט־דערקענטעניש, אַ דערקענטעניש sui generis. פון „אומפעיקייט“, פון „איגנאַראַנץ“, פון „אומאַדעקוואַטקייט“, אַ „דומו־דער־קענטעניש. אָט די „איגנאַראַנץ־דערקענטעניש לגבי גאָט איז עס די איינציקע דערקענטעניש־פאַרעם וואָס דער מענטש פאַרמאַגט. אין דער דאָזיקער ספּערע אַנערוקענט נישט דער רמב"ם קיין פּאַזיטיווע דערקענטעניש, ס'הייסט אַ דערקענטעניש וואָס זאָל זיין בלויז דערקענטעניש. אין דער ספּערע איז מעגלעך בלויז אַ וויסן וואָס קומט פון אומוויסן אָדער דער אומוויסן גופא (פון דעם שטאַנדפּונקט דאַרף מען איבעראַנײס באַטראַכטן דעם רמב"םס נעגאַטיווע אַטריבּוטן).

וויסן און אומוויסן גלייכצייטיק. אַ קאַנפּליקט צווישן באַהעפּטונג און פּר־נאַנדערטיילונג פון איין זייט, אַ צוזאַמענשטויס צווישן דערקענטעניש און „איגנאַראַנץ־דערקענטעניש פון דער צווייטער זייט. אין דער אמתן זיינען עס צוויי וואָס זיינען איינס. אַלץ ווענדט זיך אין גראַד וויסן אָדער „איגנאַראַנץ“. דער רמב"ם האָט פאַרשפּאַרט אַלע וועגן וואָס פירן צו גאָט, ער האָט אפילו דעם קלענסטן שאַטן פון קאַנטאַקט צווישן מעלה און מטה אפּגערוקט אין אַ זייט. אפּן האָט ער געלאָזט בלויז דעם איינעם טויער: דעם טויער פון וויסן־איגנאַראַנץ. ער האָט שטאַרק באַגרענעצט די פּאַטענץ פון דער „קרוין פונעם באַשאַף“.

(14) אין אַריגינאַל: „אבהרנא בגמאלה“. אלהריוי ועצט איבער, גבר עלינו והבהילנו ברוב

הודו“.

(15) אין אַריגינאַל: „נהדה כלאגה עטימה גדא פי הוא אלמעני“. און אלהריוי ועצט איבער:

„וזאת המליצה נמרצת מאד בזה הענין“. זע ווייטער אין די אַנמערקונגען פון ר' בחיי אד"גל.

(16) אין אַריגינאַל: „נגיד פיה המלה מא פי חקה תעאלי“. אָט די איבערזעצונג אבן תבונם,

פאַרדינט אויפּמערקזאַמקייט. ר' שם טוב פּלקיירא האָט פאַרגעשלאָגן איבערזעצן „חמל“:

משא אָדער טורה (אָט דער פאַרשלאָג פעלט אין דער אויסגאַבע פון מורה המורה, פרעסבורג,

1887, ז' 151 אין מונק — דאָרט, 1, ז' 53 — האָט דערגאַנצט דאָס וואָס האָט געפעלט, שיער,

וועלכער האָט געהאַט פאַר זיך דעם פעלערדיקן נוסח פונעם מורה המורה, האָט געמיינט, אַז ר'

ש"ט פלקרא האָט געזאָלט פאַרלייגן אַנשטאַט „מעמס אחד“: נשוא מה — דאָרט, ז' 86 — עס

איז אָבער נישט ריכטיק). אלהריוי האָט אויף זיין שטייגער אויך דאָ איבערגעזעצט: „נמצא כי

בו נגרע מחק הבורא יתעלה“. מונק ועצט איבער d'of-nous y trouverons quelque chose

fensant á l'égard de Dieu (דאָרט, 1, ז' 253).

(17) אין אַריגינאַל: „ואלאקתצאר“. אין די מערסטע אויסגאַבעס פון אבן תבונם איבער־

זעצונגען: „וההשתקפות“; דאָס איז אָבער אַ דרוק־פעלער, אויסגעבעטערט האָט עס מונק

(דאָרט, 1, ז' 253); זע שיערס הערה (דאָרט, ז' 86). אויך אלהריוי ועצט איבער „ולהסתפק“.

ער האָט באַקעמפט די גאווה פון דער פסעוודאָ „כל־יכולדיקייט“, ער האָט זי צוריקגעפירט צו איר מענטשלעכקייט־ספּערע, ס'הייסט צו איר פאַרגייקייט, אָדער צו איר אין־סופיקער קליינקייט לגבי דעם באַשאַף, דעם ציל אד"גל. פון דער צווייטער זייט ווידער האָט דער רמב"ם געגלייבט, אַז דווקא די באַגרענע־צונג האָט פאַרגרעסערט דעם מענטשנס קראַפט און האָט אים „געראַטעוועט“, ווייל ער איז דערמיט באַוווּסטזיניק געוואָרן אויפן עיקר און דעם תוך. ער איז פריי געוואָרן פון דעם אילוואַרישן, פונעם טעות און פון דעם פלאַנטער. ער האָט באַקומען דעם שליסל צו דעם דערקענטעניש־אַריינגאַנג, וועלכער איז בטבע נישט גאַר קיין ברייטער און צומאַל אויך אַ פאַרשלאַסענעזע. פונקט ווי די דער־קענטעניש גופא „הענגט ער אויף אַ האַר“. אָבער אויף אַט דער האַר הענגט עס די איינציקע בריק צווישן מענטש און גאָט. אַט פון די עיקרדיקע מקורות פון דער ספּעקולאַטיווער און רעליגיעזער מענטש־פּראַבלעמאַטיק, האָט דער רמב"ם אַוועקגעשטעלט דעם מענטשן פאַר איינעם פון די האַרבסטע ספּעקולאַטיווע און רעליגיעזע אויפגאַבעס. דאָס איז דער פּרוּוושטיין פאַרן „אדם השלם" — באַהעפֿ־טונג אָדער פּונאַנדרעטיילונג. אַט די פּראַבלעמאַטיק באַשעפּטיקט עס דעם רמב"ם מוח און דעם טייל פון זיין געטלעכקייט־פּאַרשונג, וועלכע רופט זיך „מענטש און גאָט“.

II

עס זיינען נישט נייטיק קיין ספּעציעלע באַווייזן אויף צו זען מיט וואָס פאַר אַ ערנסטקייט און פינקטלעכקייט דער רמב"ם האָט באַהאַנדלט דעם פּראַבלעם מענטש און גאָט. ווער עס פאַרטיפט זיך אין זיין שיטה וועט באַלד אויסגעפינען דעם גרויסן פּילאָסאָפּישן ווערט פון דעם דאָזיקן פּראַבלעם. און ווען עס זאָלן ניי־טיק זיין איבעריקע באַווייזן, וואַלט דער אַפּשלוס פונעם מוֹרֶה נְבוֹכַדְנֶצַּר געווען גענוג דערויף (18). נאָך דעם ווי דער רמב"ם האָט אַוועקגענומען פון גאָט די קערפּערלעכקייט, דעם אַפּעקט און די פּאַזיטיווע אַטריבוטן און האָט אַפּגע־וואַרפּן די הויפּט־אַרגומענטן פון די דיאַלעקטיקער (אין ערשטן טייל). האָט דער־וויזן די עקסיסטענץ פון גאָט, זיין איינציקייט, זיין אומקערפּערלעכקייט אד"גל, האָט אָנגעהאַלטן די מיינונג, אַז די וועלט איז אַ געשאַפּענע, נאָך דעם ווי ער האָט אַפּגעשלאָגן דעם קדמות העולם אד"גל, האָט קלאַר געמאַכט די מעשה בראשית און די נבואה (אין צווייטן טייל). האָט פאַרגעלייגט זיינע הויפּט־טעזיסן אין מעשה מרכבה און אין די צענטראַלע פּראַבלעמען פון גאָט און וועלט: מאַטעריע, גוטס און שלעכטס, ציל, השגחה, וויסן, עקספּערימענט אד"גל, האָט מסביר גע־ווען, ווי קיינער פאַר אים האָט עס נישט געטון, די טעמי המצוות, ווי אויך די סיפורי התורה אויף אַלע פּערצן אופנים אד"גל (אין דריטן טייל) (19) — פאַר־נעמט ער זיך צו פאַרענדיקן זיין פיר־פּרקדיקן חיבור, וועלכן די אַלטע מפרשים

(18) אייניקע פאַרשער האָבן טיילווייז גרינג געשעצט דעם „אַפּשלוס“ פון מו"ג. פאַרקערט, האָט הערמאַן כּהן אונטערגעשטראַכן — און מיט רעכט — דעם ספּעציעלן פּילאָסאָפּישן ווערט פון דער „חתימה“ „Charakteristik der Ethik Maimunis“ jud. Schriften III, 231.

(19) אין מיין דערמאָנטן אַרטיקל: „שאלת הארכיטטוניקה של המוי"ג האב איך זיך אַפֿ־געשטעלט אויף די צענטראַלע און „זייטיקע“ קאַפיטלען פון אַלע דריי חלקים און אויף דעם סטרוקטור־פּראַבלעם וואָס איז פאַרבונדן מיט זיי וכדומה.

(זע אפודי און אנדערע) רופן אָן הנהגת המתבודד (20). אַוודאי איז דער אָפּשלוס פונעם מורה נבוכים באַוויקט געוואָרן דורך דעם הנהגת המתבודד (זע ווייטער), אין דער אמתן אָבער און אין גרונט גענומען קומט אין דעם דאָזיקן אָפּשלוס צום אויסדרוק די סכעמע פונעם רמב"מ טעאָריע אין דעם פּראַבלעם מענטש און גאָט. דאָ ווערט אויסגעדריקט — הגם נישט בפירוש — דער געדאַנק, אַז דער מענטש, אָט דער קליינער טייל פון דעם „איבעריקן“, וועלכער איז כולל די גאַנצע יצירה, הגם ער שטייט, לגבי דער דערקענטעניש פון גאָטס מהות, אויף איין מדרגה מיטן דומם (21), מיט דעם וואָס פעלט „עקל“ און ער שטייט, דאַכט זיך, מיט גאַרנישט העכער פון די נידעריקערע באַשעפענישן ווען עס האַנדלט זיך אין משיג זיין גאָט, אַנטפּלעקט זיך דאָך און קאַנצענטרירט זיך די גאָט־פּראַבלעם וואָס געפינט זיך אין דעם „איבעריקן“ (אַלץ וואָס איז מחוץ גאָט), דווקא אין אָט דעם „בשר והם“. הייסט עס, אַז עס איז דאָך פּאַראַן עפעס אַ שייכות (וואָס קען, אמת, נישט הייסן קיין אַלגעמיינע שייכות צווישן גאָט און מענטש) צווישן מענטש און גאָט, אָדער אַז גאָט איז גאָט פאַרן מענטשן, אַז דער מענטש איז עס דער טרעגער פון אָט דער שייכות־נישט־שייכות (אויב מען מעג זיך אַזוי אויסדריקן) צו גאָט, און זאַל קומען די אַנטשיידונג אין אָט דער צענטראַלער ספּערע.

וואָלט דער רמב"ם — ווי אַ סך מיינען — אויסן געווען בלויז אַ פּילאָסאָ־פּי־פּראַקטישן אויספיר, וואָלט ער געדאַרפט אָפּשליסן זיין ווערק מיטן מסביר זיין די טעמי המצוות, פאַרוואָס מען איז מחוייב זיי אָפּצוהיטן און אויסצופאַלגן. אָבער דער אָפּשלוס, וועלכער איז איבערגעלאָדן מיט שאַרפּער חקירה און קינסט־לערישן דענקען, איז אויסן נאָר דעם דערמאָנטן גרונט־פּראַבלעם.

אויף משיג צו זיין גאָט בלייבט דעם מענטשן בלויז דער שער העבודה (די פּראַקטישע רעליגיע). דאָס דערקלערן די געלייטערטע עבודת אלהים, „די עבודה פון משיג זיין די אמתן, וואָס געפינען זיך אין גאָט, יתעלה, נאָך דעם ווי ער איז עפעס תופס“, דעם מענטשנס כוונה משיג צו זיין אָט די עבודה, וועלכע איז דער ציל פונעם מענטשן („אלגאיה אלאנסאניה“), דערצו צילט דער אָפּשלוס, דורך דעם באַקאַנטן משל מיטן קעניגלעכן פּאַלאַץ און זיינע בירגער איז ער מסביר אָט דעם געדאַנק (22) און אין די שלוס־ווערטער צו זיין תלמיד־לייענער,

(20) אויך אין די לעצטע צייטן האָט זיך די רעליגיעזע ליטעראַטור באַשעפּטיקט מיטן רמב"מ „הנהגת המתבודד“, זע, למשל, ספר אגרת הקודש פון מנחם מענדל פון וויטעבסק א"א. (21) אין ענין גרויס מאַכן גאָטס כבוד, אַ שטייגער, האָט דער רמב"ם פאַרגליכן דעם מענטשן מיט דעם דומם (ח"א, ס"ד).

(22) ח"ג, נ"א, „...אָבער די פרעמדע דאָס זיינען עס די דאָזיקע פונעם פּאַלק, וואָס פאַר־מאַן נישט קיין רעליגיע, נישט קיין ספּעקולאַטיווע און נישט קיין טראַדיציאָנעלע... זיי זיינען געגליכן צו בעלי־חיים וואָס רעדן נישט, און זיינען ביי מיר נישט פאַררעכנט פאַר קיין מענטשן און זייער מדרגה האָט רעדן נישט, און זענען ביי מיר נישט פאַררעכנט מדרגה אין העכער פון דער מאַלפּישער. און די וואָס זיינען שוין היימישע, נאָר דער פּאַלאַץ קומט אויס אונטער זיי, דאָס זיינען עס די בעלי־אמונה און די דענקער, אָבער זיי האָבן באַקומען נישט קיין ריכטיקע באַגריפּן: צי מחמת זיי האָבן זיך שטאַרק טועה געווען בעת זייער פאַרטיפּן זיך, צי זיי האָבן עס איבער־גענומען פון יענע, וואָס האָבן זיי פאַרפירט, זיי וועלן תמיד, צוליב יענע פּאַלשע אידעען, וואָס אַמאָל זיך מער דערווייטערן פונעם פּאַלאַץ, און די דאָזיקע זיינען נאָך אַ סך ערגער פון די ערשטע, דאָס זיינען עס די וואָס עס וועט אויסקומען אין אַ קורצער צייט זיי צו הרגענען און אויטמעקן

וועמען ער רופט דאָ, ווי געוויינלעך, „מיין זון“ (23), וואָרנט ער אים, ער זאָל זיך נישט באַפרידיקן בלויז מיט וויסנשאַפטן, מיט לאַגיק און נאַטורוויסנשאַפטן, נאָר זאָל זיך געפינען. צווישן יענע געלערנטע וואָס אינטערעסירן זיך אויך מיט דער חכמת האלוהות („און דורך דעם קענען זיי, אינאיינעם מיטן קעניג, אַרײַן־קומען אין פּאַלאַץ אַרײַן“). העכער אָבער פּונעם געלערנטן שטייט דער נביא, יועלכער איז אינגאַנצן קאָנצענטרירט אויף דער גאָטהייט „און ער איז אין גאַנצן נוטה“ (אין אַרײַנגאָל „ומאל בג'מלתה“) צו גאָט, דורך דערווייטערן זײַן מחשבה פון אַלץ וואָס געפינט זיך מחוץ גאָט און קאָנצענטרירן זײַן גאַנצן אינטעלעקט אין אַ מין גאָט־זוכעניש כדי צו גרייכן די מדרגה פון זען זײַן עקסיסטענץ און זײַן פּירונג, אָט יענער איז עס דער נביא, וואָס האָט די זכיה אַרײַנצוקומען אין קעניגס הויז. פאַראַן אָבער פאַרשיידענע מדרגות ביי די דאָזיקע נביאים: „אײַ־ניקע פון זײ, למשל יענער וואָס צוליב זײַן טיפּער השגה און לחלוטיןדיקן אָפֿ־קערן זײַן מחשבה פון יעדער זאָך וואָס איז מחוץ גאָט, אויף אַזוי ווייט, אָז עס ווערט געזאָגט וועגן אים: ויהי שם עם ה' (ער איז דאָרט געווען מיט גאָט), ער פּרעגט און ענטפּערט און ער רעדט און מען רעדט צו אים אין יענעם געהייליקטן מעמד און פאַר גרויס שמחה, וואָס ער האָט געגרייכט. האָט ער קיין ברויט נישט געגעסן און קיין וואַסער נישט געטרונקען. מחמת ער האָט אַזוי אָנגעשטרענגט דעם אינטעלעקט ביז עס איז בטל געוואָרן יעדער גראַבער גופישער כוח... טייל נביאים ווידער קענען בלויז זען; אַנדערע זעען פּונדערנאַענט און טייל זעען פּונדערווייטנס...“

דאָס מיינט, אַז דאָס דינען גאָט איז ביי מענטשן נישט מער ווי אַ פּער־מאַנענטע מעדיטאַציע („פּכרה“) אין גאָט. די מחשבה אַליין איז אָבער נאָך נישט

דעם זכר פון זייערע אידען, כדי נישט צו פאַרפירן קיין אַנדערע; און די וואָס ווילן אַרײַן־קומען אין פּאַלאַץ אַרײַן, נאָר זיי האָבן גאָר קיין פּאַלאַץ קיינמאָל נישט געזען, דאָס איז זער המון פון די בעלי־תורה, דאָס מיינט עמיהאָרצים וואָס זיינען עוסק אין מצות; און די וואָס גרייכן שוין צום פּאַלאַץ און דרייען זיך אַרום אים, דאָס זיינען די לערנער, וועלכע גלויבן שוין אין די ריכטיקע אידען דורך דעם, וואָס זיי האָבן איבערגענומען בקבלה און שטודירן די פּראַקטישע מצות, זיי האָבן זיך אָבער נישט איינגעאיבט אין דערגרונטעווען די שרשי־התורה און האָבן כלל נישט געפאַרשט צו דערגיין די אמתדיקע אמונה; און יענע, וואָס האָבן זיך אַרײַנגעוואָרפן אין דעם פאַרשן די עיקרי הדת, זיינען שוין אַרײַן אין פאַרהויז, צווישן זיי זיינען זיכער דאָ מענטשן פון די פאַרשיידענע מדרגות; יענער אָבער וואָס האָט דערגרייכט צו קענען דערווייזן דאָס וואָס איז מעגלעך צו דערווייזן און פון די גאָט־זאָכן איז ער דערגאַנגען דעם אמת פון דעם, וואָס לאָזט זיך אויסגעפינען דער אמת, און דערגענטערן צום אמת דאָס וואָס מען קען מער נישט ווי מאַכן קרוב לאמת — יענער איז שוין אַרײַן אינאיינעם מיטן מלך אין פּאַלאַץ אַרײַן.“

דער דאָזיקער משל האָט שטאַרק אויפגערעגט די רבנים פּונעם רמב"ם דור און אויך אײַ־ניקע קנאים נאָך אים. זע וואָס דער מפרש שם טוב זאָגט (דאָרט, ס"ה, ב'): אמר שם טוב: „רבנים מהחכמים הרבנים אמרו כי זה הפרק לא כתבו הרב ואם כתבו צריך גניזה, והיותר ראוי לו השרפה. כי איך אמר, כי היודעים הדברים הטבעיים הם במדרגה גדולה מהעוסקים בדת? וכל שכן כי אמר עליהם שהם עם המלך בייצר גדולה מהעוסקים כי הפילוסופים העוסקים בטבעיות ובאלהיות יש להם מדרגה יותר גדולה מהעוסקים בתורה!“ דעם רמב"ם פאַרטיידיקער האָבן אָז דעם משל אויסגעטייטשט לטובת אים.

(23) רבי בחיי ווענט זיך צו זײַן ליענער מיטן אויסדרוק „אחיי“. זע די הקדמה צום חובת הלבבות און נאָך.

גענוג. עס מוז פריער קומען א געלייטערטע פילאסאפישע גאט־דערקענטעניש (זע ווייטער). ווער עס קלערט אריין צופיל אין גאט צוליב פאנטאזיע אָדער אויס אמונה, צו וועלכער ער איז דערגאנגען נישט דורך דעם ספעקולאטיוון וועג, נאָר דורך דער מסורה אַליין, האָט כלל נישט געטראַכט אין גאט און נישט ער האָט אים משיג געווען, עס הייסט: ער האָט אים נישט געדינט. נישטאָ קיין אַנדער אמתער טראַכטן אין גאט ווי דער וואָס איז זיך סומך אויף אַ גאַנצער, שכלדיקער (״אלתצור אלעקלי״) גאָט־פאַרשטעלונג. דער ״עקל״ ratio איז דער עיקר באַשטאַנד־טייל ביים משיג זיין גאָט (אויך דאָס ליבהאַבן גאָט איז אָפּהענגיק פון דער ״שכלדיקער פאַרשטעלונג״, וועלכע מוז קומען פריער און דורך איר אויסגעפורעמט ווערן, זע ווייטער). דאָס גאָט דינען, די ״אינטעלעקטועלע״ עבודה ווערט, בכך, דורכן רמב״ם פאַרוואַנדלט אין אַן ע ב ו ד ה ש ב ל ב (אויך אין אַראַבישן אַריגינאַל נוצט דער רמב״ם דעם העברעישן אויסדרוק: ״עבודה שבלב״). און וואָס מיינט אַזוינס עבודה שבלב? דאָס קאַנצענטרירן דעם געדאַנק (״שימת המחשבה״) (24) אין דעם אַקסיאָם (דאָס מיינט, געווענדט צו גאָט גופא, וועלכער קען באַגריפן ווערן נאָר און בלויז דורכן אינטעלעקט, דער העכסטער אַביעקט, דער ערשטער און דער לעצטער, צו וועלכן דער שכל דערקלייבט זיך; דאָס איז יענע אידייע, וועלכע דער רמב״ם רופט אָן, ווי באַקאַנט, אויף אַ צווייטן פּלאַץ, שכל, משכיל ומושכל״). און אַט די געדאַנקען־קאַנצענטרירונג פאַרמאַגט נאָך איין וויכטיקע מעטאָדישע מסקנה.

דער ״עקל״ שטראַלט אויפן מענטשן פון גאָט און דאָס איז די באַהעפּטונג (״אלוצלה״, אַחרזי זעט איבער: ״חברה״, ״המחביר״) צווישן מענטשן און זיין גאָט (25). די אידייע וועגן דעם שכל ווי אַ געטלעכע עמאַנאַציע פון איין זייט און ווי אַ באַהעפּטונג צווישן גאָט און מענטש פון דער צווייטער זייט, חזרת דער רמב״ם איבער מערערע מאָל (26). נאָר ביים אָפּשליסן דעם מ ו ר ה נ ב ו כ י ם (פ״ג, ג״א) דערהייבט ער די דאָזיקע אידייע צו אַ ספּעציעלער דינאַמיש־קייט. אַט די געטלעכע עמאַנאַציע און באַהעפּטונג זיינען נישט קיין פעסט אַנ־געצייכנטע און אָפּגעגרענעצטע, נאָר עפעס אַזוינס וואָס קען אויסגעברייטערט ווערן, ווי אויך פאַרקלענערט ווערן. א י ן מ ע נ ט ש ן א י ז ע ט ג ע - ווענדט צו פאַרשטאַרקן אַ ד ע ר אַ פ צ ו ש ו ו אַ כ ן אַ ט ד י באַהעפּטונג. זי קען אָפּגעשוואַכט ווערן ביז צום עקסטרעם, עס הייסט

(24) אבן תבון זעצט איבער: ״שישים האדם כל מחשבתו״ און דאָס איז נישט פינקטלעך. אין אַריגינאַל: ״אַעמאל אלפכרה״.

(25) אַ סך פאַרשער האָבן געפונען ענלעכקייט צווישן רמב״ם און רבי אברהם אבן עזרא, וואָס האָט געזאָגט: ״המלאך בין אדם ובין אלהיו הוא שכלו״, ״כי השכל שליח השמי״ (אַריגינאָל צום פירוש התורה, משל, כ״ב, כ״א). הגם אויך לפי וואָלף בעכער אין זיין פירוש אויפן רמב״םס תנין־פירושים Die Biblexegese M. Maimunis, בודאַפעסט, 1896, קען מען אַרויס־דינגען, אַז דער ראב״ע האָט שטאַרק משיפע געווען אויפן רמב״ם, האָבן אָבער די דאָזיקע ענלעכקייט־אַנטדעקער פאַרזען די וויכטיקע נוסח־פאַרשידנקייט צווישן ראב״ע און דעם רמב״ם. פאַרן רמב״ם איז דער שכל נישט גאָטס ״מלאך״, נישט זיין ״שליח״, נאָר ״יצלה״! און אַט דעם פּרט טאָר מען נישט גרינגשעצן.

(26) זע דאָרט, פרק ג״א און אין אַנדערע ערטער. דאָרט אין פרק ג״ב באַצייכנט דער רמב״ם דעם שכל וואָס עמאַנירט פון גאָט ווי אַ ״מלך הגדול״ וואָס באַהעפּט זיך צום מענטשן און ״בא־שיצט״ אים.

ביז צום פאַרשווונדן. זי קען זיך אויך פאַרשטאַרקט און דערהויבן ווערן צו דער העכסטער מדרגה. אָט די באַהעפטונג, וואָס איין עק אירער איז ביי גאַט און דער צווייטער איז ביים מענטשן ווענדט זיך בלויז אין מענטשן, ער דעצידירט, ער פורעמט אויס, ער באַשטימט איר פאַרנעם און איר תוכן. אַלץ ווענדט זיך אין מענטשן, וועלכער באַהעפט און ווערט באַהעפט. דורך וואָס פאַר אַ וועגן אייגנט מען זיך אָן און מען פאַרפעסטיקט די באַהעפטונג? דורך פערמאַנענטער פאַרטיפונג און קאָנטעמפּלירונג אין גאַט. דער רמב"ם מיינט דאָ פשוטה כמשמעה אַ פערמאַנענטע קאָנטעמפּלאַציע אין זין פון צייט, נישט בלויז אַ גיינטיקע פערמאַנענץ אין אינטענסיוון זינען, אויב מען מעג זיך אַזוי אויסדריקן, נאָר אויך און דער עיקר אַ פערמאַנענץ אין צייט־אַפּשניט. די באַהעפטונג קען נאָר דעמאָלט האָבן אַ קיום, ווען דער מענטש פירט דורך אָט די באַהעפטונג. לאַזט דער באַהעפטער אָפּ אויף איין רגע די באַהעפטונג ווערט זי איבערגעריסן, נישט גאַט איז איר שומר, נאָר דער מענטש. נישט גאַט איז פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דער באַהעפטונג, נאָר דער מענטש. האָט זי דער מענטש איבערגעריסן איז פאַרשווונדן די באַהעפטונג, גלייך זי איז גאָר אויף דער וועלט נישט געווען. די באַהעפטונג, זעט אויס, פאַרמאַגט נישט קיין שום שטריכן פון קענען אָנהאַלטן אויך נאָכן פאַרשווינדן. ווייל זי קען נאָר האָבן אַ קיום, ווי געזאָגט, כל־זמן זי האַלט אָן אין דער פּראַקטיק (27). דאָס איז די טעאָריע פון ספעציפישער אַ קטו על ל ער באַהעפטונג אין דעם רמב"ם מס תורת אלהות.

דער רמב"ם, וועלכער האָט נעגירט דעם מינדסטן רמז פון שייכות צווישן גאַט און דער איבעריקער וועלט, האָט דאָ, זעט אויס, מוותר געווען אויף אַ סך. ווייל אָט די באַהעפטונג פאַרמאַגט דאָך אויך עפעס פון „שייכות“ און אין אַ געװיסן זינען איז זי נאָך מער פון „שייכות“! פאַרטיפט מען זיך אָבער אין רמב"ם מס באַהעפטונג־טעאָריע, זעט מען, אַז אין דער אמתן איז אויך דאָ נישטאָ קיין רמז אויף שייכות: מחמת דער גאַנצער באַהעפטונג־שווערפונקט שטעקט אין מענטשן וואָס שאַפט די באַהעפטונג, און נישט אין גאַט! עס איז אַ מין שייכות, וואָס באַשטייט בלויז פון איין צד, און ערשט איז עס נאָך אויך נישט קיין שלמות־דיקע שייכות. דערפון, די גוואַלדיקע אחריות וואָס פאַלט אויפן מענטשן וואָס מוז דאָס גאַנצע לעבן זיינס שטיין אויף דער וואַך פון דער דאָזיקער באַהעפטונג.

(27) זע דאָרט: „ודע שאתה, ולו היית החכם שבבני האדם באמתת החכמה האלהית, כש תפנה מחשבתך למאכל צריך או לעסק צריך (אלחריזי איז נישט פינקטלעך, ער זעצט איבער: „ותתעסק בעסקיך הצרכים לך“), כבר פסקת הדבוק ההוא אשר בינך ובין הש״י... ומפני זה היו מקפידים החסידים על השעות שהיו בטלים בהם מלחשוב בשם והזיירו ממנו ואמרו: אל תפנו מדעתכם, ואמר דוד: שויתי ד' לגדי תמיד כי מימיני בל' אמוט. הוא אומר: איני מפנה מחשבתי ממנו, וכאילו הוא יד מימיני אשר לא ישכחה האדם כהרף עין לקלות תנועתה. ומפני זה לא אמוט, כלומר לא אפול.״ ווייטער פירט דורך דער רמב"ם אַ גורה שווה צווישן דעם פערמאַנענטן גאַט קאָנטעמפּלאַצאַר, ווען ער האַקט איבער דאָס קאָנטעמפּלירן און דעם פלינקן שרייבער, וועלכער פירט נישט אויס זיין אויפגאַבע. און ביים באַהאַנדלען די שייכות צווישן דער גאַט־קאָנטעמפּלאַציע און דעם ענין „צדיק ורע לוי״ (זע ווייטער), איז ער מוסיף: „ויהיה מי שלא השכיל השם כלל כל עיקר כמו שהוא בחושך ולא ראה אור כלל... ואשר השיג וכונתו כולה על מושכלו (אין אָריגינאַל: „והו מקבל בכליתה עלי מעקילה״) — כמי שהוא באור השמש הבהיר, ואשר השיג והוא מתעסק — דומה בעת עסקו למי שהוא ביום המעונן, שלא תאיר בו מפני העב המבדיל בינו ובינינו״.

דער מענטש פארמאגט נאָר איין וועג צו גאָט, איז דער וועג אַ טעותדיקער, בלייבט פאַר אים פאַרשלאָסן יעדע געטלעכקייט־השגה.

און איז פסיכאלאָגישן זין — מוזן מיר צוגעבן — איז ווי דער רמב"ם וואָלט דאָ צעקלאַפט אַ צענטראַלן פסיכאלאָגישן געווען, וועלכן ער גופא האָט איינגעשטעלט אין מוֹר הַנְּבוֹרִים אין דעם קאָפיטל טעמי המצוות (די רמב"ם־פאַרשונג האָט זיך גענוג אָפּגעגעבן מיט אַט דעם געווען). דער דאָר זיקער געווען געפינט זיך אין דעם פירוש פונעם כלל י"ב פון די מצוות טומאה און טהרה, „אז זייער כוונה איז בדרך כלל זיך צו דערווייטערן און נישט אַריין אין בית המקדש, כדי זיי זאלן זיך דערהייבן און זאלן האָבן פאַר אים גרויס פחד“ (דאָרט ל"ה), און אין קאָפיטל מ"ו, ה"ג קלערט ער נאָך אַ מאָל אויף, אַז עס איז גלייך ווי דער בית המקדש וואָרט געווען עקסיסטירט בלויז צו דערוועקן רעספעקט אַריינצוגיין אינעווייניק: „אַז דער עיקר כוונה מיטן בית המקדש איז געווען צו באַנייען דעם רעספעקט אַהין אַריינצוקומען, און מען זאל זיך שרעקן און מורא האָבן, אַ מיטמול פאַר די בית המקדש באַזוכער. דעריבער געפינט מען אין דער תורה אַזוי פיל דינים פון טומאה, אַז עס איז כמעט נישט צו געפֿינען קיין כשרן מענטשן, וועלכער זאל צו יעדער צייט מעגן אַריינגיין אין בית המקדש. דאָס וואָס דער רמב"ם שטעלט זיך סעציעל אָפּ אויף די צופיל טומאה־דינים, און דאָס פאַרבינדן זיי מיטן בית המקדש, איז מחמת אַ ספעציפֿיש־פּסיכאלאָגישן געווען, וועלכן איך וואָלט אָנגערופן דער געווען פון פסיכאלאָגישער אַנרעגונג: „און יעדער וויכטיקע זאך וואָס אָפטער דער מענטש וועט אין איר אַריינקוקן, אַלץ געמינערטער וועט ווערן דער גייסט און עס וועט קלענער ווערן דער רעספעקט, וואָס ער האָט געפילט דערצו“ (28) (מיר וועלן זיך דאָ נישט אָפּשטעלן אויף דעם ווערט פון אַט דעם געווען אין דער מיטלאַטערלעכער פּסיכאלאָגישער לערע). דאָס מיינט, אַז וואָס מער מען דערנענטערט זיך אָדער מען דערזעט אַ „וויכטיקע זאך“, אַלץ שוואַכער וועט ווערן דער איינדרוק. פאַרקערט, וואָס ווייניקער דערנענטערונג אָדער איינקוקן זיך אין יענער זאך, אַלץ שטאַרקער איז דער רושם. דער גייסטיקער עפעקט איז אַ פסיכאלאָגישע פונקציע פון אומגעקערטער פראָפּאַרץ לגבי דער דערנענטערונג און דערווייטערונג.

אַט דער פונדאָמענטאַלער געווען, וועלכער איז געווען אַזוי וויכטיק פאַרן רמב"ם, אַז ער האָט אים אַזש פאַרוואַנדלט אין אַ שליסל מסביר צו זיין איינע פון די האַרבסטע פרשיות אין תורת משה און צו באַרעכטיקן זיי, האָט נישט קיין שום ממשות און קיין אויטאָריטעט אין דער צווישן־מענטש־און־גאָט־ספּעציע! דאָ שאַפט נישט די דערנענטערונג און די דערמאָנטע קאָנטעמפלאַציע קיין דערווייטערונג און אַבשוואַכונג, נישט די דערווייטערונג שאַפט דערנענטערונג. דערנענטערונג ברענגט דאָ דערנענטערונג און דערווייטערונג שאַפט דערווייטערונג. דאָ איז די פסיכאלאָגישע רעאַקציע נישט קיין „פאַלאַרע“, פון עקסטרעמען און היפּוכים, צי עפעס אַ „דיאַלעקטישע“ רעאַקציע, נאָר אַ דירעקטע און שטייגנדיקע, וואָס קומט אויף נישט פון איר היפּוך, נאָר הורך איר המשך און פערמאַנענץ. פונקט ווי די גאָט־עקסיסטענץ איז *toto genere* אַנדערש פון יעדער אַנדער

(28) אין אַריינזאַל: „וכל שי מעטם אריא דאמת מבאשרתא נקץ מאפי אלפנס מנה ויקל מא כאן יחצל בה מן אלאנפעאלי. אלהריו זעצט איבער: „וכל דבר נכבו מאד כשירבה אדם להתחבר עמו תחסר מעלתו מן הנפש וימעט מוראו“.

עקסיסטענץ, אזוי קענען נישט חל ויין אויף דעם „אנדערן“ — דעם מענטשן — יענע פונדאמענטאלע געזעצן בעת ער זוכט אַ השגה קאָנטאַקט מיט גאָט. די פסיכאלאָגישע געזעצן, וועלכע, בדרך כלל, געפינען זיי זיך אויך אינעם רעלי- גיעזן לעבן (אין שייכות דער מענטשלעכער פסיכאלאָגיע לגבי דעם בית המקדש ווי ס'איז פריער דערמאָנט געוואָרן), האָבן קיין שום שליטה נישט אין דער מענטשלעכער פסיכאלאָגיע, בעת ער ווענדט זיך צו גאָט! קורץ: אַלץ וואָס איז בדרך כלל גילטיק, איז נישט גילטיק אין דער מענטש-און-גאָט-ספּערע.

III

דאָס קאָנטעמפּלירן גאָט קומט, אַ פנים, באַפרידיקן די ספּעקולאַטיווע דער- קענטעניש און דעם רעליגיעזן געפיל. פאַקטיש אָבער איז עס נישט בלויז קיין טעאָרעטישער ענין. עס פאַרמאָגט נאָך אַ צווייטן אַספּעקט: דעם שוין-אַספּעקט. דער פּראַקטישער שחר פאַר דער קאָנטעמפּלאַציע איז אַ באַלדיקער, כל-זמן דער מענטש האַלט אָן די קאָנטעמפּלאַציע קען אים קיין שום בייז נישט געשען. דאָס באַהעפטן זיך מיט גאָט איז ממשותדיק, עס דינט ווי אַ באַשיצונג דעם וואָס באַהעפט און קאָנטעמפּלירט. אַט די אידעיִע פון באַהעפטן זיך מיט גאָט איז פאַרן רמב"ם אויף אזוי ווייט רעאַל און סטאַביל, אַז זי דינט אים ווי אַ פיתרון אויף דעם השגה-פּראַבלעם, ווי אויך אויף דעם „צדיק ורע לו, רשע וטוב לו“. דער רמב"ם באַשעפטיקט זיך מיט די דאָזיקע פּראַבלעמען אין ספּעציעלע קאָפיטלען — אין דריטן טייל — און פון זייער ווייטערדיקער אויסוויקלונג ווערט קלאַר, אַז אין יענע קאָפיטלען האָט ער פאַרענדיקט דאָס באַהאַנדלען די דאָזיקע פּראַב- לעמען. אָבער ביים פאַרענדיקן דעם מוֹרֵה נְבוֹכִידְנֶשַׁר קערט ער זיך אום, טאַקע דורך דעם באַהאַנדלען די פּערמאַנענטע גאָט-קאָנטעמפּלאַציע, צו די דאָ- זיקע פּראַבלעמען און געפינט פאַר זיי אַ לייזונג דורך אַט דעם נייעם ווענד- פונקט (29): די געטלעכע השגחה איז אַ מין פּונקציע, וואָס שטעקט אינעם מענטשלעכן אינטעלעקט און אין זיין גאָט-קאָנטעמפּלאַציע. די השגחה איז פאַר טיילט שטופּעווייז, און נישט בלויז לפי דעם מענטשנס „אסתחאק“ (פאַרדינסט). דער מענטש וואָס איז שכל איז פּערמאַנענט מיט גאָט, איז די השגחה פאַר אים אַ פּערמאַנענטע, און אפילו דער וואָס באַהעפט זיין שכל מיט גאָט, איז ווי באַלד נאָר ער קערט אָפּ זיין מחשבה פון גאָט, ווערט פון אים צוגענומען די געטלעכע השגחה, טאַקע נישט לחלוטין, ווי דאָס פאַסירט מיט יענעם וואָס האָט גאָר כלל נישט קאָנטעמפּלירט גאָט, אָבער זי ווערט שטאַרק אָפּגעשוואַכט און געפינט זיך צווישן עקסיסטירן אין פאַטענץ און נישט-זיין. לגבי דער השגחה מאַכט דער רמב"ם אַ חילוק צווישן דעם, וואָס האָט קאָנטעמפּלירט גאָט און האָט שפּעטער אויפּגעהערט און יענעם, וואָס האָט גאַרנישט אָנגעהויבן קאָנטעמפּלירן. לגבי דער עצם גאָט-באַהעפטונג אָבער שיידן זיי זיך מיט גאַרנישט אונטער, דאָס אַוועק- נעמען די מחשבה דערפירט, על פי הכרח, צום איבערדייטן די באַהעפטונג (זע אויבן). מיט אַט דעם אויפהערן הייבט זיך אָן דאָס שלעכטס: „און דערפאַר זעט

(29) דער אַריינפיר צו דער דעפיניציע פון אַט דער אידעיִע פאַרדנסט אויפּמערקזאַמקייט: „נהנה גלה אלי עיון נפלא מאד יסורו בו ספקות ויתגלו בו סודות אלהות“ (דאָרט, ג', ז"א). אין מיין דערמאָנטן מאמר שטעל איך זיך אָפּ אויף דעם דאָזיקן פרט מחמת דער וויכטיקייט פון זיין סטרוקטור-פּראַבלעם.

מיר אויס, אַז וועמען עס איז פון די נביאים אָדער שלמותדיקע חסידים עס זאָל
 גישט געווען טרעפן וועלכע עס איז רעה פון דער וועלט, האָט עס אים געטראָפן
 בלויז בעת אַזאַ מין פאַרגעסן און דאָס שלעכטס איז פראַפאַרציאָנעל צום דויער
 פון דעם פאַרגעסן און דער מינדערשאַצונג צום ענין, מיט וועלכן ער האָט זיך
 מתעסק געווען... און גאָטס השגחה וועט זיין אַ פערמאַנענטע פאַר דעם וואָס
 די עמאַנאַציע, וועלכע איז צוגעגרייט פאַר יעדן, וואָס שטרענגט זיך אָן זי צו
 דערגרייכן, איז אויף אים געפאַלן, און פאַר דעם וואָס דער מענטשלעכער גע-
 דאַנק און זיין באַגרייפן גאָט דורך אמתע וועגן און זיין צופרידנקייט מיט דעם
 וואָס ער האָט דערגרייכט, איז נישט מעגלעך, אַז אַזאַ איינעם זאָל טרעפן עפעס
 פון אַט יענעם אומגליקן, ווייל ער איז מיט גאָט און גאָט איז מיט אים. מיטן
 אַפקערן אָבער זיין מחשבה פון גאָט, וואָס דערמיט טיילט ער זיך אָפּ פון גאָט,
 טיילט זיך גאָט אָפּ פון אים און דעמאָלט איז ער אויסגעשטעלט עס זאָל אים
 טרעפן יעדער מין שלעכטס" (30).

(30) דאָרט, ח"ג. מען דאַרף צוגעבן, אַז בעת אין קאַפּיטל וועגן השגחה (ח"ג, י"ז און
 ווייטער) מאַכט ער אָפהענגיק גאָטס השגחה פון דעם גראַד נאַענטקייט פון דעם מענטשן צו
 גאָט אין אַלגעמיין, איז ער סוף מו"נ מוסיף יענעם נייעם געדאַנק, אַז אויך אין דער דערנעבן-
 טערונג גופא זיינען פאַראַן צוויי סאָרטן השגחה: אַן השגחה, בעת דער דערנענטערונג און אַן
 אַנדערע מחוץ איר, אַז די השגחה איז אָפהענגיק אין דער אַקטועלקייט און אינטענסיווקייט פון
 דער דערנענטערונג. אַט אין דעם שטעקט דער גרויסער אויפטו (אין דעם השגחה-פראַבלעם) אין
 שלום מו"נ לגבי דעם קאַפּיטל וואָס באַהאַנדלט די השגחה! אויף קלאַר צו מאַכן דאָס געזאַגטע,
 זע פרק י"ח, ח"ג.

דער געדאַנקען-גאַנג, וואָס ווערט דאָרט אַרויסגעבראַכט אין אַלגעמיין, איז עלול אַרויסצו-
 רופן אייניקע רעליגיעזע ווי מעטאַפיזישע ספקות. מען קען דערפון אַרויסדרינגען דעם רמב"ם
 אַ השערה, אַז גאָט איז משנה יעדער שעה דעם גאַנג פון דער נאַטור, וועלדיק די באַשעפענישן
 פון יעדן פון די שלמותדיקע קאָנטעמפלאַטאָרס, וועלכע באַהעפטן זיך מיט אים! און דעריבער
 זאָל דער גאַנצער סדר העולם זיך צוריקקערן צום תהו ובהו. דער אמת איז, אַז אַט די אַלע
 ספקות זיינען אויפגעקומען ביים, ערשטן קאַרעקטן און זיך פאַרטיפּדיקן. ליענער פונעם מו"נ,
 ביים איבערזעצער שמואל אבן תבון. אַט וואָס ער האָט געשריבן וועגן דעם: „והן אפער פי מיחל
 למלקוש תשובותיו הברורות ואמרותיו הטהורות על כל אשר שאלתי מכבוד חכמתו בכתביו
 הקדמונים בשלשלת חלקי המאמר הנכבד מורה הנבוכים. ואירא מהוסיף שאלותי פן אַטריח
 מאד על כבודו. רק שאלה אחת היא בלבי כאש בוערת עצורה בעצמותי עוררה לי פרק אחד
 מן הפרקים האחרונים מן החלק השלישי הבאים באחרונה. אוסיף לשאול מכבוד אדוננו גם
 בה מבוכתי הגדולה עם יתר השאלות הקדומות" (קובץ תשובות הרמב"ם ואגרותיו, הוצ'
 ליכטנברג, ב', כ"ו). און רבי שם טוב פלקיירא האָט קאַפּירט אין מורה המורה (פאַרלאַג ביס-
 ליכט, 1837, ז' 145 און ווייטער) די ספקות, וועלכע האָבן אַזוי באַזמרוקט אבן תבון. אַט זיי
 גען אייניקע: „הנה ע"ז הדרך יהיו התנאים מבלי תכלית, כמו שהתנה עם הים שיקרע לבני
 ישראל כן התנה עם כל הנהרות שלא ישטפו כל משיג שלם בעת צרכן, וכמה שצוה האריות
 שלא יזיקו לדניאל וצוה השחלים והתנינים שלא יזיקו לכל שלם משיג או יהיה סותר לאין
 כל חדש תחת השמש ולעולם כמנהגו נוהג, אם כן לא ישאר מנהג... אָבער ווען ר' שמואל
 אבן תבון האָט געשריבן דעם בריוו מיט זיינע ספקות צום געוואָרן אַ זעקס וואָכן פאַר דעם ווי
 נבוכים געווען צווישן די לעבעדיקע. ער איז גפטר געוואָרן אַ זעקס וואָכן פאַר דעם ווי
 דער בריוו איז געשריבן געוואָרן. און די יודן, אבן תבונס לאַנדסלייט, האָבן נישט געוואָסט וועגן
 דעם רמב"ם פטירה (זע מונקס הערה, III, 446). און אַ שאַד וואָס אַט דער בריוו מיט די ספקות
 האָט נישט זוכה געווען דעם רמב"ם ענטפער. ר' משה אבן תבון האָט קריטיקירט זיין טאַטנס
 דערמאָנטן בריוו. ר' משה נאַרבאַני (נאַלדענטאַל, 1852, 64) האָט געזאַגט: „ואני אומר כי ר'

אינעם אויפדעקן דעם דאָזיקן "סוד" (ווי דער רמב"ם גופא רופט עס) שטעקט אַ גרונט־ספעקולאָציע, ווי אַ צוגאַב צום רמב"ם מענטש־און־גאָט־לערע: דער רמב"ם האָט זיין גאַנץ לעבן באַקעמפט דעם "אתפאק", די צופעליקייט, דאָס גע־לעגנהייטלעכע, דעם "הודמן". ווי אַ פּילאָטאָף און ווי אַ גלוי־ביקער האָט ער גע־שטרעבט צום פּאָזיטיוון, צו אַבסאָלוטער נויטווענדיקייט. דעם "אתפאק" האָט ער קעגנגעשטעלט די "כוונה", אַ "בכיוו־דיקע כוונה" ("כוונת המכוון"). אין אַנטאָלאָגיש־קאָסמאָלאָגישן זינען האָט ער די דאָזיקע "כוונת מכוון" באַזירט נישט בלויז אויף דעם מהות פון גאָט גופא, נאָר אויך אויף דער נאַטור־עסיס־טענץ, אויף איר תכלית און געזעצמעסיקייט. מיט באַזונדער שאַרפּקייט האָט ער זיך קעגנגעשטעלט אַלע יענע רעליגיעזע אידיען און פּילאָסאָפּישע שיטות, וואָס האָבן אַ וועלכן עס איז קאָנטראַקט מיטן "כ־ף אתפאק" ("ווי עס מאַכט זיך"). און דער מענטש איז תמיד אויסגעשטעלט — צוליב זיין גשמיות — צו אַס דעם "אתפאק". בטבע קלעפט זיך צו אים דאָס צופעליקע. דער מענטש, וואָס אייביק איז ער אַפהענגיק פון אַ צווייטן ("מפתקר", דער היפוך פון גאָט!), איז אויס־געשטעלט צום צופאַל (אין אַריגינאַל: "מסיבא מע אלאתפאק"). דאָס לעבן פֿור־נעם אדם השלם איז איין אומאויפהערלעכער קאָמף קעגן דער "מקרה". און דאָ באַקומט גאָטש השגחה איר נייעם באַטייט: די השגחה מיינט, זיך ראַטעווען פונעם "מקרה", די אַנטיטעזע אָדער באַזייטיקונג פונעם "מקרה". ווי אַזוי אַבער איז דער אדם השלם זוכה צו השגחה, ס'הייסט פטור צו ווערן פון דעם "מקרה"? טאַקע נאָר דורך אַ פערמאַנענטער גאָט־קאָטעמפּלאַציע! ער קען זיך אַזערש נישט אַרויסדריען פון דעם "מקרה" ווי נאָר דורך דער פערמאַנענטער גאָט־קאָנטעמפּלאַציע. פּלאַציע, וועלכע ער מוז אַנווענדן נישט איבעררייסנדיק די באַהעפטונג צווישן מענטש און זיין גאָט. מיטן "עקל" ratio און ער שטעלט אים [דעם "עקל"] אויף דער זעלבער מדרגה מיט דער דערמאַנטער גאָט־קאָנטעמפּלאַציע, ווייל דער־רויף טאַקע איז אַט דער "עקל" באַשאַפן געוואָרן.

און אַט די גאָט־קאָנטעמפּלאַציע פירט נישט אַרויס דעם מענטשן פון זיין אייגענער ספּערע אין אַן אַנדערער, נאָר זי דערפירט צום באַזעצן גאָט אין מענטשן. און אַזוי קומט דער רמב"ם צום רעליגיעז־פּילאָסאָפּישן אידעאַל פון אַ מענטשן וואָס "זיין גאָט איז אין אים" (דער רמב"ם באַנוצט זיך דאָ מיט דעם טערמין און נישט מיט דער אַראַבישער איבערזעצונג: "אמא אד'א כאן אלהיו בקרבו פלא ינר'אה שר אצלא"). דאָס הייסט: נישטאָ קיין סטאַבילקייט און קיין זיכערקייט, נישטאָ קיין השגחה און קיין אַנטרינונג פון דעם "מקרה" און דעם "הודמן", ווי נאָר פאַר זעם וואָס "אלהיו בקרבו" (31). די איבעריקע איז גלייך ווי זיי וואַלטן זיך געפּינען מחוץ גאָטס ספּערע אויף דער וועלט. גאָט גיט אויף זיי נישט אַכטונג, זיי זיינען הפקר־בירגער פונעם "אתפאק". דעם אַבער וואָס "אלהיו בקרבו" וועט קיינמאַל קיין בייז נישט געשען: ווייל אויב עס זאָל זיך טרעפן ("אנך לו אתפאק) און זאָלט אַריינפאַלן אין אַ שלאַכט

שמואל דבר כמו חכם שספק במה שראוי לספק, כי הבין דברי ז"ל... ור' משה לא הבין דברי הרב כלל ולכן לא ידע מה הביא אביו אל זה..."

(31) אין דעם גייסט פּאַרטייטשט דער רמב"ם דאָס קאָפיטל תהילים צ"א. זע דאָרט ח"ג: "הנה אתראר לך כי הסבה בהיות איש מבני אדם מופקר למקרה ויהיה מזומן ליאכל כבהמות, הוא היותו נבדל מהשם, אבל מי שאלהיו בקרבו לא יגע בו רע כל עקר..."

פון אנטבליזיטע שווערדן און פאַר דייע אױגן זאלן פאַלן טױזנט טױטע צו דיין לינקס און צען טױזנט צו זיין רעכטער זײט, וועט דיר פאַר קיין פאַל קיין בײז נישט פאַסירן...״ וואָס פאַר אַ כוח עס פאַרמאָגט די פערמאַגענטע גאַט־קאַנטעמפלאַציע!

IV

דער מענטש, דער אייביקער ״מפתקר״ (אַפהענגיק פון אַ צווייטן), פאַר וועמען אַלע גאַטס טויערן זײנען פאַרשלאָסן, וואָס צו דער עצם דערקענטעניש, עס הייסט צו איר סאַמע מהות וועט ער קיין מאָל נישט דערגרייכן — און ״אלוהיו בקרב״?

אויך פונעם רמב"ם אַנווייזונגען צו זיין תלמיד זעען מיר, אַז ער האָט גוט געקענט דעם מענטשן, זײנע פיזישע הצטרכותן, וועלכע זײנען דער נאַטיר־לעכער ווי אויך מעטאַפיזישער שונא פון דער פערפעקטער אינטוויזיע פונעם אינטעלעקט, און אַז דאָס נעמט פון אים אַוועק אויך יעדער ״באַהעפטונג״. דער רמב"ם ווי אַן עמפיריקער, אַ מעדיקער, ווי אַ רעאַליסט און בעל־הלכה, דער מענטש פון דער ״גאַלדענער מיט״ אין דער פראַקטישער עטיק, האָט שטענדיג אינזינען געהאַט די קעגנער און נעגירער פון דער באַהעפטונג. ער האָט אים שטענדיק קעגנגעשטעלט דעם אַריסטאָטעלישן ״עמפיריזם״ (אַט ווי ער איז אַרויס אין דעם פייער־פרוּוו פונעם אַראַבישן פילאָסאָפּישן געדאַנק) און בײם אָפּשליסן זײן פילאָסאָפּישע צוואה, בעת ער האָט געוואָלט מדרוך זײן דעם מענטשן האָט ער געמוזט פּורץ גדר זײן אין דער ״גאַלדענער מיט״. און אַט די הדרכה מײנט: דעם לעצטן (אַדער העכסטן) תכלית, גאַט־דערקענטעניש, די ״באַ־העפטונג״. אייגנט זיך אַן דער מענטש נאָר בהדרגה. צום ערשטן קומט דאָס אָפּווענדן די מחשבה פון ״יעדער זאָך״ (״מן כל ש״) פון יעדער ״אַנדערס״ דורך קריאטישע און תפילה. נאָכן ״אײנאײבן״ (״ריאצה״) זיך דערין קומט אַן אַבן סאָלוטע קאַנצענטרירונג אין לייענען און פאַרשטיין די תורה, אַזוי, אַז דער מענטש זאל זיך פאַרטייגן אין דעם וואָס ער לייענט און נעמט אויף. דערנאָך די דריטע ״איבונג״: דאָס קאַנצענטרירן זיך אין די רייד פון די נביאים. אַט די דריי ״טרענירונגען״ זײנען גענוג אויף פעיק צו מאַכן דעם מענטשן פאַר דער שלימותדיקער קאַנצענטרירונג אין גאַט דורך אָפּווענדן זײן מחשבה פון יעדער אַנדער זאָך. פון די טעגלעכע ״טרענירונגען״ אויפן רעליגיעזן געביט, אויפן גע־ביט פון געשריבענע און טראַדיציאָנעלע מצוות, שטייגט דער מענטש צו אַ מדרגה, וועלכע איז אין ערגעץ נישט פאַרשריבן, דאָס איז די אַליינבאַהערשונג.

פאַרן מענטשן ווי אַ ״בשר ודם״ מאַכט דער רמב"ם אַ געוויסע קאַנצעסיע, ער לאָזט איבער גענוג צײט פאַר זײנע מאַטעריעלע הצטרכותן: ״צום סוף מעב־סטו זיך אינטערעסירן מיט וועלט־זאַכן (אויך אין אַראַבישן אַריגינאַל נוצט ער ״פי מילי דעלמא״) בעת דו עסט, צי בעת דו טרינקסט, בעת דו באַדסט זיך, צי בעת דו פאַרברענגסט מיט דיין ווייב און דייע קליינע קינדער, צי בעת דו פאַרברענגסט מיט אַנדערע מענטשן, אַט די אַלע ברייטע צווישנצײטן האָב איך דיר צוגעגרייט זאָלסט זיך פאַרטון אין זיי וויפל דו וועסט זיך נײטיקן איי זיי, פאַר געלט־ענינים, שטוב־פירונג און פאַר אָפּהיטן דעם גוף״. דער רמב"ם איז שוין אַבער גאַר שטרענג ווען עס האַנדלט זיך אין דעם המשך, וואָס מען דאַרף אָפּגעבן פאַר די ״עבודות התוריות״ (״פי אוקאת אלאעמאל אלשרעיה״; צײטן

פאַר טוען מצוות, צייטן פאַר תפילה טון וכדומה ווערן פאַררעכנט פאַר דעם שייך-וועג צווישן „מילי דעלמא“ און צווישן „תכלית האחרונה“. און ס'איז כדאי צו פאַרטראַכטן זיך אויף אַט דעם פּרט. יענע, אגב, וואָס האַלטן, אַז דער רמב"ם האָט גרינגעשעצט דעם ווערט פון תפילה וכדומה, אינטערפרעטירן אים נישט ריכטיק). די שלימותדיקע גאַט-דערקענטעניש אָבער, די אמתדיקע עבודת האלהים אייגנט זיך אָן דער מענטש בלויז דורך זיין התבודדות (זע ווייטער), דורך איה קען ער זוכה זיין צו יענער „באהעפטונג“: „אָבער ווען דו בלייבסט אַליין פאַר זיך אָן קיינעם (32), און ווען דו כאַפסט זיך אויף אין דיין בעט, זיי שטאַרק גע-וואַרנט („פאלחדר“ תם אלחדר) נישט אַריינצוטראַכטן זיך, בעת יענע הער-לעכע מאַמענטן (33), אין עפעס אַנדערש, ווי נאָר אין יענער שכלדיקער עבודה, עס הייסט דערנעענטערן זיך צו גאָט („אלקרב מן אלה“) און זיך שטעלן פאַר אים אויף דעם ריכטיקן אופן ווי איך האָב דיך געלערנט, נישט אויף די אילוזיאַ-רישע עפעקטן“. דערגרייכן אַזאַ מדרגה קען בלויז דער געלערנטער („מן אהל אלעם“), וועלכער האָט דורכגעמאַכט די דערמאָנטע „טרענירוגען“ („ארתיאן). אַט די קאַנצעסיע וואָס דער רמב"ם מאַכט איז נאָר פאַר די דורכשניטלעכע געלערנטע; דאָס איז אָבער פאַר אים נישט דער געגאָרטער אידעאַל. דער גע-וונטשענער „געלערנטער“ (און ער איז וויכטיקער פאַר דעם סתם „געלערנטן“, ער איז שוין נעענטער צו דער מדרגה פון אַ נביא), איז יענער וואָס אין זיין גאַנץ לעבן פאַרמאָגט ער נישט מער ווי אַט די „באהעפטונג“ מיט גאָט, פון וועמען דער שכל שטראַלט אויפן מענטשן, דער, וואָס אַפילו בעת ער איז פאַרנומען מיט זיינע „מילי דעלמא“, ווען ער איז איבערגעגעבן דעם „בשר ודם“ אין אים, איז זיין „גאַנצער אינטעלעקט“ („עקלא כלה“) געווענדט צו גאָט („מצריך נחיה תעאלי“, אבן תבון: „יהיה עם השי"ת“) „און ער איז ביי אים תמיד אין האַרצן“; דער וואָס קאַנטעפּלירט גאָט פערמאַנענט, וואָס אויך ווען ער איז פאַרנומען מיטן גוף, איז ער באַהעפט נאָר און בלויז מיט גאָט, וואָס אַלע זיינע פיזישע מעשים האָבן אַ שייכות נאָר מיטן גוף און באַרירן נישט, נישט זיין האַרץ און נישט זיין אינטעלעקט, וואָס קיין אַיין רגע פון זיין לעבן איז נישט פריי פון אַט דער גאָט-קאַנטעמפּלאַציע — ווייל, ווי געזאָגט, מאַכט דער רמב"ם אָפהענגיק דאָס אויפהאַלטן די „באהעפטונג“ צווישן מענטש און גאָט, נישט פון דער ספּעקולאַטיווער סטאַבילקייט און נישט פון בלויזער עמפינדלעכקייט, נאָר פון דעם צייטלעכן דויער אין ענגסטן זינען פון אַט דעם באַגריף (34). און טראַץ דעם דערהייבן צו אַט דעם פּילאָסאָפּישער-ליגייעזן אידעאַל, אויף וועלכן דער רמב"ם געפינט אַן אַנשפאַר אין אויסטייטשן, אויף זיין שטייגער, דעם פּסוק „אני ישנה ולבי ער קול דודי דופק“, מוז ער מודה

(32) אין אַריגינאַל, אונטערגעשטראַכן: „פי וקת כלואתך בנפסך דון אחרי“. מונג זעצט

איבער (דאָרט, ווו, 442): *Quand tu es tout à fait seul.*

(33) אין אַריגינאַל: „אלאוקאת אלעוזה“. מונג זעצט איבער *dans ces moments pré*

cieux (דאָרט). זע ביים ענין הרגלה אויך אין ח"א, ל"ד.

(34) אין משנה תורה באַהאַנדלט דער רמב"ם אַט דעם פּראַבלעם אויך פון אַ רעליגיעז-פּראַקטישן קוקווינקל. דער מענטש וואָס אין אַלע זיינע טעטיקייטן איז ער מכוון צו דינען גאָט

און וואָס פירט דורך אַלץ וואָס ער דאַרף אין דעם זינען, דינט ער שוין גאָט הן ווען ער פירט האַנדל, הן ווען ער לעבט זיך אויס זיין מין-לעבן, הן ווען ער שלאָפט וכדומה. ספר המדע, הלכות דעות ג, ב.

זיין, און נאָר משה רבינו און די אבות האָבן געגרייכט צו אַזאָ מדרגה (ער האָט דאָ פאָרגליכן די אבות צו משהן, דאָך דערמאָנט ער משהן דעם ערשטן). דער וואָס שטייט נישט אין איין הויך מיט משה רבינו, קען אַזאָ שלימותדיקע מדרגה נישט דערגרייכן. טיילווייז אָבער וואָלט זי געדאַרפט דינען ווי אַ ציל פאַרן אדם השלם, פאַר אַזעלכן וואָס אָפילו ווען ער איז באַהערשט פון די מאַטעריעלע באַ- גריפן, איז ער מיט האַרץ און אינטעלעקט מיט גאָט. און אַט דער „געטלעכער“ מענטש שוועבט חלילה נישט אין צוויי וועלטן. זיין גוף לעבט אין אַ וועלט, וואָס איז קאָמבינירט פון מאַטעריע און פאַרעם. זיין „עקל“ (און דאָס איז כולל זיין גייסט, זיין האַרץ און זיין וויסן), אַט דער וואָס באַשטימט זיין סאַמע מהות און עקסיסטענץ, געפינט זיך אייביק נאָר אין גאָט. „עקל“ שטראַלט פון גאָט און מיט אים וועט ער זיך צוריק באַהעפטן. דאָס איז נישט קיין דו אַ ל י ז ם . ווייל די מאַטעריע נעמט נישט קיין אַנטייל און קומט נישט אין קיין שום קאָנ- טאַקט מיט גאָט. די אמתע מענטשלעכע געשטאַלט איז נאָר אין גאָט, זי באַהעפט זיך צו איר שורש. דער חומר לעבט זיך זיין אייגענעם לעבן און די פאַרעם קען נישט געטיילט ווערן אויף צוויי ספּערן. איין ספּערע פאַרמאָגט זי, נישטאָ קיין אַנדערע.

אין פּסיכאָלאָגיע און אין עטיק, ווי בכלל אין הלכה, האָט פאַר זיך דער רמב"ם דעם עמפיריש-ביאָלאָגישן מענטשן, אַט ווי ער איז מיט אַלע זיינע „בשר ודם“ דעפעקטן, מיט זיינע שוואַכקייטן און פעלערן, זיינע שעדלעכע עקסטרעמע ניין- גונגען וכדומה. אַט דעם מענטשן פאַרשט ער פּסיכאָלאָגיש, שטעלט איין פאַר אים לאַגישע געזעצן, היילט זיינע מחלות אויף דעם געביט פון מאַראַל און זיטן- אויסבעסערונג (דער רמב"ם האָט נישט תּופּס געווען גרינדלעך די זיטן-לערע ווי אַ רפּואה פאַר אַ קראַנקער פּסיכאָלאָגיע).

אַנדערש איז עס אין דער תּורה אלוהות, דאָ דערשיינט פאַרן רמב"ם גאָר אַן אַנדער סאַרט מענטש. דאָס איז נישט דער געוויינלעכער מענטש, וואָס דענקט און פילט, וואָס מאַכט ריכטיקע צי פאַלשע אַנאָלאָגיעס, וואָס ווירקט און ווערט באַווירקט, וואָס פירט אַ פּסיכאָלאָגיש, סאַציאַל און מישפּחה-לעבן און מוז אָנ- קומען צו אַ פּסיכאָלאָגישער, לאַגישער, עטישער, סאַציאַלער אד"גל הדרכה. דאָ האַנדלט זיך עס אין אַ מענטשן, וואָס שטרענגט זיך אָן אויפצושטייגן צו גאָט דערקענטעניש, וואָס מאַכט דעם ריזיקאַלישסטן און געוואַגסטן טריט, וועלכן אַ מענטש קען מאַכן אין משך פון זיין לעבן! אַ מענטש וואָס איז אין גאַנצן פאַר- כאַפט פון דער אידייע צו שטייגן און זען גאָט, דער וואָס זעט פאַר זיך בלויז גאָט, וואָס איז אין גאַנצן פאַרטון אין גאָט. דאָ שפּאַנט שוין דער מענטש נישט „אין דער מיט“, צווישן די עקסטרעמען, אין דער „גאַלדענער מיט“. דאָ האַנדלט זיך אין דעם אַבסאָלוט עקסטרעמען מענטשן, עך פאַרמאָגט מער נישט ווי איין „עקסטרעם“ (35). בלויז אַט אַזעלכן רופּט דער רמב"ם מענטש אין זיין תּורת אלוהות.

(35) אין אַריינפיר פון פרשת החומר (ח"ג, ח') ביים באַהאַנדלען דעם מענטשנס ציל, דאָס שאַפן זיך אידיען אד"גל, ברענגט דער רמב"ם איינע פון זיינע שאַרפּסטע משלים, וואָס געפינען זיך אין מו"ג, כדי קלאָר צו מאַכן דעם אונטערשייד צווישן דעם, וואָס קאַנטעמפּלירט גאָט און דעם וואָס איז פאַרזונקען אין גשמיות, אין יענעם משל ווערט דער חומר פאַרגליכן מיטן מיסט, דער גאָט-קאַנטעמפּלאַטאָר ווייטיקט אויף דעם וואָס ער מוז אַנקומען צום חומר

v

אויף וויפל דער רעאלער מענטש, ווי אַן עמפיריש־ביאלאגישע ווירקלעכקייט, פאַרנעמט אַ פּלאַץ אין דעם רמב"ם'ס תּורת אלוהות, איז אויך פון דעם שטאַנד־פּונקט זוכט ער די דערנענטערונג צו גאָט. מען קען אָבער די דאָזיקע דערנענטערונג נישט פאַרגלייכן מיט דער שלימותדיקער גאָט־דערקענטעניש. עס איז גלייך ווי מען וואָלט אַרױפגעפירט גאָט אויף מענטשלעכע וועגן. ווי מען וואָלט, אין שורש, איבערגעדרייט די אַנאַלאָגיע פון אויבן און אונטן. נישט "דו ווי ער", נאָר "ער ווי דו" (נישט "מה הוא — אף אתה", נאָר "מה אתה אף הוא").

און אַזוי קומט דער רמב"ם — נאָך זײן גאַנצער אַנשטרענגונג צו באַפרייען דעם גאָט־קאַנצעפט פון יעדן מינדסטן קאַנטאַקט מיטן מאַטעריעל־רעאַלן, מיטן מענטשלעך־גשמיותדיקן — און אַנטפלעקט אַ ספּעציפישע אייגנשאַפט ביי גאָט: גאָטס כּיטרעקייט ("ערמת אלוה") (דער רמב"ם איז דאָ דער פאַרויסגייער פון דער נײער פּילאָסאָפּיע — העגל, שאַפּנהױער א"א — וועלכע האָט אָפּטמאַל איבערגעדרייט אַזעלכע קאַנצעפטן ווי "די כּיטרעקייט פונעם פאַרשטאַנד", "די געשיכטע־כּיטרעקייט" און "די נאַטור־כּיטרעקייט"), גלייך גאָט וואָלט נישט בכוח געווען זײנס צו דערגרייכן אויפן גלייכן וועג. אין פּרינציפּ איז זײער וויכטיק דער פּרט, וואָס דער רמב"ם קומט צום קאַנצעפט פון גאָטס כּיטרעקייט, נישט ביים באַהאַנדלען מעשה בראשית און מעשה מרכבה, נישט ווען ער טײטשט אויס גאָטס ניסים, צי בעת דעם וויכוח איבער קדמות העולם, קורץ, נישט ביים באַהאַנדלען די געלייטערטע מעטאָפּיזישע טײלן, נאָר אין דעם לעצטן טײל פונעם דריטן חלק מורה נבוכים: ביי די טעמי המצוות. און די סמית כּוח פון אַט דער אידיע צו דעם טײל דאַרף דערקלערט ווערן. אין די פּרזעדיקע טײלן ווערט גאָט באַטראַכט בלויז ווי אַ סיבה ראשונה און ווי אַ בורא (מיר וועלן זיך דאָ נישט פאַרנעמען צו אַנאַליזירן אַט דעם וויכטיקן און האַרבן פּראַבלעם, וואָס שטעקט אין דעם קאַנצעפט "סיבה" אין דער געטלעכקייט־לערע בכלל און

און אַלץ האָס שטעקט אין אים — "ווי איינער, אויף וועמען דער קיסר איז אין כּעס געוואָרן און האָט אים באַפוילן צו פירן מיסט פון איין אַרט אויפן צווייטן, כדי אים מבייש צו זײן, אַזאָ מענטש וועט זיך באַמען, ווי ווייט מעגלעך, אויסצובאַהאַלטן זיך, בעת דער נבזהדיקער אַרבעט, ער וועט אפשר זיך נישט האַלטן צו נאָענט, כדי ער זאָל זיך נישט פאַרשמוציקן די הענט, נישט די קליידער, ער וועט עס טאָן אַזוי, אַז מען זאָל אים נישט באַמערקן. אַזוי וועט טאָן דער פּרייער מענטש. דער קנעכט אָבער וועט זיך גאָר דערפרייען דערמיט און עס וועט אים באַרגישט אויסזען שווער, און ער וועט זיך אין גאַנצן אַריינגוואַרפן אין שמוץ איינן און וועט זיך פאַרשמוציקן דאָס פנים און די הענט, וועט זיך פאַר קיינעם נישט שעמען און וועט לאַכן און זיך פּרייען; אַזוי איז עס אויך ביים מענטשן... און ער וועט זיך פאַרנעמען דעם מענטשלעכן תּכלית, ווי אַ מענטש, וואָס דאָס מײנט פאַרמירן זיך אידיען און נישט עפעס אַפּגעטיילט פון די דאָזיקע מענטשן זײנען תּמיד מיט גאָט... די אַנדערע אָבער, וועלכע זײנען אַפּגעטיילט פון גאָט, און דאָס זײנען דער המון איגנאָראַנטן, זײנען להיפּוך פריי פון יעדער דענקען און פון שאַפּן זיך אַ וועלכע סײַז אידיע... רעכענענדיק זיך מיטן רמב"ם'ס השערה, זאָגט איינער פון די מו"נ־פאַרטייטשער, שם טוב, אין פרק ח', ח"ג: "ומהנה נחלקו מדרגות בני אדם בי מהם נמשכים אחר החומר וכל (דאַרף זײן: בכל) פעולותיהם והם האנשים הבהמיים. ומהם נמשכים בכל פעולותיהם אחר השכל והם האנשים האלהיים. ומהם נמשכים פעם אחר החומר ופעם אחר השכל ובכל אחד מאלו הכחות מדרגות גדוהות". דאַרט, י"א, א"א.

אין רמב"מס בפרט). ביו איצטער האָט ער גערעדט בלויז וועגן גאָטס ר צ ו ן און ח כ מ ה און איצט איז פאַר אים אַנטפלעקט געוואָרן גאָטס כּיטרעקייט, וועלכע איז אַזוי ווייט פון דער "חכמה", וואָס באַגלייט גאָטס רצון. ביים מסביר זיין דעם מאַטיוו פון אָפּהיטן די מצוות און ביים אַנאַליזירן גאָטס פאַרשיידנע אַרטיקע טעטיקייטן (זע בראשית, פרק ל"ב, ח"ג), האָט ער זיך אַגעשטעלט אויף גאָטס כּיטרעקייט, ווי אויף אַ גורם פאַר אייניקע מצוות פון דער תורה און צו גאָטס וועלט־פירונג: אַז לוי וועט זיך אַריינטראַכטן אין די געטלעכע אַקטיווי־טעטן, ד"ה די נאַטור־טעטיקייטן, וועט דיר קלאַר ווערן דורך זיי גאָטס כּיטרע־קייט (36) און זיין חכמה ביים באַשאַפן די בעלי־חיים און דעם גראַד פון באַ־וועגן די אברים און זייער אויססדרונג איינעם לעבן אַנדערן, ווי אויך וועט דיר קלאַר ווערן זיין חכמה און זיין איינפאַלערשקייט אין אויססדרן די אַלגעמיינ־מענטשלעכע ענינים, ענין נאָך ענין" אאז"וו (37).

דער רמב"ם האָט פאַרשטאַנען, אַז זיין לייענער־תלמי וועט שווער שלום מאַכן מיט דער אידיע פון גאָטס כּיטרעקייט אַדער איינפאַל (און) איך ווייס, אַז ביים אָנהייב טראַכטן וועגן דעם ענין וועסטו מוזן אַנטלויפן, ווייל ער וועט דיך דריקן, און אין האַרצן וועסטו מיך פּרעגן און מיר זאָגן: איז עס מעגלעך, אַז אַזעלכע מצוות און מעכטיקע אַקטיוויטעטן, גענוג פאַרשטענדלעכע, וועלכע זיינען באַשטימט אין צייט, זאָלן נישט פאַרמאָגן קיין שום ציל אין זיך, נאָר זאָלן גאָר קומען צוליב עפעס אַנדערש, גלייך זיי וואָלטן געווען עפעס אַ שפיצל (38), וואָס גאָט האָט אָפּגעטאַן כדי צו דערגרייכן זיין ערשטע כּוונה? וואָס האָט אים אָפּגעהאַלטן איבערצוגעבן אונדז גלייך זיין ערשטע כּוונה און זאָל אונדז דערביי

(36) אין אַריגינאַל: "תּלפּה אלאּה". אבן תבון טייטש "תּלפּה" וואָס געפינט זיך אין ווייטערדיקן זאַץ: "ותחבולותי", "ערמה" און "תחבולה", אין אבן תבונס איבערזעצונג, באַטייטן דאָס זעלבע. אלתריז טייטש "תּלפּה": "המלה" ("חמלת האל וחכמתו"), שפעטער נעמט ער גופא אָן אבן תבונס איבערזעצונג, "ולמא לם ימכן פי אלעצה ללינהא ולו אלכאיעה אן תחרק מפפלא תלפּה פי דלך...". זעצט איבער אלתריז: "ומפני שאפשר בזה הגיד מפני שהוא רק שיוכל להגיעו פרק מן האברים סבב הבורא פני הדבר" אאז"וו. דאָ האָט ער נישט געקענט אַריינפאַסן דעם טערמין "חמלה", אבן תבון איז אויסגעהאַלטן אין דעם זין ווען ער זעצט איר בער: "עשה השיי תחבולה" אאז"וו. און ווייטער זאָגט זיך: "פחצאל בהרא אלתלפּה אלאּהי אן אמתחי דבר עבודה זרה" אאז"וו. אין אבן תבונס איבערזעצונג: "והגיע התחבולה בזאת הערמה האלהית שנמחה זכר עיזי" וכי, אלתריז וואָס האָט, זעט אויס, זיך געשראַקן פאַר טייטשן "ערמה" האָט דעם דאָזיקן זאַץ איבערגעזעצט: "ונכלל מזאת העצה האלהית כי נמחה שם עיזי" וכי, מונק (דאָרט, וו, 249) זעצט איבער "תּלפּה" *prévoyance*.

(37) עס איז כּדאי צוצוגעבן דאָ, אַז איינע פון די ערשטע אַקסיאָמען אין רמב"מס תּורת אלוהות וואָר זאָגט, אַז גאָט ווירקט נישט אויף קיין אוממיטל באַרן אופן (און דערפון די פאַר־בינדונג מיטן רמב"מס לערע וועגן אצילות; ח"ב, י"ב), וואָס דאָס איז אַ באַזונדער ענין, האָט קיין שום שייכות נישט מיט דער "ערמת אלוה", וועלכע מיר באַהאַנדלען דאָ. זע ח"ב, ד: אַן אלה עז וגיל לא יפעל אלאשי מבאשרה". אין אבן תבונס איבערזעצונג: "והוא הששם יתברך שמו לא יעשה הדברים בקריבה". אלתריז זעצט איבער: "כי האל יתברך שמו לא יפעל הדברים בלי אמצעי". אין מונקס איבערזעצונג: *contact que Dieu ne fait pas les choses par* (דאָרט וו, 60), פאַרגלייך דערביי די אַלע דריי דערמאַנטע איבערזעצונגען פאַר "כמבאשרה", וואָס געפינט זיך אין פרק י"ב.

(38) אין אַריגינאַל: "חילה אחתאלהא אלה לא". דאָ זעצט אויך אלתריז איבער ווי אבן תבון: "וידמה זה תחבולה אשר יעץ עלינו הבורא" וכי.

מעגלעך מאַכן זי אויפצונעמען און זאָל נישט דאַרפן אַנקומען צו יענע, וואָס דו רעכנסט זיי פאַר אַ צווייטער כוונה?). אַט די וואַקלעניש באַצייכנט דער רמב"ם ווי אַ מחלה ("הער מיין ענטפער, אַז דו זאָלסט זיך באַפרייען פון דער דאָזיקער מחלה" אַז"ו). דעם רמב"ם גופא איז נישט גאָר צום האַרצן דאָס פאַרבונדן גאָט מיט כיטרעקייט און תּחבולה, ער כאַפט זיך אָבער אין יציאת מצרים, וווּ עס ווערט געזאָגט: "און גאָט האָט זיי נישט געפירט דורכן פלישתיים־לאַנד אַז"ו, און גאָט האָט דאָס פּאָלק געמאַכט אַרומרינגלען דורך דעם ים־סוף־מדבר אַז"ו און אַליין גיט ער צו: "און פּונקט ווי גאָט האָט זיי אַראַפּגעפירט פון יענעם גלייכן וועג, וועלכן ער האָט לכתחילה אינוינען געהאַט, מחמת מורא זיי זאָלן נישט קענען אויסהאַלטן יענע נאַטור־באַדינגונגען, אויף אַן אַנדער וועג, כדי צו דערגרייכן זיין ערשטע כוונה, אַזוי האָט ער באַפוילן די דערמאָנטע מצווה אויס מורא קיינער זאָל זי נישט קענען אויפנעמען לפי דער נאַטור, ביז עס וועט דערגרייכט ווערן די ערשטע כוונה, וואָס דאָס מיינט די גאָט־דערקענטעניש און דאָס אַפּזאָגן זיך פון עבודה זרה" אד"גל. און ווייטער: "און פּונקט ווי גאָטס חכמה האָט זיי באַפוילן צו מאַכן דעם אומוועג (39) כדי זיי זאָלן זיך שטאַרקן... אַזוי קומט אַט דער טייל פון דער תּורה מיט געטלעכער תּחבולה ביז זיי זאָלן זיך איינאיבן אין דעם, כדי דורך דעם צו קענען צוקומען צו דער אמונה, וואָס דאָס איז איינגעטלעך די אַריגינעלע כוונה". די כוונה פון די מצוות ווערט קלאַר דורך גאָטס דרכים, ווייל אויך דער וואָס האָט די תּורה געגעבן האָט געהאַט אַן ערשטע כוונה און אַ צווייטע, אַן ערשטן וועג און אַ צווייטן, און אויך ער גייט מיטן צווייטן וועג אויף צוצוקומען צום ערשטן וועג (40). ביים באַשאַפן, ביי דער

(39) אין אַריגינאַל: "וכמא תּלּטף אלאּהא בתּחיריהם פי אלבריה", האָט דער טערמין ערמה באַקומען אַ מער קאָנקרעטע פאַרעם ווי אין אבן תּבונס איבערזעצונג. מחמת אבן תּבון האָט דאָ געפּאָקט די געלעגנהייט צו באַנוצן זיך מיטן "להסב אותם במדבר" — זעצט ער איבער "תּלּטף": חכמה, און האָט נישט געדאַרפט ספּעציעל אונטערשטייכן די ערמה. אַלחרזי האָט אַפּגעשוואַכט דער ווייכער געמאַכט דעם רמב"םס ווערטער מיט זיין איבערזעצן: "וכאשר סבב הבורא העצה ויניעם במדבר" (דער טייטש פון "בתּחיריהם"), זע מונקס איבערזעצונג (דאָרט, D'une part donc, Dieu usa de prévoyance en faisant errer ces hommes dans le désert

(40) אויף ווי חייט הייכטיק עס איז געווען פאַרן רמב"ם די "ערמה"־אידיע, זעט מען דערפון וואָס איינגעטלעך דינט זי אים פאַר אַ שליטל צו מסביר זיין די גאַנצע תּורה. גלייך זי גאַנצע תּורה וואָלט באַשטאַנען פון "גאָטס ערמה". תּורת משה האָט איבערגענומען די מינהגים פון די געצנדיגער דורך דערצוּערישער און דערצוּענדיקער "ערמה", און דורך "ערמה" זיינען אַט די מינהגים געוואָרן דער יסוד פאַר גאָטס תּורה (און אויף אַ צווייטן פּלאַץ, דער באַלעבאַט איבער אַט דעם יהדות־קאָנצעפט, וועלכע איז כּולל נאָך הייכטיקערע אויספירן). דער רמב"ם האָט דאָ איינגעשטעלט דעם פּרינציפּ, אַז ווי אַ וועג צום אמת איז ער נישט קיין גלאַטיקער, און אַז דער וועג צו דער "כוונה ראשונה" איז נישט קיין דירעקטער, אויך גאָט מוז אַנקומען צו תּחבולות אויף צו דערגרייכן דעם ציל וואָס ער האָט זיך פאַרגענומען! פון יענער "ערמה", וואָס שטעקט אין אַרגאָנישן לעבן (זע ח"ג, ל"ב), גייט דער רמב"ם איבער צו דער "ערמה" אין געזעלשאַפטלעכן לעבן, אַדער אין דער קאָלעקטיווער, פּסיכאָלאָגיע. אין אַט דער "ערמה" שטעקט אויך אַ כאַראַקטעריסטישער אַנטוויקלונגס־קאָנצעפט, זע דאָרט, למשל: "...וכמי זאת ההנהגה בעצמה מן המנהיג הוא ית' באו דברים רבים בתורתנו, והוא שאי־אפשר לצאת מן ההפך אל ההפך פתאום, ולזה אי־אפשר לפי טבע האדם להגיח כל מה שהיגיל בו פתאום". און דאָ קומט אויך יענער טרעפלעכער פאַרגלייך: "...כי כמו שאין בטבע האדם שיגדל על

וועלט־פירונג בכלל אד"גל איז, ווי געזאגט, נישט שייך קיין כיטרעקייט. גאט קליגערט זיך און טראכט צו תחבולות נאָר לגבי דעם מענטשן, פאַר זיין טובה וועגן.

און צוריק צו אונדזער פראַבלעם: מיט צושרייבן גאט כיטרעקייט און תחבולה, ווערט גאט ווידער ממשותדיק. נאָענט צום מענטשן, אין דעם כיטרעקייט־קאָנצעפט שטעקט אַ ספעציפיש־פראַקטישע שייכות צווישן דעם שווינדלער און דעם גאט. באַשווינדלער. די עצם־כיתרעקייט אַנטשטייט בלויז צוליב דעם וואָס דער כיטריאַק זוכט מדריך צו זיין דעם באַשווינדלער פאַר זיין געגאָרטן ציל, גאט זוכט עצות אַרויפצופירן דעם מענטשן אויפן אמת (און אין אַ געוויסן זינען שטעקט אין דעם די חינוך־אידיע, דאָס דערצייען דעם מענטשלעכן מין דורך גאט, אַן אידיע, וואָס האָט אַנגענומען פאַרשיידענע פאַרמען אינעם מענטשלעכן דענקען, ביז זי האָט אַנגענומען איר באַרימטן נוסח אין לעסינגס טעאַריע). און ווידער, גלייך דער מענטש וואָלט געוואָרן אַ שותף צו זיין גאט, גלייך זיי וואָלטן אַ גלייכן אַנטייל גענומען אין איין און דער זעלבער אויפגאַבע, דערצו נאָך דורך אַלערליי אומוועגן און דריידלעך. גאט, וועלכער איז אַבסאָלוט דערווייטערט פון „אַלעם איבעריקן“, דעם מענטש איינגעשלאָסן, דערנענטערט זיך מיט זיינע מעטאָדן, אויף אַזוי ווייט צו אים, ביז ער נעמט אַפילו אַן זיין כיטרעקייט. און אַלץ כדי צו ראַטעווען אים פון דעם דורכפאַל, וואָס לאַקערט אויף אים! דאָס איז פונעם צווייטן אַספעקט אין רמב"ם'ס גאט־אַספעקטן, וועלכן ער האָט נישט אײַבעריק בולט אַרויסגעבראַכט. גאט ווי אַ כיטריאַק און „שווינדלער“, קען נאָך זיין אַ מער שוידערלעכע אידיע פאַר אַ רעליגיעזן פּילאַסאָף פון רמב"ם'ס שניט? ווי ווייט איז אַט דער „מעטאָד“ פונעם רמב"ם גערייניקטן און געלייטערטן גאט־קאָנצעפט! און אפשר ווען עס האַנדלט זיך נישט אין יציאת מצרים, וואָלט דער רמב"ם נישט געווען צוגעשריבן די כיטרעקייט צום „מצוי ראשון, והוא מציא כל נמצא וכל הנמצאים משמים וארץ ומה שביניהם לא נמצאו אלא מאמת המצאו“ (41) „די ערשטע סיבה, וועלכע מאַכט עקסיסטירן אַלע עקסיסטענצן, און אַלע עקסיסטענצן פון הימל און ערד און אַלץ וואָס צווישן זיי עקסיסטירן נאָר דורך דער אמתדיקייט פון זיין עקסיסטענץ“.

אָודאי איז דעם רמב"ם נישט פרעמד געווען די שאלה, צי וואָס טויג עס אַט די כיטרעקייט? וואָס אַזוינס שטערט עס גאט צו גיין אויפן דירעקטן וועג און מיט דער ערשטער כוונה? דער רמב"ם ענטפערט תחילת מיט אַ שאלה: „עס קומט אויף אַט די צווייטע פראַגע, דאָס הייסט: און וואָס אַזוינס האָט געשטערט גאט ער זאָל זיי פירן דורכן פלשתים־לאַנד און זאָל זיי געבן די מעגלעכקייט צו קעמפן און ער וואָלט נישט געווען געדאַרפט מאַכן דעם אומוועג מיט אַן עמוד ענן בייטאָג און אַן עמוד אש ביינאַכט? און עס שווימט אויף נאָך אַ דריטע פראַגע וועגן די גוטע הבטחות פאַר אַפּהיטן די מצוות און שלעכטע הבטחות פאַר טאָן עבירות, דאָס הייסט: וויבאַלד גאָטס אַריגינעלע כוונה און זיין רצון איז געווען מיר זאָלן גלייכן אין דער דאָזיקער תורה און אויספאַלגן אַלץ וואָס אין איר

מלאכת עבודת בתמר ובלבנים והדומה להם ואחרי כן ירחץ לשעתו מלכלוכם וילחם עם ילידי הענק פתאום, כן אין בטבעו שיגדל על מינים רבים מהעבודות ומעשים מורגלים שכבר נטו אליהם הנפשות עד ששבו כמושכל ראשון, ויניחם כלם פתאום...“

(41) ערשטער פאַראַגראַף אין ספר המדע, משנה תורה.

שטייט געשריבן, טאָ פאַרוואַס־זשע האָט ער אונדז נישט געגעבן די מעגלעכקייט מיר זאָלן זי אָננעמען און תמיד אויספאַלגן, וואָלטן ער נישט געווען געדאַרפט אַנקומען צו דער תּחבולה אונדז גוטס טאָן אויב מיר וועלן אים פאַלגן און זיך נוקם זיין אין אונדז אויב מיר וועלן אים ווידערשפּעניקן, און דאָס טאָן אָט יענע אַלע טובות און אַלע נקמות איז דאָך אויך אַ תּחבולה וואָס גאָט האָט פאַר אונדז צוגעגרייט כדי צו דערגיין דורך דעם צו דער אַריגינעלער כּוונה, איז וואָס האָט עס אים געשטערט צו באַוויליקן די אַקטן, וואָס געפעלן אים און באַזייטיקן יענע מעשים, וואָס די נאַטור האָט אין אונדז איינגעפלאַצט און אים געפעלן זיי נישט? (42).

דער ענטפּער קומט דערנאָך: די מענטשלעכע נאַטור בייט זיך נישט. עס קענען פאַסירן אַלע ווונדער און ניסים פון דער וועלט, נאָר נישט דער נס פון בייטן די מענטשלעכע נאַטור. ער זאָגט נישט, אָז עס איז איבער גאָטס כּוחות איבערצונאָדערשן די מענטשלעכע נאַטור. אָט דער שינוי געהערט נישט צו דער קאַטעגאָריע פון אוממעגלעכקייטן, וועלכע דער רמב"ם דערלויבט נישט צו צו־שרייבן גאָט. נאָר — „על פי די תּורה־פּרינציפּן“ — האָט גאָט קיינמאָל נישט געוואָלט און וועט נישט וועלן זיך צורירן צו דער מענטשלעכער נאַטור אויף איבערצונאָדערשן זי. ווייל ווען ער זאָל וועלן, וואָלטן דאָך קיין זינען נישט גע־האַט, נישט די מיסיע פון די נביאים און נישט די מתן תּורה (און נישט דאָ איז דאָס פּלאַץ עס צו באַהאַנדלען!) און וויבאַלד די מענטשלעכע נאַטור איז אַ פעסטע מיט אַלע אירע שוואַכקייטן און מאַטעריעלע בייגונגען, מיט איר מאַטעריע־פאַרעם־קאָמבינאַציע וכדומה, האָט שוין גאָט געמוזט אַנקומען צום מעטאָד פון כּיטריקייט און תּחבולה, די מענטשלעכע סטאַבילקייט (די סטאַבילקייט פון זיין אומפּערפּעקטקייט, אויב מען מעג אַזוי זאָגן) — די פאַרקערפּערונג פון דער מענטשלעכער נאַטור, וואָס דער רמב"ם האָט באַהאַנדלט פון פּסיכאָלאָגיש־אַב־טראַפּאָלאָגישער שטאַנדפּונקט פון איין זייט און פון אַלגעמיין־מעטאַפּיזישע שטאַנדפּונקטן פון דער צווייטער זייט — איז פאַרן רמב"ם אַזוי קלאָר און זיכער, אָז ער קען זי אַפילו אויף אַ האָר נישט אַנרירן. אָט די אַקסיאָמע אין דער פּסיכאָלאָגישער און מעטאַפּיזישער טעאָריע, ברענגט מיט זיך זייער וויכטיקע אויס־פּרן סיי פאַר דער עטיק, סיי פאַר דער תּורת האלוהות.

דער מענטש איז תמיד פאַראַנטוואָרטלעך (האדם מועד לעולם). זיין אחריות הערט נישט אויף און זיין ווילן ווערט פון אים קיינמאָל נישט אַוועקגענומען. שטענדיק שטייט ער פאַר אַ נסיון.

וואָלט ער געווען בלויז אַ „ביאָלאָגישער“ וועזן, וואָלט ער פון זיינע מענטש־לעכע ד' אמות נישט געקענט אַרויסגיין. ערשט דורך דעם „עקל“, וואָס שטראַלט אויף אים פון גאָט, ווערט ער פאַרוואַנדלט אין אַ מענטש וואָס איז ווערט דעם נאַמען. און דאָס איז טאַקע ווידעראַמאָל נישט מער ווי דער מענטש וואָס קאַב־טעמפּלירט גאָט.

VI

אָט די פּערמאַנענטע גאָט־קאַנטעמפּלאַציע האָט געמוזט אַרויס פון איר גבול און פאַרפּלייצן דעם דערקענטעניש־געביט, וועלכער געפינט זיך אין „עקל“.

דערפון, דאָס צונויפפאַרן דערקענטעניש מיט ליבע, דער איבערגאַנג פון קענען גאַט צו ליב האָבן אים.

די אידייע פון גאַט־ליבע amor Dei איז פאַרן רמב"ם נישט געווען קיין ריין פילאָסאָפֿיש־ספעקולאַטיווער ענין, נאָר אויך אַן הלכה־ענין. אין ערשטן ספר משנה תורה, אין ספר המדע, האָט דער רמב"ם (איידער ער האָט געשריבן דעם מו"נ) אַוועקגעשטעלט די גאַט־דערקענטעניש און די גאַט־ליבע אויף איין מדרגה, על פי הלכה (43). די דאָזיקע ליבע קומט אויף פון פאַרטיפן זיך, פון מורא, פון אינפּעריאָריטעט־געפיל לגבי דער געטלעכער גבורה, פראַכט זכדומה (אַ סך מער ווי די אין מו"נ). אין איינעם אַ קאָפיטל פון די טעמי המצוות אין מורה נבוכים (פ"ג, כ"ח) דעפינירט ער דעם דאָזיקן באַגריף על פי דעם אַלגעמיינדמעטאָפֿיזישן קוק־ווינקל און זאָגט, „אַז אַט די ליבע (אויך אין אַראַבישן אַריגינאַל נוצט ער „אל אהבה“ לעבן דעם „אלמחבה“ די העברעישע טערמינען, וואָס דער רמב"ם נוצן אין מורה נבוכים, פאַרדיינען אַ ספעציעלע אויפּמערקזאַמקייט) קען נישט צושטאַנדקומען סיידן מען איז משיג די גאַנצע עקסיסטענץ ווי אַ רעאַלע, אויסן שטאַנד־פונקט אַז גאַטס וויסן איז אין איר“ (44). דאָס איז נישט קיין סתם ענטזימענטאַלע ליבע פון אַ נאַיוון גלייביקן, נאָר אַ פֿילאָסאָפֿישן סתם ליבע און דער ליבהאַבער איז תּוֹפֿס די גאַנצע עקסיסטענץ — „עלי מאַהי עליה“. גלייכצייטיק אַבער פּאַלט די דאָזיקע פילאָסאָפֿישע ליבע מיט גאַרנישט אַראָפּ, נישט אין וויטאַליטעט, נישט אין דינאַמישקייט לגבי דער „עלעמענטאַרער“ ליבע, דעריבער — לערנט דער רמב"ם — דערפֿירט אַט די פּערמאַנענטע קאַנטעמפּלאַציע נישט בלויז צו סתם ליבע, נאָר צו „שטענ־דיקן באַגערן“, צו אַ גאַט־ליידנשאַפּט, וואָס הערט קיינמאַל נישט אויף. אַט דאָס אידענטיפֿיצירן דערקענטעניש מיט ליבע האַלטן אין איין שטייגן פון זיך אליין (נישט דאָ איז דאָס פּלאַץ צו אַנאַליזירן דעם מהות פון אַט דער אידענטיפֿיצירונג צי איז זי מלכתחילה אַ שלימותדיקע אד"גל). אין דער גאַט־דערקענטעניש ווערט וואָס אַ מאַל מער בולט (אין אַפּשלוס מו"נ) דאָס פּרייד־געפיל פון דעם וואָס דערקענט גאַט, די דאָזיקע גאַט־ליבע ווערט וואָס אַ מאַל

(43) און דער רמב"ם גופא צייגט אַן דערויף אין מו"נ: זע יסודי בתורה, ב, א' וכו'. דער רמב"ם פאַררעכנט די מצוה פון אהבה פאַר דער דריטער אין דער צאל פון די ערשטע אַכט מצוות עשה, וואָס האָבן אַ וועלכע עס איז שייכות מיט דעם פּראַבלעם וואָס מיר באַהאַנדלען דאָ. אַט זיינען זיי: א' לידע שיש שם אלוה. ב' ליחדו. ג' לאהבו. ד' לירא ממנו. ה' להתפלל. ו' לדבקה בו. ז' להשבע בשמו (דער ראב"ד באַמערקט דאָ: „אינה מן המנין, אלא בא להזייר שלא ישבע באל אחר...“). ח' להדמות בדרכיו הטובים והישרים.

ליב האָבן גאַט איז פאַרן רמב"ם וויכטיקער ווי ליב האָבן די מצוות. זע דעם בריוו פון יוסף בן גאבר: „וכן חייבים אנו לאהוב את השם בכל לב ובכל נפש ומחוזק אהבתו ראוי לנו לאהוב מצותיו ואזהרותיו...“ (טעם זקנים פון אליעזר אשכנזי תרס"ו, ע"ז) זע אויך וואָס דער רמב"ם זאָגט אין „מאמר החידו“, פאַרלאַג שטיינשניידער, בערלין, תר"ז, ז' 3 און ווייטער.

(44) אין אַריגינאַל: „אן הדה אלאהבה לא תצח אל אלא באדראך אולגור כלה עלי מא הו עליה ואעתבאר חכמתה פיה“. אלהריוו האָט נאָך צוגעגעבן צו זיין איבערזעצונג דעם „סוד“: „כי זאת האהבה לא תתקיים אלא בהשגת סוד כל המציאות על פי מה שהוא עליה ולהתבונן חכמתו בו“.

שטאַרקער, די אינטענסיוויטעט ווערט פאַרטיפט ביז זי ווערט לטוף פאַרוואַנדלט אין אַ גאַט־ליידנשאַפט (חשק־אלוה).

אויבנאויפיק (גלייך עס וואַלט מעגלעך געווען אַן אויבנאויפיקייט ביים שטודירן דעם מו"נ) זעט עס אויס, אַז דאָס תופס זיין גאַט לפי דעם חשק (עשק" 45), איז אַ מין Deus ex machina און קומט פון דעם פירוש אויפן קאַפּיטל 91 פון תהילים, אָדער פון אויסטייטשן דעם פסוק: «כי בי חשק ואפלטוהי כי ידע שמי». עס איז אָבער נישט אַזוי. אַט די שכנהשאַפט צווישן דעם תופס זיין דעם חשק און דעם פירוש אויף יענעם פסוק טאַר אַבסאָלוט נישט שטערן דעם עצם תפיסה, נישט אַפשוואַכן אַפילו איר ספּעקולאַטיוון באַטייט אין דער ספּעציע פון דעם רמב"ם'ס תורת אלוהות, (46). אויך דאָס אויפשטייגן צו אַט דער נייער מדרגה איז נישט געווען קיין צופעליקייט, נאָר „בכוונת המכוון". אַ מין גרונט־טענדענץ, וואָס ביים אָנהייב איז זי פאַרשטעקט אין געדאַנק און ביים אויסוויקלען זיך פונעם געדאַנקענגאַנג שווימט זי צייטנווייז אַרויף. מיטן פאַר־פעסטיקן ספּעקולאַטיוון זיין גאַט־דערקענטעניש, דורך לייטערן דעם טראַדיציאָנעלן געטלעכקייט־קאַנצעפט, רייניקן זיינע יסודות און דורך דעם אַריינברענגען אייניקע ספּעקולאַטיווע טענער פון דער פרעמד, האָט די אַנטוויקלונג פון אַט דעם אופן תופס זיין גאַט — פון אינעווייניק — געהאַלטן אין איין אַריבערוואַרפן דער פּילאָסאָף, פון „עקל" צו ליבע און פון דאָרט צום „עשק". אויב דער שכל, ווי אַן עמאַנאַציע פון גאַט דינט פאַר אַ פערמאַנענטער באַהעפטונג צווישן מענטש און זיין גאַט, קען דאָך די דאָזיקע באַהעפטונג נישט זיין קיין שטערונג. אויב די באַהעפטונג קען פאַרגרעסערט אָדער פאַרקלענערט ווערן, פאַלן און דערהייבן זיך, מוז דאָך מעגלעך זיין אַ פאַלן און קלענער ווערן ביז צום פאַרשוונדן (זע אויבן). במילא מוז דאָך מעגלעך זיין אַ שטייגן ביז צום ענדציל: צום חשק, אויף וועלכן דער רמב"ם זאָגט: „און דו ווייסט דאָך שוין דעם חילוק צווישן אַ ליב־

(45) „עשק" איז דער גאַנגבאַרער טערמין אין דער ליבע און חשק־טעאָריע פונעם „מו"נ פיומ". דער רמב"ם באַשטייט גיכער צו באַנוצן דעם העברעיִשן חשק אַנשטאָט דעם אַראַבישן „עשק" (אין דער פתיחה צום מו"נ רעדט דער רמב"ם, אגב, וועגן „חזוק תשוקת תלמידיו", פאַר ספּעקולאַטיווע ענינים: „שדה אלאשתאיק", און ענלעך דערצו אויך אין אַנדערע ערטער).

(46) אַ ראיה דערצו קען דינען אויך זיין אַפּשלוס פונעם ספר המדע אין משנה תורה, דאָרט רעדט דער רמב"ם וועגן דער ליבע צו גאַט ווי אַ מחלה, נאָך מער, ער פאַרגלייכט זי מיט דער ליבע צו אַ פרוי (זע הלכות תשובה, י', ג', ו'). ווי געזאָגט, איז עס אַ צוגאַב דערצו נאָך דעם ווי עס איז פעסטגעשטעלט געוואָרן אין ספר ההלכה. י. היינמאַן זעט אין דעם, וואָס דער רמב"ם זאָגט וועגן דעם „שוגה תמיד באהבת אלוה" (Die Lehre von Zweckbestimmung des Menschen, UG. 1926, 79) אַ באַרייר־פונקט מיט פּלאַטאָנען.

דער רמב"ם, וואָס רעדט דאָ וועגן דער ליבע צו גאַט ווי „חולה חולי האהבה", איז, פאַר־שטייט זיך, נישט אַוועק אַזוי הייט ווי יענע איסלאַמישע און קריסטלעכע טעאָלאָגן, וועלכע האָבן געהאַלטן, אַז דער וואָס ליבט גאַט מוז אויך ליידן פון די ליבע־סורים, ווייל אויב גישט איז זי נישט ווערט דעם נאָמען ליבע. זע למשל: שמחת־היסורין (alten christlichen Literatur, 1918), אויף וועלכן דער רמב"ם האָט אָנגעמערקט אין סוף פון דער פרשה איוב (פ"ג, כ"ג: „עושים מאהבה ושמחין ביסורין" אצו"ו), וואָס געהערט כלל גישט אַהער. די ליידן, וואָס עס ליידט דער מענטש, דער צדיק אָדער דער חכם, איז איין זאָך און די ספּעקולאַטיווע־רעליגיעזע יסורים, וואָס זיינען פאַרבונדן מיט דער שטרעבונג צו דערקענען גאַט צו „פגישת אלוה" וכדומה, איז אַ צווייטע זאָך.

האָבער און אַ גלוסטער (אויך אין אַראַבישן אַריגינאַל נוצט ער אין העברעיִש: „אוהב וחושק“), ווייל נאָר אַזאָ איבערגעטריבענע ליבע, וואָס לאָזט נישט טראַכטן וועגן קיין אַנדער זאַך ווי נאָר אין דאָס געליבטע, קען אָנגערופן ווערן חשק“.

אַ סך פּילאָסאָפּן פאַר אים און נאָך אים האָבן געפאַרשט די אידייע פון גאָט־ליבע. זי האָט אַפילו געדינט פאַר אַ שטרייט־פּונקט אין דעם איסלאַמישן דענקען. דער סופּיזם איז עס דער, וואָס האָט שטאַרק געקעמפט פאַרן באַגרינדן די דאָזיקע אידייע, פאַר אים איז גאָט געווען אַ „חביב“ און דער מענטשלעכער ציל — די באַהעפטונג מיט גאָט. קאָנסעקווענט דערמיט (און מיט גאָזאַלי) האָבן אייניקע אַראַבישע טעאָלאָגן באַצייכנט אַט די ליבע צו גאָט ווי אַ בענקשאַפט צו באַגעגענען גאָט. זיי האָבן אין איר געזען דעם ציל פונעם מענטשלעכן שטרעבן, זיין גייסטיק אויסלעבן זיך. זיי פלעגן זאָגן: אַ האַרץ וואָס פאַרמאָגט נישט גאָר נישט פון גאָט דער ליבע, ליידט מער פון אַן אויג וואָס מען האָט ביי דעם צוגע־נומען דאָס ליכט, פון אַן אויער, וואָס דער געהער איז ביי אים צוגענומען געוואָרן און פון אַ צונג וואָס דאָס לשון איז ביי איר אַפּגענומען אד“גל. די איסלאַמישע טראַדיציאָנאַליסטן, ווי די דיאַלעקטיקער (דער „מתכלמן“, וועמענס מעטאָפּיר זישע אידייען דער רמב“ם האָט אַפּגעוואָרפּן) זיינען געווען קעגנער פון אַט דעם ליבע־קאָנצעפט. די איסלאַמישע אַרטאָדאָקסיע נעמט אָן, אַז גאָט ליבט נישט און ווערט נישט געליבט. דער מאַמין האָט נישט ליב גאָט, בענקט נישט נאָך אים און „זוכט“ אים נישט. די אַראַבישע טעאָלאָגן און „ראַציאָנאַליסטן“ — פון פאַר, און נאָך, דעם רמב“ם — האָבן, ווי באַמערקט, נעגירט נישט נאָר די אידייע פונעם מענטשנס ליבע צו גאָט, נאָר אויך די ליבע פון גאָט צום מענטשן. ווייל ליבע איז דאָך מעגלעך בלויז דאָרט וווּ עס איז פאַראַן אַ פולע שייכות צווישן דעם וואָס ליבט און דעם אָביעקט פון דער ליבע. דעריבער איז אויסגעשלאָסן די מצּי־אות פון אַ ליבע־באַצונג צווישן גאָט און דעם באַשאַף. יענע האָבן מורא געהאט, אַז די בענקשאַפט און ליבע צו גאָט זאָלן נישט דערפירן צו אַ פאַרגלייכן גאָט מיטן מענטשן (זיי און דער רמב“ם רופּן עס „תּשביה“). געווען צווישן זיי אַזעלכע וואָס האָבן נעגירט אויך די אידייע פון אונטערטעניקייט צו גאָט און האָבן איינ־געשטעלט די באַצונג צווישן מענטשן און זיין באַשעפּער אויף דעם „צבר“ (האַ־פענונג — געדולד אד“גל) (47). אַן אַפּקלאַנג פון אַט דעם הייסן רעליגיעז־פּיר־לאַסאָפּישן וויכוח (אין וועלכן, אַ שטייגער, עס האָט פאַרנומען אַ פּלאַץ די פּראַגע צי אברהם אבינו איז געליבט געוואָרן פון גאָט, צי איז ער גאָטס ליבלינג) איז זיכער דערגאַנגען אויך צום בעל מוֹרֶה נְבוֹכִיִם, וועלכער איז כידוע געווען אַ בן־בית און אויסגעקאַכט אין דעם איסלאַמישן דענקען פון יענער צייט. דער רמב“ם פאַרטיידיקט נישט די גאָט־ליבע־אידייע ווי גאָזאַלי, אַ שטייגער, און צעשפּרייט זיך נישט צופיל וועגן דעם ענין ווי ער (48), פונקט ווי ער באַ־נוגנט זיך מיט פעסטשטעלן בלויז דעם אַלגעמיינעם מהות פון דעם דאָזיקן באַ־גריף און אַנאַליזירט נישט זיינע פאַרשיידענע קאָטעגאָריעס. אָבער אויך פון דעם דערוויסן מיר זיך ווי וויכטיק עס איז פאַרן רמב“ם געווען די ליבע־אידייע,

(47) זע י. גאלדציער: Die gottesliebe in der islamischen Theologie (Der Islam, 9, 1919, 144 ff.)

(48) זע I. Oberman, Der philosophische und religioese Subiektivismus (Ghazulis, 1921, 275)

ווייל דאָ צעגייט ער זיך דאָך מיט זיין רבין אַריסטאָטעל, וועלכער האָט בפירוש געלערנט (אין ניקאָמאַקס עטיק), אַז עס איז נישט פאַראַן קיין ליבע צווישן גאָט און מענטש. צוליב דער צירגרויסער דיסטאַנץ וואָס טיילט זיי אָפּ.

דער רמב"ם האָט אָנגענומען די טראַדיציאָנעל־ידישע אידייע פון גאָט־ליבע און האָט זי באַהויכט מיטן גייסט פון זיין תּורת האַלוהות. דער רמב"ם קומט זיך טיילווייז צונויף מיט אייניקע ייִדישע פּילאָסאָפּן. מען דאַרף אָבער נישט איבערטרייבן דאָס פאַרגלייכן אָט דעם קאַנצעפט ווי ער קומט אַרויס אין רמב"ם'ס לערע מיט דעם ווי ער זעט אויס ביי אייניקע פון זיינע פאַרגייער און נאָכזומער. רבי יהודה הלוי, אַ שטייגער, פאַרשטייט דעם תּוך פון דער גאָט־ליבע נישט פונעם ספעציפישן דערקענטעניש־אַספּעקט, נאָר פון דעם קירוש השם־אַספּעקט אד"גל. ("זאָגט דער כּוּזרי: מיר איז שוין קלאָר געוואָרן דער אונטערשייד צווישן אלקים און יי" און איך האָב אויך פאַרשטאַנען דעם חילוק צווישן אלקי אברהם און אלקי אַריסטו, און אַז צו יי" טוען גלוסטן די וועזנס אַויף אַ פּראַקטישן אופן און צו אלקים פּאָדערט זיך ספּעקולאַציע, און יענע [פּראַקטישע גלוסטונג] דער־פירט דעם, וואָס גרייכט דערצו ער זאָל זיך מוסר־נפש זיין און שטאַרבן פאַר זיין ליבע און די דאָזיקע ספּעקולאַציע באַווייזט, אַז די דערהויבונג איז אַ מוּז, בעת מען שטעלט דערביי גאַרנישט איין און מען דאַרף צוליב דעם נישט ליידין" (49). און רבי בחיי אבן פקודה, אַויף וועמען מען קוקט, ווי אַויף אייִנעם וואָס די אידייע פון גאָט־ליבע איז אים נעענטער ווי דעם רמב"ם, האָט, למשל, נישט פאַרבונדן אָט די ליבע נישט מיט דער חשק־אידייע, נישט מיט דער אידייע פון הנאה ("לד'ה"); ווי דער רמב"ם האָט עס געטאָן. די דאָזיקע און ענ־לעכע "טערמינען" זיינען זייער וויכטיק פאַר די פאַרגלייכן צווישן רמב"ם און אַנדערע. פון אָט די טערמינאָלאָגישע שינויים אין דעם ענין ליבע קען מען לער־נען אַ סך וועגן דעם עצם־פּראַבלעם. עס איז כּדאי צו דערמאָנען, אַז דאָס וואָס מיר געפינען אין דער ספּעציעלער אָפּטיילונג, וואָס באַהאַנדלט די גאָט־ליבע (שער עשירי פון חובת הלבבות, דער לעצטער), אין ר' יהודה אבן תבונת'ס איבערזעצונג: "בעת התיחד כל אהב באהבו והתבודד כל חושק עם חשוק" (50), שטימט כלל נישט מיטן אַראַבישן אַריגינאַל, וואָס דאַרט זאָגט זיך: "ואנפרד כל מחבוב במחבובה" (51), און די צווייטע העלפט פון דעם דער־מאָנטן זאָך, וועלכער פאַרגלייכט די שייכות פון מענטשן צו גאָט מיט דער באַציונג פון גלוסטער צו זיין געגלוסטן (חושק עם חשוק) פיגורירט דאַרט בכלל נישט. אויך דער רבי בחיי באַצייכנט די גאָט־ליבע ווי "כלות הנפש ונטותה בעצמה אל הבורא כּדי שתדבק באורו העליון" און אָט אַזאָ ליבע קען מען זיך נישט אָנאייִגענען — אויך לפי אים — סיידן דאָס מענטשלעכע געפיל ליידיקט זיך אויס פון אַנדערע ליבעס און באַפרייט זיך פון תּאוות. מען קען געפינען אויך אַנדערע באַ־רייר־פּונקטן צווישן דעם רמב"ם'ס ליבע־קאַנצעפט און רבי בחיי'ס. פון דעסט־וועגן קען מען אין חובת הלבבות נישט געפינען אָט יענעם ספּעציפישן

(49) כּוּזרי, מאמר ר', ט"ז. ווי אויך מאמר ב', ג'. סלוצקיס אויסגאַבע, 46, 147.

(50) סלוצקיס אויסגאַבע, ז' 192.

(51) א. ש. יהודה־אויסגאַבע, 1912, דאַרט. אויך דאָס פאַרשטעלן גאָט ווי "תכלית כל זמאה"

(א) שטייגער אין דער הקדמה צום חובת הלבבות) איז אַ נישט פינקטלעכע איבערזעצונג פון ר' יהודה אבן תבון.

יסוד וואָס פאַרפיינערט זיין ליבע־קאַנצעפט (52). רביי בחיי שענקט אַ סך אויפ־
 מערקזאַמקייט דער גאַט־ליבע אין פאַרבינדונג מיט דעם מענטשנס ברייטהאַר־
 ציקייט און קרבנות־גרייטיקייט, דער בעל מורה נבוכים — נישט. אויך
 די תנאים, וואָס דער רמב"ם שטעלט דער גאַט־ליבע זיינען נישט די זעלבע וואָס
 אין חובות הלבבות (53). די ליבע־אידיע אין שער עשירי פונעם חובות
 הלבבות איז, בדרך־כלל, אַריינגעפאַסט אין אַ רעליגיעז־פראַקטישער ראָם
 און עס זיינען דאָרט פאַרוויקלט זאָכן שבין אדם למקום אד"גל, וואָס ביים רמב"ם
 געפינט מען עס נישט. עס איז אפשר נישט קיין צופעליקייט, וואָס רבי בחיי
 שטעלט, ביי די מצוות עשה, יראה פאַר אהבה, נישט ווי דער רמב"ם (54) (זע
 אויבן; נישט דאָ איז דאָס פלאַץ צו פאַרנעמען זיך מיט דער ליבע־אידיע אין
 יידישן דענקען (55), און מיר מוזן צוגעבן, אַז עס איז זיכער פאַראַן אַן אונטער־
 שייד צווישן ליבע, ווי אַן אַלגעמיינע, פילאַסאָפֿיש־מעטאָפֿיזישע עיקר־טעאָריע,
 ווי מיר באַגעגענען עס אין אייניקע פילאַסאָפֿישע לערעס זינט עמפּעדאָקלען און
 ווייטער, און צווישן יענער ליבע וואָס געהער צו די "שייכותן" צווישן מענטש
 און גאַט, אַ ליבע וואָס איז פאַרבונדן מיט גאַט־דערקענטעניש, אָדער אַזאָ דער־
 קענטעניש וואָס פאַרוואַנדלט זיך אַליין אין ליבע, און דאָ האָבן מיר באַרירט,
 פאַר אונדזער טעמע וועגן, בלויז אַט דעם פונקט).

דאָס צוטשעפען דעם "חשק" צו אַט דער גאַט־קאַנצעפּציע, וועלכע איז גע־
 טריי די אַריסטאָטעלישע לאַגיק און נאַטור־געזעצן (איך זאָג "אַריסטאָטעלישע"

(52) זע, למשל, דאָרט פרק ב': "ועל ההקשה הזאת תהיה האהבה ממנו באלהים, לרוב
 חסדו עלינו והתמדת טובתו לנו ותדבק נפשנו באהבתו לתקות גמולו. ויש שהיה אהבתו
 באלהים להסתירו עונינו ועברו על פשעינו, עם גורל מרינו אותו ועברנו על מצותיו, ויש שתהיה
 אהבתו בו לעצמו ולכבודו, לגדלו ולרוממו, וזאת היא האהבה הזכה באלהים ית'."

(53) דאָרט, פרק ג': "וההקדמות אשר ראוי למאמין להקדים לה בנפשו הם שני יחודי הלבבות
 ושתי כניעות ושני חשבונות ושתי בחינות... הגם, וי געזאגט, פאַרמאָן זיי אויך אייניקע באַ
 ריר־פונקטן: די שימחה־אידיע, די גרויסקייט פון גאַט און די קלייגעקייט פונעם מענטשן, די
 השתוממות אד"ג און לסוף די התבודדות און אויך זיינען אייניקע פסוקים צוגעפאַסט סיי פאַרן
 מו"ג, סיי פאַרן חובות הלבבות.

(54) להיפוך צו ראַפּאָאָרטס מיינונג (ישרון, א'), אַז דער רמב"ם האָט גאָר כלל נישט גע־
 קענט דעם חובות הלבבות, שטרייכט אונטער יעקב גוטמאַן (Die Beziehungen der Religions-
 philosophie des Maimunis zu den Lehren seiner jüdischen Vorgänger, Nos. B.
 Maimon II, 198 ff.) די השפעה פון ר' בחיי אויפן רמב"ם און ער שטעלט זיך נישט אַפּ
 ספעציעל אויף די באַריר־פונקטן און די פאַרשיידנקייטן פון בייזנס אהבת־אלוה־טעאָריע.

(55) דעריבער קענען מיר זיך אויך נישט פאַרנעמען מיט דעם אהבת־אלוה־באַנעם פון דעם
 בעל אמנונה רמה, וועלכער קומט זיך צונויף מיטן רמב"ם אין אַנדערע ספּערן. ווי אַ רמז נאָר
 וועלן מיר צוגעבן, אַז דער ראב"ד שטעלט אַ תנאי פאַר אהבת אלוה: "ידיעת תארינו הנכבדים ופער'
 לותירי, וי אויך באַזייטיקן דאָס בייז וואָס געשעט דעם מענטשן צוליב גאָטס השפעה. דער
 ראב"ד מאַכט אַ חילוק — אין שייכות מיט דער אהבה־אידיע — צווישן צוויי מינים וראַה:
 יראת הנביא, אשר לא יזיק כלל" (די יראה פון גרויס נאָכן גאַט, אין וועלכער עס איז אויך
 איינגעשלאָסן די בוששה און דאָס אַנערקענען די קלייגעקייט פונעם מענטשן) און אַזאָ יראה
 "שיש בכתו להזיק" (אפעה ושרף מלכים, דאָס איז "יראת ההיזק"). זע אויבן וואָס דער
 רמב"ם זאָגט וועגן דעם. אַ כל שכן שוין קען מען זיך דאָ נישט אַפּשטעלן אויף די פאַרמען
 פון דער אהבה־אידיע אין דער יידישער פילאַסאָפֿיע פון נאָכן רמב"ם.

אין אַלגעמיין און וועל דאָ נישט אויסרעכענען די פאַרשיידענע עלעמענטן וואָס האָבן אַריינגעפלאָסן אין אַט דעם אַראַבישן אַריסטאָטעליזם פונעם מיטלאַלטער־ לעכן דענקען). וואָס פאַרטיקט און לעבט אויף אַט די קאַנצעפּציע קומט פונאַב־ לערוואַרפן דאָס וואָס דער רמב"ם האָט מיט אַזויפיל אָנגעשטרענגטן דענקען אויפגעבויט. מיט אַט דעם "חשק" האָט דעם רמב"ם אַט־קאַנצעפּציע צוגע־ קריגן אַ ספּעציפישן דינאַמיזם, אַדער זי איז גאָר אין גאַנצן פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ דינאַמישער קאַנצעפּציע. אַזוי באַזעצט זי אַט־קאַנצעפּציע צוגע־ זיינען פאַראַן פאַרשיידענע מדרגות, מוז דאָך שוין אין דער גאַט־דערקענטעניש (חשק־אלוה) אַוודאי זיין מדרגות, און אַזוי באַזעצט זיך וואָס אַ מאָל מער די נאַטור פון דער גאַט־קאַנצעפּציע, פונעם קלענערן אַיד־סוף צום גרעסערן, אַדער פון דער עקסטרעמסטער צעשיידונג ביז דעם קלימאַקס פון באַהעפטונג. דערגרייכן דעם מאַקסימום־חשק איז דעם רמב"ם רעליגיעז־פּילאָסאָפּישער אַיד־ דעאַל. פאַרשטייט זיך, אַז דער רמב"ם מיינט דאָ נישט דער "חשק" פון די חושים. דער חשק צו גאַט שטאַמט פון דער שכלדיקער קאַנטעמפּלאַציע, און הגם ער שטרעבט פון איר, הייסט ער דאָך חשק. אין דער יוגנט קען אַ מענטש נישט דער־ גרייכן די מדרגה פון אַ גאַט־גלוסטער. דער 'בשר ודם' אין אים ("דאָס קאַכן פון די גופישע זאַפטן"), דאָס "תאוה־פייער אד"גל) איז אַן אָפּהאַלט, מיטן מענטשנס באַפרייען זיך פון דער חושים־הערשאַפט דורך דעם עלטער ווערן, שטאַרקט זיך זיין שכל, ווערט זיין גאַט־דערקענטעניש רייפער, די פרייד פון אַזאָ דערגרייכונג ווערט פעסטער און, מיטן דערנענטערן פון דעם טויט, ווערט אַט די שמחה פאַרוואַנדלט אין חשק, אַט אַזאָ גאַט־אידעאַל, וואָס קומט דורך חשק, און האָט געגרייכט צו איר העכסטן אויסדרוק נישט מער ווי דריי מאָל אין דער געשיכטע פון דער מענטשלעכער גאַט־קאַנטעמפּלאַציע: ביי משהן, ביי אהרנען און ביי מרימען, האָט זיך פאַרענדיקט מיט אַ "קוש". (אויך די פרוי, אויף וועל־ כער דער רמב"ם קוקט, בדרך כלל, ווי איינער פון מיטלאַלטער און אַ רעליגיעזער דערצו, איז בכוח אַרופצושטייגן צו דער מדרגה פון חשק־אלוה און זי איז די קאַנטעמפּלאַציע). דער טויט קומט צו אים ווען דער חשק שטייגט צום קלימאַקס. איז שוין דערגאַנגען צום מאַקסימום חשק און "הנאה" (אַלץ לפי זיין מדרגה פון איינציקע וואָס האָט זוכה געווען דעם "קוש"). דער אדם השלם שטאַרבט ווען ער, עס הייסט, די פערפעקטע און געגאַרטע גאַט־דערקענטעניש ווערט געלייטערט און פאַרפעקט אַינאיינעם מיטן קאַנטעמפּלאַטאַר אַלט ווערן, זי שטייגט מיטן פאַלן פונעם חומר און ערשט אין זיין לעצטער לעבנס־מינוט גרייכט זי צום קלימאַקס (56).

נאַכמער: דער רמב"ם זעט אין אַט דעם טויט פונעם שלימותדיקן קאַנטעמפּ־ פלאַטאַר אַן "אויסמיידן דעם טויט דורכן אמת" ("המלט מן המות על דרך האמת"). ("פהד"א אלנחו מן אלמות אדל", הו אלסלאמה מן אלמות בחקיקה) (57). אַט ביז וואַגען דער רמב"ם, דער "עמפיריקער", דער אַריסטאָטעליאַנער, דערגייט אין זיין טעאָריע וועגן מענטש און גאַט! ער נעמט אָפּ ביים טויט זיין געוויינ־

(56) זע דאָרט ("ח"ג, נ"א).

(57) אויך אויף אַט דעם פרט האָבן זיך דערוועקט ספקות ביי ר' שמואל אבן תבון. ר' שם טוב פליקירט אים מסביר דעם רמב"ם אידיע אין גייסט פון באַזעצן דעם טויט דרך כלל, זע: מורה המורה, ע', קמ"ו.

לעבן זינען. דער פערמאָנענטער קאָנטעמפּלאַטאַר, וואָס באַהעפט זיך מיט גאָט קען אויך דעם טויט ביישטיין. ווער עס דערווערבט די דערקענטעניש און דאָס לעבן דורך פערמאָנענטן קאָנטעמפּלירן גאָט, איז גובר דעם טויט. און נישט נאָר דעם טויט טייטשט אויס דער רמב"ם דורך דעם קוקווינגל פון פערמאָנענטער קאָנטעמפּלאַציע און באַהעפטונג צו גאָט, נאָר אויך דער לעבנס־אידעאַל נעמט דאָ אַן אַ נייע פאַרעם.

דער פּילאָסאָף, וואָס האָט תמיד הויך געהאַלטן — און נישט נאָר אין מוֹרֵה נְבוֹכִים אַליין — דעם ווערט פון שטאַט און געזעלשאַפט (דער מענטש איז בטבע אַ פּאָליטיקער, אין אַריסטאָטעלס גייסט), וואָס אין לעצטן טייל מוֹרֵה נְבוֹכִים, וווּ ער באַהאַנדלט די טעמי המצוות, דערהייבט ער אויף פאַרשיידענע אופנים דאָס געזעלשאַפטלעכע און מישפּחה־לעבן און האָט אַפילו באַזירט אייניקע מצוות אויף אַ סאָציאַלן יסוד, איז ווען עס קומט צו תורת אלהות, פאַרוואַנדלט ער זיך אין דעם נביא פון דער התבודדות (אַט די וואָס האָט אָנגענומען פאַרשיידענע פאַרמען אויך אין איסלאַמישן דענקען פון זייט צייט, דורך דער השפעה פונעם נעאַ־פּלאַטאָניזם און אַנדערע מיסטישע שטרעמונגען). דעם ערשטן אָפּנייג, וואָס דער רמב"ם האָט געמאַכט פון דעם טראַדיציאָנעלן, אַריסטאָטעלס א"א מעטאָדן, צו אַט דעם נייעם רעליגיעז־פּלאַ־סאָפּישן אידעאַל, געפינען מיר אין אינדיווידואַליזם, וואָס טראַגט אויף זיך דעם חותם פון אַ ספעציעלער קאָנטעמפּלאַציע־אידיע. אין לעצטן פרק מוֹרֵה נְבוֹכִים רעכנט ער אויס פירערליי שלמותן: שלמות הקנין (פאַרמעגנס), שלמות הגוף (געזונט), שלמות המידות (מאַראַל) און די העכסטע פון אַלע, די אמוּע מענטשלעכע שלמות, די אינטעלעקטועלע שלמות, אין וועלכער עס איז איינגעשלאָסן די גאָט־דערקענטעניש, וואָס דאָס איז דער העכסטער ציל (אלגאה אלאכיריה, זע אויבן), דאָס איז די פערטע שלמות, וועלכע שטייגט איבער די אַנדערע דריי אויך דערמיט, וואָס זי איז געגעבן געוואָרן בלויז און אויסשליס־לעך דעם מענטשן און צוליב איר איז דער מענטש, מענטש (ובאה אלנאסאן אנסאן). די ערשטע דריי שלמותן זיינען פאַר יעדערן אָדער פאַר דיר און פאַר אַנדערע. די פערטע אָבער איז בלויז פאַר דיר אַליין און אַ צווייטער קען בשום אופן אין איר קיין חלק נישט האָבן. דעריבער — גיט צו דער רמב"ם — איז ווערט זאָלסט זיך באַמיען (אָדער אַנשטרענגען), אַז אַט דער פאַרמעג זאָל בלייבן פאַר דיר («הדא' אלבאקי לך») און נישט פאַר קיין אַנדערן. דו וואָס דו פאַרגעסט זיך ביז דאָס וויסקייט פון איר פנים איז שוואַרץ געוואָרן...» און דער רמב"ם דערמאָנט דעם וואָס פאַרגעסט זיך, דעם פּסוק פון שיר השירים: «בני אמי נחרו בי, שמוני נטרה את הכרמים, כרמי שלי לא נטרת». נישט די רייכטום־שלמות, נישט די געזונט־שלמות, נישט די מאַראַלע שלמות האָבן אַ ווערט, ווייל, אָדער זיי האָבן קיין ממשות נישט און זיינען קיין שלמותן נישט אָדער זיי געהערן אַנדערע. דו, מענטש, ביסט נישט ביי זיך אין די הענט, אַרבעטסט נישט פאַר זיך, ביסט נישט זעלבשטענדיק, נישט פריי פון פּרעמדער השפעה, סיידן דו דער־קענסט גאָט.

פון אַט דעם אינדיווידואַליזם, וועלכער שטאַמט כלל נישט פון קיין עקס־טרעמען אינטעלעקטואַליזם, נאָר איז אַ דירעקטער פּועל־יוצא פון זיין רעלי־גיעז־מעטאָפּיזישן אידעאַל (זע ווייטער). פירט אַ גלייכער וועג צו דער פּאָדע־רונג פון אַבסאָלוטער התבודדות: «עס איז דערקלערט געוואָרן, אַז די כוונה משיג

צו זיין גאט שטעקט אין דער אבסאלוטער איבערגעגעבנקייט (58) און אין אריינ-
טאן תמיד דעם שכלדיקן געדאנק (59) אין חשק (60) און דאס ווערט מערסטנס
פארענדיקט מיט איינזאמקייט און אפגעזונדערטקייט. און דערפאר זאל זיך יע-
דער חסיד באמיען צו זיין וואס מער אפגעזונדערט און אליין (61) און זאל זיך
מיט קיינעם נישט צונויפקומען. סיידין צוליב א נויטווענדיקייט (62). דער פא-
טאס פון דער קאנטעמפלאציע דערגייט אזש ביז צום דערווייטערן דעם רמב"ם
פון דער געזעלשאפט און מאכט אים פאר א פרוש מן הציבור, פאר א פרעדיקער
פון דער גאט-קענטעניש דורך נזירות און פרישות. ווי לאנג דער שכל קאנט-
טעמפלירט דעם אלגעמיינעם באשאף איז דער מענטש א טייל פון דער געזעל-
שאפט און א "פאליטיקער". הייבט אבער דער שכל אן צו קאנטעמפלירן גאט
ברענגט עס מיט זיך בעל כרחו א רעוואלוציע אין דער מענטשלעכער נשמה און
אין זיין נאטור. די גאט-דערקענטעניש, וועלכע ווערט געבוירן און פארפעס-
טיקט זיך בלויז און רק מיטן שכל האלט אין איין שטייגן ביז אין אידוסף
אריין טאקע אין שכל גופא. און בעת דער אינטעלעקטועלער קאנטעמפלאטאר
און דער ליבהאבער-קאנטעמפלאטאר קען נאך בלייבן א סאציאלער מענטש, מוז
דער ליידנשאפטלעכער קאנטעמפלאטאר (דער וואס געפינט זיך אין דער מדרגה
פון ספעציעלער גאט-התלהבות) שטרעבן צו פאראייניקן זיך מיט זיין געגארטן.
אין דער ספערע פון גאט-ליידנשאפט איז נישטא קיין אנדער אויסוועג ווי נאך
די התבודדות.

מיטן אויספורעמען אט דעם התבודדות-אידעאל און מיטן פארבונדן די
העכסטע גאט-דערקענטעניש מיט דעם סוף לעבן פון דעם קאנטעמפלאטאר. דער-
נענטערט זיך דער רמב"ם צו די רעליגיעז-מיסטישע געפילן און אויך צו אזא
געדאנקען-גאנג. און דא קען מען געפינען אן ענלעכקייט, אין אייניקע אספעקטן.

(58) אין אריגינאל: „אלאנקטאע אליה“. זע אחריויס איבערזעצונג. מונק זעצט איבער
de se consacrer á lui

(59) פריער האט דער רמב"ם גערעדט וועגן קאנצענטרירן די מחשבה אויף גאט, און דא
קלערט ער איבער טאמער וועט מען זיך טועה זיין און אידענטיפיצירן מחשבה מיט פאנטאזיע,
האט ער נאך אמאל באטאגט: „אלמכרה אלעקליה“. מונקס איבערזעצונג: a penésé et
l'intelligence (דארט, 438), איז נישט קיין פינקטלעכע, זע די הערה פונעם איבערזעצער.
(60) מונק זעצט אויך איבער דעם „חשק“ וואס ווערט דא דערמאנט: l'amour און אין א
צווייטן פלאץ: Passion, ווי עס פאסט זיך.

(61) אין אריגינאל: „אלאנפראדי“, אבן תבון האט ווידער אונטערגעשטרעכן זיין איבער-
זעצונג.

(62) אין ערשטן טייל מו"ג, סוף פרק ח', ביים אויסטייטשן דעם טערמין „מקום“, בא-
טאגט ער די שלמות וואס משה רבנו האט דערגרייכט א דאנק זיין התבודדות: „... מצורף אל
המקום הרמוז אליו מן ההר אשר בו היה התבודדות והשגת השלמות“, אט די התבודדות משהס
איז פאר אים געווען דער סימבאל פון התבודדות פאר דעם גאט-קאנטעמפלאטאר בכלל.
און אפשר קען מען, דורכן פארטיפן זיך אין אייניקע יסודות פון דעם רמב"ם מענטש
און גאט-טעאריע, וואס מען האט ביי איצט נישט גענוג אויסגעפארשט, אויסגעפינען און קלאר
מאכן די שטארקע ענלעכקייט פונעם רמב"ם זון, ר' אברהם, צו זיין פאטערס סיסטעמען אין
רעליגיעזן דענקען. בכך, וואלט מען פונסניי געדארפט איבערשאצן דעם רמב"ם השפעה אויף
זיין זון. א וויכטיקן טייל פון ר' אברהם מימוניס פילאסאפישן ספר האט ארויסגעגעבן, נאך
מיט אן אריינפיר, ש. ראזענבלאט: The High Ways to Perfections of Abraham Mai-
monides, New-York, 1927

מיט די יידישע ווי נישטיידישע מיסטיקער. הגם, ווי געזאגט, אויך אין דער ענלעכקייט דארפן מיר אויסטיילן דאס ספעציפישע און זעלבשטענדיקע פונעם רמב"מ לערע.

VII

ווייסן מיר, אז דאס אויספורעמען די נאענטקייט צו גאט ווענדט זיך (אויף ווי ווייט ער איז פעיק) אין מענטש, ער איז עס דער וואס באשטימט דעם גראד באהעפטונג מיט גאט, זינט דעם אבסאלוטן נישט-זיין ביז דעם "קוש". נאך מער, אין ערשטן קאפיטל מורה נבוכים, אין "פרשת הצלם" (לפי אונדזער סיסטעם פון דער מו"נ-סטרוקטור, דערמאנט דער רמב"ם צום ערשטן מאל דעם "ראש הפילוסופים", אריסטאטעלן, אין פרק ה'), געפינט דער רמב"ם פאר נייטיק אויסצורעכענען די פארבאדינגען פאר דער גאט-דערקענטעניש, גלייך אט די תנאים וואלטן בכוח געווען צו פארזיכערן דעם מענטשן אזא דערקענטעניש.

...אזוי זאגן מיר, אז דער מענטש טאר זיך נישט גלייך אריינלאזן אין אט דעם שווערן און וויכטיקן ענין, איידער ער איבט זיך איין אין חכמה און אין וויסנשאפט און ער לייטערט שטארק זיין מאראל און טויט אפ זיינע תאוות און זיינע אילווארישע באגערן. און ווען ער וועט אנהייבן תופס זיין די אמתדיקע טעזיסן און וועט קענען די פרינציפן פון אנאלאגיע און באגרינדונג און וועט וויסן גענוי ווי זיך אויסצוהיטן פון סאפיזמען, דעמאלט ערשט מעג ער זיך נעמען פארשן אין דעם ענין (63) און ער טאר נישט האבן קיין פארטיקע פאר-אורטיילן און זאל זיך נישט פארלאזן אויף זיינע ערשטע איינפאלן און זיי נישט אנווענדן דירעקט אויף דער גאט-דערקענטעניש (64), נאר ער דארף זיך שעמען און זיין איינגעהאלטן און געדולדיק, ביז ער וועט ביסלעכווייז שטייגן העכער און העכער" (65). אזא איז דעם רמב"מס גראדוירונג פאר גאט-דערקענטעניש. און ווען ער פאררופט זיך אויף דעם פסוק וואס איז געזאגט געווארן ביי משה: "ויסתר משה פניו כי ירא מהביט אל האלהים", נעמט ער נישט דעם אדון הנביאים ווי א ביישפיל פאר די פארבאדינגען אין דער גאט-דערקענטעניש, נישט פאר דעם ספעציפישן גראדאציע-מעטאד, נאר דער עיקר מיינט ער זיינע שלום-ווערטער, ווו עס רעדט זיך וועגן יראה, בושא געדולד און איינגעהאלטנקייט, וועלכע זיינען חל אויף דעם וואס פארמעסט זיך משיג צו זיין גאט (דאס גילט אבער נישט פאר די יידישע מיוחסים, זע דארט).

אבער אויך נאך דעם ווי דער מענטש האט שוין דורכגעמאכט אט די אלע ספעקולאטיווע עטישע און אנדערע הכנות ("ארתיאץ"), איז ער נאך אלץ נישט זיכער, אז ער וועט דערגרייכן זיין ציל. ווען דער מענטש ווערט פארטאן מיט די אלערליי צוגרייטונגען אין וויסנשאפט און אין עטיק, ווערט זיין ספעקולאטיווע טעטיקייט איבערגעריסן און בעל כרחו טרעט ער אריין אין דער לעצטער

(63) אבן תבון זעצט איבער נענטער צום אריגינאל: "חינוד יקם ללכת פי הדיא אלמעני". אחריו זעצט איבער: "או יקרב לחקור בזה הענין".

(64) אין אריגינאל: "ולא ימד אפכארה אלא ויסלטהא נחן אדראך אלאהא". אין אחריוס איבערזעצונג: "ואל יושיט ידי מחשבותיו מתחילה להשיג סוד הבורא" (דארט, א' ז' 47).

(65) אין אריגינאל: "בלוי יסתחי וכף חתי יסתהף אולא אולא". אין אחריוס איבערזעצונג: "אבל צריך שיבוש ויחלל וירא מגשת אליו עד יתנהל לאטו צו לצוי".

אָפטיילונג פון דער גאָט־דערקענטעניש, דאָס איז די אָפטיילונג פאַר יראה, בושה, איינגעהאַלטנקייט און געדולד. און אויך פון יענער זייט אָט דער אָפטיילונג ווערט אים נאָך די געגאָרטע דערקענטעניש נישט „צוגעטראָגן אויף אַ זילבער־בער טאַץ“. קורץ: דער מענטש, דערווערלט זיך נישט די דאָזיקע דערקענטעניש דורך זיינע הכנות, נאָר ער איז זוכה דערצו, גלייך מען שענקט זי אים. טראָץ די אַלע צוגרייטונגען און קאַמף פאַר דער גאָט־דערקענטעניש באַקומט זי ערשט דער מענטש בלויז ווי אַ חסד פון גאָט. נאָך זיינע אַלע אינטעלעקטועל־ספּעקור־לאַטיווע, פּסיכאָלאָגיש־עטישע אַנשטרענגונגען, נייטיקט ער זיך ערשט לסוף אין גאָטס הילף. דער רמב"ם מאַכט טאַקע נישט אָט די חסד־אידייע פאַר זיין צענד־טראַלער טעאָריע, מען טאָר זי אָבער אויך נישט אַוועקמאַכן מיטן האַנט (66). אַגב, ביים פאַרטייטשן דעם ווערב „עבר“ (ח"א, כ"א) זאָגט, למשל, דער רמב"ם: „ווייל די דאָזיקע דערקענטעניש (די העכסטע גאָט־דערקענטעניש, זען גאָטס פנים) פאַרשווינדט, איז אומצוטריטלעך אין איר נאַטור; און אַז יעדער אדם השלם, ווען ער ווענדט אָן זיין שכל אויף דעם, וואָס ער קען משיג זיין על פי זיין נאַטור און זוכט דערנאָך אַן אַנדער דערקענטעניש, איז ער פאַרמישפט צו בלאַנדזשען אַדער ער וועט שטאַרבן... סיידן גאָטס הילף זאָל אים באַגלייטן“. און אין איינעם פון די לעצטע קאַפיטלען (ח"ג, נ"א) איז ער מוסיף: „אָבער יענע מדרגה, וואָס ס'איז פריער דערמאָנט געוואָרן, קען מען זיך באַמערן צו דער־גרייכן נאָר דורך דער טרענירונג, וואָס מיר האָבן דערמאָנט, און צו גאָט טראָג אַוועק דיין תפילה ער זאָל אַוועקעמען און דערווייטערן די שטערונגען, וועלכע טיילן אונדז אָפּ פון אים און הגם ס'רוב שטערונגען שטאַמען פון אונדז...“ (67). הייסט עס, אַז דער וואָס באַמיט זיך צו דערקענען גאָט, איז נאָך דערמיט אַליין נישט זיכער עס צו דערגרייכן, ער מוז נאָך תפילה טאָן צו גאָט ער זאָל אַוועק־נעמען דעם פאַרהאַנג, וואָס פאַרשטעלט צווישן אים און דער איבעריקער וועלט. און זאָל דער מענטש נישט מיינען, אַז די גאָט־דערקענטעניש איז בלויזער חסד, וואָס מען באַקומט דורך תפילה אַליין. און זאָל דער נאַזווער מאַמיה, דער בן ה'ג'מהור" און נאָך אַזעלכע נישט טענהן: אויב אַזוי, איז וואָס־זשע האָבן דאָ אויפגעטאָן די פילאָסאָפּן מיט זייערע הכנות, מיט דעם גאַנצן „ארתיאץ“, מיטן שאַרפן דעם אינטעלעקט און מיטן לייטערן די מאַראַל אד"גל? לאַמיר זיך זיך בעסער האַלטן ביי דער תפילה און זי וועט עפענען פאַר אונדז יענעם לעצטן טויער פון בושה און יראה! איז דאָך נאָר דער איינער טויער באַשטימט פאַר דער אומדערגרייכיקער דערקענטעניש.

אַט יענע פּלעגט דער רמב"ם ענטפערן: די דאָזיקע תפילה ווערט אָנגענעמען

(66) אין מיין דערמאָנטן אַרטיקל: „שאלת האַרַכטקטוניקה של המו"נ, האָב איך זיך אָפּ־געשטעלט אויף דעם אַרכיטעקטאָנישן באַטייט פון אָט דער אידייע אינעם אַפּשלוס פונעם מו"נ, זע דאָרט. דער רמב"ם באַצייכנט דעם „חסד“, אין פרק נ"ג, ח"ב, אַזוי: „ורוב שמוש ספרי הנבואה במלת חסד הוא בהטבה למי שאין לו חק עליך כלל, ומפני זה כל טובה שתגיעך מאתו ית' תקרא חסד: חסדי ה' אזכיר. ובעור זה, המציאות כולה, ר"ל: המצאת הש"י אותו הוא חסד, אמר: עולם חסד יבנה; ענינו: בנין העולם חסד הוא. ואמר בספור מדותיו יתברך: ורב חסדי. וזענו דעם פּלאַץ וואָס די חסד־אידייע פאַרנעמט אין רמב"םס דענקען בכלל, אויף אַ צווייטן אָרט. (67) וועגן דער אידייע פון מחיצה און פאַרהאַנג צווישן מענטש און גאָט אין דער יידישער, הי אין דער איסלאַמישער ליטעראַטור, זע שטיינשניידערס הערה צום רמב"םס מאמר היחוד, דאָרט ז' 22 און חייטער.¹

בלויו ווען דער מתפלל איז א געלערנטער, א „ארתיאץ“ מענטש. נאָר פאַר אַזעלכן זיינען די שערייַהחד נישט פאַרשלאָסן. די „לעצטע אַפטיילונג“ עפנט זיך נאָר פאַר דעם וואָס איז ווי געהעריק צוגעגרייט, נאָר פאַר דעם וואָס פילאָ-סאָפירט. בושא, יראה אד"גל פאַר זיך, העלפן לחלוטין נישט דעם וואָס איז אַנ-געקומען צו דער דאָזיקער אַפטיילונג און פאַרמאָגט נישט קיין לאַגישע און נאָ-טור-וויסנשאַפטן, וואָס ווייסט נישט פון קיין אַנאַלאָגיע און באַווייז, וואָס קען נישט אונטערשיידן צווישן אמת און שקר אין דער דעיקענטעניש, צווישן שכל און פאַנטאַזיע אד"גל (פאַרשטייט זיך, אַז פון קיין נביאים רעדט מען דאָ נישט) (68).

דאָ געפינען מיר אַט יענעם גרונט-חילוק, וועלכער איז דער יסוד פאַר דער פונאַנדערשיידונג צווישן רמב"ם און אייניקע מיטלאַלטערלעכע יידישע געלערנ-טע. זיי גייען זיך צונויף מיטן רמב"ם ביים סוף, ביי דער „לעצטער אַפטיילונג“. ער פאַרענדיקט אויך, פונקט ווי יענע, מיט רעליגיע און אמונה. מחולק זיינען זיי ביים אָנהייב, אין די וועגן וואָס פירן צו אַט דער „לעצטער אַפטיילונג“, און דאָס איז נישט קיין קלייניקייט. דער רמב"ם נעמט ביי זיי אַוועק די „לעצטע אַפטיילונג“, ווייל זיי האָבן נישט דורכגעמאַכט די פריערדיקע אַפטיילונגען. פאַר-קערט, האָבן אייניקע פון יענע נעגירט פאַרן רמב"ם די „לעצטע אַפטיילונג“, אָדער האָבן געזאָגט וועגן אים, אַז די דאָזיקע אַפטיילונג איז פאַרשלאָסן פאַרן בעל מורה נבוכים און פאַר זיינע נאָכפאלגער, ווייל ער האָט גע-שאַפן נייע אַפטיילונגען, אַזעלכע וואָס פאַרצאַמען דעם וועג צו דער „לעצטער אַפטיילונג“. זיי פירן נישט צו איר, לויט אייניקע, אָדער — לפי די מעסיקערע פון זיינע קעגנער — די „לעצטע אַפטיילונג“ נייטיקט זיך נישט אין זיי.

די רמזים, וואָס מען געפינט אין רמב"ם מס תורת האלוהות, אויף דער חסד-אידייע אין דער גאָט-דערקענטעניש, פאַרדינען אונדזער ספעציעלע אויפמערק-זאַמקייט. דאָס הייסט, אַז אַפילו ווען דער רמב"ם דערגייט צו דער „לעצטער אַפטיילונג“ און איז מתפלל צו גאָטס חסד, איז דאָך זיין שטעלונג נישט גלייך צו דער שטעלונג פון די געוויינלעכע רעליגיעזע און מיסטיקער. דער „ארתיאץ“ מענטש איז דאָ אויך אויף גאַרנישט מוותר. אין דעם צונויפפאַרן „חסד“ מיט „ארתיאץ“, אין דעם אָנערקענען די „לעצטע אַפטיילונג“ און גלייכצייטיק זי מאַכן אָפהענגיק פון די פריערדיקע אַפטיילונגען, אַט אין דעם שטעקט איינע פון דעם רמב"ם עיקרדיקסטע חידושים און דערגרייכונגען אין דער תורת האלוהות. אַט די דערגרייכונג איז, ווי געזאָגט, אונך געווען דער סלע המחלוקת צווישן אים און יענע וואָס האָבן בלויו געזען די „לעצטע אַפטיילונג“, ווי דעם איינציקן וועג צו גאָט. ווער עס וועט זיך פאַרטיפן אין דעם, וועט אין אַט דער פאַלעמיק דערוען איינע פון די צענטראַליסטע פראָבלעמען פון דער טעאַלאָגיע בכלל און פון דער יידישער בפרט.

איך גיי דאָ נישט איבערטרייבן צופיל מיט דעם אידענטיפיצירן דעם רמב"ם

(68) אויך אין דעם טייל, ווו ער רעדט וועגן איוב (און דער ספר איוב דינט פאַר אים ווי אַ ספר וואָס צעשיידט גאָט פון מענטש אין דער ספערע פון וויסן, אויפפיר, השגחה, כוונה און טעטיקייט אין אַלגעמיין, זע סוף פרק כ"ג, ח"ג) און ווייזט אַרויס אַ כאַראַקטעריסטישע קינסט-לערישע פאַרטייטונג, שטרייכט ער ווידער אַמאָל אונטער דעם חילוק צווישן דער גאָט-דערקענ-טעניש פונעם מאמין און לערנער און דער פונעם געלערנטן פילאָסאָף.

מיט די יידישע ווי נישטיידישע מיסטקער, איך מיינ אויך נישט צו שטעלן אויף איין מדרגה די גאטקאנצעפציע פונעם בעל מורה נבוכים מיט יענע, וועלכע האבן מער נישט פארמאגט ווי א הארץ און פליכטן, מיט די וואס פרעדיקן unis mystica מיט די "עקסטאטיקער" און נאך אזעלכע (דער רמב"ם רעדט דאך נישט פון דעם, אז דער מענטש זאל ווערן איינס מיט גאט, נאר וועגן א שלמותדיקער דערקענטעניש). און דווקא אט די דערמאנטע אויסדריקלעכע פארזיכטיקייט פארפליכטעט נישט דורכצולאזן דעם געדאנקען-גאנג און די געדילן אין רמב"ם'ס תורת האלוהות.

עס פארדינען אויך א פארווורף יענע, וואס האבן געשטעמפלט דעם רמב"ם'ס גאטקאנצעפט מיט איבערגעטריבענעם ראציאנאליזם, און אט דער פרט איז גורם וויכטיקע אויספירן צום תופס זיין דעם רמב"ם'ס פילאסאפישע לערע אין אלגעמיין. יענע, וואס האבן זיך צופיל געגריבלט אין רמב"ם'ס ראציאנאליזם, האבן נישט תופס געווען דעם ספעציפישן מהות פון דעם שכל ("עקל") אין זיין לערע. דער יידיש-אראבישער "עקל" פונעם מיטלאַטער קען נישט פארגליכן ווערן מיט דעם ratio פון די לעצטע יארהונדערטער, פונקט ווי עס איז בכלל נישטאָ קיין איינ-הייטלעכע פאָרעם פון ראציאנאליזם און מען קען נישט אלע זיינע שיטות אונ-טערפירן אונטער איין חופה. וואָלט דעם רמב"ם'ס "עקל" געווען די ratio פון אַ ראציאנאליסט אין אַנגענומענעם זינען, וואָלט ער קיין מאָל זיך נישט געקענט אויסברייטערן פון זיך אליין און זיך אויסשפרייטן אַזוי ווייט, אַז ער זאָל פאַרכאַפן דעם גאַנצן מענטשן און דערגיין ביז ליבע און חשק. גענוג דאָ אַנצוווייזן אויף איי-נעם פון די כאַראַקטעריסטישע באַצייכענונגען פון דעם רמב"ם'ס "עקל": דאָס איז נישט אַזאַ שכל וואָס דינט ווי אַ סתירה צו האַרץ, צו דער געפיל-וועלט אד"גל, נאָר זיין גאַנצע נעגאַטיווע ווירקונג איז געווענדט קעגן דער פאַנטאַזיע ("כיאַל"). אַ שכל ווי אַ פאַנטאַזיע-זעשטערער קער זיך גאַרנישט אָן מיט אַ שכל וואָס נעגירט דאָס עמאַציאָנעלע לעבן. פאַרן רמב"ם האָט דער שכל געדינט ווי אַ קאַמפּס-מיטל קעגן דעם "כיאַל", וועלכן ער רופט "יצר-הרע" (69). דער שכל, פאַרקערט, איז דער יצר-טוב, אויף וועלכן דער רמב"ם בויט זיין גאַנצע תורה, ביים תופס זיין די עקזיסטענץ, ביים אויפנעמען די יידישע מסורה, די אַלגעמיינע פילאסאפישע טראַג-דיציע אד"גל (וועגן דעם רמב"ם'ס אַלגעמיינעם שכל-קאָנצעפט, אויף אַ צווייטן פלאַץ). און אַט די גאַט און מענטש-לערע האָט לחלוטין קיין שייכות נישט מיט דעם געוויינלעכן "ראציאנאליזם" אָדער "שלטון השכל", ביי וועלכן מען האָט אַוועקגענומען דאָס עמאַציאָנעלע.

דעם רמב"ם'ס שכל האָט מיט גאַרנישט אַנגערירט די אידייע פון אל חי וקיים, וועלכער איז אויך געווען דעם רמב"ם'ס גאַט (נישט ווי שמואל דוד לוצאטו און אַ סך פון זיינע פאַרגייער און נאָכפאלגער האַבן משער געווען), אַ גאַט וואָס גיט לעבן און האַלט אויף דעם מענטשן, וואָס טראַכט אין אים, וואָס זיין קיום ווערט פאַרווירקלעכט טאַקע דורך זיין דענקען אין גאַט. איינס איז אָפהענגיק פונעם צווייטן.

דורך אַט דעם "עקל" האָט דער רמב"ם אויסגערייניקט דעם גאַט-קאָנצעפט פון קערפערלעכקייט, פון אַפּעקט ("אנפעאל"), פונעם אומבאַגרענעצטן ווילן.

(69) זע למשל מו"ג, ח"ב, י"ב: "כל זה המשך אחר הדמיון אשר הוא גם כן יצר הרע באמת כי כל חסרון בדבר או בעצות הוא פעל הדמיון או נמשך אחרי פעלו".

וועלכן די פאנטאזיאַרן האָבן אויסגעדמיונט, פון די אַטריבוטן, פון מינדסטן שאַטן קאַנטאַקט מיטן חומר, פון דער אַנאַלאָגיע מיטן מענטשן אד"גל, און טראָץ דעם אַלעמען איז ער פאַרבליבן דער אייפערדיקסטער פאַרטיידיקער פון זיין לעבן ד' י י ט א ו ן ק א ן ק ר ע ט ק י י ט. דער גאַטקאַנצעפט פון אַט דער פּילאָסאָפּישער לערע איז געווען אַ מין יצא הפסדו בשכרו. דער רמב"ם האָט פאַר- בויגן אַ סך פון זיין פשטות און טראַדיציאָנעלער פאַלקסטמילעכקייט, פון דער גשמיותדיקער "המונישער" אוממיטלבראַקייט, ער האָט זיי אָבער פאַר דעם באַ- צאָלט — נאָכן לייטערן אים אין דעם שמעלץ-אוייוון פון אינטעלעקט — מיט זיינע הויכע ספעקולאַטיווע אידיען, האָט עס אַנגעפילט מיט ליבע און חשק און האָט פאַרגעבראַכט אַזאַ לאַקנדיקן אידעאַל, וואָס קיין "בשר ודם" האָט אינאין נישט דער- גרייכט בשלימות.

דערפאַר מעג אַט דער "שכל"-פּילאָסאָף זיך פאַרגינען צו זוכן אַ טרייסט און אַן אַפרו אין גאַט, צוגיין נאָענט — נאָך אַזאַ "שכל-עבודה" — צום מקור פון דער תמימותדיק־רעליגיעזער עמאַציע, צום אבותדיקן "אלוהיו בקרב", צו יענע וואָס שרייען אויס: "ה' לי ולא אירא מה יעשה לי אדם", צו זאָגן דעם פּטוק פון ספר איוב (צום סוף מו"ג): "הסכן נא עמו ושלם" (באַפריינד זיך מיט אים און לעב בשלום), צו פילן די באַשיצונג און די וואַכיקייט פון גאַט, דעם עזאָטערישן פּרינ- ציפּ פון דער געטלעכקייט; זען גאַט ווי אַן איינציקן אַנשפאַר, פון וועלכן קיינער וועט זיך נישט אַרויסדרייען.

עס האַנדלט זיך דאָ נישט אין אַ מין שטייער, וואָס דער פּילאָסאָף מוז צאָלן דער טראַדיציאָנעלער אמונה, עס איז אויך נישט קיין נאָכגיבלייט לגבי זיין הויפט- בנין אין געטלעכקייט, נישט לגבי זיינע מעטאָפיזישע יסודות. עס איז נישט קיין סתירה און נישט קיין פאַרענדיקן מיט "בכי טוב" אָדער אַן אויסלאָזן מיט אמונה, ווי אַנדערע מיינען. נישטאַ גאַרנישט דערפון. דער דאָזיקער אידעאַל פון פּערמאַ- נענטער גאַטקאַנטעמפּלאַציע פון אומאויפהעריקער גאַט־שפּירונג, די מעדיטאַציע אין גאַט פונעם "עקל", פון וועלכער עס בלייבט נישט קיין פרייע רגע, קומט. ווי געזאָגט, נאָר — און דאָס דאַרף מען זיך גוט איינזוהן — נאָך אַ געלייטערטער פּילאָסאָפּישער ספעקולאַציע. און אַט דאָס דעצידירט דאָ: נאָר דער פּילאָסאָף איז מסוגל צו אַזאַ שלימותדיקער קאַנטעמפּלאַציע, הגם דערצו האָבן זוכה געווען נאָר דער אדון הנביאים און די אבות! נאָר דער געלערנטער, דער "ארתיאַץ"־מענטש געפינט מנוחה און געמיטלעכקייט אין גאַט. די רעליגיעזע עמפינדונג קומט נישט אויף ווי אַן אויספיר פון דער פּילאָסאָפּישער גאַט־דערקענטעניש, נאָר זי איז אין איר איינגעשלאָסן. דער רמב"ם אָבער אַנערקענט זי נישט און דערלויבט זי נישט, סיידין נאָך דעם ווי זי האָט דורכגעמאַכט דעם פּילאָסאָפּיש־ספעקולאַטיוון פּייער- פרוז און כל זמן זי געפינט זיך נאָך אונטער דער ווירקונג פון דער דאָזיקער ספע- קולאַציע. אַט אין דעם שטעקט דער חילוק צווישן דעם רמב"ם מס תורת האלהות און דער פון די מיסטיקער און זייערע פאַרשידענע שולעס. דאָס קאַפיטל גאַט און מענטש האָט די כוונה בולט צו מאַכן — אויך אין דעם זינען — די פּרינציפּן פונעם רמב"ם מס תורת האלהות און איר פּונדאַמענטאַלן געשטאַלט.

דער יידישער געדאַנק פון דער צוקונפט וועט ביים באַהאַנדלען די "גאַט" און מענטש־פּראָבלעם זיך נישט קענען באַגיין אַן דעם נאָכקוקן און נאָכפאַרשן דעם מ ו ר ה נ ב ו כ י ם, ער וועט נישט קענען דערווייזן דעם קאַמף קעגן דער פאַרקערפּערונג, דעם אַזעקט, די אַטריבוטן, דעם וועלן פאַרגלייכן גאַט מיט עמעצן.

די אָפענע און פאַרשטעלטע סילאָגִיזמען, וועלכע הייבן זיך אָן מיט מה הוא — אָף
 אתה אד"גל, סיידן ער וועט באַנייס וועבן דעם מורה נבוכים-געוועב.
 אָט דער „מענטש" און גאָט" געדאַנק וועט קיין מאָל נישט מוותר זיין אויף
 דער „לעצטער אָפטיילונג". מען וועט זיך מוזן אומקערן און לערנען די תורה פון
 איינעם פון די גרעסטע פילאָסאָפישע באַגרינדער פון דער דאָזיקער אָפטיילונג ביי
 יידן.

יִרִישׁ: בער קרימסקי.

„דווקא" נומער 19—18.

משה מענדעלסאָן — דער דייטשער און יידישער פילאָסאָף

הונדערט פופציק יאָר מענדעלסאָן

אַנשטאַט אַ הקדמה

איך בין זיך מודה ומתוודה:

שוין פון יאָרן פאַרפאַלגט מיך משה מענדעלסאָנס געשטאַלט. ס'האַט מיך שטענדיק שטאַרק און אינערלעך אינטערעסירט די גאַנצע פּראָבלעמאַטיק, וועלכע ס'שטעקט אין זיין פּערזענלעכקייט און אין זיין היסטאָרישער סיטואַציע. איך מוז ליידער זאָגן, ביי אונדז האָט מען זיך נאָך נישט אָפּגעגעבן קיין ריכטיקן דיך וחשבון וועגן מענדעלסאָנען. זייער פיל איז גערעדט געוואָרן וועגן מענדעלסאָנען און בן־מנחם. פון איין זייט האָט דאָס ליבעראַל־אַסימילירטע מערב־אַיראָפּעיִשע יידנטום אים אַזוי הויך געשטעלט, אים געזונגען אַזוי פיל שירות ותשבחות אַזש ער איז דערשטיקט געוואָרן אַט דורך דעם הלל הגדול, און מענדעלסאָן איז געוואָרן אין זייערע הענט אַן אַסימילאַטאָריש־דעפּאַרמאַטאָרישער גולם, אין וועלכן זיי האָבן אַריינגעלייגט וואָס זיי האָבן געוואָלט, און וואָס האָט מיט מענדעלסאָנען גאָר נישט צו טאָן געהאַט. און פון דער אַנדערער זייט — האָט זיך דאָס מאָדערנע נאַציאָנאַלע יידנטום פון פּרץ סמאַלענסקינס צייטן אָן געוויינט אַנצוהענגען מען דעלסאָנען אַזוי פיל קופות של שרצים, אַזש מענדעלסאָן איז געוואָרן ממש אַ קאַ־ריקאַטור, אַ פאַרקריפּלטע נשמה. אין דעם לאַגער האָט מענדעלסאָן געהייסן און הייסט נאָך עד היום — דער פאַרעטער, דער מהרס, דער קריכער פאַר דער וועלט, דער אידעאָלאָג פון אַסימילאַציע אַאָז״וו.

גייט איר אַביסל ווייטער, זעט איר ווי מענדעלסאָן ווערט נישט ריכטיק אַביעקטיוו אָפּגעשאַצט נישט פון לינקס און נישט פון רעכטס. פאַר לינקס — איז מענדעלסאָן דער בורזשואַזער דענקער, דער מענטש מיט אַ פאַרשוומענעם ליבע־ראַליזם, אַן אַ קאַנקרעטן ענטפּער פאַרן קלאַסן־פּראָבלעם אַאָז״וו. פאַר רעכטס — איז ער דאָך אַ ביסל טריפה־פּסול, ווייל ער איז געשטאַנען מיט אַ פּוס (און אפּשר מיט ביידע פּיס) אין דער פּרעמדער וועלט; און הגם ער איז געווען אין זיין לעבן אַבסאָלוט אַן אַרטאָדאָקס, אַ גוטער פּריינד פון די גרעסטע דייטשע רבנים פון זיין צייט, איז ער דאָך אויך געווען אַ משכיל, אַלזאָ דאָך נישט גאַנץ כשר... ר' יעקב עמנואל ר' הירשל לוי און אַנדערע האָבן דעם טלית־קטן פון מענדעלסאָנען נישט שטאַרק בודק געווען, זיי האָבן אים אין גאַנצן געטרויט. אַבער דער חתום פּר האָט אַרויסגעלאָזן אַ טויט־אורטייל איבער מען דעלסאָנען מיט זיין באַרימטן וואָרט: בּס פּר י ר מ ״ ד א ל ת ש ל ח ו י ד . . . (ד״ה) מיט אַ קליינער ענדערונג פון דער ביבלישער באַדייטונג פון ״אל תשלחו יד״: די ביכער פון ר' משה דעסוי — איר זאָלט זיי אין האַנט נישט נע־

מען!). אַט די צוואה פון חתם סופר האָט מען שטאַרק געפאַלגט אין רעכטן לאַגער פון ייִדישן פּאַלק.

דער סך־הכל: וווּ מענדעלסאָן איז צו שטאַרק געלויבט געוואָרן — האָט מען זיין בילד פּאַרפעלשט. און וווּ מ'האַט אים זייער ראַדיקאַל קריטיקירט, — האָט מען אים בכלל נישט געזען, נישט געזען דעם היסטאָרישן מענדעלסאָן, דעם מענטשן און דעם פּילאָסאָף מענדעלסאָן ווי ער האָט באמת געלעבט אזוי גע־שאַפן אין דער באַזונדערער היסטאָרישער קאָנטעקסט, אין וועלכער ער איז געשטאַנען.

איך קום נישט איצט אַנצוהייבן פון מענדעלסאָנס בראשית און דורכאַרבעטן דעם גאַנצן קאָמפּלעקס פון די ביאָגראַפּישע, ליטעראַריש־היסטאָרישע, פּאָליטישע און אַנדערע פּראָבלעמען וועלכע זיינען פּאַרבונדן מיט מענדעלסאָנס פּערזענלעכ־קייט און זיין צייט. דאָס איז אַן ענין פּאַר אַ ספּעציעלן מערב־ענדיקן בוך איבער מענדעלסאָנען. וואָס איך וויל — איז נאָר אַנצייכענען די וויכטיקסטע הויפּט־פּראָבלעמען אין די דריי פּאַלגנדע הויפּט־אָפּטיילונגען פון מיינ אָפּהאַנדלונג:

- (1) מענדעלסאָן און די דייטשע פּילאָסאָפּיע; (2) מענדעלסאָנס סיסטעם אין דער ייִדישער פּילאָסאָפּיע;
- (3) דאָס פּראָבלעם מענדעלסאָן אַלס אַזעלכעס און מענדעלסאָנס אַרט און שטעלונג אין ייִדנטום.

יא, דווקא איצט, אין יאָר 1936 — דריי יאָר נאָך היטלערס רעוואָלוציע אין מענדעלסאָנס געבורט־לאַנד! — איז די ריכטיקע צייט צוצוגיין צו דעם פּראָבלעם וואָס רופט זיך „משה מענדעלסאָן“. נאָכדעם ווי אין יאָר 1933 האָט היטלערס רעוואָלוציע מיט אַן אייזערנעם בעזים אַרויסגעוואָרפן פון דייטשלאַנד די לעצטע רעשטלעך פון דער צייט פון דער דייטשער אויפֿקלערונג. פון דער צייט פון מענדעלסאָן און לעסינג, דווקא נאָכדעם ווי דאָס דייטשע ייִדנטום האָט אין דער מוראדיקער קאָטאָסטראַפּע דערוען (ליידער, נאָר אַ קליינער טייל) וואָס פּאַר אַ פּאַלשע נביאים זיינען געווען די דוד פּרידלענדערס און זיינע פּריינד, די כל־מרשטע „יורשים“ פון מענדעלסאָן (וועגן דעם היסטאָרישן צוזאַמענהאַנג צווישן מענדעלסאָנען און דעם ייִדיש־קולטורעלן און רעליגיעזן אונטערגאַנג פון דייטשן ייִדנטום אין סוף פון 18טן יאָרהונדערט — וועלן מיר רעדן אין אַן אַנדער אַרטיקל) — איצט איז אַ וויסנשאַפטלעכע און פּאָליטישע פּליכט זיך קלאַר מאַכן דאָס דאָזיקע פּראָבלעם מענדעלסאָן, זיך אָפּגעבן אַן אמתן דין וחשבון וועגן זיין פּער־זענלעכקייט און זיין היסטאָרישע פּאַזיציע, וועגן דעם ייִדיש־דייטשן פּראָבלעם אין 18טן יאָרהונדערט, און וועגן אַנדערע פּראָבלעמען וועלכע זיינען פּאַרבונדן מיט דעם, פּראָבלעמען — וועלכע זיינען גאַר נישט פּריי פון אַ באַזונדערס אַ ק־ט וועלן ווערט.

איצט, בעת די דייטשע ייִדן זיצן אויף די ברעגעס פון שפּריי און הייבן אַן קלאַנג אַ נייעם „על נהרות בבל“ — איצט האָט זיך געענדיקט די עפּאָכע פון 150 יאָר עמאַנציפּאַציע אין דייטשלאַנד, איז געשריבן געוואָרן דער טרויעריקער סיום צו דער עפּאָכע, אַן דער שפּיץ פון וועלכער ס'איז געשטאַנען משה מענדעלסאָן. איינע פון די ערשטע באַדינגונגען פּאַר אַ ריכטיקער פּאַרשטענדעניש אויך פון אַט די 150 עמאַנציפּאַציע־יאָרן — איז און בלייבט די ריכטיקע פּאַרשטענ־דעניש פון דעם פּראָבלעם „מענדעלסאָן“ און פון די פּראָבלעמען וועלכע זיינען צונויפגעפלאַכטן מיט אים.

.1

משה מענדעלפאן, די דייטשע פילאסאָפֿיע, און דאָס דייטשע קולטורעלע לעבן אין 18טן יאָרהונדערט

דער שעפער פון דעם קלאַסישן אידעאָליסטישן סיסטעם. פון דער "מאָנאָדאָ-לאַגיע", דער דייטשער אידעאָליסטישער לייבניץ, האָט ווי עס איז באַקאַנט פאַר-טראַטן די טעאָריע פון צוויי אופנים אמתן: אייביקע אמתן און צייטלעכע אמתן *Verite de Raison Verite de Fait*. מע מוז אויך אונטערשיידן צווישן צוויי מינים פון אמת-אַנטדעקערס, פון פילאָסאָפֿן: אייביקע און צייטיקע. פילאָ-סאָפֿן, וועלכע פילאָסאָפֿירן פאַר דער אייביקייט, וועמענס פילאָסאָפֿיע איז זוכה צו אַן אייביק לעבן — זיינען זייער, זייער ווייניק. און איך מוז ליידער גלייך מוסיק-זיין: אַט דער טיפּ פון אייביקייט-פילאָסאָפֿן איז נאָך זעלטענער ביי אונדז יידן. ציילט איר זיי אַפּ מיט די פינגער — איז איין האַנט מער ווי גענוג. אזוי איז דער אַבסאָלוט גרעסטער טייל פון די וועלט-דענקער אַ מין דורכגאַנגס-פּונקט פאַר דעם וועלט-גייסט פון פילאָסאָפֿיע. וועלכע וואַנדערט אַרום אין דער וועלט פון יאָר-הונדערט צו יאָרהונדערט, זוכנדיק זיין תיקון, זיינע טרעגער און מפרשים.

מיר טוען מענדעלסאָנען נישט קיין עוולה, ווען מיר זאָגן גלייך ביים אנהייב, דאָס ער געהערט נישט צו די פילאָסאָפֿן וועלכע פילאָסאָפֿירן פאַר דער אייביקייט. דער פילאָסאָפֿ מענדעלסאָנען פאַרמאָגט נישט יענעם דענקרעישן "לוח השרדה", פון וועלכן עס קען אַרויסגיין אַ פילאָסאָפֿישער תחית-המתים. אָבער דאָס מוז מען זאָגן נישט וועגן מענדעלסאָנען אליין. דער גאַנצער דור זיינער פון די דייטשישע פילאָ-סאָפֿן האָט פילאָסאָפֿירט פאַר זיין צייט, און נישט פאַר דער אייביקייט. ס'איז נישט צו האַפֿן, דאָס דער אַזוי גערופענער "וועלט-גייסט" זאָל ווען ס'איז צוריק-גיין צו דער דייטשישער פילאָסאָפֿיע פון מענדעלסאָנס דור, הגם עטלעכע עלע-מענטן פון איר זיינען נאָך זייער ווערטפול און נוצלעך.

בעת מענדעלסאָנען איז אַריינגערעטן אין "פאַלאַץ" פון דער דייטשישער פילאָסאָפֿיע, האָט אין אים געהערשט דאָס סיסטעם פון לייבניץ און זיין תלמיד וואַלף, וועלכע זייערע יורשים האָבן אין אַ סך הינזיכטן שטאַרק פאַרפלאַכט. אַ סך פון זיי האָבן אזוי לאַנג "אַרומגעשליפֿן" און פאַפּולאַריזירט דאָס גראַנדיעזע סיסטעם פון לייבניצס מאָנאָדאָלאַגיע, ביז זיי האָבן עס אָנגעפאַסט פאַר זייערע באַדערפֿע-נישן. אַט די עפיגאַנען האָבן ווייניקער אַנטוויקלט דעם טיפּן מעטאָפיזישן אידעאָ-ליזם, און מער באַטאַנט אַ פיל אויבערפלעכלעכערן ראַציאָנאַליזם וועלכער איז באַ-זירט אויפֿן פּאָסטולאַט פון "געזונטן מענטשן-פאַרשטאַנד". לייבניץ האָט געהאַט די גרויסע קאַנצעפּציע פון דער "פּרעסאָביליזירטער האַרמאָניע", זיי אָבער האָבן מער גערעדט פון דער פאַרטוישונג און ניוועלירונג פון די פאַרשידענע אונטערשיידן. זיי האָבן פאַרטרעטן די פאַדערונג, דאָס אומעטום מוז מען געפינען אַ "האַרמאָניזירנדיקן קאַמפּראַמיס", בעת אָבער דער פּאָסטולאַט פון קאַמפּראַמיס אַלס פּערמאַנענטן פּרינציפּ איז זייער געפערלעך און אומפּראָדוקטיוו אין דער פילאָסאָפֿיע. מיט דעם וויל איך אָבער נישט מבטל זיין די פילאָסאָפֿיע פון דער דייטשער אויפקלערונג. פאַרקערט, זי האָט געהאַט פיל פּאָזיטיווע עלעמענטן, וועל-כע האָבן אַ דויערנדיגן ווערט. צו אַפט האָט מען די אייראָפּעיִשע און דייטשישע אויפקלערונג אַרונטערגעמאַכט, צו אַפט האָט מען זי קריטיקירט, און פיל זעלטער-נער ריכטיק פאַרשטאַנען און אָפּגעשאַצט.

די פירונג פון אַט דער דייטשער פּילאָזאָפּיע אין דעם פּעריאָד צווישן לי ב - ניץ און וואָלף פון איין זייט און עמנואל קאַנט פון דער אַנדערער זייט — איז געלעגן אין די הענט פון משה מענדעלסאָן, דעם „אויסלענדישן“ יידן, וועלכער האָט עמגרירט אין יאָר 1743, אַלס אַן אַרעמער יונגל פון 14 יאָר, פון דער ייִדישער געטאָ אין דעסוי (אַנהאַלט) אין דער רעזידענץ פון פּרייסן, אין דער מלוכה פון פּרידריך דעם גרויסן, בערלין.

משה מענדעלסאָן איז געווען דער טיפּסטער, קלאָרסטער, ווירדיקסטער, בעסטער סיסטעמאַטיקער פון דער דייטשער פּילאָסאָפּיע פון יענער צייט, פון דער פּיילאָסאָפּיע פון דער דייטשער אויפקלערונג, אַן וועלכער ס'האַבן זיך פּירנדיק באַטייליקט אַזעלכע דענקער און פּובליציסטן ווי לעסינג, תּומאַס, אַבט, עבערהאַרד, ענגעל, גאַרווע, פּרידריך ניקולאַי, רעזעוויץ און אַנדערע.

וואָס האָט די אויפקלערונג (השכלה) באַטייט פאַר מענדעלסאָנען?

דאָס זעלבע וואָס זי האָט באַטייט פאַר עמנואל קאַנט, וועלכער איז געשטאַנען מיט ביידע פּיס אין דער פּילאָסאָפּישער שול פון דער אויפקלערונג, אָבער איז געווען מיט דעם קאַפּ שוין אין דער גייסטיקער וועלט, וועלכע האָט שפּעטער איבערגעשטיגן די אויפקלערונג — און פאַר די פּירנדיקע גייסטער פון יענער צייט. „אויפקלערונג“ האָט געהייסן: פּרייהייט פון דענקען, אויטאָנאָמיע פון מענטשלעכן פאַרשטאַנד, דאָס אינטעלעקטועלע רייִזווערן פון מענטשן, דאָס באַוווּסטזיין פון דער פאַראַנטוואָרטונג פאַר דער אינטעלעקטועלער זעלבסטשטענדיקייט און מאַראַלישע התחייבותן, שטענדיקע אַקטיוויטעט פון מענטשלעכן פאַרשטאַנד, קאַמף קעגן פאַררטיילן און גייסטיקע אָפּגעשטאַנענקייט, אַ „געוונטן מענטשן־פאַרשטאַנד“, אַ שיינעם און עכטן עסטעטישן געשמאַק, פּאָליטישע און רעליגיעזע טאַלענטאַן.

עמנואל קאַנט האָט אַמאָל געגעבן פּאָלגנדע דעפיניציע פאַר דעם מהות פון דער אויפקלערונג, ווי ער האָט זי פאַרשטאַנען: זי איז דאָס אַרויסגיין פון מענטשן פון זיין אוממינדיקייט, פאַר וועלכע ער איז אַליין שולדיק. קאַנטס קאַטעגאָרישער אימפעראַטיוו אויף דעם געביט פון אויפקלערונג הייסט: **מ ע נ ט ש האָב מוט זיך צו באַדינען מיט דיין אַייגענעם פאַרשטאַנד!**

אַט דער אינטעלעקטועלער און מאַראַלישער אידעאַל איז תּמיד געווען די שטאַרקסטע טרייב־קראַפּט אין גאַנצן לעבן און קעמפּן פון מענדעלסאָנען. זיין גאַנצער קאַמף איז געווען געווידמעט דער שאַפּונג פון אַ נייַעם פּרייַען דיִיִטשלאַנד אין 18טן יאָרהונדערט.

אין זיין לעבנס־קאַמף האָט ער געהאַט צוויי זייער אינטימע פּריינד, צוויי גרויסע דייטשישע קעמפּער: רעכטס איז געשטאַנען צו זיין זייט דער גרויסער קינסטלער און שאַרפּער גייסט גאָטהאַלד אפרים לעסינג, דער ערשטער „פּרייער שריפטשטעלער“ אין דייטשלאַנד! לינקס — אַ מיטלמעסיקער דענקער, אָבער אַ שטאַרק קעמפּערישער טעמפּעראַמענט, פּרידריך ניקולאַי, אַ בוכהענדלער און פאַרלעגער אין בערלין, פאַר וועמען די קריסטלעכע טעאַלאָגן און דאָס אַלטע דייטשלאַנד האָט שטאַרק געציטערט, זיי האָבן אים אויך אַ נאַמען געגעבן: דער גרעסטער מחלוקתנדיק („ערצצענקער“) פון הייליקן רוימישן רייך...

רעכטס און לינקס, און אין צענטער איז געשטאַנען ער, משה מענדעלסאָן אַליין, צום אָנהייב — אַן אַרעמער בוכהאַלטער אין אַ קליינער ייִדישער זייך־

פאבריק אין בערלין, וועלכע האָט געהערט אַ יידישער פאַמיליע בערנהאַרד וואָס האָט זוכה געווען צו קריגן אַ „שוין־בריוו“ פון דער רעגירונג פון פרידריך דעם גרויסן; מענדעלסאָן אַליין האָט אָבער צוערשט געלעבט „אומלעגאַל“ אין בערלין, ערשט שפעטער האָט ער מיט גרויסע צרות און מי, — און דורך מערפאַכע השתד-לותן פון מאַרקיו ד'אַרזשאַן ביי זיין פערזענלעכן פריינד פרידריך דעם גרויסן, — באַקומען די זכיה פון „שוין־בריוו“ און איז געוואָרן אַ „שוין־יודע“, נ אַ כ - ד ע ם ווי דייטשלאַנד און אייראָפּע האָבן אָנגעהויבן צו פאַרשלינגען זיינע ווערק... די דריי — מענדעלסאָן, לעסינג און ניקולאַי — אונטערשיצט פון אַ ריי אידעאָליסטישע און ענטזויאַסטישע „אויפקלערער“, האָבן געשטרעמט די באַסטי-ליע פון אַלטן דייטשלאַנד, געקעמפט פאַר דער באַניונג פון דער דייטשישער לי-טעראַטור און פּילאָסאָפּיע, פאַר אַ סאָלדן אייראָפּעישן גייסט אין דייטשלאַנד, פאַר אַ דייטשלאַנד וועלכע זאָל פעיק זיין צו פאַרנעמען איר אָרט אין דעם בונד פון די אויפגעקלערטע מערב־אייראָפּעישע פעלקער פון 18טן יאָרהונדערט. פון דעם אַזוי־גערופענעם „דריי־געשטירן“ וועלכער האָט באַלויכטן און גע-פירט די דייטשע אויפקלערונג, — איז פון ריין ספעקולאַטיוו־פּילאָסאָפּישן שטאַנד-פונקט מענדעלסאָן געווען דער באַדייטנדיקסטער. לעסינג איז געווען אַוודאי אַ גרויסער קינסטלער און אַ מער שעפּערישער מענטש פון מענדעלסאָנען. אָבער אין דעם געביט פון סיסטעמאַטישן פּילאָסאָפּירן איז מענדעלסאָנס כוח געווען אַ סך שטאַרקער.

מיר קענען דאָ נישט געבן אַן אויספירלעכן אַנאַליז פון דער פּילאָסאָפּיע פון דער דייטשישער אויפקלערונג און פון מענדעלסאָנען. פאַר אונדזער צוועק, ד"ה כדי צו געבן אַן אַלגעמיינע אַריינפירונג צו מענדעלסאָנס צייט און וועלט, וועט גענוג זיין די קורצע צוזאַמענפאַסונג פון מענדעלסאָנס לייסטונג אַלס דייטשישער פּילאָסאָף, וועלכע מיר גיבן אין די ווייטערדיקע קאַפיטלען.

2.

אַלס דייטשער פּילאָסאָף האָט מענדעלסאָן הויפטזאַכלעך געשטרעבט. צו פאַראייניקן און האַרמאָניזירן אין זיין פּילאָסאָפּישן סיסטעם די צוויי גרויסע עקסטרעמען פון דער מאַדערנער פּילאָסאָפּיע: דעם ענגלישן עמפּיריזם און דעם דייטשישן סאָציאַליסטישן אידעאָליזם, ד"ה קירצער געזאָגט: דזשאַן ל אַ ק און ל י י ב ב י י. איינער פון די ערשטע פּילאָסאָפּישע ווערק וועלכע האָט זייער שטאַרק באַאיינפלוסט מענדעלסאָנען, איז געווען — אויסער די שריפטן פון לייבניץ און זיין תלמיד וואַלף — דזשאַן לאַקס “Essay concerning human undehstnanding”. אַזוי ווי ס'איז אוממעגלעך אויפצופאַרן פייער מיט וואַסער, אַזוי איז שווער צו שאַפן אַן אַבסאָלוט קאָנסעקווענטן און לאַגיש זיכערן סיסטעם וועלכער זאָל זיין אי גאַנץ עמפּיריסטיש אי גאַנץ אידעאָליסטיש. מיר קענען דאָ נישט אונטערזוכן, אויף ווי ווייט דאָס איז געלונגען מענדעלסאָנען. דער עיקר איז דאָ, אַנצוצייכענען די הויפט־טענדענצן פון זיין פּילאָסאָפּישער איינשטע-לונג. אין דער פּסיכאָלאָגיע, למשל, איז ער געווען נענטער צו דזשאַן ל אַ ק ; בעת אָבער אויף די אַנדערע געביטן איז ער געבליבן דער תלמיד וותיק פון ל י י ב ב י י און וואַלף.

אין מענדעלסאָנס דענק־סיסטעם טרעפן זיך פאַרשידענע טעאָרעטישע גע-זיכטס־פונקטן און פּראַקטישע אינטערעסן. מיט דעם וואָס ער האַלט פעסט דעם

פאסטולאט פון „געזונטן מענטשן-פארשטאנד“, נאך וועלכן ס'מוז זיך אַרײַנטירן די אַזוי גערופענע „פארנופּט“, און צו אים מוז זיך אויך צופאַסן די פּילאָסאָ-פּיע אַלס אַזעלכע, — אַט גראַד דורך דעם ווערט ער זייער נאָענט דער באַקאַנטער שאַטישער פּילאָסאָפּישער שולע פון „קאַמאַן סענס“, ווי פון דער אַנדערער זייט דעם גרויסן עמאַציאָנאַליסטישן דענקער זשאַן זשאַק רֹוֹסֶאָ.

מענדעלסאָנס זיטלעך-רעליגיעזער אידעאַל איז פאַרוואַרצלט נישט נאָר אין ראַציאָנאַליזם, נאָר אויך אין דעם אידעמאַניזם, וועלכער איז אין דער שפּעטער-דיקער פּילאָסאָפּיע אַזוי שטאַרק באַקעמפּט געוואָרן. דאָס גליק (גליקעליקייט) פון דעם יחיד און פון דער געזעלשאַפּט — איז איינער פון די צענטראַלע גע-דאַנקען אין זיין פּילאָסאָפּישן סיסטעם. „גליק“ הייסט דאָ נישט אַבער סתם פאַר געניגן, הנאה האָבן אַאָזױו. דאָס הייסט אויך — די פאַרפּליכטונג צו שאַפּן אַזעלכע מאַראַלישע, פּאַליטישע, גייסטיקע און אַנדערע באַדינגונגען, וועלכע זאָלן עס מעגלעך מאַכן, דאָס דער יחיד און די געזעלשאַפּט זאָלן זיין גליקלעך. אַבער נאָך ווייטער: „גליק“ הייסט מער: „גליק“ מוז פירן צו דער פּולקאַמענ-הייט פון דעם אינדיוויד און דער געזעלשאַפּט. דאָס שטרעבן נאָך דער מדרגה פון פּולקאַמענהייט איז פאַר מענדעלסאָנען אַ גרונט-טריב פון דער מענטשלעכער נשמה. זיין קאַטעגאָרישער אימפּעראַטיוו הייסט: מענטש, אַרדן-איין דעם אינער-לעכן און אויסערלעכן צושטאַנד פון דיר און פון דיין מיט-מענטשן אַזוי אידעאַל פּולקאַמען, ווי ווייט דו קענסט! דאָס איז נישט נאָר דער אידעאַל פון פּולקאַמענ-הייט, וועלכער איז זייער לעבעדיק אַנטוויקלט געוואָרן אין דער אייראָפּעיִשער אויפּקלערונג — דאָ האָבן מיר פאַר זיך דעם אַלטן ייִדישן פּאַסטולאַט פון דער ש ל י מ ו ת, שלימות האַדום, שלמות הנפש, וועלכע ס'האָבן פאַר-טראַטן די בעסטע ייִדישע פּילאָסאָפּן, ווי דער רמב״ם אַליין, אַבער אויך פּיל אַנ-דערע דענקער פאַר און נאָך אים.

אין ריין לאַגישע און עפּיסטאָמאַלאַגישע אונטערזוכונגען (פּראַגן פון דעם מהות און די גרענעצן פון דער דערקענטעניש אַלס אַזעלכע) איז מענדעלסאָנע גע-גאַנגען אין די אויסגעטראַטענע וועגן פון דער דייטשער פּילאָסאָפּיע פון זיין צייט. וויכטיק איז דער אונטערשייד וועלכן מענדעלסאָן מאַכט צווישן מאַטעמאַטישע, עמפּירישע און מעטאַפּיזישע אמתן. פּיל אַריגינעלער און שעפּערישער איז ער אַבער געווען אויף פּאַלגנדע צוויי געביטן: פּוֹסִיִכָאָל אַ ל אַ ג י ע און ע ס - ט ע ט י ק.

הגם מענדעלסאָן דער פּסיכאָלאָג איז שטאַרק געווען באַאיינפלוסט פון דעם ענגלישן עמפּיריזם, איז ער תמיד מיט רעכט באַצייכנט געוואָרן אַלס דער קלאַסי-קער פון דער ראַציאָנאַליסטישער פּסיכאָלאָגיע. די עלטערע דייטשע פּסיכאָלאָגיע האָט געקענט צוויי זעעלישע הויפט-כוחות: דער כוח פון דערקענען און באַגערן. מענדעלסאָן האָט איינגעפירט אין דער פּסיכאָלאָגיע אַ דריטן כוח: דעם כוח פון געפּעלן און מסכים זיין (אַדער, ווי ס'רופּט זיך אויף דייטש: „ביללירגונגס-פּאַר-מעגען“). אַט דער חידוש פון מענדעלסאָנען האָט געהאַט אַ גרויסן איינפלוס אויף דער אַנטוויקלונג פון דער מאַדערנער פּסיכאָלאָגיע.

אַ נאָך גרעסערע השפּעה האָט געהאַט מענדעלסאָן אַלס ע ס ט ע ט י ק ע ר. עלטערע און נייערע פּאַרשונגען אויף דעם געביט פון דער געשיכטע פון דער מאַ-דערנער עסטעטיק אין דייטשלאַנד ווייזן קלאַר, אַז מענדעלסאָן איז געווען אויף דעם געביט אַ פּאַרלויפער פון די גרעסטע עסטעטיקער אין דייטשלאַנד אין 18טן

יָאָרהונדערט, און ער האָט צוגעגרייט דעם באַדן פֿאַר געטהע און שיללער, פֿאַר קאַנטס „קריטיק דער אורטייל־קראַפט“, און הויפטזאַכלעך — פֿאַר לעסינגס עסטעטישן סיסטעם. איך גערוענלעך בין נישט מסכים מיט די דייטשע פֿאַרשער, וועלכע מיינען, דאָס ווען נישט מענדעלסאָן — וואָלט לעסינג קיין מאָל נישט פֿאַר־פֿאַסט זיין באַרימט ווערק „לאַצקאַזאָן“! איך האָלט דאָס פֿאַר אַ גומא. אָבער זיי־כער איז, אָ מענדעלסאָן, זייענדיק פּילאָסאָפּיש־ספּעקולאַטיוו אַ סך געשולטער און אַנטוויקלטער פון זיין פּריינד, דעם גרויסן קינסטלער לעסינג — האָט זייער שטאַרק באַאיינפלוסט לעסינגען ביים אויסאַרבעטן זיינע עסטעטישע טעאָריעס. אויף דעם האָבן מיר גענוג דאָקומענטן און בריוו, וואָס באַווייזן עס אַבסאָלוט קלאַר, די באַרימטע קלאַסישע דעפיניציע וועלכע זאָגט, אַז דאָס שיינע, דאָס עס־טעטישע איז געפעלן אָן וועלכער ס'איז פּניה אָדער אינטערעס („דאָס אינטערעס־סענלאַזע וואָהלגעפּאַלען“) — איז זייער נאָענט צו מענדעלסאָנס אייגענער עס־טעטישער אויפפאַסונג. מענדעלסאָן (אַליין באַאיינפלוסט פון בוימגאַרטען) אונטערשיידט צווישן מאַראַל און קונסט; צווישן זיטלעכער און פּאַעטישער פּולקאַמ־קייט. ער פּראַקלאַמירט, דאָס די קונסט האָט נאָר צו געבן די „אידעאַלע שיינקייט“, און ווייטער; אַז דאָס טעאַטער האָט זיין אייגענע זיטלעכקייט! די דאָזיקע גרונט־געדאַנקען און פּיל אַנדערע האָבן געשטעלט מענדעלסאָנען אין דער שפיץ פון די דייטשע עסטעטיקער אין 18טן יאָרהונדערט, האָבן באַלעבט און שטאַרק באַפּרוכ־פּערט די גאַנצע דייטשע עסטעטיק פון 18טן און 19טן יאָרהונדערט.

איז דאָס נישט, דרך אַגב, אַ זייער אינטערעסאַנטער פּאַקט, דאָס גראַד אַ מיטגליד פון אַן אַרעמען און פּאַרפּלאַגטן פּאַלק, וועגן וועלכן די וועלט זאָגט, אַז עס האָט גאַרנישט קיין זין פֿאַר דאָס עסטעטישע, פֿאַר דער פּאַרעם בכלל, וועלכע איז נאָר גריכיש און אומידיש, אַז געוואָרן דער איינפלוסרייכער פּירער פון דער דייטשער עסטעטיק אין דער מיט פון 18טן יאָרהונדערט? פון יידישן געטאָ אין דעסוי — צו די גריכישע געטער פון שיינקייט און עסטעטיק!...

אָבער מעג מען דאָ וזכן אַ סמיכות־הרשיות צווישן מענדעלסאָן דעם דייטשן עסטעטיקער און דעם יונגן יידישן ינגל מענדעלסאָן, וועלכער איז אויפגעוואַקסן ביי אַן אַרעמען יידישן סופּר סת"ם (שרייבער פון ספרים, תּפּילין און מזוזות)? אפשר האָט דער יונגער מענדעלסאָן, וועלכער איז געווען זייער אויפגעפּעיק, זיך צוקוקנדיק צו דעם פּאַטערס אַרבעט, וועלכע פּאַרלאַנגט גענויאַיקייט, פּעדאַג־טישקייט און אַ געוויסן זין פון פּאַרעם און שיינקייט, געקראַגן דאָרט זיינע ערשטע עסטעטישע איינדרוקן? אפשר האָט ער ביים יידישן סופּר סת"ם געקראַגן זיינע ערשטע עסטעטישע אַנרגעגונגען, וועלכע האָבן זיך שפּעטער, נאָך פּאַרשידענע גילגולים און טראַנספּאָרמאַציעס, און אַ דאַנק זיין שפּעטערדיקער פּילאָסאָפּי־שער אַנטוויקלונג, אויסגעקריסטאַליזירט אין יענע עסטעטישע טעאָריעס און אויפפאַסונגען, וועלכע האָבן אַזוי באַגייסטערט די בעסטע קינסטלער, דיכטער און דענקער פון 18טן יאָרהונדערט?...

איך וויל זיין זייער פּאַרזיכטיק אין דעם ענטפּער אויף דער פּראַגע, זיכער איז, דאָס די ערשטע יונגט־איינדרוקן אין שטוב פון פּאַטער, פון דעם סופּר סת"ם, זיינען געווען אַנטשיידנדיק פֿאַר מענדעלסאָנס גייסטיקער אַנטוויקלונג, און אפשר אַפילו אויף דעם עסטעטישן געביט.

און אפשר מעג מען דאָ אויך נאָך דאָס דערמאָנען, אַז משה מענדעלסאָנס אַן אייניקל איז געווען דער באַרימטער קאַמפּאָזיטאָר מענדעלסאָן, וועמענס מוזיק איז

איצט פאַרבאָטן אין דייטשלאַנד. אָבער נאָך מער: מענדעלסאָן האָט געהאַט פון זיין טאָכטער דאַראַטהעאַ, וועלכע איז צוערשט געווען די פרוי פון דעם יידן פֿיט, צוויי אייניקלעך, וועלכע האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט מ אָ ל ן ב י ל ד ע ר פּו ן י שׁו ה נׁו צ ר י ! די ביידע פֿיטס ווערן באַטראַכט אַלס די בעסטע מאָלער פון ישו הנוצרי-בילדער אין 18טן יאָרהונדערט!

דער אַלטער, אַרעמער געטאַייד מענדעלסאָן — אַ מזוזות און תפילין־שרייבער אין דער ייִדישער געטאַ אין דעסוי.

דער זון — אַ פֿירנדער טעאַרעטיקער אין דער דייטשער עסטעטיק! זיינע אייניקלעך — דער גרויסער קאַמפּאָזיטאָר, און די מאָלער פון ישו הנוצרי!...

ווי ווייט איז דער וועג פון דעם עלטער־זיידן, פון דעם שרייבער פון תפילין און מזוזות אין דעסוי, ביז צו די אור־אייניקלעך וואָס פאַראייביקן קינסט־לעריש דעם לעגענדאַרן פנים פון דעם באַגרינדער פון דער קריסטלעכער רעליגיע?!

ווען מען רעדט אָבער וועגן דעם דייטשן עסטעטיקער משה מענדעלסאָן — מעג מען דאָך אפשר דערמאָנען זיין פּאַטער און זיינע אייניקלעך, וועלכע זיינען אַלע געווען פּראָדוקטיווע קינסטלער. יעדער אויף זיין אופן...

3.

אויף אַלע געביטן פון דער פּילאָסאָפֿיע אַרבעט מענדעלסאָן אַלס אַן אַלגעמיינער פּילאָסאָף, אַלס דער פֿירנדער פּילאָסאָף פון דער דייטשער אויפקלערונג, אַדער ווי איך וואָלט מיר דערלויבט צו זאָגן אַלס דער רעפּרעזענטאַנט פון דעם "נוסח אשכנז" פון דער אייראָפּעיִשער אויפקלערונג. אויף אַט די אַלע געביטן פּילאָסאָפֿירט ער אַן קיין שום צוזאַמעהאַנג מיט זיין יידנטום. אַזוי ווי ער וואָלט גאַרנישט געשטאַמט פון אַ ייִדישער געטאַ, און ווי ער וואָלט גאַרנישט געווען אַן "אומלעגאַלער" עמיגראַנט אין בערלין, אַזוי ווי ער און לייבניץ, ער און וואָלף, ער און לאַק, ער און לעסינג — וואָלטן געווען אַלץ איינס, צוגעהערט צו דער זעלבער געזעלשאַפט.

אָבער אויף דעם געביט פון טעאַלאָגיע — הייבט זיך אַן אַרויסצוווייזן די ייִדישקייט פון מענדעלסאָנען! (דאָס איז אויך אַ טייל פון דעם ייִדיש־דייטשן, ייִדיש־אייראָפּעיִשן פּראָבלעם וועלכער איז פאַרבונדן מיט מענדעלסאָנען וועגן וועלכן מיר וועלן ריידן אין אַ צווייטער אָפּהאַנדלונג).

מענדעלסאָן האָט געהערט צום רעכטן פּליגל פון די אייראָפּעיִשע אויפקלערער; און ספּעציעל אין טעאַלאָגישע פּראָגן איז ער תמיד געווען מער קאַנסערוואַטיוו פון זיינע פּריינד, פּיל פון די קריסטלעכע אויפקלערער. אין דער פּראָגע פון אַפּענבאַרונג (התגלות אלוהים), וועלכע איז שאַרף דעבאַטרט געוואָרן אין לאַגער פון די אייראָפּעיִשע אויפקלערער, מאַכט ער אַ פּשרה: בכלל, די אומות העולם קענען אויסקומען אַן אָפּענבאַרונג, די אייביקע אמתן קומען און שטאַמען פון מענטשלעכן שכל און פון דער נאַטור, צו דעם דאַרפן זיי נישט האָבן קיין ספּעציעלע איבערנאַטירלעכע אָפּענבאַרונג. די יידן אָבער זיינען אַן אויסנאַם, פּיל ראַדיקאַלער איז ער געווען אין דער פּראָגע פון ניסים, ווי אַלע אויפקלערער, האָט ער אויך געהאַלטן, דאָס ניסים האָבן בכלל מיט רע-

ליגיע גארנישט צו טאָן, אָז מען טאָר נישט אויפבויען אַ רעליגיע אויף דעם יסוד פון ניסים* אָבער, אויסער דעם איז מענדעלסאָן געווען טריי צו זיין שטרענג ט ע י ס ט י ש ע ר אויפפאָסונג. די געשיכטע פון דער מענטשהייט רופט ער — „די יאָר־ביכער פון דער געטלעכער השגחה“, די געשיכטע בכלל דאָקומענטירט די מיטלען וועלכע גאָט באַנוצט כדי צו פירן די מענטשהייט אַמשנעלסטן צו איר באַשטימונג!

אַלס אַ קינד פון 18טן יאָרהונדערט האָט מענדעלסאָן געטראַכט און גע־פילט זייער קאָסמאָפּאָליטיש, וואָס ס'האָט זיך זייער אויסגעדריקט אויך אין זיין טעאָלאָגיש־רעליגיעזער איינשטעלונג. זיין אידעאַל איז געווען די אוניווערסאַלע רעליגיע וועלכע איז געבויט אויף נאַטור און פאַרנופּט (נאַטור און „פאַר־בונפּט“ זיינען דאָ אידענטיש). די יסודות פון אָט דער אוניווערסאַלער רעליגיע וועלן זיין אייביקע אמתן פון דער פאַרנופּט, וואָס זיינען ווי איינגעבוירענע אידייען, וועלכע זיינען פערמאַנענט לעבעדיק אין יעדן מענטשן. («אוינווערסאַל לע רעליגיע» הייסט אָבער נישט מבטל מאַכן די עקזיסטירנדיקע רעליגיעס, צו דעם וואָלט דער י י ד י ש ע ר פּילאָסאָף מענדעלסאָן קיין מאָל נישט מסכים געווען!) און אַזאָ אוניווערסאַלע אויפפאָסונג פון דער רעליגיע איז דער זיכער־סטער באַזיס פאַרן אידעאַל פון ט אָ ל ע ר אַ נ י ! מענדעלסאָן איז געווען דער טעמפעראַמענטפולסטער קעמפער פאַר טאָלעראַנץ אין דייטשלאַנד פון 18טן יאָרהונדערט. די קריסטלעכע אויפקלערער האָבן פאַקלאַנגט טאָלעראַנץ, רעליגיע־זע און פּאָליטישע טאָלעראַנץ, צוליב הומאַניסטיש־פּילאָנטראַפּישע רחמנות־מאַ־טיווין. מענדעלסאָן האָט באַגרינדעט דעם פּאַסטולאַט פון טאָלעראַנץ אויף דער פּאָדערונג פון דער פ ר י י ה י י ט פּוֹן מ ע נ ט ש ן, און אויף אַ באַזונדער־רער אויפפאָסונג פון מהות פון מלוכה, געזעלשאַפט און פּאָלק, ווי ער אַרבעט עס אויס אין זיין גרונטלייגנדיקן שטאַט־פּאָליטישן און ייִדיש־פּילאָסאָפּישן ווערק „י ר ו ש ל י ם“.

מען מוז אָבער נאָך דאָס זאָגן: אַוודאי, איז מענדעלסאָן געווען דער פּילאָסאָף פון טאָלעראַנץ! אָבער ער האָט קיין מאָל נישט באַטראַכט די טאָלעראַנץ אַלס אַ מין קרבן־תּמיד, אַלס דעם העכסטן א י י ב י ק ן אידעאַל אין נאַציאָנאַלן און אינטערנאַציאָנאַלן לעבן. טאָלעראַנץ איז געווען פאַר אים אַן אידעאַל פאַרן 18טן יאָרהונדערט, אָבער נישט אויף אייביק. זיין אידעאַל איז געווען צו האָבן אַזאָ געדעלשאַפט וועלכע איז רעגירט פון אַזאָ מלוכה און גייסטיק געפירט דורך אַזאָ רע־ליגיע, וועלכע איז אַזוי פריי, גערעכט און מענטשלעך — דאָס מען דאַרף גאָר־נישט קיין טאָלעראַנץ! מענדעלסאָן איז דאָ געגאַנגען ווייטער ווי זיין ענגלישער לערער ד ז ש אַ ן ל אָ ק, דער פאַרפאַסער פון „Epistola de Tolerantia“. טאָ־לעראַנץ איז פאַר מענדעלסאָנען נאָר אַ מ י ט ל צום צוועק, אָבער נישט דער

* דאָס איז געווען די הערשנדיקע אויפפאָסונג אין לאַטער פון דער אייראָפּעישער אויפ־קלערונג. אויך עמנואל ק אָ נ ט האָט זיך באַמיט צו פאַרטרייבן דעם באַגריף פון ניסים פון דער רעליגיע בכלל. ערשט אין דער פּילאָסאָפּישער שולע פון נאָך ה ע ג ע ל ס צייטן, האָבן דענקער ווי שטרויס און פויערבאַך אָנגעהויבן צו פאַרטיידיקן דעם באַגריף פון „נס“ אין דער רעליגיאָנס־פּילאָסאָפּיע, און באַזיין אַז קיין עלעמענטאַרע און אורשפּרינגלעכע רעליגיע קען נישט אויסקומען אַן דעם ווונדער־באַגריף, וועגן דעם האָב איך זיך גענויער אָפּגעשטעלט אין מיין דייטשן בוך: Feuerbach's Philosophie, 1931.

צוועק אליין! די אידעאלע געזעלשאַפט מוז זיין אזוי איינגעאָרדנט, דאָס זי זאָל נישט האָבן נישט מענטשן וועלכע טאָלערירן און נישט אַזעלכע וואָס מוזן טאָלע־רירט ווערן. אַלזאָ. די אמת פרייע טאָלעראַנצלאָזע געזעלשאַפט, דאָס איז דער אידעאל!

פיל קריסטלעכע און ייִדישע לעזער אין קריטיקער פון מענדעלסאָנען האָבן גישט געקענט פאַרשטיין דעם פונקט אין מענדעלסאָנס לערע. יעדעס מאל ווען איך טראַכט וועגן מענדעלסאָנס אידייע פון טאָלעראַנץ, פיל איך אז ער האָט גע־מיינט פשוט די י מ ו ת ה מ ש י ח. ער האָט גערעדט ווי אַן אויפקלערער, ווי אַ פירער פון דער קריסטלעך־דייטשער אויפקלערונג. זיין חלום איז אָבער דאָ געווען גרעסער פון דעם חלום פון דער אויפקלערונג, דאָס איז דער אַלטער ייִדישער חלום פון משיח צייטן, און דרך אַגב, מענדעלסאָנס קריטיקער וועלכע האָבן אים פאַרגעוואָרפן, אַז ער האָט אָפגעוואָרפן די אמונה אין משיח, האָבן אַ גרויסן טעות. ווייל זיין באַגריף פון גאָט איז געווען אַ ריין טעיסטיש־אַציאָנאָליסטישער, איז ער געווען אַ שאַרפער קעגנער פון ברוך ש פ י נ אָ ז אַ ס פאַנטעזים. מענ־דעלסאָנס גאָט האָט געהייסן ממש Deus, און נישט Deus sive natura, ווי ביי ברוך שפינאָזאָ. ס'זיינען נאָך געוועזן אַנדערע טעמים, פאַרוואָס מענדעלסאָן האָט נישט צושטאַרק ליב געהאַט זיין גרויסן, יאָ, זיין גרעסערן און געניאלערן ברודער פון אַמסטערדאַם. ברוך שפינאָזאָ — אָבער דאָס איז אַ קאַפיטל פאַר זיך, אין מענ־דעלסאָנס צייטן איז דער ספינאָציום נאָך געוועזן טריפה־פסול, מחמת מען האָט אים געהאַלטן פאַר צונאָטוראָליסטיש. מאַטעריאַליסטיש, און אַפילו אַטעיסטיש. דעריבער קען מען פאַרשטיין ווי אומגליקלעך מענדעלסאָן איז געווען, בעת דער דייטשער פילאָסאָפישער שריפטשטעלער פרידריך היינריך יאַקאָבי האָט אין יאָר 1785 אַרויסגעלאָזן די סענסאַציאָנעלע ידיעה, אַז לעסינג איז געוועזן אַן אָנהענ־גער פון שפינאָזאָס פילאָסאָפיע! זיין בעסטער, אינטימסטער פריינד לעסינג זאָל האָבן געווען אַ שפינאָציסט, און דערצי דאָס באַהאַלטן פון אים, פון מענדעלסאָ־נען! דאָס איז געווען איבער מענדעלסאָנס כוח!

אַלס רעזולטאַט פון דער דיסקוסיע צווישן מענדעלסאָן און יאַקאָבי איבער לעסינגס שפינאָציום — איז אויסגעבראַכן דער באַרימטער „פאַנטעזי־מוס־שטרייט“, וועלכער האָט אַזאָ גרויסע השפעה געהאַט אויף דער אַנטוויקלונג פון דער דייטשער פילאָסאָפיע, און וועלכער האָט אזוי פיל פאַרדינסטן פאַר דער רענעסאַנס פון שפינאָזאָס פילאָסאָפיע. אָבער אַט דער „פאַנטעזי־מוס־שטרייט“ איז געווען פאַר מענדעלסאָנען אַ פאַטש אין פנים, אַן אומגעהויערע אַנטווישונג און פאַרצווייפלונג. נישט נאָר דאָס אַליין. עס האָט אים אויך געקאָסט ממש זיין לעבן, און דורך אַ טרויעריקן צופאַל: בעת ער האָט געבראַכט זיין פאַרלעגער דעם מאַנסקריפט פון זיין לעצטער באַשור, „צו די פריינד פון לעסינג“, אין וועלכער ער האָט אזוי שאַרף באַקעמפט דעם 'בילבול' וועגן לעסינגס שפינאָ־ציום, און האָט ריינגעוואָשן זיין טויטן פריינד פון דער „קראַנקייט“ וואָס האָט דעמאָלט געהייסן שפינאָציום — האָט ער זיך צוגעקילט, קראַנק געוואָרן און אַ פאַר טעג שפעטער (דעם 4טן יאַנואַר, 1786) איז ער געשטאַרבן.

ער איז געשטאַרבן — מיט אמונה אין זיינע פילאָסאָפישע איבערצייגונגען, באַזונדערס אין זיין באַגריף פון גאָט. אַט דעם באַגריף האָט ער ספעציעל אויסגע־אַרבעט און פאַרטיידיקט, לערך אַ יאָר פאַר זיין טויט. אין זיין קלאַסישן ווערק „מאַרגען־שטונדען“, וועלכער איז געווען אַ רעזולטאַט פון זיינע פילאָסאָפישע

פארלעזונגען, וועלכע ער פלעגט די לעצטע צייט האלטן יעדן מאָרגן פאַר זיינע קינדער און פאַר די ביידע יונגע הומבאַלדטס. אַלעקסאַנדער און ווילהעלם, די ביי-דע גרויסע זיילן פון דער דייטשער וויסנשאַפט און קולטור.

מיט זיין רעליגיעזער איבערצייגונג איז שטענדיק געווען פאַרבונדן דער גלויבן אין דער אומשטערבלעכקייט פון דער נשמה (השארית הנפש). ווי אָפט האָט מענדעלסאָן פּראָקלאַמירט, אַז ווען די נשמה (זעעלע) וואָלט נישט געווען אומ-שטערבלעך, וואָלט דער מענטש געווען דאָס אַרעמסטע און נידעריקסטע לעבנס-וועזן אין דער וועלט. ווען נישט די אומשטערבלעכקייט פון דער נשמה, וואָלט די גאַנצע מאַראַל נישט געהאַט קיין יסוד, און דאָס מענטשלעכע לעבן וואָלט געווען זינלאָז און ווערטלאָז. מענדעלסאָנס גראַנדיעזע פאַרטיידיקונג פון דער אומ-שטערבלעכקייט פון דער נשמה — האָט געצווונגען זיין דור צו גלויבן אין זיין אייגענער, מענדעלסאָנס, אומשטערבלעכקייט! זיין בוך „פעדאָן“, וועלכער איז גע-ווידמעט אַט דער פּראָגע, איז פון דער ערשטער אויפלאַגע אָן, אין 1767, געוואָרן דאָס פּאָפּולערסטע און אַממייסטן געלייענטע ווערק פון דער ליטעראַטור פון 18טן יאָרהונדערט. פון יונגן געטהע ביז דעם רייפערן קאַנט, האָט גאַנץ דייטשלאַנד, די געבילדעטע און די האַלב-געבילדעטע שיכטן אין דייטשלאַנד, פאַרשלונגען מען-דעלסאָנס „פעדאָן“, זעלטן האָט אַ בוך אין יענע צייטן געהאַט אַזויפיל אויפלאַ-געס, און נאָך זעלטענער איז אַ בוך פון 18טן יאָרהונדערט אין אַזויפיל שפּראַכן איבערגעזעצט געוואָרן, ווי „פעדאָן“.

א. קליינער, אָבער נישט אומאינטערעסאַנטער עפיזאָד:

אויך זשאַן זשאַק רוסאָ האָט זיך שטאַרק אינטערעסירט מיט דעם „פע-דאָן“. ווי זיין באַקאַנטער ווייס דערציילט, האָט אים רוסאָ געזאָגט, אַז ער לאָזט אַלע ווערק פון מענדעלסאָן איבערזעצן אויף פּראַנצויזיש, ווי י ל ז י ש ט אַ מ ע ן פ ו ן א י י ד ן ! אויב נישט, האָט רוסאָ געזאָגט, וואָלט איך זיי נישט געלייענט, ווייל איך ליען בכלל נישט מער קיין ביכער...

4

מענדעלסאָנס פּילאָסאָפיע הייבט זיך אָן מיט דעם געדאַנקען פון דעם גליק פון יחיד און געזעלשאַפט, מיט דעם אידעאַל פון דער אויפקלערערישער „טונגנט“ און פון דעם געזונטן מענטשן-פאַרשטאַנד — און ענדיקט זיך מיט דער אידיע פון גאָטס עקזיסטענץ און פון דער אומשטערבלעכקייט פון דער נשמה. אַט דאָס וואַרעמע, שייף-פאַרמולירטע סיסטעם און די פּערזענלעכקייט פון פּילאָסאָף, האָבן געהאַט אַן אומגעהויערע השפּעה אויף די מענטשן פון 18טן יאָרהונדערט. אין דייטשלאַנד און אין פּיל אַנדערע לענדער אַ חוץ דייטשלאַנד, און נישט נאָר סתם געבילדעטע אָדער האַלב-געבילדעטע קריסטלעכע מענער און פרויען האָבן געזוכט מענדעלסאָנס פּריינטשאַפט, הסכמה, אַן עצה טובה אַזוי. אַט לאַמיר נעמען דעם גרעסטן דייטשן אינטעלעקט פון 18טן יאָרהונדערט (נאָר פון 18טן יאָרהונ-דערט?): ע מ ו א ל ק א נ ט ! קאַנט האָט איבערגעלעבט אי מענדעלסאָן-נען, אי זיין פּילאָסאָפיע, אי די גאַנצע פּילאָסאָפיע פון דער דייטשער אויפקלע-רונג. און פון דעסטוועגן ווי שטאַרק האָט זיך קאַנט באַמיט צו פאַרפעסטיקן די פּריינדשאַפט-באַציונגען צווישן אים און מענדעלסאָנען! איידער קאַנט איז גע-וואָרן דער קאַפּערניקוס פון דער מאַדערנער פּילאָסאָפיע, האָט ער פּילאָסאָפּיש אַזוי הויך געשאַצט מענדעלסאָנען, אַז ער שרייבט אים אין יאָר 1761: „אַזא גאון

ווי איר, מיין הער מענדעלסאָן, וועט אַוודאי שאַפן אַ נייע עפאַכע אין דער מעטאָ-פּיזיק". קאַנט האָט אָפּט אויסגעדריקט זיין באַדויערן, וואָס מענדעלסאָן וווינט אין בערלין און נישט אין קעניגסבערג... ווי גערן האָט ער געוואָלט האָבן זיין טעגלעכע געזעלשאַפט. כמעט אַלע ווערק פון מענדעלסאָנען האָט קאַנט באַצייכנט אַלס די פּולקאַמענסטע פּילאָסאָפּישע שאַפונגען. נישט נאָר דאָס; ער, דער אמתער דייטש, האָט מקנא געווען דעם געטאָיידן מענדעלסאָן, וואָס ער שרייבט אַזאַ שיין-געם דייטש! מענדעלסאָן איז געווען פאַר אים דער סימבאָל פון דעם אידעאָלן פּילאָסאָפּישן שריפטשטעלער. אין זיין "פּראָלעגאַמענאַ" זאָגט קאַנט: 'נישט יע-דער קען שרייבן אַזוי טיף און אַנציענד ווי דוד יום, אָדער אַזוי גרינטלעך און עלעגאַנט ווי משה מענדעלסאָן'.

פאַר וועמען האָט קאַנט איינגטלעך געשריבן זיין רעוואָלוציאָנער ווערק "קריטיק דער ריינען פאַרנופּט"? פאַר מענדעלסאָנען און זיינע פּריינד! גראַד זייער פּילאָסאָפּישע הסכמה האָט קאַנט געוואָלט האָבן. מענדעלסאָנס הילף האָט ער געוואָלט קריגן, בעת ער איז געגאַנגען אַנהייבן דעם קאַמף פאַר זיין נייער פּילאָסאָפּיע. פון אַלע מענטשן — האָט קאַנט איינמאַל געזאָגט — וועלכע קענען אויפקלערן די וועלט אין די פּראָגן פון דער נייער פּילאָסאָפּיע — איז משה מענדעלסאָן דער וויכטיקסטער! נישט נאָר וואָס קאַנט שיקט מענדעלסאָנען אַן עקזעמפּלאַר פון דער "קריטיק דער ריינען פאַרנופּט", ער בעט אים אויך ער זאָל אים מיטטיילן זיין אורטייל וועגן בוך. ווי אַנטוישט און אומגליקלעך איז געווען קאַנט בעת ער האָט זיך דערווייט, אַז מענדעלסאָן האָט געכאַפּט אַ קוק אין דער "קריטיק" און האָט עס אַוועקגעלייגט, באַשלאָסן נישט ווייטער צו לייענען. פאַר מענדעלסאָנען איז דאָס געווען צו ניי, אָבער קאַנט האָט געפילט, אַז דער קליגסטער פּילאָסאָף פון אַלטן דור פון די אויפקלערער פאַר-שטייט אים נישט, און דאָס האָט אים זייער וויי געטאָן. זיין פּריינדשאַפט צו מענדעלסאָנען איז אָבער דורך דעם נישט געוואָרן שוואַכער.

קאַנט קען דאָ דינען אַלס ביישפּיל. נאָך פיל וואַרעמער און אינטימער זיינען געווען צו מענדעלסאָנען די באַציונגען פון די קריסטלעכע אויפקלערער, מיט וועל-כע מענדעלסאָן איז געשטאַנען אין זיין וועלט-אַנשווינג נאָך נענטער.

אין די לעצטע 6—5 יאָרן איז מיר אויסגעקומען, אין צוזאַמענהאַנג מיט דער פאַרעפנטלעכונג פון דער נייער קריטישער יוביליי-אויסגאַבע פון מענדעלסאָנס ווערק, דורכצוקוקן אַ ריי פון מאַנוסקריפּטן און נאָך נישט געדרוקטע בריוו און דאַקומענטן פון 18טן יאָרהונדערט בנוגע מענדעלסאָנען. וואָס ווייטער אַך בין געגאַנגען אין מאַטעריאַל, אַלץ גרעסער איז געוואָרן מיין פאַרווונדערונג איבער די אומגעהויער פילע פּעדים וועלכע האָבן פאַרבונדן מענדעלסאָנען מיט אַזוי פיל פאַרשידענע קרייזן און שייכטן אין דייטשלאַנד און אין אַנדערע איראָפּעישע לענד-דער. עס וואָלט זיך געלוינט צו ווידמען אַ ספּעציעלן בוך, צו באַשרייבן די הונד-דערטער מענער און פרויען, מיט וועלכע מענדעלסאָן איז געשטאַנען אין דירעקט-טער און אומדירעקטער באַציונג. באַרימטע דייטשע און אויסלענדישע דיפּלאָמאַטן, מענלעכע און ווייבלעכע מיטגלידער פון קעניגלעכע הייזער, פּרינצן און פּרינ-צעסינס, הויכע באַאַמטע, דייטשע און אויסלענדישע אַדעליקע, שרייבערס מכל המינים אַזו"ו. — האָבן באַטראַכט מענדעלסאָנען אַלס זייער פּריינד, מאַראַע-לישן לערער און גייסטיקן פירער.

פּרידריך דער גרויסער, דער מלך פון פּרייסן, האָט אָבער נישט געהערט

צו מענדעלסאָנס פריינד. ס'קורטירן אַזוי פיל אַנעקדאָטן איבער מענדעלסאָנען און פרידריך דעם גרויסן — אָבער נישט איין איינציקע פון זיי האָט וועלכן ס'איז היסטאָרישן יסוד. פרידריך דער גרויסער האָט קיין מאָל מענדעלסאָנען נישט אויפגענומען. זיי האָבן זיך קיין מאָל נישט געזען. פרידריך דער גרויסער, גרויס אויך אין אַנטיסעמיטיזם, האָט נישט ליב געהאַט נישט דעם געטאַזי?דן מענדעלסאָן, נישט דעם ד י י ט ש ן פּילאַסאָף און ליטעראַטור־קריטיקער מענדעלסאָן, און דאָס לעצטע נאָך צוליב אַ באַזונדערן גרונט: מענדעלסאָן האָט געהאַט מוט צו קריטיקירן עפנטלעך — אין אַ באַרימטער דייטשער צייטשריפט — פרידריך דעם גרויסן נישט נאָר וועגן זיין נעגאַטיווער שטעלונג צו דער אומ־שטערבלעכקייט פון דער נשמה, נאָר אויך צוליב דעם וואָס פרידריך האָט גע־שריבן פּאַעזיע אױף פּאַנצױזי! ש! סטייטש, דער קעניג פון פרייסן זאָל שרייבן פּראַנציוזיש און נישט דייטש?!

אַט דער געטאַזי, וואָס האָט דעמאָלט געלעבט אין בערלין אָן אַ דערלוי־בעניש, אומלעגאַל, אַלס אויסלענדער, אַלזאָ נישט קיין פרייס — קומט און פאַר־טיידיקט דעם כבוד פון דער נאַציאָנאַלער דייטשער שפּראַך, און קעגן וועמען? קעגן דעם מלך פון פרייסן בכבודו ובעצמו! וואָס פאַר אַ ״ידישע חוצפה״...

די ״חוצפה״ האָט געקאָסט מענדעלסאָנען אַ שווערן פּראַצעס. מ'האַט אים געהאַלטן ביי אַרוישיקן פון בערלין. סוף כל סוף האָט מען אים געלאָזן אין בערלין, אָבער פרידריך דער גרויסער האָט דאָס מענדעלסאָנען קיין מאָל נישט פאַרגעסן. די פרייסישע אַקאַדעמיע האָט אויסגעקליבן מענדעלסאָנען פאַר אַ מיטגליד, און נישט איין מאָל — יעדעס מאָל ווען מען האָט פאַרגעלייגט דעם מלך פון פרייסן די ליסטע פון די קאַנדידאַטן פאַר דער אַקאַדעמיע, האָט ער מענדעלסאָנס נאָמען פשוט אויסגעמעקט... איינמאָל, דערצײלן אַלטע ביאַגראַפֿן, איז מענדעלסאָן געשטאַנען אויף איין ליסטע מיט קאַטערינע די גרויסע, די מלכה פון רוסלאַנד. דאָ האָט פרידריך דער גרויסער געפונען אַ נייעם גרונט אויסצומעקן מענדעלסאָנס נאָמען. ער זאָל דעמאָלט האָבן געזאָגט: איך קען דאָך נישט באַ־ליידיקן איר מאַיעסטעט די מלכה פון רוסלאַנד און געבן אין דער זעלבער צײַט מיט איר אָט די גרויסע אויסצײכענונג אויך אַ יידן...

אַלזאָ, נישט קיין מיטגליד פון דער פרייסישער אַקאַדעמיע, נישט קיין פּראַפּע־סאָר, נישט קיין אַפיציעלע פּערזענלעכקייט אין פרייסן, נאָר אַ פשוטער ייד, נאָך וועמען די פרומע קריסטלעכע בירגער פון דעם ״מלך־פּילאַסאָף״ פרידריך פלעגן נאַכלויפן אויף די גאַסן פון בערלין און שרייען: ייד, ייד (אַזוי ווי מענדעלסאָן שילדערט דאָס אין אַ בריוו צו הערדערן) — ער איז דאָס געווען ווער ס'האַט גע־הערשט איבער דאָס נייע, אינטעלעקטועלע דייטשלאַנד!

זײַן פאַראַכטער, פרידריך דער גרויסער, האָט געוונען מיליטערישע און פאַ־ליטישע שלאַכטן פאַר דייטשלאַנד. דער ייד מענדעלסאָן האָט אָבער געוונען איינע פון די ערשטע קולטור־עלעשלאַכטן אין דעם נייעם דייטשלאַנד. דורך דעם וואָס ער האָט קאָנסאָלידירט און געשטאַרקט די אויפקלערונג אין דייטש־לאַנד, האָט מענדעלסאָן געהאַלפן דייטשלאַנד צו געפינען איר וועג צום מערב, צו מערב־אײראָפּע, צו דער נייער קולטור פון די אַנדערע מערב־אײראָפּעיִשע פעלקער.

אין בערלין פון פרידריך דעם גרויסן איז מענדעלסאָנס הויז געווען איינער פון די וויכטיקסטע צענטערן פון נייעם דייטשלאַנד. אין זיין הויז האָט מען גע־

קענט טרעפן די באַרימטסטע מענטשן אויף די געביטן פון פּאָליטיק, ליטעראַטור, טעאַלאָגיע און פּילאָסאָפּיע. פּרייטיקצורגאַכטס אָבער פּלעגט ער פּאַרלאָזן זיין גאַנצע קריסטלעכע געזעלשאַפט, כדי אַרײַנצוגיין צו זײַנע בנײַבית און מאַכן קידוש. ער האָט נישט פּאַרגעסן זײַן קידוש צוליב זײַנע קריסטלעכע געסט, ער האָט זיך נישט געשעמט מיט זײַן קידוש. ער האָט זײַנע ײִדישע דלד אמות גאַנץ שטרענג אָפּגעײט. נישט נאָר דײַטשן, אױך אױסלענדישע געסט פּלעגן זיך שטענדיק באַמײנען צו באַזוכן מענדעלסאָנען, ווען זײ פּלעגן דורכפּאַרן דורך בערלין. זײַן הױז איז געווען אַן אַטראַקציע און טרעף־פּונקט פּאַר פּאַרשידענע אײַנטעלעקטועלע קרײַזן פון אײראָפּע, אַ מײן בית ועד לחכמים. זײַן הױז איז גע־ווען ײִדיש, דײַטש און אײַנטערנאַציאָנאַל באַזונדערן סטיל. (אָזױ איז זײַן הױז געווען נישט ווײַניקער אײַנטערנאַציאָנאַל ווי דאָס באַנק־הױז מענדעלסאָן עט קאָ. וועלכע איז געגרינדעט געוואָרן דורך מענדעלסאָנס זון, און עקזיסטירט נאָך ביז הײַנטיקן טאָג אין הײַטלערס דײַטש־לאַנד אַלס אַ כּשרע „אַרײַשע“ אײַנסטיטוציע...).

מען קען קורץ זאָגן: אױסער שפּינאָזאַ, וואָס האָט בכלל אָנגעהויבן צו מש־פּיע זײַן אַ לאַנגע צײַט נאָך זײַן טױט — האָט קײן ײִדישער פּילאָסאָף בײַן צו מענדעלסאָנס צײַטן נישט געהאַט אַזאַ ברייטן און אומפּאַסנדע השפּעה אױף דעם אַלגעמײַנעם קולטור־לעבן אין זײַן לאַנד און אין אַנדערע לענדער, ווי משה מענדעלסאָן! אים האָט מען גערופן דעם „סאָקראַטעס פון דײַטשלאַנד“.

זײַן טיפּער טאַקט־געפּיל, זײַן מענטשלעכע וואַרעמקײט און אָפּנהאַרציקקײט, זײַן האַרמאָניזירנדער טאַלאַנט און זײַן פּאַרשטיין דאָס פּרעמדע און דאָס ווײַטע — האָבן אים געהאַלפּן צו ווערן דער פּראַטאַטיפּ פון פּילאָסאָף, פון דעם אױף דײַטש גערופּענעם „וועל־ט־ווי־זען“ פון דעם דײַטשלאַנד פון 18טן יאָרהונדערט.

5.

ס'איז אַמאָל געמאַכט געוואָרן פון אַ דײַטשן גערמאַניסט, שמידט, אַ בײַ־סיקע באַמערקונג וועגן מענדעלסאָנען, וועלכע איז נאָטירלעך נישט גאַנץ פּרײַ פון אַנטיסעמיטישער טענדענץ: זײַן ײִדישקײט האָט מענדעלסאָנען נישט גע־שאַדט, נאָר געניצט...

דאָס הײַסט אומגעפּער אָזױ: מענדעלסאָן איז געוואָרן אָזױ באַרימט און אײַנפלוסרייך אין אײראָפּע פון 18טן יאָרהונדערט, נישט כּאַטש ער איז געווען אַ ײִד, נאָר גראַד ווייל ער איז געווען אַ ײִד! די אײַנגאַרטיקע אױפ־פּאַסונג וויל זאָגן: מענדעלסאָן פּאַרדאָנקט זײַן גאַנצע ליטעראַרישע און פּילאָ־סאָפּישע קאַריערע, זײַן גרויסע פּאַפּולאַריטעט — גראַד זײַן ײִדישער אָפּשטאַ־מונג, גראַד דעם פּאַקט וואָס ער איז אַרויס פון געטאָ אין דעסױ צו דער רעזי־דענץ פון פּרײַסן. דער ײִד מענדעלסאָן האָט געהאַלפּן דעם פּילאָסאָף מענדעלסאָן צו ווערן אָזױ אוניווערסאַל אַנערקענט. ווײַל אױף די אײַבערזעצונגען פון זײַנע ביכער האָבן זײַנע פּראַנצױזישע, האַלענדישע און אַנדערע פּאַרלעגער צוגעלייגט צו זײַן נאָמען אַ באַזונדערע הוספּה: Juif a Berlin (אַ ײִד פון בערלין). אַט דער טיטל האָט כלומרשט געהאַלפּן מענדעלסאָנען! ווײַל דער טיטל איז געווען אַ חידה פּאַר אײראָפּע, אַ ווונדער, אַ נײַעס, אַ סענסאַציע פּאַר אײ־ראַפּע פון 18טן יאָרהונדערט. אַט דער טיטל Juif a Berlin האָט געעפּנט מענ־

דעלסאָנען טיר און טויערן פון דער אייראָפּעישער געזעלשאַפֿט, דאָס האָט זי געמאַכט נייגעריק, געוועקט זייערע סענסאַציע־באַדערפענישן אַאַז״וו. אַוודאי, אין געוויסע קרייזן פון דעם דעמאָלטדיקן אייראָפּע האָט אַז טיטל ווי Juif a Berlin געקאַנט אויפוועקן נייגעריקייט, אינטערעס און אַפּשר אויך סימפּאַטיע — אָבער, בכלל, אויב מען מעג זוכן אַ דערקלערונג פאַר מען־ דעלסאָנס השפּעה אין אייראָפּע אין זיין זייענדיק אַ ייד, דאַן מוז מען דאָס דאָ־ זיקע פּראַבלעם באַטראַכטן אַ ביסל טיפּער, און דאַן קומט מען צו גאַנץ אַנדערע רעזולטאַטן.

דער דאָזיקער טיטל Juif a Berlin, אויב ער האָט יאָ געהאַט אַ ספּע־ ציעלע באַדייטונג, דאַן איז עס געווען גאַר אַן אַנדערע, און אין אַ גאַנץ אַנדערע ספּערע. דאָס האָט זייער ווייניק צו טאָן מיט נייגעריקייט, אינ־ טערעס און סימפּאַטיע.

אַט גראַד דער פּאַקט פאַר זיך אַליין, דער פּאַקט וואָס אַ ייד, אַ פּשו־ טער געט אַייד, איז געווען טוביעקטיוו (פון זיך אויס) פּעיק, און ס׳איז אים אַביעקטיוו (פון דער וועלט אויס) מעגלעך געווען, צו דערגרייכן דעם שפּיץ פון דער פּירונג פון דער דייטשער אויפקלערונג, ליטעראַטור און פּילאָזאָפּיע, אַט דער דאָזיקער פּאַקט, וואָס דער ייד פון דעסויער געטאָ האָט געקענט (ס׳ר ביעקטיוו און אַביעקטיוו) ווערן אַ גייסטיקער פּירער פון די פּראַגרעסיווע שיכטן אין דייטשלאַנד — אַט דאָס אַליין האָט געמוזט דינען אַלס דער שטאַרקסטער באַווייז פאַר דעם אַמת פון דער אויפקלערונג, אָדער פאַר דעם, אַז די אויפ־ קלערונג איז אמת. איז בכלל אויפקלערונג מעגלעך? קען מען די אויפקלערונג פאַרווירקלעכן? דאָס האָבן זיך אָפּט געפּרעגט די אויפקלערער אין פאַרשידענע לענדער. און דער Juif a Berlin האָט געענטפּערט: יאָ און יאָ! דער ייד מענדעלסאָן האָט געראַטעוועט און באַזירט דעם גלויבן אין די אייראָפּעישע און דייטשע אויפקלערונג — נישט נאָר דורך זיין פּילאָזאָפּיע, נאָר דווקא דורך זיין פּערזענלעכקייט, ד״ה דורך זיין יידישער פּערזענלעכקייט.

דער ייד מענדעלסאָן האָט דורך זיין יידישקייט באַוויזן, אַז די אידע־ אַלן פון דער אויפקלערונג: גלייכהייט, פּרייהייט, טאָלעראַנץ, האַרמאָנישע באַ־ ציונגען צווישן פעלקער און רעליגיעס — זיינען מעגלעך, זיינען דורכפיר־ באַר.

אַזאָ, נישט ווי יענער גערמאַניסט זאַגט. נישט מענדעלסאָן פּערזענלעך איז געווען אַ „נוצגעניסער“ פון זיין יידישקייט. נאָר, פאַרקערט, די אַייראָ־ פעישע אויפקלערונג אַליין האָט דעם גרעסטן נוצן געצויגן פון מענדעלסאָנס יידישקייט! דער טיטל Juif a Berlin איז נישט געווען קיין פּראַפּאָגאַנדע פאַר מענדעלסאָנען, נאָר — פאַר דעם נייעם, פּראַגרעסיוו אייראָפּע, דאָס איז געווען אַ בשורה פון אַ נייעם גייסט אין די פּאָליטישע און רעליגיעזע באַציונגען פון די פעלקער. דער טיטל Juif a Berlin איז געווען אַ גרויסע דערמונטערונג און אַ מאַראַלישע שטאַרק־ קונג פאַר די אייראָפּעישע אויפקלערער אין זייער קאַמף פאַר אַ נייער קולטור. אַזאָ: מענדעלסאָנס יידישקייט איז נישט געווען קיין טפּל, קיין דרך אַגב־ זאָך, נישט פאַר אים אַלס דייטשער פּילאָסאָף און נישט פאַר דער דייטשער אויפקלערונג. זיין יידישקייט איז געווען אַ זייער וויכ־ טיקער פּאַקט פאַר פון אַ גאַנץ באַזונדערס פּאַזי־

טיוון ווערט אין דעם קאמף פאר אויפקלערונג
אין דייטשלאנד און אייראפע!
משה מענדעלסאָן, דער Juif a Berlin איז אזוי געוואָרן, און דווקא אַלס
י. ד. דער סימבאָל פון דעם גרויסן עקספערימענט אין מאָדערנעם אייראָפע,
וואָס האָט געהייסן „אויפקלערונג“.

.6

דער דייטשער פילאָסאָף מענדעלסאָן איז נישט געווען אזוי
אומשטערבלעך, ווי זיינע חסידים און באַוונדערער האָבן געגלויבט. שוין אין די
לעצטע פאַר יאָר פאַר זיין טויט, איז זיין פילאָסאָפיע, ווי בכלל די גאַנצע ספּע-
קולאָטיווע וועלט פון דער אויפקלערונג, געוואָרן באַזיגט און איבערגעשטיגן דורך
צוויי שטאַרקע גייסטיקע באַוועגונגען: (1) דורך קאַנטס „קריטיציזם“, וועלכן
מענדעלסאָן האָט אַפילו נישט געוואָלט פאַרשטיין, וועלכע איז אָבער געוואָרן די
הערשנדע פילאָסאָפיע, שפּעטער נאָך מער אַנטוויקלט דורך שלמה מימון,
פּיכטע און אַנדערע. (2) דורך דער ראַמאַנטישער באַוועגונג (איך מיינ די
ליטעראַרישע און פילאָסאָפישע ראַמאַנטיק), וועלכע איז געווען געפירט פון
געטע, יאָקאָבי, שלעגל און הערדער, דורך דעם
„שטורעם און דראַנג“ גייסט.

דער גאַנצער דור פון די אויפקלערערישע פילאָסאָפּן — איז פון די 80ער
יאָרן פון 18טן יאָרהונדערט אָן אזוי ווי קיין מאָל גאַרנישט עקזיסטירט, בטל
ומבוטל, אָפּגעשלאָגענע הושענות. מען האָט זיי זייער שנעל לגמרי פאַרגעסן.

דאָס וואָלט אויך געווען דער גורל פון דעם אויפקלערער רישן
פילאָסאָף מענדעלסאָן, ווען ער וואָלט אויך נישט געווען רבי משה
מסווי, רמ"ד, ווען ער וואָלט נישט געווען דער ערשטער טרעגער און
פאַרטרעטער פון דעם יידישן שושן פראָבלעם. יא, נאָך מער,
דער ערשטער טרעגער פון פראָבלעם ייִדנטום-וועלט אין דער מאָדערנער ייִדי-
שער געשיכטע.

ייִדנטום און וועלט! דאָס איז איינע פון די ברענענדיקסטע פראָבלעמען אין
ייִדישן לעבן און דענקען פון די טעג, ווען ס'האָבן זיך אָנגעהויבן בילדן ייִדישע
ישובים מחוץ לאַרץ-ישראל. פון די טעג פון ייִדיה האַלכסנדרוני
(פּילאָן) איבער משה מענדעלסאָן, דעם „ייִדן פון בערלין“, ביז צו אונדזער היינ-
טיקן טאַג, האָבן זיך די בעסטע ייִדישע דענקער באַמיט צו געפּינען אַ לייזונג
פאַר דעם גאַנצן קאָמפּלעקס פון פראָבלעמען און באַציונגען, וועלכע ליגן אין
דער ספּערע צווישן ייִדנטום און „וועלט“. דאָס דאָזיקע פראָבלעם האָט פאַרש-
דענע פּנימער: אַ מעטאָפּיזישן פּנים, אַ ריין רעליגיעז, אַ ספּעקולאַטיוו-פּילאָ-
סאָפּישן, אַ נאַציאָנאַלן, אַ געזעלשאַפּטלעכן, אַן אַלגעמיינן קולטורעלן, אַ סאַציאַל-
לאַגישן — און אַנדערע פּנימער, וועלכע אידן קען דאָ נישט אויסרעכענען און
נישט באַלויכטן.

פון די טעג פון ייִדיה האַלכסנדרוני ביז אויף היינטיקן
טאַג, האָט יעדער ייִדישער דענקער געהאַלטן פאַר זיין גרעסטער פּליכט צו בויען
אַ בריק צווישן ייִדנטום און צווישן דעם וואָס איז אויסערהאַלב פון ייִדנטום,
אַלזאָ לאַמיר פשוט זאָגן: „וועלט“. פיל פון זיי האָבן פאַרבראַכט זייער גאַנצן

לעבן אין קלייבן שטיינער און אנדערע מאטעריאלן פאר זייערע בריק. און ליי-
 דער האבן זיי נישט זוכה געווען צו קומען צו דער בריק אליין...
 אין דער מאדערנער יידישער געשיכטע איז משה מענדעלסאן געווען דער
 ע ר ש ט ע ר ב ר י ק - ב ו י ע ר צווישן ייִדנטום און ״וועלט״.
 דאָס מאַטעריאַל און די זיילן פון דער בריק שטאַמען פון דעם ייִדנטום און
 פון דער ״וועלט״.
 דער באַזיס — איז געווען די אייראָפּעיִשע אויפקלערונג און אַ באַ-
 זונדערע ייִדיש־פּילאָסאָפּישע סיסטעם, וועלכע מיר וועלן באַהאַנדלען אין אַ
 צווייטער אָפּהאַנדלונג.

„צוקונפֿט“, יאָנואַר 1937.

משה העם — דער פילאסאף

1.

איינער פון די באדייטנדסטע געשטאלטן פון ייִדנטום אין ניינצנטן יאָר־הונדערט, און צו גלייכער צייט פון די פיאָנערן פון אייראָפּעישן סאָציאַליזם, טרוימער און קעמפּער — איז געווען משה העס, וואָס האָט זיך צו ערשט שטענדיק גערופן: מ א ר י ט י, נאָר ווען ער האָט זיך שפּעטער שטאַרק אָנגעשטויסן אויף דעם בעסטאַלישן דייטשן אַנטיסעמיטיזם (וואָס איז נישט קיין אַריגינעלע דערפּינדונג פון היטלער און גענאָסן), האָט ער אויסגעשרייען: ניי, נישט מאָריטן, איך הייס טאַקע מאָזעס!...

די היסטאָרישע גערעכטיקייט פאַרלאַנגט, אָן מ'זאל אומקערן דעם סדר פון דער אויבנדיקער קורצער און אַלגעמיינער „באַשרייבונג“: פון די פיאָנערן פון אייראָפּעישן סאָציאַליזם און פון די צענטראַלסטע געשטאלטן פון ייִדנטום אין 19טן יאָרהונדערט, וואָרעם, צו ערשט איז דאָך געווען דער דייטשישער סאָציאַליסט, דער גרינדער פון יענעם „וואָרן סאָציאַליזם“, וועלכן מאָרקס און ענגעלס האָבן שאַרף איראַניזירט און באַקעמפּט — און ערשט שפּעטער איז נתגלה געוואָרן דער ייִד אין העסן. צוערשט דער אַסימילירטער אינטערנאַציאָנאַל אַריענ־טירטער מאָריטן, שפּעטער איז געקומען צום אויסדרוק דער ייִדישער משה אין יענעם מאָריטן. צוערשט זיינען געפלאַנט און פאַרפאַסט געוואָרן יענע סאָציאַליסטישע און רעוואָלוציאָנערע שריפטן, וואָס האָבן געבראַכט די בשורה פון פרייהייט פאַר אַ פאַרשקלאַפּטער וועלט — און ערשט שפּעטער האָט זיך העס דער־מאַנט אָן זיינע אייגענע ד' אמות, אָן אַ פּראַבלעם, פון וועלכער מאָרקס און ענגעלס האָבן גאָר נישט געוואָלט וויסן און הערן. ערשט שפּעטער איז ער אַרויס מיט זיין רעוואָלוציאָנערן „רוים און ירושלים“, וואָס האָט אַרויסגערופן אַ שאַרפע אַפּאָזיציע און פאַרווונדערונג סיי אין זיין סאָציאַליסטישע וועלט, סיי אין דער ייִדישער טעאַלאָגיש־אַסימילאַטאָרישער סביבה פון מערב־אייראָפּעישן ייִדנטום. בעת יענע האָבן אין אים געזען אַ מין „רענעגאַט“, אַ נאַציאָנאַליסט, שאַוויניסט, וואָס וויל ניט וואָרטן אויף דעם גרויסן טאָג פון וועלט־באַפּרייונג און זוכט אַ וועג צו לייזן דאָס נאַציאָנאַלע פּראַבלעם פון זיין אייגענעם, פּאַלק אויף אַ נייעם און עפּעס משונהדיקן אופן — האָבן זיינע אייגענע ברידער, די אַווי־גרופּענע „גלויבנס־גענאָסן“ נישט געעפּנט זייערע אַרעמס, כדי צו מקבל־פנים זיין דעם גרויסן בעל־תשובה, דעם פאַרלאָרענעם זון, וועלכער האָט מיט אַזוי פיל ליבע און באַגייסטערונג צוריקגעקערט צו זיין מאַמעס הויז, און געוואָלט מיט זיין גאַנץ לייב און זעל ווערן ווידער אַ טרייער זון. טויב זיינען געווען די אַפיציעלע רעפּרעזענטאַנטן פון אַמאָליקן פּראַנצויזישן און דייטשישן אַסימילירטן ייִדנטום און האָבן נישט געהערט די שטימע פון יענעם צוריקקערנדיקן זון, וואָס

האָט זיי געבראַכט אַ נייעם גלויבן און אַ פּרישע האָפּענונג, האָט זיי אויפגעריסן אַ נייעם הימל. געעפנט נייע האַריוואַנטן. זיי האָבן געוואַלט שלאָפּן, שאַשטיל, נאָר נישט קיין טומל מאַכן, טומל מאַכט „רשעות“ (אַנטעסימיטיזם אויף דעם לשון פון די דייטשישע יידן, וואָס באַנוצן אָפּט העברעיִשע ווערטער פאַר ענינים, וועגן וועלכע מען דאַרף נישט צו פיל ריידן, אָדער אויב יאָ — זאָל דער דייטש חס־ושלום נישט פאַרשטיין...), לאַז רויס אויפלעבן, לאַז איטאַליע אויפשטיין — מיר ווילן ביי אונדז קיין תּחית־המתים נישט. רויס יאָ, ירושלים — חס־ושלום.

די צייטן האָבן זיך געענדערט. די אייניקלעך פון משה העס' ייִדישע קרייִטיקער זעען ווי ווייניק זייערע זיידעס האָבן פאַרשטאַנען דעם נביא פון סאַציאַליזם און ייִדישן נאַציאָנאַליזם — ס'איז אָבער אפשר אַ ביסל צו שפּעט. די מצבה אויף העס' קבר ווערט איצט געשענדט פון מענטשן, וואָס זיינען מחלל אויך דעם נאָמען סאַציאַליזם, וועלכער איז געוועזן דער אינהאַלט פון העס' לעבן און קעמפּן. אין דעם ייִדישן נאַציאָנאַלן לאַגער איז ער געוואָרן אַ נביא און פּיאָנער, אין סאַציאַליסטישן לאַגער אָבער איז נישט ער געווען דער זעער. דעם ניצחון האָט געהאַט יענער פּאָלקסברודער פון וועלכן העס האָט גאַנץ אין אָנהייב גע־שריבן אַ דריטן פּאָלקסברודער (אויערבאַך): „שטעל דיר פאַר רוסאַ, וואַלטער, האַלבאַך, לעסינג, היינע און העגעל אין איין פּערזאָן פאַראייניקט, נישט צוואַ־מענגעוואָרפן — דאָן האַסטו ד״ר מאַרקס“... ער, קאַרל מאַרקס, און אַנדערע כּוחות און שטרעמונגען.

נישט וועגן דעם מיטקעמפּער און קאַנקורענט פון מאַרקסן און נישט וועגן דעם מחבר פון „רויס און ירושלים“ — נאָר וועגן דעם פּי ל אַ ס אַ ף משה העס זאָל דאָ גערעדט ווערן, און נאָר אַ פאַר הויפּטשטריכן וועגן דער דאָזיקער טעמע וואָס פאַרלאַנגט און פאַרדינט אַן אויספירלעכע באַהאַנדלונג.

2.

משה העס' פּילאָסאָפּישע וועלט־אַנשויונג איז געשפּייזט געוואָרן פון אַ ריי פאַרשיידענע קוועלן; פון איין זייט ב ר ו ך ש פ י נ א ז א און די אייראַ־פּעישע אויפקלערונג פון 18טן יאָרהונדערט, פון דער אַנדערער זייט — די סיס־טעמען פון אַזוי־גערוּפּענעם „דייטשישן אידעאָליזם“, איבערהויפּט ה ע ג ע ל און זיינע נאַכפּאָלגער. איינער פון די וויכטיקסטע און אַנטשיידנסטע מקורות פאַר דער פּילאָסאָפּישער אַנטוויקלונג פון י ו נ ג ן העס איז אָבער געוויס גע־ווען ל ו ד ו ו י ק פ ו י ע ר ב א כ ס פּילאָסאָפּישע וועלט אַנשויונג, וואָס האָט אַרויפגעדריקט איר שטעמפל נישט נאָר אויף דער טעאָלאָגיע רעליגיאָנס־פּילאָ־סאָפּיע און רעליגיאָנס־פּסיכאָלאָגיע פון 19טן יאָרהונדערט, נאָר אויך אויף דעם סאַציאַליסטישן געדאַנק פון די פאַרשיידענע ריכטונגען, פון ק א ר ל מ א ר ק ס און פ ר י ד ר י ך ע נ ג ע ל ס אָן ביז צו דעם מאַדערנסטן דיאַלעקטישן מאַ־טעריאַליזם פון פ ל ע כ א נ א ו ו , ל ע נ י ן און זייערע שולן* באַקאַנט זיינען ענגעלסטעס ווערטער וועגן דער גרויסער השפּעה וואָס פּויערבאַך האָט גע־האַט אויף מאַרקסן און אים, אויפן גאַנצן דור פון די אַזוי־גערוּפּענע 48ער רע־

* אויספירלעך האָב אין די דאָזיקע טעמע באַהאַנדלט אין מיין דייטשישן בוך „לודוויק פּויערבאַכס פּילאָסאָפּיע, אורשפּרונג און שיקוואַל“, בערלין, 1931.

וואָלוציאָנערן און אויף די שעפּער פון דעם מאָדערנעם סאָציאַליזם. און נאָך אין די לעצטע יאָרן האָט קאַרל קאָמטסקי באַטאָנט, אַז דער היסטאָרישער מאַטעריאַליזם איז באַזירט אויף פּויערבאַכס קאָטעגאָרישן אימפּעראַטיוו: „מענטש, באַנגוג זיך מיט דער געגעבענער וועלט!“ *

אַט יענער אימפּעראַטיוו האָט שטאַרק באַאיינפלוסט אויך אונדזערע אידיעישע ריכטונגען. אײך וויל דאָ נישט אונטערזוכן, אויף ווי ווייט פּויערבאַך איז געווען אַן אמתער מאַטעריאַליסט און ווי איז זײן מאַטעריאַליזם צו פאַרשטיין אין פאַרבינדונג מיט זײן אַלגעמײנעם פּילאָסאָפּישן סיסטעם. דער פאַקט איז, ווי אַזוי איז ער געווען דער רבי פון די פירער פון היסטאָרישן מאַטעריאַליזם אין 19טן יאָרהונדערט, פונקט אַזוי האָבן ביי אים געלערנט אויך די אַנהענגער פון דער אײַדיע אַליסטיש-מעטאָפיזיקער וועלט־אַנשויונג. אויך ביי זײ איז ער געווען אַ גײסטיקער וועג־ווײַזער.

דער ספּעציפּישער פּויערבאַכסישער פּאָזיטיוויזם האָט אין אַ סך הינזיכטן געקענט שפּייזן און באַפּרידיקן יענע פאַרשיידענע, דיִוערגירנדיקע ספּעקולאַטיוו־פּאָליטישע סיסטעמען. אַזוי איז פּויערבאַך געווען אין די פּערציקער יאָרן פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט דער פּילאָסאָפּישער פירער פון די פאַרשיידנסטע אַפּאָזיציע גרופּעס אין דײַטשלאַנד, אין דער אידעיש־פּילאָסאָפּישער וועלט, ווי אויך אין די פּאָליטישע לאַגערן. אַלע אומצופּרידענע עלעמענטן אין די פאַרשיידענע ספּערן פון דער דעמאָלטדיקער דײַטשישער פּאָליטיק און קולטור, סײַ די וואָס האָבן זיך באַמיט צו ברעכן דעם שווערן יאָך פון העגעלס אַבסאָלוטיסטישער פּילאָסאָפּיע, סײַ די וואָס האָבן אָנגעפירט מיט דעם קאַמף קעגן דעם הערשנדיקן רעזשים אין דײַטשלאַנד — אַלע האָבן זײ געפונען אין פּויערבאַכן זייער פּאָנע־טרעגער. ווער עס האָט געהאַט דעמאָלט וועלכע ס'איז שייכות מיט רעוואָלוציע און אומווערטונג פון די הערשנדע ווערטן — האָט זיך געפּילט פאַרבונדן מיט פּויערבאַכן, יענעם אינזאָלירטן און צוריקגעצויגענעם דענקער, אין וועמענס הענט די היסטאָרישע אַנטוויקלונג האָט אַרײַנגעשטופּט די פּאָן פון רעוואָלוציע, ער אָבער איז געשטאַנען און זיך געספּקט, געוונדערט, און ווייטער נישט געגאַנגען. מאַרקס, ענגעלס און די גאַנצע רעוואָלוציאָנער־געשטימטע אינטעליגענץ אין דײַטשלאַנד האָבן זיך באַלד אַרומגעזען, אַז לודוויק פּויערבאַך איז בכלל נישט קײן פּאָליטישער פירער און נישט זײַער פירער. די אַמאָליקע פאַרברענטע חסידים זײנען געוואָרן שאַרפע מתנגדים פון אַמאָליקן רבין — אָבער דאָס איז אַ קאַפּיטל פאַר זיך.

וואָס מער מען באַטראַכט די אידעישע אַנטוויקלונג פון דער באַוועגונג פון יענעם „אמתדיקן סאָציאַליזם“, ווערט פאַרשטענדלעך ווי אַזוי אַט די דאָזיקע באַוועגונג איז געשטאַנען אונטער פּויערבאַכס שטאַרקער השפּעה.

דער גרינדער פון אַט דער דאָזיקער באַוועגונג, משה העס, וואָס איז אויף דעם אידעיש־פּילאָסאָפּישן געביט געווען אַ סך שעפּערישער און באַדייטנדער זײַנע מײסטע מיטקעמפּער, קאַרל גרין ** און אַנדערע — האָט גע־

* אין זײן בוך וועגן זײן היסטאָרישן מאַטעריאַליזם, 1927, 2, זײט 105.

** קאַרל גרין האָט פּיל גערעדט וועגן „אמתער“ אויפקלערונג, „אמתער געזעלשאַפּט“ אַזױ. זײנע אויספירונגען האָבן שטאַרק גערייצט מאַרקס און ענגעלס, וואָס האָבן איראַנש אָנגערופן גרײנס און העס'ס סאָציאַליזם מיטן נאָמען „וואָרן סאָציאַליזם“. אויך אין „קאָמוניס־

הערט צו די ערשטע דייטשישע סאָציאַליסטן, וואָס האָבן געבויט אַ בריק צווישן דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג און פּויערבאַכס ראַדיקאַלן „הוּמאַניזם“; פיל פון די דייטשישע לינקע אידעאָלאָגן האָט גראַד משה העס געוווּזן דעם, וועג צו פּויערבאַכס סיסטעם. און אַזוי אַרום געפינען מיר טאַקע אין העס' ערשטע שריפטן שטאַרקן שפורן פון פּויערבאַכס השפּעה. אין זיין שריפט „די אייראָפּעיִ-שע טריאַרכע“ (1849) שילדערט העס פּויערבאַכן ווי דעם „דייטשישן דייטש“ — צום אונטערשייד פון די „פּראַנצויזישע דייטשן“, ווי היינע, לויבע און אַנ-דערע, און פון די „ענגלישע דייטשן“, ווי בערנע, גוצקאָו אַאִז“ וו. — וואָס קעמפט אויסשליסלעך פאַר גייסטיקער פּרייהייט. אויך אין זיינע אַנדערע שריפטן פון יענע יאָרן, וווּ העס באַטאָנט, אַז פּויערבאַכס סיסטעם איז דער לאַגישער נויטווענדיקער פּועלייזאַצא פון העגעלס סיסטעם, זעט מען מיט וואָסער באַוונ-דערונג און באַגייסטערונג ער באַצייט זיך צו זיין רבינן.*

איינער פון די וויכטיקסטע פּויערבאַכיאַנישע גרונט-געדאַנקען, וואָס האָט אַזוי שטאַרק באַאיינפלוסט דעם יונגן העס איז געווען יענע הומאַניסטישע אַנטראַ-פּאָלאָגיע, די לערע פון מענטשן און זיין שטעלונג אין דער וועלט. דער „דייטשי-שער אידעאָליזם“, ספּעציעל די סיסטעמען פון פּיכטע און העגעלן האָבן גע-שטעלט אין מיטלפונקט דעם מעטאָפיזישן אַדער דערקענטניש-טעאָרעטישן „איך“. (פּיכטע, למשל; דער איך שאַפט זיך זעלבסט און שאַפט אַ „נישט איך קעגן זיך“). דער דאָזיקער „איך“ — ווי אַן אויסגאַנגס-פונקט און צענטער פון גאַנצן דענקען — איז געווען העסן און זיינע פּריינד צו „אַבסטראַקט“, צו „טעאָרע-טיש“, צו שטאַרק אַטאָמיזירט, אָפּגעריסן פון דער וועלט, און ווירקלעכקייט, אַן שום פאַרבינדונג מיט דער געזעלשאַפט, אַ מין אַטאָם, וועלכער עקסיסטירט נאָך אין איך און פאַר זיך, פון איר קען קיין געזעלשאַפט און קיין ווירקלעכקייט נישט ווערן. אין דעם דאָזיקן „איך“ האָבן העס און זיינע חברים געזען אַ מין פאַרזע-צונג פון דער לייבניצישער „מאנאדע“, וואָס איז דער פּרינציפ פון לעצ-טער און העכסטער איינהייט, האָט אָבער, — ווי לייבניץ האָט אַליין געזאָגט — קיין „פענצטער“ נישט, ד"ה איז אָפּגעשלאָסן, איזאָלירט, אַן פאַרבינדונג מיט דער ווירקלעכקייט אויסער זיך.

יענער דור האָט געזוכט נישט דעם מעטאָפיזישן איך, נאָר דעם ווירק-לעכקייט פון מענטשן דעם ממשותדיקן טרעגער פון לעבן און ווירקלעכקייט; דאָס איז נישט יענער „איך“, וואָס שאַפט די וועלט פון זיך אויס, נאָר דער „מענטש“ מיטן „מענטשן“ ווי אַ טייל פון אַן אַרגאַנישער גאַנצקייט, ווי אַ פּרט פון אַ כּלל, ווי דער וואָס טראַגט אין זיך די געזעלשאַפט און האָט אַ פענצטער צו דער ממשותדיקער ווירקלעכקייט; ווי, דער מענטש, וואָס עס אַנטפלעקן זיך אַלע דערשיינונגען פון דער געזעלשאַפט, וועמעס לעבן און עקזיסטענץ קענען גאַרנישט ווערן געדאַכט און פאַרגעשטעלט נאָר אין די ווירקלעכע פאַרמען פון דער געזעלשאַפט.

די יסודות פון אַט דער קאָנצעפּציע פון „מענטש“ האָט העס געקראָגן פון

סישן מאַניפעסט“ (4טע אויפלאַגע, 1890, זייט 27) רופן זיי אַן די „וואַרע“ סאָציאַליסטן, כאַטש זיי זיינען ביידע צווערשט געשטאַנען גאַנץ נאָענט צו דער אידעאָלאָגיע פון העסן.

* זע, צום ביישפּיל, העס' בריוו צו בערטאָלד אויערבאַך (1841) פאַרעפנטלעכט אין „אַר-כיוו צו דער געשיכטע פון דעם סאָציאַליזם אין דער אַרבעטער-באַוועגונג“, אַרויסגעגעבן פון גרינבערג, 10, אויך „סאָציאַליסטישע שריפטן“ (אַרויסגעגעבן פון זלאַציסטי).

פּויערבאַכן, וואָס האָט געשטעלט דעם מענטשן בכלל אין מיטלפונקט פון דעם קען, וואָס האָט מיט פיל שאַרפּקייט נאַכגעוויזן די אַנטראָפּאָלאָגישע עלעמענטן אין דער אַלטער און נייער טעאָלאָגיע, וואָס האָט אויסגערופּן: די גאַנצע טעאָלאָגיע איז מער נישט ווי אַ מין אומגעקערטע אַנטראָפּאָלאָגיע. בעת העס האָט אָנגעהויבן צו פאַרטערען זיין שטאַנדפּונקט פון דער „פּילאָסאָפּיע פון גאָט“ * — האָט ער זיינע כלי־זיין גענומען פון פּויערבאַכס אַרסענאַל. דאָס איז זיין שפּראַך וואָס ער רעדט, מיט זיינע אַרגומענטן באַקעמפט ער העגעלס שול און פּאָדערט די באַניינג פון לעבן און דענקען אין דייטשלאַנד. שטאַרק פאַרבונדן מיט דער ממשותדיקער פּאָליטישער ווירקלעכקייט, דערקלערט העס, אַז ער וויל גאַרנישט מער וויסן און הערן פון דעקאַרטס באַרימטן „איך דענק (Cogito, ergo sum) (און גראַד פּויערבאַך איז געווען דער ערשטער דענקער, וואָס האָט דערקלערט, אַז דער אָנהייב פון פּילאָסאָפּירן מוז זיין נישט „איך דענק“ — נאָר „מיר דענקען“). דער „איך“ איז נישט סטאַטיש פּערמאַנענט, אויך ער איז דינאַמיש אַריינגעשטעלט אין אַ פּראָצעס פון שטענדיקער באַוועגונג און שטענדיקן ווערן. אויך דער באַוויסטזיין פון מענטשן געפינט זיך אין אַן אויפֿ־הערלעכער וואַנדלונג און אַנטוויקלונג. וואָס איז פּערמאַנענט? די דאָזיקע אַנט־וויקלונג. אזוי ווי פּויערבאַך באַטראַכט אויך העס דעם מענטשן ווי די העכסטע ווירקלעכקייט. פון דעם שטאַנדפּונקט אַטאַקירט ער שאַרף די אַבסאָלוטיסטישע פּילאָסאָפּיע און טעאָלאָגיע. אויך דער קולמינאַציע־פּונקט פון העגעלס כּיסטעם, דער „אַבסאָלוטער גייסט“, ווערט פון העסן נישט פאַרשוּנט. ער באַטראַכט דעם „אַבסאָלוטן גייסט“ ווי קריסטלעך געפאַרנט, ווי אַ מין קריסטלעכן גאָט, וואָס לאָזט קרייזיקן זיין עלטסטן זון, האָט שטאַרק הנאה פון קרבן און בויט אויפן גרונט פון דעם קרבן זיין קירכע. די אַבסאָלוטע רעליגיע און אַבסאָלוטע מידינה זיינען אין העס' באַטראַכטונגען נישט מער אַן אויסדרוק פון דעם אַבסאָלוטיזם פון די הימלישע און ערדישע טיראַנען, וואָס אונטערדריקן זייערע שקלאַפן אויף אַן „אַ ב ס אַ ל ו ט י ס ט י ש ן“ אופּן.

אין שאַרפּסטער אַפּאָזיציע צו דעם „טעאָלאָגישן באַוויסטזיין“ באַמיט ער זיך צו באַזירן די גאַנצע פּילאָסאָפּיע אויף אַ נייעם פּרינציפּ: פּרינציפּ פון דער טאַט. דער גאָט פון דער אַלטער פּילאָסאָפּיע — זאָגט העס — האָט געזאָגט דעם מענטשן: „בזעת אפך תאכל לחם“, מיט דעם שווייס פון דיין פנים זאלסטו עסן ברויט. אָבער דאָס ערשטע וואָרט, וווּ עס אַנטפלעקט זיך דער פּרייער גייסט פון מענטשן, איז דאָס באַקאַנטע וואָרט שפּינאַזאָס: „גאָט איז וואָס באַגינסטינקט די טעטיקייט וואָס העכערט די לעבנס־לוסט“. די „אַרבעט אין שווייס פון פנים“ האָט פאַרוואַנדלט דעם מענטשן אין אַ שקלאַף, די טעטיקייט, וואָס ווערט גע־שפּייזט פון לוסט — וועט דעם מענטשן פריי און גליקלעך מאַכן.

ווען העס האָט שפּעטער באַהאַנדלט די פּראַבלעמען פון „פאַרשריט און אַנטוויקלונג“ (1844), האָט ער געשטעלט אין מיטלפונקט דעם געדאַנק פון ל י ב ע, ווי פּויערבאַך האָט אים פּרייער פאַרטראַטן אין דער דייטשישער פּילאָסאָפּיע, אין אַזאַ גייסט פּאָדערט ער דעם סאַציאַליסטישן אומבוי פון דער־ציונג און אַרבעט. ער פאַרלאַנגט אויפצורייכטן אַ נייע געזעלשאַפּט, וואָס זאָל

* פאַרעפּנטלעכט אין דער דייטשישער שריפט 21, בליקן פון דער שווייץ“ (אַרויסגעגעבן פון הערעוועג); זע, העס סאַציאַליסטישע שריפטן (ולאַזיסטי).

זיין באזירט אויף דעם פרינציפ פון ליבע. וואָרײַם, וואָס די מענטשהייט שטייגט אַלץ ווייטער אויף דעם לייטער פון פולקאָמענהייט, אַלץ מער און מער באַפרייט זי זיך פון קאַמף, פון ווידערשפרוך און שנאה, אַלץ נענטער קומט זי צום אידעאַל פון אַ לעבן געבויט אויף ליבע. מיר שטייען — רופט אויס העס מיט באַגייס־טערונג — אויף דער שוועל פון דער נייער וועלט פון ליבע און מיר פאַרלאַנגען. אַז זיינע טויערן זאָלן געעפנט ווערן. אַוודאי, מע טאָר נישט צו שטאַרק אידענ־טיפיצירן פויערבאַכן און העסן אויך אין דעם פרט, עס זיינען דאָ אַ סך ניוואַנסך אונטערשיידן צווישן דער „ליבע“ פון הומאַניסטישן פילאָסאָפּ פויערבאַך און יענער „ליבע“, פון דעם סאָציאַליסטישן קעמפער משה העס. העס איז פיל וויי־טער געגאַנגען, און פיל קאַנקרעטער און פראַקטישער פון זיין רביין. פון דעסט־וועגן מוז מען גאַנץ באַזונדערס דערזען וויפיל האָט העס געשעפּט פון פויער־באַכס קוואַל. העס האָט זיך אויך שטאַרק באַמיט צו באַפרייען דעם פויערבאַכ־יאַנישן הומאַניזם פון זיינע טעאַלאָגישע און מעטאַפיזישע עלעמענטן, כדי אים צו כשרן און צוגרייטן ווי אַ באַזע פאַר זיין סאָציאַליסטישע טעאָריע און פראַקטיק. ער, דער „קאָמוניסטישער רבי“, ווי קאַרל מאַרקס האָט אים גערופן, האָט זיך זייער משתדל געווען אַריבערצופירן פויערבאַכס געדאַנקען וועגן גע־מיינשאַפט, מענטש און ליבע פון דער פילאָסאָפּישער אַבסטראַקציע אין דער ספּערע פון דער רעוואַלוציאַנערער טאַט אין דער געזעלשאַפֿט־פּאָליטישער ווירק־לעכקייט פון זיין צייט. העס וואַלט זיך נישט אַזוי שטאַרק באַמיט ווען ער וואַלט נישט געווען געקומען צו דער איבערצייגונג, אַז פויערבאַך און זיין סיסטעם זיי־נען אַ מעכטיקער שטיצפונקט פאַר דעם נייעם סאָציאַליזם.*

אַוודאי, העס האָט אויך געשפּירט, אַז דער פויערבאַכיאַנישער הומאַניזם אַליין איז נישט גענוג, און ער פרוּווט אויך אָפטער דורכצוברעכן די גרענעצן פון דעם דאָזיקן הומאַניזם, ווי געזאָגט. אין זיין איבערבליק איבער די „סאָציאַ־ליסטישע באַוועגונג אין דייטשלאַנד“ (1844), איז העס פול מיט לויב פאַר פּויער־באַכס אַנטראַפּאָלאָגיע. אויך ער באַטראַכט דעם מענטשן ווי דעם העכסטן יסוד פון קונסט און וויסנשאַפט, זייער שעפּער און טרעגער, אָבער דאָ הייבט אָן העס זיך און זיין לייענער צו פרעגן: ווי איז דאָס אייגנטלעך געשען, אַז דער מענטש האָט פון ששת ימי בראשית אָן געהאַלטן אין איין מאַכן זיין אייגן ווערק פאַר זיין שעפּער? ווי אַזוי איז ער געוואָרן אַ שקלאַף און אַ דינער פון זיינע אייגענע מעשי־ידין, פון די ווערק פון זיינע הענט און גייסט? אונטערדעוואָרפן זיין קערפּער און נשמה צו די פראַדוקטן פון זיין אייגענעם גייסט, וואָס זיינען געוואָרן איבער־מענטשלעכע און איבערנאַטירלעכע וועזנס? פאַר וואָס זשע האָט די אַנטוויקלונג פון דער מאַכט פון מענטשן אים אַלץ מער און מער געמאַכט שוואַכער און אומ־באַהאַלפּענער, ביז ער איז געזונקען צו דער נידערקסטער שטופּע און איז גע־וואָרן אַ שקלאַף פון געוואַלטיקן און אַלמעכטיקן גאָט, ד״ה, פון געלעט,

„מ מ ו ן ?“

שוין בלויז דורך דעם שטעלן און פאַרמולירן פון דער דאָזיקער פראַגע ברעכט משה העס דורך די גרענעצן, וואָס ס'האָט געצויגן פויערבאַך וואָס האָט מער נישט געקענט ווי דעם איין און איינציקן גאָט פון קריסטנטום און פון דער טעאַלאָגיע איבערהויפּט, און האָט זיך באַשעפּטיקט נישט מער און נישט ווייני־

* זע אויך העס' „פאַרזענער בריוו“ אין מאַרקס רוגעס „דייטש־פראַנצויזישע יאָרביכער“.

קער ווי מיט דעם גאַנצן קאַמפלעקס פון פראַבלעמען און באַציונגען צווישן דעם דאָזיקן גאַט אין הימל און דעם מענטשן אויף דער ערד, אָבער ער האָט קיין מאָל נישט אַריבערגעפירט זיין באַגריף פון גאַט אין די ספּערן פון געזעלשאַפט און וויסנשאַפט. נאָך מער ווי די פראַגע, באַווייזט די לייזונג פון דעם פראַבלעם, דאָ הייבט אָן העס צו גיין זיין אייגענעם וועג, דערווייטערנדיק און בויענדיק די יסודות פון דעם סיסטעם, וואָס ער האָט פאַרטראָטן ביז איצט. העס' ענטפער אויף יענער פראַגע איז: דער מקור פון יענער קאַמפליצירטער און, אייגנטלעך, אומפאַרשטענדלעכער דערשיינונג ליגט אין דעם, וואָס דער מענטש האָט נאָך נישט באַגריפן דעם סוד פון זיין אייגענעם פונקטן פאָר אַ פּוּט, ד"ה דעם סוד פון סאָציאַליזם. כל זמן דער מענטש האָט דעם סוד נישט תּוּפּס געווען, כל זמן ער איז געשטאַנען אין דער וועלט ווי אַ פאַראיינצלטער, אינאָלירטער האָט ער גאַרנישט געקענט האָבן קיין אַנדערן אויסוועג ווי יענע טעאָלאָגישע קאַנצעפּציע, וואָס באַטראַכט די שאַפונג פון די מענטשן אַזוי ווי זיי וואַלטן געווען די שאַפונג פון העכערע און פאַרבאָרגענע קרעפטן פון איבערנאַטירלעכע כוחות, און אויף אַזאַ אופן איז ער, דער מענטש, פאַרשקלאַפט געוואָרן צו זיינע אייגענע ווערק און צו יענע גע- היימיספּולע כוחות.

אַזוי ווי משה העס וואַלט געוואַלט עקסטרע אַנגרייפן זיין רבין, וואָס איז געבליבן שטיין אויף אַ האַלבן וועג, גייט ער און פּרעגט ווייטער: וואָס פאַר אַ נוצן האָט דער מענטש דערפון, וואָס ער לאַכט אָפּ און קריטיקירט יענע כוחות אויף דעם טעאָרעטישן געביט, און בלייבט אָבער גלייכצייטיק אונטערגעוואָרפן אונטער זייער מאַכט אין דער ווירקלעכקייט, אין עולם־המעשה? וואָס האָט מען פון דער גאַנצער קריטיק פון דער טעאָלאָגיע, אויב מען אָנערקענט נישט גלייכ- צייטיק דעם געדאַנק פון סאָציאַליזם און מען פאַרווירקלעכט אים נישט באמת? וואָרעם נאָר אַט דער געדאַנק אַליין קען דעם מענטשן העלפן צו ווערן אַ פרייע שעפּערישע פּערזענלעכקייט, אים באַפרייען פון אַלערליי פאַרשקלאַפונגען. דער געזעלשאַפטלעכער מענטש, דער שאַפנדיקער מענטש, ער אַליין קען דערגרייכן די געוונטשענע מדרגה פון פרייהייט. אָבער אויב עס איז נישט קיין אמתדיקער געזעלשאַפטס־לעבן, פון וואָנען־זשע זאָל דער מענטש קומען? פּויערבאָך רעדט פון „גאַטונגס־וועזן“ — העס מיינט אָבער דעם ממשותדיקן געזעלשאַפטלעכן, סאָ- ציאַליסטישן „וועזן“. אין דעם איבערגאַנג געפינט ער אַ מעגלעכקייט פאַרן מענטשן צו באַפרייען זיך פון דער טיראַניע פון זיין „פאַרפּרעמדעטן“ וועזן.

אָבער אַפילו אויך דאָרט, וווּ העס פאַדערט ענערגיש די דערווייטערונג פון די פּויערבאָכיאַמישע גרענעצן, באַטאַנט ער מיט באַזונדערער אָנערקענונג די גרויסע אויפטוען פון לודוויג פּויערבאָך אויף דעם געביט פון מאַדערנער פּילאָ- זאָפּיע, אַזוי ווי פּרידריך ענגעלס האָט שפּעטער אויסגערופן מיט גרויס שטאַלן, אַז דער דייטשישער אַרבעטער קלאַס איז דער איינציקער געזעלעכער יורש פון דער קלאַסישער פּילאָזאָפּיע — אַזוי האָט שוין העס פּיל פּרוער פאַר- זוכט נאָכצווווייזן, אַז די וואַרצלען פון סאָציאַליזם ליגן אין דעם „דייטשישן אידעאָליזם“, און גאַנץ באַזונדערס אין סיסטעם פון דעם גרעסטן און שאַרפּסטן קריטיקער פון דעם דאָזיקן אידעאָליזם, דאָס איז לודוויג פּויערבאָך. אויך העס און אַנדערע אידעאָלאָגן פון יענער צייט — זעט אין פּויערבאָכן דעם „דייטשישן פּרודאָן“, וואָרעם וואָס פּרודאָן האָט געטאַן פאַר דער קריטיק פון דעם באַגריף

פון אייגנטום און פאר דעם סאציאלן לעבן, — דאָס האָט פויערבאָך אויפגעטאָן אויף דעם געביט פון טעאָרעטישע קאליזיעס און אינטערעסן. אַזוי ווי פרוּדאָן האָט דערשיטערט די פעסטונג פון דער באַשטייענדיקער פּאָליטישער עקאָנאָמיע, פּונקט אַזוי האָט פויערבאָך אונטערגעגראָבן די מויערן פון דער רעליגיעזן טעאָ- לאַגישער וועלט. ביידע זיינען געווען די פיינט פון אַלטן רעזשים, און ביידע — זאָגט העס — האָבן געהאַט דעם גורל פון משה רבנו: זיי האָבן נישט זוכה גע- ווען אַריינצוגיין אין צוגעזאָגטן לאַנד... פרוּדאָן האָט געזען אין אייגנטום די עקספּלאַנאַטאָיע פון דעם ווירקלעכן פּראָדוצירער מצד דעם אימאַגיןערן פּראָדו- צירער — אַזוי האָט אויך פויערבאָך באַטראַכט די רעליגיע ווי די עקספּלאַנאַטאָ- ציע פון דעם אמתדיקן וועזן פון מענטשן מצד זיין אימאַגיןערן וועזן (*). מיר דאַכט, אַז העס, — ווי אויך אַנדערע, — זיינען געגאַנגען אַ ביסל צו ווייט בעת זיי האָבן צו שטאַרק אידענטיפיצירט פויערבאָכן מיט פרוּדאָנען.

העס האָט טאַקע געהאַלטן, אַז ווען פויערבאָך וואָלט איבערגעזעצט זיינע גרונט טעזן איבער גאָט און מענטש אין דעם לשון פון דער וויסנשאַפט־ווירק- לעכקייט, וואָלט ער פון זיך אַליין געקומען צו פרוּדאָנס וועלט־אַנשויונג. אַזוי האָט אויך העס שטאַרק אידענטיפיצירט ביידע באַגריפּן „גאָט“ און „געלט“ — „גאָט“ ווי אַ סימבאָל פאַר דער העכסטער ווירקלעכקייט און „פאַר יענער שפּאַ- בונג“ צווישן מענטש און צווישן דער איבערנאַטירלעכער קראַפט; „געלט“ ווי אַ סימבאָל פאַר הערשאַפט, וואָס פאַרשקלאַפט דעם מענטשן אין דער וויסנשאַפט־ לעכער און געזעלשאַפטלעכער ווירקלעכקייט, אין וועלכער ער לעבט.

איינע פון פויערבאָכס וויכטיקסטע באַקאַנטע גרונט טעזן איז: אַז די גאַנצע טעאָלאָגיע איז בסך־הכל נישט מער ווי אַנטראָפּאָלאָגיע. משה העס פאַרזוכט אַבער צו געבן אַ נייעם אייגענעם פירוש דער דאָזיקער אַנטראָפּאָלאָגיע; זי איז נישט מער די לערע פון דעם איינצלנעם, פון דעם אינדיוידיום, נאָר די לערע פון דעם געזעלשאַפטלעכן מענטשן, ד״ה די לערע פון דעם מענטשן אין די גרע- נעצן פון דער געזעלשאַפט, די לערע פון סאָציאַליזם, וואָרעם דאָס וועזן פון מענטשן ליגט איבערהויפּט אין זיין געזעלשאַפטלעכקייט. דעריבער האָלט ער, אַז סתם הומאַניזם איז נישט גענוג! אין פיל פונקטן פון זיין פויערבאָך־קריטיק, שטייט העס זייער נאָענט צו קאַרל מאַרקס און פרידריך ענגעלס, וואָס האָבן זיך זייער פרי אָפּגעזונדערט פון יענעם הומאַניזם און פּאָזיטיוויזם. אויך העס זעט גאַנץ קלאָר דאָס וואָס עס פעלט אין פויערבאָכס סיסטעם פון סאָציאַליסטישן שטאַנדפּונקט. דער אונטערשייד צווישן העס אויף איין זייט און מאַרקס און ענג- געלס אויף דער אַנדערער זייט, באַשטייט אין דעם וואָס מאַרקס און ענגעלס האָבן דאָס וואָס עס פעלט ביי פויערבאָכן באַטראַכט פון אַ פיל פרינציפיעלערן אופן. זיי באַלד דאָס, וואָס זיי האָבן געזוכט, איז ביי פויערבאָכן נישט געווען, האָבן זיי זיך נישט נאָר אינטערעסירט אין אים און זיין דענקען, נאָר אויך אים באַ- טראַכט ווי אַ פרעמדן, און אפשר אויך ווי אַ שטילן קעגנער. נישט אַזוי איז אַבער געווען העס' שטעלונג. ער האָט געהאַלטן, אַז דאָס וואָס פעלט ביי זיין רבין,

* זע אויספירלעך אין העס' פּראָנציווישער באַשוור Jugment Dernier du Vieur Honde Social, וואָס איז גלייך נאָר דער פאַרעפנטלעכונג פאַרשווונדן פון דעם ביכער־מאַרק און איז שפעטער ווידער אָפּגעדרוקט געוואָרן אין עדוואַרד בערנשטיינס „ד אַ קו מ ע ט ע דעם ס א צ י א ל י ז מ ו ס“, 1902.

קען מען דערגאנצן, און אויף אַזאָ אופן קען מען דערנענטערן פויערבאכס סיס-
טעם צו דער נייער סאָציאַליסטישער אידעאָלאָגיע פון יענעם דור. מאַרקס און
ענגעלס האָבן באַטראַכט דעם באַגריף „מענטש“, וואָס פויערבאָך רעדט וועגן
אים, ווי אַן אַבסטראַקציע. דער דאָזיקער באַגריף האָט אויך העסן נישט באַפרי-
דיקט, פון דעסטוועגן האָט ער זיך צו אים באַצויגן ווי אַ באַזע, וואָס קען ווערן
פאַרברייטערט און אויסגעבויט. אין דעם גאַנצן קאָמף פאַר טעאָרעטישער פריי-
הייט, האָט ער געזען אַ פאַרשטופע און פאַרבאָדינג פאַר דער פאַקטישער
פרייהייט. בעת די אָנפירער פון „וויסנשאַפטלעכע סאָציאַליזם“ האָבן פאַרלאָרן
אַלע האָפענונגען און גלויבן אין פויערבאָכן ווי אַן אידעאָלאָגישן פירער. איז העס
נאָך אַלץ געבליבן געטריי דעם רמין פון זיין יוגנט. ער האָט דערקלערט: עס איז
אוממעגלעך, אַז פויערבאָך אַליין זאָל נישט פאַרברייטערן און אויסבויען וויין
„הומאַניזם“ און נישט אַריבערגיין ווייטער צום סאָציאַליזם. דער פילאָזאָף, וואָס
האָט מיט גרויס שאַרפֿקייט אַרויסגערופן אַלע שוואַכע זייטן און אָנגריפֿס-פּונקטן
פון דער דייטשישער אידעאָליסטישער פילאָזאָפֿיע, מוז אויך סוף-כל-סוף איינזען
דאָס מיטן הומאַניזם אַליין, מיט קריטיק פון דער טעאָלאָגיע אַליין, גרייכט מען
נישט ווייטער, און מען מוז גרייכן ווייטער.

משה העס, וואָס איז געווען אַ בן-בית אין דער אַלטער און מאַדערנער דיי-
טשישער פילאָזאָפֿיע, האָט זיך מתרחק געווען פון ביידע ריכטונגען, וואָס האָבן
אין זיין דור שטאַרק באַהערשט די גייסטער פון דער דייטשישער אינטעליגענץ.
פון איין זייט דער עקאָנאָמיש-פּיזיאָלאָגישער מאַטעריאַליזם, פון דער צווייטער
זייט דער איבערגעשפּיצטער אינדיווידואַליזם, אָדער סאליפּסיזם, פון מ א ק ס
ש ט י ר נ ע ר, דער מחבר פון „דער איינזיקער און זיין אייגנטום“. אויך אין
דעם פרט, אין פרט פון האַלטן דעם גלייכגעוויכט צווישן די ביידע עקסטרעמען,
האָט אים שטאַרק געהאַלפן טאַקע פויערבאָך. (זע אין זיין שריפט „די לעצטע
פילאָזאָפֿן“ פון 1845). פויערבאָכס דעמאָלטיקער רעוואָלוציאָנערע „פילאָזאָפֿיער
דער צוקונפט“ האָלט ער פאַר דער פילאָזאָפֿיע פון דער קעגנערשאַפט — אַזוי
שרייבט ער אויך קאַרל מאַרקסן (17טער יאַנואַר, 1885) — די קעגנערשאַפט, וואָס
אין דייטשלאַנד איז נישט מער ווי צוקונפט. אָבער אויך דאָ באַקלאַגט זיך העס
איבער די ריינע טעאָרעטיקער, וואָס האָבן נישט דעם ווילן אָדער נישט קיין
שטאַרקן ווילן מיטצוהעלפן ביי דער שאַפונג פון דער נויטווענדיקער פּאָליטיש-
געזעלשאַפטלעכער רעפּאָרם. אין איינעם פון זיינע באַרימטע „טעזיסן“ זאָגט
קאַרל מאַרקס: „די פילאָזאָפֿן האָבן די וועלט נאָר פאַרשיידן א י נ ט ע ר -
פ ר ע ט י ר ט, וואָס ס'איז אָבער וויכטיק, איז זי צו פ א ר ע נ ד ע ר ו ״.
אויך העס האָט געהאַט דעם זעלביקן געפיל, אַז די פילאָזאָפֿן טאַרן זיך נישט
באַנגוגענען מיט דער „טעאָריע“ אַליין, זיי מוזן זיך איינשפּאַנען אין דעם יאָך
פון דער „פּראַקסיס“ („טעאָריע און פּראַקסיס“ זיינען געווען צוויי גרונט-קאָסע-
גאַריעס אין דער דעמאָלטיקער פילאָזאָפֿיש-פּאָליטישער דיסקוסיע אין דייטש-
לאַנד). דאָ האָבן העסן געשיצט אַנדערע אידעישע קוואַלן, און אַפילו דער
ש פ י נ א צ י ז ם ווי העס האָט אים פאַרשטאַנען.

און פיל שפּעטער, אין יאָר 1851, ווען פויערבאָך איז כמעט אין גאַנצן
פאַרגעסן געוואָרן, אַפילו אין די קרייזן, וואָס זיינען פריער געשטאַנען נאָענט צו
אים, האָט מען זיך זייער ווייניק מיט אים באַשעפּטיקט, און אַפילו זיין אַלטערס-
ווערק, „די טעאָלאָגיע“ האָט געמאַכט ווייניק איינדרוק אויף זיינע אַמאָליקע

פארערער און אויף די אָנפירער פון דער פּילאָזאָפּישער וועלט, און דער לאַגער פון מאַרקס און ענגעלס האָט שוין לאַנג נישט געוואָלט וויסן און הערן פון דעם גייסטיקן פירער פון זייער יוגנט — איז ווידער גראַד משה העס געקומען מיט אַ נייעס, לעצטן לויבגעזאָנג פאַר דעם אַלטן פּילאָזאָפּישן וועג-ווייזער*, אויך דאָס באַווייזט ווי העס איז ביי אַלע אידעישע וואַנדלונגען טריי געבליבן זיין פּילאָזאָפּישער ליניע, נאָך אַלץ געצויגן פון זיין יניקה, פון זיינע ערשטע קוואַלן פון זיין אידעישער בילדונג. ער באַוווּנדערט דאָ דעם דגש חזק, וואָס פּויערבאַך האָט געשטעלט אויף דעם מענטשן, אויף דעם עולם הזה און נישט אויף דעם עולם-הבא, אויף דער אייגענער שאַפּנס-קראַפט פון מענטשן, אויף זיין כוח און זיין רצון זיך צו העלפן, זיך אַליין, מיט אייגענע כוחות, און נישט זיין אָפהענגיק נאָר פון איבערנאַטירלעכע, געהיימ-ניספּולע וועגן.

האַרץ נתן לבני אדם — דאָס איז געווען דער גרויסער אַני-מאַמין פון פּויער-באַכן און העסן, דאָס האָט זיי ביידן שטאַרק פאַרבונדן. העס באַטראַכט דאָ פּויער-ערבאַכן ווי דעם צווייטן לוטער, דעם מוטיקן רעפּאַראַטאַר, וואָס האָט געוויסט וואָס ער וויל און איז געגאַנגען זיין וועג. פיל האָבן מורא געהאַט אַזוי ווייט צו גיין, זיינען זיי צוריקגעגאַנגען; פיל זיינען אויך אַ ביסל צו ווייט אַוועק — אָבער דער אַלטער פּויערבאַך איז עקשנותדיק געבליבן אויף זיין פּלאַץ. אַזאַ דענקער — באַטאַנט העס — מאַכט ממש ווונדער, ווייל ער באַשרענקט זיך אַזוי שטאַרק.

די גרויסע נאַטור-וויסנשאַפטלעכע אַנטדעקונגען פון 19טן י"ה האָבן גע-מאַכט אַן אויסערגעוויינלעכן איינדרוק אי אויף דעם רבין אי אויף דעם תּלמיד. דער תּלמיד האָט אָבער געגלייבט, אַז ער איז מער מיטגעגאַנגען מיט דער אַנט-וויקלונג פון די נאַטור-וויסנשאַפטן, ווי דער רבי. אויף ווי ווייט דאָס איז ריכ-טיק — קען דאָ נישט אונטערגעזוכט ווערן, אַזוי ווי מיר קענען זיך דאָ נישט אָפשטעלן אויף העסעס פּילאָזאָפּישן קרעדאָ אין זיין „דינאַמישער שטאַף-לערע“, וואָס זיין פּרוי האָט פּובליקירט נאָך זיין טויט. וויכטיק איז צו באַטאַנען, אַז אויב העס איז אַפילו אַוועק פון פּויערבאַכן אין זיין אויפפאַסונג פון דער נאַטור און פּאָליטיק — איז ער דאָך געבליבן אַ געטרייער אָנהענגער פון אים אין אַלע טעאָלאָגישע, אידעישע, קולטורעלע און מעטאָפּיזישע פּראָבלעמען. דער אַלטער העס האָט זיך נישט אָפּגעקערט פון דעם דאָזיקן פּילאָזאָפּישן סיסטעם, וואָס האָט אַזוי שטאַרק געזעטיקט דעם יונגן העס. עס איז אויך נישט אויסגעשלאָסן, אַז דאָ אין זיין וועג צום שפּינאַציסטישן מאַניזם — האָט ער געפונען אַן אָנהאַלט און שטיצפונקט אין פּויערבאַכן (זע שפּינאַציסטישן און פּויערבאַך אין מיין אויבן דער-מאַנטן בוך).

4.

און נאָך אַ קורצן וואָרט איבער העס' באַגריף פון ייִדנטום, אויף ווי ווייט עס איז פאַרבונדן מיט זיין פּילאָזאָפּישער וועלט-אַנ-שטימונג.

* זע זיין אַרטיקל איבער דעם „דייטשישן הומאַניזם“ אין דער זאַמלשריפט „דאָס יאָר-הונדערט“ (האַמבורג, 1851).

ווער עס וויל טיפער פארשטיין דעם באַגריף, וואָס דער אייראָפּעישער סאַ-
 ציאַליזם און קאַרל מאַרקס האָבן געהאַט פון ייִדנטום — מוז זיך מטריח זיין און
 זען וואָס ענגעלס און פּויערבאַך האָבן געזאָגט איבער ייִדן און ייִדנטום. און אויב
 ער וויל זיין גרינטלעך און זיך מער פאַרטיפן אין דער דאָזיקער פּראָבלעם —
 מוז ער טאַקע אַ קוק טאָן ביי קאַנטן אויך, און אַ ביסל צוריק; ביי ברוך
 שפינגאָל און ביי זשאַן-לאָק, נישט פאַרגעסנדיק די פאַרטער-
 טער פון טראַדיציאָנעלן קריסטנטום פון איין זייט און פון דעם רענעסאַנס און
 דער אייראָפּעישער אויפקלערונג פון דער אַנדערער זייט. דאָרט ליגן אויך די
 וואַרצלען פון העס' שטעלונג צום ייִדנטום, באַזונדערס פון דעם יונגן העס. מען
 רעדט ביי אונדז פיל וועגן העס ווי אַ מחבר פון „רוים און ירוש-
 לים“; מען פאַרגעסט אָבער אַפט ווי דער יונגער העס האָט זיך באַצויגן צו
 די פּראָבלעמען פון ייִדן און ייִדנטום — און פון דעם קען מען אַ סך לערנען נישט
 נאָר איבער העס' פּערזענלעכקייט און וועלט-אַנשויונג, נאָר אויך איבער דעם
 מערב-אייראָפּעישן ייִדנטום אין דער ערשטער העלפט פון פּרעזידענט יאָהאָנעס
 בעת דער יונגער העס האָט פאַרגעשלאָגן מישהתובות (אין זיין פאַר-
 מולירונג: ייִדישע מענער זאָלן חתונה האָבן מיט קריסטלעכע פרויען און זאָלן
 דערציען זייערע קינדער קריסטלעך) ווי די איינציקע לייזונג פון דער ייִדן-פּראָ-
 גע, איז ער געאַנגען אין די אויסגעטראַטענע וועגן פון דער בירגערלעכער אי-
 דעאַלאַגיע פון אַסימילאַציע, און דווקא דער דאָזיקער, וואָס האָט זיך נישט באַ-
 גונגט מיט פּשרות און האַלבע וועגן, נאָר האָט געוואָלט מאַכן אַ ראַדיקאַלן און
 קורצן סוף. פון דער איינשטעלונג שטאַמט אויך יענער „פּראָקטישער“ פאַרשלאָג.
 אויסער דעם, איז אָבער העס געווען אין דעם פרט באַאיינפלוסט פון דעם מחבר
 פון „וועגן קריסטנטום“, לודוויג פּויערבאַך, פון וועמען, ווי געזאָגט, נישט נאָר
 העס, נאָר אויך מאַרקס און די דעמאָלאַטיקע ייִדישע און נישט-ייִדישע אינטעלי-
 גענץ אין „יונגן“ און אין אַלטן דייטשלאַנד פון 19טן י"ה האָבן געקראָגן זייערע
 גרונט-באַגריפן וועגן דעם וועזן און די יסודות פון ייִדנטום.

אַזוי זעען מיר העסן (איבערהויפט אין די פּערציקער יאָרן) באַטראַכטנדיק
 ייִדישע רעליגיע און ייִדנטום בכלל ווי אַ מין באַשעפּעניש, וואָס האָט שוין לאַנג
 געדאַרפט פאַרלאָזן די בינע פון דער געשיכטע. העס האָט נישט געהאַלטן דעם
 ייִדנטום פאַר ווערדיק גענוג, כדי צו ווערן אָנערקענט און אָנגענומען אין דער
 נייער געזעלשאַפט ווו ער האָט געקעמפט. און אלע זיינע כלי-זין קעגן קריסטנטום
 און ייִדנטום שטאַמען ווידער פון דעם רבין, פון הומאַניסטיש-פּאַזיטיוויסטישן
 פּילאָזאָף. אין זיינע פאַרלעזונגען „איבער דאָס געלט-וועזן“ (1845), אין די „רי-
 נישע יאַרביכער“) אַטאַקירט העס גאַנץ שאַרף קריסטנטום און ייִדנטום גלייכציי-
 טיק. אין קריסטנטום זעט ער די לאַגיק פון עגאָזיזם, די סאַפיסטיק פון אויפגע-
 וואַכטן שלעכטן געוויסן פון דער באַרויבטער מענטשהייט, דאָס וועזן פון דער
 מאַדערנער „שאַכער“ וועלט דאָס געלט; דאָס הימלשע רייך איז די מדינה פון די
 קרעמערס און גאָט איז נישט מער ווי דאָס אידעאָלאָגישע קאַפיטאַל, דער הימל.

די טעאָרעטישע וועלט פון די קרעמערס. דאָס מיסטעריעזע פון ייִדנטום און
 קריסטנטום — זאָגט העס — האָט זיך אָנפלעקט אין דער מאַדערנער ייִדיש-
 קריסטלעכער קרעמער-וועלט. דאָס מיסטעריעזע פון קריסטוסעס בלוט ווי דאָס
 מיסטעריעזע פון דער אַלט ייִדישער בלוט פאַרערונג איז גאַנץ קלאָר דאָס מיסטע-
 ריעזע פון דער רויב-חיה. אין אַלטן ייִדנטום איז דער בלוט-קולט געווען נאָר אַ

פראָטאָטיפישער. אין מיטלאַלטער־קריסטנטום איז ער פאַרווירקלעכט געוואָרן טעאָ־
רעטיש, אידעאָליסטיש, לאַגיש. דאָס הייסט, מען האָט ווירקלעך פאַרערט דאָס
פאַרגאַסענע בלוט פון דער מענטשהייט; אין דער מאַדערנער ייִדיש־קריסטלעכער
קרעמער־וועלט האָט דער גאַנצער דראַנג פון דער סאַציאַלער חיות־וועלט אַ גאַנץ
פראָזאָישן כאַראַקטער. אויך אין זיין „פּילאָזאָפּיע דער טאַט“ גיסט העס אויס
זיין צאָרן און איראַניע איבער דעם ייִדנטום: דער גאַט פון קר־סטנטום — זאָגט
ער דאָרט — איז נישט מער ווי דער פראָדוקט פון דעם מולך פון ייִדנטום, ווען
מען מען איז מקריב יעדן בכור כדי אים צו באַפרידיקן, און דאָס שפּעטערדיקע
ייִדנטום האָט דעם בכור אויסגעלייזט מיט געלט, דער ערשטער קרבן איז פון
ששת־ימי־בראשית אָן געווען דער מענטש; כאַטש נאַכדעם האָט ער זיך אויסגע־
לייזט אָדער מען האָט אים אויסגעלייזט פאַר געלט, איז ער, דער מענטש, דאָך
— זינט — עס זיינען דאָ רעליגיע און פּאָליטיק אין דער וועלט — געווען און
געבליבן דער ערשטער קרבן... און דאָ הערט מען אַרויס העס' גרויסן און טיפן
גלויבן און ליבע פאַר דעם מענטשן, ווי אַזאַ.

אַבער — דאָ טאָר מען נישט פאַרגעסן — אַפּילד דער יונגער העס איז אין
דער ייִדן־פראַגע נישט אַזוי ווייט געגאַנגען ווי זיין מיטקעמפּער און באַקעמפּער
קאַרל מאַרקס, אַ סך פון זיינע אויספירונגען אויף דעם געביט באַווייזן אַבער,
ווי אויך ער, איז געווען פרעמד און פיינטלעך צום ייִדנטום, ער — וואָס איז
שפּעטער געוואָרן פון די נביאים פון רענעסאַנס פון ייִדנטום. דער יונגער העס
איז נאָך נישט געווען אַזוי פאַרוואַרצלט אין דער ייִדישער גייסטיקער וועלט, ווי
אין די שפּעטערדיקע יאָרן, ווען ער האָט זיך געגרייט צו שרייבן זיין „רוים און
ירושלים“. דעמאָלט, ביי זיין אָנהייב, האָט ער געזען דעם ייִדנטום מיט די אויגן
פון אַ פרעמדן, באַטראַכט דאָס ייִדנטום, ווי דאָס קריסטנטום, ווי אַ שטערונג
פאַר זיין „קאָמוניזם“. די סיבות, וואָס האָבן אים געצווונגען צו ענדערן זיין
שטעלונג און זיך באַפרייען פון דער דאָזיקער אויפפאַסונג, די סטאַדיעס דורך
וועלכער זיין ייִדישע אידעאָלאָגיע איז דורכגעגאַנגען — פאַרדינען אַ באַזונדערע
אַפּשאַצונג.

נחמן קראכמאלס דרך אין געשיכטע, קריטיק און טראדיציע

1. געשיכטע

ר' נחמן קראכמאל האט געוואלט אריינקוועטשן אלע פראבלעמען וואס האבן געעקבערט דעם מוח פון זיין דור אין איין פראבלעם. און דאס איז געווען דער פראבלעם וועגן מעטאד און סיסטעם. וואס פאר א מעטאד זאל א יידישער פארשער אָננעמען עס זאל זיך אים איינגעבן קלאר צו מאכן אלע פראבלעמען און ספקותן פון זיין דור? די מעטאדן פון די אבות און פון די פארצייטיקע זיינען אָפגענוצט געוואָרן און מען קען זיי היינט נישט אָנווענדן, דער מעטאד פונעם רוב בני-דור זיינע געפעלט אים נישט, גייט ער זוכן אַ נייעם וועג.

האָט טאָקע רנ"ק די שאלה פון וועג-זוכעניש אָוועקגעשטעלט אין סאַמע אָנהייב פון זיין שער "אמונה צרופה" (מורה נבוכי הזמן). דאָרט פראַקלאַמירט ער זיין מעטאָד, להיפוך די מעטאָדן פון די "קדמונים" צו פעדערן "דעם פעריאָד פון די תנך-ענינים", און זאָגט אַז "אין אונדזער צייט איז פונקט פאַרקערט, ס'הייסט, נאַכקלערן און פאַרשן און אָוועקשטעלן יעדן ענין אין זיין פאַסיקער צייט ווען ער איז פאַרפאַסט געוואָרן". אַזוי האָט רנ"ק איינגעשטעלט דעם היסטאָרישן מעטאָד ווי דעם דעצידירנדיקן אין זיין לערע, ער האָט אַריינגעפירט אין דעם יידישן דענקען אַרט און צייט, די צוויי עיקרדיקע יסודות וואָס זיינען געלעגן אין אַ ווינקל און קיינער האָט זיך אויף זיי נישט אומגעקוקט, אפילו דעמאָלט ווען די חכמי ישראל פלעגן זיך באַשעפטיקן מיט די פראַבלעמען פון אַרט און צייט, פלעגן זיי עס טאָן נאָר לפי אַ רעליגיעז-ספעקי-לאַטיוון און אַבסטראַקטן מעטאָד. די ווירקלעכע אַרט און צייט זיינען פאַר זיי געווען ווייטע ענינים. און גראַד די צוויי פרינציפן האָט רנ"ק דערהויבן צו דער מדרגה פון העכערע יסודות, וואָס באַשטימען און טיילן צו אַ ספעציעלן ווערט דעם עבר.

"נאַכקלערן און פאַרשן און אָוועקשטעלן יעדער ענין אין זיין פאַסיקער צייט ווען ער איז פאַרפאַסט געוואָרן", דאָס איז רנ"קס פראַגראַם, אַ באַשיידענע, גלייכצייטיק אָבער גרויספאַרנעמיקע, פראַגראַם. און אַט די געשיכטע-פראַגראַם באַשטימט עס די הויפט-געשטאַלטונג פון דעם מורה נבוכי הזמן. רנ"ק האָט, ווי באַקאַנט, געוואָלט גיין אין רמב"םס וועג, האָט ער צום רמב"םס ספר צוגעגעבן דאָס וואָרט "צייט". ער האָט דערמיט געוואָלט אָנווייזן אַז דער מורה נבוכי אַזוי שוין נישט בכוח צו פירן די פאַרפירטע פון אונדזער צייט. באַמיט ער זיך בולט צו מאַכן די צייט-ציעטומלעניש, די גע-שיכטע-ציעמישונג, וואָס איז די הויפט-שטערונג וועלכע דערווייטערט זיינע בני-דור פונעם אמת. רנ"ק, וואָס זוכט אַ וועג צו דער אַבסאָלוטער רוח-

ג'ו'ת, ווייסט אז מען קען נישט דערגרייכן דעם „אַבסאַלוט“, סייזן מען איז גובר די „צייט“. ער קומט היילן די „צייט“ קרענק און אירע צעטומלענישן, אויסטרעטן דערמיט דעם וועג צום „אַבסאַלוט“. אַט אין דעם שטעקט דער הויפט־חילוק צווישן רמב"ם און רנ"ק ספר. דער מיטלעלטערלעכער מורה נבוכים איז געווען דער עיקר אַ מעטאָפיזיש רעליגיעזער בעת דער מורה נבוכים איז ה'זמ"ן, פון אָנהייב דער גרויסער איבערגאַנג־תּקופּה אין לעבן פון דער אומה, האָט געשטרעבט צו זיין, לויט זיין יסוד און איינפלוס, היסטאָריש־קריטיטיש. געשיכטע און קריטיק זיינען פאַר רנ"ק די צוויי גרונט־שליחותן פון דער געדאַנקען־וועלט.

וויכטיקער און האַרבער דערפון איז נאָך דאָס וואָס רנ"ק האָט זיך באַמיט צו ווערן דער פּילאָסאָפּ פון געשיכטע, בשעת די ייִדישע געשיכטע איז נאָך אויף דער וועלט נישט געווען. ווי אַ סיסטעמאַטיקער האָט ער געוואַלט שאַפֿן אַ פּילאָסאָפּיע פאַר דער ייִדישער געשיכטע. ער האָט זי געוואַלט אַוועקשטעלן אויף העכערע פּרינציפּן, און לויט זיי זאָל מען דערקלערן אַלע פרטימדיקע וויזיעס. וויבאַלד אָבער דער פּילאָסאָפּיע־סיסטעמאַטיקער האָט אָנגעטראָפֿן אויף אומגע־אַקערטע פעלד אין דער ייִדישער געשיכטע, האָט ער זיך געמוזט כאַפֿן צו זיין געווער פון אַ היסטאָריקער־פּאַכמאַן וואָס גריבלט זיך אין די פּאַסירונגען, פּער־זענלעכקייטן און זייערע פּרטים, און ווערן צושטעלער פון שפּייז און מאַטעריאַל פאַר אַ צווייטן וואָס גרייט זיך פונסניי אויסצוגיטן די פּולע געשיכטע און זי פאַרוואַנדלען אין איין גאַנצן בלאַק. דער געשיכטע־מאַטעריאַל איז נאָך בימי רנ"ק נישט געווען צוגעגרייט און באַאַרבעט דורך געניטע הענט. אין דער צייט וואָס ער האָט זיך דערצוגיגן און אַפּילו בעת ער איז שוין געווען אַ סאָלידער מענטש, זיי־נען נאָך נישט געהאַט פאַרעפּנטלעכט געוואָרן די בעסטע פאַרשונגען פון זכריה פּרענקעל, אברהם גייגער, שלמה יהודה ראפּאַפּאַרט (שי"ר), היינריך גרעץ, ר' אייזיק הירש ווייס און זייער שול־חברים זיינען נאָך געווען „מלופּס־קינדער“.

נאָך דעם ווי ר' נחמן קראַכמאַל האָט, דורך אָנוועקען און שטיקלעכווייז, אָנגעוואַרפֿן אייניקע פּרינציפּן פון זיין וועלט־אַנשויונג, האָט ער געפונען פאַר נייטיק צו ברענגען פאַר אונדז זיינע געשיכטע־אַפּהאַנדלונגען. ער הייבט אָן מיט דער אָפּטיילונג פון געשיכטע־פּילאָסאָפּיע — די זיבעטע אָפּטיילונג, פּעלקער און זייער גאָט — וואָס דינט אים ווי אַן אַרײַנפיר צו די ווייטערדיקע אָפּטיילונגען. דער אויפקום פון געשיכטע בכלל איז פאַר אים אַן ענין צום באַ־האַנדלען. פאַר דעם אויפקום אָבער פון דער ייִדישער געשיכטע, אָדער פאַר דעם אויפקום פון „יהדות“, נוצט עס אים נישט. ער הייבט נישט אָן, ווי היינריך־גרעץ, מיטן אויפקלערן דעם מהות פון אַט דער ייִדישקייט, צי איז עס לאַנג אָדער רעליגיע און וואָס אַזוינס איז עס אַט די רעליגיע אד"גל. מיר געפינען אויך נישט ביי רנ"ק קיין איינטיילונג פון געשיכטלעכער אַנטוויקלונג פון ייִדישן פּאָלק לויט אַ וועלכן עס איז פּרינציפּ, וואָס קומט פון דרויסן, לפי היסטאָרישע פּערזענלעכקייטן, לויט די ווײַזערטער אָדער גלות־פּלעצער וווּ ייִדן האָבן זיך געפונען, וועדליק דעם אויפשטייג פון איינעם אָדער אַ צווייטן יסוד אינעם לעבן און אין גייסט פון דער אומה. רנ"ק קומט אויסטרעטן אַ וועג אין דער ייִדישער געשיכטע דורך איר אייגענעם כוח, און ער באַמיט זיך צו אַנטפלעקן אירע הויפט־וויזיעס, וואָס זיי זיינען עס די עיקר־פּאַקטאַרן פאַר איר אויפקום און פאַר איר מהות.

רנ"ק שטעלט זיך בלויז אפ אויפן פארקייטלונג-פראצעס אין דער געשיכטע. דעריבער הייבט ער אן זיין עקספאזע פון יידישער געשיכטע (די אפטיילונגען אַכט, ניין און צען) מיט אן אַלגעמיינעם איבערבליק וועגן די דריי פעריאָדן, וואָס בייטן זיך אינעם לעבן פון יעדער אומה: דער פעריאָד פון „שפראַצן און וואַקסן“, דער פעריאָד פון „שטאַרקייט און ווירקעוודיקייט“ (אויך: „ווירקעוודיקייט און שלמות“, „שטייגונג און פאַרפעסטיגונג“), דער פעריאָד פון „אויפלייזונג און אומקום“ (אויך: „ירידה און אומקום“). דער ערשטער פעריאָד איז די בלונג-תקופה פון דאָס „גייסטיקע“ ביים פאַלק, וואָס מאַכט פּעיק די אומה „אויפצווער מען יעדער שטייגונג און שלמות“. אַט די תקופה פאַרמאָגט אין זיך אַקטיוויטעט, אַ בראשיתדיקע אַקטיוויטעט. דער צווייטער פעריאָד פאַרמאָגט שוין נישט קיין גרויסע ממשותדיקע אַקטיוויטעט. דאָס „גייסטיקע“ האַלט אָן, די אומה געפינט זיך אין „די גוטע אַרדענונגען און אין די רוחניותדיקע טיילן“, וואָס זיינען אויפֿגעקומען אין ערשטן פעריאָד און זייער פערפעקציאָנירונג. אין דעם צווייטן פעריאָד. דער דאָזיקער פעריאָד איז נישט מער ווי דער יורש פונעם ערשטן, וואָס טוט נישט מער ווי פערפעקציאָנירן זיין ירושה. פון איין זייט ירשנט עס דאָס „גייסטיקע“ וואָס האַלט אויף די אומה. און פון דער צווייטער זייט הייבן זיך שוין אָן צו באַווייזן אין אים „די סיבות פון פאַרדאַרבונג און אומקום“, פאַקטאַרן וואָס זיינען גורם די פאַרשווינדונג פון דער אומה. אין דעם דריטן פעריאָד זעט זיך מער פון אַלעמען אָן די פאַרדאַרבונג און דער אומקום, דעריבער איז ער ווי אַ מין דערגאַנצונג צו די נעגאַטיווע יסודות וואָס געפינען זיך אינעם צווייטן פעריאָד און ער איז עס דער חורבן־פעריאָד פון דער אומה. דאָס איז נישט דער נאָר־חורבן־פעריאָד, נאָר דער חורבן־פעריאָד גופא. און אים טאַקע הייבט אָן די אומה צו גיין איר באַרג־אַראָפּ „ביז איר פאַרלענדונג“, און אַזוי זענען מיר אַז די דריי פעריאָדן שניידן זיך אַריין איינער אינעם אַנדערן, די לעצטע צוויי שפייזן זיך פונעם ערשטן און אַלע דריי צוזאַמען שטעלן מיט זיך פאַר איין אייניקייט: דער היסטאָרישער קיום פון דער אומה.

אַזוי איז עס ביי די אומות־העולם, וואָס ביי זיי גילט די „אינדיווידועלע רוחניות“ וועלכע „איז ענדלעך און איז צוגעגרייט פאַר אומקום“. יענע פאַרשווינדן פון דער היסטאָרישער אַרענע, ווי נאָר עס באַווייזט זיך דער דריטער פעריאָד. ביי יידן איז עס נישט אַזוי. ווייל ישראל האַלט זיך נאָר און בלויז ביי דער „אַבסאָלוטער רוחניות“, איז ער אייביק און אומשטערבלעך ווי זי. הגם רנ"ק איז מודה, אַז די עקסיסטענץ פון ישראל הענגט נישט אַפּ פון קיין ניסים און „וואָס שייך דאָס מאַטעריעלע און דאָס דרויסנדיק־חושיקע זיינען אויך מיר [ישראל] אונטערגעוואָרפן די אַרמאַנטע נאַטור־סיסטעמען“. אין דעם זינען געפינט זיך דאָס אויסדערוויילטע פאַלק אין דער מדרגה פון אַלע אַנדערע אומות. פון דעסטוועגן האַלט ער פאַרט, אַז די עקסיסטענץ פון ישראל איז אַ מעטאַפֿי־זישע: פון איין זייט אונטערגעוואָרפן דער נאַטור, און פון דער צווייטער זייט אַ נישט־ענדליק־עקסיסטענץ, וואָס קומט צו אים מצד דער אַבסאָלוטער רוחניות. אין עקסיסטענץ איז צווישן ישראל און אַנדערע פעלקער נישטאָ קיין שום אונטערשייד. עם ישראל שייט זיך פון זיי דער עיקר אויס מיט זיין איבערלעבן די פאַרשווינדונג פון דער געשיכטע, מיט זיין אָנהאַלטן דעם קיום, מיט זיין מנצח זיין דעם דריטן פעריאָד, וואָס קיין שום פאַלק באַווייזט עס נישט. ישראל ווייסט ווי אַזוי זיך אויפצוהאַלטן אויך נאָך דעם און אַנצוהייבן פון

„בראשית“, פון דעם ערשטן פעריאָד. ווייל „דאָס אַלגעמיינע גייסטיקע אין אונדז באַשיצט אונדז און ראַטעוועט אונדז פון אַלץ וואָס אין פאַרגייק“. דערמיט טיילט ער אויס ישראל, און דאָ באַשטימט ער אים זיין באַזונדער פּלאַץ.

נאָך דעם ווי רנ"ק האָט איינגעשטעלט די יסודות און באַגריפן וואָס ער האָט געדאַרפט, טרעט ער צו צום עצם איבערגעבן, די ייִדישע געשיכטע. ער הייבט אָבער אָן גלייך ווי נישט די עקספּאָזע גופא אין דאָ וויכטיק, נאָר דאָס פּראַקלאַר-מירן ישראלס אייביקייט, דערמיט וואָס ער איז בכוח זיך אויפצוהאַלטן אויך נאָך דעם אויפלייזונג־פעריאָד. „אַט האָבן מיר זיך באַמייט צו דערמאַנען די צייטן וואָס מיר האָבן איבערגעלעבט, זינט דעם אויפּשפּראַצן פון דער אומה ביז היינט טיקן טאָג, כדי צו ווייזן קלאַר ווי אַזוי עס האָבן זיך ביי אונדז איבערגעחזרט און צום דריטן מאל געקומען, די דריי פעריאָדן וואָס מיר האָבן דערמאַנט. ווען די טעג פון פאַרוועלקונג, אויפלייזונג און אומקום זיינען געקומען, איז תמיד אין אונדז אויפגעקומען אַ נייער און באַלעבנדיקער גייסט“ (1).

וועגן זיין הויפּט־ציל, הויך דעם פּראַקלאַמירן די אַבסאָלועט רוחניות און דעם נצח־ישראל, וועגן דעם ספּעקולאַטיוו־געשיכטלעכן ציל, האָט רנ"ק נאָך גאַרנישט געזאָגט. אויב מיר זאָלן אָננעמען, אַז ס'איז פאַראַן אַ פּריער און אַ שפּעטער אין די אַפּטיילונגען פון זיין ווערק, מוזן מיר קומען צום אויספיר, אַז תחילת האָט זיין געשיכטע דער עיקר געהאַט אַ דערצייערשע אויפגאַבע. אַזוי זאָגט ער: „אַט די אַלע זאַכן און דער אמת... זאָלן דינען ווי אַ עדות און אַ לערע פאַר אַ לעצטן דור, קינדער וואָס וועלן געבוירן ווערן ביזן סוף פון די טעג ווי עס שטייט געשריבן: הער די עצה און נעם אָן די מאַראַל כדי דו זאָלסט קלוג ווערן ביי דיין סוף“ (2). אָבער דווקא אין דער אַפּטיילונג וואָס פאַרנעמט זיך גאַרנישט מיט קיין געשיכטע — די צוועלפטע אַפּטיילונג, ה י ד ו ת מ נ י ק ד ם , ווי עס ווערט באַהאַנדלט פּילאָן און די איסיים — ברענגט ער אַרויס מיט אַ סך קלאַריקייט זיין ציל פון דער פאַרשונג בכלל און פון היסטאָרישער פאַרשונג בפרט. און אַט דער ציל זיינער איז שוין נישט קיין דרויסנדיק דערצייערשע, נאָר אַן אינעווייניג־נרויטווענדיקער. און דאָ קענען מיר שוין אַרויסדרינגען נישט בלויז וועגן קראַכמאַלס פאַרשונג־ציל, נאָר אויך איבער זיין וועלט־אַנשוידונג און זיינע הויפּט־טענדענצן:

און ווייס, אַז דאָס איז אַ גרויסער און וויכטיקער פּרינציפּ וואָס מיר דאַרפן און איז צוגעפאַסט פאַר אונדז. מיר זאָלן אַ סך נאַכזוכן און נאַכפאַרשן וועגן די באַהויפּטונגען און דאָקטרינעס און אייגנשאַפטן וואָס האָבן זיך אַריינגעקריגן אין אונדז אינעם גאַנג פון די צייטן. און די פאַסירונגען וואָס האָבן מיט אונדז געטראָפן און דאָס וואָס מיר האָבן זיך אָנגעשלאָסן און באַהעפט מיט אַנדערע מער ווי יעדער אַנדער פּאַלק, הגם בלויז אויף אַ באַגרענעצטן אופן. און ווי אַזוי מיר זיינען באַווירקט און איבערגעאַנדערשט געוואָרן דורך יענע באַהויפּטונגען און דאָקטרינעס און אייגנשאַפטן. און ווי אַזוי מיר האָבן באַווירקט אַנדערע פון דור צו דור, און אַפילו יענע וואָס זיינען געשטאַנען ווייט פון אונדז און האָבן זיך טיילווייז דערנענטערט צו אונדז און האָבן אָנגענומען אַ טייל פון אונדזערע פּירונגען, ווי, למשל, די גריכן אין דער צייט פון די לעצטע פּלאַטאָניקערס, פּלאַט־טינוס און פּעריקלעס, צי, אויף אַן אַנדער אופן, מחמא. אויך אַזוי יענע וואָס זיי

(1) מורה נבוכי הזמן, ז' מ.

(2) דאַרט, זייט קר"ב.

נען געשטאַנען נאַענט צו אונדז און האָבן זיך דערווייטערט, ווי די פון דעם ברית-החדשה, צי גאַר דער פּילאָסאָף ברוך און די סעקטעס נאָך אים, ליגט אַ חוב אויף די געלערנטע און גדולים צווישן אונדז צו פאַרשן זיי און צו באַנעמען זיי גרינט-לעך און אין זייער שורש. אַלץ צוליב דעם מיר זאָלן דורך דעם פאַרשן באַסומען קלאַרע אייגנרוקן און לסוף אַן אויפקלערונג פאַר אונדזער דערקענען זיך גופא און אונדזער מהות, וואָס דאָס איז די כוללדיקע ישראל-נשמה. אויך ווי אזוי עס איז אַנטפלעקט געוואָרן אויף דער וועלט אונדזערע קריטיקס און אונדזערע רייד אין דעם גאַנג און אין די איבערקערענישן פון די צייטן ביז היינטיקן טאָג, און דערפון וועלן מיר אַפלערנען אויף דער צוקונפט (3).

רנ"ק איז אַריין אין עבר-פּאַלאַץ, ער האָט אָבער דאָרט געזוכט בלויז די איצטיקייט, ער האָט זיך אַריינגעטון אין די געשיכטעס און אויפטוען פון אַנדערע און וויל זיך דערגרונטעווען נישט מער ווי צו זיין אייגענער נשמה. ער שוועבט איבער וועלטן און לענדער און דער עיקר איז ביי אים ישראל. ער נישטערט צווישן אַלערליי וויסנשאַפטן און וויל אויפלעבן די צעשטערטע חכמת-ישראל. "קען זיך אַליין" האָט ער געהאַלטן פאַר דער ערשטער און עיקרדיקער מצווה. דאָס איז דער עיקר-ציל פון זיין שטודירן געשיכטע. און אַז מען וועט זיך גוט צוקוקן וועט מען זען, אַז אויך זיין דערצונג-ציל ("כדי דער לעצטער דור זאָל קלוג ווערן" וכדומה), איז נישט מער ווי אַ פּועלייצא פון דעם "קען זיך אַליין". און ווען ער רעדט וועגן "אויפקלערן דאָס דערקענען זיך און אונדזער מהות", פאַרענדיקט ער מיט אַ קוק אויף דער צוקונפט: "און פון דעם וועלן מיר אַפלער-נען אויף דער צוקונפט".

און ביי יעדער געלעגנהייט באַטאַנט ווידער רנ"ק די עיקר-טענדענץ פון זיינע היסטאָרישע פאַרשונגען. דאָס מיינט, אַפּשטעלן זיך אויף "דעם כאַראַקטער פון דער אומה און אויף איר גייסטיקער אייגנשאַפט צו יעדער "צייט" (4). אַרום אַנדערהאַלבן יאָר פאַר זיין טויט האָט רנ"ק פּובליקירט אייניקע פּראַגמענטן פון זיין עלפטער אַפטיילונג ח ק ו ר א ב ו ת. אין זיין הקדמה גיט ער צווייסיג זיינע בניידור זייער אינהאַלט: "אין אונדזער פאַרפאַסונג (ש ע ר י א מ ו נ ה צ ר ו פ ה, וואָס האָט זיך שוין געהאַט געפונען אין כתב-יד) וועלן אַריינגענומען ווערן צוויי אַפטיילונגען [שפעטער האָט רנ"ק זיי איינגעטיילט אין דריי: ח', ט', י'] וואָס זיינען כולל מדרש-זאָכן און אַנשויונגען וועגן די געשעענישן און טרע-פונגען וואָס אונדזער פּאַלק האָט דורכגעמאַכט זינט די עלטסטע צייטן, מיט דער כוונה, אַז דורך זיי וועלן מיר באַנעמען דעם כאַראַקטער פון דער אומה און די אייגנשאַפט פון דער לויטערקייט און רוחניות וואָס געפינט זיך ביי איר אין יעדער צייט" (5). און דעריבער נעמט ער זיך דאָס רעכט צו רעדן בקיצור וועגן די היסטאָרישע געשעענישן, וויבאַלד זיי קומען נישט בולט מאַכן דעם "כאַראַק-טער פון דער אומה און די רוחניותדיקע אייגנשאַפט". און ער מאַכט ווידער אויפ-מערקזאַם אומעטום אויף יענע ספרים אין וועלכע מען קען קריגן פרטימדיקע היסטאָרישע ידיעות. "ווילל מחמת דעם דאַרפן מיר נישט, לפי דער כוונה פון אַט דעם מאמר, דערציילן אַלע פרטים פון דעם קריג און זיינע אומוואַנדלונגען.

(3) דאָרט, ז' קס"ז.

(4) דאָרט, ז' ת"ג.

(5) דאָרט, ז' דאָרט.

און מיר וועלן זיך פארלאָזן, בנוגע דעם וואָס קען אונדז נוצן, אויף דעם וואָס געפינט זיך פאַרצייכנט ביי יוסף הכוהן און ספעציעל אויף די צוויי געשיכטע־ביכער וועגן די חשמונאים וועגן וועלכע מיר האָבן אויבן גערעדט, און פון זיי וועלן מיר אָפּקאַפירן בלוז אײניקע פּסוקים, ווייל דאָס זענען די מערגעוונטשענע אויפצוקלערן דעם ענין וואָס מיר זיינען אויסן. אזוי אויך ווען ער באַהאַנדלט די תקופה פון יוחנן הורקנוס זאָגט ער: „אַט דאָס אַלץ (די טעטיקייט פון יוחנן הורקנוס) זאָל מען זוכן אין די געשיכטע־ביכער פון אונדזער אומה, און מיר וועלן דאָ דערקלערן דאָס עיקרדיקע פאַר אונדז, אַלץ וואָס האָט זיך פאַרלאָפּן אין משך פון זיין צייט אין רעליגיע און אמונה־זאַכן, אין גוטע רעפּאַרמעס און אין דער גייסטיקער אַנטוויקלונג בכלל“ (6).

רנ"ק גיט נאָך צומאָל צו, אַז אויך די פאַרשונג וועגן מ צ ב פון דער אומה איז פאַר אים אזוי וויכטיק ווי די פאַרשונג פון איר כאַראַקטער: „און לאַמיר זיך צואיילן און באַהאַנדלען, אין אונדזער פאַרשונג איבער דעם נאָך־חורבנדיקן דור, זיין כאַראַקטער און זיין מצב“. דער דאָזיקער מ צ ב אָבער איז נישט מער ווי אַ טפל צום „כאַראַקטער“, וואָס איז דער עיקר און דער יסוד אין זיין געשיכטע־לעזע. און רנ"ק ווייזט אויך אַן דעם מעטאָד וואָס ער באַנוצט אויף צו דער־גרונטעווען זיך צו דער אומה־אייגנשאַפּט און די רוחניותדיקע אייגנשאַפּט, „דורך דעם אַנאַליזירן די געשיכטע פון דער צייט און די פאַרשיידענע געשעענישן און זאַכן וואָס האָבן פאַסירט און זיינען אָפּגעטון געוואָרן“ (7). אָבער ווען עס פּלעגט זיך האַנדלען וועגן היסטאָרישער פינקטלעכקייט פּלעגט ער אָפּנויגן פון דעם וואָס איז פאַר אים געווען דער עיקר און פּלעגט זיך אָפּגעבן מיט אויפקלערן די טונ־קעלע ערטער אין דער געשיכטע. דאָס פּלעגט אים אָפּט אַראַפּפירן פון זיין סי־מעטרישן דרך אין זיין עקספּאַזע אויף וואָס ער פּלעגט שטאַרק מקפיד זיין.

אזוי, למשל, זעען מיר ווי ער רייסט איבער אינמיטן דערציילן די געשיכטע פון יוחנן הורקנוס כדי אויפצוקלערן די רכילות וואָס מען האָט געטריבן אַרום זיין יחוס־בריוו. ער ברענגט אַפילו אַריין אין דער עצם־דערציילונג די משנה „מעשה בינאי המלך“ וכדומה. און אַלץ כדי אַרויסצובאַקומען פון דעם דאָס באַ־האַלטענע היסטאָרישע קערנדל, דער עיקר מיט אַ דערצייערישער כוונה. רנ"ק האָט דורך דעם געוואָלט בולט מאַכן פאַר זיינע מיטציטיילערס דעם היסטאָרישן און קריטישן ווערט פון די פאַרציטיקע ליטעראַרישע מקורים, אזוי פון די כתבי־הקודש ווי פון דער תלמודישער און רבנישער ליטעראַטור און אַפילו פון די אָפּאַקריפּן (ספרים חיצוניים).

און הגם רנ"ק היסטאָרישע שילדערונג טראַגט אויף זיך דעם ספעציפישן גייסטיק־ספעקולאַטיוון חותם, זעען מיר פון דעסטוועגן ווי ער באַטאָנט אין אַ סך ערטער דעם ווערט פון דער פּאָליטיק און ספעציעל די פרייהייט, ט־הייסט, די זעלבשטענדיקייט פון דער מדינה. מיט זיין גאַנצער „גייסטיקייט“ האָט ער געמוזט אַנערקענען דעם הויפט־יסוד פון דער סאָציאַלער און היסטאָרישער לערע פון 18טן און 19טן יאָרהונדערט, אַז אַ מדינה איז נאָר יענע, וואָס איז אומאָפּ־הענגיק, און די הויפט־שטרעבונג דאַרף זיין מער פרייהייט. דערפאַר שטרייכט ער אונטער אַז דאָס גוטע פון יוחנן הורקנוס דעם חשמונאים צייט שטאַמט דער־

(6) דאָרט, ז' ע"א, פ"ח.

(7) דאָרט, ז' פ"ח, ק"ג.

פון וואָס „די טעג פֿאַר ישראל זיינען געווען גוטע און פריי פון פרעמדער אָפֿ-
הענגיקייט“. ער געפינט אָפֿילו אַ שטיקל טרייסט פֿאַר דער צייט ווען עס האָבן
געהערשט הורקנוס און אַנטיפֿאַטער דער אדומי, ווייל דעמאָלט „האַט נאָך יהודה,
ווינציקסטן לפנים, אויסגעזען ווי אַ זעלבשטענדיקע מדינה, אַ פֿאַרבינדעטע פון
רוים“. נאָך מער, רנ"ק גייט אָפֿילו קעגן דער טראַדיציע וועלכע האַלט הורדוסן
בלויז פֿאַר אַ רשע (הורדוס רשיעא). מיט אַלע הסרונות וואָס ער געפינט ביי
הורדוסן, וועלכער „איז אויף אַן אמת, דורך שווערע צופֿאַלן געוואָרן אַ האַרטער
מלך אין אַ שווערן דור“, זעט ער אָבער ביי אים אויך אַ סך מעלות, דער עיקר
די פרייהייט וואָס ער האַט באַוווּזן איינצוהאַלטן; „ער האַט אויסגעברייטערט
ישראלס גרענעצן און האַט אונטערטעניק געמאַכט צו אים די קליינע און שלעכט-
טע אַרומיקע פעלקער, און אים האַט זיך איינגעגעבן אויסצובאַהאַלטן אַ ביסל די
פֿאַרקעכטונג און אונטערטעניקייט צו די רוימער, אונטער דעם מאַנטל פון זיין
גרויסקייט, וואָרעם ער איז ביי זיי געווען געהויבט און געשעצט“. און ווייטער:
„הגם ער איז געווען אַן אכזר האַט ער נישט געדריקט אַזוי דאָס פֿאַלק ווי דאָס
האַט געטאָן אַלעקסאַנדער ינאי, און די הורדוס־דינאַסטיע האַט אויף זיך נישט
גענומען קיין נייעם יאָך ווי די ינאי־דינאַסטיע“.

רנ"ק קריטיקירט דערנאָך די פֿאַרטיי־מחלוקתן אין די לעצטע טעג פֿונעם
בית שני. ער זאָגט: „און דער עיקר וואָס ווערט געפֿאַדערט לויט דער צייט און
פֿאַזיציע איז דאָס בלויזע אַראָפֿנעמען פון זיי די ממשלה פון די העגעמאָנען און
דעם שווערן יאָך פון זייער מיזערנעקייט און אכזריות, און כדי זיי זאָלן אין
זייער מדינה האָבן לגמרי זייערע אייגענע אַנפֿירונג וכו'“. אינאיינעם דערמיט
איז ער אָבער מוותר אויף דער פולשטענדיקער פרייהייט, דאָרט וווּ זי טראַגט
מיט זיך חורבן. ער פֿאַרדאַמט די קנאים, די צדוקים און די יהודה־סעקטע פֿאַר
זייערע מעשים: „און ווען זיי זאָלן זיך געווען צוהערן צו דעם וואָס מען באַפעלט
פון אויבן, און צו דער עצה פון די קלוגערע און בעסערע פון זיי, איז זייער מעג-
לעך, אַז אויף אַט דעם וועג וואָלטן זיי דערגרייכט אַ פיינעם שלום און אַ גע-
וונטשענעם ציל, ביז זיי וואָלטן געבליבן אונטערגעוואָרפֿן דורך אַ שטייער און
געהאַלפֿן דעם סירישן גרויס־הערשער אין זיין מילחמה מיט די רוימער“ (8).

און פֿונקט ווי ער פֿאַרטיידיקט הורדוסן, אַזוי באַשולדיקט ער די מושלים.
פון דעם חשמונאים־הויז וואָס זענען אויפגעקומען אין ישראל נאָך יוחנן הורקנו-
סעס טויט. ער באַקלאַגט זיך אויף זיי, אין גייסט פון דאָס רוב פֿרעמדע היס-
טאָריקערס, וואָס זעען אין זיי בלויז „בלוט־מענטשן“ און זייער מדינה איז פֿאַר
זיי אַ מין „רויבשטאַט“. אַזוי איז עס אויך מיט די פרושים. הגם ער לויבט
שטאַרק די ערשטע פרושים, איידער זיי זיינען געוואָרן אַ „סעקטע“, קלייבט ער
שוין כלל קיי נחת נישט פון די לעצטע פרושים, די שאַפֿערס פון דער סעקטע,
וואָס „אין משך“ פון דער צייט האָבן זיך דאָרט באַוווּזן נישט קיין גוטע זאַכן,
אַט ווי דאָס טרעפט ביי יעדער ספעציפישן קאָלעקטיוו וואָס גרענעצט זיך אָפֿ
און ווערט דער הערשער אויף אַ לאַנגער צייט, מיט דעם גאַנצן גוטס וואָס גע-
פינט זיך ביי איר סאַמע גרינדונג (8). און אין דעם זיינען באַרעכטיקט ער די
אַנפֿאַלן פון די ערשטע קריסטן אויף די פרושים, מיטן צוגאַב, פֿאַרשטייט זיך,
אַז אויך יענע האָבן נאָר געמיינט אַזוינע פרושים, וואָס זיינען געוואָרן אַן אָפֿ-

געטיילטע סעקטע וואָס איז מיט דער צייט קאַרומפירט געוואָרן. פון די אַלע פרטים קענען מיר אָפּשאַצן ווי ווייט רנ"ק האָט זיך באַפרייט פון דעם טראַג-דיציעיאַך און האָט אָנגעהויבן קוקן אויף דעם עבר מיט אויגן פון אַ קריטי-קער, אַ פריידענקער.

ביי זיין גאַנצער "מאָדערנעקייט" אָבער האָט רנ"ק, דער פאַרשער, אַ תלמיד פון דער יידישער מיטלאַטערלעכער סכאַלאַסטיק, נישט איבערגעטריבן די ווערט פון דער פערזענלעכקייט. דאָ בלייבט ער דער יורש פון דער ישראלדיקער טראַג-דיציע. אויך זי האָט נישט געזוכט די פערזענלעכקייט, די וואָס האָט געשאַפן די זאַכן, נאָר די זאַכן גופא. רנ"קס גרויסקייט שטעקט טאַקע אין דעם וואָס אויך ער האָט זיך אויסגעהיט פון ריינער ביאַגראַפיע וועגן "באַרימטקייטן". אויך ער האָט נישט געזוכט די פערזענלעכקייט וואָס שאַפן געשיכטע, נאָר די אַבסאָלוטע רוחניות. די היסטאָרישע פערזענלעכקייט דינט אים בלויז ווי אַ סימבאָל פאַר דער תקופה. ווי אַ קאָנטראַסט צו דעם זעען מיר ביי רנ"ק אַ ספעציעלע אָנער-קענונג פון דער "מאַסע" מיט איר שעפּערישן כוח און שטאַנדהאַפּטיקייט אין דער געשיכטע. פון דעם "איך וועל זיי פאַרלענדן און דיר מאַכן פאַר אַ גרויס פאַלק", האָט ער נישט געהאַלטן. אויך דאָס "רוחניות", וואָס איז די נשמה פון דער גע-שיכטע, און וואָס ווערט, אמת, געשאַפן "דורך די אינדיווידן", באַקומט זיין פולע קראַפט און ממשלה נאָר און בלויז "דורך אַ לאַנגער צייט און אַ גרויסער מאַסע", און יענע מאַסע "זיינען ענג פאַרבונדן צווישן זיך און העלפן איינער דעם אַנ-דערן דור נאָך דור". און צייטנווייז ווערט יענע "רוחניות" געשאַפן נישט דורך דעם אינדיוויד, נאָר צווישן דעם כלל פאַלקס־מענטשן (9). און ווען רנ"ק וויל אויסגעפינען די סיבות פון חורבן בילט שני שטעלט ער זיך דער עיקר אָפּ אויף צוויי פּסיכאָלאָגישע פאַקטאָרן: די האַפענונג און די מורא ("די צוויי שטאַרקסטע אַפּעקטן") און ער גיט צו אַז ביידע "האַבן זיי געווירקט סיי אויף די יחידי סגולה, סיי אויף דעם גאַנצן פאַלק צו פאַרדרייען און פאַרגרייזן די געדאַנקען בנוגע מיינונגען, מידות און טראַדיציעס וכו' (10). פאַרוואָס־זשע, פּרעגט זיך, האָט די מחלוקת צווישן פרושים און צדוקים נישט אַרויסגערופן אַזאַ צעריסנקייט ווי די וואָס איז געקומען צווישן די קאַראַימען און קריסטן? ווייל יענע מחלוקת האָט זיך באַגרענעצט בלויז אויף די קרייזן פון כוהנים און געלערנטע און איז נישט אַריינגעדונגען אין דער מאַסע: "און ספעציעל די גרויסע און נישט געלערנטע און נישט מאַסע, זעט אויס אַז זי האָט קיין גרויסן אַכט נישט געלייגט אויף יענע קריגערייען צווישן די פאַרשיידענע שיטות וועגן תורה און עבודה" (11).

אין זיין געשיכטע־לערע פלעגט רנ"ק אַרויסדרינגען אַ סך פון די שפּראַכ-לעכע אויסדרוקן. צייטנווייז פלעגט ער פון איין וואָרט אַרויסבאַקומען אַ סך פרינציפן. אַזוי, למשל, דינט פאַר דאָס וואָרט "נועדו" (זיי האָבן זיך צונויפגע-זאַמלט), וואָס ווערט דערמאָנט ביי מתתיהו און זיינע זין, ווי אַ השערה וועגן דעם מקור און אויפקום פון "דעם השמונאים־געריכט". אַזוי, ציגל צו ציגל און דער בנין איז פאַרטיק: די יידישע געשיכטע, אירע עיקר־ווזיעס און "געשעענישן" זינט אברהם אבינו "ביז צו היינטיקער צייט". רנ"ק האָט אָבער זיין צוגרייטונג-

(9) דאָרט, ז' ל"ה.

(10) דאָרט, ז' פ"ח.

(11) דאָרט, ז' חט"ז.

ארבעט נישט ארויסגעוויזן. ער האָט זי געמאַכט אין דער שטיל אין משד פון פערצן יאָר שטודירן און פאַר דעם „געלערנטן“ פובליקום האָט ער שוין געבראַכט דאָס פאַרטיקע.

פון אָט דעם קריטישן מעטאָד וואָס רנ"ק באַנוצט צייטנווייז אויף צו קרייטיקירן די געשיכטע־פאַרשערס, זיינע פאַרגייערס, וואָס אויף זיי איז ער זיך סומך, קען מען אַ סך זיך דערוויסן וועגן רנ"קס מעטאָד אין זיין געשיכטע־לערע. ער קריטיקירט יוסף פלאָוויוסן, וואָס אים האַלט ער פאַרן ערשטקלאַסיקן מקור, פאַר דעם וואָס ער דערציילט בלויז וועגן די געשעענישן אָט אַזוי ווי זיי זיינען פאַרגעקומען און שטעלט זיך נישט אָפּ אויף זייערע סיבות און אָפּשטאַם. אויף איין אָרט זאָגט ער: „און אין [יענע] צוויי דערציילונגען איז יוסף [פלאָוויוס] אַ צוהערער און אַ שיינער שמועסער, אָבער נישט קיין געשיכטע־שרייבער“ (12).

רנ"ק ווייזט אויך אָן, אַז בדרך־כלל זיינען דער רוב פאַרשוונגען פון די קדמונים נישט קיין גאָר ריכטיקע, ווייל וועדליק דעם קולטור־צושטאַנד פון זייער צייט, זיינען זיי נישט געווען ביכולת פּעסטצושטעלן אַלע פּאַסירונגען מיט גענוג זיכערקייט. זיי האָבן טאַקע אויך געזוכט צו דערגיין דעם סאַמע עיקר פון דער „ידישער נשמה אין אַלגעמיין“, עס האָט זיך זיי אָבער נישט איינגעגעבן; „און מיר געפינען שוין פון דעם ביי אונדזערע גרעסטע חכמים, דעם רב (רמב"ם) און דעם רמב"ן און אַנדערע, פון אָט די טייערע זאַכן, וואָס זיי האָבן באַהאַנדלט מיט אַ סך האַרציקייט און מיט זייער לויטערן בליק. דאָס זיינען אָבער ווייניקע קערנדלעך צוליב דעם קליינעם דערפאַרונג־פאַרזיי און דעם פעלן פון ביכער און די שלעכטע קאָפּיעס וואָס זיינען דעמאָלט געווען. לגבי אונדזער צייט, ווען די ידיעות און די פאַרשוונג זיינען גרעסערע און די קענטעניש פון דער וניסגשאַפט און די אייגנשאַפט פון יעדן פּאַלק, ווי דער ספּעציפישער מעטאָד זיינען אַ סך ברייטערע, ביכער האָבן זיך פאַרמערט און די קאָפּיעס זיינען עקזאַקטע און אויס־געברייטערטע אויף אַזוי ווייט, אַז אַפילו די קענערס ווונדערן זיך“ (13).

רנ"ק געפינט אויס, אַז זיין דור איז מער צוגעפאַסט אויפצוקלערן די גרויסע צעמישעניש פון דער ידישער געשיכטע, וועלכע קומט בלויז פון דעם וואָס מען האָט אין דער ידישער געשיכטע נישט איינגעשטעלט איר אמתן תחום, נישט אָפּגעצייכנט איר גרענעץ. דערפאַר זוכט רנ"ק דער עיקר די ערשטע יסודות אויף וועלכע דער געשיכטע־בנין שפאַרט זיך אָן. דערפון, דאָס אָפּגעבן זיך אַ סך מיט דער פּראָגע פון דאָטע, וועלכע פאַרנעמט ביי אים אַ באַזונדער פאַראַגראַף (סימן ט', אָפּטיילונג 11, ח ק ר א ב ו ת), ווייל „דאָס נייטיקסטע און נוצלעכסטע פאַר דער גענעאָלאָגיע און פאַר דעם איבערגעבן די פּאַסירונגען וואָס ציען זיך איינע נאָך דער אַנדערער איז די פּעסטבאַשטימטע דאָטע און אַלע זיינען זיין מסכים אויף איר“ (14). מיט אָט דער פּראָגע האָט זיך שטאַרק מטפּל געווען זיין רבי אין געשיכטע ר' עזריה מן האדומים, און טאַקע ביי אים האָט ער זי איבער־גענומען. רנ"ק גייט אָבער נישט אין ר' עזריה מן האדומים וועגן מיטן דער־קלערן אַלע פּרטים וואָס שטעקן אין דער דאָטע־פּראָגע, נאָר ער האָט זיך זיין אייגענעם דרך צו דערקלערן בקיצור פאַרן „קולטורעלן“ ליינער אַלע פאַרפלאַג־טערנישן.

(12) דאָרט, ז' קט"ו.

(13) דאָרט, ז' קט"ו.

(14) דאָרט, קמ"ט.

און הגם רנ"ק גיט איבער די יידישע געשיכטע אויף אן אביעקטיוון אופן, ווייזט ער אפט ארויס זיין פערזענלעכע באציונג צו די היסטארישע העלדן. ער טיילט זיי צו פארשיידענע טיטלען ווי „גוטע“, „גרויסע“, „הייליקע“ וכדומה. בעת די וואס זיינען אים נישט צום הארצן רופט ער, למשל, „נארישע מלכים“ אאז״וו.

ביים דערקלערן דעם עוואלוציע-געדאנק אין רנ"קס לערע, געפינען מיר אויס אז אט די עוואלוציע, וואס טראגט אויף זיך דעם חותם פון נאטירלעכער נויטווענדיקייט, האט איר אויסגאנג-פונקט אין גאט, אין דער „העכערער פירונג“. יענע פשרה אין דעם פראבלעם פון השגחה און בחירה: „אלץ איז באשערט און די ברירה איז געגעבן געווארן (הכל צפוי והרשות נתונה), איז אריבער אויך אויף דעם היסטארישן געביט. און דער רוב גרינדערס פון דער נייער היסטארישער וויסנשאפט האלטן זיך ביי איר. יענע האבן געוואלט פראקלאמירן דעם מענטשנס באהערשונג-כוח און זיין פרייהייט צו אקטורן פון דעם ערד-באווינער, דעם שאפער פון געשיכטע, און גלייכצייטיק האבן זיי זיך אויסגעהיט נישט אָנצורירן דעם אייבערשטנס מלכות און האבן זיך אָנגעכאפט אין דער דערמאָנטער פשרה. דאָס האָט רנ"ק איבערגענומען נישט נאָר פון דער יידישער מסורה, נאָר ער האָט עס אויסגעפונען ביי דזשיאמבאטיסטאָ וויקאָ, לעסינג און הערדער, די טאָטעס פון דער קולטור און געשיכטע, ביי וועמען רנ"קס דור האָט געלערנט. און אין אַ געוויסן זינען איז אין אַט דעם גלייבן אין „געטלעכער פירונג“ אין געשיכטע געווען אַ גרויסער געדאנקען פראַגרעס. ווייל אין מיטאַלטער האָט מען נאָך גע-גלייבט אין דער השפעה פון די שטערן, מזלות וכדומה. און ווען וויקאָ איז גע-קומען פראַקלאַמירן דעם כוח פון דער „געטלעכער פירונג“ האָט ער דערמיט נישט געמיינט אַפצשוואַכן דעם מענטשנס ווירקונג-קראַפט, נאָר די השפעה פון די מזלות א״א. אמת, רנ"ק טייטשט טאָקע אַפט מאָל אויס דעם מהות פון גאָט ווי דאָס „אַבסאָלוטע רוחניות“. אַזוי, למשל, טייטשט ער דעם פסוק „איך וועל נידערן מיט דיר קיין מצרים און אַרויפברענגען וועל איך דיר אַרויפברענג-גען“, אַז דאָס גייסטיקע וועט אים אויסהיטן פון אַסימילאַציע און אומקום. פון דעסטוועגן איז נאָך די „געטלעכע פירונג“ גענוג גרויס זי זאָל בכוח זיין אָנצור-פירן מיטן גורל פון דער נאַטור און מיטן גאַנג פון דער געשיכטע, אויף אַזוי ווייט. אַז דאָס „רוחניות“ זאָל דערהייבן ווערן צו אַ העכערער מדרגה. אַט די „געטלעכע פירונג“ האָט געשיקט די יידן קיין מצרים, זי האָט זיי פון דאָרט אַרויסגעפירט און זי „האָט אונדז דערצויגן ווי אַ דערציער דעם זויגלינג“, האָט געבראַכט דעם דור-המדבר צו אַ נסיון וואָס ער האָט נישט אויסגעהאַלטן.

נאָך מער, אַזאָ „ראַציאָנאַליסטישער“ היסטאָריקער ווי רנ"ק, וואָס באַמיט זיך אויפצודעקן די געזעצן פון געשיכטלעכן לויף, כדי אויסצוגעפינען די סיבות פון יעדער געשעעניש, גלייבט אין די הימלישע צייכנס. אָבער נישט אין זייער קראַפט און השפעה, נאָר אין זייער סימבאָלישן כוח. ער פאַרדאַמט די קנאים וואָס האָבן קיין אַכט נישט געלייגט „אויף די שרעקלעכע אַספעקטן אוו די צייכנס פון אַנקומענדיקער פאַרוויסטונג וואָס האָבן זיך באַוווּזן אין יענע טעג“. און ווען זיי זאָלן געווען זיך צוהערן צו אַט די גזירות פון אויבן און צו די עצות פון די קלוגע און גוטע“ (15), וואָלט אַרץ ישראל נישט געווען חרוב געוואָרן און

ישראל וואָלט אין גלות נישט געגאַנגען. און ווידער פּראַקלאַמירט רנ"ק דעם כּוּחַ און די גבורה פון דער „רוחניות“, אָט יענע „רוחניות“ וואָס דינט ווי אַ היפּוך צו נאַטור, וואָס איז העכער פון דער נאַטור מיט איר אָנהאַלטעוודיקייט און אייביקייט. אַזוי, למשל, זאָגט ער: „און די נאַטור טראַגט אין זיך דעם שאַדן און די קאַרופּציע, און דער גרויסער ווונדער איז נאָר די רוחניות אין איר אמתדי-קייט, מחמת זי איז העכער פון דער נאַטור וואָס געפינט זיך אין דער מאַטע-ריעלער וועלט“ (16).

אין אַ געוויסן זינען קען מען אויך זאָגן אַז רנ"ק גלייבט אין דער מיסיע פון ישראל. ווי אַ פּריווילעגירט פּאַלק, האָט בלויז ישראל זוכה געווען צו דער „אַבסאָלוטער רוחניות“ און זוכט מזכה צו זיין מיט אָט דער אייביקער אידייע אַלע אַנדערע פעלקער. די „געטלעכע חכמה“ האָט עס אויסגעקליבן ישראל ער זאָל „לערנען דעם מענטשלעכן מין די אַבסאָלוטע תורהדיקע אמונה“ (17). מיט אַ סך שטאַלץ פאַרענדיקט רנ"ק די זיבעטע אָפּטיילונג פּעלעקער און זיי ער גאָט, זאָגנדיק: „און מיר זיינען דורך איר [יענער אומה] געוואָרן די לערערס פאַר די מאַסן פון אַ סך פעלקער וכו'“ (18). און פון דעסטוועגן זעט ער נישט קיין שום באַרעכטיקונג פאַר דער יידישער פאַרשפּרייטונג צווישן די פעלקער. דעם גרעסטן אומגליק וואָס רנ"ק זעט אין דער נאָך-חורבן-תּקופּה איז „די גרויסע צעשפּרייטקייט וואָס האָט זיך אָנגעהויבן זינט דעם גלות פון די עשרת השבטים, וועלכע איז געווען דער גורם פאַר אַלע פּורעניותן אין יענע טעג“. נישט אַזוי איז עס מיטן גלות.

אָט דער גלות, זעט אויס, נוצט פאַר אַ באַדינג אין דער אַנטוויקלונג אין דער געשיכטע פון ישראל, ס'הייסט, אין דער „רוחניות“ אַנטוויקלונג. גלות-מצרים האָט זיך געפאַסט בשעתו און גלות-בבל, אין זיין צייט, דער גלות פאַר-מאָגט אין זיך עפעס פון אַן אינעווייניקסטער נויטווענדיקייט. די בני-ישראל זיי-נען געווען געצוונגען גיין אין גלות פון כּנען, און דווקא קיין מצרים: „און יענע [געטלעכע] פּירונג האָט גורם געווען און באַפוילן די הייליקע מישפּחה זאָל נידערן קיין מצרים און אויפהאַלטן זיך דאָרט אַ צייט אין אירע גרענעצן“ (19), צוויי מאַטיוון זיינען געווען דערביי: די מצרים זיינען געווען „ערגער“ פון כּנע-נים און דעריבער „איז דער אייבערשטער געווען זיכער, אַז די ייִדן וועלן זיך נישט אַסימילירן מיט זיי“. און ווידער: „מחמת מיט זייער גאַנצער אומווערדי-קייט איז מצרים געווען רייך אין בנינים, אין אַרבעטן און אין נוצלעכע און שיינע קונסטווערק, און גרויס אין וויסן“, דעריבער האָט די „העכערע פּירונג“ געשיקט ישראל קיין מצרים כדי זי זאָל ווערן אַ „פּערפעקט פּאַלק, מיט אַ סך פאַרמעגנס און פעיקייט“ (20). רנ"ק רייסט דאָ איבער מיט דעם טראַדיציאָנעלן פּראַגמאַטיזם וואָס ווערט אָנגענומען מיט אַ סך קלאַרקייט און עקסטרעמקייט: די בני-ישראל זיינען נישט אַראָפּ קיין מצרים צוליב דעם הונגער, נישט כדי אַרויסצוגיין פון דאָרט ברכוש גדול און אַנצוליען זיך מיט גאַלדענע און זיל-

(16) דאָרט, ז' מ"ג.

(17) דאָרט, ז' ל"ח.

(18) דאָרט, ז' ל"ט.

(19) דאָרט, ז' מ"ב.

(20) דאָרט, ז' ש"ז.

בערנע חפצים, נישט כדי אפצוקומען פאר די זינד, נאר אויף צו לערנען און זיך דער הייבן. מצרים איז געווען פאר די יוצאייכנען א לערן אַנשטאַלט. גלות-מצרים איז געווען די גאולה פאר יענער „רוחניות“ וואָס וואָלט זיך נישט געווען אַנטפלעקט ווען זיי זאָלן געווען בלייבן אויפן אָרט. און די פאַקטאָרן וואָס האָבן איינגעהאַלטן דעם קיום פון ישראל און גלות-מצרים און וואָס האָט געהאַלפן דעם אויפקום פון דער אומה זיינען „דאָס געדענקען זייער פאַטערלאַנד און איינציקן פאַטער, און די טראַדיציעס וואָס זיי האָבן איבערגע-נומען ביי זייערע אַבות און די גוטע דרכים וואָס זיי האָבן געירשנט פון זיי.“ פונקט אַבער ווי עס איז אַן אַנטוויקלונג-נויטווענדיקייט אין גלות, אַזוי איז שפּע-טער געוואָרן אַ נויטווענדיקייט אַרויסצוגיין פון דער „פאַרשלאַפונג“ צו פריי-הייט. וואָרום בלויז דורך זייער אַרויסגיין פון מצרים האָבן די יידן געקענט פראַקלאַמירן די „אַבסאָלוטע רוחניות“: „און דאָס אַלץ איז אויף צו באַשטע-טיקן און ווייזן, אַז אַלע צופאַלן וואָס טרעפן דעם דאָזיקן פּאָלק, סיי אין זיין שטייגן און דערפאַלג, סיי אין זיין נידערן און פאַלן. איז דאָ אַ כוללדיקע גייס-טיקע סיבה, דאָס איז די געטלעכע קראַפט וואָס געפינט זיך צווישן אונדז. און אונדזער געווינס שטעקט נישט אין דער גבורה פון דער שווערד און נישט אין איבערגעשפיצטקייט און צושטיין צו אַ פּרעמד פּאָלק, אויך נישט אין דער מייס-טערשאַפט און האַנט-פּעיקייט, און נישט, אין אַלגעמיין, אין גריבלען זיך צו פיל אין די חשבונות פון מאַטעריעלע זאַכן און מענטשלעכער וויסנשאַפט, ווייל ביי די אַלע איז דער כוח און רוחניות אַן אינדיווידועלער און פאַרגייאיקער וכו', דער גרויסער ווונדער איז בלויז די רוחניות אין אמתדיקייט“ וכו'.

אַזוי איז עס אויך ביי גלות-בבל. דאָס קאָרוםפירן די אמונה אין דער צייט פון די לעצטע מלכיהודה האָט מיט זיך געבראַכט די דעקאָדענץ פון דער מאַ-ראַל און פון „אַנדערע גוטע און ישרדיקע אינסטיטוציעס“. דאָס, ווידער, האָט געפירט צו דער פעלערדיקייט פון „גייסטיקן וויסן“ וואָס האָט זיך אויסגעדריקט אין דער צווייזייטיקער פּאָליטיק פון די מלכהיהודה און דאָס האָט טאַקע גע-בראַכט דעם חורבן פון דער מדינה. און נאָר די „רוחניות“ וואָס האָט זיך גע-פונען אין גלות-בבל האָט באַוויזן אויפצולעבן די „עצמות היבשות“. אין גלות-בבל און אין אַלע אַנדערע גלותן וואָס זיינען דעמאָלט געווען האָט זיך געשאַפן אַ „נייע גרויסע רוחניות וואָס האָט געזיגט און איז ווידער געוואָרן פאַר זיי אַלע דער גייסט פון חכמה און פאַרשטאַנד [דאָס דערקענען זייער אייגענעם ווערט], דער גייסט פון עצה און קראַפט [דאָס שאַפן קהילות און די מיצוות], דער גייסט פון וויסן און גאַטפאַרכטיקייט“ [די ליטעראַרישע און היסטאָרישע טע-טיקייט] (21). בקיצור. דער גלות איז בשעתו געווען אַ נויטווענדיקייט. אויך אין גלות שאַפט זיך אַדער עס באַנייט זיך די „רוחניות“, אַזוי איז אויך די גאולה אַ נויטווענדיקייט אין איר צייט. עס איז פאַראַן אַ נויטווענדיקייט אין דער עוואַ-לוציע פון דער „רוחניות“.

רנ"ק איז אויך שטאַרק געטריי געבליבן די היסטאָרישע פאַסירונגען, אויף אַזוי ווייט, אַז ער האָט באַוויזן נישט געשטרויכלט צו ווערן מיט „איבערזעצן“ דעם היסטאָרישן עבר אויף דער שפראַך פון זיינע מיטצייטלעכעס. און ביים אַנ-הייב אַנטוויקלונג פון דער יידישער היסטאָריאָגראַפיע און פון דער יידישער

וויסנשאַפט בכלל, איז דאָך געווען אין דער „מאָדע“, אַז אַ סך פון די ייִדישע געלערנטע פלעגן ריידן מיט יענער שפראַך און לעבן זייער לעבן. בלויז אין גאָר ווייניקע פּאַלן זעען מיר ווי רנ"ק וואָלט געפרוּווט דערקלערן די פּאַרצייטיקע היסטאָרישע וויזיע דורך וויזיעס וואָס זיינען באַרימט געווען אין זיין צייט. אַזוי אויך געפינען מיר אויס, אַז ער גיט די בכורה די עלטסטע היסטאָרישע קוועלן לגבי די שפּעטערדיקע. פאַר דער תנ"ך־תּקופה נעמט ער אַן דעם תנ"ך ווי דעם באַגלייבטסטן מקור, אין וועלכן מען דאַרף נישט צווייפלען. ער טייטשט טאַקע אויס אייניקע שריפטן אין זיין גייסט, בדרך כלל אָבער זוכט ער אויפצודעקן און בולט מאַכן דעם געשיכטלעכן יסוד, דעם היסטאָרישן אמת פון די כתב־הקודש. פאַר דער ערשטער העלפט פון דעם בית שני נעמט ער פאַר אַ מקור דעם שפּעטערדיקן טייל פון די כתב־הקודש (לויט זיין אויפפאַסונג אין דער ביבלי־קריטיק). פאַר דער צווייטער העלפט דינען אים ס'רוב די אַפּאַקריפּן און יוסף פּלאָוויסעס כתב־ים ווי אַ יסוד. פון זיי ברענגט ער פּאַקטן צום דערקלערן דעם פּראָבלעם פון די סעקטעס, זייערע מילחמות און דעם חורבן. אויף איין אַרט שטרייכט ער אַליין אונטער אַז אין זיינע פּאַרשונגען איז ער זיך סומך אויף די רייד פון די קדמונים: „עס איז טאַקע אין הסכם און צוגעפאַסט צו דער כוונה פון אַט דעם מאמר, וועלן מיר דערמאָנען און פּאַרצייכענען. דאָ און וווּ עס וועט אונדז אויסקומען אַ קיצור פון אַלץ וואָס געפינט זיך אין דעם געזאַגטן און אין פּאַרפאַסונגען פון די קדמונים און פון אַנדערע, סיי וועגן די פּרושים, סיי וועגן אַנדערע סעקטעס וואָס זענען געווען אין משך פון דער בית שני־צייט“ (22). און בנוגע געשיכטלעכע קוועלן מאַכט רנ"ק נישט קיין חילוק צווישן אַ לעגענדע פון אַ מאמר חז"ל און דאָס ווערט געזאַגט וועגן דעם זעלבן ענין אין זמר אַדערן אין דער עוואַנגעליע. ער שטרענגט זיך אַז אַרױסצוברענגען די גביית־עדותן פון די אַלע מקורים ווי אַן איינגעשטעלטן היסטאָרישן באַווייז, און אַלץ כדי אַנצור־האַלטן די גענעאַלאָגיע זינט אברהם אַבינו און ווייטער.

מער אָבער ווי אויף אַלע באַזירט זיך רנ"ק אויף ר' עזריה מן האדומימס שריפטן. ער איז עס געווען זיין לערער פון קריטיק און געשיכטע. און לויט דעם עדות זאָגן פון רנ"קס ביאַגראַפּן האָט ער גוט שטודירט דעם מאַר ע י נ י ם און אַ סך געלערנט פון אים. חוץ די ייִדישע געשיכטע־קוועלן האָט ער אויך גע־האַט פאַר זיך אַלגעמיינע געשיכטע־ביכער און נישט נאָר וועגן פּעלקער און תקופות, נאָר אויך וועגן ספּעציעלע טעמעס און פּראָבלעמען.

אין זיין אַריינפיר צו די געשיכטע־אַפּטיילונגען זאָגט רנ"ק צו „צו דערמאָנען די צייטן וואָס מיר האָבן איבערגעלעבט זינט דעם אויפקום פון דער אומה ביז דעם היינטיקן טאַג“. און דאָ, זעט אויס, איז זיך רנ"ק סותר, ווייל ווען ער זאָל טאַקע געווען וועלן איבערגעבן די געשיכטע פון ישראל ממש ביז צו זיין דור, וואָלטן די דריי ציקלען, וואָס ער נעמט אַרום, נישט געקלעקט דערויף און וואָלט געדאַרפט צוגעבן נאָך אַ פּערטן ציקל.

און אַט זיינען די דריי ציקלען: דער ערשטער ציקל: פון אברהם אַבינוס צייט ביז צום טויט פון גדליה בן אחיקם. אַט דער ציקל איז איינגעטיילט אין דריי פּעריאָדן: דער ערשטער פּעריאָד גייט פון אברהםס צייט ביז יציאת־מצרים (דער פּעריאָד פון „שפּראַצונג און וואַקסן“); דער צווייטער פּעריאָד ציט זיך פון זינט

דעם אייננעמען דאָס לאַנד ביז שלמהס טויט (דער פּעריאַד פון פּעסטקייט און טעטיקייט); דער דריטער פּעריאַד איז זינט דעם צעטיילן די מלוכה אין צווייען ביזן חורבן (דער פּעריאַד פון אויפלייזונג און אומקום). דער צווייטער ציקל: זינט גלות־בבל ביז צום טויט פון ברכוכבא און רבי עקיבא, האָט אויך דריי פּעריאַדן: דער ערשטער — זינט גלות־בבל ביז דעם פאַרנעמען פּערסיע דורך די גריכן. דער צווייטער — זינט יענער פאַרכאַפונג ביז אַלעקסאַנדער ינאָיס טויט און דער ברידער־קריג צווישן זיינע קינדער. דער דריטער פּעריאַד — זינט אַלעקסאַנדראַס טויט ביז די רוימישע גזירות (אַרום 150 יאָר נ. ק.). דער דריטער ציקל: זינט רבי יהודה הנשיאס צייט ביזן גירוש־שפּאַניע, באַשטייט אויך פון דריי פּעריאַדן: דער ערשטער — זינט דעם אַפּשליסן דעם תּלמוד ביזן יאָר ת"ק פונעם פינפטן יאָרטויזנט. דער צווייטער — זינט יענעם יאָר לערך ביז נאָך דעם רמב"מס און רמב"נט טויט (אַרום יאָר 1300 נ. ק.). דער דריטער פּעריאַד — פון אָנהייב זעקסטן יאָרטויזנט ביז דעם יאָר ת' לערך.

און זינט דעם יאָר ת' פון זעקסטן יאָרטויזנט? רנ"ק האָט וועגן דעם גאַר נישט דערקלערט. ער האָט נישט אַריבערגעשפּאַנט דעם תּחום פונעם דריטן ציקל. איך בין נוטה צו גלייבן, אַז ביים אַפּשליסן די צענטע אַפּטיילונג, ח ד ש י ם ל ב ק ר י ם, האָט רנ"ק אָנגעווינקען, אַז זינט דעם יאָר ת' פון זעקסטן יאָר־טויזנט גייט די יידישע געשיכטע אַריין אין איר פּערטן ציקל. אין דעם איבעררייס פון יענע „שמד־גזירות, דעפּאַרטאַציע און אומצאָליקע צרות, וואָס האָבן נאָכגע־פּאַלגט און אָנגעהאַלטן ביז נאָכן יאָר ת', האָט רנ"ק געזען ווי דער ערשטער מע־ריאַד פונעם פּערטן ציקל, אַ נייער פּעריאַד פון „שפּראַצן און וואַקסן“, האָלט אין אַנקומען פאַרן יידישן פּאַלק. אינעם מצב פון די יידן נאָך דער פּראָנצויזישער רעוואָלוציע, אין די הומאַנישע ווינטן וואָס האָבן דעמאָלט געבלאָזן אין אייראָפּע, האָט רנ"ק געקענט זען אַ נייעם „פּרימאַרגן פון קיניגרייכן“. און רנ"ק, וועלכער איז געוויזנט געווען אַרויסצושטעלן אין פּאַדערגרונט די קולטור־דערגרייכונגען פון זיין דור, האָט געמוזט זען זיין דור ווי דעם דור וואָס האָט געהערט צום ערשטן פּעריאַד פון דעם פּערטן ציקל אין דער יידישער געשיכטע.

רנ"ק פאַרענדיקט זיינע געשיכטע־אַפּטיילונגען מיט אַן אָנוונק אויפן דריטן ציקל און, ווי איך בין משער, אויך אויפן פּערטן ציקל. זיינע סטימולירנדיקע רייד זיינען געווענדט צו די געלערנטע און „משכילים“: „און די פאַרשונג פון דעם אַלעמען [אינעם לעצטן פּעריאַד פונעם דריטן ציקל און אין ערשטן פּעריאַד פונעם נייעם ציקל וואָס האָלטן אין אַנקומען] איז ליב און טייער, כדי מיר זאָלן פאַר־שטיין אונדזער צוקונפט. און עס איז נאָך פאַראַן פאַר די פאַרשערס אַ ברייט פּלאַץ צום אויסצייכענען זיך“ (23). ער האָט אונדז אויפגעדעקט די שטריכן פון זיין פּאַלאַץ, ער האָט אונדז אָנגעווינקען אויף דעם בוי־פּלאַן פון דער יידישער געשיכטע, ווי מען קען זי תּופס זיין פון דעם „רוחניות“־שטאַנדפּונקט, אין אַ ברייטן צענטראַליזירטן האַריזאָנט. דעם גאַנצן בנין האָט ער אָבער נישט פאַר־ענדיקט. ער האָט איבערגעלאָזט פאַר די „פּאַכמענער“ אַ „ברייט פּלאַץ צום אויס־צייכענען זיך“, ער האָט זיי סטימולירט זיי זאָלן קומען און בויען דעם בנין — אַ קיומדיקע געביידע. פאַר אים קלעקט דאָס וואָס ער האָט אָנגעווינקען, דער פּלי

וואָס ער האָט געמאַכט איבער דעם גאַנצן געשען פון דער יידישער געשיכטע. ער האָט נאָך פאַר זיך אַ גרויסע אויפגאַבע. ער האָט זיך נישט געהאַלטן פאַר קיין היסטאָריקער פון פאַך, די געשיכטע האָט אים געדינט ווי איינע פון די סטאַנ-ציעס, איינע פון די פונקטן צו וועלכע ער האָט זיך דערגרונטעוועט. און זיין נשמה האָט געפאָדערט מער פון בלויוז איין פונקט.

2. ק ר י ט י ק

די קריטיק, וואָס ביי רנ"ק גייט זי אַריינגעפלאַכטן אין זיין געשיכטע-לערע, האָט פאַר זיך איינגעשטעלט אַ באַזונדער קעמערל אויף דריי ספעציפישע גע-ביטן: תנ"ך, הלכה און אגדה. אין פלוג איז די ביבל-קריטיק פאַר אים נישט קיין ציל פאַר זיך. זי דינט אים בלויז צו זיין געשיכטע-פאַרשונג. וויבאַלד רנ"ק באַ-האַנדלט די כתבי-הקודש ווי אַ וויכטיקן מקור פאַר געשיכטע, איז ער שוין גע-צווונגען צו פאַרנעמען זיך מיטן דערקלערן געוויסע ענינים פון כתבי-הקודש וואָס האָבן אַ שייכות מיט זיין געשיכטע-לערע. דאָס קען מען זען אויך פון דעם וואָס זיינע הויפט-מסקנות פון דער ביבל-קריטיק האָט ער אַריינגעפירט אין דער עלפטער אַפטיילונג, וואָס איז נישט מער ווי אַ "טפל" צו די אַפטיילונגען ח', ט', י', וואָס זיינען די אַפטיילונגען פאַר געשיכטע. און נאָך אַ באַווייזן אַז רנ"ק האָט אונטערגעוואָרפן זיין ביבל-קריטיק דער געשיכטע-לערע איז דאָס וואָס ער האָט זיך פאַרנומען מיטן דערקלערן בלויז יענע טיילן פון די כתבי-הקודש וועלכע האָבן אים געקענט דינען פאַר זיין געשיכטע-פאַרשונג. ער גיט אַפ אַ סך פלאַץ פאַר ישעיה דעם צווייטנס נביאות. און דאָ האָט ער געפונען אַ גדול אויף וועמען זיך אַנצושפאַרן, ר' אברהם אבן עזרא. ער קלערט אויך אויף אייניקע קאָפיטלעך און פסוקים פון תהילים, פון וועלכע מען האָט געקענט שטודירן דעם מצב פון די יידן אין דער צייט פון גלות-בבל, פון שיבת-ציון און די צייט פון דעם חשמונ-אים-קריג. ער פילט אויף זיך דעם חוב פעסטצושטעלן דעם פראָבלעם פון די אַפאַקריפן. די צייט ווען עס זיינען געשאַפן די ספרים עזרא ונהמיה, דברי-הימים, יחזקאל, תרי"עשר, דניאל, מגילת-אסתר, קוהלת.

אַ ספעציעלן חוב האָט ער אויף זיך געפילט אויפצוקלערן אַט די אַלע ענינים, כדי צו פאַרפעסטיקן די מסורה. און הגם ער באַמערקט אַז "דער ספר א' ו' ב' איז אויף אַזויפיל העכער פון ספר קוהלת, ווי עס איז העכער דער הימל פון דער ערד" (24). געפינען מיר אין ערגעץ נישט ער זאָל זיך מטפל זיין מיטן ספר א' ו' ב'. אמת, ער איז בלויז מבטיח אים צו באַהאַנדלען "ביי אַ געלעגנהייטלעכן פלאַץ, א"ה", אַזאַ פלאַץ איז אים נישט געקומען צו דער האַנט, ס'הייסט, ער האָט נישט געפונען קיין נויטווענדיקייט "צוצוגרייטן" אַזאַ פלאַץ. ער האָט זיך אויך נישט אָפגעגעבן נישט מיטן ספר משלי, נישט מיט שיר השירים, כאַטש אויך זיי האָט ער געזאָלט באַהאַנדלען ביי אַ "געלעגנהייט". דערפאַר האָט ער נישט משנה געווען די איינגעשטעלטע טראַ-דיציע אין דעם סדר-הנביאים. אויך פאַר אים איז יהושוע געווען דער ערשטער נביא נאָך משה רבנו. רנ"ק האָט קריטיקירט דעם תנ"ך בלויז דאָרט ווו ער האָט געמוזט, און דער מוז האָט געשטאַמט פון זיין געשיכטע-לערע. נאָך מער, צומאַל

דערציילט אונדז רנ"ק גופא. אז אַט צוליב דער אַרבעט וואָס שטייט אונדז פֿאַר אין דער אַפטיילונג פֿאַרן פֿאַרשן אַט די דורות און באַלייכטן אַלץ וואָס עס האָט זיך ביי זיי אַפגעטאָן, זיינען מיר איבער געוואָלד געצווונגען געוואָרן צו ריידן דאָ וועגן דעם כאַראַקטער פון ספר קהלת, זיין מחבר, די צייט פון זיין פֿאַרפֿאַסונג, און ווען ער איז אַריינגענומען געוואָרן צווישן די כתבי־הקודש" (25).

חזן ווי אַ מקור פֿאַר געשיכטע האָט רנ"ק געזען אין די כתבי־הקודש אַ מקור פֿאַר טראַדיציע, אפשר פֿאַר דער גאַנצער טראַדיציע. און בעת ער פֿאַרנעמט זיך מיט ביבל־קריטיק טוט ער עס אי ווי אַ היסטאָריקער, אי ווי אַ טראַדיציע־קריטיקער. בלויז דאָרט וווּ ער האָט געזען אַ היסטאָרישע נויטוענדיקייט, ווען ער האָט אויסגעפונען אַן אופן אויפצופלאַנטערן עפעס אַ היסטאָרישן געפלאַנטער דורך די כתבי־הקודש. אָדער ווען ער האָט זיך אַנגעשטויסן אויף זאכן וואָס קענען שטעלן אין סכנה די אמתדיקייט און ווערט פון דער טראַדיציע, בלויז דעמאָלט האָט ער זיך געכאַפט צו דער ביבל־קריטיק, ווען נישט, האָט ער אויסגעמיטן אַט די ביבל־קריטיק, ווייל ער האָט זיך פֿאַר איר שטאַרק געשראַקן. דערפֿון, די שטאַרק קע אַפּעעהיטנקייט לגבי תּוֹרַת־משה. ער נעמט זיך צו ספר י ש ע י ה . ק ו ה ל ת און זייער גלייכן, ער דערוועגט זיך אָבער נישט צו קריטיקירן די תּוֹרַה. איר גאַנציקייט און איר געגעבן ווערן אויפן באַרג סיני איז פֿאַר אים אַ טראַדיציע אַנעל־היסטאָרישער אמת וואָס מען טאָר זיך אים נישט קעגנשטעלן: „אין דעם שרייבן די הייליקע ספרים וואָס מיר פֿאַרמאַגן, ספעציעל א י ן ד ע ם ש ר י י ב ן ד ע ם ס פ ר ת ו ר ת ה ' , הגם יעדער גלויביקער וועט מודה זיין מיטן מויל און מיט אַן ערלעך האַרץ און ווייסט אויף קלאַר אַז דאָס גאַנצע שרייבן און קאָפירן זי, איר נוסח און אינספּיראַציע איז גאַנץ ביי אונדז זינט טויזנטער יאָרן און דורך די פּיל גלותן און פּלאַגן וואָס האָבן אונדז געטראַפֿן, איז אַלץ געקומען דורך 'אצבע אלוקים' און דורך דער געטלעכער אינדיווידועלער השגחה. און דעריבער איז יעדער וואָרט און יעדער אות וואָס זי פֿאַרמאַגט גע־ציילט און פֿאַררעכנט און געפורעמט פֿאַר א י ם , יתברך, מחמת אַלץ איז געשריבן, קאָפּירט און איבערגעגעבן געוואָרן אונדז, פון אָנהייב אַן, דורך דעם ווילן פון זיין חכמה און זיין השגחה" וכו' (26).

און פונקט ווי אין זיין געשיכטע־לערע אַנערקענט רנ"ק די קראַפט פון „געט־לעכער פּירונג" צוזאַמען מיט דער מענטשלעכער, אַזוי איז אויך אין דער ביבל־קריטיק. פונקט ווי די וואָס שאַפן געשיכטע זיינען מענטשן פון „אַבסאלוטער רוחניות". אמתער „רוחניות" (אַזוי פֿאַרשטייען מיר עס דורך אַן אַנווינק), אַזוי זיינען אויך די וואָס האָבן זיך אַריינגעטאַן אין די כתבי־הקודש (און ספעציעל אין תּוֹרַת־משה), וואָס זיינען פֿאַרפֿאַסט געוואָרן דורך גאָט, געווען מענטשן מיט „רוח הקודש". אויף דעם אופן באַמיט זיך רנ"ק צו מאַכן אַ פּשרה צווישן צוויי עקס־טרעמען. ער קומט אויסטייטשן היסטאָריש דעם אַפּשלוס פון די כתבי־הקודש, זייערע פּראַבלעמען און זייער צייט. אָבער אויך דאָ קען ער נישט אַייסקומען אַן רוח־הקודש: „און אַט יענע גרויסע מעשים, דאָס אַייננאָמלען אין ספרים און די אַיינטיילונג און דאָס צונויפּבינדן און דאָס אַפּשליסן זיינען געמאַכט געוואָרן דורך אַ אינספּיראַציע וואָס האָט גערוט אויף יענע הייליקע מענטשן און דורך

(25) דאָרט, ז' ק"מ.

(26) דאָרט, ז' קצ"ט.

גאָטס הילף וואָס איז געווען זייער גרויס איבער דער גאַנצער צייט פון דער איינ-
זאַמלונג. און עס איז קיין ספק נישט, אַז אַן רוח־הקודש איז נישטאָ קיין כוח
און קיין מעגלעכקייט צו רעאַליזירן אַט דאָס גרויסע ווערק" (27). און ווי אַ באַ-
לוינונג פאַר דעם וואָס ער גלויבט אין מתן־תורה פון באַרג סיני און אין רוח־
הקודש, נעמט זיך רנ"ק דאָס רעכט צו קריטיקירן יענע זאַכן וואָס האָבן מיט
מתן־תורה קיין שום שייכות נישט.

און דער זעלבער וואָס האָט, דאַכט זיך, געגלייבט אין "רוח־הקודש", וואָס
דורך אים איז געמאַכט געוואָרן דער אָפּשלוס פון די כתבי־הקודש, לייקנט אין
דעם "רוח־הקודש" פון די ייִדישע נביאים, וועלכע האָבן, לפי די גלייביקע, גע-
קענט נביאות זאָגן אויף פעלקער און לענדער וועגן דער צוקונפט. ביים אַנאַליזירן
דעם ספר ישעיה ה' חזרט ער איבער דעם פירוש וואָס ר' אברהם אבן עזרא
האָט געגעבן אויף דעם ספר ישעיה פון קאָפּיטל מ' אַן און ווייטער. רנ"ק
דערוועגט זיך נישט אַליין צו נעגירן אַט יענע קאָפּיטלען פאַר ישעיה בן אמוז, הגם
ער באַטאָנט דאָס דאָזיקע אין זיינע היסטאָרישע אָפּטיילונגען און גיט עס אַן ווי
אַ זיכערקייט. דערפאַר זוכט ער זיך אַנצושפּאַרן אויף דעם אבן עזרא. ווי זשע
קומט עס טאַקע וואָס רנ"ק האָט "געוואָגט" צו לייקענען אין דער אייניקייט פון
ספר ישעיה, אין וועלכער אַלע זיינע מיטציטלערס. אָפּילו אַזעלכע דעם-
קערס ווי שמואל דוד לוצאַטו און אַנדערע, האָבן געגלייבט? ווייל "עס איז אַ
סימן וואָס גילט פאַר אַלע נביאים, אַז זייער נבואה זאָל זיך נישט באַציען אויף
פרטימדיקע זאַכן, סיידן עס זאָל זיך האַנדלען אין נישט קיין גאַר לאַנגער צייט;
אַבער אויף אַ ווייטער צוקונפט און אויף פּאָזיציעס וואָס זיינען ווייט פון דער
איצטיקער פּאָזיציע, וועלן זייערע אויגן קוקן בלויז אויף דער אַלגעמייניקייט פון
דעם עתיד לבוא, און נישט אויף קיין פינקטלעכער ספּעציעלער צייט־באַשטימונג
און נישט אויף די פרטים פון טעטיקייטן און פּאַסירונגען, ווען אָפּילו יאָ אויף
די מענטשנס נעמען און אַנגעוואָנקענע פּלעצער" (28).

און עס איז שוין ביי אים געוואָרן אַן אַקסיאָמע, אַז קיין שום דור וואָלט
נישט געקענט פּאַרשטיין דעם נביא, ווען ער זאָל געווען פּאַרויסזאָגן די קלענסטע
פרטים פאַר אַ ווייטער צוקונפט. און אויב מען זאָל דעם נביא נישט פּאַרשטיין,
צו וואָס זאָל ער נביאות זאָגן? און וויבאַלד. ווידער אַ אמתדיקע נבואה לעתיד
לבוא האָט נישט געקענט זיין פול מיט פרטים, און עס איז דאָך נישט שייך צו
זאָגן, אַז אַ ייִדישער נביא זאָל געווען נביאות זאָגן מיט אַלע פרטים וועגן זאַכן
וואָס דאַרפן געשען און מען זאָל אים געווען פּאַרשטיין, איז שוין במילאָ דערמיט
געעפנט געוואָרן אַ ברייטע טיר פאַר אַלערליי ספקות און שאלות בנוגע דער נבואה.
און רנ"ק זעט זיך געצווונגען אויסצוגלייכן די סתירה פון דער נבואה־טראַדיציע.
פונקט ווי ער וויל נישט מוותר זיין אויף זיין "עקסטרעמער געשיכטע־דערקענ-
טעניש", אַזוי ציטערט ער טאַמער האָט ער געזינדיקט קעגן דער טראַדיציע.

עס מאַכט דעם איינדרוק ווי רנ"ק וואָלט געזוכט צו באַזירן זיין לערע אין
ביבל־קריטיק אויף דער טראַדיציע גופא. ער באַמיט זיך דעריבער צוצוקריגן אַ
אַנשפּאַר פאַר זיינע באַהויפטונגען אין תלמוד און דער עיקר ביי די מפרשים.
נישט נאָר ביים אבן עזרא, נאָר אויך ביי רש"י און רמב"ן און אָפּילו ביים

(27) דאַרט, ז' ל"ד, אויך קל"ה.

(28) דאַרט, ז' קי"ז.

מהרש"א און אַנדערע רבנים פון די לעצטע דורות. אַזוי, למשל, נעמט ער זיך אונטער אויפצודעקן די ביבל־קריטיק וואָס געפינט זיך אין תלמוד. ער פרוּווט דערווייזן, אַז די חכמי־המשנה און די חכמי־התלמוד האָבן געוווּסט דעם גאַנצן אמת וועגן דעם ענין. ס'הייסט, זיי האָבן געקענט אַלע נויטווענדיקע אויס־פירן וואָס די ביבל־קריטיק פון זייער צייט האָט זיי צוגעשטעלט. מער נישט. יענע האָבן אָט דעם אמת איבערגעגעבן בלויז אין געהיים, „צו זייערע געטרוי־לעכסטע תלמידים“, און אַלץ וואָס גייט קעגן דעם היסטאָרישן אמת פון דער ביבל־קריטיק, אין דעם וואָס מיר האָבן ביי זיי איבערגענומען, איז „דאָס וואָס זיי פלעגן לערנען מיטן רוב תלמידים אָדער וואָס זיי פלעגן פריידיקן פאַר דער מאַסע עפנטלעך“ (29). רנ"ק וויל דערווייזן אַז „אונדזערע גאָר פאַרצייטיקע חכמים“ האָבן פאַרמאָגט צוויי אמתן, איינעם פאַר די אויסדערוויילטע תלמידים און אַ צווייטע פאַר דער מאַסע. און אָט דעם האָבן מיר איבערגענומען בקבלה. דורך אַזאָ קריטעריום האָט ער זיך דערלויבט צו שאַפן זיין ביבל־קריטיק.

כדי צו באַפעסטיקן זיין ביבל־קריטיק־לערע אויף דער טראַדיציע, זוכט רנ"ק אויפצושטעלן אויפסניי דעם פאַרצייטיקן קבלה־בנין, וועלכער איז פאַרשווונדן. עס ווייזט צומאָל אויס ווי ער וואָלט געוואָלט אַרויסבאַקומען אַ רעקאָנסטרוקציע פון יענער אַריגינעלער טראַדיציע וואָס איז אין איר רוב פאַרלוירן געגאַנגען און נאָר רמזים און צייכנס שטעקן אין זער קבלה וואָס מיר האָבן פאַר זיך. אַזוי, למשל, גיט ער איבער מיט אַ סך קלאַרקייט דאָס וואָס די „שפּעטערע געלערנטע“ האָבן געזאַגט מכוח דער צייט ווען דער ספר קוהלת איז פאַרפאַסט געוואָרן וכדומה און נאָך דעם ווענדט ער זיך צו דער מסורה, כדי דאָרט אַרויסצוקריגן „צייכנס וואָס זיינען טיילווייז אין הסכם מיט די באַהויפטונגען פון די דערמאָנטע געלערנטע“. די טראַדיציעס אָבער וואָס זיינען קעגן דעם היסטאָרישן אמת קען ער נישט אָננעמען. ער געפינט פון דעסטוועגן פאַר אַ חוב צו באַרעכטיקן די בעלי־הקבלה, אַז לפי זייער מעטאָד און אין זייער צייט האָבן זיי געמוזט גלייבן אין דעם וואָס זיי האָבן געגלויבט. אויך בנוגע דעם ספר קוהלת, וואָס ער איז געווען איבערגעצייגט אַז נישט שלמה בן דוד איז געווען דער מחבר, האָט רנ"ק געזוכט צו באַרעכטיקן די חכמי־התלמוד ווי אויך די מפרשים וואָס האָבן אים צוגעשריבן שלמה בן דוד: „און דער אמת איז, זאָל בלייבן אויף אייביק דער וועלכער אַ האָט זיך אָנגעשרעגט צו פאַרשן אַ ספר וואָס איז שוין איין מאָל אַריינגענומען געוואָרן צווישן די כתבי־הקודש, און וואָס די ערשטע האָבן נישט געוואָלט אָדער נישט געקענט באַזייטיקן אים פונעם אָרט. אַזוי זאָלן אויך גע־בענטשט זיין די הענט וואָס האָבן געלערנט און אויסגעטייטשט דעם אַמאָליקן פּשט. און מיט זיי ספּעציעל הר"מ בן מנחם [מענדעלסאָן] ז"ל, וואָס האָבן זיך פאַרטיפּט כדי אויפצוקלערן און פאַרטייטשן אים אויף אַן אופן עס זאָל נישט סותר זיין דעם אמתן גלויבן“ (30).

ער גיט אָבער גלייך צו: „יעדער פון זיי... האָט טאַקע געזאַגט שכלדיקע זאַכן... איז אָבער טאַקע דאָס געווען דער געדאַנק און דער מיין פונעם פאַלק? אַזאָ פּראַגע האָבן די פּרזעדיקע דורות נישט געפּרעגט. דער פאַרשוונג־מעטאָד פון דער איצטיקער צייט צווינגט זי אָבער אויף אונדז אַרויף“. דער ספר אָט ווי ער איז.

(29) דאָרט, ז' ק"נ אויך קנ"ז.

(30) דאָרט, ז' קמ"ג.

מיט „געדאנק און מיין“, איז נישט קיין מאטעריאל צום דרשענען אדער א מיטל צו עפעס, נאר א פראבלעם פאר זיך אליין, אט דאס איז די הויפט־טענדענץ אין רנ"ק ביבל־פארשונג־לערע. נישט דאס מפלפל זיין זיך אינטערעסירט אים, נאר דער געשיכטלעכער אספעקט פונעם פסוק, און אט דא שטויסן מיר זיך אן אויף דעם אונטערשייד צווישן רנ"ק ווי אן איניציאטאר פון דער קריטיק־תקופה אין תנ"ך און זיינע פארגייערס. ער איז נישט קיין אויסטייטשער וואס קוקט אויפן געגעבענעם ספר ווי אויף עפעס אן איינגעשטעלטער זאך וואס מען טאר נישט אריינקלערן זיך און נישט בייטן עפעס, נאר מען דארף נישט מער ווי אויסגלייכן סתירות וואס געפינען זיך דארט דורך פילאזאפישער חקירה, דרוש און פילפול. ער איז א קריטיקער וואס פרגעט אויפן סאמע תוך פונעם ספר. ער נעמט נישט אן אלץ ווי עס זאל זיין מסיני, ער גראבט טיף אויף צו דערגראבן זיך צום שורש פונעם ספר, צו זיין אויפקום, צו זיין אויסזען בעת ער איז דערשינען.

און פונקט ווי רנ"ק איז נישט צופרידן אין א טייל פרטים מיט דעם אופן מפרש זיין פון די חכמי־התלמוד, ווי פון די מפרשים זייערע, אזוי קריטיקירט ער שטארק ידידיה האלכסנדרוני [פילאן] פאר זיינע מעטאדן דערפאר וואס ער נעמט די כתבי־הקודש ווי מאטעריאל פאר זיינע פילאזאפישע שטודיעס און פעלשט דערמיט זייער היסטארישן אמת: „ידידיהס אינטערפרעטאציע־מעטאד מיט וועלכן ער טייטשט אויס די פסוקים. כדי ארויסצודרינגען פון זיי זיינע הויכע לימודים, פארמאגט צומאל נישט ווייניק אומגעלומפערטקייטן. און נישט נאר פארדרייט ער דעם ריכטיקן פשט פונעם פסוק און פארפירט אים אין א ווייטער ריכטונג וואס איז פרעמד דעם ענין, נאר אויך פאר אפגעזונדערטע ווערטער זוכט ער אזעלכע טייטשן און ווארצלען וואס האבן נישט קיין שום אנהאלט אין דער גראמאטיק. און ער פארוואנדלט באמת די פסוקים אין א מין מאטעריע פון וועלכער ער קנעט אויס באשטעטיקונגען פאר זיין וויסנשאפט“ וכו' (31). עס איז נאטירלעך, אז רנ"ק דער היסטאריקער, וואס האט זיך באמיט צו דערנענטערן דעם יידישן דענקער צו דער היסטארישער ווירקלעכקייט, זאל געווען באקעמפן, אין נאמען פון זיין נייעם מעטאד. אלע מעטאדן וואס זיינע פארגייערס האבן גענוצט אין דער ביבל־קריטיק ביי יידן, מעגן זיי זיין די בעלי־המסורה, פילאן צי אנדערע זייערס גלייכן.

אין זיין ביבל־קריטיק־לערע פאלגט רנ"ק נאך די „אחרונים פון די קריסט־לעכע געלערנטע“. א באזונדער השפעה האט אויף אים געהאט דאס בוך פון דייטשישן געלערנטן אייכהארן *Einleitung in Das Alte Testament* וועמען ער דערמאנט בנשימה אחת מיט ר' עזריה מן האדומים און ר"מ בן מנחם. מ'דארף אבער נישט דרינגען אז רנ"ק האט אנגענומען אלץ וואס מען האט מחדש געווען אין די שולן פון יענע ביבל־פארשערס. איז ער דאך דער ערשטער ארויסגעטראטן קעגן דער אנגענומענער באהויפטונג אין דער ביבל־קריטיק אז אין ספר קוהלת איז שטארק אנזעעוודיק די השפעה פון דער גריכישער פילאזאפיע. אזוי איז ער אויך מחולק געווען בנוגע אנדערע פרינציפן וואס זיי האבן איינגעשטעלט און ווייל זיי באפרידיקן אים נישט זאגט ער: „דעריבער דארפן מיר זוכן א וועג און א שליאך אפשר וועט זיך אונדז איינגעבן ארויסצופלאנטערן זיך פון דעם גע־

פלאַנטער". און ווייל רנ"ק איז געשטאַנען נאָענט צו די טראַדיציאָנעלע מקורים — ער האָט גוט געקענט די תלמודישע ליטעראַטור מיט אירע מפרשים — האָט ער געהאַט אַ גרעסערן דערפאַלג אין דער ביבל־קריטיק־לערע ווי די קריסטלעכע ביבל־קריטיקערס. אזוי האָט רנ"ק געקענט דעציידן וועגן דער צייט פון וועלכן עס איז ספר פון די כתבי־הקודש צי פון אַ נבואה, לויט דעם סטיל, שפראַך, אויס־לייג, סדר פון ספר נכדומה. ער דערגראַבט זיך צו אַזעלכע פרטים און פינט־לעכקייטן, אויף וועלכע מען האָט אין זיין צייט ביי יידן כלל קיין אַכט ניט געלייגט.

רנ"ק האַלט זיין לערע פון ביבל־קריטיק נישט מער ווי פאַר אַ השערה. ביים פאַרענדיקן זיין פאַרשונג איבער עזרא, נחמיה, דברי־הימים, יחזקאל, תרי־עשר, דניאל און מגילת־אסתר באַמערקט ער: „און דערמיט איז פאַרענדיקט געוואָרן דער פירוש צו אַט דעם אַפֿ־זאָץ פון דער פאַרצייטיקער משנה. און אויב איך האָב געפונען דעם ריכטיקן אמת סיי אין דעם פראַבלעם, סיי אין דעם פירוש, זאָל זיין געבענטשט דער וואָס באַלוינט דעם מענטשן מיט וויסן, און אויב איך האָב געגרייזט. זאָל דער גוטער גאָט מוחל זיין דעם וואָס גרייזט מיט אַ תמימות־דיק האַרץ און מיט אַ גוטער כוונה פּעסע אויפצוטאָן“ (32). אויב אין זיין געשיכטע־לערע, ווו ער האָט געגרייכט צו שלימות. האָט ער זיך נישט געהאַלטן פאַר קיין „פאָכמאַן“. איז דאָך קיין חידוש נישט אַז אין ביבל־קריטיק זאָל ער זיך האַלטן נישט מער ווי פאַר איינעם וואָס מאַכט השערות. און הגם רנ"ק מאַכט נישט קיין חילוק צווישן ייד און קריסט בנוגע ביבל־קריטיק, באַטאָנט ער דאָך אַז די השערות פון אַט דער לערע זיינער האָבן נישט קיין ווערט סיידן זיי זאָלן געפינען אַן אַנשפאַר ביי די חכמי־ישראל. ער זאָגט: „און אויב, מחמת ריכטיקע טעמים... זאָל מיין השערה נישט געפּעלן ווערן די חכמי־ישראל, ווערן מיינע רייד בטל ומבוטל אויך פון מיר“ (33).

פון דעסטוועגן, ווען איינער פון די חכמי־ישראל, פון וועלכן רנ"ק האָט דווקא שטאַרק געהאַלטן. שמואל־דוד לוצאַטו, האָט זיך אַרויסגעזאָגט קעגן זיינע באַהויפטונגען, האָט רנ"ק כלל נישט מוותר געווען אויף זיין השערה. פאַרקערט: „און וועגן דעם ביבלישן הלל שטייט מיין מיינונג פּעסט, ווייל זי איז מאַט־ווירט און לעגאַל, לגבי דעם שאַרפן אורטייל פונעם געלערנטן לוצאַטו, וועלכער האָט אינגאַנצן נישט אָנגעגעבן קיין מאַטיוו“. פון דער מחלוקת צווישן רנ"ק און שמואל־דוד לוצאַטו מכות ביבל־קריטיק קען מען אַ סך לערנען. רנ"ק האָט שד"לס הויפט־פאַלעמיק נישט באַוויזן צו לייענען, ווייל דער בריוו וועגן יענעם ענין איז באַקאַנט געוואָרן נאָך זיין טויט. און אויף צו באַקומען אַ באַגריף וועגן רנ"קס גרויסן ווערק אין ביבל־קריטיק. קומען מיר צו שד"לס עיקר־אַנשווינג אין דעם פראַבלעם פון צווייטן ישיעיה. שד"ל האָט זיך געהאַט שטאַרק באַליידיקט פון רנ"קס אַ בריוו, וואָס איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין כרם־חמד. ער האָט געמיינט. אַז רנ"קס ווערטער: „און זאָל דיך נישט פאַרפירן דער פרומאַק וואָס באַרימט זיך מיט זיין שטאַרקן גלויבן וואָס איז נאָר אים אַליין צום האַרצן“. זיינען אויף אים געזאָגט געוואָרן. דערפאַר האַלט שד"ל פאַר זיין חוב אויפצוקלערן אַז.

לש תאמץ
לש תאמץ

(32) דאָרט, זי קלייט.

(33) דאָרט, זי קלייט.

אַז ער גלייבט אין דער איינציקייט פון ישעיה נישט מחמת "חסידות", נאָר ווייל אָט דער גלויבן באַזירט זיך אויף אַ ממשותדיקן יסוד, "און אַלע טענות וואָס ליי- קענען [אַז די קאָפיטלען י ש ע י ה פון מ' און ווייטער, זיינען פון דעם זעלבן ישעיה בן אַמון], זיינען נישט מער ווי אַן אויסגעטראַכטער פרעטעקסט און גע- פעלשטע ראַיות, מיט וועלכע עס צאָצקען זיך די וואָס האָבן ליב נייעסן, אָבער קיין געזעצטער מענטש געפינט נישט אין זיי קיין אַחזיה".

מיט אָט אַזעלכע און ענלעכע אַרגומענטן גייט שד"ל זיך קעגנשמעלן רנ"קס הנחות, און ווען רנ"ק זאָל געווען זוכה זיין צו לייענען אָט די פּאָלעמיקס לוצא- טוס, וואָלטן זיי אים זיכער געווען געצווונגען אויסצוברייטערן און קלאַרער מאַכן די ביבלקריטיק, איינשמעלן יסודות פאַר אָט דער לערע, דערמיט וואָלט די אַרי- גינעלע ביבלקריטיק, די ביבלפּאַרשונג אויף העברעיִש, געווען אַ סך פּראַגרע- סירט. שד"ל האָט זיך נישט דערגרונטעוועט צו רנ"קס ביבלפּאַרשונג, ער האָט אויך נישט חופּס געווען זיין עיקר טענדענץ אין אָט דער לערע, אַ סך איז שולדיק געווען אין דעם די באַדינגונגען פּאַרשיידנקייט צווישן דעם פּרייען איטאַליענישן ייִדנטום און דעם גאַליציאַנער ייִדנטום, וואָס האָט געהאַט אָנגעהויבן אַראַפּצו- וואַרפן פון זיך די דורותדיקע פּאַרצוימונגען.

אָט די קריטיק איז געווען אַ קריטיק אויפן תנ"ך אָבער נישט אויף דער נבואה, אויך דאָ זעען מיר רנ"ק אַריבערשפּאַנען איבער דעם רמב"מס שול פּרמט און איבער דער ייִדישער מיטלאַלטערלעכער פּילאָזאָפּיע בכלל, ווייל רנ"ק פּאָלגט נישט נאָר די ייִדישע פּילאָזאָפּן פון מיטלאַלטער, וועלכע האָבן באַהאַנדלט זעם מהות פון דער נבואה, די שייכות צווישן נביא און גאָט, דער חילוק אין דער מדרגה צווישן משה און די אַנדערע נביאים וכדומה, ער האָט איבערגעהיפּערט אָט דעם גאַנצן געדאַנקען-גאַנג, ווייל זיין אויסגאַנג-פּונקט איז געווען די היס- טאָרישע רעאַליטעט, דערפאַר אינטערעסירן אים די נבואה-ספרים מער ווי די נבואה גופא, און ווען מען זאָל זיך אַרייַטראַכטן אין דעם וועט מען אויסגעפינען, אַז די נבואה האָט ביי רנ"ק נישט געהאַט קיין ווינדער-פּאַרעם, ער האָט גיכער געהאַלטן פון חכמה איידער פון נבואה, דער חכם איז בילכער פונעם נביא, חכמה מיינט פאַר רנ"ק יענע "השכלה" וואָס מען אייגנט זיך אָן דורך אַנשטערענגונג, דאָס איז פאַר אים געווען די "קולטור" פון עזרא הסופר, דער ערשטער "משכיל", די "קולטור" פון אביי ורבא אא"וו, אָט דער געלערנטער, דער "משכיל" וואָס פּאַרנעמט זיך מיט ראַציאָנעלן דענקען, איז פאַר רנ"ק געווען די עכטסטע שלימות.

3. ט ר אַ ד י צ י ע

רנ"קס קריטיק אויף הלכה און אגדה שטראַמט נישט פון זיין געשיכטע- לערע, הגם מען קען געפינען אייניקע באַריר-פּונקטן צווישן זיי, איז דאָך די תורה שבעל-פה דער יסוד פון דער גאַנצער טראַדיציע, און אַז מען וויל איז זי גאָר די טראַדיציע גופא, אין איר שטעקט עס דער ייִדישער גייסט, זינט עס האָט אויפגעהערט די נבואה ביי יידן, האָט זי איינגעזאַפט אין זיך דאָס בעסטע פון דעם וואָס די אומה האָט געשאַפן, און היינט רנ"ק האָט זיין גאַנץ לעבן אין גע- יאַגט נאָך דער "רוחניות", וועלכע באַשטימט דעם כאַראַקטער פון כנסת-ישראל, האָט ער געהאַלטן פאַר זיין חוב זיך מטפּל צו זיין מיט דער אַנטוויקלונג פון דער תורה שבעל-פה, אין אירע צוויי עיקר-פּאַרמען: די הלכה און די אגדה.

להיפוך דער רוב בערלינער „משכילים“, וואָס האָבן זיך אינגאַנצן אָפּגעזאַגט פון דער תורה שבעל־פה, יענע וואָס זיינען אין אַ געוויסן זינען געווען „קאַראַנז־מער“, ווייל זיי האָבן דאָך אָנערקענט בלויז די כתב־הקודש. און אַ סך פון זיי האָבן גאָר געזען אין דער תורה שבעל־פה אַן אומגליק פאַר דעם יהדות און אַ שטער פאַר דער „השכלה“, — איז געקומען רנ"ק און האָט פּראַקלאַמירט די מקור־דיקע ספעציפישקייט פון תורה שבעל־פה, דעם שלל שאַפונג־כוחות וואָס די כנסת־ישראל האָט אַריינגעבראַכט אין איר אין משך פון דורות. און בעת דער רוב לער־נערס, גאונים און רבנים פון זיין צייט האָבן זיך אַריינגעלאָזט אין דעם פילפול און אין קלאַר מאַכן אייניקע שווערע סוגיות, זעען מיר ווי רנ"ק פאַרמעסט זיך צו געבן אַ נייע פאַרעם דער הלכה, די פאַרעם פון אַ וויסנשאַפטלעכער דיסציפלין, מיט באַזונדערע געזעצן און כללים. צוליב דעם גייט ער איינשטעלן דעם פרינציפ פון דער הלכה, אויפדעקן איר געשיכטלעכע אַנטוויקלונג, אירע יסודות וואָס זיינען אָפּהענגיק פון אַרט און צייט, ווי פון אַנדערע באַדינגונגען, וועלכע באַשטימען די פאַרעם פון איר גייסטיקער עקזיסטענץ.

נאָך דעם ווי רנ"ק האָט איינגעשטעלט זיינע גרונט־פרינציפן אין אַט דער לערע און האָט גערופן די אויפמערקזאַמקייט אויף דעם קאַמף וואָס „אונדזערע גרעסטע חכמים“ האָבן צוליב איר געפירט מיט די צדוקים, ביתוסים, קאַראַנז־מער און „קעגן יעדן וואָס פאַרלייקנט זי“, דערציילט ער אונדז וואָס ער איז אויסו מיט דער הלכה־קריטיק; „דעריבער און לפי דער ענדלעכער כוונה פון אַט דעם מאמר אונדזערן, האָבן מיר געפונען פאַר ריכטיק, אַז אויך מיר זאָלן דרשענען לויט אונז דזער מעטאָד וועגן אַט דעם גרויסן פּראַבלעם. ס'הייסט, אויפּפענען אַ קליינעם דאַציאָנאַלן אַפטייל אינעם אינטערפּרעטירן יענע מסורה מיט טיפן פאַרשטאַנד [א] וועגן אירע געזעצן און גרענעצן, ספעציעל בנוגע דעם וואָס מיר געפינען פאַר נייטיק פאַר דער איצטיקער צייט און וועגן די צעטומלענישן וואָס זיינען אין איר אַריינגעפאַלן. [ב] אויך צו דערציילן וואָס פון איר איז געוואָרן אין פאַרלויף פון דער צייט. [ג] און ווי אַזוי ביים סוף פון דער דערמאַנטער אָפּגעגרענצטער צייט פון פיריהונדערט יאָר נאָכן חורבן, איז געקומען צו אַזאָ סדר און רעפּאַרם און פאַרשפּרייטונג דורך די חכמים און זייערע תלמידים, וואָס מיר געפינען דאָרט ביים אָפּשליסן דעם תלמוד־בבלי. [ד] און ווי אַזוי עס איז אין אַ צייט אַרום פאַר צייכנט געוואָרן אַלץ וואָס מען האָט פון איר געפונען רעדאַקטירט און אויסגע־סדרט אין גערעדטן וואָרט און אין זכרון. [ה] און עס איז דערלויבט געוואָרן צו לערנען עס עפנטלעך פון אַ ספר אַרויס טראַץ דעם פאַרצייטיקן איסור“ (34). אַט דאָס איז רנ"קס גאַנצער פאַרשונג־פלאַן פון דער דאָזיקער לערע זיינער. און הגם אויך אין דער הלכה־פאַרשונג האָבן מיר נישט זוכה געווען איבערצוגעמען פון אים זיינע אַלע באַהויפטונגען און אויפטוען, איז דאָך, צווישן די זיבעצן אַפטיילונגען פונעם מורה נבוכי הזמן, די דרייצנטע וואָס גיט זיך אַפּ מיט דער הלכה־קריטיק, די גאַנצסטע. אין די היסטאָרישע אַפטיילונגען איז רנ"ק דערגאַנגען צו שלמותדיקייט פון דערציילן און קלאַרקייט פון סטיל. צו פּערפּעקטקייט פון אויסדרוק, צו פולער קאַנצענטרירטקייט און צמצום איז ער געקומען ערשט אין דער הלכה־אַפטיילונג.

אינאיינעם מיטן אַרויסשטעלן די טענדענץ אין דער הלכה־קריטיק פּראַ-

קלאַמירט אויך רנ"ק זיינע מעטאָדן אין אַט דער לערע זיינער: „און אונדזער גאַנצע פאַרשונג, וואָס איז גענוג קליין אין פאַרגלייך מיט דער טעמע, איז לויט דעם אַרײַנטראַכטן זיך אין די פסוקים און דאָס אַכט לייגן אויף די גביית־עדותן וואָס מען געפינט וועגן דעם ביי די ערשטע חכמים, שטענדיק מיט אַן איבערוואַג פאַר די פּרײַערדיקע איבער די שפּעטערדיקע אין צייט ווי עס פאַסט פאַר דעם כאַראַקטער פון אַזאַ פאַרשונג.“ און ווייטער: „און זאָל מען פון פאַרויס וויסן אַז מיר זוכן דאָ נישט קיין הילף ביי דעם וואָס מען קען אַרויסדרינגען פון אַ מדרש, אגדה אָדער אַ וועלכער עס איז אָפּגעזונדערטער דערציילונג, וואָס אויב זיי קענען גילטן פאַר עפעס אַן אַנדער צוועק, העלפן זיי אונדז כלל נישט פאַר אונדזערע ראיות וואָס מיר זוכן וכו'. נאָר מיר באַמײַען זיך צו זוכן כוללדיקע און קלאַרע באַווייזן, אַזעלכע וואָס וואַרפן אַ שײן אויף די פּראַקטישע טעטיקייטן און זיינען אַזוי דעצידירנדיק אַז זיי צייגן איבער“ (35).

רנ"ק ווייסט דעם באַטייט פון דער וויסנשאַפּטלעכער פאַרשונג וואָס גייט איבער פון דור צו דור און פון מענטש צו מענטש. אים איז אויך באַקאַנט, אַז די הלכה־קריטיק אין אַזאַ ריכטונג איז נאָך אַ נישט פאַראַקערט פעלד, ער שטרייכט דעריבער אַ סך מאָל אונטער, אַז ער פאַרלאָזט זיך אויף דעם „פאַרשער דעם משׁ כיל“ וואָס איז אַ היימישער אין די מקורים גופא, וואָס מען ווייסט אויף זיכער אַז ער וועט פאַרשטיין און וועט צוקריגן אַ פּרישע ראיה פאַר זיי. אויך אין זיין לערע פון הלכה־קריטיק לערנט רנ"ק פונעם סטיל, שפּראַך און סדר פון די הלכות, און צומאָל איז איין „זאָג“ גענוג פאַר אים אויף צו באַשטעטיקן זיין השערה, און דאָ זעען מיר באַשיימפּערלעך אַז דער זעלבער וואָס האָט געקענט שוועבן ווי אַ פּילאָסאָף איבער תקופות און דורות, האָט אויך געוואוסט ווי צו גריבלען זיך אין פּרטים, צו מאַטערן זיך ביים אויפקלערן בלויז איין וואָרט.

רנ"ק ווייסט אַז לפי זיין ספּעציעלן מעטאָד קען מען אויסגלייכן סתירות אויף דעם הלכה־געביט. אַזוי, למשל, שטעלט ער זיך איין מאָל אָפּ אויף אַ מחלוקת צווישן רמב"ם און רמב"ן און ער באַמערקט: „און לפי אונדזער דרך קען מען זיי גרינג אויסגלייכן“. ער באַנוצט זיך פון דעסטוועגן נישט דערמיט. ער מישט זיך נישט אַריין אין דעם שלל מחלוקתן צווישן די גדולים פון דער תלמודישער ליטע־ראַטור, כדי צו זיין אַ דריטער צום דעצידירן, אין דער אמתן פאַרמאָגט רנ"ק בלויז צוויי מקורות פאַר זיינע באַשלוסן: „באַווייזן פון די דברי־חז"ל און די סענ־טענץ פונעם שכל“. די דאָזיקע צוויי סענטענץ־מקורים זענען אָבער אָנגעזאַפּט מיט אַ סך הִיסטאָרישע דערקענטעניש. ער קעמפט מיט דער „הלכה למשה מסיני“ (וואָס ער טייטשט: גלייך ווי זי וואָלט געווען מסיני), מיט דער פאַרציטיטיקייט פון באַוואוסטע הלכות, נאָר און בלויז ווייל זייער „סינישקייט“ און אַלטציטיטיקייט שטימען נישט מיטן געשיכטלעכן אמת. וואָרעם יעדער תקנה וואָס מען שטעלט איין איז דאָך אָפּהענגיק פון דער צייט אין וועלכער מען האָט זי מתקן געווען, זי איז פאַסיק און נויטווענדיק פאַר יענער צייט און פאַר יענעם אָרט אַליין. אַזאַ היסטאָריש־רעאַלן פונדאַמענט פאַר הלכה האָט קיינער פאַר אים, פון די וואָס האָבן זיך באַשעפּטיקט מיט דעם הלכה־געביט, נישט איינגעשטעלט. די צוויי יסודות וואָס שטרייטן און דערגענצן זיך איינער דעם אַנדערן, דער געשיכטע־יסוד און דער קריטיק־פונדאַמענט, דערגרייכן דאָ ביי רנ"ק אַ הויכע

הארמאנישקייט. ער דערהייבט זיך דאָ צומאָל צו אַ קריטיק־אַנשויונג פון אַ פרייען שאַפער. הגם ער לאָזט זיך צופיל אַרײן אין פרטים, טרעפט ער צו מיט דעם וואָס ער קריטיקירט ר' יהודה הנשיא פאַר זײן אַרײנגעמען אין משנה אַלע זאַמלונגען וואָס ער האָט איבערגענומען פון זײנע אַבות און איז דערמיט געוואָרן גישט מער ווי אַ זאַמלער און רעדאַקטאָר.

ווער עס גײט מאַכן אַ קריטיק אויף דער מסורה, אין ליכט פון היסטאָרישן אמת מוז זיך אַנשטויסן אויף אגדה, וואָס טראַגט אין זיך, פון אַ סך שטאַנד־פונקטן, געוויסע שטרױכלונגען. זעט טאַקע רנ"ק די גרויסע צעטומלעניש וואָס שטעקט אין דעם אגדה־פּראָבלעם, און דעריבער מוז ער זיך באַשעפטיקן מיט אים:

די אגדה, וואָס געפינט זיך פּונאַדערגעשפּרייט אין תלמוד־בבלי און אין ירושלמי און אין די מדרשים, גיט פּלאַץ פאַר אַ גרויסער צעטומלונג, אויף אַזוי ווייט אַז פּינ פּאַרצײטנס אָן און ביז היינטיקן טאָג זײנען די רעליגיעזע מענטשן מחולק וועגן איר. און דעריבער, איז מחוץ דעם וואָס די דורותדיקע געלערטע האָבן געזאָגט וועגן איר אין אַלגעמיין און וואָס זיי האָבן אַרײנגעטייטשט אין אַ טײל באַזונדערע אגדות, וועלן מיר אויך, לויט אונדזער כּונה פון אַט דעם מאמר, זיי גישט אַפּוואַגן צו באַהאַנדלען זי לפי אונדזער פאַרשונג־מעטאָד, אַזוי קורץ ווי מעגלעך און וואָס גענוגט פאַר דעם אינױטעליגענט וואָס פאַרשטייט אַליין עפעס, ווייל בלויז פאַר אים און צוליב אים קומען אונדזערע רייד (36).

רנ"ק פאַרשט די אגדה ווי אַ גײסטיקע שאַפונג, אַ יחידה במינה, ער שטעלט זיך אָפּ אויף דעם אונטערשיד צווישן אגדה און הלכה, ער פאַרשט אַלע פאַרמען דורך וועלכע די אגדה אַנטפלעקט זיך (די וואָס איז געבויט אויף דמיון, די וואָס קליידט זיך אין אַלערליי משלים, אין איבערטרײבונג און גוזמא וכדומה) און קומט צום אויספיר „אַז יענע אגדה און איר מדרש וואָס געלערנטע האָבן דערצײלט פאַרן ציבור איז די בעסטע, זי גרייט צו די מאַסע פאַר גאַטפאַרכטיקייט און פאַר יעדער גוטער מידה, און צומאָל ווייזט זי אַ וועג די דענקערס און לערנערס פאַר טייערע באַגריפּן“. גישט אַזוי איז עס מיט דער אַזױ־גערוּפּענער אגדתא „וואָס איז געשריבן און געזאַמלט געוואָרן דורך די אחרונים אין זאַמלונגען“. צווישן די דאָזיקע רעכנט רנ"ק אויס דריי קאַטעגאָריעס: גוטע אגדות, אומוויכטיקע אגדות און שענדלעכע אגדות. איבעריק צו זאָגן אַז זײן גאַנצן צאָרן גיסט ער אויס אויף די לעצטע צוויי.

ווי אַ היסטאָריקער ווייסט רנ"ק אַז צײט און סיבה קענען זיך בײטן און דער ריבער באַרעכטיקט ער די אגדה־פאַרמען אין זײערע אַלע קאַטעגאָריעס. ער זעט אַז אַלע זענען זיי בשעתם געווען נײטיק: מאַראַל־דערצײערש, געזעלשאַפּטלעך־רעליגיעז. נאָך מער, ער געפינט אַפילו אַ היתר אין דעם גוזמא־מעטאָד פון דער אגדה: „קורץ, אַז מען קוקט בלויז אויף דעם עולם וואָס זיי האָבן פאַר זיך געהאַט [מאַסן און עמײהאַרצים און פרויען, מידע פון גלות און פון אַרבעט אין די וואַכנר טעג, קומען זיי אין די שבתים און ימים־טובים הערן די דרשה], וועט דער אינױטעליגענט און רעכטפאַרטיקער געפינען אַ גרויסע פאַרענטפּערונג פאַר אונדזערע חכמים קעגן די לײכטזיניקע און לצנות־טרייבערס. דערצו נאָך קענען זיי דאָך גישט שאַטן, כל־זמן מען נעמט גישט אַן די דאָזיקע רייד פאַר בוכשטעבלעכע און ווי אַ

מאָס צום לערנען" (37). ווי אזוי אָבער האָט רנ"ק דער ראַציאָנאַליסט געקענט באַרעכטיקט אַלע סאָרטן אומוויכטיקע און שענדלעכע אגדות וואָס זיינען אָנגעפולט מיט ווילדקייטן און גראַבקיט? דאָ האָט שוין רנ"ק געמוזט זיך בונטעווען קעגן דער מסורה. ער ווייסט אַז די חכמי ישראל פון אַלע צייטן האָבן זיך באַמיט צו פאַרענטפערן די אַלע מינים אגדות און זיי אויסטייטשן כדי זיי צוצופאַסן צו די מענטשנס פאַרשטאַנד. רנ"ק וויל זיי אָבער נישט נאַכפאַלגן.

און וואָס איז נוגע די בעלי-האגדה וואַרפט ער זיי פאַר איין חטא, וואָס פאַר אים איז ער שקול קעגן אַלע חטאים אין דער וועלט: אויף דעם וואָס זיי האָבן געזינדיקט און שלעכט פאַרשטאַנען די געשיכטע, אויף דעם וואָס זיי זענען גע- שטרויכלט געוואָרן „פאַרצושטעלן די פּרזערידיקע צייטן גלייך צו זייער צייט און צוצושרייבן די ערשטע דורות סיי דאָס גוטע, סיי דאָס שלעכטע פון זייערע בני-דור". צום אָנהייב, ביי די ערשטע בעלי-האגדה, די „גוטע", איז די סכנה פון אַט דעם מעטאָד נישט געווען אזוי שעדלעך, מחמת פאַר זיי איז דאָס געווען אַ ספּע- ציפישער אופן דרשענען. נישט אזוי איז דאָס געווען ביי די שפּעטערדיקע. די פון די אומווערדיקע אגדות. נאָך מער, במשך זיין אגדהקריטיק פאַלט ער אָן אויף „אַלע יענע פאַרטעמפטע קענערס, פון נידעריקן שטאַנד וואָס מערן זיך היינט צווישן די קליינע תורה-לערנערס". ער רעכנט אויס אַלע טעותים וואָס זיי מאַכן, און דער עיקר פאַרדאַמט ער זיי פאַר דעם וואָס זיי „נעמען... די באַזונדערדיקע באַהויפטונגען פון אַ באַשטימטער צייט ווי עקסיסטרנדיקע אייביקע אמת", (38). דאָ איז רנ"ק דערגאַנגען צום קלימאַקס פון היסטאָרישער דערקענטעניש. פון דאָרט גייט שוין דער וועג צום אַבסאָלוטן חורבן פון דער אמונה. ווייל דאָ גרייכט דער פאַרשער צו „היסטאָריזם", צו היסטאָרישן רעלאַטיוויזם, פון וועלכער קיינער קען זיך שוין נישט אַרויסדרייען. ווי אזוי אָבער האָט רנ"ק געפונען זיין וועג צו דער „אַבסאָלוטער רוחניות", וויבאַלד ער האָט געהאַלטן יעדער אמת פאַר אַן אָפּגעזונדערטער צייט-אידיע, איז נישט דאָ דאָס פּלאַץ צו באַהאַנדלען.

פון רנ"קס אַפּשלוס-ווערטער צום ש ע ר - ה ה ג ד ה , וועלכע דינען אויך ווי אַ סיום צום ש ע ר - ה ה ל כ ה , קענען מיר אַ סך לערנען:

בקיצור, מיר האָפּן צום הימלישן רחמים אַז אַט די פאַרשונוג וועט אונדז נישט גע- רעכנט ווערן פאַר אַ זינד און ווידערשפעניקייט, ווייל סוף כל סוף איז דורך איר קלאַר געוואָרן אַז די הלכה און די משנה און זייערע דערגאַנצונגען וואָס זיינען איינגעשלאָסן אין אונזער תלמוד האָבן די מאַסן צו זיי קיין שייכות נישט און מיט קיין דערנער עיקר, פון אים טאָר גאַרנישט געמינערט ווערן, ס'הייסט מען דאַרף לערנען לפי זיינע יסודות און די מעטאָדן וואָס ווערן דאָרט אָנגעצייכנט, ווייל אַלע זיינען זיי באַגלייבטע מסורות פון לערערס חכמים צו תלמידים חכמים, און אַלע האָבן עס געהערט פון די ראשי-שיבות די לעצטע צווישן די אמוראים, און זיי פון זייערע רביס וועלכע האָבן זיך געזען איינער מיטן אַנדערן און האָבן פון זיי געלערנט אין באַרימטע ישיבות, ביז צו רב שמואל, און פון זיי ביז ר' יוחנן בן זכאי און זיינע תלמידים וואָס האָבן נאָר געלעבט אין דער בית-המקדש-תקופה, און פון זיי ביז שמעון הצדיק און דער המשך פון דעם אנשי כנסת הגדולה-דור, וועלכע האָבן געזען עזרא, אויף וועמען דער תנ"ך זאָגט עדות אַז ער איז געווען אַ פּלינקער שרייבער אין גאַסס תורה, דער שרייבער פון

(37) דאָרט, ז' רמ"ח.

(38) דאָרט, ז' רמ"ח.

גאָסס מצות און זיינע געזעצן פאַר ישראל, און די נביאים־אחרונים, וואָס גאָסס גייסט האָט אויף זיי גערוט און זיין וואָרט איז געווען אויף זייער צונג. און אַז דורכויסקע און פעסטע קייט וועט גאַנץ גענוג זיין פאַר דעם מאַמין וואָס איז געטריי זיין פאַרק און זיין גאָט (39).

דאָ רעכנט רנ"ק אויס די דורות פון דער מסורה בלויז ביז צו די „נביאים אחרונים“, און ער וואָרפט אָפּ די טראַדיציאָנעלע שלשלת־הקבלה וואָס דער רמב"ם האַלט אָן אין זיין הקדמה צו משנה־תורה. הגם ביים אָנהייב שער־ההלכה אַנערקענט ער אַז טיילן פון תורה־שבעל־פה זיינען געווען אין דער צייט פון משה און יהושע. אמת, רנ"ק גיט באַלד צו אַז „אַז דורכויסקע און פעסטע קייט וועט גאַנץ גענוג זיין פאַר דעם מאַמין וואָס איז געטריי זיין פאַרק און זיין גאָט“. פאַר רנ"ק איז אַט די קייט געווען גענוג, צי וועט זי אַבער „שטאַרק עניגן“ פאַר דעם „מאַמין“ וואָס שטעקט ראשו ורובו אין דעם טראַדיציאָנעל־תחום? פעלט דאָך דאָ די עיקר־טראַדיציע: אַז דער אָנהייב פון תורה־שבעל־פה קומט פון דעם וואָס משה האָט זי מקבל געווען מפי הגבורה (פון גאָט), וואָס צו איר האָבן די „וועטעראַנען תלמידים“, דור נאָך דור, געהאַלטן אין איין צוגעבן.

רנ"ק איז אַריין אין דער טראַדיציע־וועלט ווי אַ ראַציאָנאַליסט און גלייב־קער, ווי איינער וואָס זוכט צו באַזירן זיין וועלט אויף „געלייטערטער אמונה“, „גלייכן שכל און ריינע עטיק“. און דער וואָס פלעגט שטאַרק דורכשטודירן יעדער זאַך, יעדער ענין און שפראַך־אויסדרוק, געפינט נישט דעם קלענסטן ווערט אין יענע „אומווערטיקע אגדות“ און אין די „שענדלעכע אגדות“, אויף וועלכע ער זאָגט: „דרשות וואָס די פעדער און די שפראַך באַגלייך שעמען זיך צו קאַפירן ווי זיי זיינען“. דערפון איז געדורגען אַז רנ"ק האָט געקעמפט נישט בלויז קעגן דער הייליקייט פון די דאָזיקע אגדות און קעגן די וואָס גלייבן אין זיי, נאָר ער האָט די אגדות גופא געזוכט צו פאַרניכטן. אמת, פאַר אים זיינען די פעדער און דאָס לשון צו הייליק געווען, און ער האָט געציטערט איבער זייער הייליקייט, ווייל ער איז דאָך נישט געווען פון די אומפאַרשעמטע פאַרשערס, נישט זיין לשון איז געווען פון אַ פאַלקלאַריסט, וואָס אים געפעלט דווקא אַזוינס וואָס האָט נישט קיין האַפ־טיקייט און זוכט גראַד דאָס וואָס איז אַן טעם, אָן אינהאַלט.

רנ"ק האָט גענישטערט און געזוכט אַרויסצוגראַבן בלויז די דערהויב־ן קייטן פון דער טראַדיציע, יענע רייכקייטן וואָס האָבן באַפרוכפערט דער אומהס הערצער בעת זי האָט עקסיסטירט און וואָס מען קען זיי נאָך צונויפפאַרן מיט דער געשיכטע־קריטיק כדי אַריינגענומען צו ווערן אין דער „אַבסאָלוטער רוחניות“ פון דער אומה און זאָל דינען ווי איר לעבנס־שטראַל. ער האָט אויפגעכאַפט בלויז דאָס גרויסווערטיקע. דאָס איבעריקע האָט ער אויפגעגעבן. און ווו ער האָט געווען אַ פגם אין דער טראַדיציע און אַ סכנה אויף שפעטער, האָט ער זיך אָנגעגורט מיט גבורה און שאַרף געקעמפט פאַר דער ריינקייט פון דאָס „רוחניות“ וואָס אַנטפלעקט זיך אין דער יידישער געשיכטע.

גוסטאוו לאנדויער. זיין לערע און זיינע ווערק

זיין לעבן און זיין מארטירער-טויט

1. די פערזענלעכקייט

שוין עטלעכע יאר זיינען אוועק ווי איינער פון די מיטארבעטער אין דער שאַפונג פון דעם קאָמוניסטישן בייערן, דער יוד גוסטאָוו לאַנדויער, איז גע- שטאַרבן. ניין, נישט געשטאַרבן, נאָר געהרגעט געוואָרן אויף דעם ברוטאַלסטן אויפן. און זיין שאַטן גייט נאָך אַרום אין דייטשלאַנד, און נישט נאָר אין די געאַ- גראַפישע גרענעצן פון דייטשלאַנד אַליין. זיין גייסט שוועבט נאָך אין די אינ- טעלעקטועלע קרייזן פון מערב־אײראָפּע. מער ווי פינף יאר פעלט אין מערב־ אײראָפּע אין אַלגעמיין און אין דייטשלאַנד בפרט גוסטאָוו לאַנדויערס פירנ- דיקע האַנט. זיין דוגערנדיקע שטימע, זיין וואַרענדיקער רוף, זיין נביאישער פאַטאַס, זיין אמתער גלויבן.

זיין פערזענלעכקייט איז געווען אַ צענטראַלע. ער איז געווען אַ וועג־ווייזער, אַ סימבאָל. ווער פון די איבעריקע גייסטיקע פירער פון נייעם און יונגן דייטש- לאַנד האָט זיך געקענט צו אים גלייכן?

דער גוטער קענער פון מענטשן, דער פאַרפאַסער פון דעם באַקאַנטן בוך "קעפּ" ("קעפּפע"), מאַקסימיליאַן האַרדען, האָט נישט לאַנג געזאָגט, אַז אין איין פינגערל פון גוסטאָוו לאַנדויער האָט געשטעקט מער גייסט, מער קולטור, מער פאַרשטאַנד, מער שיינקייט, ווי אין וואַלטער ראַטענוי אינגאַנצן.

ווייל גוסטאָוו לאַנדויער האָט פאַרמאַגט אַזוי פיל רייכע און פיל־פאַרביקע אייגנשאַפטן, וועלכע האָבן אים געקענט מאַכן פאַר אַ פירער פון זיין צייט.

ער האָט געוואָסט ווי מען רעדט צו די ברייטע פּאָלקס־מאַסן און ווי מען רעדט צו די העכערע שיכטן פון די גייסטיקע. צו די אינטעלעקטועלע. ער האָט געקענט רעדן צום שטיין ביז ער זאָל געבן וואַסער. איינפאַך איז זיין לעבנס- סטיל און שפּראַך־סטיל געווען. און אַט די איינפאַכקייט איז געוועזן דורכגע- דרונגען מיט זייער אַ הויכער גייסטיקייט, מיט אַ שטאַרקער קאָמפּליצירטקייט. ער האָט געהאַט נישט נאָר דעם שטאַרקן ווילן, נאָר אויך דעם צאַרט־פיינעם גע- פיל פון קולטורעל־מאָדערנעם מענטשן. און אויסער דעם, ווי שאַרף איז געווען זיין צונג, זיין פּען, וויפּל גיפט האָט ער געקענט אויסגיטן אויף זיין קעגנער! ווער פון די גייסטיקע פירער פון מערב־אײראָפּע האָט זיך געקענט פאַר- גלייכן מיט גוסטאָוו לאַנדויער?

ער איז געווען אַן אײראָפּעער. אַן "אײראָפּעער" אין טיפּסטן און העכסטן זין פון וואַרט. ער האָט געהאַט גרויסע ידיעות אין אַלע געביטן פון די פאַרשיי-

דענע גייסטיקע און געזעלשאַפֿט־וויסנשאַפֿטן. דערביי האָט ער נאָך געהאַט אַ שטאַרקע נייגונג צו מוזיק און צו אַ ריי געביטן פון דער קונסט. אַ קינד פון מערבֿ־אײראָפּע — נאָר גאַנץ אַנדערש ווי אַלע אַנדערע. ער האָט זיך נישט אַזוי שטאַרק „אַסימילירט“ מיט דער מערבֿ־אײראָפּעיִשער קולטור, אַז זי זאָל אים אינגאַנצן פאַרשלינגען, צעשמעטערן און אויס מענטש מאַכן. ער האָט זיך שטאַרק אָפּגעהיט אַז ער זאָל נישט ווערן קיין קאַמפּליצירטער, קראַנק־האַפּטער, שוואַכער „קולטור־מענטשל“.

זיין שטאַרקע אינערלעכע לעבנס־קראַפֿט האָט אים נישט פאַרלאָזן ביז דעם לעצטן אויגנבליק פון זיין לעבן. ער, דער מענטש פון דער וויסנשאַפֿט, איז קיינ־מאַל נישט געוואָרן פאַרשטויבט פון די אַלטע ביכער און פּראָגמענטן, אין וועלכע ער האָט זיך געגריבלט און געזוכט. שוין אַ סך יאָרן איז אין דײַטשלאַנד נישט געהענט געוואָרן אַזאַ ריינע. קלאַרע, קינדיש־נאַטירלעכע שטימע ווי גוסטאַוו לאַנדויערס.

נישט קוקנדיק אויף די אַלע עלעמענטן פון קריטיק און וויסנשאַפֿטלעכן אַנאַליז איז ער געווען אַ מענטש פון סינטעז, אַ מענטש מיט אַ שעפּער־ישער אײַנזיצע. זיין אינערלעכע ליכט, זיין נר־תּמיד וועלכער איז קיינמאַל נישט אויסגעלאָשן געוואָרן, האָט אים קלאַר געוויזן אַלץ וואָס איז געוועזן.

אין אַ צײַט ווען מענטשן האָבן פאַרגעסן דעם טײַטש פון וואָרט „גלויבן“, אין אַן עפּאָכע וועלכע איז געוועזן צעפרעסן פון ספּיקות און אינערלעכע קאַנ־פּליקטן — איז אויפגעשטאַנען גוסטאַוו לאַנדויער און האָט אָנגעהויבן צו רעדן צום מענטשן, צום אײַנצלנעם, צו דער געמײַנשאַפֿט פון די אײַנצלנע. וואָס פּינצטעווער עס איז געוואָרן אַרום אים, אַלץ שטאַרקער האָט ער געוועקט דעם מענטשן. אין דעם גרויסן לעב־ס־נעפל איז ער געשטאַנען אײַנזאַם, אַליין, און האָט געוועקט צום מקור, צו דעם קוואַל פון לעבן. זיין וועג איז אַ גאַנץ נײַער געווען. אַ וועג פון אַן אײַנצלנעם מענטשן, וועלכער פירט צו אַן אַנדער אײַנצל־נעם מענטשן. און דעריבער איז געלעגן אין גוסטאַוו לאַנדויער אַ סך ביטערקײַט, ביטערקײַט פון אַן אײַנזאַמען. אָבער איר האָט קיינמאַל נישט געפונען אַז ער זאָל זיך קלאַגן אויף זיין גורל. זיין גוואַלדיקע לעבנס־פּרײַשקײַט האָט אים דערהאַלטן אין זײַנע ביטערע צײַטן.

צוויי גרונט־עלעמענטן כאַראַקטעריזירן זיין פּערזענלעכקײַט: פּאַעזיע און קאַמפּ.

צוויי גרונט־עלעמענטן וועלכע זענען בײַ אים מער נישט ווי אײַנס.

ווען ער פּאַרטיפּט זיך אין וויסנשאַפֿטלעכע פּראָבלעמען, הייבט ער אַן צו זאָגן שירה. און ווען ער בלאַזט אין דעם מילחמה־שופּר און רופּט צו קאַמפּ — קלינגען בײַ אים רײַנע, האַרציקע מעלאָדיעס, אויפּריכטיקע, ריטמישע געשרײַען פון אַ פּײַן־פּילנדיק האַרץ. ווען ער רעדט וועגן שעקספּירן, וועגן געטען, סטרינד־בערגן — הערן מיר די שטאַרקע דונער־שטימע פון דעם קעמפּער, דעם רעוואַל־לוציאַנער. אַזוי האָט ער פּאַראַייניקט אין זיך דעם קעמפּער און דעם דיכטער. אײַנער האָט דעם אַנדערן נישט געשטערט. ווייל פּאַעזיע און קונסט האָט פאַר אים געהייסן: קאַמפּ! קאַמפּ! איז אָבער געווען נישט מער ווי אַ פרק שירה.

ער, ער און נישט קיין אַנדערער האָט געמעגט אָנהײבן און ענדיקן זיין לעב־ס־באַשרײַבונג מיט דעם באַקאַנטן „הימן“ פון היינריך היינען: „איך בין די שווער, איך בין דער פּלאַם!“.

וואס איז אזוינס א פאָעט? וואָס פאַר אַ באַרוף האָט ער?

„דער פאָעט פירט אָן מיט דעם גאַנצן אַרקעסטער. ער איז דער גרויסער איינזאַמער, אזוי ווי יענער סאָלאַטענאַר אין דער ניינטער סימפאָניע, וועלכער פליט און וויל נישט אויפגעבן זיין הימן. און וויפל די מאַסן זאָלן נישט שרייען און בעטן ביי אים — ער קען זיך שטעלן קעגן דער מאַסע. ער קען באַ- שטיין. ער איז דער אייביקער רעוואָלוציאָנער. אין די צייטן פון אַ רעוואָלוציע קען ער זיין דער ערשטער, דער ערשטער קעמפער פאַר דאָס נײַע, פאַר דאָס נײַ- געבאַרענע, ער קען אָפהיטן דאָס אייביקע. וווּ עס הייבט אָן צו פוילן און דער גייסט פאַרשווינדט — קומט דער פאָעט און באַפרייט. מיר מוזן האָבן פּרילינג. מיר מוזן האָבן די רעוואָלוציע, מיר מוזן האָבן דעם פאָעט.“

אזוי האָט גוסטאַוו לאַנדויער געשריבן אין יאָר 1918, נאָך פאַר דער דײַ- טשער רעוואָלוציע.

געמיינט האָט ער, פאַרשטייט זיך, נישט דעם „פאָעט“, דעם משורר, דעם לידער־שרייבער. פאָעט, דיכטער — איז פאַר אים געווען אַ גאַנץ אַנדערער באַגריף.

דער גאַנצער קאַמף פאַר אים איז געווען פּאָעזיע. פּאָעזיע און קאַמף. לעבנס- פּאָעזיע און לעבנס־קאַמף איז אַלץ איינס. מען קעמפט כדי מען זאָל קענען זאָגן שירה. מען זאָגט שירה, כדי מען זאָל קענען ווייטער קעמפן. אַ נײַע שירה האָט גוסטאַוו לאַנדויער געוואַלט הערן, אַ שירה פון לעבן און נײַעס גייסט. נישט פון ווערטער און אויסערלעכן פּאַטאַס.

באַטראַכטן מיר נעענטער זיין אידעע־וועלט און זיין סאָציאַליסטישע סיס- טעם, זעען מיר אַז ער שטייט אין אַ סך פּונקטן זייער נאָענט צו זשאַן זשאַק רוסאָ, צו פּרודאָנען, קראַפּאַטקינען און אַנדערע. ער איז איינער פון אַט דעם דאָזיקן טיפּ קעמפער און דענקער. ער האָט אָבער נישט רוסאַס נאַוון פּאַטאַס, נישט טאַלסטאַיס מאַיעסטעטישע ווילדקייט, נישט פּרודאַנס איינזייטיקייט און אויך נישט קראַפּאַטקינס וויסנשאַפּטלעכע פינקטלעכקייט.

גוסטאַוו לאַנדויער איז זייער ניכטער, ניכטער און דאָך אַ טרוימער. אויך ווען ער טרוימט, גייט ער נישט אַרויס פון די גרענעצן פון דער ווירקלעכקייט. ער באַרט זיך נישט אָפּ, וויל אַנדערע נישט אָפּנאַרן. ער וויל נישט ברענגען פון זיין סיני קיין נײַע תּורה, ער גלייבט נישט אין אַבסאָלוטע און אייביקע אמתן. אָבער ער וויל, ער וויל עס זאָל ניי ווערן אויף דער וועלט. דער מענטש און דאָס פּאָלק. די ערד און דער קאַסמאָס זאָל ניי ווערן, זאָלן האָבן גייסט. ער וויל, ער איז אפּשר געווען דער איינציקער בעל־רצון, ווילנס־מענטש צווישן די דייטשע אינטעלעקטועלע. און אַז דו קוקסט זיך אָפּט צו נעענטער צו די פאַרשיי- דענע דייטשע אינטעלעקטועלע, אונזערע און „זייערע“, זעסטו ווי שוואַך, אָפּ- געריסן און אויסגעוואַרצלט זיי זיינען, מער נישט ווי בוך־מענטשן, קליינוויקסיק מיט אַ קורצן אַטעם — דעמאָלט ווונדערסטו זיך, פון וואָנען האָט גוסטאַוו לאַנד- ויער געהאַט אַזאַ שטאַרקן רצון, אזוינע געוואַלדיקע כּוחות?

און אין זיין פּריוואַטן לעבן האָט גוסטאַוו לאַנדויער קיין סך גליק נישט געהאַט.

געבוירן איז ער אין יאָר 1870. זיין פּאַטער איז געווען אַ סוחר, נישט זייער

קיין רייכער. אין יאר 1890 האָט ער שטודירט אין ציריך פּילאָסאָפּיע און קונסט־געשיכטע. און אין דער שווייץ האָט ער שוין אָנגעהויבן זיך צו דערנענטערן צו דעם ראַדיקאַלן סאָציאַליזם. אין אַ צייט אַרום נעמט ער אַנטייל אין דער רעדאַקציע פון דעם בערלינער „סאָציאַליסט“, וועלכער איז געווען אַן אַרגאַן פון די ראַדיקאַלע סאָציאַליסטן. פאַר איין אַרטיקל וועלכער איז נישט געווען געפעלן דער דייטשער פּאַליציי, ווערט ער פאַרשפּט צו זיצן אין תּפּיסה עלף חדשים. און פון דעמאָלט אָן שטייט ער זיין גאַנץ לעבן אונטער דער „אויפּזיכט“ און קאָנטראָל פון דער פּאַליציי.

זיין לעבן איז געווען זייער שווער. אין די ווייטערדיקע יאָרן, באַזונדערס אין יאר 1904, אַרבעט גוסטאַוו לאַנדויער שטאַרק אויף דעם וויסנשאַפּטלעכן געביט. אָבער דער גאַנצן טאָג מוז ער אַרבעטן אין אַ בערלינער בוכהאַנדלונג אַלס פּשוטער אָנגעשטעלטער, כדי צו פאַרדינען אַ שטיקל ברויט פאַר זיך און פאַר זיין פּאַמיליע. אין די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן האָט זיך זיין לאַגע אַ סך געבעסערט. ער איז געוואָרן דער קינסטלערישער לייטער און רעדאַקטאָר פון די „מאַסקו“, פון דעם טעאַטער־זשורנאַל וואָס עס גיט אַרויס דער דיסעלדאַרפער קינסטלערישער טעאַטער. אין די מילחמה־יאָרן פאַרלירט ער אָבער זיין פּרוי, די באַקאַנטע פּאַעטיק, העדוויג לאַכמאַן — און ער איז ווידער זייער אומגליק־לעך געוואָרן.

אין דער וועלט פון פּאַעזיע און קונסט איז גוסטאַוו לאַנדויער געווען אַ גאַנצער בן־בית, ער האָט אָבער נישט איבערגעלאָזן קיין איין קונסטווערק וועל־כער זאָל זיין גאַנץ און האַרמאָניש, און אין וועלכן מיר זאָלן קענען געפינען אַ טייל פון זיין פּערזענלעכקייט. ער איז געווען אַ געלערנטער — און אויך אייף דעם דאָזיקן געביט האָבן מיר פון אים קיין מאַנומענטאַלע ווערק נישט באַקומען. צווישן אַ סך וועלטן האָט ער זיין גאַנצן לעבן געהאַנגען, און אַפט האָט ער פאַר־לוירן אַלע וועלטן צוזאַמען.

אַ באַזונדער טראַגישער גורל האָט אים נאַכגעיאַגט. אַט באַקעמפט ער די דייטשע סאָציאַל־דעמאָקראַטיע, ווייל זיי זיינען נישט קיין אמתע סאָציאַליסטן, ווייל זיי זיינען נאָר פאַרטיי־ און פאַראַגראַף־מענטשן; אַט זידלט ער עפנטלעך דעם אַלטן ווילהעלם ליבקנעכט; רייסט אַראָפּ די קרוין פון די דייטשע סאָציאַל־דעמאָקראַטן און, ער לאַנדויער אַליין, ווערט פאַרפּאַלגט פון דער דייטשער פּאַ־ליציי ווי אַ געפּערלעכער, שעדלעכער סאָציאַליסט — און אויגוסט בעכעל באַ־שולדיקט אים, אַז ער איז אַן „אַגענט פון דער דייטשער פּאַליציי“, און לאַנדויער כאַפט אויפן אַרט קלעפּ פון זיינע חברים.

געיאַגט און געפּלאַגט אין אייגענעם און אין פרעמדן לאַגער, איבערזעצט ער אַסקאַר ווילדן, אַנטדעקט אין דייטשלאַנד און פאַר די דייטשן — פעטער קראַפּאַטקינען, דערלאַנגט דער שעקספּיר־פאַרשונג אַ נייע מתנה אין זיין אומ־פּאַסנדן שעקספּיר־בוך, גרינדעט די „סאָציאַליסטישע געמיינשאַפּט“, — און אַט פאַרוויקלט ער זיך מיט דער סאָוועט־רעפּובליק אין מינכען!...

שטענדיק האָט אָבער לאַנדויער געהאַט איין ציל פאַר די אויגן. ער איז קיין מאָל נישט אַוועק פון פּלאַץ. ער האָט געבלאָזן שופּר, ער האָט גערופן צום קאַמף, ער האָט געזאַמלט די מאַסן, זיי געגרייט צו דער מילחמה — און ער איז דער ערשטער געפּאַלן...

דרייסיק יאָר איז גוסטאַוו לאַנדויער געשטאַנען און גערופן די מענטשן צו

א בעטערן מאָרגן — און סוף־כל־סוף האָבן אים דערהערט אַ פּאַר דייטשע כּוּל־גאַנצע און זיי האָבן אים געפּטרט, אויף דעם שוידערהאַפּטסטן אופּן, וואָס מען קען זיך נאָר פּאַרשטעלן. נישט ווי אַלע מענטשן איז גוסטאָו לאַנדויער גע־שטאַרבן. מיר וועלן נאָך שפּעטער זען (אין אונדזער לעצטן קאַפיטל), וועלכע יסורים מען האָט אים אָנגעטאָן. און דאָס אַלץ איז געשען דעם 2טן מאי 1919, אין דער דייטשער רעפּובליק, אין דער צייט ווען די סאַציאַל־דעמאָקראַטן האָבן געהאַט די פּולע הערשאַפט אין לאַנד!

ווי גרויס איז די איראַניע פּון לאַנדויערס לעבן און טויט!
עס איז אָבער אַ ביטערע איראַמיע, אַ טראַגישע איראַניע.

2. רעוואָלוציע

נישט נאָר אין זיינע ביכער און אַרטיקלען האָט גוסטאָו לאַנדויער גע־שריבן צום מענטשן, אים גערופּן, געוועקט, — נאָר אויך אין זיין טאַג־טעגלעכן לעבן פּלעגט ער אָפט רעדן צו די מענטשן טאָג און נאַכט. גוסטאָו לאַנדויער איז געווען זייער אַן איינדרוקפּולער רעדנער, וועלכער האָט שטענדיק געהאַט אַ שטאַרקן איינפּלוס אויף זיין פּובליקום. ער האָט זיין גאַנצן לעבן געזוכט דעם מענטשן, גערעדט צו אים וווּ ער האָט אים נאָר געפּונען. ער האָט געוואָלט גע־פינען דעם אוממיטלבאַרן באַנד צווישן אים און די איבעריקע מענטשן, צווישן אים און דער געזעלשאַפט.

אַ סך יאָרן פּאַר דער מילחמה פּלעגט גוסטאָו לאַנדויער האַלטן רעפּעראַטן וועגן סאַציאַליזם, וועגן נייע מענטשן, וועגן נייעם גייסט צווישן די מענטשן, — אין בערלין, אין דייטשן בבל — און דווקא אין ברוזשואַן בערלין, אין בערלין וו., אין אַ זאָל אויפן קורפּירסטנדאָם — און זיין פּובליקום איז באַשטאַנען פּון לויטער דאַמען, אויסגעפּוצטע, פּאַרפּומירטע, דעקאָלירטע פּרויען פּון דער הע־כערער קאַפיטאַליסטישער געזעלשאַפט, וועלכע פּלעגן שטאַרק נתפּעל ווערן פּון די פּלאַמנדיקע רייד, פּון דער שיינער עסטעטישער פּאַרעם, פּון דעם געוואָלדיקן עקסטאַז, מיט וועלכע גוסטאָו לאַנדויער פּלעגט אַרויסטרעטן אויף דער בינע. ער האָט גערעדט וועגן אַ נייעם מאָרגן, וועגן אַ פּרילינג פּון מענטשן און פּון פּעלקער — און זיין פּובליקום איז געווען אַלט און צופּרידן און פּאַרפּוילט דורך און דורך.

ער האָט געמוזט רעדן צו זיי. ער האָט געזוכט דעם איינצלנעם מענטשן. ער האָט אים געוועקט וווּ ער האָט אים נאָר געזען, אויך אין בערלינער קורפּירס־טנדאָם, אויך די דעקאָלירטע בערלינער דאַמען.

אויך אין יענע בלוטיקע טעג אין זיין בייערן, דעמאָלט ווען עס האָט דאָרט געהערשט די רויטע ראַטן־רעגירונג, אין וועלכער גוסטאָו לאַנדויער איז געווען באַטייליקט — פּלעגט ער אַרומגיין אין דעם היינטיקן שוואַרצן און אַמאַליקן רויטן מינכען, פּאַרפּירן שמועסן מיט אַלטע פּרויען, פּשוטע אַרבעטער, יונגע און אַלטע, — ער פּלעגט דאָס זיי דערקלערן וואָס ער וויל אייגנטלעך פּון זיי, ווי שלעכט דאָס אַלטע איז געווען און אַז מען מוז אָנהייבן זיך צו באַנייען.

ער האָט שטענדיק גערעדט צום מענטשן. ער האָט געגלייבט אין מענטשן. דער גלויבן אין איינצלנעם מענטשן איז ביי אים דער הויפּט־גרונט. דער מענטש איז ביי אים אַ הייליקע מאַיעסטעט. אין מענטשן מאַניפעסטירט זיך די גרויסקייט פּון קאַסמישן רצון, און דער מענטש באַשטייט נאָר פּון רצון, ווילן,

קעמפט פאר דער פארווירקלעכונג פון זיין ווילן, פאר די הייליקייט פון זיין פערזאן.

דער מענטש איז ביי אים נישט ווי ביי אנדערע אן אפגעריסענער אטאם, אן איינציקער, אינאלירטער, אן ארעמער צעבראכענער רינג, אפגעריסן פון אן אומ-ענדלעכער קייט. ניין, דער איינצלנער מענטש איז דאך אן ארגאנישער טייל פון דער געזעלשאפט, ער טראגט זיך און טראגט אנדערע אויף זיך, איז איינגטלעך א קליין וועלטל פאר זיך און א טייל פון דער גרויסער וועלט. דער מענטש איז גרויס, דער מענטש איז שטארק, אזוי זאגט אונדז גוסטאוו לאנדויער.

זשאן זשאק רוסא האט געזאגט: דער מענטש איז געווען ריין ווען ער איז ארויס פון די הענט פון גאט און נאטור, נאר די מענטשן האבן אים קאליע געמאכט.

גוסטאוו לאנדויער זאגט דאס זעלבע, נאר אנדערש געפארבט: דער מענטש איז געווען מאַעסטיש און שטארק, ביז דער קאפיטאל האט אים צעשטערט.

די קולטור האט א סך געזינדיקט אין באציונג צום מענטשן. דעריבער מוז מען קודם-כל אויפשטעלן דעם צעבראכענעם מענטשן, אים מאַכן פאר א "מענטשן". כל-זמן די קולטור וועט קיין ניי מיטל נישט געפינען גלייך צו מאַכן דעם פאר-קריפלטן געזעלשאפט-מענטש — איז נישטא וואס צו האפן, אז דער מענטש זאל וואס עס איז געשאפן גראנדיעזוס, גרויסט.

דער מענטש מוז זיך אליין העלפן, דער מענטש. ווייל דער שטאט, די מדינה, איז פאר גוסטאוו לאנדויערן די גרעסטע קללה פון אלע קללות. די מדינה רעדט אין נאמען פון צוואנג און פון גוואלד — און דער מענטש איז פון דער נאטור א פרייער וועזן, פריי איז ער געבוירן און פריי וויל ער בלייבן. דעריבער קעמפט גוסטאוו לאנדויער פאר אנארכיע, דאס הייסט פאר נישט-הערשאפט, אן הער-שאפט. ווייל הערשאפט און מענטש זיינען צוויי זאכן וועלכע שליסן זיך קעגן-זייטיק אויס.

אלע רעדן וועגן "צעלן", אין ביאלאגישן און סאציאלאגישן זין. אבער גוסטאוו לאנדויער פארשטייט נאך טיפער דעם באגריף פון דער "צעל". ער, דער פאָעט און רעוואָלוציאָנער, הערט מיט זיין פיינעם אויער ווי עס וועבט זיך דאס לעבן אין דער ערשטער לעבנס-צעל, ער הערט ווי עס פליסן די ערשטע קערנדלעך פון וועלכע עס אנטשטייט דער גוף. ער פילט ווי די קערנדלעך ציען זיך קעגן-זייטיק צו, דערנאָנצן זיך ביז זיי ווערן איינס.

נאר אין דער ערשטער לעבנס-צעל געפינט גוסטאוו לאנדויער דעם אמתן ווילן. דא איז אויך דא א ציל, און דאס אליין איז שוין זייער א גוטער סימן.

ווייל אלץ מוז האבן א ציל, א צוועק. דער צוועק איז דער אמתער פרצוף פון יעדער זאך, זיין מהות, זיין וועזן. אפילו די פאָעזיע האט אויך א ציל, זי וויל ברייטער מאַכן דעם מענטשנס האַרץ, אז ער זאל קענען ארייננעמען נאך מער פאָעזיע.

די מדינה אבער, דער שטאט, פארטושט דעם וועזן פון מענטשן, צעברעכט דעם מענטשן, מאַכט אים שוואַך, קליין, נישטיק. די מדינה וויל מער נישט ווי פארשקלאַפן, אונטערזוואַרפן, הערשן, רעגירן, זיין פון אויבנאויף, און אלעמען האַבן אונטער זיך. זי זעט די וועלט א ויסערלעך און נישט איינער-ר

ל ע ד ווי די ערשטע לעבנס־צעל. און די איינציקע צעל קוקט נאָר אויף זיך אַליין, זוכט זיך, זיך אַליין.

די מדינה עסט אויף דעם מענטשן, דעריבער דאַרף זיך דער מענטש באַ־פרייען פון דער מדינה.

אַבער גוסטאָו לאַנדויערן איז נישט גענוג דער דיאָגנאָז אַליין, נישט גענוג זיין גלויבן אין מענטשן, זיין ווילן צו שאַפן נייע עלעמענטאַרע לעבנס־צעלן. ניין, ער ווייסט, אַז אין אייראָפּע, ביי דעם היינטיקן שטאַנד פון קולטור און צי־ווילזאָציע, קען מען נישט אָנהייבן גלאַט אַזוי פון אָנהייב, פון די ערשטע לע־בנס־צעלן. גוסטאָו לאַנדויער קען גאַנץ גוט די מאַשין, וואָס טרייבט דעם איי־ראַפּעישן לעבן. ער ווייסט, אַז די עקזיסטירנדיקע געזעלשאַפֿט־אַרדענונג איז נישט אַ גלאַט שטיקל פּאַפּיר, אויף וועלכן יעדער קען אָנשרייבן וואָס ער וויל. — ניין. עס איז נישט אַזוי לייכט ווי מען מיינט.

און דעריבער זאָגט גוסטאָו לאַנדויער: ר ע ו ו אַ ל ו צ י ע .

ער איז געוואָרן דער פּאַעט און דער פּילאָסאָף פון דער רעוואָלוציע.

און ווען ער רעדט וועגן רעוואָלוציע, מיינט ער נישט רעוואָלוציע, מיינט ער נישט מיליטערישע אָדער עקאָנאָמישע איבערקערענישן, סאָלאַטן־אויפשטאַנד און אַזוי ווייטער. ניין, די רעוואָלוציע איז ביי אים נישט קיין א ו י ס ע ר ל ע כ ע דערשיינונג — נאָר אַן אינערלעכער ג י י ס י ק ע ר צ ו ש ט אַ נ ד , אַ שטימונג, וועלכע באַהערשט דאָס גאַנצע לעבן פון מענטשן, אַן איבערקערעניש און אַן אַבסאָלוטע אומווערטונג פון אַלע ווערטן, און נישט נאָר אַ רעפּאַרעם אין עקאָנאָמישן און פּאָליטישן זין.

אויסער דעם וואָס גוסטאָו לאַנדויער האָט אַרויסגעגעבן אין דער צייט פון דער מילחמה „די בריוו פון דער פּראַנציוזישער רעוואָלוציע“, האָט ער נאָך אַ סך יאָרן פאַר דער מילחמה אָנגעשריבן זיין באַקאַנטן בוך: „די רעוואָלוציאָן“ (פון דער סעריע: „די געזעלשאַפֿט“, אַ זאַמלונג פון סאַציאַל־פּסיכאָלאָגישע מאַַ־נאָראַפּיעס, אונטער דער רעדאַקציע פון מאַרטין בובער, פּראַנקפורט, 1908). אין דעם בוך שילדערט גוסטאָו לאַנדויער די אַנטוויקלונג פון דער מענטש־הייט, און ווייזט אַן וועלכן פּלאַץ עס פּאַרנעמט די רעוואָלוציע אין דער געשיכטע פון דער מענטשהייט.

גוסטאָו לאַנדויער באַטראַכט די גאַנצע מענטשלעכע געשיכטע אַלס אַ שפּיל צווישן צוויי וועלט־אַרדענונגען, וועלכע בייטן זיך כּסדר, איינע נאָך דער אַנ־דערער. איין וועלט־אַרדענונג איז די ט אַ פ י ע , ד״ה די פעסטע און זיכערע וועלט־אַרדענונג ווי זי איז; די צווייטע איז די א ו ט אַ פ י ע . ד״ה די צייט אין וועלכער עס ברעכט אויס אַ שטאַרקער ווילן אויף צו באַנייען די וועלט.

די טאַפּיע שאַפט דאָס וואָס מיר האָבן אין דער וועלט, זי שאַפט דאָס לעבן. הונגער, זאַטקייט, לעבן און טויט, זיין און נישט זיין, בילדונג און אומוויסנהייט — אַלץ קומט פון דער טאַפּיע. זי פירט אַן מיט אַלע מענטשלעכע אינטערעסן. זי איז אַבער זייער קאָנסערוואַטיוו. זי גלייבט און איז איבערציגנט אַז די וועלט ווי זי איז איז אייביק, איז אַבסאָלוט, קען זיך גאָר נישט ענדערן, נישט בייטן. אַלץ איז פעסט, אַלץ איז זיכער.

פון וואָנען קומען אַבער אַזעלכע ענדערונגען אויף דער וועלט?

פון דער א ו ט אַ פ י ע .

די אומטאַפּיע איז נישט קיין גאַס־זאָך. זי איז אין אַ געוויסער מאָס אַ רשות

היחיד. זי לעבט אין גייסט פון דעם איינצלנעם מענטשן. א סך אידעאלן און שטרעבונגען פון פארשיידענע איינצלנע טרוימער פאראייניקן זיך אין דער אר-טאָפּיע. און ווען עס קומט אַ שטאַרקער קריזיס אין דער טאָפּיע, אין דער זיכערער וועלט־אַרדענונג, ברעכט אויס די אומטאָפּיע, שפּרינגט אַרויס פון די פאַרבאָהאַלטענע טיפּענישן און וויל ווערן פאַרווירקלעכט, ד״ה, זי וויל ווערן אַ טאַפּיע, וויל שאַפֿן אַ נײַע טאַפּיע, אַ טאַפּיע וועלכע זאָל נישט האָבן קיין שום שלעכטס, אַ טאַפּיע וועלכע זאָל זיין גוט פון אָנהייב ביזן סוף. אַזוי זעען מיר, אַז נאָך יעדער טאַפּיע קומט די אומטאָפּיע, נאָך יעדע אומטאָפּיע קומט ווייטער אַ נײַע טאַפּיע. אַט אַזוי גייט די אַנטוויקלונג פון דער מענטש-לעכער געשיכטע. די נײַע טאַפּיע וועלכע קומט נאָך דער אומטאָפּיע איז בעסער און שענער פאַר דער פּרעדיקער טאַפּיע. — אָבער זי איז ליידער מער נישט ווי אַ טאַפּיע. עס וועט אַריבערגיין אַ ביסל צײַט און עס וועט קומען אַן אומטאָפּיע, וועלכע וועט זי באַקעמפן. אָבער אויך יענע אומטאָפּיע וועט ענדיקן סוף-כל-סוף מיט אַ טאַפּיע. אַזוי גייען צוזאַמען די טאַפּיעס מיט די אומטאָפּיעס.

און וואָס פאַר אַ ראַלע שפּילט די רעוואָלוציע אין דער מענטשלעכער גע-שיכטע

די רעוואָלוציע איז די צווישנצײַט צווישן איין טאַפּיע ביז דער אַנדערער. ווען איין טאַפּיע איז אָפּגעשטאַרבן. און די אַנדערע קען נאָך נישט קומען, — דאָס איז די צײַט פון דער רעוואָלוציע.

די רעוואָלוציע איז די צײַט ווען דער מענטשלעכער רצון שטאַרקט זיך ביז צו זיין העכסטער מדרגה. אין די צײַטן פון דער רעוואָלוציע שפּרינגט אַרויס דער פאַרבאָרגענער מענטשלעכער גייסט, דער נבואהשער, שעפּערישער גייסט, דער גייסט פון דער רעוואָלוציע, וועלכער שטערט און בײַט, וועלכער וויל אָנ-הייבן אַלץ פון אָנהייב, פון דאָס נײַ.

און אַזוי איז יעדע רעוואָלוציע אַ סימפּאָפּיע פון די אַלע רעוואָלוציעס וועל-כע זײַנען געווען פאַר אים. אין יעדער נײַער רעוואָלוציע הערן מיר אַדע שטימען און מעלאָדיעס פון אַלע אַלטע רעוואָלוציעס וועלכע זײַנען פאַרגעקומען אין דער מענטשלעכער געזעלשאַפֿט. די צײַט פון דער רעוואָלוציע איז די צײַט פון דעם אידעאָליזם. ווייל נאָך דער רעוואָלוציע קומט דער אמתער אויפבויו. און ווען אָפּילו, ווי עס טרעפט זייער אָפּט, נאָך דער רעוואָלוציע ווערט נישט געשאַפֿן אַ נײַע וועלט, — שאַדט אויך נישט. די ווערט פון דער רעוואָלוציע איז סוף-כל-סוף אין איר אַליין, זי איז אַ צוועק פאַר זיך. זי דינט זיך אַליין, אויך דאָס וואָס צעשטערט איז געבײט. אַן דער רעוואָלוציע וואָלט די וועלט קיין וועלט נישט געווען, וואָלט דער מענטשן קיין מענטש נישט געווען.

און אַזוי האָט גוסטאַוו לאַנדויער זיין גאַנץ לעבן געלעבט אין אַ רעוואָ-לוציע־שטימונג אין וועלכער עס שפּירט זיך נאָך זייער שטאַרק דער ערב יום-טוב. נישט נאָר ריין טעאָרעטיש, סתם אין דער וועלט — נאָר אויך אין זיין ווירקלעכן טאַג־טעגלעכן לעבן האָט גוסטאַוו לאַנדויער געלעבט אין אַ געהײ-בענער רעוואָלוציע־שטימונג. אַלס דענקער און היסטאָריקער האָט ער געוואָלט פאַרשן דעם וועזן פון דער רעוואָלוציע. פעסטשטעלן אירע געזעצן און קלאַר מאַכן אירע גרונט־דערשיינונגען. אַלס פּאָעט אָבער באַמיט ער זיך אויפצופאַסן איר לעבנס־איינפלוס, דערנערן איר אינערלעך־פאַרבאָרגענע שירה.

אין די בלוטיקע מילחמה־יאָרן האָט גוסטאַוו לאַנדויער פאַראויסגעזען, אַז

די מילחמה וועט זיך ענדיקן מיט אַן אויסערגעוויינלעכער איבערקערעניש אין אייראָפּע. ער איז אָבער געזעסן אין מיליטעריש־רעאַקצאַנערן דייטשלאַנד, וווּ די רעוואָלוציע־באַגייסטערונג איז געווען גאַר נישט קיין כשרע זאַך, ווי געזאַגט; האָט ער דעמאַלט אַרויסגעגעבן צוויי בענדער בריוו פון די טעג פון דער פּראָב־צוויזשער רעוואָלוציע. און זיין הקדמה צו די בריוו ענדיקט גוסטאַוו לאַנדויער מיט די פּאַלגנדיקע אינטערעסאַנטע ווערטער: „הלוואי זאָלן מיר געפינען אין די שווערע צייטן, וועלכע וועלן באַלד קומען, טרייסט און הילף דורך דעם וואָס מיר וועלן זיך נעענטער באַקענען מיט דעם גייסט פון דער רעוואָלוציע, אינטימער ווערן מיט דער טראַגיק פון דער רעוואָלוציע“.

ווייל, ווי מיר האָבן שוין אויבן אָנגעוויזן, איז רעוואָלוציע פאַר גוסטאַוו לאַנדויערן דאָס העכסטע, דאָס מענטשלעכסטע. דער רעוואָלוציע־מענטש איז הייליקער, הערלעכער, גרעסער, ווי דער מענטש אין די נאַרמאַלע צייטן. „אין די צייטן פון רעוואָלוציע — זאָגט גוסטאַוו לאַנדויער — איז דאָס לעבן אַזוי אינהאַלטפול און רייך, אַז יעדער מאַנאַט זעט אויס ווי צענדליקער יאָרן. אויך די מענטשן זיינען אַנדערש. באַשיידענע מענטשן, באַהאַלטע ע און צוריקגעצויי־גענע ווערן עזות־פּנימער, קענען קיין גרענעצן נישט מער. נאָר ווען מיר פאַר־טיפּן זיך אין דער רייקייט און טיפקייט פון יעדן מאַמענט, קענען מיר ריכטיק באַגרייפן דאָס וועזן פון יענע מענטשן, פון די מענטשן פון די רעוואָלוציע־צייטן, וועלכע האָבן נישט קיין מורא פאַרן טויט, וועלכע הרגענען אַנדערע און זיינען גרייט געהרגעט צו ווערן מיט אַ שמיכל אויף די ליפּן, און מיט דער אַבסאַל־טער זעלישער רוֹקייט“ (פון זיין בוך „די רעוואָלוציע“, זייט 100).

אַט דאָס איז דער באַזונדערער כּוח פון דער רעוואָלוציע, וואָס זי גיט דעם מענטשן פּליגלען צום פּליען. זי מאַכט דעם מענטשן הויך, רייך, הייליק. און אין די איבערגאַנגס־יאָרהונדערטער צווישן איין רעוואָלוציע און דער אַנדערער, איז די אויפגאַבע פון דער רעוואָלוציע „צו זיין פאַר די מענטשן אַ „רייניקונגס־באַד“ פון גייסט, אין דעם פייער, אין דער באַגייסטערונג, אין דער ברידערשאַפט וועלכע ליגן אין דער אַנגריף־באַוועגונג, לעבט שטענדיק ווידער אויף די פּאַזיטיווע אייניקייט צווישן מענטש און מענטש, אין דער ליבע, וועלכע איז אויך די קראַפט, אַן אַט דער באַניינג וואַלטן מיר גאַר נישט געקאַנט עק־זיסטירן, וואַלטן מיר שוין לאַנג אויף דער וועלט נישט געווען“ (פון זיין בוך, זייט 108).

לאַנדויער איז נישט קיין „פּעסימיסט“. ער פאַרלאַנגט פון מענטשן אַז ער זאָל אַנערקענען די הייליקייט פון לעבן. און ווען איז דאָס לעבן באַמת הייליק? נאָר אין אַ פּרייער געזעלשאַפט, אין אַ געזעלשאַפט וועלכע איז אַנטשטאַנען דורך אַן איבערלעכן צוואַנג און מיט פּרייען ווילן. וועלכע איז באַשאַפּן געוואָרן — ווייל עס איז געווען אַן איבערלעכע נויטווענדיקייט זיך צו פאַראייניקן, זיך מתגבר צו זיין, זיך העלפן קעגנזייטיק, כדי צו לעבן צוזאַמען.

צוערשט איז געווען די געזעלשאַפט — פּסקנט גוסטאַוו לאַנדויער. און איצט זיינען מיר מער נישט ווי איינצלנע, פאַראיינצלטע אַטאַמען. וואָס מער מיר דערנענטערן זיך, אַלץ מער האָבן מיר זיך פיינט. און פון דאָנען שטאַמט טאַקע יענער גרויסער און טיפּער טראַגזום וועלכער באַהערשט אונדזער דור; פון איין זייט גרויסע מענטשן, איינצלנע געניאַלע קעפּ, שטייען גאַנץ אויבן אויפן שפיץ באַרג. זייער איינזאַם האַרץ איז צעפּרעסן און צעבראַכן, און מיט

די פיס טרעטן זיי אויף די מיליאנען קעפ פון דער מאסע, וועלכע זיינען פאר משפט אויף אייביקע צרות און יסורים, אויף אייביקע שקלאפעריי. און פון דער אנדערער זייט מיליאנען פון אטאמען, אטאמען, וועלכע זיינען אפגעריסן געווארן פון באדן און פון לעבן, זוכן ברויט און גייסט און קענען נישט געפינען. און אזוי קען מען אויך דערקלערן דעם גרויסן כאאס. וועלכער הערשט אין דער מענטשלעכער געזעלשאפט. אלץ צוזאמען, אלץ צוזאמענגעמישט. הייזליקיט און וואכעדיקייט, גרויסקייט און קליינקייט. אט דא שטייען אויסגעבויט גרויסע טעמפלען פאר דעם הייליקן גאט, פאר וויסנשאפט און קונסט, — און נישט ווייט פון זיי געפינט איר שאנד-הייזער און פינצטערע קעלערס מיט גראב-קייט און ווילדיקייט. אט בליט עס און אט איז עס שוין פארוועלקט, אט וואקסט עס און אט איז עס שוין מער נישטאָ.

און דעריבער זיינען גוסטאוו לאנדויערן זייער טייער די צייטן פון אלטן קריסטנטום. דער מיטלאַלטער, וועלכער איז ביי דאָס רוב מענטשן די שרעק לעכסטע צייט אין דער וועלט-געשיכטע, איז פאר אים די „גאלדענע צייט“ פון דער געשיכטע, ווייל אין מיטלאַלטער, האָט באַזונדערס געבליט דער גייסט וועל-כער קאָן פאַרבינדן און פאַראייניקן. דעמאָלט איז נאָך די מדינה, דער שטאַט, וועלכער האָט אונז אזוי אוימגליקלעך געמאַכט — נישט געווען אזוי שטאַרק אַנטוויקלט. זי האָט נאָך נישט געהערשט אין דער געזעלשאַפט. די מיטלאַלטער מענטשן האָבן געפירט אַן אמתן געמיינשאַפט-לעבן, און מיר, די מאָדערנע מענטשן, לעבן זייער שטאַרק אַטאַמיזירט.

און אויף וויפל די קונסט קען דינען אלס ביישפיל פארן אמתן פרצוף פון די געזעלשאַפטלעכע כוחות, לערנט גוסטאוו לאַנדויער אין דעם פרט אויך פון דעם, וואָרעם אין די גוטע צייטן איז די קונסט סאַציאַל אין איר גרונט-דערשיי-נונג, אין שלעכטע צייטן, אין צייטן פון רעאַקציע פאַרוינקט די קונסט אין נעפל פון אינדיווידואַליזם. אין מיטלאַלטער זיינען די מאַלעריי און די סקולפטור גע-גאַנגען האַנט אין האַנט מיט דער אַרכיטעקטור, מיט דער אַרבעט, מיט דעם הייזער-און פאַלאַצן-בוי, — און אין דעם אלץ האָט געהערשט אַ שטאַרקע פאַר-איינטיקע קראַפט. גאַנץ אַנדערש איז עס אַבער ביי אונז. וועלכע מין קונסט איז דער אויסדרוק פון דעם מאָדערנעם מענטשן? די מוזיק, אַט די קונסט וועלכע האָט מער אינדיווידואַליזם און מעלאַנכאָליע ווי אַלע מינים קונסטן צוזאַמען. די מוזיק איז אַ סימבאָל פאַר אַ לעבן פון אַ פאַלק, וועלכער איז פאַרשקלאַפט און צעריסן, די מוזיק ווילט, אַז עס איז מער נישטאָ ווי פראַגמענטן און פראַג-מענטן.

די אַרכיטעקטור איז די ווירקלעכקייט, און די מוזיק איז מער נישט ווי אַ מקום-מקלט פאַר די פאַרביטערטע און לייַדנדיקע. די מוזיק איז נאָר אַ בענקשאַפט צו דער ווירקלעכקייט. ווילט איר זען ווי טיף מיר, די מאָדער-נע מענטשן זיינען געפאַלן? — זאָגט גוסטאוו לאַנדויער — קענט איר דאָס זען פון דעם וואָס מיר מוזן אומעטום האָבן מוזעומס, ספעציעלע פלעצער אין וועלכע מיר קלייבן אויף קונסט-ווערק און שטעלן זיי אויס. פאַרוואָס דאַרפן מיר איצט האָבן מוזעומס? ווייל די קונסט האָט זיך אין גאַנצן איזאָלירט פון לעבן, פון דער געמיינשאַפט, ווייל זי האָט קיין שום שייכות נישט מער מיט דער ווירקלעכקייט, אַבער אין מיטלאַלטער האָט מען נישט געדאַרפט האָבן קיין קונסט-מוזעום. די מאַלעריי און די סקולפטור זיינען געווען אַן אידעאַלער אויסדרוק

פון דער ווירקלעכקייט, פון דער געזעלשאַפט. דאָס רוב קונסט־ווערק האָבן גע-
לעבט ווי „ממזרים“, מען האָט גאָר נישט געוויסט ווער איז זייער טאָטע, זייער
שאַפער. די קונסט־ווערק זיינען געווען פריי פאַרן גאַנצן פּאַלק. זיי זיינען גע-
שטאַנען אומעטום: אין יעדער קירכע, אין יעדן קלויסטער, אין שטאָט־מאַגיס-
טראַט, אויף די גאַסן, און די מערק.

און ווי ווייט אין יענע צייטן איז די קונסט געווען פאַרבונדן מיטן ווירק-
לעכן לעבן, מיטן געמיינשאַפֿט־גייסט, קענען מיר צום ביישפּיל זען פון יענעם
באַקאַנטן „אוקאַז“, באַשטימונג, וועלכן עס האָט אַרויסגעלאָזן אין מיטלאַלטער
איינער פון די חשובסטע פאַרשטייער פון פלאַרענץ: „די געמיינדע דאַרף נעמען
נאָר אַזעלכע קונסט־ווערק וועלכע האָבן טיפע וואַרצלען אין גרויסן האַרץ פון
דער געמיינדע, נאָר יענע ווערק וועלכע שטאַמען פון אַלע בירגער און וועלכע
פאַרקערפערן אין זיך אַ געמיינזאַמען ווילן“.

אַבער וווּ נעמט מען ביי היינטיקן צייטן אַזאַ מין פלאַרענץ? אַזעלכע באַ-
שטימונגען פאַר קונסטלער וואַלטן היינט געווען „לעכערלעך“. די גרויסע קינסטלער
זיינען אויך נישט מער ווי אַטאַמען. איינער האָט כמעט ווי גאַרנישט צו טאָן
מיטן אַנדערן. זיי ווילן גאַרנישט לערנען און פירן די גרויסע מאַסע. זיי ווילן
באמת נאָר זיך באַפרייען פון דאָס וואַס ברויזט און קאַכט אין זיי, אַראַפּוואַרפן
פון זיך זייער שווערן יאָך. און אַזוי איז דער צענטראַלער פונקט פון דער קונסט
— נישט דער „נעמער“, נאָר דער „געבער“, און דער „געבער“ גיט נישט קיין
סך, גיט נישט מיט אַ ברייטער האַנט. די שעפּערישע כוחות זיינען דעריבער
שטאַרק פאַרערעמט געוואָרן. איינצלע אַקאָרדן בלאַנדזשען אַרום אין דער וועלט
און זוכן פאַר זיך אַ „תיקון“.

דער מענטש האָט פאַרלאָרן דעם וועג צום מענטשן. מענטשן שטויסן זיך
קעגנזייטיק אָן, קוקן זיך אָן, איינער וויל דעם אַנדערן פאַרשלינגען, און פון
ביידן ווערט גאַרנישט, פאַריתומט איז דער מענטש, פאַרלאָזן. די שכינה האָט
אים פאַרלאָזן. און ווי געפינט מען אַ נייעם וועג? ווי קענען מיר זיך ראַטעווען
פון דער איינזאַמקייט, וועלכע מאַכט אונדז גאַנץ חרוב? וועלן מיר זיך נאָך קענען
באַנייען, וועלן מיר נאָך קענען אַנטדעקן אין זיך דעם גרויסן שעפּערישן ווילן,
וואַס נאָר מיט אים וועלן מיר קענען דורכגיין בשלום דורכן לאַבירינט פון לעבן?
ווי קומט מען צום נייעם לעבן?

איז טאַקע קיין רעטונג שוין מער נישטאַ, מער קיין אויסוועג נישטאַ?

3. „אויפרוף צום פאַציאָליום“

„ווי פילט איר דען נישט, איר וועלכע הערט מיינע רייד, הערט מיט אייערע
אויערן, הערט דעם גאַנצן מענטשן, פילט איר נישט, אַז איך האָב כמעט נישט
געקענט רעדן ביי דער דאָזיקער באַשרייבונג? אַז איך האָב גערעדט וועגן אַט
דער מוראדיקער זאך נאָר ווייל איך האָב געמוזט רעדן? ווייל דער ענין פאַר-
לאַנגט עס און ווייל איר דאַרפט עס האָבן? פילט איר נישט, אַז איך בין גאַנץ
צונויפגעקאַרטשעט פון יסורים, אַז איך בין דערשטיקט געוואָרן אונטער אַן אוי-
סערגעוויינלעכער משא, אַז מיין אַטעם האָט זיך מיר פאַרכאַפֿט, אַז מיין האַרץ
איז אַרויסגעשפרונגען צום האַלדז? איר, מענטשן, איר אַלע צוזאַמען, איר, וועלכע
ליידן פון דעם דאָזיקן גורל, נעמט אויף נישט נאָר מיין קלאַנג, מיט וועלכן איך
רייד, נישט נאָר דעם קלאַנג פון מיינע ווערטער, הערט קודם־כל מיין שווייגן

און מיין שטומקייט. מיין דערשטיקטן אַטעם און מיין ציטערן. קוקט דאָך, זעט מינע צוזאַמענגעדריקטע פויסטן, מיין פאַרקרימטן פנים און די בלאַסע אַנט- שלאַסנקייט פון מיין גאַנצער האַלטונג. ווייל איך וויל, אַז מענטשן זאַלן זיך אָן מיר אָנשליסן, וועלכע קענען שוין מיט מיר גיין, אַלע מענטשן, וועלכע קענען שוין מער נישט אויסהאַלטן ווי איך". («אויפרוף צום סאַציאַ- ליום», זייטל 21).

אַט דאָס איז גוסטאַוו לאַנדויערס שפראַך און סטיל אין זיין היסטאָרישן ווערק „אויפרוף צום סאַציאַליזם" (אויפרוף צום סאַציאַליזמוס), וועלכער איז דערשינען אין דער ערשטער אויפלאַגע אין יאָר 1911.

דער גאַנצער „אויפרוף צום סאַציאַליזם" איז מער נישט ווי איין רוף, איין געשריי, און פול איז ער מיט אַ ריי וויסנשאַפטלעכע באַמערקונגען אויף פאַרשיידענע געביטן, געדאַנקען-בליצן, ליכטיקע און שאַרפע. אַט דאָס דאָזיקע ווערק איז דורכגעדורגט מיט אויסערגעוויינלעכע האַרץ-אַקאָרדן פון אַ האַרץ, וועלכע שרייט צו גאַט, צום הימל, צום מענטשן, צו זיך... אַ גייסט פון נצחון שוועבט איבער לאַנדויערס „אויפרוף", פון דעם נצחון וועלכער דאַרף אַט באַלד קומען, דער נצחון פון אמתן, פון פרייהייט.

אַט דער גרויסער אַפטימיסט, וועלכער האָט אַזוי ליב געהאַט דאָס לעבן און די ווירקלעכקייט, האָט געקאַנט זיך אויך זייער ביטער, זייער שטאַרק זיך ביי- זערן. ער לאָזט אַפּטמאַל אויס זיין גאַנץ פאַרווייטיקט האַרץ צו דער וועלט ווי זי איז, צו דער באַשטייענדער וועלט-אַרדענונג. מיט אַ געוואַלדיקן זשעסט רייסט ער אַראָפּ דעם שלייער פון דעם פנים פון דער געזעלשאַפט, ווייזט ווי נאַקעט און אַרעם זי איז. אַזעלכע ענלעכע קולות האָבן מיר שוין אַמאַל געהערט פון דעם פראַנצויזישן זשאַן זשאַק רוסאָ, פון דעם רוסישן טאַלסטאָי, פון פרוּדאָנען און קראַפּאַטקינען — נאָר גוסטאַוו לאַנדויער קען דאָס אַלטע ניי מאַכן, ער קען טויטע לעבעדיק מאַכן. ווייל ער איז אַ שאַפער. ער קען געפינען דאָס דערלייזנדיקע וואַרט.

ווי איינער פון די אַלטע פאַרצייטיקע נביאים, זעצט זיך גוסטאַוו לאַנדויער אויף זיין ריכטער-שטול און פאַרלאַנגט פון דער וועלט אַ דין וחשבון. דריי זאַכן באַקעמפט ער מיט אַלע זיינע כוחות: די מדינה, דעם קאַפיטאַל- ליום, די הערשנדיקע אַייראָפּעיִשע געזעלשאַפט.

מען האָט אַפּגעריסן דעם מענטשן פון דער נאַטור און פון לעבן, מען האָט צוגענומען ביי די ברייטע מאַסן דעם באַדן פון אונטער די פיס, די פּאַלקס-מאַסן לעבן אין די שרעקלעכסטע באַדינגונגען, פון דער מענטשלעכער געזעלשאַפט איז געוואָרן אַ „מדינה", די מדינה האַלט זיך נאָר דורך צוואַנג און גוואַלד, אין דער באַצונג העלפט איר דער קאַפיטאַליזם, אַדער פשוט דער „קאַפיטאַל" און אַלע זיינע „קינדערלעך": דאָס מיליטערי-וועזן, די אַזוי-גערופענע יוסטיץ, די מאַדערנע פאַמיליע און אַזוי ווייטער. אַט וואָס גוסטאַוו לאַנדויער זאָגט וועגן די ברייטע פּאַלקס-מאַסן, וועלכע ווערן אויסגעריסן אויף אַלערליי אופנים, וועלכע „באַפעל- קערן" די געפּענגענישן, מוזן גיבענען איינער ביים אנדערן, היגענען איינער דעם אנדערן.

„די פּאַסטאָרן און די בירגערלעכע לייט, וועלכע לאָזן זיך צוימען דורך דער מאַראַל, האָבן געהאַט די חוצפה צו רעדן וועגן אַט די אַרעמע מענטשן (די פּאַלקס-

מאסן) ווי פון חיות, מען רופט זיי אָן: בהמות, חזורים, בעק און חיות רעות. פאַר זיכטיק, איר מענטשן! קוקט זיי דאָך אָן, ווען זיי זיינען נאָך קינדער, קוקט זיי אָן און קוקט זיך איין אין זייערע געזיכט־שטריכן, ווען זיי ליגן טויט אין דעם טויטן־קאָסטן. און דערנאָך קוקט אַריין טיף ביי אייך אין האַרצן, שאַנעוועט זיך נישט, איר האָט זיך שוין צו לאַנג געשאַנעוועט, איר האָט שוין צו־לאַנג געשאַנעוועט אייערע גוטע בגדים, אייער הויט און אייער צאָרט און איידל האַרץ, וועלכעס עס ווילט זיך שילטן!.

פון וואָנען קומט דאָס אַלץ?

נאָר ווייל מיר האָבן מער קיין גייסט נישט אין אונדזער מענטשלעכער גע־זעלשאַפט. און גוסטאָו לאַנדויער דעפינירט דעם באַגריף „גייסט“ גאָר אַנדערש ווי די איבעריקע דייטשע דענקער. פאַר אים איז גייסט — דער גייסט פון כלל. גייסט איז פאַראַיניקונג און פרייהייט, גייסט איז אַ בונד פון מענטשן, וווּ עס איז דאָ גייסט, דאָרטן איז דאָ פּאָלק, וווּ עס איז דאָ פּאָלק, דאָרטן איז דאָ ווילן, דאָרטן איז דער וועג. וווּ עס איז קיין וועג נישטאָ — דאָרטן איז דער טויט. איז גייסט דאָ, איז געזעלשאַפט דאָ. איז קיין גייסט נישטאָ — דאָרטן איז די מדינה דאָ. די מדינה, דער שטאַט, איז מער נישט ווי דער טוראַגאַט פון גייסט.

דער באַגריף פון „גייסט“ האָט דורכגעמאַכט איינע פון די אינטערעסאַנט־סטע אַנטוויקלונג־געשיכטעס. ער האָט געהאַט הונדערטער באַדייטונגען, יעדער פילאָסאָף און דענקער האָט אַריינגעלייגט אין דעם באַגריף „גייסט“ וואָס עס איז אים איינגעפאַלן. און אַזוי איז זייער שווער צו באַטראַכטן דאָס וואָרט „גייסט“ אַלס אַן איינהייטלעכן באַגריף. אַט די אַנטוויקלונג פון באַגריף „גייסט“ איז איינע פון די וויכטיקסטע פּראַבלעמען אין דער געשיכטע פון די גייסט־וויסנשאַפטן. אַבער דאָ קענען מיר וועגן דעם נישט רעדן. גוסטאָו לאַנדויער האָט אויך אַריינגעלייגט און איינגאַרטיק, אויף זיין אופן, פאַרשטאַנען דעם באַגריף „גייסט“ וואָס איז פאַר דאָס העכסטע, דער העכסטער ווערט פון אַלע ווערטן. גייסט איז דער סימבאָל פון ווילן. דער ווילן איז נאָר דאָן ריכטיק, ווען ער לייגט אַרויף אויפן מענטשן אחריות און פליכטן. אַבער נישט נאָר פליכטן ברענגט אונדז דער ווילן, נאָר אויך ר ע כ ט, דאָס גרעסטע רעכט: דאָס רעכט צום לעבן און צום פרייען שאַפן!

און אַזוי קענען מיר פאַרשטיין, פאַרוואָס האָט גוסטאָו לאַנדויער אַזוי שטאַרק באַקעמפט דעם אַ פ י צ י ע ל ן פ א ר ט י י ? ש ן מ א ר ק ס י ז ם . ווייל אַט דער „מאַרקסיזם“ באַפרייט דעם מענטשן פון זיינע פליכטן, נעמט ביי אים צו זיין אייגענעם ווילן, מאַכט אים נישט פאַר קיין פרייען מענטשן — ווייל דער „מאַרקסיזם“ מאַכט פון מענטשן מער נישט ווי אַן אַ ב י ע ק ט, אַ טויטן קעגנשאַנד, אַ פּראָדוקט פון די עקאָנאָמישע באַדינגונגען, וועלכע ער האָט אייגנטלעך צו פאַרדאַנקען זיין עקזיסטענץ. — איז פון וואָנען וועט קומען די באַניונג? אויב עס איז קיין ווילן נישטאָ — פון וואָנען וועט קומען די גאולה? און ווען גוסטאָו לאַנדויער איז שטאַרק אין כעס אויף די אַגיסט־טאָרן פון דעם אַפּיציעלן מאַרקסיזם, וועלכע נעמען צו ביי דעם מאַדערנעם מענטשן זיין ווילן, — גרייפט ער אַן מיט גרויס ביטערניש אויך קאַרל מאַרקסן אַליין, דעם שאַפער פון דער אידיע. פון גרויס פאַרביטערטיקייט קעגן דעם פאַר־טייטשאַציאָליזם, זעט אַפט לאַנדויער נישט, אַז מאַרקס איז געווען אַ נביא; אַז

אונטער די צאלן, די טאבעלן, די לאגישע חשבונות, די וויסנשאפטלעכע אפ-
האנדלונגען — האָט געקלאַפט אַ האַרץ פון אַ גרויסן פּראָפּעטישן מענטשן.
לויטן מאַרקסיזם, איז די אידעאלע עפאָכע די, אין וועלכער דער קאָפּ-
טאָליום וועט דערגרייכן זיין גרעסטע קראַפט, ווייל נאָר זיך דעם וועט
זי וועלט זוכה זיין צו קריגן דעם סאָציאַליזם. אַזוי איז די קאָפיטאַליסטישע
וועלט־אַרדענונג אַ הקדמה און אַ צוגרייטונג פאַר דער סאָציאַליסטישער
וועלט־אַרדענונג. גוסטאַוו לאַנדויער אָבער מיינט, אַז דער סאָציאַליזם קען זיך
פאַרווירקלעכן אויך, ווען די אינדוסטריע וועט נישט באַהערשן די גאַנצע וועלט.
וואַרעם, אין תּוֹך אַרײַן, קען מען אײַגנטלעך קײנמאַל נישט פאַרווירקלעכן דעם
סאָציאַליזם — און אַז מען וויל, קען מען אים פאַרווירקלעכן צו יעדער צײַט
און אומעטום. אַזוי זאָגט ער, אַז „דער סאָציאַליזם קען ווערן אַ ממשותקע לע-
בעדיקע וועלט־אַרדענונג, ווען עס איז נאָר דאָ אַ גענוגדיקע צאַל פון מענטשן,
וועלכע ווילן באַמת די פאַרווירקלעכונג פון סאָציאַליזם.“ דער קאָפיטאַליזם פירט
אונדז נישט נויטווענדיק צום סאָציאַליזם, מײַנט גוסטאַוו לאַנדויער. דער סאָ-
ציאַליזם „ מוֹז נישט קומען, ער וועט אָבער קומען — ווייל מיר ווילן
אַז ער זאָל קומען.“

אַזוי זעען מיר, אַז פון אײַן זײַט זידלט גוסטאַוו לאַנדויער די אַזױגער-
פענע העכערע שיכטן פון דער געזעלשאַפט, וועלכע קוקן פון אויבן אַראָפּ אויף
די ברייטע פּאַלקס־מאַסן, און פון דער אַנדערער זײַט איז ער נישט קײן געשוואַך-
רענער פאַרטיידיקער פון פּראָלעטאַריאַט, ווי אַנדערע מאַרקסיסטיש־סאָציאַליס-
טישע טעאָרעטיקער. דער פּראָלעטאַריאַט איז נישט דער אײַנציגער שאַ-
פּער פון דער רעוואָלוציע. גוסטאַוו לאַנדויער פאַרלאַנגט אויך פון דעם פּראָלע-
טאַריאַט, אַז ער זאָל אָנערקענען דעם פּרימאַט פון גײַסט. ער זאָגט, אַז עס איז
נישט ריכטיק פון דעם פּראָלעטאַריאַט, וואָס וויל נישט פאַרשטיין די פּסיכאָ-
לאָגיע פון דעם קאָפיטאַליסט, וועלכער האָט אויך דאָגות און יסורים; וואָס וויל
נישט פאַרשטיין, אַז אין דער הײַנטיקער וועלט־אַרדענונג און בײַ די איצטיקע
באַדינגונגען האָט קײן מענטש נישט קײן ריכטיקע לעבנס־פּרײַד, קײן גליק.
שולדיק איז נישט נאָר דער קאָפיטאַליסט, נאָר אויך דער פּראָלעטאַריער. ווייל
אויך ער וואַרפט זיך אונטער אונטער די באַשטימונגען און די געווינהייטן פון
דער באַשטייענדער וועלט־אַרדענונג. אַט זעען מיר, אַז הונדערטער טויזנטער
אַרבעטער פאַרשווענדן זײַער ריווח, זײַער „איבערשוס“, אָן נוצן פאַר זיך און
פאַר דעם אַרבעטער־קלאַס. זײ אונטערשיצן אויך דעם לוקסוס, מיט זײַערע
הענט שאַפּן זײ דעם לוקסוס און מיט זײַער געלט אונטערשיצן זײ אים. פאַר-
קערט, אַפט זעען מיר, אַז דער קאָפיטאַליסט אַרבעט פּראָדוקטיוו, און דער אַרבעטער
אומפּראָדוקטיוו. די אַרבעט פון מענטש, זײן אויסערלעכער באַרוף איז נאָך נישט
אַלץ. גוסטאַוו לאַנדויער ווייט ווי וויכטיק עס זײנען פאַר דעם מענטשן און
פאַר דער מענטשהײַט די אויסערלעכע באַדינגונגען, באַזונדערס די עקאָנאָמיש־
פּאַליטישע באַדינגונגען; ער פּראָפּאָגאַנדירט די הערשאַפט פון גײַסט אויף דער
וועלט, אָבער ער פאַרלייקנט בשום אופן נישט די מאַטעריע. ער, דער גײַסט-
פּילאָסאָף, וויל מיט אַלע כוחות ברענגען דעם אמתן מאַטעריאַליזם אין דער
מענטשלעכער געזעלשאַפט. אָבער נישט יענעם גראָבן, פּרימיטיוו מאַטעריאַליזם,
וועלכער לאַכט זיך אויס פון יעדער אידײַע, פון יעדן גײַטיקן אינהאַלט — נאָר
דעם מאַטעריאַליזם פון דעם אַמסטערדאַמער יידן ברוך בענעדיקט

ש פ י נ א ז א , וועלכער וואָלט געקענט באַנייען די גאַנצע וועלט, ווען די מענטשן וואָלטן אים נאָר ריכטיק פאַרשטאַנען.

אַבער די טבע פון דעם מענטשן איז זיך נישט צו פאַרטייפן אין העכערע אמתן, אין אייביקע אמתן. ש פ י נ א ז א ס „מ א ט ע ר י א ל י ס ט י ש ע“ איז ד י י ע ן האָבן נישט געקענט באַהערשן די וועלט. די ברייטע מאַסן פילן נאָר דאָס וואָס קוועטשט זיי אויפן פוס, נאָר דאָס וואָס טוט וויי, וואָס עס פעלט. און פון דער אַנדערער זייט, די אַזוי־גערופענע „העכערע שיכטן“, האָבן מער נישט ווי שלעכטע תאוות, קאַפיטאַל, די מאַניע פון הערשן און פאַרשקלאַפן. און אַזוי שטייט די מענטשלעכע געזעלשאַפט פאַר דער פראַגע:

זיין אַדער נישט זיין?

נאָכדעם ווי גוסטאָו לאַנדויער מאַלט אונדז אויס דעם גאַנצן שרעקלעכן גיהנום, וועלכער הייסט: מענטשלעכע געזעלשאַפט און קאַפיטאַליסטישע וועלט־אַרדענונג, הייבט ער זיך אויף העכער, ער שטעלט זיך איבער דער פאַקטישער ווירקלעכקייט. ער מאַטערט זיך מיט אַלע כוחות, ער וויל אַפּוואַרפן פון זיך אַלע ספיקות און צווייפלען, וועלכע מאַטערן אים אַזוי שטאַרק. דורך די שטאַרקע ברענענדיקע צווייפלען ווערט אַבער זיין אמת שטאַרק געלייטערט, טיפער און הייליקער. יסורים זיינען אַפט אַ גרויס ליכט, וואָס ווייזט דעם ליידנדיקן אַ וועג צו דערלייזונג. וואָס מער מען לייזט, אַלץ מער ווערט ליכטיקער אַרום און אַרום, אַלץ מער ווערט קלאַרער און העלער.

אַזוי גייט גוסטאָו לאַנדויער ווייטער. דער ערשטער שריט איז געווען די דעוואָלוציע. דער צווייטער איז איצט דער אַ נ א ר כ א - ס א צ י א ל י ז ם , דער פ ר י י ע ר ס א צ י א ל י ז ם, דער ס א צ י א ל י ז ם, וועלכער איז אויפגעבויט אויף ווילן און פרייהייט, שאַפן און באַנייען. און אַפטמאָל פאַרגעסט גוסטאָו לאַנדויער אַלע ספיקות, אַלץ ווערט אים אַזוי קלאַר און פאַרשטענדלעך, אַז ער שרייט אויס מיט פאַלגנדע ווערטער: „וואָס מען מוז מאַכן איז אַזוי קלאַר און איינפאַך; יעדעס קינד פאַרשטייט דאָס; די מיטלען זיינען דאָ פון אויבן אויף; זאָל זיך יעדערער אַרומקוקן אַרום זיך, און ער וועט זען ווי עס איז.“

ווען ער קוקט זיך צו נעענטער צו די קוועלן פון לעבן, צו די סיבות פון דער רשעות, פון דעם שלעכטס אין דער וועלט — קומט ער צום באַשלוס, אַז עס איז נאָך דאָ אַן אויסוועג, מען קען זיך נאָך ראַטעווען פון דער גרויסער געפאַר, אין וועלכער עס געפינט זיך די מענטשלעכע געזעלשאַפט. ווייל אויף דריי זאַכן שטייט די וועלט: אויף הונגער, הענט און ערד. הונגער און הענט האָבן מיר — און אויך די ערד וועלן מיר סוף כל סוף האָבן. און דאָן וועלן מיר אויך קענען לעבן. מיר וועלן אַלץ שאַפן ווי מיר ווילן, וואָס מיר ווילן. אַבער מיר מוזן וועלן. מיר מוזן אויפדעקן דעם שעפּערישן־ווילן אין דעם איינצלעם מענשטן און אין דער געזעלשאַפט, כדי מיר זאָלן קענען שאַפן אַ נ י י ע ם ב ו נ ד פון פ ר י י ע מענטשן, אַ בונט פון אַרבעט און לעבן, פון שאַפן און פ ר י י ד. „ערד און גייסט“ — דאָס איז גוסטאָו לאַנדויערס פאַראַל.

לאַנדויער איז נישט נאָר קיין „קריטיקער“, נישט קיין אַפּאָזיציע־מענטש. ער וויל אַז עס זאָל וואָס עס איז אַרויסקומען פון זיין קריטיק, פון זיין קאַמף, און דעריבער קומט ער און לייגט אונדז אויך פאַר אַ פ א ז י ט י ו ן פאַרשלאַג.

ווי עס דארף אויסזען די מענטשלעכע געזעלשאַפט אין דער צוקונפט. און דאָס איז איר בילד:

די גרונטסיבה, דער אָנהייב איז דער איינצלנער מענטש, אַלץ ווענדט זיך אָן אים, און ער איז גאַנץ זעלבסטשטענדיק. אין זיין פּערזענלעך אינדיוידועלעך ספּערע טאָר אים קיינער גאַרנישט זאָגן, וואָס ער זאָל טאָן און וואָס ער זאָל נישט טאָן. דורך דעם וואָס דער איינצלנער מענטש לעבט אַ פּולן און גאַנצן אינדיוידװעלן לעבן, קומט ער ממילא צו דעם לעבן פון אַ געזעלשאַפט, ער וויל האָבן אַן אַנטייל אין דעם שאַפּן פון אַנדערע, און וויל געבן די אַנדערע אַ טייל און אַן אַנטייל אין זיין שאַפּן. דער ווילן פון מענטשן איז זיין לעבן, זיין ליכט, דער איינצלנער מענטש האָט אַ ווילן און די געזעלשאַפט האָט אויך אַ ווילן. דער אינדיוידועלער און קאַלעקטיווער ווילן פאַראייניקן זיך און ווערן אַ וועלט - ווילן, וועלכער פאַרקערפערט זיך אין דער מדינה, אין דער רעליגיע, אין דער מענטשלעכער מאַכט. דאָס אַלץ קומט אַרויס פון דער אינערלעכער אַטמאָספּערע פון מענטשלעכן לעבן. און דאָן איז נישטאָ קיין מחיצה צווישן איין מענטשן און דעם אַנדערן. זייערע באַציונגען זיינען דירעקט, אוממיטלבאַר; איין מענטש רעדט צום אַנדערן, איין נשמה טרעפט זיך מיט דער אַנדערער. יעדעס הויז, יעדע פּאַר-מיליע לעבט אין גייסט פון דער געמיינשאַפט. וואָס איז די געמיינשאַפט? נישט קיין „געזעלשאַפט“ (דער אונטערשייד צווישן „געזעלשאַפט“ און „געמיינשאַפט“ שטאַמט פון דעם דייטשן סאַציאַלאָג טעניס), נאָר אַ פאַרבאַנד פון פּולקאָמע, פרייע אינדיוידן, וועלכע האָבן זיך צוזאַמענגעשלאָסן און געבילדעט אַ פאַראייניקונג, ווייל זיי ווילן צוזאַמען לעבן און זיך קעגנזייטיק העלפן. אזוי עקזיסטירן אַלע קליינע „געמיינשאַפטן“. יעדע געמיינשאַפט פאַר זיך איז גאַנץ זעלבסטשטענדיק. יעדע געמיינשאַפט שטרעבט מיט אַלע כּוחות צו פאַרווירקן לעבן די לעבנס־האַרמאָניע און פאַרטרייבן דאָס שלעכטס פון דער וועלט. די איינצלנע געמיינשאַפטן פאַרבינדן זיך צווישן זיך, און דורך דעם אַנטשטייט דער העכערער בונד פון אַלע געמיינשאַפטן, וועלכע פאַרבינדט אַלע פאַרשיידענע געמיינשאַפטן. אַט דעם בונד רופט גוסטאַוו לאַנדויער אָן: „דער בונד פון אַלע בונדן, די געזעלשאַפט פון אַלע געזעלשאַפטן, די געמיינשאַפט פון אַלע געמיינשאַפטן“. אויף אַזאָ אופן באַנייט זיך דאָס גאַנצע לעבן, די נאַקעטע און פאַר-בלאַנדזשטעע נשמות געפיינען זייערע צוגעהעריקע קערפערס, דער גייסט איז שוין מער נישט ווי „גייסט אַליין“. צווישן איין מענטשן און דעם אַנדערן, צווישן איין געמיינשאַפט און דער אַנדערער, צווישן איין בונד און דעם אַנדערן — עקזיסטירן גייסטיקע פעדים, וועלכע זיינען שטאַרקער פון אייזן. און אזוי קומען מיר אויך צו דער עקאָנאָמישער לייזונג פון דער מענטשלעכער געזעלשאַפט. ווייל די מענטשן טוישן אים צווישן זיך די פּראָדוקטן פון זייער אַרבעט, אינדיוידן און געמיינשאַפטן טוישן אים וואָס זיי האָבן און וואָס זיי דאַרפן. אַלע עקספּלואַטירן זיי די נאַטור, אָבער קיין מענטש עקספּלואַטירט נישט דעם אַנדערן. אַלע לעבן איינער פון אַנדערן, און יעדער לעבט פאַר זיך, האַלט זיך אַליין אויס. און מיט פאַרשיידענע קלענערע ענדערונגען חזרט לאַנדויער איבער פּרודאַקט פאַרשלאָג וועגן דער „טויש־באַנק“.

און ווען מען וואַלט לאַנדויערן געפּרעגט: ווי אזוי? נישט שוין־זשע האָט די וועלט קיין פירער נישט? און ווער אַדער וואָס וועט שטיין אין דער שפיץ פון דעם „בונד פון אַלע בונדן“? אויף דער דאָזיקער פּראָגע וואַלט ער זיכער גע-

ענטפערט: דער מענטש לעכער גייסט, דער גייסט וועלכער איז אייביק, קען קיינמאל נישט אונטערגיין און נישט צעשטערט ווערן. דער מענטש-לעכער גייסט, דער אלמעכטיקער גייסט — ער איז די גרונט-סיבה, דער קוואל פון לעבן און זיין. זאל נאר דער מענטשלעכער רצון פריי ווערן, דאן וועט מען באמת גרינדן אַ „הימל־רייך“ אויף דער ערד. ווייל, ווי לאַנדווער זאָגט: „דער סאַציאַליזם הייסט — חוזר בתשובה זיין, אָנהייבן פון דאָס נײַ; סאַציאַליזם הייסט שליסן אַ נייעם בונד מיט דער נאַטור, העכער מאַכן דעם גייסט, באַנייען די באַציונגען, פרייד און שמחה, בויען און שאַפן אַ נייעם חלום, וועלכן מען האָט געהלומט ביז צום סוף.“

אַט דאָס איז גוסטאָו לאַנדווערס אַ נאַר כאַ-סאַציאַליזם. פון איין זייט: אַ נאַר כײַע — די באַפריינג פון דעם אינדיוויד פון דער מדינה, פון יאָך פון דער צענטראַליזירטער דיסציפלינירטער מדינה. פון דער אַנדערער זייט: דער באַנייער סאַציאַליזם — די פאַרבלינדונג צווישן מענטש און מענטש, זיין אָנגעהערן צו דעם פרייען בונד פון מענטשן. פרייהייט און רצון, האַרמאָניע, קעגנזייטיקייט און סאַלידאַריטעט — דאָס זיינען די גרונט-אייגנ-שאַפטן פון לאַנדווערס אַנאַרכאַ-סאַציאַליזם.

אַ סך ספיקות מאַטערן גוסטאָו לאַנדווערן. אַפּטמאַל געפינען מיר ביי אים אויך ווידערשפרוכן — אָבער ער וויל זיך באַפרייען פון צווייפּל און סתירות. פון די הויפט-פּרינציפּן, וועלכע ער האָט זיך אויסגעאַרבעט, האָט ער קיינמאל נישט אָפּגעלאָזן אויף אַ האַר. ער ווייסט ווי דאָס לעבן איז שווער, אַז דער מענטש איז גענייגט צו שליסן קאַמפּראַמיסן — און ער איז זייער עקסטרעם אין זיינע פאַדערונגען. אזוי ווי איבסענס בראַנד, שרייט אויס לאַנדווער: „אַלץ אַדער גאַר נישט! דער סאַציאַליזם וויל, וואָס ער וויל — אַלץ.“ יעדער מוז זיך באַטראַכטן אַלס דער איינציקער דור, וועל-כער קען דערלייזן די וועלט. ער מוז זאָגן: איך ברענג די גאולה, אָדער עס איז קיין גאולה נישטאָ. „דאָ איז אַ מעריקע, אַדער אַ מעריקע אַיז בבל נישטאָ.“ און אונדזער דור מוז, לויט לאַנדווערס פאַדער-רונג, נעמען אויף זיך די פאַרפליכטונג צו צעשטערן און שאַפן, צעשטערן די מדינה און דעם קאַפיטאַליזם און שאַפן אַ נייעם מענטשן-בונד. אַט די אַנטשלאָסן-קייט, די עקסטרעמקייט, דער פאַנאַטיזם און דעם גלויבן אין אמת — דאָס איז לאַנדווערס לעבנס-וועזן, זיין נשמה, זיין ליד, וואָס ער האָט געזונגען זיין גאַנץ לעבן.

„מיר זיינען דיכטער, האָט אַמאַל גוסטאָו לאַנדווער געזאָגט אויף זיך און אויף זיינע אָנהענגער, ווייל דיכטונג איז ווילן, ווילן איז פרייד, לעבן, די נייע וועלט וועט געבויט ווערן דורך דיכטונג, געזאָנג, שירה — נישט דורך חשבונות, צאָלן, בודזשעטן, דעקורעטן. דער נייער מענטש וועט שטענדיק זאָגן שירה!“

ער האָט געזאָגט: „דער סאַציאַליזם איז אַ קונסט, אַ נייע קונסט וועלכע וויל שאַפן אין מענטשן.“ סאַציאַליזם איז אַ קונסט און נישט קיין וויסנשאַפט. דאָס איז ערשטנס. און צווייטנס: שאַפן אין מענטשן און נישט אויסערלעך.

אַט די דאָזיקע קונסט, די שווערסטע און גרעסטע קונסט אויף דער וועלט, האָט געקענט דער ערשטער קינסטלער אין דעם אַלוועלטלעכן סאַציאַליזם, גוסטאָו לאַנדווער, ער און נישט קיין אַנדערער.

4. אלגעמיינע און יידישע פראבלעמען

גוסטאוו לאנדויער האט איבערגעלאזט א צוואה, אן זיין גוטער פריינד מארטין בובער זאל ארויסגעבן נאך זיין טויט זיין ליטערארישן „נאכ-לאס“. דער ערשטער באנד, וועלכן מארטין בובער האט ארויסגעגעבן פון לאנדויערס שריפטן אויף פארשיידענע געביטן, וועלכע באהאנדלען קינסטלערישע און סאציאלאגישע פראבלעמען, הייסט „דער ווערנדיקער מענטש“.

אלס מאטא פון בוך, שטייט אויף דעם שער-בלעטל: „דער מענטש וויל ווערן“. אט די מאטא שטאמט פון א קליינעם פראגמענט, וועלכן לאנדויער האט פאר-פאסט פאר דער נייער אויפלאגע פון זיין ווערק „סקעפסיס און מיטיק“ (ווער פילאסאפירט אונטער דער השפעה פון דעם בארימטן קריטיקער און סקעפטיקער פריץ מאויטנער). און אין אן אנדער ארט זאגט לאנדויער: „די פארגאנגענהייט איז נישט קיין אפגעשלאסענע זאך, נאר אן ענין, וועלכער האלט אין איין ווערן.“ (פון זיין בוך „די רעוואלוציע“).

דאס ווערן איז לאנדויערן פיל וויכטיקער ווי דאס זיין. אין דער הינזיכט האט געוויס געהאט אויף אים א גרויסע השפעה דער גרויסער גריכישער פילאסאף העראקליט מיט זיין בארימטן זאץ: „אלץ פליסט“. וועלט און מענטש, נאטור און געשיכטע, דאס דענקען און דאס פילן — אלץ איז אן ענין, וועלכער האלט זיך אין איין וועבן, אין איין ווערן. עס וועבט זיך אן א סוף. צו גוסטאוו לאנדויער שטויסט זיך אן אויף א קונסט-פראבלעם, אדער אויף וועלכער ס'איז סאציאלאגישער פראגע, אים איז אלץ איינס. שטענדיק וויל ער אין תוך אריין נאר אויפקלערן און דערגיין ווי עס וועבט זיך, ווי עס האלט אין ווערן. און ווייל אלץ האלט נאר אין איין ווערן, קענען מיר, די מענטשלעכע געזעלשאפט, האבן א השפעה אויף דער וועלט, אן זי זאל ווערן דאס וואס מיר ווילן. מיר האבן בכח שטענדיק צו ענדערן דאס זיין, דאס וואס עקזיסטירט און באשטייט. מיר טארן נישט דערלאזן, אן אידיע אדער א קעגנשטאנד זאל פארפרוירן און פארגליווערט ווערן. מיר מוזן זארגן דערפאר, אן אלץ זאל האלטן אין איין פליסן, אין איין ווערן, אין איין שטראמען. ווייל אן ווערן איז נישטא קיין זיין. דאס „זיין“ איז מער נישט ווי א שטענדיקער, אומאויפהערלעכער ווערן.

אים איז אלץ איינס וועגן וואס ער רעדט אין זיין „ווערנדיקער מענטש“, וועגן שעקספירן אדער געטען, וועגן טאלטאיען אדער סטרינדבערגן, וועגן דער שוף „טיטאניק“, וועלכע איז פארזונקען געווארן, אדער וועגן דעם פראבלעם פון דער נאציע — שטענדיק זוכט ער אויף אין נייע דערשיינונגען דעם פארבארגענעם ווילן זיך צו באפרייען פון דעם פארגליווערטן זיין און אריבערגיין אין א צושטאנד פון ווערן. ווייל ווערן איז ליבע, ווילן צום שאפן, שטרעבן צו פרייהייט.

דיקע, גרויסע צוויי בענדער, וועלכע פאסן מער פאר א טיפישן דייטשן שעקספיר-פאכמאן ווי פאר לאנדויערן, האט ער פארעפנטלעכט וועגן דער פרא-בלעם וואס הייסט „וויליאם שעקספיר“. (אויך די דאזיקע צוויי ביכער זיינען ערשט ארויס נאך זיין טויט, דורך זיין פריינד מארטין בובער). דאס צוויי-בענדיקע בוך איז פארפאסט אין דער פארעם פון פארלעזונגען. אין צוואנציק פארלעזונגען פירט אונדז לאנדויער פארביי שעקספירס שעפערישע פערזענלעכקייט און זיינע הויפט-טיפן.

מיר זען דארט, אן ער האט באהערשט די שעקספיר-ליטעראטור ווי אן

אמתער שעקספירלאַג. און אַפילו באַרימטע שעקספיר־פאַרשער קענען געפינען ביי אים פאַרשיידענע נייעסן. אָבער גוסטאַוו לאַנדויער האָט נישט געוואָלט שרייבן „נאָך אַ בוך“ וועגן שעקספירן. אים איז נישט גענוג געווען אויסצופאַרשן די פאַרשיידענע קוועלן פון שעקספירס דראַמען, אונטערזוכן אויף וויפיל די פּרזעדיקע דראַמאַטורגן און טעאַטער־שפּילער האָבן באַאיינפלוסט שעקספירן; ער האָט אויך נישט געקענט יוצא זיין מיט שעקספירס פּערזענלעכקייט אַליין. ניין, ער האָט געוואָלט דורך זיינע שעקספיר־שטודיעס אויפקלערן אונדזער לעבן. דעם וועגן און לעבן פון מענטשן אין צוואַנציקסטן יאָרהונדערט. ער וואָלט אַליין וועגן דעם אַזוי: „איך גיי צו צו שעקספירן און באַטראַכט אים נישט דורך ליטע־ראַטור־היסטאָרישע ברילן, נאָר איך קום צו אים, כדי צו לערנען ביי אים די עקאָנאָמישע, סאָציאַלע, פּילאָסאָפּישע פּראָבלעמען פון אונדזער דור; איך זוך דאָרט אונדזער נשמה און דעם אינערלעכן קערנדל פון אונדזער לעבן.“

אין דער גרויסער קרוין, דער קרוין וועלכע איז קאָנסטרוירט געוואָרן פון אַ רייע דורות און פעלקער, וועלכע באַדעקט שעקספירס קאָפּ, האָט גוסטאַוו לאַנדויער צוגעלייגט אַ ניי שטיינדעלע, אַ שפּאַגל־נייעם בריליאַנט; דאָס שטיינדעלע פון פ ר י י ה י י ט. לאַנדויער האָט געמאַכט שעקספירן פאַר אַ קעמפּער, אַ פּרייהייט־קעמפּער, אַן עטישן פּילאָסאָף, פיל שעקספירלאַגן און סתם שעקספיר־מבינים וועלן אַוודאי, אַנקונדיק לאַנדויערס שעקספיר, זיך ווונדערן און פּרעגן: אַט דאָס איז שעקספיר? וואָרעם אַזאָ שעקספיר, אַ ס אַ צ י אַ ל י ס ט י ש ע ר שעקספיר, איז נאָך אויף דער וועלט נישט געווען. אַלץ האָט מען אין אים שוין אַריינגעטייטשט, אָבער דאָס נאָך נישט.

גוסטאַוו לאַנדויערן איז אָבער קלאַר, אַז דער פ ר ל נ צ י פ פון פ ר י י ה י י ט איז די נשמה פון שעקספירס שאַפן און דענקען. אַן דער דאָזיקער פּרייהייט וואָלט שעקספיר קיין שעקספיר נישט געווען. לאַנדויער מיינט דאָ נישט די פּאָליטישע, אויסערלעכע פּרייהייט. ניין, ער מיינט די אינערלעכע פּרייהייט, די פּרייהייט, וועלכע לעבט אין יעדן יחיד, די פּרייהייט פון פאַרמולן. פון די אַנגענומענע אַפיציעלע אמתן אין וועלכער פאַרב עס איז.

אָבער ווער עס מיינט, אַז לאַנדויער האָט כסדר אַריינגעטייטשט אין שעקספירן, אַריינגעלייגט אין אים וואָס ער האָט ביי אים געוואָלט געפינען — האָט אַ גרויסן טעות אין זיין אַנאַליז פון די שעקספירישע טיפן ווייזט ער, אַז ער האָט געהאַט אַ פיין־קולטיווירטן געשמאַק און אַן אַריגינעלן קוק. ש י י ל אַ ק ו, צום ביישפּיל, באַטראַכט ער נישט פון ייִדיש־נאַציאָנאַלן, אָדער פון הומאַן־מענטש־לעכן שטאַנדפונקט, — ווי מען איז זיך היינט נוהג אין דעם פּרט. לאַנדויער באַטראַכט טאַקע אַמאַל שיילאַקן אַלס דעם סימבאָל פון פּראַלעטאַריאַט, אָבער ער מאַכט נישט שיילאַקן פאַר קיין סאָציאַליסטישן אַגאַטאַטאַר און פאַרטייטשן פּראַזעאַלאַג. ניין, דאָ איז לאַנדויער געווען קינסטלער, און נאָר קינסטלער. שיילאַק איז ביי אים דער מענטש, „וועלכער האָט קיין מוזיק נישט אין זיין נשמה“. און דעריבער איז ער אומגליקלעך. פ אַ ר צ י אַ ס וועלט איז אָבער אַ וועלט פון פּרייד און שאַפן, לעבן און אַרבעט, די וועלט פון האַרמאָניע, און דעריבער איז אויסגעבראַכן אַ מילחמה צווישן שיילאַקס און פאַרציאַס וועלט. און לאַנדויער פּרייט זיך טאַקע, וואָס אין דער מילחמה האָט מנצח געווען פאַרציאַ, נישט שייִלאַק. און דערנאָך, ווען י ע ס י ק אַ, שיילאַקס טאַכטער, אַנטלויפט פון איר טאַטן צו דער אַנדערער וועלט, צו דער וועלט פון מוזיק און לעבן, הייבט זיך אַן

דער פולער נצחון פון גייסט (פארציא) איבער שיללאָקן. און אזוי באהאַנדלט לאַנדויער אויך האַמלעט. האַמלעט איז פאַר אים „דער מענטש פון גייסט. דער קינסטלער“. זיין גורל האָט אים געצווונגען, אז ער זאל זיך נוקם זיין אָן די זינדיקע, שלעכטע מענטשן; ער וויל רעוואָלוציאַנירן קעגן זיין גורל און קען נישט. ער גייט אַרום אָן איינזאַמער און פאַרשטויסענער אין אונדזער וועלט. און ער איז דורך און דורך רעוואָלוציע. ער איז דער מענטש פון דער צוקונפט, פון דעם נייעם. לאַנדויער זאָגן וועגן אים אזוי: „מען האָט אים געצווונגען, אז ער זאל ווערן אַ לץ און זיך שפּילן מיט ווערטער, ווייל מען לאָזט אים נישט שאַפן אַ נייע מענטש-לעכע געזעלשאַפט“. שעקספּיר — דער קעמפּער פאַר פּרייהייט, האַמלעט — דער אומגליקלעכער רעוואָלוציאַנער, ווי אַריגינעל!

און נישט נאָר שעקספּירן, אפילו דעם דייטשן געטע פאַרשטייט גוט-טאָו לאַנדויער אַנדערש. גאַנץ אַנדערש ווי די אַנדערע געטע-פאַרשער און קרי-טיקער. אַלע ווייסן, אז געטע איז געווען אַ „באַאַמטער“, אַ מיניסטער אין וויי-מאַר, אַז ער האָט געקניט פאַר נאַפּאַלעאַנען (בעת בעטהאַווען איז נישט שטאַרק נתפעל געוואָרן פון נאַפּאַלעאַנען). ער האָט ליב געהאַט מלכים און פירשטן, גע-ווידמעט לידער אַלע הערצאָגן און הערצאָגניס. אַלע ווייסן, אז געטע האָט בטבע פיינט געהאַט די רעוואָלוציע, און, רעדנדיק וועגן דער פּראַנצויזישער רעוואָלוציע, האָט ער געזאָגט, אַז די דייטשן טאַרן נישט נאָכמאַכן די דאָזיקע „שרעק-לעכע באַוועגונג“ (זע אין „הערמאַן און דאַראַטעע“). און פון דעסטוועגן וואַרפט לאַנדויער אַראָפּ פון געטען די דאָזיקע פאַקטן און מאַכט אים פאַר דעם פאַעט פון דער פּרייהייט. געטען, דעם אויסגעשפּראַכענעם אינדיווידואַליסט, שילדערט לאַנדויער ווי אַ מענטשן, וועלכער האָט שטענדיק געטראַכט צו פירן אַ געמיינ-שאַפט-לעבן, און אזוי ווייטער. לאַנדויער ווייסט, אַז דער פאַרפאַסער פון „פּאָוסט“ איז נישט געווען קיין פשוטער קאַמפּלימענט-מאַכער. לאַנדויער האָט אַראַפּגעריסן דעם שלייער פון געטעס פּערזענלעכקייט. ער האָט דערזען, אַז געטע איז געווען נישט דאָס וואָס מען מיינט, וואָרעם וואָס האָט דען דער דאָזיקער גרויסער אַלימ-פיער געדאַרפט ווידמען לייב-לידער די פּרייסישע מלכים? ווי אזוי האָט ער גע-קענט באַקעמפּן די פּרייהייט-באַוועגונג פון די מאַסן? פּרייהייט איז דאָך דער שורש פון זיין נשמה. ער האָט דאָך געשריבן דעם „געץ פּאָן בערליכניגען“, „עג-מאַנט“ און „טאַרקוואַטאַ טאַסאַ“.

און ווי טיף עס איז געווען לאַנדויערס בליק, ווי ווייט ער האָט געקענט יעדע דערשיינונג דערקלערן אין זיין גייסט. אומעטום אַרויסזוכן דעם אינערלעכן דראַנג צו ווערן, צום שאַפן, צום ווילן — קענען מיר זען פון זיין אַרטיקל וועגן דער פאַרוונקענער שיף „טיטאַניק“.

אין יאָר 1913 האָט זיך געלאָזט די שיף „טיטאַניק“ אין ים אַריין. אַ שיף, וועלכע איז געווען דאָס לעצטע וואַרט פון דער מאַדערנער טעכניק, לוקסוס און רייכקייט. און „טיטאַניק“ שטויסט זיך אָן אַן „אייז-באַרג“ און זי האַלט זיך ביים טרינקען. „טיטאַניק“ שטייט אין מיטן ים און שרייט: „ראַטעוועט! ראַטעוועט! וועט!“ זי ווענדט זיך נישט צו אַ באַשטימטן מענטשן, צו אַ באַשטימטן לאַנד, צו אירע אייגנטימער, פריינד און באַשיצער — ניין. זי ווענדט זיך צו דער גאַנ-צער וועלט, זי שרייט צו אַלע מענטשן: ראַטעוועט! דער דראַטלאַזער טעלעגראַף צעשיקט אירע געשרייען אין דער גאַנצער וועלט, און פון אַלע עקן פון ים קומען אָן שיפן, וועלכע ווילן העלפן דער גרויסער „טיטאַניק“.

וואס האט לאנדויער געהערט אין דעם געשריי "ראטעוועט!" פון דער "טיטאניק"? ער האט געהערט: מיר, מענטשן, זיינען אנגעוויזן איינער אויף דעם אנדערן. מיר מוזן זיך קעגנזייטיק אונטערשטיצן און העלפן. איין מענטש פארן אנדערן איז נישט קיין וואלף, נאר א מלאך. יא, "טיטאניק" האט מען נישט געקענט ראטעווען, פיל פאסאזשירן זיינען דערטרונקען געווארן, די אנדערע שיפן זיינען געקומען טיילווייז צו שפעט. דאס שאדט אבער נישט. ביי דעם פאל "טיטאניק" האט זיך ארויסגעוויזן דער אייביקער פרינציפ פון קעגנזייטיקער הילף, פון דער צוזאמענגעבונדנקייט פון די מענטשן. און אין אזא ביטערער שעה, ווען מען שטייט אין מיטן ים, הימל און ים פון אלע זייטן, ווערט ריין דאס הארץ ביים מענטשן, דאן קען ער אויפנעמען אין זיך א סך ליבע פאר אלע מענטשן.

און דא פרעגט גוסטאוו לאנדויער: "ווען א נאטור-אומגליק טרעפט, זיינען מיר גרייט צו העלפן איינער דעם אנדערן. פארוואס זשע זאלן מיר שטענדיק, ביי יעדן אומגליק, נישט העלפן איינער דעם אנדערן? פארוואס זאלן מיר דערלאזן, אז איין מענטש זאל טאן שלעכטס דעם אנדערן?"

פארקערט, די וועלט, די נאטור-ארדענונג, קענען מיר נישט איבערמאכן. אז איינבערג ווילן צעשמעטערן א שיף, קענען מיר קעגן דעם גארנישט מאכן. אבער די יסורים, די טרערן, די ליידן, וועלכע איין מענטשן האט פון אנדערן, אין דעם אלעמען זיינען מיר דאך אליין שולדיק, און דאס קענען מיר דאך ענדערן. פאר וואס זאלן מיר, מענטשן, איינער דעם אנדערן אויפפרעסן?

דער קול פון "טיטאניק" איז געווען פאר לאנדויערן דער קול פון גייסט, דער קול פון דער אייביקייט, וועלכער דערמאנט דעם מענטשן, אז ער איז א מענטש, אז ער האט פליכטן און אויפגאבן.

און לאנדויער פרעגט ווייטער: אט די דאזיקע מענטשן, וועלכע פארשטייען דאס קול פון "טיטאניק", וועלכע ראטעווען די שיף, — ווי שעמען זיי זיך נישט דערנאך צו פארשלאקאפן, צו עקספלאטירן די ברייטע פאלקס-מאסן? ווי קענען זיי צווען, ווי דאס פאלק ליידט אזוי שטארק?

ווער קען לאנדויערן ענטפערן אויף דער דאזיקער פראגע?

**

און דער גרויסער מענטשן-פריינד, וועלכער האט געליטן מיט אלע ליידנדיקע און געדריקטע, וועלכער האט געטראגן אין זיין הארצן דעם וועלט-שמערץ — האט זייער ווייניק געוואוסט, אז זיין פאלק, די ברייטע יידישע פאלקס-מאסן, זיינען נאך אין אן ערגערער לאגע ווי די אנדערע.

אין זיין ערשטער לעבנס-עפאכע איז דאס יידישע פאלק פאר אים נאך קיין פראבלעם נישט געווען. ער איז אנארכא-אציאליסטיש, שטארק קאסמאפא-ליטיש-אינטערנאציאנאל געשטימט. אויסער דעם פראלעטאריאט ווייס ער גאר נישט — וואס ארט אים דאס, וואס די יידן קעמפן און ליידן. לאנדויער האט זייער ליב געהאט די דייטשן, ער האט געווען ווי די ברייטע דייטשע פאלקס-מאסן ליידן און ארבעטן אין די דערפער, אויף די פעלדער און שאסייען, אין די שטעט און אין די פאבריקן. נאך דער מלחמה שרייבט לאנדויער ווי א שטאלצער דייטש: "זאלן מיר נאך קיין קבצנים נישט זיין! נאר קיין מורא נישט האבן! זאלן מיר זיין ווי א יו"ב צווישן די פעלקער. דורך די יסורים וועלן מיר

קומען צו דער דערלייזנדיקער טאָט". (און פון דעסטוועגן האָבן די דייטשן דער-
 נאָך דערקלערט, אַז לאַנדווער איז דאָך קיין דייטש נישט... ווי שטענדיק!) אָבער
 די יידן? ער האָט קיין יידישע פּאַלקס־מאַסן אין דייטשלאַנד נישט געזען. ער האָט
 דאָן געהאַט פאַר זיינע אויגן נאָר די יידישע מיטל־בורזשוואַזיע פון די גרעסערע
 און קלענערע שטעט אין דייטשלאַנד, אָט דעם זאַטן און אַנגעפרעסענעם שיכט,
 די סוחרים און באַנקירן, קרעמער און בערזע־ספּעקולאַנטן, אינטעלעקטועלע פון
 אַלע סאַרטן. די יידישע מיטל־בורזשוואַזע שיכט איז אים געווען זייער פרעמד.
 נאָר אין די לעצטע יאָרן פאַר זיין טויט האָט גוסטאַוו לאַנדווער אַנגעהויבן
 זיך צו באַשעפּטיקן מיט דער יידישער פּראָבלעם. אַ גרויסע השפּעה האָט אויף
 אים אין דער באַציונג געהאַט זיין פּריינד מ א ר ט ין ב ו ב ע ר. עס זעט
 זיך אָן, אַז לאַנדווער האָט געוואָלט פאַרזעצן די ליניע פון דעם אַלטן יידישן סאָ-
 ציאַליסט מ ש ה ע ס. מאַרטין בובער דערציילט, אַז לאַנדווער האָט שטאַרק
 געוואָלט פאַר זיין טויט זיך איבערקלייבן אין ארץ־ישׂראל און דאָרט גרינדן סאָ-
 ציאַליסטישע ישובים.

ביי דער באַהאַנדלונג פון דער יידישער פּראָבלעם איז לאַנדווער געווען
 ערלעכער אויפריכטיקער ווי דאָס רוב יידיש־נאַציאָנאַלע דענקער אין מערב־
 אייראָפּע. ער וויל זיך נישט אַפּזאָגן פון זיין „דייטשטום". זיין דייטשטום איז
 ביי אים זיין אַלגעמיינ־מענטשלעכקייט. ער זעט אָבער קיין אונטערשייד נישט
 צווישן זיין יידישקייט און זיין דייטשטום. אַזוי האָט ער נישט דורכגעמאַכט דעם
 „מאָדע־נאַציאָנאַליזם", וועלכער האָט שטאַרק געהערשט אין דייטשלאַנד נאָך
 דער דייטשער אַזוי־גערופּענער „רעוואָלוציע". ער האָט אָבער זייער טיף פאַר-
 שטאַנען דעם היסטאָרישן ייִדנטום, זייער שטאַרק ליב געהאַט דעם גייסט פון
 די יידישע נביאים און זייערע רייד. יידישקייט איז ביי אים אויך גייסט און רע-
 וואָלוציע. אַזוי זאָגט ער אין איין אָרט: „אונדזער גייסט וויל זיין מער ווי גייסט
 און אַנדערש ווי גייסט: געזעלשאַפּט, פּאָלק, אַרגאַניזם, וואָס מער מיר ווערן באַ-
 וויסטזיניקע יידן, וועלכע געפינען אין דער יידישקייט זייער אייגענעם וועזן —
 אַלץ מער ווערט די יידישקייט אידענטיפיצירט מיט דער קאָנקרעטער פאַרווירק-
 לעכונג פון באַשטימטע אויפגאַבן. וואָס ריינער, פולער און ערלעכער מיר וועלן
 אונדזער וועזן אויסדריקן, אַלץ מער וועלן מענטשן פון אַלע פעלקער צו אונדז
 קומען. און דאָן וועלן מיר זען, אַז דאָס, וואָס לעבט ביי אונדז אין אונדזער זעלע
 פון פאַרצייטן אָן און וואָס מיר טראָגן איצט אַריין אין דער וועלט — אַלץ איז
 דער וועג פון דער ווערנדיקער מענטשהייט.

לאַנדווער איז נישט קיין „מיסיאָנער", ער וויל דערמיט נישט זאָגן, אַז מיר
 האָבן אַ באַזונדערע מיסיע צו דערפילן, און אַז מיר לעבן נאָר צוליב דער דאָ-
 זיקער מיסיע. ניין, ער גלייבט אין די פאַרבאָרגענע כוחות, וועלכע ליגן אין דעם
 יידישן פּאָלק, וואָרעם „פּאָלק" הייסט ביי לאַנדווער: אַ בונד פון מענטשן, וועלכע
 אַרבעטן און לעבן מיט דעם שעפּערישן גייסט. „זיין אַ פּאָלק — הייסט דערפילן
 אַ ראַלע" — אַזוי זאָגט ער אין איין אָרט. ער גלייבט, אַז דאָס יידישע פּאָלק
 קען זיך אויך באַנייען, און ער זאָגט: „אַזוי ווי אַ ווילדן געשריי אין דעם וועלט-
 חלל, און ווי אַ שטילע אינערלעכע שטימע הערן מיר ווי אַ קול זאָגט אונדז, אַז
 דער ייד וועט אויסגעלייזט ווערן נאָר צוזאַמען מיט דער גאַנצער מענטשהייט.
 אַז ער קען טאַקע וואַרטן אויף משיח, אַז ער וועט זיין דער משיח פון די
 פעלקער."

לאַנדויער האָט זיך כסדר אַלץ מער און מער דערנענטערט צו דער ייִדישער פּראָבלעם. אָפּט דאַכט זיך אונדז, אַז אין די לעצטע צוויי יאָר פון זיין לעבן איז דאָס ייִדישע פּראָבלעם געווען פאַר אים דאָס צענטראַלע פּראָבלעם פון זיין לעבן. אין יאָר 1917 שרייבט ער אַ קריטיק איבער סטרינדבערגס „היסטאָרישע מיניאַטורן“, און מיר זעען וויפל אויפּמערקזאַמקייט ער ווידמעט צו דער ייִדישער פּראָבלעם. אין סטרינדבערגס „היסטאָרישע מיניאַטורן“ געפינט ער דעם גורל פון מענטשן, און באַזונדערס „דעם ייִדן, דעם אייביקן ייִדן אין נייע פּאַרמען“. לאַנדויער ציטירט און באַטאָנט דעם שלוס־וואָרט פון בוך, וווּ איינער רעדט וועגן דער פּראַנצויזישער רעוואָלוציע און זאָגט: „איצטער, ווען די מענטשהייט וויל ווערן אַ קאָנקרעטע ווירקלעכקייט, זאָגט גאָט צו אברהמען: און עס וועלן זיך מיט דיר בענטשן אַלע פעלקער פון דער ערד! איצט געפינט זיך די מענטשהייט אויף איר וועג צו דער פּאַרווירקלעכונג, אויף איר וועג, זאָג אײך“.

לאַנדויער האָט געהאַלטן ביים פּאַרפּאַסן אַ גרויס בוך איבער סטרינדבערגן (ווי זיין בוך איבער שעקספירן). וויפיל מאָל האָט ער שוין געלייענט זיינע „היסטאָרישע מיניאַטורן“, און נאָר אין 1917 טן יאָר האָט ער ערשט באַמערקט, אַן סטרינדבערג האָט דאָ גאַנץ אַנדערש וואָס געמיינט. און לאַנדויער ענדיקט זיין אַרטיקל וועגן די „היסטאָרישע מיניאַטורן“ מיט פּאַלגנדער באַמערקונג, „מיר ייִדן וועלן נישט נאָר אַ מיסיע דערפילן פאַר דער מענטשהייט. אַלע וועגן, אויף וועלכע די מענטשהייט גייט, אַלע אומוועגן, די וויסטע און פּאַלשע וועגן, אַלע געפערלעכע און שווערע וועגן, די וועגן פון אַלע פעלקער זײַנען אײך פאַר אונדז, זײַנען אײך אונדזערע וועגן. דאָס אַליין איז טאַקע נישט אונדזער וועג, זיי וועלן אונדז נישט דערווייטערן פון אונדזער באַזונדערער מיסיע. דאָס איז אַבער אויך אונדזער וועג. וואָרעם אונדזער וועג איז אויך דער וועג פון אייראָפּע ביזן אַכצנטן ברימער. אונדזער וועג איז אויך דאָס יאָר, וואָס האָט געטראָפּן דערנאָך ביזן צום חודש מערץ פון יאָר 1848. אונדזער וועג איז דאָס, וואָס איז און וואָס וועט זיין ביז אין די ווייטערע דורות און צייטן“.

דער וועג פון ייִדן איז דער וועג פון דער וועלט, און דאָך האָבן מיר ייִדן אַ באַזונדער וועג. ייִדישקייט איז אויך — ווערן, דער ווילן צו ווערן און זיך באַנייען. אונדזער וועג איז דער וועג צו גייסט, דער וועג צו דער באַנייענדיקער רעוואָלוציע.

לאַנדויער האָט נאָך נישט געפינען דאָס לעצטע דערלייזנדיקע וואָרט בנוגע דעם ייִדישן פּראָבלעם. אַבער שוין אין זיינע ערשטע פרווון קען מען געפינען אַ סך וויכטיקע און אַנרעגנדיקע רמזים.

5. לאַנדויערס פּראָגנעדיע

נישט גוסטאָו לאַנדויערס פריינד, נישט זיינע קעגנער האָבן פּאַרשטאַנען, ווי אַזוי לאַנדויער האָט זיך געקענט אַנשליסן צו די בייערשע קאַמוניסטן, ווי אַזוי האָט ער געקענט אַנטייל נעמען אין דער מינכענער סאָוועט־רעפּובליק. אַלע זיינע נאָענטע פריינד, פון מאָרטין בובער ביז צו פריץ מאַויטנער און נאָך אַנדערע פּאַרשטייען נישט: אַט לאַנדויער, דער אַנאַרכיסט, וואָס איז שטענדיק געווען אַ קעגנער פון גוואַלד־מעשים און פּאַרשקלאַפונג — ווי קומט ער צו דער דיקטאַטור פון דעם פּראַלעטאַריאַט!?

יא, זיינע פריינד זיינען נישט מער ווי „שריפטשטעלער“. זיי האָבן פאַר-
געסן, אַז גוסטאַוו לאַנדויער איז נישט געווען קיין שריפטשטעלער, קיין גע-
ווייגלעכער קאַבינעט־געלערנטער, קיין פשוטער ביכער־וואַרעם! ניין, ער איז גע-
ווען אַ מענטש פון לעבן, אַ מענטש מיט ווילן, מיט ווילן צום טאָן, צום לעבן.
אין דער גרויסער היסטאָרישער שעה האָט ער געמוזט נעמען דעם שופּר פון דער
רעוואָלוציע און בלאָזן אַזוי שטאַרק, אַז אַלע זאַטע און צופרידענע זאָלן זיך אויפ־
טרייסלען. דער גרויסער „אויפרופּער“ האָט געמוזט אָפּעלירן צום מענטשן, אים
אויפרופן צום קאַמף, אין די טימלידיקע טעג פון דער דייטשער „רעוואָלוציע“
האָט ער נישט געקענט זיצן אין אַ רויקן און איינזאַמען דאַרף און שרײַבן
וועגן אַ ניי לעבן, וועגן דער געמיינשאַפּט, וועגן נייע מענטשן — ווי אַנדערע
אינטעלעקטואַלן פון מערב־אײראָפּע. ניין, ווען מענטשן קעמפּן פאַר אַ בעסערער
וועלט־אַרדענונג, פאַר אַ שענערן געמיינשאַפּט־לעבן, האָט ער נישט געקענט
שטיין פון דער ווייטן. ער האָט געמוזט גיין מיט זיי צוזאַמען. ער איז ווייט פון
זיי, אָבער ער מוז גיין מיט זיי, ווייל זיי ווילן דאָך אויך באַנייען די וועלט. זיי
זיינען אַפילו קאַמוניסטן, מאַרקסיסטן, און פון דעסטוועגן... דאָס דייטשע פּאָלק
האָט פון זיך אַראָפּגעוואָרפּן די מאַנאַרכיע, דאָס פּאָלק האָט זיך אויפּגעוועקט
— און לאַנדויער האָט געגלייבט, אַז די מאַסן ווילן די פרייהייט.

גוסטאַוו לאַנדויער האָט געמוזט גיין מיט דער רעוואָלוציאָנערער פּאַרטיי,
מיט די קאַמוניסטן, מיט קורט אַייזנשטיין און זיינע חברים. זיין גאַנץ
לעבן האָט ער געוואָרט ביז עס וועט קומען די צייט און ער וועט קענען אויפ־
בויען עפעס נייעס — און איצט, אַז עס האָט געשלאָגן אַ נייע שעה, זאָל
ער אַנטלויפּן, אַנטלויפּן ווי אַ סך אינטעלעקטואַלן, וועלכע האָבן געשריבן וועגן
רעוואָלוציע און האָבן מורא געהאַט פאַר דער רעוואָלוציע און אַנטלאָפּן... ער
האָט געוואָלט, אַז מינכען איז נישט דאָס אַרט פאַר דעם קאַמוניסטישן עקספע-
רימענט, נאָר ער איז געקומען צו די רעוואָלוציאָנערן, וועלכע האָבן צעשטערט
און געבויט. ער איז געקומען צו זיי און האָט געחלומט וועגן אַ נייעם בונד פון
מענטשן; ער האָט געוואָלט זיי דערציילן וועגן זיינע חלומות און זיינע געדאַנ-
קען. ער האָט געוואָלט זינגען אַ ניי ליד פון באַפרייונג — און אַט איז געקומען
יענער שוואַבישער סאָלדאַט, אַרױפּגעשטעלט זיין גראָבן פּוס אויף איינעם פון
די איידלסטע קעפּ אין דייטשלאַנד, — און די חלומות זיינען פאַרשווונדן, דאָס
ליד איז נישט דערונגען געוואָרן...

**

לאַנדויערס טױט איז געווען שוידערהאַפּט. אויפּן גרונט פון אַפּיציעלע באַ-
ריכטן פון דייטשן יוסטיץ־מיניסטעריום (וועלכע זיינען פאַרעפּנטלעכט געוואָרן
נישט לאַנג) וויל איך דאָ געבן אַ קורצע שילדערונג, ווי אַזוי גוסטאַוו לאַנדויער
איז געהרגעט געוואָרן פון די פּאָליטישע רעאַקציאָנערן און אַנטיסעמיטן. זאָל
בלייבן אַן אַנדענק פאַר איינעם פון די גרעסטע פּערזענלעכקייטן פון אונדזער
דור, און אַ שאַנד־פּלעק פאַר יענע פּערזאָנען, וועלכע האָבן אויסגעפירט אַט דעם
דאָזיקן גרויל.

אויף פּאָלגנדיקן אופּן האָט מען לאַנדויערן געהרגעט:

אין צווייטן מיי פון יאָר 1919 האָט איין וויצע־וואַכמיסטער געקראָגן דעם
באַפּעל אַריבערצופירן גוסטאַוו לאַנדויערן מיט נאָך דריי מיטגלידער פון אַרבע-

טערראַט אין דעם אַרט שטאַדעלהיים. אין שטאַדעלהיים איז געווען אַ לאַגער פון סאַלדאַטן. בעת לאַנדויער איז אַנגעקומען קיין שטאַדעלהיים, האָבן אים דערקענט די סאַלדאַטן, וועלכע זיינען געשטאַנען פאַר דעם געפענגניש-הויז, און האָבן גע' שריגן, אַז מען זאַל אים דערהרגענען אויפן אַרט. לאַנדויער איז געווען זייער אויפגערעגט און האָט שטאַרק געזידלט דעם „חזירישן מיליטאַריזם“, און דאָ האָט לאַנדויער אויפן אַרט געקראָגן אַ זעץ אין פנים. ווער עס האָט דאָס געטאַן — ווייס דאָס יוסטיץ-מיניסטעריום נישט! מען האָט לאַנדויערן שוין געוואַלט אַריינפירן אין געפענגניש, און דאָ איז אַנגעקומען אַן אָפיציר און אַ געשריי גע' טאַן: „האַלט! לאַנדויערן מוז מען אויפן אַרט דערשיסן!“ גלייך איז צוגעקומען איינער אַ מאַיאָר און אַ גוט-באַזיצער, פֿר יי הע ר פ אָן ג אַ נ ג ע ר ען, האָט געפרעגט לאַנדויערן ווי ער הייסט, און ווען ער האָט אים געענטפערט, האָט ער אים אָנגעהויבן שלאָגן אין פנים מיט זיין בייטש, געשלאָגן און געזידלט. זיינען דערביי אויך אַנדערע סאַלדאַטן „מונטער“ געוואָרן, און יעדערער האָט אָנגעהויבן שלאָגן לאַנדויערן. מען האָט אים אויך גלייך דעם הוט פון קאַפּ אַראָפּ- געריסן, און אין דער צייט, ווען אַלע האָבן אים זייער שטאַרק און מיאוס גע' שלאָגן, איז אויפגעשטאַנען „עמיצער“ (דאָס בייערישע יוסטיץ-מיניסטעריום ווייס ווידער נישט ווער דאָס איז געווען...) און אויסגערופֿן: „איצט שייס איר אים!“ און ער האָט טאַקע אַריינגעשאָסן לאַנדויערן אין לינקן שליף.

לאַנדויער איז נאָך נישט געווען טויט, האָט אַן אַנדער סאַלדאַט אין אים אויסגעשאָסן נאָך אַ מאָל. איין סערזשאַנט האָט אויסגעטאַן לאַנדויערן זיין מאַנטל. לאַנדויער איז געלעגן באַוווּסטלאַז מיטן פנים צו דער ערד. די סאַלדאַטן, וואָס אַרום אים האָבן געגלייבט, אַז ער לעבט נאָך. האָט איינער פון זיי אויסגעשאָסן אין אים צום דריטן מאָל. לאַנדויער האָט געקענט טויט זיין דורך יעדער פון אַט די דריי שאָסן. דערנאָך האָט איין סאַלדאַט (און „מען ווייס נישט“ ווער דאָס איז געווען...) צוגענומען ביי דעם טויטן לאַנדויערן זיין זייגער און זיין קייט. אַן אַנדער סאַלדאַט האָט זיך געמאַטערט ביים אַראָפּרייסן דעם רינג פון לאַנ- דויערס פינגער. אַנדערע סאַלדאַטן האָבן סוף-כל-סוף איינגעזען, אַז מען קען דאָך קיין חיה נישט זיין, און האָבן אים נישט געלאָזן דאָס טאַן.

מען האָט געמישפט אין בייערן לאַנדויערס מערדער, אומגעפער הונדערט מענטשן זיינען אויסגעפרעגט געוואָרן אין דעם ענין. איין סאַלדאַט די ג ע ל ע איז באַשולדיקט געוואָרן, אַז ער האָט געשלאָגן לאַנדויערן, אים געהרגעט און ביי אים דעם זייגער צוגענומען. די בייערישע שופטים האָבן געפסקנט. נישט די- געלע איז שולדיק, נאָר דער אָפיציר, וועלכער האָט געהייסן שייסן לאַנדויערן. דיגעלע האָט דערפילט זיין פליכט אַלס סאַלדאַט און איז נישט שולדיק. דערפאַר, וואָס ער האָט אָבער לאַנדויערן געשלאָגן (איידער דער אָפיציר האָט געהייסן שייסן לאַנדויערן) און נאָך זיין טויט זיין זייגער צוגענומען — האָט מען אים פאַרמישפט אויף פֿי נֿף וו אַ כֿן (!) געפענגניש. דער פרייהער פאַן גאַנ- גערען, וועלכער האָט דער ערשטער געשלאָגן לאַנדויערן מיט זיין בייטש, איז פאַרמישפט געוואָרן צו באַצאַלן 80 מאַרק (אַן ערך 19 דאָלאַר!) שטראַף...

אזוי בעסטיאַליש האָבן די קאַנטררעוואַלוציאַנערן באַהאַנדלט גוסטאַוו לאַנ- דויערן, און מיט אַזעלכע קליינע שטראַפֿן, וועלכע זיינען פיל מער מעדאַלן און דאַנק-בריוו ווי שטראַפֿן, זיינען „באַשטראַפֿט“ געוואָרן די מענטשן-חיות, וועלכע האָבן אים געמוטשעט.

זיין גאנץ לעבן האָט לאַנדויער געזוכט דעם וועג צו דעם כלל, צום פּאַלק, צו די ברייטע מאַסן. ער האָט אים געפונען נאָך זיין טויט. קיין קבר פאַר זיך האָט מען אים נישט געגעבן. מען האָט אַריינגעוואָרפן זיין צעברעקלטן קערפּער אין אַ גרוב, וווּ עס זיינען געלעגן נאָך געהרגעטע און פאַרמוטשעטע. אויף זיין קבר איז קיין מצבה נישטאָ, און קיינער ווייס נישט וווּ לאַנדויער ליגט באַגראָבן... מיט לאַנדויערס טויט האָט די מערבֿ־אייראָפּעיִשע סאַציאַליסטישע וועלט אַנגעווירן איינעם פון אירע שענסטע נביאים. אָבער זיין שרעקלעכער טויט איז געווען אַ גרויסער פאַרלוסט נישט נאָר פאַר דער סאַציאַליסטישער וועלט אַליין.

נחום סאקאלאָוו

(אן אַפּשאַצונג)

1.

נישט אַן אַ געוויסער צוריקגעהאַלטנקייט טרעט איך צו צו דער טעמע „נחום סאקאלאָוו“ און דערצו צו זיין יאַרצייט. דאָס איז נישט קיין סתם ליטעראַרישע טעמע און נישט קיין איינציקע טעמע — נאָר אַ פּראַבלעם פּול פּראַבלעמען, אַן אויפגאַבע, וועלכע ס'איז שווער צו לייזן אין אַ מער אַרער ווייניקער אַלגעמיינער עסיי. און פון דעסטוועגן מוז איך מאַכן אַ תּחלה מיט דעם דאָזיקן פּראַבלעם.

איך האָב אין די לעצטע יאָרן געהאַט אַפּטער חי מעגלעכקייט צו קומען אין אַ פּערזענלעכן קאָנטאַקט מיט נחום סאקאלאָוו, וועלכער איז פאַר צוויי יאָרן געשטאַרבן. איך האָב אָבער נישט בדעה — אַ חוץ אַ פאַר רמזים — איבערצורגעבן דאָ פּרטים פון זייער אינטערעסאַנטע שמועסן און בריוו אַזו"וו. נאָך זיין טויט איז אַיזגעפאַלן אויף מיר דער גורל זיך צו באַשעפּטיקן מיט זיין ליטעראַרישער ירושה — אַן אַרבעט וועלכע איז נאָך נישט פאַרענדיקט, און וועגן דעם עצם ליטעראַרישער ירושה פון סאקאלאָוו וועט נאָך זיין זייער פּיל צו ריידן, אָבער אַ ביסל שפּעטער און אין אַן אַנדער אַרט.

דאָ און איצט וועל איך נאָר אַצייכענען אַ פּאַר שטריכן פון זיין פּערזענלעכקייט און ליטעראַרישער געשטאַלט. איך וועל מיך נישט גענויער אַפּשטעלן אויף סאקאלאָוו דעם פּאָליטיקער אַדער דיפּלאָמאַט, איינער פון די ערשטע, בעסטע דיפּלאָמאַטן וואָס דאָס מאַדערנע נאַציאָנאַלע יידנטום האָט אַרויסגעבראַכט, וועלכער האָט געהאַט גרויסע פּערזענלעכע און אַלגעמיינע דערפאַלן אויף דעם פּאָליטישן געביט. אויך וויל איך דאָ נישט אונטערזוכן זיינע אייגנשאַפטן אַלס פּאָלקס־טריבון און פירער פון אַ באַוועגונג. איך וויל מיך — פאַר לויפיק — מער קאַנצענטרירן אויף זיין ליטעראַרישער פּערזענלעכקייט, כאַטש מען מוז אַמאָל דרך אַגב דערמאַנען אויך די אַנדערע זייטן פון זיין פּערזענלעכקייט. איך וויל מיט דעם נישט זאָגן אַז די אַנדערע געביטן, וועלכע סאקאלאָוו האָט געווידמעט אַ גרויסן טייל פון זיין פּראָדוקטיוון לעבן, זיינען געווען סוביעקטיוו און אַביעקטיוו — ד"ה פאַר אים און פאַר דער יידישער וועלט — ווייניקער וויכטיק ווי דאָס ליטעראַרישע. אָבער אויך אַ מלך, מען ער זיך אַרויפזעצן אַ סך קרוינען, דער רום בלייבט — ווייניקסטנס אין באַווסטזיין פון זיין סביבה — זיין ערשטע קרוין, די קרוין פון זיין אייגענעם „בראשית“, סאקאלאָווס „בראשית“ איז געווען די פּעדער, די ליטעראַטור אין אירע פאַרשידנסטע פאַרמען און געביטן. ס'איז דעריבער זייער נאַטירלעך ווען אויך מיר קאַנצענטרירן זיך הויפּט־זאַכלעך אויף זיין „בראשית“.

אויך ווער ס'האט נאָר אַן אויבערפלעכלעכען באַגריף פון סאַקאַלאָווס ווירקן און שאַפן, וועט פאַרשטיין אַליין, ווי שווער דער פרוווי איז, זיך צו קאַנצענטרירן אויף אַ פאַר שטריכן פון אַזאַ רייכער, פילפאַרביקער פערזענלעכקייט ווי נחום סאַקאַלאָוו. אַ קרייז האָט איין צענטראַלן פונקט. אַן עליפסע האָט צוויי ברעך-פונקטן — אַבער סאַקאַלאָוו איז אַ מין פיגור פון אומצייליקע צענטערן און ברעך-פונקטן. ער איז געווען אַ קאַמפלעקס פון קאַנצענטרישע קרייזן, איין קרייז אין אַנדערן, און יעדער קרייז האָט זיך זיין אייגענעם צענטראַלן פינטעלע. ער איז געווען אַ פיל-צווייגיגער בוים, וועלכער האָט געהאַט אַ סך וואַרצלען, געצויגן יניקה פון אַ ריי פעלדער און קוואַלן. אויב אַפילו נישט אַלץ איז געווען אידעאַל-האַרמאָניש און אויסגעגליכן-סינטעטיש — איז דאָך זיין פיל-וואַרצל-דייקייט און פיל-צווייגיגקייט געווען אַן אויסערגעוויינלעכער פענאַמען אין מאַך-דערנעם ידנטום און אין אונדזער ליטעראַטור. ב י א ל י ק האָט אַמאַל פאַר-גליכן סאַקאַלאָוו מיט יחזקאל הנביאס לבנון-צעדערבוים, דער העכסטער פון אַלע ביימער, מיט די לענגסטע און שאַטנדיקסטע צווייגן. אַ בוים וואָס איז געווען אַ גאַנצער וואַלד פאַר זיך, נישט אַלע וועגעלעך און שליאַכן פון דעם דאָזיקן וואַלד קענען מיר דאָ דורכגיין. אויב מיר וועלן נאָר קענען כאַפן אַ קוק דורך דעם גע-דיכטן סאַקאַלאָוו-וואַלד און דערשפירן אַ ביסל זיין ספעציפישן ריח, איינאַטע-מען אַ ביסל פון דער דאָזיקער וואַלד-לופט, — וועלן מיר פאַרלויפיק זאָגן: דיינו.

2.

ס'איז אַ גרויסער פאַרלוסט פאַר אונדזער ליטעראַטור און געשיכטע, וואָס נחום סאַקאַלאָוו האָט נישט געשריבן אַ קאַנצענטרירטע, כראָנאָלאָגישע און היסטאָריש-אומפּאַסנדע אויטאָביאָגראַפיע. איך ווייס, ער האָט איבערגעלאָזט — אין מאָנסקריפט — אַ סך טאַג-ביכער און אומצייליקע נאָטיצן, וועלכע ווען מען וועט זיי ריכטיק אַרדענען און צוזאַמענשטעלן, וועלן זיי שאַפן אַ גרויסן דאַקר-מענט פון סאַקאַלאָוו לעבן און שאַפן. אַבער דאָס איז נישט קיין אויסשעפּנ-דיקע אויטאָביאָגראַפיע! וויפל וואַלטן מיר געקאַנט לערנען פון איר נישט נאָר איבער סאַקאַלאָוו, נאָר אויך — און הויפטזעכלעך — איבער דעם קולטורעלן, ווירטשאַפטלעכן און פּאָליטישן מצב פון רוסיש-פּוילישן ידנטום פאַר די לעצטע זעכציק יאָר! ווער איז דען געווען מער פעיק ווי ער, נחום סאַקאַלאָוו, צו שעפּן זכרונות פון יענע אַלע צייטן, וועלכע וועלן קיין מאָל נישט קומען צוריק? דאָס וואַלט געווען אַ קולטור-היסטאָרישער דאַקומענט פון דער ערשטער מדרגה!

אַבער, כאַטש מיר האָבן די דאָזיקע אויטאָביאָגראַפיע נישט באַקומען פון אים — האָט ער אונדז איבערגעלאָזן אַ ריי פראַגמענטן פון זיין עבר און פון דעם עבר פון יידישן ציבור, פון וועמען ער איז אַרויסגעוואַקסן, דער גרעסטער טייל פון די פראַגמענטן האָבן מער אַן אומדירעקטן, אַפט אויך אַן אומבאַוואוסטן און נישט-געוואַלטן כאַראַקטער. זיי זיינען אויך צעזייט און צעשפרייט אין זיינע טויזנטער מאַמרים און נאָטיצן, אַפט אַלס „מאמר המוסגר“, אַלס פאַראַנטעזע, אַפט איז אַבער ביי סאַקאַלאָוו געוואָרן פון אַזאַ מין „מאמר המוסגר“ אַ גאַנץ צער מאַמר פאַר זיך.

אַזוי ווי אַדם הראשון — וועדליק ווי ס'ווערט דערציילט אין דער אגדה — איז די ערד פון וועלכער ער איז באַשאַפן געוואָרן געזאַמלט געוואָרן פון דער

גאַנצער וועלט. פונקט אזוי כמעט איז די מאַדערנע העברעיִשע ליטעראַטור גע-
קנאַטן געוואָרן פון לעבן און ליידן פון די פאַרשיידענע ייִדישע קיבוצים אין דער
וועלט, אין מיזרח און אויך אין מערב. דער אַנטשיידנדער פאַקטאָר אין דער
אַנטוויקלונג פון דער דאָזיקער ליטעראַטור איז דאָס ר. ס. י. ש. ע. ספּעציעלער
דאָס ל. י. ט. ו. י. ש. ע. ייִדנטום, געוויינטלעך מיט אַ שטאַרקער באַ-
טייליקונג פון אַנדערע טיילן, ווי וואַלין, גאַליציע אַאָז״וו. נחום סאַקאַלאָו גע-
הערט צום פּוילישן קרייז פון דער העברעיִשער ליטעראַטור, און דאָס איז וויכטיק
צו געדענקען צוליב אַ ריי טעמים. סאַקאַלאָו איז איינער פון די גרעסטע ייִדישע
ליטעראַרישע פּאַטענצן, וועלכע דאָס פּוילישע ייִדנטום האָט אַרויסגעבראַכט.

ווען מען אונטערזוכט די ערשטע אַנטשיידענע קוואַלן פאַר זיין גייסטיקער
אַנטוויקלונג, מוז מען צוריקגיין צו די ייִדיש-פּוילישע שטעטלעך: פּלאָצק, ווי-
שאַגראַד, מאַקאָוו, אין וועלכע סאַקאַלאָו האָט פאַרבראַכט זיין יוגנט, וווּ זיין
וויגעלע איז געשטאַנען, וווּ ער איז געגאַנגען אין חדר, די שטעטלעך פון זיינע
ערשטע בתי-מדרשים און קלייזלעך, דאָרט וווּ ער האָט געלערנט בהתמדה ש״ס
און פּוסקים, און וווּ ער האָט שפּעטער אַנגעהויבן אַריינקוקן אין השכלה-ביכער,
אין „ספרים חיצונים“ און איז געווען מער אַדער ווייניקער „געכאַפט אין דער
מעשה“. שפּעטער איז צוגעקומען ביי אים וואַרשע און איר נייער גייסט. נאָך
שפּעטער איז ביי אים נאָך צוגעקומען כמעט די גאַנצע וועלט, דער גרויסער
איראַפּעיִשער מערב מיט זיין קולטור — אָבער דער יסוד איז געבליבן ביי סאַ-
קאַלאָוו; יענער ערשטער דרייעק פון פּלאָצק-ווישאַגראַד-מאַקאָוו.

וואָס ער האָט געלערנט ביי זיינע רביס אין אַלטן ייִדיש-פּוילישן קלויז —
דאָס האָט אויסגעמאַכט זיין פּונדאַמענט, דעם יסוד היסודות פון זיין גייסטיקער
אַנטוויקלונג. דאָס וואָס ער האָט שפּעטער איינגעזאַפט פון דער פּרעמדער און
גרויסער וועלט — און סאַקאַלאָו האָט געהאַט אַ מוראדיקן כח-הקיבול, ער האָט
נישט נאָר געזען די וועלט מער כמעט ווי אַלע ייִדישע שרייבער און געלערנטע,
ער האָט אויך מער פון זיי איינגעזאַפט פון יענער וועלט — דאָס אַלץ איז סוף-
כל-סוף געווען אַ מין הוספה צו די ערשטע גרונט-שיכטן. נחום סאַקאַלאָו פלעגט
אַפט רעדן מיט גרויס באַגייסטערונג וועגן איינעם פון זיינע ערשטע גרויסע
גמראַ-רביס, ר' יהושעלע קוטנער, וועלכער, זעט זיך אָן, איז געווען באמת
אַ ווונדערבאַרער רעפרעזענטאַנט פון אַלטן טראַדיציאָנעלן ייִדנטום, אַ מענטש
מיט אַ פייערדיקן קאַפּ און אַ הייס האַרץ, אַן אינטעלעקט און אַ כאַראַקטער
אין דער זעלבער מאַס, קורץ — איינער פון יענע אַלטע געשטאַלטן וועלכע פיל
פון אונדז, פיל ייִנגערע, צוויי דורות נאָך סאַקאַלאָוו, האָבן נאָך געהאַט די זכיה
אַנצוטערעפּן אין אונדזערע ליטווישע און פּויליש-ייִדישע שטעטלעך. סאַקאַלאָו
האַט אויך ליטעראַריש פרובירט צו שטעלן אַ דענקמאַל דער וועלט פון ר' יהושעלע
קוטנער און זיינע תלמידים. דאָס וואָס סאַקאַלאָו האָט גייסטיק באַקומען פון
דעם דאָזיקן גאון און זיין וועלט — דאָס האָט אַרויפגעלייגט זיין שטעמפל אויף
זיין יונגער פּערזענלעכקייט. און דאָס וואָס ער האָט שפּעטער, אין אַ משך פון
רייכע און פּראָדוקטיווע זעכציק יאָר, געלערנט און געזען אין דער ייִדישער און
פּרעמדער וועלט, — דאָס אַלץ איז נישט געווען מער ווי אַ צווייטער
ע. ט. א. ז. ש., געבויט אויף די פּונדאַמענטן פון ר' יהושעלע קוטנערס וועלט.
דער גרונט-טאָן פון סאַקאַלאָוו'ס ייִדישקייט איז אזוי געווען אַ ספּעציפּיש
פּוילישער, זיין לערנען איז געווען פון דעם באַרימטן און איינגאַרטיקן פּוילישן

נוסח, אויך זיין השכלה איז געווען נוסח פוילן. די, וועלכע האָבן זיך אָביסל פּאַר-
 נומען מיט דעם שטודיום פון די פּאַרשיידענע ניואַנסן אין דעם קולטורעלן לעבן
 און אַלגעמיינעם לעבנס־שטייגער פון די פּאַרשיידענע עלעמענטן פון דעם גרויסן
 אַלטן רוסיש־פוילישן ייִדנטום, וועלן פּאַרשטיין וואָס אייך מיינ מיט די פּאַר
 אַנצוהערענישן אָדער רמזים — און מער ווי רמזים קאָן איך דאָ באַמט נישט געבן.
 ווי איך זע, למשל, פון הונדערטער פּאַפירן און צעטעלעך אין סאַקאַלאָוס
 אַרכיוו, אין זיין פּאַריתומטן הויז אין לאַנדאָן, האָט סאַקאַלאָוו שוין זייער פּרי
 אַנגעהויבן צו שרייבן שירים, דערציילונגען און סתם השכלהדיקע נאָטיצן. מיט
 איין האַנט האָט ער געשריבן „חידושי תורה“ אין אַלטן רבניש־לומדישן סטיל,
 פילפּויל און לומדישע אַנמערקונגען צו פּאַרשיידענע סוגיות אין דער גמרא. אָבער
 צו דער גלייכער צייט האָט זיין לינקע האַנט שוין געשריבן גאַנץ אַנדערע זאַכן.
 דער יונגער נחום האָט גלייכצייטיק געשריבן ווי אַ „זקן ורגיל“, ווי אַ יונג־אַלטער
 עילוי, נישט אַנדערש ווי די עלטערע לומדים פון פּלאָצק און ווישאַגראָד. אין די
 שירים האָט אָבער געקלאַפט דאָס האַרץ פון אַ יונגן משכיל, פון אַ יונגן פוילישן
 ייִדן, וועלכער הייבט אָן צו זוכן נייע וועגן, נייע לידער. נישט שטענדיק שפּירט
 מען דאָ די שטאַרקע גייסטיקע פּאַטענץ, וועלכע וועט זיך שפּעטער אַרויסווייזן
 — אָבער ס'איז נײַ. איך וואָלט געזאָגט: ס'איז נײַ־פּלאָצק, נײַ־ווישאַגראָד.
 דער יונגער נחום איז נישט צערירן געוואָרן אין קאַמף צווישן אַלט און נײַ.
 מלכתחילה, פון אָנהייב אָן, איז דאָס נישט געלעגן אין סאַקאַלאָווס נאַטור צע-
 ריבן צו ווערן אין קאַמף. דאָס איז נישט געווען דער סטיל פון זיין גייסטיקער
 סטרוקטור. שוין אַלס גאַנצער יונגערמאַן אין פּלאָצק און אין ווישאַגראָד זעט
 ער און זאָגט זייער אַפט, אַז די מטבע האָט אייגנטלעך צוויי זייטן. אויב מען
 אַנערקענט די צוויי־זייטיקייט פון דער מטבע, איז קיין קשיא נישט. אויב אַזוי,
 זעען אַלע פּראָבלעמען פון אָנהייב אָן גאַנץ אַנדערש אויס. מיט דער רעכטער
 האַנט „חידושי תורה“, מיט דער לינקער — משכילישע „מאָדערנע“ לידער און
 נאָטיצן. מיט איין פּוס אין אַלטן פּלאָצקער קלויז, מיט דעם אַנדערן אין דער
 „גרויסער וועלט“ — ווי זי האָט זיך דעמאָלט אויסגעמאַלט אין די פּאַרשטעלונגען
 פון אונדזערע יונגע ליטוויש־פוילישע משכילים. אַלזאָ, נישט קיין רעוואָלוציע,
 נישט קיין גייסטיקע איבערקערעניש, נישט קיין יסורים און נישט וואָרפן קיין
 שטיינער. שטיינער קעגן וועמען? קעגן ר' יהושעלע קוטנער? קעגן פּלאָצק און
 ווישאַגראָד? נײַ!

ביסלעכווייז גייט ער אַרויס וואָס ווייטער און ווייטער פון פּלאָצקער־ווי-
 שאַגראָדער קלויז, ער ווערט „מאָדערנער“ און משכילישער — אָבער דער איי-
 בערגאַנג ווערט געמאַכט אָן ביטערקייט. נאָך אַ רײע פּאַרווכן אויף אַנדערע לע-
 בנס־געביטן (וועגן וועלכע איך וועל מיך אַפּשטעלן אין אַן אַנדער אָרט), וואָרפט
 זיך אַריין דער יונגער מאַקאווער איידעם, דער „זיידענער יונגערמאַן“, וועלכער
 האָט שוין דעמאָלט געשמט נישט נאָר אַלס עילוי, נאָר אויך אַלס ענציקלאָפּע-
 די־געבילדעטער „אײראָפּײער“, אַלס קענער פון שבעים לשונות און אַלע זיבן
 חכמות. — כאָטש וואָס ער איז דעמאָלט נאָך זייער ווייט געווען פון זיי —
 וואָרפט ער זיך אַריין אין דעם „שטראָם“ פון דער העברעישער ליטעראַטור פון
 די זיבעציקער יאָרן פון פּאַריזן יאָרהונדערט. ס'דויערט גאַר נישט לאַנג, און דער
 פּלאָצק־ווישאַגראָד־מאַקאווער יונגערמאַן ווערט דער לײַב פּוֹן דער
 העברעישער פּרעסע, איינער פון די גייסטיקע אַנפירערס פון דעם

פוילישן ייִדנטום מיט איר צענטער אין וואַרשע, אָבער זיין השפעה שטראַלט אויס ווייט איבער די גרענעצן פון פוילישן ייִדנטום.

געדענקט איר נישט אונדזער אַלטן בית-המדרש און זיין מזרח-וואַנט? אין מזרח זיינען געזעסן רייכע ייִדן, „שיינע“ ייִדן, לומדים, יחוס-איידן און אויך אַזעלכע וואָס האָבן די דאָזיקע מעלות נישט געהאַט און זיי האָבן זייער מזרח געירשנט פון זייערע שיינע טאַטעס. ס'זיינען געווען ייִדן וועלכע האָבן שטאַרק געהאַרעוועט ביז זיי האָבן זוכה געווען זיך צו באַזעצן אין מזרח. ס'האַט זיי געקאַסט אַ סך גמילות חסדים, אַ סך לערנען אָדער אַן איידעם אַ למדן, און נאָר נאָך אַ ריי פון מעשים טובים און אַנשטרענגונגען האָבן זיי סוף-כל-סוף זיך דעראַבערט אַ פּלאַץ אָדער אַ „שטאַט“ אין מזרח. ס'איז אָבער אויך געווען אַ גאַנץ אַנדערער סאַרט פון ייִדן, וועלכע פּלעגן דיר ע ק ט, אַן שום טענות און מענות, באַזעצן אַן אַרט אין מזרח, די וועלכע פּלעגן פשוט אַריין אין בית-המדרש און גלייך אויבנאָן, נישט געפרעגט ביי קיינעם, און קיינער האָט נאָך זייער „פּאַספּאַרט“ נישט געפרעגט, און זיי זיינען געבליבן זייער גאַנץ לעבן מזרח-ייִדן.

צו דעם לעצטן סאַרט „מזרח-ליידן“ האָט געהערט נחום סאַקאַלאָוו. ווי ער איז אַריין אין אונדזער ליטעראַטור, האָט ער זיך גלייך באַזעצט אויבנאָן, גלייך אין מזרח. זיין זיצן אין אונדזער מזרח-וואַנט איז שטענדיק געווען אַזוי נאַטיר-לעך, זעלבסטפּאַרשטענדלעך, שוין פון אָנהייב אָן, אַלס גאַנצער יונגערמאַן, איז דאָס געווען זיין פּלאַץ. אַ געבאַרענער מזרח-לייד. וווּ האָט געקאַנט דער יונגער און אַלטער סאַקאַלאָוו זיצן אויב נישט אין מזרח? פון אָנהייב אָן, איז קיינעם נישט איינגעפּאַלן אים צו פרעגן, ווי ער קומט צום מזרח, וווּ איז זיין זכות אָבות, זיין יחוס, זיין טראַדיציע. ניין, דער מזרח איז געווען זיין נאַטירלעכער פּלאַץ. אַזוי איז נחום סאַקאַלאָוו געזעסן איבער זעכציק יאָר אין מזרח פון אונדזער לי-טעראַטור און ייִדיש-פּאָליטישן לעבן, זעכציק יאָר! ווער ביי אונדז האָט אויפצור-ווייזן אַזאַ לאַנגן און אומאונטערגעבראַכענעם מזרח?! כמעט דריי גאַנצע דר-רות האָט סאַקאַלאָוו געהאַט זיין פירנדיק פּלאַץ ביי אונדז. אין משך פון זיין לאַנגן און פרוכטבאַרן לעבן איז ביי אונדז די זון אַפט אונטערגעגאַנגען, ס'האָבן זיך געביטן די וואַכן, די משמרות פון אונדזער געשיכטע, ס'זיינען פּאַרגעקומען גרויסע און ראַדיקאַלע איבערקערענישן אין אונדזער ייִדיש לעבן און אין דער פרעמדער וועלט, נייע פייגל האָבן געזונגען נייע לידער, און אויך זיי זיינען שוין באַלד אַלט געוואָרן, יונגע אַדלער וועלכע האָבן אַריינגעבראַכט ביי אונדז אַ נייעם נוסח פון פּלעצן, אַ נייעם פּאַרנעם, האָבן שוין זייערע פליגלען אָפּגענוצט — און נחום סאַקאַלאָוו איז זיך שטענדיק געזעסן אין זיין מזרח-שטאַט, פון יענע טעג פון אַלטן חז"ס (חיים זעליק סלאַנימסקי) ביז צו די יונגע „שטימער“ און דרענגער“ פון די לעצטע יאָרן פון דער נאָך-מילהמה-צייט.

נישט נאָר די ברייטיקייט און תקיפות, זיכערקייט פון אַ געבאַרענעם מזרח-ייִדן, — נאָר אויך דער פּאַרנעם פון אַ געבאַרענער צענטראַלער און מזרח-וואַנט זיינען זאָכן וועלכע געוויסע מאַדערנע שולן פון ייִנגע אינטעלעקטועלע מענטשן האָבן נישט צו שטאַרק ליב, מיר פּאַר-שטייען זייער גוט די מאַטיוון וועלכע טרייבן זיי דערצו. זיי האָבן ליבער קנאַ-טיק-שפיציקע מענטשן, מענטשן וועלכע גייען נישט דעם דרך-המלך, דעם הויפט-שאַסיי, נאָר פּאַרלירן זיך אַפט און בלאַנדזשען אין זייטן וועגלעך. זיי האָבן

ליבער קינסטלער וועלכע האָבן נישט קיין פולע און זאָטע פאַרבן, נאָר עפעס מער ניואַנסן און שאַטן. נישט קיין צו העלע טאַג־פאַרבן, אַ ביסל מער אָפּגע־טונקלט, ווייניקער צענטראַל, און מער שפיציק, מער איינזייטיק און איינפאַר־ביק, ווייניקער אויסגלייכנדיק און מער קעמפּעריש טעמפּעראַמענט.

יא, אָוודאי, אָבער ווער ס'איז „פון נאַטור“ געבאַרן פאַר דעם מזרח און פאַר דעם צענטראַלן פּלאַץ — דער מוז אים באַזעצן. דאָס האָט נחום סאַקאַלאָו געטאַן. ער האָט זייער גוט געקאַנט נאַכשפירן פאַרשיידענע ניואַנסן און האַלב־ליכטיקע, האַלב־שאַטנדיקע וועלטן. אָבער זיי ן ליכט איז געווען אַ פּול ליכט, זאָט און פּול טאַג־ליכט. פּולע, קלאַרע פאַרבן. אין „מזרח“ און אין צענטער מוז מען האָבן אַזאַ ליכט און אַזעלכע פאַרבן.

3.

אויך די וועלכע האָבן נישט צו שטאַרק ליב דאָס „צענטראַלע“, מוזן מודה זיין אַז צענטראַלע פּערזענלעכקייטן גיבן אונדז דעם בעסטן שליסל פאַר זייער צייט און סביבה. אין זיי קריסטאַליזירן זיך אָפט באַוועגונגען און אידייען פון אַנדערע וועלטן, וועלטן אין וועלכע זיי אַליין האָבן גאָר נישט געלעבט.

אַזוי ווי דאָס ייִדישע וואַרשע פון לעצטן פּערטל פון 19טן און פון די ערשטע יאָרן פון 20סטן יאָרהונדערט איז געווען צענטראַל פאַר אַ ריי וויכטיקע דערשיינונגען און אַנטוויקלונגען פון רוסיש־ליטוויש־פּוילישן ייִדנטום, — אַזוי איז געווען נחום סאַקאַלאָו צענטראַל פאַר דער ייִדישער וואַרשע פון יענע יאָרן. ווער ס'וועט וועלן פאַרשטיין וואַרשע און דאָס נייע און אַלטע ייִדנטום פון דער מאַלט, וועט זיך מוזן זייער שטאַרק באַשעפּטיקן מיט דער צענטראַלער דערשינונג וועלכע הייסט „נחום סאַקאַלאָו“. אַסימילאַציע און חסידות, נאַציאָנאַליזם און קאַמף פאַר גלייכבאַרעכטיקונג, ציוניזם און ייִדישע פּרעסע, העברעיִש און ייִדיש־פּוילישע „גמיינעס“, נייער און אַלטער סטיל אין די ביידע ליטעראַטורן, אַאָוו — זיי אַלע, און נאָך פיל מער, פירן נויטווענדיק צו סאַקאַלאָוו. איך וויל דאָ נישט שרייבן דעם קאַפיטל „סאַקאַלאָו אין וואַרשע“ — אַן אויסערגעוויינלעך אינטערעסאַנטער און היסטאָריש באַלערנדיקער קאַפיטל, מיט אַ ריי וויכטיקע אונטער־קעפלעך!

ווייל ער איז געווען בטבע אובנאַנדיק און צענטראַל האָט ער אַרום זיך פאַר־איינזייטיק אַ ריי פון די פאַרשיידנסטע פּערזענלעכקייטן פון זיין צייט. „פאַר־איינזייטיק“ הייסט נישט טאַג־טעגלעכע פירונג, נישט אומאויפהערלעכע טויבן־ליבשאַפט. זייער טיפיש איז למשל, ווען מען פאַרקלערט זיך וועגן אַ קליינעם אויסשניט פון דעם סאַקאַלאָוו־קרייז אין וואַרשע. פון איין זייט די גרויסע גע־לערטע אַב־ר־ה־פ־אָ־ז־נ־אָ־נס־ק־י, אַ מומחה אין אַלטע ייִדישע סעקטעס, ספּעציעל די קארייער אין דעם פּעריאָד פון גאונים, שפּעטער אָבער־ראַבינער פון וואַרשע, און דער שטילער נחבא אל הכלים יחיאַל מרדכי באַר־נ־ש־ט־יִן, איינער פון די גרעסטע ייִדישע לוח־פאַרשער, אַ גאון אויף זיין גע־ביט, וועלכער איז עד היום געבליבן אומבאַקאַנט אַפילו אין דעם ענגן קרייז פון העברעיִשע און ייִדישע לעזער. פון דער אַנדערער זייט: די נייע וועלט, פאַר־טראַטן פון דוד פּריש־מאַן און יצחק לייבוש פּרץ. פריש־מאַן און פּרץ זיינען געווען זיי ן וועלט, אָבער ער איז אינערלעך נישט ווייִניקער געווען פאַרבונדן מיט „טרוקענע“ געלערטע ווי באַרנשטיין. פיל פון דעם

וואָס סאַקאָלאָאָוס דורך האָט געוואָלט אויפּטאָן, האָט געפונען זיין קלאַסישן אויס-
 דרוק אין זיינע אַרטיקלען־נעקראָלאָגן אויף ב אַ ר נ ש ט י י נ ע ן , פ ר י ש -
 מ אַ נ ע ן און פ ר צ ן . דאָס זיינען ליטעראַרישע און היסטאָרישע דענק-
 מעלער פון אַן אויסערגעוויינלעכן ווערט. אַוודאי, פיל האָט דאָ סאַקאָלאָאָו
 נישט דערזאָגט, פיל פאַרשוויגן; און אפשר ער האָט ער אויך געמוזט פאַרשווייגן.
 דאָס האָבן זיי, די אַנדערע, געדאַרפט מוסיף זיין. אָבער, זיי זיינען פריער אַוועק,
 ס'איז אָבער קיין ספק נישט, אַז אין די דערמאָנטע עסייען האָט סאַקאָלאָאָו אַרויס-
 געוויזן זיין שטאַרקע ליטעראַרישע פּאַטענץ: דעם טיפּן און אומפאַסנדן קוק, די
 שנעלע קאָמבינאַציע, נישט פריי פון אינטערעסאַנטע שפּרונגען, דאָס טריפּנדיקע
 וואָרט, דער פּאַטאָס, וועלכער איז שטענדיק באַגלייט פון אַ שטאַרקער ניכטער-
 קייט, די לייכטע און פּינע איראַניע, אין וועלכער ס'קלינגען מיט געוויסע
 אונטער־טענער פון אַ שטילער רעזיגנאַציע, די פּיערלעכקייט און די יום־טוב־
 שטימונג וועלכע בלייבט שטענדיק שטאַרק רעאַליסטיש און איז אָבער יום־טוב־
 דיק אַפילו אין איר וואַכעדיקייט.

פ אַ ז נ אַ נ ס ק י , ב אַ ר נ ש ט י י ן און זייערע ענגערע פריינד האָבן
 זיך אָפּגעשלאָסן אין זייערע ארבע אמות פון הלכה און וויסנשאַפט, פון קאַריער
 (קראַים) און ייִדישן לוח. אויך סאַקאָלאָאָו, סיי אין זיינע יונגע יאָרן, סיי שפּע-
 טער האָט געהאַט אַ שטאַרקן אינטערעס פאַר היסטאָרישער פאַרשוונג. ער האָט
 אויך געמאַכט פאַרשיידענע פאַרוזכן אויף דעם דאָזיקן געביט, סיי אַלס איבער-
 זעצער, סיי אַלס זעלבשטענדיקער שריפטשטעלער. אָבער, ער האָט זיך נישט גע-
 קאַנט אָפּשליסן. ער האָט געפילט מער ווי זיי דעם רוף פון לעבן, פון דער ייִדי-
 שער ווירקלעכקייט פון זיין צייט. דאָ איז ער שוין פיל געענטער געשטאַנען אין
 דער ספּערע פון פ ר צ ן און פ ר י ש מ אַ נ ע ן . זיי דריי זיינען געווען
 דער ט ר ? אַ , די גרויסע „טראַיקע“ פון דעם דור, וועלכער האָט אַוועק-
 געלייגט די גרונטשטיינער פאַר דעד העברעיִשער און ייִדישער ליטעראַטור
 אין פּוילן און אַ חוץ זייער שטיף־פּאַטערלאַנד.“ פּרץ איז געווען ראַדיקאַלער,
 איינזייטיקער, אויך טיפּער פון סאַקאָלאָאָו. פּרישמאַן איז געווען לייכטער, מער
 דיכטער און „שיינגייסט“ פאַר אים. סאַקאָלאָאָו איז געווען אָבער מער אַנגעלאָדן
 מיט ירושה פאַר זיי. ער האָט — אין זיין פּערזענלעכקייט און שאַפּן — מער
 פון זיי רעפּרעזענטירט יענע אַלטע וועלט, פון וועלכע זיי אַלע דריי האָבן גע-
 צויגן זייער יניקה. ער האָט אויך מער פון זיי געזען און געוויסט פון דער גרוי-
 סער, פּרעמדער וועלט. נישט דאָ איז דאָס אַרט אַריינצוגיין אין אַ גענויע פאַראַ-
 לעליזירונג פון די דריי ייִדישע פּיאַנערן פון אונדזערע ביידע ליטעראַטורן, כאַטש
 פיל קאָן מען לערנען וועגן דעם פּראַבלעם סאַקאָלאָאָו דווקא ווען מען שטעלט
 אים אַריין צווישן זיינע פריינד און מיטקעמפּער, וועלכע האָבן אַנגעהויבן מיט
 אים צו גיין כמעט דעם זעלבן וועג, הגם וואָס שפּעטער זיינען זיי אַוועק אין גאַנץ
 פאַרשיידענע ריכטונגען.

אין וואָס איז איינגטלעך באַשטאַנען דער עיקר כוח פון נחום סאַקאָלאָאָו?
 איך וואָלט אויף דעם קורץ געענטפּערט: אין פאַרבינדן און אַנאַליזירן, אָבער
 מער אין פאַרבינדן און איבערריקן, אין צוזאַמענזעצן, אין קאָמבינירן, אין דער-
 האַלטן אַדער קאָנסערווירן, אָבער לעבעדיק קאָנסערווירן. אונטערזוכט מען זיינע
 אויסערגעוויינטלעכע אינטעלעקטועלע פעיקייטן פון ריין פּסיכאָלאָגישן שטאַנד-
 פונקט, זעט מען, אַז זיי זיינען געווען אויסגעצייכנט דורך שטאַרק רעציפּטיווע

און אויפבאוואנדע טרייב-כוחות. דעריבער זיינען ביי סאקאלאון אממייסטן געווען אנטוויקלט די ועלישע און גייסטיקע כוחות פון רעפראדוקציע, פון אויפנעמען אימפרעסיעס און קאנסערווירן איינדרוקן, און הויפטזעכלעך פון דעם געוואלדיקן כוח הזכרון. דער אונטערשייד צווישן סאקאלאון און דאָס רוב פון אונדזערע פירנדיקע שריפטשטעלער איז באַשטאַנען אויך אין דעם, וואָס זיי האָבן געהאַט אויך זכרונות, ער אָבער איז געווען גאַנץ זכרר-גות. ביי אַנדערע שעפּערישע מענטשן איז דער זכרון געווען אַ צופאַל אָדער אַ הוספה, ביי אים אָבער האָט דער זכרון געהאַט אַ פּרײַנצײלע וויכטיקייט, ער איז געווען כאַראַקטעריסטיש פאַר זיין גייסטיקער פּערזענלעכקייט. אַנדערע האָבן ווען ס'איז עפּעס געדענקט, סאקאלאון האָט שטענדיק געדענקט. געדענקען איז געווען ביי אים נויטווענדיק, ער האָט געמוזט געדענקען. מען מוז זיך אַ ביסל פאַרטיפּן אין דעם אַנאַליז כדי תּופּס צו זיין די פּונדאַמענטן פון דער דערשיינונג סאקאלאון.

און נאָך איין שריט ווייטער:

ווען מען וועט מיך פרעגן איבער די פּילאָזאָפּיע אָדער וועלט-אַנשוילעכע פאַרמול — פּילאָסאָפּיע — פאַרמול, מער אין אַנגלאַזאָקסישן זין ווי אין אַוויגערופּענעם קאָנטינענטאַלן זין, וווּ פּילאָסאָפּיע איז פאַרבונדן מיט אַ שטרענגן און גענויעם דענק-סיסטעם, — וואָלט איך געוואָגט, אַז סאקאלאון איז געווען זייער שטאַרק אָפּהענגיק און באַאיינפלוסט פון ענגליש-פּראָצעדוראַלן פּאַזיטיוויזם (באַגרינדעט פון אַויגוסט קאַנט, דזשאַן סטיוואַרט מיל, הערבערט ספּענסער און פירנ-דיקע רוסישע פּאַזיטיוויסטן). דער דאָזיקער פּאַזיטיוויזם האָט אַרויפגעלייגט זיין שטעמפל נישט נאָר אויף סאקאלאָווס שאַפּן אַליין; דאָס רוב פון אונדזערע העברעישע און יידישע דענקער און שריפטשטעלער פון סוף פון פאַריקן יאָרהונדערט זיינען, מער אָדער ווייניקער, קאָנסעקווענטע אָדער טיילווייזע תּלמידים פון די פּילאָסאָפּיע פּאַזיטיוויסטן. סאקאלאון איז טאַקע אַמאָל שטאַרק נתפּעל געוואָרן פון געאָראַג זימעלס אויפפאַסונג פון עמאָנועל קאַנט. אָבער זימעל אַליין איז אויך געשטאַנען אין אַ געוויסער מאָס נאָענט צו דעם פּאַזיטיוויזם. סאקאלאון איז געווען ווייט פון קאָנסט מעטאַפּיזישן און קרטישן אידעאָליזם. שוין אין זיין יוגנט איז זיין אינטערעס אין נאַטור-וויסנשאַפּטן גע-ווען זייער גרויס, דאָס איז אויך געווען אַ שטיק יידישע השכלה. היינט קאָן מען זיין ביי אונדז אַ העברעיִסט אָדער אַ יידישיסט און קיין אַנדערע לשונות נישט קענען (כאָטש אין די לעצטע יאָרן ווערט דער טיפּ אַלץ ווייניקער, און אויך דער-פון נעמט זיך צום טייל דאָס שטאַרקע פאַרקלענערט ווערן פון העברעיִש, און יידישן לעזער-פּובליקום), היינט קאָן מען זיין אַ ״יידישער אינטעליגענט״ און יוצא זיין מיט אַ ביסל פּרויד און מאַרקס, אַזױו. דער משכיל פון סאקאלאָווס צייטן האָט געמוזט נישט נאָר לערנען שפּראַכן, נאָר אויך זיין באַהאַונט אין די אַוויגערופּענע ״עקזאַקטע וויסנשאַפּטן״, אין פיזיק, געאָגראַפּיע, אַזױו. שוין אין פּלאַצק און אין מאַקאַוו האָט דער יונגער סאקאלאון זיך מיט גרויס התמדה באַשעפּטיקט מיט די יסודות פון די נאַטור-וויסנשאַפּטן (ער האָט אויך שפּעטער פאַרפאַסט אַ העברעיִשן לערנבוך פון געאָגראַפּיע ״מצּוּקי ארץ״, אַזױו).

אָבער דער דאָזיקער פּאַזיטיוויזם בלייבט נישט שטיין ביי די נאַטור-וויסנשאַפּטן. ס'איז אַ געוויסע ערדישקייט, וועלכע סאקאלאון האָט באַקומען פון

דער פאזיטיוויטישער פילאסאפיע. ער און זיינע פריינד לאזן איבער דעם הימל פאר די מעטאפיזיקער. קאנצענטרירן זיך אויף דער ערד. געטריבן פון דער טי פער דערקענטעניש. אז "הארץ נתן לבני אדם". נישט קיין סך הימל, נישט קיין מיסטישע וואלקנס — ממשותדיקע ווירקלעכקייט דאס איז זיין אידעאל. א פאזיטיוויטישע דיעס־זייטיקייט איז אויסגעשפרייט איבער סאקאלאווס שאפן. דעם עולם־הבא האט ער איבערגעלאזן פאר אנדערע. ער האט זיך באנוגנט מיט דער עולם הזה. ער האט שטענדיק געלייבט אין מענטשלעכער אקטיוויטעט און ארבעט, אין "ציוויליזאציע", וועלכע ווערט גארנישט אזוי הויך געשעצט אין ארייע מאדערנע אינטעלעקטועלע קרייזן. דער יחיד מוז ארבעטן, דאס פאלק מוז ארבעטן, טאן, אקטיווי זיין. ער האט פיינט געהאט בטלנות, פילפול און זיך חקרען, אויך ווען דאס טוען מאדערנע יידן. פארוואס איז דער יידישער נאציאנאליזם גוט? ווייל דאס איז א טעאריע און א פראגראם פון אקטיוויטעט, טאן, פלייס, ארבעט. אסימילאציע איז נעגאטיוו און שלעכט — ווייל דאס איז א "שב ואל תעשה", זיך רויק און ווארט ביז דו שטארבסט אפ. פאר וואס "יא" פארן ציוניזם? ווייל ער וויל בויען, ארבעטן, שאפן ציוויליזאציע, מאכן פון א וויסטן מדבר אן "ארץ זבת חלב ודבש". וואס זיינען די גארנאטיעס פאר די דערפאלגן פון יידן אין ארץ־ישראל? פשוט, זיי ליגן אין דעם וואס יידן גייען טאן, ארבעטן, וואס זיי ווילן זיין ציוויליזאטארן. די מאראל פון לעבן איז: ווער ס'ארבעט און האט מזל ברכה, נוצן, נוצן ברענגען, אוטיליטאריזם, פארבעסערן די באדינגונגען פון מענטשלעכן לעבן (אבער אן אויסגעשפראכענעם סאציאליסטישן קוק) צו וועלכן ער האט זיך אביסל דערנענטערט גראד אין זיינע "שברי לבב" פון לעצטן יאר — דאס איז געווען סאקאלאווס אידעאל. ליטעראטור מוז ברענגען נוצן דעם יחיד און דעם פאלק. נאציאנאלע פאליטיק — איז דאך אודאי נאר נוצן. דער שרייבער איז ראשית חכמה א נוצלעכער ארבעטער. דער פאליטיקער האט דעמזעלבן ציל: העלפן, פארבעסערן, לערנען. דער אלטער יידישער אידעאל פון "שיבו של עולם" האט זיך אין סאקאלאוו פאר אייניקט מיט די טענדענצן פון פראדוקטיוויזאציע פון דער יידישער השכלה און מיט דער פילאסאפיע פון אייראפעישן ליבעראלן פאזיטיוויזם.

ער האט נישט געלייגט די ערשטע יסודות פון יידישן נאציאנאליזם. ער האט נישט געהערט צו זיינע פיאנערן. ער האט אבער פארברייטערט די גרענעצן פון יידישן נאציאנאליזם. ער האט שטענדיק באטאנט דעם עטישן אספעקט פון יידישן נאציאנאליזם. ער איז געווען איינער פון די ערשטע ביי אונדז, וועלכער האט זייער ענערגיש געשטעלט דעם "להבדיל" צווישן דעם יידישן נאציאנאליזם און דעם הערשנדיקן אייראפעישן נאציאנאליזם. דער לעצטער — פלעגט ער ארגומענטירן — איז אן אפענסיווער נאציאנאליזם, דער ערשטער אבער — אריין דעפענסיווער, ער איז נישט אגרעסיוו, ער וויל נאר זעלבסטשוץ פאר זיין אייגענער געמיינשאפט.

איך מוז מודה זיין, אז נאך א טיפערן אנאליז בין איך געקומען צו דער אידעא פון ציוניזם, אז דער אונטערשייד צווישן די צוויי סארטן נאציאנאליזם איז בכל נישט קיין פרינציפיעלער נאך א גראדעלער, און אויך אפט א צייטווייליקער, דיקטירט דורך געוויסע באדינגונגען. ווערן די באדינגונגען אנדערש, קאן לייכט א דעפענסיווער נאציאנאליזם אויסוואקסן אין אן אגרעסיוו נאציאנאליזם. סאקאלאוו האט זיך אבער קיין מאל נישט געקאנט פארשטעלן, אז דער יידישער

נאציאנאליזם זאל ווען ס'איז אריבערגיין פון דעפענסיוון אין אן אגרעסיוון צור-
שטאנד, אז ער זאל ווען ס'איז ווערן א מין אייראפעישער שאוויטיזם. דאס איז
געווען די באזע פון זיין 'ידישער וועלט-אנשווינג.

4.

מיט יענער פאזיטיוויסטישער שטימונג איז געגאנגען ביי נחום סאקאלאון
האנט אין האנט א שטארקער דראנג צום עסענטיאליזם, כאטש ער האט נישט
שטענדיק געפונען זיין פולן און פולקאמען אויסדרוק. ער האט געהערט צום דור
'ידישע שרייבער, וועלכע האבן נאך באדארפט שרייבן אפאלאגיעס פאר דעם
"חוש היופי", דעם עסטעטישן זין, וועלכער לעבט אין יעדן מענטשן. סאקאלאון
האט איינמאל זיך באמיט אויפצוווייזן, דאס אפילו דער פרומסטער גערער אָדער
קאצקער חסיד האט אן עסטעטישן זין; אָט קוקט אָן זיינע שבת-יום-טובדיקע
מלבושים, אָט זעט ווי ער פוצט אויס זיין אָרעם הויז, ווי ער מאַכט שבת און יום-
טוב זיין "שלחן ערוך", ווי ער פוצט אויס זיין טלית און תפילין-בייטל, זיין טיש-
טוך צוצודעקן די חלות צום קידוש, אָז'וו. ס'איז בכלל אינטערעסאנט צו באַ-
מערקן, אָז אַ חוץ אַ פאַר אויסנאָמען, זיינען דאָס רוב געוועזענע שרייבער, וועלכע
שטאַמען פון פּוּלִישֵׁן ייִדנטום, וועלכע האָבן שטאַרק באַטאָנט דעם עס-
טעטישן ווערט אין אונדזער ליטעראַטור. די פּאָדערונגען פון "יופי", שיינקייט,
און פון "שיינער ליטעראַטור" אַלס צענטראַלע אויפגאַבע פון ייִדישער רענעסאַנס
— זיינען צום גרעסטן טייל געקומען פון העברעישע און ייִדישע שרייבער פון
פּוּלִישֵׁן קיבוץ. (מיט דעם מיינ איך נישט צו זאָגן, אָז וואַליגניש-בעסאַ-
ראַבישע, אָדער אַפילו ליטווישע ייִדישע שרייבער זיינען געווען פּרינציפּיעל ווייט
פון די פּאָדערונגען).

ס'לעבט ביי סאקאלאון, ספעציעל אין די ערשטע יארצענדליקן פון זיין
שאפן, זייער אַ לעבעדיקער אינטערעס פאַר נאַטור, עסטעטיק און קונסט. ס'הייסט
אין דער משנה: "המהלך בדרך ושונה ומפסיק ממשנתו ואומר: מה נאה אילן
זה, מה נאה ניר זה, מעלה עליו הכתוב כאלו מתחייב בנפשו". אָז מען גייט אין
וועג טאָר מען נישט מפסיק זיין אין לערנען און באַווונדערן שיינע ביימער און
לאַנדשאַפטן. אין איינעם פון זיינע פּאָעטישע עסייען זאָגט סאקאלאון: "אַ, היי-
ליקער תנא, זיי מיר מוחל! איך האָב אויפגעהערט צו לערנען, און איך האָב
אויסגערופן: אַ, ווי שיינ איז דער בוים, ווי שיינ איז דאָס פעלד! איך בין דעמאָלט
אַלט געווען זיבן אָדער אַכט יאָר, איך גלייב אָז דאָס איז געווען מיין איינציקע
זינד..." פּאָעטיש, האָט ער אָבער נאָך מער "געזינדיקט".

די השכלה-באוועגונג האָט געפרוווט צו געבן דעם ייִדישן
מענטשן אַ ממשות דיקע לעבנס-אויפפאסונג, אַ שטיקל
באָדן אונטער די פיס, אים אַוועקשטעלן אויף דער ערד, אים מאַכן פאַר אַן ערד-
מענטשן און נישט נאָר פאַר אַ הימל-מענטשן. אָבער די השכלה איז נישט געווען
גאַנץ אימשטאַנד דורכצופירן דעם דאָזיקן גרויסן רעוואַלוציאַנערן פּראָצעס. דער
בייער ייִד איז נאָך נישט געווען בכוח צו שטיין אויף זיינע פיס. ס'זיינען געקו-
מען אַנדערע באַוועגונגען אין מאַדערנעם ייִדנטום און זיי האָבן געהאַלפן דעם
ייִדישן מענטשן פון 19טן יאָרהונדערט, וועלכער האָט פּאַרלאָזן זיין הימל, צו
געפינען אַ שטיקל אָנהאַלט אַן דער ערד. ס'האָט זיך נאָך אָבער זייער שטאַרק
געטומלט ביי אים אין קאַפּ. ס'איז געווען ביי אים אַ שטאַרקער מישמאַש צווישן

אלט און ניי, צווישן יידישעס און נישט-יידישעס. דא איז געקומען אזא לערער ווי א ח ד ה ע ם און האָט פאַרזוכט אַרײַנצוטראַגן אַ ביסל קלאַרקײט און אַרדענונג אין די צעמישטע קעפּ פון דער יוגנט, אַ ביסל אויסגלייכן זײער דענ-קען, זײ ווײזן וואָס ״שכל הישר״ אָדער ״קאַמאָן סענס״ איז. אַחד-העם האָט זײ געלערנט ווי מען דענקט ממשותדיק, גראַד, אײנפאַך, און ווי מ'שטייט אויף דער ערד. דוד פרישמאָן און יצחק לייבוש פּרץ האָבן זיך אַ נעם-געטאָן צום האַרצן — און נישט צום מוח, ווי אַחד-העם — פון דער יידישער יוגנט, זײ האָבן זײ געוואָלט באַפּרײען פון אַלטן ראַציאָנאַליזם און אײנטעלעקטואַליזם, זײ דערנענטערן צו אַ וועלט פון נײע געפילן, פון שײנקײט און עמאַציאָנאַליזם. פרישמאָן האָט געשריען: יופי! גיט דעם פאַלק שײנע ליטעראַטור און ס'וועט אויפלעבן. פּרץ איז נישט געבליבן שטיין בײ דעם פאַסטולאָט פון שײנקײט און עסטעטיציזם. ער איז געגאַנגען ווייטער, געגראַבן טיפּער. ער האָט געזען, אַז עסטעטישער פאַרמאַליזם אַליין איז נישט גענוג. ער האָט געקעמפט פאַר אַ נײעם אײנהאַלט, און האָט נישט מורא געהאַט פאַר מיסטיק און חסידיזם. בײ אים האָט זיך שוין אַנגעצײגט אַ ביסל ״דער וועג צוריק״.

נחום סאַקאַלאָו איז געשטאַנען בכלל מער אין א ח ד ה ע ם ס לאַגער. אָבער אַלס דענקער און שריפטשטעלער זײנען זײ געווען צוויי וועלטן, סײ אין פאַרמעלער, סײ אין סובסטאַנציעלער הינזיכט. כאַטש זײ זײנען געווען אַזוי אײ-דענטיש אין נאַציאָנאַלן פּראַגראַם, האָט סאַקאַלאָו קײנמאַל נישט דערגרייכט אַחד-העם געשלאַסנקײט, זײן ״סוד הצימצום״, אויך איז ער געווען — סײ ליטעראַריש, סײ פּאָליטיש — ווייט פון אַחד-העם שעפּערישער אײנזײטיקײט און פון זײן עקסטרעמיזם. סאַקאַלאָו איז געווען אַ סך אָפענער, טאַלעראַנטער, ווי געזאָגט, קײנמאַל נישט אַזוי אָפּגעשלאָסן. ער האָט אויך נישט ליב געהאַט פּרײשמאַנס שטענדיקן שמײכל, זײן לײכטע איראַניע. ער איז געווען שווערער, מער אַנגעלאָדן, אויך פּראַקטישער, מער פאַרבונדן מיט דעם ווירקלעכן לעבן. פרישמאַן איז אין זײנע אויגן געווען אַ פּאָליטישער ״ליטעראַט״, בעת ער אַליין איז אָבער געווען אַ מענטש, וועלכער האָט געטראַכט אין פּאָליטישע קאַטעגאָ-ריעס, געהאַט אַ פּאָליטישן האַרײזאָנט. ״ספרות יפה״ אַליין איז קײנמאַל סאַקאַ-לאָוס אידעאַל נישט געווען. ער איז בטבע נישט געווען ע ק ס ק ל ו ז י ו, אויך נישט עסטעטיש עקסקלוזיוו. פרישמאַן האָט אַרױסגעלאָזן זײן באַ-רימטן פאַמפלעט ״תוהו ובוהו״ קעגן די השכלהדיקע ״בטלנות״. סאַקאַלאָו אָבער האָט אַליין פיל מיטגעאַרבעט אין דעם דאָזיקן לאַגער פון בטלנות, ער האָט נישט מורא געהאַט צו זײן אַ בטלן צווישן די בטלנים, ווייל ער האָט אין אַ סעקונדע געקאַנט אָפּטרייסלען פון זיך דעם גאַנצן שטויב פון דער אַלטער בטלנות, און זײן אַן ״אײראַפּייער״. מיט זײן פּערזענלעכקײט און זײן שפּעטערדיקן שאַפן האָט ער די בטלנות באַקעמפט נישט ווייניקער ווי דוד פרישמאַן — כאַטש די בטלנים האָבן געלעקט די פינגער פון סאַקאַלאָוו, אָבער זײ האָבן אויך שטאַרק הנאה גע-האַט פון פרישמאַנען און אַפילו פון זײן קאַמף קעגן בטלנות.

פּרצעס פאַטאַס איז אויך געווען אַ ביסל צו פיל פאַר סאַקאַלאָוו. זײן מיסטיציזם און איראַציאָנאַליזם האָט ער נישט גורס געווען. די רעוואָלוציאָ-נערע זשעסטן און פּאָדערונגען האָט סאַקאַלאָוו אײבערגעלאָזן פאַר אַנדערע. ער, דער פּאָזיטיוויסט, האָט געהאַט אַן אַנדערן וועג פון קאַמף. ווען ער וואָלט גע-

שטאַנען מיט י ה ו ש ע ב ן ב ן פ א ר ד י טויערן פון יריחו, ווייס איך נישט צי ער וואלט געקאנט אזוי פיל בלאַזן שופר. צו וואָס אזויפיל טומל, אזויפיל שופר? צו פיל „קול ענות תרועה!“ און ווו מען ווייסט אַז יריחו וועט סוף-כל-סוף גישט פאלן, דאַרף מען אַוודאי קיין שופר גישט בלאַזן. און אויב אַפילו די מויערן פון יריחו וועלן שוין יאָ פאַלן, וועלן אַנדערע, גייע מויערן אויפשטיין, אַ גייע יריחו....

סאַקאַלאָו האָט באַטראַכט אַלס זיין אויפגאַבע, צו עפענען דעם אַלטן און גייעם ייִדן אַ פענצטער אין דער וועלט, אַדער, נאָך מער, צו מאַכן דעם ייִדן פאַר אַ בן-בית אין דער דאָזיקער וועלט. ער האָט געוואָלט ברייטער און אַפענער מאַכן דעם האַרזיאַנט פון דעם ייִדן, וועלכער לעבט נאָך אין געטאָ, אַדער וועל-כער איז אַרויס פון געטאָ און איז נאָך נישט אַריין אין דער וועלט. ער האָט אַפּע-לירט נישט צום מוח און נישט צום האַרצן פון ייִדן, נאָר צו זיין א ו י ג. פּקח עיניך וראה — איז געווען זיין קאַטעגאָרישער אימפּעראַטיוו. עפנט אויף, ייִדן, ייִדן פון פּלאַצק, ווישאַגראַד און מאַקאָוו, און אַפילו איר וועלכע לעבט אין מאַ-דערנעם וואַרשע, עפנט אויף אייערע אויגן און זעט די וועלט, די וועלט פון נאָ-טור און פון פּאָליטיק, זעט די מזינות און זייערע מושלים, די אומות און זייערע מנהגים. ס'הייסט ביי אונדז: דאָס אויג און דאָס האַרץ זיינען צוויי פאַרפירער צום זינדיקן. די שעפּער פון דער השכלה און פון אונדערע מאַדערנע ליטעראַטורן האָבן טאַקע זייער גאַנצע גייסטיקע ענערגיע פאַרווענדט אויף צו וועקן ביים ייִדן דאָס אויג און דאָס האַרץ. סאַקאַלאָו איז געקומען און געשטעלט דעם דגש חזק אויף דעם אויג. אויב דאָס אויג וועט זען — וועט דאָס האַרץ ממילא אַנ-הייבן צו פולסירן גאַנץ נאַרמאַל. אויב דאָס אויג וועט ריכטיק קוקן — וועט אויך דער מוח זיך באַפרייען פון זיין פאַרקריפלעניש.

מען קען פאַרגלייכן אַ ליטעראַטור מיט אַן אַרגאַניזם. אויך אַ ליטעראַטור באַשטייט פון פאַרשיידענע צעלן, אַרגאַנען אַזוּו. די פירער און שעפּער פון דער ליטעראַטור — האָבן אויסצופילן געוויסע פונקציעס פון געוויסע טיילן פון אַרגאַניזם, וועלכע פונקציעס האָט נחום סאַקאַלאָו געהאַט אין דעם גוף פון אונדזער ליטעראַטור אין 19טן און אַנהייב 20סטן יאָרהונדערט? ער האָט געהאַט די פונקציע פון א ו י ג. ער איז געווען דאָס אויג פון אונ-דזער ליטעראַטור, דאָס שטענדיק אַפענע אויג, וואָס זעט פיל, אַלץ, וואָס זעט ווייט און ברייט.

סאַקאַלאָוו'ס אויג האָט אַנגעהויבן צו קוקן אין די לעצטע יאָרן פון דעם השכלה-פּעריאָד, בעת מען האָט אַנגעהויבן צו בויען בריקן צווישן דער ייִדישער און אַלגעמיינער וועלט — און פון אַנהייב אַן האָט ער באַטראַכט זיין ראַלע אַלס ליטעראַרישער און קולטורעלער פאַרמיטלער צווישן ייִדישן עולם און אייראָפּע. און ער האָט געהאַט זייער אַ ברייטן און נישט קיין דיפּערענצירטן באַגריף פון „ייִדישן עולם“, ער האָט זיך נישט באַגנוגט מיט וועלכן ס'איז סעקטאָר פון דעם עולם. ער האָט גערעדט און געשריבן צו אַלעמען, צו יונג און אַלט, צו די ייִדן פון קלויז און צו דער ייִדישער אינטעליגענץ. סאַקאַלאָוו'ס שאַפּן — ביז צו דער גרויסער מילחמה — איז געווען אַ סאָרט מ ן , וואָס די ייִדן האָבן געגעסן אין מדבר. יעדער לאַגער אין ייִדנטום האָט געפונען אין סאַקאַלאָוו דעם טעם וואָס ער האָט געזוכט.

פאַר די אַלטע ייִדן, וועלכע פלעגן זיצן הינטערן אויוון אין בית-המדרש

אָדער אין זייערע קראַמען און קלייטלעך, איז סאָקאלאָוו געווען ממש דער שליסל צו דער גאַנצער וועלט. דורך אים האָבן זיי געזען די גאַנצע וועלט. איידער ער האָט אָנגעהויבן שרייבן — האָבן זיי זיך שוין פיל געזאָגט און געפילפּורט וועגן פּאָליטיק, וועגן דעם תּוּגַר (טערק) און וועגן די מלכות הקיר"ה (הקיסר ירום הודו), וועגן פּראַנץ יאָזעף אַאָז"וו. סאָקאלאָוו האָט זיי אָבער געהאַלפּן זיך אַ מיסל צו אַריענטירן אין דער דאָזיקער משונהדיקער פּאָליטיק פון די אומות העולם. ער פלעגט זיי שילדערן די וועלט־געשעענישן אין זייער אַלטן לשון קודש; אין פּסוקים וועגן מצרים, אשור און בבל, פלעגט ער אַריינלייגן די גאַנצע „סתרי תורה“ פון די פּאָליטישע שפּאַנגגען צווישן דייטשלאַנד, פּראַנקרייך, ענגלאַנד, רוסלאַנד אַאָז"וו. ביז סאָקאלאָוו האָט זיי אָנגעהויבן צו דערציילן פון דער וועלט, זיינען דאָס אַלץ ביי זיי געווען מוראדיקע מעשיות, פּאַנאַסטיש אויסגעמאַלט, אַבסטראַקטע באַגריפּן פּאַרמישט מיט לעגענדאַרע פּאַרשטעלונגען. ער האָט זיי אָבער אַריינגעפירט אין תּוֹך פון די אייראָפּעיִשע וועלט־געשעענישן, ער האָט זיי געוויזן ווי ס'קוקט אויס דער תּוּגַר אין דער ווירקלעכקייט, וואָס עסטרייך און פּראַנץ יאָזעף זיינען באמת, און וואָס דיוראָעלי מיינט. „ועל המדינות בו יאמר“ איז שוין נישט געווען מער קיין מליצה, ער האָט — און אַפּט טאַקע אויף אַ שטאַרקן מליצהדיקן אופן — געמאַכט פון די מליצות ממשות־דיקע ווירקלעכקייט. די גרויסע פּאָליטישע דערציִונג וועלכע סאָקאלאָוו האָט געגעבן די ייִדישע מאַסן — אין דער „הצפירה“ און אַ חוץ איר — קאָן מען זיך היינט קוים פּאַרשטעלן, און ווי האָבן זיי אים פּאַרשטאַנען! ווי האָבן זיי אים געגלייבט און באַוונדערט! וואָס פאַר אַ גרויסע מאַס פון פּאַרטרויען האָבן זיי נע לייענער געהאַט אין אים! אויב סאָקאלאָוו האָט געשריבן אין יולי 1914, אין זיין „הצפירה“, אַז קיין מילחמה צווישן דייטשלאַנד, רוסלאַנד אַאָז"וו, וועט נישט זיין, האָבן זיינע לייענער אים געגלייבט (און איך ווייס אפילו פּאַקטן, אַז ייִדן־סוחרים האָבן פּאַרלוירן דעמאַלט זייער פּאַרמעגן, ווייל זיי האָבן געגלייבט, אַז ווען סאָקאלאָוו שרייבט „נישט קיין מילחמה“, קען קיין מילחמה נישט זיין!) און אַז די מילחמה האָט יאָ אויסגעבראַכן, האָבן זיי געזאָגט: סאָקאלאָוו האָט רעכט געהאַט, אָבער די וועלט איז „משוגע“ געוואָרן... ווער פון היינטיקע פּובליציסטן האָט אַזאַ מאַס פון צוטרויען ביי זיינע לייענער?

עם חסידים תתחסד. ער האָט גערעדט מיט דער אַלטער ייִדישער וועלט איר לשון. ער האָט זי דאָך אַזוי גוט געקענט! ער האָט געקענט נאַכמאַכן אַלע העויות, גרימאַסן און באַוועגונגען פון די אַלטע חסידים און מתנגדים. ער האָט געקענט זיין איינער פון זייער מחנה, מיט אַלע פּיטשעווקעס. אָבער ער האָט גלייכצייטיק גערעדט צו דער יו ג נ ט, צום קומענדיקן דור, צום ייִזיש־העב־רעישן אינטעלעקט. אים האָט ער דערציילט פון וועלט־ליטעראַטור, פון קינסט־לער, קונסט און קונסט־אויסשטעלונגען פון וואַלטעיר אין פּראַנקרייך, פון קאַנט אין דייטשלאַנד, פון שעקספּיר אין ענגלאַנד. אויך זיי האָבן צו אים שטאַרק פּאַרטרויען געהאַט. זיי האָבן געפילט, אַז ער געהערט צו זיי, אַז ער איז מאַדערן און ניי ווי זיי זיינען אָדער ווילן זיין.

אויך אין דעם פרט איז סאָקאלאָוו געווען אַן אויסערגעוויינלעכער פּענאָ־מען. די דאָזיקע ליטעראַרישע ווירטואַליטעט האָט קיין בייִ־שפּיל נישט אין אונדזערע ביידע מאַדערנע ליטעראַטורן. פיל שרייבער וואַלטן צעריבן געוואָרן צווישן די ביידע עקסטרעמען. סאָקאלאָוו האָט מיט גרויס לייכט־

קייט, כמעט ווי שפילעריש, אן פיל שווייס און מאַטערניש, געדינט ביידע וועלטן, און דערביי אַפגעהיט זיין אייגענעם מהות...

5.

איך האַלט, אַז ס'איז נישט קיין גוזמא, ווען איך זאָג, אַז פון דעם טאָג, ווען דער זייער יונגער נחום סאַקאַלאָו האָט אָנגעהויבן זיין ליטעראַרישע פּראָג-דוקציע ביז צום לעצטן טאָג פון זיין לעבן, דעם 17טן מיי, 1936 — איז כמעט גאַר קיין פּרינציפּיעלע פאַרענדערונג נישט פאַר געקומען אין דעם שריפטשטעלער סאַקאַלאָו, ליטעראַריש און אַלגעמיינ קולטורעל. ער האָט דאָך שטענדיק אַזוי פיל געלייענט, געלערנט, אַרומגעפאַרן, געקוקט, גערעדט מיט מענטשן פון וועמען מען קען וואָס ס'איז הערן, אַז'וו. אין די פאַרשיידענע פעריאָדן פון זיין לעבן און שאַפן איז ער געווען זעלבסטפאַרשטענדלעך אָפהענגיק און באַאיינפלוסט פון פאַרשיידענע לעבנס-באַדינגונגען, וועלכע האָבן אים געצווונגען זיך צוצופאַסן צו זיי, און סאַקאַלאָו איז געווען זייער עלסטיש. אַז'וו, אַז'וו, וואַרשע איז נישט געווען דאָס וואָס פלאַצק, יו'יששאַראַד און מאַקאַוו זיינען געווען. בערלין און קעלן זיי-נען ווידער גאַנץ אַנדערש ווי וואַרשע. און די לעצטע סטאַדיע — לאַנדאָן און די אַנדערע וויכטיקע צענטערן, פון אַנהייב פון דער מילחמה אָן — איז אויך נישט צו פאַרגלייכן מיט די פּרעזעדיקע. יא, אַז'וו, אַ גרויסע אַנטוויקלונג האָט סאַקאַלאָו דורכגעמאַכט — אַן אַנטוויקלונג, אַבער נישט קיין פאַר-ענדערונג פון תּוך פון זיין פּערזענלעכקייט; אַן אַנטוויק-לונג, וועלכע איז געטריבן געוואָרן פון אויסערלעכע באַדינגונגען; אַבער ער איז שטענדיק געבליבן ערליי, דער סוף און דער אַנ-הייב זיינען ביי אים אַזוי נאַענט!

פאַרגלייכט, למשל, זיינע אַרטיקלען פון לעצטן לעבנס-יאָר איבער דער גרויסער כינעזישער אויסשטעלונג אין לאַנדאָן מיט זיינע באַשרייבונגען איבער אַנדערע וועלט-אויסשטעלונגען פון פאַר דער מילחמה; אַדער, זיינע פּאָליטישע שמועסן וועגן מוסאָליניס איטאַליע און אַביסיניע מיט זיינע איבערזיכטן אי-בער עסטרייך, באלקאן אַז'וו. פון פאַר פּערציק אַדער פּופציק יאָר — וועט איר זען ווי סאַקאַלאָו איז זיך זעלבסט געבליבן טרעוהליך. ס'האַבן זיך געביטן די נעמען פון די מענטשן, וועלכע מאַכן די מילחמות און די פּרידנס-פאַרטראַגן, ס'האַט זיך געענדערט דער גאַנצער פּאָליטישער האַריוואָנט — אַבער אין תּוך אַריין איז דאָס פאַר סאַקאַלאָו געבליבן אַלץ איינס. פּרווט איר פאַר-בייטן די נעמען און די באַזונדערע איינצלהייטן — האָט איר 1936 די זעלבע אַלטע מעשה פון 1878 אַז'וו. ס'איז צו באַזונדערן ווי אַזוי סאַקאַלאָו האָט זיך נישט פאַרענדערט! גאַנצע זעכציק יאָר האָט ער איינגעהאַלטן זיין אייגענע ליניע. אויך די קריטיקער וועלכע האָבן זיין ליניע נישט גורס געווען. וועלכע וועלן זאָגן אַז דאָס איז גאַרנישט געווען קיין ליניע. — אויך זיי וועלן מוזן מודה זיין אַז די ליניע-נישט-ליניע איז אַפּגעהיט געוואָרן פון אים זיין גאַנץ לעבן. ד'ה, דאָס איז געווען ביי אים אַר גאַנץ אַזוי פאַרוואַקסן מיט זיין גייסטיק-ליטעראַרישער פּערזענלעכקייט, און אַן איר קען מען זיך סאַקאַלאָווס מהות גאַרנישט פאַרשטעלן.

ווער ס'זאָגט צום ביישפּיל אַז אין די לעצטע יאָרן — אַדער יאָרצענדליקער!

— האָט מען אין סאַקאָלאָווס שאַפן געשפירט סימנים פון אַלטקייט. האָט מן הסתם ווייניק געלייענט דאָס וואָס סאַקאָלאָוו האָט געשריבן ווען ער איז אַלט געווען 18 אָדער 20 יאָר. די זיקנה, אָדער יענער טעם „זקנים“, וועלכער איז געווען אַזוי טיפיש פאַר סאַקאָלאָוו, (סער ראָנאַלד סטאַרס האָט געזאָגט, אַז אין אַ שמועס מיט סאַקאָלאָוו פלעגט מען פילן דעם טעם פון יין המשומר) איז געווען ביי אים פון סאַמע אָנהייב, פון זיינע ששת ימי בראשית אָן. איך וואָלט איינגעטלעך פאַר-גלייכן סאַקאָלאָווס ליטעראַרישע פיזאָנאָמיע מיט דעם ייִדישן פנים בכלל. אָפט האָבן מיר דאָס געפיל, אַז דער ייד ווערט געבוירן זייער, זייער אַלט; און וואָס ער ווערט עלטער, ווערט ער אָבער אַלץ ייִנגער. דאָס איז אַ באַאָבאַכטונג וועלכע פיל פון אונדז קענען פעסטשטעלן ביי זיך אַליין און ביי אַנדערע. אַזוי ממש איז געווען סאַקאָלאָוו דער שריפטשטעלער. אָפט דאַכט מיר, אַז וואָס ער איז געוואָרן עלטער, האָט ער אַלץ געשריבן ייִנגער, אָדער ער האָט געקענט שרייבן ייִנגער און פרישער — ווען ער האָט געוואָלט זיין יונג און פריש. דער יונגער סאַקאָלאָוו האָט דאָס רוב געשריבן ווי אַ „זקן ורגיל“. ווייל ער איז געווען אַזוי יונג, האָט ער דווקא געוואָלט ווירקן זייער אַלט און „חשוב“, דווקא ווי ר' חיים זעליג סלאָנימסקי, אַטלאַס, גאַטלאַבער, פין און די אַנדערע טאַן־אַנגעבער פון דער העברעיִשער פעריאָדישער ליטעראַטור. ווי אַלט איז ער דעמאָלט געווען? וואָס עלטער ער איז אָבער באמת געוואָרן, אַלץ מער האָט ער אַנטדעקט זיין אייִ-גענע יוגנט און פרישקייט. וואָס ייִנגער אונדזער ליטעראַטור איז געוואָרן — אַלץ ייִנגער איז אויך ער געוואָרן. אַזוי האָט סאַקאָלאָוו גראַד די לעצטע יאָרן פאַרעפנטלעכט אַ ריי שאַפונגען וועלכע זיינען פרישער, לעבעדיקער און יוגנט־לעכער ווי דאָס רוב וואָס דערשיינט ביי אונדז פון פיל ייִנגערע פובליציסטן פון אים. אין דעם דאָזיקן צוזאַמענהאַנג מוז איך, צום ביישפיל, אַנווייזן אויף אייִן ניקע פון זיינע „אישים“ פון די לעצטע יאָרן, און ספעציעל אויף אַ פאַר אַרטיקל לען, וועלכע ער האָט אין 1934-35 פאַרעפנטלעכט אין אַרץ־ישראלדיקן זשורנאַל „מאזנים“; איבער „די מגפה פון דער פרעמדער מליצה“ און „קאַפיטלען איבער סטיל־פסיכאָלאָגיע און דער ווערט פון איראַגיע אין ליטעראַטור און לעבן“. איך קען ווייניק העברעיִשע עסייען פון די לעצטע יאָרן, וועלכע זיינען פרישער און „ייִנגער“ פון די דאָזיקע ליטעראַרישע פרווון פון דעם 75־יאָריקן סאַקאָלאָוו.

ווי געזאָגט, פון סאַמע אָנהייב האָבן אין אים געלעבט אוראַלטקייט און שפרודלדיקע יוגנטלעכקייט, אַזוי ווי ס'האַבן זיך אין אים צוזאַמענגעטראַפן אַלט און ניין, דער גוסטיקער נעכטן מיט דעם קומענדיקן מאַרגן. אין דער פרי אין דיפלאַמאַטישן פראַק, אין אַוונט מיט דער יאַרמאַלע אויפן קאַפּ, אין שטויב פון קדמונים, אַן אור־אַלטער פוילישער ייד. פון איין זייט אַ מענטש מיט אַן אומ־געוהיער שטאַרקער גייסטיקער פאַטענץ, אַ גרויסע יכולת, אַ קענער, אַ מענטש מיט אַ גרויסן און ברייטן פאַרנעם, און פון דער אַנדער זייט אַ געוויסע מאָס פון נאָך־שאַלאַנט בלעז, מידיקייט, נישט איינהאַלטן די גרענעצן, זיך פאַרלירן אין דרײַ־אַגבט און אגב־אורחאס. כאָטש סאַקאָלאָוו־קענער ווייסן גאַנץ גענוי אַז זיי נע דרײַ־אַגבט זיינען אָפט געווען גייסטרייכער און אינטערעסאַנטער ווי הויפּט־געדאַנקען ביי אַנדערע. אָבער זיין שאַפן האָט געליטן פון דעם וואָס אין אים האָבן געלעבט אַזוי פיל פאַרשידענע און פאַרשידנאַרטיקע גייסטיקע כוחות. איך מיין מיט דעם נישט צו זאָגן, אַז ער איז נישט געווען בכוח זיך צו אַנטשליסן און צו אַנטשיידן אין דער אָדער יענער ריכטונג. ניין, דאָס נישט. אָבער וויכטיק

איז דער פאקט, אז סאקאלאוו האט זיך נישט שטארק אינטערעסירט אין דער אנטשיידונג אין איין באשטימטער ריכטונג. ער האט נישט געוואלט באשרענ-קען און באגרענעצען דעם פרייען „שפיל-רוים“ און די איבערלעכע קאנקורענץ און אפילו שטערונג פון יענע פארשידנארטיקע גייסטיקע כוחות, נייגונגען און פאטענצן, וועלכע האבן געלעבט אין אים.

פון דער זעלבער קאטעגאריע איז געווען, צום ביישפיל, סאקאלאווס מאס אין שאפן. די וועלט האט אים געהאלטן פאר א שטארקן מאגליך. אבער אין אמתן איז ער אויך געווען א גרויסער מקצר. ער האט געהאט אין זיך ביידע גלייכצייטיק: אריכות און קיצור, ברייטקייט און פראמפטקייט. ער פלעגט אפט קענען מיט איין פעדער-שטריך שילדערן א גאנצע וועלט פון זאכן אדער איבער-לעבענישן, און אויף א זייער איינדרוקספולן אופן. אין ריידן, אין זיין „תורה שבעל פה“, האט ער געקענט מיט איין זאץ זאגן מער ווי אנדערע אין גאנצע דרשות. שארף ווי א פייל, מיט א ווארט טויט מאכן א קעגנער, מיט א זשעסט אפפארטיקן א קריטיקער, מיט א גוטמוטיקן קנייטש גלאט מאכן די הארבסטע און קאמפליצירטסטע ענינים. אבער פון דער אנדערער זייט, פלעגט ער אזוי אפט אריינפאלן אין אן אריכות און א ברייטקייט, פלעגט זיך אריינלאזן אין הקדמות צו די הקדמות, אז ס'איז געווען שווער צו קומען צום עיקר, און ווען ער איז געקומען צום עיקר — איז דער עולם פון לעזער אדער צוהערער שוין נישט געווען מער בכוח מיט אים מיטצוגיין.

איך מוז אבער מודה זיין, אז איך באטראכט נישט „לאנג“ אדער „קורץ“ אלס די איינציקע אנטשיידענע קריטעריעס פאר א ווערק, א מאמר אדער א רעדע צו מענטשן, אדער א שמועס צווישן מענטש און מענטש. נישט שטענדיק איז „קורץ“ אבסאלוט באפרידיקנדיק, און נישט שטענדיק איז „לאנג“ אזוי שלעכט. ס'איז מער א פראגע צי ס'איז אמת אדער פאלש, עכט אדער איבערטריבן, שיין אדער מיאוס, אינטערעסאנט אדער לאנגווייליק אאז״וו. דאס אליין איז אנט-שיידנדיק, און סאקאלאווס הקדמות זיינען אפט געווען א ווערק פאר זיך. אזוי ווי איר געפינט אפט אלטע יידישע ספרים, ווו די הקדמה איז חשובער ווי דער גאנ-צער ספר, אזוי איז סאקאלאוו אפט געווען אין שרייבן און אין ריידן. גראד דא האט ער ארויסגעוויזן גרויסע קינסטלערישע ווירטואליטעט. ביי א געוויסער קאנקרעטער פאליטישער פראגע פלעגט ער זיך קענען אריינלאזן אין אלטע היסטארישע עקסורסיעס. ביי א סימפאזיום איבער א מענטשן אדער אן ענין, פלעגט ער קענען אזוי ווי פארגעסן דעם מענטשן, דעם ענין און דעם עולם, אוועקגיין צוריק קיין פלאצק, ווישאגראד און מאקאו און שפען פון יענער אלטער וועלט, דערציילן פון אירע מענטשן און געשעענישן. א „מי שברך“ פאר דעם אדער יענעם „געסט אזו האנאר“ קען מאכן יעדער גבאי אדער ממש — אבער אזעלכע „הקדמות“ האט נאר דער אלטער סאקאלאוו געקענט געבן, אט האט סאקאלאוו אנגעהויבן פאר דער מילחמה צו פארעפנטלעכן אין דער „הצ-פירה“ זיינע איינדרוקן פון זיין ערשטער רייזע קיין ארץ-ישראל, זיין „אמת מארץ ישראל“. א חדה עס איז אפטער געווען פאר דער מילחמה אין ארץ-ישראל. האט ער אנגעהויבן צו שילדערן דעם עצם פון ישוב, איז ער אויך פאר-טיק געווארן. איז ער דאך געווען אזוי איבערלעך געארדנט, אז ער האט קיין מאל נישט געקענט אפברעכן אין מיטן. אלץ איז ביי אים געווען מיט אן אנהייב און א סוף, און מיט א מאס. סאקאלאוו האט אבער אנגעהויבן ראשית חכמה צו שיל-

דערן די פארבן פון ארץ־ישראל (און ס'איז טיפיש פארן קינסטלער סאקאלאָוו, אָז די ערשטע איינדרוקן זיינען געווען ביי אים פארבונדן דווקא מיט די פארבן), און ער האָט זיך אַריינגעלאָזן אין די פארבן ווי אַ פיש אין וואַסער, ס'זיינען טאַקע אַרויסגעקומען אַרטיקלען־פּערלען — אָבער איידער ער איז פאַרטיק גע־וואָרן מיט די פאַרבן, איז די מילחמה אויסגעבראַכן... די „הצפירה“ איז שפּעטער דורך ניקאַלאַיס גזירות אָפּגעשטעלט געוואָרן, סאָקאלאָוו איז אַריין ראשו ורובו אין דער פּאַליטישער אַרבעט, און מיר דאַכט אַז די שילדערונג פון זיין ערשטער רייזע קיין ארץ־ישראל האָט שפּעטער מער קיין המשך נישט געהאַט, ס'איז גע־בליבן ביי די פאַרבן... דער פרט איז נישט סתם אַ צופאַל, דאָס קען דינען אַלס אַ כאַראַקטעריסטישע אילוסטראַציע, דאָס איז עפּעס אַרגאַניש, אַרגאַניש אין זיין גייסטיקער פּערזענלעכקייט.

6.

אָנגעהויבן האָט סאָקאלאָוו מיט די זקנים חיים זעליג סלאָנימסקי, גאַטלאַ־בער, אַטלאַס און זייער וועלט, געענדיקט האָט ער מיט פּירנדיקע ענגלישע און פראַנצויזישע פּאַליטיקער און דיפּלאָמאַטן פון די מילחמה און נאָך־מלחמה־יארן. צוערשט האָט ער דעם אַלטן דור דערציילט ווי די וועלט מאַכט פּאַליטיק, און צום סוף האָט ער אַליין געמאַכט פּאַליטיק, און נישט נאָר קיין יידישע, דורך זיינע רעפּרעזענטאַטיווע שטעלונגען איז ער געקומען אין נאָענטער באַרירונג מיט אַ ריי פראַנצויזישע פּאַליטיקער און ער איז געווען אַ יועץ ביי פיל פון זיי. דער באַרימטער פראַנצויזישער פּאַליטיקער לעאַן בורזשאַ צום ביישפּיל, און פיל אַנדערע פּערזענלעכקייטן אין קרייזן פון פּעלקער־בונד, פּלעגן זיך שטאַרק צוהערן צו סאָקאלאָוו אַ ל ג ע מ י י נ ע פּאַליטישע עקספּאַזעס, פון ווישאַ־גראַד ביז זשענעווע — נישט קיין סך זיינען דעם דאָזיקן וועג דורכגעגאַנגען, און נאָך ווייניקער אזוי בשלום, נישט קיין סך האָבן פאַראייניקט אין זיך דעם „סייפּא“ (שווערד) און „ספּרא“ (בוך) ווי ער.

ווען נחום סאָקאלאָוו איז אַריין אין דער ליטעראַרישער וועלט, זיינען הע־ברעישע שרייבער און תּלמידי־חכמים געווען אידענטישע באַגריפּן, ממש סינאָ־נימען, אויך די וועלכע האָבן זיך עוסק געווען מיט שיינער ליטעראַטור זיינען געווען יידן לומדים, בקיאים אין ש"ס און אַלטער ליטעראַטור אַזאָוו, דאָס איז געווען צום טייל אַ רעזולטאַט פון אַ געוויסער אַנטוויקלונג און איבערגאַנג פון אַלטן טראַדיציאָנעלן ייִדנטום צו דער השכלה־צייט און שפּעטער, אין מיטל־אַל־טער האָבן יידן און נישט־יידן געקענט זיין מעדיצינער, אַסטראָנאָמען, פּילאָלאָגן, פּאַעטן און פּילאָזאָפּן פאַראייניקט אין איין פּערוואָן, אין דער השכלה־צייט און אַ ביסל שפּעטער זיינען דאָס ייִדנטום און זיין שאַפּנדיקע אינטעליגענץ נאָך נישט געווען אזוי די פּע ר ע נ צ י ר ט, ס'איז נאָך נישט געווען אַזאַ שטאַרקע געביטן־אַפּגרענעצונג, אַן אַבסאָלוטע שייִדונג פון ספּערן, אין דעם באַ־שטייט דאָך איינער פון די וויכטיקע אונטערשיידן צווישן אַ פּרימיטיווער און מאַדערנער ווירטשאַפּט, בעת די מאַדערנע ווירטשאַפּט איז צוליב אַ ריי פון פּאַק־טאַרן געצווונגען צו זיין שטאַרק דיפּערענצירט און ספּעציאַליזירט, איז די פּרי־מיטיווע ווירטשאַפּט בטבע אַן אומדיפּערענצירטע און האָט נישט קיין פּלאַץ פאַר ספּעציאַליסטנטום און אויך נישט קיין באַדערפּעניש אין דער שייִדונג פון די פאַרשידענע פּונקציעס, איין פּערוואָן און איין אַמט קענען און מוזן אין דער

זעלבער צייט אויספירן א ריי פון פארשידענע פונקציעס. דאס איז נוגע נישט נאר די אנטוויקלונג פון ייִדנטום, דאס איז בכלל א פראבלעם פון ווירטשאפט, קולטור, וויסנשאפט און פאליטיק בכלל, אויך ביי די אומות העולם. דער מענטש פון דער אולטרא־מאָדערנער צייט, וועלכע האָט צום ביישפּיל באַזונדערע דאָך־טוירים ספעציאַליסטן נאָר פאַר דעם לינקן אָדער רעכטן באַקצאָן, פּילאַלאָגן ספּע־ציאַליסטן פאַר די פאַרשידענע סאַרטן ביי ציצעראַ אָדער אַנדערע לאַטייִ־נישע קלאַסיקער, — אַ מענטש פון היינטיקער צייט קען שווער פאַרשטיין מענטשן פון אַמאָליקע צייטן, אונטער אַנדערע לעבנס־באַדינגונגען און אין פּרימיטיווערע (נישט אין דער נעאַטיווער באַדייטונג פון דעם וואָרט) סיסטעמען פון לעבן און קולטור, וועלכע זיינען געווען און געמוזט זיין ווייניקער עקסקלוזיוו און מער אומפאַסנדיק.

מוז מען זיך אַ ביסל פאַרטיפּן אין דער פּראַבלעמאַטיק פון אַזוי־גערופענעם „ענציקלאָפּעדיום“ און פון ספעציאַליסטנטום, ווען מען וויל טיפּער פאַרשטיין און אורטיילן אַזעלכע דערשיינונגען ווי נחום סאַקאַלאָוו. ביי אים איז עס גע־ווען אַזוי: נישט נאָר דער צושטאַנד פון ייִדישן קולטור־לעבן און זיינע באַדער־פענישן האָבן אים געצווונגען צו זיין אַ מענטש פון „ידו בכל“, אַ „קונה הכל“, אַ „יודע הכל“, אַ מין מאָדערנער „וואָרען־הויו“, אַ ייִדישן קולטור־לעבן „ווערט־היים“ אָדער אַ „ווולוואָרט“, להבדיל — ניין, אויך זיין גייסטיקע נאַטור האָט באַדינגט דעם דאָזיקן „ענציקלאָפּעדיום“, וועלכער איז אַזוי געווען לעבעדיק אין סאַקאַלאָוו. (ער האָט אויך זיין גאַנץ לעבן געאַרבעט אויף אַ העברעיִשער ענ־ציקלאָפּעדיע, וועלכע זאָל אַרומנעמען אַלע געביטן פון קולטור, וויסנשאַפט, גע־שיכטע און פּאָליטיק. אין זיין הויז אין לאַנדאָן שטייען עטלעכע גרויסע שאַפעס פול מיט צענט־וויזנטער ענציקלאָפּעדיע־צעטלעך, און איד האָף אַז ווען ס'איז וועט די ייִדישע וועלט זען געדרוקט דאָס גרויסע לעבנסווערק פון סאַקאַלאָוו.) סאַקאַלאָוו האָט בטבע נישט געקענט און נישט געוואָלט זיך אָפּשליסן אין איין גייסטיק ווינקעלע, אין ליטעראַטור אָדער וויסנשאַפט. זיין אינטערעס איז געווען אַן אוניווערסאַליסטישער. אויך זיין ליטעראַרישע פּראָדוקציע האָט קיין גרע־נעצן נישט געהאַט. ער האָט נישט געהאַלטן, אַז דער סוושעט איז גוט און דער אַנדערער איז שלעכט. ס'איז נישט געווען קיין טעמע אין דער ייִדישער פאַרגאַנג־גענהייט און קעגנוואָרט, וועלכע ער האָט נישט געוואָלט און זיך נישט געפילט פאַרפליכטעט צו באַאַרבעטן. ער וואָלט נאָך פיל מער און ברייטער געשאַפּן, ווען ער וואָלט נישט געמוזט אָפּגעבן אין אַ משך פון אַ סך יאָרן זייער אַ גרויסן טייל פון זיין צייט פאַר אַקטועל־פּאָליטישער אַרבעט.

כמעט אין זעלבן טאָג אָדער מעת־לעת איז ביי אים רעכט געווען צו שרייבן צום יוביליי פון ר' נחמן בראַצלאָווער און וויקטאָר הוגאָ. וועגן פּאָליטישע שפּאַ־נונגען אין מיטלענדישן ים און די „פּראַטאַקאַלן פון די זקני־ציון“, וועגן אַרץ־ישראל־פּראָגן און קונסט־אויסשטעלונגען, וועגן שפּראַך־פּראָגן און דעם פאַרבאַט פון שחיטה. געוויינלעך פלעגט ער נישט אָנהייבן פון דער נייער גזירה פון היינ־טיקן פּוילן, נאָר פון אַלטע צייטן מיט זייערע אַלטע גזירות; וואָרעם, וואָס איז די נפּאָרמינה צווישן דעם צוואַנציקסטן און דרייצנטן יאָרהונדערט, אָדער צווישן פּוילן פון היינט און שפּאַניע און דייטשלאַנד פון מיטלאַלטער? סאַקאַלאָוו האָט נישט געוואָלט זיך אונטערוואַרפּן אונטער איין איינציקן געביט. ער האָט גע־שאַפּן ווי זיין ליטעראַרישער דראַג אָדער די גויט פון מאַמענט האָט דיקטירט,

פארלאנגט; 250 יאָר שפינאַזאַ — מוז מען שרייבן וועגן שפינאַזאַ; און אַז מען הייבט אָן צו שרייבן אַ פאַר אַרטיקלען און מען ווערט אַליין באַגייסטערט פון דער טעמע, און דאָס מאַטעריאַל זאַמלט זיך, און אין העברעיִש איז נאָך נישטאַ קיין גרויסע שפינאַזאַ־ליטעראַטור — ווערט פון די פאַר אַרטיקלען אַ דיקער ספר («ברוך שפינוזה ומנו»). אַט רעדן מענטשן אַזוי פיל פון חלוצים און חלוצות. ער אַליין מוז אויך טאָג און נאַכט ריידן וועגן דעם — אַבער דאָס אַלטע ייִדיש־פוילישע געטאָ האָט שוין אַמאָל געהאַט, און דווקא אויפן אַרט, אין פוילן, חלר צים; און אַזוי ווערט געשאַפן זיינע שייבע «חלוצי הגלות» (אין דער «התקופה») און ענלעכעס. אַט רעדט און שרייבט מען וועגן דער אַדער יענער פּערזענלעכ־קייט, ס'איז אַ יאַרצייט אַדער אַ יוביליי — אַבער סאַקאָלאָוו האָט זיי פּערזענ־לעך געקענט, און ס'הייבט זיך אָן אַ ריי פון זיכרונות, שמועסן און באַגעגענישן אַאָזװו. און אַז עס טרעפט אַ ליידיקע שעה און קיין ברענענדיק־אַקטועלע ענינים זיינען נישטאַ — זעצט זיך דער אַלטער סאַקאָלאָוו אַוועק און הויבט אָן צו זאָגן שירה, ווי אין די אַמאָליקע יונגע יאָרן, און עס אַנטשטייען פּאַעמעס און סתם לירישע ספּעקולאַציעס. ער האָט נישט געטראַכט וועגן דעם „געביט“ — נאָר וועגן זיין שאַפּנס־דראַנג.

דאָס האָט אַבער סאַקאָלאָוו דאָך אַ ביסל געשאַדט, סיי סוביעקטיוו סיי אַביעקטיוו, ד'ה סיי פאַר זיין שאַפּן סיי בנוגע זיין שטעלונג אין דער ליטעראַ־טור. דער עולם האָט בטבע מורא פאַר דעם ליטעראַרישן „וואַרען־הויז“ (אַדער ליטעראַרישן „וואַלקן־קראַצער“, ווי ביאָליק האָט אַמאָל אָנגערופן ס.). מען באַ־וונדערט זייער שטאַרק די „לעבעדיקע ענציקלאָפּעדיע“, אַבער די באַצונג צו איר איז נישט פריי פון געוויסע געפילן פון מיסטרויען.

פון צוויי זייטן איז דער דאָזיקער מיסטרויען זייער שטאַרק געווען. צוויי טיפן פון גייסטיקע שעפּער, אייגנטלעך זייער ווייט איינער פון אַנדערן און אַפילו קעגנערשיש, האָבן אַן ענלעכע באַצונג צו מענטשן אָן אַ געביט, אַדער צו מענטשן וועלכע אַרבעטן נישט אויף זייער געביט. דער איינער איז דער אַבסאָלוטער „שיינגייסט“ אַדער פּאַעטישער מענטש, און דער אַנדערער איז דער „טרוקע־נער“ באַגרענעצטער וויסנשאַפּטלער. דער נאָר־פּאַעט גלויבט אַפּט אַז די גאַנצע וועלט מוז זאָגן שירה, אַז די וועלט איז באַשאַפּן געוואָרן נאָר פאַר פּאַעזיע, און ווער ס'איז קיין פּאַעט נישט, איז בכלל קיין שאַפּנדיקער מענטש נישט. דער דאָזיקער נאָר־פּאַעט איז נישט שטענדיק אַזוי ראַדיקאַל אין זיין אורטייל, אַבער ער פאַרפּאַלט די דאָזיקע טענדענץ. פון דער אַנדער זייט, דער באַגרענעצטער געלערנטער האַלט אַז פּאַעזיע און קונסט זיינען סתם „קינדער־קראַנקייטן“ אַדער שפּילערייען. אין תּוך ליגט דער אמת נאָר אין וויסנשאַפּט, און דווקא אין דעם פּאָך, אין וועלכן ער אַרבעט, און גלויבט אַז ער האָט זייער פיל געשאַפּן — אַזוי אַז ער האָט אַ גרויסע מאָס פון ביטול אַפילו צו אַנדערע געביטן פון וויסנשאַפּט, וועלכע ער פאַרשטייט נישט און וועלכע זיינען ווייט פון אים. די ביידע זיינען אַזוי פאַרשידן, אַבער זיי האָבן אַ געמיינזאַמע האַלטונג צו אַלץ וואָס ליגט נישט אין זייערע אייגענע „פיר איילן“.

איך האַלט נישט אַז געביטל־אַזיקייט און נישט־ספּעציאַליסטנטום איז אַן אידעאַל. יעדע שטיקל אַרבעט וואָס אַ מענטש פּראָדוצירט, אין דער מאַטעריע־לעך אַדער גייסטיקער ספּערע, מוז רעפּרעזענטירן דאָס מאַקסימום פון זיין קענען און פון זיינע כּוחות. האַלב־וויסן איז געוויס ערגער ווי גאַרנישט וויסן. אַבער

איך בין נישט גענייגט צו מאַכן דאָס „געביט“ פאַר דעם איינציקן קריטעריום ביי דער אָפּשאַצונג פון אַ מענטשן און זיין ווערק. מ'דאַרף נישט שטענדיק פּרעגן: איז דאָס זיין געביט? נאָר: ווי איז דאָס ווערק? וואָס גיט אונדז דאָס? דאָס איז אַנטשיידנדיק. „אחוז בזה וגם מזה אל תנח ידיך“, סיי דאָס סיי יענץ. אַ ביסל פון דעם אַ ביסל פון יענעם — דאָס איז נישט מיין פּסוק. אַ מענטש מוז האָבן וואַרצלען אין איין וועלט. אָבער ס'איז קליינלעך און וויסנשאַפטלעך פּאַלש אַריינצולייגן אַלע מענטשן און אָפּמעסטן אין דעם סדום־בעטל פון „געביט“. דער גרויסער „שפּאַנישער אַדלער“, דער ר מ ב ם, האָט געהאַט דעם זעלבן אינטערעס און די זעלבע געניאַלע אינטוויזיע און שאַפּנסקראַפט סיי אין הלכות טומאה וטהרה, אין עירוב און קדוש החודש, אין שאלות פון קדושין און גטין, פון שותפות און ירושה אַז״ו. — און, פון דער אַנדער זייט, אין מעטאַפּיזישע פּראַגן פון מאַטעריע און פּאַרעם, פון אַריסטאָטעלישער פּילאָזאָפּיע און פון די העכסטע פּראַבלעמען בנוגע אַט, מענטש, וועלט אַז״ו. ר ב י ה ו ד ה ה ל ו י האָט געזונגען ים־ און ליבע־לידער און געשריבן דעם „כּוּזרי“. ר ב י ש ל מ ה ב ן ג ב י ר ו ל איז געווען אַ מענטש פון אַ שטאַרקער פּאַעטישער געשטאַלטונגס־קראַפט און אַ טיפּער מעטאַפּיזישער דענקער. מיר און די פעל־קער האָבן נאָך מער ביישפּילן פון אַזעלכע דערשיינונגען, און זיי זיינען נישט נאָר באַשרענקט אויף די צייטן פון מיטלאַלטער, כאַטש — ווי שוין געזאָגט — וואָס ווייטער אַלץ זעלטענער ווערן אַזעלכע קאָמבינאַציעס פון העטעראַגענע כּוחות אין איין פּערזענלעכקייט.

איך וויל חס ושלום נישט פאַרגלייכן סאַקאַלאָוו מיט איינער פון יענע פּערזענלעכקייטן. איך בין נישט קיין ליבהאַבער פון אַזעלכע היסטאָרישע פּאַר־גלייכן בכלל. זיי הינקען אַפּט, און זיינען נישט קיין מזל ברכה נישט פאַר דעם משל און נישט פאַר דעם נישמל, איך מיין אָבער צו זאָגן, אַז נישט יעדן שאַפּנ־דיקן מענטשן מעג מען מעסטן מיט דעם אַרשין פון „געביט“. עס זיינען געווען און עס וועלן שטענדיק זיין דענקער און קינסטלער, וועלכע וועלן זיך קיין מאָל נישט לייגן אין קיין שום סדום־בעטל, און אַפּילו נישט אין יענעם בעטל פון „ספּעציאַליסטנטום“.

7.

די טבע פון אַ גייסטיק־שאַפּנדיקן מענטשן איז צו מאַכן אַפּט, אַדער פון צייט צו צייט — אַ שטיקל חשבון־הנפש, מיט זיך אַליין אַדער מיט אַנדערע. אַן אינערלעכער דראַנג טרייבט אים זיך אַרומצוקוקן וווּ ער שטייט אין דער וועלט, מאַכן אַ סך־הכל פון זיין שאַפּן, זען וווּ ס'פעלט עפעס, דערגאַנצן און פאַרענדיקן אַנגעהויבענע פּראַגמענטן און טאַרזאָס, דאַרט צולייגן אַ ציגל, אַ ביסל איבער־פּוצן, אַפּשלייפּן, צוקלעפּן וווּ ס'ווייזט זיך אַרויס אַ שפּאַלט אין זיין בּנין. סאָ־קאַלאָוו אָבער האָט קיין סך חשבונות מיט זיך אַליין נישט געמאַכט. נישט גע־קוקט צוריק, נישט געצויגן די אונטערשטע שורה פון צענדליקער יאַרן לאַנגן שאַפּן, נישט געמאַכט קיין סך־הכל; ער האָט איבערגעלאָזן דעם חשבון און סך־הכל מאַכן פאַר אַנדערע, ער פּלעגט אַמאָל זאָגן זיין פּאַמיליע און פּריינט: אַ, ווען איך וועל אַוועקגיין, וועלן זיי זיך דעם קאַפּ צעברעכן ווי מײַך אײַנצוּרעדענען, ווי מײַך צו רובּריצירן, איך וועל זיין אַ שווערער ביסן פאַר

ז יי. ס'האָט אים אָבער גאַרנישט געקײמערט וואָס ער וועט זיין אַ גרויס פּראָ-בלעם פאַר די וועלכע וועלן קומען שפּעטער און פאַרווכן מאַכן זיין סך-הכל, זיין דעביט און קרעדיט, און פּעסטישטעלן זיין גײסטיקן באַלאַנס. ער איז אַזוי געווען פאַרטאָן אין זיין אייגענעם שאַפּן, און ס'איז געווען אַזוי פּיל צו טאָן אויף אַזוי פּיל געביטן; פון לערן-ביכער אין שפּראַכן און וויסנשאַפטן ביז פּאַעזיע, פון היסטאָרישע דערציילונגען ביז פּילאָלאָגישע אונטערזוכונגען, קהילות געשיכטע און ביאָגראַפיעס, פּאָליטישע איבערזיכטן און ליטעראַרישע פעליעטאַנען אַזו"וו. אַמאָל דאַכט זיך, אַזוי ווי סאַקאָלאָוו האָט פון אָנהייב ביזן סוף זיך אַלץ געראַנגלט און געזוכט די יעניקע ליטעראַרישע פּאַרעם, וועלכע פּאַסט פאַר אים אַמבעסטן אין וועלכער ער וואָלט געקענט געפּינען דעם צוגעפּאַסטסטן אויסדרוק פאַר זיין גײסט טיקן און ליטעראַרישן מהות. אָבער אין אמתן איז דאָס געווען נישט אַ בלינדע אַרומזוכעניש פון אַ פּאַסנדן געביט. און געביטן פּאַסן פאַר אים, אַז ער קען דאָ און דאָרט, אומעטום אַנטפּלעקן וועלכע ס'איז זייט פון זיין גײסטיקער פּי-זאָנאַמיע.

אודאי, נישט אַלץ וואָס ער האָט געשאַפּן האָט דעם זעלבן ווערט און ניוואַ. זיין גאַנץ לעבנסווערק איז אַ מין לאַנגע לייטער מיט זייער פּיל שטופּעס. ס'זײַ-בען געוויינלעך פאַראַן העכערע און גידעריקערע טרעפּ. זיינע לייסטונגען זיינען נישט אויף אַלע געביטן פון זעלבן שניט, נישט פון זעלבן הויך. אַלס ג א נ צ ע דערשיינט געהערט ער טאַקע מער דער ג א נ צ ע ר העברעיִשער ליטעראַ-טור ווי דעם אַדער יענעם איינצלאַגעביט. ער איז געווען און וועט בלייבן דער גרויסער רעפּרעזענטאַנט פון דעם העברעיִשן שרייבער פון די לעצטע דריי דורות א ל ס א ז ע ל כ ע ר, בכלל.

ער איז נישט געווען קיין שבת-יום טובדיקער שרייבער, נאָר אַ „שוואַרצער אַרבעטער“ אין דער העברעיִשער (און ייִדישער) ליטעראַטור און פרעסע. וואָס סאַקאָלאָוו האָט באַטייט פאַר דער העברעיִשער ליטעראַטור, נישט נאָר פאַר דער טאַג־פרעסע אַליין, קען זיך אונדזער יוגנט פון היינטיקן דור קוים פאַרשטעלן. וואָס פאַר אַ גרויסע השפּעה די „הצפּירה“ האָט געהאַט אויף דער יוגנט פון די 80-ער יאָרן פון פּאַריקן יאַרהונדערט, האָבן מיר געהערט אויך פון ביאַליקן (אי-בעך „המליץ, הצפּירה און די פּאַרב פון פּאַפּיר“) און מיר האָבן נאָך אַ סך מער קוועלן פאַר דעם. די צאָל פון זיינע לעזער זיינען געווען — אויך אויסער די גרענעצן פון רוסלאַנד — אַן שום גוזמא צענדליקער, צענדליקער טויזנטער. (מיר האָט סאַקאָלאָוו אַמאָל דערציילט, אַז זיין „האַסיף“ האָט געהאַט 18,000 אַבאָ-נענטן — באמת כמעט אַן אַסטראָנאָמישע ציפּער פאַר היינטיקע צייטן. איך ווייס נישט אויב אַלע צענטראַלע העברעיִשע און ייִדישע זשורנאַלן — אַ חוץ די טאַג-צײַטונגען — פון היינט צוזאַמען האָבן אַפּילו אַ גרויסן טייל פון דער צאָל פון די „האַסיף“-אַבאָנענטן). מיט איבער דרייסיק יאָר צוריק האָט אַ העברעיִשער קריטיקער אויסגערעכנט, אַז סאַקאָלאָוו האָט מקריב געווען פאַר דער העברעיִשער ליטעראַטור אַן ערך 9,000 טעג (ער האָט פּאַרגעסן צו רעכענען די נעכט...), רעכנט נאָך צו די לעצטע 30 יאָר פון זיין לעבן, וועט איר זען ווי ווייניק פון די קלאַסיקער פון אונדזער ליטעראַטור קענען זיך פּאַרגלייכן מיט אים. ווי ווייניק האָבן אויפּצוווייזן אַזאַ לאַנגן „רעקאָרד“ פון אַרבעט — און אויך „שוואַרצע אַרבעט“ — אין דער ספּערע פון ליטעראַטור. ער האָט פּיל, פּיל יאָרן געטראָגן אויף זיינע פּלייצעס. אַליין, די גאַנצע משא פון העברעיִשער פרעסע בפרט און

פּעריאָדישער ליטעראַטור בכלל. ער האָט אַרײַנגעפּרעסט דאָס טאַג־טעגלעכע לעבן אין העברעיִשע פּאַרמען — וואָס פאַר אַ שווערע אויפגאַבע! זײַן פּעדער האָט זיך אָפּגעענטפּערט אויף יעדן ווינטל, וועלכער האָט געבלאַזן אין דער ייִדי־שער אַדער אַלגעמײנער וועלט. איבער פּערציק יאָר. ביז צו דער מילחמה, האָט ער טעגלעך געזאָרגט פאַר דער גײסטיקער שפּײז פון דער העברעיִשער און ייִדי־שער לעזער־וועלט. ער האָט זײ אויפגעקלערט, געשאַרפט זײער פאַרשטאַנד, פאַר־בעסערט זײער געשמאַק, זײַן וויץ האָט זײ געוועקט, זײַן לומדות האָט זײ אַנט־ציקט, זײנע רײזע־באַשרײבונגען האָבן — ווי איך האָב שוין דערמאָנט — גע־עפנט זײנע לעזער וועלטן און לענדער. וועלכע זײנען געווען פאַר זײ מער נישט ווי אַבסטראַקטע באַגריפֿן. מיט זײנע אויגן האָבן זײ אָנגעהויבן קוקן און זען אַלץ פון וואָס זײ האָבן פּרױער גאַרנישט געוואָסט. ער האָט זײ געמאַכט פאַר „וועלט־בירגער“. אין די פאַרוואַרפנטע קלײנע פּוילישע שטעטלעך פון פאַר דער מיל־חמה האָט סאַקאַלאָוו טאַג־טעגלעך פאַרשפּרײט „וועלט“, אײראָפּע אַאָז״ו.

ער האָט נישט נאָר געשעפּט פון זײַן אײגענעם קוואַל און פון פּרעמדע קוואַלן וועלכע ער פלעגט, אַ דאַנק זײַן גרויסער אויפנעם־קראַפט, פאַרשלונגען און פאַרבונדן מיט זײַן אײגענעם שאַפֿן — ער האָט אויך זײער פּיל אַרײַנגעפּירט אין דער ליטעראַטור אַלס אַ י ב ע ר ז ע צ ע ר, כאַטש ער האָט זיך נישט שטענדיק טרײ אַדער שקלאַפּיש געהאַלטן אָן אַריגינאַל; אָבער איבערזעצן איז דאָך לײדער מער „קונסט“ ווי וויסנשאַפט. די גאַנצע טאַג־טעגלעכע אַרבעט האָט סאַקאַלאָוו נישט געשטערט צו פאַרגעסן די „חיי־שעה“ און קלערן וועגן אַ סך פּראַבלעמען פון „חיי־עולם“. דער מיטלפונקט פון זײַן אינטערעס איז נישט גע־ווען דער ייִדישער טאַג. נאָר די ק א ג נ י נ ו י ט ע ט פון דער ייִדישער גע־שיכטע. ער איז טאַקע געווען אײנער פון די ערשטע וועלכער האָט אָנערטענט דעם גרויסן ווערט פון דער פאַרשונג אויף דעם געביט פון מ א ד ע ר נ ע ר ייִדישער געשיכטע. ער האָט זיך אַליין פּיל באַשעפּטיקט מיט פאַרשן און אַפ־שרײבן פון פּי נ ק ס י ם פון ייִדישע קהילות אין פּוילן. און ער האָט אויך דערמוטיקט פּיל יונגע פאַרשער צו אַרבעטן אויף דעם דאָזיקן געביט (און אין זײַן אַ ר כ י ו ו אין לאַנדאָן ליגט נאָך אַ סך מאַטעריאַל פון דעם סאַרט). ווי בכלל זײַן באַצונג צו יונגע שרײבער איז געווען אָן אויסערגעוויינלעך הילפּס־גרייטע און דערמוטיקנדיקע (זע צ. ב. מיכה יוסף בערדיטשעוואַסקי ווערטער־וועגן דעם. פּיל פון אונדזערע שריפט־שטעלער וועלכע לעבן נאָך, וואָלטן געקענט נאָך מער דערציילן וועגן סאַקאַלאָוו פאַרשטענדעניש און מאַראַלישער הילף פאַר יונגע שרײבער און קינסטלער). ער, וועלכער האָט אָנגעהויבן צו איבערזעצן ג ר ע ץ אויף העברעיִש, האָט געוואָסט ווי דער קלאַסיקער פון ייִדישער היס־טאָריאָגראַפּיע איז געווען ווייט פון אמתער פאַרשטענדעניש פון דעם אַזוי געריר־פענעם „אַסט־אײראָפּעישן ייִדנטום“ און זײַן גײסטיקער באַוועגונג. סאַקאַלאָוו האָט געהאַט וויסנשאַפטלעכע אַמביציעס צו דערגאַנצן דאָס וואָס האָט געפּעלט אין דער אַפּיציעלער ייִדישער היסטאָריאָגראַפּיע וועלכע איז אַנטשטאַנען אין מערבֿ־אײראָפּע. גרעצס גרויסער יורש, ש מ ע ו ן ד ו ב נ א ו ו, האָט צו סאַקאַלאָוו 70־יאָריקן יוביליי דערציילט וועגן זײַן ערשטער באַגעגעניש מיט סאַקאַלאָוו אין יאָר 1888. ווי אַזוי דער דאָזיקער „אײראָפּעער“ איז געווען באַ־האָונט אין פּראַגן פון דער געשיכטע פון חסידים. איך וויל מיך דאָ נישט אַפ־שטעלן אויף זײַן באַלערנדיקן ווערק וועגן ש פ י נ א ז א. אין וועלכן ס'איז

געזאמלט זייער פיל וויכטיקער מאַטעריאַל פון דעם אַלגעמיינעם און קולטורעלן עצם פון די ספרדישע און האַלענדישע יידן פון שפינאָזאַס צייטן אַזױ. אײך האַלט, אַז סאַקאַלאָווס לעבן און שאַפן איז געווען אַזױ פּילפאַרביק און דערפאַלג-רייך, אַז ער קען אויסקומען אַן דער קרוין פון אַ פאַך-פּילאַזאָף. סוף כל סוף איז שפינאָזאַ אַ גאַנץ אַנדער ענין, אַ זאָך פאַר מענטשן וועלכע זיינען זיך „ממית“ אין די אַרבע אמות פון פּילאַזאָפּיע. סאַקאַלאָווס שווער-געוויכט און הויפט-אינ-טערעסן זיינען אָבער געלעגן אויף אַנדערע געביטן, און דאָרט איז ער געווען פּירנד און צענטראַל, דאָרט איז געווען הויפטזאַכלעך קאַנצענטרירט זיין גייס-טיקער מהות און זיין אייגענער שאַפן.

.8

מען מעג זיך באַציען צו זיין „פּילאָסאָפּיע“ ווי מען וויל, אָבער מען מוז איינזען. אַז סאַקאַלאָוו האָט שטענדיק אַרויסגעוויזן אַ גרויסן אינטערעס און פאַרשטענדעניש פאַר סאַציאַלאַגיאַלישע און פּסיכאָלאַגיאַלישע פּראָבלעמען. אַלס אַ מענטש, וועלכער האָט געלעבט אין פאַרשיידענע וועלטן, גערעדט און געשריבן אין פאַרשיידענע שפּראַכן, זייער פּיל אַרומגעפאַרן איז דער וועלט — האָט זיך ביי אים אויסגעאַרבעט זייער אַ שאַרפּער קוק פאַר פאַר-גלייכנדיקער פּסיכאָלאַגיאַלישע און אינדיווידומען-און נאַציאָנאַלע גרופּעס.

דעריבער קען זיין, אַז איינע פון זיינע שענסטע ליטעראַרישע ווערק וועלן בלייבן זיינע „אישׁים“, ד״ה: די סקיצן פון פּערזאָנען, מענטשן. דער צווייט פון מאַדערנער ביאָגראַפּישער ליטעראַטור איז אַ ביסל פאַרזאַכלעסיקט אין העברעיִש. סאַקאַלאָוו האָט דאָ אַריינגעבראַכט אַ נייעם טאָן, אַן אוממיטל-באַרע באַציונג צווישן דעם ביאָגראַף (נישט אין ענגערן זין פון וואָרט) און דער סקיצירטער פּערזענלעכקייט. דאָס איז אַ באַזונדערס דירעקטער צוגאַנג, „פנים אל פנים“, דאָס איז איינגטלעך נישט קיין אַפּיצייעלע אָדער געוויינלעכע ביאָגראַפּיע. דאָ זיינען נישטאָ קיין דאַקומענטן, באַווייזן, אויספירלעכע שילדע-רונגען פון די אַביעקטיווע באַדינגונגען אונטער וועלכע די „אישׁים“ זיינען אויפ-געוואַקסן און געוואָרן וואָס זיי זיינען געוואָרן. ניין, דאָס איז נישט ביאָגראַפּיע. אָבער, דאָס איז אַפט מער ווי ביאָגראַפּיע. אַ פאַר ליניעס אין איר האָט אַ פאַר-טיקן בילד. עטלעכע שטריכן — און איר זעט דעם לעבעדיקן מענטשן. אַ פאַר שמועסן מיט דער געשילדערטער פּערזענלעכקייט — און זיין גאַנצע וועלט-אַנ-שווינג ליגט פאַר אייך אָפּן. סאַקאַלאָוו רעדוואַירט זיינע „מענטשן“ אויף איין פּינטעלע. ער גיט נאָר זייער תּמצית, קווינטענץ; דאָס איז אַ באַזונדערס אינ-טערעסאַנטער „קיצור“ פון פּערזענלעכקייטן, און אין דעם דאָזיקן „קיצור“ לעבט די גאַנצע פּערזענלעכקייט.

אַט לייצענט, למשל, די סקיצע פון דעם „נדיב הידוע“, באַראָן עֶד-מאַנדראַטשילד, וועלכער האָט הערצלעך אַמאַל געזאָגט, אַז ער גלייבט נישט אין מאַסן-קאַלאָניאַזאַציע אין ארץ-ישראל, אַז דער גאַנצער ציוניזם וועט זיך ענדיקן מיט אַרייברענגען פון 150.000 שוואַרערס אין ארץ-ישראל אַזױ, וועלכער האָט אָבער די גרעסטע פאַרדינסטן פאַר דעם אויפבו-י פון נייעם ארץ-ישראל. סאַקאַלאָוו הייבט נישט אָן גלייך מיט דעם באַראָן ראָט-שילד. ער וואָרפט צו ערשט אַן אויג אויף זיין סביבה, אויף זיינע משרתים און

יוצר־משרתים, אויף זיין ביוראָ, זיין גרויסן פּאַלאַץ מיט די ווונדערבאַרע רובענס־סעס, און נאָך אַ ריי הקדמות און שטריכן און דרך־אגבדיקע באַמערקונגען. גיט סאַקאַלאָו אין אַ פּאַר שורות אַ שילדערונג וועלכע אַנטפלעקט פּאַר אונדז די לייזונג צום פּראַבלעם וואָס הייסט „הנדיב הידוע“.

9

„הונדערטער מאָל — שרייבט סאַקאַלאָו — בין איך געזעסן פּאַר אים. ווי ער יצט צוגעשפּאַרט אויף דער סאַפּע, צווישן די ווייכע, לייכטע און פּאַרשיידנ־פּאַרביקע קישנס און טעפּיכער, און וואָס מיר זאָלן נישט רעדן, אַלע שטראַמען פירן צום ים פון ארץ־ישׂראל... און פּלוצלינג מאַכט ער דעם איינדרוק פון אַ לערער, וועלכער עקזאַמינירט זיין תּלמיד: ווי ווייט איז פון חיפה ביז זכרון יעקב? — אַזוי פיל און אַזוי פיל. — אָבער דאָס איז נישט גענוי. „זשאָן, ברענג דעם גרויסן אַטלאַס!“ זשאָן שפּרינגט ווי אַ פּייל פון ביקס, לייגט אַוועק דעם קאַ־לאַסאַלן אַטלאַס אויף דער ערד, ווייל די שטולן זיינען צו קליין פּאַר אים, און דער אַלטער לייגט זיך אַוועק אויף דער ערד, און איך זען מיך מיט די פיס ווי אַ טערק זיצט. ביידע זיצן מיר איבערגעבויגן איבער דער קאַרטע פון ארץ־ישׂראל. און ווען דער אַלטער קוקט אין דער קאַרטע פון ארץ־ישׂראל, איז אַלץ אַרום אים בטל ומבוטל, די וועלט קען חרוב ווערן, די טעלעפּאָנען קענען משוגע ווערן קלינגענדיק, מען קען קלינגען און רופן צום עסן, ס'קענען געסט קומען און אַנ־קלאַפּן אַן דער טיר, ס'מעגן זיין די מלכי־מזרח ומערב — אַלץ גאַרנישט. זשאָן ווייסט, אַז דער באַלעבאַס איז פּאַרוונקען אין אַטלאַס, און אַלע פון ראַטשילדס בני־בית ווייסן וואָס דאָס הייסט: „זשאָן ברענג דעם גרויסן אַטלאַס!“

„יעדעס מאָל — זאָגט סאַקאַלאָו ווייטער — ווען איך האָב דאָס געזען, האָב איך מיך דערמאָנט דעם מאמר חז"ל: „אלמלי זכו, ניתנו להם רק חמשה חומשי תורה וספר יהושע“ (ווען יידן וואַלטן זוכה געווען, וואַלט מען זיי געגעבן נאָר די פינף חומשים און דער ספר יהושע). פּאַרוואָס האָט מען צוגעלייגט דעם ספר יהושע? ווייל מיט די חמשה חומשי תורה אַליין קען מען ארץ־ישׂראל נישט קענען, די גרענעצן פון ארץ־ישׂראל זיינען אַנגעגעבן נאָר אין ספר יהושע. דער דאָזיקער גרויסער געאָגראַפּישער אַטלאַס, דאָס איז דער ספר יהושע פון באַראָן ראַטשילד!“

דאָס איז אַ זייער כאַראַקטעריסטישער קוק פון סאַקאַלאָו. אויך אין פּאַרי־זער סאַלאָן פון ראַטשילדס לעבט ער אין דער וועלט פון אַלטן מדרש. ווער האָט געקאָנט, אַזוי ווי סאַקאַלאָו, קאָמבינירן אַזעלכע צוויי ווייטע זאַכן ווי דעם ספר יהושע מיט ראַטשילדס אַטלאַס אין איין שטריך, און דער ספר יהושע ווערט אַזוי ניי, יונג און מאַדערן; אַ בוך פון אַ ייִדיש־פּראַנצויזישן באַראָן פון 20סטן יאָר־הונדערט. פון דער אַנדערער זייט, ווערט ראַטשילד אַ ייד פון יהושעס צייטן, איינער פון די, וועלכע זיינען געשטאַנען און האָבן געבלאַזן שופּר ביי יריחו, וועלכע האָבן פּאַרהאַנדלט מיט די כיטרע גבעונים און זיי געמאַכט פּאַר „חוטבי עצים ושואבי מים“, אַאָזװװ. דער ספר יהושע און דער מאַדערנער אַטלאַס ווערן איינס.

וואָס איז נוגע דעם „נדיב הידוע“ אַליין, דוכט מיר, אַז מיט דעם בילד און אויסרוף פון: „זשאָן, ברענג דעם גרויסן אַטלאַס!“ — האָט סאַקאַלאָו תּופּס געווען דעם מהות פון יענעם לעגענדאַרן ייִדישן פּילאַנטראָפּ מער ווי אַלע אַנ־

דערע ביאגראפן. זשאן און דער אטלאס וועלן שוין קיינמאל נישט סעפארירט ווערן פון „הנדיב הידוע“. אדער, א צווייטע אילוסטראציע, ווען סאקאלאוו שיל-דערט דעם באראן ראטשילדס שנאה צו משומדים. דער באראן האט גערעדט א קלאסישן פראנצויזיש (ווי אלע אסימילירטע אינטעליגענטע יידן רעדן דעם שענסטן דייטש אין דייטשלאנד, דעם בעסטן פראנצויזיש אין פראנקרייך אאז"וו). ער האט ווייניק דייטש געקאנט און יידיש גאר נישט. אבער בעת ער פלעגט רעדן פון געשמדטע יידן, פלעגט ער נישט באנוצן און פראנצויזישע ווארט Bapte נאר דווקא דאס ווארט: „געשמדט“. און — דערציילט סאקאלאוו — ס'איז געווען כדאי צו הערן וויפל פאראכטונג און עקל (סאקאלאוו באנוצט דא: מאוס, געול, שקוף, תעוב, — א ביסל צופיל איבערצוועצן אויף יידיש) עס זיינען געלעגן אין דעם דאזיקן אייסדרוק. אלע פראנקפורט-אם-מיין פון מיטאלטער און אלע אנדערע יידישע געטאס האבן געלאזט הערן זייער עכא ווען דער באראן פלעגט זאגן „געשמדט“ אין זיין פארזייער פאלאץ. די גאנצע רויקייט און דזשענטלמענישקייט, די גאנצע ווירדע און פארפומעריע פון די גע-וואלדיקע סאלאנען — זיינען פארשוונדן, נישטא. און פאר אונדז האט זיך אוועקגעשטעלט דער יידישער „ניין“, ווי א טורעם הויך ביזן הימל, גאנץ אויפ-גערעגט און ציטערדיק — דאס אפוארפן פון שמד. דאס איז א זעלישע דער-שיטערונג פארגליווערט און קאנדענסירט אין איין ווארט, אן דונערן און בליצן. דער יידישער כעס, וועלכער איז אנגעקליבן געווארן אין בלוט פון דורות, ווי א לאוינע אין די טיפענישן פון א וולקאן, פון וועלכן עס ברעכט אויס די שטי-מונג פון תקופות.

אדער, למשל, קוקט דורך די סקיצע וועגן פראפעסאר יוסף הלו, באארימטער אויטאריטעט וועגן דער שפראך פון די באבילאניער און פון ביבל-וויסנשאפט, דער ערשטער, וועלכער האט באארבעט די ליטעראטור פון די פאל-לאשן, א גרויסער גאון און — אפשר טאקע דווקא צוליב דעם — א מערקוויר-דיקער מענטש. שרייבט אויך דווקא העברעישישע שירים, ער, פראפעסאר לוי, האט געהאט א שארפן ברפלוגתא. א פערזענלעך און וויסנשאפטלעך אפא-נענט, זשולאפערט, דער גרינדער פון דער סארבאנע. ביידע יידן, ביידע גאונים און תלמידי חכמים, ביידע ארבעטן אין א נישטיידישער אינס-טיטוציע — אלא, זעלבסטפארשטענדלעך, זיינען זיי געווען דע-שונאים, זיך אומאויפהערלעך באקעמפט, געביסן און געשטאכן איינער דעם אנדערן אויף טריט און שריט. (נישט אומזיסט האבן אונדזערע חכמים פארגליכן דאס בייסן פון תלמידי חכמים מיט א ביס פון א שלאנג און אן עקדיש...) סאקאלאוו דער-ציילט א רייע עפיזאדן און אנעקדאטן פון דעם קאמף צווישן דעם גרויסן עגיפ-טאלאג און אראביסט און דעם גרויסן אסיריאלאג, און צום סוף קומט א ווי-דערבארע ווענדונג: דער קאמף צווישן דעם עגיפטאלאג און אסיריאלאג ווערט אריבערגעטראגן אויף א גאנץ אנדערן היסטארישן שטח, דאס איז די מילחמה צווישן א שור און מצרים. דער אלטער קאמף פון צוויי אלטע פעלקער און אימפעריעס, וועלכע זיינען שוין לאנג פארשוונדן פון דער סצענע פון דער געשיכטע, ווערט פונדאסניי אויפגעפלאקערט אין 19טן יארהונדערט אין דער פארזייער סארבאנע. און פירן טוען די דאזיקע היסטארישע מילחמה צוויי יידן, צוויי יידישע תלמידי חכמים!...

איך וואלט געקענט אנפירן נאך זייער ענלעכע אילוסטראציעס פאר דעם

דאזיקן סאקאלאָווישן זשאַנר — אָבער עס וועט ווערן אַ ביסל צו לאַנג, און די דערמאָנטע ביישפּילן זיינען זייער כאַראַקטעריסטיש, כאַטש זיי שעפּן נישט אויס די רייכקייט און פּילפּאַרביקייט פון יענע סקיצן. און ווי ברייט איז אויך זייער קרייז. פון שטאַרק פּאַרשיידענע וועלטן רעקרוטירן זיך סאָקאלאָווס „אישים“ — אויך דער פּרט ווייזט ווי ברייט ס'איז געווען זיין קוק, ווי אַלט און ניי האַבן זיך געטראָפּן אין זיין אייגענער ספּערע. אין יענע כאַראַקטעריסטיקעס גיט סאָ-קאלאָו אַ מין לעצטע אָפּרעכענונג מיט לעבעדיקע און טויטע, מיט פּריינד און קעגנער, מיט מענטשן פון גייסט און פון פּראַקטיש-פּאַליטישן לעבן, מיט אַ סך פון זיי זיינען געווען פּאַרבונדן טיילן פון זיין אייגענעם לעבן און שאַפּן. אַנדערע זיינען געווען צופּעליקע אָדער צייטווייליקע פּערזענלעכע באַקאַנטשאַפּטן. פון איין זייט, ווערן דאָ פּאַרטערטירט חיים זעליק סלאַנימסקי, שלמה בובער, אליעזר צווייפּעל, באַרנשטיין. פּרישמאַן, פּרץ, בן יהודה, אדם רעם, ר' צבי-הירש קאַלי-שער, ביאַליק, פּאָנסקער, הערצל. און פון דער אַנדערער זייט: וואַמבערי, בערג-סאָן, אַלעקסאַנדער, אַצאַרוס, עמיל און וואַלטער ראַטענוי, בראַנדעס, ריינאָך, אַסקאַר שטרויס, אַרטום (קאַמרס רעכטע האַנט ביי דער באַפּריינג פון איטאַליע, און, דרד-אב, לערנען מיר דאָ אויך אַ רייע וויכטיקע פּרטים איבער די יידן אין איטאַליע בכלל) און פּיל אַנדערע פּערזענלעכקייטן.

אַנגעהויבן האָט סאָקאלאָו מיט זיינע „אישים“ לאַנג פּאַר דער מילחמה (און עס קען זיין, נישט אומבאַאיינפלוסט פון מאַקסימיליאַן האַר-דענס (קעפּפּע), אַ בוך, וואָס האָט געמאַכט אַ שטאַרקן רושם אויף דער וועלט, אויך אַ חוץ דייטשלאַנד), און ביז צו זיין לעצטן לעבנס-טאַג האָט ער ווייטער געשפּונען די פעדימער פון זיינע „אישים“. אין זיין ליטעראַרישער ירושה ליגן נאָך אַ רייע פּראַגמענטן פון דעם זעלבן זשאַנער, און איך האָף, אַז זיי וועלן נאָך פּאַרעפּנטלעכט ווערן. דאָ, אין די „אישים“. האָט סאָקאלאָו געפּונען זיין סטיל, זיין נוסח, דעם באַדן אונטער די פּיס, אויך אַ פעלד וווּ מען קען זיך ריכטיק אויס-שפּרייטן. דאָ האָט ער געקענט ברענגען צום פּולן אַליסדרוק די ברייטקייט פון זיין האַרזיאַנט, זיין קולטיווירטן צוגאַנג צו מענטשן בכלל, זיין טאַלעראַנץ, זיין אַנטיילנעמען אין גורל פון די געפּאַלענע, פון די, וועלכע זיינען נישט דערגאַנגען ביזן סוף, זיין סקעפּסיס איבער די גדולים און באַזיגער פון לעבן. די גרויסע דערשיינען דאָ אַפּט אַ ביסל קלענער ווי זיי גלייבן, און די קלענערע אַ ביסל גרעסער. איבער די „אישים“ שוועבט די באַזונדערס-ניאָנאַסירטע סאָקאלאָו-איראַניע: זי בייסט נישט, זי איז נישט גראַב; זי גלעט. זי טרייסט אַפּט, זי איז אַנטי-פּאַטעטיש, און וווּ ער ווערט פּאַטעטיש — דערמאַנט ער זיך גלייך אַן זיין איראַניע, און ער גייט אַריבער אין אַן אַנדער טאַן. עס איז אויך אַינטערעסאַנט צו באַאָבאַכטן ווי אַזוי ער אינטערעסירט זיך מיט די קליינע אָנהייבן פון די גרויסע מענטשן, מיט דעם מזרח-איראַפּעישן מקור פון די מערב-איראַפּעישע גדולים, מיט דעם שפּונג פון די געשילדערטע פון וועלט צו וועלט, מיט זייער דואַליזם און זוכן אַ האַרמאָנישן אויסוועג.

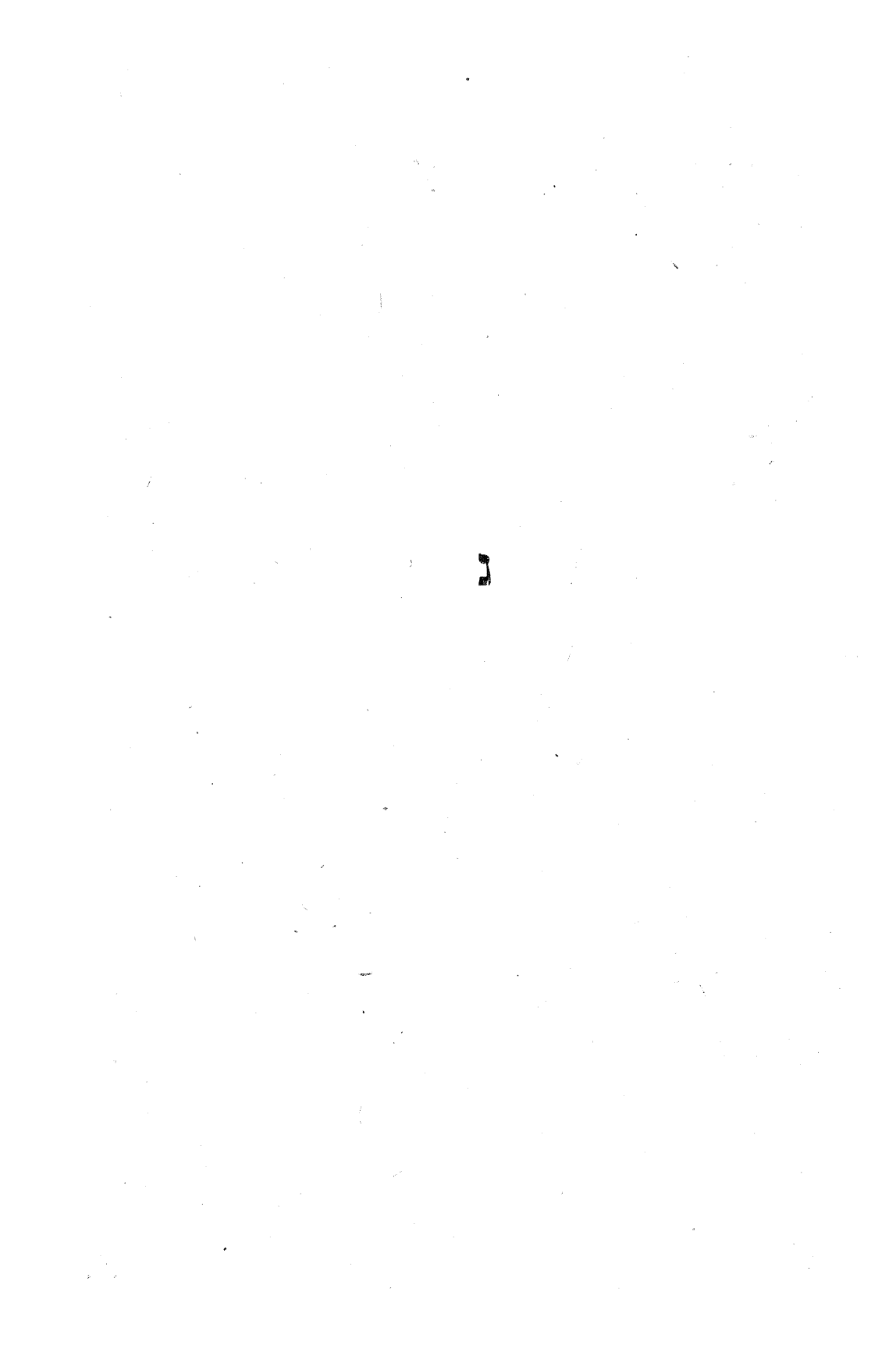
ווייל איז דעם, וואָס ער האָט זוכה געווען צו זיין אַ „איש“, אַ מענטש, ביי סאָקאלאָוו. זיין געשטאַלט וועט לאַנג לעבן אין דער העברעישער ליטעראַטור. דאָס זיינען ליטעראַרישע דענקמעלער, וועלכע וועלן אַזוי לייכט נישט פּאַר-טושט אָדער אַרונטערגעריסן ווערן. אַוודאי, מען קען זאָגן, אַז דער גאַנצער קוק אויף די „אישים“ איז אַ סובייעקטיווער, ער האָט געזען אַ סך שטריכן

צולעבעדיק, און אנדערע האָט ער געשטעלט אָן אַ זייט אָדער אין אַ שאַטן — יא, אָבער דאָס איז אַ גרויסער און ברייטער קוק פון אַ שטאַרקן, גייסטיקן שע-
פער, וועלכער האָט באַזעסן אַ שטאַרקע ליטעראַרישע פּאַטענץ פון אַ גרויסן בעל-
יכולת, אַ מענטש מיט אַ שאַרף אויג און מיט אַ שטאַרקער און עלאַסטישער
אויסדרוק־קראַפט, פול מיט פיינע ניואַנסירונגען און טושירונג, און אויך מיט
גרויס פאַרשטענדעניש און רעספעקט פאַר זיינע „מענטשן“.

פאַרטיפט מען זיך אַ ביסל־מער אין סאַקאַלאָווס „אישים“, זעט מען, אַז זיי
גיבן מער ווי אימפרעסיעס און שילדערונגען פון דער אָדער יענער פּערזענלעכ-
קייט. דאָן זעט מען אויך, אַז דאָ און דאָרט זיצט דער שילדערער אַלס מאַדעל
פאַר זיינע געשילדערטע. אָפט דוכט זיך, אַז אַלע די דאָזיקע „אישים“ דערציילן
פון לעבן און שאַפן, פון דערגרייכונגען און מיסדערפאַלגן פון אַ יי נ א י י נ צ י ק ן
„ א י ש “, און דאָס איז נחום סאַקאַלאָוו גופא. אַזוי
ווי דער שרייבער פון די „אישים“ האָט זיך אַליין פאַרטיילט און אַריינגעלייגט
אַ שטיק פון זיין מהות און נשמה אין דעם אָדער יענעם „איש“, דער דאָזיקער
מאַמענט מאַכט די „אישים“ נאָך אינטערעסאַנטער און ווערטפולער ווי זיי זיי-
נען אָן און פאַר זיך. זיי זניינען אַ גוטע הקדמה צו סאַקאַלאָווס שאַפן, און אין
דערזעלבער צייט אויך אַ שיינער סיום פון זעכציק יאָר שאַפן און קעמפן.

„צוקונפט“, אין די נומערן: סעפטעמבער, אָקטאָבער,

נאָוועמבער און דעצעמבער 1938.

די פראבלעמאטיק פון באגריף גלות

-1-

איינער פון די צענטראלע מאטיוון פון יידישן לעבן, פילן און טראכטן, כמעט פון נאציאנאלן ששית ימי בראשית אָן, איז ג ל ו ת : גלות און זיין אָנטיטעז גאולה. נביאים, בעלי-הלכה און בעלי-אגדה, ראציאנאליסטן און מיסטיקערס האָבן זיך געראנגלט מיט דעם דאָזיקן "גלות" ווי אַ פאַקט און אַן אידיע — יעדערער אויף זיין אופן און אין דעם לבוש פון זיין צייט. די אַנטוויקלונג פון גלות-באגריף אין יידישן טראַכטן און פון דער גלות-איבערלעבונג אין ייִדנטום פון חורבן בית-ראשון אַן דורך דעם מיטלאַלטער ביז נאָך דער השכלה-צייט איז אַ טעמע פאַר זיך. היינטיקס מאָל בין איך נישט-מער אויסן ווי צו געבן אַ קרייטישן אַנאַליז פון באַגריף גלות, ווי ער שטעלט זיך אין געוויסע מאַדערנע ייִדישע אידעאָלאָגיעס. ס'רעדט זיך דאָ וועגן דעם דאָזיקן באַגריף ביי פאַרשידענע ציר-ניסטישע ריכטונגען; נאָר אַ טייל מאַמענטן קען מען געפינען אויך אין דער אַלגעמיינער ייִדישער, נישט-ציוניסטישער און אַפילו אַנטי-ציוניסטישער געדאַנקען-וועלט.

דאָס אַלטע טראַדיציאָנעלע ייִדנטום האָט געהאַט (און האָט נאָך) אַ סקאַלע אַבסאָלוטע ווערטן, אויפגעבויט אויף דעם טאַטאַליזירנדיקן דרייעק: ג ל ו י ב ן — ז י נ ד (און ווי אַ רעזולטאַט: י ס ו ר י ם) — ת ש ו ב ה און ג א ו ל ה. אַלץ איז געווען אַזוי קלאַר און פאַרשטענדלעך, אַלע צרות און יסורים זיינען געקומען „מפני חטאינו“, יעדער טאַגטעגלעכער דורכפאַל אין דער לעבנס-ספּערע פון יחיד און ציבור איז געווען פשוט „בעוונותינו הרבים“. דער דאָזיקער באַגריף פון עיון האָט געהאַט פאַרשידענע ניואַנסן אין פאַרשידענע פע-ריאָדן פון דער ייִדישער געשיכטע. דאָס זינד-געפיל און די זינד-איבערלעבונג — און אַלץ וואָס איז מיט דעם פאַרבונדן — האָט זיך שטאַרק געביטן פון מירח צו מערב, פון מיטלאַלטער צו דער נייער צייט; ס'איז געווען גאַנץ פאַרשידן — אַפט אויך פ ר י נ צ י פ י ע ל אַנדערש — ביי ראַציאָנאליסטן ווי ביי מיסטיקערס, ביי אַלטע „רעאַליסטיקערס“ איידער ביי אינעווייניק צענטרירטע ייִדישע מענטשן. אָבער אַזוי צי אַזוי ניואַנסירט, דער צד-השווה פון זיי אַלעמען איז דאָס וואָס זיי האָבן אַלע געהאַט איין אַקסאַם: ב ע ו ו נ ו ת י נ ו ה ר - ב י ם. אין טיפּסטן תוך אַריין איז עס דאָך סוף-כל-סוף געווען דער זעל-ביקער רבונר-של-עולם, דער זעליקער סוביעקט פון די אַבסאָלוטע נאָרמעס, קעגן וועלכן מען ווערט ניכשל און זינדיק, ווי אַזוי מען זאָל דאָס דאָזיקע ניכשל ווערן נישט איבערלעבן אינעווייניק און אינטערפרעטירן אין געדאַנק — דער זעליקער מקור פון חטא און ציל פון תשובה.

די מאַדערנע פּאָליטישע, ערדיש-רעאַליסטישע, עולם-הזהדיקע באַוועגונג פון

ציוניזם איז פון אנהייב אָן און אין אירע טיפּסטע געדאַנקלעכע וואָרצלען זייער ווייט פון יענעם אינדיווידועלן און קאַלעקטיוון רעליגיעזן זינד־באַוווּסטזיין וועלכן זי וויל אין אַ גרויסער מאָס „סובלימירן“ און שעפּעריש גובר זיין. אָבער זי האָט פאַרט געירשנט פון אים זיין ראַדיקאַלן מאָנאָזם און טאַטאַ-ליזם. נאָר ביים ציוניזם קומט דער רומפּניסט אינוואַנאַך דעם גלייכוואַרציגן אַוודאי דער צושטאַנד, אין וועלכן דאָס ייִדישע פּאָלק האָט זיך געפונען און געפּינט זיך, — און וועט זיך מן־הסתּם, לייִדער, נאָך זייער לאַנג געפּינען, — איז אַ סך מער ווי אַ זינד. קיין נאַרמאַלער אינדיוויד און קאַלעקטיוו וועט קיין מאָל נישט שלום מאַכן מיט אַזאַ סיטואַציע. אָבער דער ציוניזם האָט פאַרשלאָסן זיינע אויגן צו זען די גרויסע פאַרשידנפאַכיקייט פון אונדזערע „חטאים ועוונות“ און האָט פּראַקלאַמירט: ס'איז דאָ נאָר איין נאַמען פאַר זיי אַלעמען — גלוּת.

איר וועט נישט געפּינען כמעט קיין איין איינציקן מום אין אונדזער גוף און נשמה, וועלכן דער ציוניסטישער געדאַנק און זיין ליטעראַטור זאל נישט „דיאַגנאָסטיצירן“ ווי אַ פּראָדוקט פון גלות. אַלץ אין אונדזער לעבן און ווירק־לעקטייט וואָס איז דעם דענקער און פּובליציסט נישט סימפּאַטיש, אַלע טענות וואָס די אומות העולם האָבן צו אונדז, אַלץ קומט פון גלות. אַפילו ביי אַלגעמיינע־מינען־מענטשליכע חסרונות און שוואַכקייטן, פון וועלכע עס האָבן זיך נישט באַפּרייט די פּרייסטע, נאַרמאַלסטע, געזונטסטע און שטאַרקסטע וועלט־באַהערשנדיקע פעלקער, פּסקנט מען אָפּט אָפּ: דאָס איז גלות... דאָס איז דער דיאַגנאָז, און די טעראַפּיע? קלאַר: ארץ־ישׂראל.

דער דאָזיקער גאַנג געפּינט זיין אויסדרוק איינפאַך באַהאַנדלען די צענטראַל־סטע פּראָבלעמען פון אונדזער לעבן, אי אין אַ ריי קלענערע, טאַג־טעגלעכע רעאַ־גירונגען. איך וועל דאָ ברענגען אַ פאַר אילוסטראַציעס פאַר דער דאָזיקער פאַרפלאַנטערונג פון באַגריפּן.

2.

מחמת געוויסע מעטאָדישע טעמים לאָז איך דאָ אויס די פּאָליטיש־עקאָ־נאָמישע גלות־פּראָבלעמעמאַטיק פון אונדזער לעבן; דאָס איז אַן ענין פאַר זיך. איך וועל אָנהייבן מיט איינער פון די וויכטיקע גייסט־יקע פּראָגעס פון דער ייִדישער איצטיקייט און צוקונפּט, סיי פאַר מאַמינים, סיי פאַר אַגנאָסטיקערס און סקעפּטיקערס.

די ערשטע פּראָגע ווי אַ קריטעריום פאַר דעם גלות־באַגריפּן פון ציוניזם איז די ייִדישע רעליגיע און אַלץ וואָס ס'איז מיט דעם פּאַרבונדן. פון אָנהייב אָן האָט געלעבט — צי שטאַרקער צי שוואַכער — אין ציוניזם די שטימונג (אָדער די איבערצייגונג), אַז דער גלות האָט אויף אונדז אַרויפגעלייגט דעם גאַנצן שווערן יאָך פון רעליגיע, אָדער פון דער איצטיקער פּאַרעם פון ייִדישער רעליגיע, פון חומרות און סייגים. דער גלות, און ער אַליין, איז דער פּאַטער־פון־שרעקלעכן שולח־ערוך מיט זיינע סעיפים גדולים און סעיפים קטנים, און נאָר אים האָבן מיר צו פאַרדאַנקען די רעליגיעז־רעטועלע „כינעזישע מייער“ וועלכע האָט אונדז איינגעשלאָסן. פאַראַלעל מיט דעם איז געגאַנגען דער צווילינג־אַק־סיאַם, אַז ארץ־ישׂראל וועט אונדז באַפּרייען פון דעם דאָזיקן „עול תורה ומצוות“.

און א סך האבן מוסיף געוועזן; אויך פון יאך פון גלותדיקן תלמוד בבלי מיט זיינע נושאי־כלים. ווי ווייט וועט אונדז ארץ־ישראל באַפרייען? דאָ זענען געווען פאַרשיידענע תשובות: אַן אַבסאָלוטע סעקולאַריזאַציע, ראַדיקאַלע באַפריינג פון גלות־רעליגיע און ריטואַל, אַדער אַ מעסיקע צופאַסונג פון די מיצוות צו די באַדערפענישן פון מאַדערנעם לעבן, על־כּל־פּנים אָבער אַ באַפריינג פון דעם שולחן־ערוך, און אויך פון רמ"א (1) און זיינע יורשים.

אין אַ געוויסן זינען, קען מען זאָגן, האָט דאָ דער ציוניזם ממשך געווען צו וועבן — כאַטש מיט אַן אַנדער „שתי־וערב“ — דאָס פּרזערידיקע געדאַנקען־געוועב פון דער ה ש כ ל ה־אידיעאָלאָגיע. (2) און אויב מען באַפרייט זיך פון גע־וויסע הערשנדיקע השגות, זעט מען, אַז דער ציוניסטישער געדאַנק איז אין דעם פּרט צוגעקומען זייער נאָענט צו זיין דם־שונא: די ליבעראַליסטישע רעפּאַרם־באַוועגונג אין מערב־אײראָפּע. בלויז ווייל די דאָזיקע באַוועגונג האָט אַזוי שטאַרק מורא געהאַט פאַר דעם קלענסטן כּזית פּאַלקסטימלעכקייט, ווייל זי האָט גע־גלייבט, אַז נאָר דורך דעם קען זי אָפהיטן די עמאַנציפּאַציע — נאָר איבער דעם איז די דאָזיקע רעפּאַרם־באַוועגונג אין דײַטשלאַנד, פּראַנקרייך אַאָז״וו נישט געווען בכּוח צו באַנעמען, אַז דער אין אירע אויגן אַזוי „געפּערלעכער“ ציוניזם איז דאָך בעצם אַ מיטקעמפּער קעגן שולחן־ערוך, סייגים, ריטואַל אד״גל, הגם זיין טענדענץ זיך צו באַפרייען פון די חומרות און סייגים לסייגים האָט געצויגן איר יניקה גאָר פון אַן אַנדער מקור און געפונען אַנדערע לבושים ווי די אַסימי־לאַטאַרישע רעפּאַרם־באַוועגונג.

(1) דעם רמ"א (ר' משה איסרלש) האָט די רעפּאַרמערס און סעקולאַטאַרן באַטראַכט פאַר

דעם אַבי־אבות הצרות.

אַ געלערנטער און אַפּגעהיטער סאַציאַלאַג ווי אַרטור רופּין, וועלכער האָט געטראָגן אויף זיך אַריבער דרייסיק יאָר דאָס אחריות פאַר אַ גרויסן, אויב נישט דעם גרעסטן, טייל פון דער פּראַק־טישער קאַלאָניאַטאַרישער אַרבעט אין ארץ־ישראל, פאַרצייכנט איצט די דאָזיקע נאַטירלעכע רע־פּאַרם פון דער ייִדישער רעליגיע אין ארץ־ישראל שוין ווי אַ פּאַקט (שוין נישט מער ווי אַן אידעאַל, פּאַרטירעטן פון אירע אָנהענגערס מיט צוויי דורות צוריק): „המנהגים הדתיים מסתגלים והולכים לתנאים החודשים. בדרך שהכרח להתגונן בארצות הזרות מפני נשואי הערבות וטמיעה כפה עליהם בראשית [?] פּוּרם שמירה מדוקדקת ועשיית סייג לסייג למנהגים ולתקנות, שהיה בהם כדי להבדיל ולייחד את ישראל בין העמים, כן פותחת שיבתם מארצות הגולה והתרכוזותם בארץ האפשרות להקל במקצת את עלוּם של חוקים האלה, מפיניש פּאַר אונזערע צורכ־בּהם. כדי להיות מוכר מיהודי בארץ אר לבטא אז הויקה ליהדות, אין צורכ־בתוקים אלה“ (מלחמת היהודים לקיומם, תל־אביב, תש׳ד, 291; דאָ, ווי אויך אין אַלע אַנדערע ציטאַטן אין מײן מאמר, איז די שפּאַצירונג מײנע).

וואַסער רעליגיעזער אויטאָריטעט — און דאָ גייט דאָך וועגן אַ רעליגיעזער פּראַגע — האָט דער מחבר פאַר זיין פּעסטשטעלונג, אַז כּדי אַנערקענט צו ווערן ווי אַ ייד אַדער אויסצודריקן די פאַרבונוגקייט מיט ייִדישקייט אין ארץ־ישראל דאַרף מען מער נישט האָבן די דאָזיקע רעלי־גיעזע „חוקים“, פון וועלכע ער וויל אונדז באַפרייען? און דר׳־אגב, אויב מען האָט געדאַרפּט האָבן אַ שוץ קעגן מיש־חנות און אַסימילאַציע אין גלות — וואַסער רעליגיעזע שוץ האָבן די ארץ־ישראלדיקע נעאַר־רעפּאַרמאַטאַרן פּאַרצולייגן קעגן אַזעלכע סכּנות אין ארץ־ישראל גופּא? (2) די דאָזיקע טענדענץ זיך צו באַפרייען פון סבּל־הירושה און טראַדיציע האָט בעצם באַגלייט יעטוועדער מישחשע און סתם קריטיש־אַפּאָזיציעלע באַוועגונג אין ייִדנטום, פון די עלטערע צייטן ביז שבת־צבי.

של ימינו) און וועט פירן צו אַ רעליגיעזן רענעסאַנס: „תיקונים אלה שיהיו נובעים מתוך חיים יהודיים אינטנסיביים, משקלם יהיה מרובה משל כל התכניות לתיקונים המוצעות על ידי רבנים ותלמידי-חכמים והם עלולים להביא לידי תחיה אמיתית של דת ישראל. יתכן, שעם גידול ערכה של ארץ ישראל תקבל עבודת-היצירה שתיעשה כאן בתחום הדת, אישור מטעם יהודי כל העולם ותשחרר את היהדות מן הקרע הדתי של ימינו.“ ס׳אינטערעסירט מיך דאָ גישט די פראַגע, צי דאָס רעליגיעזע ייִדנטום וועט מסכים זיין מיט דופינס פאַרשטעלונגען וועגן דעם עתיד פון דער ייִדישער רעליגיע. אָבער איך מוז דאָ אַנזוייזן אויף דער פונדאַמענטאַלער לאַגישער סתירה: פון איין זייט האָט דער גלות געמאָכט אַנטוויקלען דעם יאָך פון תר״ג מיצוות, שולחן־ערוך אַזױ, אויך ווייל ער דאַרף זיי האָבן פאַר אַ זעלבסטשן; פון דער אַנדערער זייט אָבער וועט אויך דער גלות לעתידי־לבוא, ווי ארץ־ישראל, יאָ קענען פֿרײַ ווערן פון יענעם קרע דתי און פון יענעם יאָך. אָדער אפשר האָלט רופין און זיינע פריינד, אַז די אויסשטראַלונג פון ארץ־ישראלדיקן צענטער — האָלב סעקולער, האָלב רעליגיעז־רעפּאַרמאַטאַריש — וועט קענען פאַר־בייטן די סיסטעם פון מיצוות אַזױ און גלות?

די גרונטשטימונג פון אידענטיפיצירן גלות מיט שולחן־ערוך, גלות מיט דעם „קוצו של יוד“, מיט דער „רעליגיעזער אָפגעשטאַנענקייט“ אַזױ און נאָך אַ סך שטאַרקער אין דעם אַנטי־אח־דהעמיסטישן לאַגער. מיכה יוסף בערדישעווער סקי אַ שטייגער האָט זיך דערשראַקן, אַז דורך דעם וואָס דער ציוניזם קאַנ־צענטרירט זיך אויפן פּאַליטישן און קאָלאָניאַליזאַטאַרישן פעלד וועט ער פאַרלאָזן די גרויסע אויפגאַבע וועלכע די ייִדישע געשיכטע האָט אויף אים אַרויפגעלייגט, — צו באַפרייען דאָס ייִדישע פּאָלק פון דער רעליגיעזער טראַדיציע.

ספעציעל אינטרוקטיוו איז דאָ בערדישעוועסקי דייטשע אָפּהאַנדלונג אין זאַמלבוך Die Wahrheit, 1903.

זע אויך ש. מ. מלמד, Die Psychologie des jüdischen Geistes, וווּ מיר שטויסן זיך אַן אויף אַ שטאַרקער אַנטי־תלמודישער, כמעט קראַזער קאַנצעפציע. „דער תלמוד, שטייט דאַרטן, איז אַ ווערק פון גלות, איז גאַר פאַרן גלות־ייִדנטום און וועט זיך אויפהיטן נאָר אין גלות. ווען עס וועט געראַטן צו קאָלאָניזירן אַ טייל פּאָלק אין דער אַלטער היים און גרינדן דאַרט אַ העב־רעישע סביבה און שאַפן אַ געזונט ייִדיש לעבן, וועלן די קייטן פון רביניזם און פון פאַרשטיי־נערטן לעגאַליזם פון זיך אַליין צעריסן ווערן; דער ייִדישער גייסט וועט צוריק ווערן אויטאָנאָם, ווי ער איז געווען אַ מאָל אין דער צייט פון די נביאים. ער וועט אָבער גישט זיין אַזױ ספּיריטואַ־ליסטיש אידעאָליסטיש, ווייל יידן האָבן גישט אומזיסט געלעבט 2,000 יאָר אין אייראָפּע.“

ענלעכע שטימונגען און געדאַנקען קען מען געפינען ביי אַנדערע שרייבערס אויך. אין 1938 האָב איך אין מיין רעפּערטאַט ביי דער גרינדונג פון דעם העברעיִשן וועלט־פאַר־באַנד („ברית עברית עולמית“) געפּאָדערט, די העברעיִשע ליטעראַטור און באַוועגונג אין די גלות־לענדער זאָלן זיך עמאַנציפירן פון אַח־דהעמיזם, פון דער טעאָריע פון „מרכו“ און „היקף“, און זאָל אַנהייבן באַטראַכטן דאָס גלות־ייִדנטום גישט ווי אַ מין פאַראַזיטישן חלוקה־כולל, גאַר ווי אַ פּראָדוקט פון ייִדיש־פּאָליטיק און וועלכער האָט צו שאַפן פּאָליטיק און פאַר זיך זיין אייגענעם תלמוד בבלי (זע מיין אַם לאַ כאַן — היכּוּ, לעמבערג רצי״ג). ווי אַן ענטפּער איז אַרויס דער דיכטער און אַריגינעלער עסעיסט יעקב שטייבערג מיט אַ מאָדערן משכּילישן אַנגריף אויפן תלמוד; זיין אַרטיקל „מורשת הגלות“ איז זייער טיפּיש פאַר ברייטע קרייזן אין ארץ־ישראל און תּוֹר־לאַרץ.

אפשר מעג איך דאָ נאָך מוסיף זיין פון מיין פּערזענלעכער פּראַקטיק, אַז איך האָב געקענט פאַרשידענע אַנפירנדיקע שרייבערס און טוערס פון פאַרשידענע שאַטירונגען, ביי וועמען די אַרבעט פאַר ארץ־ישראל איז געווען דיכטירט — אַ מאָל דער עיקר און אַ מאָל אויסשליסלעך — פון דעם ברענעניקן פּאַרלאַנג צו באַפרייען דעם ייִדישן יחיד און דעם כלל־ישראל פון גלותדיקן שולחן־ערוך.

ווען די פילקאמיסיע האָט אין יולי 1937 פאַרגעלייגט צוצוטיילן ארץ־ישראל אויף צוויי מלוכות און ס'האַבן זיך אָנגעהויבן אין ארץ־ישראל רעליגיעז־פּאַליטישע דיסקוסיעס וועגן דער נײַער „מלוכה־שאַפטלעכער“ אַרײַענטאַציע אין דערצײַונגס־פּראָגן למשל, האָט זיך ווײַטער באַלד אַרױסגעױזן, ווי שטאַרק עס איז די טענדענץ צו אידענטיפיצירן ייִדישע רעליגיע און גלות.

מאַזעס קאַלוואַרי, אַ דײַטשער ציוניסטישער דענקער, האָט נאָך מיט אַ יאָר דרייסיק צוריק געשריבן: „די טעאַלאָגיאַזירונג פון דער ייִדישער נאַציע איז זײַער אַלט. זי שטאַמט — אַן עכט גלות־געױקס — פון ערשטן גלות, פון בבל; און זי איז געױען די קללה פון דער צױײטער ייִדישער מלוכה.“³

דער שרײַבער האָט נישט געזען די סתירה: אויב ארץ־ישראל אין זיך איז אַ שוץ קעגן טעאַלאָגיאַזירונג, טאָ פאַר וואָס איז דער לפי־ערוך לאַנגער פּעריאָד פון בית־שני נישט געױען בכוח אויסצוראַטן אַ „גלות־געױקס“ וואָס איז געױען סך־הכל 70 יאָר אַלט? און צי איז טאַקע דער פּעריאָד פון בית־ראשון געױען אַבסאַלוט פריי און רײן פון „טעאַלאָגיאַזירונג“?

אַבער צי איז דאָס נישט כמעט אַן אַקסיאָם אויך בײַ פיל פון אונדזערע גע־לערנטע און היסטאָריקערס, און אַפילו אַזעלכע וועלכע שטייען נישט אין ציוניס־טישן לאַגער? אויך זײ פאַרגעסן אַפּט, אַז די וואָר צלען פון די סייגים, דער גאַנצער פּראָצעס פון מאַכן אַ סייג לסייג, האָט זיך אָנגעהויבן אין ארץ־ישראל לאַנגלאַנג אײדער דאָס ייִדישע פּאַלק איז געױאַרן אַן אויסשליסלעך גלות־פּאַלק, זײ פאַרגעסן אויך, אַז סוף־כל־סוף איז דער שולחן־ערוך גופא צונױפ־געשטעלט געױאַרן אויף ארץ־ישראלדיקן באַדן פון אַ מענטשן, וועמען די בענ־קעניש נאָך גאולה האָט געבראַכט קיין ארץ־ישראל, וואָס האָט דאָ ממשיך געױען די סמיקה־פּאַליטיק פון ר' יעקב בירב, באַלעבט און פאַרפּעטיקט דעם ייִדישן צענטער פון דער עיר־הקודש צפת. צי איז ר' יוסף קאַרו(4) אײנער פון די גרעסטע הלכישע אויטאָריטעטן נאָכן רמב"ם און אויך אַ גרויסער מקובל וואָס האָט גע־האַט באַצײונגען מיט שלמה מולכו, טאַקע דער טיפ „גלות־ייד“, אַן אילוסטראַציע פון גלות־דיקער דעקאַדענץ? איך ווייס, די אַנגריפּן אויפן שולחן־ערוך זײנען גע־ווענדט נישט נאָר קעגן ר' יוסף קאַרוס ווערק אין זיך, נאָר קעגן דער גאַנצער „סיסטעם“ בכלל (פון וועלכער דער שולחן־ערוך איז בעצם מער אַ פּראָדוקט ווי אַ סיבה). אַבער גראַד דער גרויסער „גלות־פאַרנייער“ ר' יוסף קאַרו האָט דורך זײן שולחן־ערוך געשאַפן אײנעם פון די שטאַרקסטע נאַציאָנאַל־פּאַליטישע אינס־טרומענטן פאַר דער פאַראַיינהײטלעכונג און צוזאַמענגיסונג פון די פאַרשפּרייטע, צענטריפּוגאַלע ייִדישע גלות־קיבוצים; גראַד ער און זײן שולחן־ערוך האָבן גע־לייגט דעם ווינקלשטיין פאַר דער רעליגיעז־פּאַליטישער“ קאַנסטיטוציע פון ייִדישן גלות פון 16טן יאָר און ווײטער.

³ „Das neue Judentum und die schöpferische Phantasie“, *Vom Judentum*, Prag 1913, p. 103.

(4) ער איז געקומען קיין ארץ־ישראל אַרום 1535, — געשטאַרבן דאָרט אין 1575. דער שולחן־ערוך איז אָפּגעשלאָסן געױאַרן אַרום 1555.

.3

ביז איצט האָבן מיר געזען איין זייט פון דער מטבע: גלות=שולחן-ערוך, סבל-הירושה, טראַדיציע, ריטואַל.

אַבער ס'איז אויך דאָ ביי אונדז אַן אַנדער גלייכונג, אַן אַבסאָלוט היפּוכ-דיקע, זי שטאַמט פון רעליגיעז-ציוניסטישע דענקערס וואָס ווילן פאַראייניקן „תורה עם דרך ארץ“ און דווקא אין ארץ-ישראל, ווייל זיי גלייבן, אַז אין גלות קאָן מען דאָס נישט דורכפירן. זיי טענהן פונקט קאָפּיר: גלות איז „פרייע וויסנשאַפט“, ביבל-קריטיק, סעקולאַריזאַציע, „תיקונים בדת“.

ווען אַ שטייגער צוויי ארץ-ישראלדיקע יוגנטלעכע פון בית-החנוך אין גבעת השלושה וואָבן נישט לאַנג געגעבן ביי אַ פּראָצעס אַ ציווילע שבועה (בהן צדק) און נישט קיין רעליגיעזע, האָט י. ל. ברוך, איינער פון די פּיאָנערן פון דער וועלטלעכער דערציונג אין ארץ-ישראל, זיי פשוט באַ-צייכנט, אין אַ שאַרפן אַנגריף-אַרטיקל, ווי „אויסגעוואַרצלטע גלות-געוויקסן“ („גידולי הגלות התלושים שאין להם שורש ואחיה בתוך העם“; הבקר, תלאביב, חיי שבט, ת״ש).

דער דאָזיקער רעליגיעזער אַנטיגלותיזם אידענטיפיצירט גלות מיט אַלץ וואָס איז געפערלעך פאַר דעם קאָנסערוואַטיוו-אַרטאָדאָקסישן ייִדנטום. אַזוי למשל באַטאָנען די אַרויסגעבערס פון אַ קאָנסערוואַטיוון זאַמלבוך א ל ו מ ה (ירר-שלים, תרצ״ו) * אַז

די חכמת ישראל אין ג ל ו ת האָט זייער פיל געליטן פון דעם באַ-לאַסט פון אירע באַשאַפערס. אַלע פרעמדע און ווילדע מיינונגען וואָס די חכמי-ישראל האָבן איינגעזאַפט אין דער פ ר ע מ ד ע ר א ט מ א ס פ ע ר א י ן ג ל ו ת האָבן געפונען אַ פּלאַץ אין זייער בית-מדרש. די פּאַלשע תורות וועגן דעם מהות פון אונדזער פּאַלק און זיין גייסט האָבן פאַרפינצ-טערט די פאַרשונגען פון ייִדנטום אין גלות. די אַלע גלות-דערשיינונגען מוזן ראַדיקאַל איבערגעאַנדערשט ווערן אין דער אַטמאָספּער פון אונדזער נאַציאָנאַלער אויפלעבונג אין ארץ-ישראל. ס'איז די אויפגאַבע פון ישוב און פון גלות [!] צו שאַפן אין ארץ-ישראל, אין צענטער פון חיות פון ייִדישן פּאַלק, יענעם גייסטיקן צענטער וועלכער זאָל באַפרייען די חכמת-ישראל פון דער נידעריקייט [שפלות] פון אימיטאַציע און פון ג ל ו ת ד י ק ע ר פ א ר פ ע ל ש ו נ ג .

אַבער די פּראָגע, צי „פרייע וויסנשאַפט“ איז אַ ספּעציפישער גלות-פּראָ-דוקט צי נישט איז נאָך נישט אַזוי דעצידירנדיק ווי אַן אַנדער טעזע וועלכע ווערט אַרויסגעשטעלט פון רעליגיעזן לאַגער אין ציוניזם און אין ארץ-ישראל. זי איז כאמת אַ געוואַלדיקער „חידוש“. לדוגמא ברענג איך דאָ די רייד — זיי זיינען זייער טיפיש — פון איינעם פון די יונגע „מזרחי“-פובליציסטן ש. ז. שרגאיי. אין דעם געדענק-זאַמלבוך פאַר די קרבנות פון „טירת צבי“ געפינען מיר אַזאַ מין קורצע פעסטשטעלונג:

„ווי אַ רעזולטאַט פון גלות איז אויפגעקומען און האָט זיך איינגעוואַרצלט אַ פּאַלשע הנחה, אַז רעליגיע איז אַ

(*) זע ז.מ. קאסאווערס רעצעניע אין יואַבלעטער יא (1936), זײ 282—284. — רעד.

פ ר י ו ו א ט י א ד , א פליכט פון יחיד, און דער ציבור טראַגט נישט קיין אחריות פאַר די רעליגיעזע פליכטן פון יחיד; ס'איז נישט אַ קיין גע- זעלשאַפטלעכע רעליגיעזע פליכט. אין די גלות-באַדינגונגען איז די יידישע געזעלשאַפט נישט געווען זעלבשטענדיק, זי זאל קענען מאַכן די תורה פאַר אַן אַבליגאַטאָרישער געזעלשאַפטלעכער פליכט. דער גלות האָט אונדז באַ- רויבט פונעם מלוכישן יסוד וועלכן מען דאַרף האָבן פאַר דעם. אויך איז דער יחיד נישט געווען ביכולת מקיים צו זיין זיינע פליכטן לגבי זיין פאָלק און לאַנד פון פערספעקטיוו פון דער תורה. דער יידישער מענטש [אין גלות] האָט באַטראַכט די ענינים פון „התנהגות“ און רעליגיע ווי זיין רשות- היחיד, וואָס אַן אַנדערער טאָר זיך נישט אַרײַנמישן אין די דאָזיקע, זיינע פ ר י ו ו א ט י ע ענינים. דעריבער האָט דאָס רוב פון רעליגיעזן יידנטום נישט איינגעזען, אַז די נאַציאָנאַלע אויפגאַבע פון גיין און בויען אַרץ־ישׂראל, אויפריכטן דאָס יידישע פאָלק אין אַ רעליגיעזע פליכט. און האָט זיך נישט אָפּגערופן אויף דעם לויט זיין יכולת און כוח. אין דער דאָזיקער צעמישעניש [מבוכה] קומט צו גיין „טירת צבי“ און לאַזט הערן דאָס וואָרט פון „הפועל המזרחי“, פון תורה ועבודה אַזױוו (5).

ס'איז באמת אַ שרעק, וואָס דער שרייבער האָט דאָ צוזאמענגעמישט און ווי אַזוי ער האָט די „מבוכה“ פאַרגרעסערט. דאָ קומט דאָך אויס, אַז דער פאַראַל „רעליגיע איז אַ פּריוואַטזאַך“ איז אַ פּראָדוקט פון יידישן גלות — און נישט פון אַ געוויסן לאַנגן געדאַנקלעכן פּראָצעס וועלכער איז שפּעטער בולט געוואָרן אין דער אייראָפּעיִשער אויפקלערונג פון 18טן יאָרהונדערט און דערנאָך נאָך מער פאַרשטאַרקט געוואָרן דורך דעם מאַטעריאַליסטיש־אַטעיסטישן מאַרק־סיוס און דעם אַגנאַסטישן בירגערלעכן און נישט־בירגערלעכן ליבעראַליזם! אין גלות, זאָגט דער שרייבער, איז די תורה נישט געווען קיין אַבליגאַטאָרישע פליכט פון ציבור, נאָר אַ „פּריוואַטער ענין“ פון יחידים! אַזוי רעדט מען וועגן יידן וואָס האָבן געשאַפן אַזאַ מעכטיקע ציבור־רעליגיע, אַזאַ דיקטאַטאָרישע און כוללדיקע געזעלשאַפטלעכע רעליגיעזע מאַכט, להלכה און למעשה, וועלכע האָט איבער צוויי טויזנט יאָר געהאַט אַ סך פון די וויכטיקסטע מלוכה־פּאָליטישע פונקציעס אין אַ מאָס וועלכע ס'איז נישט אַזוי לייכט צו געפינען אונטער ענדלעכע באַדינגונגען ערגעץ וווּ אַנדערש. וואָס פאַר אַ באַליידיקונג פאַר צענדליקער דורות קדושים, יחידים און גאַנצע קהילות, פון הייליק פרומע יידן ביז היינטיקן טאָג, און וואָס פאַר אַ פאַרקרימונג פון היסטאָרישן אמת!

4.

מיר קומען איצטער צו צום פונקט, ווי אַזוי דער גלות־אַרגומענט ווערט אויסגענוצט אין ציוניסטישן לאַגער גופא און אין אַרץ־ישׂראַליקן יישוב בכלל. גלות איז איינער פון די שווערסטע שטיינער, מיט וועלכע פאַרשיידענע ציוניס־מישע ריכטונגען און געוויסע סעקטאָרן פון יישוב באַוואַרפן איינע די אַנדערע. דער בירגערלעכער סעקטאָר פון יישוב, איבערהויפּט זיין יינגערער דור, האַלט אין איין טענה: דער יידישער סאַציאַליזם, דער גאַנצער ענין קלאַסנקאַמף, די עצם אָרגאַניזירונג פון יידישן אַרבעטער איד־דער „הסתדרות העובדים“ איז

(5) „טירת צבי בציונות וביהדות הדתית“ אין זאַמלבוך טירת צבי במערכה, תרצ״ט.

אן אבסאלוט פרעמדער עלעמענט אין ארץ־ישראל; דאָס איז אַן אַנשיקעניש וואָס די אַרבעטער־פירערס האָבן פאַרשלעפט פון גלות. קומט צו גיין דער צד שכנגד און אַרגומענטירט: ניין, פונקט קאָפּויר; אייער בירגערלעכקייט, אייער „בויעז־אי־דעאָלאָגיע, אייער באַשעפטיקן אַראַבישע אַרבעט, אייער פתח־תקווה־גייסט און אַזוי ווייטער — דאָס אַלץ איז אַ ירושה פון אַלטן גלות, אַ המשך פון נאַלעווקעס; און מיר ווילן בויען אַ סאָציאַליסטיש ארץ־ישראל וואָס זאָל אונדז באַפרייען פון דעם גלות־פּעקל.

אין פּראָגעס פון ציוניסטישער אויסנווייניקסטער פּאָליטיק איז ווידער די אייגענע מעשה. די אָנהענגערס פון דער אַזוי־גערופענער „העראַזשער“, ראַדיקאַל־לער און „אימפּעריאַליסטישער“ פּאָליטיק באַקעמפן דעם גלות־גייסט פון זייערע קעגנערס און טענהן; אייער רעאַל־פּאָליטיק, אייער מעסיקייט, אייערע פשרות מיט דער מאַנדאַט־מאַכט, אייער טענדענץ צו אָנערקענען די ארץ־ישראלדיקע ווירקלעכקייט ווי זי איז, אייער „דעפעטיזם“ — דאָס זיינען אַלץ פּראָדוקטן פון גלות. אָבער דעם זעלביקן אַרגומענט ניצן די רעאַל־פּאָליטיקערס קעגן די עקס־טרעמיסטן; אייער הַעראַזשע פּראָזעאַלאָגיע אַזױו שטאַמט דאָך נאָך פון גלות, וווּ מיר האָבן פאַרלאָרן דעם חוש פאַר רעאַליטעטן...

אין דער דעבאַטע וועגן דעם ע נ ד צ י ל פון ציוניזם איז אויך דער גלות־אַרגומענט געלאָזן געוואָרן אין גאַנג פון ביידע צדדים. אַפילו אין דעם זעלביקן לאַגער באַשולדיקן זיך אַ מאָל קעגנערישע פּל י ג ל ע ן אין גלות־דיקייט. אַט האָט נישט לאַנג אַ חשובע טוערין אין לאַגער פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל אָנגעגריפן דעם „השומר הצעיר“ ווייל ער איז מאַרק־סיסטיש, און מאַרקסיזם איז גלות. די מאַטעריאַליסטישע דיאַלעקטיק, פון וועל־כער דער „השומר הצעיר“ האָלט, איז אַ „גלות־פּראָדוקט“ וועלכער האָט קיין פּלאַץ נישט אין ארץ־ישראל. דאָס איז „פּילפּול“, און פּילפּול איז דאָך פאַרבונדן מיט גלות.

ס'איז כמעט נישטאָ קיין איין איינציקע פּראָבלעם אין ייִדישן לעבן, אין ציוניזם און אין ארץ־ישראל, וועלכע זאָל נישט „באַלויכטן“ ווערן פון דעם דאָ־זיקן צוגאַנג. נעמט, למשל, די פּראָגע פון ה ע ב ר ה (טראַנספּער) אין די ערשטע יאָרן פון היטלער־רעזשים. איין צד האָט געפּאָדערט דורכפירן דעם אַ ב ס אַ ל ו ט ן באַיקאַט אויף דייטשלאַנד און איז געווען קעגן טראַנספּער־אַפּמאַך מיט דייטשלאַנד. אין איינער פון די מאַטיוון קעגן טראַנספּער געווען, אַז ער שמעקט אַזוי שטאַרק מיט גלות, מיטן גייסט פון דעם גלות־ייִדן וועלכער בייגט שטענדיק אַראַפּ דעם קאַפּ און פּאַ ס ט ז י ך צו צו די באַדינגונגען, וועלכער טאַנצט „מהיפּית“, האָט נישט קיין געפּיל פון נאַציאָנאַלן כבוד און דער באַזיץ (רכוש) איז ביי אים וויכטיקער ווי די נשמה אַזױו. פון דער אַנדערער זייט ווידער האָט מען פאַרטיידיקט דעם טראַנספּער אויך אַזוי; ניין, דווקא דער היטלער־באַיקאַט, וועגן וועלכן איר זענט אַזוי מרעיש עולם, איז ט י פ י ש - ג ל ו ת ד י ק . אַ ג ל ו ת - פ א ל ק רעאַגירט אויף זיין אומגליק מיט פאַסיוון באַיקאַט, ווייל ס'קאָן נישט דורכפירן קיין שום קאָנסטרוקטיווע פּאָליטיק, די העברה אָבער, זי איז אַן אָנהייב פון אַ נייִער ייִדישער פּר י י ע ר נאַציאָנאַלער פּאָליטיק, אַ פּאָליטיק פון אַ פּאַלק וואָס פירט אַ נאַרמאַל לעבן אויף דעם אייגענעם באַדן און האָלט אויף פּאָליטישע און ווירטשאַפּטלעכע באַציונגען אַפילו מיט אַ דם־שונא. מען האָט דעמאָלט (1933—1935) אַפילו געבראַכט אַ הכשר פאַר דער

העברה פון סטאַלינס פּאָליטיק; אויב סטאַלין האָט נישט איבערגעריסן זיינע באַצונגען מיט היטלער־דייטשלאַנד און מאַכט זיך נישט וויסנדיק פון דער מוראדיקער אַנטיבאַלשעוויסטישער העצע, פאַר וואָס זאָלן מיר איבערייסן אונז דזערע באַצונגען מיט היטלער־דייטשלאַנד?

אפילו אין דער ביז גאַר וויכטיקער פּראַגע פון ה ב ל ג ה, וואָס זי איז געוואָרן אַזוי אַקטועל אין ייִשובּ זינט דעם אויסבראַך פון די אומרוען אין 1936 — צי זאָל דער ייִשובּ באַצאָלן די אַראַבער עין תּחת עין, נפש תּחת נפש, אדער זיך איינהאַלטן פון אַנטיטערראָר איבער געוויסע פּאָליטישע און מאַראַלישע טעל מיט? — איז אַריינגעצויגן געוואָרן דער אַרגומענט פון גלות־דיקייט. די וועלכע האָבן פּאַרטיידיקט די פּאָליטיק פון הבלגה האָבן אָפט באַשולדיקט דעם צד־שכנגד, אַז ער איז נאָך נישט באַפרייט פון גלות־גייסט, אַז ער ווייס נאָך נישט, ווי אַזוי אַ פריי פּאָלק דאַרף רעאַגירן און האַנדלען אין אַזאַ פּאָליטישן קריזיס. פון דער אַנדערער זייט האָבן אָבער די קריטיקערס פון דער אָפיציעלער און פּאַק־טישער הבלגה־ליניע געטענהט: הבלגה איז גלות שבגלות, אין ארץ־ישראל ווילן מיר נישט ממשיך זיין אייער גלות־פּאָליטיק.

די וואָס טענהן אַזוי גלייבן אַ פנים באמת, אַז דער גלות־ייד איז ש ט ע נ־ד י ק געקראַכן. אָבער אפילו די לעצטע, פינצטערע יאָרן פון פאַר דער איצ־טיקער מילחמה זיינען דאָך רייך אין פּאַקטן וואָס ווייזן, אַז ביי געוויסע באַדייט־גונגען און אין געוויסע מאַמענטן איז די גלות־פּסיכאָלאָגיע אַזוי ווייט פון דעם דאָזיקן בילד וועלכן ס'מאָלן פון איר יענע גלות־באַפרייערס. צי איז למשל דער פּאַסיווער און אַקטיווער פּאַרטיידיקונגס־קאַמף פון גרויסע טיילן ייִדישע מאַסן אין אַנטיסעמיטיש־רעאַקציאָנערן פּוילן געווען טאַקע אַזוי פאַרגלות? צי האָבן דען למשל די אַרעמע ייִדישע מאַרקשטייערס אין ראַווע־מאַזאַויעצק און אַנדערע שטעטלעך, וועלכע האָבן אָנגענומען מיטלען ווי ווירטשאַפּטלעכער שטרייק, אָפ־געזאָגט זיך פון עלעקטריע אַאָוו, באמת גאַר קיין וויטאַליטעט נישט געהאַט אין זיך, גאַר קיין געפיל נישט פון ווערדע? און דער קאַמף פון ייִדישן אַרבעטער אין פּוילן פאַר אַרבעט און עקזיסטענץ איז אויך אַ סימבאָל פון דעם סאַרט גלות־יידן? און די ייִדישע זעלבשוץ אין פאַרשיידענע לענדער פאַר די לעצטע צענ־דליקער יאָרן?

נאָך אַן אילוסטראַציע פון פּאָליטיש־געזעלשאַפּטלעכן לעבן אין ארץ־ישראל. זינט עס האָט זיך אָנגעהויבן דער צושטראַם פון דייטשע יידן, האָבן זיך געשאַפן צוויי נייע פּאַרטייען. די ליבעראַלע נייע פּאַרטיי הייסט א ח ד ו ת ה ע ס, די האַלב אַדער גאַנץ סטאַליסטישע נייע גרופּירונג האָט זיך געגעבן דעם נאָמען ב נ י ח ו ר י ן. די איניציאַטיוו פון די ביידע פּאַרטייען האָט געהערט צו די דייטשע איינוואַנדערער־קרייזן, אָבער ביידע האָבן געהאַט סימפּאַטיקערס און מיט־לויפּערס פון אַנדערע גרופּעס אויך. די ביידע פּאַרטייען זיינען נישט נאָר געווען פאַרשיידן, נאָר אויך פרינציפּיעל אַנטאַגאָניסטיש (צי זיי עקסיסטירן נאָך היינט, ווייס איך נישט). אָבער אין איין פּונקט זיינען זיי ביידע מסכים: ביידע האַלטן, אַז איינע פון די הויפּטקראַנק פון ייִשובּ איז דער „גלות־גייסט“ פון דו א ל ט ע פאַרשיידענע פּאַרטייען, און בכּן ווילן זיי ביידע באַפרייען ארץ־ישראל פון דעם דאָזיקן גייסט, ד״ה פון די פּאַרטייען וועלכע זיינען אַריבערגעבראַכט געוואָרן קיין ארץ־ישראל פון גלות.

די „בני חורין“ האָט איין מאָל געענטפערט (1938) דער ה פ ו ע ל ה צ ע י ר ,
דער וועכנטלעכער אַרגאַן פון דער אַרבעטערשאַפט:

„יאָ, אַ שיינער לייטמאַטיוו. נישטאַ קיין גרעסערע קראַנקייט פאַרן
ישוב ווי אַט דאָס אימיתירן און אַקצעפטירן פאַרטיקע תּורות... אָבער דער
לייטמאַטיוו איז מחייב. די וועלכע באַקעמפן די אימיטאַציע [חיקוי] אין
אַלע אירע פאַרמען מוזן אויך זיבן מאָל רעווידירן יעטווידער וואָרט און
יעדער שטיקל געדאַנק וואָס זיי זאָגן אַרויס. קודם־כל אָבער מוזן זיי זיך
אַליין באַפרייען פון זייער גלות־ירושה און זיך איבערפּורעמען אין דער
אַרץ־ישראַלדיקער ווירקלעכקייט... אָבער די מאָס פון ווערטער־גאוה [היהי־
רות המלולית] איז באַזונדער בולט אין צווייטן לייטמאַטיוו וועלכער חזרט
זיך איבער אין זייער פּראַגראַם: אַלע פאַרטייען אין אַרץ־ישראַל זיינען
גלות־פאַרטייען, אָפּגעריסן פון דער ווירקלעכקייט פון אַרץ־ישראַל און אירע
הצטרותן. די איינציקע באַוועגונג וועלכע איז גאַנץ אַרץ־ישראַלדיק, פריי
פון אַלע עלעמענטן פון גלות־גייסט, נאַציאָנאַל ועלבשטענדיק הונדערט
פּראַצענט, איז די פּאַלקס־באַוועגונג „בני חורין“... אַט די „בני חורין“ וועל־
כע זיינען אַקערשט געקומען אַהער, און נישט שטענדיק פרייוויליק, וועלכע
האַבן נאָך נישט באַוווּיזן זייער יכולת אין קיין שום שעפּערישער אַקציע,
וועלכע האָבן נאָך נישט צו באַוווּיזן אַפילו קיין קליינעם סימן פון אַ באַ־
נייענדיקער אידיע און האָבן נאָך אַפילו נישט באַוווּיזן צו ווערן בעל־בתים
איבער העברעיִש ווי דעם לשון פון זייער לעבן און רייזן — זיי געפינען
אייך, אַז די בילויים, די מענטשן פון דער צווייטער און דריטער עליה, זיי־
נען גלותדיק... זיי זאָגן, אַז די הסתדרות העובדים רעפּרעזענטירט דעם
גייסט פון גלות...“

מיין שטעלונג צו דעם עצם וויכוח איז אַהער נישט שייך. מיך אינטערע־
סירט דאָ נאָר און אויסשליסלעך דער פענאַמען, ווי אַזוי פאַרשיידענע פּאַליטישע
און סאָציאַלע פאַקטאָרן וואָרפן זיך אויף איינס דאָס אַנדערע גלות.

5.

די שעפּערס פון משנה און גמרא האָבן זיך אויך אַ סך אָפּגעגעבן מיט
ענינים וואָס זיינען פאַרבונדן מיט קבורה און אבלות (אויף זייער שטייגער האָבן
זיי די מסכתא אַנגערופן: מ ס כ ת ש מ ה ו ת). דאָס געהער צו קולטור־געשיכ־
טע, ווי פיל אַנדערע וויכטיקערע ענינים. פאַר וואָס זאָלן מיר נישט אַ וואָרף טאָן
אַן אויג אויף אונדזערע מינהגים אין דעם פעלד אויך? דעריבער האָב איך גאַרנישט
קעגן איינעם פון די וותיקים פון עין־חרוד, וועלכער איז מיט אַ צייט צוריק אַרויס־
געטראָטן מיט אַ מאַמר צו פאַרטיידיקן דעם „כבוד פון אונדזערע מתיים“ (6).
ער איז שטאַרק אומצופרידן מיט די קבורה־אומאַרדענונגען אין אַרץ־ישראַל. ער
באַקלאַגט זיך, אַז ביי ייִדישע לוויִות אין אַרץ־ישראַל פעלט „גוטער געשמאַק“,
אַז מען פילט דאָרט גאַרנישט קיין „הייליקייט“. די בלומענקרענץ, די געוויינט־
לעכע לווי־הפּראַצעסיע, די הספדים אַזוֹוו פילן אים אָן מיט ביטערע געפילן.

„אויפן תל־אביבער בית־עולם שטייגט די מיאוסקייט [כעור] אַריבער
אַלע גרענעצן. דאָרט וווּ אונדזערע טייערסטע מענטשן רוען איז איין קבר

(6) ש. לביא, „לכבוד מתינו“, דבר, 1937, ז' 12—13.

אויפן אַנדערן, זייער ענג און שמאַל, אויסערגעוויינטלעך שפּאַרעוודיק, מען האָט מורא אָפּצוגעבן אָפּילו אַ קליין שטיקל ערד פאַר אַ וועגעלע צווישן די קברים, פאַר אַ בוים און אַ בלום. מען קען דאָך גיין און שפּרינגען איבער די קברים אויך. און אז ס'איז אַ מאַסן־לוויה, קען מען אויך טרעטן אויף די קברים, שטיין און זיצן אויף זיי..."

די שרעקלעכקייט פון תּל־אביבער בית־עולם קאַנפּראַנטירט ער מיט דער שיינקייט פון דעם נישט־ידישן בית־הקברות אין ציריך, וווּ ער האָט געזען, ווי אזוי מען דאַרף מקבר זיין אַ מת. "ווען דו גייסט אַריין אין יענעם בית־הקברות, פאַרשאַפט דיך אַ רעליגיעזע ציטערניש, (7) וועלכע דו האָסט נאָך קיין מאָל נישט געשפּירט". דאָס ציריכער בית־הקברות איז אַ פרעכטיקער פאַרק, די מענטשן קומען דאָרט צו אַ לוויה אָנגעטאַן ריכטיקע טרויערקליידער — נישט ווי די לוויית אין ארץ־ישׂראל, וואָס איינע פון זיי מאַלט ער אָפּ בזה הלשון:

"מענטשן האָבן זיך דאָרט באַוועגט אזוי אָפּגעלאָזן, קיין פנים אין נישט געווען געוואָשן, און מען דאַרף נישט דערמאַנען, אז זיי זיינען געווען נישט־געגאַלט, די מלבושים שמוציק, אַנדערע זיינען געקומען פון דער אַר־בעט מיט פאַרקאַשערטע אַרבל און אין שמוציקע הויזן און אַריין דירעקט צווישן דעם לווי־העולם. די פרויען וואָס איך האָב דאָרט געזען האָבן אויס־געקוקט פיל אָפּגעלאָזענער ווי זיי זיינען באמת" (8).

"פאַרוואָס איז ביי אונדז נישטאָ דאָס געפיל, אז לכבוד דעם מת און לכבוד די פאַרביבענע מוז מען זיך וואַשן דאָס פנים און אַנטאָן אַ ריינעם מלבוש?"

ווער איז פאַראַנטוואָרטלעך? נאַטירלעך... דער גלות.

"אויב ס'איז אונדז יאָ געראַטן צי נישט געראַטן אָפּצוטרייסלען פון זיך אַ סך פון די גלות־געוויינטשאַפטן, פון די גלות־נויטווענדיקייטן, איז אונדז דאָס געוויס נישט געראַטן לגבי אונדזערע מתים. דאָ האָבן מיר מיט־געשעלפט מיט זיך אלע גלות־מינהגים הונדערט־פּראָצענטיק. אין גלות האָט מען דאָס נאָך געקענט ווי ס'איז פאַרענטפּערן. מיר האָבן קיין באַדן נישט געהאַט, נישט אונטער אונדזערע פיס, און נישט אין אונדזערע הענט צו באַ־אַרבעטן, מיר האָבן דאָרט פאַרגעסן אָפּילו די באַדערפעניש אין באַדן (9). מיר האָבן דאָרט מורא געהאַט פאַר וואַנדערונג, טאַמער וועלן די קברים בלייבן הפקר. דאָרט האָט מען געקענט געפינען וועלכן ס'איז תּירוץ פאַר דער דאָזיקער אָפּגעלאָזנקייט. אָבער ווי אזוי קענען מיר דאָס פאַרענטפּערן דאָ? מיר, מיט דער דעהויבנקייט פון גאולה אין אונדזער האַלדז (10) און מיט דער דעהויבנקייט פון איבערקערעניש (11) אין אונדזער לעבן?"

דער קריטיקער פון די ארץ־ישׂראלדיקע לוויית ווייס נישט, זעט אויס, אז אין גלות (ספּעציעל אין די מערב־לענדער, וווּ ס'איז געווען אַ בעסערער עקאָ־נאָמישער מצב און וווּ די אומות־העולם מאַכן פאַרקן פון זייערע בית־עלמינס) זיינען געווען יידישע בית־עלמינס וועלכע זיינען אזוי "שיין", אזוי פול מיט

(7) רטט רליגיוז.

(8) ראיתי בנוני הרבה יותר משהנן באמת.

(9) שכחנו גם את הצורך בקרקע.

(10) רוממות הגאולה בגרוננו.

(11) רוממות המהפכה.

ביימער און בלומען, ווי יענער בית-עלמין אין ציריך וואָס האָט אים אַזוי באַ-
 גייסטערט. וואָלט ער אַ שטייגער געווען אויפן גלות-בית-עולם אין בערלין און
 ווין (איך ווייס נישט ווי זיי זען איצט אויס, אָבער דאָס איז נישט וויכטיק דאָ)
 און אין צענדליקער אַנדערע יידישע קהילות, וואָלט ער דאָך דאָ געמוזט דער-
 שפירן נאָך אַ שטאַרקער רעליגיעזע ציטערניש: דאָ זיינען דאָך די הונדערטער
 העברעיִשע מצבות, די טויזנטער פֿ"נ און תנצב"ה, די פסוקים און גראַמען. אין
 די יאָרן ביז היטלערן האָט ער זיך געקענט איבערצייגן, אַז די טעגלעכע ציליג-
 דער-לוויות אין די גלות-לענדער האָבן זיך שוין לאַנג באַפרייט פון יענער „גלות-
 דיקייט“ וועלכע ער באַקלאַגט אַזוי שטאַרק אין תל-אביב און אין די קאָלאָניעס.
 אָבער נאָך אַ וויכטיקערער פונקט: פאַר וואָס מישט ער אויס די קריטיק
 פון לוויית מיט דעם באַדן-געפיל און מיט דער שטעלונג פון גלות-יידן צו ערד?
 „אין גלות האָבן מיר קיין באַדן נישט געהאַט, נישט אונטער די פיס, און נישט
 אין אונדזערע הענט צו באַאַרבעטן, מיר האָבן דאָרט פאַרגעסן אַפילו די באַדער-
 פענישן אין באַדן.“ צי איז דאָס מעגלעך, אַז די שעפערישע מענטשן וועלכע האָבן
 באַזעצט און אויפגעלעבט דעם עמק-יזרעאל און אַנדערע טיילן פון ארץ-ישראל
 האָבן פאַרגעסן, אַז זייערע טאַטעס און זיידעס אין גלות האָבן שטענדיק געהאַט
 ערד, ווו זיי האָבן נאָר געקאָנט. און אַז זייערע ברידער אין די גלות-לענדער האָבן
 ערד נאָך איצט — ד"ה ביז דער איצטיקער מילחמה — כאַטש זיי זיינען קיין
 מאָל נישט זיכער, כאַטש די הערשנדיקע מאַכט האָט זיי געהאַלטן אין איין
 פאַרטרייבן פון דער ערד? צי זיינען נישט געווען יידישע ערדאַרבעטערס און
 קאָלאָניסטן אין דער גאַנצער גלות-וועלט נאָך אַ יי ד ע ר ס'איז געשאַפן גע-
 וואָרן די מעגלעכקייט פון מאַדערנער קאָלאָניזאַציע אין ארץ-ישראל? מען קען
 האַלטן, אַז פון בלייבנדיקן נאַציאָנאַלן שטאַנדפונקט טאָר מען נישט גלייכו דעם
 נאַציאָנאַל-פּאַליטישן ווערט פון יידישער ערדאַרבעט אין אַן אויטאָנאָמען ארץ-
 ישראל מיט דער השיבות פון יידישער ערדאַרבעט אין גלות, אָבער צי שטייגט
 דען נישט אַ סך אַריבער די צאָל יידישע ערדאַרבעטערס אין גלות די צאָל פון
 זייערע ברידער אין ארץ-ישראל? (איך רעד דאָ נישט וועגן פּראָפּאַרציאָנעלער
 פאַרטיילונג פון ערדאַרבעטערס און אַנדערע פרנסות). (12).

און וואָס הייסט דאָס: אין גלות האָבן מיר די ערד פאַרגעסן? רבנים און
 משכילים, מאמינים און „אפיקורסים“ האָבן פון 17טן יאָרהונדערט און ווייטער
 גערופן די יידישע מאַסן זיך צו פאַרנעמען מיט ערדאַרבעט און פירן אַ לאַנד-
 לעבן. צי האָט נישט דער ציוניזם גופא געצויגן פיל יניקה אויך פון יענעם לאַנגן
 און אַפט שטומען און עקשנותדיקן קאַמף פון די יידישע גלות-מאַסן צו פאַרנעמען
 ערד, צו האָבן אַ מלאכה אין דער האַנט?

בית-עלמין מעשה פאַרק, לוויית, טרויער-קליידונג — דאָס זיינען באַמט אַזוינע
 נישט-וויכטיקע ענינים לגבי די צענטראַלע פּראָבלעמען, מיט וועלכע דאָס יידישע

(12) 1930 האָבן די תפוצות ישראל געהאַט מער ווי 600,000 יידישע ערדאַרבעטערס און
 פויערים (אין רוסלאַנד, פוילן, פאַראייניקטע שטאַטן, רומעניע, טשעכאָסלאַוואַקיי, אונגאַרן, נאָר-
 גענטינע אײַלאַנד). ביי שיפערן און אַנדערע פאַרשערס געפינען מיר אַ השערה, געשטיצט מיט
 שטאַרקע ראַיות, אַז אין געוויסע צייטן פון מיטלאַלטער איז כמעט דער גאַנצער יידישער ישוב
 אין פוילן למשל געווען אַ דאָרפיש-פויערישער. טאָ ווי אַזוי קען מען רק איבערחזרן די טעזע,
 אַז יידן האָבן אין גלות קיין מאָל נישט געהאַט קיין פּראָדוקטיווע מלאכה, פיינט געהאַט אַרבעט,
 און ערשט מיט די בילויים איז דאָס געוואָרן אַנדערש?

לעבן אין חוץ-לארץ און אין ארץ-ישראל איז אזוי איבערגעפילט. אָבער דווקא פון אַזאַ קליינִקייט ווי די דאָזיקע רעאַקציע פון ש. לביא קען מען אַ סך מער אָפּלערנען ווי פון לאַנגע טעאָרעטישע וויכוחים און טענות. און כּדי אָפּצושליסן אונדזער קאָפיטל פון עניני אבילות, לאָמיר ברענגען נאָך אַ „פּראָטעסט“, דאָס מאַל פון אַ געבוירענעם ארץ-ישראלדיקן העברעיִשן שרייבער — איתמר בן־אבי, דער זון פון דעם גרויסן פּיאָנער פון העברעיִשן רענעסאַנס אין ארץ-ישראל, — אַ פּראָטעסט אין דער צייטונג האָרץ (27סטן יוני 1938) קעגן די שוואַרצע טרויעררעמלעך, אין וועלכע מען דערמאָנט די נע- מען פון די קדושים, די קרבנות פון אַראַבישן טעראָר:

„איך וויל ציען די אויפּמערקזאַמקייט פון די צענער טויזנטער לייע- נער פון „האַרץ“ צו אַ טאַג־טעגלעכער געשעעניש וועלכע רופט אַרויס גרויס און שטאַרק פאַרוונדערונג צווישן אונדזערע נישט־ייִדישע פריינד [!] און אויך צווישן פיל יידן אין די גלות־לענדער. זיי קענען בשום אופן נישט פאַרשטיין, ווי אזוי קען דאָס געמאַלט זיין, אָז מיר זיינען ממשיך אין אונד- זער לאַנד די דאָזיקע גלות־טראַדיציע וועלכע איז שוין פאַרעלטערט אָפּילו אין לענדער ווי פּוילן, דייטשלאַנד און עסטרייך... סוף־כל־סוף זיינען אונד- זערע קרבנות נישט קיין פאַגראַם־קרבנות אין זייער פּרזיערדיקן זינען... דאָס איז אַ מילחמה ווי אין די פאַרצייטיקע טעג פון פּלישתים און סיריע... צו וואָס די שוואַרצע רעמלעך איבער דעם פּאַלן פון אונדזערע גיבורים? צו וואָס זאָלן מיר אַרויסווייזן אונדזערע־שונאים אין גת אונדזער טיפּן צער דורך די דאָזיקע שוואַרצע ליניעס, וועלכע די גוים [!] באַנוצן נאָר אין מודעות וועגן טויט פון פּריוואַטע פּערוואַנען?... אַ סוף זאָל דאָס נעמען מיט די גלות־דיקע הַס־פֿדִיִּם. פאַרשוונדן זאָלן ווערן די שוואַרצע מודעות פון די שפּאַלטן פון אונדזער פּרעסע!...“

ווען איך זע און הער אַזעלכע מיני רייד, גלייב איך, אָז אפשר איז גאָר קיין אַנעקדאָט נישט יענער אַנעקדאָט וועגן דער געבוירענער ארץ-ישראלדיקער מיידל וועלכע האָט אונטער דעם ערשטן איינדרוק פון די שווייצער בערג, ביי איר ערשטער נסיעה קיין חוץ-לארץ, אויסגערופּן מיט התלהבות: הַה, מה יפה הגלות!

6.

איך וואָלט געקאָנט ברענגען נאָך און נאָך אילוסטראַציעס פאַר יענעם גלות־ באַגריף, אַ מאַטעריאַל וועלכן איך האָב געקליבן אַ ריי יאָרן — און צענדליקער פון זיי זיינען אפשר נאָך בולטער ווי די וועלכע איך האָב דאָ ציטירט. אָבער דאָס וואָלט אונדז צו לאַנג פאַרהאַלטן, נאָר ביים פּונקט לִיטֶר אַטֶר מוז איך מיך פאַרט נאָך אָפּשטעלן קורץ.

איך וויל דאָ נישט אויספאַרשן דעם עקסקלוזיוון פאַלעסטינאַצענטריזם פון דער העברעיִשער ליטעראַטור און איר דאָקטרין פון פֿאַר־נִיִּבִּנִּג פֿוֹן גִּלּוּת (13) דאָס איז אַ קאָפיטל פאַר זיך. אונדזער טעמע איז אויסשליסלעך דער עצם גִּלּוּת־בִּאָג־רִיף, נישט די גִּלּוּת־פֿאַלִיטִיק (אָדער אַנטי־גלות־פֿאַליטיק).

בכלל, איז די העברעישע ליטעראַטור אין ארץ־ישׂראל נאָך אַלץ אַ המשך פון דער „גלות־ליטעראַטור. די געציילטע טיפיש ארץ־ישׂראלדיקע מאַטיוון און טעמעס, די נאָך ווייניקערע געבוירענע ארץ־ישׂראלדיקע דיכטערס, שרייבערס און דענקערס זיינען נישט אין שטאַנד אַרויסצושטופן די „גלות־קלאַסיקערס פון דער העברעישער ליטעראַטור, כאַטש פיל פון זיי (נישט נאָר מענדעלע נאָר אַפילו ביאָליק און אַחד־העם) ווערן היינט נישט אַזוי פיל געלייענט ווי פּרונער און ס'פעלט די אינטימע באַציונג צו זייערע ווערק. דאָס רוב פּירנדיקע מענטשן פון דער העברעישער ליטעראַטור אין ארץ־ישׂראל קוקן אַליין אויף זיך ווי אויף יורשים און ממשׂיכים פון יענעם ליטעראַרישן „נוסח“ וואָס איז אויפגעקומען אין דער אַלטער ווילנע, וואַרשע און אַדעס. ביי מיר פּערזענלעך איז קיין ספק נישט, אַז ארץ־ישׂראל וועט אין משך פון דער צייט געפינען איר אַייגענעם נוסח, און אין משך פון דער צייט וועט געשאַפן ווערן אַן אויטאָטאָנע ריין ארץ־ישׂראלדיקע ליטעראַטור; אירע פאַרמען, איר פאַרנעם אַזױו וועלן אַפהענגען פון דער אַלגעמיינער גייסטיקער, פּאָליטישער און ווירטשאַפּטלעכער סטרוקטור פון ארץ־ישׂראל אין די קומענדיקע יאָרן. אָבער דאָס איז דערווייל אין אַ געוויסער מאָס אין דער בחינה פון „הלכתא למשיחא“.

איז אויך אַרום און אין דעם ליטעראַטור־פעלד לעבט יענער גלות־אַרגר־מענט. עס הערן זיך אַפילו שטימען, אַז בעצם האָבן מיר דאָך אין גלות גאָר קיין ריכטיקע העברעישע פּובליציסטיק נישט געהאַט און נישט געקאָנט האָבן. אין גלות איז אַלץ דאָך אַזוי אַבסטראַקט אַנוואַרצלדיק; אַ ממשותדיק לעבעדיקע באַהאַנדלונג פון לעבנס־פּראָגעס איז ערשט מעגלעך געוואָרן אין נײַעם ארץ־ישׂראל.

אָבער אַ סך גרעסער איז דער חידוש, אַז פאַרשיידענע העברעישע קריטי־קערס הייבן אָן די לעצטע יאָרן צו נישטערן דעם גלות־לעמענט אין די ווערק פון העברעישע שרייבערס. אַט אַזוי לייען איר נישט לאַנג, ווי אַ יונגער העברע־ישער רעצענזענט זאָגט מוסר אַ העברע־ישן משורר וואָס זאָגט שירה וועגן זיין אַלטן טאַטן אין גלות און זיין טלית.

„צי ביסטו נישט אַנטלאָפן פון דאָרט, דו זון זיינער, פון דער געטאַ־וועלט, מיט אַלע אירע רעשטלעך פון מיטלאַלטער וועלכע זיינען פאַר איר אַ סימן לגנאי? צי האַסטו דיך נישט שוין לאַנג איבערצייגט, אַז ווען ציון וועט אויפגעבויט ווערן, וועט זי אויפגעבויט ווערן מיט די הענט פון תנ״כ׳ כישע׳י? דן און נישט מיט דעם קרעכץ פון די יורשים פון די גמרות? הערט אויף, איר יידישע פּאָעטן, צו קושן די מזווות פון פּרומקייט! דאָס איז נישט קיין כיבוד־אַב, נאָר געצנדינסט“.

נאָך איין אילוסטראַציע פון ליטעראַטור: נאָך עסטרייכס „אַנשלוס“ האָט דער חשובער העברעישער דערציילער גרשום שאַפּמאַן פאַרלאָזן „זיין“ שטייער־מאַרק און איז אַוועק קיין ארץ־ישׂראל. ארץ־ישׂראל האָט אים מקבל־פנים געווען ווי ער פאַרדינט. ביי איינעם פון די קבלת־פנים איז דער אורח באַגריסט גע־וואָרן אויך פונעם אַנפירער פון פּאָליטישן דעפּאַרטאַמענט פון דער יידישער אַגענץ משה שערטאַק. האָט שערטאַק געזאָגט אַזוי:

„שאַפּמאַן איז נישט אויפגעטראָטן אין אונדזער ליטעראַטור ווי אַ

ציוניסטישער שריפטשטעלער, און אַוודאי נישט ווי אַן ארץ־ישראלדיקער שריפטשטעלער. אָבער מיר האָבן שטענדיק דערקענט און געשפירט דעם גרויסן חידוש אין אים: ער איז קיין מאָל נישט געווען קיין גלותדיקער שרייבער! אַזוי האָט מען קיין מאָל אין גלות נישט געשריבן (14). ער האָט אַנטבליזט דאָס לעבן אין זיין פונדאַמענט און וואַרצל. פון אים האָבן מיר געלערנט צו שטעלן אין שפערישן לעבן די קוואַליטעט העכער ווי די קוואַנטעטעט...

אָבער שאַפּמאַן האָט דאָך פאַרט געשאַפן אין גלות ביז 1938! אויב אַ דערציילער האָט געקאַנט דערגרייכן אין גלות אַזאַ מדרגה קינסטלערישן צימצום, קאַן מען דאָך מן־הסתם יאָ זיין אַ קינסטלער אין גלות, און דווקא אַ גוטער! צי האָט דער אַלטער ייִדיש־טראַדיציאָנעלער גלות נישט אויך געהאַט אַ ריי גרויסע קינסטלער־סטיליסטן, מענטשן מיט סוד־הצימצום, קאַנצענטרירט און קאַנצענטרירנדיק ווי רש"י און רמב"ם למשל (און זיי זיינען נישט די איינציקע)? צי איז דער צימצום פון ווילנער גאון, אַן איינציקער אין זיין מין, נישט גלות־דיק? און צוריק צו די לעצטע דורות: מענדעלע, פּרץ, ביאַליק, אַחד־העם, טשער־ניכאַווסקי, שניאור און אַנדערע — צי קאַן מען זיי סתם אָפּטרען מיט דעם טיטל „גלות־שרייבער“? צוריק גערעדט: צי איז ארץ־ישראל פאַר זיך אַ שוץ קעגן אריכות און אומקאַנצענטרירטקייט, אַ גאַראַנטיע פאַר פּשטות, צימצום, קיצור? צי איז די ליטעראַטור וועלכע ווערט געשאַפן אין ארץ־ישראל שוין באַלד אַ יאָר פּופציק פּר"י פון דער דאָזיקער „גלות־דיקייט“?

נישט שאַפּמאַן דער קינסטלער און זיין ווערק זיינען אונז דאָ נוגע. אָבער דער פּאַקט און דער אופן, ווי אַזוי ער איז אַוועקגעשטעלט געוואָרן ווי אַ מוסטער און מאָדעל — („כזה ראה וקדש“) — פאַר אַנטיגלות־דיקייט און ארץ־ישראל־דיקייט וועט אפשר עפענען די אויגן ביי אַ סך און העלפן זיי דערזען די פּראַבלעם מיט וועלכער מיר האָבן דאָ צו טאָן.

אָבער נישט נאָר אין דער וועלט פון פּאַעטן און נאָוועליסטן, נאָר אויך צווישן תּלמיד־חכמים און וויסנשאַפּט־מענטשן, לאַגיש דיסציפּלינירט און היסטאָריש געשולט, אָפּערירט מען צום באַדויערן מיט דעם זעלביקן גלות־באַגריף. אליעזר־מאיר ליפּשיץ אַ שטייגער, דער מחבר פון זייער אַ קאַנסטרוקטיוון בוך וועגן רש"י (אַרויס תּרע"ב), אַ געלערנטער און אַן אויסגעצייכנטער העברעיִ־שער סטיליסט, מאַכט דעם גלות פאַראַנטוואַרטלעך פאַר דעם פּאַקט, וואָס די חכמת־ישראל האָט זיך צו פיל קאַנצענטרירט אויף דעם פעלד פון ביאַגראַפיע, (15) כאַטש מיר ווייסן דאָך אַלע, אַז די גלותדיקע ליטעראַטור האָט אַזוי שטאַרק פאַר־לאַזן גראַד דעם פּערזענלעך־ביאַגראַפישן מאַמענט. נעמט למשל די רבניש־הלכישע ליטעראַטור אין אַ צייט, ווען ברייטע שיכטן לומדים, רבנים און סתם בעלי־בתים האָבן זי פּיל־ווינציק ריכטיק געלערנט, וויפּל פּראַצענט לערנערס פון די לעצטע דורות, וועלכע האָבן זיך מפּלפל געווען איבער אַ קצות און אַ נתיבות.

(14) הוא לא היה אף פעם סופר גלות. כך לא כתבו אף פעם בגלות.

(15) אליעזר־מאיר ליפּשיץ, רש"י, ז' 55: „סבות שונות גרמו שבחכמת ישראל נטלו מתחת בריאתה תולדות אנשי שם מקום בראש. הגלות גרמה שהגורמים התולדותיים האחרים היו בהסתר ובהעלם, רק האישיות הגדולה לקחה את הלבבות וכבדו גדולים נתפתח אצלנו במדה יתירה...“

א שיטה מקובצת, א שאגת ארי אאז"וו האבן אויף קלאר געוואסט, ווער איז געווען דער מנחת חנוך, דער קצות, דער שאגת אריה, דער הפלאה, דער פרי מגדים אאז"וו, און ווען זיי האבן געלעבט? דער מינהג אַנצורופן דעם מחבר מיט דעם נאָמען פון זיין חיבור וויינט געוויס נישט קיין גלותדיקע טענדענץ צו באַטאָנען איבער דער מאַס דעם פּער־זענלעך־ביאַגראַפֿישן עלעמענט. (16).

אַקאַרשט האָבן מיר געהערט פון פאַרשיידענע זייטן, אַז אַרץ־ישׂראל וועט באַפֿרייען די העברעיִשע ליטעראַטור פונעם באַלאַסט פון יהדות און מאַכן פון איר אַ ליטעראַטור מיט לייטן גלייך. קומט אָבער צו גיין אַ חשובער געלערנטער, דער יוריסט פּליטאָל דיקשטיין, און קלאַגט זיך אין דער הקדמה צו זיין דיני עובדי שׂוֹן, תרצ"ח, אַז דער גלות האָט געשאַפן אַ סאָרט העברעיִשע ליטעראַטור, אין וועלכן ס'איז נישטאַ דער קלענסטער סימן פון יהדות!

„ביז איצט האָבן מיר געהאַט אין אונדזער העברעיִשער ליטעראַטור פון איין זייט ווערק וועלכע באַהאַנדלען זייערע טעמעס פון אַן אוניווערסאַל, אַלגעמיינ מענטשלעכן קוק, אין זייער אינהאַלט האָט מען אַפֿילו נישט גע־שפירט אַז דער מחבר איז אַ ייד! [!] און זיי זיינען העברעיִש נאָר אין לשון, אָבער דאָס רוב זיינען זיי איבערזעצונגען אָדער איבעראַרבעטונגען פון פרעמדע שפּראַכן. און פון דער אַנדערער זייט האָבן מיר דאָרט געהאַט אַר־בעטן וואָס גיבן זיך אָפּ ספּעציעל מיט דעם ייִדישן אַספּעקט און מיט דעם ייִדישן קוק אויף די פּראָבלעמען. אַט די ביידע סוגים ליטעראַטור זיינען נאָך זייער נאָטור און קוואַליטעט נאָך אַ פּראָדוקט פון דער גלות־דערציִונג און פון גלות־דוואַליוֹם, אַן איבערבלייבעניש פון דער קאַנצעפּציע: „יהודי באהלך וָאָדם בצאתך“ (17). אַזאַ דוואַליוֹם איז נישטאַ ביי פעלקער וואָס לעבן אין נאָרמאַלע באַדינגונגען... דער ציל פון דעם דאָזיקן ווערק איז האַר־מאַניש צוואַמענצולגיסן „ייִדישקייט מיט מענטשלעכקייט“ (18), אָבער ווייל דאָס איז איינער פון די ערשטע פּרוּוון און ווייל אונדזער פּאָלק שטייט נאָך אין דעם איבערגאַנג־פּעריאָד צווישן גלות־לעבן און געזונט ערדיש לעבן, איז דעם מחבר נאָך נישט געווען מעגלעך אויסצופירן זיין געדאַנק אין דער גע־וונטשענער שלימות...”

די גלות־דערציִונג, דער גלות־דוואַליוֹם האָבן נישט געשטערט אונדזערע גאָר־נים פון די ישיבות אין סורא, פומבדיתא, נהרדעא אין בבל ביז מיר, איישישאַק, וואַלאַזשין, ראָדן און לובלין, זיך מתעסק צו זיין מיט כל המיני יורידישע פּראָבלע־מען, דיני ממונות און דיני נפשות, צו שאַפן מאַנומענטאַלע הלכישע ווערק וועלכע וועלן שטענדיק האָבן זייער ווערט, צי מיר פסקענען ווי זיי צי נישט; אָבער אַ מאַדערנער העברעיִש־שרייבנדיקער תלמיד־חכם קאָן זיינע „דיני עונשין“ נישט אַזוי פאַרמולירן ווי ער וואַלט געוואַלט — איבער „גלות“... איצט פון אַן אַנדער גבול: העברעיִש אַליין, לשון און סטיל, אַ פאַרדינסט־

(16) דער מינהג האָט זיך אַפֿילו אַריבערגעטראָגן טיילווייז אין דער השכלה־ליטעראַטור. ביאָליק האָט מיר אַמאָל דערציילט, אַז ווען משה־לייב ליליענבלום פלעגט גיין אין די גאַסן, אָדער געסלעך, פון ווילקאָמיר, פלעגן זיינע שטאַטלייט זאָגן: אַט דאָ גייט דער חסאת נעוּרִים.

(17) אויב „יהודי באהלך“, טאָ פון וואַנען נעמען זיך עס יענע ווערק, וואָס מען קען אַפֿילו נישט דערקענען, אַז דער מחבר איז אַ ייד?

(18) יהדות — אַנשויות.

פולער שפראך־ און תנ"ך־פארשער ווי משה־צבי סגל פון ירושלימער אוניווער־
סיטעט רופט אָן דאָס העברעיִש פון חתימת תלמוד (430 נאָכן צווייטן חורבן) ביוֹן
16טן י"ה (ערשטער דור השכלה) ע ב ר י ת ג ל ו ת י ת , דאָס גלותדיקע
העברעיִש. (19) געוויס זײַס ער, אָז דאָס גלותדיקע העברעיִש האָט במשך פון דעם
לאַנגן פעריאָד געהאַט אַ ריי גרויסע שפראַכקינסטלערס און פּורעמערס (די בעלי־
פּיוטים, ר' יהודה הלוי, בן גבירול, די אבן עזראס, רמב"ם, רש"י און פיל, פיל
אַנדערע). ער שטעלט זיך אָבער אָפּ אויף דער דעקאַדעניץ פון העברעיִשן לשון און
סטיל אין די לעצטע דורות פון יענעם פעריאָד (פאַקטיש מיינט ער מן־הסתם אַ
געוויסן טיפּ רבנישע ליטעראַטור), ווען דער "ליטעראַרישער געשמאַק" איז קאַליע
געוואָרן, די שפראַך איז געוואָרן פאַרמישט, האָט אָנגעוואָרן איר גראַמאַטיקאַליש־
סינטאַקסישע דיסציפּלין אַזױ.

ווער האָט אָבער אַרויפגעבראַכט די ג ר ו י ס ע ש פ ע ר י ש ע ר ע -
וּ אַ ל ו צ י ע אין העברעיִש? דאָך נישט ארץ־ישׂראל, נאָר דער גלות פון 18טן
און 19טן יאָרהונדערט, די השכלה־קרייזן פון דייטשלאַנד, גאַליציע, איטאַליע און
דער עיקר פון ליטע, פּוילן, רוסלאַנד. בכּן איז דאָך דער פּונדאַמענטאַלער אונטער־
שייד צווישן דעם "פאַרדאַרבענעם" רבנישן העברעיִש און דעם ריינעם מאָדערנעם
"סעקולאַריזירטן" העברעיִש נישט שייך צו גלות און נישט־גלות, נאָר ס'איז אַ
פּראָדוקט פון געוויסע קולטורעלע און פּאַליטישע איבערקערענישן, אַלגעמיינע און
ייִדישע, וועלכע האָבן זיך אָפּגעשפּיגלט אין דער גלות־ווירקלעכקייט פון 18טן י"ה
און ווייטער. ביי סגלן קומט אויס, אָז די משכילים האָבן געמוזט אָפּוואַרפן אין
גאַנצן דאָס "גלותדיקע העברעיִש", און ער באַמערקט נישט, אָז זיי האָבן נאָך דעם
געשאַפּן אַ ניי העברעיִש, שענער, ריינער, אָבער ווידער אַ ג ל ו ת ד י ק העב־
רעיִש. ווי אַזױזשע קען מען וויסנשאַפטלעך רעדן בכלל וועגן אַן אוניפּאַרמער
ע ב ר י ת ג ל ו ת י ת ? צי מוז נישט דער שפראַכפּאַרשער איינטיילן אַ ריי
פעריאָדן און סטילן אין דעם צוויי טויזנט יאָר אַלטן גלותדיקן העברעיִש גופּא?

7.

דער סך־הכל איז: דער טערמין ג ל ו ת ביי אונדזערע אידעאָלאָגן האָט גאָר
נישט מער צו טאָן מיט אונדזער ווירקלעכקייט. טיפּער געזען, פירט אויס בעצם
דער דאָזיקער טערמין און באַגריף גלות די זעלביקע פּונקציע ווי דער טערמין און
באַגריף ייִד אָדער ייִדנטום ביים רוב אומות העולם, ספּעציעל ניואַנסירט
אין לאַגער פון אַנטיסעמיטישן אינטערנאַציאָנאַל. זיי רעדוצירן אויך דאָס אַלץ
וואָס זיי געפעלט נישט, וואָס ס'קומט אויס ביי זיי געפּערלעך און שעדלעך און
פּרעמד, צו איין מאַמענט: ייִדישקייט, ייִדיש איז אַ מאָל ראַציאָנאַליזם, אַ מאָל
גראַד איראַציאָנאַליזם; אַ מאָל קאַפיטאַליזם, אַ מאָל סאָציאַליזם אין זיינע פאַר־
שיידענע פאַרמען; אַ מאָל איז דאָס עקסקלוזיווער אַריסטאָקראַטיזם, אַ מאָל פאַלקס־
טימלעכקייט; אַ מאָל גרויס־קאַפיטאַל, אַ מאָל קליינהאַנדל און פעדלעריי, און אַזוי
ווייטער. דער אַנטיסעמיט זעט אין זיין ק ע ג נ ע ר — וואָס איז אַפט אויך אַ
נישט־ייִד, ווי באַקאַנט — דעם רעפּרעזענטאַנט פון ייִדישקייט. "ייִדישקייט" איז
דאָ נישט מער קיין עמפּיריש־פאַקטישע פעסטשטעלונג, נאָר אַ ווערטאַפּשאַץ, אַ
וונטשאַפּשאַץ, אַ מוראַ־אַפּשאַץ, פאַראַלגעמיינערונגען זיינען פּסיכאָלאָגיש פאַר־

שטענדלעך, וואָרעם זיי וואָרצלען אין דער לאַגישער שוואַכקייט פונעם מענטשלעכן גייסט. אָבער זיי זיינען געפערלעך סיי פאַר דעם וואָס גענעראַליזירט סיי פאַר דעם וואָס ווערט גענעראַליזירט, און זיי זיינען טייל מאַל געוואָרן איינע פון די גרעסטע קללות, מיט וועלכע מענטשן און מענטשהייט זיינען פאַרשלאָסן געוואָרן. צום באַדויערן איז גלות, גלותדיקייט ביי אונדז אויך געוואָרן אַ סימבאָל פון באַצונג צום מענטשן און דערשיינונגען. און דאָס איז נישט נאָר אַ טעאָרעטישער ענין. דער דאָזיקער דרך פירט אונדז צו אַ געוויסער פאַרטושיירונג פון אונדזערע אמתע שוואַכקייטן און מומים, מיר רעדוצירן אַלע אונדזערע חסרונות, פער-זענלעכע און קאָלעקטיווע (בתוכם די וועלכע מיר האָבן בשותפות מיט דער גאַנצער וועלט) אויף איין איינציקן שטאַנדפונקט. איך לייקן אַבסאָלוט נישט זיין שאַטנ-דיקייט, אָבער בעת דאָס ווערט דער שער-לעזאָל פאַר אַלץ, פירט דאָס, האַלט איך, צו אַ גרויסער אָפשוואַכונג פון דעם נאַטירלעכן דראַנג צו אַלייןפאַרטיידי-קונג ביי ייִדן אין די תּפוצות; דאָס פאַראַליזירט דעם לעצטן אימפּולס פון אונדזער „יצר-טוב“ צו אַרגאַניזירן און רעקאָנסטרוירן אונדזער ווירקלעכקייט. ס'פאַר-שטאַרקט די אָפהענטיקייט און אַפאַטיע.

פון דער אַנדערער זייט שטעלט עס נישט נאָר דעם „גלות“ אין דעם טיפּסטן מדור פון פינצערן גיהנום — נאָר ס'שטעלט אויך ארץ-ישראל אין אַזאַ הויכער מדרגה פון ליכט, וואָס קיין בשר-רודם אָדער קיבוץ פון בשר-רודם זיינען עס נישט בכוח איבערצוטראַגן. די דאָזיקע קאַנצעפציע לייגט אַרויף אויף ארץ-ישראל אַזאַ מין דערדריקנדיקע משא פון אחריות, וועלכע זי וועט נאָך זייער, זייער לאַנג, אָדער אפשר קיין מאַל, נישט קענען טראַגן אויף זיך. דער פּועל-יוצא איז, אַז דאָס שטערט אונדז צו קומען צו אַ ריכטיקער פּערסעקוטיוו פון ארץ-ישראל אַרט אין ייִדישן לעבן אין דער וועלט, ביי היינטיקן טאַג און לעתיד לבוא. נאָך עפעס: ווי אַזוי ווירקט אַזאַ „גלות“-קאַנצעפציע אויף דער דערצונג פון יונגן דור אין ארץ-ישראל, וואָס ער איז אין „גלות“ נישט געווען און ווי ס'ווייזט אויס אין אים אויך שווער זיך צו פאַרטיפּן אין שפיגל פון גלות-לעבן ביי די קלאַסיקערס פון דער העברעישער און ייִדישער ליטעראַטור? ווי אַזוי זעען אויס די מיינונגען און איבערצייגונגען פון אַט דעם דור וועגן גלות, ד"ה וועגן דעם גרעסטן טייל פון דער ייִדישער געשיכטע און וועגן די שאַפונגען פון לאַנגן גלות? און ווי אַזוי זאָל דאָס יונגע ארץ-ישראל בכלל פאַרשטיין דאָס לעבן און קעמפּן פון ייִדישן פּאָלק אין די תּפוצות אין דער היינטיקער צייט? (20).

(20) אַן ארץ-ישראליקער פריינד האָט מיר אַ מאַל דערציילט מיט גרויס התלהבות, ווי אַ גרופע תּל-אביבער יוגנטלעכע זיינען געשטאַנען פאַר אַ פּלאַקאַט פון דער „הב"מה“ וועלכע האָט געשפּילט שלום-עליכעס קשה להיות יהודי („שווער צו זיין אַ ייִד“) און האָבן זיך שטאַרק געוונדערט: קשה להיות יהודי, מה זאת, קשה להיות יהודי?! איך האָב אים געענטפּערט: אַזוי פריי איך זיך, וואָס ס'איז דאָ כאַטש איין ווינקל, וווּ ייִדישע קינדער וואַקסן אויף פריי און גליקלעך און הייבן נישט אָן צו פאַרשטיין, ווי אַזוי מען קען גאָר זאָגן, אַז ס'איז שווער צו זיין אַ ייִד. איך בין גליקלעך צו הערן וועגן די תּל-אביבער יונגע ייִדן. הלואי זאָלן די תּל-אביבער יונגע ייִדן שטענדיק בלייבן פריי און גליקלעך. אָבער צי איז גוט אַ דערצונג וואָס מאַכט ייִדי-שע קינדער נישט זעענדיק און נישט פּילנדיק, אַז אויב ס'איז שווער צו זיין אַ ייִד אין פּשיטיק און לעמבערג, אין ניו-יאָרק און לאַנדאָן, אין בערלין און ווין, איז אויך שווער צו זיין אַ ייִד אין תּל-אביב און עין-חרוד, אויף די בערג פון יהודה און גליל? ס'איז דאָך דער זעלביקער גורל, דאָס זעלביקע פּאָלק, די זעלביקע סובסטאַנץ. כל-זמן דער גלות איז אַזוי שווער, מיין איך, אַז

פֿאַרשטייט זיך, אַז דער געדאַנקען־פּלאַנטער ביים אָפּערירן מיטן באַגריף גלות האָט אויך אַ היסטאָרישן הינטערגרונט. וואָלטן מיר זיך מער פֿאַרטיפּט אין די 2,500 יאָר פון ייִדישן חוץ־לאַרץ, וואָלטן מיר אויך אָפּגעלערנט, אַז די הערשנדיקע מיינונגען וועגן מהות פון גלות, וועגן דעם „פֿאַרדאַרבענעם“ און „פֿאַרקריפּלטן“ כאַראַקטער, מוח אַז״ו פון גלות־ייִדן, זיינען באַמת נישט מער ווי פֿאַרקרימונגען אָדער סתּם פֿאַראַרטיילן. פּיל פון די דאָזיקע מיינונגען קאָן מען פון נאַציאָנאַל־פּסיכאָלאָגישן שטאַנדפּונקט פֿאַרשטיין און מצדיק זיין. זיי זיינען אַ סימבאָל פון ייִדישן פֿראַטעסט קעגן זיך אַליין, קעגן אונדזער שווערן גורל, אָן אויסדרוק פון אַ פֿאַרלאַנג צו באַנייען אונדזער לעבן. טאַמער הייבן זיי אָבער אָן דינען ווי יסודות פון אַ ייִדישן וועלטבאַנעם, אָדער פון אַ פֿראַקטישער ייִדישער פּאָליטיק, דעמאָלט באַווייזן זיי זיך אין זייער גאַנצער שעדלעכקייט.

דער גאַנצער „אַקסיאָם“, אַז דער גלות איז געווען כּולו שאַדן און דעפּיציש, חורבן פֿאַר ייִדן און ייִדישקייט, דאַרף נאָך ערשט גרונטיק אויסגעפֿאַרשט ווערן. אין אמת; נישט דער מאַראַלישער באַוווסטזיין פונעם ייִדן, נישט זיין רעליגיעזע שאַפּונגסקראַפט, נישט זיין טעאַרעטיש־אינטעלעקטועלע און גייסטיק־שעפּערישע כּוחות זיינען אַזוי אָפּגעשוואַכט אָדער פֿאַרדאַרבן געוואָרן במשך זיין גלות־פּעריאָד. אויב אָפּגעשוואַכט, האָט דאָך דער גלות אָפּגעשוואַכט אַ ביסל אָדער נישט געלאָזן זיך אַנטוויקלען אין ייִדן, למשל, אויך דעם יצר־הרע אויף שפּיכט־דמים און ברוטאַליטעט, פון וועלכע פּיל פון די „נאַרמאַלע“ פעלקער האָבן זיך ווייניקער באַפּרייט. פֿראַקלאַמירן פון אונדזער זייט דאָס רעכט אויף אייגענע רוצחים און גזלנים — איז געווען מיט אַ דור צוריק אַ שיינער זשעסט פון פֿראַ־טעסט. אָבער אָפּגעהיט זאָלן מיר ווערן פֿאַר אַזאַ צו שטאַרקער „נאַרמאַליז־רונג“... „דער גלות האָט פֿאַרדאַרבן אונדזער מאַראַלישן כאַראַקטער“ — אַזוי זאָגן מיר אָפט נאָך, פּסוק בפּסוק, דעם אַנטיסעמיטישן נוסח (און אָפט דוכט זיך, אַזוי ווי פֿאַרשיידענע ניואַנסן פון דעם דאָזיקן נוסח וואָלטן שטאַמען פון אונדז אַליין). אָבער ווער וועט עס האָבן מוט צו זאָגן, אַז די ישראלים און די עברים אין דער נאַרמאַלער צייט פון בית־ראשון, אויף וועלכע ס'האָבן געשאַטן פעך און שוועבל אונדזערע ערשטע נביאים פון עמוסן אָן, זיינען געווען העלער אין זייער מאַראַלישן מצב איידער ייִדן אין די מיטלעלטערלעכע גלות־צענטערס שפּאַניע און פֿראַנקרייך, צי אין ווילנע, קאַוונע, ביאַליסטאָק, לעמבערג אין 19טן און 20סטן יאָרהונדערט? (21).

איך ווייס, די אַפּאָסטאָלן פון „שינוי ערכין“, די פּסעוודא־ניטשעאַנער, זייִנען גאַרנישט באַגייסטערט פון דער מאַראַלישקייט פונעם שוואַכן גלות־ייִד. ד״ר ווינער, אַ פּילאָסאָפּיש דענקנדיקער מענטש, האָט זיך אַפּילו איינגעשטעלט פֿאַר גרינדן די מלוכה אין אַרץ־ישראל על־פּי־נוסח פּיל, ווייל זי וועט סוף־כּל־

סיקען און טאָר אויך אין אַרץ־ישראל נישט זיין און ס'וועט פּאַקטיש מן־הסתּם נישט זיין אַזוי „לייכט“. איך וואָלט זיך איינגעשטעלט צו זאָגן — הגם נישט דאָ איז דאָס אַרט מאַריך צו זיין וועגן דעם — אַז די אילוזיע פון „לייכטקייט“ איז געפערלעך פֿאַרן עתיד פון אַרץ־ישראל גופּא. (21) געוויינטלעך דאַרף מען פֿאַרגלייכן די פֿאַרלעלע שייכטן, דעם קלאַס פון „פרות הבשין“, די „מוכרים בכסף צדיק ואביון בעבור נעלים“ אַז״ו פון דעמאָלט מיט זיי מאַדערנע שייכטן וואָס זיינען געגליבן צו זיי.

סוף א פ ש א פ נ ביי יידן דאָס ספעציפישע יידישע רחמנות - געפיל וואָס האָט זיך אַזוי שטאַרק אַנטוויקלט אין גלות־לעבן (א נייַע גלייכונג: גלות = מידות טובות). אַזוי ווי אָט דאָס רחמנות־געפיל, וואָס ס'איז פאַרוואַרצלט אין דער סאָלידאַריטעט־איבערלעבונג פון אַ פּאַלקס־קיבוץ (כל ישראל ערבים זה לזה), וואָלט באמת געווען אַ פּסולע זאַך, אַ סכנה פאַרן יידישן קיום אין חוץ־לאַרץ און אין ארץ־ישראל.

ווען איך וואָרף אָפּ די גרונטטעזע אַז דער גלות איז געווען שטענדיק און אויסשליסלעך אַ מקור פון שאַטן פאַרן יחיד און פאַרן כלל־ישראל, און איך זאָג, אַז ער האָט אויך, פון אַן אַנדער זייט, געשטאַרקט, באַפעסטיקט, פאַרהאַרטעוועט דעם יידישן כאַראַקטער און פנים, שטעל איך זיך נישט דערמיט אויפן שטאַנד־פונקט, אַז די געטלעכע אַדער היסטאָרישע „השגחה“ האָט אונדז מחמת די אַדער אַנדערע טעמים געמוזט אַרייַנשטעלן אין דער דאָזיקער גלות־רעאַליטעט, אַז ס'איז אַ מחיה אַפּצורייכטן גלות און ס'איז געוונטשן צו פאַראַייביקן דעם, דאָזיקן סטאַטוס לעולם ועד. דאָ איז אפשר אויפן אָרט צו געבן אַ קורצע פּרינציפּיעלע דערקלערונג: איך פּערזענלעך האָלט אויך, אַז מיר וואָלטן געווען אַ סך גליקלעכער, ווען אונדזער אינדיוידועל און פּאַלקיש לעבן וואָלט געווען פּריי פון אַלע אַנאַמאָליעס. איך בין קיין מאָל נישט ניכשל געוואָרן אַפילו מיט אַ שמינית שבשמינית ראַמאַנטיק לגבי דעם גלות „אין זיך“. איך האָלט אים נישט פאַר קיין „כלי מחזיק ברכה“ ווי דער אַסימילאַטאָרישער ליבעראַליזם האָט אים באַטראַכט. (22) אָבער ווען איך האָב פאַר מיר די מאַדערנע ייִדן־פּראָגע איז איר טאַטאָליטעט, קאָן איך נישט אַקצעפּטירן דעם ריינעם „קללה־קוק“. גלות איז ביי מיר „גלות“, אונדזער ווירקלעכקייט, נישט קיין ברכה און נישט קיין קללה — נאָר אַ פּאַקט פון אויסערגעוויינטלעכער חשיבות. איך טרעט צו צו באַהאַנדלען דעם ענין פון ריין עמפּירישן אַפּאַסטעריאַרישן שטאַנדפונקט, אָן שום אַפּריאָרי (23) און אַפילו פון ריין ארץ־ישראלדיקן שטאַנדפונקט: נישט נאָר וואָס דער הערשנדיקער גלות־באַגריף העלפט נישט דעם אויפבויע פון ארץ־ישראל (קיינער קען קיין נביא נישט זיין און קען נישט זאָגן, וווּ און ווען די דאָזיקע אויפבויעטעטיקייט וועט געפינען אירע גרענעצן). נאָר ער שטערט נאָך דעם אויפבויע אין זייער אַ גרויסער מאָס. הייסט עס פּאַליטיש־פּראָקטיש, האָלט איך, אַז דער גלות־באַגריף, ווי מיר האָבן אים דאָ געזען, איז איינע פון די גרעסטע סכנות סיי אין חוץ־לאַרץ, סיי אין ארץ־ישראל.

מיר האָבן ליידער ביז איצט זייער ווייניק זיך אַרייַנגעטראַכט אין דער עצם סטרוקטור פון אונדזער אַזוי־גערוּפּענער פּאַלקס־נשמה. נישט די מערב־אייראָפּעיִשע „וויסנשאַפּט דעס יודענטומס“ וועלכע האָט באַטראַכט דעם גלות פאַר אַ מזל־ברכה פאַר יידן, און נישט די נאַציאָנאַל אַריענטירטע „מדעי־היהדות“ (וואָס האָבן זיך פּיל־ווינציק אידענטיפּיצירט מיט דער קאַנצעפּציע פון גלות ווי אַ „קללה“) האָבן אונדז ביז איצט געהאַלפּן טיפּער אַרייַנדרינגען אין דעם אי־

(22) „צדקה עשה הקדוש ברוך הוא עם ישראל שפּורן לבין האומות... פּסחים פּו, ע"ב. די קאַנצעפּציע לעבט אויך אין אַנדערע יידישע קרייזן וואָס זיינען ווייט פון דער מערב־אייראָפּעיִשער רעפּאָרס־אידעאָלאָגיע.

(23) וועגן פּריץ בערס Galut (פּאַרלאַג שאַקען, בערלין 1936) און וועגן דער קאַנצעפּציע פון גלות ביי פּירנדיקע יידישע היסטאָריקער האָב איך בדעה צו שרייבן ביי אַן אַנדער געלעגנהייט.

געווייניקסטן קאָמפּלעקס פּראָבלעמען, וועלכער איז פּאַרבונדן מיט דעם צענ-
טראַלן פּאַקט אין דער ייִדישער געשיכטע, וואָס הייסט גלות. די גלות-פּראָבלעם
איז ביז אַהער געפּאַרשט געוואָרן אַדער אויפן הר־גריזים אַדער אויפן הר־עיבל,
פּון אַ פּאָזיטיוון אַדער נעגאַטיוון ש א צ נ ד י ק ן אַספּעקט. כּדי אָבער צו
פּאַרשטיין די דאָזיקע פּראָבלעם מוז מען זיך אין אַ גלייכער מאָס דער-
ווייטערן פּון ביידע בערג, פּון באַרג פּון דער ברכה און פּון באַרג פּון דער
קללה. לאַמיר אויפהערן וואַרפּן זיך אויף אַלע זייטן מיט די ווערטער גלות און
גלותדיקייט. זאָלן זיך פּרײַער דערווייטערן פּון אים וויסנשאַפּטלעך און דיכ-
טערס, פּובליציסטן און פּאַלקס־אויפּקלערערס וועלכע האָבן אַ גרויס אַחריות
אויף זיך. לאַמיר נישט מסיח־דעת זיין פּון אונדזערע אַמת ע פּגימות און
שוואַכקייטן. לאַמיר זאָגן אונדזער „על חטא“ נישט לויט אַן אַל־בית וועלכער
הייבט זיך אָן מיט אַ גימל און לאָזט זיך אויס מיט אַ גימל: גלות... ס׳זיינען
דאָ מער אותיות פּאַר אונדזער פּערזענלעכן און קאָלעקטיוון־נאַציאָנאַלן על־חטא...
מיר, דער ביטערסטער קרבן פּון איינער פּון די שווערסטע און אכזריותדיקע
פּאַראַלגעמיינען פּונדען אין דעם אוצר באַגריפּן און טערמינען פּון
דער מענטשהייט — מיר האָבן אַ באַזונדערע מאַראַלישע און פּראַקטיש־פּאַליטישע
פּליכט זיך אַרויסצופּלאַנטערן פּון דער נעץ פּון דער דאָזיקער אינעווייניקסטע
ייִדישער פּאַראַלגעמיינען.

פּון נעמען אויפן פּאַרהער דעם גלות־באַגריף קען מען אָפּלערנען, אַז עס
בעט זיך אַ קריטישער אַנאַליז און אַ נייע באַלייכטונג פּאַר אַ סך אַנדערע טעזעס
און אַקסיאָמען פּון אונדזער געזעלשאַפּטלעכן געדאַנק אין פּאַרשיידענע פּאַליטישע
לאַגען: נאַרמאַל און נישט־נאַרמאַל, שלימות און נישט־שלימות, זעלבשטענדי-
קייט און אימפּאַציע־אַסימילאַציע, זיכערקייט און אומזיכערקייט אַאָד״וו; וועט
מען זען, אַז זיי זיינען אויך נישט אַזוי פשוט און אַזוי אַבסאָלוט איינטייטיק
ווי זיי זען אויס אין די אַנגענומענע פּאַרמולירונגען. (24)

דאָ גמאָטיק איז נוהג נישט נאָר אין דער ספּעציע פּון רעליגיע, ס׳איז
נישטאָ כּמעט קיין איין פּאַליטישע אַדער סאָציאַלע באַוועגונג, פּאַרטיי און גרופּע
וועלכע זאָל נישט האָבן איר אייגענע דאַגמאַטיק. אַפט באַקומט מען דעם איינ-
דוק, אַז עס איז לייכטער דורכצוברעכן רעליגיעזע דאַגמאַטיק — כּאַטש זי איז
דאָך אַזוי דורכגעוועבט מיט אַ בּוּס אַ לּוּט ע ווערטן — ווי די סיסטעם דאָך
מעס פּון מאַדערנע פּאַליטישע באַוועגונגען און פּאַרטייען. גראַד די לעצטע יאָרן
זיינען רייך מיט אילוסטראַציע אויף דעם דאָזיקן פעלד. פּון דעסוועגן מוז יעדער
דור פּרוּוון נעמען אויפן פּאַרהער די דאַגמעס וועלכע ער האָט געירשנט.

די אַנטוויקלונג פּונעם גלות־באַגריף קען אונדז ווייזן, ווי אַזוי די אַליין־
קריטיק אין דער ייִדישער געזעלשאַפּטלעכקייט — בשׁוּם־אׁפּן נישט נאָר אין איין
מחנה אירער — קען געפירט ווערן. ראשית־חכמה: צוריק צו די מקורים פּון אונ-
דזערע מאַדערנע אידעאָלאָגיעס; צוריק קריטיש, מיט אַן אַפּן האַרץ און קאַפּ;
סיסטעמאַטישער קריטישער אַנאַליז פּון זייערע היפּט־הנחות.

לאַנדאָן, 1940—1942.

י״וואָ־בלעטער, באַנד XXI.

(24) אין האָב מיין קוק געפרווט אַרויסברענגען אין אַ צאָל אַרבעטן, אַ שטייגער אין דער
סעריע „בדק הבית“, הענט (ירושלים), 1939 א״ו, און אין בצרון (ניו־יאָרק); אויך אין מאָנטי
(תּל־אביב), 1934, און אַנדערע ערטער.

יידן אויף דער וועלט

„רעכט און גנאָד“

א.

זינט איך האָב אָנגעהויבן פאַרשן די יסודות פון פּאָליטישן געדאַנק ביי יידן, פון דער צייט פון דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע און ווייטער, אַריינרעכענענדיק אויך דעם ציוניזם, — האָט מיך שטענדיק געוונדערט די אָנגענומענע טעאָריע און: „דאָס ייִדישע פּאָלק קערט זיך אום צוריק קיין ארץ־ישׂראל, וויינט דאָרט און וועט דאָרטן ווײַנען, מיט רעכט און נישט מיט גנאָד.“ וואָס מער איך בין געלאָפן פון דעם, אַלץ מער האָט עס מיך אָנגעיאָגט, אין די לעצטע 15 יאָר: אָט די הויפּט־אַקסיאָמע אין יעדער אָפיציעלער ציוניסטישער דעקלאַראַציע אַדרעסירט צו יידן און נישט יידן, אין די רעדעס און אַרטיקלען פון ציוניסטישע רעדנער און שרייבער פון אַלע פראַקציעס. עס איז מיר שווער געווען שלום צו מאַכן מיט איר, און מיט די ערשטע אויפבליצן פון יענער פאַרווונדער־רונג, איז נאָך אַלץ איר מיין נישט געווען קלאַר פאַר מיר. נאָך פיל יאָרן פון אַריינטראַכטן־זיך אין דעם פּאָליטישן געדאַנק פון ציוניזם און אין דעם פראַקטישן לעבן פון דער באַוועגונג; אויך אין דער אַנטוויקלונג פון אונדזער לעבן און דעם לעבן פון דער וועלט אין פאַרלויף פון לעצטן דור — האָבן מיר אָנגעהויבן קלאַר ווערן די מקורות פון אָט דער פאַרווונדערונג.

איך וועל דאָ נישט ווידערמאַל דורכגיין אָט דעם גאַנצן וועג פונעם ערשטן ווונדער־זיך איבער יענער טעאָריע ביזן אויסטאָן זיך פון איר יאָך. עס וועט זיין גענוג פאַר מיר אָנצוגעבן בלויז עטלעכע פון די טעמים וואָס האָבן מיך באַווויגן צו פסלען אָט דעם „יסוד היסודות“ פון דעם ציוניסטישן געדאַנק און דער ציוניסטישער באַוועגונג.

פון אינהאַלטלעכן שטאַנדפונקט פאַרמאָגט אָט די טעאָריע צוויי זייטן: אַ פּאָזיטיווע (דאָס ייִדישע פּאָלק וויינט און וועט ווײַנען אין ארץ־ישׂראל מיט רעכט, נישט מיט גנאָד) און אַ נעגאַטיווע (די יידן ווײַנען און וועלן ווײַנען — אזוי ווייט ווי מען וועט זיי דערלויבן ווײַנען — אויסער ארץ־ישׂראל מיט גנאָד און נישט מיט רעכט) איך בין נישט קעגן דעם פּאָזיטיוון טייל פון דער פאַרמול אָן און פאַר זיך; איך טרעט אַבער אַרויס קעגן איר ווייל זי דינט ווי אַ באַזע פאַר דעם נעגאַטיוון אויספיר פאַר די לענדער מחוץ ארץ־ישׂראל.

אויף ווי ווייט די פעלקער פון דער וועלט האָבן געוואָלט אונטערשרייבן אין אָט דער פאַרמול זייער אָנערקענונג פון די רעכט פונעם ייִדישן פּאָלק זיך צוריקצוקערן קיין ארץ־ישׂראל און עס ווידעראויפבויען, בין איך נישט קעגן איר.

געווענדט צו די צוויי וואָרצלען פון ייִדישן בוים, וועלכער איז פאַרפלאַנצט אין ארץ־ישׂראל און אין די תפוצות. אָט די אָנערקענונג פון גלייכע רעכט רירט אויף אַ האָר נישט אָן דעם איבערוויגנדיקן פלאַץ פון ארץ־ישׂראל אין די גרענעצן פון ווערטן. דאָס איז אַ פּאַליטיש־פּראַקטישע, רעאַליסטישע תביעה. זי שטאַמט נישט פון אַ ווילן שלום צו מאַכן מיט די תפוצות אַלס אַזעלכע און אויך נישט צו פאַרוואַנדלען זיי אין אַ סובסטיטוט פאַר ארץ־ישׂראל. אָט די תביעה פאַר אַבסאָלוטער גלייכהייט צווישן ארץ־ישׂראל און די תפוצות יִשׂראל קומט נישט צו דערלייכטערן, נאָר צו באַשווערן; נישט אַראַפּוואַרפן אַ לאַסט, נאָר צוצוגעבן די אַלגעמיינע ייִדישע לאַסט צו דער לאַסט פון ארץ־ישׂראל־אויפבויע, וואָס דאָס ציוניסטישע ייִדנטום האָט אויף זיך גענומען; צוצוגעבן אַ לאַסט, וועלכע דער ציוניזם איז אומוויליק צו אָנערקענען און אַקצעפטירן שוין באַלד מער ווי 60 יאָר, צו זיין שאַדן און צום שאַדן פון פּאַלק.

אונדזער „היסטאָריש רעכט“ אויף ארץ־ישׂראל טאָר נישט פאַרדעקן די באַרויבונג פון אונדזער רעכט, די פולע און גאַנצע רעכט, די רעכט פון קעגנ־וואַרט און צוקונפט אין די תפוצות. ווייל אין זין פון דער עקסיסטענץ און פרייהייט פון באַוועגונג וואָס איז מיט דעם פאַרבונדן, טאָר מען אין אַלגעמיין נישט אונטערשיידן צווישן ארץ־ישׂראל און תפוצות ישׂראל. די תפוצות פאַרמאָגן נישט די „היסטאָרישע רעכט“, פון יענעם מין רעכט וואָס די ייִדן פאַרמאָגן אין ארץ־ישׂראל, אָבער זיי האָבן אַ לע רעכט וואָס די מענטשלעכע נאַטור פאַדערט. די רעכט פון די ייִדן אין די תפוצות זיינען נישט פון אַ נידעריקערן גראַד ווי די ארץ־ישׂראלדיקע — בלויז פון אַן אַנדער מין.

ווען מען פאַרטיפּט זיך אין דער זאַך ווערט קלאַר: ייִדן האָבן אַפילו נישט קיין רעכט — און עס איז אוממעגלעך זיי זאָלן אַזאַ רעכט האָבן — אין ארץ־ישׂראל, אַזוי לאַנג ווי עס הערשט די „גנאָד“־אַרדענונג אין די תפוצות. דאָס פאַליטישע רעכט פון ייִדישן פּאַלק (פון דער נאַציע אַלס אַ שטאַט אין ארץ־ישׂראל) איז אין גאַנצן אַפּהענגיק פון די פערמאַנענטע רעכט פון ייִדישן מענטש און קיבוץ דאָרט ווי זיי זיינען איצט און ווי זיי וועלן זיין אין די שפּעטערע צייט. אויב דאָס רעכט פון די ייִדן אין די תפוצות איז באַשעדיקט געוואָרן אַדער וועט פאַר אַ לענגערער צייט באַשעדיקט ווערן — איז נישט אַ קיין צוקונפט פאַר ייִדישע רעכט אין ארץ־ישׂראל. אויף זוי ווייט עס וועט פאַרגרעסערט ווערן די רעכט פון ייִדישן מענטש און קיבוץ אויף דער וועלט, פון וואַרשע ביז וואַשינגטאָן — וועט אין דער זעלבער מאָס אויך באַפעסטיקט ווערן די רעכט פון ייִדישן פּאַלק אין ארץ־ישׂראל. איינס איז מיט דאָס אַנדערע פאַרבונדן.

נישט בלויז דאָס אַליין; אָט דאָס נאַציאָנאַל־פּאַליטישע רעכט פון ייִדן אין ארץ־ישׂראל געהערט צו אַ צווייטער קאַטעגאָריע. פאַר דעם קומט די רעכט פון מענטש אויפן אָרט ווי ער געפינט זיך.

ג.

צוליב דעם האָט דער אונטערשייד צווישן „רעכט“ און „גנאָד“, ווי עס ווערט אַנגענומען פונעם ציוניזם, שטענדיק געדינט אַלס אַ מקור פאַר צוויי געפערלעכע אילוזיעס.

א) אַקוראַט ווי מען וואָלט טאַקע דערלאָזט אויפבויען אַ גרויסע, ברייטע ארץ־ישׂראל ווי עס באַדאַרף צו זיין, צו וועלכער אונדזער פּאַלק האָט געבענקט מיטן גאַנצן אַרצן זינט עס איז אין גלות אַוועק; אַקוראַט ווי מען וואָלט געקאַנט אויפהיטן די עקסיסטענץ פון אַ טייל פון דער נאַציע אין ארץ־ישׂראל. — בעת אויף דער גאַנצער וועלט זאָל הערשן נאָר אַ פּאַליטיק פון טאַלערירן יידן. (ב) אַקוראַט ווי עס זאָל זיין עפעס אַ האַפענונג „צו קריגן“ ארץ־ישׂראל ווי אַ לאַנד פון רעכט פאַרן פרייז פון שלום־מאַכן מיט אַ „גנאָד־לעבן“ אויף דער גאַנצער, ברייטער וועלט, אויסער אויף יענעם שטח לאַנד אין מיזרח־אַזיע וואָס איז פאַרגעטערט און פאַרהייליקט.

די רעכט, די רעכט פון מענטש און פאַלק, איז איין רעכט, און איז נישט צעטיילבאַר.

ד.

יידן וווינען אויסער ארץ־ישׂראל אַ דאַנק גנאָד און נישט מיט רעכט — אפשר קאַן מען געפינען אין אַט דער הנחה אַ דערקלערונג פאַר דער טרויעריקער, באַליידיקנדיקער און דערנידערדיקער דערשיינונג וואָס ווייזט זיך אַרויס אין דער שטעלונג פון ציוניזם צום אַנטי־סעמיטיזם און אַלק וואָס איז מיט דעם פאַרבונדן.

שטענדיק האָט די ציוניסטישע פּראָפּאַגאַנדע זיך באַמיט צו געווינען „נפשות“ פאַרן ציוניזם דורך די וואָפן פון אַנטי־סעמיטיזם און זיינע איבערצייגונגס־מיטלען. — אַ חוץ דעם עצם־פאַקט פון אַנטי־סעמיטיזם, וואָס דאָס קאַן אויפוועקן און באַוועגן דאָס ייִדישע פּאַלק צו אַרבעטן פאַר זיין אייגענער היים און צו זאָרגן וועגן זיין נאַציאָנאַלער צוקונפט. איך וויל נישט קליין מאַכן די „מאַראַל“, וואָס מען קאַן לערנען פון דער פיינטשאַפט קעגן יידן אויף דער וועלט. פון דעסטוועגן איז נאַציאָנאַל נאַלע דערוואַכונג, דאָס פּרעדיקן פון נאַציאָנאַלער דעהייבונג אין ליכט פון דער וועלטס שינאה צום אייביקן פּאַלק — איין זאָך, און אַ גאַנצע אַדער טיילווייזע הסכמה מיט די רייד פון אונדזערע אונטערדיקער — אַן אַנדער זאָך. צו מיינ גרויס באַדויערן, מוז איך מודה זיין: פון צייט צו צייט ליינען איך אַ ציוניסטישן אַרטיקל, הער זיך צו די רייד פון אַ ציוניסטישן רעדנער — און איך ווייס נישט, צי עס רעדט אַ מיטברודער צו מיינ לאַסט און מיינ גורל, איינער פון די קינדער פון אַברהם, יצחק און יעקב, אַדער — אַן אויסגעצייכנטער אַנטי־סעמיטישער פאַר מיר און באַרעגנט מיך מיט זיינע ליגנס, בילבולים און אויסטראַכטענישן, אַט שרייבן די חברים אונדזערע, מאַנכע פון זיי גלענצנדיקע ציוניסטישע פובליציסטן, אַז דאָס ייִדישע פּאַלק האָט כמעט גאַרנישט געשאַפן זינט די תנ״ך־צייטן, אַדער אַז דאָס, וואָס עס האָט יאָ געשאַפן, האָט נישט קיין האַפּט; און אַז עס איז אַ פּאַלק וואָס האַסט פיזישע אַרבעט און אַ לעבן פון פּראַצע; אַז איז די פאַרגאַנגענע 18 הונדערט יאָר האָט עס נישט פאַרזוכט דעם טעם פון באַאַרבעטן די ערד, ביז דער נייער ישוב האָט אָנגעהויבן שלאָגן וואַרצלען אין לאַנד פון די אור־עלטערן (און די פיל הונדערטער טויזנטער ברידער און שוועסטער אונדזערע, וועלכע האָבן געלעבט מיט דער נאַטור און באַאַרבעט זייער ערד אויף דער גאַנצער וועלט, אין מיטלאַלטער און שפעטער, די באַוועגונג פון צוריקקערן זיך צו דער ערד עטלעכע דורות פאַר דעם געבורט פון דער ציוני־באַוועגונג, און די 600 טויזנט ייִדישע ערד־אַרבעטער אין אַלע

ווינקלען פון די תפוצות אין יאָר 1931, אַזױו — ווער וועט „ביי אונדז“ נעמען אין באַטראַכט היסטאָרישע פּאַקטן וואָס זײַנען, ווי עס זעט אויס, נישט באַ- קאַנט אָט דער מחנה דערצײער און באַווירקער און נישט, זײַערע לײענער אונדז צור- הערער); אַז דאָס גאַנצע ייִדישע פּאַלק, אָדער די מאַיאָריטעט. „לעבט פון לופט“, דערפילט נישט וועלכע נישט איז פּאַזיטיווע עקאָנאָמישע אָדער גײסטיקע אויפֿ- גאַבע אויף דער וועלט אַזױו. מער ווי אײן מאָל האָב איך געהערט אין געלײענט צײַונסטישע פּאַרטיידיקונגס־רײד לגבי אונדזערע פּאַרלוימדער פון דרויסן אומ- געפער אויף אַזאַ שטייגער; קומט קײן ארץ־ישׂראל און איר וועט זען אַ נײַעם טיפּ ייִדן, און איר וועט זיך איבערצײגן אַז אײַערע רײד האָבן קײן גרונט נישט... אַקוראַט ווי די רײד פון די אַנטיסעמיטן זײַנען „אמת ויציב“ ווען געזאַגט וועגן די גלות־ייִדן, ד״ה וועגן דער איבערוועגנדיקער מערהײט פון ייִדישן פּאַלק!

אַט, צום בײַשפּיל, פּאַרעפנטלעכט די צײַונסטישע פרעסע אין יעדער שפּראַך און מיט פּיל באַגײסטערונג די „אײַנדרוקן“ פון אַנטיסעמיטישע רײזנדע — אין מילחמה־צײט, צום בײַשפּיל, די „אײַנדרוקן“ פון פּוילישע געסט אין ארץ־ישׂראל, וועלכע האָבן באַזוכט די קאָלאָניעס און קבוצות פון לאַנד; און מאַנכע פון די דערקלערן, אַז זײ האָבן נאָך קײנמאָל נישט געזען אַזעלכע ייִדן ווי די ייִדן פון אָט דעם לאַנד, וואָס אַרבעטן מיטן שווייס פון זײַער פנים, פירן אַ לעבן פון פּראַצע, אַקערן און זײַען אַזױו! און אונדזערע חברים פילן נישט די גרויסע באַליידיקונג, וואָס שטעקט אין אָט די דעקלאַראַציעס פון „אַנטיסעמיטן וועלכע זײַנען פּרייַנטשאַפּט!“ מען גיט פּירסום צו די רײד, פון די אַנטיסעמיטן וועלכע זײַנען געווען אַרומגערינגלט, — אין פּוילן, צום בײַשפּיל, — מיט אַרבעטנדיקע ייִדן, האַרעווענדיקע מיטן גוף און מיט דער נשמה פאַר אַן אַרעם פענעץ ברויט אין שטאַט און אין דאַרף, אויף ווי ווייט די פּוילישע רעגירונג האָט עס זײ נאָר דער- לויבט; די ייִדן, פאַר וועלכע מען האָט אײַנגעאַרדנט געטאַ־מערק און קעגן וועלכע מען האָט אַנגעווענדט אַ באַיקאַט־סיסטעם, באַשטעטיקט פון רעגירונגס־אײַנס- טאַנצן. און איצט האָבן אָט די פאַרפּאַלגער און באַיקאַטירער הנאה וואָס אין ארץ־ ישׂראל איז קײן סימן פון אַזעלכע „ייִדן־פאַראַזיטן“ נישט פאַראַן, פאַראַזיטן פּר- נעם סאַרט ווי עס זײַנען געווען די ייִדן פון שטעטל אַסטראַוו־מאַזאָוועצק, וועלכע האָבן יאָרן פאַרן אויסברוך פון דער מילחמה דערקלערט אַן „עלעקטריע־שטרייק“ און דערמיט געצווונגען די פּוילישע שטאַט־פאַרוואַלטונג בטל צו מאַכן די געטאַ־ מערק אין שטאַט. און די „פּרייַנטלעכע“ רײד פון אָט די העלפן עס מיט דער צײַונסטישער פּראַפּאַגאַנדע... און ווער קוקט און זעט אונדזער שאַנד!

די „קעגנײטיקע פאַרשטענדיקונג“, מײַנס געזאַגט, צווישן פּיל צײַונס- טישע קרײזן (פון אַלע ריכטונגען) און דער אַנטיסעמיטישער וועלט, פלעגט מיך שטענדיק שאַקירן. איך האָב זיך מיט איר אָפט אַנגעטראַפּן — און נישט בלויז אין דער ליטעראַטור. עס זײַנען דאָך געווען אַ היפשע צאל צײַונסטיטן וואָס האָבן כמעט תפילה־געטאַן — פאַרן אויסברוך פון דער מילחמה — פאַרן זיג פון פאַ- שױזם, צוליב צײַונסטישע מאַטיוון. דער פאַרשטאַרבענער אַל ט ע ר ד ר ו י אַ- נ אַ וו האָט אויך עדות געזאַגט אויף גוטע און כשרע ייִדן, וואָס פלעגן אַרומ- גײן איבער ירושלימער און תל־אביבער גאַסן און האַלטן אין בעטן; הלוואַי וואַלט טאַקע אויפשטיין אַ היטלער אין יעדן לאַנד און אַרויסטרייבן די ייִדן — דאָן וואַלטן זײ קײן ארץ־ישׂראל געקומען. אָט די בעטערס האָבן געהאַט די בעסטע כוונות — פאַרן אויפבויע פון לאַנד. זײ זײַנען דערצײגן געוואָרן אויפן צײַונס-

טישן שטאַנדפונקט; ארץ־ישראל וועט נישט קענען אויפגעבויט ווערן, סיידן פון דעם חורבן פון בבל פונעם צוואַנציקסטן יאָרהונדערט, זיין גאַנצער און שנע־ לער חורבן; און אין דער מאַס ווי די לאַגע פון די יידן אין די תפוצות וועט ערגער ווערן, וועט אין דער זעלבער מאַס קומען צו אַן אויפשטייג פון ישוב אין ארץ־ישראל.

צי מיינ איך דערמיט צו זאָגן אַז די וואָס בעטן פאַר היטלערן, די ציוניסטן וואָס האָבן אַרויסגעוויזן צופיל שלום־מאַכעריי מיט זיין הערשאַפט (ווי, צום ביי־ שפיל, יענער ציוניסט, וועלכער האָט אַמאָל, עפנטלעך און אין דעם הייליקן לאַנד, דערקלערט אַז „פון אַ וועלט־פאַליטישן שטאַנדפונקט איז אַדאָלף היטלער אונ־ דזער פאַרבינדעטער...“) זיינען ייִדישע פיינט, ווילן זען דעם אונטערגאַנג פון פאַלק? זיכער נישט. זיי און זייערע מיינונגען און זייערע רייד זאָגן בלויז עדות אויף דער עקזיסטענץ פון אַ קנויל שעדלעכע הנחות און געפערלעכע אילוזיעס אין דעם ציוניסטישן געדאַנק, אויף אַ טיפער טעאָרעטישער ירידה אין ציוניזם, וואָס קען מאַכן אויפציטערן דאָס האַרץ פון יעדן צוקוקער, זעענדיק די וואַרצלען — מאַנכע אָפּענע, מאַנכע פאַרבאָרגן אין די טיפּענישן פון דער אידייע — און די זיינען די געפערלעכסטע.

ה.

די פאַרמולע „מיט גנאָד און נישט מיט רעכט“ — איז אַ גרויסע געפאַר פאַר דער עקזיסטענץ פון יידן אויף דער וועלט. זי גיט אַריין אַ שווערד אין די הענט פון אונדזערע אויסערלעכע שונאים. זיי וועלן קר מען און טענהען: איר אליין, קינדער פון דער נאַציאָנאַל־פאַליטישער אויפלע־ בונג, גיט דאָך צו אַז אייער עקזיסטענץ מחוץ ארץ־ישראל איז בלויז אַ „גנאָד־ עקזיסטענץ“; און אויב גנאָד, וועלן מיר, די גנעדיקע, באַשטימען די מאַס גנאָד וואָס מיר קענען און ווילן צומעסטן אייך, די באַגנעדיקטע.

איך צווייפל צי מען קען קומען מיט וועלכע נישט איז ייִדישע פאַדערונגען צו דער וועלט (פאַדערונגען אַלס נאַציאָנאַלע מינדערהייט, מיט „קולטורעלער אויטאָנאָמיע“, פולע בירגער־רעכט אַדער אַפילו „סתם“ רעכט וואָס זאָלן פאַר־ דינען דעם נאָמען) אויפן באַזיס פון אַט דער גנאָד־קאַנצעפציע. דער וואָס אונ־ טערשיידט צווישן רעכט און גנאָד אין גייסט פון יענעם פרינציפ אין ציוניזם, שטויסט זיך אַליין אַרויס פון כלל ישראל, דערקלערט זיך אַלס אומפּעיק אַנצור פירן מיטן ייִדישן פאַלק אין די תפוצות ישראל און אים צו פאַרטרעטן אין דער אויסערלעכער וועלט.

די מאַסן יידן אין די תפוצות, איבערהויפּט אין מיזרח־אייראָפּע, וועלכע האָבן זיך אין זייער איבערוועגנדער מערהייט נישט אָפּגערופן צום שופּר־שאַל פון ציוניזם, — האָבן ריכטיק געפילט (אויב עס איז אַפילו נישט געווען אַן אַי־ בעריק קלאָר געפיל) די געפאַר פון אַזא „גנאָד“. זיי ווילן נישט עסן גנאָד־ברויט אויף די טישן פון די פּעל־ קער. זיי קענען נישט שלום מאַכן מיט אַט דעם חסד — און זיי זיי נען גערעכט.

איך בין זייער ווייט פון „בונד“ (די אַנטי־ציוניסטישע סאַציאַליסטישע באַוועגונג אין די מיזרח־אייראָפּעישע לענדער), אָבער אין האַרצן פלעג איך

שטענדיק אים לויבן פאר איינס: ער האט נישט אנערקענט אזא „גנאד“, האט געקעמפט פאר די רעכט פון די יידישע ארבעטנדיקע מאסן אין זייערע ווינער-טער, אן שום פשרות און קאמפראמיסן. אויב איר מאך נישט קיין טעות, איז דער „בונד“ געווען די איינציגקע יידישע געזעלשאפטלעך-פאליטישע באווע-גונג, סיי אין מיזרח סיי אין מערב, וואס איז נישט אריינגעפאלן אין די לעצטע 50 יאר אין נעץ פון גנאד (דעם ציוניסטיש-נאציאנאלן אדער רעליגיעז-ליבע-ראלן) און האט באזירט איר פאליטיק בלויז אויף רעכט, דאס רעכט פון די יידי-שע ארבעטנדיקע מאסן צו לעבן צוזאמען מיט די ארבעטער-מאסן פון די פעלקער פון דער וועלט. דאס איז א וויכטיקער היסטארישער זכות פאר דער באוועגונג. (אירע הויפט-חסרונות זיינען דאס וואס זי האט באגרענעצט דאס רעכט בלויז אויפן ארבעטער-קלאס, און האט צוליב פארשיידענע אורזאכן נישט געקאנט קומען צו אן אמתער קאנצעפציע פון א יידישער נאצי.)

עס זיינען געווען א צאל סיבות וואס האבן געבראכט צו דעם אז די יידישע נאציאנאלע אידיע אין איר ציוניסטישער געשטאלטונג זאל נישט אויפגענומען ווערן פון די יידישע ארבעטנדיקע מאסן (פאר וועלכער דער „בונד“ איז געווען דער פארטרעטער) — און איינע פון זיי איז פארבונדן מיט אט דעם גנאד-עלע-מענט פון ציוניזם. צום אונטערשייד פון דעם יידישן מיטקלאס אין מיזרח-איראפע, א טייל פון וועלכן (און נישט דער דעציזירנדיקער טייל) האט זיך אפגערופן פארן ציוניזם, האבן די ארבעטער-מאסן, פון וועלכע פיל האבן גע-קראגן א באשטימטע פאליטיש-געזעלשאפטלעכע דערציונג, זיך קעגנגעשטעלט דער באוועגונג פון נאציאנאלער אויפלעבונג וואס איז געקומען און צו זיי גע-זאגט: איר פארמאגט נישט דא, אין אייערע ווייניגערטער, קיין קאלעקטיווע אדער נאציאנאלע רעכטן, און אויך נישט קיין תביעות פאר אזעלכע רעכטן; אייער לעבן דא איז א גנאד-לעבן; אזוי איז עס לויט זיין כאראקטער און אזוי וועט עס אויך אויף אייביק פארבלייבן. אזוי ווי איר האט דא נישט קיין צו-קונפט און קיין אויפשטייג און קיין האפענונג, לעבט איר אויף גנאד א קינסט-לעבן...

און ווען די פארשטייער פון אט דער ציוניסטישער באוועגונג פלעגן קומען (אונטערן דרוק פון דער ערשטער רוסישער רעוואלוציע אפאנג דעם צוואנציק-סטן יארהונדערט, נאך דער העלסינגפארסער קאנפערענץ אין 1906, וואס האט די ציוניסטן מתיר געווען „קעגנווארט-ארבעט“), אזוי ווי זיי קומען און איינציג, און זאגן צו די פאלקס-מאסן: ...גלייכצייטיק קעמפן מיר פאר אייערע בירגערלעכע, פאליטישע, קולטורעלע און נאציאנאלע רעכט אין אייערע ווינערטער, — האט געפעלט אין זייער דערקלערונג עפעס, וואס זאל פארוואנדלען דעם צווייפלער אין א גלייביקן און דעם סקעפטיקער אין א בא-גייסטערטן מענטשן. ווארעם דער ציוניזם טאר נישט פארבאהאלטן פון זיך אט דעם דעציזירנדיקן פאקט: עס עקסיסטירט א פונדאמענטאלע סתירה צווישן דעם געדאנק אז דאס יינטום עקסיסטירט, אויסער ארץ-ישראל, דורך „גנאד און נישט מיט רעכט“, און א קאמפס-דעקלאראציע פאר יידישע רעכט אין די תפוצות. די סתירה ווערט נאך קאנטיקער און שארפער, ווען אט דער „גנאד און נישט מיט רעכט“, און אט דער „קאמף פאר יידישע רעכט אין די תפוצות“, ווערן ארויס-געזאגט מיט איינציג א טעם. דער ציוניזם מוז סוף-כל-סוף אנערקענען אז אויף אט דעם גרונט פון גנאד קאן מען נישט באזירן וועלכע נישט איז יידישע

פאליטיק אין די תפוצות, איבערהויפט די פאליטיק פון אַ נאַציאָנאַל-באוויסט-זיניקן קיבוץ וואָס קעמפט פאַר דער אויפהיטונג פון זיין אייגענעם גוף און נשמה. און בלויז דאָס אַליין? די ציוניסטן, וועלכע באַטראַכטן ארץ-ישראל און די תפוצות ישראל אַלס צענטער און פעריפעריע (און כמעט אַלע ציוניסטישע פאַר-טייען זעען עס אַזוי, נישט בלויז די „גייסטיקע“ ציוניסטן), ווי אַזוי קאָן עס זיי אַרויף אויפן זינען, אַז אַ פאַלק וועט קאָנען עקסיסטירן און אויפהיטן זיין נאַ-ציאָנאַלע אייניקייט בעת איין טייל פונעם פאַלק (אַדער זיין מינדערהייט) וועט מיט זיך פאַרשטעלן די באַזיצער פון רעכט, און דער אַנדערער טייל (אַדער זיין גרויסע מערהייט) וועלן זיין „קנעכט שבקנעכט“, וואָס זיינען אָנגעוויזן אויפן הפקר פון „גענאָד“? ווי אַזוי קאָן אַ געזעלשאַפט וואָס פירט אַ פרייען און רעכט-פולן לעבן, דינען אַלס צענטער פאַר אַ געזעלשאַפט וואָס פירט אַ לעבן פון גענאָד און אונטערוואַרפנקייט אין אַלע הינזיכטן; „גענאָד“ ניט נאָר פראַקטיש-גערעדט, נאָר אויך טעאָרעטיש גענומען, און אויף אַלע אייביקייטן, ווייל אַזוי איז די נאַ-טור פון זייער עקסיסטענץ?

נישט נאָר קאָן מען נישט באַזירן די פאליטיק פון די תפוצות ישראל אויף אַט דער טעאָריע פון גענאָד, נאָר פראַקטיש גענומען איז זי געווען אין גאַנצן אַ חורבן פאַרן ייִדנטום אין די תפוצות; זי האָט אַלץ מער אַ פ ג ע ש ו ו א כ ט ד ע מ נ א צ י א נ א ל נ ע ק ס י ס ט ע נ י ו ו י ל נ א י נ ד י ת פ ו צ ו ת , די פאַרטיידיקונג-פעיקייט פון די ייִדישע מאַסן. זי האָט אויך געדינט אַלס אַן אויסרייך פאַר זייער פיל פון ציוניסטישן עולם אויף אַרויסצודרייען זיך פון פליכטן לגבי דעם גלות-לעבן; האָט געשפייזט און שפייזט נאָך אַלץ דעם „נאַ-טירלעכן“ ווילן פון די ייִדן פון די תפוצות און די ציוניסטן צווישן זיי אַ ר אַ פ צ ו ו א ר פ נ ד ע מ י א ד . ווען עס איז נישטאָ קיין „רעכט“ פאַר דער עק-ס י ס ט ע נ י פון מענטשן — איז נישטאָ קיין האַפט אין דעם. אַן ממשותדיקייט און אַן רעכט — צו וואָס די „טירחה“?

און כלפי חוץ? פון וואָס פאַר אַ נוץ איז געווען אַ ציוניסטישע פאליטיק וואָס האָט שלום געמאַכט מיט דער ייִדישער עקסיסטענץ „מיט גענאָד און נישט מיט רעכט“, ווי אויבן אָנגעטייט? האָט זי דען ביז איצט באַקומען דערפאַר אַ באַלוינונג, אַ ממשותדיקע רעכט וואָס מיינט עפעס אין ארץ-ישראל? האָט זיך טאַקע געלוינט מפּקיר צו זיין די איבערוויגנדיקע מאַיאָריטעט פון ייִדנטום צו „גענאָד“, כדי צו קריגן אַ צעטיילונגס-פלאַן און אַ „ווייסן בוך“?

איך פּערזענלעך וואַרף אַפּ אַזאַ גענאָד-טעאָריע אין פּרינציפּ און אַבסאָלוט, און איך וואַלט זי אָפּגעוואַרפן אַפילו ווען אין איר וואַלט געלעגן „פּאליטישע חכמה“ פאַרן פאַלק, איך האָב דאָ געשטעלט די „וואָס-האַבן-מיר-פון-דעם“ פּראַגע נאָר צו די וואָס זיינען איינגעגלייבט אין אַ שיטה פון „מיט רעכט און נישט מיט גענאָד“, פון איין זייט, און אין „גענאָד און נישט מיט רעכט“ פון דער צווייטער. וואָס פאַר אַ נוץ האָט עס געבראַכט ייִדן אין ארץ-ישראל? איר האָט מיט דעם נאָר איינגעשטילט דעם „געוויסן פון דער וועלט“ — וועלכער איז אין אַלגעמיין נישט איבעריק באַזאָרגט פון דעם ייִדישן בראַך — אַז אויך איר, די פּירנדיקע פּערזענלעכקייטן פון דער ייִדישער נאַציאָנאַלער באַוועגונג, גיט צו אַז דאָס ייִדנטום אויף דער וועלט איז אָנגעוויזן בלויז אויף גענאָד. איר האָט באַוואַפנט די שונאייִש-ישראל מיט אַ נייעם וואָפּן, איר האָט אויך אויפגע-שטעלט נאָך אַ באַרג צווישן דער ציוניסטישער באַוועגונג און די אַנדערע גע-

זעלשאפטלעך-פאליטישע באוועגונגען ביי יידן. איר האָט אונטערגעגראָבן די עק-
סיסטענץ פון ייד אין די תפוצות און איר האָט ממילא אויך אונטערגעגראָבן די
באוועגונג פאַר דער נאַציאָנאַלער אויפלעבונג. ווידער אַ מאָל: צוליב וואָס?
וואָס וועט אַרויסקומען פון אַזאַ לערע?

ו.

דער ציוניזם טאָר נישט ווייטער גיין אויף אַזאַ וועג, מפקיר זיין די מער-
הייט פון דעם נישט-אויסלייזבאַרן יידנטום לטובת אַ מינאָריטעט יידן וואָס וועלן
קריגן זייער תקנה אין ארץ-ישראל. און פונקט אַזוי ווי עס איז אומבאַדינגט
נייטיק אַז ציוניזם זאָל זיך אָפגטן מיט אַט דער קאַנצעפציע פון דערלייבטן
„גענאָד“ צווישן יידן און דער וועלט, — אַזוי איז ער אויך מחויב אויסצוראַטן
די איבערבלייבעכצן פון „גענאָד“ אין זיין אייגענער אינערלעכער פאָליטיק. ער
טאָר נישט אָנהאַלטן זיין טראַדיציאָנעלע נייטראַליטעט לגבי די מערסטע פּראַ-
בלעמען און אויפגאַבן פון גלות-יידנטום. ער מוז זיך אָנלאָזן מיט אַלע יענע
פליכטן וואָס זיינען פאַרבונדן מיטן יידישן לעבן אין די תפוצות — און נישט
אומדירעקט, מעשה — קאַמפּלאַזש, און נישט דורך שליחים — בקיצור, ער מוז
טאָן דאָס וואָס ער האָט אין די תפוצות נישט געטאָן זינט ער איז אויף דער וועלט
געקומען, און ביז היינט צו טאָג: ווערן אַ פּאָלקס-באַוועגונג, אַדער
אַ גאַנצע נאַציאָנאַלע באַוועגונג וואָס שטייט אויף דער וואַך פון יידישן פּאָלק
ווי עס זאָל נישט זיין, צוליב דער פונדאַמענטאַלער אייניקייט צווישן ארץ-ישראל
און די תפוצות ישראל.

**

— מען טאָר נישט מפקיר זיין? ... זיינען מיר דען מפקיר דעם גלות-
יידנטום צו „גענאָד“? די וועלט איז דאָך מפקיר, די רעאַליטעט פון וועלכער דו
ווילסט זיך נישט וויסנדיק מאַכן, איז מפקיר. איידער דו גייסט באַקלאַגן זיך
אויף אונדו, ציוניסטן, גיי און שריי דיך בעסער אויס אויף דער וועלט, אויף דער
רעאַליטעט!

זאָג איך אויף דעם: אַנצוטאָן דעם יאָך פון שטאַרקערן — איז איין זאָך,
באַרעכטיקן דעם דין און שלום-מאַכן מיטן שטאַרקן אויך טעאַרעטיש — איז
גאָר אַן אַנדער זאָך.

אויב אַ גורדיין פון גענאָד וועט אַרויסגעגעבן ווערן פאַר די יידן אין די
תפוצות — וועלן מיר טאַקע זיין געצווונגען צו בויען יעקבס געצעלטן אין די
תפוצות אויף אַזאַ וואַקלדיקן, באַליידיקנדיקן פונדאַמענט, אָבער מיר וועלן
קיינמאָל נישט באַרעכטן קען דעם דין, מיר וועלן קיינמאָל
נישט זאָגן אַז עס איז, אין אַ געוויסן זין, „כשר“ אַדער „שיין“. און צי דען וויל
רשעים און נאַראַנים האָבן צעמישט די וועלט, און זיי פירן דעם מענטשן — און
נישט בלויז דעם יידן — פון אומגליק צו אומגליק, פון איין פעלקער-שחיטה צו
אַ צווייטער און זייער „שלום“ איז נישט מער וול אַ קורצע הפסקה צווישן וועלט-
מילחמות, און זיי שאַפן אַ פאָליטיק וואָס ברענגט-אַרויס פון די טיפענישן פון
גהינם אַ היטלער כמעט יעדן דור — וועלן מיר שלום-מאַכן מיטן „גענאָד“ פאַר
אַ מענטש, פּאָלק און ייד?

אויף קיין פּאָל נישט. מיר וועלן קעמפן פאַר די רעכט — אויב אַפילו
מיר זיינען צו שאַנד און צו שפּאַט צווישן די פעלקער — דאָס רעכט פון מענטש

און פאלק און ייד, ביון לעצטן ייד אויף דער ערד: מיט רעכט און געזעצט מיט רעכט און געזעצט.

קומט נאָר אָהער און קוקט זיך צו: אונדזערע עלטערן, אָנגעלערנטע פון אַל-
דאָס ביז, די איינוווינער פון יעדער געטאָ, פלעגן בייגן זייערע קעפּ פאַר יעדער
כוואַליע וואָס האָט זיי געוואַלט פאַרשווענקען. צוליב „מורא“ (לויט זייער
אויסדרוק, צוליב פּאָליטיש-עקאָנאָמישע עקסיטענץ-ארוואַכן, (לויט אונדזער
אויסדרוק), האָבן פיל פון אונדזערע גרעסטע חכמים ביים סוף פון דער תלמוד-
דישער פּעריאָדע און אין מיטלאַלטער ריינגעוואַשן די קריסטן („די פרעמדע“)
פון בילבול „עבודה זרה“. זיי האָבן אין מירח און אין מעריב זייערע העלדזער
צו שחיטה אויסגעשטרעקט, האָבן מיט זייער בלוט אָנגעזאַפט „אַלע פיר עקן פון
דער וועלט“, האָבן זייערע קערפּערס צו די שלעגערס איבערגעגעבן, עשיון און
ישמעאלן, אָבער זייער נשמה האָבן זיי נישט פאַרקויפט פאַר אַזאַ בידנער עקסיסי-
טענץ, — אָרעם אויסערלעך און פרעכטיק אינערלעך, ווי באַוווסט. זיי האָבן בוכ-
שטעבלעך געגלייבט אין משיח, געזען זייער גאולה-וויזיע, די וויזיע פון אַ
גאָנצן קיבוץ גלויות, — און עס איז זיי קיינמאָל אויפן זינען נישט אָרויף
אַז עס וועט קומען אַ צייט, ווען דאָס ייִדישע פּאָלק וועט זיין טיילווייז (אַ מינאַ-
ריטעט אָדער מאַיאָריטעט) פריי, אויסגעלייזט, און טיילווייז (אַ מינאַריטעט
אָדער מאַיאָריטעט) אַן אמתער קעכט, אונטערגעוואַרפן יעדער מענטש-חיה. זיי
האָבן אויפן געדאַנק נישט אַרויפגעלאָזט אַז די „לייוונג פון דער ייִדן-פּראָגע“
— די גאולה לויט זייער אויסדרוק — מיינט אַז איין טייל פון דער נאַציע זאָל
לעבן אַ לעבן „מיט רעכט“, און דער צווייטער — אַ לעבן מיט „גענאָד“. אָט די
וועלכע וואַרטן אויף אויסלייזונג, וועלכע טרויערן אויף ציון און זיינען מתפלל
פאַר איר ווידעראויפריכטונג, ווייסן נישט פון אַזאַ גאולה פון אַ נאַציע וואָס איז
צעטיילט אין אַ „צענטער“ און אַ „פּעריפּעריע“: דער גליקלעכער טייל געפינט
זיך מיט רעכט אין „צענטער“; דער בידנער, פאַרשעמטער, דעגענערירטער טייל
לעבט מיט גנאָד אין דער „פּעריפּעריע“. אונדזערע עלטערן זיינען געווען זיכער, אַז
ווען דער אויסלייזער וועט קומען וועט אַפילו קיין אַ ייִנער נישט פון
אַברהם קינדער זיין אָנגעוויזן אויף אַן אַנדערנס גענאָד. זיי האָבן אויף אַן אמת
געגלייבט נישט נאָר אין אַ גאָנצן קיבוץ גלויות, אַ צונויפקום פון אַלע וואָס
וועלן זוכה זיין צו דערלעבן משיחס צייטן, נאָר אויך אין אַ צונויפקום פון אַלע
דורות עלטערן און אור-עלטערן זייערע וואָס וועלן דערוואַכן פון זייער אייביקן
שלאָף און אויפשטיין צום לעבן אין לאַנד פון די אַבות. אַפילו אויף די וואָס
זיינען אַוועק און נישטאַ — האָבן זיי נישט מוותר געווען. דאָס איז טאַקע געווען
אַ גאולה-וויזיע וואָס האָט ערלעך פאַרדינט דעם נאַמען.

ווי שווער עס האָט זיך אויף אונדז אַרויפגעלייגט די האַנט פון דער „נייער“
צייט, ווי איינגעביסן מיר זיינען געוואָרן, די רעטונג פון אַ קליי-
נעם טייל ייִדנטום — מיינט פאַר אונדז איצט די
גאולה פון דער נאַציע. ווי ווייט מיר זיינען אַריינגעפאַלן אין
נעץ פון „רעאַליזם“ און שלום-מאַכעריי און באַרעכטיקונג פון דין, ביז אונדזער
דור האָט זיך דערוואַרבן די רעפּוטאַציע: דערהויבנקייט פון גאולה און „רעכט“.
פון איין זייט, — געפאַלנקייט פון „גענאָד“, פון דער צווייטער.

וועלן מיר מיט אַזאַ רעפּוטאַציע זיך קאַנען האַלטן דורות לאַנג?

יידישער קיום — סוף און אין-סוף

רעפערענט געהאלטן ביים יערלעכן „צוקונפט“-סימפאזיום

1.

ס'איז מיר א באזונדערע גייסטיקע הנאה זיך צו באטייליקן אין א „צוקונפט“-סימפאזיום. דאס איז מיין דריטער „צוקונפט“-סימפאזיום. מיין ערשטער סימפאזיום פון 1949 איז געווען מיין ערשטער שמועס מיט דעם יידיש-שאפנדיקן עולם אין אמעריקע. פון דעמאלט אן פעלן דא צו מיין גרויסן באדויערן א פאר גוטע אלטע פריינד, יוסף אפאטאשו און שמואל ניגער און אנדערע, — זכרונם לברכה.

ווי א קורצע הקדמה וואלט איך מיר דערלויבט צו זאגן, אז אזא מיין סימפאזיום, הלילה הזה, דארף זיין אנדערש מכל הלילות: שבכל הלילות רעדט מען ביי אונדז פאר א נדערע — דא זאל מען אבער ריידן פאר זיך, צו זיך. אין דעם געפין איך טאקע דעם עיקר-חילוק צווישן ענגליש-ריידנדיק-און-שרייבנדיקע יידן — זיי זיינען א ביסל צופיל, זיי ווערן אלץ מער און מער — און צווישן העברעיִש און יידיש-ריידנדיק-און-שרייבנדיקע יידן — זיי זענין צו ווייניק, ווערן דא כסדר ווייניקער, און דאס איז א שאד. די ענגליש-שרייבנדיקע יידן — ריידן און שרייבן מיטן פנים צו דער וועלט, א פרעמדער וועלט. מיר, די העברעיִש און יידיש-שרייבנדיקע יידן — ריידן און שרייבן מיטן פנים, מיט לייב און זעל, צו אונדזער וועלט. די פרעמדע וועלט איז ברייט און גרויס און שייך, און פריילעך — די יידישע וועלט איז א ביסל ענגער, קלענער, שווערער, אבער ס'איז אונדזער וועלט.

די אנגליזירטע יידן האבן אין תוך אריין מורא צו זאגן וואס זיי פילן און דענקען — איך רייד וועגן די ערנסטע מענטשן צווישן זיי, וואס פילן און דענקען וועגן זייער און אונדזער קיום. אדער זיי האבן זיך שוין אזוי צוגעוויינט צו זייער פוסטן חלל, אז זיי פילן גארנישט ווי פוסט ער איז יידיש, ווי פול ער איז מיט „תרגום“, תרגום-לשון און תרגום-מחשבה, ווי כולו „ערזאץ“ ער איז. די ערגסטע און ביו צו א געוויסער מאָס פאראנטוואָרטלעכע מענטשן צווישן זיי זיינען — באַווסט צי אומבאווסט — א סאַרט אַנוסיים, אַנוסיים אין ריידן און פילן און דענקען, א ביסל פאַרבאַהאַלטענע, ריידן אַפּט האַלבע דיבורים, קענען אויף אַ פרעמד לשון גאַרנישט ריידן ווי זייער יידיש האַרץ גלוסט. אדער זיי ריידן פראַ-פאַגאַנדע לשון, אַפּאַלאַגעטיש — אדער זיי ריידן ראַמאַנטיש, נאַסטאַלגיש, בעל-תשובהדיק, זיי גלאַצן די אויגן צום הימל און קלאַפּן זיך אין די טויערן פון תשובה, וואָס עפענען זיך אַבער נישט פאַר עמי-האַרצים, אַפילו ווען זיי זיינען מאַמינים-עקסיטענציאַליסטן און כלי-מיני אנדערע איסטן — און איין גאַט זאַל רחמים האַבן אויף זיי און אויף אונדז.

מיר, אָבער, וואָס מיר זיינען זיינען מיר, וואָס מיר פילן און דענקען פילן און דענקען מיר — אָבער אויף קיין קוליעס גייען מיר נישט. מיר קענען — און מוזן — אין אונדזערע ארבע אמות ריידן און שרייבן ווי מיר פילן. מיר הערן נישט דעם שטענדיקן אל תגידו בגת, אל תבשרו בחוצות אשקלון.

איז דעריבער טוט דאָס אַמאָל אַ ביסל וויי צו זען, אַז ס'זיינען דאָ העברעיִן־שע און ייִדישע ריינדניקע־שרייבנדיקע יידן וואָס האָבן נאָך נישט תּופּס געווען יענעם פּונדאָמענטאַלן חילוק. זיי שרייבן, ליידער, נישט פאַר זיך — נישט פאַר אונדז. זיי פאַרגעסן וווּ זייער פנים זאָל קוקן. זיי ריידן און שרייבן אַזוי ווי זיי וואַלטן געהאַט פאַר זיך דעם פּלשתי, אַזוי ווי דער ערל און די ערלע פון גת און אשקלון הערן זיך צו צו זיי — בעת די ערלים, נישט אונדזערע נישט זייערע, ווייסן גאַר נישט פון זייער עקסיסטענץ. צו אָפט באַשעפטיקן זיך העברעיִש און ייִדישע ריינדניקע־שרייבנדיקע יידן מיט דעם וואָס די אַנגליזירטע — אָדער פאַרערלטע — ייִדישע שרייבער זאָגן. אַ מאָל דוכט זיך — ווען די דאָזיקע אַנגליזירטע יידן וואַלטן אויפּגעהערט צו שרייבן, וואַלט אויך ביי אונדז שטיל גע־וואָרן...

יענער גרונדזעלעכער חילוק מוז ריכטיק פאַרשטאַנען ווערן, שטרענג אייביג געהאַלטן ווערן. אויב מיר וועלן ריידן און שרייבן ווי זיי — ד"ה אויב אויך מיר וועלן צוגיין צו די גרונט־פּראָגעס פון ייִדישן קיום ווי זיי, אויף „זייער" לשון, אין זייער סיסטעם פון דענקען און באַלייכטן; אויב אויך מיר וועלן אָפט נישט דערטראַכטן, נישט דערזאָגן, (צוליב אַביעקטיווע און סוביעקטיווע סיבות, נישט קענען אָדער נישט וועלן דערטראַכטן און דערזאָגן), מיר וועלן פאַרשווייגן, פאַרטושן, בכּוונה צי נישט־בכּוונה — למה זה אנחנו? צו וואָס נאָך אונדזערע גרויסע, שווערע און פאַר אונדז ליכטיקע צוויי און צוואַנציק אותיות פון אונדזער אַלף־בית?...

אין די „אַלטע גוטע צייטן" האָבן מיר געהאַט ביי אונדז — אין מיזרח־אײראָפּע און שפּעטער אין אַמעריקע — אַ שפּראַכן־קאַמף, דאָס איז געווען זייער אַן ערנסטער קאַמף, אַ טיפּער שניט אין דער ייִדישער נשמה, ס'האַט צעריסן פריינד און לאַגערן פון מענטשן — פון די גייסטיק „בלוטיקסטע" קאַפיטלעך פון מאַדערנעם ייִדישן לעבן און דענקען; וואָרן ס'איז לחלוטין נישט געווען בלוז אַ שפּראַכן־קאַמף — נאָר אַ לעבנס־קאַמף, אַ פּונדאָמענטאַלער וויכּוח וועגן ייִדישן עבר און עתיד, וועגן אונדזער פאַרשטיין דעם עבר און הווה, און אונדזער שטעלונג צו אַ ייִדישן עתיד. איך און אַ סך־סך פון אייך זיינען דעמאָלט געשטאַנען אויף פאַרשידענע זייטן פון די „באַריקאַדן" — און געקעמפט דעם ביטערן קאַמף. איצט איז שטיל געוואָרן אויף דעם דאָזיקן „פּראָנט". די סיבות זיינען מער אָדער ווייניקער באַקאַנט — כאַטש נישט גענוג היסטאָריש דורכגע־פאַרשט. איצט איז די צייט געקומען, אַז די ביידע „צדדים" — אָדער ביידע „כתובים" — וואָס האָבן זיך באַקעמפט אין אייראָפּע און אַמעריקע, און זיינען געשלאָגן געוואָרן פון צוויי בלוטיקע רעוואָלוציעס אין אייראָפּע (באַלשעוויזם און פאַשיזם) און אַ שטאַרקע שפּראַך־אַסימילאַציע אין די אַנגלאַ־סאַקסישע תּפּר צות ישראל — ד"ה פון „הכתוב השלישי" — ביידע, העברעיִש און ייִדיש, זאָלן מאַכן אַ אַגודה אחת, צו קעמפן צוזאַמען פאַרן אַלף־בית — וואָס ווערן ביי אונדז פאַרשלונגען פון דעם נישט־ייִדישן אַלפאַבעט כּמעט אומעטום; אין דער „סינאָגאָג", אין דער ענגליש־ייִדישער ליטעראַטור און פרעסע, אַרטאָדאָקס,

קאנסערוואַטיוו און רעפאָרם, נישט־ציוניסטיש און ציוניסטיש, רעכטס און לינקס, ס'איז באו מים עד נפש, מ'מוז אָנהייבן אַ קאַמף פאַר אברהם־יצחק־יעקבס אלף־בית.

2.

אַזאָ סימפּאָזיום דאַרף זיין אַ קאַפיטל אין דעם ערנסטן און טיפּן די־ן־וחשבון, וואָס העברעיִש און ייִדיש שאַפּנדיקע מענטשן מוזן זיך אָפּגעבן — פאַר זיך, טאָג און נאַכט. וואָס איז אַ ליטעראַטור פּון אַ פּאַלק — אויב נישט אַ פּערמאַ־נענטער די־ן־וחשבון? און אין רחמים בדין, חשבון האָט נישט קיין גרענעצן. אַ ליטעראַטור וואָס איז ראוי צום נאָמען ליטעראַטור איז אַ וועלט אין וועלכער מענטשן פּאַרלאַנגען אַ די־ן־וחשבון, שרייען אַ די־ן זאָל זיין, טענהן זיך אויס מיט גאָט און מענטש, מיט הימל און ערד וכל אשר בהם — ווייל אמת מוז זיין, גוטס־קייט מוז זיגן, שיינקייט מוז לעבן, ווען די־ן־וחשבון הערט אויף — הערט דען־קען אויף, ריידן און שרייבן פּאַרלירן זייער אינהאַלט און ציל, מען ווערט פּאַר־זונקען אין מ'ט שער־י אַפּאַלאַגעטיק און פּראָפּאַגאַנדע — און מען קען דערשטיקט ווערן, ממש חנק...

ווי יעדע אומה ולשון לעבט אויך ישראל אין אַ וועלט פון אויסערלעכע און אין אַ וועלט פון אינערלעכע באַציונגען, איך וויל אַבסאָלוט נישט פּאַרקלענערן דאָס חשיבות און די דרינגלעכקייט פון ישראלס קאַמף כלפי חוץ — כמעט אין אַלע „ארבע כּנפות הארץ“, יעדער פּאַלק האָט — און מוז האָבן — אַ פּאַרטיידי־קונגס־ליניע קעגן אַקטועלע און פּאַטענציעלע פּיינט אין זיין אויסן־וועלט, און מיר אַוודאי און אַוודאי, ס'מוזן זיין מענטשן, וואָס פירן אַן ישראלס קאַמף כלפי חוץ — וואָס שטייען אויפן טורעם פון יענער כינעזישער מויער בין ישראל לעמים און שרייען: וועלט, ווי מוראדיק שלעכט דו ביסט, צו זיך און צו אונדז, ווער ס'וויל האָבן אַ גאַראַנטיע פאַר „פּולער באַשעפּטיקונג“ — זאָל זיך דאָרט אַוועק־שטעלן, ער זאָל לעבן ווי מתושלח — וועט ער נישט ווערן אַרבעטסלאָז. איך אָבער בין כל ימי געשטאַנען אינעווייניק, אין בית ישראל; האָב איך בערגעלאָזן אַנדערע דאָס מוסר־זאָגן דער וועלט, איך האָב געוואָלט — און וויל — פאַרשטיין, לערנען וואָס מיר טוען אין דער היים, פאַר זיך; זען ווי ס'זעט אויס אונדזער שטוב, וווּ האַלטן מיר אין בית ישראל, ווי קוקט אויס אונדזער פנים אין אונדזער שפיגל, איך מוז זאָגן, אַז ס'איז אַ סך לייכטער און „באַפּרי־דיקנדיקער“ זיך אויסצוטענהן מיט דעם שונא אין דער פרעמדער וועלט — ווי מיט דעם פּריינד אין דער היים, שוין אַ יאָר דרייסיק שטיי איך און לערן ייִדיש לעבן, די מסכתא פון ייִדישן קיום — די שווערסטע מסכתא אין אונדזער ש"ס, אָבער איינגנטלעך די ערשטע, די וויכטיקסטע, און קיין ייִשר־כוח קריגט מען נישט ביי אונדז פאַר לערנען די דאָזיקע מסכתא בכלל, און, באַ־זונדערס, ווען מען לערנט זי „אומפּאַרטייִש“, נישט אונטער דעם „שוץ“ פון אַ שטעמפל פון אַ פּירנדיקער ייִדישער פּאַרטיי, וויל נאָך אַ מענטש שרייבן זיין אייגן שטיקל רש"י מיט תוספות צו יענער מסכתא — איז טאַקע אַ גרויס רחמנות אויף אים...

איינער פון אונדזערע גרויסע חכמים האָט אַפילו שטאַרק געוואַרנט, אַז מען זאָל זיך נישט מתעסק זיין מיט פּאַרשן די „ייִדישע פּראָבלעם“ (אין אונדזער לשון), ער, דער תנא, רבי אליעזר הגדול האָט געזאָגט: „דער וויינגאַרטן פון

הקדוש ברוך הוא איז דאָס בית ישראל. קוק זיך נישט איין אין אים. טאַמער האָסטו יאָ געקוקט, גיי נישט אַרײַן אין אים. און טאַמער ביסטו אַרײַנגעגאַנגען, האָב נישט קיין הנאה פון אים. און אויב דו האָסט הנאה געהאַט עס נישט פון זײַנע פירות. און אויב דו האָסט געקוקט און אַרײַנגעגאַנגען אין אים, געהאַט הנאה און געגעסן זײַנע פירות, דער סוף פון אַזאַ מענטשן איז אָפּגעשניטן צו ווערן פון דער וועלט" (1). איד האָב געהאַט די "חוצפה" אַרײַנצוקוקן אין הקדוש ברוך הואס "כרם", דעם בית ישראל, אַרײַנגעגאַנגען אין אים — אָן האָבן "הנאה", אָן עסן פירות; אָבער מײַן דערפאַרונג פון שווימען אַ ביסל קעגן דעם הערשנדיקן שטראָם (אָדער, גענויער געזאָגט: אויסער דעם הערשנדיקן שטראָם) האָט מיר געלערנט, אָן רבי אליעזר הגדולס וואַרונג זאָל גענומען ווערן ערנסט פון אַלע וואָס קענען זיך נישט לאַנג האַלטן אויפן וואַסער וואָס לויפט קעגן שטראָם.

קום איד דאָ נישט אָפּגעבן אַ דינ־חשבון פון מײַן דאָזיקן שווימען, מײַן דרייסיק יאָר מעיין זײַן אין דער מסכתא פון ישראלס קיום. די דאָזיקע מסכתא מוז מען אַוודאי אויך לערנען פון איר דרויסנדיקן אָספעקט, אין פאַרבינדונג מיט אַ סך אַנדערע וועלט־מסכתות. אָבער בײַ מיר איז דאָ דער עיקר דער אינעווייניגקסטער אָספעקט: לערנען דעם ייִדישן היינט ווי אַ טײל פון ייִדישן "נצח" — און נישט ווי מענטשן פון דרויסן, נאָר ווי בנית־בית. אין אַ צײַט וואָס מיר האָבן צו קעמפן כלפי חוץ — און דאָס וועלן מיר מוזן טאָן אין אַלע צײַטן, דאָס איז אַ "נאָרמאַלע" באַשעפטיקונג פאַר יעדן קיבוץ־מענטשן — בין ישראל לעמים, מוזן מיר זיך כסדר פרעגן: און וואָס איז אונדזער מעמד אין דער היים, ווי שטייט עס צווישן ייִד און ייִד, בין ישראל לישראל? דאָרט וווּ מיר קענען אין אַ גרוי־סער מאָס פורעמען אונדזער אורח חיים, דעקן אונדזער טיש, האָבן אונדזער שולחן־ערוך, ווי ס'איז גוט און אַדעקוואַט פאַר אונדז. בין ישראל לעמים איז זײַער אַ חשובע פרשה — אָבער פאַר א ו נ ד ז איז בין ישראל לישראל נאָך אַ דרינגענדיקערע פרשה. און דאָ וויל איד נאָר באַרירן איין סוגיא פון דער מסכתא קיום ישראל — וואָס איז נוגע דאָס עצם וועזן פון דעם דאָזיקן קיום (2):

סוף און אין סוף.

3.

די קבלה, ווען זי האָט דערגרייכט איר הויך־פונקט, האָט אַנטוויקלט און עטאַבלירט דעם צענטראַלן באַגריף פון א י נ ס וף: גאָט איז דער אין־סוף, פון וועלכן עס ווערן נאָצל (שטראַמען אַרויס) די צען ספירות; כתר, חכמה, בינה, דעת און זעקס אַנדערע. נישט וועגן דעם דאָזיקן געטלעכן אין־סוף רייד איד דאָ. נישט וועגן אין־סוף ווי אַן אומענדלעכקייט, און סוף ווי אַן ענדלעכקייט; אויך נישט וועגן סוף ווי צײַט און אין־סוף ווי אייביקייט. איד רייד דאָ נישט וועגן אַ

(1) "סדר אליהו רבא וסדר אליהו זוטא", אַרויסגעגעבן פון מאיר איש שלום, חין 1900,

קאָפּיטל ח', ז', 43.

(2) אין מײַן סימפּאָזיום־רעפּעראַט האָב איך באַהאַנדלט צוויי סוגיאס — דאָ שטעל איד זיך אָפּ נאָר אויף איין סוגיא. די אַנדערע חעל איך באַהאַנדלען שפעטער אין אַ באַזונדערער עסיי. אין דער איין סוגיא, וואָס ווערט דאָ באַהאַנדלט, האָב איך מוסף געווען אַ פאַר קאָפּיטלעך חעגן וועלכע איך האָב נישט גערעדט ביים סימפּאָזיום.

מעטאפיזישן אָדער מיסטישן איין־סוף, און זיין סטרא אחרא, דעם סוף, — נאָר וועגן סוף און איין־סוף אין דער מענטשלעכער ספּערע, ווי צוויי הויפט־קאָטעגאָר־רעס אין דעם מענטשנס פּילן, דענקען און טאָן, פון יחיד און פּאַלק, סיי אין רשות היחיד סיי אין רשות הרבים. די דאָזיקע סוף — איין־סוף פּראַבלעמאַטיק, וואָס איך וויל באַהאַנדלען, ליגט אין דער אינדיווידועל־און קאָלעקטיוו־פּסיכאָ־לאַגישער ספּערע, גלייכצייטיק אויך אין דער רעאַל־פּאַליטישער ספּערע. פּסיכאָלאָגיש — ביים יחיד און ביים קיבוץ־מענטשן — ווי אויך רעאַליס־טיש, סאָציאַל־פּאַליטיש עקסיסטירט יענער סוף — איין־סוף אַנטיטעז כמעט אומעטום, אין אַלע מינים געזעלשאַפטן און צו אַלע צייטן. אָבער אין ייִדישן קיום מאַניפעסטירט ער זיך שטאַרקער ווי אין אַנדערע ספּערעס — און אויף אַ גאַנץ באַזונדערן, אומצעשיידלעכן אופן איז ער פּאַרבונדן מיט דער ייִדישער גלות־גאולה פּראַבלעמאַטיק.

זיכער איז דאָ אַ געוויסע פּאַרשיידנקייט און ענדערונג פון באַטאָנונג צווישן דעם מעסיאַנישן אידעאַל פון די נביאים, זייער אחרית הימים, און זיין שפּע־טעריקער אַנטוויקלונג, אין דער פּאַרעם פון גאולה אין די צייטן פון בית שני, און באַזונדערס נאָך דעם חורבן בית שני דורך די רוימער, ווען דער שווע־רער יאָך פון גלות האָט פון איין זייט געמאַכט דעם חלום פון גאולה נאָך דריי־גענדיקער, ברענענדיקער ווי אין די טעג פון די נביאים, און פון דער אַנדערער זייט נאָך ראַדיקאַלער, פּאַנטאַסטישער, אַוטאָפּישער. עס פּאַרשווינדט דאָ אַ סך פון דער אַניווערסאַליסטישער גראַנדיאָזיטעט פון דעם אחרית הימים. די וויזיע פון גאולה ווערט צוליב באַקאַנטע סאָציאַל־פּאַליטישע סיבות „נאַציאָנאַלער“ ווי פּרנער, ענגער־שמאַלער, אָבער אויך ממשות־דיקער, אויך בלוטיקער. וואָרן בלו־טיק איז די גאולה פאַר זיך גופא. פון רייך־שפּראַכלעכן שטאַנדפּונקט, אויב אין מעג מיר דאָ דערלויבן אַזאָ מין שפּראַך־באַמערקונג (און פּאַרשטייט מען אַ „שפּראַכלעכן שטאַנדפּונקט“ ריכטיק, איז דאָס שטענדיק גלייכצייטיק אויך אַ געדאַנקלעכער, אַ סאָציאַל־פּאַליטיש־היסטאָרישער שטאַנדפּונקט) — מעג מען מן־הסתם משער זיין, אַז דער ערשטער באַטייט פון העברעיִשן וואָרט גאָל איז פּאַרבונדן מיט בלוט, בלוט־באַרירונג, בלוט־באַפּלעקונג. ישעיהו הנביא זאָגט צו די עברים, ווען ער רעדט פון זייער זינד: „כי כפיכם נגואלו בדם“ (ב״ט. ג׳). די מגילת איכה, ריינדיק וועגן בלוט־פּאַרגיסן, זאָגט: „נעו עורים בחוצות נגואלו בדם“ (ד׳, י״ד) (3). דאָ געהערט אויך דער באַגריף פון „גואל הדם“ — וואָס איז זיך נוקם אַ בלוט־נקמה פאַר זיין מישפּחה.

צווערשט איז גאולה פּאַרבונדן מיט בלוט, בלוט פון יחיד, מישפּחה און שבט. שפּעטער האָט זיך אַרויסאַנטוויקלט און עטאַבלירט מיטן וואָרט אָדער באַ־גריף גאל, גאולה אַן אַבסטראַקטערער און גייסטיקערער באַטייט: פּאַלק־באַ־פּריינג, דערלייזונג, פּעלקער־באַפּריינג. אָבער, אחרי ככלות הכל: גאולה איז

(3) פון דעם שטאַנדפּונקט קאָן מען אויך פּאַרשטיין די פּאַרבינדונג צווישן גאָל און געל (ווען דוד קלאַגט אויפן טויט פון שאול און יהונתן און שילט די גלבו־בערג, למשל, זאָגט ער: „כי שם נגעל מגן גבורים“, שמואל רבי, א, כ״א); און אפשר מעג מען גיין אַ שריט זייערער און געפּינען דעם דאָזיקן ערשטן באַטייט פון גאל אויך אין „גואל“ פון אַ פּרוי, אין מאָן וואָס נעמט אַ פּרוי. שפּעטער איז אין אים בולט געוואָרן מער דער דערלייזונג־אַספּעקט. (פּאַרגלייך אויך ישעיהו ס״ג, ג׳; וכמלבושי א גא ל ה י; אויך מלאכי א׳, ז׳, י״ב; צפניה ג׳, א׳ און אַנדערע מקורים).

בלוטיק, ס'קאסט בלוט — אָדער: דמים, דמים תרתי משמע (דמים אין דאָפלטן באַטייט: בלוט און געלט). אַזוי איז אויך גאולה תרתי משמע, אין דאָפלטן באַטייט: בלוט און דערלייזונג.

אַזוי צי אַזוי, אין אַלע פאַרמען און גילגולים פון משיחזם, פון גאולה, לעבט דער צענטראַלער אימפולס, דער לייט־מאַטיוו פון סוף, פון אַלע צענטן קאָמפּאָזיציע, פון אַן אַנטשיידנדיקער שלאַכט, אַ סוף צום לידן, אַן ענדגיל־טיקער סוף פון אַ סדר־עולם, אַ סדר־ישראל; בקיצור: אַ סוף פון גלות לעולמי עולמים.

וואָס מוראדיקער דער יאָך פון גלות איז געוואָרן, וואָס גרויזאַמער די שבעים אומות, די זיבעציק לייבן (לייבן אין אַ מליצה, הינט איז היסטאָריש, ליידער, אַן אַדעקוואַטערע באַצייכענונג) זיינען געוואָרן צום שעפעלע ישראל — אַלץ שטאַרקער איז געוואָקסן דער רצון צום סוף, די אמונה אין סוף; אַ סוף מוז קומען, דער מאַטיוו פון סוף איז געוואָרן אַ מקור פון טרייסט פאַר ישראל, האָט אַפּגעטריקנט זיינע טרערן יעדן דור, גלייכצייטיק האָט ער געוועקט דאָס פּאָלק צום אויפשטאַנד, צום פּראַטעסט קעגן די גלות־ווירקלעכקייט — וואָס האָט געפּונען זיין אויסדרוק אין אַלע אונדזערע משיחישע באַוועגונגען פון חורבן בית שני ביז די טעג פון שבתי צבי, און שפעטער, סיי די אַלטע און מיטלאַלטערלעכע כּע „אַקטיוויסטן“ מכל המינים, די וואָס האָבן געזוכט מיטלען אויפצוועקן משיח פון זיין שלאַף, אים שטעלן אויף די פיס ער זאָל אָנהייבן גיין און טאָן, יענע גרויסע דוחקי הקץ (וואָס האָבן געדרענגט נאָכן סוף), די וואָס האָבן אָנגעווענדט פּראַקטישע־פּאָליטישע דרכים, אָדער באַנוצט כּלימיני שבועות, מיסטישע שמות, קבלהשע סודות, רזין דרוין, כדי צו ברענגען משיחן מיט געוואָלד — סיי די „פּאַסיװיסטן“ וואָס האָבן געהאַט אַ ביסל מער געדולד, געזעסן און מתפלל געווען פאַר דעם ביאת הגואל, געשטאַנען און געקוקט דורך יעדער שפּאַלט פון די מוראדיקע מויערן אַרום זיי צי ס'באַווייזן זיך נישט די סימנים פון גאולה, און אַטאַט קומט דער משיח מיט זיין אייזעלע, דער עני ורוכב על חמור ועל עיר בן אתונות, — ווי דער נביא זכריה האָט אים געשילדערט — אַלע האָבן זיי גע־האַט אַ ייִן באַגריף אין דענקען, אַ ייִן געפיל אין האַרצן, איין וואָרט אויף די ליפּ: סוף, אַ סוף. אַלע האָבן זיי זיך זייער גאַנצן לעבן געגרייט פאַר יענער גרויסער שעה, וואָס וועט קומען במהרה בימינו בקרוב, יענע שעה פון סוף, דער הויך־פּונקט פון ייִדישער ווירקלעכקייט, וואָס וועט זיין אַ שעה פון אַבסאָלוטער באַפּרייזונג. אַזאַ מין שעה פון אַ סוף — איז נישט נאָר די וויזיע פון ייִדישן גלות־פּאָלק פאַר די לעצטע 2,000 יאָר, אין דעם באַפּרייזונג־חלום פון יעדן פּאָלק, אין יעדער סאָציאַל־פּאָליטישער אויך רעליגיעזער אויפשטאַנד־וויזיע פון יעדער געזעלשאַפט — לעבט יענער פּאַטאַס (4) פון סוף, דער פּאַטאַס פון דער לעצטער מילחמה, אין פאַרשידענע נוסחאות.

זיכער זיינען געווען — באַוויסט און אומבאַוויסט — אין פאַרשידענע צייטן פון אונדזער גלות־געשיכטע אַ סך ספּקות: טאַמער נישט; אַ מורא: טאַמער קומט ער נישט — און אַ מורא: טאַמער קומט ער יאָ, און ברענגט נישט דאָס אויף וואָס

(4) „פּאַטאַס“ ווערט דאָ באַנוצט אין זיין אורשפּרינגלעכן באַטייט, אויך ווי ער ווערט באַנוצט אין פאַרשידענע מאָדערנע אייראָפּעיִשע שפּראַכן — נישט ווי אין ענגליש און „אַמעריקאַניש“.

מען האָט געוואָרט אַזוי לאַנג, פאַרוואָס מען האָט געליטן אַזוי לאַנג. טאַמער וועט מען פאַרלירן דאָס שטיקלעך אַרעמע ברויט פון גיהנום אין וועלכן מ'לעבט — דעם כוּיט המוציא פון גיהנום, אָבער ס'איז דאָך דאָך אַ. שווער זיך איינ-צולעבן אין די שבעה מדורי גיהנום, ס'ברענט מוראדיק — אָבער מען האָט זיך מיט אַזוי פיל יסורים צוגעוויינט צום פייער — און מען האָט מורא פאַר אַן אַנטוישונג, פאַר דאָס, וואָס ס'קען זיין נאָך ערגער, וואָרן ס'איז דאָך קיין גרענעץ נישטאָ; אין גיהנום לערנט מען, אַז ס'איז באמת נישטאָ קיין גרענעץ פאַר יסו-רים. מ'ויל אַ לעצטע שלאַכט — און מ'האַט אַזוי מורא פאַר איר, דאָ ליגט איינער פון די פּסיכאָלאָגישע מאַטיוון פאַר די שילדערונגען פון אונדזערע תנאים און אמוראים פון די "חבלי משיח", פון די "עקבתא דמשיחא" — אַ סו-גייא וואָס פאַרדינט אַ שטודיע פאַר זיך אַליין, און דאָס איז געגאַנגען אַזוי ווייט אַז כמה אמוראים האָבן אָפילו געזאָגט: "ייתי ולא איחמיניה" — זאָל ער, משיח, קומען, און איך זאָל אים נישט זען (5).

אָבער די דאָזיקע ספיקות און די דאָזיקע מורא האָבן בשום אופן נישט געקענט אונטערדריקן און אָפילו נישט אָפשוואַכן יענעם טויזנט-יאָריקן אַלטן פאַטאָס פון סוף. סוף איז געווען דאָס טעגלעכע שטיקל ברויט — האַ לחמא עניא — פון יעדן יידן, יונג און אַלט, לומדים און סתם יידן. יעדע תפילה, בשעת שימחה און בשעת צרה, תפילת יחיד און תפילת ציבור — איז אַ תפילה צום רבונר-של-עולם, צום איך-סוף — פ א ר ן ס ו ף ! דאָס האָט דערגרייכט זיין פולסטן אויסדרוק אין ר' לוי יצחק באַרדיטשעווערס אויסגעשריי: און אַ סוף זאָל דאָס צו די יידישע צרות נעמען, אַן עק, אַ סוף זאָל דאָס נעמען.

4

די תפילה פון סוף איז געוואָרן נאָטירלעך די תפילה פון דער גרויסער יידי-שער באַוועגונג, וואָס האָט אָנגעהויבן אין אָנהייב פון די אַכציקער יאָרן פון פאַר-גאַנגענעם יאָרהונדערט צו בויען דאָס נייע ארץ-ישראל. בוקר, ערב וצהרים, שח-רית מינחה און מעריב — איין לייט-מאַטיוו איז געווען אין איר תפילה: אַ סוף, מיר ווילן ברענגען אַ סוף צום גלות — וחסל...

יענע באַוועגונג, דער ציוניזם אין זיין טאַטאָאָליטעט, איז פון איין זייט אַ ה מ ש ד פון אַ לאַנגער טראַדיציע, און פון דער אַנדערער זייט אַן אָנהייב פון אַ פּאָלקס-אויפֿשטאַנד (אַ פּאָלקס-אויפֿשטאַנד אין אַ געוויסער, באַגרע-נעצטער מאָס, ווייל די מערהייט פון יידישן פּאָלק אין דער וועלט, פון רעכטס און פון לינקס, די אַרטאָדאָקסיע און די חסידים, דער אַזוי גערופֿענער מיטלשטאַנד, און די יידישע אַרבעטערטשאַפט, האָט זיך נישט אָנגעשלאָסן אין דער דאָזיקער באַוועגונג, און צו אַ גרויסן טייל אָפילו זי באַקעמפט), פון אַן איבערקערעניש און אַ אומווערטונג פון ווערטן. אַזוי האָט אויך דער גרויסער געראַנגל פאַר אַ סוף וואָס מאַניפעסטירט זיך אין דער דאָזיקער באַוועגונג — צוויי פּנימער, מיר זעען אין אים אַן אייגנאַרטיקע פאַרבינדונג פון אַ ה מ ש ד פון דער אַלטער גלותדיקער משיחאָוטאָפּיע, פון איין זייט — און אַ פ ר א ט ע ס ט קעגן יענע פּאַסיווע, אַוטאָפּיע פון די פאַרגאַנגענע דורות, די דאָזיקע "פאַרבינדונג" איז נאָטירלעך פול מיט גרויסער שפּאַנונג, די באַזונדערע דיאַלעקטיק, וואָס אַנט-

(5) סנהדרין צ"ח, כ.

פלעקט זיך אין דער נייער וויזיע פון דעם דאָזיקן סוף, פורעמט אויס אַ נייעם טיפּ פון דחיקת־הקץ (דרענגעניש פון סוף), וואָס ציט איר יניקה פון אַ טיפּן גלויבן אין אַ לייזונג, און אַבסאלוטער לייזונג פון דער יידן־פּראָגע. אַ סוף זאָל עס נעמען האָט ר' לוי יצחק באַרדיטשעווער געזאָגט. אַ לייזונג מוז קר־מען — האָט אויסגערוּפּן די באַוועגונג פאַר אַ נייעם ארץ־ישׂראל.

אין דער דאָזיקער באַוועגונג מאַניפעסטירט זיך אַ באַזונדערע דערשיינונג, וואָס איז פאַרבונדן מיטן נ.ס. אויך דאָ באַגעגענען מיר יענע טאַפּלט־פּנימדי־קייט וואָס מיר האָבן געזען אין דער „פאַרבינדונג“ פון המשך און ברוך. די נייע סוף־באַוועגונג אַנטפלעקט אַ טיפּן און שאַרפּן אויפשטאַנד קעגן נ.ס. מיט וועלכן ישׂראל האָט געלעבט כמעט ווי צוויי טויזנט יאָר. זי וויל זיך נישט מער פאַרלאָזן אויף קיין נס (שוין קדמונים האָבן געזאָגט: און אַניסא לאַ סמכינן, מיר פאַרלאָזן זיך נישט אויף ניסים). זי וויל נישט מער זאָגן על הנסים; דיינו, עד כאן נסים — פון איצט אָן וועלן מיר נישט מער אַנקומען צו ניסים; מיר וועלן ווערן אַ טייל פון דער נאַטור, נאַטירלעך־נאַרמאַל, מיר וועלן לעבן לויט די געזעצן פון נאַטור, נאַרמאַלער געשיכטע, אַזוי ווי אַלע לעבן. פון דער אַנדערער זייט, אָבער, איז די דאָזיקע באַוועגונג אַנגעזאַפּט מיט אַ פּאַטאָס פון אַ נייעם מיין־נס, אַ גרויסן גלויבן, אַז ס'וועלן יאָ געשען ניסים. ס'זיינען געווען אַזויפיל ספּקות אין דער ממשות און אויסזיכטן פון דער נייער ארץ־ישׂראל־אי־דעאָלאָגיע און באַוועגונג — נישט נאָר אין די לאַגערן פון איר קעגנער, אַזאָ טיפּער חובבי־ציון ווי חיים־נחמן ביאַליק האָט געפּרעגט (אין זיין שיר „אַכן חציר העם“): היתעורר המת? היזדעדע המת? (וועט זיך דער טויטער אויפוועקן, דער־ציטערט ווערן? נישט נאָר די דענקער און דיכטער פון דער דאָזיקער באַוועגונג אַליין האָבן געמאַכט דעם גרויסן טעות צו באַטראַכטן דעם פּיל־מיליאָניקן פּאַלק ישׂראל אין סוף פון 19טן יאָרהונדערט פאַר אַ „מת“). וועט דער „מת“ אין מאָ דערנעם אייראָפּע אַזאָ? ווי אויפשטיין תּחית המתים אין נייעם ארץ־ישׂראל?

האָט די נייע באַוועגונג געענטפּערט: יאָ, ער וועט אויפשטיין; ס'וועלן זיין ניסים, ס'וועט זיך איבערחזרן דער חשמונאים־נס פון רבים ביד מעטים, דער „מת“ ווי ער וועט באַרירן דאָס לאַנד פון זיין גרויסן עבר וועט ווערן שטאַרק ווי אַ לייב, אין גייסט פון די אַלטע שבטים וואָס האָבן דעראַבערט דאָס לאַנד פון די זיבן פעלקער, פון ברי־כוכבא און מסדה; דער טערק איז בטל ומבוטל; זיין ממשלה וועט צעפּאַלן; מאַלאַריע וועט פאַרשווינדן; אַראַבער (אויף וויפל יענע באַוועגונג האָט ביים אָנהייב בכלל „ערנסט גענומען“ זייער עקזיסטענץ אין ארץ־ישׂראל) וועלן פאַרשווינדן, אַדער זיך „צופּאַסן“; דער לופּטמענטש, דער מנחם־מענדל (וואָס איז געוואָרן אַ מין סינאָנים פאַרן גלות־יידן בכלל) וועט אַנטדעקן זיין שורש און באַדן און ווערן אַ „פּראָדוקטיווער“, פאַרוואַרצלטער מענטש. דאָס הייסט, טיפּער געזען: אין איר קאַמף פאַר נאַטור, פאַר נאַטירלעך ווערן, האָט די דאָזיקע ארץ־ישׂראל־באַוועגונג שטאַרק געגלויבט אין דאָס איבער־נאַטירלעכע, דאָס באַנייטע פּאַלק ישׂראל, וואָס ווערט אַזוי מעכטיק מאַדערני־זירט, נאַטירליט, „נאַטוראַליזירט“ אין טיפּערן זין פון וואָרט — גייט דאָ בויען אַ בנין וואָס איז איבערנאַטירלעך, און אין נאָמען פון נאַטור, מיטן כוח פון נאָ־טירלעכקייט, אַזוי ווי כדי ישׂראל זאָל קענען בלייבן אייביק, ממשיד זיין זיין איבערנאַטירלעכן „נצח“ — מוז ער זיך אַריינטונקען אין די מ״ט שערי נאַטור און נאַטירלעכקייט.

אזוי ווערט דאָ מיט יענעם גרעסטן פּראָטעסט קעגן נס אין וועלכן דאָס פּאָלק ישראל לעבט פון זיין אָנהייב, פון אַברהם אַבינוס נאָכט פון ברית בין הבתרים, פון משהס סנהאיבערלעבעניש און די יציאת־מצרים און שפּאַלטן פון ים־סוף — פּאַרבונדן אָן אַ ק ט י ו ו ע נס־איינשטעלונג, אַ געטריישאַפט צו שאַפן ניסים מיט די אייגענע הענט. ישראל שטייט דאָ אויף צו פּאַרווירקלעכן דאָס אומפּאַרווירקלעכבאַרע, ברענגען דעם סוף, די גאולה, אָן גאַט; אָן מענטשן, קעגן מענטשן; אָן נאַטור, קעגן נאַטור; אָן אַ שופּר פון גאולה — און אַ גאולה שלימה; אָן אַן אייזעלע — קומט דער ייד, דער עני, אַ פּאַלק פון עניים (עניים יירשו ארץ), און זיי די עניים נעמען זיך דאָס צו טאָן וואָס דער עני ורובּ על חמור האָט לאַנגע צוויי טויזנט יאָר נישט געוואָלט — צי נישט געקענט — טאָן. דאָס פּאַלק איז זיין אייגענער משיח. אויטאָ־עמאַנציפּאַציע — אויטאָ־משיחיות. האָט נישט — מער ווי אַ יאָר צוואַנציק פּאַרן אָנהייב פון דער אַרגאַניזירטער חיבת־ציון־באַוועגונג — מ ש ה ה ע ס געזאָגט אין ערשטן בריוו פון זיין „רוים און ירושלים“; „יעדער ייד האָט דאָס מאַטעריאַל (שטאָף) פּאַר אַ משיח“?... (6) יאָ, ווי רוים אזוי איז אויך ירושלים אויפגעשטעלט געוואָרן — ווייל ישראל איז אויפגעשטאַנען אַ סוף מאַכן צו זיינע ליידן, און אויך צו זיין אַוטאַפּיע, זיין דורות־אַלטע בענקעניש. משה העס האָט געהערט צום לאַגער אין מערב־איראָפּעיִשן סאַציאַליזם וואָס האָט געפּאָדערט „טאַט“, „פּראַקטיק“, אַק ציע“. האָט גענומען זיין גורל אין זיינע אייגענע הענט (גורל איז אויך אַ מין „מיטאַלאָגישע“ באַשעפּעניש, מיר ריידן אזוי אָפּט וועגן גורל און ווייסן אזוי ווייניק וואָס עס איז) — אַ סוף זאָל קומען צום אַלטן גורל. מיר שמידן אונדזער גורל, האַרץ נתן לבני אָדם, ארץ־ישראל ווערט גענומען פון די יידן. דאָ, אויף דער ערד וועט ישראל באַווייזן זיך און דער וועלט אַז ס׳איז געקומען אַ סוף צו דער גלות־עקזיסטענץ — ס׳וועט זיך אָנהייבן אַ נייע וועלט פון פּרייהייט, אָן גיסים, אַ וועלט וווּ מען קומט צו אַ סוף, אַ סוף צום יאָך פון די אומות, אַ סוף צו דעם מורא פּאַר די הונגעריקע בלוט־דורשטיקע זיבעציק „ליבן“, אַ סוף וואָס וועט מאַכן אַ פּלאַץ פּאַר אַ נייעם אָנהייב, אַ נייעם ב ר א ש י ת — בראשית, דאָס גרויסע „ווינטשפינגערל“ פון נייעם ארץ־ישראל, דער סימבאָל פון נייעם דור, אַ סוף דאָ — און ב ר א ש י ת ד אָ ר ט. (דער ב ר ש י ת י ז ם פון נייעם ארץ־ישראל, וואָס פּאַרדינט אַ ספּעציעלע פּסיכאָלאָגישע און פּאַליטי־שע שטודיע, מוז ווערן באַלויכטן הויפטזאַכלעך פון אַספּעקט פון אונדזער סוף — איך־סוף פּראָבלעמאַטיק).

.5

מיט דעם גרויסן דראַנג צו אַ סוף האָט געלעבט אין ישראל אַ מ ו ר א

(6) משה העס, דער ערשטער „מבשר־ציון“, אין דער צווייטער העלפט פון 19טן י״ה, האָט געבויט זיין וויזיע פון אַ באַנייט ארץ־ישראל אויף אַ פ ר א נ צ ו י ז י ש ע ר אַרײַענטאַציע. הערצל און זיינע יורשים האָבן געהאַט־מער אַן ענגלישע אַרײַענטאַציע. מען האָט פּאַרגעסן העסעס רייד וועגן פּראַנקרייך ווי די גרויסמאַכט וואָס וועט העלפן יידן אויפצובויען אַ מדינה אין ארץ־ישראל. און אין אַקטאָבער, 1956, איז זיין נבואה מקוים געוואָרן; משה העסעס פּראַנקרייך, שוואַך־כער ווי אין 19טן י״ה, איז די איינציקע געוועזענע גרויסמאַכט אין איראָפּע וואָס אידענטיפּ־צירט זיך מיטן נייעם ירושלים. משה העסעס חלום פון 1862 (אָדער פּרײַער) איז נישט געווען אזוי „פּוסטי“ ווי מײַנע געמיינט ביז מיט אַ פּאַר חרשים צוריק.

פ א ר ן ס ו ף . און אזוי ווי אין די אַלטע צייטן, אויך אין 19טן יאָרהונדערט, ווען ס'איז אויפגעקומען די נייע באַוועגונג פאַר אַ סוף — אין גלייכצייטיק מיט איר לעבעדיק געוואָרן יענע מורא, צי ווי אַ רעאַקציע קעגן די נייע סוף־פּראַקלאַמירונג צי ווי אַ המשך פון דער אַלטער מורא פאַרן סוף פון די דורות. די דאָזיקע מורא האָט אָנגענומען פאַרשידענע פאַרמען. אין קעגנערישע באַוועגונגען צו יענער סוף־באַוועגונג — איז אָפט (ספּעציעל פון לינקס) אָפּגעוואָרפן געוואָרן די עצם זוכעניש פאַר יענעם סוף דורך און אין ארץ־ישׂראל. אויב די אַלטע אמוראים ר' יחונן, רבה, עולא האָבן געזאָגט: ייתי ולא איחמיניה (ער. משיח, זאָל קומען און איך זאָל אים נישט זען) — האָבן די "תנאים" פון די דאָזיקע נייע באַוועגונגען געזאָגט: נין, לא ייתי, ער זאָל נישט קומען, נישט דער משיח, נישט דער סוף.

אַבער נישט נאָר אין דער אָפּאָזיציע צום ציוניזם — צי אין בירגערלעך־"ליבעראַלן" לאַגער, צי אין סאָציאַליסטישן לאַגער — אויך אין ציוניזם אַליין האָבן זיך די גאַנצע צייט געראַנגלט אַ גרויסער פּאַטאָס פון סוף מיט דער אַלטער מורא פאַר די חבלי־משיח, מיט אַ מער אַדער ווייניק קלאַרן־בפירושידיקן סקעפֿ־טיציזם אין משיחן. די ראַנגלעניש הייבט זיך אָן שוין מיט חיבת־ציון, וואָקסט זיך אויס שפּעטער שטאַרקער מיט טעאָדאָר הערצלס דערשיינונג: אַח־דהעם און זיין לאַגער גלויבן נישט אין דעם "צווייטן שבתי צבי", טעאָדאָר הערצל. האָבן אַפילו שטאַרק מורא פאַר זיין וויזיע. ווי אַ לערנרייכע אילוסטראַציע — איינע פון אַ סך, אַ סך אילוסטראַציעס — קען דינען חיים־נחמן ביאַליקס שטעלונג צו טעאָדאָר הערצלען. דער "גורל" האָט זיי געמאַכט "שכנים" אין יאָרצייט (כ' און כ"א תמוז), און אַלס רעזולטאַט פון אַ געוויסער געדאַנקענלאַזיקייט פאַריאַרציי־טעוועט מען זיי איצט ביידע צוזאַמען, אין איין טאַג (7) — אָבער דער גרעס־טער העברעיִשער משורר פון אָנהייב 20סטן י"ה איז נישט נאָר געווען "אומ־באַרירט" פון דער דערשיינונג טעאָדאָר הערצל, דעם גרעסטן יידישן פּאָליטישן טרוימער און טוער פון די לעצטע דורות. ער האָט אים אַפילו זייער טיף אָפּגע־וואָרפן, שטאַרק איראַניזירט — און ביאַליקס "נישט פאַרשטיין" הערצלען מוז פאַרשטאַנען ווערן אין שייכות מיט אונדזער פּראַבלעם, אויך אין שייכות מיט ביאַליקס גלות־גאולה פּראַבלעמאַטיק.

עס איז קלאַר אַז איך מאַך אַ פונדאַמענטאַלן אונטערשייד צווישן אַ משיח־הישן און נישט־משיחישן ציוניזם. זיין פּאַטאָס, זיין טיפן אמת און כאַראַקטער, זיין פולן פנים האָט דער ציוניזם דערגרייכט נאָר אין זיין משיחישן לבוש. אין תוך אַרײַן, דער באַזונדערער כוח־המשיכה פון ציוניזם אויף אַלט און יונג — אויף וויפּל ער האָט עקזיסטירט אין די לעצטע דריי דורות — און זיינע פּראַק־טיש־פּאָליטישע דערגרייכונגען שפּן, דער עיקר, פון זיין משיחישער וויזיע. מען הערט פון צייט צו צייט דעם אַדער יענעם ציוניסטישן עסקן — אַדער מנהיג — דערקלערן פאַר דער וועלט: ציוניזם איז נישט קיין משיחישע באַוועגונג, נאָר אַן ענין פון שאַפן אַ מקום־מקלט פאַר היימלאָזע, נויט־באַדערפטיקע, פליטים אַז"וו. די וואָס מאַכן די דאָזיקע דערקלערונגען וואַלטן געדאַרפט זאָגן: מיר זיינען נישט קיין משיחיסטן, אונדזער ציוניזם איז נישט משיחיש. זיי טאָרן, אָבער, נישט ריידן פאַרן ציוניזם. פּראַקטיש, אָפט באַנוצט אויך דער נישט־משיחישער

(7) פאַרגלייך וועגן דעם דאָזיקן נייעם "מנהיג": שברי דברים, מצידה, ז, 1954, זייט 642 וכ"ו.

ציוניזם שטאַרק דעם לשון פון משיחיות — ער האָט אָבער שטענדיק אין קע־
שענע גרייט אַ קאָמפּראַמיס; אויך ווען ער רעדט משיחיש, צוליב געוויסע סי־
בות, — האָט ער נישט קיין גרויסע אמונה אין משיחיות, גלויבן גלויבט ער נאָר
אין „רעאַל־פּאָליטיק“. די שפּאַנונג אין ציוניזם — אין זיין אידעאָלאָגיע און
באַוועגונג — צווישן משיחיות און נישט־משיחיות, אַוטאָפּיע און רעאַליזם, איז
אַ סוגיא פאַר זיך.

וויל מען פאַרשטיין יידיש לעבן, יידישע אידעאָלאָגיעס און באַוועגונגען
פון די לעצטע דורות, מוז מען זיך פאַרטיפּן אין יענער בענקעניש־זוכעניש פון
סוף, וואָס סטימולירט דעם רצון פון מאַדערנעם ייד פאַר גאולה פון איין
זייט, און פאַר זעלבסט־פאַרניכטונג, אַסימילאַציע אין פאַרשידענע פאַרמען פון
דער אַנדערער זייט. עס איז פון גרעסטער היסטאָרישער חשיבות אַז אין טעאָ־
דאָר הערצלען — אַ סוף־מענטש, אַ סוף־ייד אין טיפּסטן זין פון
וואַרט, אַ מענטש מיט אַן אומדערשיטערלעכן גלויבן אין אַ לעצטער לייזונג —
האָט זיך אַנטפּלעקט די סוף־זוכעניש אין יענע ביידע עקסטרעמען. צוערשט האָט
ער געהאַט זיין גרויסן פּלאַן צו פאַרזאַמלען אַלע יידן און זיי ברענגען צום פּויפּסט
און זיי אַלע אָפּשמדן, ברענגען אַ סוף; ער אַליין, ווי אַ פּירער פון כל ישראל
צו דער חופּה מיטן פּויפּסט — אַדער צום קבר, און נישט קבר ישראל — האָט
געהאַט בדעה זיך נישט אָפּצושמדן מיט אַלע יידן, צוליב מאַראַלישע אַדער
„טעכנישע“ טעמים. ווען ס'איז אים קלאַר געוואָרן, אַז מען קען נישט קומען
צו אַ סוף דורך אַ טאַטאַלן מאַסן־שמד — האָט ער אָנגעהויבן צו חלומען דעם
גרויסן חלום פון „יודענשטאַט“; אַ סוף אויף אַן אַנדער אופּן, אַודאי, מער יידיש,
אַ שענערער סוף — אָבער אַ סוף.

באַטראַכט איר יידיש־פּאָליטיש דענקען פון די לעצטע דריי דורות, זעט
איר פון אַספּעקט פון אונדזער פּראָבלעם צוויי לאַגען: יחידים און באַוועגונגען,
וואָס זוכן מיטן גאַנצן כּוח אַ סוף צו דער יידישער פּראַגע, זאָל עס זיין זייער
אָוטאָפּיש, מוראדיק בלוטיק, אָבער אַ סוף — און אַזעלכע, וואָס האָבן מער
אַדער ווייניקער מורא פאַר וועלכן ס'איז סוף, איך האָב דאָ נישט בדעה צו אַנאָ־
ליזירן דעם לאַגען פון מורא־פאַרן־סוף — די פּסיכאָלאָגישע סיבות פון דעם
מורא און זיינע פּאָליטיש־פּראַקטישע מאַניפּעסטאַציעס. מיין באַטראַכטונג דאָ
איז געווינדמעט דער יידישער וועלט, דער יידישער אידעאָלאָגיע וואָס
האָט זיך שטאַרק פאַרבונדן מיטן סוף־מאַטיוו, וואָס דער דאָזיקער מאַטיוו האָט
זי מעגלעך געמאַכט, ווירקלעך געמאַכט, געפורעמט און סטימולירט אין יעדער
באַציונג.

דער דראַנג צום סוף, וואָס האָט זיך מאַניפּעסטירט אין דער דאָזיקער באַ־
וועגונג צו בויען אַרץ־ישראל, האָט אָנגענומען פאַרשידענע פאַרמען. זיי אַלע
שטייען אויף עטלעכע הויפּט־פּרינציפּן — וואָס ווערן איין פּרינציפּ: דער סוף.
ערשטנס הייסט ער דאָ: ס'מוז און ס'קען קומען אַ סוף צו דער יידן־פּראַגע (אַדער
ייִדנטום־פּראַגע). צווייטנס: דער דאָזיקער סוף קען קומען נאָר אין און דורך אַרץ־
ישראל; אַרץ־ישראל — און פון 1948 אָן; מדינת־ישראל — איז די ענדגילטי־
קע לייזונג. אַרץ־ישראל אונטערשיידט זיך פון די תּפּוצות־ישראל אין דעם וואָס
אין די תּפּוצות קען עס קיין מאל נישט קומען צו אַ לייזונג, אַ סוף — אַרץ־
ישראל אָבער ברענגט דעם סוף, איז דער סוף, דאָס הייסט: איז דער סוף פון
דער יידן־פּראַגע (אַדער: ייִדנטום־פּראַגע) — און אַ טאַטאַל־נייער אָנהייב וואָס

האַט גאַרנישט (אָדער כמעט גאַרנישט) צו טאָן מיט דעם וואָס איז געווען פּרִיעַר, אַ גרויסער ב ר א ש י ת — וועלכן איך האָב דערמאָנט פּרִיעַר. דריטנס, אין דער מילחמה אין ארץ־ישראל פאַר ארץ־ישראל, קעגן דעם פּיינד וואָס טענהט כולה שלי, קען און מוז עס קומען צו אַן ענדגילטיקן סוף (זע שפּעטער).

דאָ ווערט געשאַפֿן אַ ת ה ו ם צווישן ארץ־ישראל ווי אַ סוף — און די תּפוצות־ישראל וואָס קענען בטבע קיין מאָל נישט קומען צו קיין סוף. דער דאָזיקער תּהום איז זייער־זייער טיף — מ'מוז אים באַגרייפֿן אין זיין גאַנצער פּולקייט און שוועריקייט. סתם מאַכן „בריקן“ און אויסשפינען אַ מין שפּיגל־גע־וועב פון כל מיני „פאַרבינדונגען“ — וועט אַבסאָלוט גאַרנישט העלפֿן.

ו.

נאָך איידער איך גיי אַריבער צו מיין באַטראַכטונג פון סוף־אַספּעקט פון ארץ־ישראל — וועל איך באַמערקן, אַז דער סוף — אין־סוף אַנטיטעז האָט נאָך אַ זייער וויכטיקן אַספּעקט, וואָס איז שטאַרק נוגע אונדזער פּראָבלעם, און מען מוז באַטראַכטן יענעם אַנטיטעז פון אַ סך אַ ברייטערן און אַלגעמיינערן שטאַנד־פּונקט.

נישט נאָר ביי יידן, נישט נאָר אין פאַרבינדונג מיט דער גלות־גאולה פּראָב־לעמאַטיק, ארץ־ישראל און תּפוצות־ישראל — נאָר בכלל, אין טאָן און שאַפֿן פון מענטש און געזעלשאַפֿט, אין דער סיסטעם פון באַצונגען און אינטערעסן פון אַ יחיד און אַ קיבוץ־מענטשן, מוז מען מאַכן אַ פּונדאָמענטאַלן אונטערשייד צווישן אַ סוף־ספּערע און אַ אין־סוף ספּערע. דער מענטש האָט אַ ספּערע פון אַ סוף, וווּ עס ווערט געטאָן און אַנטשיידן, אַהין אָדער אַהער; וווּ יעדער שריט לאָזט אַ רושם, און יעדן רושם (כמעט יעדן רושם) קען מען זען מיט די אויגן און אַפילו אַנטאָפֿן מיט די הענט; וווּ מען זעט רעזולטאַטן פון באַשליסן און טאָן, אַפֿט גלייך, שנעל; מען שיסט און מען פּאַלט, איינער שיסט און דער אַנדערער פּאַלט; מ'מאַכט פּייער און ס'ברענט; מ'מאַכט מילחמות, רעוואָלוציעס; מ'קערט וועלטן און וועלטן קערן זיך איבער; הקיצור: ס'קומט אַ סוף. אין דער דאָ־זיקער ספּערע האָט דער מענטש און די געזעלשאַפֿט אַ האַפּענונג, אַ זיכערקייט אַז היינט אָדער מאָרגן אָדער איבערמאָרגן אָדער ווען ס'איז וועט קומען אַ סוף — און ס'וועט ווערן אַנדערש, גאַנץ אַנדערש ווי פּרִיעַר, ס'וועט קומען אַ ליי־זונג. די דאָזיקע ספּערע פון סוף איז שטאַרק פאַרבונדן און אין אַ געוויסן זין אידענטיש מיט דעם פּאָליטישן לעבן אין זיינע פאַרשידענע מאַניפּעס־טאַציעס, אויך מיט דער מיליטערישער אַקציע.

פון דער אַנדערער זייט, די אַיִן־סוף ספּערע איז די ספּערע פון גייסטיש און ברייטסטן און טיפּסטן באַטייט, פון גייסטיק לעבן אין יעדער הינזיכט. דאָס איז די ספּערע פון ליטעראַריש שאַפֿן, פון דערצונוג, פון וויסן, פון לערנען אין זייער ברייטסטן פאַרנעם. אין דער דאָזיקער ספּערע פון גייסטיק לעבן און שאַפֿן גייט אַן אַן אומאויפהערלעכער פּראָצעס פון טאָן און טאָן, און קיין האַפּענונג אויף אַ סוף פאַר די וואָס האַלטן אין איין טאָן איז נישטאַ, קען דאָ גאַרנישט זיין, דאָ איז לאַ עליך המלאכה לגמור; דו מענטש האַסט נישט צו ענדיקן, פּאַקטיש קענסטו גאַרנישט ענדיקן, דו קענסט נאָר אַנהייבן; מ'שרייבט און מ'שרייבט, מ'דערציט און מ'דערציט, מ'לערנט און מ'לערנט.

טראכט און טראכט — ס'גייט און גייט, ווייטער און ווייטער, ס'איז קיין סוף נישטאָ.

די ספּערע פון איך־סוף איז שווער, זייער שווער, לאַנג, אַ מאַל אַדער אַפּט אויך לאַנגווייליק, אַפּט פּול מיט אַנטווישונג: אַט שטיי און אַקער און אַקער, זיי און זיי, און קיין ברינה יקצורו וועט נישט זיין פאַר דיר; דו גראַבסט דיין גאַנץ לעבן און דיינע אייניקלעך וועלן אפשר זען וועלכע־עס־איז פירות. ווער ס'ווייל זען ממשותדיקע און „שנעלע“ רעזולטאַטן פון זיין שאַפן און טאָן — וועט קיין מאַל נישט פאַרבינדן זיין גורל מיט אַן איך־סוף אַקטיוויטעט. ער וועט זיך באַ־מיען צו לעבן אין וועלכער ס'איז סוף־ווינקעלע.

דאָ ליגט איינע פון די הויפט־סיבות וואָס בכל אומה ולשון — און ליידער אויך ביי אונדז — איז דאָ אַ סך מער אינטערעס און פאַרשטענדעניש פאַר פאַר־ליטישע אַקציעס ווי פאַר גייסטיק־קולטורעלע אַקטיוויטעטן מכל המינים; אויך מער טוערס, מער כלים, מער מיטלען, פשוט מער געלט, מער „בודזשעט“ ווי פאַר ליטעראַטור און דערציונג. דאָ קומט מען אַפּ ביי אונדז, למשל, מיט אַ קרעכץ: שכינתא בגלותא — און דעם גאַנצן כוח און „בודזשעט“ גיט מען אַפּ דאָרט וווּ די שכינה איז נישטאָ, אָבער אַ סוף איז דאָ. אַ שולע, למשל, וווּ אַ פּאַלק דער־צייט זיינע קינדער — איז אין דער איך־סוף ספּערע; זי האָט נישט דעם כוח פון דער סוף־אַטראַקציע“ פון אַ פּאַליטישער אַקציע, פון איין זייט, אויך נישט דעם אונטערהאַלטונגס־ווערט פון כלערליי שפּילעריי און ספּאַרט. און אזוי זיצט אַזאַ גרויס און רייך לאַנד ווי אַמעריקע און קלאַנט און קלאַנט: נישטאָ קיין שולן, נישטאָ קיין שול־געביידעס, נישטאָ קיין לערער. פאַרגלייכט מען דעם טאַטאַלן „בודזשעט“ פון אַמעריקע פאַר דערציונג מיט איר „בודזשעט“ אויף אַנדערע גע־ביטן, זעט מען וואָס דאָס אַמעריקאַנישע פּאַלק און זיין רעגירונג האַלטן פון דער אַזוי־גערופּענער וויכטיקסטער אַקטיוויטעט פון אַ געזעלשאַפּט: מאַכן די קינדער ריכטיקע און פאַרשטענדיקע מענטשן, „נוצלעכע“ בירגער פון דער מדינה און איר געזעלשאַפּט. די הויפט־סיבה פון דער פאַרנאַכלעסיקונג פון דעם דערציונג־געביט אין אַמעריקע (און נישט נאָר אין אַמעריקע) איז: אין גייס און דער־ציונג קען מען סיי־וויססיי צו קיין סוף נישט קומען. ס'איז אַן איך־סוף וועלט — איז קען מען וואַרטן, ס'ברענט נישט. (און, דרך־אגב, מיר זאלן דאָ נישט געפינען אַ היתר פאַר אונדז. וואָס דאָס שטאַרקע און רייכע אַמעריקע קען זיך דערלויבן אין געביט פון דערציונג — קען זיך דאָס שוואַכע און אַרעמע פּאַלק ישראל נישט דערלויבן).

אויך פון דעם אַלגעמיינ־מענטשלעכן אַספּעקט קען מען דערקלערן די מאַס פון ביטול און זילזול צום גלות־לעבן, וואָס האָט זיך איינגעוואַרצלט ביי אַ סך, אַ סך יידן, סיי אין מדינת־ישראל סיי אין די תּפוצות־ישראל; דאָס איז דאָך אַ מעשה אַן אַ סוף, מ'קען אין גלות (אַדער תּפוצות) נישט קומען צו אַ סוף — און אויב אזוי לוינט גאָר נישט צו קעמפּן פאַר אַ שווערע פּאַזיציע אין די תּפּר־צות־לענדער — דאָ קען מען קיין סוף נישט זען.

אַ סך שטאַרקער ווי דער דאָזיקער אַלגעמיינער סוף־אַספּעקט איז דער פּריער־דערמאָנטער סוף־מאַטיוו וועלכער איז פאַרבונדן מיט אונדזער גלות־גאר־לה אַנטטיטעז. מיט דער ספּערע פון ארץ־ישראל און תּפוצות־ישראל. פון אַספּעקט פון אַנטטיטעז פון סוף און איך־סוף קען מען בעסער פאַרשטיין די גלות־פּראַבלעמאַטיק אויך פון די לעצטע צוויי אַדער דריי דורות. אין דער

סוף-זוכעניש ליגט דער הויפט־קוואַל פון דער שלילת־הגלות (גלות־פאַרנייגונג), און נאָך מער פון דעם היסול־הגולה (גלות־ליקווידאָ־ציע) — צי איצט צי אַ ביסל שפעטער, צי לאלתר, במהרה בימינו, צי בעגלאַ ובזמן קריב, נאָך איין דור אָדער צוויי־דריי דורות. מיט לערך אַ דור צוריק האָבן נאָר געציילטע מענטשן אין דער מאָדערנער סוף־באַוועגונג געהאַט דעם מוט צו פראַקלאַמירן דעם היסול־הגולה. פון יאָר תש״ח און ווייטער אָבער איז דער היסול־געוואָרן זייער אַ פאַרשפרייטער לאַזונג אין דער דאָזיקער באַוועגונג — אָפט אַפילו איר אָפיציעלע פראַגראַם. פון דער אַנדערער זייט, אַמאָל דאָכט זיך אַז מען פראַברט אין דער דאָזיקער באַוועגונג אַ ביסל צו פאַרטושן און פאַר־וואַסערן דעם פרינציפ פון שלילה און היסול, מען האָט אפשר מורא אים צו באַ־טאַנען צו שטאַרק, אויך צוליב געוויסע „פראַקטישע“ טעמים — אָבער די שלילת־הגלות אָדער דער היסול־הגולה איז דער יסוד־היסודות פון דער אידעאָלאָ־גיע און באַוועגונג פון נייעם ירושלים און פון איר ליטעראַטור, צי אויף העב־רעיש צי אויף די פאַרשידענע פרעמדע לשונות וועלכע זי באַנוצט פאַר „דער־ציונג“, אויפקלערונג אָדער פשוט פראַפּאָגאַנדע. (דער אונטערשייד וואָס כמעט אַלע אַפּאָלאָגעטן פון דער שלילת־הגלות מאַכן צווישן שלילת־הגלות און שלילת־הגולה, ד״ה צווישן גלות און גולה, גלות מוז אָפּגע־וואַרפן ווערן, אָבער צו גולה מוז מען האָבן אַ „פּאָזיטיווע באַציונג“ אַזױ — האָט אַבסאָלוט גאָר קיין ממשות נישט, נישט שפראַכלעך און נישט היסטאָריש־פּאָליטיש).

דווקא איך וואָס שטיי — איינזאַם — כמעט אַ יאָר דרייסיק אין דער העברעישער ליטעראַטור און באַקעמף די שלילת־הגלות און דעם היסול־הגולה אין אַלע זייערע פאַרמען — פאַרשטיי גוט זייערע טיפע פּסיכאָלאָגישע מאַטיוון און רעאַל־פּאָליטישע וואַרצלען. די דאָזיקע שלילה ווערט געשפּייזט פון אַ ריי קוועלן; נישט נאָר די רעאַלע, עקאָנאָמישע, פּאָליטיש־סאָציאַלע באַדינגונגען אין וועלכע די גלות־קיבוצים מוזן לעבן אַלס קליינע מינדערהייטן, וווּ זייער קיום איר באַדראַט פון אַלע זייטן; דאָ אַרבעטן מיט אויך אַלט־נייע משיחישע אימפּולסן — ווי אויך אַ טיפע פאַרמאָל־עסטעטישע“ איינשטעלונג: דער גלות, ווען ער וואָלט אַפילו געווען זיכער, גוט, — איז סתם מ׳אױס; „ניזול“, „כיעור“, „חרפת הגלות“ זיינען פון די צענטראַלע באַגריפן מיט וועלכע דער גלות ווערט שטענדיק פאַרבונדן אין דער ליטעראַטור פון דער דאָזיקער באַוועגונג, און זיי פאַרדינען אַ באַזונדערע שטודיע פון פּאָליטישן און פּאָלקס־פּסיכאָלאָ־גישן אַספעקט. אָבער ווען איך פרעג זיך: וואָס איז דער אַנטשיידנדיקער מאַטיוו אין יענער אידעאָלאָגיע און באַוועגונג פון שלילה און היסול? ענטפער איך: די בענקעניש נאָך אַ סוף.

אונדזערע ביידע ליטעראַטורן — ווי אויך־די פרעמד־שפראַכיקע ביי אונדז — האָבן זייער פיל אילוסטראַציעס פאַר יענער בענקעניש, אין דער פּובליציס־טיק ווי אין דער שיינער ליטעראַטור. דאָ וויל איך דערמאָנען נאָר איינע: די באַגייסטערונג פאַרן סוף פון גלות וואָס האָט געפּונען איר אויסדרוק אין דער דראַמע „בּקֶץ הַיָּמִים“ („אין דעם סוף פון די טעג“) פון איינעם פון די פראַמינענטע העברעישע נאָוועליסטן פון לעצטן דור, ח״י ז׳. ער גייט זיך זיין וועג קאָנסעקווענט, לשיטתו. צוערשט האָט ער אונדז געגעבן אַ

„דרשה“ פון קיבוצניק יודקה (8), וואָס לייקנט בכלל די עקזיסטענץ פון יידישער געשיכטע. ווער ס'איז באַקאַנט מיט יידישע אידעאָלאָגיעס פון די לעצטע דורות וועט אפשר נישט זיין שטאַרק איבערראַשט הערנדיק יודקה „דרשה“; ער חזרט איבער די הויפּט־פונקטן וואָס זיינען געוואָרן כמעט ווי אַקסיאָמען נישט נאָר אין יענער נייער סוף־באַוועגונג נאָר אויך אין געוויסע נישט־יידישע רעליגיעזע און סעקולער־פּאָליטישע סיסטעמען — און איך מוז מודה זיין: אָפט ווייס איך נישט ווער איז דער טאַטע פון יענע אַקסיאָמען, „מיר“ צי „זיי“ (ווער קען דאָס דעם טאַטן פון אַ ממזר־אַקסיאָם?...) יודקה „דרשה“ פאַרדינט אַ שטאַרק צרין עיון. יודקה איז אַ כּופּר הכל, אין אַ קורצער „דרשה“ צו זיינע חברים, מאַכט ער אַש און בלאַטע פון צוויי טוינט יאָר לעבן און שאַפן פון זיין פּאַלק (איך האָף אַז ער וועט מיר דערלויבן אַנצורופּן ישראל „זיין פּאַלק“, כאַטש אָפט האָבן איך דעם איינדרוק אַז יודקה יינגערע ברידער און תּלמידים וועלן מיר דאָס נישט דערלויבן, זיי זיינען שוין „אַנדערע“, ביי זיי איז געוואָרן פון „אחד“ אַ א.ח.ר...).

יודקה הייבט אָן מיט אַ „דערקלערונג“ (9): „איך וויל אייך מודיע זיין זכור! אַז איך בין קעגן (אני מתנגד) דער יידישער געשיכטע“. איך רעספעקטיר נישט די יידישע געשיכטע... „ראשית וועל איך אָנהייבן פון דעם אַז מיר האָבן נאָר נישט קיין געשיכטע... אַז נישט מיר האָבן געמאַכט אונדזער געשיכטע, נאָר די גוים האָבן זי געמאַכט פאַר אונדז, אַזוי ווי זיי פלעגן ביי אונדז שבת אויס־לעשן די ליכט, שבת מעלקן די קו, הייצן דעם אויוון; אַזוי האָבן זיי אונדז אויך געמאַכט די געשיכטע לויט זייער ווילן און וועג, און מיר האָבן זי נאָר באַקומען פון זיי; אָבער זי איז נישט אונדזערע, נישט אונדזערע אַבסאָלוט! ווייל מיר האָבן זי נישט געמאַכט, אַזוי ווי זי איז, נאָר אַנדערע האָבן געוואַלט און זיי האָבן אונדז געצוונגען זיי אַנצונעמען, בעל כרחנו...“ „איר קענט זיך גאָר נישט פאַר־שטלען“ — זאָגט ווייטער יודקה — „ווי איך בין קעגן איר, ווי איך וואַרף זי אָפּ זכור! וואָס איז דאָ אין איר? גזירות, בילבולים, רדיפות און קידוש־השם. און נאָך אַ מאָל און נאָך אַ מאָל און נאָך און נאָך, און אַזוי עד אין סוף. אַט דאָס איז זי, און דאָס איז אַלץ! סוף־כל־סוף דאָס... דאָס... איז מוראדיק לאַנגווייליק (משמעם עד מות), פשוט לאַנגווייליק“. „פשוט, יידישע געשיכטע איז לאַנג־ווייליק, נישט אינטערעסאַנט. נישטאָ אין איר נישט קיין מעשים און אַקציעס, נישט קיין גיבורים און וועלט־דעראַבערער, נישט קיין הערשער, מענטשן פון מעשים און האָרן פון מעשים (אדוני כל המעשים), נאָר אַ ציבור פון אַנגעוויי־טיקטע, דערשלאַגענע וואָס קרעכצן און וויינען און בעטן רחמים. זייט אַליין מסכים אַז דאָס איז נישט אינטערעסאַנט, לכל הפחות, נישט אינטערעסאַנט. כּוואַלט בכלל פאַרבאַטן לערנען יידישע קינדער יידישע געשיכטע. צו וואָס פאַר אַ טייוול (לאַיזה שד) זיי לערנען די חרפה פון זייערע פאַטערס? איך וואַלט זיי פשוט געזאָגט: הברה! מיר האָבן נישט קיין געשיכטע! פון דעם טאַג וואָס מיר

(8) אַ פאַר יאָר נאָך איר דערשיינונג איז „הדרשה“ אָפּגעדרוקט געוואָרן אין הוּזיס דער־ציילונגען־זאַמלונג: „אבנים רותחות“, תשי״ו.

(9) מיט אַן אויסנאַם פון אַ פאַר ווערטער גיב איך דאָ אַ ווערטלעכע איבערזעצונג. יודקה איז אַזאַ מין „גערעדטער“ העברעיִש וואָס לאָזט זיך לייכט איבערזעצן אויף יעדן לשון — באַ־זונדערס אויף יידיש.

זיינען פארטריבן געוואָרן פון אונדזער לאַנד זיינען מיר אַ פּאַלק אָן אַ געשיכטע. איר זייט פריי, גייט שפילן פוטבאָל (לכו לשחק בכדור רגל) (10).
 הקיצור, די גאַנצע ייִדישע געשיכטע פון די לעצטע 2.000 אָדער 2.500 יאָר איז פאַר יודקהן און זיינע פריינט אַ פינצטערער נאַכט־חלום, פול מיט שרעק און ליידי, שאַנד און שפּאַט — ווייל ס'איז אַ גלות־געשיכטע. ייִדישע געשיכטע הייבט זיך אָן פאַר זיי נאָר מיט דעם אויפקום פון נייעם ארץ־ישראל מיט אַ יאָר 60-70 צוריק. קאַנסעקווענט, און מיט אַ שאַרפּקייט וואָס איז טיפּיש פאַרן יודקהזום אין אונדזער מאַדערנעם ייִדיש־פּאַליטישן דענקען, באַטאַנט ער אויך דעם תּהום צווישן ייִדנטום אויף איין זייט און ציוניזם אויף דער אַנדערער זייט: „ציונות און יהדות“ — זאָגט דער בעל־„הדרשה“ — „זיינען נישט איין זאַך, נאָר צוויי פאַרשיידענע זאַכן, אפשר אויך צוויי זאַכן וואָס זיי נען סותר איינע די אַנדערע וכו'. אַז אַ מענטש קען נישט זיין קיין ייִד, ווערט ער אַ ציוני וכו'. ציונות הייבט זיך אָן פון אַווי יהדות ווערט צעשטערט, פון אַרט אַווי דער כּוח פון פּאַלק איז שוואַך געוואָרן. דאָס איז אַ פּאַקט, וכו'. „ציונות איז נישט קיין המשך, איז דאָרט נישט אַ רפּואה פאַר אַ מכה. נאַרישקייט! ציונות איז אַן אויסוואַרצלען און אַ צעשטערן, זי איז דער היפּוך פון דעם וואָס איז געווען, דער סוף (11). זי האָט כּמעט נישט צו טאָן מיטן פּאַלק, זי איז אַבסאָלוט נישט קיין פּאַלקישע באַוועגונג, זי איז נישט מער פּאַלקיש פון בונד, נישט מער פון דער אַסימילאַציע, נישט מער פון קאַמוניזם, אַדרבה, ציונות איז זיך מסיח דעת פון פּאַלק, איז קעגנעריש צום פּאַלק, גייט קעגן זיין גייסט און ווילן, אונטערגראַבט און וואַרצלט אים אויס און גייט אַוועק פון פּאַלק אויף אַן אַנדער וועג, אויף אַ ווייטן און באַשטימטן ציל; זי מיט אַ הייפל מענטשן אָן איר שפּיץ, איז אַ קערנדל פון אַן אַנדער פּאַלק. ביטע דאָס צו באַטראַכטן. נישט ניי און נישט באַנייט, נאָר אַן אַנדער וכו'. איך גלייב אַז ארץ־ישראל איז שוין נישט קיין יהדות, שוין אַפילו נישט איצט, און אַוודאי נישט לעתיד לבואַ וכו'. על כל פנים אָן אַנדער יהדות, אויב איר ווילט זיך אַליין אַפּנאַרן און אַפהיטן דווקא דעם דאָזיקן נאָמען, אַבער דאָס איז נישט די יהדות וואָס איז געווען צוויי טויזנט יאָר, לגמרי־לגמרי נישט די יהדות“ וכו'. „דאָס אַלץ איינס צו איינס איז קלאַר: דאָס איז נישט קיין המשך נאָר אַ ריס (קרע), דער היפּוך פון דעם וואָס ס'איז געווען, אַן אַנהייב פון דאָס ניי“.

זיין קאַנצעפּציע פון ציונות ווי נישט — המשך צום ייִדישן עבר (12), ווי אַ קעגנזאַץ צו יהדות, ברענגט ביי אים אַרויס אַ געוויסע מאָס פון ולזול פאַר די שעפּער פון די צוויי הויפט־ריכטונגען אין ציונות: „ס'איז“ — דערקלערט יודקה — „נאָך גאָר נישט געזאַגט געוואָרן וועגן דעם מהות פון ציונות, ציונות איז אַ סך טיפּער, טראַגט אין זיך אַ סך מער געוואַלטיקע, גורלדיקע תּוצאות, ווי ס'זעט אויס און ווי דאָס וואָס איז וועגן איר געזאַגט געוואָרן. הערצל האָט

(10) אבנים רותחות, ז' 229—242.

(11) אונטערשראַכן פון מיר.

(12) די דאָזיקע קאַנצעפּציע איז לחלוטין נישט באַשרענקט אויף דעם קרייז פון יודקהן און אַ טייל פון דער יוגנט אין מדינת־ישראל. אַפילו אַז ערנסטער רעליגיעזער דענקער, אַ קעמפּער פאַר תּורה־ייִדנטום ווי ישעיהו ליבוביץ, באַטאַנט ענערגיש אַז דאָס נייע ארץ־ישראל איז נישט קיין המשך פון גלות־עבר. פאַרגלייך זיין „תּורה ומצוות בזמן הזה“, השנייה, 37.

געזאגט אין ציונות נאָר ראשי דברים. אחד העם האָט אין איר גאָר נישט גע- זאָגט. אַזוי סתם אַ "רעיון" פון אַ ייד אַ חקרן (יהודי חקרן), לכל היותר, מענטשן וואָס האָבן געוואָלט מאַכן אַ נייעם ישוב האָט ער געגעבן אַן עצה אַז זיי זאָלן צו ערשט גרינדן אַ חברה ש"ס אַדער זאָלן בויען אַ בית-המדרש אַדער בית-עלמין" וכו'.

יודקהס באַגריף פון געשיכטע איז אַן עקסטרעם פּאָליטישער, "אַקטיוויסטי" שער; אַזוי ווי נאָר אַ פּאָליטישער אַרגאַניזם (אַדער אַ מדינה, אַ געזעלשאַפט וואָס גרייט זיך צו צו אַ מדינה) — לעבט, שאַפט, האָט אַ געשיכטע. אַזוי ס'איז נישטאָ קיין מדינה, מיט אירע כלים און פונקציעס, איר כוח, — איז נישטאָ קיין געשיכטע. ער וויל נישט זען אַז מען מוז אונטערשיידן צווישן כמה מינים גע- שיכטע; למשל, פּאָליטישע, מיליטערישע, עקאָנאָמישע געשיכטע — און גע- שיכטע פון עלעמענטאַרן זייגן, פון דער עקסיסטענץ און שאַפן פון אַ קיבוץ מענטשן, וואָס האָבן זיך נישט מתלבש געווען אין לבוש פון אַ מדינה, און האָבן געשיכטע, נישט ווייניקער ווי די מדינה-קיבוצים. זיין קאָנצעפציע פון מהות פון געשיכטע בכלל פּאַרבלענדט אים אַבסאָלוט תופס צו זיין די גרויסע דראַמע פון די דברי ימי ישראל, וואָס איז ראוי צום נאָמען "געשיכטע" נישט ווייניקער ווי די דברי הימים פון די "נאַרמאַלע" אומות העולם, און אַפט, אין אַ געוויסער הינזיכט, נאָך מער פון זיי.

אַבער דער עיקר איז: טיפער געזען, דאָס וואָס יודקה וואַרפט אַפּ די יידישע געשיכטע, אַזוי מוראדיקאכזריותדיק — דאָס פּאַרוואַרפט ער דעם אַיזן - סוף אין איר; די יידישע געשיכטע אַלס אַ געשיכטע פון אינ-סוף. ער זוכט אַ סוף. יידישע געשיכטע הייבט זיך אָן פאַר אים דאָרט אַזוי ס'באַווייזט זיך אויף ישראלס הימל דער ערשטער שטערן פון אַ סוף. יודקה און זיינע פריינד די קיבוצניקעס זיינען מענטשן וואָס שרייבן נישט און ריידן זעלטן, און פאַר אַן עולם, בציבור, נאָך זעלטענער. יענע "דרשה" איז מן-הסתם די איינציקע וואָס ער, יודקה שווייג — אַן אייניקל פון באַנציע שווייג — האָט גע- האַלטן זיין גאַנץ לעבן, אַדער זינט ער איז אַריין אין קיבוץ און געוואָרן זיינער אַ שומר. אַבער אין זיין "דרשה" ברעכט זיך דורך אַ שטימונג וואָס איז לגמרי נישט באַשרענקט אויף יודקהן. יודקה איז נישט קיין בן-יחיד ביי אונדז. איר געפינט אַפילו וויסנשאַפטס-מענטשן, "פּראָפעסיאָנעלע" היסטאָריקער, באַזונ- דערס אין דער משיחישער שול פון אונדזער נייער געשיכטע-שרייבונג, וואָס אַקצעפטרן יודקהס פּילאָסאָפיע פון יידישער געשיכטע (אַדער האָט ער דאָס גע- לערנט פון זיי?) — און פאַרמולירן דאָס אַלץ אויף זייער אופן, אין אַ שענערן לשון, אַפט אַ ביסל פאַרדעקט מיט אַ ריי "שווערע" וויסנשאַפטלעכע טערמי- נען (13). און איר בין זיך מודה ומתודה; מיר "געפעלט" אַ סך בעסער יודקהס פרימיטיווער לשון — ער זאָגט דאָס וואָס אַ סך פילן; זאָגט דאָס פשוט, אַן באַ- פּונגנען און אויסריידענישן. יודקה איז זייער אַן ערלעכער מענטש.

7.

נאָך לעבעדיקער-ברענענדיקער ווי אין יודקהס "דרשה" איז דער שיר-מיו- מור פאַרן סוף פון גלות וואָס חיים הוז זינגט שפעטער אין זיין דראַמע "בן קץ

(13) זע קאָפיטל 4 אין טייל 3 פון מין בוך "בבל וירושלים" (1957), ז' 628 און ווייטער.

ה י מ י ם" (14) — וואָס באַהאַנדלט די גאולה־געראַנגלעניש אין אַ ייִדישער קהילה אין דייטשלאַנד, אין די צייטן פון שבת־צבי. אין דריטן אַקט זעען מיר צו ערשט דעם יונגן י ז פ א — דעם „משיח בן יוסף“ — זיך מאַטערן שרייבן־דיק אַלס אַ מוחרם אין הקדש די א ג ר ת ה כ ל י ה (בריוו פון פאַרניכ־טונג) פאַרן גאַנצן פּאַלק ישראל, אַ מיין דעקלאַראַציע וועגן דער אַקטיווער פאַר־ניכטונג פון גלות: „אין יאָר פינף טויזנט... זיינען מיר מוּדיע דער גאַנצער וועלט, דעם הימל און דער ערד און די ארבע רוחות, אַלע צייטן און אַלע דורות, נאַענט טע און ווייטע, אַז מיר האָבן מפּסיק געווען דעם גלות און ער איז בטל ומבוטל, לאַ שרירא וּלאַ קיימת פון איצט ביז אייביק, פאַרשאַלטן איז דער וואָס וועט זיצן אין גלות“ (ארור אשר ישב בה). — אַלע אַרעמע לייט, אַרום יוזפא אין הקדש, זאָגן אים נאָך: ארור! ארור! יוזפא זאָגט ווייטער: „סיי אַ יחיד סיי אַ ציבור, סיי אַ קליינער סיי אַ גרויסער קיבוץ (ווערט איבערגעזעצט פון די אַרעמע לייט) — ווייל זיי האָבן געלייגט אין דער גאולה און זיי האָבן זיך אַפּגעטיילט פון פּאַלק פון די גאַט־דערלייזטע, זייער דין איז ווי ברידער וואָס האָבן געזיגן־דיקט, ווי כּוּתִים און קאַראַמער וואָס האָבן זיך אַפּגעזונדערט פּין ישראל, אַ קהל פון אַרומוואַגלדיקע גולים, פאַרהאַסט אויבן און פאַרמיאָסט אונטן, הענגען און שטייען צווישן דעם דור פון משיח און דעם דור פון שמד, זייער דת איז נישט אונדזער דת, זייערע כתבים זיינען נישט אונדזערע כתבים, זייער לשון איז נישט אונדזער לשון, און זייער גייסט (דעתם) איז נישט אונדזערס“.

זיי, די אַרעמע לייט, די בלינדע, דער „אויסוורר“ פון דער ייִדישער גע־זעלשאַפט, יוזפאס פאַרבינדעטע, נאַכפּאַלגער — שרייבן זיך אינטער דער דאָ־זאָגט זיי: „איך וועל שיקן (די דאָזיקע מגילה) צום מלך המשיח, כדי ער זאל וויסן אַז ער האָט נישט קיין פּאַלק צו העלפּן, ער האָט נישט וועמען אויסצולייזן, ער האָט נישט אויף וועמען זיך צו פאַרלאָזן אויסער אַ פאַר געציילטע יחידים, אַרע־מע, פאַרלאָזענע, אַרעמסטע־פּון־אַרעמע, פאַרלאָזענע, דערנידעריקטע, נבזים, און גאָר קיין מענטשן נישט, דער אויסוורף פון מין מענטש“.

יוזפא פּראַקלאַמירט אַ מיין „סאַציאַלע רעוואָלוציע“ אין נאָמען פּין זיין גאולה אַ צייט פון שינאה און נקמה פון די אַרעמע־אינטערדיקטע קעגן די רייכע, זאָטע, די „שיינע־כשרע“ יידן, ער שרייבט צו די אויפגערייזטע־כאָגייס־טעריטע אַרעמע לייט: „לאָזט זיך איבער דער שטאַט: קוקט נישט אויס ביי זיי ווי בעטלער — נאָר ווי גולנים! (ליסטים) מאַכן זיי חרוב! גולט זייער אַנגערויבט געלט! גולט אַלץ!“ און אַ ביסל שפּעטער זאָגט ער זיי: „קומט העלפט אייער משיח! גייט אַרויס אויף רויב לשם מצווה! קניפּלעך פּון זילכער און אַלה, גוטע שטיינער און בריליאַנטן און אַלע שיינע כּלִים, טוט וואָס אייער האַרץ גלוסט, ווייל אייער אַרבעט איז מלאכת שמים“.

די אַרעמע לייט פון הקדש הייבן זיך אַז אויסצומאַלן די גרויסע דעראַכער־זיגן גען וואָס זיי וועלן באַלד מאַכן: זיי וועלן זיך לאָזן איבער דער שטאַט אין אַפּן ווייבער, רויבן טעכטער פון זיי, „ימח שמם“, באַפּרידיקן זייערע אויסגע־הויב־גערטע תּאוות און זיך נוקם זיין אין די זאָט־רייכע טאַטעס, אַבער יוזפא האַלט אַיין זיין ליניע. זיין אַרמיי פון גאולה פאַרשיכורט זיך אין די תּאוה־דיקע „פּאַב־

טאזיעס" פון ווייבער-רויב — און ער דערמאָנט זיי דעם הויפט-ציל: „מיינע ברייער, הערט מיך אויס! שאַפט אָפּ דעם גלות פון דער וועלט! מאַכט פון גלות תּוהוּ וּבּוהוּ! מאַכט אים חרובּ!“ „מיט פייער, ברידער! מיט פייער פון איין ברעג שטאַט צום אַנדערן“, און שפּעטער: „מאַכט זיי (די שטאַט-יידן) חרובּ! וואָרן אויב גישט, וועלן זיי אייך חרובּ מאַכן, און זיך אליין און דאָס גאַנצע פּאָלק פון גאַט! צינדט אָן די שטעט! פּאַרניכטן, פּאַרברענען, פּאַרטיליקן! פּאַרברענען, פּאַרברענען, און זייט מקרבּ די גאולה! צינדט אונטער די שטאַט!... צעשטערט אַלץ!... איר ישראל אַרעמע לייט, די בעלי-מלאכה פון דער גאולה, די גיבורי מילחמה פון משיח, איר מוזט דאָס טאָן!... דער מלך המשיח האָט אייך אויס-געקליבן פון גאַנץ ישראל, ער איז אַרעם ווי איר, און האָט אַריינגעטאָן די גאולה פון ישראל אין די הענט פון ישראל אַרעמע לייט!... העלפט אים!... דער מלך המשיח וואָרט אויף אַ צייכן פון אייך! צינדט אָן אַ ליכט פאַר אים!... צינדט אָן אַ פייער פון חרובּן און צעשטערונג, וואָס פון אים ווערט באַשאַפן דאָס ליכט פון גאולה! בריונים פון די ימות המשיח, פייער! פייער פון איין עק שטאַט ביז צום אַנדערן!“. ער זאָגט צו זיי: איר וועל גיין מיט אייך „פון שטאַט צו שטאַט! און אייער שפּיק! מיט פּלאַמען פייער!... מיר וועלן מאַכן די גאַנצע גאולה אין שייט-דהויפּן פון פייער! שטאַט נאָך שטאַט, קהילה נאָך קהילה — אַדע קהילות הקודש!... אַלע הייזער, אַלע גאַסן... גאַט קומט מיט פייער... גאַט האָט פאַר-ברענט ציון, זיין היכל, און פאַרטריבן זיינע קינדער צווישן די גוים — פייער צינדט ער אָן אין זיין גלות און פאַרזאַמלט זיינע קינדער און ברענגט זיי צוריק צו זיך!“.

די פייער-באַגייסטערונג וואַקסט אַלץ מער צווישן די „פאַרזאַמלטע“ — און יוזפּא האַלט אין איין שיטן פייער אויפן פייער: „היינט פאַרענדיקן מיר דעם גלות! היינט ווען ס'ווערט פינצטער איז דער אָנהייב פון קץ! באַאיילט זיך, ברידער, דער טאָג איז שוין קורץ“.

יוזפּאס אַרמיי האָט אויסגעפירט זיין באַפעל: די שטאַט ברענט פון אַלע עקן, — אַלס סימבאָל פאַר דער פאַרברענונג פון גאַנצן גלות. יואל רוסט, יוזפּאס שווער, קומט אָן דער שפּיץ פון די אַרעמע לייט פון דייטשלאַנד, פּראַג, פּוילן, אונגאַרן, די דערלייזער, די פאַרברענערס; זיי זיינען צעשראַקן (פון זייער איי-גענעם אויפטן), צעקאַכט, זייערע בגדים פאַרסמאָליעט, זייערע האָר צעוואַרפן, זייערע פּנימער פאַרקוילט — און ער רופט אויס צו „משיח בן יוסף“, „חרובּ געוואָרן דער גלות! פאַרברענט אין פייער דער גלות!“ און די אַרעמע לייט באַ-גלייטן אים מיט דעם אויסגעשריי: „שרופּה! שרופּה! שרופּה! בוערת!“ (פאַר-ברענט, ברענט). יואל רוסט רופט אויס ווידער „מיט אָן אויפגעשטעלטן פנים: „חרבה הגלות! שרופּה באש!“ „ער שטרעקט אויס זיין האַנט קעגן די פּלאַמען און רופט אויס מיט פּרייד און אין אַ הויכן קול, כּמין ברכה, והוראה; יתגדל ויתקדש שמה רבא“... און דער דראַמאַטורג חיים הזו פאַרענדיקט די דאָזיקע סצענע מיט צוויי קורצע ווערטער:

„ה מ ס ך י ו ר ד“.

פאַרברענט דעם גלות, אַפּגעזאַגט קדיש, דער פאַרהאַנג פאַלט — אַ סוף איז געקומען, אַ סוף.

.8

יודקה פאַרוואַרפט די גאַנצע ייִדישע געשיכטע, ד"ה די גלות־געשיכטע, יואל רוסט זאָגט קדיש מיט פרייד — אַ זעלטענע דערשיינונג; אַ ייד זאָגט יתגדל ויתקדש שמייה רבא מיט פרייד. איך בין נישט אויסן דאָ אַנצוהייבן אַ וויכוח נישט מיט יודקה, נישט מיט יואל רוסטן. וואָלט דער דאָזיקער נוסח פון סוף־באַגייסטערונג געווען באַשרענקט נאָר פאַר „פיקטיווע העלדן“ פון דערציילונגען און דראַמעס — וואָלט מען אפשר געמעגט זאָגן: מילא, וואָס דערציילער און פּאָעטן שאַפן זיך אין זייער פּאַנטאַזיע, ס'איז „בלוין“ פּאַעזיע, „בלוין“ ליטע־ראַטור. ליידער דינט דער דאָזיקער דראַנג־צום־סוף ווי אַ באַזיס פון דערצינונג פון יונגן דור, און איז אויך אַ יסוד פון אַ הערשנדיקער פּאָליטישער וועלט־אַנשויונג ביי אונדז.

איין אילוסטראַציע פון מיין אייגענער דערפאַרונג. נישט קיין „אויסגע־טראַכטע“ דראַמע־פּיגור ווי יוזפּא אָדער יואל רוסט, נאָר אַ לעבעדיקער, ממשות־דיקער ייד האָט מיט דריי און צוואַנציק יאָר צוריק (נאָך פאַר די צייטן פון יוזפּא און זיין גאולה־לייט) געוואָרפן מיר אין פנים יוזפּאס „אידעאַל“ פון פייער, אַלס לייזונג פון דער יידן־פּראָגע. אין 1934 האָב איך פאַרעפנטלעכט אַ לענגערע עסיי „ק י ו ם ה ת פ ו צ ה“ (15), אין וועלכער איך האָב פאַרוכט צו אַנאָ־

(15) „מאונים“, תל־אביב, תרצ"ה, כרך ג.

כמה שרייבער און עסקנים — אין מדינת ישראל און אין די תפוצות — האָבן נישט לאָנג „פלוצעם“ אַנטדעקט דעם „געפערלעכן“ טערמין תפוצה, וואָס איך באַנוץ שוין אַ יאָר דרייסיק. אַ באַרימטער העברעיִשער דיכטער, אַן עקסטרעמער גלות־פאַרנייער האָט מיך אַמאָל באַשולדיקט אַז איך האָב „דערפונדן“ דעם וואָרט „תפוצות“ כדי אויסצופונדן דעם גלות — ער האָט נישט באַמערקט אַז „תפוצות ישראל“ איז איינע פון די עלטסטע טערמינען און באַגריפן אין אונדזער לעבן און דענקען. ריכטיק איז אָבער, אַז איך בין געווען מן־הסתם — אויב איך האָב קיין טעות נישט — דער ערשטער וואָס האָט זיך באַנוצט אויף העברעיִש מיטן יחיד פון תפוצות: תפוצה (תפוצה יוצרת אצויו), איך האָב דאָס געטאָן בכונה — כדי צו באַפרייען די באַטראַכטונג פון דער פּראַבלעמאַטיק פון ייִדישן קיום פון הערשנדיקן עמאַציאָנאַליזם, פון דער געפיל־ווערטנדי־קער איינשטעלונג. פון איין זייט איז ביי אונדז דאָס לעבן אין חוץ־לאַרץ באַטראַכט געוואָרן ווי כולו ברכה (גלות איז אַ ברכה), פון דער אַנדערער זייט — ווי כולו קללה. מיר מוזן זיך אָבער דערווייטערן פון באַרג פון ברכה (הר גריזים) און פון באַרג פון קללה (הר עיבל) — און באַ־טראַכטן די פּראַבלעמען פון ייִדישן קיום רעאַליסטיש, אַן געפיל־באַטאַנטער פאַרטיישיקייט. דער ריבער רוף איך אַן חוץ־לאַרץ קורץ: תפוצה. ד"ה איך גיי צו צום ייִדישן קיום אין חוץ־לאַרץ ווי צו אַ היסטאָריש־עמפּירישן פּאַקט, פריי פון קללה און ברכה־איינשטעלונגען. ווער ס'וויל האַלטן אין איין בענטשן אָדער שילטן — קאָן באַנוצן אַנדערע טערמינען. „תפוצה“ הייסט: מיר לערנן די ייִדישע פּראָגע אין דער וועלט ווי מענטשן וואָס ווילן פאַרשטיין די ייִדישע ווירקלעכ־קייט „הי זי איד“, אין אַלע אירע מאַניפעסטאַציעס, באַמיען זיך זי צו באַטראַכטן אַן „ראַזיקע“ און אַן „שוואַרצע“ ברייל, — און כדי דאָס צו טאָן, שטעלן מיר זיך נישט אויפן הר גריזים און נישט אויפן הר עיבל.

מ'קאָן פאַרשטיין יידן אין מדינת־ישראל וואָס באַשטייען אויף דעם אַז מ'זאָל אַנרופן חוץ־לאַרץ מיט דעם „גענאַטיוון“, פינצטער, עמאַציאָנעל באַלאַדענעם טערמין גלות — און נישט מיט מיט אַזאָ ריין פּאַקטישן טערמין ווי תפוצה. ווי אַזוי קענען אויף דעם באַשטיין אויך ייִדישע שרייבער און געזעלשאַפטלעכע טוער וואָס לעבן אין פאַריז, לאַנזאָן, ניו־יאָרק אַזוי — און

לייזן דעם אויסברוך פון דער היטלער־רעוואָלוציע (אין איר סאַמע אָנהייב) פון אַספּעקט פון דער פּראָבלעמאַטיק פון ייִדישן קיום בכלל. קעגן דער דעמאָלט הערשנדיקער אויפפאַסונג — לפחות אין געוויסע קרייזן — האָב איך דאָרט אַנטוויקלט מיין טעזיס, אַז מיר טאָרן נישט באַטראַכטן די היטלער־איבערקער־רעניש מיט איר מוראדיקן חורבן פאַר ייִדן אין אייראָפּע (דעמאָלט איז דאָס נאָך געווען בלויז אין דער פּאַטענציעלער ספּערע) ווי אַ סוף פון ייִדישן קיום אין די תּפוצות ב כ ל . די ערשטע „רעאַקציעס“ פון ייִדן — אין דייטשלאַנד גופאַ און אין אַנדערע לענדער — האָבן מיר באַוווּזן אַז אַפילו אַזאַ ערנסט־אכוריות־דיקער אַנגריף אויפן ייִדישן קיום ווי דער פון אַדאַלף היטלער, שם רשעים ירקב, איז נישט געווען כּוח אויסצווואַרצלען די ייִדן פון די תּפוצות־לענדער. איך האָב אין מיין עסיי אַנגעוואַרפן צוויי גרונט־געזעצן פון ייִדישן קיום אין די תּפוצות — וואָס איך האָב זיי געפונען „באַשטעטיקט“ אַפילו פון דער היטלער־איבערקערעניש.

צי מיין עצם טעזיס דאָרט איז ריכטיק צי נישט, צי די יאָרן 1934—1945 און 1945—1957 האָבן זי פול באַשטעטיקט צי נישט — די פּראָגע איז נישט נוגע אָהער. וויכטיק פאַר מיין פּראָבלעם איז דאָ דער פּאַקט וואָס מיין דאָזיקע עסיי „קיום התּפוצה“ האָט אַפנים שטאַרק אויפגערעגט דעם העברעיִשן עסייִסט ר' ב נ י מ י ן — אַ פּאַרדינסטפולער העברעיִשער שרייבער, אַ מענטש וואָס האָט זיך שטאַרק באַמיט דורכצוטראַכטן דאָס ייִדיש־אַראַבישע פּראָבלעם און האָט פּאַרזאַמלט אַרום זיך אַ ריי יחידים וואָס מאַטערן זיך מיט דעם דאָזיקן פּראָבלעם, די מענטשן פון פּריערדיקן „ברית שלום“ און איצטיקן „איחוד“, און איך גיי דאָ נישט אַריין אין אַן אַפּשאַצונג פון דער לייזונג וואָס ער, ר' בנימין, און זיינע פּריינד שלאָגן פאַר פאַר דער אַנגעווייטיקטער ייִדיש־אַראַבישער פּראָבלעם. אין מיין „קיום התּפוצה“ האָב איך באַטאָנט די נויטווענדיקייט פון באַפעסטיקן דעם גוף און די נשמה פון די תּפוצות ישראל, זייער כּוח פון עק־סיסטענץ, זיין רצון צו ייִדישער עקסיסטענץ, דווקא אין „ליכט“ פון דער גרויס־סער קאָטאַסטראָפּע פון 1933 — איז געקומען ר' בנימין און מיך באַשולדיקט (באַנוצנדיק ביאָליקס שיר „מתי מדבר האַחרונים“) מיט חלומות פון גלות־דיקע טעפּ פון פלייש, פון ציבעלעס און כל טוב האַרץ; ער איז פריי און באַפרייענד — איך בין כּולי גלות, אַ עבד עבדים. „די פליכט איז“ — האָט ער קעגן מיר געשריבן — „נישט צו באַפעסטיקן די מויערן פון דער תּפוצה, די פליכט איז צו צעשטערן זיי ערע פון דאָס מענטשן, צוגרייטן זייער ליקוידאַציע כל־זמן ס'איז נאָך צייט“. מיין צוגאַנג צום ייִדישן פּראָבלעם איז פאַר ר' בנימין־נען אַ גרויס־זינד. גלות איז פאַר אים „שחפת, שחין רע, שפלות הנפש“ (טובערקולאָז, אַ שרעקלעכע קרעץ־קראַנקייט, נידעריקייט פון נשמה).

ר' בנימין האָט פּאַרלאַנגט דאָס צעשטערן פון אונדזערע תּפוצות אין אייִ־ראַפּע און אַמעריקע, ער האָט אָבער דעמאָלט געגלייבט אין דער עקסיסטענץ פון תּפוצות אין ש כ ב ה ש ע לענדער פון ארץ־ישראל — אַזוי זאָגט ער דאָרט: „און ס'איז בעסער אַפילו צו בויען אַ ייִדישן ישוב אין אַלבאַניע, און נאָך מער

וילן דאָרט בלייבן, זיי און זייערע קינדער, — ווי אַזוי ווערן זיי „פּאַרטיק“ מיט דער מוראדי־קער טתירה צווישן זייער פּרעדיקן און זייער לעבן — איז באמת זייער שווער צו באַגריפּן; און דאָס איז אַ קאַפיטל פאַר זיך.

אין קפריסין (ציפערן) ווי אין שפּאַניע, אויסטראַליע און דרום־אַמעריקע. פאַר וואָס? ווייל זי (אַלבאַניע אַזױװ) איז נאָענט צו ירושלים. די נאָענטקייט אַנט־שיידט, אַ מענטש עסט אַזױנט־ברויט אין קפריסין אָדער אין עגיפּטן, אָדער אין סוריע און עסט (אויף צו מאַרגנס) זיין פּרישטיק אין ארץ־ישראל. ער קאָן זיין גייסטיק פאַרבונדן מיט ארץ־ישראל, קען לייענען טאַג־טעג לעך די ארץ־ישראלדיקע מאַרגן־צייטונגען, קאָן דערצייען זיינע קינדער אין ארץ־ישראל — אויב ער לעבט אין עגיפּטן, אָדער אין סוריע!...”

עס איז נישט אומױכטיק פאַר דעם שטודיום פון דער „געשיכטע פון אי־דייען“ און אידעאָלאָגיעס ביי אונדז צו דערמאָנען דעם פרט, אָבער די רעד־דאַקציע פון „מאזנים“ (פישל לאַכאַווער און מיין פּרייגד יעקב פּיכמאַן) האָט זיך בפּירוש די סטאַנציע פון מיין עסיי, אין אַ באַזונדערער רעדאַקציע־באַ־מערקונג (16) — האָט די דאָזיקע רעדאַקציע אַבסאָלוט נישט געפונען פאַר ני־טיק זיך צו דיסטאַנצירן פון ר' בנימינס „אַטאַקע“ אויף מיר, מאַכן װעלכע ס'איז באַמערקונג צי װעגן זיין פּאָדערונג חרובֿ צו מאַכן די תּפוצות, זיי אונטערגראַבן מיט אונדזערע אייגענע הענט, צי װעגן זיין נאַזיר־אויטאָפּישער „װיזיע“ פון לעבעדיקע, פּרייע ייִדישע ישובים אין שכּנהשע לענדער פון ארץ־ישראל, פון יידן װאָס קענען לעבן במנוחה אין עגיפּטן און סוריע צוענדיק זייער יניקה פון „גייסטיקן צענטער“ אין ארץ־ישראל.

ר' בנימין (17) און זיינע פּריינד — פּאַקטיש, כּמעט אַלע דענקער און שרייבער פון דער נייער סוף־באַװעגונג — זיינען געװען איבערצייגט פון סוף־פון גלות פאַר זיך גופּא. אַ תּפוצה אַ שכּנטע פון ארץ־ישראל — מילא, (און די סיבות פון דער דאָזיקער „קאַנצעסיע“ צום גלות זיינען אונדז דאָ נישט נוגע); אָבער סתּם אַ תּפוצה — חס ושלום; זי האָט אַבסאָלוט נישט קיין עתיד, און מ'טאָר גאָר נישט טראַכטן װעגן איר עתיד אפילו װען זי װאָלט געהאַט אַזאַ מין האַפּענונג. אין די לעצטע צװיי דורות איז שטאַרק געװאַקסן די דאָזיקע סוף־שטימונג; דער גלות קומט צו אַ סוף, צי דירעקט צי אומדירעקט, צי גייסטיק צי פיזיש, צי אין ביידע הינזיכטן, אין אַלע הינזיכטן. נישט נאָר אַזעלכע משיחיש אַריענטירטע מענטשן װי טעאָדאָר הערצל, מאַקס באַרדוי, זאב זשאַבאַטינסקי און טױזנטער אַנדערע, עסקנים און שרייבער און סתּם יידן, האָבן פאַרבונדן דאָס

(16) כּמעט יעדע פון מיינע העברעיִשע עסייען װעגן די תּפוצות־פּראָבלעמאַטיק װאָס איך האָב פאַרעפּונטלעכט אין העברעיִשע זשורנאַלן (אויסער אין מיין „אייגענער“, „מצודה“) האָט געקריגן דעם דיסטאַנצירונג־שטעמפל פון זייערע רעדאַקציעס: „געדרוקט אויפן יסוד פון פּרייער דיסקוסיע“, פאַרגלייך מבוא צו מיין „בבל וירושלים“, ז' 44.

(17) איך וויל דאָ מוסף זיין אַז אין די 40ער יאָרן האָט ר' בנימין אַנגעהויבן חזר בתּשובה צו זיין — אין דעם תּפוצות־פּונקט. אין די לעצטע יאָרן — באַזונדערס זינט דעם אויפּקום פון מדינת ישראל — איז ער אפילו געבאַנגען אַזוי װײט װי זיך צו אידענטיפּצירן מיט דעם טערי־טאַריאַליסטישן „פּריילאַנד“ קרייז אין אַמעריקע — דערמונטערנדיק אים צו בויען ייִדישע ישרױם גיט אפילו אין אויסטראַליע... איך װײס, מ'טאָר אַ בעל־תּשובה נישט דערמאָנען די חטאים פון זיינער פאַר־תּשובה־צײט. איך ברענג דאָ ר' בנימינס קריטיק פון מיין „קיום התּפוצה“ נאָר װי אַ אילוסטראַציע פאַר דער איינשטעלונג צום תּפוצות־פּראָבלעם װאָס האָט באַהערשט די העברעיִשע ליטעראַטור אין די דרייסיקער יאָרן — און פּאַקטיש איז די דאָזיקע איינשטעלונג אַבסאָלוט איצט נאָך נישט פאַרשוונדן. זי הערט אַמאָל אַ ביסל אַנדערש פאַרמולירט — אין תּוך אַרײַן איז זי אָבער אומפאַרענדערט.

בויען ארץ-ישראל מיט דעם גלויבן אז אויב נישט ארץ-ישראל קומט א סוף צום פאלק ישראל, און אויך אז דער סוף פון גלות וועט זיכער קומען דורך ארץ-ישראל. אפילו אזא רעאליסטישער אהד-העמיסט ווי היים וויצמאן, וואס האט צוליב געוויסע סיבות, אין א שעה פון פאליטישער (דרויסנדיקער און אינעווייניקסטער) דעפרעסיע, אין 1931, עפנטלעך דערקלערט: „איך האב נישט קיין סימפאטיע און נישט קיין פארשטענדעניש פאר דער פאדערונג פון א יידישער מאיאריטעט (אין ארץ-ישראל); מ'דארף נישט האבן אזא מאיאריטעט פאר דער אנטוויקלונג פון א יידישער קולטור און ציוויליזאציע“ (18) — אפילו ער פלעגט שטענדיק זאגן: אדער מיר קריגן ארץ-ישראל — אדער מיר גייען אונטער.

נאך 1948 האט זיך די דאזיקע איינשטעלונג און שטימונג נאך מער פאר-שטארקט, און אין א נאך געפערלעכערן נוסח. פון איצט אן הערט מען ביי אונדז אפט צי בפירוש צי ברמיוא אז מיט דער אנטשטיילונג פון מדינת-ישראל אין (פאטענציאל, צי פאקטיש) שוין געקומען א סוף צו די תפוצת ישראל, צי זיי ווילן צי זיי ווילן נישט, צי זיי וועלן זיך נאך שלעפן לאנג צי קורץ. מדינת-ישראל איז דער סוף פון יידישן קיום אין חוץ לארץ; חוץ לארץ האט פאר-לוירן זיין זיין, זיין עקסיסטענץ-וועלט, זיין עקסיסטענץ-מעגלעכקייט; ווער ס'וועל זיין א ייד, לעבן ווי א ייד — מוז גיין קיין מדינת-ישראל; ווער ס'וועט דאס נישט טאן — וועט פארשווינדן — ווארן א סוף מוז קומען; מדינת ישראל ווי א סוף — א סוף פון יידישן קיום אין חוץ-לארץ.

ארטור קעסטלער, למשל, זאגט דאס בפירוש — אפן פאר דער גאנצער וועלט (19) — אין א ראדיקאלן אופן, טעכניש זייער „לאגיש“, פול מיט דעם בארימטן זיך-האט, אויך מיט גרויסער עס-הארצות (20), א מין יודקה און יופא און יואל רוסט פון אן אנדער נוסח — להבדיל צווישן יידן וואס צינדן אן פייער ווייל ס'ברענט זיי אין הארצן דאס פראבלעם פון יידישן קיום און א יידן וואס אקצעפטירט גאנץ רויק פולע אסימילאציע און שמד אלס די אמתע „לייוונג“

(18) זע „בבל וירושלים“, 280.

19) Arthur Koestler, Promise and Fulfilment, 1949.

זי 332 און ווייטער; אויך: The Trail of the Dinosaur etc., 1955.

(20) פארגלייך דעם „סך-הכל“ וואס קעסטלער מאכט (דארט, זי 106 און ווייטער) פון אונדזער גאנצער געשיכטע; אונדזער תנ"ך איז אפן פאר דער גאנצער וועלט אין קינגס דושיימט' ביבעל — און „אלץ וואס איז געשאפן געווארן נאכן תנ"ך איז נישט ספעציפיש יידיש אדער איז נישט א טייל פון א לעבעדיק פאלק“. זייט דעם חורבן ירושלים דורך די רוימער „האבן די יידן אויפ-געהערט צו זיין א פאלק. זיי האבן נישט קיין לשון און נישט קיין אייגענע סקולערע קולטור“. לויט קעסטלערן האבן אפילו די מיטלאטערלעכע יידישע פאטען אין שפאניע געשריבן אראביש. פון שלמה אבן גבירול, יהודה הלוי און אנדערע האט ער אפנים קיינמאל נישט געהערט. „נישט סעפטהאדי (1) און נישט יידיש האבן געשאפן א ליטעראטור פון וועלכן ס'איז ווערט...“ ער איז מבטל די גאנצע נאך-תנ"כישע ליטעראטור מיט איין פעדעראטור — און זאגט „פשוט“: „סון ערשטן י"ה אן האבן די יידן נישט געהאט קיין נאציאנאלע געשיכטע, נישט קיין אייגן לשון, ליטעראטור און קולטור. זייער טעאָרעטישע, וויסנשאפטלעכע און קינסטלערישע דערגרייכונגען זיינען זייער בייטראג צו דער קולטור פון די פעלקער צווישן וועמען זיי לעבן. זיי זיינען נישט א ירושה פון א געמיינזאמער קולטור“ אא"וו. איך וואלט אזא „גולנישן“ גראב-יונגישן „סך-הכל“ נישט דערמאנט — ווען איך וואלט נישט זייער אפט געפונען אזא מין „סך-הכל“ — מיט א פאר-ענדערונגען — אין אונדזער שילת-הגלות ליטעראטור אין פארשיידענע שפראכן.

פון 1948 און ווייטער. וועט עמעצער זאָגן: ווער רעדט וועגן קעסטלערן, ווער ברענגט דאָס אַ ראַיה פון אים? ער באַצייכנט זיך דאָך איצט אַליין נישט נאָר ווי אַ געוועזענער ציוניסט (רעוויזיאַניסט), נאָר אַפילו ווי אַ געוועזענער ייד, אַ ״עקס רזשו״! ביו דעם אויפקום פון מדינת־ישׂראל האָט ער געמוזט זיין אַ ייד — און איצט ברויכט ער עס ניט מער, ער איז עס נישט מער, קאָן עס גאַרנישט זיין — נאָך זיין שיטה: ס׳איז נישטאָ מער און קאָן מער נישט זיין קיין יידן אין חוץ למדינת ישׂראל!... שטודירט מען אָבער אַ ביסל טיפער די דערקלערונגען פון אַ ריי ערנסטע מענטשן, האַלב אָדער גאַנץ אַסימילירטע יידן, אייניקע פון זיי פאַרנעמען אַ געוויסן פּלאַץ אין אַלגעמיינעם גייסטיקן לעבן פון זייערע לענדער, ״סימפּאָטיקער״ וואָס זינגען אויך אַ הלל פאַר דער מדינת־ישׂראל, זייערע רייד ווערן שטאַרק פאַרשפּרייט אין פאַרשיידענע שפּראַכן אין אַפיציעלע זשורנאַלן און ביכער פון מדינת־ישׂראל און דער ״דזשוויש איידזשענסי פאַר פּאַלעסטיין״, זיי מאַכן דעם איינדרוק אַזוי ווי זיי וואַלטן גערעדט אין גייסט פון מדינת ישׂראל — און אויך זיי זיינען זייער זייער נאָענט צום קעסטלעריזם. זיי זאָגן אין תּוך אַרײַן דאָס וואָס קעסטלער זאָגט — נאָר אין אַ ביסל אַ ווייכערן לשון, מיט אַ ביסל מער פּוטער, אָבער דאָס איז דער זעלביקער סם־המוות; דער זעלביקער אַהין אָדער אַהער — מדינת־ישׂראל אָדער אַ סוף פון יידן; ייִדיש לעבן — נ אַ ר אין מדינת־ישׂראל; ייִדיש שאַפּן — נ אַ ר דאָרטן, נישט דאָ; דער כּוח און די האַפענונג פאַר יידן אַנצוהאַלטן אַן אַ יי גן ל ש ו ן — נאָר דאָרטן, און אַזוי ווייטער. ניין, גרויס איז די מחנה פון די קעסטלערס — און ליידער אויך אין די רייען פון די ״פּריינד״ און ״באַשיצער״ פון מדינת ישׂראל.

איך וויל דאָ ברענגען איין אילוסטראַציע — פון אַ סך־הכל וואָס ישעיהו קלינאָוו מאַכט פון יאָר 1954 אין ייִדישן לעבן, זעקס יאָר נאָכן אויפקום פון מדינת־ישׂראל (21): ״די אַנטשיידנדיקע מערהייט אין וועלט פון ייִדישן דענקען האָט פאַרניינט די קאָנצעפּציע פון קעסטלערן. אָבער אין משך פון דער צייט איז אויפגעקומען אַ נייער קרייז פון מחשבי קצים (קץ באַרעכענערס) וואָס זאָגן גב״ד אות: די גולה וועט טאַקע עקסיסטירן אויך ווייטער, אָבער נאָר פאַר אַ משך פון צוויי דריי דורות, נישט מער. נאָכדעם וועט זיך זייער פאַרשטאַרקן ייִדישע אומ־וויסנהייט (בורות) אין דער וועלט פון די גוים. און די אַסימילאַציע וועט זיך פאַרשטאַרקן, און קיין זכר וועט נישט בלייבן פון אונדזער גייסטיקער ירושה. ביסלעכווייז־ביסלעכווייז וועט אויך אויפהערן די מאַטעריעלע פאַרבינדונג צווישן די יידן פון דער גולה און ישׂראל. און ווען מדינת־ישׂראל וועט זיך שוין מער נישט גייטיקן אין הילף און רעקאָנסטרוקציע־אַקציעס — וועט קומען אַ סוף צו דער גולה״ — דאָס איז, לויט קלינאָווס איינדרוק, די מיינונג פון דער ״מ ע ר ה י י ט אין וועלט פון ייִדישן דענקען״ וואָס וואַרפט אַפּ קעסטלערס פּראַגנאַז און ״פּי־לאַסאַפּיע״!...

איך וואַלט געוואַלט פּרעגן יענע ״מעהייט אין וועלט פון ייִדישן דענקען״, די מחשבי קצים און די נביאים פון סוף; ערשטנס, ווי אַזוי זיינען זיי דאָס אַזוי זיכער אַז דער סוף צום גלות וועט קומען ד י מ י נ ו ט ווען מדינת־ישׂראל וועט נישט דאַרפן האָבן מער קיין אונטערשיצונג און וואָס וועט זיין אויב דער סוף פון גלות וועט קומען א י י ן מינוט פ ר י י ע ר ? צווייטנס, ווען ס׳וועט

קומען דער סוף פון גלות — וועט דאס זיין א סוף נאך פארן גלות? אן דער גלות
וועט אויפגיין אין פלאמען — וועט נאך דער גלות פארברענט ווערן?

די אקטיוויסטן, משיחיסטן מכל המינים ווילן ברענגען א סוף צום יידישן
קיום אין חוץ-לארץ דורך מאסן קיבוץ-גלויות, יענע מחשבי קצים אבער גלייבן
אבסאלוט נישט אין קיבוץ-גלויות, זיי „שרייבן אפ“ די לערך צען מיליאן יידן
אין גלות — זיי גלייבן נאך אין א סוף פון יידישן קיום אין חוץ-לארץ.

דא האבן מיר פאר אונדו א נוסח פון א סוף-גלויבן, וואס טראגט אין זיך
גרויסע פראקטישע און אידיישע סכנות. מען טאך זיי נישט פארשווייגן, נישט
פארטושן.

9.

נישט קיין קלענערע סכנות ליגן אויך אין דער קאנצעפציע פון סוף — פון
אספעקט פון ארץ-ישראל פאר זיך גופא, ד"ה ווי דערמאנט פריער; אין דער
מילחמה אין ארץ-ישראל פאר ארץ-ישראל קעגן דעם פיינד וואס טענהט כולה
שלי, קאן עס קומען צו אן ענדגילטיקן סוף — און תיכף ומיד.

די שטימונג פון סוף אין פארבינדונג מיט ארץ-ישראל — דעראבערן ארץ-
ישראל אין א לעצטער שלאכט אדער אונטערגיין — האט אין א געוויסער מאס
דערגרייכט א באזונדערן הויך-פונקט אין די יארן צווישן דעם סוף פון דער
צווייטער וועלט-מילחמה און דעם אויפקום פון מדינת-ישראל, 1948. נאך לערך
א צען יאר פון ה ב ל ג ה (פון 1936 און ווייטער), ווען דער ישוב האט זיך
באהערשט און נישט באצאלט די אראבער פאר זייערע בלוטיקע איבערפאלן
עין תחת עין, קאפ פאר קאפ — איז נאטירלעך אויסגעבראכן אין ישוב דער
ווילן צו א סוף, וואס האט געפונען זיין אויסדרוק אין שטימונגען און מעשים
פון א ריי גרופעס, מיט ראדיקאלע מיליטערישע און פאליטישע קאנצעפציעס.
מיטגעהאלפן האט דא אויך זייער א סך די גרויסע פארביטערונג איבער דעם
חורבן פון אייראפעישן ייִדנטום, ווי אויך די באוונדערונג פאר די העלדישע
געטא-קעמפער, וואס האבן זיך קעגנגעשטעלט קעגן דער גרעסטער מיליטערישער
מאכט פון דער וועלט אין יענע יארן מיט ליידיקע הענט, אבער מיט מוטיק-
פארצווייפלט הערצער וואס האבן זייער גלייכן נישט אין דער געשיכטע פון מא-
דערנע מילחמות. יענע יארן פון ישוב אין ארץ-ישראל זיינען אונדז אלעמען נאך
זייער פריש אין זיכרון, און מ'דארף זיי דא נישט שילדערן. דעמאלט איז געווען
ביי א סך מענטשן אין ארץ-ישראל — יונג און אלט — באזונדערס לעבעדיק
שמשונס בארימטער פסוק, ווען ער האט ארומגענומען מיט ביידע הענט די צוויי
עמודי התווך אויף וועלכע דאס הויז פון דגון איז געשטאנען, און אויסגעשרייען:
תמות נפשי עם פלשתים.

אזוי ווי אין זעכצנטן י"ה האבן עטלעכע פייטנים פון די מאראנען אויסגע-
דריקט זייער באוונדערונג פאר די גיבורים פון תנ"כישן ישראל, צווישן זיי בא-
זונדערס שמשון הגיבור — אזוי האט זיך אין יענעם פעריאד אין ארץ-ישראל
אנטוויקלט א שטארקער שמשון הגיבור קולט. דער העברעישער פאעט יצחק
למדן, דער פארפאסער פון „מסדה“, האט זיך דעמאלט געווענדט צום אלהי
שמשון: אויב דער גאט פון דניאל ענטפערט אונדו נישט, טא פארלאזן דו אונדו

נישט, דו דער גאָט פון שמשון מיט די אויסגעשטאַכענע אויגן, געדענק און שטאַרק אונדז דו (22).

ביי מיין טיפסטן מיטלעבן די שטימונג פון ישוב אין יענע טעג — אויף ווי ווייט דאָס איז מעגלעך פאַר אַ יידן וואָס לעבט אין ווייטן הויף־לאַרץ — און מיין פאַרשטענדעניש פון דעם ישובס פאַקטישן פּאַליטישן מצב, — האָב איך אויך דעמאָלט געפילט ווי געפערלעך איז יענער פאַטאָס פון סוף, פון אַזאַ מין סוף, אַ סוף וואָס שמשון האָט געבראַכט זיך און די לערך דריי טויזנט מענער אין פרויען, די פאַרזאַמלטע פלישתים אין הויז פון דגון, אין עזה. אַוודאי, תמות נפשי עם פלישתים איז זייער פאַרשיכורנדיק. מיר האָבן ווי קינדער געלייענט מיט אַ פאַרכאַפטן אַטעם די קאַפּיטלען פון ספר שופטים וואָס באַשרייבן די גבורה פון יענעם נזיר, נזיר אלהים, וועלכער האָט געקאַנט אַזוי גוט פאַרבינדן זיין נזירות מיט זיין לגמרי נישט־פלאַטאַנישן „אינטערעס“ אין די בנות פלישתים, אין די דלילות פון עזה. אָבער דער תמות נפשי איז דאָך געווען אַ מעשה־גבורה פון אַ בלינדן גיבור, אַ מילנער מיט אויסגעשטאַכענע אויגן אין אַ געפענקעניש. אַוודאי, אונדזער האַרץ איז כולו מיט דעם בלינדן גיבור. מיר פילן טיף זיין פאַרביטערונג און שינאה און כעס אויף די אכזריותדיקע פלישתים פון עזה. דער מעשה־גבורה פון אַ פאַרצווייפלטן גיבור, אַ יחיד, וואָס שעפט פון טיפע קוואַלן פון מענטשלעכער פרייהייט און כבוד, וועט שטענדיק פאַרכאַפן דאָס האַרץ פון מענטשן וועלכע קענען דאָס באַוונדערן. תמות נפשי טאָר אָבער נישט ווערן די גבורה פון אַ פֿאַל ק וואָס געפינט זיך אין אַזאַ סיטואַציע ווי ישראל (23). די פלישתים וועלן גאָר נישט אַזוי שנעל פאַרשווינדן. זיי, די פלישתים, און זייערע לעבנס־לוסטטיקע טעכטער אין גת און אשקלון וועלן טאַנצן אויף אונדזערע טיטע קערפערס און חורבות — ווי זיי האָבן שטענדיק זיך געפרייט און געטאַנצט, אין יעדן גת און אין יעדן אשקלון, זינט דעם טאַג ווען ס'איז געפאַלן אונדזער ערשטער מלך, שאול, און זיין זון יהונתן, אויף די בערג פון גילבוע. איך האָב אויך דע־מאָלט געפילט, אַז אונדזערע ברידער און שוועסטער וואָס זיינען אין די לעצטע צוויי דורות צוריקגעגאַנגען צו די הרי הגילבוע, זיי אויפצופרישן, די בערג וועלכע דוד המלך האָט געשאַלטן: אַל טל ואל מטר עליכם, און זיי זיינען געקומען אַפֿ־מעקן די קללה, געקומען מיט אַ נייער תפילה, אַ תפילה פאַר טל און מטר פאַר די בערג פון גילבוע — זיי, די בויער פון נייעם ארץ־ישראל, טאַרן נישט גיין אַזוי ווייט אין דער סוף־שטימונג, אין סוף־קולט — וואָס איז אין זיך זייער פאַרשטענדלעך — ביז אַרומגעמען די זיילן פון דער יונגער סוכת דוד אין ארץ־ישראל און זי און זיך מפקיר זיין מיטן אויסגעשריי: תמות נפשי עם פלישתים. דער גאָט פון שמשון? איינער פון איובס טרייסטערס, אליהו בן ברכאל

(22) יצחק למדן, במעלה עקרבim, ז' ר"כ:

וּאִם יִסְגֹּר עֲלֵינוּ זו שעת בעתה

ללא כל ניוח־בינים

וּאֵלֵהי דְנִיָּאָ שׁוּב לֹא יֵעֲנֹו;

אֵלֵהי שְׁמִשׁוֹן נְזִיר הַעֲיִינִים,

אַל נָא אוֹ תִשְׁנֹו

זכרנו חזקנו א ת ה . . .

(23) זע קאַפּיטל 7 פון מיין בוך „לכלייה או לתקומה“, „מצודה“, באַנד 5—6, 1948,

ד 109 און ווייטער.

הבוזי ממשפחת רם, האָט געזאָגט: שדי לאַ מאַנ הו (שדי, מיר האָבן אים נישט געפונען, איוב ל"ז, כ"ג). איינער פון איובס יורשים, חיים נחמן ביאַליק, האָט איבערגעזעצט אליהו ווערטער ווען ער האָט פאַרצווייפלט אויסגעשרייען אין אָנהייב פון 20סטן י"ה: "שמים בקשו רחמים עלי — אם יש בכם אל ולאל בכם נתיב ואני לא מצאתיו (איוב ס'איז דאָ אין אייך אַ גאָט און צו גאָט אין אייך אַ וועג, און איך האָב אים נישט געפונען). אָבער זיי האָבן זיך נישט גע-ווענדט צום אלהי שמשון. מיר האָבן תפילות פון ענוו, ענוו, פון מי שענה אונ-דזערע אַבות און די קדמונים זאָל זיך מרחם זיין און אונדז ענטפערן — גאַנצע צוואַנציק מי שענהס. אָבער קיין מ י ש ע נ ה ל ש מ ש ו ן ב ע ז ה איז נישטאָ. שמשון — כבודו במקומו מונח. זיין גאָט, זיין תמות נפשי גבורה, אויך זיין דלילה — לאו דווקא.

און כדי מי'זאָל מיר נישט פאַלש פאַרשטיין און פאַרטייטשן, מוז איך דאָ קלאָר מאַכן איין פונקט: בעת איך וואָרן קעגן אַ נייעס תמות נפשי עם פלישתים — מיין איך נישט צו זאָגן, אַז קעמפן אין אַ דבר אסור, אַז ס'איז אַ מיצווה שטענדיק צו כאַפן פעטש און מיטאָר קיינמאָל נישט געבן קיין פאַטש, צוריק אָפּפאַטשן. איך ווייס אַז גאולה האָט צוויי באַ-טייטן — און דער ערשטער באַטייט איז ליידער זייער בלוטיק. בעת איך רייד וועגן גייסט, וואָס גייסטיקע בכלל — בין איך זייער ווייט פון יענער "ספיריטואַל-ליזאַציע" וואָס וואָרפט אָפּ דאָס ממשותדיקע, קאַנקרעטע, דאָס פאַליטישע בכלל. גייסט אַלס "ערזאָץ" פאַר לעבן, פאַליטיש לעבן אין אַלע זיינע גיזאַנסן — איז נישט מיין גייסט. איך בין קיינמאָל נישט געווען קיין יבנהאיסט — וואָס האַלט אַז מען מעג און מען זאָל מוותר זיין אויף דער ערד צוליבן הימל, אויף ירושלים-של-מטה כדי צו קריגן ירושלים-של-מעלה. איך בין ווייט פון וועלכן ס'איז זלול פאַרן של-מטה — אין נאָמען פון של-מעלה. די ערד — איז אויך אַ ערד. של-מטה — מוז מענטש און ייד האָבן. ספעקולירנדיקע טעאָלאָגיאַזאָציע מכל המינים קאָן נישט פאַרנעמען דעם פלאַץ פון אמתן טיפן גלויבן. איך האַלט נישט אַז יבנה אַ אַלס סימבאָל פון וויתור אויף דאָס פאַליטישע — איז ש ט ע נ ד י ק, אין אַלע סיטואַציעס און צייטן, דער איינציגער און בעס-טער וועג, אָדער אויסוועג. וואַלט איך געווען אין די טעג פון ערב חורבן ירושלים — איך בין ניט זיכער אַז איך וואַלט זיך אָנגעשלאָסן אַז דער פראָצעסיע פון אַרונ-דאָס איז געגאַנגען מיטן פנים צו יבנה, איך וואַלט אפשר געבליבן אין ירושלים און מיטגעקעמפט פאַר ירושלים-של-מטה. יבנה ווי אַן ער ז אַן פאַר פאַליטיש דענקען און שאַפן, יבנה ב מ ק ו ם ירושלים — איז נישט מיין אידעאָל. דאָס יוצא זיין מיט אַ יבנה — אָדער פסעוודאָ-יבנה, אַ מעין יבנה, אַ קליין יבנהלע — איז נישט קיין מזל ברכה. אָפט דוכט מיר, איינע פון די סיבות פון דער אַרעמקייט און געדריקטקייט אין אונדזער יידיש גייסטיק לעבן, אין אונדזער אַזוייגערופענער מנהג-שכינה, ליגט טאַקע אין דעם פסעוודאָ-יבנהאיזם וואָס הערשט ביי אונדז, ער איז בלאַס, שוואַך, אויסגעדאַרט, כזיתדיק, ס'פעלט אים די נאַטירלעכע דינאַמישקייט אַז וועלכע קיין ספערע פון גייסטיקייט קאָן נישט ריכטיק עקסיסטירן. זוכנדיק דעם של-מעלה — מוזן מיר האָבן אַ פסעטן של-מטה אונטער אונדזערע פיס. קעמפנדיק פאַר דאָס גייסטיקע — טארן מיר נישט פאַר-נאַכלעסיקן דאָס פאַליטישע, דאָס עקסיטענציעל-ממשותדיקע.

וואָס איך וואָרן דאָ איז קעגן אַ גוזמאדיקן גלויבן אין פאַטש, אין דעם אַנט-

שיידנדיקן כוח וואָס ליגט כלומרשט אין געבן אַ פּאַטש; קעגן דער התלהבות פון כוח צו געבן אַ פּאַטש, וואָס ערנסטע דענקער און היסטאָריקער ביי אונדז באַ-טראַכטן ווי דעם גרעסטן אויפטו פון יענער סוף־באַוועגונג, ווי אַ ״ווענד־פּונקט״ אין דער ייִדישער געשיכטע. מ'קאָן געבן אַ שונא איין פּאַטש, און נאָך אַ פּאַטש, גאַנצע עשר מכות — אָבער מ'זאָל נישט מיינען אַז דורך דעם קומט מען צו אַ סוף, אַ פּאַטש — ווען ער איז דערפּאָלגרייך. — איז מער נישט ווי אַ מיטל צו ״געווינען״ אַ ביסל צייט כדי צוצוגרייטן אַן אַטמאָספּערע פון צוזאַמענלעבן מיט פּריינד און פּיינט. לאַ על הפּאַטש לבדו יחיה אָרם — און קיין פּאָלק אַוודאי נישט. ישעיהו הנביאָט ציון במשפּט תּפּדה איז נישט קיין סתּם מליצה. במישפּט — און נישט מיט אַ תּמות נפּשי מענטאַליטעט. במישפּט — און זיך נישט פּאַר-לאָזן אויף דעם כוח צו געבן אַ פּאַטש וואָס דוכט זיך אַז ער ברענגט צו אַ סוף. מישפּט איז, טיפּער געזען, איינער פון די סימבאָלן פון אין־סוף. הקיצור, וואָס איך וואָרן דאָ איז דער עיקר קעגן אַ סוף פּוֹסִיכְ אַ זע וואָס קאָן ווערן זייער אַ גרויסע סכּנה פּאַרן ייִדישן קיום.

.10

ווען איך לערן ייִדישן קיום און איך זע אין אים פון איין זייט אַ דראַנג צו אַ סוף וואָס קען ברענגען ישראל צום תּהום, און פון דער אַנדערער זייט אַ גרויסע מורא פּאַר אַ סוף, אַ קעגנערשאַפט צו זוכן וועלכע ס'איז לייזונג, אַ לעטאַרגיש־אַפּאַטישן סטאַטוס־קוואַזום וואָס קאָן אונדז ביסלעכווייז ״איינבאַלזאַמירן״, אַפּ טויטן אין אונדז דעם אינסטינקט און רצון פון קעמפּן און זוכן נייע דרכים פון קיום — מוז איך זאָגן; ביידע זיינען נישט קיין אמתדיקע קאָנסטרוקטיווע ריכט־טונגען. מ'טאָר נישט שטעלן אַלץ אויף אַ סוף, אַ באַשטימטן און באַגרענעצטן סוף — און מ'טאָר אויך נישט מורא האָבן פּאַר אַ סוף־זוכעניש. ר' לוי יצחק בערדיטשעווער האָט רעכט: אַ סוף זאָל עס נעמען (ער, דער בעל קדיש, האָט אָבער נאָך לעבעדיקע ייִדן קיינמאַל קיין קדיש נישט געזאָגט). אַ סוף זאָל עס נעמען — אָבער מ'טאָר נישט אַריינפּאַלן אין נעץ פון אַ פּסעוודא־סוף. שטרעבן צו אַ סוף איז איין זאַך — אַקצעפּטירן אַ געוויסן פּאַרשריט ווי דעם לעצטן שריט, ווי דעם סוף, איז אַן אַנדער זאַך. אַן אַוטאָפּייע פון אַ סוף, סוף ווי אַן אַוטאָפּייע, ווי אַ ציל, ווי אַן אַחרית הימים — קאָן זיין און איז טאָקע זייער דערמוטיקנדיק. (אפילו דער רעאליסטישער און ״ניכטערסטער״ מענטש קאָן זיך נישט אַבסאָלוט באַפּרייען פון אַ געוויסן נאַטירלעך־עלעמענטאַרן ״אָוטאָפּיום״, וואָס לעבט אין מענטשן ווי אַ מענטש, אין דער דאָזיקער משונהדיקער קאַמבי־נאַציע פון קערפּער און גייסט). אָבער אַן אַילוייע פון אַ סוף, אַן אַיינ־גערעדטער סוף, אַ קינסטלעך פּראָפּאַגאַנדירטער סוף — איז זייער געפּערלעך פּאַר מענטש און פּאָלק.

מענטש און ייִד מוזן פון צייט צו צייט אַריבערשפּרינגען זייער אין־סוף און זוכן דעם סוף. ז'איז פּסיכאָלאָגיש באַרעכטיקט און פּאַרשטענדלעך געטריבן צו ווערן פון אַ דראַנג צו אַ סוף. ז'איז אָבער געווען קאַטאַסטראָפּאַל — אויב דער פּאַטאַס פון סוף וואָלט געוואָרן ביי אונדז אַזוי שטאַרק אַז מיר זאָלן פּאַר-לירן אונדזער רצון צום אין־סוף; אויב ס'וואָלט זיך עטאַבלירט ביי אונדז אַזאַ מין סיסטעם פון פּאָליטישן דענקען, אויף אַ באַזיס פון אַ פּסעוודא־סוף, וואָס

וואלט פאַראַליוירט ישראלס כוח צו זיין אין סוף. מיר מוזן זיך אָפּהיטן פון דער סכנה אָז אונדזער אמונה אין דעם סוף, וואָס סימבאָליוזירט זיך אין משיח־חיזום אין זיינע פאַרשיידענע פאַרמען, אין קיבוץ־גלויות, אין ארץ־ישראל — זאָל אונטערגראַכן אין אונדז דעם גלויבן אין פֿאַל ק י ש ר א ל פֿאַר זיך גופא, דעם גלויבן אין די תּ פּו צו תּ י ש ר א ל, אין חוץ לאַרץ בכלל, אין ייִדישן קיום אין דער ספּערע פון אין־סוף.

מען מוז בויען מדינת־ישראל מיט אַלע כוחות, מיט די גרעסטע קרבנות, זי באַפעסטיקן ווירטשאַפטלעך, פּאָליטיש, אין יעדער הינזיכט — מ'טאָר אָבער נישט מאַכן מדינת ישראל קיין באַדינגונג פון ייִדישן קיום. אין די מילחמה־יאָרן, זיצנדיק אין לאַנדאָן, אין יאָרן פון „בליץ“ אין דער פעסטונג ענגלאַנד און די איוב־בשורות פון אונדזערע געטאָס, האָב איך געזאָגט: אונדזער גאַנצער לעבן און טאָן מוז זיין געבויט אויף דעם ערשטן אָקסיאָם: ייִדישער קיום אין באַדינגונג אָז, אויף זייער לשון: Unconditional Survival (24). דער פּאַרן סוף שטופט נאַטירלעך צו אַ תּנאי: מדינת ישראל און אויב נישט — אַ סוף. דער אין־סוף וועגן וועלכן איך ריידי, האָט דעם מוט צו זאָגן צום פּאָלק ישראל: בוי מדינת־ישראל בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאַדך — אָבער דיין קיום אָקצעפּט־טירט נישט קיין שום באַדינגונג.

.11

און אַזוי ווי מיר אָקצעפּטירן נישט די עקסיסטענץ פון אַ געוויסער פּאַרם פון איין שבט פון די שבטי ישראל ווי אַ תּנאי בני גד ובני ראובן אין ייִדישן קיום בכלל — אַזוי וואָרפן מיר אָפּ אויך יעדע אונטערשיידונג פון ע י ק ר און ט פ ל צווישן די שבטי ישראל; אַזוי ווי איין שבט וואָלט געווען פונדאָמענטאַל מער ווי דער אַנדערער.

דאָ וויל איך דערמאָנען אַ פרט פון מיין וויכוח מיט דוד בן־גוריון — מיט וועמענס נאָמען דער אויפקום פון מדינת־ישראל וועט שטענדיק זיין פּאַרבונדן — וועגן נאָמען פון מדינת־ישראל (25). יעדער וואָס איז אַ ביסל באַהאַונט אין ייִדישע אידעאָלאָגישע ענינים וועט זיכער פאַרשטיין אַז דאָס איז נישט קיין טעכניש־פּאַרמאָל־לעגאַלער וויכוח, „סעמאַנטיקס“ בלעז. די פּראָגע פון דער מדינהס נאָמען — איז אַ פּראָגע פון דער עצם קאָנצעפּציע פון מהות פון חוץ־לאַרץ, פון אונדזער באַציונג צו די תּפוצות ישראל, וואָס זיינען זיי היינט און וואָס וועלן זיי זיין מאָרגן. מיט אַ דרייסיק יאָר צוריק האָב איך אָנגעהויבן אויס־צואַרבעטן די יסודות פון דער טעאָריע פון שו תּ פּו תּ ארץ־ישראל און די וואָס הייסט תּפוצות ישראל, ווי אַ רעאַלן, פּאַזיטיוון „פּאַקט“ וואָס מוז טיף אַק־צעפּטירט און פאַרשטאַנען ווערן; און פון דער אַנדערער זייט האָט די „שותּפות“ אָפּגעוואָרפן יעדע טענדענץ פון מאָנאָפּאָל און העגעמאָניע וואָס ווערט פּאַרבונדן מיט ארץ־ישראל, אַפילו אין נוסח פון אַחד־העמס קאָנצעפּציע פון צענטער און

(24) זע מיין סעריע עסייען „קיום ללא תנאי“, „מצודה“, באַנד 4, 3, 1945, ז' 5 און ווייטער.

(25) אַ טייל פון מיין וויכוח מיט בן־גוריון איז פּאַרעפּנטלעכט געוואָרן אין „אידישער

קעמפּער“, אַפּריל 1955. דער פּולשטענדיקער טעקסט — און מיין אַנאַליז — איז דאָס לעצטע קאַפיטל אין „בבל וירושלים“, ז' 872 און ווייטער.

(26) זע „בבל וירושלים“, ז' 372 און ווייטער.

תפוצות ישראל (26). זי האָט פון איין זייט באַטאַנט די עקסיסטענץ פון „פאַקט“ פּערפּערע — ווי אויך דעם צוגאַנג פון העגעמאָניע אין דער ייִדישער געשיכטע לויט שמעון דובנאָוס נוסח (אחדהעם און דובנאָוו זיינען אידעאָלאָגיש אַ סך אַ סך נעענטער איינער צום אַנדערן ווי ס'ווייזט אויס אויבערפלעכלעך, ס'איז נישט קיין צופאַל וואָס אחדהעם האָט בפירוש געשריבן אַז די דובנאָוו־נאַציאָנאַליסטן זיינען „אין זייער גייסט אונדז“ (ד"ה זיין גייסטיקן ציוניזם) „נע ע נ ט ע ר ווי יענע נייע ציוניסטן“, ד"ה די נאַכפּאָלגער פון הערצלס פּאָליטישן ציוניזם (27). אין דער וועלט צו וועלכער איך האָב גערעדט און רעד — אויף העברעיִש — האָט מען מיך געוואָלט פאַרשטיינערן פאַר מײַן „שותפות“ — און מ'קאָן דאָס טאָן אַן שטיינער ממש, מ'קאָן אַריינלייגן אַ מענטשן אין חרם אַז דעם שוואַרצן אַרון און די אַנדערע קלאַפּערגעצייג וואָס מ'פלעגט אַמאַל באַנוצן פאַר אַזאַ מין צוועק, און דווקא נאָך 1948 — אויב איך האָב קיין טעות נישט — איז אין אַ געוויסער מאָס מײַן קאַנצעפּציע פון „שותפות“ געוואָרן כמעט דער דרך המלך אין דער באַוועגונג וואָס האָט זי פּרײַער אַזוי שטאַרק אָפּגעוואָרפּן. בן־גוריון שרייבט מיר אין 1955: ער איז מסכים מיט מײַן „שותפות“ (אין די לעצטע פאַר יאָר באַנוצט ער זייער אָפט בפירוש דעם טערמין „שותפות“ ווען ער רעדט וועגן מדינת־ישראל און די תפוצות); ער אַקצעפּטירט די אַה דו ת, אָבער ער וואַרפט אָפּ די אַה דו ת צווישן מדינת־ישראל און תפוצות ישראל; ד"ה, איינהייט פון פּאָלק ישראל יא, אָבער איינהייטלעכקייט, גל יי כו ע ר - ט י ק י י ט נישט; מדינת־ישראל איז מ ע ר ו ע ר ט, האָט אַ העכערן ווערט ווי די תפוצות ישראל. בן־גוריון רעדט דאָ פאַקטיש פאַר דער גאַנצער ציוניסטישער אידעאָלאָגיע און פאַר מדינת־ישראל. די דענקערס און עסקנים וואָס האָבן אין די לעצטע יאָרן איבערגענומען מײַן טעאָריע פון „שותפות“ — צי פון דעם מקור, צי פון כלי שני ושלישי, צי גענוי צי אַ ביסל פאַרוואַסערט — זיינען כמעט אַלע שטיין געבליבן ביי די אהידות, גלייכווערטיקייט — ניין, דאָס נישט, דאָ האָבן זיי נישט געקאָנט מיט מיר מיטגיין (28).

דאָס איז אַ צענטראַלער פונקט פאַר דעם פּראָבלעם וואָס איך באַהאַנדל דאָ. איך האָלט אַז מען מוז מאַכן אַ קלאַרן פּרינציפּיעלן אונטערשייד צווישן אַרץ ישראל, דאָס לאַנד ארץ־ישראל, און דעם ייִדישן ישוב פון ארץ־ישראל (אָדער מדינת־ישראל). ארץ־ישראל ווי אַ לאַנד פאַרנעמט אַזאַ אַרט אין ייִדישן באַוווּסטזיין פון אברהם אַבינו אַז ביו טעאָדאָר הערצל און דוד בן גוריון וואָס קיין אַנדער שטיקל ערד ווי אַ לאַנד האָט נישט פאַרנומען, און וועט נישט פאַרנעמען, אויף ווי ווייט מענטשן מעגן זאָגן נביאות. מיט קיין טעריטאָריע האָט זיך ישראלס נשמה אַזוי נישט פאַרבונדן ווי מיט ארץ־ישראל. אויף קיין טעריטאָריע האָט דאָס פּאָלק ישראל אַזאַ תביעה פון באַזיך, פון בעל־הבתישקייט, ווי אויף ארץ־ישראל — (אַ תביעה וואָס ווערט נישט גאַנץ אינגאַרירט אויך פון געוויסע טיילן פון די אומות העולם). ארץ־ישראל פאַר זיך גופא, ווי אַ לאַנד, האָט אַן איינציקאַרטיקן סטאַטוס ביי ייִדן, און וועט עס האָבן — אַוּמאַ פּה ע נ

(27) זע על פרשת דרכים, חלק ב', ז' ס"ה („שלש מדרגות“).

(28) פאַרגלייך פּראָפ' נתן ראַטענשטרייכס קריטישע עסיי וועגן מײַן צוגאַנג צום תפוצות־פּראָבלעם: „אהדות שיש עמה ממשות“, אין זאַמלבוך „חזות“, 1, תשי"ג, ז' 106 און ווייטער; מײַן ענטפּער — אין קאַפיטל 10 אין דריטן טייל פון „בבל וירושלים“, ז' 783 און ווייטער.

ג י ק צי דאָרט איז דאָ אַ מדינה מיט אַזאַ מין רעגירונג — אַדער אַפילו גאָר קיין מדינה נישט. שטענדיק וועט ישראל פאַרזוכן גיין צוריק קיין ארץ־ישראל — אויב ער וועט וועט ס'איז פון דאָרט מוזן אַוועקגיין (און מיר האָפּן אַז דאָס וועט קיינמאָל נישט פאַסירן). ישראל — כל־זמן ער איז ישראל — וועט קיינ־מאָל נישט מוותר זיין אויף ארץ־ישראל. דאָס איז אַ צענטראַל פּסיכאָלאָגיש־עמאַציאָנעלער און רעאַל־פּאָליטישער פּאַקט, אַ פּאַר טויזנט יאָר אַלט.

אַן אַנדער זאַך איז אָבער דער ייד, זיינען די יידן פון ארץ־ישראל. זיי, די בני אברהם יצחק ויעקב וואָס לעבן דאָרטן האָבן נישט מ'ער ווער ט ווי די בני אברהם יצחק ויעקב אין די תּפוצות. זיי זיינען גליקלעכער, פרייער, אומאַפהענגיקער, סווערענער, זיי קענען אויפּטאָן מער, שאַפּן אַן אייגענע ווירט־שאַפּט, קולטור אַזאָו — איז וויל זיי וואָס זיי קענען דאָס, הלוואַי זאָלן זיי דאָס טאָן אין דער גרעסטער מאָס פון שלימות. און מיר — אשׂרנו וואָס אונז דזערע ברידער און שוועסטער אין מדינת ישראל זיינען אַזוי געזונט, גליקלעך, פריי אַזאָו. אָבער מ'טאָר קיין מאָל דעם עיקר נישט פאַרגעסן: מדינת־ישראל איז נישט דאָס פּאָל ק ישראל — נאָר אַ ט י י ל פון פּאָלק ישראל, נאָר אַ שבּט; אַ גרויסער, שעפּערישער, פרייער שבּט — אָבער נאָר איין רינגעלע אין דער קייט פון ישראל, וואָס האָט אַ סך רינגעלעך, און אַלע האָבן דעם זעלבן משקל, פון צענטראַל־אַלגעמיינעם פּאָלק־אַספּעקט. אַלע יידן האָבן דעם זעלבן יחוס — די זעלבע מיוחסים: בני אברהם יצחק ויעקב וכו'. ישראל איז אַן אַ ר ג אַ נ י ש ע איינהייט, איין גוף און איין נשמה; יעדער אבר פון גוף ישראל האָט אַבסאָלוט דעם זעלבן ווער ט ווי דער אַנדערער — נישט קוקנדיק אויף זיין פונקציע, אויף זיין בייטראַג צום אוצר פון פּאָלק, אחד המרבה ואחד הממעיט; נישט קוקנדיק אויף זיין אורח חיים און שולחן ערוך.

אויב מיר זיינען א י י נ פּאָלק, אויב ישראל איז א ח ד — זיינען מיר אחד אין יעדער באַציונג, כאָטש מיר זיינען אַזוי פאַרשיידן און צעטיילט פּאָליטיש און „פּאַרמאָל“. ישראל אחד — אחד אַבסאָלוט, אויך אין דער ספּע־רע פון ווער ט. אונדזער פּאָליטיש דענקען און טאָן, באַזונדערס די גאַנצע שיטה פון יידישער דערציונג אין מדינת ישראל — מוז זיין באַזירט אויפן פּרינציפּ פון פּו ל ע ר ג ל י י כ ו ו ע ר ט י ק י י ט פון אַל ע שבּטי ישראל. חוקה אחת, איין געזעץ, איין מאָס, איין ווערט — עסענציעל און עק־סיסטענציעל, פּאַר דעם יידן אין מדינת ישראל און נישט די תּפוצות ישראל קענען בקיין שום אופן צוזאַמען לעבן ווי מערווערטיקע און מינדערווערטיקע קיבוצים. דאָ איז נישט קיין פּלאַץ פאַר האַלבע רייד, פאַרשווייגן און „קאַמו־פּלאַזשירן“ — פאַר וועלכע ס'איז פּשרות און וויתורים.

יידיש לעבן און דענקען הייבט אָן צו ווערן צו „מעכאַניש“. מיר הייבן אָן צו האָבן מער „כלים“ ווי תּוך, מער „קנקן“ ווי „מה שיש בו“, מער אַרגאַניזאַציע ווי טיף אינערלעכע דביקות צווישן ייד און ייד. די ליידער אַלץ וואָקסנדיקע ליי־טעראַטור וועגן די „באַציונגען“ צווישן מדינת ישראל און די תּפוצות ישראל — מוז דערשרעקן און וויי טאָן יעדן מיט אַ יידיש האַרץ, מיט אַן אחריות פאַר אונדזער פּאָלק־עתידי (29). די דאָזיקע „באַציונגען“־ליטעראַטור, אויך די באַ־

(29) זע קאַפיטל 7 („מגילת יוחסין“) אין צווייטן טייל פון „בבל וירושלים“, ז' 314 און

ציונגען־קאָנפערענצן — אויף וועלכע עס ווערט ליידער פֿאַרטאַכלעוועט אַזוי פיל ייִדיש געלט (וואָס מ'האַט דאָס נישט, מ'קריגט דאָס נישט פֿאַר ייִדיש ליטעראַט־ריש שאַפֿן אין די תּפוצות, נישט אויף העברעיִש און נישט אויף ייִדיש), מיט דעם גרויסן ביוראָקראַטישן אַפֿאַראַט וואָס איז ממונה אויף דער גאַנצער חכמת־הבאַציונגען, די „באַציונגאַלאָגיע“, אַ מין מכה אשר לאַ כתובה בתורה — איז אַנגעזאַפּט מיט אַזוי פיל דרויסנדיקייט, פּרעמדקייט, אַפילו גויִשיקייט, ס'איז כּולו טעכניק און טעכניק, און מיט דעם ווילן זיי ראַטעווען אונדזער אַחזות!?!... ס'איז צייט אַז מענטשן און קרייזן וואָס טראַגן די אַחריות פֿאַר ייִדישן קיום זאָלן כּסדר באַטאַנען — זיך און אַנדערע — אַז ייִדישע אַחזות איז נישט קיין צוועק — פֿאַרבינדונג, אַ מין אַחזות התלויה בדבר, בטל דבר בטלה אַחזות. ישראלס אַחזות איז אַזאַ פּונדאַמענטאַל־נאַטירלעכע דערשיינונג וואָס איר היפּוך — נישט אַחזות — איז פֿאַר אונדז אַבסאָלוט אופֿאַרשטעלבאַר. וואָלטן מיר זיך דאָס יאָ געקענט פֿאַרשטעלן — וואָלטן מיר שוין נישט געווען „מיר“... ס'איז בקיין שום אופֿן נישט קיין געמיינשאַפֿטלעכקייט וואָס איז באַשרענקט אויף צדקה, פּילאַנטראָפּיע, קאַמפּיין, פּאַליטישן דרוק אַאָז״וו. צדקה תּציל ממות — אָבער לעבעדיק מאַכן אַ פֿאַלק קען זי נישט.

צווישן פֿאַלק און פֿאַלק, מיזרח און מערב, אַמעריקע און רוסלאַנד, אייראָפּע און ניי־אַפּריקע און אַזיע — איז דער פֿאַליטישער אידעאַל אַ מין peaceful coexistence. דאָס איז גענוג פֿאַר זיי, משיח וועט קומען פֿאַר זיי — ווען זיי וועלן דאָס קענען דערגרייכן. אָבער צווישן ייד און ייד, בין ישראל לישראל — טאָר מען אַפילו נישט טראַכטן וועגן אַזאַ כלומרשט „אידעאַלע לייזונג“. דאָ מוז זיין אַ טיפּער און פּערמאַנענטער צוזאַמענלעבן, צוזאַמענשאַפֿן, צוזאַמענקעמפּן, מיט זעלבסט־קריטיק, און קעגנזייטיקע קריטיק, שעפּערישע און אומברחמנות־דיקע אונטערזוכונג פון אונדזערע שוואַכקייטן, חסרונות און מפלות דאָרטן און דאָ — אַלץ לשם שמים, להגדיל תורה, שטאַרק און לעבעדיק צו מאַכן דאָס פֿאַלק ישראל.

מ'טאָר נישט קומען אין דער „ספּעצע“ צווישן דער מדינת ישראל און די תּפוצות ישראל צו אַ מין mutual respect — אַ באַגריף וועלכן איך געפּין — צו מיין באַדויערן — אַפט אין יענער „באַציונגען־ליטעראַטור“. ניין, מסכת דרך ארץ — איז נישט קיין מסכתא פֿאַר ב ר י ד ע ר. ס'איז פשוט ק ע ג נ דעם כ ב ו ד פון ייִדישן פֿאַלק, אַפילו אַ טיפּע באַליידיקונג, אַז ייד צו ייד זאָל זיין נאָר אַ אַח לצרה. דאָס פֿאַלק ישראל איז בשר אחד און רוח אחד. ישראל דאָ און ישראל דאָרטן טאָרן קיין מאָל זיך נישט דערנידערקען צו אַ סטאַטוס פון אַחים לצרה. דאָ איז דאָ נאָר איין נוסח: שבת אַחים גם יחד.

אויב דוד בן־גוריון — און די צען טויזנטער יידן וואָס שטייען הינטער אים, מיט אים — נעמען אַן די פּרינציפּן פון שותפות און אַחזות, מוזן זיי אַנ־נעמען אויך אַזוי אַז דו תּ, פּולסטע גלייכווערטליקייט: און נישט אויס בוט, בשעת צרה ומצוקה, נאָר מיט פּולן האַרצן ובאמונה שלמה. וואָרן אויב נישט פּולע אַחזות — ווי איז אַחזות מעגלעך? אויב נישט ישראל אחד — וואָס איז ישראל? וואָס וועט ווערן פון ישראל?

.12

ישראל אחד — טיפער פֿאַרשטאַנען איז אויך דער פּשט: איך־סוף ישראל. די התלהבות פֿאַרן סוף האָט אַ נאַטירלעכע טענדענץ אָפּצושוואַכן דעם גאַנג פֿון איך־סוף, צוצונעמען ביי אים זיין טעם און זין. אויב דער עיקר איז דער סוף, ס'וועט קומען אַ סוף, ס'האַלט ביים סוף — צו וואָס דאַרף מען זיך מאַטערן פֿאַרן איך־סוף, פֿאַר אַ קיום אָן אַ סוף, פֿאַר בויען און בויען, און אָפּט דוכט זיך אַז מען בויט אויף זאַמד? דער גאַנצער איך־סוף נוסח זעט אויס פֿון פֿערספעקטיוו פֿון סוף ווי אַ קיום געבויט אויף זאַמד. אויב אַלץ מוז זיין קאַנ־צענטרירט אויפֿן סוף, און דער יום־הסוף שטייט שוין „הינטער אונדזער וואַנט“ — טאָ פֿאַרוואָס טאַקע טראָגן דעם יאָך אין די תּפוצות ישראל? דער יאָך — דער סוף וויל אים ברעכן. דער סוף זאָגט צו: איר וועט פֿריי ווערן פֿון יאָך, איר וועט מאַכן אַ גרויסן ברוך שפּטערנו פֿון דעם עול פֿון די תּפוצות, און אַזוי לאָזן זיך אָפּ דאָ די הענט, און דער יאָך פֿאַרלירט זיין צעמענט־כוח מיט וואָס ער האַלט אויף אַ געמיינשאַפּט, אַ פֿאַלק. דער איך־סוף אָבער האַלט זיך שטאַרק ביים יאָך. טוב לגבר כי יצא עול בנעריו (איכה, ג', כ"ז). נאָר מיט אַ יאָך קען מען לעבן, אַלט צי יונג, עול איז אַ סגולה פֿאַר אַריכות־ימים, עול איז איך־סוף.

דער איך־סוף וועגן וועלכן איך רייך דאָ וואַרפט נישט אָפּ דעם דראַנג צו אַ סוף — אָבער ער וויל אונדז לערנען צו טראָגן דעם יאָך פֿון איך־סוף. ער אַרט נישט דעם סוף — אָבער ער איז בכוונה נישט קאַנצענטרירט אין דעם חישוב־הקץ, ער דערווייטערט זיך פֿון יעדן מין דחיקת־הקץ, שטופֿן צו אַ קץ און אָפּשוואַכן דעם צוון צום איך־סוף. דער איך־סוף ווייס אַז אַ לעבן פֿון אַ פֿאַלק ווי ישראל האָט אַ זין, אַ טעם, אַ ו מ ע ט ו ם — אַפּילו דאַרט אַוון מען זעט נישט קיין סוף, מ'קען קיין סוף גאָר נישט זען. דער איך־סוף פֿאַרשטייט די טיפּע קלוגשאַפּט פֿון אונדזערע קדמונים וואָס האָבן געזאָגט דעם מענטשן: לאַ עליך המלאכה לגמור וכו'. דו מוזט נישט ענדיקן, אייל זיך נישט ענדיקן, שטופֿן נישט פֿאַר אַ סוף — דו קענסט גאָר נישט ענדיקן; דו מוזט שטענדיק אַ נ ה י י ב ן ; שטאַרק אין דיר דעם כוח אָנצוהייבן, ממשיך צו זיין. דער איך־סוף איז אַ סך מער באַשיידן פֿון סוף, ער פֿאַרשטייט דעם סוף פֿון והצנע לכת — והצנע לכת מיט גאָט און מענטש, מיט דיר און דיין מיט־וועלט. מיט גלות און אַרץ־ישראל; די איך־סוף מענטשן ווערן נישט נכשל מיט דער גרויסער גוזמאַקייט אין וועלכער דאָס רוב־סוף־מענטשן לעבן; אַט ענדיקן זיי, אַט לייזן זיי, דער סוף איז שוין דאָ, אַט קומט ער.

דער סוף לעבט מיט דער תקיעה גדולה פֿון אויסערלעכער רעוואָלוציע. דער איך־סוף איז אָבער דער וועג צו פֿערמאַגענטער באַניונג פֿון אינעווייניק. דער איך־סוף, ווי איך פֿאַרשטיי אים, הייסט אַבסאָלוט נישט סטאַטוס־קוואַ. מִפּטירין כּדאִתְמוּל, איבערהוּרן דאָס אַלטע, מעלה־גרה זיין אַלע אָפּגעדראַשענע נעכטנס. ער איז אויך נישט קיין איינמאַליקע איבערקערעניש, — נאָר אַ שטענדיק זוכן, גראָבן טיף כדי צו באַלעבן און אויפֿפרישן מיט אינעווייניקסטע כוחות. ער קען דעם סוד פֿון בּדִקְהֵבִית, פֿאַרריכטן און פֿאַרריכטן בּיּוֹ ס'ווערט ניי, אומאויפ־הערלעך קעמפֿן פֿאַר באַניונג מבפנים — אַ באַניונג אָנגעזעטיקט מיט טראַ־דיציע, פּול מיט אַלע לעבנס־כוחות פֿון עבר. (דער פֿערמאַגענטער בּדִקְהֵבִית מיטן כוח פֿון איך־סוף — ווערט באַטראַכט פֿון די מענטשן מיטן סוף־צוגאַנג, מיט גרויס פֿאַראַכטונג, ווי סתם לאַטעווען).

סוף איז העראַזש, סופער־אַפטימיסטיש — אָבער אויך נאַיוו, פרימיטיוו, איך־סוף — איז אַ סך רייפער, געזעצטער.

סוף איז כולו גבורה, גבורה שבגבורה; אָפּט אַ מין גבורה וואָס בליצט שנעל אויף און פאַרשווינדט שנעל, אַ פייער וואָס פאַרברענט זיך אַליין (יעדער פייער פאַרברענט זיך אַליין). איך־סוף איז חסד שבגבורה, חכמה שבגבורה, בינה ודעת שבגבורה, שטיל־פאַרבאַרגענע גבורה וואָס דאָס פליישלעכע אויג איז אָפּט גאָר נישט תּוֹפּס; ער לייכט מער ווי ער ברענט; ער האָט זיין אייגענעם אור הגנוז; זיין פייערל איז קלענער ווי דער פּלאַם פון סוף — אָבער עס וועט זיך קיין מאָל נישט גאַנץ אויסלעשן. איך־סוף איז בבחינת נר־תּמיד, תּמיד ממש. דער משיחזם איז — געזען פון פּערספּעקטיוו פון אונדזער פּראַבלעם דאָ — אַ פּראַטעסט קעגן דעם אַפּוואַרטנדיקן איך־סוף, ווען די פאַרמאָטערטקייט פון פּאַלק מיטן איך־סוף דערגרייכט איר הויך־פּונקט, און ס'עפנט זיך אַ געלעגנ־הייט פאַר נאָך אַ מאָל פּראַבירן און מאַכן אַ סוף. און ווען דער סוף פון משיחזם פאַרברענט זיך אין זיין אייגן פייער, צעברענט זיך דורך זיך אַליין און אָן די אייזערנע ווענט אַרום אים — קומט דער איך־סוף און ראַטעוועט, וויפל מ'קען ראַטעווען, אויף וויפל מ'קען אויפבלאָזן די כמעט אויסגעלאָשענע קיילן פון די אויסגעברענטע פּלאַמען.

איך־סוף איז אַ כוח פון ס ט א ב י ל י ז י ר ו נ ג און דיסציפּלינירונג. ער שטאַרקט די אינערלעכע כוחות — נישט קוקנדיק אויף די דעסטרוקטיווע אויסערלעכע פּאַקטאַרן מכל המינים. דער צענטער פון איך־סוף — איז דאָס א י נ ע ר ל ע כ ע, די ש ט ו ב, די ארבע אמות, די היים, די היים וואָס מ'טראַגט אין האַרצן, דאָס האַרץ פון יחיד, דאָס האַרץ פון פּאַלק. דער איך־סוף ווערט געטראַגן אומבאַווסט פון „סתם“ יידן, פון דער „פּאַלק־מאַסע“ בכל דור ודור — און באַווסט פון מענטשן וואָס לעבן אין אַ שטענ־דיקן יד־זחשבוּן מיט זיך און דער וועלט און פּאַלק ישראל; מענטשן וואָס זיי־נען בכוח צו זיצן ביי זייער קליינעם אָבער אייגענעם וועבשטול פון טאַג־טעג־לעכער יידישער עקסיסטענץ און וועבן און וועבן, טאַג־איין טאַג־אויס, און קיין מאָל נישט אויפהערן צו וועבן. די איך־סוף מענטשן — מיט דעם אמתן ממעמקים פון איך־סוף — זיינען אין תּוך אַריין דער חוט השדרה פון גוף פון פּאַלק ישראל — אָפּט די גרויסע נסתרים אין דור וואָס היטן אָפּ דאָס בית ישראל פון די פייערס פון דרויסן און פון אינעווייניק, זיי זיינען די פּערוואַניפּיצירטע קשיות־עורף — אין זיי געפינט דער עם קשה־עורף זיין פּולסטן און העכסטן אויס־דרוק, אויך ווען זיי זיינען נישט די פּליגלען פון ישראלס גוף — זיינען זיי זיין קאַפּ, זיין האַרץ, זיינע הענט און פּיס.

איך־סוף פון יידישן קיום פאַרלאַנגט פון פּאַלק ישראל א ו מ ע ט ו ם געוואַלטיקע געדולדיקייט, שעפּערישע געדולדיקייט; רייפּקייט, טיפּע רייפּקייט; אַ סך חכמה, מעמקים־חכמה; גרויסע און שעפּערישע איבערווינדונג; טיפּע פאַר־וואַרצלונג אין יידיש לעבן, וואָס שרעקט זיך נישט פאַר בייזע ווינטן און שטור־רעמס פון דרויסן, וואָס קען באַשטיין אַ נסיון, יעדן נסיון.

וואָס מער מ'לערנט די פּראַבלעמאַטיק פון יידישן קיום, אַלץ מער זעט מען ווי ווייט יידישער קיום אין זיין טיפּסטן זין איז אַ פּה־ע־נ־ג־י־ק פון אונדזער כוח און רצון צו גיין דעם וועג פון איך־סוף, אויב דער וועג פון די מחשבי־קצים, דוחקיה־קקן, פון סוף, זאָל ווערן ד ע ר וועג פון ישראל, דער

דרך המלך ביי אונדז — וועט ישראל אפשר טאקע קומען צו א סוף, אבער צו א קץ-לאַבקצו, א שוואַרצן סוף, זאל מיר ווערן אָפּגעהיט פון אים. שוין לערן צוויי און א האלב טויזנט יאָר טראָגן מיר אין זיך דעם סוד פון איך-סוף עקסיס-טענץ, מיר האָבן שוין לאַנג איבערווינדן דעם תנאי אין דעם סוף, מיר האָבן זיך גישט געלאָזן טאַטאַל פאַרוויקלען אין אַ געץ פון אַ סוף-אילוויצע. — פאַרוואָס מיינען די יודקס, די יוזפאס, די יואל רוסטס, די אַרטור קעסטלערס, אָן פון 1948 הייבט זיך אָן אונדזער סוף, דער סוף פון די תפוצות ישראל?

עס מוז זיין ביי אונדז מער טיפע פאַרשטענדעניש פאַרן איך-סוף אין אַלע זיינע לבושים — סיי ביי דער „אומנאַרמאַלער“ אַסימילירטער יוגנט אין די תפוצות ישראל, סיי ביי דער אַ ביסל צו „נאַרמאַלער“ יוגנט פון די צאַברעס אין מדינת ישראל. אַוודאי, געפאַרן זיינען דאָ אין איך-סוף — אַבער אַן אַי און אַיזו ישראלס עקסיסטענץ נאָך אַ סך מער פּראָבלעמאַטיש. עס מוז קור מען אַ אַומוערטונג פון אונדזער קיום-אידעאָלאָגיע, אַ אַומו אַ אַר יענטירונג אין אונדזער פּאָליטישן דענקען און דערציונג-סיסטעם. מיר מוזן באַקעמפן די גאַנצע גייסטיקע און פּאָליטישע דעפּרעסיע אין די תפוצות ישראל — אויף ווי ווייט זי ווערט געשפּייזט פון דער סוף-איינלויזע פון אונדזערע צייטן. ס'זיינען דאָ אין די תפוצות גענוג אַביעקטיווע געגאַטיווע פּאַקטאַרן וואָס גראָבן אונטער אונדזער קיום, גענוג אבני-נגף אויף אונדזער שווערן וועג; מיר דאַרפן גישט מוסיף זיין צו זיי אַליין-געשאַפּענע אידעאָלאָגיעס, השערות און אילוויצעס וואָס מאַכן אונדזער וועג נאָך שווערער. ס'איז צייט צו פאַרשטיין אויך דאָס: קיין אַבסאָלוטן בטחון פון אידעאָלן קיום האָט קיין יידישער שבט גישט — גישט דער שבט מיט אַ מדינה, גישט דער שבט מיט פולער עמאַנציפּאַציע און גרויסער „פּראָספעריטי“. (אַפּילו די גרויסע רייכע אומות העולם האָבן היינט קיין שום „סעקיריטי“ גישט). אַבער יעדער שבט פון די שבטי ישראל האָט זיין פולן חלק אין דער אַבסאָלוטער אַחריות פאַרן יידישן קיום, די אַבסאָלוטע פאַר-פּליכטונג אַזוי צו לעבן און שאַפן, אויף ווי ווייט מעגלעך — אַז דורך אים ווערט דער קיום ישראל געהויבן, פאַרטיפּט. דער „קאַטעגאָרישער אימפע-ראַטיוו“ נאָך 1948, ווי פאַר 1948 איז: שטאַרקן דעם כוח, דעם רצון, דעם שעפּערישן גלויבן אין פּאַלק ישראל אַומוערטונג — אין ירושלים און אין בבל, אין יעדן בבל אויפן גאַנצן כדור האַרץ; בויען אַומוערטונג: אין מדינת ישראל און אין די תפוצות ישראל. און דער חשבון, דער סך-הכל פון אונדזערע באַמונגען — דאָס וועלן מיר איבערלאָזן פאַר די דורות וואָס וועלן קומען נאָך אונדז. גישט מיר און גישט זיי וועלן שטופן פאַר אַ סוף — זיי ווי מיר וועלן לערנען תמיד די סוגיא פון איך-סוף.

.13

זיי, די דורות וואָס וועלן קומען נאָך אונדז — וועלן קומען דורות נאָך אונדז?

ווען איך לערן די מסכתא פון יידישן קיום, אירע סוגיאס פון סוף און איך סוף — געבערט די גאַנצע צייט אין מיין מוח אַ פּראָגע וואָס לאָזט גישט רוען: און וואָס איז מכוּח יענעם סוף וואָס דער מענטש „טראָגט איצט אין קעשענע“

טאָג און נאַכט? וואָס איז מיט דעם שוידערלעך-בלוטיקן סוף וואָס די אַטאָם-טעכנאָלאָגיע גרייט צו — האָט שוין צוגעגרייט — פאַר אונדז אַלעמען, ייד און נישט-ייד, קליין און גרויס? רעדט מען איצט דען נישט כמעט גאַנץ אַפֿיציעל פון אַ 80 צי 100 מיליאָן קרבנות פון די כל מיני אַטאָם-באַמבעס, אין רייכסטן לאַנד פון דער איצטיקער וועלט, צי אין איין נאַכט, צי אין צוויי אָדער צען, צי צען צי צוואַנציק מיליאָן מער אָדער ווייניקער קרבנות — און נאָך אַ פאַר הונד-דערט מיליאָן קרבנות אין אַנדעווע לענדער?...

וואָס פאַר אַ גרויסע בעלי-ביטחון און אמונה זיינען געווען אַלע פעסימיסטן פון קהלת אָן ביז היינטיקן טאָג. דער דייטש אַ ס ו ו אַ ל ד ש פ ע נ ג ל ע ר האָט מיט אַ פּערציק יאָר צוריק אויפגערודערט די וועלט מיט אַ בוך וועגן „אונטער גאַנג פון מערב-לאַנד“ — איצט קען מען שוין ריידן וועגן אונטערגאַנג פון מערב און מיזרח, צפון און דרום, כל אַרבע כנסות האַרץ. דער ענגלענדער דזשארדזש אַרוועל האָט פאַרעפנטלעכט אין 1940 אַ מוראדיקן טעראָר-בוך *Ninety Eighty Four*. ס'האָט געציטערט אין לייב און זעל יעדער וואָס האָט אים גענומען אין האַט. 1984!... וואָס פאַר אַ גרויסער אַפטימיסט איז אַרוועל געווען. אין 1940 האָט ער געשריבן אַן „אומאַפֿיע“ פאַר 1984 — ד"ה ער איז געווען זיכער אַז די וועלט און זיין קלייניטישקע אינדזעלע, די אַזוי-גערופענע גרויס-בריטאַניע וועט נאָך שטיין אין 1984 — ער האָט אונדז צוגעזאָגט לעבן און ליידן ביז 1984, פאַר גאַנצע 44 יאָר. היינט, אין 1957 — ווער ווייס צי ס'וועט זיין אַ 1984? צי דער „האַמאָ סאַפֿענס“, דער גרויס-קליי-נער, מעכטיק-שוואַכער **ב צ ל מ א ל ה י מ נ י ק** האָט נאָך קנאַפע זיבן און צוואַנציק יאָר?

נישט לאַנג האָט אַ קאַריקאַטוריסט געצייכנט אַ בילד פון צוויי מאַלפעס זיצנדיק נאָך דער ערשטער אַטאָמישער גלאַבאַלער מילחמה, לעבן אַ הייל, אַלץ איז חרוב און מוחרב, (האַרץ תוהו ובוהו, און רוח אלהים איז נישט מרחפת) און ער זאָגט צו איר: *We shall have to do it all over again.*

דער לץ, דער קאַריקאַטוריסט, האָט זיך אָבער נישט געשטעלט די פשוטע פּראָגע: רבונר-של-עולם, די מאַלפעס — פון וואַנען וועלן זיי קומען?...

איך האָב, איך בין מתפלל, אַז זיי זאָלן טאַקע נישט קומען. אויב ס'וועט נגזר ווערן אויפן מענטשן אַפגעמעקט צו ווערן פון דער ערד, מיט אַ טייל פון דער ערד אַליין, ער און זי און די חיות און עופות און כל שיח השדה, און שפּע-טער — שפּעטער — ווער ווייס ווען? אין צען טויזנטער יאָרן שפּעטער וועט דער מעיטש אָדער אַ מין נייער מענטש קענען אָנהייבן פון דאָס ניי — זאָל ער נישט אָנהייבן זיין נייע ציוויליזאַציע מיט דאַרווינס מאַלפעס. מיר האָבן אַנגע-הויבן מיט זיי — און זעט אַווו מיר האַלטן אין דער וועלט. מ'האָט אונדז מתרה געווען: אל' תבטחו בבו אדם — אל תבטחו במאַלפע אַוודאי און אַוודאי. איין מאַל געווען אַ מאַלפע — גאַנץ שיין, דיינג, די הותר, נאָך אַ מאַל אָנהייבן ווי אַ מאַלפע — זאָל גאָט שומר ומציל זיין.

אַוודאי, קלערט מען וועגן יענעם סוף וואָס דער קלוג-נאַרישער „האַמאָ סאַ-פּיענס“ גרייט צו פאַר זיך — איז בכלל נישטאַ וועגן וואָס צו ריידן.

אַבער, בײַז יענער סוף קומט — און אפשר וועט ער לאַנג-לאַנג נישט קומען, אָדער קיין מאָל נישט קומען אזוי ווי מ'האַט מורא — מוז דאָס פּאַלק ישראל טיף און שעפּעריש פאַרשטיין דעם גרונט־געזעץ פון זיין קיום.

דער נוסח פון ייִדישן קיום, פאַר אונדזער דור און פאַרן דור נאָך אונדז — אַ דור און נאָך אַ דור, לאַמיר נישט ריידן וועגן אייביקייטן — איז נישט קיין סוף־נוסח, נאָר אַ אײַן־סוף־נוסח. דער איין־סוף־נוסח פון לערך די לעצטע צוויי טויזנט און פינף הונדערט יאָר — איז אונדזער נוסח היינט און מאָרגן; נוסח אשכּנז און נוסח, ספרד, נוסח מערב און נוסח מizrach.

די קבלה — ווי איך האָב פּרזער דערמאָנט — הייבט אָן מיט גאַט אַלס דעם איין־סוף. אזוי ווי אין דער קבלה שטרעמען אַרויס פון איין־סוף צען ספירות, די ערשטע איז כתר, די לעצטע איז מלכות, אזוי האָט דער איין־סוף פון ישראל אָן ערשטע ספירה וואָס הייסט כתר און אַ לעצטע וואָס הייסט מלכות. דאָס איז צוזאַמען ישראלס כתר מלכות; אַ כתר אין האַרצן, מלכות אין יעדן יידן, יעדן פון אויסערלעכע פּאַקטאַרן, פון אַרטן און צייטן — כולו לפני ולפנים. מיט זיין כוח לעבט ישראל — אין דער גרעסטער שפּלות כלפי חוץ — ווייל ישראל, ווי יעדער קיבוץ פון מענטשן, האָט זיין אמתן, טיפּן כבוד אין זיך, זיין אייגענעם כתר מלכות.

אין אַלע ספירות פון ישראל קומט צום אויסדרוק זיין כוח צו זייער מקור; צום איין־סוף. ארץ־ישראל, מדינת־ישראל — איז אַ טייל פון ישראל, ד"ה איז נישט דער סוף, מוז זיין אַ רינגעלע אין דער דורות־קייט פון איין־סוף, מוז שטיין אין פּראָצעס פון איין־סוף. די נביאים פון סוף פאַר די תּפוצות־ישראל, פאַרן ייִדישן קיום — זאָלן נישט אָפּשוואַכן דעם גלויבן, דעם רצון, דעם כוח צום דאָזיקן איין־סוף. ייִדישער קיום גייט נאָך נישט דעם לעצטן וועג, דעם סוף־וועג. מיר האָבן נאָך אַ סך צו גיין, און ווען מיר וועלן פּאַלן — וועלן מיר ווידער אויפשטיין. מיר בלייבן נישט ליגן. מיר קענען דעם סוד פון אויפשטיין — ווייל מיר טראָגן אין אונדזער מהות דעם סוד פון איין־סוף.

כל־זמן מיר וועלן זיין בכוח אָפּצוהיטן אונדזער נוסח פון איין־סוף קיום — וועלן מיר גייען ווייטער און ווייטער.

צוויי וואָס זיינען איינס

.1

ס'איז באמת אַ גרויסע פרייד פאַר מיר זיך צו באַטייליקן אין דעם היינטיקן „צוקונפֿט־סימפּאָזיום“ (ביי די גריכן סתם אַ סעודה, און ביי אונדז אַ סעודה מיט דברי תורה, כמעט אַ סעודה של מצווה), צוזאַמען מיט דעם ערשטן אַמבאַסאַדאָר פון מדינת־ישראל אין אַמעריקע, פריינד אליהו עפשטיין, וועמען איר האָט דאָ היינט געגעבן אַזאַ שיינעם קבלת־פנים, און מיט אונדזער גרויסן משורר, פריינד לייוויק, וואָס איז איצט געוואָרן אַ בך־ששים לזיקנה און מיר אַלע ווינטשן אים שיינע, שעפּערישע שיבה און גבורות. בכלל, זיינען מיינסטנס סימפּאָזיום־רע־פּעראַטן בבחינת „ולא קרב זה אל זה כל הלילה“, היינט פיל איך אַז ס'וועט אַנדערש זיין. איך דערלויב מיר נביאות צו זאָגן אַז מיר וועלן זיין אין דעם עיקר פּרינציפ דריי וואָס זיינען איינס...

דריי מענטשן ריידן וועגן איין פּראָבלעם — דריי, אַלזאַ נישט אַרבע בנים פון דער הגדה חס ושלום. אַ ייד איז בטבע אַן אַנגעלאַדענער מענטש, אַ זון פון די „עמוסים מני בטן“, פול מיט אַסאַציאַציעס — אויך אַ צאָל דערמאָנט אונדז כל מיני צאָלן פון אַלטע צייטן; זעען מיר אַ דריי — דערמאָנען מיר זיך אַן אַזוי פיל שלושהס אין אונדזער עבר. און אַזוי, פּאַרנדיק אַ נאַכט פון שיקאַגאַ קיין ניו־יאָרק, אין אַן אַמעריקאַנער פּולמאַן, זיינען פאַר מיינע אויגן אַריבער אַזוי פיל דרייס, ביז איך בין געבליבן שטיין ביי דער דריי־טילונג פון אונדזער ראש־השנה מוסף: מלכיות, זיכרונות, שופרות... איז מיר קלאָר געוואָרן, אַז ד אַ ס איז עס, אַז איך פאַר טאַקע זיך צו באַטייליקן אין אַ מוסף וואָס מ'רופט בלע"ז: סימפּאָזיום. ס'איז נישט גאַנץ כּדין וכדת, אַ ביסל צו שפּעט פאַר אַ מוסף — אָבער איר זייט דאָ, רבותי, אויף אַ מין ראש־השנה מוסף...

אַנגעהויבן האָט דער פּאַרטעטער פון מלכיות — ויהי בישורון מלך, אַ נייער ישורון און אַ נייער מלך, אַוודאי אַ שטרענג דעמאָקראַטישע מלכות. אויב פריינד עפשטיין איז „מלכיות“ — איז פריינד לייוויק אַוודאי „שופרות“ — ווער איז נאָך נענטער צו „שופרות“ ווי אַ משורר? ווער הערט מער פון משורר דעם אייביקן רוף: אל חכך שופר? — אויב אַזוי, פאַלן מיר צו, זייענדיק צווישן „מלכיות“ און שופרות, די זיכרונות.

בעת מ'רעדט וועגן „מלכיות“ און מ'בלאָזט שופרות — וועל איך מיר דאָ האַלטן ביי זיכרונות, ביים דערמאָנען ישראל איז שטענדיק געווען אַ פאַלק פון זיכרון — וואָס האָבן דרשנים שוין נישט וועגן דעם געדרשנט? פון זייער גאָט האָבן יידן פּאַרלאַנגט אַז אויך ער זאָל האָבן אַ זיכרון — וזכרת את הברית; זיי געדענקען, — זאָל ער אַויך געדענקען. דאָס נייע יידנטום, אָדער געוויסע טיילן פון אים, האָבן רעוואַלטירט קעגן דעם עצם זיכרון, געוואַלט

אונדז באַפרייען פון די זיכרונות. נייע מלכיות און שופרות, אַ ניי וועלט, אַ ניי יידיש פּאָלק — איז געוואָרן אַ גרויסער לאַזונג, פאַרשיידן ניואַנסירט אין פאַרשידענע לאַגערס, און דאָס איז אַ סוגיא פאַר זיך.

2.

זיכרונות — וואָס לערנען זיי אונדז? אַ גרויסן סוד, דער סוד הקיום פון יידישן פּאָלק, פון ערשטן פּאָלק אויף דער ערד — אויב מיר האָבן קיין טעות נישט — וואָס האָט אַנטדעקט אין זיך און אין זיין נשמה דעם סוד פון אַ אייגנ-אַרטיקן אומאַפּהענגיקן כוח-ההתמדה, דעם כוח פון פערמאַנענטן אויפקום — נאָך יעדער מפּלה.

פון אונדזערע ששת ימי בראשית אָן לערנען מיר איין מוסר-השכל: גוט צי שלעכט, גליקלעך צי אומגליקלעך, פריי צי אומפריי — די יידישע פּאָלקס-גרופע האָט אינערלעך אַזוי שטאַרק איבערגעווינדט די אַפּהענגיקייט פון געוויסע הימל, אַז זי איז געוואָרן כמעט אַבסאָלוט אומאַפּהענגיק פון די צבאות השמים והאָרץ — אַז זי ווערט בכלל נישט נתפעל נישט פון די מיטאַלאָגישע פּאָלי-טעיטישע צבאות השמים, און נישט פון די נייע מאַדערנע צבאות האָרץ, נישט פון צבא בכלל, די מצוות-עשה אַדער ברכה פון „על חרבך תחיה“ איז נישט יעקבן געגעבן געוואָרן, און ס'איז אים קיין מאָל נישט געקומען אין זינען צו בויען זיין צוקונפט אויף „צבאות השמים“ אַדער אויף „צבאות האָרץ“.

מיר האָבן דאָ פאַר זיך אַ גרויסן היסטאָרישן פּאַקט, וואָס איז אין אַ געוויסן זינען אַ געזעץ, איינער פון די ערשטע געזעצן אין דער יידישער געשיכטע: אויב מ'מוז, אויב באַדינגונגען צווינגען אונדז, קען ישראל — דאָס פּאָלק ישראל — לעבן און שאַפן אין דער גאַנצער וועלט, אומעטום, און זאָל די וועלט משוגע ווערן ווי זי וויל, און זאָל זי אונדז ברענען און בראַטן — מיר קענען איר, מיר האָבן איר, איבערגעלעבט, און מיר גייען ווייטער.

איצט, בעת ס'הייבט זיך אָן אַ נייער סדר-זמנים אין פּאָלק ישראל — אין אַ פליכט צו דערמאָנען אַ דערפאַרונג וואָס איז געוואָרן בשר מבשרנו, טיפּער געזען מיינט דאָס אַזוי: פון אַלץ וואָס מיר האָבן געלערנט אין די לעצטע 3500 יאָר, און ספּעציעל אין די לעצטע 2500 יאָר, פון ערשטן חורבן אָן ביז דער שאַ-פונג פון אונדזערע גרויסע ישובים אין בבל און מצרים — איז דאָס וויכטיקסטע און קאָנסטרוקטיווסטע דאָס וואָס מיר האָבן געלערנט נישט צו אַ ק-צעפטירן באַדינגונגען פאַר אונדזער עקזיסטענץ; מיר האָבן אַנטדעקט און באַגריינדעט אין אונדז די באַדינגונגען און ס'איז זיך ייט פון אונדזער לעבן. מיר האָבן געלערנט נישט צו דערלויבן דער געשיכטע אונדז צו שרייבן תנאים, וואָרן מיר האָבן אַנטדעקט דעם סוד פון ישראל ללא-תנאים, אַדער ווי איך האָב אין די מילחמה-יאָרן, זיצנדיק אין לאַנדאָנער בליק, געזאָגט, אויף זייער לשון: Unconditional Survival, Israel Unconditional. ווילן נישט מאַכן קיין איינציקן פּאַקטאַר, פּאָליטיש-ערדישן אַדער גייסטיק-הימלישן, אַ תנאי פאַר אונדזער עקזיסטענץ, ווער ס'קען יידישע טראַ-דיציע, יידיש דענקען בכלל — ווייס אַז די אמונה אין משיח אַדער משיח אַלס אַזעלכער, — איז נישט געווען קיין תנאי פאַרן קיום ישראל, אַדער עק-

זיסטענץ פון יידן און יידישקייט — נישט ביים מיטלאַלטערלעכן שפּאַנישן אַד-
לער ר' משה בן מיימון און נישט ביים מאַדערנעם פירער פון אונדזער נייער אַר-
טאָדאָקסיע דער חתם-סופר פון פרעסבורג — און נישט נאָר ביי די ביידע אַליין.
ס'וואָלט געווען אַ שאַד, אַ גרויסער היסטאָרישער פאַרלוסט, אויב דער דאָ-
זיקער מוסר-השכל וואָלט פאַרלוירן געגאַנגען, אַדער שטאַרק פאַרבלאַסט געוואָרן
דורך דאָס שאַפן פון מדינת-ישראל אין אַ טייל פון ארץ-ישראל — די מדינת-
ישראל, וואָס מיר אַלע ווילן און מוזן באַפעסטיקן און אויסברייטן, וואָס מיר
מוזן געבן די כלים און די מיטלען אַז זי זאָל ווערן דאָס וואָס מיר אַלע האַפן
און ווינטשן. גראַד דאָ היינט איז געוויס נישט נויטיק איבערצוזחורן אַזאַ זעלבסט-
פאַרשטענדלעכן אמת. די גאַנצע וועלט זאָגט הלל פאַר ארץ-ישראל, און מיר
אָודאי און אָודאי — אָבער היינט זיינען מיר געקומען אַ ביסל אַ טראַכט טאָן
וועגן אַן ערנסטן פראַבלעם וועגן, וועלכן עס ווערט אומעטום אַזוי פיל גערעדט
און געשריבן — אַז איך ווונדער זיך אייגנטלעך אויף די דריי יידן וואָס האַבן
דאָ נאָך דעם רצון און דעם כוח זיך דורכצושמועסן בציובר וועגן דער דאָזיקער
סוגיא. היינט ווילן מיר נישט יוצא זיין מיט סתם הלל-זאָגן.

אַלואַ, דער גרויסער מוסר-השכל פון ישראל אָן אַ תנאי — קיין תנאי נישט
פון וועלכער ס'איז קאָטעגאָריע, נישט מבית און נישט מחוץ — איז לפי ענינות
דעתי, דער ערשטער און וויכטיקער יסוד פאַר דער באַטראַכטונג פון פראַבלעם
פון היינטיקן סימפּאָזיום, אַדער מערבדיקן ראשי-השנה-מוסף.

פאַר אַ סך מענטשן איז עס זייער שווער זיך צו פאַרטיפן אין „זיכרונות“
— בעת „מלכיות“ ווערט אַזוי טריומפירנדיק-לעבעדיק, ס'איז זיי שווער צו
טראַכטן וועגן יידישער עקזיסטענץ אומעטום — וועגן „יידן אין אַנדערע לענ-
דער“ — אין אַ צייט, ווען מ'הערט פון אַלע זייטן שופרות: תקיעה, תרועה, און
— ברוך השם — כמעט אָן שברים, בעת ס'דונערט כמעט טאָג און נאַכט שופרו
של משיח. ס'איז אָודאי פאַר אונדז אַלעמען נישט אַזוי לייכט צו שטיין מיט
איין פוס אין משיח צייטן — און מיט דער אַנדערער אין אַ וועלט אָן משיח.
שיינע, גרויסע טעג די איצטיקע ימות המשיח פון תש"ח-תש"ט, — און האַרבע
טעג, זייער האַרבע, ס'דאַכט זיך: משיח איז געקומען, אַט איז ער — און ער
איז נישט אַ, נאָך נישט אַ, ווער ס'פילט נישט די גאַנצע שווערע-
ניש, דעם גאַנצן חומר-הדין, פון אַט דעם דאָזיקן היסטאָרישן בין-השמות: ימות
המשיח און משיח איז נישטאָ — פילט נישט דעם דופק פון אונדזער צייט...

ס'איז אַ מערקווירדיקער בין-השמות — אַזוי פיל ליכט האַבן מיר שוין
לאַנג נישט געהאַט ביי יידן. מיר מאַכן יעדן טאָג אַ נייעם שהחינו, בשם ובמל-
כות, מיר ציילן כמעט יעדן טאָג אַ נייעם נס צום על הנסים, אַ נייע גבורה צו
די על הגבורות — אין אונדזער נייעם חנוכה-לעמפל ברענען שוין באַלד מער
ליכטלעך ווי אין אַלטן לעמפל. יא, אַזוי פיל ליכט האַבן אונדזער פאַרוויינטע
אויגן שוין לאַנג נישט געזען — און די אַלטע פינצטערניש איז נאָך נישט גאַנץ
פאַרטריבן. מיר זיינען איינגעטוליעט אין די שאַטנס פון לעצטן גרויסן חורבן.
אַ סך פון אונדז זעען טאָג און נאַכט פאַר זיך בילדער וועלכע דאַנטע האָט נישט
געזען אין זיין גיהנום: גאַנצ-צומערן פול מיט מענער און פרויען און קינדער, נאָ-
קעט, צום דערשטיקט ווערן, און זיי ווערן דערשטיקט — און ווען מע זעט דאָס,
וואָס קען מען נאָך זען? אָבער נישט דאָס אַליין, דאָס האַרץ פון אונדזער פאַלק
איז אַ ביסל אָפּגעפרישט געוואָרן מיט פרייד און פרייהייטס-געפילן — און

ס'איז נאך אלץ צעבראכן, אויך פול מיט אפאטיע. די וועלט בכלל איז פול מיט נבוכי'הומן, און ס'וואלט געווען זייער אומנאטירלעך ווען די וועלט-מבוכה וואלט גלאט אריבערגעשפרונגען איבער דאס פאלק ישראל.

פון גרויסן חלום פון די דורות איז א טייל פארווירקלעכט געווארן — און אונדזערע פראבלעמען זיינען נאך נישט געלייזט. אוודאי נישט אזוי האבן אונדז דזערע אבות געפילט און געטראכט וועגן משיון. אז ער וועט קומען — דער משיח בן דוד — האבן זיי געוויסט, וועט קומען כהרף-עין א סוף צו אלע פראבלעמען. „און א סוף זאל דאס נעמען“ — ווי ר' לוי יצחק בארדיטשעווער פלעגט זאגן. ס'איז אנדערש אין אונדזערע טעג. מן הסתם וועלן מיר נאך א לענגערע צייט לעבן אין דעם היסטארישן ביך-השמשות — און א דריטע וועלט-מילחמה, לא אפנת פה לשטן, זיין מויל איז אפן — קען נאך פארשלעפן דעם ביך-השמשות א סך לענגער ווי מיר טראכטן איצט. ס'איז א נייער פרימארגן און ביך-השמשות צוזאמען. דעריבער דארף מען נאך מער זיך באמינען מבדיל צו זיין בין אור לחושך אין דער איצטיקער שעה, און זען ב י י ד ע: דעם אור און דעם חושך, דעם פרימארגן און דעם ביך-השמשות.

3.

איך בין שטענדיק געווען קעגן האלבע דיבורים אין אידעאלאגישע ענינים, און בין דאס איצט אויך, נאך אפשר אין א גרעסערער מאס. מיר מוזן קוקן דעם אמת אין די אויגן — אן מורא. אויב איר און איך זאלן נישט מער קענען טראכטן אפנהארציק און ריידן אפנהארציק, נישט אחד בפה ואחד בלב, וואס טויגן אונדז אונדזערע אלע ניצחונות? ס'איז א גרויסע סכנה, אז מ'וועט איצט פארקלענערן אדער פארטושן די ערנסטיקייט פון אונדזערע צענטראלע פראבלעמען, למשל, אויב מ'וועט באטראכטן די צוקונפטיקע באציונגען צווישן מדינת-ישראל און תפוצות-ישראל אלס א ריין פארמאלע פראגע — בעת דאס דאזיקע פראבלעם גייט פיל טיפער, ער שניידט דורך די הארץ פון יעדן יידן — און זי זאל טאקע דורכשניידן. א טעות האבן יענע עסקנים און פארטייען — כדי צו געבן דא א י י ן אילוסטראציע — וואס גלויבן אז דורך געוויסע טעכנישע ארגאניזאציען זאלען ענדערונגען קען מען לייזן אזעלכע פראבלעמען ווי „double loyalty“, דאס רוב וואס איך האב געהערט און געלייענט ווי געוויסע אמעריקאנער יידישע קרייזן האפן צו לייזן דאס דאזיקע פראבלעם — מאכט אויף מיר זייער א נאווון איינדרוק. און דערוואקסענע מענטשן, פאליטישע באוועגונגען טארן נישט זיין נאווו. אויב זיי האלטן די פראגע פאר א זייער ערנסטע, מוזן זיי פארשטיין, אז קאמפלאזש איז נויטווענדיק אלס א פאראיבערגייענדיקער זעלבסטשוץ אין מילחמה-טעג, אבער ס'איז נישט פאסיק און איז ווערטלאז אין שלום-צייטן. דורך דאפלטע בוכהאלטעריע, אדער דורך איבערשרייבן די קראם אויפן ווייבס נאמען — קען מען אזעלכע ערנסטע טיפע פראגן נישט לייזן. פילאנטראפיע, „טשאריטי“, ווי אן ערזאץ פאר פאליטיק — איז אינערלעך נישט געזונט און אויסער-פאליטיש נישט נוצלעך. אויב אזעלכע לייזונגען ווערן געמאכט כדי צו בארויך די אימות-העולם — איז דאס זייער א צווייפלהאפטע מעדיצין. די אר-מות-העולם ווייסן אז „טשאריטי“ קאמפאניעס זיינען אויך פאליטישע קאמפא-ניעס; ווייל דאס פאליטישע איז ביי היינטיקע צייטן בבחינת „לית אתר דפנוי

מינה". (קײן שטיקל אָרט אין נישט פריי פון אים), מ'זאָל זיך נישט מאַכן דאָ צופיל אילוזיעס.

די אַסימילאַציע, אונדזער דם־שונא — נישט נאָר די אַפּיציעלע, נאָר אויך אונדזערע אײַנערלעכע אַסימילאַציע, אין אונדזערע אײַגענע רײען, און זי איז פאַר אונדז אַ סך געפערלעכער, פון אַ שטן מיט באַרד און פּיאָט קען זיך דער פּרומסטער ייד נישט ראַטעווען, און ווען דער יצר־הרע טוט זיך אָן אין טלית, און תּפּילין איז ער מכשיל די גרעסטע צדקנית — אונדזער אַסימילאַציע הויבט אָן מורא צו האָבן פאַר שתי רשויות, זי האָט אָבער אַ גרויסן טעות אין איר לייזונג — און זי זעט דער עיקר נישט.

פון אַן אַלגעמײן ייִדישן שטאַנדפּונקט — איז וויכטיקער פון דער באַציונג צווישן ייד און נישט־ייד, די באַציונג די באַציונג צווישן ייד און ייִד, צווישן „ישראל“ (די מדינת־ישראל) און ישראל (דאָס פּאַלק ישראל). אויב די באַציונג פון אַ ייִדישן יחיד אָדער גרופּע צו אַ לאַנד אין וועלכער זיי ווױנען, איז אַ באַציונג פון לאַיאַליטעט — איז אַזאַ באַציונג גאַרנישט בנימצא צווישן ייִדישע קיבוצים, צווישן מדינת־ישראל און תּפּוצות־ישראל.

אָבער פון אונדזער שטאַנדפּונקט איז די גאַנצע שאלה פון דאָפּל־טער לאַיאַליטעט טערמינאָלאָגיש, לכל הפּחות, זייער אומגענוי. לאַיאַליטעט איז אַ באַציונג צווישן אַ און ב, צוויי פּאַרשידענע סוביעקטן — אָבער ס'איז גאַר נישט אַזאַ באַציונג אין דעם שטח פון אײן און דעם זעלבן סוביעקט. צווישן ייד און ייד קען גאַרנישט זײן לאַיאַליטעט — דאָס איז זייער אַ טעכנישער, לע־גאַלער, אויסערלעכער באַגריף. אַ ייד צו אַ ייד איז נישט סתּם לאַיאַל, ער איז אַ יידעניש — אידענטיש אין טיפּסטן זינען־פּון וואָרט. „כל ישראל ערבים זה לזה“ איז געווען — און וועט שטענדיק בלייבן ביי אונדז — אַ גרונט־געזעץ, וואָס איז אײַנגעקריצט אין אונדזער גוף און נשמה מיט בלוט פון די דורות און מיט דעם פּייער פון אַלע גיהנוםס וועלכע מיר זײנען דורכגעגאַנגען. „ערבים זה לזה“ האָבן איך קײן מאָל נישט איבערגעזעצט, אָדער פּאַרטייטשט; לאַיאַל, אַט די דאָזיקע ערבות פון די דורות, די סאַלידאַרישע אידענטיטעט, וואָס איז באַזירט אויף אַ פּיל־טויזנט־יאַריקער דערפּאַרונג פון אַן אײַנהייטלעך ייִדיש פּאַלק אויפן גאַנצן כּדור האַרץ — מוז אויך בלייבן לעבעדיק אין אונדזער דור.

4.

מיט אַ יאָר 20 צוריק האָבן איך אָנגעהויבן צו רײדן וועגן „שׁוֹת פּוֹת“ צווישן ארץ־ישראל און תּפּוצות־ישראל. אַנשטאַט דער הערשנדיקער אַחד־הער־מיסטישער קאַנצעפּציע פון אַ צענטער און היקף, אַ קרייז מיט אַ צענטראַלן באַשטראַלונגס־פּונקט — האָבן איך פּאַרוכט צו אַנטוויקלען אַ קאַנצעפּציע פון פּאַלק ישראל אַלס גאַנצעס, בבחינת אַ עֵלֶּי־פֶּסַע־מִי־טִּי־צוֹוִי־בֵּרֶע־נֵי־פּוֹנֶקֶטֶן: ארץ־ישראל און תּפּוצות־ישראל. שפּעטער האָבן איך מיך באַמיט צו פּאַרטיפּן די דאָזיקע שיטה אונטער דעם סימבאָלישן טיטל „ישראל אחד“; ארץ־ישראל און תּפּוצות־ישראל — צוויי וואָס זײנען אײַנס.

ס'איז דעמאָלט שווער געווען, אוממעגלעך געווען פאַר אַלע מײנע פּריינד אין העברעיִשן און ציוניסטישן לאַגער צו אַקצעפּטירן דעם רעיון פון „שׁוֹת פּוֹת“ און פון „ישראל אחד“. און איצט, איז עס אפשר נאָך שווערער. שׁוֹת פּוֹת? בעת

איין "שותף" האָט געהאַט איינעם פון זיינע גרעסטע חורבנות אין זיין געשיכ-
טע, און דער אַנדערער "שותף" איז דורך אַ נס — און מיר דאַנקען דער השגחה
פאַר דעם דאָזיקן גרויסן נס — ניצול געוואָרן פון חורבן וועלכער האָט פאַר-
פלייצט גאַנץ אייראָפּע, און האָט זוכה געווען צו נאָך ווייטערדיקע ניסים און
האָט געשאַפּן אַ מדינה — און מיר זאָגן ווייטער על הנסים, און מיר דאַנקען
דער געשיכטע וואָס האָט מעגלעך געמאַכט אַז ס'זאָל זיין אין ארץ-ישראל אַ לע-
בעדיקער און שעפּערישער, ווען אויך אַ קליינער ישוב, וואָס זאָל זיין בכוח צו
האַבן אַזאַ נס, וואָרן צו יעדן נס דאַרף מען האָבן אַ שטיקעלע טבע, ממשותדיקן
הינטערגרונט — איצט, קען מען נאָך איצט ריידן וועגן "שותפות"! ישראל אחד
— אויב פאַר די לעצטע 20 יאָר איז דאָס אַזוי שווער געווען צו אַקצעפטירן, איז
דאָס נישט צען מאָל, הונדערט מאָל שווערער היינט? אחד — מאַכט אַ מין חציו
עבד און חציו בן חורין אַ איינהייט? איז דאָ אַ אחד צווישן דעם נאַרמאַלן און
אומנאַרמאַלן, דעם אויסגעלייטונ און נישט אויסגעלייטונ, צווישן אַ מאַדערנער
מדינה און צעזייטפאַרשפּרייטע, אַפהענגיקע קיבוצים, אַפהענגיק, עקאָנאָמיש,
פּאָליטיש, שפּראַכלעך? מע טאָר זיך דאָס נישט צו לייכט מאַכן. ס'איז אַ שווער,
זייער אַ שווערער ענין, וווּ נעמט מען דאָס דעם כוח, דעם מוט — אַדער די חוצפה,
וועלן אַ סך זאָגן — צו ריידן איצט וועגן ישראל אחד? יא, מכוח חוצפה —
האַבן טאַקע אונדזערע חכמים געזאָגט: בעקבות משיחא חוצפה יסגא — און אַזאַ
חוצפה דאַרפן מיר טאַקע האָבן, וואָס מער, אַלץ בעסער.

יא, אויב ס'וואָלט זיך געהאַנדלט וועגן סתם אַ טעכניש-אַרגאַניזאַציאָנעלע,
קאָמערציעלע שותפות וואָלטן די סקעפטיקער און כופרים געהאַט רעכט — אָבער
דאָס איז דאָך אַן אינערלעכע, אַרגאַנישע פאַרבונדנעייט צווישן צוויי טיילן וואָס
צו ז א מ ע ן, און נ אָ ר צוזאַמען מאַכן זיי אויס אַן איינהייט. דאָס איז אַ
פאַרבונדנעייט פון אונדזער סאַמע אָנהייב אַן — אַ ברידערלעכקייט אין די
טיפסטע שריים, אין גורל — לעבעדיק-דינאַמיש אין באַוווּסטזיין פון יעדן יחיד,
באַשטעטיקט און באַפעסטיקט פון טויזנטער יאָרן פון היסטאָרישער דערפאַרונג.
איצטער מער ווי פריער מוזן מיר באַטאַנען בכל לבנו אַז — טאַקע ישראל אחד.
אויב די געשיכטע האָט גוזר געווען אַז ארץ-ישראל זאָל מקבל זיין אין יאָר
תש"ח דעם גזר-דיין פון צעטיילונג — (און אַז ס'וואָלט דאָ נישט געווען אַן אַפּי-
ציעלער פאַרטרעטער פון מדינת-ישראל, וואָלט איך מיר דערלויבט צו זאָגן אַז
איך גלויב נישט אַז די דאָזיקע צעטיילונג וועט בלייבן גענוי אַזוי עד סוף כל
הדורות, נאָר וועגן דעם איז זיכער נישט כדאי צו ריידן איצט) — איז בנוגע
דעם פ אַ ל ק ישראל טאָרן מיר קיין מאָל קיין צ ע ט י ל ו נ ג נ י ש ט
ד ע ר ר אַ ז ן . צעטיילונג וואָלט דאָ געווען אַן אומגעהייערע פּאָליטישע און
גייסטיקע קאַטאַסטראָפּע.

דער "אחד" צווישן ייד און ייד איז אַזוי עלעמענטאַר, אין די מעמקים פון
דער יידישער נשמה און ווירקלעכקייט, אַז אַ סך זעען אים גאַרנישט. אָבער דערי-
בער איז ער גוט געזיכערט, גאַראַנטירט פון פּאָליסיפיקאַציעס און כל מיני מלאכי
חבלה פון דער געשיכטע. ס'איז אַן אחד אין לעבן און אין ווירקן. איז דעם
א ו מ א ו י פ ה ע ר ל ע כ ן פ ר אַ צ ע ס פון שאַפן, זיינע אַלע יידישע קי-
בוצים איינס. גוט צי שלעכט — פריי צי אומפריי, פולקום צי אומפולקום
— מדינת-ישראל און תפוצות-ישראל שטייען אין ז ע ל ב ן פ ר אַ צ ע ס
פון יידישן שאַפן. יעדער יידישער קיבוץ מיינט — וועט מיינען, און ז אַ ל

מיינען — אז ער אליין שאַפט אַלץ וואָס ישראל דאַרף און קען שאַפן — און דאָס שאַדט נישט. די היסטאָריע איז שפעטער, לאַחר מעשה, מצרף אַלע טייל-פּראָצעסן און גיסט זיי צוזאַמען אין איין פּראָצעס; אין דעם פּראָצעס טרעפן זיך ארץ־ישראל און תּפוצות־ישראל פּערמאַנענט, און אַ הפסקה אַפילו כּהרף־עין, דאָ זיינען זיי „בשר אחד“, אומצעשיידבאַר. דעריבער, ווער עס גע-גירט אַדער איז מזלול איין טייל פון ייִדישן פּאָלק — שוואַכט אָפּ און פאַר-שוועכט ממילא דעם אַנדערן.

אַבער, „שנים שהם אחד“ — דאַרף נישט פאַרשטאַנען ווערן אַלס אַן אַייִניקייט פּער פּאַרפליכטונג. ביידע טיילן מוזן זיך קעגנזייטיק אַנערקענען. תּפוצות־ישראל מוזן בויען מדינת־ישראל מיט זייער גאַנצן כּוח, און נאָך מער ווי אין די לעצטע זיבעציק יאָר — און מדינת־ישראל מוז אַנערקענען די תּפוצות־ישראל ווי אַ גלייכע ווערטיקן, גלייך־פאַראַנטוואָרטלעכן מיטבויער און מיטשאַפּער פון ייִדיש לעבן בכלל. איך האָב שטענדיק באַטאָנט: איך פאַרלאַנג נישט קיין גלייכווערטיקייט פון ארץ־ישראל ווי אַ לאַנד און אַנדערע לענדער וווּ יידן לעבן. ארץ־ישראל אַז און פאַר זיך האָט אַן אויסערגעוויינלעכן איינציקאַרטיקן פּלאַץ אין דער ייִדישער נשמה און אין דער ייִדישער געשיכטע און ווירקלעכקייט וואָס קיין אַנדער שטיקל ערד האָט עס ביז איצט נישט געהאַט און וועט נישט האָבן, אויף וויפּל מיר קענען נביאות זאָגן. איך פאַרלאַנג אַבער די אַנערקענונג פון פולער מאַראַלישער און פּראַקטישער גלייכבאַרעכטיקונג און גלייכע ווערטיקייט צווישן דעם ייִדנטום אין ארץ־ישראל, און דעם ייִדנטום אין חוץ לאַרץ. אין די תּפוצות, אַדער אין גלות — דער נאָמען איז דאָ נישט וויכטיק. יעדער ייִדישער קיבוץ, צי קליין צי גרויס, כל־זמן ער לעבט — מוז ווערן אַנערקענט ווי אַ גלייכבאַרעכטיקער שותף פון פּאָלק ישראל, וואָס איז די סומע פון אַלע ייִדישע קיבוצים.

אודאי, ווילן מיר אַלע אַז מדינת־ישראל זאָל זיין אַן אַבסאָלוט סוּווע-רענע מדינה. כל־זמן דער באַגריף מדינה און סוּווערעניטעט זיינען אידענטיש, ווילן מיר אַז מדינת־ישראל זאָל נישט האָבן קיין כּזית ווייניקער סוּווערעניטעט פון אַלע אַנדערע מדינות. ביז דער אמתער משיח וועט קומען און די וועלט וועט פריי ווערן פון דער עקסקלוזיווע־עגאָטישער סוּווערעניטעט פון די מדינות, קליין און גרויס, וואָס פירט צו בלוטיקע מילחמות און חורבנות. כל־זמן דאָס איז נישט געשען, זאָל מדינת־ישראל זיין אַבסאָלוט סוּווערען — יא, כלפי חוץ, בנוגע אַלע אַנדערע מדינות.

אַבער, כלפי פנים, אין באַציונג צו אַלע אַנדערע ייִדישע קיבוץ-צים, דאַרף און זאָל מדינת־ישראל נישט זיין סוּווערען, דאָ אין דער ספּע-רע פון דער ייִדישער ווירקלעכקייט, איז זייטל פון אַ גרויסן אַרגאַניזם, זייער אַ צענטראַלער טייל, און הלוואי זאָל זי זיין און בלייבן דער צענטראַלסטער — אַבער אַלץ אַ טייל. דאָס ייִדישע פּאָלק און מדינת־ישראל און תּפוצות־ישראל צוזאַמען שאַפן דעם באַגריף און די ווירקלעכקייט וואָס הייסט „פּאָלק ישראל“. כלפי פנים, צווישן ייד און ייד — וואָס מער אידענטיטעט, אַבסאָלוטע סאָלידאַריטעט, — און וואָס ווייניקער סוּווערעניטעט און אַיזאָלאַ-ציאָניזם.

אין די לעצטע חדשים באַמערק איך אַז געוויסע ייִדישע קרייזן וואָס האָבן

פאר 20 יאר באטראכט אזא באגריף ווי „שותפות“ ווי א געוואלדיקע אפיקורסות — רעדן איצט וועגן שותפות צווישן מדינת-ישראל און אמעריקע, למשל. זיי דארפן אבער וויסן אז „שותפות“ און „ישראל אחד“ איז נישט סתם קיין מליצה — שותפות פארלאנגט: 1) די קאנצעפציע פון די תפוצות ישראל ווי לער בעדיקע, שעפערישע, זעלבשטענדיקע, גלייכבארעכטיקטע, גלייכווערטיקע, זעלבסט-פארראנטווארטלעכע קיבוצים; 2) אז כל'ומן די דאזיקע קיבוצים לעבן און שאפן, איז מדינת-ישראל נישט ישראל, נישט גאנץ ישראל, נאר א טייל פון ישראל. ווי געזאגט: דאס פאלק ישראל איז מדינת-ישראל פלוס תפוצות ישראל. ס'איז ווינטשנסווערט אז מ'זאל דעם דאזיקן פרינציפ נישט פארטושן — זייער וויכטיק. סיי פאר מדינת-ישראל, סיי פאר תפוצות ישראל.

.5

דעריבער דוכט מיר אז אויסער דער קאנסטיטוציע פון מדינת-ישראל, אויף וועלכע מיר האבן אלע געמאכט א גרויסן שהחיינו — אויסער דער „חוקה“ וואס דינט הויפטזאכלעך די צוועקן פון מדינת-ישראל און איר יוריסטישע שטע-לונג אין דער וועלט — דארפן מיר האבן נאך א חוקה, א קאנסטיטוציע צווישן „ישראל“ און ישראל. זי דארף נישט האבן קיין סך פונקטן, סעיפים גדולים וקטנים ווי אונדזער שולחן-ערוך. זי קאן זיין זייער קורץ; איך וואלט זי רעדן צירט אויף צוויי ווערטער: ישראל אחד. און א אחד — מיט זייער א שטארק פראגנוסירטן ד' צום סוף — ווי אונדזערע אבות האבן באטאגט און ווי מיר באטאגען נאך דעם ד' פון דעם טראדיציאנעלן „אחד“ פון שמע ישראל. די אלטע יידישע רעליגיעזע קאנסטיטוציע האט זיך אנגעהויבן מיט דעם גרונדזאץ: „כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא“ — דאס איז אויך געווען אונ-דזער אלטע רעליגיעזע דעמאקראטיע. אונדזער היינטיקע אינערלעכע קאנסטי-טוציע וועט זיך אנהייבן, און אפשר אויך זיך ענדיקן מיט די צוויי פשוטע און טיפע ווערטער: ישראל אחד. די קאנסטיטוציע צווישן ייד און ייד, צווישן „ישראל“ (די מדינה) און ישראל (דאס פאלק); נייטיקט זיך נישט אין קאמיסיעס פון יודעי דת ודין, יוריסטן מומחים — ווייל זי איז איינגעקריצט מיט בלוט און פייער אין אונדזער נשמה.

און אפשר זאל זי טאקע בלייבן אן אומגעשריבענע קאנסטיטוציע. אזא חוקה שבעל-פה, א קאנסטיטוציע שבלב, איז א סך לעבעדיקער און אייביקער ווי טעכנישע, געשריבענע פאראגראפן. זי זאל אבער נישט איינשלאפן אין אונ-דזערע הערצער. זי זאל אויך ווערן דער יסוד פון יידיש דענקען, פילן און טאן. פון יידישער דערציונג אין מדינת-ישראל און אין תפוצות ישראל. דער נייער דור אין מדינת-ישראל, אשר לא ידע את יוסף, ער האט אבער געגעבן די עלפטע מכה די מאדערנע יושים פון יוסף'ס מצרים — זאל אזוי דערצויגן ווערן אז ער זאל זיך באטראכטן ווי פלייש פון פלייש פון יידישן פאלק. מ'זאל דא נישט יוצא זיין מיט אלגעמיינע לאזונגען אדער מליצות ווי „פנינו אל הגולה“, „אם נשכח גולה“ אאז'וו. ס'איז נייטיק א ראדיקאלע ווענדונג אין אונדזער דערציונג-פילאסאפיע און פאליטיק, איך וויל דא דעם דאזיקן שטארק אנגעווייטיקטן פונקט נישט בארירן — אבער איך מוז זאגן אז ס'איז דרינגנדיק

וויכטיק אז אַ סך פון די אַקסיאָמען אָדער דאָגמעס אין אונדזער דערצײונג אין מדינת־ישׂראל און אין תפוצות ישׂראל זאָלן פונדאָמענטאַל רעווידירט — און אָפגעוואָרפן ווערן. קורץ און גוט: דער יונגער דור פון מדינת־ישׂראל מעג הייסן ביי די גוים Israeli — אַז משיח וועט קומען, וועלן זיי זיכער האָבן אַ שע־נערן נאָמען ווי Israeli אָיפן משקל פון Iraki. י ש ר א ל י מ , למשל, וואָלט דאָך שוין געווען גראַמאַטיש ריכטיקער און אַ ביסל עסטעטישער — מילא, זיי מעגן הייסן ביי די גוים „איזראַעלי“ — ביי אונדז אָבער זאָלן זיי הייסן און זיין יי ד ו ן . „ער זאָל זיין אַ ייִד, אָן ערלעכער ייִד, אַ גוטער ייִד — האָבן זיך ביי אונדז טאַטעס און מאַמעס שטענדיק געבענטשט. זאָל מען זיך טאַקע אזוי בענטשן אויך אין מדינת־ישׂראל: ער זאָל זיין אַ ייִד.

די תפוצות ישׂראל זאָלן אין דער מדינת־ישׂראל נישט באַטראַכט ווערן אויס־שליסלעך אַלס רעזערוו פון געלט און מענטשן פון Know how — אָדער Know how not. אַלס אַ ליקווידירונג־מאַסע פון אַ באַנקראַטירטער פירמע, אָדער אַ זכר־לחורבן־קיבוץ — נאָר ווי לעבעדיקע און שאַפנדיקע קיבוצים. דער יונגער דור אין מדינת־ישׂראל זאָל לערנען נישט נאָר דעם סוד פון מאין באת, נאָר אויך די וו י ר ק ל ע כ י י ט פון זיין מיטבויער און מיטשאַפער אין די תפוצות ישׂראל.

איך דערלויב מיר דאָ דעריבער אויסצודריקן אַ ווונטש און אַ האַפענונג, אַז די פ ר ע אַ מ ב ל („אַקדמה“) פון דער חוקת מדינת־ישׂראל זאָל טאַקע דאָס ברענגען צו אַ לעבעדיקן און פייערלעכן אויסדרוק, ווען זי וועט קריגן איר דעפיניטיווע פאַרם.

דער ערשטער פונקט פון דער פּרעאַמבל דריקט אזוי אַ שבח דעם בורא־עולם וואָס האָט צוריקגעבראַכט זיינע שעפעלעך קיין ארץ־ישׂראל*; דער דריטער פונקט פייערט די חלוצים** — אַוודאי, זיי האָבן דאָס זייער־זייער פאַרדינט. צווישן דעם רבשׁ־פונקט און דעם ישׁוב־פונקט ווערט דערמאַנט, אין צווייטן פונקט, דער ייִדישער עבר בכלל: „ובזכרנו ברית ראשונים של דורות בישראל אשר הקריבו קרבנות לאין ספור למען לא תכבה גחלת יעקב ולא תסוף שארית נחלתו.

געמיינט זיינען דאָ מן־הסתם די לעצטע 2000 יאָר פון ייִדישער געשיכטע. דער גלות אָדער די תפוצות ווערן דאָ — אויף ווי ווייט איך פאַרשטיי דעם פונקט — נישט דערמאַנט בפירוש — נאָר מן־הסתם רעדט זיך וועגן זיי. איך דערלויב מיר צו האַפן אַז די „כנסת־ישׂראל“ — אונדזער פאַרלאַמענט — וועט ענדערן דעם דאָזיקן צווייטן פונקט, און וועט אים פאַרמולירן אַ סך אינ־האַלטרייכער און פייערלעכער, וועט דערמאַנען נישט נאָר סתם „ברית ראשונים“ און נישט נאָר „קרבנות“ — און אויב יאָ קרבנות האָבן אַוודאי גראָד די זעקס מיליאָן קרבנות פון דעם לעצטן חורבן יאָ געדאַרפט דערמאַנט ווערן, אָבער נישט דאָס בין איך אויסן — איך האָף אַז די כנסת וועט צולייגן כאַטש אַ צוויי דריי שורות וועגן די גרויסע, געוואָלדיק גרויסע פ א ז י ט י ו ו ע לייסטונגען פון

* „בתתנו שבה והודיה לאל בורא עולם שהוציאנו מעבדות לחירות והביא אותנו אל הארץ אשר נשבע לאבותינו“.

** „ובהעלותנו על לב את זכר נאמני האומה אשר עברו חלוצים לפני אחיהם לשמור את משמרת הישוב בארץ, ובפקדנו את מאמציהם הנעלים למען תחית הלאום“.

גלות-ייִדנטום פון תלמוד בבלי און דורך רמב"ם און הלוי, ביז צום בעל שם טוב, ווילנער גאון, מענדעלע, ביאליק, פרץ אצוו. און נישט נאָר אויפן גייסטיקן אָדער ליטעראַרישן געביט אַליין, אַוודאי, איך ווייס, אַ קאָנסטיטוציע איז זייער אַ פּאָליטישע און פּראַקטישע זאַך — און אַ פּרעאַמבל צו אַ קאָנסטיטוציע איז נישט קיין סתם עסיי אָדער לייטאַרטיקל, — אַוודאי, נאָר אויב ס'איז יאָ דאָ אַ פּרעאַמבל, און די "ברית ראשונים" איז יאָ דערמאָנט, טאָ זאָל דאָס טאַקע זיין אַ פּולשטענדיקער און ממשותדיקער "זוכרת את הברית"... טאַקע למען דעת — זאָל די וועלט, קינד און קייט בישראל וויסן אז ייִדישע געשיכטע הייבט זיך נ. י. ש. ט. אָן אין 1948... מיר קומען איצט קיין מדינת-ישראל נישט ווי יהושע בן נון איז געקומען קיין כנען, איך מעג אפשר משער זיין, אז ווען יהושע בן נון אָדער עזרא ונחמיה וואָלטן געקומען קיין ארץ-ישראל מיט אַזאַ באַגאַזש, אַ טראַ-דיציע פון 2.000 יאָר ייִדיש שאַפן און לעבן כמעט אויפן גאַנצן כּוּדוּ האַרץ — און זיי וואָלטן געשריבן אַ קאָנסטיטוציע מיט אַ פּרעאַמבל — וואָלטן זיי אפשר געווען אַ ביסל ברייטהאַרציקער אין דער אַנערקענונג פון די פאַרגאַנגענע 2.500 יאָר. געוויס, דאָס איז נאָר אַ השערה. ווייסן ווייס איך נישט וואָס יהושע בן נון וואָלט געשריבן — אָבער איך ווייס און פיל וואָס אונדזערע ברידער דאָרפן און זאָלן שרייבן היינט, אין יאָר 1949.

.6

פון דעם דאָזיקן אַספעקט דורך וועלכן איך באַטראַכט אונדזערע פּראָבלע-מען — און דאָ קאָן מען זיך נישט אָפּהאַלטן מיטן איינצלהייטן, איך מוז מיך באַגנוגענען מיט אַנצייכענען אַ פּאַר פון די ריכטליניען, אין זייער אַלגעמיינסער פּאַרעם, און דאָס בדרך רמז, והמבין יבין — מוז איך גרונדזעלעך באַמערקן אז מיר דוכט זיך אז אַ סך פון וואָס עס ווערט ביי אונדז איצט גערעדט און גע-שריבן וועגן באַצווינג צווישן מדינת-ישראל און יידן פון דער וועלט דרך כלל איז געבויט אויף אַ פּאַלשן, אילוזאָרישן הינטערגרונט — און אַפט פליסט דאָס אויך פון אַ טיפן אומגלויבן אין עתיד פון גלות-ייִדנטום צי אין אַמעריקע צי אין אַנדערע תּפּוצות. מ'גלייבט אייגנטלעך נישט אז די תּפּוצות ישראל קענען לעבן און שאַפן — אָבער אויב זיי וועלן שטיין אין אַ געוויסער באַציונג צו מדינת-ישראל וועלן זיי געראַטעוועט ווערן.

מ'רעדט צופיל פון השפעה — און אויף ענגליש וואָלט איך דאָס אַנגערופן Haspoheitis דאָס איז שוין אַן אַלטער אַקסיאָם אין אונדזערע רייען, און אויך ער דאַרף אַ גרינדלעכע רעוויזיע. דער עיקר, נאָך מיין מיינונג, באַ-שטייט נישט אין דער פּראַגע צי מדינת-ישראל וועט משפיע זיין אָדער ווי זי וועט משפיע זיין — די ערשטע פּראַגע איז: וואָס וועט דאָס תּפּוצות-ייִדנ-טום טאָן, טאָן פאַר זיך — און ממילא פאַר ישראל בכלל, ד"ה אויך פאַר מדינת-ישראל. דער שווערפונקט דאַרף ליגן אויף איר אייגענער אינצייאָטיוו, פערמאַנענטער אינצייאָטיוו, אויף איר ספּאַנאַנעם טאָן און שאַפן — און נישט אויף דער "באַציונג". איידער מ'קומט צום ווי"ו החיבור — דאַרף מען האָבן אַ שם עצם, ד"ה צוויי שמות-עצם און זייערע פועלים מיט אַלע זייערע אַטריבוטן מיט וועלכע זיי ווערן פאַרבונדן.

השפעה איז נאָר נישט דאָס פּראָבלעם. דאָס ייִדישע פּאַלק דאַרף בויען מדינת

ישראל אָדער ארץ־ישראל — נישט כדי צו שאַפן אַ צענטער פאַר אימיטאַציע («מרכז החיקוי», אין אַחד־העמס לשון), אינספּיראַציע, השפּעה אַזױ.וו. מ'דאַרף בויען ארץ־ישראל — צי זי וועט יאָ צי זי וועט נישט משפּיע זיין. איך האַלט פון „ציון לשמה“ — אַזוי ווי „תורה לשמה“ — ציון איז אַ ווערט פאַר זיך אַליין. אויב דאָס וועלט־יידנטום און דאָס אַמעריקאַנער יידנטום וועלן שטיין אין אַ פּראָצעס פון אײגענעם שאַפן — וועט זי קענען לערנען פון מדינת־ישראל און קאַפּערירן מיט מדינת־ישראל; אויב נישט אָבער — וועט מדינת־ישראל גאָר נישט קענען טאָן פאַר די תּפוצות. די גאַנצע אַזױגערוּפּענע השפּעה — וועט זיין אין בעסטן פּאַל זייער אויבערפּלעכלעך, און אין תּוך אַרײן וועט דאָס העלפן די תּפוצות ווי אַ טויטן באַנקעס.

צו ערשט — עקסיסטענץ; דאָן קאַפּעראַציע. אויב מ'גלייבט נישט אין עקסיסטענץ — (און מ'גלייבט אין אַבסאָלוטן חיסול הגולה, ליקוּדאָ־ציע אָדער ערב־ליקוּדאָציע פון אַמעריקאַנער און וועלט־יידנטום) איז דאָס גאַנצע גערייד וועגן קאַפּעראַציע, באַציונג און השפּעה זינלאָז. גלייבט מען יאָ אין עקזיסטענץ — איז דאָס מײַן צו אַ פּונדאַמענטאַלער ווענדונג אין אונדזער ייִדיש־פּאַליטישער פּילאָסאָפּיע און פּראַקטישע פּאַליטיק.

מ'רעדט איצט אַ סך וועגן פאַרבינדונג „Link“, „ties“, „בלעז“ — פּאַליטי־שער „לינק“ נישט, דאָס איז דאָך Loyalty רחמנא ליצן — אָבער אַ גייסטי־קער „לינק“, אַ רעליגיעזער „לינק“, אַ קאַמעראַציעלער, עקאָנאָמישער „לינק“. מענטשן, דוכט מיר, פאַרגעסן אָבער, אַז ערשטנס: אַן אמתע פאַרבינדונג קען קיינמאַל נישט זיין איינזייטיק, אַ לעבעדיקע רעלאַציע איז שטענדיק אַ קאַרע־לאַציע, צווייטנס: אַזאַ קאַנצעפּציע פאַרפליכטעט אויך די מדינת־ישראל צו באַטראַכטן די תּפוצות ישראל ווי אַ גלייכווערטיקן, גלייכבאַרעכטיקטן, עבענ־בירטיקן סוביעקט, אַ לעבעדיקן טרעגער פון רעכט און פליכטן — און ציען פון דער גרונט־טעזע אַלע טעאָרעטישע און פּראַקטישע מסקנות.

אָבער איך אין תּוך אַרײן וואַרף אַבסאָלוט אַפּדעם עצם צוגאַנג אין די טערמינאָלאָגיע פון „Link“, „ties“, פאַרבינדונג אַזױ.וו. אין שורש, אין יסוד כל היסודות, איז גאָר נישטאַ קיין „לינק“ צווישן צוויי וואָס זיינען איינס. ניין, ס'איז דאָ אַ ייִנציק ייִדיש פּאַלק, איינס און אומצעטיילבאַר. דאָסזעלבע ייִדישע פּאַלק וואָס האָט איצט אַ מדינה אין אַ טייל פון ארץ־ישראל — דאָסזעלבע פּאַלק האָט אויך תּפוצות אין דער וועלט, נישט די מדינה האָט תּפוצות, אָדער די תּפוצות האָבן אַ מדינה. דאָס זעלבע פּאַלק האָט אַנגעטאָן בגדי־מלכות אין ארץ־ישראל, און איז אַנגעטאָן בגדי־תּפוצות אין דער וועלט. ס'איז דערזעלבע גוף. אָדער, אויב איר וועט מיר דערלויבן צו באַנוצן דאָ ברוך שפּינאַזאַס לשון, וואַלט איך געזאָגט: מלכות און מלכות־לאַזיקייט זיינען צוויי אַטריבוטן פון איין סובסטאַנץ, פון דערזעלביקער סובסטאַנץ וואָס הייסט ישראל. אַזוי ווי שפּינאַזאַס סובסטאַנץ — גאד־נאַטור — מאַניפּעסטירט זיך אין די צוויי אַטריבוטן פון דענקען און אויסברייטערונג — אַזוי אַנטפּלעקט זיך אונדזער סובסטאַנץ „ישראל“ אין אונדזערע צוויי אַטרי־בוטן. דאָס פּאַלק ישראל האָט איין ספּערע פון מלכות און טבע — און אַ צווייטע ספּערע פון מלכות־לאַזיקייט און נס — אָבער דאָס איז אַ ייִן ספּערע. דער דאָ־זיקער באַגריף מוז ווערן דער יסוד פון ייִדיש דענקען, פון דער ייִדישער פּאַליטיק דאָ און דאָרט, אין דעם תּחום פון מלכות־לאַזיקייט ווי אין דער ספּערע פון מלכות.

איך וואָרף אויך אָפּ די גאַנצע קאָנצעפּציע און טערמינאָלאָגיע פון „געבן“ און „נעמען“ צווישן מדינת־ישראל און תּפוצות ישראל. ביי יידן איז נישטאָ — און ס'זאָלן נישט זיין — קיין אַבסאָלוטע נעמענס און אַבסאָלוטע געבערס. איך וויל דאָ נישט מאַכן דעם השבון ווער ס'גייט מער, ווער ס'וועט געבן מער לעתיד לבוא. דאָס איז נישט וויכטיק, וויכטיק איז דאָס זעלבסטשטענדיקע ספּאַנע און נעמען פון יעדן פּונקט פון ייִדישער ווירקלעכקייט — אויפן אָרט, איש על מחנהו, יעדער קיבוץ אַוווּ ער איז און לעבט, צי איז גר — עדן צי אין גיהנום. מ'מוז באַפּרייען דעם תּחום צווישן מדינת־ישראל און תּפוצות ישראל פון דער גאַנצער קאָנצעפּציע פון נעמען־געבן — און אַוודאי דאַרפן די תּפוצות ישראל געבן וואָס מדינת ישראל דאַרף האָבן, וועגן דעם רעדט מען דאָ נישט — נאָר בכלל, געבן־נעמען, משפּיע זיין און מקבל־השפּעה זיין — זיינען נישט די ריכטיקע פּונדאָמענטן פאַר דעם צוזאַמענלעבן פון מדינת־ישראל און תּפוצות ישראל. יעדער קיבוץ שאַפט און באַמיט זיך צו שאַפן דאָס ייִדישע לעבן, אויף ווי ווייט ער קען און וויל, אויף ווי ווייט מ'לאָזט אים, אַזוי ווי ער וואַלט געווען אַליין פאַרנטוואַרטלעך פאַר דאָס גאַנצע לעבן און שאַפן פון ישראל — און שפּעטער וועט די געשיכטע קומען און זאָגן אַז קיין קיבוץ אַליין האָט נישט געשאַפן דאָס גאַנצע, נאָר זיי אַלע, זיי צוזאַם — מען האָבן דאָס געשאַפן.

7.

און אַזוי, בעת איך הער אונדזערע פּריינד אין פאַרשיידענע מחנות רעדן וועגן דעם וואָס מדינת־ישראל וועט טאָן פאַר די תּפוצות ישראל — און איך האָף אַז אַלע זייערע האַפּענונגען וועלן פּול מקויים ווערן — פיל איך אָפט אַז איצט, ביי היינטיקן טאָג ווען מיליאָנען יידן לעבן נאָך אין דער וועלט, און ס'זיינען דאָרט נאָך דאָ אוצרות פון ייִדישער ענערגיע, לאַטענטע ענערגיע, גייסטיקע און פּאַליטישע כּוחות, אוצרות אומבאַנוצטע, פאַרשלאָסענע, פאַלש־באַנוצטע, פּאַלש־געפירטע, געוואַלדיקע ענערגיע־קוואַלן פאַרשטאַפט דורך כל מיני שטייגער פון אינערציע, אַפּאַטיע אַזווי —

איצט פיל אַיך, אַז די גרעסטע מאַראַלישע הילף וואָס מדינת־ישראל קאָן געבן די תּפוצות ישראל, איז ווען זי, מדינת־ישראל, זאָל זיך ווענדן צו די תּפוצות מיט אַן אויפּרוף, וואָס זאָל זאָגן אומגעפער אַזוי:

אחינו בני ישראל אין די גלות־לענדער, איר עם מפורד ומפורד, די טויערן פון ארץ־ישראל זיינען אָפּן פאַר אייך, קומט און לעבט מיט אונדז, קומט וואָס מער און מער, און וואָס שנעלער. אָבער, אחינו בני ישראל, אויב איר קומט נישט, די וואָס קומען נישט, זאָלן וויסן אַז איר זייט פאַראַנטוואַרטלעך פאַר זיך איר אַליין זאָרגט פאַר זיך, טוט פאַר זיך, פאַרלאָזט זיך נישט אויף אונדז, זייט נישט יוצא מיט אונדז, לעבט און שאַפט ייִדיש, פאַרעמט אייער קולטור — אַזוי ווי אייער עקאָנאָמיק און פּאַליטיק — אין די כלים פון אייער ווירקלעכקייט; אויב איר גלייבט אין העברעיִש — מאַכט אַ העברעיִשע רעוואַלוציע אין ייִדישן לעבן און פאַרלאָזט זיך נישט אויף אונדז; אויב איר גלייבט אין ייִדיש, קעמפט פאַר אייער לשון — און מאַכט נישט קיין פּשרות מיט די פרעמדע לשונות — איר האָט צוזאַמען אַ געמיינזאַמען שונא, דער כתוב השלישי וואָס וועט אייך ביידע פאַר־

שלינגען, קעמפט צוזאַמען. אחינו בני ישראל, כל-זמן איר זייט דאַרט אַוווּ איר זייט, זייט אַבסאָלוט זעלבסטשטענדיק... אייער עתיד ליגט אין אייערע הענט. איר וועט אַזוי אויסזען ווי איר וועט פּורעמען אייער פנים, איר וועט דאָס האָבן וואָס איר אַליין וועט שאַפן — מיט אייער אייגענעם שווייס און בלוט, טרערן און שמחה. מאַכט זיך נישט קיין אילוזיעס אָז עמעצער אַנדערש קאָן לעבן פאַר אייך, שאַפן פאַר אייך — איר אַליין מוזט ביישטיין אַלע נסיונות, דורכגיין דורך יעדן כבשן האש אַליין — און אויב איר וועט בלייבן שטיין, — וועט איר שטיין נאָר אויף אייערע אייגענע פיס.

פריינט, איך וואָרט שוין לאַנג-לאַנג אויף דעם דאָזיקן בת-קול פון ארץ-ישראל — ווען וועל איך אים זוכה זיין צו הערן?

וואָרן די תפוצות ישראל דאַרפן דרינגענדיק אַ מין אַרײַט אַ-ע-מ-א-נ-צ-י-פ-אַ-צ-י-ע — אַלס קעגנגעוויכט קעגן געוויסע ריכטונגען וועלכע אַדער זאָגן אַ רבנן-קדיש נאָכן גלות-יידנטום, אַדער שלעפּערן אים איין, זאָגן אים צו אַז עס וועט שוין פאַר אים געזאָרגט ווערן, און ער דאַרף זיך נישט צופיל אַנשטרענגען, אויך ווייל ס'איז אפשר צוועקלאָז, זינלאָז אַזוי-וו. דאָס איז זייער באַקוועם פאַר געוויסע טיילן פון די תפוצות ישראל — זייער אַפּאַרטוניסטיש, מע קען ווייטער יוצא זיין מיט וואָס מדינת-ישראל טוט און וועט טאָן — און אַליין איז מען פריי, במתים חפשי, לא המתים יהלו יה, און אויך נישט ערב-מתים — און ספעציעל אַז מ'האַט אַ כתב, אַ פטור, אַ היתר פאַר אינדיפערענץ, אַ הכשר אויף אַפּאַטיע, וואָס פירט צו אַסימילאַציע און צו קץ כל ישראל.

ווען וועט יענער בת-קול געהערט ווערן?

איך וויל דאָ אויך דאָס קלאָר מאַכן אַז איך לייג דאָ אַ דגש חזק אויפן כל זמן. כל-זמן יזדן לעבן אין די תפוצות זיינען זיי אַן אינטעגרירנדיקער טייל פון פּאָלק ישראל און האָבן זייערע פליכטן און רעכטן בנוגע צו מדינת-ישראל. כל-זמן זיי זיינען דאָ, מוז מען זיי באַטראַכטן אַלס אַ גלייכווערטיקן און גלייכ-באַרעכטיקטן שותף אין ישראל בכלל. איך האָב קיינמאַל נישט גערעדט וועגן אַיי-ב-י-ק-י-ט פון גלות. איך געהער נישט צו די וואָס מאַכן דעם איינדרוק אַזוי ווי זיי וואַלטן געווען קנעפל-בִּקנעפל מיט דעם מלאַך הממונה על הנחיות. כל-זמן ס'זיינען דאָ יידישע קיבוצים אין די תפוצות — און אַ פשיטאָ כל-זמן 94 פּראָצענט יזדן זיינען אין די תפוצות, און אַפילו ווען זיי וועלן זיין נאָר 50 פּראָצענט אַדער 40 פּראָצענט — מוזן זיי טראַגן די אחריות. זיי מוזן טראַגן די אחריות! פאַר זייער לעבן און שאַפן, — און מ'טאָר זיך נישט באַציען צו זיי ווי צו אַרגאַניזמען וואָס קענען נישט לעבן און שאַפן, אָבער וועלן לעבן דורך איינשפּריצונגען.

אויך די צוקונפט פון ארץ-ישראל פאַרלאַנגט און וועט דאָס פאַרלאַנגען פאַר אַ לאַנגער צייט, אַז מ'זאָל מאַכן די תפוצות ישראל פול פאַראַנטוואָרטלעך פאַר זייער עתיד, און ס'איז נישט קיין סתם געלט און מענטשן פּראַגע. *Morituri te salutant* — אפשר, אָבער די „מאַריטוריי“ וועלן נישט טאָן דאָס וואָס מדינת ישראל האַפט פון זיי, און וואָס דאָס פּאָלק ישראל דאַרף האָבן. דער ברענפּונקט „תפוצות ישראל“ אין דער עליפּסע ישראל, הגם וואָס ער איז אין זיך גאָר נישט איינהייטלעך, כל-זמן ער איז דאָ מוז האָבן די פולסטע אַנערקענונג אין יעדער ריכטונג.

כל־זמן — און אויב דער כל־זמן וועט מער נישט דויערן ווי נאך א 50 יאָר, אָבער איך האָלט אַז מ'מעג זיכער זאָגן אַז ער וועט דויערן נאָך „אַ ביסל“ לענגער... — מוז מען האָבן אַ ייִדיש דענקען, אַ ייִדישע פּאָליטיק פּאַר די תּפּוצות ישראל וואָס איז הונדערט פּראָצענט פּאַזיטיוו. אַ קאָנסטרוקטיוו, פּריי פּון וועלכער ס'איז פּאַראַליזירנדיקע נעגאַציע.

דאָס איז נישט קיין סתם „אַבסטראַקטע ספּעקולאַציע“ — עס איז נוגע אונדזער טאַג־טעגלעכן לעבן. — מיר טאָרן נישט דערלאָזן אַז מ'זאָל פּאַרגעסן דעם מוסר־השכל פּון אַ פּאַר טויזנט יאָר ייִדישע געשיכטע, אויף וועלכן איך האָב מרמז געווען אין אָנהייב. מיר מוזן ברעכן די קייטן פּון נעגאַטיוון גיהיִלום און סקעפּטישער אָפּאַרטוניסטישער אָפּאַטיע — וועלכע די ווירקלעכקייט אַרום אונדז לייגט אַרויף אויף אונדזער גייסט. און, מיר טראָגן אַ פּאַראַנט־וואַרטלעכקייט פּאַר די דורות וואָס וועלן קומען — פּאַר די ייִדן אין דער וועלט אין די קומענדיקע יאָרהונדערטער. יא, דורות וועלן קומען, יאָרהונדערטער וועלן נאָך זיין פּאַרן פּאָלק ישראל אומעטום. דאָ איז אַ טיפּער תּהוֹם צווישן דער „ישראל אחד“־אויפּפּאַסונג און אַנדערע קאָנצעפּציעס ביי אונדז — און לאַמיר זיך נישט אָפּמאַרן, לאַמיר קוקן אין תּהוֹם אַרײַן, ווי טיף אונדזער אויג קען. וואָס טיפּער מיר וועלן קוקן אין תּהוֹם — אַלץ קלאַרער וועט אונדז ווערן די פּליכט צו קעמפּן פּאַר אַ נײַעם צוגאַנג צו אונדזערע צענטראַלע ייִדי־שע פּראָבלעמען.

טעאָדאָר הערצל — וועלנדיק טרייסטן און „אַפּיון“ די מערב־אײראָפּעיִשע אַסימילאַטאָרן — האָט געזאָגט אַז זיין „יודנשטאַט“ וועט זיין אַ ברכה פּאַר אַסימילאַציע. אַז ער וועט טאַקע העלפּן זיך צו אַסימילירן. אויב אין 1897 איז דאָס געווען שווער — איז בעת ס'וועט זיין אַ יודנשטאַט וועלן אַסימילאַטאָרן קענען אַ קלאַפּ טאָן מיט דער טיר, אַ שפּיי טאָן און זאָגן: ברוך שפּטני... — און אוועקגיין לעולמי עולמים. — און די קליינע הערצעלעך — להבדיל אַלף אלפי הַבְּדִלוֹת צווישן דעם גרויסן, אויב נישט דעם גרעסטן, ייִדישן שטאַטסמאַן, פּאָליטישן טרוימער און פּראַקטיקער פּון אונדזער מאַדערנער צייט און זיינע קליינע פּסעוודא־יורשים, די פּאַרשיידענע „טיעווס און דהי נייט“ וואָס גנבענען בייטאָג און ביינאַכט, אָט די קלייניטשקע הערצעלעך קריכן איצט אַרויס פּון זייערע לעכער און הייבן אָן זינגען הלל, ברוך המקום ברוך הוא, יא, בײַט מדינת־ישראל — און די ייִדן פּון די אַנדערע לענדער וועלן זיך מוזן אַסימילירן; העב־רעיש איז צו אַלט און פּאַרושאַווערט — און ייִדיש איז בכלל נישט קיין לשון. יא, זאָגן זיי, די ייִדן־פּראַגע ווערט איצט געלייזט ממש; מדינת ישראל פּון איין זייט — און טאַטאַלע אַסימילאַציע און שמד פּון דער אַנדערער זייט — און אַזוי וועט קומען משיח, ובא לישראל גואל.

קעגן דעם נייעם פּסעוודא־מעסיאַניזם און עכטן אַסימילאַציאָניזם — און זיי זיינען זייער אָן ערנסטע סכּנה — קומען מיר און זאָגן: נײַן, והעולם על רוחכם היה לא תהיה, בקיין שום אופן נישט! מיר ווילן נישט אַז מדינת ישראל זאָל חס־שולום פּאַרבונדן ווערן מיט אַן אָפּאַרטוניסטישן גיהיִליום אַזאַ אַסימילאַציע וועט חרוב מאַכן נישט נאָר די תּפּוצות — נאָר אויך אונטערגראָבן די מדינת ישראל! וואָרן, פּון אַלע אַרײַענטאַציעס פּון דער מדינת ישראל, אויף מיורח צי אויף מערב, אויף צפּון אָדער אויף דרום — די זיכערסטע אַרײַענטאַציע, די אמתע, די נאַטירלעכסטע, איז די אַרײַענטאַציע אויפן פּאָלק ישראל! דאָס

פֿאַלק ישראל, די תּפוצות ישראל — זיינען נאָך שטענדיק בעסער און שטאַר-
קער פֿאַר דער מדינת ישראל ווי אַלע אַנדערע צוקונפטיקע „פֿאַרבינדטע“. ווייל
מיר ווילן אַ ייִדיש פֿאַלק און מ'ע ט ו מ, אַ לעבעדיק־שאַפנדיק פֿאַלק, —
וואָרפן מיר קאַטעגאָריש אַפּ אַלע נעגאַטיוויסטישע דאַקטרינען וואָס אונטער
גראַבן אונדזער לעבנס־כוח, אונדזער אַני מאַמין אין ייִדיש פֿאַלק — אונדזער
אַני מאַמין, אָן וועלכן אונדזער גאַנץ אַרבעטן און טראַכטן איז אַבסאָלוט אומ-
מעגלעך און זינלאָז.

יא, מיר ווייסן ווי שווער ס'איז — זייער שווער — ווען איז ייִדיש לעבן
און שאַפן געווען לייכט? ס'איז אַ סכּנה אַז מ'וועט זאָגן: ייִדן, איצט איז אַלץ
לייכט... ס'קען דעמאָלט ווערן אַזוי לייכט — אַז מיר וועלן פֿאַרלירן אונדזער
גאַנצן משקל, דעם משקל פון די דורות.
אַט טאַקע ווייל ס'איז אַזוי שווער — איז וואָס מער די שוועריקייטן, אַלץ
שטאַרקער מוז ווערן דער איינס צווישן די צוויי.

8

מיר שטייען נאָך ביים אָנהייב פון וועג, און דער וועג איז נישט אַזוי קורץ
ווי אַנדערע מיינען. דאָס איז דער ערשטער שריט. מיר טאַרן נישט מוותר זיין
אויף ייִדיש לעבן און שאַפן וווּ ס'זאָל נישט זיין. די שוואַכסטע פֿאַזיציעס מוזן
באַפעסטיקט ווערן, פֿאַרלעבעדיקט ווערן, פון מצרים און בבל אָן האָבן מיר גע-
לערנט אַז ייִדישע קיבוצים וווּ זיי זיינען מוזן לעבן און שאַפן — כל־זמן זיי
זיינען וווּ זיי זיינען. דאָס רעכט פון ייִדישע קיבוצים צו לעבן און שאַפן כלפי
חוץ — איז אַ פּ ל י כ ט כ ל פּ י פּ נ י מ. אַשרינו וואָס מיר האָבן זיכה
געווען צו זען די באַגרינדונג פון מדינת ישראל אין אַ טייל פון ארץ־ישראל —
אַבער מיר טאַרן קיין מאָל נישט פֿאַרגעסן די גרונט־געזעצן פון ייִדיש זיין און
דענקען, וואָס זיינען איינגעקריצט מיט בלוט און פייער אין אונדזער האַרצן:
ישראל אחד. ס'קען נישט זיין ביי ייִדן אַן אַבסאָלוטער ג ג - ע ד ן בעת אַ
גרויסער אַדער דער גרעסטער טייל פון ישראל לעבט אין אַ גיהנום. כל־זמן ס'איז
דאָ אַ גיהנום אין דער וועלט, כל־זמן ייִדן לעבן אין אַ גיהנום — אין ס'זיינען
דאָ כמה מיני גיהנום — וועלן מיר שטיין און קעמפן אין ג י ה נ ו ם פֿאַר אַ
פּריי, לעבעדיק, שאַפנדיק ייִדיש פֿאַלק, און מיר וועלן שטיין ווי אַ יי ן פֿאַלק.
וואָרן, אַדער מיר זיינען צוויי וואָס זיינען א י י נ ס — אַדער מיר זיינען
גאַרנישט, גאַר קיין צוויי נישט, ד"ה יעדע הצטרכות, יעדער ווי"ו החיבור, איז
דאָ אַבסאָלוט אויסגעשלאָסן.

די גאַנצע ייִדישע געשיכטע און ספעציעל איר מאַדערנע סדרה פון נאַפֿאָ-
לעאַנס צייטן אָן שרייען: אחד. דעריבער זאָל מען טאַקע נישט אינאָלירן דעם
גרויסן אַקט פון דער גרינדונג פון מדינת ישראל און אירע מיליטערישע נצחון
נות פון אַנדערע פֿראַצעסן אין אונדזער ווירקלעכקייט. די פרשה פון דער מיל-
חמה אין ארץ־ישראל מוז אין אונדזער נייעם דברי הימים שטענדיק געלייענט
ווערן צוזאַמען, ב נ ש י מ ה א ח ת, מיט דער פרשה פון אונדזערע
ק א מ פ ן א י ן ד י ג ע ט א ם אין היטלערס אייראָפּע. דאָס איז איין
און די זעלבע פרשה, דער ערשטער אַקט האָט זיך אָפּגעשפיגלט אין די געטאָס,
דער צווייטער — אין און אַרום ירושלים, אין גליל און אין נגב — א י י ן
מילחמה פון איין פֿאַלק, וואָלטן אונדזערע געטאַקעמפּערס זיך אָנגעשטויסן

אויף אַזעלכע שונאים אָדער מיליטערישע קעגנער ווי די זיבן אַראַבישע מלוכות — וואָלט זייער סוף נישט געווען אַזוי אכזריותדיק; זיי וואָלטן געווען גרויס און הייליק — אָבער נישט קיין קדושים. און מיר דאַנקען דעם שומר ישראל, די השגחה פון ישראל, וואָס אונדזערע קעמפער אין אַרץ־ישראל האָבן נישט גע- האָט קעגן זיך אַזאַ מיליטערישן קעגנער ווי זייערע ברידער און שוועסטער אין די תפוצות אייראָפּע. אין די פּוילישע וועלדער און געטאָס האָט דאָס פּאָלק ישראל געלערנט דעם סוד פון ייִדישן געהיימען כל־זין, "Secret Weapon" דעם א"ב, ווי מ'זאָגט אין אַרץ־ישראל; אין ברירה — און דער ערשטער דער- פּאָלגרייכער פּועל־יוצא אין געווען דער העראַישער קאַפּיטל פון מדינת ישראל. אָבער לאַמיר נישט פאַרגעסן אַז די ערשטע מאַניפעסטאַציע פון אונדזער היינ- טיקער ייִדישער גבורה האָט זיך דורכגעבראַכן, האָט זיך אָפּגעשפּילט אַזוי מורא- דיק־בלויטיק אין אונדזערע געטאָס. ווער ווייסט: אַן דעם ערשטן א"ב, דעם ערשטן אין ברירה — וואָלט אפשר דער צווייטער אין ברירה נישט געווען אַזוי פאַרצווייפּלט־אַנטשיידן, נישט געהאַט אין זיך דעם געוואַלטיקן אינערלעכן שוונג וואָס האָט אים געבראַכט צום גרויסן נצחון, אין גליל און אין נגב און אין ירושלים זיינען די הגנה און די פּלמ"ח נישט געווען אַליין — מיט זיי האָבן געקעמפט די גרויסע גייסטער פון חורבן ת"ש־תש"ג, די נשמות דאזלי ערטילאָן און זוכן זייער תיקון אין די פּוילישע וועלדער און געטאָס.

ס'קען זיין — און ס'זיינען דאָ סימנים אויף דעם פון פאַרשיידענע זייטן — אַז מ'וועט ביי אונדז, אָדער ביי די פעלקער, צוליב פאַרשיידענע טעמים, אָנהייבן מבדיל צו זיין בין קודש לחול, צווישן מדינת ישראל און תפוצות יש- ראל; די וועלן זיין זייער פאַר מדינת ישראל — אָבער קעגן תפוצות ישראל, אָדער געוויסע טיילן פון זיי; אַנדערע וועלן דווקא סימפּאַטיזירן מיט כלערליי קריכערישע טענדענצן פון די תפוצות און וועלן זיין ווייניקער פריינטלעך צו מדינת ישראל — זיי וועלן פאַרוזכן אונדז צו שפּאַלטן און אָפּשוואַכן, אָדער גייסטיק ברעכן — מיר אָבער מוזן שטיין אויף דער וואַך און נישט דערלאָזן אויפצושטעלן די קלענסטע מחיצה צווישן די צוויי וואָס זיינען איינס. ס'טאָר קיין מאָל נישט זיין וועלכער ס'איז פאַרהאַנג — צי אייזערנער, צי אַ בלעכענער, אַ פּאַפּירענער־אידעאָלאָגישער, צווישן ייִד און ייִד...

מעג אויף די צוויי נגזר ווערן צו לעבן אונטער פאַרשיידענע פּאַנען, צוויי אָדער מער, אַפּילו צוועלף, ווי די אַלטע שבטים, — וועלן זיי אָבער שטענדיק זיין א י י ה א ר ק, א י י ג י י ס ט. מעגן זיי האָבן צוויי נאַציאָנאַל- פּאָליטישע הימנען — וועט אין זייער האַרץ לעבן איין ליד, איין געזאַנג. די שירה וואָס ישראל וועט זאָגן דאָרטן און דאָ, אומעטום, וועט זיין א י י נ ס — דער שיר היחוד פון פּאָלק ישראל, פון זיינע ששת ימי בראשית אָן; דער שיר היחוד אין וועלכן מלוכות און מלכות־לאַזיקייט וועלן ווערן צוזאַמענגעגאַסן אַלס איין לייטמאַטיוו, אין וועלכן אַלע אונדזערע מצרימס און בבלס, ספרדס און אשכנזס, ליטעס און פּוילנס וועלן פאַרשמאַלצן ווערן מיטן גליל, מיט יהודה און מיט נגב — עד אין סוף.

דאָס וועט זיין דער שיר היחוד פון י ש ר א ל א ח ד — צוויי וואָס זיינען געווען, זיינען א י צ ט, און וועלן שטענדיק בלייבן: א י י נ ס — ישראל אחד.

„צוקופנט", מאַי־יוני 1949.

איין המשך — צוויי המשכים?

1.

דער באגריף המשך אלס אַזעלכער רופט אַרויס ביי אַ סך מענטשן אַ שטאַרקן אומווילן, אַפט נישט גאַנץ פריי פון אַ געוויסן „געפיל“. זיי פאַרבינדן מיט אים שלעפעניש, ציללאַזיקייט, אויסזיכטלאַזיקייט, סטאַטוס־קוואַלום, פאַרטושן דאָס נייע, מורא פאַרן קוקן דעם אמת אין די אויגן און אַנדערע נעגאַטיווע, פסיכאָ־לאַגיש־אומאַנגענעמע אַפרופענישן. פון דער אַנדערער זייט, מיינען אַנדערע אַז ווען זיי ריידן נאָר אַרויס דעם שם המפורש המשך — האָבן זיי שוין אַ ל י ן געזאָגט. מ'דאַרף נאָר זאָגן: „מיר האָבן אַ המשך“ — און אַלץ איז קלאַר; חסל סדר פּראָבלעמען. זיי זיינען אַפט יוצא מיט אַ מין המשכּים — וואָס איז דינער ווי די לופט, ממש נישט תופס צו זיין. ביידע מחנות זיינען ווייט פון אַ ריכ־טיקע פאַרשטענדעניש וועגן דעם מהות פון המשך — און ביידע פירן נישט צו קיין תכלית.

די פּראַגע פון המשך האָט אַזוי פיל זייטן. דער עצם באַגריף המשך אין היסטאָרישן שטראָם בכלל און אין שטראָם פון אונדזער געשיכטע בפרט, די באַצונג צווישן המשך און איבערברוך — נייטיקן זיך אין אַ פונדאַמענטאַלער אונטערזוכונג. ווער ס'האָט זיך אַ מאָל באמת באַמײַט תופס צו זיין דעם איבער־גאַנג ביי אונדז פון בית ראשון צום בית שני, אַדער ווער ס'האָט זיך פאַרטיפט אין גייסטיקן פרצוף פון מיטלאַלטערלעכן יידנטום פון איין זייט, אַדער אין דעם מהות פון אונדזער השכלה־באַוועגונג — דריי אילוסטראַציעס פון אַזאַ פאַרשיידענעם אינהאַלט און היקף — וועט פאַרשטיין וואָס איך מיין מיט מיינ באַטאָנען די דרינגלעכקייט פון אַ געשיכטס־פילאָסאָפּישן אַנאַליז פון עצם באַגריף המשך. אָבער די דאָזיקע סוגיא קענען מיר היינט נישט באַהאַנדלען. איך וויל דאָ מער נישט ווי אַנוואַרפן אַ פאַר שטריכן וועגן די יסודות פון דער פונד־דאַמענטאַלער פּראָבלעמאַטיק וועגן המשך פון פּאָלק ישראל ביים היינטיקן טאַג — און איך וועל מיך באַשרענקען אויף צוויי צענטראַלע פונקטן.

2.

בכל דוד ודוד זיינען יידן געשטאַנען און האָבן געפרעגט: המשך יבוא? און אויב המשך יבוא, ווי זעען מיר אים?

בכל דוד ודוד האָבן יידן געגלייבט אַז קיין דור פאַר זיי איז נישט געווען אַזוי באַרעכטיקט און אַזוי זיך גענייטיקט צו פאַרטראַכטן אין דער דאָזיקער פּראָבלעם פון המשך — ווי זיי...
מיר, פאַרשטייענדיק איצט זייער טיפן פחד פאַרן סוף, אויך זייער שטאַר־

קע סוביעקטיוויטעט אין זייער היסטאָרישן פערספעקטיוו און זייערע פראַגנאָזן, וויסנדיק אזוי קלאַר ווי געוואָלדיק זיי האָבן מגום געווען בכל דור ודור — אויך מיר, מיט אונדזער גאַנצן היסטאָרישן און היסטאָריזירנדיקן רעלאַטיוויזם, גלייבן אַז אַזאָ מברוכה איז נאָך קיין מאָל נישט געווען, אַז אַזאָ דרינגלעכקייט פאַר דער אונטערזוכונג פון אונדזער פראַבלעם איז נאָך קיין מאָל, פאַר אונדזער רע צייטן, נישט באַשטאַנען.

די געשיכטע האָט קיין מאָל נישט גערוט, דער היסטאָרישער פראַצעס איז אַ לאַ ינום ולא יישן, אָבער מיר פילן אַז אַזוי פיל געשיכטלעכע אַקטיווי-טעט ווי זי איז געווען באַשערט אונדזער דור, האָט נאָך קיין דור פאַר אונדז, אין אַ ז אַ מ אַ ס, נישט געזען, איך מוז אַפט טראַכטן וועגן אַן עלטערער יידישער פרוי, וואָס איז אַריינגעגאַנגען אין די ערשטע טעג פון דער ערשטער וועלט־מילחמה אין מיין שטעטל, אויף דער רוסיש־יידישער גרענעץ, פון גע-זעמל יידן, וואָס האָבן געשמעסט וועגן פּאָליטיק, און געהאַלטן אין איין טענה: געוואָלד, יידן, מילא מיר האָבן שטענדיק געהערט וועגן מילחמות, פּאָניע און די יאַפּאַנעזשיקעס, און אַנדערע מילחמות ערגעץ וווּ, — אָבער, יידן, אַ ז ו י נ אַ ע נ ט א י ז נ אַ ד ק י י ז מ אַ ל ק י י ז מ י ל ח מ ה נ י ש ט ג ע ו ו ע ן . . .

מיט אונדזער גאַנצן מאַראַלישן פליכט צו "עניות" — מעגן מיר זאָגן אַז מיר זיינען אַ ביסל מער געניט אין היסטאָרישן דענקען ווי יענע גראַיעווער יידע-נע — אָבער אַפט, ווען איד הער און לייען וואָס ס'רעדט זיך און שרייבט זיך ביי אונדז, פיל איד, אַז מיר זיינען סוף־כל־סוף געפילמעסיק און אינטעלעק-טועל נישט פיל מער "פאַרגעשריטן" ווי זי, און אויך מיר וואָלטן געקענט זאָגן: אַזוי נאַענט איז נאָך קיין מאָל קיין מילחמה נישט געווען, אַזוי פיל האָט די געשיכטע נאָך קיין מאָל נישט "אַנגעגעבן", אויפגעטאָן, איבערגעקערט.

און וויסנדיק דאָס אַלץ, אחרי ככלות הכל, נעמענדיק אין באַטראַכט דעם בכל דור ודור — די גאַנצע בכל דור ודורשיקייט — האַלט איד דאָך אַז מיר זיינען טאַקע באַרעכטיקט צו זען, נ י י ז, אַז מיר מוזן זען די המשך־פראַג-בלעמאַטיק פון אונדזער דור אַלס עפעס וואָס האָט נישט זיין גלייכן אין די פריערדיקע דורות.

3.

די באַזונדערקייט פון אונדזער המשך־פראַגע באַשטייט פון צו ווי אוי-סערגעוויינלעכע דערשיינונגען אין אונדזער געשיכטע — וואָס איז אין איר עצם מְהוּת אַן אויסערגעוויינלעכער געוועב פון אויסערגעוויינלעכקייטן. כמעט יעדער בלאַט אין אונדזער פּנס־הורות איז איבערגעלאָדן מיט חוץ־לדרך־הטבעדיקייט. אָבער יענע צוויי געשעענישן, וואָס נאָר דורך זייער שאַטן און ליכט קען מען ריכטיק תּוֹפֵס זיין אונדזער פראַבלעם — זיינען אויסערגעוויינלעך אַפילו אין אַזאָ היסטאָרישן קאָמפּלעקס פון אויסערגעוויינלעכקייטן...

דאָס ע ר ש ט ע איז: דער חורבן בית־ישראל פון אייראָפּע, דער חורבן השלישי פון יידישן פּאָלק, וואָס וועגן אים זיינען מיר אַבסאָלוט נישט בכוח צו זאָגן אַפילו איין וואָרט, יעדעס וואָרט ווערט דאָ פּוֹסֵט און זינלאַז. דער חורבן פאַר וועלכן ס'איז נישטאָ און ס'קען גאַרנישט זיין קיין שום קאָמפּענסאַציע. ער האָט ביי אונדז נישט נאָר אַפּגענומען דאָס לשון — הגם וואָס מיר רייזן, אַלע

ריידן, און שרייען, אַלע שרייען און טומלען זיך — ער האָט אונדז אין גאַנצן צעבראַכן, גייסטיק און פיזיש, ממש פאַראַלזירט הגם עס זעט זיך אַז אַז מיר גייען אַרום און באַוועגן זיך „פריי“. די שייכות פון דער דאָזיקער געשעעניש מיט אונדזער היינטיקער המשך־פּראָבלעמאַטיק, איז מער אַדער ווייניקער בולט פאַר יעדן, הגם וואָס אייניקע פּונקטן אין דער דאָזיקער „שייכות“ גייטיקן זיך נאָך אין אַ גרינטלעכער פאַרטיפּונג.

נישט גאַנץ קלאַר — דאַכט מיר, לפי עניוות דעתי — נישט אַדעקוואַט־פאַרשטענדלעך איז אין אונדזער עפּנטלעכן לעבן די פאַרבוּנדנדיקייט פון אונדזער פּראָבלעם מיט דעם צווייטן אויסערגעוויינלעכן געשעעניש, וואָס איז גע־שען מיט 1½ יאָר צוריק; דער דורות־אַלטער חלום פון גאולה, וואָס האָט גע־שפּילט אַזאַ גרויסע ראָל אין יעדן ווינקעלע פון אונדזער לעבן און שאַפּן פאַר די לעצטע 2,000 יאָר, איז סײַ לױט צו צו אַ גרויסער אַדער קליינער טייל, איז אַ פּראָגע פון היסטאָרישער פּערספּעקטיוו, און הענגט אָפּ פון פּאַלי־טישן אַספּעקט פון וועלכן מ׳באַטראַכט די פּראָגע — פאַרווירקלעכט געוואָרן דורכן שאַפּן אַ ייִדישער מדינה אין אַ טייל פון ארץ־ישראל, אין מאַי, 1948.

יענע פּאַלקס־וויזיע איז געווען, כידוע, אולטראַ־טאַטאַל. זי האָט זיך נישט באַגנוגט מיט אַן אמתדיקן, פולשטענדיקן קיבוץ־גלויות. נאָר זי האָט זיך טיף צוזאַמענגעוועכט מיט אַ ממשותדיקער תּחית־המתים. ד״ה נישט נאָר די לעבע־דיקע צעשפּרייטע ייִדישע קיבוצים וועלן פאַרוואַמלט ווערן אין ארץ־ישראל, נאָר אַפילו די דור־דורות פאַרשטאַרבענע ייִדן, אייגנטלעך פון אברהם אַבינו, און וועלן אויפשטיין אין דעם יום־הדין פאַר דער וועלט און דעם יום של המשיח, יום הגאולה פאַר ישראל, און וועלן גיין לציון ברינה, צי בדרך הטבע (ד״ה קייקלען זיך אונטער דער ערד, גילגול מחילות), צי בדרך הנס, (ד״ה על כנפי נשרים, עראַפּלאַנען בלע״ז) — אַבער אַלע ייִדן וועלן גיין, אַלע, ווי דער רמב״ם פּסקנט הלכה למעשה: כי תבואו אל האָרץ ביאת כּוֹל כּוֹס, אויב נישט ביאת כּוֹלכם איז דאָס נישט כי תבואו אל האָרץ; אַלזאַ אַלע וועלן גיין, קיין איין איינ־ציקער ייִד וועט נישט בלייבן און אַדער אַינ דער אַדמה טמאה, די אַדמת הגויים, — די ערד פון די אומות פון וועלכע אַ סך זיינען באמת נישט האוי צו האָבן ביי זיך אַזעלכע געסט ווי די בני אברהם, יצחק ויעקב.

ווי טיף און ערנסט, בוכשטאַבלעך ממש, איז די דאָזיקע גאולה־וויזיע פאַר־שטאַנען און דורכגעלעבט געוואָרן נישט נאָר פון דער ברייטער פּאַלקס־מאַסע, פאַר וועלכער דאָס איז געווען זייערע איינציקע נחמה און האַפּענונג, זייער טעג־לעך ברויט און יום־טובדיקער יין המשומר, נאָר אויך פאַר די יחידי סגולה בכל דור ודור, דענקער און דיכטער, בעלי הלכה און בעלי אַגדה, מקובלים און ראַ־ציאָנאַליסטן מכל המינים — ווייס יעדער וואָס האָט אַ ביסל אַריינגעקוקט אין עלטערער ליטעראַטור ביו צו שבתי צביס גרויסע קאַטאַסטראַפּע; אַבער אויך נאָך שפּעטער, אַפילו במשך דער השכלה־עפּאָכע און נאָך דער דאָזיקער תקופה. אַלזאַ, פון איין זייט אַזאַ טאַטאַל־גראַנדיעזע פּאַלקס־וויזיע, טיף און דורכ־געלעבט און אויסגעוויינט — במשך כמעט אַ צוויי טויזנט יאָר — און פון דער אַנדערער זייט איר „פאַרטישן“־פאַרווירקלעכונג אין יאָר תּש״ח, אין דעם תּהום־אונטערשייד צווישן דער דאָזיקער וויזיע און איר טייל־ווייזע פאַרווירק־לעכונג, אין דעם עצם טייל־ווייזע זיך ליגט אַ גרויס פּראָבלעם: המשך איצט? במה ממשיכים?

איך בעט אייך מיר צו דערלויבן היינט צו טראכטן א ביסל אויפן קול, בציבור — אָדער פשוט אַנצוואַרפֿן אַ פּאַר פּראָגעס. אַ סימפּאָזיום דאַרף דאָך איינגטלעך זיין — פּרעגן און ענטפּערן. הלוואי וואָלטן מיר געקענט דאָ פירן אַ מין סאָקראַטיש-פּלאַטאָנישן שמועס, אין גייסט פון איינעם פון די גרעסטע דיכ-טער און דענקער פון דער וועלט, אין אַ פּאַרעם פון שאַלות ותשובות. יא, איר קענט מיך נישט פּרעגן — דער יושב־ראש האָט אַוודאי זיין סימפּאָזיום-שולחן ערוך און וועט אייך דאָס נישט דערלויבן — אָבער ער איז ליידער נישט בכוח צו אַסרן מיר צו פּרעגן זיך אַליין, איך מעג דאָך זיך אַליין פּרעגן — און, אַוודאי, אין יעדער שאַלה ליגט כידוע אַ שטיקלע תשובה:

איז אַ האַלבער משיח — אַ משיח? ק ע ן אַ האַלבער משיח זיין אַ משיח? איז אַ ט י י ל דערלייזונג — גאולה? קען מען קריגן אַן אמתע גאולה אין אינס-טאַלמענטס בלע"ו.

יא, מ'זאָגט: א ת ח ל ת א דגאולה. מענטשן קריגן אַ וואָרט, כאַפֿן אַ וואָרט און מיינען זיי האָבן אַלץ געלייזט. אַתחלתא דגאולה — דאָס פּאַרקאָמפּלי-צירט אונדזער פּראָבלעם אַ סך מער. וואָס איז אַן אַתחלתא? ווי לאַנג קען אַן אַתחלתא דויערן, ווי לאַנג קען זי זיך האַלטן? באַשטייט נישט אַ סכנה אַז אַ לאַנגע אַתחלתא — (אַן אַתחלתא וואָס קען זיך שלעפּן ווי דער גלות, אָדער אַ טייל פון גלות?) — וועט אַוועקנעמען פון דער עצם גאולה איר גאַנצן גרויסן פּאַטאָס, איר תפארת שבגבורה; און זי, אויך זי, וועט ווערן ביי אונדז אַ מליצה, ווי אַלע אַנדערע מליצות!?

דאָס טיילווייזע פּאַרווירקלעכן די גאולה-וויזע — טיילווייז עקסטרענסיוו און אינטענסיוו, פון אַספּעקט פון ארץ-ישראל אַלס היסטאָריש-געאָגראַפּישע איינהייט און פון אַספּעקט פון פּאָלק ישראל אַלס נאַציאָנאַל-פּאָליטישע איינהייט, ווי אויך פון שטאַנדפּונקט פון דער משיחישער וויזיע אַלס אַזעלכע, טיילווייז-קייט אין רוים און אין צייט, אין גוף און נשמה — דאָס ע פ נ ט אויף פּאַר אונדז דעם מהות פון פּראָבלעם. אָבער, טיפּער געזען, ליגט דער גאַנצער שווער-פּונקט פון פּראָבלעם, זיין האַרץ און קאַפּ נישט אין דער דאָזיקער טיילווייזקייט נאָר דער עיקר אין דעם עצם פּאַרווירקלעכונג. די פּראָבלעם — איז אַ פּראָבלעם פון אַ גרויסער ליכטיקער ס י מ ב אַ ל י ק ווען זי ווערט אַ העל-גרויע, ליכט-שאַטנדיקע מ מ ש ו ת.

ביים איבערגאַנג פון עולם האַצילות צום עולם המעשה, פון סימבאָליק צו ממשות, מוז דאָך אַזאַ פּאָלקס-וויזיע פּאַרלירן אַ סך פון איר אור-הגנוז פון די גוואַלדיקע שטילע כוחות וואָס לעבן אין איר פּאַרבאָהאַלטן און שפּייזן דעם עולם הנגלה. פּאַר יעדן כּוּיַת פון ממשות — אָדער פון וו ע ר ן ממשות — מוז זי "לייגן אויפן טיש" טבין ותקילין, מוז צאָלן אין פּערל פון זרות-חלר-מות, געבן כּסֶף טהור פון די כיסופי גאולה כדי זיך איינצובירגערן אין דער וועלט פון ממשות כדי פ א ר ו ו י ר ק ל ע כ ט צווערן.

וועט דער אַכּוּריוּתדיקער-מגושמדיקער עולם המעשה געבן דער גרויסער פּאָלקס-וויזיע אַ פּולע קאַמפּענסאַציע פּאַר איר מוראדיקן פּאַרלוסט וואָס איז נאַטירלעך אומפּאַרמיידלעך מיט דעם פּראָצעס פון דער פּאַרווירקלעכונג? וואָס וועט זיין דער פּרייז וואָס די עור ועצמות, הייט און ביינער פון ממשות-ווערן, וועלן פּאַרלאַנגען און אַרויסרייסן ביי יענער וויזיע על כּורחה? וויפּל בלוט קען אַזאַ יאַרהונדערט אַלטע סימבאָליק פּאַרלירן אין דעם דאָזיקן פּראָצעס, און נאָך

אַלץ בלייבן אַ לעבעדיקער און באַפרוכפערנדיקער כוח אין דער פּאַלקס־נשמה. אין לעבן פון פּאַלקס? מע קען לעבן אין אַ מיטאָס און מע קען לעבן — אויך וויפל מ'קען — אין אַ ממשותדיקער רעאַליטעט. אָבער, קען אַ יחיד צי אַ ציבור לעבן מיט איין פּוס אין אַן אַלטער געהייליקטער סימבאָליק און מיטן אַנדערן פּוס אין אַ ניכטערנדיקער־פּאַליטישער, זאַכלעכער ווירקלעכקייט?

מיט די פּראָגעס איז אויך פּאַרבונדן די צענטראַלע נאַציאָנאַל־פּאַליטישע פּראָגע; וועט די פּאַררוירקלעכטע משיח־אידיע די נען דעם פּאַלק ישראל ווי אַ קוואַל פון לעבן און קיום־אינספּיראַציע אין אַ זאָ אַ מאָס ווי ס'האַט געדינט די דאָזיקע אידיע בעת זי האָט געלעבט ווי אַ וויזיע, ווי אַ ריינע אידיע אין דעם עולם הגשמות?

אין אַן אַנדער נוסח: וועט ארץ־ישראל של מטה אין דער פּאַרעם פון דער „פּאַרטישאַן־מדינה זיין בכוח און האָבן דעם רצון, אויסצופילן די פּונקציע פּאַרן ייִדישן המשך, וואָס ארץ־ישראל של מעלה — יאַרהונדערטער אפילו אַן אַ גרע־סערן ייִדישן ישוב — האָט אויסגעפילט?

און אויב נישט, — מוזן נישט די יסודות פון אונדזער המשך גרינטלעך רעווידירט ווערן?

.4

איך גיי ווייטער און פּרעג: אויב ס'איז ריכטיק דאָס וואָס אונדזער אַגדה זאָגט: ביום שחרב בית המקדש נולד הגואל. און דאָס איז אמת ויציב, פּאַלקס־פּסיכאָלאָגיש טיף באַגרינדעט — איז איצט אפשר די צייט צו וועבן אַ נייעם מדרש, און אפשר זיצט שוין ערגעץ וווּ דער נייער בעל־אַגדה און שרייבט זיין מדרש פון תּש״ח, אפשר וועבט שוין די נייע אַנאַנימע אַגדה אַ נייעם שתי וערב, וואָס וועט זיך אָנהייבן מיט די ווערטער: ביום שנולדה מדינת־ישראל... דעם טאָג ווען דער אַלטער משיח־האַט זיך טיילווייז פּאַרווירקלעכט, אָדער זיך אָנגעהויבן צו פּאַרווירקלעכן, ניטל ממנו טעם משיח, אָדער ניטל ממנו משיח — איך וויל נישט זאָגן דעם גענויען היפּוך פון „נולד הגואל“, איך וויל נישט עפּער נען דעם מויל פון שטן, פון אַנטי־משיח, איך בין, ווי מיר אַלע, אויפגעוואַקסן און געלעבט די בעסטע יאָרן מיט משיח, ער האָט אונדז געגעבן אונדזערע ערשטע — און אפשר לעצטע — אמתע פליגלען, ער האָט אונדז געמאַכט דעם וואָס מיר זיינען, ווי מיר זיינען, צי גוט צי שלעכט, צי גרויס צי קליין — ס'איז נישט אַזוי לייכט, צו זאָגן „ניטל ממנו משיח“.

אָבער מ'מוז דאָך קוקן דער ווירקלעכקייט דירעקט אין פנים אַריין: ימות המשיח, משיח איז געקומען, משיח האָט אָנגעהויבן צו קומען הייסט: — משיח איז נעלם געוואָרן, אין די עולמות עליונים, אפשר ריכט ער אָפּ גלות, אַ נייעם מין גלות... משיח איז נתגלה געוואָרן און נעלם געוואָרן אין איין הרף־עין, טי־פער געזען: די התגלות פון משיח פּאַרלאַנגט דאָך זיין נעלם ווערן.

וואָרן, קען מען נאָך אַי צו ט ריידן און פילן ב אמת וועגן משיחן אַזוי אַבסאָלוט גענוי ווי פאַר דער גרינדונג פון דער מדינת־ישראל, אַזוי גענוי, אַזוי טיף און אַינטענסיוו ווי פּרעזע?

אויב איר וועט זאָגן: יא, מ'קען — וואָלט איך אייך געמוזט פּרעגן: אויב אַזוי, וואָס איז אַייגנטלעך, וואָס באַטויט די מדינת־ישראל? יענע

נייע ווירקלעכקייט? און אז סתם אתחלתא דגאולה איז נישט קיין תירוץ — האָב איך שוין דערמאָנט.

אויסערלעך, אויף דעם שטח פון לעבן גייט זיך אייגנטלעך דער משיח-גלויבן ווייטער, אחכה לו בכל יום שיבוא ווערט ווייטער געזאָגט. אָבער אונטער דעם אויבערפלאַך פון ייִדישן פילן און דענקען, ספעציעל אין טראַדיציאָנעלן לאַגער מוז זיך איצט אָנהייבן אַ טיפער קריזיס. איך פיל, אַז ער מוז אויסברעכן — אויב דאָס דאָזיקע ייִדנטום לעבט נאָך — און עס לעבט נאָך. ס'הערשט אַ געוויסער אומוויילן דאָס אויפצודקען — מ'פאַרדעקט, מ'קאָמפּלאַזשירט, אָבער אַ סך פון די שהחיינוס קענען נישט פאַרטושן אַ געוויסן געפיל פון פחד, אַ מורא זיך אַריינצוקוקן אין תהום. מ'רעדט פיל פון אַ קולטור־קאָמף וואָס וועט אויסברעכן אין דער מדינת־ישראל — ווען אײַה דער שלום וועט קומען, דער עקאָנאָמישער מצב וועט זיך פאַרבעסערן און מ'וועט סוף־כל־סוף שרייבן אַ קאָנס-טיטוציע אַאָז״וו, אָבער מענטשן זעען נישט אז אין גאַנצן פּאָלק ישראל וועט דערנאָך אויך אויסברעכן אַ גרויסער גייסטיקער קריזיס, און אין איר מיטל-פונקט וועלן שטיין די ימות המשיח וואָס האָבן זיך באַוויון און זיינען פאַר-שווונדן תוך כדי באַוויון — און מיין צייט דערלויבט מיר נישט צו אַנאַליזירן גענויער די דאָזיקע פּראָבלעם.

נאָר איין פרט, ווי אַן אילוסטראַציע: אַן אַמעריקאַנער ראַבבי האָט מיר דערציילט, אַז ער האָט געפרעגט אַ שאַלה ביי אַ זייער גרויסער רבנישער אוי-טאָריטעט אין ירושלים, צי מען זאָל נאָך אַלץ זאָגן קינות תשעה־באָב — האָט דער רב געפסקנט: יאָ, זאָגט ווייטער קינות ביי אייך אין אַמעריקע, אָבער איר מעגט אַ ביסל מקצר זיין, איר מעגט איבערהיפן אַ פאַר קינות, אויסלאָזן אַ פאַר קינות...

דאָס הייסט, אתחלתא דגאולה, אָבער מפטירין כדאמתול, און קינות ווי געכטן, נאָר אַ ביסל ווייניקער... איז דאָס אַ סאָלידער געדאַנקלעכער און רעליגיעזער באַזיס פאַר די טראַ-דיציאָנעלע פּאָלקס־שיכטן? ווי לאַנג קען מען אויפהאַלטן אַזעלכע געלאַטעטע לייזונגען?

5

היוצא לנו מדברינו פאַר אונדזער פּראָבלעם:

ביו צום 18טן יאָרהונדערט לערן איז דער המשך פון פּאָלק ישראל געווען שטענדיק — מיט מער אַדער ווייניקער אינטענסיווער לעבעדיקייט — אַ המשך אין וועלכן ס'האָט געלעבט, יאָ, געברענט מיט פייער און בלוט, אַ וואַרטעניש און אַ זיכערע האַפענונג אַויף אַ סוף, אַן ענדגילטיקן סוף, די ימות המשיח.

שבתי צבים קאָטאַסטראַפּע און אַנדערע פאַרשידענע אינערלעכע און אויסער-לעכע באַוועגונגען האָבן געהאַלטן כסדר אין געבן קלעפּ דעם משיח־גלויבן. די רעפּאַרעם, דער סאַציאַליזם, דער ציוניזם האָבן אים ניי און פאַרשיידן אינטער-פרעטירט, — אָבער אויף ווי ווייט ער איז געבליבן אין זיין טראַדיציאָנעלער פּאַרעם, אין זיין נאַציאָנאַל־פּאָליטישן לבוש, איז ער נאָך געווען גענוג וויטאַל אַז ער זאָל בלייבן אין אַן אַנטשיידנדיקער מאָס, צי אַבסאָלוט צי טיילווייז, די נשמה און דער לעצטער ציל פון ייִדישן פּאָלק.

און איצט, צום ערשטן מאל זינט דעם חורבן בית-שני, הייבט זיך אן א נייער ערמשה פון פאלק ישראל אין דער וועלט, א המשך אויף א נייעם קאז אין א נייעם גילגול; א המשך און משיח! א המשך מיט א מדינה אין ארץ-ישראל, אבער און משיח, אין זיין געהייליקטן, טראדיציאנעלן לבוש.

און דאס איז נישט א פועל-יוצא פון א רעפארעם, א השכלה-באוועגונג וואס האט זיך באמיט צו באזירן א טעארעטיש משיחאזע יידישקייט — ניין, דאס איז פיל ערנסטער און רעאליסטישער: א המשך און משיח — דורך א טייל-ווייזער פארווירקלעכונג פון משיחיות גופא, פון דער גאולה אליין, די גרויסע איבערקערעניש קומט נישט פון אויסן, נאר פון איינע ווייניק, מביית (און נאר אן איבערקערעניש פון אינעווייניק איז געפערלעך פאר א טראדיצייע, אויסערלעכע אַנגריפן האָבן א פיל שוואַכערן כוח). ס'איז אזוי ווי משיח ליקווידירט זיך אליין, פון זיך.

דאס איז א גאנץ אנדערע און נייע פרשה. און אזוינס, מעגן מיר זאגן, האט דאס יידישע פאלק נאך נישט געהאט זינט ס'האט געשאפן פאר זיך זיין משיח-וויזע. דאס מוז זיך אין דער נאענטער צוקונפט שטארק אפרופן אויף אונדזער פאלקס-פסיכיק. ס'גייט טאקע אין אירע ממעקים, און די נייע סיטואציע פאר לאנגט אן אבסאלוטע פונדאמענטאלע רעאריענטירונג אין א סך ספערן פון יידישן לעבן און דענקען.

ביז איצט האבן מיר געהאט א יידישע ווירקלעכקייט און איין המשך — ד"ה א יידיש-משך-פראבלעמאטיק, א יידיש-משך-האפענונג. א יידיש-משך-ווארטעניש, א יידיש-מורא פאר המשך-לאזיקייט אאז"וו. צעזייט און צעשפרייט אבער א יידיש-ווירקלעכקייט, מער אדער ווייניקער א יידיש-דורך א ריי פאזיטיווע איבערלעכע פאקטארן און נעגאטיווע באציונגען כלפי די אויסן-וועלט און מצד דער אויסן-וועלט. איצט, א דאנק דער איינגארטיקער דיאלעקטיק פון גאולה הייבט זיך אן א שפאלטונג אין אונדזער פאליטיש-עקאנאמישער, און מ'הסתם אויך גייסטיק-קולטורעלער ווירקלעכקייט. איצט הייבט אן דער המשך פון פאלק ישראל צו קריגן א גאנץ א נדערן פנים — אדער מ'קען אויך זאגן, איצט הייבט אן אונדזער המשך צו ווערן צוויי-פנים — די ק. מיר האבן צוויי ווירקלעכקייטן, איינע פון א פרייער מדינה אין א טייל פון ארץ-ישראל, מ'דן ועד אילת, און איינע פון די תפוצות-ישראל פארשפרייט אויף גרויסע טיילן פון דער אזוי גערופענער ערד-קוגל — ד"ה איצט הייבט זיך נישט אן דאס פראבלעם פון-דאס-ניי, נאר ס'הייבט זיך אן א גאנץ נייע און א יידיש-פראבלעמאטיק.

6.

אייגנטלעך, האט דאך איצט אונדזער המשך געדארפט ווערן א סך זיכערער, באפעסטיקטער, האפענונגספולער — און דווקא איצט הערן מיר פון אלע זייטן די פראגע: האבן מיר בכלל א המשך, אן עתיד?

דאס הייסט, גענויער: מ'פרעגט נישט צי די מדינת-ישראל ווירקלעכקייט וועט האבן א המשך. אין דעם זיינען אלע בטוח און אודאי און אודאי: א מדינה מיט אן ארמיי און א פלאט און א פלאץ צווישן די אומות העולם — ווי אלע

מדינות גלייך; אויף אַזא ווירקלעכקייט פּרעגט מען נישט קיין המשך-שאַלות. דער המשך פון מדינת-ישראל איז ביי אונדזערע המשך-ספעציאליסטן אַן אַבסאָלוטע זיכערקייט. קעגן וועמען ווענדט זיך דער פּראָגע-צייכן פון די מקשנים — קעגן די תּפוצות-ישראל. האָבן זיי אַ המשך? דאָס איז אַ פּראָגע וואָס ווערט דאָ „באַ-האַנדלט“ כּמעט טאָג און נאַכט. אונדזערע ראַבייס, שרייבערס, פּאָליטישנס בלעז, יעדער אויף זיין פּלאַטפּאָרם און אין זיין לשון דרשנט און שרייבט כּמעט אַלע פּאַר וואָכן אַדער חדשים אויף דער טעמע, אויף זייער לשון:

שוין יאָרן ווי די פּראָגע פון אונדזער „פּיוטשור“ בלעז איז געוואָרן ביי אונדז בעווונתינו הרבים אַ צענטראַל-טעמע. אָפט דאָכט מיר, אַז כּמעט אונדזער גאַנצע ליטעראַטור ווערט באַהערשט פון אַ מין באַווונדערט דעקאָדענטן און אימ-פּאַטענטן „פּיוטשורזים“, אַ פּוטוריסטישע ליטעראַטור. מיר האָבן שטענדיק גע-גלויבט, אַז מיר זיינען די לעצטע מאַהיקאַנער — איצטער ווערן מיר אַלץ מער און מער די לעצטע פּוטוריסטן!...

ווען איך וואָלט געהאַט אַ שטיקל דעה ביי יידן, וואָלט איך גוזר געווען מ'זאָל אויפהערן צו שרייבן און ריידן ביי אונדז וועגן דער „פּיוטשור“ — לאַך מיר זאָגן, כאָטש פּאַר אַ פינף יאָר... אַ „פּיאַטילעטקע“ פון שווייגן וועגן אונד-זער „פּיוטשור“ וואָלט געווען אַ גייסטיקע אַפּפּריזשן פּאַר אונדזערע ביידע ליטעראַטורן — און טאַמער וואָלטן אַ פּאַר דרשנים אַדער שריי-בער געבליבן אַ ביסל אַרבעטסלאָז — וואָלט דאָס אויך נישט געשאַדט. לאַמיר באַפּרייען אונדזערע ליטעראַטורן און לעבן פון דער מענטשאַליטעט פון „אינשור-רענס“ אַגענטן. מיר ווילן נישט זיין „אינשורט“, מיר זוכן נישט קיין „אינשור-רענס-פּאָליסי“!...

איך פּריי מיך וואָס היינט אַוונט זיינען מיר נישט קיין פּוטוריסטן. מיר פּרעגן נישט צו י מיר האָבן אַ המשך — נאָר ווי מיר זעען אים. דאָס איז אַ גאַנץ אַנדער ענין.

ווי איך זע אונדזער המשך — צוערשט האָב איך זיך באַמיט צו ווייזן די גרויסע איבערקערעניש אין מהות פון אונדזער איצטיקן המשך — אין צווייטן טייל וויל איך באַהאַנדלען דאָס אייגנאַרטיקע אין זיין מצאיות. די פּראָ-גע איז דאָ; ווי זעט אויס די צוויי-פּנימדיקייט פון אונדזער המשך?

פּאַראַיאָרן איז געווען דער גרונט-מאַטיוו פון מיינע רייד; מדינת-ישראל און תּפוצות-ישראל זיינען און מוזן זיין צוויי וואָס זיינען איינס. היינט — אַלס המשך פון מיינע באַטראַכטונגען — איז מיין פּליכט צוצולייגן דאָ אַ פּראָגע-צייכן, ד"ה פּרעגן:

זיינען די צוויי איינס?

.7

דאָ איז נישט דאָס אַרט צו אונטערזוכן דאָס מדינת-ישראל פון אונדזער המשך. מיר אַלע ווייסן וועגן די גרויסע ניצחונות און מעשים פון דער יונגער מדינת-ישראל אויף פּאַרשידענע געביטן. מיר באַווונדערן זיי זייער שטאַרק — און מיר ווינטשן, אַז די מדינה זאָל גיין ווייטער באַרג-אַרויף, מעלה-מעלה, און זוכה זיין צו אַלע אַטריבוטן צו וואָס אַ פּרייע מדינה קען זוכה זיין. דאָס איז אַזוי זעלבסטפּאַרשטענדלעך, אַז מע דאַרף דאָס גאַרנישט דערמאַנען, אַפילו ברדך רמז.

איך וויל זיך אויך נישט אריינלאָזן אין אַנאַליזירן די אויסן־פּאַליטישע שטעלונג פון מדינת־ישׂראל אין מיטל־מיזרח און אין דער וועלט בכלל, אויך נישט — די ווירקונג פון מדינת־ישׂראל אויף דער שטעלונג פון פּאַלק ישׂראל אין דער וועלט — אַ סוגיא וואָס פאַרדינט אַן ערנסטע און אומפּאַסנדיקע באַ־האַנדלונג. דער גאַנצער קאַמפּלעקס פּראָגעט בין ישׂראל לעמים אין היינט נישט אונדזער ענין. מיין טעמע איז **ב י ן י ש ר א ל ל י ש ר א ל**, צווישן „ישׂראל“ (דער מדינה) און ישׂראל (דעם פּאַלק). בין ישׂראל לעמים איז אין אַ געוויסער מאָס בבחינת בין קודש לחול — דאָס איז מער אַדער ווייניקער אַ „לייכטער“ ענין, און מ'קען מאַכן אַ פשוט־וואַכעדיקע הבדלה. בין ישׂראל לישראל און אַבער בין קודש לקודש — און דאָס איז אַ סך אַ קאַמפּליצירטערע ספּערע; זי איז לאַנג אידעאָלאָגיש שטאַרק פאַרנאַכלעסיקט געוואָרן, צי בשוגג צי במזיד, און זי איז פאַר אונדז אויסערגעוויינלעך וויכטיק.

בכלל, אַנדערהאַלבן יאָר אין לעבן פון אַ פּאַלק, צי אַלט צי יונג, זיינען אַוודאי נישט קיין אייביקייט. אַבער גראַד די ערשטע אַנדערהאַלבן יאָר אין דער עקזיסטענץ פון מדינת־ישׂראל, און דווקא אין דער ספּערע בין ישׂראל לישׂראל, זיינען פון גרעסטער אַנטשיידונג. אַ סך, וואָס מע האָט געטאָן אַדער נישט געטאָן אין די פאַר הונדערט טעג, דאָס — וועט באַשטימען דעם מהלך פון אַ גרויסן טייל ייִדישער געשיכטע אין נאַענטן עתיד. בעת איך באַ־טראַכט די דאָזיקע ספּערע אין דעם אַספּעקט פון אונדזער המשך־פּראָבלעמאַטיק, מוז איך זאָגן, אַז אין אַט־דער צייט פון גרונטשטיין־לייגן האָבן די באַטייליקטע צדדים, ד"ה די מדינת־ישׂראל פון איין זייט און דאָס תּפוצות־יידנטום פון דער אַנדערער זייט ליידער נאָך נישט געפונען דעם פּאַסיקן און דרינגנדיק־נייטיקן באַזיס פאַר אַ גייסטיקן און ממשותדיקן, אמתן צוזאַמענלעבן און צוזאַמענאַנט־וויקלען פון די 90 פּראָצענט דאָ און די 10 פּראָצענט דאָרטן (היינט, מאָרגן אַדער איבערמאָרגן קען און וועט זיך די דאָזיקע נומערישע פּאַרעהעלטניש זייער שטאַרק ענדערן).

געלט־קאַמפּאַניעס פאַר מדינת־ישׂראל — אַדער, ווי ס'הייסט אַפיציעל: פאַר דער איינוואַנדערונג און פאַרן קאַלאָניזירן די היימלאַזע עמיגראַנטן קיין מדינת־ישׂראל, אַזוי ווי דאָס וואָלט געווען נאָר לטובת יענע עמיגראַנטן, און די מדינה נייטיקט זיך נישט דרינגנדיק אין, לכל הפחות, אַ פאַרטאַפּלונג און פאַרדרייפּאַ־כונג פון איר ייִדישער באַפעלקערונג, צוליב באַקאַנטע עקאָנאָמישע, פּאַליטישע און מיליטערישע סיבות — און פּאַליטישע אַקציעס פון צייט צו צייט — זיי קו־מען פאַר, און זיי זיינען אַוודאי דרינגנדיק נייטיק, אַבער דאָס איז זיכער נישט אַ ל י ן, זיי זיינען זעלבסטפאַרשטענדלעך — אַבער זיי דרינגען נישט אַריין טיף אין לעבן פון די תּפוצות־ישׂראל, און זיי זיינען זייער, זייער ווייט פון דער געוויינטשטער און דערוואַרטעטער „זעלבסט־אידענט־פיצירונג“ פון די תּפוצות מיט דער מדינת־ישׂראל — און פון דער אַנדערער זייט (מדינת־ישׂראל) זיינען די „גרוסן“ נישט פיל דערמונטערנדיק.

לאַמיר דאָס נישט נעמען צו לייכט. מיר מוזן באַטראַכטן אונדזער פּראָב־לעמעזקאַמפּלעקס ווי יידן וואָס פאַרשן אונדזער טאַג־טעגלעכן לעבן, גיבן זיך אַפּ אַ דין וחשבון וועגן דעם וואָס עס טוט זיך ביי אונדז דאָרטן און דאָ — און נישט דורך די שפּאַקולן פון דער אַדער יענער פּאַרטיי. איך ווייס, ס'איז נישט לייכט — אַבער מ'מוז... אַ סך פּריינד מיינע האָבן נישט תּופּס געווען מיין שטע־

לונג צו אונדזערע פאליטישע פראבלעמען. — ווייל איך רייך נישט קיין פארטיי-
לשן, איך באמי מיך צוצווייגן צו אונדזערע פראגעס ווי א מענטש וואס וויל
לערנען, פארשן, בהחילו ורחימו. פארשן היסטארישע פראצעסן, בעת זיי קאכן
און פורעמען זיך אין דעם קעסל פון געשיכטע, איז געוויס א מוראדיק-שווערע
אויפגאבע. די הייסע „טעמפעראטור“ פונעם קאך-פראצעס מאכט די דאזיקע
אויפגאבע אפט כמעט אוממעגלעך. אבער, אין שטארקן רצון צו פילן און פאר-
שטיין דאס קאכעדיקע לעבן ווי עס איז, אן „פארטיי-פאראורטיילן“, ליגט א גע-
וויסע גאראנטיע קעגן טעותים און אילוועס.

איך דערלויב מיר דא צו זאגן — פון אן א ג ע מ י ן יידישן שטאנד-
פונקט — אן איך פאלגנאך מיט באדייערן און א ביסל שרעק די טענדענצן
וואס ווערן אליץ בולטער דא און דארטן זיך א פ צ ו ג ר ע נ ע צ ן, יעדער צד
וויל מאכן שבת פאר זיך, און זיך באפעסטיקן אין זיין אייגענעם תחום שבת.
גראד איצט — שטייענדיק ביי דער אתחלתא — מוז מען שארף לערנען און
אנאליזירן יעדע רעאגירונג און אפרופעניש דא און דארטן. מיר מוזן זוכן און
זען אויף ווי ווייט ס'ווערן געלייגט יסודות פאר אונדזער צוואמענלעכן — אדער
אבנינג...

איך וויל דא דערמאנען נאך א פאר אילוסטראציעס. איך בין זיכער, אז די
וואס פאלגנאך די ביך-ישראל-לישראל ספערע, קענען צולייגן צו זיי כהנה וכהנה.
אט, למשל, האט פאר א קורצע צייט די מדינת-ישראל אפיציעל דערקלערט דורך
איר פרעמיער, אז יידן פון חוץ-לארץ, — איך זאג חוץ לארץ, אדער תפוצות,
און נישט חוץ לישראל, מיר זיינען חס ושלום נישט חוץ לישראל, — די תפוצות,
וואס ווערן אויפגערופן צו גראנדיעזע פינאנציעלע קאמפאניע — וועלן ווי
יידן פון חוץ לארץ נישט האבן קיין שום רעכט אדער כוח צו באאיינפלוסן די
מדינת-ישראל. האט די ציוניסטישע וועלט דא תיכף, געענטפערט מיט אן עין
תחת עין, אבער מיט אן אלף (ד"ה אין תחת אין), א ניין פאר א ניין... יא, מסכים,
מיר וועלן נישט באאיינפלוסן אייער ווירקלעכקייט — און איר וועט נישט בא-
איינפלוסן אונדזער פאליטישן לעבן. מיר וועלן זיך נישט מישן ביי איך, איר
זאלט זיך אבער נישט מישן ביי אונדז... א י ר — מ י ר ! א נייער און א
ביסל מאדיפיצירטער נוסח פון „לכם, לכם ולא לו“... איר — מיר. נישט: א י ר
און מיר, ניין, עס ווערט טיפער דער תהום צווישן ברידער, די ברידער ווערן
„ צ ד ד י ם “, און יעדער צד קען ווערן א צד שכנגד צום אנדערן. און מענטשן
מיינען ביי אונדז, אז ס'איז גוט און ריכטיק אזוי, אזוי באדארף זיין.

פון איין זייט: א התלהבותדיקער הלל-זאגן טאג און נאכט, הללויה מדינת-
ישראל, בראווא גיבורי ישראל — אבער מישט זיך נישט ביי אונדז.

פון דער אנדערער זייט: העלפט בויען, איר, תפוצות-ישראל, שיקט הונדער-
טער מיליאנען, תן לי הרכוש — אבער מישן זאלט איר זיך דא נישט מישן, בא-
איינפלוסן זאלט איר נישט דא באאיינפלוסן. איר האט טאקע די מאה — אבער
מיר האבן די דעה! מ י ר - א י ר ...

בכלל, דער צוגאנג דא און דארטן שמעקט שטארק מיט נ א ן - א י נ ט ע ר -
זו ע נ ש א ן בלעז — נאך-אינטערווענשאן צווישן ייד און ייד, צווישן דער
איינציקער פרייער יידישער מדינה אין א טייל פון ארץ-ישראל און צווישן וועלט-
יידנטום. יידישע נאך-אינטערווענשאן — אין י י ד י ש ע לעבנס-אינטערעסן,

אין דער שאַפונג און פֿורעמונג פון ייִדישער ווירקלעכקייט דאָ און דאָרטן.

און דאָ פֿרעג איך: נאָך אינטערווענשאַן — איז דאָס די נייע פּאָליטישע איבערזעצונג פון אונדזער אַלטן טראַדיציאָנעלן יסוד, יסוד היסודות פון ייִדישן לעבן? כל ישראל ערבים זה לזה? איז דאָס דער גאולה־פירוש פון ישראלס פּאָלקס־סאָלידאַריטעט און אידענטיטעט בגוף ובנפשׁ?

8.

מיר דאַכט, אַז אַזאָ „אומוויכטיקער“, פּאַראַיבערגייענדיקער אינצידענט אָדער „געשעעניש“ ווי די שטאַרקע רעאַקציע דאָ אין אַמעריקע קעגן דעם פֿרע־מיער פון מדינת־ישראל פּאַר זיין אויפֿרוף אַנצוהייבן דאָ אַ קאַמף, צו קריגן יוגנט פּאַר עליה קיין מדינת־ישראל — אַן אויפֿרוף געמאַכט צו ציוניסטן, און צו זיין אייגענע ענגערע פּאַרטי־חברים — איז אפשר גאַרנישט אַזוי אומוויכ־טיק. דאָס איז זיכער זייער סימפּטאָמאַטיש פּאַר אונדזער פּראַבלעם פון צוויי־פּנימדיקן המשך.

ביז צום 15טן מאַי, 1948 האָט דוד בן־גוריון — וואָס וועט סימבאָליזירן אין דער צוקונפֿט דעם גרויסן היסטאָרישן אַקט פון שאַפֿן די מדינת־ישראל — געמעגט קומען אין ענגלאַנד אָדער אַמעריקע און רופן צו דער ייִדישער יוגנט: בית יעקב לכו ונלכה! געמעגט? ער האָט געזאָגט, דאָס איז געווען זיין היסטאָרישע פּליכט. זיין ציוניסטישער געוויסן האָט דאָס פון אים פּאַרלאַנגט. יעדער ציוניסטישער עסקן און דערצייער איז געווען אַ מסית ומדיח, האָט גע־קעמפּט פּאַר די נשמות פון דער יוגנט און פּאַר דעם געלט פון זייערע טאַטעס לישוב ארץ־ישראל — פּאַר אונדזער המשך. אַזוי ווי די ייִדישע סאַציאַליסטן האָבן אויף זייער אָפּן געפּירט זייער קאַמף צו קריגן די יוגנט כדי אַרײַנצוברענגן גען נייע בלוט אין אונדזער המשך. זיי אַלע, פון רעכטס און לינקס, זיינען גע־ווען יוגנט־פּאַרפירערס, ווי — להבדיל סאַקראַט האָט אויף זיין דרך „פּאַרפירט די יוגנט“ פון אַטען — אין לשון פון זיינע רוצחים, די באַרבאַרישע גריכן פון זיין שטאַט. געבענטשט זאָל זיין יעדער מסית ומדיח בכל אומה ולשון, בכל דור ודור — וואָס איז געקומען וועקן, אויפֿלעבן און באַפעסטיקן אַ המשך פון מענטשן און פון ייִדן... וואָס פּאַר אַ פּנים וואָלטן מיר ייִדן היינט געהאַט, ווען מיר וואָלטן נישט געהאַט אונדזערע יוגנט־פּאַרפירערס, אונדזערע מסיתים ומדיחים, פון די 80ער יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט ביז צום היטלער־חורבן!

און ווען דער מסית ומדיח דוד בן־גוריון רייסט זיך היינט אַרויס און זאָגט דאָס וואָס ער און זיינע פּריינט האָבן געזאָגט געשריגן צענדליקער יאָרן: בית יעקב לכו ונלכה, ציוניסטן און ייִדן זאָלן גיין קיין ארץ־ישראל, דער ציוניזם קעמפּט פּאַר דער ממשותדיקער פּאַרבינדונג פון דער ייִדישער יוגנט מיט ארץ־ישראל — הייבט זיך אָן אַזאָ פּראַטעסט ביי זיינע פּריינט אין אַמעריקע, וואָס האָבן מורא, ס'קען וואַרפֿן אַ שאַטן אויף דער „לאַיאַלטי“ און שאַטן דעם קאַמ־פּיין; און שפעטער קומט די אַפיציעלע פּאַרטרעטונג פון מדינת ישראל און הייבט אָן צו באַרוינקן די גייסטער, זיך פּאַרופּנדיק אויף אַן אַנדערע, אַ פּרועדיריקע דער־קלערונג פון בן־גוריון, אין וועלכער ער האָט גערעדט וועגן דער עלייה פון אַמע־ריקאַנער ייִדישע עקספּערטן, די „Know how“, מענטשן, די מומחים, — אַבער

נישט וועגן צונעמען, חסד'שלום, די קינדער פון זייער טאטע-מאמע, איז ניר-
יאַרק אָדער שיקאַגאַ... און אַזוי כשרט מען דעם „געפערלעכען“ און „אומדיפלאַ-
מאַטישען“ „אויסדרוק“ פון פרעמיער דוד בן-גוריון — כשר ישר... באמת, דאָס
הייסט טאַקע: Know how.

פילן נישט אונדזערע פריינט ווי דאָס באַלידיקט — באַלידיקט אין טיפסטן
זינען פון וואָרט? אָבער ס'איז מער ווי סתם באַלידיקן.

נעכטן נאָך האָט דער קעמפנדיקער וויזיע-ציוניסט בן-גוריון געמעגט דאָס
זאָגן — היינט טאָר דער פאַר ווי קל ע ר ציוניסט בן-גוריון דאָס
נישט זאָגן, ווייל... ווייל די שעה פון גאולה האָט זיך ביי אונדז אָנגעהויבן. נעכטן
האָט איר און איך און בן-גוריון געמעגט זאָגן דאָס זעלביקע — היינט
טאָר דער נישט, וואָס דער אַנדערער מעג, ווייל היינט איז דאָ אַ
מדינה, ויהי בישורון מלך — און דער מלך מוז שווייגן...

נעכטן האָט יעדער ייד — ביי יידן — געקענט אויפֿרופן צו עליה
— היינט מוז אַ סך „נעמען ריקזיכט“ אויף די מלוכהשע, פּאָליטישע, אינטער-
שטאַטלעכע מאַמענטן — און אַזאַ טיף-ערלעכער און פּאַרדינסטפולער מסית
ומדיח פון נעכטן ווי דער פרעמיער פון מדינת ישראל טאָר היינט נישט ריידן
אַזוי צו אַ יידישער יוגנט וואָס לעבט נישט אין די גרענעצן פון „זיין“ מדינה.
צי די יידישע יוגנט אין ענגלאַנד, זידאַפריקע און אַמעריקע, למשל, וועט הערן
בן-גוריונען צי נישט — איז אַן אַנדער פּראָגע, דאָס איז נישט טוגע אַהער. אָבער,
ער טאָר זי נישט אויפֿרופן...

„ציון הלא תשאלי לשלום אסירך“ — אַ מין היסטאָרישער פּאַראַדאָקס:
ס'ווייזט אויס אַז ציון ווי אַ מדינה טאָר נישט דאָס, וואָס ציון ווי ר' יהודה
הלויס פּאַרכישופטע בת-מלכה האָט יאָ געמעגט. דאָס איז באמת אַ זייער לער-
רייכע דערשיינונג אין געביט פון היסטאָרישער דיאַלעקטיק.

תן לי הרכוש — מעג יאָ בן-גוריון רופן, וואָס טאָר ער נישט? תן לי הנפש!
זעען מענטשן ביי אונדז נישט די סכנה: אויב היינט איז פּאָליטיש אָדער „קאַמ-
פּייניש“ נישט אַן „אַפּאַרטן“ צו לאָזן דאָ הערן דעם רוף פון ציון: תן לי הנפש
— וועט אפשר מאַרגן זיין „שטרענג פּאַרבאַטן“ אויך צו רופן: תן לי הרכוש?
און ווייטער, מ'זאָל נישט אינגאָרירן דעם אידעאָלאָגישן און פּראַקטישן
דו אַל יזום: דער פרעמיער פון מדינת ישראל טאָר נישט — אָבער יאָנקל
און כאַצקל, שמערל און בערל פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און „דזשוזש
איידזשענסי“ פון ירושלים — מעג יאָ קומען קיין ניר-יאַרק און שיקאַגאַ און
שרייען: מיר ווילן, מיר מוזן האָבן אַן עליה פון אייער יוגנט. נאַטיידעך, אויף
ווי ווייט ס'שאַדט נישט דער קאַמפּאַניע... מ'פּאַלעמיזירט מיט אים אין דער
פרעסע — זיינע אייגענע פּאָליטישע פּריינט פּאַלעמיזירן — אָבער מ'אַסרט אים
נישט צו רופן און ריידן.

איך רייד דאָ נישט וועגן דעם וואָס די שאַפונג פון דער מדינת ישראל האָט
ביז איצט נישט אַוויפגעטרייט די באַוועגונג וואָס
איז מיט איר דירעקט פאַרבונדן, און אַנשטאַט אָרגאַ-
ניזירן אַ מאַסן-עליה אין מערב-אייראָפּע און בעיקר אין אַמעריקע, אין וואָס די
מדינה נייטיקט זיך אַזוי געוואַלטיק — צעברעכט מען זיך דאָ דעם קאַפּ אויף
דער לייזונג פון דער פּראָגע פון דאָפּלטער לאַיאַליטעט — די פּראָגע איז זייער
אַן ערגסטע, די „לייוונג“ וואָס מ'לייגט אונדז פאַר וואַלטן אַפילו אדם וחיה

פאלק ישראל אויפן גאנצן כדור-הארץ איז די לעצטע און העכסטע א ו י ט א ר י ט ע ט אין אלע אונדזערע לעבנס-פראגן.

דעריבער, קעגנזייטיקע נייטראליטעט און „נאן-אינטערווענשאַן“ צווישן דער מדינת ישראל און די תפוצות ישראל — איז א ר י י ן - נ ע ג א ט י ו ו י ס - ט י ש ע באַציונג; זי איז נישט נאָר שעדלעך אלס מקור פון פּאָלקס-דיסאַנ-טאַגראַציע — נאָר אויך אומערלעך, אפילו אומפראַקטיש, אי אומדורכפירבאַר. די וועלט האָט גענוג צרות פון דער ז א נ י ר ו נ ג פון אייראָפּע און אַזיע. די ז א נ י ר ו נ ג פון פּאָלק ישראל אין פאַרשיידענע „נייטראַלע“ איינפלוס-ספּערן איז ממש אַ קאָטאַסטראָפּע פאַר די צוויי וועלכע מיר מוזן באַ-טראַכטן אַלס איינס*.

די ביידע „ט י י ל ן“ פון פּאָלק ישראל מוזן לעבן אין אַ פּערמאַנענטער ש פ א נ ו נ ג. ש ע פ ע ר י ש ע ש פ א נ ו נ ג צווישן זיך. מ'זאָל נישט מורא האָבן דאָ פאַר אַ ויתרונצו. אַפיציעלע, פאַרמאַלע „ר י י ב ו נ ג ס ל אַ ז י ק י י ט“ צווישן מדינת ישראל און תפוצות ישראל איז אַבסאָלוט נישט קיין אידעאַל. זיי מוזן לעבן צו ז א מ ע ן. ד"ה זיך געפינען אין אַן אומאויפ-הערלעכער רייבונג. זייער המשך און זייער צוקונפטיקער פנים הענגען אָפּ פון דעם קאָעפיציענט פון רייבונג. וואָס שטאַרקער די רייבונג, אַלץ גרעסער וועט זיין די וואַרעמדיקייט און בשותפותדיקייט צווישן זיי.

דאָס צוזאַמענלעבן פון דער מדינה און פּאָלק מוז זיין אַזוי אינטענסיוו, אַז ס'זאָל מעגלעך מאַכן אַ פּע ר מ א נ ע נ ט ע ק א נ ק ו ר ע נ י ן, לשם שמים, וואָס איז באַגרינדעט אויף אַ טיפּער א י ד ע נ ט י ט ע ט, אין קאַמף וועלן זיי זיך קעגנזייטיק וועקן און שטאַרקן. ביידע מוזן זיך באַמען. יעדער אויף זיין דרך און אין זיינע ווירקלעכקייט-באַדינגונגען, צו לעבן און שאַפן יידיש לעבן, דאָס יידישע לעבן — אַזוי ווי יעדער טייל א ל י י ן ו א ל ט געווען א ל י י ן פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דאָס ג א נ צ ע. ביידע מוזן קעמפן פאַר זייער פולסטער אַנטוויקלונג און אַנטפּלעקונג, פאַר דאָס שאַפן פון אַל ע ווערטן און נכסים וואָס דאָס פּאָלק ישראל ברויכט פאַר זיין המשך.

מדינת-ישראל מוז קעמפן צו קריגן די יוגנט אומעטום, אויך אין אַמעריקע. וואָס איז די מורא? און דאָס אַמעריקאַנער יידנטום, אויב ס'וועט האָבן אַ יוגנט, א י י ד י ש ע יוגנט, אַ המשך ממש, זאָל זיך טאַקע אַ ביסל אַנשטרענגען צו שאַפן אַ לעבעדיקערע און גייסטיק רייכערע און באַפרידיקנדיקערע יידישע אַט-מאַספּערע וווּ די יוגנט זאָל זיך קענען אויסלעבן יידיש בעסער, שעפּערישער, פרייער. דורך אַן „אוקאַז“, אַ פאַרבאַט פאַר בן-גוריוןס פּראָפּאַגאַנדע צו דער יוגנט און אַ „דראָונג“ ס'קאָן דעם קאַמפּיין, לייזט מען נישט אַזאַ פּראָגע. איך באַדויער טאַקע וואָס בן-גוריון און זיינע פריינט אין תל-אביב האָבן זיך אין אַנהייב, ווי ס'וועיזט אויס, אַ ביסל יאָ „דערשראַקן“ פאַרן יידיש-אַמעריקאַנער פּרעסע-טומל און זיינען געגאַנגען אַזוי שנעל קיין קאַנאַסאַ...

מיר זאָלן נאָר נישט חס ושלום אַריינפאַלן אין אַ מין קעגנזייטיקן „רעס-פּעקטירן“ — וואָס קאָן הערשן נאָר צווישן פרעמדע. מדינת-ישראל וועט נישט

* זע מיין עסיי „צוויי וואָס זיינען איינס“, אין דעם בוך: „וואָרן אָדער מיר זיינען צוויי וואָס זיינען איינס — אָדער מיר זיינען גאַרנישט, גאַר קיין צוויי נישט, ד"ה יעדע הצטרכות, יעדער „וואָו“ החיבור, איז דאָ אַבסאָלוט אויסגעשלאָסן“.

און טאָר נישט זיין צופרידן מיט אַ סך דערשיינונגען אין לעבן פון די תפוצות — און זי האָט דאָס רעכט, די פ ל י כ ט זיך אָפצורופן אויף יעדן צריך-תיקון דאָ, צו מאַנען, צו פאַרלאַנגען, מדריך צו זיין. מדינת ישראל דאַרף נישט פאַלן כורעים פאַר דעם אַדער יענעם יאַהודי, וואָס קאָן גוט זאַמלען געלט — און וויל ד אַ, אויפן אַרט, ביי זיך אין דער „היים“ ווייניק אַדער אַפילו גאָר נישט וויסן פון ייִדישקייט; יענער טיפּ פון אַסימילירטן יידן וואָס איז גרייט זיך מתחייב צו זיין צו שיקן פאַר די קומענדיקע 50 יאָר ביליאָנען דאָלאַרס און פונטן „אָווער-סיס“ — אַב דאָ זאָל גאָר נישט געטאָן ווערן, אויסער אַ ביסל „רעלידזשאַן“ און „צדקה תציל ממוות“. מדינת-ישראל האָט דאָס רעכט, די פ ל י כ ט צו קומען און העלפן מיט-באַקעמפן ייִדישן אָפּאַרטוניזם אין אונדזערע תפוצות, כל מיני דערשיינונגען פון אינערציע און אַסימילאַציע.

יעדער ייד וואָס קומט פון דאָרטן אַהער, צו קיין ענגלאַנד אַדער פראַנק-רייך אַאָזװו, מוז זיין אַ לעבעדיקער פראַטעסט און אַ פאַנאַטישער קעמפער קעגן אונדזער פאַרגיישונוג אין לשון און אין אורח-חיים. זיי זאָלן קומען אַהער צו שטאַרקן די פּאָזיציע פון אונדזער נאַציאָנאַלער קולטור — און נישט זוכן ענגלישע איבערזעצער פאַר העברעישע ווערק. אונדז פּעלט דאָס רעכט קיין ענגלישע ליטעראַ-טור... זיי זאָלן זיך „מישן“ — אַקטיוו און מיט-פאַראַנטוואָרטלעך. די ייִדישע ארבע אמות אין יעדער תפוצה זיינען אויך זייער היים.

און פון דער אַנדערער זייט זאָל מען אין די תפוצות נישט פאַרטושן אַדער פאַרקלענערן דערשיינונגען און טענדענצן אין מדינת-ישראל, וואָס פאַדערן אַרויס געוויסע תיקונים. סתם קדוש-קדוש טאַנצעריי איז נישט קיין מזל ברכה. התפעלות אַליין איז נישט גענוג. דאָס גרויסע און אמתע דאָרטן זאָל דאָ ריכטיק און פול אָפּגעשאַצט ווערן — דאָס קליינע און נישט-אמתע זאָל אָפּגעוואַרפן ווערן.

די תפוצות ישראל קענען נישט זיין דע ז א י נ ט ע ר ע ס י ר ט אין פראַגעס ווי מינאָריטעטן אין דער מדינת-ישראל — און מיר זיינען זיכער, זיי וועלן דאָרט זיין אין בעסטער אַרדענונג — אַדער אין דער באַציונג צווישן מלוכה און רעליגיע — און איך דערמאָן דאָ בלויז צוויי פראַבלעמען, ווי אַן אילוסטראַ-ציע. זיי זיינען נוגע נישט נאָר די מדינת-ישראל, נאָר דאָס פ אַ ל ק י ש ר א ל ווי אַ גאַנצעס. מעג אַ געוויסע מאַמענטאַנע פּאַליטישע קאָנסטעלאַציע פאַרלאַנג גען, אַז אונטער דער פירונג פון מענטשן וואָס זיינען זייער ווייט צו זיין שלומי אמוני ישראל, זאָל זיך באַפּעסטיקן אַ באַשטימטע רעליגיעזע ריכטונג, און זאָל אַפילו קריגן כמעט די אויטאָריטעט פון אַ מין „שטאַט-רעליגיע“. אָבער אַ גרויסע טייל פון די תפוצות ישראל איז זייער-זייער פאַראַינטערעסירט, אַז אַנדערע גע-וויסע וועלט-אַנשוילעכע און רעליגיעזע גרופּעס, וואָס האָבן נישט דעם שטעמפל פון דער הערשנדיקער ריכטונג זאָלן נישט אויסגעשלאָסן ווערן פון דין ודת בישראל.

אָודאיי, די לעצטע אַנטשיידונג ליגט ביי יעדן פּאַלקס-טייל אין זיין טאָג-טעגלעכן לעבן — אָבער דער אַנדערער פּאַלקס-טייל האָט אַ רעכט, אַ פ ל י כ ט מיט-צוטראַכטן, מיט-צובאַראַטן, וואָרן ער האָט אַ פליכט מ י ט צ ו ל ע ב ב מישן אַנדערן ברידערלעכן פּאַלקס-טייל, וואָרן י י ד ד א א ו נ ד א ר ט ו א י ז א י י נ ס , ב ש ר א ח ד , און איין גייסט. וואָרן זיי מוזן לעבן אין אַ דראַנג צו פּערמאַנענטער פ א ר ש מ ע ל צ ו נ ג . מיר מוזן אָפהיטן די ש ל י מ ו ת ישראל — און דער פּרינציפּ פון שלימות ישראל האָט די פּרינציפּ-

ריטעט קעגן געוויסע סטראטעגישע און צייטווייליק באדינגטע פאליטישע אפאר-טוניזמען.

אין נאמען פון דער פאלקס-גאנצקייט איז זעלבסטקריטיק און קעגנזייטיקע קריטיק איז דרינגדיק נייטיק — אפענע, ערלעכע קריטיק, דיקטירט פון א גע-מיינזאמען באווסטזיין — וואָרן די ביידע לעבן צו זאמען, און ווילן צו זאמען לעבן.

די פאר רמזים זיינען גענוג אַנצוווייזן, אַז די צוקונפטיקע פאַרבונדנקייט פון מדינת-ישראל און די תפוצות ישראל איז נישט אַזוי איינפאַך — ווי אַהד-העם און אַנדערע ייִדישע אידעאָלאָגן האָבן זיך דאָס פאַרגעשטעלט מיט אַ צוויי דורות צוריק. דער אַהד צווישן אַ "חציו עבד" און אַ "חציו בן חורין", אַדער ניין צענטל גלותדיק און 1 צענטל גאולהדיק — איז איינציקאַרטיק; פול-אַנגעשטאַפט מיט ערנסטע פראַבלעמען. איז דאָך טאַקע היא הנותנת. ווייל די דאָזיקע סוגיא איז אַזוי אַרַב, און איר ריכטיקע פאַרשטענדעניש איז אַזוי וויכטיק פאַר אונדזער המשך — מוז מען מאַכן ביי אונדז די גרעסע גייסטיקע אַנשטרענגען פאַר אַ געדאַנקלעכער און פראַקטישער לייזונג, פאַר אַ קלאַרמאַכונג פון אַט־דער סוגיא פון אַלע זייטן. דווקא צוליב דעם טאַר מען נישט יוצא־זיין מיט דעם "לייכטן" און געפערלעכן וועג: פאָליטיש-נאַציאָנאַלער סווע-רענער עגאָזם אויף איין זייט, מורא פאַר אידענטיפיצירונג מיט אַ "פרעמדער מדינה" (ד"ה די מדינת-ישראל) איבער וועלכע מע איז אַזוי ענטוויאַסטיש, זאָרן זי לייזט דאָך די "היימלאָזיקייט פון ייִדישן פאָלק"! און נישט די היימלאָזיקייט פון די הללויה-זאָגערס און ענטוויאַסטן אין אַמעריקע אַזוי און אַפּהיטן אייגענע "רעכט" פון דער אַנדערער זייט.

דווקא דעריבער פרעג איך: וווּ איז דאָס קאַנסטרוקטיווע וואָרט פון ביידע "צדדים", פון זייערע אַפיציעלע און פאַראַנטוואָרטלעכע פאַרטער-טער? פאַרוואָס מאַכן זיי נישט באמת אַן ערנסטע אידעאָלאָגישע אַנ-שטרענונג אויף דעם דאָזיקן געביט? ה'למאי באַשרענקען זיי זיך ווייטער כמעט נאָר אויף פראַפּאָגאַנדע? און ווען זיי קומען שוין יאָ אַמאָל צו אַ "אידעאָלאָגישער קאָנפערענץ", זאָגן זיי נאַכאַמאָל זייער אַלטן פאַר-דרייסיקן יאָריקן מפּטיר — און סוף-כּל-סוף ווערט דאָס ווייטער אַ "נאַרמאַלע" פראַפּאָ-גאַנדע-קאָנפערענץ?

ווי לאַנג וועלן זיי קענען ממשיך זיין און שפּילן די טראַדיציאָנעלע "שטרויס-פויגל-פאָליטיק"?

מיש זיך נישט אין מיין ספּערע, און איך מיש זיך נישט אין דיין ספּערע; מיש זיך נישט, און שיק געלט; מיש זיך נישט, אָבער... — איז דאָס אַלץ וואָס זיי האָבן צו זאָגן אין דער שעה, וואָס מ'רופּט אַן ביי אונדז שעת אַתחלתא דגאולה?

זעלבסטפאַרשטענדלעך, נישט דאָ איז דאָס אַרט פאַר דעטאַלירטע פראַק-טישע פאַרשלאָגן פאַר אונדזער המשך-פאָליטיק. דאָ קענען מיר נאָר אַ ביסל זיך אַריינטראַכטן אין די אידעאָלאָגישע יסודות פון המשך-באַגריף, צוגרייטן פאַר אים דעם גייסטיקן באַדן, באַפרייען אונדזער פאָלק פון געוויסע פאַלשע קאַנ-צעפציעס און אילוזיעס, וואָס גראַבן אונטער דעם עצם באַדן פון אונדזער המשך.

קומענדיק צום סך-הכל פון אונדזער שמועס, וואָלט איך געוואָלט איצט קורץ אַנוואַרפן עטלעכע פון אונדזערע פּרינציפּיעלע ראשי-פרקים, וואָס דאַרפן לפי ענינות דעתי געלייגט ווערן אַלט גרונט-באַזיס פאַר אונדזער דענקען און טאָן אין די קומענדיקע יאָרן:

ערשטנס, אונדזער המשך אויף ווי ווייט ער איז אָפהענגיק פון ארונד זי, אויף ווי ווייט מיר באַשטימען זיין פנים און קורס — איז באַדינגל אַ ז. ווען חיים ווייצמאַן האָט געזאָגט, אָפט געזאָגט: Either we shall build Palestine, — האָבן איך שטענדיק געוואָרנט קעגן אַזאַ גע- פערלעכע אַלטערנאַטיווע, קעגן אַזאַ סופער פעסימיסטיש-אַפּטימיסטישן פאַטאַ- ליום. יידישער קיום איז — פון ארונד זי אויס באַטראַכט — אַבסאָלוט אַן קיין שום תנאי. ער מוז געלעבט און געפילט ווערן אין אונדז און אַרום אונדז ווי אַבסאָלוט באַדינגונגלאָז. מדינת-ישראל איז אַ צענטראַלער טייל פון פאַלק ישראל, הלואי זאָל זי זיין אַ קוואַל פון לעבן און גבורה פאַר די תפוצות — אָבער בקיין שום אופן טאָר מען זי נישט באַטראַכטן אַלס אַ תנאי, און אַ פשיטאַ נישט ווי דעם איינציקן תנאי פאַר אונדזער פאַלקס-המשך. אַזאַ מין תנאי שקייט וואָלט געווען געפערלעך סיי פאַר די תפוצות ישראל סיי פאַר די מדינת-ישראל אליין.

צווייטנס, די ביידע טיילן פון פאַלק ישראל מוזן זיך קעגן זיך טיק אַנערקענען — אַנערקענען אין טיפּסטן זינען פון וואָרט — ווי צוזאַמענגעהעריק, אומלייזבאַר פאַרבונדן. פון אַלע אַנערקענונגען, וואָס די מדינת-ישראל האָט געקראָגן, איז די לעבנס-וויכטיקסטע, די אַנערקענונג פון די תפוצות ישראל. מדינת ישראל פון איר זייט אָבער, מוז אויך אַנערקענען די תפוצות — כל-זמן זיי זיינען דאָ — אַלס אַן אַבסאָלוט גלייכווערטיקן, גלייך-באַרעכטיקטן, מיטפאַראַנטוואָרטלעכן טרעגער פון המשך פון פאַלק ישראל. די מדינת-ישראל האָט אַ גרויסע — און שווערע — אויפגאַבע צו באַפרייען איר אייגענע באַצונג, די באַצונג פון אַלט און יונג אין מדינת-ישראל צו די תפוצות פון וועלכן ס'איז נעגאַטיוויזם. דאָס הייסט אויך, אַז די תפוצות ישראל זיינען פאַר די מדינת-ישראל נישט קיין סתם "רעזער-וואָר" פון געלט און מענטשן, פון know-how — נאָר זיי האָבן זייער ווערט אין זיך, און זיך.

דריטנס, ווי איך האָב שוין געזאָגט: כל-זמן דער באַגריף מדינה און סווערעניטעט זיינען אידענטיש — ווילן מיר, אַז מדינת-ישראל זאָל נישט האָבן קיין כזית ווייניקער סווערעניטעט פון אַלע אַנדערע מדינות, — דאָס איז כלפי חוץ. אָבער כלפי פנים, אין באַצונג צו אַלע אַנדערע יידישע קיבוצים, דאַרף און זאָל מדינת-ישראל נישט זיין סווערען. דאָ איז די מדינה — אַ טייל פון פאַלק ישראל. צווישן ייד און ייד — וואָס מער אַבסאָלוטע סאָלידאַריטעט — און וואָס ווייניקער סווערעניטעט און איזאָלאַציעאַניזם. שעפּערשיער שותפות דינאַמישע פאַרבונדנקייט, — אָבער נישט קיין מאַגאַפאַל פאַר איין "צד" פון ווערטן און זכויות, נישט קיין "הערשאַפט" פון איינעם איבערן אַנדערן. דאָס הייסט אויך, אַז די תפוצות ישראל מוזן אַנטוויקלען זייער זעלבשטענדיקייט, ביז צום מעגלעכן מאַקסימום זעלבסשטענדיק לעבן און שאַפן — וואָרן זיי ער לעבן און שאַפן אַליין וועט באַשטימען זייער פנים און גאַראַנטירן זייער ציקלופּט. מ'זאָל זיך נאָר נישט אייגרעדן, אַז מ'קען איצט דורך סנהדריןס

און ענלעכע צענטראליזירנדיקע פאָרוזוכן אויף אַנדערע געביטן רעגולירן און פירן דאָס גייסטיקע, אינערלעכע לעבן פון די תפוצות ישראל. די אָנהענגער פון סנהדרין האָבן זיך אפשר פאַרלויפיק איבערצייגט, אַז עס סנהדריןט זיך נישט אַזוי לייכט, אַז דורך „אוקאָזן“ שאַפט מען נישט קיין סנהדריןט פון היינט אויף מאַרגן. אַ סנהדרין — אויב ער זאָל קומען — דאַרף האָבן דורות-דורות פון וואַקסן, אַן אַרמיי, אַ פּלאַט אויפן ים און אין דער לופט איז איין זאָך; אַ סנהדרין פאַרן גאַנצן פּאַלק ישראל איז אַ גאַנץ אַנדערער ענין.

פּערט נס, די איינהייטלעכקייט און שלימות פון פּאַלק ישראל טאָר לאַנגען, אַז מ'זאָל גאַנץ באַזונדערס אָפהיטן די אינערלעכע קאַנטע-נויטעט פון אונדזער המשך, אין טיפּסטן היסטאָרישן זינען פון דעם דאָזיקן באַגריף. ס'באַשטייט אַ געוויסע סכּנה — און אַ גרויסע — אַז מ'וועט ביי אונדז וועלן אַריבערשריינגען דעם לאַנגן גלות-המשך פון די לעצטע 2500 יאָר, און מ'וועט זיך באַמען אַנצוקניפּן דעם היינטיקן טאַג פון גאולה עקסקלור-זיוו מיטן אָנהייב על אדמת יהודה ואפריים. אויב אויך דאָ שפּירט זיך שוין די טענדענץ ביי יונג און אַלט צו איגנאָרירן, מער אַדער ווייניקער, די גרויסע איי-ראַפעישע פעריאָדע. לערער קלאַנגן זיך, ווי ווייניק אַ טייל פון אונדזער יוגנט דאָ אינטערעסירט זיך מיט די קלאַסישע ווערק פון דער העברעישער און יידישער ליטעראַטור פון די לעצטע 200 יאָר, — און דאָך דאַרט על אחת כמה וכמה! אויס באַגייסטערונג פאַרן אַלטן העראָזיום פון יהושע בן נון ביז די חשמונאים און בר-כוכבאָן — וועט מען דאַרט איגנאָרירן די גרויסע און אמתע יידישע גבורה פון 2500 יאָר לעבן און שאַפּן אין אַלע פיר עקן פון אַזאַ בלוטיקער וועלט. אויס באַווונדערונג פאַרן ווייטן און קדמונים-אורשפּרינגלעכן המשך פון בית-ראשון און בית-שני — וועט מען אַפּוואַרפּן דעם נאַענטן המשך, דעם המשך פון אַלעקסאַנדריע, סורא, פּומבדיתא, קאַרדאָוואַ ביז ווילנע און וואַרשע. פאַרפּאַלט אַ ביסל די שריפטן און די שטימונגען פון די כּנענים, עברים און פון די אַלף-מענטשן (במת אלה) — איך האָב מורא, דאָס איז אַן אַלף, נאָך וועלכן ס'וועט נישט קומען ביי אונדז קיין בית — און איר וועט זעט ווהיין ס'פּירט די קעגנערשאַפט צום נאַענטן המשך.

נישט לאַנג איז דער אַלטער יוסף קלויזנער אַרויסגעטראָטן מיט אַ געשריי קעגן די „גויים מדברים עברית“ — אַבער ער האָט די הויפט-סיבות נישט געזען. יענע גוישקייט קומט דאָך פון אַפּוואַרפּן דעם גאַנצן גלות-המשך, זי איז דאָך אַ דירעקטער פּועל-יוצא פון אַ סיסטעם פון דערציונג, וואָס איז געבויט אויף שלילת הגלות. — און אַ טעות האָבן די, וואָס מיינען אַז זי איז ביי אונדז אַפּגע-שטאַרבן, אַדער באַגאַנגען זעלבסטמאָרד; זי לעבט, — אין אַנדערע פאַרמען, און אין נאָך מער געפּערלעכע ווי פּריער. גויים מדברים עברית — אַוודאי ענגליש און אַנדערע פרעמד-שפּראַכיקע, רעדנדיקע גויים זיינען נאָך ערגער. אַבער גויים בלייבן גויים, — און גויים ברענגען נישט קיין פּאַלקס-רענעסאַנס. מ'טאָר אַבער נישט פאַרגעסן, אַז דאָס איז דאָך געווען דער אידעאַל פון די קלויזנערס, קלאַצ-קינס און נאָך אַ פאַר צענדלינג פון זייערע פּריינט, וואָס האָבן געפּריידיקט דעם נאַזיר-סענטימענטאַלן אידעאַל פון דעם נייעם יידן, „העברי החדש“, וואָס האָט גאַרנישט צו טאָן מיטן גלות-ידן, ווער ווי ווער, זיי האָבן דאָך געזייט ביי אונדז די דאָזיקע אַפּוואַרפּונג פון גלות-המשך — און די גויים מדברים עברית זיינען זייערע גייסטיקע יורשים, אַז מ'וואַלט געקאַנט מאַכן אידעאַלאָגישע בלוט-

לנדיק די שטערן, זוכנדיק גאט, און אין האַרצן פול מיט אמונה נאָגט אַ טיטוס-ווערעמל; ואנוכי הולך ערירי — און ס'איז קיין המשך נישטאָ.

טראַכט איך ווייטער, ווערט אברהם אָבינוס פּלאַץ פאַרנומען פון נביאים, תנאים, אמוראים, ראשונים און אחרונים, וואָס שטייען אין גורלדיקע שעהען און פרעגן: המשך יבוא? * היינט אַוונט, ווי געזאָגט, האָבן מיר נישט געפרעגט צי המשך יבוא, נישט איבערגעזעצט דעם קלאַסישן ואנוכי הולך ערירי. אונדזער פּראָגע איז פאַר אונדז געווען היינט — און אַזוי וועט זי אויך מאַרגן זיין — וואָס ווילן מיר אַז אונדזער המשך זאל זיין. מיר ווייסן, אַז אונדזער ווילן אַליין ווילן נישט אַנטשיידנדיק, אָבער מיר מוזן וויסן, וואָס מיר ווילן, אונדזער דער ווילן איז וויכטיק פאַר אונדז ווי אַ מקור פון מעשים, אַלס ר' כ'ט ו'ג-גע'ב נ'ד'ק און דאָרטן, גראַד ווילן מיר שטייען איצט ביי אַ גרויסער ווענדונג אין אונדזער געשיכטע מוזן מיר דאָ באַזונדערס באַטאָנען דעם יסוד היסודות, אַז מ'טאָר נישט בקיין שום אופן פאַרבנדן די דאָזיקע ווענדונג, די באַגרינדונג פון מדינת-ישראל מיט אַזאָ מין אויסטייטשונג פון באַגריף קיבוץ גלויות, וואָס קאָן מיינען: המשך פאַר דער מדינת-ישראל, און אַ סוף פאַר אונדזערע תּפוצות, צי שנעלער, צי לאַנגזאַמער. ס'זאל בפירוש קלאַר איינגעהאַ-מערט ווערן אומעטום, אַז אויב די תּפוצות — 90 פּראָצענט פון פּאָלק ישראל היינט, 80 פּראָצענט אַדער 70 פּראָצענט מאַרגן — דערנענטערן זיך צו דעם סוף — איז דער המשך פון מדינת-ישראל גאָר נישט אַזוי געזיכערט.

מיר זאָגן היינט צו אונדזערע ברידער אין מדינת-ישראל: איר און מיר שטייען צוזאַמען — אַדער מיר פאַלן צוזאַמען. מיר וועלן גיין צוזאַמען — מיר וועלן לעבן צוזאַמען, צוזאַמען, באמת ובתמים. נישט אַ המשך דאָרטן און אַ סוף דאָ — און אויך נישט קיין צוויי סעפּאַראַטע, אַפּגערענצטע המשך פון עשרת השבטים פון איין זייט און אַ המשך פון 2-1 שבטים פון דער אַנדערער זייט, מעבר הנהר. אַזעלכע צוויי המשכים — וועלן בכלל קיין המשך נישט זיין, זיי וועלן גאָר נישט האָבן קיין סמיכות הפרשיות צווישן זיך.

וואָרן, אונדזער צוויי-פּנימדיקער המשך איז טיפּער געזען סוף-כל-סוף אַ המשך פון צוויי טיילן פון איין פנים. פנים איז דאָך אַ לשון רבים — ד"ה פון און פון, דאָס יידישע פּאָלק האָט נאָר איין פנים — אַ האַלבער איז דאָ, און אַ האַלבער דאָרטן. צוזאַמען זיינען זיי איין פנים, פני ישראל. זייער, דאָרטן און דאָ, מיר אַלע צוזאַמען מוזן דאָס וויסן, מוזן דאָס פילן טיף — און שרייבן אונדזער אורח-חיים פאַרן גאַנצן יידישן פנים, מיט דעם באַוווסטזיין פון דער דאָזיקער גאַנצקייט.

מיר זאָגן נישט צו קיין לייכטן המשך — נישט דאָ און נישט דאָרטן. אַ טעות האָבן געהאַט די, וואָס האָבן ביי די ערשטע תקיעות פון „שופר-ושל" משיח" אין 1948 פּראָקלאַמירט, אַז פון איצט אָן וועט יידישער קיום בכלל ווערן אַזוי פשוט, נאָרמאַל, לייכט, ממש אַ „קינדער-שפּיל". די צרה איז, וואָס אַ סך מאַכן זיך דאָס אַזוי לייכט — אַז די לייכטעניש הייבט אָן צו ווערן אַ געפּאַר,

* דעם דאָזיקן צענטראַל-מאָטיו, וואָס ציט זיך דורך אין יידישן באַוווסטזיין פון אָנהייב אָן ביז צו די מאַדערנע צייטן, אונטערזוך איך אין אַ באַזונדערער געשיכטס-פּילאָסאָפּישער אַפּהאַנדלונג.

וואָרן מיר הייבן אָן צו פאַרלירן אונדזער משקל. מיר וועלן ווערן אַזוי „לייכט“ ווי אַן „אַבק פּורח“. מיר קענען צוזאַגן אונדזער פּאַלק מער בלוט, טרערן, שווייס און עבודת-פּרד ווי וועלכער ס'איז מנהיג ביי וועלכן ס'איז פּאַלק. און די הבטחה וועט זיכער מקויים ווערן. ס'וועט זיין זייער אָן ערנסטער, שווערער המשך. ס'איז שווער צו זיין נישט נאָר אַ ייד. ס'איז ב כ ל ל שווער צו זיין. מיר האָבן אָבער קיין מורא נישט פאַר שווערעניש. וואָרעם מיר ווייסן און גלייבן, אַז דאָס יידישע פּאַלק האָט גענוג כוחות אין זיך צו טראָגן אַ יאָך פון לעבן און שאַפן, אַ שווערן יאָך, אַ לעבן מיט גרויסע אויפגאַבן — אויב מ'וועט אין אים ריכטיק און לעבעדיק שטאַרקן דאָס המשך-באַוווסטזיין, די המשך - פּאַר אַ נט וו אַ ר ט - ל ע כ ק יי ט, קעגן פיינט אין דרויסן און קעגן אילוזיעס און נעגאַטיוויזמען ביי אונדז אין דער היים.

כאַטש דאָס פּאַלק ישראל וועט אין די קומענדיקע דורות זיין אַנדערש ווי ביז אַהער, הגם די צוויי העלפטן פון אונדזער פּאַלקס-פנים וועלן ווערן מער און מער פאַרשידן — וועלן זיי זיך שטענדיק רייסן מיט אַלע כוחות צו דער געמיינע-שאַפטלעכקייט צווישן זיי, צו בלייבן צוזאַמען ווי אַ יי נ פנים... וואָרן זיי ציען זייער ניקה פון איין קוואַל, זיי לעבן מיטן כוח פון איין האַרץ — דאָס פאַרמאָ-טערטסטע און קראַנקסטע און גלייכצייטיק דאָס שטאַרקסטע און געזונטסטע, ווי ר' יהודה הלוי האָט עס טיף געזען — דאָס גרויסע האַרץ פון פּאַלק ישראל — דער מקור פון אַ יי נ המשך.

די שרעק פון פירער

„אויף דעם קאנגרעס (דעם 22סטן ציוניסטישן) האָב איך זיך געטראָפֿן מיט אַ נייער גרופּע יוגנט. דאָס זיינען געווען זייער ענערגישע, זייער פאַרשטענדיקע פאַטריאַטן, אַזוינע וואָס ביי זיי אין מוח איז נישטאַ אַחוץ זייער זאָך. פאַר אַ סך פון אַט דער יוגנט איז זייער קיבוץ דער סוף פון דער גאַנצער וועלט. אַט די באַגרענעצטקייט איז דער מקור פון זייער שטאַרקייט אָבער אויך דער מקור פון זייער שוואַכקייט. איך מוז זאָגן, אַז איך האַלט די דערציונגס־סיסטעם אין ארץ־ישׂראל פאַר פאַראַנטוואָרטלעך ביז אַ געוויסער מאָס פאַר אַט דעם וועלט־באַ־נעם. איך מיינ נישט די שול ווי די יוגנט־אַרגאַניזאַציעס, די אַלערליי מדרכים וואָס נעמען אַריין די נשמה פון די קינדער אין זייער צאַרטסטן עלטער. זיי זיי־נען שטאַרקע פאַטריאַטן, אָבער שטאַרק באַגרענעצט און האָבן זייער אַ שמאַלן קוק און זיי זיינען שרעקלעך נישט טאַלעראַנט.“

די ווערטער זיינען געזאָגט געוואָרן נישט דורך עפעס אַ קריטיקער פון דער ציוניסטישער דערציונג, פון אַ גלותיסט, זאָל גאָט אויסהיטן, פון אַ פּאָליטיס־אָדער אַ בּוֹנֵדִיסט. דאָס זיינען די רייד פון דעם פרעזידענט פון דער ציוני־ניסטישער באַוועגונג אין דער וועלט ביז דעם קאָנגרעס (און איצטיקן פרעזידענט פון מדינת־ישׂראל — איבערזעצער), חיים ווייצמאַן וואָס ער האָט געזאָגט אויף דער קאָנפּערענץ פון דער ציוניסטישער פעדעראַציע אין לאַנדאָן, פעברואַר 1947. אַט די קלאַרע און שאַרפע קריטיק וואָס איז געזאָגט געוואָרן מיט דער עכט ווייצ־מאַנישער איינגעהאַלטנקייט, איז נישט געווענדט קעגן די עקסטרעמע טעראַ־ריסטן, נאָר קעגן דעם בעסטן טייל פון אונדזער ארץ־ישׂראלדיקער יוגנט, קעגן די פירער און איבערהויפט קעגן די שליחים אין דער וועלט, קעגן די לייט פון די קיבוצים, פון דער סאָציאַליסטישער ארץ־ישׂראל, וואָס ווייסן נישט מער ווי זייע־דע ד' אמות פון זייער קיבוץ.

דאָס אָפּיציעלע ציוניסטישע וואַכנבלאַט אין לאַנדאָן האָט אַט די רייד פון פרעזידענט פאַרמישפט צו אויסמעקונג, אַזוי האָט אויך געטאָן אַ טייל פון דער ארץ־ישׂראלדיקער פרעסע. אַ סך ענגלישע ציוניסטן האָבן שטאַרק באַדויערט וואָס ווייצמאַן איז נישט אויסגעקליבן געוואָרן ווידער פאַר דעם פרעזידענט פון דער ציוניסטישער וועלט־אַרגאַניזאַציע. איינער פון זייערע וואַרטזאָגער האָט אַפּילו אויסגערופן, אַז דאָס איז די גרעסטע „קאַטאַסטראַפּע“, וואָס איז געשען דעם ייִדנטום אין די לעצטע יאָרן (איך בין שטאַרק מקנא דעם זאָגער און זיינע חברים וואָס האָבן נישט געהערט פון גרעסערע אומגליקן אויפן ייִדישן פּאָלק אין די לעצטע יאָרן). און אַז דער געשעצטער פירער נעמט זיך די דרייסטקייט און זאָגט אַרויס ווערטער וואָס זיינען נישט אין סטיל פון דער פּראָפּאַגאַנדע וואָס עס פירט די ציוניסטישע פרעסע, נעמט מען און „מען גייט אַריבער איבער זיי

צום סדר-היום, ווי מען זאָגט אין דעם אָנגענומענעם ביי אונדז וואָרגאָן. דער קאַרעספּאָנדענט פון „דבר“ האָט נישט פאַרבאָרגן וויצמאַנס רייד, אָבער ער האָלט, אויך אַז עס וואָלט געווען בעסער צו שווייגן: „זיין מיינונג וועגן דעם יונגן דור, וואָס שאַפט און בויט און קעמפט אין ישראל קען ווערן אין לאַנד אַ באַזיס פאַר אַ טיפּן וויכוח, האָט דאָ נישט געקאָנט אויפגעקלערט ווערן, דערפאַר גלייב איך, אַז זי וואָלט בעסער נישט געדאַרפט אַרויסגעזאָגט ווערן אויף דער קאָנפערענץ פון די ציוניסטן אין ענגלאַנד. אַ סך האָבן זיך אָנגעכאַפט אָן זיי אויסצונוצן זיי צום שאַדן“. אַזוי אַרום קומט אויס — ווי עס איז אָנגענומען אין די קרייזן פון די שליחים און דערציער פון ישראל — מעג מען קריטיקירן די ישראל-ייִגנט, באַהאַנדלען אירע פעלערן און דעפעקטן נאָר און בלויז אין ישראל גופא. אויב אַזוי קומט אויס, אַז אויף דער קאָנפערענץ טאָר נישט זיין קיין אַרט פאַר אַ טיפּן און ערנסטן אידעאָלאָגישן באַהאַנדלען פון קיין שום וויטאַלער פּראָ-בלעם אין אונדזער לעבן, און די פּראָבלעם פון דערציען און אויספורעמען דעם יונגן דור אין ישראל און אין דער וועלט געוויס נישט. (די רייד פון יוסף-חיים ברענער וועגן די ציוניסטישע קאָנפערענצן אין לאַנדאָן אין זיין אַמאָליקן „המעורר“ מיט אַ פּערציק יאָר צוריק זיינען נאָך אַלץ אַקטועל צו אונדזער שטאַרקן באַ-דויערן). אַלץ איז געווענדט אויך דרויסן און אויף פּראָפּאָגאַנדע: מען פּראָטעסט-טירט, מען מאַנט, די וואַרטזאָגער ריידן צו דער דרויסן-דיקער וועלט: מען פּראָטעסטירט, מען מאַנט, מען שרעקט, מען דעמאָנסטרירט, ווי דער מנהג איז. דאָס איז אָבער נישט קיין סטימול נישט צו פאַרפעסטיקן די ציוניסטישע באַוועגונג אין דער וועלט, נישט צו פאַרריכטן און נישט אַריינצוטראַכטן זיך וועגן דעם וואָס מען דאַרף אויסבעסערן און וואָס מען דאַרף שאַפן אין דער ייִדישער וועלט בכלל. דאָס אַלץ אינטערעסירט זיי נישט. פון דעסטוועגן, פאַר-וואָס מיינען אונדזערע יונגע ציוניסטישע שרייבער, אַז חיים וויצמאַן האָט נישט געטאַרט עפענען זיין האַרץ וועגן דעם וואָס עס טוט אים וויי און עס אַנטוישט אים? פון וואָנען אָט די דרייסקייט גוזר צו זיין אויף דעם באַיאָרנטן פירער ער זאָל נישט זאָגן אויף אַ ציוניסטישער קאָנפערענץ דאָס וואָס ער האָט אין זיך? און נאָך אין אַזאַ חשובער און גרונטיקער פּראָגע? וואָס פאַר אַ גוטס איז אין אָט דער צענוור, אין אָט דער „גלייכשאַלטונג“? ווער וועט עס „אויסנוצן זיינע רייד צום שאַדן“? אויב וויצמאַן האָט אַ טעות געהאַט אין זיינע איינדרוקן, אָדער ער האָט אויסגעטראַכט, טאָ וואָס האָבן מורא אָט די יונגע שרייבער? האָבן זיי אָבער יאָ אַ ממשות, דאַרף מען דאָך נישט באַהאַלטן, פאַרבאָרגן? אויב יאָ אַזוי דאַרף מען דאָך מיט דעם ענין זיך פאַרנעמען אומעטום — אַפילו אויף יענער קאָנפערענץ אין לאַנדאָן — און אלע מאָל.

און איצט צום תוך. אויב חיים וויצמאַן און זיינע חברים הייבן אָן צו באַ-מערקן אַ דערשיינונג וואָס געציילטע האָבן זי שוין לאַנג באַמערקט, אין איר אַנהייב, מיט אַ צוואַנציק יאָר צוריק און נאָך מער, פאַרוואָס זשע זאָלן זיי זיך אין דעם נישט פאַרטיפּן? נישט פאַרטראַכטן זיך זועגן די וואַרצלען אירע? איז דאָך אָט דער עגאַצעטריום וואָס האָט אַזוי פאַרדראַסן דעם אַלטן פירער אַ פרוכט פון דער ציוניסטישער דערציונג בכלל אין ארץ ווי אויך אין אַנדערע לענדער, און ער איז באַזירט אויף דעם ביטול צו רוב מנין און רוב בנין פון ייִדישן פאַלק. פאַרוואָס מיינט וויצמאַן, אַז די ייִדישע שול אין ישראל איז נישט פאַראַנטוואָרט-לעך לגמרי פאַר אָט דער באַגרענעצטקייט? וועט דער וויצמאַן און זיינע חברים

עפעס אַפּלערנען פון זייער אַנטווישונג? צי וועלן זיי זיך אַפּשטעלן אויף דעם וואָס מען מוז פאַרריכטן אין דער ציוניסטישער דערצױונג־סיסטעם, וואָס האַלט זיך פעסט אַט אַזוי שוין צוויי דורות מיט דער הסכמה פון דער ציוניסטישער הנהלה און מיט איר מאַטעדיעלער און מאַראַלישער שטיצע? אויב אַ טייל פון די ציור־ניסטישע פירער האָבן געעפנט די אויגן און עס ווייטיקט זיי דאָס וואָס זיי זעען — און דאָס וואָס עס האָבן נישט אויפגעטאַן אונדזערע וואַרענונגען, — וויפל האָט מען אונדז פאַרוואַרפן און פאַרשרייען — וועט יאָ אויפּטאַן זייער דערפאַרונג, — מוזן זיי דאָך אויסרייסן אַט דאָס שלעכטס מיט די וואַרצלען אין דער ציוניס־טישער באַוועגונג בכלל אין אַלע לענדער, קאַנטראַלירן די ציוניסטישע דערצױונג פון דעם גרונט ביז דעם דאָך, פעסטשטעלן אַ נייעם צוגאַנג צו דער ייִדישער פּראַבלעם בכלל. צי וועלן זיי זיך דערוועגן צו דעם? אָדער זיי וועלן ווי־פּריער — זיך דערשרעקן און אויסדרריקן זייער שרעק, און — די פרעסע־לייט און די פּראַפּאָגאַנדע־מאַכער וועלן זייערע רייד באַגראַבן?

**

אויב ד״ר חיים ווייצמאַן, דער פאַרזיכטיקער און געלאַסטענער (איבערהויפּט אין אויסערלעכע פּראַבלעמען פון ציוניזם. אין אינעווייניקסטע קאַפיטלעך און בנוגע צו שלילת־הגלות איז ער ווי אַלע נישט־געלאַסטענע ציוניסטן), אויב ער האָט זיך אַזוי דערשראַקן פאַר די רייד פון די יונגע שליחים, וואָס זאָלן מיר צו־געבן צו דעם?

וואָס עס איז שייך צו מיר, האָב איך לחלוטין גאַרנישט קעגן אַט די קיבוץ־לייט. זיי לייקענען נישט דעם גלות און בלייבן דאָרטן; זיי פּראַפּאָגאַנדירן נישט קיין ליקוידאַציע פון אַלע ישובים און געניסן שטאַרק פון זיי; זיי רעדן נישט וועגן יציאת־א״י־אַפּע און אַמעריקע און דאָך בלייבן זיי זיך רויק זיצן אין דער זעלביקער א״י־אַפּע און אַמעריקע. עס פאַרדריסט זייער שמאַלער האַרזיאַנט, עס ווייטיקט זייער עגאָיזם, — אַבער זייער וואַרט און זייער פירונג זיינען איינס, דאָס מויל און האַרץ זיינען גלייך. זיי האָבן זיך פאַרקנסט צו ארץ־ישראל און זיי זיינען מקיים די מצווה פון ישוב ארץ־ישראל און איר אויפלעבונג טאַג און נאַכט. זיי האָבן זיך איינגעהילט אין טלית פון העברעיִש. זאָלן זיי זיין געבענטשט די מענטשן, די קיבוץ־מענטשן, און דער שומר ישראל זאָל זיי אויסהיטן און אויס־היילן פון זייער עגאָיזם און שמאַלקייט און פון אַלעם וואָס עס איז מיט דעם פאַרבונדן, און הלוואי זאָל די רפואה קומען מיט זייער אייגענעם ווילן, פון א״י־נעווייניק, פון זייער האַרץ, — און נישט פון פאַליטישע אָדער עקאָנאָמישע קרי־זיסן פון דרויסן. ניין, נישט קעגן זיי האָב איך עפעס, נישט מיט זיי וויל איך דיסקוטירן; — נאָר מיט דער ציוניסטישער יוגנט אין די תּפוצות, וואָס אַט דער פאַלעסטינישער, קיבוצישער געדאַנקען־אַנג איז פאַר איר געוואָרן אַ גאַנגבאַרע פּראָצע... די מערהייט וועט קיין מאָל נישט עולה זיין קיין ישראל, קיין העברעיִש פאַרשטייען זיי נישט, נאָר מען האָט זיך אויסגעלערנט זאָגן „שלום“ — און עס איז גענוג פאַר זיי. זיי ווי זייערע ציוניסטישע עלטערן זיינען יוצא מיט ציוניס־טישער פּראַפּאָגאַנדע, פאַר נעגאַציע פון גלות און פאַר זיין ליקוידאַציע — און אַליין זינקט מען אין תּהום פון קולטורעלער און שפּראַך־אַסימילאַציע. אַט די אידעאָלאָגיע פון שלילת הגלות איז זייער באַקוועם פאַר זיי, זי העלפט זיי צום פּרינציפּ, אַז „מען קען גאַרנישט אויפּטאַן אין גלות“. אַט אַזוי וועלן מיר דאָ

וועגעטירן ביז מען וועט אומקומען. און דערווייל וועלן מיר פירן פראָפאָגאָנדע פאַר ציון, מיר וועלן „בויען“ ציון, מיר וועלן מאַכן דעמאָנסטראַציעס, פראָ-טעסטן וכדומה.

אַט אין דעם איז די הויפט־סכנה פאַר דעם ייִדישן פּאָלק. יאָר נאָך יאָרן ווי איך קוק זיך צו צו דעם, — און עס קרענקט מיך: ווי וועט זיך ישראל באַ-פרייען פון אַט דעם ירושה־יאָך, וואָס דריקט אים, וואָס איז די פרוכט פון א זעכציק־יאָריקער סיסטעם און נאָך מער... און איצט אַנטוויקלט זי נאָך מער אַ זייער רייכע ביוראָקראַטיע מיט דער הילף פון אַ סך משולחים פון ישראל. אַ האַנט וואַשט אַ האַנט. דער קיום פון אַט די הענט, זייער פרייע באַוועגונג הענגט אַ סך אָפּ פון אַט דער שרעקלעכער אידעאָלאָגיע. עס איז געוואָרן אַ קרדום לחפור בו. און זיי גראַבן און גראַבן, און זיי ווייסן נישט, אַז זיי גראַבן אונטער זיך אַליין, אונטער זייער פּאָלק און אונטער זייער אידעאָל וואָס אין זיין נאָמען טרעטן זיי אַרויס.

און ווען דער פּרעזידענט גייט אַרויס איין מאָל אין אַ יובל און ער זאָגט וואָס ער פילט, וואָלטן זיי אים פאַרמאָכט זיין מויל, אויב זיי וואָלטן עס געקאָנט, און זיי באַגראַבן זיינע רייד אויף וויפל עס לאַזט זיך זיי.

ווי צעברענט מען אַט די פעסטונג פון נעגאַציע און לייקענונג? ווי באַלייכט מען די יוגנט מיט אַ פּאָזיטיוון ליכט פון שאַפן און בויען? — ווי צעברעכט מען?? און די פעסטונג וועט צעבראַכן ווערן, אויף פיץ־פיצעלעך וועט זי איינ־ברעכן. עס וועט קומען איר טאָג, — און מיר וועלן קריגן אונדזער שטראַף. הלוואי זאָל זי זיין נישט איבער די כוחות אַריבערצוטראַגן.

„נייע ייִדישע שול“, מעקסיקע.

מדינת-ישראל — אָדער צוריק צו ארץ-ישראל

1.

די יידישע מדינה אין ארץ-ישראל איז געבוירן געוואָרן אין זייער אַ כּמור-נער שעה, פּול מיט בלוט און פייער. ס'איז דעמאָלט שווער געווען אַנצוהייבן אין הויף-לאַרק אַ וויכוח וועגן דעם נ אַ מ ע ן פּון דעם נייגעבוירענעם קינד, — די תּפילה און דער חלום פּון דורות-דורות ייִדן. אויך איצט, אין 1952, איז דאָס ייִדישע לעבן, אין מדינת-ישראל און אין די תּפוצות ישראל, פּול מיט אַ סך האַרבע, טיף-ערנסטע עקאָנאָמיש-פּאָליטישע און אַלגעמיינ גייסטיקע פּראָבלע-מען — וואָס זיינען אַ סך ברענענדיקער ווי די פּראָגע וועגן נאָמען פּון דער יונגער מדינה, און פּון דעסטוועגן, הגם איך איגנאָריר נישט אויף איין מינוט די דאָ-זיקע פּראָבלעמען — האַלט איך עס דאָך — און שוין לאַנג — פאַר מיין פּליכט אויפּמערקזאָם צו מאַכן די ייִדישע עפּנטלעכקייט און אירע פּאָליטישע און ליי-טעראַרישע אַרגאָנען אויף דער פּראָגע מכוּח דעם נאָמען פּון דער יונגער מדינה אין ארץ-ישראל — וואָס מיר אַלע ווילן זען ווי אַ גרויסן, שטאַרקן, געזונטן, פּרייען און פּערמאַנענטן פּאָליטישן אַרגאַניזם אין דער אַלגעמיינער און אין דער ייִדישער וועלט.

פאַר אַ סך איז דאָס אפּשר גאָר קיין פּראָגע נישט. זיי וועלן זאָגן מיט שעקס-פירן: וואָס איז אין אַ נאָמען?... לפי עניות דעתך, איז דאָס אָבער זייער אַ וויכ-טיקע פּראָגע און מ'מוז זיך צו איר זייער ערנסט באַציען. זי איז אין תּוך אַריין נוגע נישט נאָר דעם ישוב פּון 1948 און די ציוניסטישע באַוועגונג אין אַלע אירע שאַטירונגען, — נאָר אויך דעם ג א נ צ ן ייִדישן פ א ל ק. ס'זיינען געווען ביי אונדז חכמים, וואָס האָבן געפּסקנט: שמא גרים, דער נאָמען איז אַ גרויסער פּאַקטאָר, דער גאָט פּון פּאַלק ישראל האָט זיך אַליין שטאַרק מתעסק געווען מיט פּראָבלעמען פּון נעמען: פּון אָדום הראשון און די אַבות ביז צו דער מוטער שרה — און אַזוי האָט ער — אָדער איינער פּון זיינע מלאכים — גע-מאַכט פּון יעקבן ישראל. אַט וועגן דעם ישראל רעדט זיך דאָ. ייִדידיה פּון אַלעק-סאַנדריע, למשל, האָט אַ סך געבויט אויף יענער ענדערונג אין פּאַטער יעקבס נאָמען: יעקב איז געווען אַ מענטש פּון אויערן, הערן, „געהאַרזאָם“ — ווען ער איז פּאַרוואַנדלט געוואָרן אין ישראל איז ער געוואָרן אַ מענטש פּון אויג, פּון זען: ישראל הייסט: דער וואָס זעט גאָט. און ווער ס'זעט גאָט איז אין אַ הע-כערער מדרגה ווי דער וואָס „פּאַלגט“ אים בלויז. ייִדידיהס עטימאָלאָגישע און פּילאָסאָפּישע אינטערפּרעטאַציע פּון ישראל-יעקב איז נישט נוגע אונדז דאָ — אָבער ס'איז אַ שטיקל רמז פאַר דעם פּאַקט, אַז אַ נאָמען איז נישט בלויז אַ „נאָמען“.

נאָך דעם באַשלוס פּון די „פּאַראייניקטע פעלקער“ אין נאָוועמבער 1947

צו שאפן א יידישע מדינה אין א טייל ארץ־ישראל, האָב איך געשריבן: „אויך אין דער דאָזיקער שעה זאלן מיר נישט פאַרשליסן די אויגן פון ע י ק ר: די קליינע מדינה — און זייער באַלערנדיק איז דער טראַגישער פּאַקט, וואָס זי האָט נאָך נישט קײַן נאָמען. אַ ייִדישע מדינה אין לאַנד פון די אַבות און הייסט נישט ארץ־ישראל, דער נאָמען וואָס איז איינגעקריצט מיט בלוט און פייער אין האַרצן פון דער כנסת ישראל! — וועט נישט זיין בכוח צו לייזן נישט די ייִדן־פּראָגע און נישט די פּראָגע פון יהדות“ אאָז״וו. * אויך איצט נעם איך נישט צוריק איין וואָרט פון דעם וואָס איך האָב געזאָגט אין יאָר 1947. איך קאָן פאַרשטיין די שוועריקייטן, וואָס אָן זיי האָבן זיך אָנגעשטויסן די מענטשן, אויף וועמען דער גורל האָט אַרויפגעלייגט די גרויסע פּליכט און זכיה צו פּראָ-קלאַמירן די מדינה און איר געבן אַ נאָמען. ס'איז אַ גרויסער שאַד וואָס די רעגירונג פון דער יונגער מדינה האָט ביז איצט נאָך נישט פאַרעפנטלעכט אָן אַפּי-ציעלן באַריכט — אויף ווי ווייט ס'איז מעגלעך — וועגן די באַראַטונגען אָדער פאַרהאַנדלונגען אין דער נאָמען־פּראָגע פון דער מדינה. דאָס וואָלט קלאָר גע-מאַכט די מאַטיוון וואָס האָבן באַשטימט די דעמאָלטיקע אַנטשיידנדיקע קע-פּערשאַפט נישט אַנצורופּן די מדינה מיטן נאָמען וואָס לעבט ביי אונדז כמעט פון אונדזערע ששת ימי בראשית אָן: א ר י ש ר א ל. כל־זמן אָזאָ מין אויטענטישער דאָקומענט — אויף ווי ווייט ס'איז מיר באַקאַנט — עקסיס-טירט נישט, איז נישט כדאי זיך אַריינצולאָזן אין השערות וועגן די טעמים פון דעם 1948־באַשלוס אין דעם ענין. אַבער, אויב איך האָב קיין טעות נישט, איי-נער פון די הויפּט־טעמים פאַר נישט אַנרופּן די מדינה וואָס נעמט נישט אַרום דעם גאַנצן שטח פון מאַנדאַט־פּאַלעסטינע מיטן נאָמען ארץ־ישראל — איז מן-הסתם געווען כדי די וועלט זאל פון דעם נישט דרינגען, אָן די ציוניסטישע באַ-וועגונג אָדער דאָס ייִדישע פּאַלק אַקצעפּטירט די פּאַרטישאַן־מדינה אין אירע איצטיקע געאָגראַפישע גרענעצן ווי אַן אַבסאָלוט א י ד ע א ל ע און א י י - ב י ק ע לייזונג; — ווי אַ גזירה דע־פּאַקטאָ — איז אין בריחה. אַבער ווי אַן אידעאָל, דע־יורע לוד־דורות — לאַ מיט אַן אַלף, מן־הסתם האָבן די מאַסגעבנ-דיקע אינסטאַנצן געהאַלטן, אָן דורך נישט באַנוצן „ארץ־ישראל“ אין 1948, וועט דער דאָזיקער נאָמען בלייבן פאַר ג א נ י ארץ־ישראל אין דער צוקונפּט, צי נאָענטער צי ווייטער, ל כ ש י ר ח י ב; ד״ה ווען די מדינה וועט זיך אויס-וואַקסן און ווערן קאָנגרענט־אידענטיש מיט דעם באַגריף און היקף פון גרויס ארץ־ישראל — צי דאָס וועט געשען בדרך הטבע, דורך „נאָטירלעכער“ דינאָ-מישער עקספּאַנסיע פון דער פּאַרטישאַן־מדינה אויסער אירע איצטיקע גרע-נעצן, צי אויף אַ ווייניקער פּרידלעכן דרך, אויב איך האָב קיין טעות נישט, איז די דאָזיקע לכּשירח־האַפּענונג אויך איצט נאָך שטאַרק לעבעדיק ביי טיילן — און אפשר גרויסע — פון דער ייִדישער באַפּעלקערונג אין מדינת־ישראל; און נישט נאָר ביי דער יוגנט אַליין, נישט לאַנג האָט אַ העברעיִשער נאָוועליסט, וואָס פאַרנעמט זייער אַ צענטראַלן אַרט אין דער היינטיקער העברעיִשער ליטע-ראַטור, אַ מענטש וואָס מיט זיך נישט אין „פּאַליטיק“, געבראַכט יענעם עקס-פּאַנסיע־גלויבן צום אויסדרוק אין זיינער אַ דאָנק־רעדע פאַרן פּרסי־באַליק, וואָס ער האָט באַקומען. אַבער דאָס איז נישט מיין פּראַבלעם דאָ.

* זע „מצודה“, באַנד 5—6, 1948, ד' 160 וכו'.

אויך איצט באדויער איך זייער וואָס מ'האָט לכתחילה נישט אָנגערופן די יונגע מדינה מיט איר אמתן נאָמען: ארץ־ישראל. צי די מדינה האָט געהאַט און וועט האָבן פּאָליטיש־עקאָנאָמישע און מיליטערישע סווערעניטעט איבער דעם גאַנצן שטח פון גרויס אָדער מאַנדאַט־ארץ־ישראל צי נישט — זי האָט באַ־דאַרפט הייסן פשוט: ארץ־ישראל. ס'זיינען געווען אין דער אַלטער און נייסטער וועלט־געשיכטע „פרעצעדענטן“ פון מדינות, וואָס האָבן זיך געמוזט מסתפק זיין מיט אַ ביסל ווייניקער שטח ווי זייערע נאַציאָנאַל־פּאָליטישע וויזיעס. — האָבן זיי דעריבער משה שם געווען? און אַז פּוילן איז אַ ביסל שמאַלער געווען ווי אירע פּאָליטישע אידעאָלאָגן און נאַציאָנאַלע באַוועגונגען האָבן געחלומט — האָט זי געענדערט איר נאָמען? און ווען ס'איז נגזר געוואָרן אויף זי מאַדערנע טשעכאָ־סלאַוואַקיע מוותר צו זיין אויף אַ חשובן טייל פון איר שטח, האָט ווער ס'איז דאָרט געקלערט וועגן אַ שינוי־שם? (איך ווייס אַז דער משל און נמשל זיינען נישט 100 פּראָצענט אידענטיש, ווי ס'רוב משלים און נמשלים, און פּונ־דעסטוועגן...) אַ מדינה אין ארץ־ישראל וואָס נעמט אַרום דאָס גאַנצע לאַנד צי אַ טייל — איר אײַנציקער מעגלעכער, היסטאָריש באַרעכ־טיקטער און נויטווענדיקער נאָמען איז ארץ־ישראל, — נישט געקוקט אויף וועלכע ס'איז קעגן־אַרגומענטן און ספיקות. ארץ־ישראל, און ארץ־ישראל אַליין, איז ווי אַ לאַנד, ווי אַ פּאָליטישע רעאַליטעט, עמאַציאָנעל טיף איינגעבאַקן אין ייִדישן האַרצן, אומעטום — אַ נאָמען וואָס איז אַ סך מער ווי אַ נאָמען; ס'איז אויך אַ תּמצית פון געפילן און איבערלעבונגען פון דורות, אָנגעזאַפט מיט ייִדי־שע טרערן, בענקעניש און ווייטיק, חלום און משיחישע וויזיע. ארץ־ישראל איז אויך פון יענע העברעיִשע גרונט־באַגריפן און ווערטער־פאַרבינדונגען וואָס זיינען געוואָרן „פלייש פון פלייש“ און „בלוט פון בלוט“ פון דעם ייִדיש־עדנדיקן אײִ־ראַפּע־שאַמעריקאַנישן ייִדנטום, ווי פון וועלטיִיִדנטום בכלל אין זיינע פאַר־שיידענע פרעמדע לשונות. אַזאַ באַגריף קאָן מען נישט און טאָר מען נישט אַזוי לייכט פאַרבייטן, אָדער אַפילו צייטווייליק דן זיין לגניזה ביז לכּשירח־ב... ארץ־ישראל קאָן נישט ענדערן איר נאָמען אַזוי ווי טראַנסיאַרדאַניע, וואָס איז טראַנסיאַרדאַניע, און וואָס איז דער ירדן פאַרן איסלאַם און פאַר דער אַראַבישער וועלט — פאַרגליכן מיט ארץ־ישראל ביי ייִדן?

וואָלט איך געווען בשעת־מעשה אין ארץ־ישראל און וואָלט געהאַט וועלכע ס'איז מעגלעכקייט, וואָלט איך מרעיש עולמות געווען, קברים געריסן אין דעם לאַנד פון די גרויסע קברים — ס'איז דאָ אַ מין קברים־רייסן וואָס איז מער ווירקזאַם־לעבעדיק ווי רעדן צו די לעבעדיקע — קעגן די פאַרזוכן מ פּר י ד צו זיין בין הדבקים, צווישן דער יונגער מדינה און איר אַלטן, טראַדיציאָנעלסטן, לעבעדיקסטן, אינהאַלטרייכסטן נאָמען: ארץ־ישראל.

2.

אויב ס'איז גאָר נגזר געוואָרן מצד די פאַראַנטוואָרטלעכע אינסטאַנצן, און ס'איז אַ גוירה וואָס נישט גאָט און נישט מענטש קאָן מבטל מאַכן, אַז די יונגע מדינה זאָל נישט הייסן ארץ־ישראל — מוז זי אַ פּי צי יע ל און פּר אַ ק־ט י ש, לעגאַל־פּאָליטיש הייסן מדינת־ישראל (אָדער זי קאָן האָבן אַן אַנדער נאָמען). וואָס זי טאָר נישט הייסן — איז ישראֵל, סתם „ישראל“.

ס'זיינען דאָ אַ סך טעמים פאַרוואָס די פאַרטיגשאַן-מדינה זאָל נישט הייסן ישראל — אָבער אַ ייִן טעם איז אַבסאָלוט גענוג: ישראל איז שטענדיק געװען דער נאַמען פון ייִדישן פּאָל, — אַווער איז געווען נעכטן. איז היינט, און אַווער וועט זיין מאַרגן און אייבערמאָרגן. מיר איז נישט אומבאַקאַנט, למשל, אַז ״ישראל״ איז אַמאָל געווען אידענטיש מיט מלכות אפרים, אָבער אויך דעמאָלט, און ספעציעל נאָכן חורבן שומרון און גלות פון די עשרת השבטים איז ישראל דאָס ייִדישע פּאָלק בכלל. אַט דווקא איצט טאָר נישט צוגעלאָזט ווערן אַז ישראל זאָל ווערן אידענטיפֿיצירט מיט איין שבט, אָדער מיט נייע צען שבטים. אין הלכה און אגדה, אין ייִדיש געזאַנג און געדאַנק, אומעטום הייסט שוין אַ פאַר טויזנט יאָר ישראל דאָס פּאָלק בכלל און דער סתם ייִד, דאָס גאַנצע קאָלעקטיוו און יעדער פון זיינע יחידים, כל ישראל און ר' ישראל — און כל ישראל חברים. אַזוי איז ישראל געוואָרן — און איז נאָך — דער צענטראַלער באַגריף אין דעם ייִדנס דעני-קען. דאָס הויפט-וואָרט אין זיין לשון (אין וועלכער שפּראַך ער האָט נישט געװען די פונדאַמענטאַלע קאָטעגאָריע אין זיין באַצונג צו זיך און צו זיין פרעמד-דער אַרומיקער וועלט. ס'איז נישטאָ קיין וואָג, וואָס זאָל זיין כּוּח אַפּצוּוועגן דעם משקל און שפּע פון דער איינציקאַרטיקער טראַדיציע-רייכקייט וואָס לעבט אין דעם באַגריף ״ישראל״ — און אין זיינע אומציייליקע ניואַנסן.

דאַרף איך טאַקע איבערחזרן דאָ אַזאַ היסטאָרישן — און נישט קיין בלויז ״שפּראַכלעכן״ — פּאַקט, באַזיגלט מיט ימען ייִדיש בלוט און טרערן פון טויזנט-טער יאָרן, וואָס יעדער קינד פון ישראל שפּירט טיף אין זיין נשמה — און איז על אחת כמה וכמה גוט באַקאַנט יענע פּירנדיקע ייִדן, וואָס האָבן געהאַט דעם גרויסן זכות אויסצורופן די שאַפונג פון דער מדינה אין ארץ-ישראל?

אויב דער נאַמען פון מדינת-ישראל זאָל טאַקע בלייבן ״ישראל״ — קאָן מען זיך גאָר נישט פאַרשטעלן וואָס פאַר אַ קאַמפּלעקס שוועריקייטן עס וועט ברענגען מיט זיך פאַר די קומענדיקע דורות, סיי אין די תּפּוצות סיי אין דער מדינה — און אַפּילו פאַר אונדז אַליין, שוועריקייטן אין פּאַרשידענע געביטן, אויפצייילן זיי אַלע דאָ — איז באמת אוממעגלעך. אַ פאַר אילוסטראַציעס וועלן גענוג זיין.

למשל, וואָס וועלן האָבן אויסצושטיין לערער און קינדער לייצענדיק וועלכן ס'איז אַלטן אָדער נייעם העברעישן (און טיילווייז אויך ייִדישן) טעקסט, וווּ עס וועט דערמאָנט ווערן דאָס וואָרט ישראל — און איז דען דאָ אַזאַ מין טעקסט, אין וועלכן ישראל קומט נישט פאַר? (אויסער, למשל, דעם ספר איוב וואָס דער מאַנט יידן בכלל נישט). ווי אַפט וועט דער לערער מוז דערקלערן זיינע תּלמידי-דים, אַז דאָ און דאָרט וווּ ס'שטייט ישראל — מיינט מען נישט ישראל, נאָר די ייִדן פאַר די לעצטע פאַר טויזנט יאָר ביז צו דער שאַפונג פון ״ישראל״. וואָס פאַר אַ פנים וועט דעמאָלט האָבן דער לערער, דער תּלמיד, און דער טעקסט?... אָבער אַפט וועט דער ״נאַציאָנאַליסטישער״ דערציער אין דער מדינה מאַנאַאַ-ליזירן ״ישראל״ פון די אַלטע קוועלן דווקא פאַר זיין מדינה... בלעם'ס מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל — וועט געוויס מיינען די פרייע מדינה, און נישט סתם ייִדן... אויף זיי קאָן מען דען זאָגן אַ מה טובו?... אָבער אַפט וועט עס שווער זיין צו אַנטשיידן וואָס ״ישראל״ מיינט. אַהרנס אלה אלהיך ישראל ביים עגל הזהב — אויף וועמענס אַדרעס וועט דאָס גיין? בזמן שישראל

עושינ רצונו של מקום — וועמען מיינט מען דאָס? אין מזל ישראל! ישראל אף על פי שחטא ישראל? און עמד ישראל צריכים פרנסה? ... און כל ישראל בני מלכים? און אַז ס'שטייט ערגעץ וווּ אין אַ ספר אַן אויסדרוק ווי "מנהגי ישראל", דיני ישראל" אַז"וו — וועגן וועמען רעדט זיך דאָרטן? די פאַר אילוסטראַציעס זיי-נען נישט מער ווי אַ טראַפּן פון ים.

און דער ייד אין ברוקלין אָדער פאַריו, בוענאָס-אייירעס אָדער יאַהאַנעס-בורג, ווען ער וועט אַ נאַמען געבן זיין זון ביים ברית, און דער מוהל וועט זאָגן: ויקרא שמו בישראל... — וועט ער מן-הסתם מוזן דעקלאַרירן, אַז דאָס מיינט מען נישט "ישראל", נאָר דאָ אין ברוקלין אַז"וו אָדער וועט מען אפשר א ו י פֿ-ה ע ר ן צו זאָגן אין די תפוצות: ויקרא שמו בישראל? וואָרעם מאַיז דאָך דאָרט נישט בישראל...

אויף ווי ווייט די צעטומלעניש, באַגריפס-צעמישונג און געדאַנקענלאַזי-קייט האָבן זיך צעוואַקסן אין אונדזערע רייען דורך דעם נאַמען "ישראל", האָב איך נישט לאַנג געלערנט פון אַ קליינעם אומוויכטיקן פרט — אָבער סימפֿ-טאַמאַטיש און באַלערנדיק, אַן אַמעריקאַנער ייִדישע אומוויכטיקן האָט מיך איינגעלאָרן צו האַלטן אין העברעיִש אַ ציקל רעפּעראַטן וועגן ייִדישער פּילאָסאָ-פּיע. בעת איך האָב גאַנץ "אומשוולדיק" פאַרגעשלאָגן דעם טיטל פון מיין ציקל, "המחשבה הישראלית" וכו' — זיינען מיינע פריינד, ערנסטע מענטשן, אַקטיוו אין דער העברעיִשער ליטעראַטור און ייִדישער דערציִונג, געוואָרן זייער סקעפֿ-טיש; זיי האָבן געהאַלטן אַז מ'מוז ע ד ע ר ן דעם טיטל, וואָרעם "מחשבה ישראלית" הייסט איצט דאָס דענקען פון "ישראל", ד"ה פון דער יונגער מדינה... דאָס הייסט, אויב אַ ייד וויל באַהאַנדלען די אידייען-וועלט פון ר' יהודה הלוי, רמב"ם, ר' נחמן קראַכמאַל — טאָר ער דאָס שוין נישט מער באַ-צייכענען ווי "מחשבה ישראלית"... דער כּוּרִי, מורה נבוכים און מורה נבוכי הזמן זיינען נישט קיין "יצירות ישראליות" — אָבער, למשל, אַ דענק־סיסטעם פון אַ קריסט אָדער מוסלים וואָס איז אַ בירגער אין "ישראל" וועט יאָ קענען באַ-צייכנט ווערן ווי "מחשבה ישראלית", אָדער "יצירה ישראלית! (זע וויי-טער).

אויב ס'וועט גיין אַזוי ווייטער, ווי לאַנג וועלן חתנים אין חוץ־לאַרץ נאָך מ ע ג ן — אָדער וועלן — זאָגן אונטער דער חופּה: הרי את מקודשת לי בטבעת זו כדת משה וישראל? ... ווער ס'ווייסט — ווייסט וויפל די ייִדישע רעפּאַרם-באַוועגונג האָט מיט אַ 100 יאָר צוריק דיסקוטירט וועגן דעם דאָזיקן קידושין־נוסח — געזען לויט איר אייגענער פּראָבלעמאַטיק, ס'וועט אפשר באַלד "אויסברעכן" אַ נייע הייסע דיסקוסיע נישט וועגן דעם "כ ד ת" — נאָר וועגן דעם "וישראל" אין טראַדיציאָנעלן נוסח.

און וואָס איז טאַקע מכּוּח דער גרעסטער, פייערלעכסטער און שטאַרק־גע-הייליקסטער "דערקלערונג" אין דער ייִדישער טראַדיציע, וואָס מיט איר הייבט אַן אַ ייד זיין טאַג און ענדיקט זיין לעבנס-אַוונט, בעת ער גיט אַפּ זיין נשמה דעם בורא עולם: שמע ישראל? ! וועלן די יידן אין חוץ־לאַרץ ווערן געצוונגנען זיך צו שאַפּן אַן אַ נ ד ע ר שמע ישראל?...

אויב מ'וועט זיין קאַנסעקווענט דאָ און דאָרט וועט זיך באַלד אָנהייבן אַ מיין רעוויזיע אין יעדער ווינקלעלע פון אונדזער לעבן — א ו י ס צ, מ ע ק ן דעם ישראל — אַוּוּ ער מיינט נישט די מדינה — אָדער אים צו פ א ר ט י י ט ש ן.

„אינטערפרעטירן“, דאָס וועט ווערן אַ ישראל מיט אַ פירוש — אַ מין מכה אשר לא כתובה בתורה.

מיר זיינען אלע געווען קעגן די לאַטיניזירונג פון אונדזער אַלטן, אונדז הייליקן און טייערן אלף-בית. אָבער אַזאָ מין קאָנסעקווענטע „ישׂראל“ — רעוואָלוציע איז נאָך אַ סך געפערלעכער. די לאַטיניסטן האָבן געוואָלט ענ-דערן מער נישט ווי די אַוֹת יוֹת — די איזראַעליסטן זיינען בבחינת „ביקש לעקור את הכל“.

3

מצד דער רעגירונג און די אָפיציעלע אינסטאַנצן פון מדינת-ישראל הערשט ליידער אַ געוויסע אַומקלאַרקייט אין דער באַנוצונג פון נאָמען. אין דער ערשטער דעקלאַראַציע פון דער קאָנסטיטוציע — וועלכע איז ביז איצט געבליבן בלויז אויפן פּאַפּיר — הייסט די מדינה: ישׂראל, סתם. „ישראל“ איז אויך געשטאַנען אויף דעם אַרגאַן פון דער צייטווייליקער רעגירונג — פון אייר תש״ח. שפעטער אָבער האָט מען אָפט געפונען אין אָפיציעלע דערקלערונגען: מדינת ישראל. העברעישע בריוו און קאָנווערטן פון פּאַרשיידענע רעגירונגס-אָפּטיילונג-גען, וואָס איך האָב געזען אין די לעצטע חדשים, טראָגן די אויפשריפט: מדינת ישראל. אָבער אָפט לאַזט מען אַרויס אין אָפיציעלע מודעות פון דער רעגירונג דאָס וואָרט „מדינת“ און מ'שרייבט פשוט: ישראל. פּאַסט-מאַרקעס און מטבעות האָבן אויך די אויפשריפט: ישׂראל, סתם. אויב דאָס איז מער נישט ווי אַ מאַנגל פון קאָנסעקווענץ, מוז עס דאָך זיכער באַזייטיקט ווערן. כל-זמן דער ערשטער אָנווורף פון דער קאָנסטיטוציע איז נישט אַקצעפטירט און נישט געענדערט געוואָרן — ווייס די ייִדישע וועלט אייגנטלעך נישט וואָס איז דער אָפיציעלער און לעגאַלער נאָמען פון דער מדינה — אויף העברעיש — מצד דער רעגירונג אַליין: ישראל, אָדער מדינת-ישראל?

אָבער אויף ענגליש און אַנדערע פּרעמדע לשונות הייסט עס כמעט אין אלע אָפיציעלע דאָקומענטן: אַיזראַעל. אין אַ פּאַר מודעות וועגן די מדינת-ישראל באַנדס האָב איך געזען אַז „טהי סטייט אַזוי איזראַעל“ לאַזט אַרויס באַנדס, פּראַקלאַמירט אַ הלוואה אַזוי — און ווי קען מען טאַקע זאָגן אַז „אַיזראַעל“ זוכט ביי ישראל, ביי ייִדן אַ הלוואה אָדער אַ גמילות חסד? ... אָבער, בכלל, הייסט עס אויף ענגליש שטענדיק: „איזראַעל“ — סיי מצד דער רעגירונג און אירע קאָנסולאַטן אין הויף-לאַרץ סיי מצד דער ענגלישער און ענגליש-ייִדי-שער פּרעסע. — און נישט „סטייט אַזוי איזראַעל“. און אַזוי שרייבט מען אויך כסדר וועגן „איזראַעל-באַנדס“...

ווי ס'קריסטלט זיך, אַזוי ייִדלט עס זיך אויך אין דעם פּקט. כאָטש ס'איז עדהיום נאָך נישט גאַנץ קלאַר ווי עס הייסט די יונגע מדינה אין איר אַרייַנגינג — אַל, אויף העברעיש — האָט די העברעישע און ייִדישע פּרעסע כמעט אומע-טום געפּסקנט: ישראל.

איין צרה ברענגט מיט זיך אַן אַנדערע: אַ סך העברעישע זשורנאַליסטן און פּרעסע-אַרגאַנען אין מדינת-ישראל האָבן מחדש געווען אַ גרויסן חידוש און אַנ-געהויבן צו באַנוצן „ישראל“ ווי מין נקבה: ישראל מתכוננת וכו', ישראל מכריזה וכו', ישראל מודיעה וכו'; אָדער ווי דער קאַרעספּאַנדענט פון „הארץ“ איז פּאַריז באַשרייבט די נסיעה פון דער דעלעגאַציע פון מדינת-ישראל: „המכוניות בהן

נוסעת ישראל" וכו... א משונהדיקע און באַדויערנסווערטע פעמיניזירונג פון "ישראל" — וואָס ווערט באַנוצט אין אונדזערע מקורות סיי אין יחיד סיי אין רבים — אָבער קיינמאָל נישט אין לשון נקבה. דווקא נאָך די גרויסע ניסים אין גבורות פון דער יונגער מדינה איז "תש כוחה כנקבה"? (אויסגעגאנגען די כוחות ווי ביי אַ פרוי?...) און ס'פעלן נישט קיין העברעישע זשורנאָליסטן אין חוץ-לאַרץ. מענטשן אָן אַן אייגענעם קוק און אָן אַן אייגענער באַצינג צו אונדזערע פראַבלעמען, וואָס האָבן תיכף ומיד אימפּאַרטיט אַהער דעם "גאונישן איינפאַל" פון זייערע קאַלעגן אין מדינת-ישראל — און קריגן נאָך דערביי קעל-בערנע התפעלות, מאַכן שהחיינו וואָס זיי האָבן זוכה געווען צו שרייבן "ישראל" בלשון נקבה!... אויך דאָס איז ביי זיי אַ "סימפּטאָם" פאַר דער גרויסער רעוואַל-לוציע אין ייִדישן לעבן און אין דער באַנייטער העברעישער שפראַך: ישראל אַ מין נקבה!... די ערשטע וואָס האָבן דאָס איינגעפירט, האָבן זיכער געטראַכט וועגן דעם נסמך "מדינת" — וואָס מ'האַט נישט קיין צייט און געדולד צו דערמאָנען. אַודאי, מדינת-ישראל איז גראַמאַטיקאַליש אַ כשרת נקבה — אָבער ישראל, סתם ישראל? חס ושלום! היה לא תהיה כזאת בישראל. איך האָף אַז די דאָזיקע נייע נקבה וועט נישט ווערן קיין בת-בית אין דער העברעישער שפראַך — און די טאַקטפולערע און געשמאַקפולערע סטיליסטן, מענטשן ביי וועמען העברעיש און ישראל זיינען באמת מער ווי סתם "כלים" אָדער ווערטער וואָס מ'קאָן ענדערן און בייטן ווי מ'וויל, וועלן נישט "פאַרווייבלעכן" דעם ישראל, כדי אים כשר צו מאַכן פאַרן טאַג-טעגלעכן געברויך; און דער דאָזיקער נייער מין נקבה וועט בלייבן כל-זמן ער וועט בלייבן איינער פון די סך "סלענג-דער-שיינונגען, וואָס מיט זיי איז העברעיש, צום באַדויערן, געבענטשט" געוואָרן אין לעצטן דור. "סלענגס" קומען, "סלענגס" גייען — און די שפראַך בלייבט.

בכלל, בירגערט זיך איין "ישראל" פון טאַג צו טאַג אַלץ מער. מ'פאַרט קיין ישראל, מ'קומט פון ישראל, מ'שיקט פעקלעך קיין איזראַעל, מ'קויפט איז-ראַעל-באַנדס אַאָ"וו, אַ סך פון די, וואָס פאַרן קיין איזראַעל, און קומען פון איזראַעל זיינען אַזוי ווייט פון פאַלק ישראל און פון ארץ-ישראל — אַז זיי זיי-נען באמת נאָך קיינמאָל נישט געווען אין ישראל... איך בין מודה ומתודה, אַז ס'טוט מיר אָפט וויי ווען איך הער די גאַנץ און האַלב-אַסימילירטע טוריסטן און טוריסטקעס, פאַר וועמען "ישראל" איז אַ נייע "טשיקאַווע" בריאה, נאָך אַ "מאַד-נע" לאַנד, וווּ מ'קאָן אַמאַל מאַכן אַ "טריפּ" — ווי זיי קומען צוריק מיט לאַקריץ-התלהבות, און אויף וויפל זיי קענען "לעקטשורן" הייבן זיי אָן צו האַלטן באַ-גייסטערטע "לעקטשורס" וועגן "איזראַעל", דאָס לאַנד וווּ אַ ייד פילט זיך אַזוי גליקלעך, אַזוי פריי, אַזוי גאַמאַל... בעת זיי אַליין ווילן בשום אופן נישט לעבן אין יענעם גרענץ, נישט זיי און נישט זייערע קינדער און קינדס-קינדער.

איינמאָל האָט מיך אַזאַ איזראַעל-טוריסטקע געפרעגט:

"העוו יו עווער וויזיטעד איזראַעל?"

האָב איך געענטפערט:

"אי העוו בין אַל מאַי לאַיף אין איזראַעל. עס עי מעטטער אַוו פעקט אי וואָן

באַרן אין איזראַעל, גאַט מאַי נעים אין איזראַעל..."

די טוריסטקע האָט מיין ענטפער נישט פאַרשטאַנען. זי האָט מיך אַנגעקוקט

מיט "התלהבותדיקע" אויגן: "האַו וואַנדערפול"... זי איז געווען זיכער אַז איך

בין אַ כשרער סאַבראַ פון סאַבראַלאַנד...

4.

„ישראל“ ווי אַ באַצייכענונג פאַר דער יונגער מדינה האָט נאָך אַנדערע אומלייזבאַרע קאָמפּליקאַציעס — למשל, מצד דער נישט-יידישער באַפֿעלקערונג אין דער מדינה. ווי זאָל מען זי אַנרופן? אַט האָב איך מיט אַ צייט צוריק געזען אין אַ מדינת-ישראל צייטונג אַ נאַטיץ וועגן אַ „נוצרי ישראלי“ ערגעץ-ווי אין חוץ-לאַרץ.

וואָס איז אייגנטלעך אַ „נוצרי ישראלי“? מן-הסתם, אַזוי בין איך משער: אַ קריסט, אַ בירגער פון דער מדינה, וואָס איז געשאַפֿן געוואָרן אין מאַי 1948 אין אַרץ-ישראל. אָבער ווער ווייס, צי מען וועט שטענדיק אַזוי אויסטייטשן אַזעלכע שפּראַך-פּאַרבינדונגען ווי „נוצרי ישראלי“, אָדער „הנצרות הישראלית אַז״וו. אַ סך וועלן פרעגן: „נוצרי ישראלי“ — מיט וואָס עסט מען דאָס? איז דאָס אייגנטלעך אַ ייד וואָס איז אַ קריסט, אָדער אַ קריסט וואָס איז אַ ייד, אָדער געוואָרן אַ ייד?...?

דורך-אָגב, אַזאָ „נוצרי ישראלי“ קאָן פון פּאָליטיש-לעגאַלן שטאַנדפּונקט מיט אַ בעסערן געוויסן זאָגן ביים געבן זיין זון אַ נאַמען: ויקרא שמו בישראל איוואן, פעטראָוויטש, אָדער דזשאַרדזש בן דזשאַן ווי אַ ייד אין ברוקלין אָדער פּאַריז: ויקרא שמו בישראל יצחק בן אברהם. יענער יונגער „נוצרי ישראלי“ איוואן פעטראָוויטש איז דאָך בישראל, לויט דער איצט-הערשנדיקער טערמינאָ-לאַגיע, אָבער נישט דאָס „נישט-ישראלשע“ קינד יצחק בן אברהם אין ברוקלין אָדער פּאַריז.

ווייטער: אויב ס'איז איצט דערלויבט צו ריידן און שרייבן וועגן אַ „נוצרי ישראלי“ — מוז מען דאָך באַצייכענען דעם אַראָבער, וואָס לעבט אין דער מדינת ישראל ווי אַן „ערבי ישראלי“. און אויב מיר גייען ווייטער קאָנסע-קווענט אויף דעם דרך, מוזן מיר דאָך אַנרופן אַ יידן וואָס לעבט אין דער מדינת-ישראל: „יהודי ישראלי“! אָדער: „עברי ישראלי“, און אויב איך האָב קיין טעות נישט איז שוין געשאַפֿן געוואָרן אַזאָ מין טערמינאָלאַגיע, וואָס אונטערשיידט צווישן יהודי ישראלי און „יהודי אמריקאי“ (אַן אַמעריקאַנער ייד), צווישן „היהדות הישראלית“ (דאָס „ישראלדיקע יידנטום) און „היהדות האַמריקאית“ (דאָס אַמעריקאַנער יידנטום).

אַנאָליזירט מען טיפּער די דאָזיקע דערשיינונג, קומט מען צום רעזולטאַט אַז „ישראלי“ אַן-אָן-פּאַר-זיך הייסט גאָר נישט קיין ייד! גאַרנישט קיין שפּראַך פון אברהם, יצחק ויעקב אַז״וו, פון פּאָלק ישראל וואָס האָט געחלומט און געקעמפט פאַר דער שאַפּונג פון מדינת-ישראל קעגן די על-טערן און ברידער פון די „נוצרים ישראליים“ און „ערבים ישראליים“. אויב ס'איז בכלל דאָ אַ „נוצרי ישראלי“, „ערבי ישראלי“ ווי אַ „יהודי ישראלי“ — איז ישראל דאָך מער נישט ווי אַ פּאָליטיש-געאָגראַפּישער טערמין, וואָס איז חל אויף קלערליי פּאָלקס-גרופּעס, ראַסן, רעליגיעס וואָס וווינען איצט און וועלן וווינען מאַרגן אין דער מדינת-ישראל. אויב אַזוי, פרעגט זיך: מה הועילו חכמים בתקנתם? וואָס איז דער גאַנצער אויפטו? וווּ איז דאָ די גרויסע, פייערלעכע יידישע רעוואָלוציע? איז דען דאָ נישט אַ גרויסע סכנה, אַז דורך דעם דאָ-זיקן „ישראלים“ וועט נישט נאָר פאַרפאַלשט ווערן דער עצם באַגריף

ישראל פון שטאַנדפונקט פון דער ייִדישער געשיכטע און ווירקלעכקייט — נאָר ער וועט בכלל פאַרלירן זיין ישראלדיקייט? נאָך אַ מאָל: דער נוצרי און דער ערבי, און אַנדערע ראָסן און גרופּעס, וואָס וועלן וווינען אין מדינת־ישראל — וואָס האָבן אַ ייִגענע היסטאָרישע באַצייכענונגען און דאַרפן נישט האָבן דעם נייעם נאָמען — די מינאָריטעטן וואָס וועלן זיכער געניסן אַבסאָלוטע גלייכבאַרעכטיקונג מיט דער מערהייט פון דער מדינה — זיי נען פּרינציפּיעל־פּאָליטיש אַזעלכע כּשרע ישראלים ווי די איצטיקע מערהייט, די בני־ישראל פון דער מדינה. אויב דאָס איז פאַר אַ סך מענטשן יאָ פאַר־שטעלבאַר — איז אַבער דער רעזולטאַט פון אַזאַ מין סיטואַציע אַבסאָלוט אומדענקבאַר. — דער רעזולטאַט אין באַציונג צו כלל ישראל אין דער גאַנצער וועלט. וואָרן מיר קומען צו אַזאַ מין מצב אַז דושאַרדזש טהי סאָן אָוו דזשאַן אָדער מוסטאַפּאַ און אַבדאָלה פון מדינת־ישראל זיינען יאָ ישראלים — און די מיליאָנען יידן אין די תּפוצות — זיי מיט זייערע משהלעך און שלמהלעך, — „מיר זאָל זיין ייִדישע קינדערלעך פאַר אייערע כּשרע אייגעלעך“, ווי ביאַליק האָט געזונגען — זיינען קיין ישראלים! נישט קיין אַרץ־ישראלדיקע בירגער אָדער מדינת־ישראלדיקע יידן — יאָ, אַוודאי. אַבער שאינם ישראלים, נישט קיין ישראלים — איז דאָס מעגלעך? ווער איז דאָס בכוח צו אַקצעפטירן אַזאַ מין מסקנה, וואָס איז פּאָליטיש־לאַגיש אומפאַרמיידבאַר, אויב מ'גייט ווייטער אויף דעם דרך פון דעם דאָזיקן נייעם אַיזראַעליזם?

געוויסע פּאָליטישע אַמביציעס, אידעאָלאָגישע עקשנות — גאַנץ שייַן. אַבער צו נעמען ביים כלל ישראל זיין נאָמען, זיין אידענטיטעט? באַרויבן דאָס פּאָלק ישראל זיין גרויסן טשאַרטער — עלטער ווי די טשאַרטערס פון כּמעט אַלע גרויסע לעבעדיקע מדינות, פאַר וועלכן דאָס פּאָלק ישראל האָט געצאָלט אַזוי פיל, און איז געגאַנגען אין וואָסער און פּייער אויף דער גאַנצער ערד־קוגל?

5

נעמענדיק אין באַטראַכט די אומגעהויערע קאָמפּליקאציעס און די גרויסע היסטאָרישע אומגענויאיקייט און אומגעזעכטיקייט וואָס ליגט אין נאָמען ישראל פאַר דער יונגער מדינה — און מע קען זיך פאַר־שטעלן נאָך אַנדערע געגאַטיווע מאָמענטן אין דעם דאָזיקן ישראלים, וואָס זיינען דאָ נישט דערמאָנט געוואָרן, — דערלויב איך מיר זיך צו ווענדן אויף די בלעטער פון דער „צוקונפט“ צו דער כּאָסט און דער רעגירונג פון דער מדינת־ישראל מיט אַ בקשה און אַ פאַרשלאָג צו ווידירן די נאָמען־פּראָגע פון דער מדינה, ס'איז נאָך נישט צו שפּעט צוריקצוקומען צום אַלטן נאָמען אַרץ־ישראל. די ייִדישע וועלט וועט דאָס מקבל באַהבה זיין, — נישט קוקנדיק אויף די דער־מאַנטע און נישט דערמאָנטע ספּיקות און קעגן־אַרגומענטן. ווי איך האָב שוין געזאָגט, דער נאָמען פון דער יונגער מדינה איז אַן ענין וואָס איז נוגע דעם גאַנצן ייִדישן פּאָלק, דאָס פּאָלק ישראל האָט אַ רעכט געפּרעגט צו ווערן, און מיט־צו־באַשטימען אין אַזאַ קאַרדינאַלער אַנטשיידונג. דער כלל ישראל איז נאָך נישט געקומען צו דער מדרגה פון „בלי קול ובלי דעה“ — וואָס צו איר זיינען אַמאָל פאַראורטיילט געוואָרן געוויסע יחידים פון אונד-

זער קהל. אויב ס'וואָלט מעגלעך געווען אָפּצוהאַלטן אַ פּאַלקס-רעפּע-
רענדום וועגן דער דאָזיקער נאָמען-פּראָגע — וואָלט דאָס אומבאַדינגט
געדאַרפט אָרגאַניזירט ווערן. און אפשר איז דאָס טאַקע דורכפירבאַר. אויב נישט,
איז די פליכט פון דער רעגירונג פון דער מדינת-ישראל זיך צו באַראַטן אין דעם
דאָזיקן ענין לכל הפחות מיט די מער אַדער ווייניקער אָרגאַניזירטע פּאַרשידענע
ייִדישע געזעלשאַפטלעכע און פּאָליטישע קערפּערשאַפּטן.

עס איז נאָך נישט צו שפּעט. קיין קאָנסטיטוציע איז נאָך
נישט אָנגענומען געוואָרן. ס'קען נאָך אַ סך געענדערט ווערן, איך זע, למשל, אַז
דער נאָמען ארץ-ישראל איז נאָך נישט פּאַרשוונדן ביי אַלע גרופּעס און פּאַר-
טייען אין דער יונגער מדינה. די גרעסטע און פּירנדיקע פּאַרטיי — די פּאַרטיי
פון דוד בן-גוריון, מיט וועמענס נאָמען ס'וועט שטענדיק בלייבן פּאַרבונדן די
גרינדונג און פּראַקלאַמירונג פון דער יונגער מדינה — הייסט נאָך אַלץ: מפּלגת
פּועלי ארץ ישראל (מפּא"י), און נישט מפּלגת פּועלי ישראל, אַדער
מדינת-ישראל; די אַרבעטער-הסתדרות הייסט נאָך אַלץ: „הסתדרות הכללית של
העובדים העברים בארץ ישראל“; דער „דבר“, למשל, האָט זיך אויך
נאָך נישט „אָפּגעשמדט“ אויף „ישראל“ אַדער „מדינת ישראל“. ער טראָגט נאָך
די אויפּשריפט „עתון פּועלי ארץ ישראל“, וויפּל הברות און אינס-
טיטוציעס האָבן זיך געאיילט אָפּצומעקן „ארץ-ישראל“ פון זייער שילד — ווייס
איך נישט. הפּה שאסר הפּה שהתיר. מענטשן האָבן באַשלאָסן — אַלואַ קענען
מענטשן ווידער רעווידירן און קאַרעגירן אַ גרויסע אומריכטיקייט, וואָס איז
אויך אַ געוואָלדיקע אומגערעכטיקייט און קען זיין אַפּילו זייער שעדלעך.

אויב אָבער די כנסת און די רעגירונג ווילן בקיין שום אופן נישט צוריק-
קומען איצט — כל-זמן די מדינה האָט די צעטיילונגס-גרענעצן — צו ארץ-
ישראל, האָט די ייִדישע וועלט אַ רעכט צו פּאַדערן אַז דער נאָמען מדינת-
ישראל, וואָס ווערט אָפּט באַנוצט מצד רעגירונגס-אינסטאַנצן, זאָל ווערן דער
אָפּיציעלער, אַבליגאַטאָרישער, פּראַקטישער נאָמען
פון דער מדינה, סיי אין העברעיִש סיי אין אַנדערע
שפּראַכן — אומעטום, שטענדיק, קאָנסעקווענט, ביי אַלע גע-
לעגנהייטן; אויך אויף פּאַסט-מאַרקעס און מטבעות; אין דער פרעסע און אין
מיטינגס-לאַקאַלן אַאָזוו. אַזאַ אַלט פּאַלק ווי ישראל מעג זיך נעמען צייט און
מעג האָבן אַ ביסל געדולד אָנצורופן די יונגע מדינה אין צוויי ווערטער: מדינת
ישראל.

אַ גרויסע אַחריות ליגט אויף דער כנסת און דער רעגירונג אָפּצוהיטן דעם
נאָמען ישראל פּאַר דעם פּאַלק ישראל — און אַזוי וועט נישט דערלאָזט ווערן אַז
90 פּראָצענט היינט, אַדער 80, 70 און אַפּילו 60 צי 50 פּראָצענט פון פּאַלק
ישראל מאַרגן און איבערמאַרגן זאָלן אַרויסגעשטויסן ווערן מחוץ למחנה, זאָלן
נאַציאָנאַל דעגראַדירט ווערן צו דער מדרגה פון שאינם-ישראליים,
און זאָלן זיין אַן אַ חלק ונחלה בישראל. יאָ, אַוודאי, נישט קיין ארץ-ישראל ביר-
גער, אַדער נישט קיין מדינת-ישראל בירגער זיינען רעכטלעך-פּאָליטיש מענטשן
וואָס אין להם חלק ונחלה בארץ ישראל אַדער במדינת ישראל —
אָבער האָבן זיי נישט קיין חלק ונחלה בישראל? חס ושלום, ווי געוואָגט: היה לא
תהיה כזאת בישראל.

דאָס פּאַלק ישראל האָט דאָס רעכט צו בעטן די כנסת און די רעגירונג פון

דער מדינת-ישראל צו פארהיטן אונדז פון דער געוואלטיקער צעטומלעניש און אַ ריי נישט-ריכטיקייטן, וואָס וועלן פאַרארזאָכט ווערן אויב דער דאָזיקער ישר-אליזם וועט-ווערן אַקצעפטירט להלכה און למעשה.

.6

ביז די כנסת און די רעגירונג וועלן אָננעמען אַן א ו י ט א ר י ט א - ט י ו ו ן און ק ל א ר ן באַשלוס אין דער נאָמען-פּראָגע פון דער מדינה — שלאָג איך פאַר, אַז ס'זאָל זיך אָנהייבן אַ באַוועגונג פון אונטן, פון פּאָלק, אין דער מדינת-ישראל און אין די תּפוצות-ישראל, קעגן דער פּאַלשער און פּאַלשעוודיקער באַנוצונג פון „ישראל“. אויב די מדינת-ישראל יידן קענען דעם נסיון נישט ביישטיין — און איך האָף דאָך אַז ס'וועלן זיך געפינען צווישן זיי מענטשן, וואָס וועלן יאָ מסכים זיין מיט מיין צוגאַנג צו דער דאָזיקער פּראָגע, סוף-כל-סוף, לאַ אלמן ישראל, און שארית ישראל לאַ יעשו עולה. — אין זאָלן כאַטש די יידן אין די תּפוצות טעאָרעטיש און פּראַקטיש אַיגנאַרירן דעם „ישראל“ פאַר דער מדינה, און זי שטענדיק אָנרופן: מדינת-ישראל. די העברעיִש-און ייִדיש-שרייבנדיקע און ריינדנדיקע מענטשן אין מדינת-ישראל און אין די תּפוצות-ישראל — מוזן קעמפן פאַר דער ריכטיקייט און פּוֹל-קייט פון באַגריף ישראל. זיי און זייער פּרעסע זאָלן שטענדיק אונטערשיידן צווישן ישראל (פּאַלק) און דער מדינה אין ארץ-ישראל: מדינת-ישראל. איך האָב צו מיין גרויס דערשטוינען געפונען אין חשובע ייִדישע אָרגאַנען אין אַמעריקע אַזעלכע אויסדרוקן ווי „די שרייבער אין ישראל, און די שרייבער פון חוץ לישראל“. ס'איז נישטאָ ביי יידן קיין חוץ לישראל — און ס'וועט נישט זיין כל-זמן ס'לעבט דאָס פּאַלק ישראל. איך מוּד דאָ אויסדריקן מיין באַ-דויערן וועגן דער גרויסער געדאַנקלאָזיקייט און מהיכרית-יטישטימונג אין וועל-כער אַ סך ערנסטע און טיף-פּילנדיקע מענטשן האָבן זיך ביי אונדז כמעט אין 24 שעה „אַפּגעשמוּדט“ אויף איזראַעליזם, און קענען די מדינה נישט אַנדערש אָנרופן ווי „ישראל“ — און, שפּעטער, אַנשטאַט צו רעווידירן דעם ישראל-נאָ-מען פון דער מדינה, וועלן זיי אָנהייבן צו מעקן און אינטערפּרעטירן אַלע ערטער וווּ ישראל איז דערמאָנט געוואָרן קודם מתן תּורה פון דער יונגער מדינה... — אַן אַרבעט וואָס אפילו הערקולעס וואָלט נישט געווען בכוח אויסצופירן. און זי איז אַזוי איבערפּליסיק, פּאַלש, זיי, וואָס ווייסן וואָס ישראל האָט געמיינט די לעצטע פאַר טויזנט יאָר, און מיינט נאָך איצט — ווי אַזוי האָבן זיי עס אַזוי לייכט אַפּגעוואָרפן ישראל פון זיך, עס צוגעוואָרפן דער מדינה, וחסל! מילא די אומות העולם און די אַסימילירטע יידן אין דער וועלט-פּרעסע און פּאַליטיק, וואָס אַרט זיי? איזראַעל — זאָל זיין איזראַעל. אַדרבה, דאָס איז אפשר בע-סער פאַר זיי. זאָל די וועלט מיינען אַדער וויסן אַז דער אייביק-וואָגן דערנדיקער איזראַעל האָט זיך סוף-כל-סוף „עטאַבלירט“ אין זיינע ד' אמות אין אַלטן ארץ-ישראל, מ'איז גרייט אפילו צו אונטערשיצן איזראַעל דורך אפּילס און באַנדס אַאָז. — איזראַעל איז דאָרטן, אַזוי ווייט פון דאַנען, מיר זיינען נישט אַיזראַעל, מיר זיינען אַלרייט וווּ מיר זיינען, נישט איזראַעל...

אַבער די העברעיִש-און ייִדיש-שרייבנדיקע און שרייבנדיקע יידן, די ישראל-

יידן, נישט די איזראַעלייִדן, וואָס ווייסן און פילן וואָס ישראל איז — ווי האָבן זיי זיך דאָס אין אַ פאַר שעה אָדער טעג צוגעפאַסט צום נייעם איזראַעליזם, וואָס אונטערגראַבט זייער גייסטיקן קיום און נעמט ביי זיי אַוועק זייער אייגן פנים? איך ווענד זיך דאָ מיט אַ ביטע צו די דאָזיקע ישראל־יידן אַז זיי זאָלן זיך אַ ביסל פאַרטראַכטן וועגן דעם דאָזיקן ענין — וואָרן זיי ער נישט באַ- נוצן דעם נאָמען „ישראל“ פאַר דער יונגער מדינה וועט סוף-כּל-סוף אַנטשיידן, זיי זאָלן זיין „שומרי ישראל“, האַלטן דעם ישראל פאַרן גאַנצן פאַלק — און לאַ ינום ולא יישן שומר ישראל.

יא, איך ווייס אַז דאָ איז פאַרוויקלט אויך אַ געוויסע „טעכנישע“ פראַגע; ס'איז באַקוועמער און שנעלער צו זאָגן, און שרייבן „ישראל“ ווי „מדינת ישראל“, איין וואָרט איז קירצער ווי צוויי, און וואָס מ'קאָן אויסדריקן אין איין וואָרט, צו וואָס זאָל מען באַנוצן צוויי? „ישראל“ איז קירצער ווי „מדינת ישראל“ — אָבער אויך פאַלש, אומגענוי.

נישט דערלאָזבאַר.

ס'איז שווערער צו פורעמען פאַרשיידענע פאַרמעס ווי אַן אַדיקטיוו אַזױו פון מדינת־ישראל? און אויב יא, איז וואָס? איז דאָס אַ פראַגע פון באַקוועמעלעכ־ קייט? טעכניש־פראַקטיש, אויב מ'האַט ביז 1948 געקאָנט זאָגן און שרייבן: דאָס ארץ־ישראלדיקע ייִדנטום, די ארץ־ישראלדיקע ווירטשאַפט, די ארץ־ישראלדיקע ליטעראַטור אַזױו (אויף העברעיִש: יהדות ארץ־ישראל, אָדער: היהדות הארץ־ ישראלית, ספרות ארץ־ישראל — אַזױו) — קאָן מען זיך איצט לייכט געוויינען צו זאָגן: מדינת־ישראלדיקע ייִדנטום, מדינת־ישראלדיקע ליטעראַטור (אויף העברעיִש־ איש: יהדות מדינת־ישראל, ספרות מדינת־ישראל, כלכלת מדינת־ישראל אַזױו, מדינת־ישראל וועט ווערן באַנוצט ווי אײַן וואָרט, און אַזוי איז דאָ נישטאָ קיין פראַגע פון צוויי נסמכים, וואָס קומען סיי ווי סיי זייער אָפט פאַר אין מאַדער־ נעם העברעיִש). ייִדיש־שרייבנדיקע מענטשן, ווען זיי ווילן נישט אָפּהיטן דעם העברעיִשן נאָמען, קענען רויק שרייבן: די ישראל־מדינה, אַנשטאָט מדינת־ישראל. איין וואָרט איז ווייניקער ווי צוויי — און ווי וועט דאָס זיין, למשל, נאָך דער מיינונג פון די וואָס האַלטן פון דער דערמאָנטער לכּשירחיב־וויזיע, ווען די פאַר־ טישאָן־מדינה וועט זיך אויסשפרייטן און זי וועט זיין אידענטיש מיטן שטח פון גרויס ארץ־ישראל, און דאָן וועט זי נאָך זייער שיטה מעגן הייסן ארץ־ישראל — וועלן דאָך שוין ווידער זיין צוויי ווערטער!...

איין וואָרט, צוויי ווערטער. אַזאָ פראַגע טאָר נישט אַנטשיידן ווערן פון שטאַנד־ פונקט פון סתם קורצקייט און באַקוועמעלעכקייט (די צוויי גרעסטע מלוכות ביי היינטיקן טאַג, רוסלאַנד און אַמעריקע, האָבן אַ פּי צי יעל מער ווי צוויי ווערטער אין זייער נאָמען, און זיי און די וועלט זיינען מקפיד אויף דעם פּוּל נאָמען אין יעדן וועלכן ס'איז פּאָליטישן דאָקומענט און „סטייטמענט“ — הגם וואָס סתם מענטשן זאָגן: רוסן, אַמעריקאַנער, סתם). פאַר אַ סך אייליק רעדנדיקע און שרייבנדיקע מענטשן איז אפשר אָפּילו „ישראל“ צו לאַנג. זיי וואַלטן דאָס געוואָלט מאַכן נאָך מער בקיצור. די דאָזיקע איילעניש, אומגעדולד, מאַנגל אין „צייט“ איז איינע פון אונדזערע מאַדערנע גרויסע קרענק, וואָס גראַבט אונטער דעם באַדן פון אַלע עכטע גייסטיקע ווערטן, פון יעדער ערנסטער ליטעראַטור און קונסט — וואָס נייטיקן זיך אין „צייט“, סיי פראַדוצירט, סיי רעצעפּטירט צו ווערן. יענע בחפּונדיקייט טאָר נישט ווערן קיין קריטעריע ביי

קיינ באמת ערנסטער פראגע. מענטשן וואָס האָבן אַזוי קיין "צייט" נישט פאַר צוויי ווערטער, קענען דאָך לייכט מאַכן פון מדינת-ישראל אַ ראשי-תיבות: מ"י — (און זאָל דאָס טאַקע זיין אַ מ"י יחיה). זיי קענען שרייבן: די מ"יפּאָליטיק, די מ"יפּאַרטייען, די מ"י-הלוואה אא"וו.

איך זע פון צייט צו צייט אַז געוויסע ייִדישע שרייבערס ראַנגלען זיך שטאַרק מיטן נאָמען פון דער מדינה. זיי שרייבן טאַקע אַמאַל מ ד י נ ת ישראל — אָבער אין דעם זעלביקן אַרטיקל שרייבן זיי ד אָ ס ר ו ב : ישראל; און זייער "מדינת-ישראל" איז בטל בשישים פון "ישראל" סתם. אַנדערע שרייבערס — וואָס זיינען גאַרנישט אַזוי געוואָלדיק "ישראלדיק" — ווייסן לחלוטין גאַרנישט פון "מדינת-ישראל", ביי זיי איז עס תמיד אויסשליסלעך: ישראל. איך האַלט אַז אונדזערע שרייבערס מוזן ווערן אַ ב ס אַ ל ו ט ק אָ נ ס ע ק ו ו ע נ ט אין דעם פרט. מ'טאָר נישט שרייבן אַרטיקלען וועגן "ישראל" און די אַראַבישע וועלט, "ישראל" און סאָוועט־רוסלאַנד. "ישראל" און דאָס אַמערי־קאַנער ייִדנטום" אא"וו. און אויב ס'זיינען דאָ מענטשן וואָס שרייבן אַזוי — מקוצר רוח ומעבודה קשה — איז זאָלן די רעדאַקטאָרן און סטיליאַזאַטאָרן, אויף ייִדיש און העברעיִש, משגיח זיין אויך אויף דעם פרט און זאָלן ק אָ ר ע ג י ר ן זייערע מיטאַרבעטער. אויך די מ ו ד ע ו ת אין אונדזערע צייטונגען זאָלן פאַר־ריכט ווערן; מ'זאָל שיקן אַ סך פעקלעך קיין מ ד י נ ת - ישראל (נישט קיין ישראל), די רייזע־ביוראָס זאָלן פאַרקויפֿן וואָס מער שפּסקאַרטן און עראַפּלאַן בילעטן קיין מ ד י נ ת - ישראל (נישט קיין ישראל), מ'זאָל שיקן כסדר און וואָס מער מתנות קיין מ ד י נ ת - ישראל (נישט קיין ישראל) אא"וו. דאָ מוז די פאַראַנטוואָרטלעכע ייִדישע צייטונג דערצייען סיי אירע מיטאַרבעטער, סיי אירע לייענער, און אַפילו אירע אַנאַנסן־געבער. און די העברעיִשע פאַרלעגער אין מדינת-ישראל זאָלן אויפהערן צו דרוקן אין זייערע ספרים: נ ד פ ס ב י ש ר א ל !.. ס'איז נישט שיין און נישט ריכטיק. אַלץ וואָס איז ביז איצט ביי ייִדן געדרוקט געוואָרן, פון גוטענבערגס טעג ביז היינט, איז נדפס בישראל...

דער נאָמען פון מדינת-ישראל מוז פול אָפּגעהייט ווערן אויך אין דער אַי־בערזעצונג אין אַנדערע שפּראַכן. נישט "איוראַעל" זאָל הייסן די מדינה, אויף ענגליש, למשל, נאָר "דהי סטייט אָ ו ו א י ז ר אַ ע ל", אָדער "א י ז ר אַ ע ל ס ט י י ט", מיטן "דהי" אָדער אַן דעם, ווי ס'וועט געפעלן די ענגליש־שרייבנדיקע מענטשן. * מ'קאָן רויקן זאָגן: "דהי איוראַעל סטייט אַמבאַ־סאָדאַר", "דהי איוראַעל סטייט קאַבינעט" אא"וו. אויב מיר וועלן אויף אַזאָ אופן פטור ווערן נישט נאָר פון ענגלישן "איוראַעל" נאָר אויך פון דער משונה־דיקער בריה "איוראַעלי". — אויפן משקל פון "עיראקי" — איז דאָך אַוודאי גם זו לטובה. דאָס מוז קלאַר זיין אַלעמען: דער נאָמען פון דער יונגער מדינה מוז ראשית חכמה פאַסן דעם ייִדישן פאַל ק א ו ן ד ע ר מ ד י נ ה, ער מוז ריכטיק־אָדעקוואַט זיין פון שטאַנדפונקט פון דער ייִדי־שער געשיכטע און ווירקלעכקייט. צופאַסן דעם נאָמען פון דער מדינה צום לשון און גייסט פון דער נישט־ייִדישער וועלט, מקריב

* איך בין זיך תמיד גוהג צו שרייבן אויף קאַנווערטן פון בריוו קיין מדינת-ישראל: "סטייט אַז איוראַעלי" (קינמאַל נישט: "איוראַעלי"). — און מיינע בריוו קומען אַן צו מיינע פריינד אין מדינת-ישראל.

זיין דעם ייִדישן שטאַנדינקייט, כדי די וועלט זאל דאָס לייכטער „אַקצעפטירן“ — דאָס וואָלט געווען באמת אַן אַקט פון שקלאַפּעריי, דאָס וואָס מ'רופט אַן „גלותדיקע“ קריכעריי און כאַראַקטערלאַזיקייט, זייער ווייט פון גייסט פון „נייעם, פרייען יידן“.

אויב ס'איז באַקוועמער פאַר די אומות־העולם אין זייער פּרעסע צו זאָגן און שרייבן „איוראַעל“ — זאָלן זיי אַזוי טאָן. מיר, יידן, ווען מיר רעדן און שרייבן העברעיִש, ייִדיש, און אַפילו פּרעמדע לשונות — זאָלן זיי נישט נאָכ־רעדן. בחוקותיהם לא תלכו (און סוף־כל־סוף, וועלן זיי מוזן זיך צוגעוויינען צו אַ נאָמען ווי „איוראַעל סטייט“ אאָז״ו). מיר ווייסן גענוי וואָס איז דאָס פּאַלק ישראל און וואָס איז דאָס לאַנד מדינת־ישראל. מיר וועלן נישט אָפהאַקן דעם קאָפּ פון ישראל. מיר וועלן נישט מסרס זיין אַזאַ פונדאַמענטאַלן באַגריף ווי ישראל.

די פאַר רמזים דאָ זענען גענוג צו באַטאָנען מיין גרונט־טעזיס: ס'איז נישט קיין „טעכנישע“ אָדער „קליינלעכע“ פּראָגע פון בלוז אַ נאָמען. ס'רעדט זיך דאָ וועגן באַשיצן די ריינקייט און היסטאָרישע אמתדיקייט, ווירקלעכקייט פון אַ גרונט־געשטאַלט אין ייִדישן לעבן, דענקען און פילן; אַ וועלט־אומפאַסן־דיקע טראַדיציע, וואָס קאָן נישט אַזוי פשוט און לייכט איגנאָרירט ווערן; אַ סיסטעם פון אידײַען און ווערטן וואָס זיינען טיף באַ־גרינדעט אין אונדזער פּאַלקס־נשמה.

7

צום סוף וויל איך באַרירן נאָך אַ פונקט, וואָס איז אידעאָלאָגיש נישט דער לעצטער, דווקא איינער פון די ערשטע, אויב נישט דער סאַמע ערשטער, בנוגע אונדזער פּראַבלעם.

די דאָ באַהאַנדלטע נאָמען־פּראָגע איז פאַרבונדן אויף פאַרשיידענע אײַפנים מיט דעם קאָמפּלעקס באַצונגן צווישן ארץ־ישראל און לחוץ־לארץ בכלל. דער דאָזיקער סוגיא האָב איך געווידמעט אַ סך יאָר טראַכטן און ווייטיקן. בעת איך האָב אַנגעהויבן, מיט העכער צוואַנציק יאָר צוריק, צו אַנטוויקלען מיין צוגאַנג צו דעם דאָזיקן קאָמפּלעקס — האָבן 99,9 פּראָצענט (איך מעג אײַגנטלעך זאָגן: אַלע הונדערט פּראָצענט...) פון מײַנע פריינד אין דער העברעיִשער ליטעראַטור אָדער געהאַלטן מיין קאָנצעפּציע פאַר זייער געפּערלעך און פאַלש — אָדער האָבן באַטראַכט מיין עצם באַשעפּטיקונג מיט יענעם פּראַבלעמען־קאָמפּלעקס פאַר אײַ בערפליסיק, סתם צײַט־פאַרשווענדונג... כװײַס, ווען דער ציוניזם וועט פאַר־ווירקלעכט ווערן בקרוב בימינו — פלעגן זיי טענהן — און ס'וועט געשאַפן ווערן די ייִדישע מדינה, וועלן אַלע יענע פּראַבלעמען, וואָס איך האָב באַהאַנדלט, גע־לייזט ווערן פון זיך אַליין. איצט, אין 1951, מער ווי דריי יאָר נאָך דער גרינדונג פון דער מדינה, זיינען די דאָזיקע פּראַבלעמען נאָך ברענענדיקער ווי מיט צוואַנץ ציק יאָר צוריק. פאַר אַ באַווייזן קאָן דינען אויך דער 23סטער ציוניסטישער קאָנ־גרעס אין ירושלים, וואָס האָט זיך אַזוי שטאַרק געראַנגלט מיט דעם פּראַבלעם מדינת ישראל — חוץ לארץ, און איז מיט אים אַבסאָלוט נישט פאַרק געוואָרן, נישט געדאַנקלעך און נישט אַרגאַניזאַטאָריש. אַ סך אַ סך פון דעם וואָס דאַרט — און נישט נאָר דאַרט — איז געזאַגט געוואָרן, איז, צי באַוויסט צי אומבאַ־וויסט, אַן איבעררחזונג פון מײַנע גרונט־טעזיסן פון כמעט צוריק מיט אַ דור.

נישט דאָס בין איך אויסן — אָבער איך מוז דאָ באַרירן איין פונקט, וואָס האָט אַ טיפע שייכות מיט אונדזער נאָמען־פּראָבלעם.

איך אַ ריי אַרבעטן האָב איך שוין לאַנג געשטעלט דער יידישער און ציר ניסטישער וועלט אַ פשוטע און עלעמענטאַרע פּראָגע און געבעטן אַ קלאַרע תשובה; וואָס איז ישראל? ווי ווייט גייט דער אינהאַלט און היקף פון דעם דאָ זיקן באַגריף? איז ישראל נאָר דער יידישער ישוב פון ארץ־ישראל? (און איצט: נאָר די מדינת־ישראל?) איז ישראל — ארץ־ישראל + שטויב אין אייראָפּע (ווי חיים ווייצמאַן האָט זיך אַמאַל אויסגעדריקט) קאַנדידאַטן פאַר אַסימילאַציע, דעזינטעגראַציע און אונטערגאַנג + וואַנדערנדיקע „גאַוסטנס“ (אַן אַנדער אײס־דרוק פון חיים ווייצמאַנען, וואָס שטאַמט אײגנטלעך פון לעאַ פּינסקערן); אָדער, איז ישראל — ארץ־ישראל (און איצט: מדינת־ישראל) + תּפוצות ישראל, ד״ה איז ישראל דאָס גאַנצע פּאָל ק פון ארץ־ישראל און אַלע תּפוצות? * אויב דאָס באַצײכענען די יונגע מדינה ווי ישראל סתם, איז אַ מיין דירעקט טער אָדער אומדירעקטער ענטפּער אויף יענער פּראָגע, וואָס האָט געמאַטערט אַ סך פון אונדז —

אויב דער דאָזיקער איראָעליזם איז געווען דיקטירט נישט נאָר פון די דער־מאַנטע אױספּאַליטישע מאַטיוון (ווי די נישט־אַנערקענונג פון די פּאַרטישאַן־גרענעצן ווי ווינטשנסווערטע און באַפרידנדיקע), נאָר ער שײַנט זײן יניקה פון דער — אָדער אױך פון דער — טראַדיציאָנעלער שלילת הגולה (גלות־פאַרנינונג, דעם חילוק וואָס ס׳מאַכן די וואָס ווילן כּשרן די דאָזיקע פאַר־נינונג צווישן „שלילת הגולה“ און „שלילת הגלות“ איז סתם אַ וואַרט־פּילפּול און נישט ערנסט צו נעמען) —

אויב די דאָזיקע אידענטיפּיצירונג פון דער פּאַרטישאַן־מדינה מיט ישראל טראַגט אין זיך אַ בפּירושע כּוונה איין מאָל פאַר אַלע מאָל קלאַר צו מאַכן דער וועלט און די ייִדן; וועלט און ייִדן, זײט וויסן אַז מכאן ולהבא איז דאָס פּאַלק ישראל; די מדינה וואָס איז געשאַפּן געוואָרן דעם 15טן מאַי 1948 איז ישראל; און די קיבוצים פון ייִדן אין דער וועלט וועלן אָדער סוף־כל־סוף קומען אַהער, צי מיט זײער פּרייען ווילן צי על פי נויט, אָדער זײ וועלן ביסלעכטווייז פאַרשווינדן, אָדער בלייבן קליינע אומבאַדייטנדיקע „רעשטלעך“ אַז וועלכן ס׳איז נאַציאָנאַל ווערט און פּאַליטישן משקל, וואָרעם דאָ איז ישראל, און דאָ אַלליין, דאָס איז דער אמתער ישראל, וחסל... —

אויב אַזאָ מיין כּוונה, אָדער בערך אַזאָ מיין געדאַנקענגאַנג, איז פאַרבונדן געווען מיט יענער פּראַקלאַמירונג פון „ישראל“, אָדער קאָן ווי ס׳איז פאַרבונדן ווערן מיט איר, — איז דער דאָזיקער נאָמען ישראל פאַר דער מדינה טאַקע אַ געוואָלדיק גרויסע סכּנה פאַר דער צוקונפּט פון פּאַלק ישראל בכלל, ממילא, אויך פאַר דער מדינה וואָס רופּט זיך „ישראל“, און פאַר די באַצײנגען צווישן דער מדינה און דעם פּאַלק, אויב דאָס איז מעגלעך — מוז מען נאָך אַ סך ענערגישער קעמפּן פאַר אַבסאָלוטע קלאַרקייט אין דער נאָמען־פּראָגע, אַזעלכע פּאַליטיש־נאַציאָנאַלע כּוונות טאַרן נישט פאַרבאַהאַלטן ווערן, טאַרן נישט פאַרוויקלעכט ווערן דרד־אגב, „אַרײַנגעשמולט“ ווערן אויפן דרך פון „קאַנטראַבאַנד“, זײ מוזן אַפּי צי על און פּול דערקלערט ווערן

* זע מיין אָפּהאַנדלונג „מסכת עדות“, אין מצודה, באַנד 5—6, 1948, ד' 77 וכו'.

מצד די אנטשיידנדיקע אינסטאנצן — און געבן דעם יידישן פאלק אומעטום א לעגענהייט צו זאגן זיין גורלדיק וואָרט וועגן אַזאַ ווענדונג אין אונדזער געשיכטע. איך וויל דאָ נישט אַרײַנגיין אין דער פּראָגע פון דער קיבוץ-גלויות אידעאָלאָגיע. פאַר מיין פּראָבלעם, וואָס איך האָב דאָ געשטעלט, איז גענוג צו זאָגן: כ ל ז מ ן דער אמתער טאַטאַלער קיבוץ-גלויות איז נאָך נישט קיין פאַקט — און די גרעסטע מאַמינים אין קיבוץ-גלויות וועלן מן-הסתם מודה זיין אַז אַזאַ מין פּראָצעס מוז דויערן אַ שיינע פאַר דורות, אויב עטלעכע קאַטאַסטראַ פּעס ווי די היטלערישע, וועלן, לאַ אפּתח פּה לשטן, נישט אַ ביסל „לייכטער“ מאַכן דעם דאָזיקן קיבוץ-גלויות — כּל־זמן מדינת־ישראל איז נישט פּול קאַנ־גרוענט־אידענטיש מיטן פּאלק ישראל, איז און בלייבט ישראל אַן־און־פאַרויך דאָס פּאַל־ק, דאָס פּאַל־ק איז ישראל — און זיין היסטאָריש לאַנד הייסט ארץ־ישראל, אַ טייל פון איר קאַן הייסן מדינת־ישראל, אָבער קיינמאַל נישט ישראל. מ'טאָר נישט פאַרוואַנדלען די דאָזיקע טאַטאַלע פּאַל־ק ס־קאַנ־צעפּציע אין אַ סך אַן ענגערן בלוין געגראַפּישן און פּאַלי־טישן באַגריף.

די דורות פאַר אונדז, וואָס האָבן ליב געהאַט ארץ־ישראל נישט ווייניקער ווי אונדזער דור וואָס האָט זוכה געווען צו שאַפן דאָרט אַ מדינה, וואָס האָבן זיך אויף זייער אופן מוסר־נפש געווען פאַרן הייליקן לאַנד — זיי איז קיינמאַל נישט איינגעפאַלן אַנצורופן דאָס לאַנד פשוט און סתם: ישראל. איך אונדזער דור טאָר נישט באַגיין אַזאַ שווערן היסטאָרישן פעלער.

די סכנה פון דער אַבסאָלוטער אידענטיפּיצירונג פון דער יונגער מדינה מיט סתם ישראל איז זייער גרויס — נישט נאָר פאַר דער מדינה און די תּפוצות — נאָר באַזונדערס פאַר דעם יונגן דור וואָס וואַקסט איצט אין מדינת־ישראל, פאַר די דורות, וואָס וועלן קומען נאָך אים און וועלן לעבן אין פּרייהייט און סווערעניטעט. אַזאַ מין אידענטיפּיצירונג וועט נישט נאָר פאַרפאַלשעווען ביי דער יוגנט די אויפפאַסונג פון דער יידישער געשיכטע און אונדזער איצטיקע ווירקלעכקייט, זי וועט אויך זייער מוראדיק פאַרשטאַרקן די באַדויערלע־כע ביטורל־באַצונג פון דער מדינת־ישראל־יוגנט (הלוואי וואָלט איך זיכער געקאָנט זאָגן אַז די יוגנט אַליין ווערט ניכטל אין דעם פּרט) צום פּאלק ישראל בכלל, אין חוץ לארץ — אַ באַציונג וואָס אונטערגראַבט ליידער דאָס שענסטע און איידלסטע אין צווייטן און דריטן יונגן דור פון „געזונטע יידן“. זי וועט אינטענסיווירן דעם לאַקאַלן שאַוויניזם, שפּייזן דעם לעוואַנטיניזם אין אַזאַ מאָס וואָס וועט ווערן אַ ממשותדיקע באַדראַונג פאַר דער גאַנצער מדינה — איר פּאָליטישע סטרוקטור און גייסטיק פנים.

בכן, נאָר אַמאָל: צי זיינען דאָ פּרעצעדענטן צי נישט, צי ס'איז איין וואָרט צי צוויי, קורץ און לאַנג, באַקוועם אָדער אומבאַקוועם — דעם 15טן מאי 1948 איז נישט ישראל געשאַפן געוואָרן, נאָר אַ מדינה, — וואָס קאַן הייסן אָדער ארץ־ישראל אָדער מדינת־ישראל (אָדער, וואָס קאַן האָבן, ווי געזאָגט, אויב נישט ארץ־ישראל, איז וועלכן עס איז אַנדער נאָמען). ישראל איז געווען און איז דאָס פּאַל־ק — און אַזוי וועט עס בלייבן: ישראל־פּאַל־ק תּיהוה.

למען ישראל לא אחשה

1.

נישט מחמת קיין אנדערע, וויכטיקע און דרינגענדיקע פראבלעמען שטייען נישט אויף אונדזער סדר-היום, אויך נישט ווייל דער „שרייבער פון די דאזיקע שורות“ האָט נישט קיין אנדערע פראגעס וועלכע ער וואָלט געוואָלט באַהאַנדלען — נאָר ווייל ס'איז אַ לעבנס-וויכטיקע סוגיא, וועלכע איז פאַרבונדן מיט אונדזער פונדאַמענטאַלער איינשטעלונג צו אונדזער קיום, אַ מין שבולת-פראַגע, קום איך איצט צום צווייטן מאָל מטריח זיין די לייענער פון דער „צוקונפט“ מכוח דעם נאָמען פון דער ייִדישער מדינה אין ארץ-ישראל. דאָס ערשטע מאָל האָב איך וועגן דעם געשריבן פאַר צוויי יאָרן אין דער „צוקונפט“ (יאַנואַר 1952), שפע-טער האָב איך פאַרעפנטלעכט אַ קירצערן מאמר וועגן דער פראַגע אין דעם ענג-לישייִדישן זשורנאַל „דזשודאָזום“. אין אַ מער אויסשעפנדיקן אופן באַהאַנדל איך די גאַנצע סוגיא אין זיבעטן באַנד פון דער העברעיִשער „מצודה“ (אַרויס-געגעבן פון „אַרט“) — און טאַקע באַריכות, איך בין אַ קינד פון אַ פאַלק וואָס האָט קיינמאָל נישט מורא געהאַט פאַר מאַריך-זיין, ביי אונדז איז אַפילו אַ חוב, אַ מצוה מאַריך צו זיין אין דעם עי קר-ה עי קר ים: „כל המאריך באחד מאריכין לו ימיו ושנותיו“ (ברכות, י"ג, ב') און ווי דער רמב"ם פסקט: „וצריך להאריך בדלית של אחד וכו'. און דער נייער „ישראלים“ אונטער-גראַבט דעם „אחד“ פון פאַלק ישראל. לכן, זאָל מיר דער אומגעוולדיקער קריטיקער מוחל זיין, זיין אומגעוולד איז אפשר אַן אויסדרוק פון נישט זיין פאַראינטערעסירט אין דער פראַגע בכלל, אָדער קעגנערשאַפט צו מיין הויפט-טעזע. ער מעג זיך זיין נישט פאַראינטערעסירט, און איך מוז זאָגן אונדזער עולם וואָס איך פיל, אַז ס'מוז געזאָגט ווערן. אַ סך האָבן ביי אונדז נאָך נישט תופס געווען דעם עצם פראַבלעם, וואָס איך האָב אַוועקגעשטעלט אין מיין ערשטן מאמר אין דער „צוקונפט“. איצט וויל איך דער עיקר אילוסטרירן די גרונט-קאָמפליקאַציעס פון נייעם „ישראלים“ פון פאַרשיידענע אַספעקטן.

אויב אויף יעדן לשון איז די דאזיקע „איזראַעליזירונג“ אַ מקור פון פאַר-פאַלשן דעם היסטאָרישן באַגריף ישראל און פון סתירות אַן אַ סוף, אומקאַנסעק-וועניץ אַן אומלייזבאַרע שוועריקייטן — איז דאָס באַזונדערס בולט אין ייִדיש, און גאַנץ ספעציעל אין העברעיִש, וווּ ישראל איז געווען פאַר די לעצטע 2,500 יאָר איינע פון די בראשית-באַגריפן, אַ קאַרדינאַל-פאַרעם אין דענקען און פילן פון פאַלק, אויף ווי ווייט זיי האָבן זיך אויסגעלעבט אין דער קלאַסישער, מיטלאַלטערלעכער און מאַדערנער העברעיִשער ליטעראַטור ביז צום 15טן מאַי 1948 (תש"ח).

.2

לאַמיר אָנהייבן מיט אַ פּאַר אָפיציעלע טעקסטן פון דער מדינת-ישראל רע-
גירונג. שוין אין ערשטן אָפיציעלן דאָקומענט — דעם געבורט-דאָקומענט —
אין דער מדינהס אומאָפּהענגיקייט-דערקלערונג (פון 14טן מאַי, 1948) איז בולט
די אומקאַנסעקווענץ: אָפּי צ י ע ל ווערט די מדינה פּראַקלאַמירט
ווי ישראל — פּראַקטיש ווערט זי אַ פּאַר מאָל אָנגערופן דווקא: מ די נ ת -
ישראל. אָפּטמאָל בעט זיך די פּראַגע; וואָס איז, אייגנטלעך, דער נאָמען פון דער
מדינה, אין איר אָפיציעלער שפּראַך, ד"ה העברעיִש?

דער אָפיציעלער ערשטער „פּאַרשלאַג“ — „הצעת החוקה“ — פון דער
מדינת-ישראלדיקער קאָנסטיטוציע (פּאַרעפּנטלעכט אין תש"ט אין דער העברעיִ-
שער, ייִדישער און וועלט-פּרעסע, אין מדינת-ישראל און אין אַנדערע לענדער)
ליידט זייער שטאַרק פון דער דאָזיקער אומקאָנסעקווענץ: 35 מאָל הייסט דאָ די
מדינה: י ש ר א ל — אַזוי ווי דער ערשטער פּונקט פּראַקלאַמירט: „שם המדינה
ישראל“, — פינף מאָל אָבער רופּט יענער אָפיציעלער דאָקומענט די מדינה:
„ מ די נ ת י ש ר א ל „, און נישט ישראל. נאָכמער: אין עטלעכע פּאַראַ-
גראַפּן פון דעם קאָנסטיטוציע-פּאַרשלאַג רעדט זיך וועגן ישראל און מדינת-
ישראל אין איין אַטעמצוג, און דאָס מאַכט די ישראלקאָנפּוזיע נאָך גרעסער.
אָבער, להלכה ולמעשה, 35 מאָל הייסט דאָרט די מדינה „ישראל“, און דער פּאַ-
ראַגראַף פּראַקלאַמירט — ווי דערמאָנט — אַז דער מדינהס נאָמען איז ישראל.

זייעט אָבער מעיין אין דער פּרעאַמבל („אקדמה“) צו יענעם דאָקומענט, וואָס
הייבט זיך אָן בזה הלשון: „אנחנו, בני ישראל, בתתנו שבה והודייה לאל
בורא עולם שהוציאנו מעבדות לחירות והביא אותנו אל הארץ אשר נשבע לאבות
תינו; ובזכרנו ברית ראשונים של דורות בישראל אשר הקריבו קרבנות
לאין ספור למען לא תכבה גחלת יעקב, וכו'... און ענדיקט: „ובגמרנו אומר לכונו
את מדינתנו על אדני שלום וצדק בחזון נביאי ישראל * (מיר, די בני
ישראל, ווען מיר גיבן אָפּ אַ דאַנק און לויב דעם בורא עולם, וואָס האָט אונדז
אַרויסגעפירט פון שקלאַפּעריי צו פרייהייט... און ווען מיר געדענקען דעם ברית-
ראשונים פון דורות אין ישראל וואָס האָבן מקריב געווען אומצייליקע קרב-
נות, בכדי דער קול פון יעקב זאָל נישט פּאַרלאַשן ווערן... און ווען מיר האָבן
באַשלאָסן צו גרינדן אונדזער מדינה אויף יסודות פון שלום און גערעכטיקייט אין
דער וויזיע פון די נביאי ישראל). זיינען די בני ישראל וואָס דער צו ר
ישראל (וואָס ווערט דערמאָנט אין סוף פון דער אומאָפּהענגיקייט-דערקלע-
רונג) האָט אויסגעלייזט פון מיצרים אַזוי, און יענע דורות בישראל און
די נביאי ישראל, אידענטיש מיט די אזרחי ישראל (ישראל-בירגער) וואָס וועגן זיי האַנדלט די גאַנצע קאָנסטיטוציע?! און
אויב „ישראל“ איז נאָר די „מדינה“ — איז דער ריבונז של עולם, צו ר
ישראל, דער גאַט פון „ישראל“ דער מדינה אַל יין? ...

* כּוּי איינצושפּאַרן אַ ביסל פּלאַץ, ציטיר איך דאָ נאָר אַ טייל פון די קוועלן פּאַר מיין
מאמר, און לאָז אַוועק אַ סך ביבליאָגראַפישע פּרטים — וואָס דער לייענער קאָן געפינען אויס-
פירלעכער אין מיין שטודיע „ישראלי“ אין דער דערמאָנטער „מצודה“.

פארגלייכט, למשל, "ישראל" פון דערמאנטן פאראגראף 1, און פון דער פרעאמבל מיט "ישראל" פון פאראגראף 4, וואָס פראַקלאַמירט פולע בירגערלעכע און פאָליטישע רעכט פאַר אַלע "אזרחי ישראל" ("ישראל-בירגער) ד"ה יידן, אַראַבער, אַרמעניער, דרוון אַזוֹו. באַטייט ישראל אין "בני ישראל", "צור ישראל", "נביאי ישראל" און "אזרחי ישראל" דאָס זעלבע? אויב ס'רעדט זיך דאָ וועגן פאַרשיידענע "ישראלס" — ווי וועלן זיך די יורשים פון די בויער פון מדינת-ישראל און איר קאָנסטיטוציע אַרויסגע-פינען אין דעם דאָזיקן "ישראל"-פלאַנטער, און אין טויזנט אַנדערע פלאַנטערס וואָס פילן אויס אונדזער ליטעראַטור און פרעסע? "ישראל" זיינען פון איין זייט די קינדער פון אברהם, יצחק ויעקב, וועמען דער "צור ישראל" האָט צוגעזאָגט "לורעך אתננה", וכו', וואָס האָבן זיך מקריב געווען אויפצובויען די מדינת-ישראל — און פון דער אַנדערער זייט די "אזרחי ישראל" ווי אַראַבער און אַנדערע מיני-דעהייטן, וואָס באַטראַכטן — צום גרעסטן טייל פון זיי — די אויפשטייג פון מדינת-ישראל פאַר אַ קאָרדינאַלן פעלער און אַ גרויסע קאָטאָסטראָפּע, וואָס האָפּן פון איר פטור צו ווערן, וועמעס ברידער און פריינט האָבן טאַקע באַקעמפּט! זיי אַלע קומען אונטער דעם כל-הנערים-טלית פון "ישראל", אַלע זיינען א י צ ט "בני ישראל", "אזרחי ישראל", קורץ "ישראלים".

פאראגראף 3 פון דער קאָנסטיטוציע שטעלט פעסט, אַז "ישראל איז אויס-געקליבן צו זיין אַ נאַציאָנאַלע היים פאַרן ע י ש ר א ל, זי וועט דערלויבן יעדן יידן צו קומען און זיך דאָרט באַזעצן" אַזוֹו — די פאראגראַפן 4 און 6 דערקלערן אַלע "ישראלים" פאַר פולבאַרעכטיקטע בירגער אין דער מדינה. דאָ מוז מען פרעגן צוויי קשיאָס: (1) אויב די מדינה הייסט "ישראל", און אַלע אירע איינוווינער הייסן "ישראלים", און אַלע האָבן גל י כ ע ר ע כ ט אין יעדער באַצוינג — איז דאָך "ישראל" זעלבסטפאַרשטענדלעך אַ נ א צ י א נ אַלע היים אויך פאַר די אַראַבער, אַרמעניער אַזוֹו, וואָס וווינען אין "ישראל", פאַר זיי און זייערע קינדער און קינדס-קינדער, נישט נאָר פאַר די קינדער פון אברהם, יצחק ויעקב; (2) וואָס מיינט די קאָנסטיטוציע מיטן אויסדרוק "ע י ש ר א ל"? ביז תש"ה האָבן מיר נישט געהאַט קיין שום ספק, מיר און די וועלט האָבן געוואָסט ווער עס איז "עם ישראל" — אַנער א י צ ט, איצט איז עס נאָך אַזוי אַבסאָלוט זיכער? אויב "ישראל" איז די מדינה — איז דאָך דער שכל מחייב, אַז "ע י ש ר א ל" באַדייט: ד אָ ס פ אַ ל ק פּו ן "ישראל", וואָס לעבט אין "ישראל" (דער מדינה), ד"ה יידן אַראַבער, אַרמעניער, דרוון אַזוֹו! בכן פאַר וועלכן "עם ישראל" איז "ישראל" אַ נאַציאָנאַלע היים?

פאראגראף 15 רעגולירט אויך די פראַגע פון ימים-טובים אין דער מדינה: "שבת ומועדי ישראל יהיו ימי מנוחה רשמיים, חגי שאר העדות יוכרו כימי מנוחה לחברי אותה עדה" (שבת און מועדי-ישראל וועלן זיין די אָפיציעלע ריטעג. די ימים-טובים פון די אַנדערע עדות וועלן אַנערקענעט ווערן ווי ריטעג פאַר חברים פון יענער עדה). כאָטש עס ווערן דאָ דערמאָנט ימים-טובים פון "שאר העדות", מוז מען דאָך ווידער פרעגן די פונדאמענטאַלע פראַגע: אויב די מדינה הייסט "ישראל" און אַלע איינוווינער זיינען "ישראלים" — טאָ וואָס פאַר אַ רעכט האָבן מיר צו פאַרשטיין אונטער "מועדי ישראל" בלויז יודישע יום-טובים? "מועדי ישראל" מוזן לאַגיש-קאָנסעקווענט באַטייטן: ימים טובים

פון א לע ישראלים, ד"ה אויך "קריסטמאָס" פון די קריסטלעכע איינוווינער, ראַמאָדאָן פאַר די מוסולמענישע אַזוי"וו.

און וואָס טאַקע מכות דעם עצם היסטאָרישן באַגריף: "עדת ישראל"? ביז תש"ח האָבן מיר געוווּסט וואָס דאָס מיינט. אָבער איצט, אויפן יסוד פון דער אַפיציעלער אומאַפהענגיקייט־דערקלערונג אין דער "הצעת החוקה" — איז דען "עדת ישראל" נישט די גאַנצע באַפעלקערונג פון דער מדינה, וואָס רופט זיך אַן אַפיציעל "ישראל"? "וכל עדת ישראל יעשו אותו", די גאַנצע עדת ישראל זאל מאַכן דעם קרבן פסח, דעם קרבן פון גאולה פון מצרים (שמות ד', מ"ז) — וואָס וועלן אונדזערע מאַדערנע "איזראַעלייזערס" טאָן מיט אַזאַ פסוק, און מיט אַנדערע הונדערטער און טויזנטער פסוקים, אַלטע און נייע?

דער נוסח פון דער שבועה פון מדינה־פרעזידענט, ווען ער נעמט איבער זיין אַמט, איז אַזוי פאַרמולירט אין דער הצעת־החוקה און איז אויך אַזוי פראַקטי־צירט געוואָרן אין דער כנסת פון די ערשטע צוויי פרעזידענטן פון מדינת־ישראל (כאָטש די חוקה איז צוליב באַקאַנטע סיבות נישט אַנגענומען און אַפילו נישט דעבאַטירט געוואָרן אין דער כנסת, ד"ה כאָטש זי האָט נאָך נישט קיין לעגאַלע קראַפט, האָט זי אַ גרויסע היסטאָרישע און סימפּאָטישע באַדייטונג, און מען מוז זיך באַציען ערנסט צו איר, סיי צו איר פּאָליטיש־יורי־דישן גייסט, סיי צו איר לשון און פאַרמולירונגען): "אני נשבע לשמור את חוקת ישראל וחוקיה, לשרת בכל מאוּדי את עם ישראל, ולעשות משפט וצדקה לכל אזרחי המדינה". (איך שווער אַפצוהיטן די חוקה פון ישראל און אירע געזעצן, צו דינען מיט מיין גאַנצן כוח דעם עם ישראל, און צו טאָן רעכט און גערעכטיקייט צו אַלע בירגער פון דער מדינה). לאַמיר זאָגן, אַז מיר זיינען זיכער, אַז יעדער מענטש ווייסט און וועט וויסן, אַז "חוקת ישראל", וואָס מ'וואַלט פאַרטייטשט פאַר תש"ח: דאָס ייִדישע געזעץ, אַדער אומגעפער דת משה און זיינע יורשים — הייסט פון איצט אָן און ווייטער אויסשליס־ליעך: די געזעץ־סיסטעם אַדער די קאָנסטיטוציע פון דער מדינה וואָס הייסט "ישראל". אָבער איך מוז מודה זיין, איך בין נישט אַבסאָלויט זיכער, וואָס באַטייט "עם ישראל" אין דער דאָזיקער שבועה?

ס'קאָן פאַרטייטשט ווערן אויף דריי אופנים: (1) ווי ביז תש"ח — דאָס פּאָליטיש־עם, בכל ארבע כּנפות הארץ, ד"ה די וועלט; (2) די ייִדיש־שע מאַיאָריטעט, וואָס לעבט אין דער מדינה וואָס הייסט "ישראל", לויטן פאַראַגראַף 1 פון דער דאָזיקער קאָנסטיטוציע; (3) אַדער די גאַנצע באַפעלקערונג פון דער מדינה "ישראל" ד"ה יידן, אַראַבער, אַרמענער, גריכן, דרוזן, ס'קאָן — אָבער, ווי קאָן עס האָבן אַזעלכע דריי פירושים? (1) ווי קאָן עס באַטייטן "דאָס פּאָליטיש־עם" בכלל? דאָס וואַלט דאָך געווען אַן אַפיציעלער, לעגאַלער ברוך פון דער הבטחה פון מדינת־ישראל אומעטום — אין די "יוניטעד ניישאַנז" און אין אַנדערע עפנט־לעכע־רעכטלעכע אינסטיטוציעס — אַז די מדינה פאַרטרעט נישט דאָס ייִדישע פּאָליטיש־עם, נאָר אויסשליסליעך אירע אייִגענע איינוווינער. בכּן, איז דאָך קלאַר, אַז דער פרעזידענט פון דער מדינה "ישראל" איז נישט דער פרעזידענט פון ייִדישן פּאָליטיש־עם (ליידער רופן אַ סך חיים וויצמאַגענען און יצחק בן צבין אַן "נשיא ישראל", אָבער זיי

גיבן זיך נישט אָפּ קיין קלאַרן דין וחשבון פון זייער שרייבן און רעדן; און וואָס „געדאַנקענלאָזע“ יחידים־שרייבער מעגן טאָן, טאָר דאָך אַ קאָנסטיטוציע פון דער מדינה נישט נאָר איז ער נישט פאַרפליכטעט „צו דינען“ דעם יידישן פּאָלק בכלל — ער טאָר דאָס גאַר נישט; סיי פון דעם שטאַנדפונקט פון דער מדינה, וואָס קעמפט פאַר אַ סעפּאַרירונג צווישן זיך און די תּפוצות־ישראל; סיי פון דעם שטאַנדפונקט פון די דאָזיקע תּפוצות, וואָס האָבן נישט און טאָרן נישט האָבן קיין פּאָליטיש־לעגאַלע לאַיאַליטעט צו דער מדינה „ישראל“ און אירע פרעזידענטן.

(2) ווי קאָן עס באַטייטן די ייִדישע מאַיאַריטעט וואָס לעבט אין דער מדינה „ישראל“? ערשטנס, אויב אַלע איינוווינער פון יענער מדינה זיינען „ישראל“ — אין „עם ישראל“ דאָס פּאָלק ישראל אין דער מדינה „ישראל“, דאָס גאַנצע פּאָלק, ד״ה אויך די אַראַבער, דרוזן, אַאָוו. צווייטנס, דאָס וואַלט דאָך אונטערגעגראָבן די נישט־דיסקרימינאַציע פאַראַגראַפן פון דער קאָנסטיטוציע. זיי פאַרלאַנגען דאָך, אַז דער פרעזידענט זאָל „דינען“ די אינ־טערעסן פון אַלע איינוווינער פון דער מדינה, און נישט נאָר פון דער ייִדישער מאַיאַריטעט. ווי אַזוי קאָן אַזאַ קאָנסטיטוציע אונטערשיידן צווישן די פאַרשיידענע טיילן פון איר באַפעלקערונג, אידענטיפיצירן א ייִן אַלס מיטן גאַמען פון דער מדינה — אַלס פּאָלק פון דער מדינה — און אַרויפ־לייגן אויף אירע פרעזידענטן אַ ספּעציעלע פאַרפליכטונג לגבי דעם דאָזיקן טייל? רעדט נישט דער סוף פון דער שבועה פון „כל אורחי המדינה“? אין דעם „כל“ אַז דאָך אַוודאי איינגעשלאָסן די מאַיאַריטעט פון דער מדינה, נישט ווייניקער פון די מינאָריטעטן?

(3) און, ווי קאָן „עם ישראל“ אויסגעטייטשט ווערן ווי די טאַטאַלע באַפּעלקערונג פון דער מדינה (יידן, אַראַבער, דרוזן אַאָוו)? ערשטנס, צי וואָס דאַרף דער נשיא־המדינה שווערן „צו טאָן רעכט“ אַאָוו „לכל אורחי המדינה“ — אויב „עם ישראל“ באַטייט ממילא „אַלע בירגער פון דער מדינה“? אויב „עם ישראל“ און „כל אורחי המדינה“ זיינען אידענטיש, ד״ה דער אַביעקט פון זיין „דינען“ און פון זיין „טאָן רעכט“ איז אידענטיש — צו וואָס דאָס איבערחזרן די פליכט פון נשיא לגבי דעם דאָזיקן אַביעקט צוויי מאַל אין דער שבועה, און נאָך אין צוויי פאַרשיידענע טערמינען צווייטנס, ס׳איז אַזוי שווער זיך פאַרצושטעלן, אַז די פאַרפאַסער פון דער הצעת־החוקה זאָלן צווינגען די אַראַבער און דרוזן אַאָוו צו ווערן אַ טייל פון „עם ישראל“, און אויף אַזאַ אופן צונעמען ביי 11 אָדער 12 מיליאָן יידן אין די תּפוצות דאָס רעכט זיך אָנצורופן „עם ישראל“? אַבער, פון דער אַנדערער זייט: אויב „עם ישראל“ און „כל אורחי המדינה“ זיינען נישט אידענטיש — וואָס איז דען די באַציונג צווישן „דינען“ דעם „עם ישראל“ און „טאָן רעכט“ די „אורחי המדינה“ (וואָס זיינען עפּעס אַנדערש פון „עם ישראל“, ד״ה זיינען נישט איינגעשלאָסן אין „עם ישראל“)? אויב „דינען“ פאַר א ייִן טייל באַטייט מער ווי סתם „טאָן רעכט“ (פאַר אַלע טיילן, אָדער די אַנדערע טיילן). — איז דאָך דאָס אַ פאַרשטויס קעגן די נישט־דיסקרימינאַציע פאַראַגראַפן פון דער קאָנסטיטוציע. וחוזר חלילה, טאָ וואָס־זשע באַטייט טאַקע דער דאָזיקער „עם ישראל“ אין דעם פרעזידענט שבועה?

איז דאָס נישט זייער דעפּרימירנדיק; אַ ייד לייענט דעם ערשטן קאָנסטיטוציע־

פאַרשלאַג פאַר דער ייִדישער מדינה אין ארץ־ישראל — און ווען ער שטויסט זיך דאַרט אָן אין אַן אויסדרוק ווי „עם ישראל“, ווייסט ער נישט, אָדער איז נישט אַבסאָלוט זיכער, וואָס דאָס מיינט?

איך גיי דאָ נישט אַריין אין אַ יורידיש־פּאָליטישער אונטערזוכונג פון דער „הצעת־החוקה“, — כאָטש זי נייטיקט זיך זיכער אין אַזאַ אונטערזוכונג. — איך באַשרענק מיך דאָ אויף אַ פּאָר רמזים וועגן דער באַנוצונג פון „ישראל“ אין יענעם אָפיציעלן דאָקומענט. און אויב אַזאַ מין דאָקומענט ווערט נישט אין אַזוי פיל אומקלאַרקייטן און סתירות אין דעם פּרט — וויפיל מער איז דאָס אַלץ שפּירבאַר אויף טריט און שריט אין אונדזער ליטעראַטור און פּרעסע, ווי מענטשן שרייבן און רעדן נישט מיט יענעם מינימום פון יוריסטישער גענויקייט און פּאָ־ליטישער פּאַראַנטוואָרטלעכקייט.

3.

אין די לעצטע זעקס יאָר — זייט דער פּראָקלאַמירונג פון „ישראל“, האָב איך נישט געזען כמעט קיין איינציג העברעיִש בוך פון מדינת־ישראל, קיין אַר־טיקל אין אַ דאָרטיקער צייטונג, קיין אָפיציעלן מדינת־ישראליקן דאָקומענט, וואָס פאַרפלאַגטערט זיך נישט אין דער דאָזיקער סתירה; פון איין זייט הייסט נאָר די מדינה „ישראל“, פון דער אַנדערער זייט כאַפט זיך דאָרט אַריין דער אמתער אַלטער ישראל, ד״ה דאָס ייִדישע פּאָלק. ס׳איז אַזאַ מין ויתרונצו צווישן צוויי ישראלס — און אַפט דאַרף מען זיין אַ גוואַלדיקער חריף כדי צו לערנען פּשט אין די דאָקומענטן און פאַרשטיין וועגן וועלכן ישראל רעדט זיך און מבדיל זיין בין „ישראל“ (די מדינה) לישראל (דאָס פּאָלק). דעם דאָזיקן טרוי־ריקן, פאַרפלאַגשנדיקן און „ישראל“־געברויך פאַרפירנדיקן געפּינט איר אומע־טום; אָנהייבנדיק מיט פּרעזידענטן פון דער מדינה ביז צום קלענסטן צײַ־טונגס־קאַרעספּאַנדענט און סתם ייִד פון אַ גאַנץ יאָר, וואָס ווייסט נישט בין ימינו לשמאלו, זאָגט „ישראל“ און מיינט אַפט טאַקע ישראל...

אַט נעמט, למשל, חיים ווייצמן אַ נס — דעם ערשטן פּרעזידענט פון דער מדינה — גראַטולאַציע צום ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס אין ירושלים (תש״י). הייבן הויבט ער אָן: „אני תפילה ליחסי גומלין פוריים בין ישראל לבין המרכזים היהודים הגדולים בתפוצות“ (איך בין מתפלל פאַר פּרוכטבאַרע קעגנ־זייטיקע באַצונגען צווישן ישראל און די גרויסע ייִדישע צענטערן אין די תפוצות); און ענדיקן ענדיקט ער: „יהי רצון והקונגרס הזה יסלול דרך לסינתזת־חדשה ויוצרת בין קהלות ישראל הגדולות בתפוצות ובין מדינת ישראל שקמה לתחייה“, (הלוואי זאָל דער קאָנגרעס אויסטרעטן אַ וועג פאַר אַ נייעם און שעפּערישן סינטעז צווישן די גרויסע קהילות ישראל און די תפוצות און די מדינת־ישראל אַזױ). „ישראל“ פון דער פּתיחה איז די מדינה — אויב אַזוי, וואָס מיינט „קהילות ישראל“? די קהילות פון „ישראל“ — ד״ה קהילות, וואָס די מדינה „ישראל“ פאַרמאָגט אין די תפוצות? אַ מין „קאָלאָניעס“ פון דער מדינה אין די תפוצות... אין זעלבן זאַץ, אין שלוש פון דער גראַטולאַציע, רעדט ער גלייכצייטיק וועגן „קהילות ישראל“ און „מדינת ישראל“ — אויב ער איז געווען קאָנסעקווענט, און „ישראל“ — ווי אין דער פּתיחה — האָט געהאַט פאַר אים אויסשליסלעך דעם טייטש: מדינה — מוז דאָך דער „ישראל“ פון „קהילות ישראל“ און „מדינת ישראל“ זיין

אידיענטיש! אויב ער האָט דאָס נישט געמיינט — און ווי האָט ער עס אייגנטלעך געקענט מיינען? — טאָ פון וואָנען זאָל דער הערער און ליינער וויסן, אַז דער צווייטער ישראל איז אַ גאַנץ אַנדער ענין ווי דער ערשטער ישראל?... אַ דערקלערונג געחמתעט פון אַ פּרעזידענט פון דער מדינה — מוז דאָך זיכער זיין גענוי און אויסגעהאַלטן אין געדאַנק און אין נוסח.

דער ערשטער פרעמיער פון דער רעגירונג פון מדינת־ישראל, דוד בן־גוריון, האָט אין זיין באַגריסונגס־רעדע צום דערמאָנטן קאָנגרעס נישט באַיקאַטירט דעם נאָמען „מדינת ישראל“ — ווי אַנדערע „איזראַעלייזערס“. עט־לעכע מאָל רעדט ער וועגן דער מדינה ווי „מדינת ישראל“. ווי קען דען אַ העב־רעז־ריידנדיקער און שרייבנדיקער ייד שטענדיק אַנרופֿן די מדינה „ישראל“? ער מוז ווערן אומקאָנסעקווענט — און דאָס איז דאָך די צרה, פון דעם שטאַמען אַלע צוויידייטיקייטן. אָבער, גלייכצייטיק פאַרוויקלט זיך בן־גוריון אין סתירות, ווען ער באַנוצט „ישראל“ פאַר דער מדינה און פאַר דעם פּאָלק, — און אויך דאָ, איז מען אַ מאָל מסופּק וואָס ער מיינט, ווען ער זאָגט ישראל. כמעט תוך כדי דיבור דערקלערט ער, אַז יעדער ייד קען זיין אַן „אזרח בישׁר־אל“ (ד״ה די מדינה), און דערציילט גלייכצייטיק, אַז פון 52 לענדער און פון אַלע „שבטי ישראל“ (דאָ הייסט עס שוין מסתמא דאָס פּאָלק!) האָבן זיך באַטייליקט אין דער מילחמה אונטער דער פּאַן פון „צבא ההגנה לישראל“ (ד״ה ווייטער די מדינה) און האָבן געשריבן אַ נייעם קאָפיטל פון „גבורת ישראל“ — און דאָ בין איך שוין נישט מער זיכער: וועגן וועלכן „ישראל“ רעדט דאָ בן־גוריון? וועגן דער גבורה פון „ישראל“ דער מדינה קעגן די אַראַבער אין תש״ח, אָדער סתם וועגן יידישער גבורה, ד״ה אויך אין די תּפוצות?...

אויך ער רעדט וועגן די „נביאי ישראל“ — און סתם „ישראל“ אין דאָך ביי אים די מדינה — און די סתירה ווערט אזוי בולט: די נביאי ישראל זיין נען דאָך נישט די נביאים פון דער מדינה „ישראל“, נאָר פון פּאָלק ישראל, און כל ישראל יש להם חלק בנביאי ישראל, אויך ישראל וואָס לעבט נישט אין דער מדינה „ישראל“.

4.

ביי צום אויפקום פון דער מדינה האָבן מיר געוויסט וואָס עס איז אַ סופֿר בישׁראַל, און סתם אַ אַדום מישראל. איצט, ווער ווייסט וואָס דאָס מיינט? אַ ייד פון דער גאַנצער וועלט אָדער אַן אַראַבער, אַן אַרמענער, אָדער אַ ייד פון מדינת־ישראל? זעט איר הונדערטער, יאָ, טויזנטער טיטלען פון אַר־טיקלען אין דער העברעיִשער פרעסע, ווי צ. ב. „החיים הדתיים בישׁראַל“, און איר פרעגט וועגן וועלכע „חיים דתיים“ באַהאַנדלען יענע מאמרים? דאָס רע־ליגיעזע לעבן ביי יידן בכלל, — אָדער אין דער מדינה „ישראל“; אויב אין דער מדינה — וועגן וועמעס רעליגיעזע לעבן; פון די יידן אין ישראל, אָדער פון די אַראַבער, אַרמענער, גריכן אַזױ? די דאָזיקע פּראָבלעמאַטיק שטעלט זיך אַוועק פאַרן ערנסטן ליינער, ווען ער זעט אַ טיטל פון אַ מאמר, אָדער אַ ספר, ווי „החינוך בישראל“ אָדער סתם „תול־דות ישראל“ אַזױ.

שרייבן מדינת־ישראלדיקע צייטונגען, למשל, וועגן דעם פראַגער פראַצעס. אין וועלכן צוועלף ייִדישע קאָמוניסטן זיינען פאַרמישפט געוואָרן וועגן „שפיאָ-נאַזש“ קעגן זייער קאָמוניסטישן פּאַטערלאַנד, און שילדערן די אויפֿרעגונג וואָס דער אַזוי־גערוּפֿענער „מישפּט“ האָט אַרויסגערוּפֿן „בישראל“ — ווייסט קיין מענטש נישט צי זיי ריידן וועגן די מדינה אָדער וועגן פּאַל ק. וועלן די יונגע צאַברעס אין מדינת־ישראל וויסן און פאַרשטיין, אָו אַוויסער די גרענעצן פֿון זייער מדינה איז אַוויך דאָ ישראל, אַווישראל - פּאַל ק, וואָס פּראָטעסטירט און קעמפט קעגן אַזעלכע מישפּטים און ענלעכע דערשיינונגען? אָבער, פֿון וואָנען זאָלן זיי עס וויסן ווען זיי וואָקסן אויף מיט דעם גרונט־געדאַנק, אָו זיי אַל ייִן, הייסן ישראל, און וווּ עס רעדט זיך וועגן ישראל מיינט מען זיי, נאָר זיי אַל ייִן?! אויך „עושה שלום עלינו ועל כל ישראל“ — מיינט „ישראל“ די מדינה?

די דאָזיקע באַגריף־פּאַרפּלאַנטערונג און פאַרפירונג שרייט צום הימל טאָג־טעגלעך אין דער מדינת־ישראלדיקער פרעסע, ווען זי באַהאַנדלט די צייט־פּראָגעס פֿון „ישראל“ די מדינה און ישראל דאָס פּאַלק, וואָס איז איינגטלעך נישט „ישראל“, אָבער איז דאָך ישראל. איין זאָך אין דעם זעלבן אַרטיקל איז סתּה דעם אַנדערן. אָפט רעדט זיך וועגן צוויי ישראלס — ווי געזאָגט — און דער איינער האָט מיט דעם אַנדערן גאַרנישט צו טאָן, ולא קרבּ זה אל זה; אָפט פּאַר טושט איינער דעם אַנדערן און שאַפט אַבסאָלוט פּאַלשע פּאַרשטעלונגען ביים לייענער.

איך וואָלט, למשל, געראַטן אונדזערע ערנסטע מענטשן, לייענער און שרייבער, דורכצולייענען „מיט קאָפּ“ אַ ריי מאַמרים אין דער מדינת־ישראל־דיקער פרעסע וועגן דעם אויפשטאַנד פֿון אונדזערע פּוֹלִישֶׁ גע־טאַס, אונטער דער מלכות־זדון פֿון אַדאַלף היטלער, שם רשעים ירקב, ספּע־ציעל אין פּאַרבינדונג מיטן צענטן געדענק־טאָג פֿון געטא־אויפשטאַנד אין וואַרשע, אַפּריל 1953 (וואָס איז פֿון איינער פֿון די גרעסטע און איינפּלוסרייכסטע טעגלעכע צייטונגען אין מדינת־ישראל לגמרי פאַרשוויגן געוואָרן). הייבן הויבן זיי אָן צו ריידן וועגן ישראל (ד"ה די מדינה) — און זיינען ממשיד צו באַלויכטן דעם קידוש־השם, דעם קידוש שם ישראל — אַזוי אַז עס קומט אויס, אָו אַלע מיליאָנען קדושים פֿון אונדזער דריטן חורבן האָבן זיך מוסר־נפש געווען פאַר דער מדינה, פאַר „ישראל“. דאָס איז זיכער אַ געפּערלעכע פּאַרפּעלשונג פֿון אַ גרויסער טראַגעדיע אין אונדזער געשיכטע. אַפילו יענע קדושים וואָס האָבן אַרויסגעלאָזן זייער לעצטן אַטעם מיטן טראַדיציאָנעלן „שמע ישראל“ — האָבן זיי דען געהאַט אין זינען און אין האַרצן די מדינה „ישראל“?

5.

אויב אין דעם דאָזיקן על חטא בקלות ראש וואָלטן ניכשל געוואָרן בלוין פּראַפּאַגאַנדיסטן, קאַרעספּאַנדענטן, וואָס האָבן קיין צייט נישט“ צו שרייבן אַרץ־ישראל אָדער מדינת־ישראל — וואָלט מען עס אפשר געקענט איגנאָרירן. אָבער אונדזערע בעסטע שרייבער און וויסנשאַפּט־מענטשן אין מדינת־ישראל און, ליידער אויך אין די תּפּוצות, זיינען דאָ חוטאים ומחטיאים את הרבים. פֿון די הונדערטער אילוסטראַציעס וואָס איך האָב געזאַמלט אין די לעצטע זעקס יאָר, וועל איך דערמאָנען נאָר אַ פּאַר:

אַט שרייבט זייער אַ חשובער העברעישער שרייבער אין „דבר“ (1952) אַ מאַמר מיטן טיטל „ליגה למלחמה באַנטישמיות בישראל“ (אַ ליגע צום קאַמף קעגן אַנטיסעמיטיזם אין ישראל). קוקנדיק אויפן טיטל האָב איך אַבסאָלוט נישט פאַרשטאַנען וואָס אונדזער שרייבער איז אויסן. לייצענדיק דעם עצם אַר-טיקל האָב איך געזען. אַז ער שלאָגט פֿאַר „צו גרינדן אין ישראל אַ מין אינסטיטוציע צו באַקעמפן דעם אַנטיסעמיטיזם וואָס פאַרשפּרייט זיך אין אונד-זער מדינה“ — ד״ה אַלזאָ, זיין בישראל מיינט: אין מדינת-ישראל.

דער פאַרפאַסער פון מאַמר גיט אונדז אַ זייער דעפּרימירנדיק בילד פון דער „שנאת ישראל המצוייה כאן בישוב ישראל“ (די שינאת ישראל וואָס געפינט זיך דאָ אין ישראל די קן ישוב אין אַ איבערהויפטער מאָס): „די צרה איז דאָס וואָס אין ישראל איז אַ מענטש צו אַ מענטשן גאַרנישט קיין וואָלף נאָר אַ פאַראַיאַריקער שניי“ אַאָז״וו — „אַ סך פון דער יוגנט ווילן פשוט פון אונדז נישט וויסן“ אַאָז״וו. „און זיינען לגמרי מבטל דעם ישראל סבא, ד״ה די גאַנצע תולדות ישראל“ אַאָז״וו. „וואָס פאַר אַ נאָמען זאָלן מיר געבן אַט-דער גראַביונגשאַפט. דער דאָזיקער עס-האַרצות“ וואָס פאַרשפּרייט זיך צווישן דער יוגנט אין באַציונג צו יעדער זאָך וואָס שמעקט מיט יהדות... אַ יידישע תפילה, אַ יידישער מינהג, יידישער שבת, יידישער חן, יידיש געשטאַלט, אַ יידיש לבוש, אַ ציטאַט פון אַ יידיש ספר, אַ יידישע צרה, אַ יידישע האַפענונג, יידישע אויפלעבונג, אַלץ וואָס איז יידיש (יהודי) איז פאַר זיי מוקצה מחמת קאַנסערוואַטיזם, פראַווינציאַליזם, אינאָלאַ-ציאַניזם, בטלנות... זיי לויפן נאָך די געזאַנגען פון אַלע פעלקער... זיי ווערן נתפעל פון יעדן פרעמדן צווייגל, האָבן רחמנות אויף אַלע ליידנדיקע מענטשן, אָבער האָבן פיינט זיך צו מתייחד זיין מיט אַ יידישער טעמע. אַ יידישער ניגון איז פסול: „דעגענעריטער דזשאַז איז פול מיט חן“ אַאָז״וו. און ער איז ממשיך: „מיר זיינען פויל, מיר פוילן זיך „ללמוד דעת ישראל וללמוד אותה“ (צו לערנען דאָס וויסן פון ישראל און זי צו אונטערריכטן); ס'איז דרינגנדיק — זאָגט ער „צו שאַפן דאָ אין ישראל אַ באַוועגונג אויף צו לערנען פאַר-שטיין דעם יידן, צו שאַפן אַן אינסטיטוציע צו באַקעמפן יידישן אַנטיסעמיטיזם אַאָז״וו. מען דאַרף דאָ האָבן אַ נעץ „אַנשטאַלטן צו לערנען די נאַטור, דעם כאַ-ראַקטער, דאָס געזעץ, די מינהגים אַאָז״וו פון יהדות, יאָ, יהדות, יאָ, חכמת ישראל. יאָ, אויסשטעלונגען מיט אילוסטראַציעס און ציפערן פאַר די מי-דות ישראל אין דער קעגנוואַרט און אין דער פאַרגאַנגענהייט, כדי אַ ייד זאָל מקיים זיין די מצווה פון קענען זיך אַליין, כדי מיר זאָלן נישט מגדל זיין דורות פון גראַבע יונגען און עס-האַרצים אין תורת ישראל.“

איך בין נישט אויסן דאָ צו אַנאַליזירן נישט אונדזער פאַרפאַסערס שילדע-רונג פון מצב פון אונדזער יוגנט אין דער מדינה, נישט זיין רעצעפט וואָס ער פאַרשרייבט און נישט דעם עצם פראַבלעם פון דער שמעלונג פון יונגן דור צום גייסט, תורה, יהדות, גלות אַאָז״וו. איך וויל דאָ בלויז אויפמערק-זאָם מאַכן אויפן פאַקט, אַז אַפילו אַזאַ שאַרפער קריטיקער פון יונגן דור ווי אונדזער חשובער פאַרפאַסער פאַרפאַל אַנטערט זיך אין זיין חשבון-הנפש אַזוי מוראדיק דורך זיין „ישראלים“. הייבן הויבט ער אָן מיט „ישראל“ — ישראל איז ביי אים אַידענטיש-קאַנגרוענט מיט דער מדינה. אויב אַזוי, וואָס מיינט ער ווען ער רעדט תוך כדי דיבור פון „שינאת

ישראל? וויל ער אונדז דערציילן, אז די צאָברעס האָבן פיינט זייער מדינה? ניין! ער וויל דאָך נאָר אונדז דערציילן, אז זיי האָבן פיינט יידן, סתם יידן און יידישקייט — און געוויינלעך — זיי וואָרפן אָפּ אַלץ וואָס שמעקט מיט יהדות, ווייל עס שמעקט מיט גלות, אַלזאָ נישט מיט „ישראל“.

ווען ער רעדט פון „ישראל סבא“ און פון „תולדות ישראל“, ווען ער פאַרלאַנגט מע זאָל לערנען „דעת ישראל“ און „חכמת ישראל“, און האָבן דרדראַרץ פאַר „מידות ישראל“ און „תורת ישראל“ — מיינט ער דאָך געוויס נישט די געשיכטע, דאָס וויסן, די תורה און די מידות און די חכמה פון דער מדינה, וואָס מע רופט (על פי טעות) „ישראל“. דאָס דאָזיקע „ישראל“ האָט יענע יוגנט שטאַרק ליב, און דאָס איז אַן און פאַר זיך גאַנץ שייַן און גוט, פאַר דעם דאָזיקן „ישראל“ אַנטוויקלען זיי אַלץ מער אַ שטאַרקן שאַוויניזם און אינאָלאַציאָניזם, וואָס ברענגט זיי צו אַ געפערלעכע לע-וואַנטיניזם און צו „שנאת ישראל“, ד״ה צום אַפּוואָרפן פון פּאַלק ישראל אין גלות — צי גאַנץ ראַדיקאַל ווי די כנענים און די עברים צעיררים, צי אַ ביסל ווייניקער „קאָנסעקווענט“ ווי די אַנדערע מדינה-יוגנט, און נישט נאָר זיי, אויך זיי ערע טאַטעס און לערער האָבן אומגעפער די זעלבע נעגאַטיווע באַצונג צו גלות-יהדות אַזױ, צי זיי זאָגן עס צי נישט, עס איז קיין גרויסער פּרינציפיעלער חילוק צווישן זיי ליידער נישטאָ.

גיסט נישט דער נייער „ישראלים“ אייל אויף יענעם געפערלעכן פייער, וואָס וועט סוף-כל-סוף פאַרברענען אַ סך וואָס איז גוט און איינלשיין אין אונדזער יוגנט? איז נישט די גאַנצע אידעאָלאָגיע פון שלית-הגולה וואָס איז פאַרבונדן מיטן אַנרו פון מדינה „ישראל“, איינע פון די הויפט-קוואַלן, אויב נישט דער וויכטיקסטער הויפט-קוואַל פאַר אַלע יענע נעגאַטיווע דערשיינונגען און טענדענצן, פון וועלכע אונדזער חשובער פאַרפאַסער וויל באַפרייען די מדינה-יוגנט און אונדז אַלעמען, כלי-ישראל?

אויב דו, חשובער העברעישער שרייבער אין מדינת-ישראל, ביסט אַזוי שטאַרק באַזאָרגט וועגן יענע נעגאַטיווע טענדענצן — און איד האָבן קיין ספק נישט, אַז דיין באַזאָרגטקייט איז טיף און ערנסט, הלואי וואָלסט דו געהאַט מער פריינד אין מדינת-ישראל צווישן שרייבער, לערער, פּאָליטישע עסקנים אַזױ, דעמאָלט וואָלט דער מצב זיכער בעסער געווען — איז ראשית חכמה: קשוט עצמך, זיי גענויער אין דיין לשון, האָבן אויך דו דרדראַרץ פאַר ישראל, רויב נישט ביים ישראל-פּאַלק זיין נאַמען — וועט די יוגנט ממילא האָבן מער דרדראַרץ פאַרן ישראל-פּאַלק און זיין יהדות, וועלן די דאָזיקע „שונאיי-ישראל“ אַפשוואַכן זייער „שנאת ישראל“, און וועסט אפשר נישט דאַרפן גרינדן קיין „ליגה למלחמה באַנטישמיות בישראל“ — ד״ה אין דער מדינת-ישראל.

און פון אַן אַלגעמיין שפראַכלעך-ליטעראַרישן שטאַנדפּונקט: אונדזער חשובער פאַרפאַסער און אַלע אַנדערע העברעישע און יידישע מחברים, ווי גע-זאָגט, וואָס הייבן אַן מיט „ישראל“ (ד״ה מדינה) און זיינען ממשיך מיט אַ ישראל, וואָס מיינט פּאַלק, צי „ישראל סבא“ צי סתם ישראל — ווי וועט דער יונגער דור און זיינע יורשים וויסן ווען זייערע שרייבער מיינען „מדינה“ און ווען זיי מיינען „פּאַלק“ ווען זיי זאָגן „ישראל“? אַפילו די דערציער און ליטע-

ראטורפארשער אליין וועלן זיך אפט מוזן שטארק קנייטשן דעם שטערן און פרעגן: ישראל — מה טיבו של עובר זה? וואס מיינט דא אונדזער שרייבער? שוין בלויז דער געפיל פארן ריין טעכניש-שפראכלעכער זויבערקייט פארלאנגט מפסיק צו זיין יענעם מיסברויך פון "ישראל". אבער עס זיינען דא מער דרינגנדיקע טעמים פאר דעם.

.6

אפילו א וויסנשאפטס-מאן, א היסטאריקער ווי דער דריטער בילדונגס-מיניסטער פון מדינת-ישראל איז נישט בכוח אפצוהיטן — אדער וויל נישט אפ-היטן — די גרענעצן פון מדינה און פאלק, און אין איינעם פון זיינע לעצטע מאמרים וועגן פראבלעמען פון איבערזעצונג אין דער העברעיזשער ליטעראטור (אין דער פערטליאך-שריפט "בחינות", ירושלים, תשי"ג) פארמישט ער מורא-דיק די יוצרות. "ישראל" הייסט דארט, ווי כמעט אומעטום, די מדינה — אבער ג ל י י כ צ י י ט י ק באנוצט ער ישראל אויך אין זיין אלטן ריכטיקן זין: דאס פאלק; און אזוי ארום איז אפט זייער שווער צו פארשטיין וואס ער מיינט ווען ער זאגט "תרבות ישראל", "ספרות ישראל", "תרבות של היחיד בישראל", "של האדם בישראל" אאז"וו. דער שכל און דער אינגאלט זיינען מחייב, אז ער מיינט דארט: יידישע קולטור בכלל אאז"וו. — אבער דער גאנצער מאמר איז אזוי "פארישאלט" אין דעם מדינה-זין (למשל: "ברשותה של ישראל עושר של ידיעות לשוניות" אאז"וו, "ישראל בימינו אינה ארץ של קיבוץ גלויות בלבד" אאז"וו), אז איר האט אפט מורא חושד צו זיין אונדזער פארפאסער אז "ישראל" הייסט ביי אים א ו י ק פאלק, ווארום אויב "ישראל" מיינט סיי מדינה און סיי פאלק — ווער וועט זיך קענען אריענטירן אין אזא מאמר און וויסן וואס זיין פארפאסער וויל אונדז דער-ציילן? ווער איז אבסאלוט זיכער, אז ער פארשטייט וואס דער בילדונגס-מיניסטער מיינט ווען ער שרייבט למשל: "פה בישראל צריכה כל הוויית-התרבות הישראלית להיות אחידה בדמותה העברית" (דא אין ישראל מוז די גאנצע ווירקלעכקייט — הווייה — פון דער ישראלדיקער תרבות זיין איינהייטלעך אין איר העברעיזשער געשטאלט). וואס איז די "תרבות ישראלית"? איז זי די קולטור פון יידישן פאלק, פון זיין ששת ימי בראשית אן? — אבער דער אנהייב פון זאץ, מיט פיר ווערטער צוריק, זאגט דאך בפירוש: "פה בישראל" ... ד"ה ישראל איז די מדינה. רעדט אונדזער פארפאסער וועגן דער תרבות פון "ישראל" דער מדינה — דאן קען ער דאך נישט אינגארין די קולטור פון די אנדערע "ישראלים", די אראבער, די דרוון אאז"וו, אויך זייער קולטור איז "תרבות ישראלית". וויל אבער אונדזער פארפאסער זאגן, אז אויך די קולטור פון די אראבער, ארמעניער אאז"וו, אין דער מדינה מוז זיין איינ-הייטלעך אין איר "דמות עברית" (העברעיזשע געשטאלט)? איך וואלט באמת נישט געוואלט אים חושד זיין אין אזא מין קולטור-אימפעריאליזם, אזא שרעק-לעכער מאנאליטישקייט. אבער אויב איך באצי זיך ערנסט צו אזא מין מאמר פון א פארזאמטווארטלעכן יידישן היסטאריקער — און איך באצי זיך זייער ערנסט — וואס זאל איך טאן, אז אזא מין פשוטער מאמר איז מיר כמעט שווערער ווי א האר-בער מהרשא אדער מהר"ם שיף, וואס פלעגט מאטערן מיין יונגן מוח? ... אונדזער פארפאסער רעדט דארט, למשל, אויך וועגן דער חברה "מפיצי השכ-

לה ב י ש ר א ל — וועלן זיינע יינגערע לייענער פארשטיין אז יענער (רוסי־שער) „בישראל“ האָט גארנישט צו טאָן מיט זייער „ישראל“? אזוי קומען דאָרטן אויך פאַר אַזעלכע אויסדרוקן ווי „תולדות י ש ר א ל“ (פאַר סתם יידישע געשיכטע) „נערי י ש ר א ל“ (יידישע קינדער) „ספרות י ש ר א ל“ (שטיינשניידערס געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור), וואָס זיינען סותר זיין אייגענע באַנצונג פון „ישראל“ פאַר דער מדינה, און פאַרגרעסערן די קאַנפּווע פון לייענער.

איך פרעג טאַקע אַזאַ פירנדיקן יידישן היסטאָריקער ווי דער דריטער ביל־דונגס־מיניסטער פון מדינת־ישראל, ווי קען ער — ווי אַ היסטאָריקער — מיטמאַכן דעם נייעם „ישראלים“? רעוואַליטירט נישט קעגן דעם זיין היסטאָרישער געוויסן? ווי קען ער ווי אַ וויסנשאַפטס־מענטש צולאָזן אַזאַ טערמינאָלאָגישע אומגענוי איקייט, אַזאַ סתירותפולן שפראַך־מיסברויך? מיין לעצטע פראַגע צו אים, פּערזענלעך: וואָס וועט ער טאָן מיט זיין אייגענעם היסטאָרישן בוך „י ש ר א ל בגולה“, וואָס האָט צו טאָן מיט דער יידישער געשיכטע אין גלות? וועט ער אין די קומענדיקע בענדער, אָדער אין אַ נייער אויפלאַגע ענדערן דעם נאָמען? אויב ער וועט נישט ענדערן, — ווי וועלן די „ישראלים“ וויסן דעם חילוק בין „ישראל“ לישראל?

נישט נאָר אין דער פּרעסע, נאָר אויך אין דער וויסנשאַפטלעכער ליטעראַטור, אויף אַלע אירע געביטן ווערט שטאַרק געזינדיקט אין דעם פּרט. גרויס און קליין, אַלט און יונג, מענטשן וואָס האָבן נאָך קוים אָפּגערייניקט זייערע שייך פּוז גלות־שטויב — אַלע ווערן אַלץ מער און מער פּאַנאַטישע „ישראלים“ און „ישראליע־זערס“. און נאָך מער, אָפּילו אין די הפּוצות, האָבן זיך אונדזערע שרייבער אָנגעכאַפט אָן דעם נייעם „ישראל־נוסח“ — איך דערלויב מיר צו זאָגן: די נייע ישראל־מכה, און ס'איז אַ מכה אשר לאַ כתובה בתורה, מע דאַרף זי עוקר מן השורש זיין — און פאַרוויקלען זיך אין די דערמאָנטע סתירות. איך וועל זיך דאָ באַגונגענען מיט איין קורצן ציטאַט פון צוויי שכנותדיקע זאַצן אין דער הקדמה פון רעדאַקטאָר פון מרדכי קאַפּלאַן יוביליי־בוך (ניו־יאָרק, 1953): „הספר מוגט לפרופ. קפלן... ערב עלותו יחזק עם רעיתו לי ש ר א ל ושם ירצה שוב כפרר פסור־אורח באוניברסיטה העברית“ (דאָס בוך איז געווידמעט פּראָפ. קאַפּלאַן... ערב זיין אָפּפאַרן צוזאַמען מיט זיין פּרוי קיין י ש ר א ל, דאָרט וועט ער האַלטן פאַרלעזונגען אַלס אַ גאַסט־פּראָפּעסאָר אין דעם העברעישן אוניווערסי־טעט): און נאָך דעם, אין לעצטן זאַץ פון דער הקדמה: „כל חבריו ומוקיריו של פרופ. קפלן מברכים אותו מעומק לבם שיאריך ימים ויוסיף לעבוד בכרם י ש ר א ל“ (אַלע חברים און פאַרערער פון פּראָפ. קאַפּלאַן ווינטשן אים פון טיפן האַרצן, אַז ער זאָל לאַנג לעבן און זאָל ווייטער אַרבעטן אין וויינגאַרטן פון י ש ר א ל.“ דער ערשטע זאַץ איז קלאַר פאַרן לייענער: פּראָפ. קאַפּלאַן איז אָפּגעפאַרן אויף אַ באַזוך קיין מדינת־י ש ר א ל. אָבער וואָס מיינט דער רעדאַקטאָר פון בוך מיט דעם צווייטן זאַץ: וו זאָל פּראָפ. קאַפּלאַן ווייטער אַרבעטן? ד"ה וואָס איז דער טייטש פון „כרם ישראל“? אַ כרם אין דער מדינת־י ש ר א ל (ווי אין ערשטן זאַץ)? אָדער אין דעם כרם התורה והחכמה אין ניו־יאָרק, ווו ער האָט ביז איצט געאַרבעט? אָן אַזעלכע „פּראָבלעמען“ שטויסט איר זיך אָן, צי איר ווילט צי איר ווילט נישט, כמעט אין יעדן העברעישן בוך און מאַמר אין אַ צייטונג.

7

נישט נאָר פרעסע און ליטעראַטור, אַפילו די רעגירונג פון מדינת־ישראל איז נישט גאַנץ אויסגעהאַלטן אין דער דאָזיקער סוגיא. אַפיציעל הייסט די מדינה „ישראל“ — אָבער אין פּאַספּאָרט פּאָן אַ „ישראל“־בירגער, וואָס פּאַרט קיין חוץ־לאַרץ הייסט די מדינה: מדינת ישראל, און אין צווייטן לשון פון פּאַספּאָרט שטייט: Etat d'Israel. איז אין פּלוג ווידער אַ קשיא: ווי קען די מדינה אין אַ פּאַספּאָרט פון אירע בירגער האָבן אַן אַנדער נאָמען ווי אין איר אַפיציעלער אומאַפהענגיקייט־דערקלערונג און אין ערשטן קאָנסטיטוציע־פּאַרשלאַג?! דער פּאַספּאָרט ווייס פון מדינת ישראל — אָבער די אַרמיי הייסט „צבא ההגנה לישראל“. בריווקאַנווערטן פון פּאַרשידענע רעגירונגס־מיניסטעריום און אַפיציעלע אַמטן טראָגן דווקא דאָס קעפל: מדינת ישראל — אָבער, קעגן דעם: די מאַזקעס אויף די קאַנווערטן ווייסן נאָר פון ישראל. טאָ ווי זאָל אַ מענטש וואָס זעט דאָס פּסקענען: ווי דאָס קעפל פון קאַנווערט, אָדער ווי זיין מאַרקע?

אין אַפיציעלע מודעות פון רעגירונגס־אַמטן זעט עס אויס אַזוי, ווי דער נאָמען פון דער מדינה איז נאָר אַ מחלוקת הפוסקים. פּאַראַן רעגירונגס־אַמטן, וואָס הייבן אָן זייער נוסח פון באַקאַנטמאַכונגען מיט „ישראל“ — אַנדערע: מיט מדינת־ישראל. דאָס איז טאַקע אפשר בעסער אַזוי: ד"ה אַלזאָ נישט שטענדיק הייסט די מדינה פּראַקטיש סתם „ישראל“, און מ'קען דעם גרויסן טעות נאָך באַזייטיקן.

אינטערעסאַנט איז, אַז בעת אַזעלכע וואַכעדיקע אינסטאַנצן ווי די פּאַסט, זוי משרד הדואר והתחבורה (קאָמוניקאַציע־אַמט), גיבן אַרויס באַקאַנטמאַכונגען אין נאָמען פון מדינת ישראל — איז דווקא דאָס נישט־חולילדיקע מיניס־טעריום פּאַר די רעליגיעס אין דער מדינה, וואָס ווערט אַנגעפירט פון רעליגיעזע מדינת־ישראלדיקע יידן, שטאַרק „ישראלדיק“; און אַזוי, למשל, פּאַר־עפנטלעכט דאָס דאָזיקע מיניסטעריום אַ רעגולערע פּובליקאַציע אויף ענגליש מיטן נאָמען: Christian News from Israel...

וואָס פּאַר אַ באַליידיקונג פּאַרן יידישן געפיל, פּאַרן יידישן האַרץ, צי ביי אַ פרומען, צי ביי אַ נישט־פרומען יידן, פילן דאָס די שלומי אמוני ישראל, וואָס האָבן צו טאָן מיט דער פרשה רעליגיע אין דער מדינה, גאַרנישט? איז זיי, אויך זיי, ישראל אַ פּאָסט וואָרט, אַ געאַגראַפישער באַגריף? ווי קען דאָס זייער האַרץ צולאָזן, ווי קען זייער פּעדער שרייבן: „קריסטיאַן ניוס פּראָם איזראַעל“?

אַ סך מדינת־ישראלדיקע זשורנאַליסטן שרייבן וועגן „הכנסיה הפרובוסלאבית בישראל“, אָדער „פראבוסלאבים בישראל“ — בעת זיי מיינען די גריכיש־קאַטאָלישע קירכע אין מדינת־ישראל; וועגן „כמרים בישראל“ — ווען זיי ווילן זאָגן רוסישע כומרים אין דער מדינת־ישראל; און פילן נישט ווי עס איז אוממעגלעך צו פּאַרבינדן אַ כומר, אַ גלח מיט ישראל! אָבער רעליגיעזע יידן, שומרי תורה ומצוות, אמתע שמע ישראל ליידין, ווי אַזוי האָבן זיי זיך געקענט אַזוי לייכט און אַזוי שנעל „אַפּשמדן“ אויף „ישראל“? ווי אַזוי קענען זיי שרייבן און זאָגן: „נוצרי ישראלי“, אָדער אויף ענגליש „איזראַעלי פּראַטעסטאַמענט“, „פּראַטעסט־טאַנטס אין איזראַעל“ אַאז״וו?

.8

דאָס אידענטיפיצירן „ישראל“ מיט דער מדינה האָט זיכער נישט געבראַכט קיין נוצן פאַר יידן אויך אין דער קריסטלעכער וועלט. איך וויל חס ושלום נישט שרעקן אונדזער עולם מיט יענער וועלט. אָבער, נאַווע מענטשן זיינען די וואָס מיינען, אַז קריסטנטום ווי אַ פּאַליטישער כוח איז בכלל „טויט“ אָדער, אַז מ'קען די טויזנטיאָריקע גיפטיקע שינאה פון קריסטנטום צו יידן אָפּשאַפן, אָדער אָפּילו ערנסט אָפּשוואַכן דורך „וואַכן פון ברודערשאַפט“, דרשות פון אונדזערע ראַבאָים אין זייערע קאַשטשאַלן און גוד-ווילס סויערמאַנס פון זייערע גלחים אין אונדזערע טעמפלען. אַן ערנסטער אָספעקט פון דער דאָזיקער פּראָגע עפנט זיך פאַר אונדז, למשל, אויך פון אַן איבערזיכט פון אַ קריסטלעכן טעאָלאָג — אין לעצטן נומער פון „היבעדט זשורנאַל“ (יאַנזאַר 1954), — וווּ ער דערציילט פון דער טיפּער קעגנערשאַפט פון דער קריסטלעכער וועלט אין נאַענטן מיזרח צום „ישראל“ אין תנ"ך, וואָס איז ספּעציעל נאָך מער פּאַרשאַרפט געוואָרן מיט דעם אויפקום פון דער מדינה „ישראל“. דער ישראל פון „אַלטן טעסטאַמענט“ איז דורך „ישראל“ דער מדינה געוואָרן אַ מין „שרעקגעשפּענסט“ ביי די קריסטן נישט נאָר אין די מיזרח-לענדער, נאָר אויך אין אַ סך מערב-איראָפּעישע לענדער און אין קריסטלעכן אַמעריקע. אַוודאי, יענער טיפּער קריסטלעכער אַנטיסעמי-טיזם וואָלט סיי-ווייסי עקזיסטירט, — יאָ אַ מדינה אין ארץ-ישראל, נישט קיין מדינה, צי מיט אַזאַ נאַמען, צי מיט אַן אַנדערן נאַמען. אָבער צו וואָס האָבן מיר געדאַרפט צוגיסן אייל צו יענעם פּייער אויך דורך אַנרופן די מדינה „ישראל“? אַט דערציילט יענער טעאָלאָג, ווי אַזוי אין קאַראָ, האָבן אַראַבישע פּליטים געבעטן דעם קריסטלעכן גייסטלעכן, ער זאָל נישט זאָגן דעם טראַדיציאָנעלן — אויך ביי זיי — „שמע ישראל“, ביי זייער „אַנהייבס“, ביי דער „האָולי קאַ-מיניאָן“, ווייל זיי קאַנען דאָס וואָרט ישראל נישט הערן.

אַזוי, האָבן אויך, למשל, נישט-לאַנג די עגיפּטישע צאָל-באַאַמטע רעקווי-זירט מוזיק-פּלאַטן „שמע ישראל“ (הער, אַ איזראַעל) — ווי עס מעלדן אייניקע צייטונגען, ווייל זיי האָבן מן-הסתם געהאַלטן, אַז דאָס זיינען פּאַטריאַטישע אָדער געהיימע מיליטערישע „איזראַעל-רעקאָרדס...“

דער נייער „ישראלים“ האָט מיט זיך געבראַכט אַ סך טראַגישקאַמישע „וויצן“ אין דער אַלגעמיינער וועלט. אָבער דאָס איז נישט דער עיקר פון אונדזער פּראָבלעם. פיל מער שטערט אונדז דער „ישראל“-מיסברויך אין אונדזער אייגענער וועלט. למשל, ווען איר זעט ווי אונדזער יידישע און ענגלישע פרעסע אין אַמעריקע שרייבט אין אַ שרעקלעכן רעקלאַמע-נוסח וועגן די נייע „ישראל-געשאַנס“ וואָס זיינען אַנגעקומען פון „ישראל“, וועגן קליידער-אויסשטע-לונגען וווּ „באַרימטע ישראל-שייניגייטן“ ווייזן זיך פאַר אַן ענטו-זיאַסטישן פּובליקום אַנגעטאָן אין „ישראל“-קליידער, וואָס זיינען געמאַכט גע-וואָרן פון יענעם און יענעם באַרימטן „ישראל“-שניידערין-סאַלאָן... און ווער רעדט נאָך, ווען אונדזער פרעסע הייבט אַן צו שילדערן די שיינקייט און די קליי-דער פון דער „מלכת היופי ישראל“ — מיס איזראַעל — אויך „גברת ישראל“ אין דער העברעישער פרעסע, — וואָס האָט „גרעישאַסלי“ באַוויליקט אַריבער-צוקומען קיין ענגלאַנד און אַמעריקע און באַשיינען מיט איר מלוכהשאַפט פאַר-

שיידענע באַנד־דרייווס און קאַמפּייַן־מיטינגס; וואָס פאַר אַ גרויסער חילול־השם פאַר אונדזער ישראל זיינען יענע און ענלעכע שילדערונגען.

און אַזוי ווי אַזעלכע טרויעריקע „וויצן“ וואָלטן נישט געווען גענוג — גע־פּין איך אַ מאָל אין אַ גרויסער און פּירנדיקער ייִדישער טאַג־צייטונג אין ניר־יאָרק (25סטן יאַנואַר 1953) אויפן פּראָנט־בלאַט די פּאַלגנדע נאַטיץ אין גרויסע אותיות, גענומען פון אַן „איטאַ“־טעלעגראַמע אין תּל־אביב: „ב א ר י מ ט ע י ש ר א ל - ק ו ג ע ש ט א ר ב ן ...“ די באַרימטע קו מיטן נאַמען „סטאַוויט“ איז די וואָך געשטאַרבן אין עלטער פון 19 יאָר נאָך אַן ערנסטער קראַנקייט. זי האָט אין איר לעבן געגעבן 107,791 קילאָגראַם מילך. „סטאַוויט“ האָט באַלאַנגט צו דער קאַלאַניע כּפר גלעדי. זי האָט זיך געקעלכט 15 מאָל און איין מאָל האָט זי געבוירן אַ צווילינג.

נישט יעדער עסקן און געלערנטער ביי ייִדן איז זוכה צו קריגן אַ פּראָנט־בלאַט יזכור־נאַטיץ — ווי יענע „י ש ר א ל ק ו“. אויב מיר האָבן אַ „מיס איוראַעל“ — פאַר וואָס־זשע טאַקע נישט אויך אַ „ישראל קו“? און יעדער אַקס אין „ישראל“ איז מן־הסתּם אַ ישראל־אַקס, יעדע ציג אַ ישראל־ציג, און יעדער פּערד — אַ ישראל־פּערד. ריבונ־של־עולם, וואָס האָבן זיי געמאַכט פון דיין ישראל? און וואָס איז געוואָרן פון א ו ד ז ? איז טאַקע לית דיך ולית דיין? מעג אַזא מין „איוראַעל“־וואַקאַנאַליע ביי אונדז געטריבן ווערן אַן אַ סוף — און אונדזער ליטעראַטור און פּרעסע, אונדזערע פאַרשיידענע געזעלשאַפטלעכע באַוועגונגען און אינסטיטוציעס זאָגן אָמן, אַדער שווייגן. ווי לאַנג?

אויב יענע קו וואָס פּלעגט אַרויסגיין שבת „ברצועה שבין קריניה“, קעגן דער הלכה פון חז"ל, האָט אונדזער משנה אַנגערופן „פרת של רבי אליעזר בן עזריה“ כאַטש עס איז נישט געווען זיין קו, נאָר זיינס אַ שכן, אָבער ווייל ער האָט נישט פּראָטעסטירט קעגן זיין שכנס דרכים, האָט מען זי אַנגערופן ר' אליעזר בן עזריהס קו (שבת נ"ד, ב') — איז, ווען ישראל פּראָטעסטירט נישט קעגן דעם מיסברויך פון זיין נאַמען, יענע קו פון כּפר גלעדי טאַקע באמת אַ ישראל־קו... און ווי זאָל מען אַנרופן די מענטשן, וואָס זיינען פאַראַנטוואָרטלעך פאַר אַזא מין געשמאַק־לאַזיקייט?

9.

מיינע ציטירטע צוויי מאמרים קעגן דעם „איוראַעליזם“ זיינען נישט געווען לבטלה. זיי האָבן דאָך דערמאָנט אַ סך מענטשן אַז ישראל מוז בלייבן דער נאָ־מען פון פּאַלק. אַ פאַר ערנסטע שרייבער זיינען טאַקע איצט מער מקפּיד ווי פּריער און שרייבן וועגן דער מדינה ווי וועגן מדינת־ישראל. בכלל, געפינט מען אין די לעצטע צוויי יאָר אין אונדזער פּרעסע אַפּטער „מ ד י נ ת - ישראל“ — אָבער, ליידער, גלייכצייטיק אויך „ישראל“. דאָס איז אַ מין שטר ושוברו בצדו אַדער נאָך ערגער: טובל ושרץ בידו...

אַזוי ווי אַ פאַר פון אונדזערע חשובע פּובליציסטן אין אַמעריקע, וואָס האָבן מסכים געווען מיט מיינ שטאַנדפּונקט אין דער ישראל־פּראָגע זיינען נישט־ציוניסטן, אַדער פּריער אַפּילו געווען קעגנער פון ציוניזם — איז דער פּאַקט אַליין געווען גענוג פאַר פאַרשיידענע ציוניסטישע פּובליציסטן צו דערקלערן: ניין, אויב פּלוני און אלמוני, נישט־ציוניסטן, זיינען מסכים — טאָרן מיר נישט מסכים זיין, וועלן מיר אין זייערע דרכים נישט גיין; און אויב די רעגירונג פון

דער מדינת ישראל האָט געזאָגט ישראל, מוז דאָס אַזוי בלייבן; ווער ס'איז קעגן דעם, איז אַ כּופּר בעיקר, אַ מורד במלכות, אַ שונא ציון אַזױװ. פּאַקטיש, אויב איך האָב קיין טעות נישט, זיינען די וואָס טענהען אַזױ אַליין אויך נישט שטאַרק גליקלעך מיט „ישראל“. אויך זיי איז שווער מסכים צו זיין מיט דעם זשאַרגאָן פון „פּאַרן קיין ישראל“, „קומען פון ישראל“ אַזױװ אָבער — זיי זיינען אין כּעס אויפן חזן און זיינע משוררים — און וועלן קיין אַמאָן נישט ענטפערן. (קעגן זיי געפין איך פאַר מיין פליכט דאָ צו באַמערקן, אַז דער רעדאַקטאָר פון אַרגאָן פון דער אַמעריקאַנער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, „דאָס ייִדישע פּאַלק“, האָט קורץ און אַביעקטיוו רעפערירט מיין שטאַנדפּונקט און האָט אים נישט אַריינגעלייגט אין חרם צוליב דעם וואָס דער אַדער יענער נישט-ציוניסט האָט יאָ געזאָגט אַמאָן).

איך האָב באַקומען אַ גרויסע צאָל „הסכמות“, אין פּריוואַטע בריוו, פון אַ רייע פּאַראַנטוואָרטלעכע מענטשן אין פאַרשיידענע ייִדישע לאַגען — און אַ שאַד וואָס זיי זאָגן דאָס מיר פּריוואַט און נישט בציבור, למען ישמעו, זאָל ישראל הערן וואָס אַזעלכע מאַסגעבנדיקע פּערזענלעכקייטן טראַכטן וועגן אונדזער פּראָ-בלעם, און אַזױ גייט זיך „איזראַעל“ אויף ענגליש און „ישראל“ אויף ייִדיש און העברעיִש ווייטער. אויך מענטשן, וואָס זיינען קעגן דעם מיסברויך פון „ישראל“ פּוילן זיך צו ענדערן. יאָ, פּוילן זיי זיך — אַדער האָבן זיי מוֹר אַ? איז דאָס נאָר אַ מין אינערציע, שבשתא כיון דעל על, אַדער האָט עס אַ ביסל טיפּערע וואַרצלען?

ווען איך זע מענטשן פּוילן זיך אַפּצושאַפּן אַ פּאַלשן מינהג בעת זיי ווייסן אַז ס'איז פּאַלש און טוען עס ווייטער — זאָג איך: דאָס איז נישט בלויז פּויל-קייט. דאָס איז אַן אינערלעכע פּאַר פּויל ט ק י י ט. דאָס פעלן פון אַ ווילן, דאָס זיך פּוילן צו פּאַרטיידיקן אַ רעיון קעגן אַ מעכטיקע אינסטיטוציע אַדער פּערזענלעכקייט, זיך פּוילן צו שווימען אַ ביסעלע קעגן דעם שטראָם, אַפּוואַרפן געוויסע מאַדעס און „סלאַגאַנס“ — דאָ ליגט דער הויפּט-מקור פאַר אונדזער ירידה אין אונדזער גייסטיקן און געזעלשאַפּטלעכן לעבן. אַ סך באַקלאַגן זיך — ביי זיי און ביי אונדז — אַז די פּרייהייט ווערט אונטערדריקט אַזױװ און מיר דוכט, אַז די דאָזיקע מקוננים זיינען אַליין שטאַרק מיטשולדיק אין יענער אונטערדריקונג פון פּרייהייט. האָבן זיי אַליין נישט מורא צו זאָגן דאָס וואָס זיי זאָגן און טראַכטן? פּאַרוואָס „פּוילן“ זיי זיך אַזױ אַפּצוואַרפן אַקצעפּטירטע מיינונגען און דרכים? פּאַרוואָס טענהען זיי: „איך וויל זיך נישט מאַכן פאַר אַ נאָר“, אַדער „עס לוינט דאָך נישט“, „עס וועט דאָך סיי-ווי-סיי נישט העלפן“ אַזױװ. זייערע אַבות האָבן געלעבט מיטן כלל: אין אַדם עושה עצמו רשע (אַ מענטש מאַכט זיך נישט פאַר קיין רשע), — אָבער פאַר אַ שוטה יאָ. זייערע חכמים האָבן זיי געלערנט, אַז עס איז בעסער צו זיין אַ שוטה דעם גאַנצן לעבן ווי אַ רשע איין שעה. אָבער זיי זיינען „קליגער“, זיי ווילן קיין „שוטים“ נישט זיין אַפילו איין שעה. ביי דער קלענסטער „געפאַר“ פון אַ ביסל אומבאַקוועמ-לעכקייט וועלן יענע געשוואַרענע איכה-זאָגערס בעסער שווייגן ווי שרייען, מיט טאַנצן מיטן עולם, מיט יעדן עולם; מיט דער מאַכט, מיט יעדער מאַכט — און אַפילו ווען זי איז גאַרנישט אַזױ מעכטיק.

כ'האָב זיך זייער אַפט אַנגעשטויסן אַן דער דאָזיקער דערשיינונג אין לעצטן פּערטל יאָרהונדערט, זייט איך האָב אַנגעהויבן גיין מיין אייגענעם וועג אין

אונדזער אידעאלאגישע ארבע אמות. איך האב געטרעפן — אין דייטשלאנד. ענגלאנד און אמעריקע — א סך יידן, וואס האבן שטארק מסכים געווען מיט מיין צוגאנג צום יידישן פראבלעם, ספעציעל צו דער ארץ-ישראל "גלות"-פראבלע-מאטיק — אבער זיי האבן זיך "געפוילט" זיך מיט מיר צו "אידענטיפיצירן"... דאס איז זיי נישט געווען "כדאי". מיך האט נישט געארט דאס וואס זיי האבן עפנטלעך קיינמאל אָמן נישט געזאָגט — איך האב זיך באַמיט "מיין שטעטל אליין צו באַשטיין" אָן זייער מאַראַלישער און פראַקטישער אונטערשיצונג, און איך האב זיך צוגעוויינט צו גיין אליין און צו שטיין אליין. אבער וואס מיר האט יא וויי געטאָן — איז דווקא פאַר זיי, זיי אליין, זייער כלומרשטע "פּויליקייט", זייער שוואַכער "רצון". געליטן האב איך פון יענער "גייסטיקער אַטמאָספּערע" ביי אונדז וואָס פאַרשטאַפט דאָס מויל פון מענטשן וואָס האָבן אַ מיינונג און אַ האַרץ — און האָבן ליידער קיין מוט און קיין כוח נישט צו עפּע-נען זייער האַרץ. איין גאַט זאָל זיך אויף זיי מרחם זיין.

איך דערלויב מיר דאָ צו דערמאָנען איינע פון מיינע פּערזענלעכע דערפאַ-רונגען. סוף צווייטן יאָר פון דער צווייטער וועלט-מילחמה האָב איך געהאַלטן אין לאַנדאָן אַן ענגלישע סעריע לעקציעס וועגן ציוניסטישער פּילאָסאָפּיע און פּאָליטיק, וווּ איך האָב קריטיש באַלויכטן פון מיינ שטאַנדפּונקט פאַרשיידענע יידישע פראַבלעמען און איך האָב פון דאָס ביי פאַרמולירט מיינ אַנאַליז פון ציר-ניזם און דער יידישער פראַגע, אין דער ריכטונג וואָס איך האָב פריער יאָרן לאַנג געטאָן אין דער העברעיִשער ליטעראַטור — וואָס איז, צום באַדויערן, אַ "פאַר-זיגלט בוך" פאַר דער איבערווייגנדיקער מערהייט פון דער ציוניסטישער באַווע-גונג. אויך אין יענע בליץ-אָונטן — מיר, "פאַרבליצעוועטע" לאַנדאַנער, האָבן דעמאָלט נישט געוויסט, אָן היטלער האָט געמוזט באַנוצן כמעט זיין גאַנצע "לופט-וואַפע" אויסשליסלעך פאַר זיין רוסלאַנד-קאַמפּאַניע, און מיר האָבן אים "געדאַנקט" פאַר זיין חסד וואָס ער האָט אונדז געגעבן שיינע בליצלאַזע נעכט אין לאַנדאָן, און געוואַרט האָבן מיר אויף אים יעדע נעכט — פלעגט זיך אויפ-קלייבן אין דעמאָליטיקן אַנגלאַפּאַלעסטיין קלוב אַ שיינער עולם פון אַ פאַר הונ-דערט מענטשן, אויך ערנסטע דענקער, וועטעראַנען אין יידישע באַוועגונגען, ענגלישע יוגנט, און פּדעגן מיט מיר זייער שאַרף אַבער אויך זייער ערלעך און אַפּנהאַרציק קעמפּן שריט פאַר שריט. יענע אַכט וואָכן זיינען ביי מיר פאַרבלויבן אין מיינ זיכרון ווי עטלעכע פון די שענסטע און געדאַנקלעך-שטימונגפּולסטע דיסקוסיע-אָונטן אין מיינ לעבן. נאָך יעדן פאַרטראַג פלעגט צו מיר צוגיין ד"ר איגנאַץ צאַלשאַן עליו השלום — אין אַ געוויסער מאָס אַן אַפּאָזיציאַנעלער מענטש אין די פאַר-מילחמה-יאָרן, פון אַן אַנדער מין "אַפּאָזיציע" — און פלעגט מיר זאָגן אויף דייטש, זיין לשון: "איך באַווינדער אייער מוט"... איך האָב, צום באַדויערן, נישט געקאָנט קלאַר מאַכן מיינ פריינד ווי מיר האָט זיין קאַמפּלימענט זייער וויי-געטאָן. איך האָב מיר דעמאָלט זיך געשטעלט די פראַגע: זיינען מיר טאַקע אזוי טיף געוונקען אין לאַנדאָן, גיר-יאַרק אַאָ"וו, אַז ווען אַ ייד קומט און רעדט צו יידן ווי ער טראַכט און פילט, זאָגט מיינונגען וואָס שווימען נישט מיטן שטראַם — איז ער אַ מוֹטִיק ער מענטש? וואָס פאַראַ מוט איז דאָס צו זאָגן וואָס מען פילט און וואָס מען מיינט? האָט זיך ביי אונדז אזוי שטאַרק איינגעבירגערט די "גלייכשאַלטונג", די פאַרטיידיגפּלין, יענער הויפּט-מקור פאַר יעדע געדאַנקלעכע און געזעלשאַפטלעכע דעמאָראַליזאַציע. וואָס וועט סוף-

כל־סוף אונדז אַלעמען חרוב מאַכן, סיי די וואָס וואָרפן אַרויף די „גלייכשאַל־טונג“, סיי די וואָס וואָרפן זיך איר אונטער?!
 אויסער יענער „פּוילקייט“ און מורא — באַמען זיך אַ סך מענטשן צו איג־

נאַרירן די „ישראל־פּראָגע צוליב דעם וואָס מיר האָבן וויכטיקערע פּראָגעס אין אונדזער ייִדיש לעבן. אויך די טענה איז פאַר מיר נישט ניי אַדער „אַריגינעל“. שוין איבער 25 יאָר ווי איך הער זי, אין פאַרשיידענע לשונות און ניואַנסירונגען. בעת איך האָב אָנגעהויבן אַנאַליזירן די ארץ־ישראל־גלות־פּראָבלעם, האָבן אַלע אין ציוניסטישן לאַגער געטענהט קעגן מיר: „וואָס פאַרדייטטו אונדז דעם קאַפּ“ מיט אַזאָ אומוויכטיקער פּראָגע? אין גיכן וועלן מיר האָבן אַ מדינה אַזױ און דיין גאַנצער צוגאַנג, די גאַנצע פּראָגע פון ארץ־ישראל און גלות וועט פאַרשווינדן און קיין זכר וועט פון איר נישט בלייבן... און, פאַקטיש, דווקא זייט דער גרינדונג פון מדינת־ישראל איז די דאָזיקע פּראָ־בלעם געוואָרן די צענטראַלסטע פּראָבלעם פאַר דער ציוניסטישער און ייִדישער וועלט, זי ווערט באַהאַנדלט אויף קאָנגרעסן און קאָנפּערענצן, און ווערט ווייטער אַלץ מער און מער קאָמפּליצירט — בכל אופן, אַ פּראָבלעם, וואָס „מאַסו הבונים“ איז געוואָרן אַ „ראש פּינה“. און אַפט חזון איבער די „בונים“ אַ סך פון מיינע טעזן פון איבער 25 יאָר צוריק — און פאַרגעסן דערביי נישט אַ „שטאַך“ צו טאָן דעם מענטשן וואָס האָט זיי שטאַרק געוואָרנט מיט אַ סך יאָרן צוריק.

אַזוי איך דאָס אויך מיט אונדזער „ישראל־סוגיא. כאַטש איך באַטאָן שטענ־דיק בפּירוש, אַז איך ווייס אַז דאָס אַלגעמיינע אין ייִדישן לעבן איז פול מיט אַ סך האַרבערע פּראָבלעמען ווי די „ישראל־פּראָבלעם — קומען מענטשן און טענהן ווידער: עס זיינען דאָ שווערערע פּראָבלעמען. אַודאי — ווי איך האָב אין אַן אַנדער אָרט געענטפּערט אַ קריטיקער — עס זיינען דאָ שווערע פּראָ־בלעמען אויף אונדזער טאָג־אַרדענונג. אָבער די עקסיסטענץ פון „שווערערע“ פּראָבלעמען קאָן אונדז נישט באַפּרייען פון דער פּליכט צו פאַרזוכן און לייזן „לייכטערע“ פּראָבלעמען. אויב דער מענטש בכלל און דער ייד בפרט וואַלט אַפֿ־געוואָרפן אַפילו די באַטראַכטונג פון „לייכטערע“ פּראָבלעמען ביז אַלע יענע „שווערערע פּראָבלעמען“ וועלן בשלום געלייזט ווערן — דעמאָלט וואַלט זיין עקסיסטענץ אויף דעם דאָזיקן שטיקל ערד־געוואָרן נאָך שווערער און אוממעג־לעכער ווי עס איז — און ס'איז באַמת זייער זייער שווער... — שווערע פּראָ־בלעמען, לייכטערע פּראָבלעמען! צום באַדויערן האָב איך נישט אַזאָ מין וואָג אויף אַפּצוועגען פּראָבלעמען — און ווער האָט זי? — אָבער איך בין אַבסאָלוט זיכער, אַז דער נאָמען פון מדינת־ישראל איז אַן ענין פון גרויסן היסטאָ־רישן באַטייט, אַלעביספּראָגע פאַר אַ געפּאָרען יידן און פאַר יעדן קיבוץ יידן אויף דער גאַנצער וועלט. ס'איז נישט קיין פּראָגע פון סתם אַ וואָרט, אַ נאָמען — ס'איז אַ סימפּטאָם און סימבאָל פאַר אונדזער צו־גאַנג צום הווה און עתיד פון פּאַלק ישראל.

טענהן ווידער אַנדערע: יא, גערעכט ביסטו, מיר זיינען אַבסאָלוט מסכים מיט דיר, אָבער, ס'איז פאַרפּאַלן, אַזוי זאָגט מען, מ'זאָגט און מ'שרייבט „ישראל“, גוים שרייבן אויך „איזראַעל“ — דאָס קאָן נישט געענדערט ווערן. זיי וואַלט איך שטאַרק געבעטן צו רעווידירן זייער איינשטעלונג. ס'איז נישט פאַרפּאַלן, מע קאָן קאַרעגירן יענעם פּאַטאַלן טעות —

ד"ה אים מאכן אויס פאטאל. קיין קאנסטיטוציע עקסיסטירט נישט אין מדינת-ישראל — אזוי אז די נאָמען ענדערונג איז נישט קיין קאנסטיטוציע-פראַגע. איך ווייס פון אַ זיכערן קוואַל, אז נישט אַלע וואָס האָבן צוגעגרייט דעם קאנסטיטוציע-פאַרשלאַג, האָבן פאַרגעשלאָגן „ישראל“. די מדינה אַליין, ווי דערמאָנט, רופט זיך אָפט אָן מדינת-ישראל. „ישראל“ איז מער נישט ווי אַ מינהג, און אַ יונגער מינהג, אָן עופּהלע פון אַ סך-הכל 5—6 יאָר. ס'קאָן און מוז קאַרעגירט ווערן — און ישראל מוז בלייבן דער נאָמען פון פּאַלק.

וואָרום אויב נישט — און דאָס מוזן זיך אַלע ביי אונדז קלאַר מאַכן, — אויב דער נאָמען „ישראל“ געהערט דער מדינה, געהערט ער נאָר דער מדינה; ד"ה ער איז אויסשליסלעך איר נאָמען, און זיין אין דער גאַנצער וועלט, חוץ למדינת-ישראל, טאָרן זיך נישט באַנוצן מיטן נאָמען ישראל, נישט ווי יחידים און נישט ווי קיבוצים. ס'איז אוממעגלעך, אַז ישראל זאָל גלייכצייטיק זיין דער נאָמען פון דער מדינה און דער נאָמען פון פּאַלק, פון עס מפּוזר אין דער גאַנצער וועלט; אזוי אַז אויב די מדינה איז ישראל — וועלן די תּפוצות ווערן אויסגעשלאָסן פון ישראל, און פון היינט (ד"ה פון תּש"ח) אָן און ווייטער וועלן זיי נישט האָבן מער קיין חלק ונחלה בישראל.

זיינען די תּפוצות, איז דאָס ייִדישע פּאַלק אין חוץ למדינה מוכן ומזומן צו אַקצעפּטירן דעם דאָזיקן גזר-דין? דאָ איז קיין פּלאַץ נישטאָ פאַר קיין פּשרות, אַהער און אַהין וואָס איז נישט אַהער און נישט אַהין. דאָ מוז יעדער ייִד זאָגן: יאָ אַדער ניין.

די וואָס זאָגן: יאָ, מיר אַקצעפּטירן, מיר זיינען גרייט מקריב צו זיין ישראל אַדער מאַכן אַ ברוך שפּטריני אויף ישראל — מיט זיי וועל איך אַבסאָלוט נישט דיסקוטירן. די וואָס קאָנען אַבער נישט זאָגן יאָ — זיי מוזן זאָגן, און בציבור, אומעטום: ניין, לאַ מיט אַ גרויסן אַלף.

זאָל די גויִישע וועלט — און אַ האַלב פאַרגוינישטע ייִדישע אַסימילירטע וועלט — מיט איר — זאָגן „איוראַעל“ טאָג און נאַכט, — מיר, די נייִדזאָגער וועלן נישט גיין בחוקותיהם. מיר ווייסן וואָס ישראל איז — ווער ישראל איז.

און לכן, טייערע פריינד, רעדאַקטאָרן פון דער „צוקונפט“ — דערלויב איך מיר צו פאַרענדיקן מיין צווייטן אַרטיקל וועגן „ישראל“ אין אייער זשורנאַל מיט אַ פּערזענלעכער, דירעקטער ווענדונג צו אייך:

איך בין נישט אויסן געווען דאָ צו שרייבן סתם אַ מאמר, צונעמען ביי אייך און אייערע לייענער אַ שיינע פאַר זייטן און אַ ביסל צייט. איך וויל „תּכלית“, ס'זאָל עפּעס געשען ביי אונדז אין דעם דאָזיקן ענין. ווי געזאָגט, מיינע ביז איצטיקע באַמונגען אין דער פּרשה „ישראל“ זיינען נישט געווען גאַנץ פּרוכטלאָז — אַבער האַלבע אַרבעט איז דאָ נישט גענוג. די ייִדישע און העברעיִשע פּרעסע אין די תּפוצות טראָגט די אַחריות פאַר „ישראל“. זי האָט עס אין דער האַנט אַ סוף צו מאַכן צום מוראדיקן ישראל-פּלאַנטער. לאַמיר אָנהייבן מיט דער „צוקונפט“. אויב אַ זשורנאַל ווי די „צוקונפט“ — און שפּעטער נאָך אַ פאַר אַרגאַנען — וועלן זיך נוהג זיין צו שרייבן שטענדיק מדינת-

ישראל, — וועט דער נאָמען פון דער מדינה זיין ביי יידן: מדינת־ישראל, און נישט „ישראל“ — נישט געקוקט אויף וועלכע־עס־איז אָפּיציעלע און נישט־אָפּיציעלע באַשלוסן.

בשעת גזירה, ווי איר ווייסט, ווערט אַ ערקתא־דמסאנא (אַ שניר־בענדל. ד״ה ווען עס ווערט נגור אויף אַ יידן צו ענדערן נישט מער ווי זיין עניר־בענדל) דערהויבן צו דער מדרגה פון די העכסטע פּרינציפּן פון ייִדישקייט. איז דעז דער נאָמען פון ייִדישן פּאָלק פון דור־דורות ווי ניקער ווי אַן ערקתא־דמסאנא?

דער אָדער יענער פרט וואָס איך באַהאַנדל דאָ איז אומוויכטיק. אויב איר האַלט — ווי איך — אַז בבל געהערט ישראל איך און מיר אין אַלע יידן, און זיי טאַרן נישט מוותר זיין אויף זייער נאָמען — דאָן האָט איר, ווי איך, נאָר איין וועג.

„ישראל“ ווי אַ נאָמען — און אַ עקסקלוזיווער סימבאָל פאַר דער מדינה — פאַסט פאַר מהיכית־תיבניקעס, אַלרייטניקעס מכל המינים, אויך פאַר אַסימילאַטאַרן וואָס ווילן פטור ווערן פון זייער ישראלישקייט, און פאַר שלילת־הגלותניקעס, וואָס האָבן מן־הסתם דערביי זייער אייגענעם טעם — און ס׳טוט מיר זייער לייד וואָס איך מוז זיי דאָ אויפציילן צוזאַמען, אין איין אַטעם, אָבער אַז משיח וועט קומען, וועט ישראל פון זיי אַלעמען באַפרייט ווערן. יענער „ישראל“ איז אָבער אַבסאָלוט אוממעגלעך פאַר יידן וואָס האַלטן פון ישראל אַל אַחד, גלויבן און ווילן אַז ישראל דאָס פּאָלק זאָל האָבן אַ המשך, און אַ המשך עד אין סוף.

למען ישראל לאַ אחשה. ווי קאָן איך שווייגן? שווייגט איר אויך נישט —
ושלום על ישראל.

7

בריוו פון שמעון ראווידאוויטש

א. צו שמואל ניגער

1טער בריוו

ש. ראווידאוויטש
אוניווערסיטעט, לידס, 2.
פטן דעצעמבער 1941.

חשובער פריינד ש. ניגער,

א הארציקן יישר-כוח פאר דעם ערשטן נומער פון דער באנייטער "צור-קונפט" וואָס איך האָב באַקומען מיט אַ פּאַר טעג צוריק. איך און אייערע פריינד, מיטערדאָקטערס און שרייבערס — אַ ברכה היוצאת מן הלב: די "צור-קונפט" זאָל האָבן אַזאַ שיינעם עתיד ווי איר עבר; אַדער, בקיצור: איך ווינטש דער "צוקונפט" אַ גרויסע צוקונפט. אייער הקדמה אין וועלכער איר צייכנט אַן אייער ליניע איז באַגריסונגסווערט. "אויפצוהאַלטן די שעפערישע עקזיסטענץ פונעם יידישן פּאָלק, אויפצוהיטן זיין גרויסע קולטור-ירושא און אויסצוקעמפן די גינסטיקע תנאים פאַר זיין סאַציאַלער און נאַציאָנאַלער אַנטוויקלונג" — איז באמת איצט פון אַלע יידישע מחנות וואָס האָבן גאַט — אַדער דאָס פּאָלק ישראל — אין האַרצן וואָס גלייבן און קעמפן פאַר אַ צוקונפט פאַר אונדזער פּאָלק. שייך איז אויך דאָס, וואָס איר האָט בפירוש און אַפן אַנערקענט די גאַנצקייט פון יידישן פּאָלק. איין מחנה רעדט נאָר פון אייראָפּע אַדער אַמעריקע, און אַז אַב-דער מחנה רעדט נאָר וועגן ארץ-ישראל. איר זאָגט אָבער: "אַלע פּראָבלעמען פון יידישן לעבן אַזוי"ו, אומעטום וווּ מיר געפינען זיך — אין די אַמעריקעס, אין אייראָפּע, אין ארץ-ישראל, ווען באַהאַנדלט און באַלויכטן ווערן פון אַלע מעגלעכע קאַנסטרוקטיווע שטאַנדפּונקטן". זה הדרך, דאָס איז דער וועג.

צו שטאַרקן און פאַרלעבעדיקן די דאָזיקע טאַטאַליטעט פון יידישן פּאָלק, אַראַפּצורייסן די קינסטלעכע גרענעצן צווישן ארץ-ישראל און גלות, צו אַקטיו-וויזירן און באַרייכערן די שאַפּונגס-קראַפט פון חוץ-לאַרצדיקן ייִדנטום — דאָס איז אויך איינער פון די הויפט-צילן פון דעם העברעיִשן מאָנאַט-זשורנאַל "יל-קוט", וואָס איך רעדאַקטיר אין לאַנדאָן. אפשר בויען מיר אומבאַוווסטזיניק אַ טונעל, אַ פאַרבינדונגס-ליניע פון צוויי פאַרשידענע זייטן? אָבער דער זעלבער טונעל, די זעלבע ליניע! און מיר וועלן זיך אפשר אַ מאָל טרעפן ערגעץ וווּ אין די מעמקים פון אונדזער שווערן יידישן עקזיסטענץ-קאַמף?

אפשר וועלן די וועלכע ווילן ממשיך זיין אונדזער טונעל-אַרבעט עס בעסער פאַרשטיין און קלאָרער זען ווי מיר? הלוואי!

דער "ילקוט" וועט איך צוגעשיקט ווערן רעגולער. אפשר האָט איר טאַקע

חשק און זיך צוריקקערן צו אייער ערשטער ליבע אָדער צו אייער „חטאת נער-רים“ און זיך באַטייליקן דירעקט אין אונדזער „ילקוט“? איר ווייסט דאָך: מקום יש בראש להניח שני זוגות של תפילין... אויף אַ ייִדישן קאַפּ איז דאָ פּלאַץ געדנוג... אַ נישט-ייִדישער קאַפּ? — נו דאָס איז דאָך נישט מעניננו. שיקט מיר אויך צו אַלע אייערע אַנדערע ליטעראַרישע פּאַרעפּנטלעכונגען. איך וואָלט וועלן האָבן אין „ילקוט“ אַ רעגולערן באַריכט וועגן דעם וואָס עס טוט זיך און שאַפט זיך אין דער ייִדישער ליטעראַטור. (דרך אגב, האָט איר נאָך אַ פּרייען עקזעמפּלאַר פון אייער מענדעלע?). גריסט פון מיר לעשטשינסקין (ביי וועמען מיר האָבן זיך אַמאָל געטראָפּן אין בערלין ע"ה, אָדער עליה המילחמה?) און זיין פּרוי און אַלע אַמאָליקע בער-לינער אַנשי-שלומינו ומלחמותנו. מיט אַ האַרציקן גרוס, אייער שמעון ראָוידאָוויטש*.)

זשעף בריוו

12טן יוני 1944.

חשובער פריינד ש. ניגער,

אַזוי ווי איך האָב באַקומען די צוויי לעצטע נומערן פון דער „צוקונפט“ בין איך משער אַז אייער אַדמיניסטראַציע האָט חזר-בתשובה געווען (פאַר אייער „גנידיל“ האָב איך יאָרן לאַנג באַקומען די „צוקונפט“) און וועט מיר צושיקן אייער זשורנאַל רעגולער — כסדרו וכהלכתו. אַ שיינער ייִשר-כוח אייך!

מיין אָדרעס איז ליידער נישט ריכטיק. ס'שטייט דאָרט לאַנדאָן און לידס — און דאָס איז קעגן אַ באַשטימטן פיזיקאַלישן געזעץ. מיין אָדרעס איז:

דיינו מיט דעם. אַ דאַנק פאַר אייער באַמערקונג וועגן דעם צו דער אַדמי-ניסטראַציע.

און דער עיקר, אפשר קענט איר פאַרט וואָס עס איז שרייבן פאַר מיין „מצודה“. איך וואָלט מיר זייער געפּרייט. טעמע און מאָס (לאַנג אָדער קורץ) — וואָס און ווי איר ווילט, אַבי שרייבט. איר קריגט דאָרט די „מצודה“ צוגעשיקט רעגולער.

מיט פריינדשאַפטלעכע גרוסן,

אייער ש. ראָוידאָוויטש.

נ"ב: איך האָב געלייענט מיט אינטערעס אייער מאַמר וועגן מיין גלות-אַר-טיקל אין די י י ו א - ב ל ע ט ע ר . מיין פּרוי און איך גריסן האַרציק אייער ברודער טשאַרני און זיין פּרוי.

(*) הגם מיר האַלטן, אַז דער ריכטיקער אויסלייג פון דעם נאָמען פון מחבר פון די בריוו דאַרף זיין ש. ראָוידאָוויטש דאָך האָבן מיר איבערגעלאָזט דעם אויסלייג פון דעם נאָמען ווי אַזוי דער מחבר האָט אים אונטערגעשריבן: ש. ראָוידאָוויטש, ש. ראַביזוב'יץ און ש. ראַבידאָוויטש. עס איז אינטערעסאַנט, אַז אין דער סעריע בריוו אין די יאָרן 1941 — נאָעמבער 1948 נוצט דער מחבר דעם ערשטן נוסח פון אויסלייג. פון 1948 ביז יאָנואַר 1949 — דעם צווייטן נוסח פון אויסלייג און די לעצטע יאָרן — דעם דריטן.

שבער בריוו

שיקאגא, 23סטן נאוועמבער 1948.

ליבער פריינד ש. ניגער נ"י.

דורך א צופאל — ד"ה דורך ה' נאוואקס אנטעלעפאנירן פון ניריארק — האב איך זיך דערוויסט וועגן אייער מאמר אין „טאג“ — וועגן דעם חתום-מטה, דאס איז געווען פאר מיר אן איבערראשונג און געוויס זייער אן אנגענעמע. איך מוז מאכן „שהחיינו“ אויף אייער מאמר: ער איז דער ערשטער זאכלעכער, גע-שמאקפולער אינהאלטלעך און שפראכלעך ארטיקל, וואס איך האב זוכה געווען צו ליינען וועגן מיין „איינצלאמף“ אין יידישן דענקען ביי היינטיקער שעה. פיינד אדער קעגנער האבן מיר אפט אנגעגריפן. נאך מער אבער איגנאריט און באיקאטירט אויף וויפל זיי האבן געקענט. פריינד האבן — און זייער זעלטן, ווי איר באמערקט ריכטיק — א מאל, ביי א געלעגנהייט, עפעס א זאג געטאן און קיין מאל נישט דערזאגט צוליב מורא, אדער צוליב אנדערע טעמים — איך ווייס נישט.

איך האב מיט א יאר זיבן צוריק געהאלטן אין לאנדאן א סעריע פון אכט פארלעזונגען וועגן ציוניזם אאז"וו. נאך יעדער פארלעזונג פלעגן קומען מענטשן צו מיר — ווי ד"ר צאלשאן און אנדערע — און זאגן: מיר באוונדערן אייער מוט... פלעג איך מיר פילן זייער באליידיקט — פאר מיר און פאר אונדזער פאליטישן דענקען בכלל. איז דאס טאקע אזוי שלעכט, זיינען מיר טאקע שוין אזוי ווייט „גלייכגעשאלטעט“, אז מע דארף האבן „מוט“ צו זאגן ביי יידן דאס וואס מע דענקט און מע פילט און פשוט אזוי ווי מע דענקט און מע פילט. עד כדי כך? האלטן מיר טאקע אזוי „שמאל“? מיר דאכט אפט אז אונדזערע אנשי-שלומינו — פון די פארשידענע מחנות — זיינען אליין זייער שטארק שולדיק אין דעם מצב. נאך א מאל, צי זייער פאסיווע האלטונג קומט פון מורא אדער פון אנדערע מאטיוון — ווייס איך נישט. אבער ס'איז נישט ריכטיק, און ס'איז צייט, אז עס זאל פארקומען אין דעם — א גרונטזעלעכע ענדערונג.

אוי, גוואלד, ס'ווערט דאך כמעט א גאנצע מגילה און איך האב געוואלט נישט מער ווי אייך הארציק דאנקען פאר אייער „קעגן שטראם“. ער האט מיך זייער טיף גערירט — מיט זיין ערגסטקייט און פארשטענדעניש, מיט זיין פארעם און נוסח. יישר כוח! וואס מער קען אייך זאגן דער „סובדזשעקט“ — אדער אויף א בעסערן יידיש דער „קרבן“ — פון אייער מאמר? נאך דעם ווי נאוואק האט מיר וועגן אים דערציילט האבן מיר א האלב מנין פון אייערע ליבהאבער-לייענער מודיע געווען וועגן אייער מאמר. אפשר טאקע לא אלמן ישראל? כאטש דער חתום-מטה פילט זיך זייער ווי אן „איש בודד“ — עיין ב"מצודה" ודאי.

נאר איין „תיקון טעות“ צו אייער מאמר: דער „איש בודד“ שווימט נישט „קעגן שטראם“ נאר — מחוץ דעם שטראם, אדער מעבר לשטראם... אזא מדרגה פון בדידות דערגרייכט מען היינט ביי אונדז, אז מען האט די חוצפה צו דענקען — ביחידות און בציבור — פאר זיך, אומאפהענגיק, נישט אונטער א טלית פון א פארטיי כל הנערים ודי לכימא ברמיזא. מיר זיינען טאקע א ביסל בבחינת „עברים“: מעבר הנהר שווימען מיר מיט אונדזערע לעצטע כוחות, און די ממור-נים על השטראם פרווון אונדז צו פארפלייצן.

זייער שייך, ווען איר וואלט מיר געקענט פריער צושיקן דעם „ציטאט“ פון מיין בריוו וועלכן איר וועט באנוצן. הלא אנשים אחים אנהנו — בבחינת אה לצרה יולד (יל"ג עליו-השלום פלעגט טייטשן: אוו איין צרה, איז גלייך דא אן אנדער צרה). און איך טייטש „לצרה“ — אויף ענגקייט. מיר האבן ווייניק מענטשן, וואס פילן ביי אונדז די דאזיקע ענגקייט, אדער מעג מען זאגן: ענגעניש? ... איך פיל אפט, אז ס'איז צום דערשטיקט ווערן, גייסטיק, אין אונדזער ליטערארישער וועלט — פשוט: חנק. דער דאזיקער חנק איז אייגנטלעך גארנישט ספעציפיש פאר אונדז אליין; ס'איז א וועלט-חנק; נאר ביי אונדז האט ער א באזונדערן פנים, א נופך משלנו.

א שאד וואס עס איז אייך שווער צו שרייבן דעם דובנאו-מאמר. ואף-על-פי-כן, אפשר וועט איר דאס דאך טאן? ס'איז באמת א מצווה — כאמש א שווע-רע און אפשר א ביסל א לאנגווייליקע אויך. איך האף, אז מיר וועלן זיך דאך באלד טרעפן און א ביסל זיך דורכשמועסן. שיחת-יידן ווי מיר ביי היינטיקע צייטן קען א מאל האבן אויך פראקטישע תוצאות. מיט הארציקע גרוסן,

אייער ש. ראבידוביץ.

5טער בריוו

שיקאגא, דעם 3טן יאנואר 1949.

איר קענט זיך פארשטעלן, אז איך האב מיט גרויס אינטערעס געלייענט אייער צווייטן ארטיקל וועגן „החתום מטה“, דער הויכער פונקט, „עס פעלט דער הויכער פונקט“. פרץ און איר — להבדיל בין החיים והמתים עד מאה ועשרים רופט דאס דעם הויכן פונקט. איך וואלט דאס פון א געוויסן אספעקט גערופן פשוט. דער פונקט. ס'איז שוואך געווארן ביי אונדז דער עצם פונקט, דער פונקט איז זיך. מענטשן שרייבן ביי אונדז אן א פונקט בכלל. מיט א פונקט און א קאמע — אבער קיין נקודה ממש איז נישטא. אונדזערע מקובלים האבן טיף פארשטאנען דעם סוד פון דער סתימת הנקודות, פון די פארשטאפטע פונקטן. ביי אונדז זיינען זיי נישט פארשטאפט — זיי זיינען כמעט ווי נישטא. אין אזא זורה פון פראגאגאנדע והדומה, לה — ווי זאלן מענטשן איינהאלטן א שטיקל פונקט, זיך מוסר-נפש זיין אויף זייער אייגענעם פינטעלע, צי גרויס צי קליין, ס'איז דעריבער זייער גוט, וואס איר האט דערמאנט דעם „הויכן פונקט“ — איר דארפט עס טאן אפטער. אייער דגש-חזק אויף מיין קאמף קעגן איזאלאציאניזם און „או“ו, האט מיך אויך זייער געפרייט, איך באטאן שטענדיק, אז מע דארף זען ביידע זייטן פונעם יידישן פנים: עם לבדד ישכון ובשר מבשרו של עולם מכאן. ביידע זייטן. בלעמס „עם לבדד ישכון“ וויזיע איז זייער פאסצינירנד, תמיד ווען איך קוק אריין אין זיין „מה טובו“ קריג איך פון סניי א געוואלדיק טיפן דרך-ארץ פאר יענעם גבר שתום-העין — בלינד? ער האט מער געזען ווי א סך אנדערע נביאים. און פון דעסטוועגן, ס'נישטא קיין גרעסערע געפאר פאר אונז פאלק ווי ישראל ווי די איזאלאציאניסטישע אילוזיעס אין אונדזער גאס.

ווי איר ווייסט אוודאי — און נאָוואַק איז דאָך זיכער פון אייערע בני-בית — אדער בני-„צוקונפט“ — האב איך צוגעזאגט מיך צו באטייליקן אין „צו-קונפט“-סימפאזיום, ובכן, זייט מיתפלל אויף מיר שלא אכשל בלשוני ולא אנקש

בשני וכו' וכו'. אַ שאַד וואָס דער „חתום־מטה“ העני ממעש, איז אַן עבד כנעני אין ק"ק שיקאַגאָ און וועט נישט האָבן קיין צייט צו פאַרבלייבן אַ טאַג לענגער אין ניר־יאָרק. — איך האָב שטאַרק געוואָלט כאַפֿן אַ שמועס מיט אייך. אפשר אין פּרילינג? ווי זאָגט אייער נחמן שטיינבערג: אם ירצה השם.

האַט איר באַשלאָסן צו באַנוצן אַ פּאַר שורות פון מיין פּרילערדיקן בריוו, ווי איר האָט מיר געשריבן? איך האָב אייך פּאַרגעשלאָגן מיר מודיע צו זיין דעם „ציטאַט“ — נאַטירלעך קענט איר דאָס באַנוצן פּאַר אייער צוועק, אָבער ס'איז גוט אַז איך זאָל „אַ כאַפֿ טאָן אַ קוק“ אין די פּאַר שורות.

מיר וועלן זיך מן־הסתם זען אין גיכן, אַלדאָס גוטס. אייער ש. ראָוידאָוויטש.

6טער בריוו

מצודה, המערכת,

שיקאַגאָ, אילל.

12טן אַפּריל 1949

השלום והברכה לידידי ר"ש ניגער נ"י.

אור לאַרבעה עשר בודקין את החמץ — און אַז מ'איז בודק דערמאַנט מען זיך אין אַלטע האַלבע התחייבותן אַזוי. איז מיר פּלוצלינג איינגעפאַלן: אפשר וואָרט איר אויף מיינע רעצענזיעס וועגן וועלכע מיר האָבן גערעדט אין ג"י. לפיכך שרייב איך אייך, אַז ליידער האָב איך מבער צו זיין אַזוי פיל אַלטן חמץ. אַז איך וועל נישט קענען שרייבן יענע רעצענזיעס פּאַר דער „צוקונפט“. איר וועט דאָך זיכער פּאַרשטיין, אַז איך בין אַ גרויסער טרוד — און איר וועט מיר מוחל זיין.

איך האָב מיר זייער געפרייט, וואָס איך האָב געהאַט אין ג"י אַ געלעגנ־הייט זיך צו טרעפן מיט אייך; ס'איז געווען זייער שיין פון אייער זייט וואָס איר האָט זיך מטריח געווען און (זייט) געקומען מיר באַזוכן. אפשר וועלן מיר קענען במשך פון דעם זומער כאַפֿן אַ צווייטן שמועס.

מיט האַרציקע גרויסן, אַ פּריילעכן יום־טוב, ווי ס'ווינטשט אייך
אייער

שמעון ראָבּידאָוויטש

7טער בריוו

3טער מיי 1949

ידידי הנכבד ר' שמואל ניגער נ"י.

איך האָב זיך זייער געפרייט אייך צו זען אויף דער פּלאַטפּאָרעם פון כינוס — ווי ס'שטייט: הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים וכו' — און ס'האַט מיר ליידגעטאַן, וואָס מיר האָבן נישט געקענט האָבן קיין שמועס נאָך דער פּאַרזאַמ־לונג. אַ שאַד באמת. איך האָב זייער געוואָלט הערן פון אייך וואָס איר האַלט פון מיין באַגרינדונג און מאַטיווירונג פון דער העברעישער באַוועגונג און פון מיין אַפּוואָרפן דעם „לעז“ ביי יידן. מיר דאַכט, דאָ איז אַ לעבעדיקער באַרירונג־פונקט צווישן „העברעיסטן“ און „ידישיסטן“; די ביידע דאָזיקע מחנות קענען

בכלל זיך האַלטן, נאָר ווען זיי וועלן באַקעמפן דעם „לעז“ בכל צורה שהיא, דעם „לעז“ בבית און בחוץ. דער צד-השווה פון אונדז: „איר“ און „מיר“ ווי לן אַ לבוש ממש און מיר איזאָלירן נישט לבוש פון אינהאַלט. די אַסימילאַציע — צי ציוניסטישע אין גלות, צי די רעליגיעזע אין אירע פאַרשידענע פאַר-מען — איז בכלל נישט מקבל דעם עול פון לבוש און דאָס איז איינע פון די וויכ-טיקסטע קעגנזאָצן צווישן זיי און אונדז. אַוודאי, איר קענט זיך פאַרשטעלן ווי ווייט איך בין פון אַ פּוסטן פאַרמאַליזם; לבוש אָן אַ נשמה איז אין ואַפּס. אַבער מע מוז קלאָר מאַכן אונדזער עולם, אַז אָן אַ לבוש — אַן אַייגענעם לבוש — וועלן מיר צעריבן ווערן.

מיר האָבן זיך געדאַרפט דורכשמועסן אויך וועגן דעם. אויב איר וועט אַוודאָ עס איז שרייבן וועגן דעם דאָזיקן לבוש-„לעז“, פּראַבלעם אַזאָוו — לאַזט מיר וויסן.

אייער יידיש איז כמעט געווען לשון-קודש אין דער אַלטער אשכנזישער חברה — אַ שיינער לבוש, און ווייט פון לעז. חזק ואמץ והיה ברכה.

אייער

שמעון ראַבידוביץ

8טער בריוו

בראַנדייס אוניווערסיטעט וואַלטהאַם מאַסס.

16טער יאַנואַר 1952

חשובער פריינד ניגער,

איך האָב געהערט — עוף השמים הולך את הקול — אַז איר זייט געווען אין באַסטאָן — און „אונדזער“ וואַלטהאַם איז סך-הכל אַ האַלבע שעה (אין אָן אויטאָמאָביל, מיט דריי אַמניבוסן בערך אַ שעה) פון באַסטאָן. אַ שאַד וואָס איך האָב פון דעם נישט געוויסט, מיר וואַלטן זיך געקענט טרעפן אין באַסטאָן אָדער וואַלטהאַם, און איר וואַלט אויך געכאַפט אַ קוק אויף דעם קעמפּוס פון בראַנ-דייס — כּדרכינו מימים ימימה. ווען איר קומט ווידער קיין באַסטאָן — וועלן מיר זיך טרעפן.

מיך וואַלט זייער געפרייט. אויב איר וואַלט אונטערשטיצט פון אייער זייט מיין „קאַמף“ קעגן דעם „ישראל-נאַמען. אויב איר וואַלט מערער געווען אייערע פריינד אין ניריאָרק צו באַנוצן נאָר „מדינת-ישראל“ און אויך ברייבן קלאָר מאַכן ווי דרינגענד ס'איז צו מבדיל זיין בין ישראל למדינת-ישראל, און אפשר טאַקע פאַרוכט צו משפיע זיין — למשל — אויפן „טאַג“, אַז ער זאָל ווערן שטרענג מדינת-ישראלדיק — וואַלט דאָס געוועזן זייער אַ גרויסע מצווה, און בזכות זה וועט אייך דער שומרי-ישראל אַפּהיטן מכל תקלה וכו', ישמרך זיברכך וכו'.

און השתא דאתינא להכא — אַ האַרציקן יישר-כוח פאַר אייער ספר וועגן לייוויקן, אַ ספר געשריבן מיט אַ טיפן רעספּעקט און גרויס פאַרשטענדעניש פאַר דעם באַהאַנדלטן דיכטער — און ועל כולם: באַהבה רבה. אַ סך הנאה געהאַט פון אייער ספר.

כל טוב, זייט געזונט און שטאַרק און לאַזט פון זיך הערן.

אייער

ש. ראַבידאָוויטש

9 מער בריוו

בראָנדייט אוניווערסיטעט, וואָלטאָם מאַסאַטשוסעטס.
24סטער אָפּריל 1952.

לידי היקר ר"ש ניגער נ"י,

אַ האַרציקן ייִשר־כּוּח אײך פאַר אײער ספּר „ישׂראל — פּאָלק און לאַנד“. דאָס איז בבחינת מועט המחזיק את המרובה. לך בכוחך זה וחזק. אײער ווידמונג מיט ביאָליקס פּסוק צו אַחד־העמען האָט מיך באַזונדערס משמח געווען. לאַ אלמן ישׂראל — כל־זמן אונדזערע ליטעראַטורן האָבן נאָך אַ מענטשן ווי אײך וואָס שטייט מיט אַן אַנג — אין עמוסעס לשון — „ובידי אַנג“, און וועגט און מעסט, און זאָגט וואָס ער טראַכט און פּילט. הלוואי ווייטער, כּה לימים יבאו. חזק ואמץ. ואני, עיקר לא שכחתי: אײער העברעיִשן מאמר וועגן פּרצן פאַרן באַנד זיבן פון דער „מצודה“. ער קאָן זיין קורץ ווי ער וויל, אויף וועלכער טעמע אײך ווילט — אַבי ער זאָל זיין, און אײך האָף זיכער אים צו קריגן פון אײך אין יולי, אָדער אָנהייב אויגוסט.

מיט פּריינדלעכע גרוסן פאַר אײך און אײער פּרוי.
אײער

ש. ראָבידוביץ

10 מער בריוו

כ"א אלול תשי"ב

השלום והברכה לידי ר"ש ניגער שליט"א,
ראשית חכמה: לשנה טובה תכתב ותחתם אתה ורעיתך וכל בני ביתך בתוך עם קדושים, מן השמים ירחמו עליו ועלינו.

והשנית — אײך געדענקט דאָך, אַז אײך האָב אײך שטאַרק געבעטן אַ מאמר וועגן פּרצן פאַרן באַנד „מצודה“ וואָס ווערט איצט געזעצט אין פּאַריז. אײך האָט מיך משמח געווען מיט אײער הבטחה: לכּשירחיב, סוף זומער שלהי דקיטא. נו, שלהי לקיטא איז שוין ברוך־השם (אָדער, בעוונותינו הרבים), לכן בעט אײך אײך אַזוי גוט זיין און מאַכן אַ קלײנע אַנשטערענג און אַ נ־ שרײַבן אויף לשון־קודש אַ קאַפּיטל פון אײער ספּר וועגן פּרצן. — ס'איז כּחומר ביד היוצר, ברצותך מרחיב וברצותך מקצר — אַבי שרײַבט, למען־השם.

אײך וועל אײך שטאַרק מכיר־טובה זיין — און דער העברעיִשער עולם פון „מצודה“ וועט שטאַרק הנאה האָבן. בקיצור, זה נהנה — וזה לא חסר. זייט גע־זונט און שטאַרק, נאָך אַ מאַל אַ געזונט יאָר.
מיט אַ האַרציקע גרוסן.

אײער

ש. ראָבידוביץ.

איז פּריינד לייוויק אין נײַז אײך לאַז אים האַרציק גריסן — אותו ואתו זוגתו תחי'.

11 מער בריוו

בראנדייס אוניווערסיטעט
וואַלט האָם, מאַסס.
דעם 8טן אַקטאָבער 1952.

השלום והברכה לידי ר"ש ניגער שליט"א,

אַ האַרציקן ייִשריכוח אייך פאַר אייער מאַמר וועגן פּרצן. אייער לשון־קודש אויף אַלע העברעיִשע שרייבער געזאָגט געוואָרן. דער חילוק צווישן אייך און אַ סך פון מיינע מיטאַרבעטער: איר שרייבט בעסער לשון־קודש פון זיי און איר בעט מיך, אַז איך זאָל אַ ביסל מתקן זיין אייער לשון — און זיי יכולן ליידער נישט קיין סך, און האָבן אָפּט מאָל תּרעומות ווען איך פאַרריכט זייער סטיל. איר וואָלט באַדאַרפֿט שרייבן עפּטער העברעיִש, ס'איז אַ מצווה!...
וועגן אַ פאַר פּונקטן וואָלט איך געוואָלט הערן אייער מיינונג:

(1) וואָלט נישט געווען בעסער דעם טיטל אַזוי צו פאַרמולירן: י. ל. פּרץ — סתירותיו ושלמותו. אָדער י. ל. פ. — איש הסתירות והשלמות (למלאת מאה להולדתו).

דער "דברים אחדים וכו' וכו'" (אַלס אַ באַזונדערע שורה) שטערט אַ ביסל. אין מאַמר גופא — האָב איך איין אָרט אין אייער גייסט אַריינגעשטעלט דעם זאַץ: סתירותיו היו עצומות ושלמותו אמת.
אָדער פשוט: י. ל. פּרץ (למלאת...) און מע וועט שוין זען פון מאַמר אַז ס'רעדט זיך וועגן סתירות און שלימות.

(3) איר ציטירט פון "מנגינות הזמן (האסיף תרמ"ז): פ ח י ם קטנים — שטייט דאָרטן נישט פ כ י ם קטנים? איך האָב ליידער דעם "האסיף" נישט.

(3) צו ערשט שרייבט איר "דיאָלוג" — שפּעטער "דושיח" — ייִשריכוחך — האָב איך דעם ערשטן מאָל אויך "העברעיִזירט" דעם "דיאָלוג".

(4) איר שרייבט "עמיות" (בעסער: עממיות) "פּאָלקיזם בלע"ז". אַזוי ווי אַ ייִדיש וואָרט איז ביי אייך — און ביי מיר אויך — קיין לע"ו, האָב איך אויסגעמעקט דעם בלע"ז — למה יאמרו הגויים?...

(5) איך זע, צום סוף האָט איך געוואָלט איבעררעצן "די גאָלדענע קייט" דווקא אויף אַ ראַמיש — אייער גוטער אינסטינקט פאַר לשון האָט אייך גע- מאַכט פאַר אַ בועל אַרמית ר"ל: — און באמת דאָ בעט זיך אַ ביסל אַראַמיש. האָב איך אייך צוגעהאַלפֿן — אַ מסייע בידי עובר עבירה — און משלים געווען דאָס אַראַמישע וואָרט פאַר קייט: ש ו ש י ל ת א (שושילתא דדבא).

(6) צום סוף זאָגט איר: מענדעלע איז געווען דער ראַש, שלום־עליכם דער לב — און פּרץ — מ ע ו ף כ נ פ י ם. ראש און לב זיינען אברים — און מעוף כנפים איז אַן אַקטיוויטעט, אַן "אַבסטראַקטום". ס'איז אַ ביסל שווערלעך — ביחוד, ווייל דאָס איז דער לעצטער זאַץ. ס'איז געווען, ווי איר ווייסט, אַן אמורא וואָס מ'האַט אים גערופן ב ע ל כ נ פ י ם (ער האָט גע- טראָגן תּפילין אין אַ צייט פון אַ גזירת המלכים קעגן תּפילין, און אַז מ'האַט אים געכאַפּט האָט ער געזאָגט: דאָס זיינען כנפים, און די תּפילין זיינען באמת געוואָרן כנפים, עיין שם" — וואָלט איך אייך פאַרגעשלאָגן אַזוי צו ענדיקן: "ובשעה

שמנדלי היה ראש, וש"ע לב — היה פרץ (אין זו מליצה בעלמה) — כנפיהם, כנפיהם נשור. יצחק לייבוש בעל הכנפים — זה שמו וזה זכרו בספרותנו. אָדער אומגעפער אזוי. לאַזט מיר וויסן אויב אַזאַ מין סיום איז לפי רוחך. און עיקר לא שכחתי: אַלס רעדאָקטאָר פון דער מצודה בין איך זיך מתעסק מיט איר שלא על מנת לקבל פרס — אָבער איך בין מקפיד, און די מיט-אַרבעטער זאָלן קריגן פשיטי דספרא (אַט בין איך אויך געוואָרן אַ בועל אַרמית). מיינע פריינד אין לאַנדאָן וואָס טראָגן דעם, גאַנצן פינאַנציעלן יאָך קענען צאָלן אין ענגלאַנד, אַרץ-ישראל אָדער פראַנקלייך — שיקן אַהער קענען זיי נישט, מחמת גזירות מלכות צ'רצ'יל... איז אויב איר האָט עפעס אַ הצטרכות אין יענע דריי לענדער — לאַזט מיר וויסן, ואם שלש אלה לא יעשה לה — וועל איך מוזן זיך משתדל זיין און אפשר געפינען עפעס אַן אַנדער אויסוועג, אויב ס'וועט נאָר זיין מעגלעך.

כל טוב פאַר הושענא-רבה וכו' וכו', און נאָך אַ מאָל אַ דאַנק פאַרן מאמר, מיט פריינדשאַפטלעכע גרוסן

אייער

ש. ראָבידאָוויטש

נ"ב. איר וועט יאָ קריגן קאַרקטורן. מע קאָן אויך זאָגן אויף אַראַמיש שלשלתא — אָבער ר' יוחנן בן זכאי האָט געבעטן ביי דעם רוימישן גענעראַל (וואָס איז ניט געוואָרן קיין פרעזידענט פון אַמעריקע...): שושילתא דרבנן גמליא ל.

12 מער בריוו

בראַנדייס אוניווערסיטעט

וואַלטהאַם, מאַסס.

דעם 30סטן יאַנואַר 1953.

השלום והברכה לידידי ר"ש ניגער נ"י.

מיט אַ פאַר טעג צוריק האָב איך באַקומען פון אייער מו"ל אייער בוך וועגן פרצן. דאָס איז אַ ספר! במידה שאדם מודד מודדין לו. ווי איר האָט מיט אַ פאַר יאָר צוריק געשריבן וועגן דער "מצודה", אומגעפער אזוי: ווען מיר וואַלטן נאָך געהאַט אַ ליטעראַטור ביי יידן וואַלט אַזאַ ספר געמאַכט אַ גרויסן רושם אַזוי. יאָ, אייער פּריןפּינג איז העומד מרובה בו על הפרוץ... מיט דרייסיק יאָר צוריק וואַלט דאָס דערשיינען פון אַזאַ ספר אַרויסגערופן אַ יום-טוב אין די קרייזן פון אונדזערע לייענער. און איצט? איך האַלט אַז ס'איז נאָך דאָ אַ ליטעראַטור און ס'זיינען דאָ לייענער — נאָר זיי פאַרבאַהאַלטן זיך... זיי זיינען גרויסע ענווים, מע הערט זיי נישט, מע ווייסט פון זיי נישט, זיי לעבן באתכסיא.

אל תגידי בגת. איך קלער קיין מאָל קיין סך וועגן דעם לייענער. מיך איבן טערעסירט מער די זאָך, דאָס פראַבלעם וואָס מאַטערט מיר. איך שרייב, עד כמה שידי מגעת פאַרן פראַבלעם... איך האָב מורא צו זאָגן: פאַר זיך... דאָס טאָר מען דאָך נישט. אזוי פיל "דרך-ארץ" האָבן פאַר זיך אליין — און אזוי פיל אַרבעטן פאַר זיך אליין? אָבער איך באַדויער זייער שרייבערס וואָס שרייבן תמיד פאַר אַנדערע — קיין מאָל נישט פאַר זיך. מיר דוכט, אַז ס'איז כדאי אַז

א מענטש זאל ראשית-החמה שרייבן פאר זיך. אויב ער מוז שרייבן און ער וויל שרייבן, און ער פילט אז ער טוט עפעס פאר זיך — וועט טוף-כל-סוף נאך עמעצער קומען און זיך באטייליקן אין זיין ארבעט. אויב נישט — איז ה' ירחם... אט שרייבט דער רמב"ם אין זיין הקדמה צום משנה-תורה — אז ער האט איבערגעשריבן דעם געוואלדיקן ספר פאר זיך, ווייל אויף דער עלטער (ער איז דעמאלט אלט געווען 45 יאר!) איז אים שווער צו זוכן און געפינען אלע פרטי הלכות, האט ער זיך געמאכט א קיצור הש"ס, וכו' — פאר זיך.

בין איך עפעס געווארן א „פארזיכניק“? ניין, אבער... ודי לחכימא ברמיזא. כללו של דבר: אייער ספר איז א גרויסער אויפטו, ער וועט געלייענט און געלערנט ווערן, תבוא עליך ברכה שפרצת עליך פרץ, פרצת לנו פרץ, ישר כוחך. איך האף, ווי איך וועל נאר פרייער ווערן פון דעם עול המלמדות — אין די זומער-חודשים — און דער „מצודה“ וכו', וועל איך אים דורכלייענען פון א ביזת. דערווייל האב איך נאר א ביסל געבלעטערט — און פון בלעטערן קאן מען אויך א סך לערנען.

דער פארייער דרוקער פון דער „מצודה“ דרוקט לאנגזאם. אבער, איר וועט בקרוב קריגן אייער קארעקטור.

זייט געוונט און שטארק, אתה וביתך זו אשתך, ווי ס'זויגטשט אייך אייער

ש. ראבידאוויטש

נ"ב

איז דער „תאומים בבטנה“ — טאג-מארגן-זשורנאל — א גוטער סימן? אדער עס וועט קומען א „ויתרוצו“?

עמעצער האט דא דערציילט, אז וולאדעקס טאכטער וויל אפגעבן איר פאטערס ארכיוו און אמעריקאנער אוניווערסיטעט. אויב אזוי, אויב נישט קיין יוואג — וואלט בראנדייס געווען א גאנץ פאסיקער ארט. זייט מעינן אין דעם. אדער איז דאס א פאלשער בת-קול? עוף השמים יוליך את הקול — און נישט שטענדיק איז דאס אן עוף טהור. איך ווארט אויף אייער תשובה.

13טער בריוו

בראנדייס אוניווערסיטעט

וואלטהאם מאסס.

22סטער אקטאבער 1953

ידידי היקר ר"ש ניגער נ"י,

עוף השמים הוליך אלי את הקול, אז איר וועט באלד קומען קיין באסטאן פאר א רעפערעט. אויב אזוי — זייט זיך משתדל און קומט צו אונדז שבת (10/31). לאנטש בלעז (ארום 1 אזויגער). אם בגפך תבוא — קומט צו אונדז בגפך; אויב אייער פרוי איז מיט אייך — וועלן מיר אייך ביידע מקבל-באהבה זיין.

פון באסטאן צו אונדז איז א נסיעה פון א 50 מינוט, אין צוויי „באסעס“ און דאס לעצטע שטיקל דרך — אן אויטא (פאר לערך 50 סענט). טעלעפאנירט אונדז אן פון באסטאן וועלן מיר אייך באשרייבן דעם דרך צו אונדז.

ובכן, לאַזט פון זיך הערן און זייט געזונט און שטאַרק, אתה וזוגתך תחי' ובני ביתך.

כברכת ידידך

ש. ראבידוביץ

זייט אַזוי גוט און שרייבט מיר תיכף אויב איר זייט מוכן ומזומן אַנצור נעמען אונדזער האַרציקע אייבלאָדונג.

14טער בריוו

בראַנדייס אוניווערסיטעט

וואַלטהאַם מאַסס.

דעם 14טן דעצעמבער 1953.

השלום והברכה לידידי ר"ש ניגער נ"י.

איך האָב מיט אַ פּאַר טעג צוריק באַקומען דעם „טאַג“ מיט אייער מאַמר „דאָ און דאָרטן“ — איז וויל איך אייך שיקן אַ קורצן ייִשריכוח פאַר אייער מעיין זיין אין „בין ישראל לישראל“ אין „בצרון“. דער קאָפיטל פון מיין בוך איז באַמת מער נישט ווי אַ טיפּה מן הים, און די אַנדערע טיפּות זיינען נאָך אַ סך שאַרפּער... דער „בצרון“ האָט דרד־אגב נאָך אַ צווייטן אַרטיקל פון מיר, אַ המשך צו „בין ישראל לישראל“. נאָר די רעדאַקציע (ווער איז די רעדאַקציע פון „בצרון?... אפשר ווייסט איר דאָס... און דאָס פרעגט אייך אַן „עורך תּוֹרם“ פון בצרון... אוי, איז אונדזער וועלטל אַרעם...) האָט מן־הסתם מורא, און וויל מפּסיק זיין בין שאַס לשאַס, כדי די אַמעריקאַנער אַלטרייטניקעס וואָס רעדן טאַג און נאַכט וועגן קיבוץ־גלויות וכו' זאָלן נישט האָבן קיין פאַראַיבל.

בכלל איז ביטער. אַן אמתע לעבעדיקע ייִדישע צי העברעיִשע פּלאַטפּאָרעם, וווּ מע קאָן זאָגן וואָס מע וויל און וואָס מע מוז זאָגן, — איז אין אונדזער אַמעריקע נישטאַ. איך האָב זיך לאַנג געשלאָגן מיט דער דעה צו דערלויבן „בצרון“ באַנוצן מיין נאָמען אַלס „עורך תּוֹרם“ — קיין הנאה פון זשורנאַל האָב איך נישט, ער איז נישט לפי רוחי. אָבער אין דעם דאָזיקן מדבר... יעדע שטיקל טרוקענע אויסגעטריקנטע גראַז איז אַ מין אַאָזיס בעוונותינו הרבים. זייט געזונט און שטאַרק איר און אייער ליבע פרוי.

בברכת כל טוב

אייער

ש. ראבידאָוויטש

15טער בריוו

בראַנדייס אוניווערסיטעט

וואַלטהאַם מאַסס.

דעם 25סטן מאַרץ 1954.

השלום והברכה לידידי ר"ש ניגער שליט"א.

אַז איך וועל אייך שרייבן יעדעס מאָל ווען איר שרייבט אין „טאַג“ וועגן

מיינעם אַ מאַמר — וועט איר אַזוי זאָגן: אוי, האָט דער ייד אין וואַלטהאַם צייט... זאָגט זיך וואָס איר ווילט — אָבער איך מוז אייך שרייבן אַז ס'האָט מיך זייער אינטערעסירט וואָס איר האָט געשריבן אין ענין לאַנד און פּאָלק. ייִשר'כוחך. מיינע מאַמרים אין „בצרון“ זיינען נאָר טיילן פון קאַפיטלעך פון מיינ בוך (בערך אַ 400 זייטן), און אין בוך באַריר איך אַ סך אַנדערע פּונקטן, אויך זעס פּונקט פון „ווי אַזוי“, במה מדליקין ובמה אין מדליקין, ווי פּאַרטרייבט מען דעם חושך-מיצרים פון דער ייִדישער גאַס אַאָז'וו.

און בנוגע מרזיכי קאַפּלאַן — ער באַטראַכט זיך שטענדיק אַלס נאַענט צו מיינע געדאַנקען. אָבער, ער איז ליידער אַן אַרטאָדאָקסישער אחז-העמיסט... ער און זיינע אָנהענגער זיינען סוף-כל-סוף גייסטיקע ציוניסטן, מאַמיגים באַמונה שלימה אין מרכז רוחני אַאָז'וו. אין מיינ בוך האָב איך (אין צווייטן טייל) צ"ב אויך אַ קריטישן אַנאַליז פון ראַביי א י י ר א א י י ז נ ש י י נ ט — מיר דוכט: קאַפּלאַנס איידעם? — פּאַרשלאַגן מכוּח די באַציונגען צווישן מדינת ישראל און אַמעריקאַנער ייִדנטום... איך וואַלט דאָס זייער געוואַלט פּאַרעפּנטלעכן ערגעץ וווּ אין אַמעריקע, למען יראו — זאָל די וועלט זען ווי קאַמיש (און לפי עניות דעתי: טראַגיש) איז די דאָזיקע קריקעוועניש (מעג מען דאָס זאָגן?) פון אונדזערע מאַדערנע אַמעריקאַנער ציונים רוחניים... ס'וועט אייך אינטערעסירן אַז דער „בצרון“ האָט שוין איבער דריי חדשים אַ גרעסערן מאַמר פון מיר — אַ המשך צו די פּריעדריקע מאַמרים — און האָט מן-הסתם אַ ביסל מורא... איך באַהאַנדל דאָרט די ציוניטישע אָרגאַניזאַציע און שלאַג פּאַר פשוט ליקוידאַציע... אוי, וועט מען מיך שמייסן פּאַר דעם. אָבער בעסער קריגן געשמיסן ווי שווייגן... חזן ואמץ, איר און אייער ליבע פרוי,

אייער

ש. ראַבידאָוויטש

16טער בריוו

בראַנדייס אוניווערסיטעט

וואַלטהאַם מאַסס.

31סטן אויגוסט 1945.

ידידי ר"ש ניגר נ"י.

עס פרייט מיך וואָס איר האָט באַקומען אייערע סעפּאַראַטן — איך האָב געבעטן פּאַרזי צו שיקן פּר ע ר די מיטאַרבּעטער, דערווייל איז ה' פינק אַוועק אויף אורלייב און איך האָב מיינע אייגענע נאָך נישט באַקומען, אָבער עס שאַדט נישט — אין וואָס דער קרן התרבות אין קאַנאַדע האָט אויף מיר רחמנות געהאַט און באַצאָלט אַ קליינעם אַלטן חוב (וואָס איז געווען שולדיק „אַרט“ אין לאַנדאָן) און אויך צוגעשיקט 20 דאָלער, איז מיינ געוויסן איצט אַ ביסל לייכטער. איך מעג פּאַר זיך — אַלס רעדאַקטאָר און איניציאַטאָר פון בוך — מוותר זיין אויף אַלץ, שרייבן (אַ 160 זייטן אין דעם זיבעטן באַנד) און רעדאָ-גירן (שלא על מנת לקבל פרס) און אַפילו אינוועסטירן אַ ביסל הוצאות — אָבער איך האַלט דאָס פּאַר אַ חטא, וואָס דאָס רוב ערנסטע זאַמל-ביכער האָבן אויפ-געהערט צו צאָלן האַנאַראַר, דער פּאַפּיר-פּאַבריקאַנט און דער זעצער און דרוקער און די „פּאַטשט“ אַאָז'וו — אַלע קריגן באַצאָלט, נאָר דער וואָס שאַפט דעם

עיקר אין אַ ספר גייט אַרויס בידיים ריקות. ככה לא יעשה. אָבער ליידער טוט זיך אַזוי ביי אונדז... און אַזוי ווי לאַנדאָן קען קיין געלט נישט שיקן קיין אַמע-ריקע — מוז איך געפינען כל מיני דרכים אַז די אַמעריקאַנער מיטאַריבעטערס זאָלן נישט ווערן באַעוולהט.

דער באַנד איז נאָך נישט געבונדן. ווי ער וועט זיין געבונדן — וועט איר קריגן אייער עקזעמפּליאַר פון לאַנדאָן.

ליידער קאָן איך קיין נייע עקזעמפּליאַרן פון ס פ ר ד ו ב נ ו ב נישט מאַקומען — איז לעת-עתה שיק איך מיין סעפּאַראַט פון מיין „קדוש בעל כרחו“. אינו דומה דער אַפּדרוק אין „בצרון“ צום סעפּאַראַט, והרי הוא לפניך. איך האָב אויך מוסיף געווען געלמאַנס „אינטערוויו“ מיט מיר — אפשר וועט ער אייך אינטערעסירן.

אין צוויי טן טייל פון „חיסול“ (אין „בצרון“) קאָנט איר געפינען ראשי פרקים פון מיין פּראָגראַם — ל מ ע ש ה — פּאַר אַ באַוועגונג וואָס זאָל געשאַפן ווערן אַנשטאַט דער ציוניסטישער און אַנדערע אַרגאַניזאַציעס, וואָס עבר עליהם כלח, און ס'איז כדאי מע זאָל פּלאַץ מאַכן פּאַר אַ נייעם ציל ביי אונדז — אוי דאַרפן מיר זי האָבן!

איך האָף איר און אייער פּרוי האָט פּאַרלעבט אַ שיינעם זומער — מיר האָבן מקיים געווען די מצווה: אל יצה איש ממקומו. געזעסן אַ גאַנצן זומער און געשריבן, כמעט ווי פּאַרענדיקט מיין ב ב ל ו י ר ו ש ל י מ — וועט מן-הסתם פּאַרטיק ווערן אין אַפּריל 1955, אַם-ירצה-השם, אַוודאי...

כל טוב, און לשנה טובה — אויב איך וועל נישט קענען אייך שרייבן פּראַ ראַש-השנה העומד מאַחרי כּתלנו, חזק ואמץ, איר און אייער ליבע פּרוי און כל אשר לכם.

מיט האַרציקע גרוסן, אויך פון מיין פּרוי,
אייער

ש. ראָבידאוויטש

17טער בריוו

בראַנדייס אוניווערסיטעט

וואַלטהאַם מאַסס.

22סטער אַקטאָבער 1954.

ידידי היקר ר"ש ניגר יחי'.

אַ שיינעם דאַנק אייך פּאַר אייער בריוו וועגן „קדוש על כרחו“ און אַנדערע ענינים. אייער איינדרוק פון מיין עסיי האָט מיך זייער אינטערעסירט. און בנוגע די צ״ג בנות ישראל — טוט דאָס מיר זייער לייד. אויב ס'איז אַן אויסגעטראַכטע מעשה — דאַרף מען דאָס טאַקע עפּנטלעך אַ פ ל י י ק ע נ ע ן, לפני עור לא תתן מכשול. מיר האָבן געהאַט — ליידער, נישט הסיוּלום, ברוך-השם — אַזוי פיל אמתדיקע קרבנות, אַז מיר דאַרפן נישט מגזים זיין און נישט משקר זיין און דערציילן מעשים אשר לא היו.

אַוודאי, איר וועט קריגן די „מצודה“ פון לאַג-ב-דאָן, פּר יי, איר דאַרפט זי נישט קויפן — זי איז נאָך נישט אַרויס פון אייב-בינדער, מן-הסתם וועט דאָס דויערן נאָך אַ וואָך צי צוויי. איך וועל זיך אויך

משתדל זיין אז איר זאלט קריגן א ס פ ר ד ו ב נ ו ב — כאַטש ס'זיינען דאָ פאַר גאַנץ חוץ-לאַרץ סך-הכל 400 עקועמפליאַרן, און „אַררט“ וויל קריגן אַ ביסל מוזמנים כדי צו דעקן די גוואַלדיקע הוצאות פון דרוק. איך וואַלט געוואַלט אַז צו ערשט זאל מען שרייבן און פאַרשפרייטן די „מצודה“ — און אַ צוויי חדשים שפעטער זאל מען זיך נעמען צום ס פ ר ד ו ב נ ו ב .

כדי צו האָבן אַ „ליטעראַרישן קריטעריום“, אַ גבול פון אַ גדר — האָב איך מיך אין ס פ ר ד ו ב נ ו ב באַשרענקט נאָר אויך העברעיִש געשריבענע בריוו פון דובנאָוון. אַבער, מע וואַלט געדאַרפט זאַמלען זיינע בריוו אויף ייִדיש און רוסיש און אַרויסגעבן אַ פולשטענדיקע זאַמלונג פון זיינע בריוו. איך באַמערק וועגן דעם אין מיינע הערות אין ס פ ר ד ו ב נ ו ב — ווי איר וועט דאָס זען.

ס'האַט מיר פאַרשאַפט גרויס פאַרגעניגן צו ליינענען צבינסן באַמערקונג וועגן אייער לשון-קודש אין דער „מצודה“ — אַוודאי, האָט איר געקאָנט זיין אַ כשרער און גוטער העברעיִש-שרייבנדיקער ייד... און הגם איר שרייבט זעלטן העברעיִש בפועל — שרייבט איר דאָך ב כ ו ח — און כוחך ללשון הקודש, חילך לאורייתא.

יא, צביון, אַפאַטאַשו — הלכו לעולמם, אַז מען זעט דור-בא קאָן מען זאָגן מילא דור-הולך — אַבער אַז מע זעט נישט דעם דור-בא, ווערט אומעטיק אויפן האַרצן, זייער אומעטיק.

איך האָף צו הערן פון אייך וועגן דער „מצודה“ — אַז זי וועט אייך אַנקור מען. אין די זעקס יאָר וואָס איך לעב אין קאַלומבוסעס לאַנד האָב איך נישט גע-זען דאָ אַ העברעיִשע פובליקאַציע פון 700 זייטן — אַדער מאַך איך דאָ אַ טעות? ס פ ר ד ו ב נ ו ב און די „מצודה“ האָבן ביידע אַפילו אַן אַמעריקאַנישן שטעמפל; וואַלט האָם אַלס שטאַט פון פובליקאַציע...

חזק ואמץ איר און אייער טייערע פרוי, אויך אין נאָמען פון מיין פרוי,

אייער

ש. ראַבידאָוויטש

18טער בריוו

בראַנדייס אוניווערסיטעט
וואַלטהאַם מאַסס.

דעם 4טן פעברואַר 1955.

מטל השמים וכו' לידידי ר"ש ניגער נ"י.

איך האָב געשריבן „אַררט“ אייך צו שיקן דעם ס פ ר ד ו ב נ ו ב — אַז אַ חשבון. כסף והצלה יעמוד ל„אַררט“ ממקום אחר, אם יעמוד — און איר דאַרפט קריגן אַן עקועמפליאַר „סתם“ אַזוי; און „מן הסתם“ וועט איר דאָך שרייבן וועגן דעם ס פ ר ד ו ב נ ו ב , אַם-ירצה-השם... אויב איר האָט חשק צו שרייבן וואָס ס'איז וועגן דער „מצודה“ — כאַטש איר זייט דאָרטן איינער פון די מחות-נים — תבוא עליך ברכה.

הגם שמועסן האָבן מיר נישט געקאָנט ביי דער יוואַקאַנפערענץ — אויף אַזעלכע יאָרדין איז שווער צו שמועסן ווי ס'באָדאַרף צו זיין — אַבער ס'איז

געווען גוט צו כאַפֿן אַ קוק אויף אייך און אייער פרוי און זען, אַז איר זייט ב"ה בקרהבריאות וכו', אַזוי איך לימים יבואו.

דער עולם פאַרשטייט נישט ווי שווער דאָס איז צו רעדן וועגן רמב"ם פאַר אַזאַ מין געמישטן קהל, און ברב עם — מיר איז אַנגעקומען מיין פאַרטראַג מיט גרויס אינערלעכער מי. ס'וילט זיך נישט מעלה-גרה זיין, ס'וילט זיך זאָגן דווקאָ דעם עיקר, און אַן אייגענעם נוסח — גיי און הייב אָן צען אַ זייגער ביינאַכט צו פורעמען אַ רמב"ם-געשטאַלט, ודי לחכימא ברמיזא.

כל-טוב אייך און אייער פרוי, אויך פון מיין פרוי, אייער

ש. ראָבידאָוויטש

ב. צו נ. ב. מינקאָוו

19טער בריוו

בראַנדייס אוניווערסיטעט

וואַלטהאַם מאַסס.

דעם 26סטן אויגוסט 1952.

ליבער פריינד מינקאָוו,

חטאתי, עויתי, פשעתי — ס'איז געווען אַזוי שיין פון אייך מיר צו שרייבן, און איך האָב צוליב די גרויסע היצן מן-הסתם נישט געענטפערט. און מן-הסתם אויך, ווייל איך האָב נישט געוואָלט אייך שיקן קיין נעגאַטיוון ענטפער. איך האָב געטראַכט: אויב מיין טאָג-און נאַכט-אַרבעט פאַרן קומעדיקן באַנד פון דער "מצודה" וועט ביז סוף אויגוסט ווערן אַ ביסל לייכטער, וועל איך אייך נאָך קען נען שיקן דעם אַרטיקל וועגן אַחד-העמען, ליידער, איז דער נס נישט געטראַפֿן — און איך בין נאָך אַלץ איבערן קאַפּ אין דער דאָזיקער אַרבעט. אָבער, ווי באַלד איך וועל נאָר געפינען אַ ביסל צייט — וועל איך עפעס צוגרייטן פאַר דער "צוקונפט". ס'האַט מיך זייער געפרייט צו זען דעם פאַרנעם פון אייערע קעקציעס — איר האָט זיכער דאָרט געהאַט אַ גרויסן דערפאַלג, איר פאַרדינט דאָס זיכער. זייט געזונט און שטאַרק.

אייער

ש. ראָבידאָוויטש

20טער בריוו

ליבער פריינד מינקאָוו,

דעם 15טן אַפּריל 1954

פיר אַ זייגער האָבן איך באַקומען אייער קאַרעקטור — און איצט 9 אין אַונט שיק איך זי צוריק. אין אַ באַזונדער קאַנווערט שיק איך אייך צוריק אויך מיין מאַנסקריפט און די ידיעה וועגן ישראל רובינס טויט — די ישראל-קו האָט געקריגן אַ גרעסערע נאַטיץ, און אויף דעם פראַנט-בלאַט.

אויב איר קאַנט מיר שיקן אַ צווייטע קאַרעקטור — אדרבה, הנני מוכן ומזומן, האָט זיך אַ כשרן און פריילעכן יום-טוב, אייער

ש. ראָבידאָוויטש

21סטער בריוו

דעם 26סטן אפריל 1954.

ליבער פריינד,

איך האב אייך געבעטן אזוי גוט זיין און מיר צושיקן 2-3 עקזעמפלארן פון דעם מיינומער "צוקונפט". אזוי האט איר מיין קארטל נישט באקומען. א דאנק אייך פאר אייער טירחה.

כל-טוב, אייער

ש. ראבידאזויטש

ג. בריוו צו חיים פאמערמאן

22סטער בריוו

שיקאגא, 15טן יוני 1951.

השלום והברכה למר חיים פאמערמאן נ"י,

א שאד וואס אונדזערע פארשידענע "טרעפונגס-פלענער" אין שיקאגא זיי נען געבליבן פלענער בעלמה. לא איסטייעא מילתא, ווי ס'ווייזט אויס. אזוי ווי איך וועל זיין (מיט מיין פרוי) פון סוף יוני ביז צום ערשטן אויגוסט אין פילא-דעלפיע, — וועל "לעקטשורן" אין דראפסיע — וואלט שיין געווען ווען איר און אייער פרוי וואלטן זיך א ביסל אריבערגעכאפט קיין פילאדעלפיע אין מיר וואלטן זיך געקענט דורכשמועסן.

און מן-הסתם האט איר געהערט, אז מיר פארלאזן שיקאגא — פון מיטן אדער סוף אויגוסט וועלן מיר וווינען אי"ה אין וואלטהאם, ביי באסטאן. איך וועל "פראפעסארין" אין בראנדייס אוניווערסיטעט.

און דער עיקר, זייט געוונט און שטארק, ונשמרתם לנפשותיכם. איר און רעיתך תחיה.

ווי ס'ווינטשט אייך, אייער

ש. ראבידוביץ

23סטער בריוו

מצודה, המערכת

שיקאגא, אילל.

דעם 24סטן מיי 1948.

השלום והברכה לח' חיים פומרנץ נ"י,

א יישר-כוח פאר אייער בריוו און פארן אדרעס אין קליוולאנד (אפגעשריבן קיין לאנדאן מע זאל ארויסשיקן די פינף עקזעמפלארן) און פארן טשעק (צען דאלאר). געגעבן האב איך אייך די "מצודה" אלס א מתנה — אויב איר האט זי אפגעגעבן מאנישעוויטשן און ער האט פאר איר באצאלט, וועל איך באשטעלן פאר אייך אן אנדער עקזעמפלאר.

א דאָנק אויך פאַר די ספרים: לייוויקס ווערק האָב איך נאָך נישט אויסגע-
לייענט, איך האָף אים צו זען אין שיקאָגאָ. אַ ביסל מעיין געווען אין באַריישאָס
דער גייער — ס'איז אַ גרויסער ספר! ער האָט זייער פיל שיינע פרקים.
אַלזאָ, איר מאַכט מיר פאַר אַ שטיקל „למדן“ אין מאַדערנער ייִדישער ליטע-
ראַטור...

מיין פרוי און איך האָבן זיך אויך זייער געפרייט זיך צו באַקענען מיט
אייער פרוי און אייך. אינש באַינש פגע — מיר וועלן זיך זיכער נאָך טרעפֿן און
טרעפֿן. אין ניו־יאָרק האָב איך אייך אַנגעטעלעפֿאָנירט — זייט איר נישט געווען
אין שטוב. ס'הכל בין איך דאָס מאַל געווען אין ניו־יאָרק אַ טאָג און אַ האַלבן...
האָט זיך אַ גליקלעכע קייזע קיין ארץ־ישׂראל — און גריסט פון מיר גאַנץ
ארץ־ישׂראל וכל אשר בה.
לאַזט הערן פון זיך.

כל־טוב האַרץ אייך און אייער ליבער פרוי. בברכות רבות

אייער

ש. ראַבידוביץ

ד. צו ס. דינגאָל

24סטער בריוו

בראַנדייס אוניווערסיטעט
וואַלטהאַם מאַסס.
שושן־פורים, תשי"ז.
טייערער פריינד דינגאָל,

צוויי גוטע בשורות געהערט וועגן אייך: ערשטנס, איר זייט אַרויס בשלום
פון אַן אַפּעראַציע, צווייטנס, איר זייט געוואָרן אַ בן־שבעים — גיב איך אייך
אַפֿ אַ האַרציקן מזל־טוב. איר זאָלט זיין שטאַרק און געזונט און איר זאָלט פּייערן
אייער אַכציקסטן און ניינציקסטן יוביליי, און נאָך ניינציק וועט גאָט העלפֿן.
און זאָל ער טאַקע העלפֿן, אַז דער מצב בכלל און ביי אונדז בפרט זאָל זיך אַ
ביסל בעסערן, ס'איז שוין צייט...

שמעון ראַבידאָוויטש

ה. בריוו צו דער ענציקלאָפּעדיע

25סטער בריוו

בראַנדייס אוניווערסיטעט
וואַלטהאַם מאַסס.
טייערער פריינד גילינסקי,

דעם 25סטן מיי 1952.

זייט מוחל וואָס איך האָב אייך אַזוי לאַנג נישט געענטפּערט מכות אייער
פאַרשלאָג אין דעם ענציקלאָפּעדיע־ענין. איך האָף צו זיין אין מיי אָדער אין יוני

אין ניריאָרק — וועלן מיר זיך קענען טרעפן און נאָך אַ מאָל דורכשמועסן וועגן יענעם ענין. איך וואָלט יאָ געוואָלט אייך אַ ביסל צוהעלפן — אָבער ס'איז "מאָ-דוס" וואָס זאָל זיין נוצלעך פאַר דער ענציקלאָפּעדיע און נישט צו צייט־רויבנד פאַר מיר. בכּן — צריך עיון. מיר וועלן זען.

דרד־אַגב, איך האָב אַ ביסל געבלעטערט אין אייער ענגלישן באַנד. דאָרט איז דאָ אַ סך, אַ סך זייטן וועלכע איך וואָלט ראַדיקאַל געענדערט. בינינו לבין עצמנו: אַן ענציקלאָפּעדיע מוז אַ סך פּלאַנמעסיקער רעדאַגירט ווערן ווי סתּם אַ זשורנאַל. דאָס וואָס פּאַסט זיך פאַר סתּם אַן אַרטיקל אין אַ זשורנאַל — טויג נאָך לאַנג נישט פאַר אַן ענציקלאָפּעדיע, ודי לחכימא ברמיזא. איר מוזט זיין אַ ביסל שטרענגער אין אויסוואַל פון מאַטעריאַל און מיטאַרבעטער. איך פאַרשטיי ס'איז שווער — אָבער...

וואָס מאַכט פּריינד נאָוואַק? גריסט אים, ביטע, פון מיר און זאָגט אים, אַז איך וואָרט אויף אַ תשובה און "נאָך עפעס" פון אים. מיט פּריינדלעכע גרוסן,

אייער

ש. ראַבינדאָוויטש.

26סטער בריוו

בראַנדייס אוניווערסיטעט
וואָלטהאַם מאַסט.
דעם 6טן יאַנואַר 1957.
דידי ר' יעקב פּאַט יחי'.

איך ווונדער זיך אויף זיך אַליין, מיינע ניין־צען בענדער "כתבים", וואָס "מוזן" דערשיינען אין די פאַר קומענדיקע יאָר א"ה (און נישט זיי אַליין) ושריייען: ניין — און איך קום אייך מודיע זיין; יאָ, איך וועל אָננעמען אייער פאַרשלאַג צו ווערן דער רעדאַקטאָר פון דער ייִדישער ענציקלאָפּעדיע. אייער הנחה, אַז דאָס איז די לעצטע שעה — אָדער מעגלעכקייט פאַר אַזאַ מין ליטע־ראַרישוויסנשאַפּטלעכן פּראַיעקט, האָט אויך אַ ביסל אָפּגעשוואַכט מיין נייַן. מיר דוכט, דער גרויסער סך - ה כ ל פון די לעצטע 200 יאָר, פון מיזרח־אייראָפּע, פון ייִדישן אייראָפּע בכלל, פון ייִדיש זיין און דענקען ווי ס'איז פאַר שטאַנען געוואָרן אין אונדזער אייראָפּע — קאָן געפורעמט, פאַרמולירט, פשוט, געשריבן ווערן, נאָר אין העברעיִש און ייִדיש — נישט אויף ענגליש. אפשר האָט מיין קעגנערשאַפּט צום "הכתוב השלישי" (ענגליש ביי יידן) וואָס פאַר שלינגט די "שני כתובים המכחישים זה את זה", שטאַרק מיטגעוויקט ביי מיין יאָב־באַשלוס און מיינע גרויסע שוועריקייטן (פינאַנציעלע) ביים דרוקן מיינע העברעיִשע "כתבים" — האָט אויך אַ ביסל "מיטגעהאַלפן". ובכן — הנני... ס'איז אַבסאָלוט ווינטשנסווערט, אַז מיר זאָלן זיך ריכטיק פאַרשטיין — קומען צו אַן אַבסאָלוטן הסכּם — אין די פּאַלגנדיקע פּונקטן.

1. "כאַראַקטער" פון דער ענציקלאָפּעדיע. זי וועט נישט זיין קיין "טעכ־נישע" ענציקלאָפּעדיע פאַר ספּעציאַליסטן (זיי טאַרן זיך איינגיטלעך נישט פאַר־לאַזן אויף קיין שום ענציקלאָפּעדיע). אָבער זי מוז ווערן געשריבן אויפן יסוד פון די רעזולטאַטן פון ערנסטער פאַרשונג, אַזוי אַז וואָס עס שטייט אין איר איז

אָקצעפּטאַבל אויך פאַרן ספּעציאַליסט — ד"ה וואָס עס קומט אַריין אין איר מוּז זיין ווי כ ט י ק , אַדעקוואַט פון שטאַנדפּונקט פון וויסנשאַפּטלעכער פאַר- שונג, קאַרעקט, גענוי, אָבער נישט „פאַרוואַסערט“, פאַרפּעלשט, נישט „דילע- טאַנטיש“; מיר האָבן גענוג קרומע שפּיגלען, ס'לוינט נישט צו מאַכן נאָך אַ קרר- מען שפּיגל. „דאָס פּאַלק“ — ווי איך האָב געזאָגט — פאַרדינט דאָס זעלביקע שטיקל גוטע ברויט ווי די „אַנדערע“, דאָס „נישט-פּאַלק“... גראַד ווייל ס'איז אַן אייגנאַרטיקער לעצטער סך-הכל — מוּז מען באַזונדערס מקפּיד זיין, אַז עס זאָל זיין גענוי; לעבעדיק — אָבער שטרענג אומפאַרטייניש, אָביעקטיוו, „אַמתדיק“ — דאָס דאַרף זיין אונדזער ציל ביי דער אַרבעט און געוויינלעך: מנסתרות נקני...

2. אומפאנג (היקף). די „מאָדערנע“ צייט (די לעצטע 200—300 יאָר) — מורחאון מערב-אייראָפּע מיט זייערע סאַציאַלע, פּאַליטישע, ליטעראַ- רישע באַוועגונגען — מוזן נאַטירלעך פאַרנעמען אין אַזאַ מין ענציקלאָפּעדיע אַ צענטראַלן אַרט. אָבער, בכלל, איז זי אַ ייִדישע ענציקלאָפּעדיע — ד"ה, זי מוז אַרייננעמען דעם גאַנצן היקף פון פּאַלק ישראל (מאַטעריעל, גייסטיק, געאָ- גראַפּיש, פּאַליטיש, סאַציאַל, רעליגיעז אַאָז"וו) פון אברהם אבינו און משה רבינוס ערשטן „באַזוך“ אין סיני ביז דוד בן-גוריונס צווייטן „באַזוך“ דאַרט אין 1956.

איינע פון די הויפּט-אויפגאַבעס פון רעדאַקטאָר וועט זיין צו שטיין על המשמר און אָפּהיטן דאָס „גלייכגעוויכט“ צווישן אַלט און ניי, קודש און חול, אַאָז"וו פון דער ענציקלאָפּעדיע. דאָס איז סיי אַן אינערלעך-גייסטיקע, סיי אַ טעכנישע פּראַגע.

3. סטרוקטור, רעדאַקציע, פאַרוואַלטונג. איך פאַר- שטיי פון אונדזער שמועס אַז די סטרוקטור וועט זיין אַזוי: די ענציקלאָפּעדיע האָט אַ רעדאַקטאָר (אַדער הויפּט-רעדאַקטאָר) און אַ באַראַטנדן רע- דאַקציע-ראַט. אויף זייער לשון: אַן עדיטאָר און עדי- טאָריאַל אַדווייסיסאַרי קאָנסיל. איך שלאָג פאַר — אויפן גרונט פון אונדזער שמועס — אַז דער באַראַטנדיקער רעדאַקציע-ראַט זאָל באַ- שטיין פון די פּאַלגנדיקע מיטגלידער: אַרלינסקי, באַראָן, אַברהם העשל, יעקב לעשציןסקי, נ. ב. מינקאָוו, יעקב פּאַט, פ. פרידמאַן. משה שטאַרקמאַן און יהודה שאַפּיראַ וועלן זיין עקזעקוטיוו-סעקרעטאַרן (ד"ה פון רעדאַקציע-ראַט, זייערע נעמען וועלן אויך שטיין אויפן טיטלבלאַט — אַלס עקזעקוטיוו-סעקרעטאַריאַט). אָבער איצט וויל איך אייך מוסיף זיין נאָך אַ נאָמען: דוב סדן (תל- אביב) אַלס מיטגליד פון רעדאַקציע-ראַט. איך האָף איר וועט מסכים זיין. אויב אַזוי, זאָל שטאַרקמאַן זיך ווענדן צו אים תיכף-זמיד — אויך אין מיין נאָמען. אפּשר — אויב ווער ס'איז פון די דערמאָנטע מיטגלידער וועט זיך אָפּזאָגן — וועלן מיר מוזן צוציען נאָך אַן אַנדערן וויסנשאַפּטסמאַן. דעריבער שלאָג איך פאַר נישט באַקאַנט צו מאַכן די נעמען פון די מיטגלידער פון רעדאַקציע-ראַט ביז עס וועט נישט אַלץ זיין איינגעאַרדנט.

מן הסתם וועלן נאָך אַ 3—4 מיטגלידער פון ראַט זיין אַקטיוו. אָבער ס'איז ווי כ ט י ק אַז באַראָן, העשל, אַרלינסקי און סדן זאָלן אָננעמען די מיטגלידערשאַפּט פון ראַט. איר דאַרפט זיך גלייך פאַרבינדן

מיט באַראָן, צ״ב אים צוזאָגן: (1) מע וועט אים נישט צו פיל מטריח זיין, אוי- סער אין גרעסערע און פרינציפיעלערע ענינים, (2) אויב ער וועט וועלן קען ער שרייבן אַ פאַר גרעסערע אַרטיקלען אין יעדן באַנד; (3) ס'איז כדאי, איר זאָלט אים צוזאָגן אַ ספעציעלן האַנאָראַר פאַר זיין מיטאַרבעט און ראַט בכלל.

מיט העשל און אַרלינסקי — קענט איר ריידן ווי איר האַלט עס פאַר ני- טיק, אפשר וועלן זיי מאַכן ווייניקער „שוועריקייטן“ ווי באַראָן.

ס'איז קלאַר, אַז רעדאַקציע-ענינים ווערן אַנטשיידן פון רעדאַקטאָר — און ווען נייטיק, נאָך אַ באַראַטונג מיטן רעדאַקציע-ראַט. געוויינלעך מוז זיך די רע- דאַקציע רעכענען אין טעכנישע און בודזשעט-פראַגן מיט דער מיינונג פון דער פאַרוואַלטונג — אָבער, ריינע רעדאַקציע-פראַגעס ווערן אַנטשיידן פון רעדאַק- טאָר (אָדער רעדאַקציע-ראַט, ווען נייטיק, ווי געזאָגט). איך בין בטבע אַ „קאַאָ- פּעראַטיווער“ מענטש. איך האָף אַז אַלע וועלן האָבן דעם בעסטן רצון צו ערלע- כער מיטאַרבעט. אָבער, לטובת הענין איז גוט, אַז דער דאָזיקער פרינציפ זאָל אָנגענומען ווערן פון ביידע „צדדים“.

4. ס'ע ק ר ע ט א ר. איך וויל חס־ושלום נישט פאַראורזאָכן אַ קריוודע די מענטשן וואָס אַרבעטן שוין אין דער ענציקלאָפּעדיע. נאָר צוויי פונקטן קען מען נישט אינגאָרין: (1) ס'מוז זיין אַ געהילף-סעקרעטאַר וואָס קען שפראַכן — מינדסטנס העברעיִש, ענגליש, דייטש — און באַ נ ו צ ט זיי אָן פ ע - ל ע ר ן. (2) ס'מוז זיין זייער אַ צופאַרלעסיקער קאַרעקטאָר.

5. ר ע ד א ק ט א ר ס ג ע ב י ט. אויסער דער גאַנצער אָנפירונג מיט דער צוגרייטונג פון מאַטעריאַל פון „וויגל ביז צום קבר“, ד"ה ביז צום דרוק — מוז איך לייענען: (1) יעדן אַרטיקל אין מאַ נ ו ס ק ר י פ ט, איידער ער ווערט געשיקט צום ועצן; (2) די ל ע צ ט ע ק א ר ע ק ט ו ר פון יעדן אַר- טיקל איידער ער ווערט געדרוקט. איך מוז צייכענען מיין „אַקעיִ“ ביי יעדן מאַ- נוסקריפט-אַרטיקל און יעדן קאַרעקטור-אַרטיקל.

ס'איז באמת אַ מוראדיקע אַרבעט — אָבער איך גלויב, אַ רעדאַקטאָר מוז טראַגן די פאַראַנטוואָרטלעכקייט.

נאָך איין פונקט: איך בין נישט קיין מומחה אויף היינטיקן יידיש, און ספעציעל נישט אויפן נייעם אויסלייג, וואָס מוז זיין איינהייטלעך. לכן מוז אַ צ ו פ א ר ל ע ס י ק ע ר קאַרעקטאָר לייענען יעדן אַרטיקל פון אַספעקט פון סטיל און אויסלייג. איך וועל מתקן זיין דעם לשון פון לאַגישן, א י נ ה א ל ט - ל ע כ ן אַספעקט. אָבער איך מוז האָבן די זיכערקייט, אַז אין גראַמאַטיקאַליש- אַרטאָגראַפישער הינזיכט איז דער מאַנוסקריפט „אין אַרדענונג“. וועמען שלאַגט איר פאַר פאַר דער דאָזיקער אַרבעט:

6. אַחרון אַחרון — דווקא נישט חביב: דער „קוועטש“... איך וואָלט זייער נישט געוואָלט אייך קוועטשן — אָבער וואָס זאָל איך טאָן? ערשטנס, דער עול וועט זיין אַ שווערער, די צייט וואָס דער עול וועט פאַר- לאַנגען וועט זיין אַ סך מער ווי איר דענקט. ספעציעל, ביים ערשטן באַנד, איי- דער דער „אַפּאַראַט“ איז איינגעאַרבעט.

צווייטנס, — איין הויפט-רעדאַקטאָר וועט מוזן אַרבעטן פאַר דריי — רע- דאַגירן, קאַרעגירן — פון אייער שטאַנדפונקט: אויב די הויפט-רעדאַקציע וועט נישט זיין קאַנצענטרירט אין איין האַנט — וועט עס פאַרטאַפּלען און פאַרדריי-

פאָכן אייערע רעדאָקציע־הוצאות. איך בין אַן „אַלטער פּאַרלעגער“, געגרינדעט פאַרלאַגן, געפירט פאַרלאַגן, איך ווייס וואָס פאַר אַ „פאַרלעגנהייט“ דאָס איז. דריטנס — און דאָ באַלאַסטעט מיך אַממייסטן אַ פשוטער חשבון: (1) איך דאַרף שיקן פאַר מיין „בבל וירושלים“ אַ טייל פון די דרוק־הוצאות, כאַטש אַ 2,000 דאָלער; (2) מיין קראַכמאַל־בוך וואָס איז שוין אין דרוק וועט קאָסטן ווייט איבער 6,000 דאָלער; (3) דאָס איבערנעמען פון דער רעדאָקציע וועט מיר צונע־מען די גאַנצע פרייע צייט, און איך וועל קענען זייער זעלטן האַלטן אַ „לעק־טשור“ און אַריינכאַפן אַ טשעק פאַר מיינע „כתבים“. לכן, אויב איך קום אייך קוועטשן איז דאָס נישט חס־ושלום פאַר מיר, מיין פרנסה — נאָר פאַר מיינע דרוקער וואָס „קוועטשן“ מיך מוראדיק. סיי ווי סיי וועט אַ טייל פון סכום וואָס איר וועט מיר געבן גיין דיר ע ק ט און „אַפיציעל“ צום ד ר ו ק ע ר — דײַ, דער טשעק וועט זיין אויף זיין נאָמען נישט אויף מיינעם. לכן שלאַג איך פאַר אַז אַנשטאַט די 1,500 דאָלער וואָס איר האַט פאַרגעשלאַגן וועט איר מיר געבן אַ טשעק (אַדער אַ פאַר טשעקן) אויף מיין נאָמען פון 1,500 דאָלער און גאַר אַ ט ש ע ק פון 1,000 דאָלער אויפן נאָמען פון מיין „פאַבליקיישאַן־פאַנד“ (אַדער דרוקער). אַ סכום פון 2,500 דאָלער וועט זיין, 25% — 30% פון מיינע דרוק־הוצאות פאַר מיינע כתבים אין יאָר 1957. ווען נישט מיינע „כתבים“ — וואָלט איך מיט אייך אַבסאָלוט זיך נישט „געדונגען“. אוי, רבשׁׁע, די „מצודות“ און „ספר דובנוב“ האָבן איך געשריבן און רעדאַגירט אַ י א י י ג ר אַ ש ן ה אַ נ אַ ר . . . אָבער איצט האָבן איך קיין ברירה נישט, מוז איך מאַכן האַרץ פון אַ גלן... איך זאָג אייך צו, אַז אויב ס'וועט זיך אַרויס־שטעלן און די אַרבעט גייט שנעלער ווי איך רעכן — וועל איך אייך אַליין פאַר־שלאַגן אַ רעוויזיע פון דעם סכום פאַר די קומענדיקע בענדער, אָבער פאַר דעם ערשטן באַנד — וואָס וועט זיכער זיין זייער צייט־רויבנד, זעלבסטפאַרשטענד־לעך — לאַזט זיך „קוועטשן“... ס'איז דעם „קוועטשער“ אַבסאָלוט נישט לפי רוחו צו „קוועטשן“, אָבער די גזלנים דרוקער ציען פון מיר אַראָפּ זי הויט...

7. אויב ס'איז אייך נישט שווער מסכים צו זיין מיט מיינע פאַר פונקטן — זייט אַזוי גוט און שיקט מיר אַ „הסכם“, אַ מין „פּראָטאָקאָל“, „זכרון דבֿ־רים“ פון אונדזער אָפּמאַך, די פּרינציפן פון דער אַרבעט, מיינע התחייבותן און זכויות אַאָזױ. נאָך דעם ווי איך וועל הערן פון אייך, וועל איך אויסאַרבעטן אַ פּלאַן פאַר די ערשטע פּראָקטישע שריט, און צוגיין צו דער אַרבעט. דרײַ־אַגב, זאָל איך זיך שטענדיק ווענדן צו אייך אין אַלע ענציקלאָפּעדיע־ענינים? לאַזט מיר וויסן אויך דאָס.

אַ לאַנגע מגילה. לאַמיר האַפּן, אַז ס'וועט נישט זיין קיין פּתחה פון אַ מ ג י ל ת א י כ ה, נישט פאַר אייך, נישט פאַר מיר, און דער „ס־הכל“ וועלכן די ענציקלאָפּעדיע וויל מאַכן וועט זיין אַדעקוואַט און ווירדיק, לפי כבודם פון די דורות שיינע ייִדן, וואָס פאַרדיגען אַ שענערן מאַנומענט ווי מיר קענען בויען.

אַ פּריינדלעכן גרוס פאַר גילינסקי.

כל־טוב, אייער

שמעון ראָבּידאוויטש

27 סמטער בריוו

בראנדייס אוניווערסיטעט
וואַלטהאָם מאַסס.
דעם 20סטן יאנואַר 1957.

טייערער פריינד ש. גילינסקי,

יישר כוחך פאַרן י ז כ ו ר - ב ו ך . ער איז פול פון מאַטעריאַל — און, וואָס איז וויכטיקער: פון ליבשאַפט פאַר די גייסטיקע אַרבעטער און מחנכים וואָס האָבן געטאַן די מלאכת ה' באמונה, און אויף וועמען עס איז גזר געוואָרן צו פאַרשווינדן והיו כלא היו צוזאַמען מיט זייערע צאן-קדושים, די יאַנקעלעך, שלמהלעך, יידישע קינדערלעך, וועלכע ביאַליק האָט אַזוי שיין „פאַראייביקט“... אַ יזכור-בוך. וועלן ייִדן געדענקען וועט ישראל אין אַמעריקע, מדינת-ישראל אאז״וו מקיים זיין די מצווה פון זכר תזכור?...
צי זיי וועלן געדענקען צי נישט — איר און אייערע פריינד וועלן יענע מחנכים קיין מאָל נישט פאַרגעסן, ברוכים תהיו.

פון מיינע בריוו מיט פריינד פאַט האָט איר אַוודאי געזען, אַז מיר הייבן אָן צו „פראַצעווען“, אַדער „שוויצן“ — הלוואי זאָל דער „סך-הכל“ זיין שיין, אַדע-קוואַט, ווירדיק; אַ סך הענגט דאָ אָפּ פון אונדזער אַרבעט. מיט די בעסטע גרוסק, אייער

ש. ראַבידאָוויטש

28 סמטער בריוו

בראנדייס אוניווערסיטעט
וואַלטהאָם מאַסס.
דעם 19טן מיי 1957.

טייערער פריינד גילינסקי,

„געשוויצט“ דעם וויקענד איבער די אַרטיקלען — און דאָ שיק איך אייך אַלס מו ס ט ע ר אַ פאַר אַרטיקלען כדי צו זען וואָס מע דאַרף באַאַרבעטן ביי די קומענדיקע אַרטיקלען: (1) אַ סך פרטים מוזן פשוט עלימינירט ווערן, (2) קאַנסעקווענץ מוז אָפּגעהיט ווערן, (3) ס ת ם „סטייטמענטס“ טאָר מען נישט מאַכן, אַדער מע גיט אַ קורצע און גענויע און ליטעראַרישע אָפּשאַצונג פון אַ קינסטלער, אַדער „מען האָט קיין פלאַץ נישט“ און מע שווייגט... זאָגט מען וואָס סע איז — מוז דאָס „סובסטאַנירט“ זיין, (4) צו פאַרשידענע אַרטיקלען האָב איך מוסיף געווען אַ פאַר באַמערקונגען וועגן פ ר י נ - צ י פ י ע ל ע פ ר א ג ן , אַ פאַר אַרטיקלען האָב איך געשיקט אָן באַמער-קונגען — דורך מיין קירצן אאז״וו איז קלאַר וואָס איז געמיינט.

איך האָף, אַז פּר' קאַסאווער וועט ווערן באַלד אַ ביסל פרייער און וועט דאָס אַלץ דורכזען; נאָך דעם ווי ער וועט דאָס פאַרבעסערן אאז״וו — שיקט מיר ביטע צו דעם ענדגילטיקן טעקסט.

כל-טוב אייך און די אַנדערע פריינד,

אייער

ש. ר.

29סטער בריוו

א בריוו פאר פר' קאסאָווער.

בראַנדייס אוניווערסיטעט

וואַלטהאָם מאַסס.

דעם 25סטן פעברואַר 1957.

טייערער פריינד גילינסקי,

איך שיק אייך דאָ אַ פאַר קאַרעגירטע אַרטיקלען — אַלס „פּראָבע“ אָדער מוסטער ווי מען מוז גענוי פאַרבעסערן די פעלערן און גענויער זיין אין פרטים. האַלט זיי ביטע פאַר מיר — ווען מיר וועלן זיך טרעפן אין ניו-יאָרק.

איך בין היינטיקע וואַך מיטוואַך — אין דער פרי און נאָך מיטאָג — אין שטוב, אָדער פרייטיק אין דער פרי. טעלעפאָנירט מיר, ביטע, וועלן מיר מאַכן אונדזער „פּראָגראַם“ פאַרן 11טן מאַרץ. איך וועל בלייבן אין ניו-יאָרק עקסטראַ דעם 11טן, כדי מיר זאלן קענען דורכשמועסן אונדזערע פּראָבלעמען. כל-טוב,

אייער

ש. ראָבידאָוויטש

30סטער בריוו

דעם 21סטן יוני 1957.

טייערער פריינד גילינסקי,

ווי מיר האָבן באַשלאָסן האָב איך זיך טעלעפאָניש דורכגעשמועסט מיט ד"ר פרידמאַנען וועגן פאַרשידענע ענינים, די חורבן-בענדער, געפינען אַ פאַר צופאַרלעסיקע מיטאַרבעטער אין מדינת-ישראל אַאָז'וו. איך וועל אפשר צו אים טעלעפאָנירן נאָך אַ מאָל פאַר זיין אָפּפאַרן קיין מדינת-ישראל.

בנוגע דעם פלאַן פון די חורבן-בענדער: (1) איר קענט פאַרשלאָגן דעם פלאַן פאַר דער „קאָנפּערענץ“ סוף חודש — אָבער נישט אין זיין איצטיקער פאַרעם. ס'וועלן מוזן געמאַכט ווערן אַ ריי ענדערונגען; (2) מאַכט אַן אַלגעמיינע פּאַרעם-געגנען דער „סטייטמענט“ אין וועלכן די פּראָגראַם פון די בענדער קען דערמאָנט ווערן, אָבער די פּראָגראַם מוז איינגעטיילט ווערן לויטן פּרינציפּ: (א) כלפי חוץ, (ב) כלפי פנים. ד"ה דערקלערט דער קאָנפּערענץ, אַז די בענדער וועלן געגלידערט ווערן נאָכן פּרינציפּ: (א) די יידן אין דייטשלאַנד אַאָז'וו... (ב) דער אַינערלעכער אַספּעקט פון חורבן, ווי האָט זיך דער חורבן אויסגעוויקט אין יידישן לעבן.

איך האָב דעם דאָזיקן אַלגעמיינעם פּרינציפּ פאַרגעשלאָגן פ. פרידמאַנען — און ער האָט מסכים געווען.

די בענדער וועלן אויף אַזאָ אופן באַקומען אַ „קלאָרערן“ פנים. און אַ גע-נויערן כאַראַקטער.

אין די ראַמען פון דער דאָזיקער צענטראַלער צווייטיילונג פון די בענדער — וועלן זיין אַ ריי „אונטער-אַפּטיילונגען“. אַזוי וועט דער אויפבויע זיין פיל „אַרגאַנישער“ אַאָז'וו.

3) נ ע מ ע ן פּוֹן דִּי מִיטאַרבעטער זאָלן נישט דערמאָנט ווערן ביי די איינצלע טיילסעקציעס (אָדער קאָפיטלעך) — וואָרעם. דאָ וועלן מוֹזן פּאַרקומען אַ סך ענדערונגען.

אַבער איר קענט צוּם סוף פון אייער מעמאָראַנדום געבן אַ ליסטע (און באַטאָנען: זי איז אַ צייטווייליקע) פון מענטשן וואָס קומען א ין באַ-טראַכט אַלס מיטאַרבעטער. דאָרט מעגט איר דערמאָנען מענטשן ווי ווייב־רייך, האַלפּערין, באַראָן, דינור און אַ פּאַר אַנדערע וואָס מע וועט שפּעטער באַ-מזען זיך „איינצושפּאַנען“ אין יאָך. אַזוי ווי איר א ין פּאַרמירט דאָרט בלויז — מעגט איר דערמאָנען מענטשן וואָס האָבן זיך נאָך נישט מתחייב גע-ווען מיטצואַרבעטן, אָבער וועלן ווערן איינגעלאָדן.

4) די נומערירונג פון די סעקציעס — אָדער קאָפיטלעך — אין דער איצ־טיקער פּאַרעם פון פּלאַן וועט מוֹזן רעווידירט ווערן — ד"ה, ערשטנס מוֹז דער גאַנצער מאַטעריאַל איינגעטיילט ווערן פון דעם צענטראַל אַספּעקט פון א) בין ישראל לעמים, ב) בישראל, וואָס האָט פּאַסירט אין בית־יעקב; צווייטנס, די אַרדענונג אין יעדער הויפּט־סעקציע מוֹז געמאַכט ווערן לויט געוויסע פּרינציפּן, וועלכע וועלן דאַרפן אויסגעאַרבעט ווערן אין משך פון דער אַרבעט.

ווי געזאָגט, פּאַרמולירט אייער „סטיימענט“ אין אַן אַלגעמיינער פּאַרעם, כדי צו באַטאָנען אַז די „דעטאָילס“ (אָדער פּשוט, בפרטימדיקע אויס־אַרבעטונג) וועט קומען שפּעטער. איר קענט זאָגן, ס'וועלן זיין צוויי הויפּט־סעקציעס (״ידן און דייטשלאַנד״), דער חורבן און זיין ווירקונג אין בית־ישראל פון אַלע אַספּעקטן, און אַ 30—35 אונטער־אָפּטיילונגען וועלכע וועלן אַרומנעמען אַלע יענע אַספּעקטן, כלפי חוץ וכלפי פנים, ווי צ״ב — אין דעם קענט איר אויפצייילן די פּאַרשידענע קאָפיטלעך.

איך האָף, אַז איר וועט „אויסגלייכן“ דעם ענין מיט פּר' קאַסאָווער ווי איר שרייבט. זיין פּלאַן, ווי ער שלאָגט פּאַר — האָב איך מורא, וועט נישט זיין אַנ־נעמבאַר. איך האָף, אַז ער וועט זיין „עלאַסטיש“ גענוג, און וועט זיך פּאַרשטענ־דיקן מיט אייך. איר געדענקט, מיר האָבן פון אָנהייב אָן גערעדט וועגן אַרע־דאַקטאָר און אַרע־דאַקטאָרן (צ״ב איינער אַ הויפּט־רעדאַקטאָר, און דער אַנדערער אַ רעדאַקטאָר). אויף דעם באַזיס האָב איך זיך געווענדט צו אַ פּאַר מיטגלידער פון רעדאַקציע־ראַט, ווי איר ווייסט. אויף דעם באַזיס האָב איך אָנגענומען אייער פּאַרשלאָג, פון אָנהייב אָן — אויף אַ באַזיס פון צוויי רעדאַקטאָרן וואָלט איך אַוודאי גאָר־נישט אַריינגעגאַנגען אין דעם ענין בכלל. אַ פּלאַן וואָס וואָלט צעשטערט דעם דאָזיקן באַזיס, וואָלט געשאַפן אַ נייע — און אוימגעלעכע — סיטואַציע. בכּן, ווי געזאָגט, איך האָף, איר וועט דאָס אַלץ „אויסגלייכן“, און ס'וועלן קיין נייע שטערונגען נישט אַנטשטיין.

ס'איז כּדאי צו בעטן סדנען צו געבן זיין הבטחה פון מיטגלידערשאַפט אין ראַט תּיכּף ומיד.

אייער

כליטוב,

ש. ראַבידאָוויטש.

ד"ר שמעון ראזידאוויטש

ביבליאגראפיע

צוזאמענגעשטעלט פון

יעפים ישורין

ד"ר ש. ראזוידאָוויטשעס ווערק, איבערזעצונגען און רעדאקטירטע אויסגאבעס

1. אונדזער פרייהייט
הוצאת „הפועל הצעיר“ ו„צעירי ציון“, בער-
לין, 1920—1919.
 2. משנה תורה:
א. ספר המדע (עם מבוא, הערות ומראה מקור
מות. הוצאת עינות. ברלין, תרפ"ז, 28
(1922), קיד' עמ'.
 3. התקופה:
ברלין, תרפ"ח (1928), כרך 24; תרפ"ט
(1929), כרך 25, תרץ (1930), כרך 26—27.
(ביחד עם: ש. טשרניחובסקי וב. כץ).
 4. **Moses Mendelsohn:**
Gesammelte Schriften: Band 7:
Schriften Zum Judentum, Academie - Verlag, Berlin, 1930. S.
CLXXXIII 516.
 5. אם לא כאן — היכן?:
הוצאה ליסוד ברית העברים. בהוצאת ברית
עברית עולמית, סניף לבוב. לבוב, תרצ"ג
(1933), 40 עמ'.
 6. אדם ואלוה:
(פרק בתורת האלוהות של הרמב"ם), מתוך
„מאונים“, כרך ג', חוברת ז"ח, תלאביב,
ניסן תרצ"ה (1935), 38 עמ'.
 7. שאלת מבנה של „מורה נבוכים“:
תרביץ שנה וספר ג', ספר הרמב"ם. ירושלים,
תרצ"ה (1935), 89 עמ'.
 8. ילקוט, לאַנדאָן:
תשי"א (1941), שנה א', מוסף חודש ל' תשי"ב
(1942), שנה ב', ירחון לשאלת החיים ודברי
ספרות.
 9. ספר סוקולוב:
הוצאת ההסתדרות הציונית העולמית ומוסד
ביאליק, ירושלים תשי"ג (1943), עב. 407
עמ'.
 10. מצודה:
הוצאת אררט, לונדון, תשי"ג (1943), ספר א',
188 עמ'; תשי"ד (1944), ספר ב', 300 עמ';
תשי"ה (1948), ספר ה"י, 640 עמ'; לונדון
- וולתאם, מאסס. ארה"ב, תשי"ד (1954), ספר
ז', 683 עמ'.
11. ספר המדע לרבנו משה בן מימון:
חלק ראשון, הוצאת ראובן מס, ירושלים
תשי"ז (1947), קמ"ז עמ'.
 12. Einleitungen Zu Moses Mendelsohn
Gesammelte Schriften Jubileumaus-
gabe, Sibeter Band, 1950, S.
CLXXXIII.
 13. פנקס שיקאגו:
הוצאת המדרשה ללימודי היהדות, שיקאגו,
תשי"ב (1953), החלק העברי, קר' עמ'; החלק
האנגלי, 197 עמ'.
 14. בצרון, ניו-יורק:
מן תשי"ג, 1953, כרך 28, חוברת ה' עד
תשי"ז (1957), כרך 36, חוברת ו' (מרח
תורם).
 15. ספר-הפתיחה למשנה תורה:
ספר-הפתיחה למשנה תורה. (1953), תדפיס מן
ה' מצודה, ספר שביעי, תשי"ג (1954), לוגי
דון-וולתאם, מאסס. ארה"ב, עמ' 125—196.
 16. ספר שמעון דובנוב:
הוצאת אררט, לונדון-ירושלים-וולתאם, מאסס.
ארה"ב, תשי"ד (1954), 460 עמ'.
 17. בבל וירושלים:
כרך ראשון. אררט, חברה להוצאת ספרים,
לונדון-וולתאם, מאסס. ארה"ב, תשי"ז (1957),
526 עמ'.
 18. בבל וירושלים:
כרך שני. אררט חברה להוצאת ספרים. לוגי
דון, וולתאם, מאסס. ארה"ב, תשי"ז (1957),
909 עמ'.
 19. **Judaism**, New York, 1952, Vol. 1.
Nº 1. To 1957. Vol. VI, Nº 3,
(Contributing editor).
 20. כתבי רבי נחמן קרוכמאל:
ערוכים על ידי שמעון רבידוביץ. מהדורה
שניה עם תיקונים והספות. הוצאת „אררט“,
חברה להוצאת ספרים, לונדון, וולתאם, מאסס,
ארה"ב, תשכ"א (1961), תקנו עמ'.

וועגן ש. ראָוידאָוויטש אין ביכער

21. גאַלאַמב, א.:

העברעאיש אין יידישע שולן אין אַמעריקע. [דערמאָנט ש. ראָוידאָוויטש]. נייע יידישע שול יארבוך 1, מעקסיקע, סעפט. 1950.

22. געלבאַרט, מיכל:

פרייד פון ערד. זינגט מיט מיר. גיריאַרק, 1945, ז"ל 124—125.

23. גאַרין, ד"ר ג.:

פראַפעסאָר שמעון ראָוידאָוויטש — דער שרייבער און געלערנטער. גראַפיערער זיכור — בוך, גיריאַרק, 1950. ז"ל 308—311.

24. קהלת, ג.:

אַ יאַר „ילקוט“, אונזער חאָרט, ערשטער בוך, לאַנדאָן. יאַר ווען אַרויסגעגעבן גיט אַב געגעבן. ז"ל 58—59.

25. הערשבוערג, אברהם שמואל:

ביאָליסטאָק, גרויס־מאַטעריאַלן צו דער גע־שיכטע פון די יידן אין ביאָליסטאָק ביז נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, באַנד 2, רעדאָ גירט פון יודל מאַרק, גיריאַרק, 1950. ז"ל: 217, 219, 220.

וועגן ש. ראָוידאָוויטש אין זשורנאַלן

26. אויערבאָך, שלמה:

יצחק שרייער ז"ל [דערמאָנט ראָוידאָוויטשעס אַ בריוו], לשון און לעבן, העפט 101, לאַנדאָן, יוני 1948, ז' 58.

27. איידעלמאַן, הרב ש.:

אין דער העברעאישער קולטור־וועלט פון שיקאַגאָ. דער אידישער וועג, שיקאַגאָ, תשרי תש"א, ז' 30.

28. גאַלאַמב א.:

רבן שמעון ראָוידאָוויטש, די גאַלדענע קייט, 29, תל־אביב, 1957. ז"ל 214—222.

29. גאַלאַמב א.:

יידן און יידישקייט אַמאָל און היינט. פון דעם אידייען־גאַנג פון פראַפעסאָר שמעון ראָווי־דאָוויטש, ז"ל; שריפטן, העפט 187—188, בווענאָס־אירעס, יאַנ־פעב. 1958. ז"ל 195—209.

30. גאַלאַמב, א.:

ד"ר שמעון ראָבֿידאָוויטש ז"ל (צום צווייטן יאַרצייט), אויפן שוועל, גיריאַרק, יולי־אויגוסט 1959. ז"ל 6—8.

31. כהן, בערל:

פראַפּ שמעון ראָבֿידאָוויטש ז"ל. דרום־אַפרי־קע, יאָהאַנעסבורג, סעפטעמבער 1957. ז"ל 115—114.

32. לייזויק ה.:

דער ייד — דער יחיד. רעפּעראַט געהאַלטן אויפן אידעאָלאָגישן כינוס. צוקונפט, גיריאַרק, אָקטאָבער 1957. ז' 367.

33. לעווין, ירוחם:

פראַפּ. שמעון ראָוידאָוויטש ע"ה. ביאָליס־טאָקער שטימע, גיריאַרק, סעפטעמבער 1957. ז' 20.

34. מילנער, יוסף:

הונדערט יאַר „נבוכי הזמן“ (דער רניק: ר' נחמן קראַכמאַל). קיום, נומ' 393, פּאַריז. ז"ל 115—116.

35. מייזל, נחמן:

האַרבע פראַבלעמען, וואָס שטייען פאַר אונז. יידישע קולטור, גיריאַרק, נאָוועמבער 1957. ז' 9.

36. מייזל, נחמן:

אחד־העם און שמעון דובנאָו. יידישע קול־טור, גיריאַרק, פעברואַר 1961. ז"ל 5—6.

37. מייטליס, ד"ר יעקב י.:

שמעון ראָבֿידאָוויטש ז"ל. לשון און לעבן, לאַנדאָן, אָקט.־נאָו. 1957. ז"ל 8—13.

38. סוסקאָוויטש, שלמה:

שמעון ראָבֿידאָוויטש ע"ה דוקא, העפט 31, בווענאָס־אירעס, מאַי־אויג. 1957. ז"ל 243—245.

39. פאַט, יעקב:

אין דער יידישער וועלט [וועגן ראָבֿידאָווי־טשעס רעדע אויף דער „צוקונפֿט־סימפּאָ־זיום]. צוקונפט, גיריאַרק, אַפּריל 1957. ז' 158.

40. פאָט, יעקב:
אין דער יידישער וועלט. צוקונפט, ניריאַרק, נאָוועמבער 1957. ז' 428.
41. פינק, י.:
צו דער פראַגע וועגן די באַציאונגען צווישן ישראל און גלות. קיום, העפט 1 (13), פאַרז, ז' 759.
42. פינק, י.:
גלות ציוניזם. ראַוידאָוויטשעס שיטה אין קיום האומה. קיום, 4טער ניסן תש"ח, 1948. ז"ז 241—245.
43. פינק, י.:
פון דער העברעיִשער ליטעראַטור. [מצודה-קובץ לשאלות החיים. למדע ולספרות ערוך בידי שמעון ראבידוביץ. ספר ח', הוצאת "אררט"]. קיום, 5, פאַרז, מאַי 1948. ז"ז 346—347.
44. קאַסאָווער, מרדכי:
אויפן פרישן קבר פון פראַפ' שמעון ראַ-בידאָוויטש. צוקונפט, ניריאַרק, סעפטעמבער 1957. ז"ז 312—315.
45. קרימסקי, בער:
ספר שמעון דובנאָו [וועגן ראַוידאָוויטשעס עסיי אין בוך דוקאן]. בוענאָס-אירעס, יולי-סעפט. 1955. ז"ז 278—279.
46. קרימסקי, בער:
שמעון ראַבידוביץ. בבל וירושלים. דוקא, בוענאָס אירעס, יאַניווי 1959. ז"ז 118—121.
47. קרימסקי, בער:
מצודה [וועגן ראַוידאָוויטשעס אַרטיקל אין
- „מצודה“]. דוקא, העפט 24, בוענאָס-אירעס, 1955. ז"ז 276—278.
48. ראַבינאָוויטש, שמואל-לייב:
בריוו פון נענגלאַנד. ביאָליסטאָקער שטימע, ניריאַרק, 1947.
49. ראַבינאָוויטש, שמואל-לייב:
פראַפעסאָר שמעון ראַוידאָוויטש [צו זיין אָב-געמען די פראַפעסאָר-שטעל אין שיקאַגאָער אוניווערזיטעט]. ביאָליסטאָקער שטימע, ג. י., יאַני-פּעב. 1948. ז"ז 34—37.
50. שולמאַן, אליהו:
ש. ניגערס מאַנאָגראַפֿיעס וועגן דער געשיכ-טע פון דער יידישער ליטעראַטור. צוקונפט, ניריאַרק, אָקטאָבער 1958. ז' 427.
51. שטאַרקמאַן, משה:
שמעון ראַבידאָוויטש. קולטור און דערציאונג, ניריאַרק, אָקטאָבער 1957. ז"ז 8—9.
52. היימיש, תל-אביב:
נאָוועמבער 15, 1937. ז' 14. גרויסער עולם באַערט אַנדענק פון פראַפ' שמעון ראַבידאָ-וויטש.
53. דאָס פרייע וואָרט, פאַריז:
נאָוועמבער 23, 1957. אויפן פרישן קבר פון פראַפ' שמעון ראַבידאָוויטש.
54. צוקונפט, ניריאַרק:
סעפטעמבער 1954. ז' 341. פאַרצייכענונגען. זי רעדאָקציע פון דער „צוקונפט“ זריקט זיך אויס, „אַז ש. ראַבידאָוויטש איז גערעכט צו רופן מדינת-ישראל, אָנשטאַט ישראל“.
55. קולטור און דערציאונג, ניריאַרק:
פעברואַר 1953. ז' 20. קולטור-כראַניק. פּנקס שיקאַגאָ, רעד. פון שמעון ראַוידאָוויטש.

וועגן ש. ראַוידאָוויטש אין וועכנטלעכע און צוויי-וועכנטלעכע פּובליקאַציעס

56. אַלמי, א.:
פראַפ. שמעון ראַבידאָוויטש, דער גאַנצער מענטש און גאַנצער ייד... — זיין פריציי-טיקער טויט. פרייע אַרבעטער שטימע, ניר-יאַרק, אויגוסט 9, 1957. ז' 4.
57. ביקל, שלמה:
שמעון ראַבידוביץ ז"ל. אידישער קעמפּער, ניריאַרק, אויגוסט 22, 1958. ז"ז 7—9.
58. גאַלאַמב, א.:
דערציאונג צו אינטעגראַלער אידישקייט. אי-
- דישער קעמפּער, ניריאַרק, סעפטעמבער 10, 1954. ז' 7.
59. גלאַטשטיין, יעקב:
דער קריטיקער ש. לעשציןסקי. אידישער קעמפּער, ניריאַרק, דעצעמבער 7, 1956. ז' 13.
60. גלאַטשטיין, יעקב:
אונזער גלות [ראַוידאָוויטשעס רעפּעראַט אויף דער „צוקונפט“ סימפּאָזיום]. אידישער קעמפּער, ניריאַרק, מערץ 22, 1957.

61. גלאַטשטיין, יעקב:

שמעון ראָבידאָוויטש. אידישער קעמפער, ניר-
יאַרק, אויגוסט 1957. ז"ו 11—12.

62. דונסקי, שמשון:

וועגן אידישער אויסדערוויילטקייט. אידישער
קעמפער, ניריאַרק, פעברואַר 6, 1942. ז"ו
13—14.

63. וויינריב, ד"ר דוב:

גלותדיקע „שלילת הגלות" און די לעצטע
אנטוויקלונג אין ציוניזם. דאָס אידישע פּאָלק,
ניר־יאַרק, מערץ 15, 1940. ז' 5.

64. לעשצינסקי, שמואל:

אַ פּריש און אַרענגנדיק וואָרט פון אַ גרויסן
העברעאישן זאמלבוך [מצודה 5—6]. פרייע
אַרבעטער שטימע, ניר־יאַרק, דעצעמבער 10,
1948. ז"ו 4—5; פרייע אַרבעטער שטימע,
ניר־יאַרק, דעצעמבער 17, 1948. ז' 5.

65. לעשצינסקי, שמואל:

רעזיווע און פאַרטיפונג פון ציוניסטישע גע-
דאַנקען־סיסטעם. ראָוידאָוויטשעס קריטיק
פון דער פאַרגלייכערטער שטעלונג צום קאַר-
דינאַלן פּראָבלעם „ציון און תּפוצות ישראל".
פרייע אַרבעטער שטימע, ניר־יאַרק, מאַי 13,
1949. ז' 2; מאַי 27, 1949. ז"ו 2—3.

66. מאַרקאָוויטש, ה.:

אַ בינטל זכרונות. אידישער קעמפער, ניר-
יאַרק, אַפריל 6, 1956. ז' 11.

67. נירדאָר־נעוואַדאָוסקי, אליעזר:

אין אַנדענק פון שמעון ראָבידאָוויטש. אידי-
שער קעמפער, ניר־יאַרק, אָקטאָבער 14, 1957.
ז' 15.

68. סאַלאַמאַן, ג.:

פאַרצייכענונגען און קאַמענטאַרן [וועגן ראַ-
וידאָוויטשעס אַרטיקל אין ייִוואָבלעטער, ב.
XXI, נומ. 2, ניר־יאַרק]. אידישער קעמפער,
ניר־יאַרק, נאַעמבער 5, 1942. ז"ו 3—5.

69. פינקעלשטיין, לעאַ:

צוויי געסט, צוויי ציוניסטישע שטימען וועגן
העברעיִש, אידיש, „גלות" און ארץ־ישראל.
[יעקב כהן־דיכטער און ד"ר ש. ראָבידאָ-
וויטש]; דער וועקער, ניר־יאַרק, נומ. 808,
דעצעמבער 15, 1948. ז"ו 12—14.

70. צוקערמאַן, ברוך:

טראַזיציעס און שטייגער. אידישער קעמפער,
ניר־יאַרק, אַפריל 27, 1956. ז"ו 7—9.

71. קריים, ד"ר אבא:

דר. שמעון ראָוידאָוויטש — באַוואוסטער

אידישער געלערטער. דער אַמעריקאַנער, נומ.
49, ניר־יאַרק, סעפטעמבער 24, 1948. ז' 2.
ראָוידאָוויטשעס בילד אויף ז' 1.

72. שולמאַן, אליהו:

דער בראַנדייס אוניווערזיטעט און דער לי-
מוד פון אידיש [דערמאַנט פּראָפּ' ש. ראָווי-
דאָוויטש]. דער וועקער, ניר־יאַרק, אָקטאָבער
1, 1953. ז' 11.

73. שולמאַן, אליהו:

קריטיק פון פּאָעזיע און פּאָעטיקריטיקער.
דער וועקער, ניר־יאַרק, יאַנואַר 1, 1961. ז"ו
13—14.

74. שטאַרקמאַן, משה:

שמעון ראָבידאָוויטשעס היסטאָריאָגראַפיע
[בבל וירושלים]. אידישער קעמפער, ניר-
יאַרק, יולי 24, 1959. ז"ו 9—10.

75. שערמאַן, בצלאל:

רעזיווע אָדער ליקוידאַציע? די נישט־גלייכע
גלייכקייט. [ראָוידאָוויטש אַקצעפּטירט דעם
גלות ווי אַן אינוועגראַלן קאַמפּאַנענט פון
אידישער פּאָליטיקייט]. אידישער קעמפער,
ניר־יאַרק, ראַשהשנה תּשט"ו, סעפטעמבער
16, 1955.

76. שערמאַן, בצלאל:

אידישע באַפעלקערונג — דינאַמיק אין אַמע-
ריקע. (אַרום דעם פּונקט שיקאַגאָ. [רעד. פון
ש. ראָוידאָוויטש]. אידישער קעמפער, ניר-
יאַרק, יאַנואַר 16, 1953. ז"ו 7—8.

77. דער וועקער, ניר־יאַרק:

אויגוסט 1, 1957. ז' 19. טרויער־אויסדרוק
אויפן טיט פון דר. שמעון ראָבידאָוויטש.

78. אידישער קעמפער, ניר־יאַרק:

פעב. 8, 1952. פּראָפּ' ש. ראָוידאָוויטש וועט
זיין גאַס־רעדנער ביים 34סטן יערלעכן באַנ-
קעט פון אידישן לערער־סעמינאַר און פּאָלקס
אוניווערזיטעט.

79. אידישער קעמפער, ניר־יאַרק:

אַפריל 6, 1956. ז' 16. פּראָפּ' ש. ראָבידאָ-
וויטשעס רעפּעראַט ביי דער סעמינאַר־פּיע-
רונג מאַכט טיפן רושם.

80. חשבון, לאָס אַנגעלעס:

סעפט. 1957. ז' 73. אונדזערע גרויסע אבי-
דות. וועגן ראָוידאָוויטשעס טיט.

81. ידיעות פון יוואָ, ניר־יאַרק:

דעצעמבער 1957. ז' 8. ד"ר שמעון ראָבידאָ-
וויטש.

85. פאקטן און מיינונגען, ניריאָרק: מערץ 1952. ז' 9. אַרום דעם נאָמען פון דער ייִדישער מדינה.
86. פאקטן און מיינונגען, ניריאָרק: נומ. 2 (146), פעברואַר 1954. ז' 11. צו דער פראַגע וועגן נאָמען פון דער ייִדישער מדינה.
87. פאָראַויס, מעקסיקע: אויגוסט 1957. ז' 22. פראַפעסאָר שמעון ראָז ווידאַוויטש געשטאַרבן.

82. פאַרזוער צייטשריפט, פאַריז: נומ. 18, ז' 180. צום אַנדענק פון די גע־שטאַרבענע [שמעון ראָזוויטש].
83. פאָקטן און מיינונגען, ניריאָרק: נומ. 39, ניריאָרק, פעברואַר 1945. ז' 11. אַ אידישער געלערנטער וועגן דער ראָל פון איראָפּעאישן ייִדנטום [ש. ראָזוויטש].
84. פאָקטן און מיינונגען, ניריאָרק: נומ. 44, יולי 1945. ז"ז 8—9. צו דער פראַגע וועגן קיום פון ייִדישן פאָלק.

וועגן ש. ראָזוויטש אין דער טעגלעכער פּרעסע

96. באַטאַשאַנסקי, יעקב: דער ר' סעדיה גאון נומער „דווקא“ די פּרעסע, בוענאָס־אירעס, סעפטעמבער 1960.
97. ביאַלסקי, י: אַ גרויסער יום־טוב. צו דעם 50 יאַריקן יובֿילֵ לעאום פון דער גרינדונג פון „ועד הלשון“ אין ירושלים. (תרמ"ט—תרצ"ט). די צייט, לאַנדאָן, מאַי 15, 1939.
98. ביקל, ד"ר שלמה: ישראל אָדער מדינת־ישראל (מנחם באַרישאַ האָט מיך ניט איבערצייגט מיט זיינע טענות געגען דעם נאָמען ישראל, אָבער, אַ סך ווייִניגער פאַרשטיי איך פראַפ. שמעון ראָזוויטש וויטש...), טאַגמאַרגן זשורנאַל, ניריאָרק, יוני 18, 1954.
99. ביקל, ד"ר שלמה: זעקס מיליאָן קדושים. טאַגמאַרגן זשורנאַל, ניריאָרק, אָקטאָבער 15, 1954.
100. ביקל, ד"ר שלמה: שמעון ראָזוויטש און זיין שאַפן. טאַגמאַרגן זשורנאַל, ניריאָרק, נאָוועמבער 10, 1957.
101. ביקל, ד"ר שלמה: שמעון ראָזוויטש, ז"ל. אידישע צייטונג, בוענאָס־אירעס, סעפטעמבער 14, 1958.
102. ש. ג.: אינטערעסאַנטע געזעענונג מיט דר. ראָזוויטש. די צייט, לאַנדאָן, דעצעמבער 11, 1940.
103. גאַלאַמב, א.: אַ געבוירענע מתנה [דער לטער באַנד מצודה]. דער וועג, מעקסיקע, יאַנואַר 1955.

88. אינדעלאַמן, מ.: די באַנייטע „התקופה“. דער היינט. נומ. 223, וואַרשע, סעפטעמבער 21, 1928.
89. אַלמי, א.: דער שקר־בלבול אַז דער ציוניזם האָט פאַר־לייקנט דעם גלות... ד"ר שמעון ראָזוויטש טעשע פאַלשע באַהויפטונגען אין „הדואר“... קענעדער אָלער, מאַנטרעאַל, דעצעמבער 29, 1943.
90. באַטאַשאַנסקי, יעקב: פראַפעסאָר שמעון ראָזוויטש — אינו... די פּרעסע, בוענאָס־אירעס, יולי 23, 1957.
91. באַטאַשאַנסקי, יעקב: איז די ייִדישע געשיכטע אַ חרפהדיקע? די פּרעסע, בוענאָס־אירעס, אויגוסט 25, 1957.
92. באַטאַשאַנסקי, יעקב: איז די ייִדישע געשיכטע טאַקע אַ חרפהדיקע? די פּרעסע, בוענאָס־אירעס, אויגוסט 27, 1957.
93. באַטאַשאַנסקי, יעקב: שימעלע סאַראַקער: אויפן שפיץ פען. די פּרעסע, בוענאָס־אירעס, סעפטעמבער 7, 1957.
94. באַטאַשאַנסקי, יעקב: דאַס ייִדישע לעבן אין יאַר התשי"ו (5717). דער העברעאישער דענקער, וואָס האָט גע־קעמפט פאַר דער אנערקענונג פון גלות און פון ייִדיש. די פּרעסע, בוענאָס־אירעס, סע־טעמבער 25, 1957.
95. באַטאַשאַנסקי, יעקב: דער נחמן קאַכמאַל נומער „דווקא“ די פּרעסע, בוענאָס־אירעס, יאַנואַר 18, 1958.

104. גאַלאַמב, א.:
אָמר רבן שמעון. [נועגן ראָוידאָוויטשעס אַר-
בעטן אין „צוקונפט“ און „הדואר“]. דער
וועג מעקסיקע, יולי 13, 1957.
105. גאַלאַמב, א.:
אַ בוך מיט האַרצווייטאָג, „בבל וירושלים“.
[פון ש. ראָוידאָוויטש]. דער וועג, מעקסיקע,
נאָוועמבער 15, 1958.
106. גאַלאַמב, א.:
לייענענדיק „בבל וירושלים“ פון ש. ראָב-
דאָוויטש. דער וועג, מעקסיקע, נאָוועמבער
22, 1958.
107. גאַלאַמב, א.:
לאָמיר אַ ביסל לערנען. דער וועג, מעקסיקע,
דעצעמבער 13 און 20, 1958.
108. גאַלדבערג, ב. צ.:
ציון פראַגען. [נועגן ראָוידאָוויטשעס אַרטיקל
אין „בצרון“]. עיל כּשלונו בבית“]. דער
טאָג, ניו־יאָרק, דעצעמבער 30, 1939.
109. גאַלדבערג, ב. צ.:
ציוניסטען אין גלות־אַרבייט [נועגן דער דע-
באַטע צווישן ראָוידאָוויטש און ר' בנימין
אין „מאַזנים“ און א. וואָל אין „הדואר“].
דער טאָג, ניו־יאָרק, פעברואַר 6, 1944.
110. גאַלדבערג, ב. צ.:
אַ וואָרט אין אַ דעבאַטע. [ש. ראָוידאָוויטש
זוכט איבערצושאַצן די גרונט־געדאַנקען פון
ציוניזם אין ליכט פון דער ניער צייט]. דער
טאָג, ניו־יאָרק, פעברואַר 5, 1944.
111. גאַלדבערג, ב. צ.:
„מצודה“ — לאַנדאָן. דער טאָג, ניו־יאָרק,
דעצעמבער 19, 1945.
112. גאַלדבערג, ב. צ.:
אידישע קולטור אין שיקאַגאָ. ראָוידאָוויטש
הויפט פון דער גרעוויטע סקול. דער טאָג,
ניו־יאָרק, מערץ 29, 1950.
113. גאַלדבערג, ב. צ.:
אַרום ברידער שרייבער. טאַג־מאַרגן זשור-
נאַל, ניו־יאָרק, אַקטאָבער 20, 1954.
114. גאַלדבערג, ב. צ.:
אַרום „בבל וירושלים“. טאַג־מאַרגן זשור-
נאַל, ניו־יאָרק, נאָוועמבער 16, 1958.
115. גאַלדוואַסער, מ. מ.:
אַ שטימע פון פאַלק. [נועגן ראָוידאָוויטשעס
אַן אַרטיקל אין אַן ענגליש־ייִדישן וואַכנבלאַט
אין באַסטאָן, איבער דעם וואָרט גוי. פאַר-
ווערטס, באַסטאָן, אַפּריל 28, 1957.
116. גאַלדשמידט, שמואל:
אינטערעסאַנטע געזעגענונג מיט דר. ראָו-
דאָוויטש. די צייט, לאַנדאָן, דעצעמבער 11,
1940.
117. גאַלדשמידט, ש.:
„די סינפטע פרייהייט“ וואָס איז זי? [נועגן
ראָוידאָוויטשעס אַרטיקל אין „מצודה“]. די
צייט, לאַנדאָן, סעפטעמבער 13, 1945.
118. גאַלדשמידט, ש.:
אַ ניער באַנד „מצודה“. די צייט, לאַנדאָן,
אַפּריל 27 און מאַי 2, 1948.
119. גלאַטשטיין, יעקב:
שמעון ראָב־דאָוויטש, דער מוטיקער דענקער.
אידישע צייטונג, בוענאָס־אייִרעס, אויגוסט
21, 1957.
120. גלאַנץ, א. א.:
פון תּל־אביב ביז באַסטאָן. [נועגן ד״ר ראָוידאָ-
וויטשעס אַרטיקל אין „יוואָ“־בלעטער]. טאַג-
מאַרגן זשורנאַל, ניו־יאָרק, 1942.
121. גלאַנץ, א. לעיעלעס:
וועלט און וואָרט [באַגעגעניש אין שיקאַגאָ מיט
שמעון ראָוידאָוויטש, פראַפעסאָר אין קאָ-
לעדזש פון אידישע סטודיאַס]. טאַג־מאַרגן
זשורנאַל, ניו־יאָרק, דעצעמבער 24, 1949.
122. גלאַנץ, א. א.:
שמעון ראָוידאָוויטש, זײַל. טאַג־מאַרגן זשור-
נאַל, ניו־יאָרק, יולי 24, 1957.
123. גרויבאַרט, ד״ר דוד:
גרויסער אידישער געלערנטער לויבט אידי-
שע געלערנט־מאָקייט. [נועגן אידישער געלער-
נאָמקייט“ פון דר. ש. ראָוידאָוויטש. קאָ-
לעדזש פאַר אידישע לימודים — שיקאַגאָ
1950 (ענגליש). אידישער זשורנאַל, טאַראַג-
טאָ, נאָוועמבער 24, 1950.
124. דײַר, ז. ז.:
אַ צו שפּטע אַפּהאַנדלונג. אונדזער וואָרט,
נומער 93, פאַרזי, פעברואַר 18, 1952.
125. דאַמאַנקעוויטש, ל. ז.:
שמעון ראָוידאָוויטש זײַל. אונדזער וואָרט,
פאַרזי, סעפטעמבער 6, 1957.
126. דאַרפּוואָן, ש. י. ז.:
דאָס יאָר תּש״ב אינם אידישען לעבען אין
ענגלאַנד. [נועגן דער „יוניטי גרופּע געשאַפּן
פון דר. ש. ראָוידאָוויטש]. אידישע צייטונג,
בוענאָס־אייִרעס, סעפטעמבער 11, 1942.
127. דינגאַל, ס. ז.:
די וואָך אין אידישען לעבען. אַ באַזוך אין

137. למד השני:
מיין טאכטער עני. [א ליד אין וועלכער ראַ
וידאוויטש ווערט דערמאָנט]. די צייט, לאַנד
דאָן, אַפּריל 15, 1945.
138. למד השני:
מיינע קינדער. [א ליד אין וועלכער ראַוידע־
וויטש ווערט דערמאָנט]. די צייט, לאַנדאָן,
יולי 15, 1945.
139. לעבעדיקער:
אויפן ליטעראַרישן יאַרד. מאַרגען זשורנאַל,
ניו-יאָרק, מאַי 21, 1950.
140. לעבעדיקער:
אויפן ליטעראַרישן יאַרד. (אין אינטערע־
סאַנטער אַרטיקל מאַכט אַ מאָל אַ גאַנצן זשור־
נאַל. ראַוידע־וויטשעס אַרטיקל אין „צוקונפֿט“
איז נישט סתם אַן אַרטיקל, נאָר אַ באַמבע“).
מאַרגען זשורנאַל, ניו-יאָרק, יאַנואַר 27,
1952.
141. לעבעדיקער:
אויפן ליטעראַרישן יאַרד. (פּראָפּעסאָר ראַ־
וידאוויטשעס עקשנות און קנאות איז צו באַ־
וונדערן: צוליב איין וואָרט „ארץ ישראל“
איז ער גרייט חרוב מאַכען אַ גאַנצע מלוכה).
טאָגמאַרגען זשורנאַל, ניו-יאָרק, יולי 4,
1954.
142. לעבעדיקער:
אויפן ליטעראַרישן יאַרד. (אין פּסח־נומער
„אידישער קעמפּער“: דאָס טשיקאַווסטע איז
דער וויכוח אין בריוו פון פּראָפּ. ראַוידע־
וויטש מיט בן־גוריוןען, פּאַרשטייט זיך וועגן
דעם נאָמען „ישראל“...). טאָגמאַרגען זשורנאַל,
ניו-יאָרק, מאַי 1, 1955.
143. לעבעדיקער:
אויפן ליטעראַרישן יאַרד. (פּראָפּ. ראַוידע־
וויטשער „רבנו משה מימון איז ווי אַלץ וואָס
דער פּראָפּעסאָר שרייבט — יאָ גערעכט,
ניט גערעכט, אָבער מוטיגקעמפּעריש מילי־
טאַנטיש). טאָגמאַרגען זשורנאַל, ניו-יאָרק,
יולי 31, 1955.
144. לעבעדיקער:
אויפן ליטעראַרישן יאַרד: (איך האָב ליב
בונטאַרען... דערפאַר געפּעלט מיר פּראָפּע־
סאָר ראַוידע־וויטש. ער איז אַן ערשט־קלאַסיר־
קער בונטאַר וואָס רוט נישט און לאָזט אַנדערע
ניט רוען...). טאָגמאַרגען זשורנאַל, ניו־
יאָרק, יולי 31, 1955.
- דעם אידישן אוניווערזיטעט אויפן נאָמען פון
אידישן סופּרימקאָרט ריכטער לואיס ד.
בראַנדייס. דער טאָג, ניו-יאָרק, נאָוועמבער
17, 1952.
128. דינגאַל, ס.:
- די וואָך אין אידישען לעבען. [וועגן ש. ראַ־
וידאוויטשן]. טאָגמאַרגען זשורנאַל, ניו-יאָרק,
אויגוסט 31, 1957.
129. האָרן, י.:
- דער אידישער מוח טראַכט. אידישע צייטונג
בווענאָס־אירעס, יולי 1, 1957.
130. האָרן, י.:
- די אידישע ענציקלאָפּעדיע אין צימער פון
ווערטערבוך. אידישע צייטונג, בווענאָס־איר־
רעס, יוני 9, 1959.
131. זיידמאַן, הלל:
- לאַנדאָנער איינדרוק. אונזער וואָרט, פּאַריז,
פּעברואַר 15, 1946.
132. טיילאַר, יעקב:
- די טעטיקייט פון דעם אידישן קולטור־צענ־
טער אין לידן. [וועגן ראַוידע־וויטשעס לעק־
ציע איבער ביאָליקן]. די צייט, לאַנדאָן, נאָ־
וועמבער 20, 1945.
133. יאַפּע, ח.:
- וואָס 3 באַרימטע אידישע געלערנטע דענקען
וועגן דער אַמעריקאַנער ייִדישער יוגנט
[שמעון ראַוידע־וויטש, לודוויק לואיסאָן און
הערי וואָלפּסאָן]. דער טאָג, ניו-יאָרק, יאַנואַר
6, 1952.
134. יאַפּע, מרדכי:
- אַ באַווסטער העברעאישער שרייבער וואָס
אַנערקענט די וויכטיקייט פון „גלות“. מאַרגען
זשורנאַל, ניו-יאָרק, דעצעמבער 31, 1947.
135. לאַקער, בערל:
- אַמעריקע און ישראל. [ש. ראַוידע־וויטש
האַלט, אַז דאָס ייִדישע פּאָלק האָט צוויי צענ־
טערס: ישראל און דער גלות]. דער טאָג,
ניו-יאָרק, אָקטאָבער 2, 1950.
136. ליוויק, ה.:
- אין רמב"ם יאָר. (איך קוק אַריין לעצטנס
אין „מורה נבוכים“ און לאָז זיך באַוירקט
ווערן פון דער טיפּיקייט פון דעם גאונס מח־
שבה. און דער ספר המדע, אַרויסג' אין אַ
קאַרעגירטער אויסגאַבע דורך מיין גוטן
פריינד, טייערן איד און גרויסן רמב"ם־קע־
נער שמעון ראַוידע־וויטש). טאָגמאַרגען־
זשורנאַל, ניו-יאָרק, יאַנואַר 29, 1955.

145. ניגער, ש.:
 פֿאַלק און לאַנד. [וועגן ראָוידאָוויטשעס אומ-
 קערן זיך צו זיינער אַן אַלטער טעמע: "ציר-
 ניזם" און דער גלות]. דער טאַג, ניו־יאָרק,
 נאָוועמבער 6, 1943.
156. ניגער, ש.:
 קעגן שטראָם. וועגן ד"ר ש. ראָבינאָוויטש.
 דער טאַג, ניו־יאָרק, נאָוועמבער 17, 1948.
157. ניגער, ש.:
 דער הויכער פּונקט. דער טאַג, ניו־יאָרק, דע-
 צעמבער 18, 1948.
158. ניגער, ש.:
 וואָרט — און ווערטער. דער טאַג, ניו־יאָרק,
 פעברואַר 16, 1951.
159. ניגער, ש.:
 געלייענט און געשריבען. [נשטיצט ראָוידאָ-
 וויטשעס פּלינונג און "ישראל" איז ניט אַ צו-
 געפאַסטער נאָמען]. דער טאַג, ניו־יאָרק, פעב-
 רוואַר 17, 1952.
160. ניגער, ש.:
 געלייענט און געשריבען. פּונקט שיקאַגאָ [רעד.
 פון ש. ראָוידאָוויטשן]. טאַגמאַרגען זשור-
 נאַל, ניו־יאָרק, סעפטעמבער 20, 1953.
161. ניגער, ש.:
 דאָ און דאָרטן [וועגן ראָוידאָוויטשעס אַר-
 טיקל אין "בצרון", זשורי תשי"ד]. דער טאַג,
 גען זשורנאַל, ניו־יאָרק, נאָוועמבער 21, 1953.
162. ניגער, ש.:
 לאַנד און פֿאַלק (צוויי אידישע דענקערס האָבן
 לעצטענס יעדערער אויף זיין שטייגער און
 זיין גוסה געפרווט ווידער אַמאָל אַנטקעגן
 שטעלען דעם בן-גוריון'ישן צענטראַלן פּונקט:
 לאַנד־פֿאַלק... ד"ר ש. ראָוידאָוויטש און ד"ר
 מרדכי קאַפּלאַן). טאַגמאַרגען זשורנאַל, ניו-
 יאָרק, פעברואַר 20, 1954.
163. ניגער, ש.:
 איין פֿאַלק. (לויט ד"ר ראָוידאָוויטשעס מיי-
 נונג איז אַלעמאָל געווען און איז אויך איצט
 פאַראַן איין גאַנץ און נישט־צעטיילטע פֿאַלק).
 טאַגמאַרגען זשורנאַל, ניו־יאָרק, פעברואַר
 27, 1954.
164. ניגער, ש.:
 געוועלשאַפּליך־ליטעראַרישער פאַרום. וועגן
 "צוקונפֿט־סימפּאָזיום". טאַג־מאַרגען־זשור-
 נאַל, ניו־יאָרק, אויגוסט 29, 1954.
165. ניגער, ש.:
 צו דער געשיכטע פון אידישער ליטעראַטור.
146. לעבעדיקער:
 אויפן ליטעראַרישען יאָר־ד. [וועגן ראָוידאָ-
 וויטשעס אַרטיקל "לפתוח ולא לסגור", אין
 יובל "ספר הדוארין". טאַגמאַרגען זשורנאַל,
 ניו־יאָרק, יוני 23, 1957.
147. לעבעדיקער:
 אויפן ליטעראַרישען יאָר־ד. טאַגמאַרגען
 זשורנאַל, ניו־יאָרק, אויגוסט 11, 1957.
147. לעבעדיקער:
 אויפן ליטעראַרישען יאָר־ד. (לייוויק האָט אַ
 פך געלערנט ביי אַ גייסטרייכן רבי, דאָס
 איז דער פאַרשטאַרבענער פּראָפּעסאָר שמעון
 ראָוידאָוויטש). טאַגמאַרגען זשורנאַל, ניו-
 יאָרק, נאָוועמבער 17, 1957.
148. לעשצנינסקי, יעקב:
 פּינסק שיקאַגאָ. אַן ענגליש־העברעאישער
 זאַמלבוך, רעדאַגירט פון שמעון ראָוידאָ-
 וויטש, שיקאַגאָ, 1952. פאַרווערטס, ניו־יאָרק,
 מערץ 18, 1953.
149. מאַרגאַשעס, ד"ר ש.:
 צוויי אייניקייט [וועגן ראָוידאָוויטשעס אַר-
 טיקל אין "בצרון", זשורי תשי"ד]. דער טאַג,
 ניו־יאָרק, נאָוועמבער 21, 1953.
150. מאַרגאַשעס, ד"ר ש.:
 איינהייט און איינהייטלעכקייט (ש. ראָוידאָ-
 וויטש בייזערט זיך אין "בצרון" אויף די ברי-
 קען־בויער און קאָנטאַקט־זוכער צווישן מדי-
 נת־ישראל און די תּפוצות און צווישן ישובים
 בכלל). דער טאַג, ניו־יאָרק, פעברואַר 6,
 1954.
151. מאַרגאַשעס, ד"ר ש.:
 צענטער און קרייז. [וועגן ראָוידאָוויטשעס
 אַרטיקל "ציון לשמה" אין בצרון]. טאַג־
 מאַרגען זשורנאַל, ניו־יאָרק, יולי 26, 1956.
152. מענעס, א.:
 שמעון דובנאָו — דער געלערנטער און דעני-
 קער. שמעון דובנאָב: מאַמרים־עגרות, ערד-
 כים בידי שמעון ראבידוביץ, פאַרווערטס,
 ניו־יאָרק, פעברואַר 13, 1955.
153. מענעס, א.:
 פּראָפּ. שמעון ראָבידאָוויטש — זיין פּריציפּ-
 טינער טויט. פאַרווערטס, ניו־יאָרק, יולי 29,
 1957.
154. מענעס, א.:
 בבל און ירושלים. דאָס גרויסע ווערק פון
 שמעון ראָבידאָוויטש. פאַרווערטס, ניו־יאָרק,
 מערץ 22, 1959.

175. פישלעדער, י. מ.: דער רמב"ם און זיינע ווערק. דער העג, מעק סיגע, יאנואר 29, 1955.

176. צביון: אידישע אינטערעסען. אַ אינטערעסאַנטער אַרטיקל פון אַ ציוניסט וועגן די באַציהונגען פון די ציוניסטען צום גלות. פאַרווערטס, ניו־יאָרק, נאָוועמבער 6, 1943.

177. צביון: אידישע אינטערעסען. די אָנגענומענע ציוניסטישע טעאָריע, אַז אידען אין אַלע לענדער לעבען מיט דעם גאַז (חסד) פון די פעל־קער. — אַן ענטפער אויף דעם אַרטיקל פון אַ באַקאַנטען ציוניסטישען העברעאישען שריפטשטעלער. פאַרווערטס, ניו־יאָרק, דעצעמבער 4, 1943.

178. צביון: אידישע אינטערעסען. אַ פאַר אינטערעסאַנטע באַמערקונגען פון אַ באַוווסטען ציוניסטישען שרייבער וועגן „קיבוץ גלויות“ און „שלילת הגלות“. פאַרווערטס, ניו־יאָרק, יולי 1, 1950.

179. צביון: אידישע אינטערעסען. ישראל אַדער אַרץ־ישׂראל. וועגן דעם באַלערנדן און אינטערעסאַנטן אַרטיקל פון ש. ראַווידאָוויטש אין „צור־קונפּט“, און איינפאַרשטאַנען מיט אים. פאַרווערטס, ניו־יאָרק, יאנואר 19, 1952.

180. צביון: אידישע אינטערעסען. (דער רעדאַקטאָר פון „מצודה“, ראַווידאָוויטש, איז אָנגעשטאַפט, אַ מלא וגדוש, מיט אידישער תורה און מיט גויאישער וויסנשאַפט); פאַרווערטס, ניו־יאָרק, אויגוסט 28, 1954.

181. צביון: אידישע אינטערעסען. פאַרווערטס, ניו־יאָרק, סעפטעמבער 18, 1954.

182. צייטלין, אהרן: סיאנו נאָך אַלץ ארץ־ישׂראל. נש. ראַווידאָוויטש איז נישט גערעכט מיט זיין טענה אין יאנואר־נומער „צוקונפּט“, אַז מען האָט נישט גע־טאַרט די אידישע מדינה אַנרופן ישׂראל. דער טאָג, ניו־יאָרק, פעברואַר 29, 1952.

183. צייטלין, אהרן: פּנסק שיקאַנאַ. [רעדאַקטירט פון ש. ראַווידאָוויטש]. דער טאָג, ניו־יאָרק, דעצעמבער 25, 1952.

טאַגמאַרגען זשורנאַל, ניו־יאָרק, סעפטעמבער 12, 1954.

166. ניגער, ש.: נייע אידישע־פאַרבינדונגען. (אַזא מין פאַר־בינדונג צווישן דער אידישע פון אידען ווי אַ לאַנד־פאַלק און דער אידישע פון אידען ווי אַ וועלט־פאַלק איז געווען ניי אי פאַר ניי־ציי־ניסטען און פאַר ציוניסטען. איך קאָן נאָר אַנרופן איינעם, וואָס האָט נאָך פאַר דעם אויפקום פון רעקאָנסטרוקציאָניזם גע־קעמפּט... דאָס איז דר. שמעון ראַווידאָוויטש). טאַגמאַרגען זשורנאַל, ניו־יאָרק, יולי 9, 1955.

167. ניגער, ש.: צו דער געשיכטע פון אונזער ליטעראַטור־קריטיק. טאַגמאַרגען זשורנאַל, ניו־יאָרק, נאָוועמבער 11, 1955.

168. ניגער, ש.: ליטעראַרישע קריטיק... ספר שמעון דובנאָו, רעד. פון שמעון ראַווידאָוויטש. טאַגמאַרגען זשורנאַל, ניו־יאָרק, יוני 2, 1956.

169. פאַט, יעקב: שלושים פון שמעון ראַווידאָוויטש. די פרע־סע, בוענאָס־אירעס, נאָוועמבער 3, 1957.

170. פאַט, יעקב: שמעון ראַווידאָוויטש וײל לעצטע נייעס, תל־אביב, נאָוועמבער 8, 1957.

171. פאַגעל, י.: די אינהאַלטסרייכע רעפעראַטן ביי דער „צור־קונפּט“ סימפּאָזיום. די רעפעראַטן פון פּראָ־פּעסאַר ש. ראַווידאָוויטש און ה. לייזיק. פאַרווערטס, ניו־יאָרק, פעברואַר 25, 1949.

172. פאַרבימאַן, בצלאל: ישראל אַדער מדינת־ישׂראל [אַ בריוו אין דע־דאַקיע, שטיצנדיק ראַווידאָוויטשעס אַרטיקל אין „צוקונפּט, נומ׳ 5, 1954]. טאַגמאַרגען זשורנאַל, ניו־יאָרק, יולי 3, 1954.

173. פוקס, א. מ.: דאָס בילד פון ערשטן שריט. שטריכן צו דער דערפּענונג פון דער ציון וועלט־קאָנפּערענץ אין לאַנדאָן. די צייט, לאַנדאָן, אויגוסט 6, 1945.

174. פינק, י.: דער ברית עברית עולמית. אונזער וואָרט, פאַריי, יאנואר 24, 1947.

נאָמען. — עס דאַרף זײַן ראַבידאָוויטש. די שטימע, מעקסיקע, אויגוסט 22, 1953.

194. קאהאַן, סאַלאַמאַן:

אַ סיפער דענקער וועגן גרויס־פראַגן (עטלעכע שטריכן פון שמעון ראָוידאָוויטש על־יִד־השלום), די שטימע, מעקסיקע, אויגוסט 3, 1957. ליטעראַרישע און זשורנאַליסטישע פאַרצײכענונגען, מעקסיקע, ד. פ. 1961, זײַן 245—247.

195. קעניג, לעאַ:

אידיש און העברעאיש אין ענגלאַנד. די צײַט, לאַנדאָן, פעברואַר 27 און מערץ 12, 1944.

196. ז. ד. ר.:

אַ צו שפּעטע אָפּהאַנדלונג [וועגן ראָוידאָווי־טשעס באַשולדיקונג און „מדינת־ישראל“ אין נישט אַ צוגעפאַסטער נאָמען]. אונזער וואָרט, פאַרײַ, פעברואַר 18, 1952.

197. ראָוויטש, מלך:

מדינת ישראל און עם ישראל. קענדער אַד־לער, מאַנטרעאַל, יולי 1, 1954.

198. שטאַרקמאַן, משה:

אַ צוקונפט פאַר אידישער גײַסטיגער אַחֲדוּת. [דערמאָנט ראָוידאָוויטשעס אַרטיקל אין זײַ בעטן באַנד פון „מצודה“]. קענדער אַד־לער, מאַנטרעאַל, פעברואַר 25, 1955.

199. שטאַרקמאַן, משה:

די אידישע בריק און אירע בויערס. [דערמאָנט ראָוידאָוויטשעס אַרטיקל אין 7טן באַנד פון מצודה] אונטערן פּסעוודאָנים פון איש בודד]. טאַג־מאַרגען זשורנאַל, נײַ־יאָרק, יוני 6, 1955.

200. שטאַרקמאַן, משה:

די הקדמה צו אַ וויכוח [דערמאָנט ראָוידאָווי־טשעס אַרטיקל „השפּחה“ אין בצרון, אלול, 1955]. טאַג־מאַרגען זשורנאַל, נײַ־יאָרק, אָקטאָבער 17, 1955.

201. שטאַרקמאַן, משה:

יהודה און ישראל [וועגן ראָוידאָוויטשעס אַר־טיקל אין „בצרון“ — 1955].

202. שטאַרקמאַן, משה:

דער זיגעל פון פּאַלק. (די גאַנצע פּראַגע צי מדינת־ישראל דאַרף זײַן דער גײַסטיגער צענטער פון אידענטום — ווי עס זאָגן די נייע אויסטייטערס פון אַחֲד־העמס לערע, אַדער צי מדינת־ישראל, ווי עס זאָגן יענע וואָס זײַער גײַסטיקער פירער איז ש. ראָוידאָו־

184. צײַטלין, אהרן:

פון פרייטאָג ביז פרייטאָג. טאַג־מאַרגען זשורנאַל, נײַ־יאָרק, יוני 4, 1954.

185. צײַטלין, אהרן:

פון פרייטאָג ביז פרייטאָג. נאָך אַלץ אַרץ־ישראל — איצט אויך. טאַג־מאַרגען זשורנאַל, נײַ־יאָרק, יוני 25, 1954.

186. צײַטלין, אהרן:

מדינה און „מדינות“ [וועגן ראָוידאָוויטשעס אַרטיקל אין „מצודה“]. טאַג־מאַרגען זשורנאַל, נײַ־יאָרק, אָקטאָבער 22, 1954.

187. צײַטלין, אהרן:

פון פרייטאָג ביז פרייטאָג. אַרץ־ישראל. (מעג מען נוצען דעם טראַדיציאָנעלען נאָמען אַרץ־ישראל, סײַז נישט קײַן אומגלײַך, (ווי מײַנט דײַר ראָוידאָוויטש?). טאַג־מאַרגען זשורנאַל, נײַ־יאָרק, נאָוועמבער 5, 1954.

188. צײַטלין, אהרן:

פון פרייטאָג ביז פרייטאָג. די וועלט זאָגט... (די וועלט — אונזער אידישע וועלט — זאָגט, און סײַז פאַראַן אַזאַ זאַך ווי דאָס בילד פון רמב״ם... לכבוד דעם רמב״ם האָט די פּאַסט אין ישראל געהאַט אַרױסגעלאָזט מאַרקעס מיט אַט דעם בילד... סײַז נישט דאָס בילד פון רמב״ם, סײַז אַט גאַנעוויזן אויף דעם ש. ראָוידאָוויטש...). טאַג־מאַרגען זשורנאַל, נײַ־יאָרק, נאָוועמבער 25, 1955.

189. צײַטלין, אהרן:

אָטוועליאָידישע פּראַבלעמאַטיק אין יובל־נומער פון „הדואר“, טאַג־מאַרגען זשורנאַל, נײַ־יאָרק, יולי 5, 1957.

190. צײַטלין, אהרן:

דײַר ראָוידאָוויטשעס „פּיתחון“ — און מײַן פּליט־הקולמוס. טאַג־מאַרגען זשורנאַל, נײַ־יאָרק, יולי 12, 1957.

191. צײַטלין, אהרן:

וועגען אַוועקגעאַנגענע [דײַר ש. ראָוידאָו־וויטש]. טאַג־מאַרגען זשורנאַל, נײַ־יאָרק, נאָוועמבער 22, 1957.

192. צײַטלין, אהרן:

פון פרייטאָג ביז פרייטאָג. בבל און ירושלים [פון ש. ראָוידאָוויטש]. טאַג־מאַרגען זשורנאַל, נײַ־יאָרק, דעצעמבער 19, 1958.

193. קאָדער, דײַר באָריס:

בריוו צום רעדאַקטאָר. אַ באַרעכטיקונג [וועגן דעם ריכטיגן אויסלייג פון ראָוידאָוויטשעס

נאר און פאָלקס־אוינווערוויטעט אין ניר־יאָרק.
קענעדער אָלער, מאָנטרעאַל, מערץ 18, 1956.

205. שעכטמאַן, ד"ר יוסף:

זשאַבאַטינסקי ווערט אַריינגעצויגן אין קאַמף
אידיש־העברעאיש [דערמאָנט ראַווידאָוויטשעס
רעדע סעפט. 1941 — וועגן תּרבות־געזעל־
שאַפט]. טאַג־מאַרגן זשורנאַל, ניר־יאָרק,
אַפריל 21, 1957.

וויטש). טאַג־מאַרגן זשורנאַל, נ. י., נאָו.
28, 1955.
203. שטיקער, מ.:

די טשיקאַווע וועלט. [בן־ציון מרגליות ע"ה.
אַרויסגעגעבן פון „מצודה", אונטער דער
רעדאַקציע פון ש. ראַווידאָוויטש]. טאַג־מאַר־
גען זשורנאַל, ניר־יאָרק, פעברואַר 14, 1955.
204. שטיינאוואַקס, פּנחס:
אויף אַ יום־טובּ ביים אידישן לעהרער־סעמי־

נאַטיצן וועגן שמעון ראַווידאָוויטש אין דער טעגלעכער פרעסע

216. דער טאַג, באַסטאָן:

נאָוועמבער 11, 1951. אידישער קולטור־קלוב
גרייט צו קבלת־פנים פאַר פּראָפעסאָר ראַ־
ווידאָוויטש.

217. דער טאַג, באַסטאָן:

נאָו. 30, 1951. ד"ר שמעון ראַווידאָוויטש
וועט האַלטן לעקציע אויף העברעאיש.

218. דער טאַג, ניר־יאָרק:

מערץ 30, 1952. די אומפאַרגעסלעכע פּיע־
רונג פון אידישען לערער־סעמינאַר און
פאָלקס־אוינווערוויטעט.

219. דער טאַג, ניר־יאָרק:

דעצ. 14, 1952. ליטעראַרישע נאַטיצען. זאָ־
מעלבון צו דער געשיכטע פון אידען אין
שיקאַגאָ.

220. טאַג־מאַרגן זשורנאַל, באַסטאָן:

יולי 21, 1953. נייעס פון בראַנזייס אוני־
ווערוויטעט. [ד"ר ש. ראַווידאָוויטש איז יער־
וויילט געוואָרן אַלס פעלאָו פון דער אַמערי־
קען אַקאַדעמיע אַז אַרטס און סייענסעס].

221. טאַג־מאַרגן זשורנאַל, באַסטאָן:

יאַנואַר 7, 1955. אַ פאַרטראַג וועגן רמב"ם
ביי בראַנזייס פּראָפעסאָר, זונטאָג, אין ציון־
הויז.

222. טאַג־מאַרגן זשורנאַל, באַסטאָן:

פעברואַר 27, 1955. לעקציעס וועגן רמב"ם
ביי פּראָפעסאָר שמעון ראַווידאָוויטש.

223. טאַג־מאַרגן זשורנאַל, באַסטאָן:

מאַי 8, 1955. פּראָפעסאָר ראַווידאָוויטש וועט
האַלטען אַ רעדע ביים אידישען קולטור־קלוב.

224. טאַג־מאַרגן זשורנאַל, באַסטאָן:

מאַי 10, 1955. אַ טאַפעלטער יום־טובּ היינט
ביים אידישען קולטור־קלוב פון באַסטאָן.

206. אונדזער וואָרט, פאַריז:

יאַנואַר 24, 1947. דער ברית־עברית עולמית.

207. אידישע צייטונג, ב.־איירעס:

יולי 22, 1957. געשטאַרבן פּראָפעסאָר שמעון
ראַבידאָוויטש — גרויסע אבידה פאַרן שעפּע־
רישן אידישן געדאַנק.

208. אידישע שטימע, לאַנדאָן:

יולי 26, 1957. פּראָפ. שמעון ראַווידאָוויטש
ז"ל.

209. אידישע שטימע, לאַנדאָן:

אויגוסט 23, 1957. טרויער־אַקאַדעמיע צו די
שלושים פון ש. ראַווידאָוויטש ז"ל.

210. אַפּריקאַנער אידישע צייטונג, יאָהאַ־
נעסבורג:

יולי 26, 1957. שמעון ראַווידאָוויטש גע־
שטאַרבן.

211. היינט, וואַרשע:

אויגוסט 2, 1929, נומער 174. רעדאַקטאָר
פון „התקופה" האַלט אַ רעפּערטאַ אין בער־
לינער ראַזיאָ.

212. היינט, וואַרשע:

דעצעמבער 3, 1934. רמב"ם פּאַרלעוונגען
אויף דער לאַנגאַנער אוניווערוויטעט.

213. דער טאַג, ניר־יאָרק:

מערץ 20, 1948. היינט פאַרטראַג פון ד"ר
ש. ראַווידאָוויטש.

214. דער טאַג, ניר־יאָרק:

דעצעמבער 31, 1949. סימפּאָזיום באַנקעט
פון „צוקונפּט" רופּט אַרויס גרויס אינטע־
רעס.

215. דער טאַג, ניר־יאָרק:

מערץ 16, 1951. אידישער לערער־סעמינאַר
פּיערעט היינט גרויסען יום־טובּ. [ראַווידאָ־
וויטש אַלס הויפּט־רעדנער].

225. טאָג־מאַרגן זשורנאַל, ניר־יאָרק: יאָנואַר 31, 1956. פּראָפּ. שמעון ראָבידאָוויטש — גאַסט אויף דינער פון אידישן לע־רער־סעמינאַר.
226. טאָג־מאַרגן זשורנאַל, באָסטאָן: מערץ 4, 1956. ד״ר ש. ראָוידאָוויטש אין לעקציע־סעריע פון ביוראָ פאַר אידישע דער־ציאונג.
227. טאָג־מאַרגן זשורנאַל, באָסטאָן: מערץ 10, 1956. 38־יעריגע פייערונג פון דעם אידישען לערער־סעמינאַר.
228. טאָג־מאַרגן זשורנאַל, ניר־יאָרק: מערץ 16, 1956. גייסטריכע פייערונג פון אידישען לערער־סעמינאַר דורכגעפירט.
229. טאָג־מאַרגן זשורנאַל, ניר־יאָרק: אַפּריל 20, 1956. פּראָפּ. ראָוידאָוויטש אויף העברעאישער ראַדיאָ־שעה מאָנטאָג אָוענט.
230. טאָג־מאַרגן זשורנאַל, באָסטאָן: אַפּריל 29, 1956. פּראָפּ. ראָוידאָוויטש ווערט אויפגענומען אַלס פאַרבאַנד־מיטגליד אין באָסטאָן.
231. טאָג־מאַרגן זשורנאַל, באָסטאָן: מאַי 22, 1956. ד״ר שמעון ראָוידאָוויטש וועט ריידען איבער אַח־העם פאַרן אידישען קול־טור־קלוב.
232. טאָג־מאַרגן זשורנאַל, ניר־יאָרק: אויגוסט 31, 1956. וואָס פּראָפּעסאָר שמעון ראָבידוביץ פון בראַנדייס־אוניווערזיטעט שרייבט וועגן מאָנדעלקערנס קאַנקאַרדאַנציע.
233. טאָג־מאַרגן זשורנאַל, באָסטאָן: מערץ 24, 1957. ד״ר שמעון ראָוידאָוויטש האַלט היינט אַן אינטערעסאַנטן רעפּעראַט אין ציון־הויז.
234. טאָג־מאַרגן זשורנאַל, ניר־יאָרק: אַפּריל 13, 1957. זונטאָג אַ „התקופה־אָונט צום אַנדעק פון א. י. שטיבעל.
235. טאָג־מאַרגן זשורנאַל, באָסטאָן: אַפּריל 19, 1957. ביוראָ פאַר אידישע דער־ציאונג אָרדענט־איינ לעקציעס וועגען אַח־העם [מיט ד״ר ש. ראָוידאָוויטש].
236. טאָג־מאַרגן זשורנאַל, ניר־יאָרק: יולי 22, 1857. ד״ר ש. ראָוידאָוויטש, באַרימטער געלערנטער טויט צו 60 יאָר.
237. טאָג־מאַרגן זשורנאַל, ניר־יאָרק: יולי 23, 1957. היינט לוייה פון דעם באַרימטען געלערנטען ש. ראָוידאָוויטש.
238. טאָג־מאַרגן זשורנאַל, ניר־יאָרק: אויגוסט 3, 1957. טרויער־רעזאָלוציע אויפן טויט פון שמעון ראָוידאָוויטש.
239. טאָג־מאַרגן זשורנאַל, ניר־יאָרק: אָקטאָבער 20, 1957. גרויסער עולם באַערט אַנדעק פון פּראָפּ. שמעון ראָבידאָוויטש.
240. דאָס ייִדישע וואָרט, וויניפעג: יולי 26, 1957. פּראָפּעסאָר שמעון ראָוידאָוויטש געשטאַרבן אין עלטער פון זעכציק.
241. לעצטע נייעס, תל־אביב: יולי 24, 1957. פּראָפּעסאָר שמעון ראָבידאָוויטש.
242. נייע פרעסע, פאַריו: יולי 27—28, 1957. געשטאַרבן פּראָפּעסאָר סימאָן ראָוידאָוויטש.
243. מאָרגען זשורנאַל, ניר־יאָרק: מערץ 21, 1952. פייערונג פון דעם אידישען לערער־סעמינאַר און פּאַלקס־אוניווערזיטעט.
244. פּאַרווערטס, באָסטאָן: אַפּריל 21, 1957. ביוראָ פאַר אידישע ערצייִ הונג אין באָסטאָן. [ראָוידאָוויטשעס לעקציע וועגן אַח־העם].
245. פּאַרווערטס, ניר־יאָרק: יולי 22, 1957. פּראָפּ. שמעון ראָבידאָוויטש, באַרימטער געלערנטער און דענקער, גע־שטאַרבן; איז אַלט געווען 60 יאָר.
246. פּאַרווערטס, ניר־יאָרק: יולי 24, 1957. טרויער־אויסדרוק פון קול־טור־קאָנגרעס אויפן טויט פון ד״ר שמעון ראָוידאָוויטש.
247. פּאַרווערטס, שיקאַגאָ: יאָנואַר 20, 1951. געזעלשאַפט פאַר אידישער קולטור־אַרבעט עפענט ערפּאָלגרייכע סעזאָן פון לעקציעס. [מיט ש. ראָוידאָוויטש, גע־ווימעט שמעון דובנאָו].
248. פּאַרווערטס, שיקאַגאָ: סעפטעמבער 10, 1957. ד״ר שמעון ראָוידאָוויטש יזכור־אָוענט ביים פּאַראַייקטען צווייג שבת אָוענט.
249. די צייט, לאַנדאָן: נאָוועמבער 25, 1934. העברעאישע וואָך. היינט דער גרויסער מיטינג אין שארדיטש טאון האַלל.
250. די צייט, לאַנדאָן: יאָנואַר 7, 1936. זעהר איינדרוקספולער מער־דעלע־אַבענט. מענדעלע אַלס שאַפּער פון מאָ־

260. די צייט, לאַנדאָן:
אויגוסט 15, 1941. מר. לעאָן סימאָן, זיין
60סטער געבורטסטאָג געפייערט.
261. די צייט, לאַנדאָן:
אויגוסט 28, 1941. די דאָקטרינ פון „שלילת
הגלות“ (טער פאַרטראַג פון דײַ ראַזוידאַ
זשיטש.
262. די צייט, לאַנדאָן:
סעפטעמבער 8, 1941. „דערגרייכונגען און
דורכפאלען פון ציוניזם“, לעקציע פון דײַר
ש. ראַזוידאַזשיטש.
263. די צייט, לאַנדאָן:
סעפטעמבער 19, 1941. נאָך מלחמה-ציוניזם.
הויפט-פּרינציפּן פון טעאָריע און פּאָליטיק.
טע לעקציע פון דײַר ראַזוידאַזשיטש.
264. די צייט, לאַנדאָן:
סעפטעמבער 24, 1941. אימפּאָזאַנטער אָפּ-
שייד-אַהונט פאַר דײַר ראַזוידאַזשיטש. רעדעס
פון בן-גוריון, פּראָפּי באַרדעצקי א. א.
265. די צייט, לאַנדאָן:
דעצעמבער 31, 1941. גרויסער תּרבות מי-
טינג לכּבוד „ילקוט“, [און זיין רעדאַקטאָר
דײַר ש. ראַזוידאַזשיטש].
266. די צייט, לאַנדאָן:
מערץ 26, 1942. די גרופּע פאַר אידישער
אייניקייט האַלט אָפּ אַ פּרעסע-קאָנפּערענץ.
267. די צייט, לאַנדאָן:
מאי 17, 1943. „מזודה“ העברעאישער זאַמל-
בוך, רעדאַגירט דורך דײַר שמעון ראַזוידאַ
זשיטש.
268. די צייט, לאַנדאָן:
נאָוועמבער 3, 1941. פון אידישען זייטענ-
שאַפּטליכן אינסטיטוט יוואָ. [דערוויילט ראַ-
זוידאַזשיטשן אַלס פּרעזידענט פון יוואָ אין
ענגלאַנד].
269. די שטימע, מעקסיקע:
יולי 27, 1957. דײַר ש. ראַזוידאַזשיטש —
געשטאַרבן.
- דערנעם העברעאיש. [רעדע פון דײַר ש. ראַ-
זוידאַזשיטש].
251. די צייט, לאַנדאָן:
פּעברואַר 21, 1936. געשאַפּען אַ קאָנסיל
לטובת די תּרבות-באַוועגונג אין גלות.
252. די צייט, לאַנדאָן:
סעפטעמבער 28, 1937. דאָס פּראָבלעם ארץ-
ישראל און גלות. אַ וואָרט וואָס דאַרף שטאַר-
קער און אָפּטמאַל געזאָגט ווערען [באַריכט
וועגן ראַזוידאַזשיטשעס אַ לעקציע].
253. די צייט, לאַנדאָן:
פּעברואַר 23, 1938. בן-גוריונס רוף צו שלום
אויף דער קאָנפּערענץ פון תּרבות אין לאַנד-
אָן. רעדעס פון... דײַר ראַזוידאַזשיטש.
254. די צייט, לאַנדאָן:
אויגוסט 1939. די ביאַליק-פּייערונג פון
„יוואָ“, דער וויכטיגער רעפּעראַט פון דײַר
ראַזוידאַזשיטש.
255. די צייט, לאַנדאָן:
יוני 30, 1941. סאַקאַלאָר-נומער פון „ילקוט“.
256. די צייט, לאַנדאָן:
יולי 17, 1941. ביאַליקס דטער יאַרצייט. אָנ-
דענקרעדע פון דײַר ש. ראַזוידאַזשיטש.
257. די צייט, לאַנדאָן:
יולי 29, 1941. אַ קריטישער אַנאַליז פון ציר-
ניסטישער פּילאָזאָפּיע און פּאָליטיק. אינטע-
רעסאַנטע לעקציע פון דײַר ש. ראַזוידאַזשיטש.
258. די צייט, לאַנדאָן:
אויגוסט 10, 1941. ארץ-ישראל און גלות.
טע לעקציע פון דער סעריע „קריטישער
אַנאַליז פון ציוניזם“ פון דײַר ש. ראַזוידאַ
זשיטש.
259. די צייט, לאַנדאָן:
אויגוסט 11, 1941. „אונזער נאַציאָנאַלער כאַ-
ראַקטער און דער גלות“. דריטער פּאַרטראַג
פון דײַר ש. ראַזוידאַזשיטש.

וועגן שמעון ראַזוידאַזשיטש אין ענציקלאָפּעדיעס

270. מיקלישאַנסקי, י. ק.:
העברעאישע ליטעראַטור אין צפון-אַמעריקע.
קריטיק, עסייען און פּובליציסטיק. אַלגעמי-
נע ענציקלאָפּעדיע, יידן ה. דובנאָו-פּאַנד און
ענציקלאָפּעדיע קאַמיטע. גייראַרק, 1957
ז' 159.
271. The Standard Jewish Encyclo-
pædia. Doubleday & Company, Inc.
Garden City, N. Y. 1959, Col.
1579-1580. Simon Rawidowicz.
272. The Universal Jewish Encyclo-
pædia. 1943, Vol. 9, P. 87. Simon
Rawidowicz.

273. **Mikliszanski, J. K.:**
Hebrew Literature in the United States Criticism and Essays. The Jewish People. Past and Present. Vol. IV, Jewish Encyclopedic Handbooks. New York, 1955, P. 326, 327.
274. **Waxman, Meyer:**
Modern Hebrew Literature, Essays and Criticism. The Jewish People. Past and Present. Vol. III. Jewish Encyclopedic Handbooks. New York, 1952, P. 131, 132.

ד"ר שמעון ראָוידאָוויטשעס ביבליאָגראַפיע איז לויט דעם ווונטש פון דער רעדאַקציע באַגרענעצט אויף פאַרצייכענונגען בלויז אין דער ייִדישער שפראַך. איך דערלויב זיך אָבער אַרײַנצוגעבן פאַרצײכענונגען אין פרעמדע שפראַכן, וועלכע געפינען זיך אין מיין ביבליאָגראַפישן אַרכיוו. דאָס וועט אויסשעפן דעם גאַנצן מאַטעריאַל וואָס געפינט זיך אין מיין אַרכיוו. אויסער וואָס איך האָב אין דער העברעיִשער שפראַך.

וועגן ד"ר שמעון ראָוידאָוויטש אין פרעמד-שפראַכן

275. **Band, Arnold J.:**
Babylon and Jerusalem, by Simon Rawidowicz. Ararat Publishing Society: London - Waltham, Mass. 1957 Judaism, Vol. 10. № 1. New York, Winter 1961, P. 81-85.
276. **Ducker, Abraham G.:**
Simon Rawidowicz (Metsudah) Jewish Social Studies, New York, October 1956. P. 301-308.
277. **Hyams, Ben:**
Professor Rawidowicz - Scholar and Philosopher. Farbband News, New York, February-March 1958, P. 6.
278. **Kabakow, Jacob:**
Of Jewish Wholenes. Bavel V'irushalaim, by Simon Rawidowicz. In Jewish Bookland, New York, March 1959, P. 6.
279. **Litvin, Dr. J.:**
Dr. Rawidowicz in Defence of Traditional Judaism.
280. **Ravikowitz, Dalia:**
Literatura Israelí para Niños. Amanecer, Buenos Aires, February 8, 1958.
281. **Silberschlang, Eisig:**
Nationalism and Israelism. Hebrew Literature: An Evaluation. Herzl Institute. Pamphlet № 12, New York, 1959. P. 58.
282. **Simon, Leon:**
Hebrew Periodical. Metsuda. Edited by Simon Rawidowicz. The Jewish Chronicle, London, June 18, 1948, P. 11.
283. **Starkman, Moshe:**
Nachman Krochmal and His Teachings. World Jewish Congress Cultural Affairs. Vol. XI, № 4. New York, October 1961. P. 1-5.
284. **Wayslawski, Zwi:**
Simon Rawidowicz (1897-1957). Bitzaron, New York, September 1957, P. 198.
285. **Waxman, Meyer:**
The Ha-Eshkol and Ha-Tekufah. A History of Jewish Literature, Vol. IV, New York, 1947. P. 458.
286. **Weltsch, Robert:**
A New-Conformis. Bavel V'irushalaim, by Simon Rawidowicz. The American Zionist. New York, September 1959, P. 16.
287. **Chronicler:**
London, November 9, 1951. At Brandeis University. [Rawidowicz Appointed as Professor of

- Hebrew Literature and Jewish Philosophy at Brandeis University.]
288. **The Daily Hebrew Journal, Toronto:** July 23, 1957. Rawidowicz, Famous Scholar Dies Suddenly in Waltham. Was 60.
289. **Jewish Advocate, Boston:** December 1, 1952. Histadrut to Close Drive at Gala Fete. [S. Rawidowicz Will Speak.]
290. **Jewish Telegraphic Agency Bulletin:** March 23, 1942, P. 4. Jewish Unity Group Seeks Common Platform for Jewry.
291. **Jewish Times, Boston, Mass.:** December 6, 1956. To Speak - Dr. Simon Rawidowicz.
292. **Jewish Times, Brookline, Mass.:** December 18, 1952. Histadrut Workers to Gather Dec. 28 For Campaign Closing.
293. **National Jewish Post and Opinion, Indianapolis, Ind.:** July 26, 1957. Dr. Simon Rawidowicz, Famous Philosopher, Dies.
294. **News of the Yivo, New York:** № 66, December 1957, P. 8.
295. **Prospectus (1938-9) of the Jewish Higher Education Centre Whitechapel:** London. "From the French Revolution to the Great War", a Course of Five Lectures by Dr. Simon Rawidowicz.
296. **Дубнов, С. М.:** Конец демократической Германии. Книга Жизни. Том третий. Нью Йорк, 1957, стр. 120.

Este libro se terminó de imprimir en el
mes de febrero de 1962, en los Talleres
Gráficos JULIO KAUFMAN S.R. L.,
Avda. Corrientes 1976, Buenos Aires.

Copyright 1962, by
Asociación Pro Cultura Judía
Buenos Aires

Hecho el depósito que previene la Ley 11.723

IMPRESO EN LA REPUBLICA ARGENTINA
PRINTED IN ARGENTINA

SIMON RAWIDOWICZ

ESCRITOS

ASOCIACION PRO CULTURA JUDIA

Ayacucho 483/5

Buenos Aires